

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2025-YIL, 5-SON

journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'. Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, Faks: (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008. Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING AXBOROTLARNI QAYTA ISHLASH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Абумалик Муталлиевич Дедаханов

Turan International University

Наманган, Узбекистан

abdumalikdedahanov216@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan yoritilgan. Axborotni qayta ishlashning mohiyati, uning bosqichlari va tarkibiy qismlari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga yo'naltirish, asosiy mazmunni ajratish, umumlashtirish va ijodiy tatbiq etish jarayonlari ta'limiy metod va texnologiyalar yordamida ochib berilgan. Maqolada matn ustida ishlash texnologiyasi, grafik organayzerlar, interfaol metodlar va refleksiya mashqlaridan foydalanishning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'z: boshlang'ich ta'lim, axborotni qayta ishlash, kognitiv ko'nikma, idrok, tahlil, umumlashtirish, ijodiy tafakkur, grafik organayzer, interfaol metod, refleksiya.

ТЕХНОЛОГИЯ ФОРМИРОВАНИЯ НАВЫКОВ ОБРАБОТКИ ИНФОРМАЦИИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Аннотация: В статье рассматривается технология формирования навыков обработки информации у учащихся начальной школы с научно-педагогической точки зрения. Анализируются сущность процесса обработки информации, его этапы и компоненты. Также раскрываются процессы ориентации учащихся на самостоятельное мышление, выделение основного содержания, обобщение и творческое применение с использованием образовательных методов и технологий. В статье обосновывается эффективность технологии работы с текстом, использования графических органайзеров, интерактивных методов и упражнений на рефлексия.

Ключевые слова: начальное образование, обработка информации, когнитивные навыки, восприятие, анализ, обобщение, творческое мышление, графический органайзер, интерактивный метод, рефлексия.

TECHNOLOGY OF FORMING INFORMATION PROCESSING SKILLS IN PRIMARY GRADE STUDENTS

Annotation: The article discusses the technology of forming information processing skills in primary school students from a scientific and pedagogical point of view. The essence of information processing, its stages and components are analyzed. Also, the processes of directing students to independent thinking, separation of the main content, generalization and creative application are revealed using educational methods and technologies. The article

substantiates the effectiveness of the technology of working on the text, the use of graphic organizers, interactive methods and reflection exercises.

Keywords: *primary education, information processing, cognitive skills, perception, analysis, generalization, creative thinking, graphic organizer, interactive method, reflection.*

KIRISH

Bugungi kunda dunyo ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil bilim olishga tayyorligi, axborotni tahlil qilish va qayta ishlash kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi eng dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, boshlang'ich ta'lim bosqichida bolalarda axborotni qabul qilish, qayta ishlash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish keyingi bosqichlarda muvaffaqiyatli ta'lim olish uchun poydevor yaratadi. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan Davlat ta'lim standartlari va "Boshlang'ich ta'lim sifatini oshirish"ga qaratilgan islohotlarda o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, kreativ va tanqidiy tafakkurini shakllantirish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan. Bu jarayonda axborot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish va ularni zamonaviy bilim olish muhitiga moslashtirishning eng muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish zamonaviy ta'limda keng qo'llanilayotgan 4K modeli (Kreativlik, Kritiklik, Kommunikatsiya va Kooperatsiya) tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir.

1. Kreativlik – o'quvchi o'qilgan axborotni ijodiy qayta ishlash, yangi g'oyalar ishlab chiqish va muqobil yechimlar topishda namoyon bo'ladi.

2. Kritik tafakkur – axborotni tahlil qilish, asosiy va ikkinchi darajali jihatlarni ajratish, ishonchliligini tekshirish jarayonida shakllanadi.

3. Kommunikatsiya – o'quvchi o'rgangan axborotni tengdoshlari bilan muloqotda ifodalash, bahs-munozara va muhokamalarda o'z fikrini asoslash orqali rivojlanadi.

4. Kooperatsiya – axborotni qayta ishlash guruhli ishlarda, jamoaviy topshiriqlarni bajarishda hamkorlikda bilim almashish orqali mustahkamlanadi.

Demak, axborot bilan ishlash texnologiyasini boshlang'ich ta'limga tatbiq etish nafaqat o'quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantiradi, balki

ularning 21-asr ko'nikmalarini – 4K modelida belgilangan tayanch kompetensiyalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Axborotni qabul qilish – bu tashqi muhitdan kelayotgan ma'lumotlarni sezgi organlari yordamida idrok etish va ularni ongda qayd etish jarayonidir. O'quvchilar uchun bu:

- tinglash orqali o'qituvchi nutqini yoki ovozli materiallarni qabul qilish;
- matnni o'qish orqali asosiy mazmunni tushunib olish;
- ko'rgazmali vositalar va tajribalarni kuzatish orqali bilim hosil qilishdir.

Psixolog olimlar (L.S.Vigotskiy, A.N.Leontyev, P.Ya.Galperin) ta'kidlaganidek, axborotni qabul qilish jarayonida o'quvchilarning diqqat, xotira va idrok faoliyatlari faol harakatga keladi.

Maqolada quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalanildi:

1. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv – o'quvchining individual qobiliyatlarini rivojlantirish va axborotni qayta ishlash jarayonida ularning shaxsiy tajribasidan foydalanish;

2. Kognitiv yondashuv – bilimlarni izlash, qabul qilish, qayta ishlash va qo'llash faoliyatlarini tizimli rivojlantirish;

3. Kompetensiyaviy yondashuv – o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini, xususan 4K (kreativlik, kritik tafakkur, kommunikatsiya va kooperatsiya) kompetensiyalarini shakllantirishga yo'naltirish;

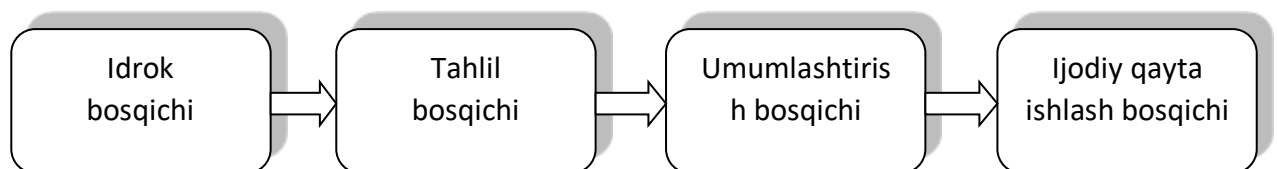
4. Faoliyatga asoslangan yondashuv – o'quvchilarning bilimlarni amaliy vaziyatlarda tatbiq etishi, muammoli topshiriqlarni bajarishi orqali axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini mustahkamlash.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir. Bu ko'nikma, birinchi navbatda, o'quvchilarning idrok, xotira, tafakkur va nutqiy faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, ular o'qish, tinglash va kuzatish jarayonida o'zlashtirilgan ma'lumotni tahlil qilish, asosiy mazmunni ajratish va uni yangi sharoitda qo'llash qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'quvchilar axborotni qayta ishlashda odatda quyidagi

bosqichlardan o'tadi: idrok etish, tahlil qilish, umumlashtirish va ijodiy qayta ishlash. Masalan, matnni o'qigach, o'quvchi avval voqeani anglaydi, so'ng asosiy g'oyani aniqlaydi, keyin uni qisqa reja yoki diagramma shaklida ifodalaydi va oxir-oqibat, mazmunni yangi vaziyatda qo'llashga urinadi. Shu tarzda, o'quvchi nafaqat matnni tushunadi, balki uni qayta yaratadi va o'z tajribasiga moslashtiradi.

Axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari (1-rasmga qarang).

1-rasm. Axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish bosqichlari

1. Idrok bosqichi – o'quvchi berilgan axborotni (matn, rasm, tajriba) diqqat bilan qabul qiladi.
2. Tahlil bosqichi – o'quvchi axborotni ajratib ko'radi, asosiy va ikkinchi darajali jihatlarni farqlaydi.
3. Umumlashtirish bosqichi – o'quvchi asosiy mazmunni qisqa va lo'nda shaklda qayta ifodalaydi.
4. Ijodiy qayta ishlash bosqichi – o'quvchi axborotni o'z fikri bilan boyitib, yangi vaziyatda qo'llaydi.

Axborotni qayta ishlash ko'nikmasini rivojlantirishda matn ustida ishlash, grafik organayzerlar (klaster, Venn diagrammasi, baliq skeleti), interfaol metodlar (aqliy hujum, savol-javob, muhokama), hamda refleksiya mashqlari muhim o'rin tutadi. Masalan, ertak yoki maqol ustida ishlashda o'quvchilar asosiy fikrni topadi, syujet chizig'ini sxema shaklida ifodalaydi, so'ng ertakka boshqa yakun yozadi yoki voqeani boshqa qahramon nuqtayi nazaridan hikoya qiladi. Bunday faoliyat ularning tanqidiy fikrlashini, ijodiy yondashuvini va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu jarayonda o'qituvchining roli ham muhimdir. U o'quvchilarni savollar berish, muhokama tashkil etish, qo'llab-quvvatlash va yo'naltirish orqali faoliyatga jalb etadi. O'quvchilarni mustaqil ishlashga rag'batlantirish, vizual

vositalardan foydalanish, refleksiya jarayonini tashkil etish hamda natijalarni baholash o'qituvchining asosiy vazifalaridandir.

Shuningdek, axborotni qayta ishlash ko'nikmasi 4K modeli (kreativlik, kritik tafakkur, kommunikatsiya, kooperatsiya) bilan bevosita bog'liqdir. O'quvchi axborotni ijodiy qayta ishlash orqali kreativlikni, asosiy va ikkinchi darajali jihatlarni farqlash orqali kritik tafakkurni, mazmunni tengdoshlari bilan muhokama qilish orqali kommunikatsiyani va guruhli ishlarda hamkorlik qilish orqali kooperatsiyani rivojlantiradi.

Umuman olganda, bosqichma-bosqich yondashuv, interfaol metodlar, grafik organayzerlar o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini samarali rivojlantirish mumkin. Bu esa o'quvchilarning kelgusida mustaqil bilim olish, ijodiy fikrlash va tanqidiy tahlil qilish kompetensiyalarini shakllantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish ta'lim jarayonining dolzarb vazifalaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning idrok, xotira, tafakkur va nutqiy faoliyatlarini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashishga va muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilishga tayyorlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki:

- axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini bosqichma-bosqich shakllantirish (idrok, tahlil, umumlashtirish, ijodiy tatbiq) o'quvchilarning kognitiv rivojlanishini ta'minlaydi;
- interfaol metodlar, grafik organayzerlar va refleksiya mashqlari qo'llanilganda o'quvchilar asosiy mazmunni ajratish, mantiqiy xulosa chiqarish va mustaqil fikrini asoslashga o'rganadi;
- xalq og'zaki ijodi namunalari orqali ishlash badiiy-estetik rivojlanish bilan bir qatorda kognitiv kompetensiyalarning ham shakllanishiga yordam beradi;

– 4K modeli asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar (kreativlik, kritik tafakkur, kommunikatsiya va kooperatsiya) zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlariga mos keladi va o'quvchilarda universal o'quv faoliyatini rivojlantiradi.

Demak, bosqichma-bosqich amalga oshirish yondashuvi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va 4K modelining integratsiyasi boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning axborotni qayta ishlash ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga, natijada universal kognitiv faoliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston respublikasi vazirlar Mahkamasining 2017 -yil 6 -apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus , kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida" gi 187- sonli qarori.
2. Махмутази́мова Ю. Бу́лажак тарбиячилар ва тарбияланувчиларнинг коммуникатив компетенцияларини ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида ривожлантириш. Экономика и социум. №10 (89). 2021.
3. Toulmin, S. The Mozart of psychology. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes by L.S. Vygotsky, edited by Michael Cole, by Vera John-Steiner, by Sylvia Scribner, by Ellen Souberman, The Psychology of Art by L.S. Vygotsky, Soviet Developmental Psychology: An Anthology edited by Michael Cole. The New York Review of Books, 14, 51-57.
4. Ximmatov I.Q., Sulaymonov M.A. Zamonaviy raqamli axborot tizimlaridan talaba-yoshlarning foydalanishida ta'limtarbiyaning ahamiyati. <https://mppam2024.qarshidu.uz>
5. Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. 2011. Beverly Hills: Corwin/Sage. –R.255.

3D-ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ ИСТОРИИ: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОШЛОЕ

Омонова Зарнигор Туражон кизи,

Научный сотрудник Наманганского педагогического института

omonova.zarnigor.2302@gmail.com

+998-88-686-06-74

<https://orcid.org/0009-0006-0517-0924>

Аннотация: Статья посвящена применению 3D-технологий в преподавании истории как инновационного инструмента для углубления понимания исторических событий и эпох. Рассматриваются возможности использования 3D-моделирования, виртуальной и дополненной реальности для визуализации исторических объектов, реконструкции архитектурных памятников и интерактивного изучения прошлого. Особое внимание уделяется методическим подходам к внедрению технологий на уроках, включая создание интерактивных заданий и проектов. В статье также обсуждаются вызовы, связанные с техническими и педагогическими аспектами, и предлагаются рекомендации для учителей.

Ключевые слова: 3D-технологии, образование и воспитание, методы преподавания, интерактивный процесс, цифровой формат, виртуальная реальность, анимация, мультимедийное оборудование, 3D-печать, мини-фильмы.

3D TECHNOLOGIES IN HISTORY CLASSES: A NEW LOOK AT THE PAST

Omonova Zarnigor Turajon kizi,

Researcher at the Namangan Pedagogical Institute

omonova.zarnigor.2302@gmail.com

+998-88-686-06-74

<https://orcid.org/0009-0006-0517-0924>

Abstract: The article is devoted to the use of 3D technologies in teaching history as an innovative tool for deepening the understanding of historical events and eras. The possibilities of using 3D modeling, virtual and augmented reality for visualization of historical objects, reconstruction of architectural monuments and interactive study of the past are considered. Particular attention is paid to methodological approaches to the introduction of technologies in the classroom, including the creation of interactive tasks and projects. The article also discusses challenges related to technical and pedagogical aspects and offers recommendations for teachers.

Key words: 3D technologies, education and upbringing, teaching methods, interactive process, digital format, virtual reality, animation, multimedia equipment, 3D printing, mini-films.

TARIX DARSLARIDA 3D TEXNOLOGIYALARI: O'TMISHGA YANGI NAZAR

Omonova Zarnigor To'rajon qizi,
Namangan pedagogika instituti ilmiy xodimi
omonova.zarnigor.2302@gmail.com
[+998-88-686-06-74](tel:+998-88-686-06-74)
<https://orcid.org/0009-0006-0517-0924>

Annotatsiya: Maqola tarixiy voqea va davrlarni chuqur anglashda innovatsion vosita sifatida tarixni o'qitishda 3D texnologiyalardan foydalanishga bag'ishlangan. Tarixiy ob'ektlarni vizuallashtirish, me'moriy yodgorliklarni rekonstruksiya qilish va o'tmishni interaktiv o'rganish uchun 3D modellashirish, virtual va to'ldirilgan reallikdan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Darslarga texnologiyalarni joriy etishda metodik yondashuvlar, jumladan, interfaol topshiriq va loyihalar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Maqolada, shuningdek, texnik va pedagogik muammolar muhokama qilinadi va o'qituvchilar uchun tavsiyalar mavjud.

Kalit so'zlar: 3D texnologiyalar, ta'lim va tarbiya, o'qitish usullari, interfaol jarayon, raqamli format, virtual reallik, animatsiya, multimedia uskunalari, 3D bosib chiqarish, mini-filmlar.

ВВЕДЕНИЕ

История – это мост между прошлым и настоящим. 3D-технологии открывают новые горизонты в преподавании истории, позволяя учащимся глубже погружаться в прошлое и визуализировать исторические события. В Узбекистане, где богатое культурное наследие требует инновационных подходов к его изучению, трехмерные технологии становятся мощным инструментом для создания интерактивных уроков.

Президент Шавкат Мирзиёев отметил, что «Молодежь Узбекистана должна овладевать современными знаниями и достижениями прогресса, показывать всем пример своей духовностью и широким мировоззрением» [1; С.170]. Есть известное мудрое изречение: «Образование и воспитание непрерывны». Поэтому в ходе демократических реформ в Узбекистане мы отдаем приоритет организации системы образования, отвечающей современным требованиям [2]. В обществе, где развито образование и воспитание, обязательно будут царить знания, культура и прогресс.

«В целях устойчивого развития мы должны глубоко освоить цифровые знания и информационные технологии, что даст вам возможность идти по самому короткому пути к достижению всестороннего прогресса. В современном мире цифровые технологии играют решающую роль во всех сферах», [1; С.171] – отметил президент Шавкат Мирзиёев.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

Исследования показывают, что внедрение 3D-технологий в преподавание истории значительно повышает мотивацию учащихся, способствует визуализации сложных исторических процессов и формирует критическое мышление. Юрина М.В. рассматривает проектные, модульные и интерактивные технологии, включая 3D-моделирование. Делается акцент на развитие познавательного интереса и критического мышления» [5]. Михальченкова Н.П. описывает использование 3D-анимаций и моделей для визуализации исторических событий, архитектуры и быта. Подчеркивается, что 3D помогает преодолеть «информационную перегрузку» и делает обучение более наглядным и интерактивным [6].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Современные технологии стремительно меняют методы преподавания и восприятие учебного материала. 3D-технологии открывают перед студентами новые горизонты изучения прошлого, делая его не просто набором дат и фактов, а живым, визуально насыщенным и интерактивным процессом. Возможность рассматривать исторические артефакты в цифровом формате, прогуливаться по реконструированным древним городам и наблюдать за ключевыми событиями через виртуальную реальность позволяет глубже погрузиться в эпоху и лучше понять культурные и социальные аспекты прошлого.

Понятие и возможности 3D-технологий в процессе обучения:

- 3D-моделирование и анимация становятся мощными инструментами для создания образовательного контента, который стимулирует любопытство и развивает критическое мышление у учащихся.
- 3D-технологии – это методы создания и отображения трехмерных объектов в виртуальном пространстве.

- 3D-технологии активно используются в образовательном процессе, делая обучение более интерактивным и наглядным. Вот несколько ключевых направлений их применения: Исторические реконструкции – создание виртуальных моделей древних городов и артефактов помогает студентам глубже понять исторические события.

- 3D-печать – позволяет учащимся создавать физические модели, например, анатомические структуры, архитектурные макеты или геометрические фигуры.

Помимо привычных дидактических материалов, плакатов, учебных фильмов и слайдов, стоит использовать 3d-анимацию, с ее помощью намного легче объяснить разницу между феодальным и первобытнообщинным строем, социальную неоднородность общества, особенности политического устройства государств разной формы. Основные варианты использования трехмерной графики на уроках истории:

Применение трехмерной графики в изучении истории реконструкция боевых событий, сражения предстают перед студентами в совершенно ином ракурсе, а при удачном звуковом сопровождении все зрители полностью погружаются в прошлое, ощутив себя участниками событий минувших лет;

создание мини-фильмов с иллюстрацией наиболее важных исторических событий – яркие образы навечно отпечатаются в памяти девочек и мальчиков;

отображение настроений эпохи, быта, стиля жизни, обычаев и традиций – можно очень долго рассказывать о том, как люди жили несколько веков, но несколько минут просмотра анимационного ролика произведут на студентов более сильное впечатление.

В учебном процессе сейчас повсеместно используются мультимедийное оборудование и телекоммуникационные технологии. Сегодня уже трудно представить вуз без использования компьютера, мультимедийного проектора или интерактивной доски. С целью улучшения качества образования педагоги используют программы с функцией 3D для создания объемной наглядности. Технология 3D позволяет в полной мере познакомить студентов с тем, что представляют собой на практике теоретические выкладки, так как студенты

отдают предпочтение визуальному и кинестетическому обучению в большей степени. Трехмерные учебные материалы легко воспринимаются студентами, анимации оказывают наибольший положительный эффект на запоминание. Создаваемый ими живой образ задействует в обучении все чувства.

Использование 3D-моделирования, виртуальной и дополненной реальности в изучении истории открывает новые возможности для визуализации и реконструкции исторических объектов:

- 3D-моделирование позволяет создавать точные цифровые копии исторических зданий и памятников, что особенно полезно для их реставрации и сохранения. Например, трехмерные модели помогают исследователям анализировать архитектурные особенности древних сооружений и планировать их восстановление.

- VR-технологии позволяют пользователям погружаться в историческую среду, исследовать древние города и участвовать в интерактивных экскурсиях. Это особенно полезно для образовательных целей, поскольку учащиеся могут "перемещаться" по историческим местам и изучать их в деталях

- AR-технологии позволяют накладывать цифровые модели на реальные объекты, что делает изучение истории более наглядным. Например, при посещении археологических раскопок можно использовать AR-приложения для просмотра реконструкции зданий, которые когда-то находились на этом месте

Неоценимая помощь данной технологии и учителю истории. С того момента, как человек стал осознавать себя как личность, он пытается воссоздать, восстановить ушедшие мгновения своего исторического пути. В исторических текстах читаем описания современников, которые помогают представить события минувших лет. Современные компьютерные технологии приходят на помощь - дают хороший инструмент для воссоздания событий прошлого. При создании исторической реконструкции воссоздается первоначальный облик старинных, порой, утраченных, предметов.

Использование 3D-моделирования содействует «погружению» в изучаемую тему предмета в ходе урока, ведь так намного понятнее и демонстративнее можно изучить тему, если есть возможность увидеть и потрогать объект изучения. Самое

сложное для преподавателя здесь это, к сожалению, оснащённость специальной техникой. 3D программ даёт разнообразные возможности для формирования познавательного интереса на уроках. Это и анимация, и звук, и динамические рисунки. При помощи 3D технологии создается иллюстрация того, что невозможно показать в силу различных эпох, появляется возможность увидеть все создаваемые в мире модели и страны.

В процессе 3D - обучения, студент становится участником событий и получает намного больше образовательной информации.

Но есть и отрицательное в использовании данной технологии: во-первых, нельзя использовать 3D продукт более чем 10-12 минут в период 80-минутного занятия, во-вторых, отсутствие культуры организации работы в использовании ИТ в образовании, что приводит к заболеваниям нового века (туннельный синдром запястий; зрительный синдром; позвоночный синдром; дыхательный или лёгочный синдром; венозно-сосудистый синдром). По данным статистики практически каждый «продвинутый» учащийся обладает, по крайней мере, двумя из пяти перечисленных. И, в-третьих, кибер укачивание: просмотр видео в 3D формате вызывает тошноту и головокружение.

Один из важных критериев, которое свидетельствует в пользу нововведений, является то, что учащиеся получают навыки работы с новейшими технологиями, которые будут востребованы в будущем. Это разработка и 3D фотографий, и 3D видеороликов. Эти технологии созданы для человека, для его развития, поэтому они не должны наносить вред эмоциональному, физическому и интеллектуальному здоровью. За ними будущее.

По словам Бориса Сердюкова, преподавателя МГУ им. М.В. Ломоносова «Мультимедийные технологии превращаются в обязательное условие для развития у учащихся креативного мышления, облегчают систематизацию знаний и способствуют усвоению студентами большего количества информации в единицу времени, чем это было возможно ранее» [3].

Плюсов в применении анимации при изучении истории хватает, наиболее важные: формирование ярких, запоминающихся образов; представление информации в сжатом и доступном виде – за считанные минуты студенты в

состоянии увидеть и быт, и иные особенности исторической эпохи; наглядность. 3D-технологии в сфере образования позволяют получить наглядные пособия и средства обучения, развить творческие способности учащихся, а также помогают привлечь внимание, сделать процесс обучения интересным и наглядным [4].

Незаменимая и актуальная на сегодняшний день технология 3D может дать ощущения присутствия и погружения, поможет управлять передвижением по музеям и галереям с удобной каждому скоростью. Всегда есть возможность рассмотреть что-либо поближе, поменять направление, сделать паузу и вернуться в любое удобное время назад и продолжить.

Использование 3D-технологий на уроках истории может существенно повысить качество обучения и вовлеченность студентов. Вот несколько аспектов их эффективности:

Визуализация исторических событий – 3D-модели и реконструкции помогают студентам лучше понять архитектуру древних городов, ход сражений и культурные особенности эпохи.

Интерактивность – возможность виртуального взаимодействия с объектами делает процесс обучения более увлекательным и запоминающимся.

Эмоциональное погружение – благодаря виртуальной и дополненной реальности, студенты могут буквально "переместиться" в прошлое и увидеть события глазами современников.

Доступность сложных концепций – 3D-анимации помогают объяснить исторические процессы, которые трудно представить только на основе текста или 2D-изображений.

Развитие аналитических навыков – изучение трехмерных моделей исторических артефактов побуждает студентов к самостоятельному анализу, сравнению и формулированию выводов.

Исторические реконструкции – 3D-моделирование позволяет воссоздавать древние города, архитектурные памятники и даже сцены исторических событий, что делает изучение истории более наглядным и увлекательным.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Использование 3D-технологий на уроках истории открывает перед учащимися уникальные возможности для погружения в прошлое. Виртуальные реконструкции исторических событий, объектов и архитектурных памятников позволяют не просто изучать факты, но и переживать их, формируя эмоциональную связь с эпохами и культурами. Такой подход делает обучение более наглядным, интерактивным и запоминающимся.

3D-моделирование способствует развитию критического мышления, исследовательских навыков и творческого подхода к изучению истории. Оно превращает традиционный урок в увлекательное путешествие, где каждый студент становится исследователем, способным самостоятельно анализировать и интерпретировать исторические источники.

Подводя итоги, стоит еще раз отметить, что использования 3D-технологии на уроках истории в вузах могут сделать образовательный процесс более насыщенным, разнообразным, приносящим большие результаты и повышающим качество обучения.

В любой момент времени мы можем изучить весь мир, не покидая учебного учреждения, перемещаться в разные уголки света.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ(REFERENCES):

1. Мирзиеев Ш.М. От национального возрождения – к национальному прогрессу. Т.4. Ташкент, 2020.
2. Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на второй Всемирной конференции по воспитанию и образованию детей младшего возраста. <https://president.uz/ru/lists/view/5696>
3. <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/134789-3d-tehnologii-na-urokah-istorii-i-vo-vneklass>
4. Гриц М.А., Дегтярева А.В., Чеботарева Д.А. Возможности 3D-технологий в образовании. Журнал “Актуальные проблемы авиации и космонавтики”, 2015.
5. Юрина М.В. Применение инновационных технологий на уроках истории. <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-innovatsionnyh-tehnologiy-na-urokah-istorii-i-ih-rol-v-protssesse-obucheniya/viewer>
6. Михальченкова Н.П. 3D технологии на уроках истории и во внеклассной работе. <https://www.prodlenka.org/metodicheskie-razrabotki/134789-3d-tehnologii-na-urokah-istorii-i-vo-vneklass>

YOSH REGBICHILARNI TAYYORLASH MUAMMOSI BO'YICHA ILMIY-USLUBIY ADABIYOTLAR TAHLILI

Mo'minov X.M.

*O'zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi jismoniy tarbiya
ilmiy tadqiqot instituti mustaqil izlanuvchisi*

O'zbekiston, Chirchiq shahri

E-mail: xolmadjon97@mail.ru

Annotatsiya Mazkur maqolada yosh regbichilarning jismoniy tayyorgarligini samarali tashkil etishda umumiy va maxsus mashqlar uyg'unligining metodik asoslari yoritilgan. Zamonaviy metodik yondashuvlar, xususan Antonov E.I., Ivanov V.A., Bondarchuk A.P. va Verkhoshanskiy Y.V. kabi olimlarning tadqiqotlariga tayanilgan holda, umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT)ning asosiy jismoniy sifatlar (kuch, chidamlilik, tezkorlik)ni rivojlantirishdagi o'рни, shuningdek maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) orqali ushbu sifatlarning o'yindagi amaliy ko'nikmalarga aylanishi ilmiy asosda tahlil qilingan.

Maqolada UJT va MJT o'rtasidagi funksional bog'liqlik, yosh sportchilarning tayyorgarlik davrida bosqichma-bosqich o'tish zarurati, jarohatlarning oldini olish, koordinatsiya va chidamlilikni oshirish bo'yicha metodik tavsiyalar keltirilgan. Ayniqsa, 12–13 yoshdagi o'smirlar uchun bu davrning jismoniy va neyromuskulyar o'sish nuqtai nazaridan sezuvchan davr ekani ta'kidlanadi. Bundan tashqari, regbiga xos texnik va kontaktli harakatlarni samarali shakllantirish uchun kurash elementlariga asoslangan mashqlarning o'рни va turli sport turlari bilan metodik integratsiyaning afzalliklari ko'rsatib o'tilgan.

Verkhoshanskiy tomonidan taklif etilgan blok periodizatsiyasi modeli asosida kuch tayyorgarligini rejalashtirish tamoyillari keltirilib, regbi o'yinchilarining yillik tayyorgarlik davrida bosqichma-bosqich jismoniy sifatlarni rivojlantirishga oid tavsiyalar asoslab berilgan. Shuningdek, vaziyatli mashg'ulotlar va o'yin kontekstida o'rgatish metodikasi orqali qaror qabul qilish, moslashuvchanlik va texnik barqarorlikni shakllantirish bo'yicha ilg'or yondashuvlar tahlil qilingan.

Umuman olganda, maqola yosh regbichilarni tayyorlashda jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirishning ilmiy asoslarini aniqlab beradi hamda metodik va amaliy tavsiyalar orqali sportchilarni xavfsiz, samarali va bosqichma-bosqich rivojlantirishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: yosh regbichilar, jismoniy tayyorgarlik, umumiy mashqlar, maxsus mashqlar, periodizatsiya, kontaktli sport, kurash elementlari, regbi, sport jarohatlari, metodik yondashuv.

АНАЛИЗ НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ПРОБЛЕМЕ ПОДГОТОВКИ ЮНЫХ РЕГБИСТОВ

Аннотация. В статье рассматриваются методические основы сочетания общих и специальных упражнений в эффективной организации физической подготовки юных регбистов. На основе современных методических подходов, в

частности, исследований таких учёных, как Антонов Е.И., Иванов В.А., Бондарчук А.П. и Верхошанский Ю.В., научно анализируется роль общей физической подготовки (ОФП) в развитии основных физических качеств (силы, выносливости, скорости), а также трансформации этих качеств в практические навыки в игре посредством специальной физической подготовки (СФП). В статье рассматривается функциональная взаимосвязь между спортивными упражнениями (УТ) и физическими упражнениями (МТ), необходимость постепенного перехода в тренировочном периоде юных спортсменов, методические рекомендации по профилактике травматизма, повышению координации и выносливости. Особо подчеркивается, что этот период является сенситивным с точки зрения физического и нервно-мышечного развития для подростков 12–13 лет. Кроме того, показана роль упражнений, основанных на элементах борьбы, для эффективного формирования технических и контактных движений, характерных для регби, и преимущества методической интеграции с различными видами спорта.

На основе модели блочной периодизации, предложенной Верхошанским, представлены принципы планирования силовой подготовки и обоснованы рекомендации по поэтапному развитию физических качеств регбистов в течение годовичного тренировочного периода. Также анализируются современные подходы к формированию навыков принятия решений, гибкости и технической устойчивости посредством ситуативного обучения и методов тренировки в игровом контексте. В целом в статье обозначены научные основы комплексного развития физических качеств в подготовке юных регбистов и направлены на безопасное, эффективное и поэтапное развитие спортсменов посредством методических и практических рекомендаций.

Ключевые слова: юные регбисты, физическая подготовка, общие упражнения, специальные упражнения, периодизация, контактные виды спорта, элементы борьбы, регби, спортивные травмы, методический подход.

ANALYSIS OF SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL LITERATURE ON THE PROBLEM OF TRAINING YOUNG RUGBY PLAYERS

Annotation. This article covers the methodological foundations of the combination of general and special exercises in the effective organization of physical training of young rugby players. Based on modern methodological approaches, in particular, the research of such scientists as Antonov E.I., Ivanov V.A., Bondarchuk A.P. and Verkhoshansky Y.V., the role of general physical training (GPT) in the development of basic physical qualities (strength, endurance, speed), as well as the transformation of these qualities into practical skills in the game through special physical training (SPPT), is scientifically analyzed. The article presents the functional relationship between UJT and MJT, the need for a gradual transition in the training period of young athletes, methodological recommendations for preventing injuries, increasing coordination and endurance. It is especially emphasized that this period is a sensitive period in terms of physical and neuromuscular growth for adolescents aged 12–13. In addition, the role of exercises based on wrestling elements for the effective formation of technical and contact movements specific to rugby and the advantages of methodological integration with various sports are shown.

Based on the block periodization model proposed by Verhoshansky, the principles of planning strength training are presented, and recommendations for the gradual development of physical qualities of rugby players during the annual training period are substantiated. Also, advanced approaches to the formation of decision-making, flexibility and technical stability through situational training and training methods in the context of the game are analyzed.

In general, the article identifies the scientific foundations of the comprehensive development of physical qualities in the training of young rugby players and is aimed at the safe, effective, and gradual development of athletes through methodological and practical recommendations.

Keywords: *young rugby players, physical training, general exercises, special exercises, periodization, contact sports, wrestling elements, rugby, sports injuries, methodological approach.*

KIRISH

Zamonaviy metodik va ilmiy yondashuvlar yosh regbichilarni tayyorlashda jismoniy sifatlarni kompleks rivojlantirishning ahamiyatini ta'kidlaydi. Antonov E.I. o'zining "Regbi: qo'llanma. Sport ixtisoslashuvi bosqichi 13–15 yosh" nomli o'quv qo'llanmasida umumiy va maxsus mashqlarni uyg'unlashtirishning samaradorligini qayd etadi. Umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni uyg'unlashtirish prinsipi muhim hisoblanadi: umumjismoniy mashqlar asosiy harakat sifatlarini (kuch, tezkorlik, chidamlilik) shakllantiradi, maxsus mashqlar esa ushbu sifatlarni regbi o'yinidagi amaliy harakatlarda (harakatlanish, kontaktli kurash, chaqqonlik) mustahkamlaydi [6;107-b]. Sport tayyorgarligining e'tirof etilgan metodik prinsiplardan biri bu umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikning organik uyg'unlashuvidir. Bu ayniqsa yuqori koordinatsion va kontakt yuklamali sport turlarida, jumladan regbida, dolzarbdir [5;184-b].

Umumiy jismoniy tayyorgarlik (UJT) sportchining kuch, chidamlilik, egiluvchanlik, tezkorlik kabi jismoniy sifatlarini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan. U sportchini texnik elementlarga xavfsiz va samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan bazani shakllantiradi. Mustahkam jismoniy baza yaratish — UJT har qanday maydondagi kontaktda zarur bo'ladigan asosiy jismoniy sifatlarni: kuch, chidamlilik, tezkorlik, kuch va bo'g'imlarning harakatchanligini rivojlantiradi. Agar bunday tayanch bo'lmasa, maxsus mashqlarga o'tishda ortiqcha yuklanish va jarohatlar xavfi yuqori bo'ladi. Barqarorlik va muvozanatni yaxshilash — stabillikka

qaratilgan mashqlar (planka, o'tirib-turish, gavdani mustahkamlash mashqlari) orqali yosh sportchilar to'qnashuv paytida barqaror holatni saqlab qolish qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu esa ushlar va jismoniy kontakt jarayonida nihoyatda muhim hisoblanadi [9;56-b.,10;337-b].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Chidamlilik va tiklanish qobiliyatini rivojlantirish Regbida qisqa muddatli, ammo takroriy yuqori intensivlikdagi harakatlar talab etiladi. Shu sababli, kuchli aerob baza o'yin faoliyati seriyalari orasida tezroq tiklanishga yordam beradi. Jarohatlarning oldini olish va mushaklar disbalansini bartaraf etish umumiy tayyorgarlik mashg'ulotlari gavda holatini to'g'rilashga, bo'yin, yelka va gavda mushaklari kabi zaif mushak guruhlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa jismoniy to'qnashuvlarda jarohatlanish ehtimolini kamaytiradi. O'sish va rivojlanish bosqichlariga moslashuv O'smirlar (ayniqsa 12–14 yoshdagilar) uchun umumiy jismoniy tayyorgarlik xavfsiz va samaralidir: u nerv-mushak tizimining moslashuvini rag'batlantiradi hamda organizmni kelajakda yanada intensiv yuklamalarga tayyorlaydi. Maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) bilan uyg'unlashuvi umumiy tayyorgarlik mashqlari maxsus tayyorgarlik bilan yonma-yon olib borilishi kerak. Avval umumiy tayyorgarlikdan boshlanib, asta-sekin o'yinga yaqinlashtirilgan mashqlarga o'tiladi. Bunday bosqichma-bosqich o'tish jarohatlar xavfini kamaytiradi va regbi yuklamalariga tezroq moslashuvni ta'minlaydi [7;56-b.,8;304-b]. Boshlang'ich bosqichda mashg'ulot vaqtining 70–80 % gacha qismi umumiy jismoniy tayyorgarlikka (UJT) ajratilishi mumkin, so'ngra asta-sekin e'tibor maxsus mashqlarga yo'naltiriladi. Yosh regbichining tayyorgarligining dastlabki bosqichida UJT quyidagi vazifalarni bajaradi: xavfsizlikni va yuklamalarga barqarorlikni shakllantiradi; samarali va xavfsiz maxsus tayyorgarlik uchun poydevor yaratadi; jarohatlar kamayishi va uyg'un rivojlanishga xizmat qiladi [13;116-b]. Ivanov V.A. o'zining 2004 yilda himoya qilingan *"Malakali regbichilarning mashg'ulot jarayonida integral tayyorgarlik"* nomli nomzodlik dissertatsiyasida shuni ta'kidlaydiki, maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) tarkibiga musobaqa faoliyatining tuzilishi va intensivligiga yaqin mashqlar kiradi. Regbida bu,

avvalo: o'yin davomida harakatlanish, yo'nalishni o'zgartirish, keskin yugurish, kontaktli harakatlar, ushlar va yiqilishlar hisoblanadi [15;188-b].

Ko'plab tadqiqotchilar ta'kidlashicha, faqatgina umumiy jismoniy tayyorgarlikka (UJT) ortiqcha e'tibor qaratilganda texnik va vaziyatli tayyorgarlikda orqada qolish kuzatiladi. Shu bilan birga, yetarli jismoniy baza shakllanmasdan turib maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) yuklamalarini erta qo'llash jarohatlar va ortiqcha zo'riqlashlar xavfini oshiradi [17;208-b].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Bondarchuk A.P. (1998) o'zining *"Mashg'ulot yuklamalari intensivligi va sport formasining rivojlanish davriyligi"* nomli kitobida quyidagicha yozadi: gipoteza — *"Umumiy va maxsus mashqlarni oqilona navbatma-navbat qo'llash va integratsiyalash nafaqat harakat malakalarini samarali shakllantiradi, balki ularning o'yin vaziyatlarida barqaror qo'llanishini ham ta'minlaydi."*

Misol:

1. UJT doirasida — qarshilik bilan yugurish, umumiy kuch va egiluvchanlik mashqlari qo'llaniladi.
2. MJT doirasida — ushlarlarni mashq qilish, tik turgan holda va parterda kurashish (erkin kurashdan moslashtirilgan), kontaktli kurashni imitatsiya qilgan holda harakatlanish mashqlari qo'llaniladi.
3. Bu jarayonda umumiy tayyorgarlik xavfsizlik uchun baza yaratadi, maxsus tayyorgarlik esa maydonda zarur bo'lgan malakalarni charxlaydi.

Alohida ahamiyat kasb etuvchi tamoyil — "funksional tanlab olish" tamoyilidir. Ya'ni, mashqlar shunday tanlanadiki, ular bir vaqtning o'zida jismoniy sifatlarni rivojlantirib, texnik elementlarning shakllanishiga ham xizmat qiladi. Aynan shunday mashqlar bolalar va o'smirlarni tayyorlashda eng samarali hisoblanadi [9;56-b].

Varakin V.A. (1983) o'zining *"Malakali regbichilarning musobaqaga tayyorgarlik davri"* nomli nomzodlik dissertatsiyasida quyidagi ta'rifni beradi: o'qitish usullari — butunlik usuli va qismlarga ajratib konstruktiv usul.

Harakat malakalarini hamohang rivojlantirish usuli quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Butunlik usuli — texnikani darhol o'yin kontekstida o'rganish;

- Qismlarga ajratib konstruktiv usul — murakkab texnikaning elementlarini bosqichma-bosqich ajratib olib mashq qilish;
- Ta'sir usuli — qo'shimcha yuklama bilan harakatlarni bajarish orqali texnikani takomillashtirish [11;24-b].

Phillpots, K (2000). Elita regbichilarning og'ir tizza jarohatlaridan so'ng o'yinga qaytishi: bilimlardagi bo'shliqlarni bartaraf etish. Dissertatsiya, Stellenbosch universiteti. Ushbu dissertatsiya ishda Phillpots, K professional regbi o'yinchilarida tizza bo'g'imining og'ir shikastlanishidan keyingi tiklanish va o'yin faoliyatiga qaytish jarayonlarini ko'rib chiqadi. Muallif mavjud bo'lgan tibbiy va funksional reabilitatsiya yondashuvlarini tahlil qiladi, ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan bo'shliqlarni ko'rsatib o'tadi hamda mashg'ulot va musobaqalarga qaytishning takomillashtirilgan modellarini taklif qiladi. Tadqiqot klinik kuzatuvlarga, sport tibbiyoti ma'lumotlariga hamda murabbiylar, tibbiy xodimlar va sportchilarning o'zlari bilan o'tkazilgan suhbatlarga asoslanadi. Ishda sportga qaytishda individual va bosqichma-bosqich yondashuv zarurligi alohida ta'kidlanadi, ayniqsa elita regbi sharoitida, bu yerda jismoniy yuklama darajasi hamda qayta jarohatlanish xavfi nihoyatda yuqori [2;330-b].

Vaziyatli va o'yin yondashuvi sharoitlarni o'zgartirishga asoslangan vaziyatli modellashtirilgan mashqlar usuli sportchilarda moslashuvchanlikni, tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini va barqaror harakat aloqalarini shakllantirish imkonini beradi. Bu esa mashg'ulotlarga qat'iy reglamentlanmagan kurash elementlarini (masalan, "erkin olishuvlar") qo'shish bilan bog'liqdir [3;476-b].

Turlararo integratsiya: kurash texnik usullarini qo'llash
Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, kurash tamoyillari — raqibni nazorat qilish, muvozanat, richagdan foydalanish, portlovchi kuch — regbida, ayniqsa kontaktli vaziyatlarda (tackle, ruck, maul) samarali tarzda ko'nikmalarga aylantiriladi.

Gipoteza shundan iboratki, kurash elementlariga asoslangan mashg'ulotlar maxsus harakat ko'nikmalari darajasini hamda o'yin harakatlarining samaradorligini bevosita oshiradi.

1. Yoshga sezuvchanlik gipotezasi (13–14 yosh): bu yosh maxsus mashqlar orqali tezkor-kuch sifatleri va muvofiqalashtirishni rivojlantirish uchun eng maqbul davr hisoblanadi.
2. Metodik uyg'unlik gipotezasi: umumiy tayyorlov mashqlari va o'yin vaziyatli mashqlarini bo'laklarga ajratilgan hamda yaxlit o'qitish metodlari bilan uyg'unlashtirish harakat ko'nikmalarini yanada samarali shakllantirishga imkon beradi.
3. Turlar aro o'tish gipotezasi: erkin kurashning moslashtirilgan texnik usullari tana nazorati, barqarorlik va kuchni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa regbidagi o'yin harakatlarini kuchaytiradi [4;138-b].

Danilova, E.N. o'zining "O'yin amplualari modellari asosida regbi jamoasini shakllantirish" nomli dissertatsiyasida quyidagilarga tavsif beradi.

Regbida kuch tayyorgarligini rejalashtirish. Periodizatsiya qisqa muddatli, o'rta muddatli va uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan mashg'ulot jarayonini aniq rejalashtirishni nazarda tutadi. Periodizatsiyaning ko'plab variantlari mavjud bo'lib, ularning aksariyati muvaffaqiyatli va jismoniy qobiliyatlar hamda sport natijalarini o'zgartirish imkoniyatiga ega. Rejalashtirishda muhim omil shundaki, siz kelajakni oldindan ko'ra olmaysiz va sizning rejangiz moslashuvchanlikni talab qiladi. Bu moslashuvchanlik individual talablarni (masalan, jarohatlar) hamda jamoa ehtiyojlarini (masalan, pley-off bosqichiga chiqish) hisobga olishi kerak [14;212-b].

Regbida mashg'ulotlarni rejalashtirish bo'yicha turli qo'llanmalar periodizatsiyadagi o'xshash variantlarga ega. Avval qayd etilganidek, kuch tayyorgarligini rejalashtirishga oid metodologiyalar juda ko'p (turli periodizatsiya metodlarining umumiy paradigmalari jadvalda ko'rsatilgan). Ushbu materialda bitta metod ko'rib chiqiladi, bu metod professional nuqtai nazardan elita o'yinchilar va milliy hamda xalqaro darajada sezilarli muvaffaqiyatga erishgan jamoalarni tayyorlashda muvaffaqiyatli bo'lgan [16;170-b].

Y.V. Verkhoshanskiy ishlarida ushbu metod "blok yuklamasi" yoki "qo'shma-navbatli metod" nomi bilan ataladi. Ushbu metodning o'ziga xosligi shundaki, mashg'ulot rejalari ketma-ket bajariladigan ish bloklari atrofida quriladi va har bir blok bitta yoki ikki jismoniy sifatni rivojlantirishga qaratiladi. Ushbu tizimning

afzalligi shundaki, u (to'g'ri tashkil etilganda) boshqa metodlarga qaraganda umumiy (yillik) ish hajmi past bo'lgan holda adaptatsiyani ishga tushirishi mumkin, bu boshqa metodlarda esa ko'plab jismoniy sifatlar parallel ravishda mashq qilinadi [10;337-b, 12;176-b].

Y.V. Verkhoshanskiy ishlaridan amerikalik regbi olimlari ham foydalanadi. Masalan, Matthew D. Jeffries ushbu periodizatsiya shaklini quyidagi asosiy qoidalar asosida qo'llaydi:

Jadval 3.

Kuch tayyorgarligini rejalashtirishning umumiy tamoyillari

Kuch mashg'ulotlarini rejalashtirish bo'yicha qo'llanma
Mashg'ulot rejangiz rivojlanib borar ekan, u nisbatan ko'p umumiy mashqlardan nisbatan ko'p maxsus mashqlarga o'tishi kerak;
Umumiy mashg'ulotlar bosqichida umumiy yuk hajmi maxsus mashg'ulotlar bosqichiga qaraganda ko'proq bo'lishga moyil. Aksincha, intensivlik jihatidan: maxsus bosqichdagi intensivlik umumiy bosqichdagidan yuqori;
Umumiy bosqichdagi ish yuklamasi maxsus bosqichdagi ish uchun asos yaratadi. Mashg'ulot bosqichi yoki blokida bajarilgan ish natijasida shakllangan adaptatsiyalar keyingi blokda ish samaradorligini oshiradi.

Sportchilar jismonan yaxshiroq tayyor bo'lib borganda, keyingi adaptatsiya uchun zarur bo'lgan vaqt va kuch sezilarli darajada ortadi. Avval ta'kidlaganimizdek, regbi o'yinchilardan maydonda turli fiziologik adaptatsiyalarni va harakatlarni mashq qilishni talab qiladi. Jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun vaqt yetishmasligi: mavsum davomida sizda buni amalga oshirish uchun haftasiga atigi 2–3 soat bo'lishi mumkin. Blok yuklamasi mavjud vaqt cheklangan bo'lsa ham sezilarli adaptatsiyalarni ta'minlaydi. Regbi uzun mavsum davom etadi, blok periodizatsiyasi hafta davomida kichik o'zgarishlarni taklif qilishi mumkin, ammo u mavsum davomida katta o'zgarishlarni kafolatlaydi va o'yinchilarni psixologik jihatdan rag'batlantiradi [85;189-b].

Verkhoshanskiyga ko'ra, jamoaviy sport turlarida, xususan regbida kuch tayyorgarligi 4 blokka bo'linadi:

- **Blok A** – maksimal kuch;
- **Blok B** – portlovchi kuch va lokal mushak chidamliligi;
- **Blok C** – maksimal anaerob quvvat va maxsus rejimlarda ish quvvat ko'rsatkichlarini oshirish;
- **Blok D** – maxsus sport ishlariga va samaradorlikka e'tibor qaratilgan paytda jismoniy sifatlarni saqlash.

Ushbu ketma-ketlikni soddalashtirilgan shaklda quyidagicha tavsiflash mumkin:

- **Blok A** – regbi uchun mos kuch salohiyatini rivojlantirish;
- **Blok B** – Blok A dan olingan kuch salohiyatidan foydalanish, harakatlar tezligiga ta'sir qiluvchi adaptatsiyalarni rag'batlantirish. Mushaklarning submaksimal ishda charchashga chidamliligini oshirish;
- **Blok C** – qisqa davom etuvchi maksimal kuch ishlariga e'tibor qaratish, tanlangan sport turi uchun maxsus rejimlarda bajariladi. Jamoaviy sport turlarida bu – cho'zish–qisqarish sikli, qisqa faol tiklanish bilan takroriy portlovchi harakatlar. "Maxsus mashqlar"ni kiritish – tanlangan sport turi uchun juda o'ziga xos harakatlar va faoliyatlar;
- **Blok D** – samaradorlikni pasaytirmaslik uchun zarur bo'lgan miqdorda kuch ishlarini bajarish. Ushbu blok ko'pincha jamoaviy sport turlarida e'tibordan chetda qoladi, jismoniy tayyorgarlik hajmini kamaytirish ish samaradorligi va ko'nikmalarga juda ijobiy ta'sir qiladi [117;337-b, 118;176-b].

Mikheylova O.D. o'zining "Regbi-7 bilan o'ynang" nomli o'quv qo'llanmasida ta'kidlaydi: Regbida eng talabgir ko'nikmalar — bu musobaqa davomida harakatlar va ishlarni uyg'un, maqsadga muvofiq va tezkor tarzda o'zgartira olish qobiliyatidir. O'yindagi to'siqlar raqibning qarshiligi bilan bog'liq bo'ladi. Bu esa o'yinchilarni harakatlarini chaqqonlik bilan o'zgartirishga yoki bir aniqlik bilan bajarilgan harakatdan uyg'unlashtirilgan boshqasiga o'tishga majbur qiladi [18;133-b].

XULOSA

Yosh regbichilarni tayyorlash jarayonida jismoniy sifatlarning kompleks rivojlantirilishi zamonaviy metodik yondashuvlarda ustuvor yo'nalish sifatida qaralmoqda. Tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlikni uyg'unlashtirish regbi sportchilari uchun nafaqat jismoniy salohiyatni

oshirish, balki texnik va taktik harakatlarni samarali egallash, kontaktli vaziyatlarda xavfsizlikni ta'minlash hamda jarohatlar xavfini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi. Umumjismaniy tayyorgarlik (UJT) kuch, chidamlilik, tezkorlik, egiluvchanlik kabi asosiy jismoniy sifatlarni shakllantirib, sportchining murakkab texnik harakatlarga moslashuvchanligini ta'minlaydi. Ayniqsa o'sish va rivojlanish bosqichida, bu turdagi tayyorgarlik nerv-mushak tizimi faoliyatini rag'batlantiradi va sport yuklamalariga tayyorgarlik bazasini yaratadi. Maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) esa ushbu jismoniy sifatlarni to'g'ridan-to'g'ri o'yinga xos harakatlar — harakatlanish, ushlar, kontaktli kurash, yo'nalishlarni tez o'zgartirish — orqali mustahkamlaydi. Ilmiy manbalar asosida aniqlanishicha, UJT va MJT ni oqilona bosqichma-bosqich integratsiyalash, o'yinchilarni funksional holatiga moslashtirilgan yuklamalar asosida tayyorlash eng samarali metod hisoblanadi. Shu bilan birga, *blok yuklamasi* (blok periodizatsiyasi) asosidagi yondashuv sportchilarda maksimal kuch, portlovchi kuch, maxsus anaerob chidamlilik va texnik-taktik harakatlar samaradorligini oshirishda yuqori natijalar beradi. Alohida e'tibor talab etuvchi jihatlardan biri bu *turlararo integratsiya* bo'lib, regbi tayyorgarligiga erkin kurash elementlarining kiritilishi orqali tana nazorati, barqarorlik, kuch va muvozanat kabi sifatlar kuchaytiriladi. Bunday yondashuv regbiga xos bo'lgan kontaktli harakatlarning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, "funksional tanlab olish" tamoyiliga asoslangan mashg'ulotlar jismoniy sifatlarni va texnik malakalarni bir vaqtning o'zida rivojlantirish imkonini beradi. Xulosa qilib aytganda, yosh regbichilarning tayyorgarligida umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik o'rtasidagi uyg'unlik, individual va bosqichma-bosqich yondashuv, blokli mashg'ulotlar tizimi, turlararo integratsiya hamda vaziyatli-o'yin metodlari zamonaviy sport tayyorgarligining eng samarali va xavfsiz yondashuvlari sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa nafaqat sportchilarning jismoniy va texnik salohiyatini oshiradi, balki ularning musobaqaviy bardoshligini, tiklanish qobiliyatini va uzoq muddatli sport faoliyatini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Matthew D. Jeffriess A preliminary, multidisciplinary investigation into the performance of professional referees in the Australian National Rugby League University of

Technology Sydney NSW, Australia This thesis is submitted for the degree of Doctor of Philosophy August – 2020 189 p.

2. Phillpots, K. (2000). *The Professionalisation of Rugby Union*. University of Warwick /dissertation. 330-p
3. Robyn, A. D. (2022). *Return to Play in Elite Rugby Players After Severe Knee Injuries: /dissertation/Addressing the Knowledge Gaps*. Stellenbosch University 476-p
4. Richard Bailey, Dave Collins, Paul Ford, Áine MacNamara, Martin Toms, Gemma Pearce "Participant Development in Sport: An Academic Review" March 2010 138p
5. Антонов, Е.И. / Регби. Настольная книга детского тренера. Этап спортивной специализации 13 – 15 лет. Методическое пособие / Е. И. Антонов, Н.А. Ватоскин – М.: ФГБУ «Федеральный центр подготовки спортивного резерва», 2012. – 184 с
6. Антонов Е.И. Начальная подготовка регбистов/—М.: Физкультура и спорт, 1991.-107 с.
7. Аненков В.В. Регби: правила соревнований. -М.: Фис, 1981.-56 с.
8. Баранцев С.А. Возрастная биомеханика основных видов движений школьников. Издательство: Советский спорт Москва 2020. 304 с
9. Бондарчук А.П. Интенсивность тренировочных нагрузок и длительность развитие спортивной формы //Теория и практика физической культуры. – 1998. –№ 2. – С. 56.
10. Верхошанский Ю.В. Основы специальной физической подготовки спортсменов /—М.: Физкультура и спорт, 1991.-337 с.
11. Варакин В.А. Предсоревновательная подготовка квалифицированных регбистов: дис,.... канд. пед. наук. - М., -1983.
12. Верхошанский Ю.В. Программирование и организация тренировочного процесса М.: Физкультура и спорт, 1985. – 176 с.
13. Волков Л.В. Физические особенности детей и подростков/Л.В. Волков. - Киев: Здоровье, 1981. -116 с.
14. Данилова, Е.Н. Формирование регбийной команды на основе моделей игровых амплуа: дис. ...канд. пед. наук. - Красноярск, 2009, 212 с.
15. Иванов В.А. Интегральная подготовка в структуре тренировочного процесса квалифицированных регбистов: дис. ...канд. пед. наук. - М., - 2004 г 188 с.
16. Кучин В.А. Особенности методики физической подготовки юных регбистов на этапе углубленно спортивной тренировки: дис. ...канд. пед. наук. - М., 1981.170с.
17. Кузнецов В.В. Специальная силовая подготовка спортсменов.—М.: Физкультура и спорт, 1975.-208 с.
18. Михайлова О.Д. Играйте в регби -7 учебное пособие Москва, 2022, 133 стр

O'QUV MASHG'ULOT GURUXI FUTBOLCHILARINI FUNKSIONAL XOLATINI SHAKLLANGANLIGI

Shokirjonov Kudratjon Shuxrat o'g'li

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi

ksh9997777@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada 13–14 yoshli o'quv-mashg'ulot guruhi futbolchilarining funksional tayyorgarlik darajasi o'rganilgan. Sportchilarning funksional holatini baholashda yurak urish chastotasi, arterial qon bosimi, Genchi va Shtange sinovlari hamda o'pkaning tiriklik sig'imi kabi ko'rsatkichlar asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida tajriba va nazorat guruhlari o'rtasida dastlabki natijalar qiyosiy tahlil qilindi va ularning funksional tayyorgarligi statistik jihatdan o'xshash ekanligi aniqlandi. Shu asosda futbolchilar mashg'ulot jarayoniga yengil atletika vositalari hamda nafas olish mashqlari kabi ergogen usullarni kiritish zarurligi asoslab berildi. Olingan natijalar yosh futbolchilarning turli o'yin amplusiga xos fiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda funksional tayyorgarlikni samarali shakllantirish imkonini yaratishi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: futbolchilar, funksional tayyorgarlik, yurak-qon tomir tizimi, nafas olish tizimi, yengil atletika vositalari.

СФОРМИРОВАННОСТЬ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОСТОЯНИЯ ФУТБОЛИСТОВ УЧЕБНО-ТРЕНИРОВОЧНОЙ ГРУППЫ

Шокиржонов Кудратжон Шухрат угли

преподаватель Наманганского государственного университета

ksh9997777@gmail.com

Аннотация. В статье исследован уровень функциональной подготовленности футболистов учебно-тренировочной группы 13-14 лет. При оценке функционального состояния спортсменов за основу были взяты такие показатели, как частота сердечных сокращений, артериальное давление, пробы Генчи и Штанге, а также емкость легких. В ходе исследования был проведен сравнительный анализ исходных результатов между экспериментальной и контрольной группами и установлено, что их функциональная подготовленность статистически схожа. На этой основе обоснована необходимость включения в тренировочный процесс футболистов таких эргогенных методов, как средства легкой атлетики и дыхательные упражнения. Отмечено, что полученные результаты позволяют эффективно формировать функциональную подготовленность с учетом физиологических особенностей юных футболистов, характерных для различных игровых амплуа.

Ключевые слова: футболисты, функциональная подготовленность, сердечно-сосудистая система, дыхательная система, средства легкой атлетики.

FORMATION OF THE FUNCTIONAL STATE OF FOOTBALL PLAYERS IN THE TRAINING GROUP

Shokirjonov Kudratjon Shuhrat ugli

teacher of Namangan State University

ksh9997777@gmail.com

Abstract. *The article examines the level of functional preparedness of 13-14-year-old football players in the training group. When assessing the functional state of athletes, such indicators as heart rate, blood pressure, Genchi and Stange tests, and lung capacity were taken as a basis. During the study, a comparative analysis of the initial results between the experimental and control groups was conducted, and it was established that their functional preparedness was statistically similar. Based on this, the need to include ergonomic methods such as track and field equipment and breathing exercises in the training process of football players has been substantiated. It was noted that the obtained results allow for the effective formation of functional preparedness, taking into account the physiological characteristics of young football players, characteristic of various game situations.*

Keywords: *football players, functional preparedness, cardiovascular system, respiratory system, athletics equipment.*

KIRISH

Dunyoda futbol sport turining yildan yilga rivojlanishi, xalqaro davralardagi musobaqalarda futbolchilardan yuqori mahoratni talab etmoqda. Bu o'z navbatida futbolchilardan majg'ulotlar jarayonida asosan jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish talabini qo'ymoqda. Bunda, yengil atletika vositalri orqali yosh futbolchilarni jismoniy tayyorgarligini oshirish kerak bo'ladi. Bugungi kungacha ushbu o'rganilishi talab qilinayotgan muammo mutaxassislar tomonidan tadqiqotlar keng o'rganilmaganligi, mavzuni dolzarbligini keltirib chiqarmoqda.

Sport tayyorgarligining eng muhim vazifalaridan biri shug'ullanuvchilarning zarur darajadagi funksional imkoniyatlarini shakllantirish bo'lib, ular sport mahorati va maxsus jismoniy ish qobiliyatining o'sishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Sportchilar organizmning musobaqa va mashg'ulot yuklamalariga samarali moslashish qobiliyatining sharti hisoblanadi va shu bilan birga samarali tiklanishni ta'minlaydi.

Shu nuqtayi nazardan, sportchilar, shu jumladan, yosh futbolchilar mashg'ulotlarida ish qobiliyatini oshirishning qo'shimcha ergogen vositalarini

qo'llash zarurligi va foydaliligi ko'rsatilgan. Jumladan, nafas olish tizimiga qo'shimcha funksional yuklamalar ko'rinishida (nafas olish mashqlari, "gipoksik gipoksiya"da o'rta tog' sharoitida mashq qilish, nafas olishga yuqori qarshilik ko'rsatish, qo'shimcha "o'lik" bo'shliq orqali nafas olish, m'yorlangan nafasni ushlab turish ko'rinishidagi ixtiyoriy gipoventilyatsiya kabi mashqlarni qo'llash lozim.

Ushbu vositalar sportchi organizmining funksional zaxiralarini to'liqroq ochib berish imkonini beradi, mashg'ulot ta'siri omillariga moslashish jarayonlarini jadallashtirishni ta'minlaydi, asosiy musobaqalarga bevosita tayyorgarlik samaradorligini oshiradi, shu bilan birga sportchilarning funksional tayyorgarligini individuallashtirishga yordam beradi.

Shu munosabat bilan yosh futbolchilarning funksional tayyorgarligi yoshi va o'yin faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq holda o'rganish, o'yin ampluasi bilan bog'liq holda mashg'ulotlarda qo'shimcha ergogen vositalarni tabaqalashtirilgan holda qo'llashga uslubiy yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Yosh futbolchilarning funksional tayyorgarligi - maxsus harakat sifatlari va ko'nikmalarini rivojlantirish bo'yicha katta hajmdagi o'quv-mashg'ulot ishlarini samarali bajarish uchun zarur bo'lgan organizm moslashuvining maxsus asosini yaratishga yo'naltirilgan tayyorgarlikning tarkibiy qismi xissoblanadi. Chunki, funksional tayyorgarlik metodikasiga an'anaviy (jismoniy, texnik-taktik tayyorgarlik mashqlari) va noan'anaviy (ergogen) vositalarni kiritish lozim. Shu bilan birga, ular ish qobiliyatining sezilarli o'sishini ta'minlaydi.

Funksional tayyorgarlik futbolchilarning integral tayyorgarlik darajasini aks ettiradi, musobaqa faoliyati imkoniyatlarini belgilaydi. Hujum chizig'i futbolchilari uchun tezlik imkoniyatlari va tezlik chidamliligi ustunligining namoyon bo'lishi bilan xarakterli bo'lib, bu ularda anaerob (alaktat va glikolitik) mahsuldorlikning yuqori darajasini shakllantirish talabini qo'yayai. Yarim himoya o'yinchilarida esa tezlik chidamliligi, aerob chidamlilik va jismoniy ish qobiliyatini yuqori darajada shakllanganlikni talab etadi. Himoyachilar aerob chidamlilik va jismoniy ish qobiliyatining yuqori darajasi bilan ajralib turadi. Darvozabonlarda esa tezlik-kuch

imkoniyatlari (anaerob alaktat quvvati) bo'yicha boshqa o'yinchilarga nisbatan yuqori tayyorgarlikni talab etadi.

Turli o'yin ampluasidagi 13-14 yoshli yosh futbolchilar yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining bir qator parametrlari va gipoksiyaga chidamliligi bilan farqlanadi. Turli o'yin ixtisosligidagi yosh futbolchilarning funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlarining korrelyatsion bog'liqliklari:

- hujumchilarda funksional tayyorgarlikning sifat jihatlarini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar (PWCi70, MKP, O'TS, YUQSp) nafaqat jismoniy rivojlanish parametrlari bilan, balki harakat tayyorgarligi ko'rsatkichlari bilan ham ishonchli bo'lishi lozim.
- yarim himoyachilarda ishonchli o'zaro aloqalar soni hujumchilardagiga qaraganda birmuncha kam. Jismoniy rivojlanish ko'rsatkichlari (tana uzunligi va vazni) tezlik imkoniyatlarini aks ettiruvchi testlar natijalari bilan sezilarli darajada bog'liq bo'lib, ular o'z navbatida boshqa sinov testlari ko'rsatkichlari bilan sezilarli darajada bog'liqdir. Harakat testlarining barcha ko'rsatkichlari jismoniy ish qobiliyati va aerob ish unumdorligi bilan ishonchli o'zaro bog'liqdir.
- yosh futbolchilar ichida ximoyachi va yarim ximoyachilar funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlari o'rtasida eng ko'p ishonchli o'zaro bog'liqliklarga ega bo'lishi lozim.
- yosh darvozabonlarda funksional tayyorgarlikning turli ko'rsatkichlari o'rtasidagi ishonchli o'zaro bog'liqliklarning umumiy soni himoyachilarga yaqinlashadi, ammo son jihatidan ulardan biroz orqada qolishi mumkin ekan.

Barcha o'yin ampluasidagi futbolchilarda funksional tayyorgarlik ko'rsatkichlarining korrelyatsion o'zaro bog'liqliklarini taqqoslash ularning jismoniy ish qobiliyati kattaligi bilan u yoki bu darajada o'zaro bog'liqligini ta'kidlash imkonini beradi va bunda yosh futbolchilarda jismoniy rivojlanish, aerob mahsuldorlik hamda chidamlilik ko'rsatkichlari o'rtasida ishonchli bog'liqlik mavjud. Shu bilan birga, markaziy o'yinchilarida jismoniy ish qobiliyatining qiymati tezlik imkoniyatlari ko'rsatkichlari bilan ishonchli o'zaro bog'liq. Shundan kelib chiqib, 13-14 yoshli yosh futbolchilarning tayyorgarlik bosqichlaridagi funksional tayyorgarligining integral ko'rsatkichi sifatida jismoniy ish qobiliyati ko'rsatkichidan foydalanish maqsadga muvofiq deb hisoblash mumkin.

Jismoniy mashqlarni tabaqalashtirish bilan bir qatorda funksional tayyorgarlikni optimallashtiruvchi va tizimlashtiruvchi omillar sifatida ergogen vositalarning keng doirasini qo'llash maqsadga muvofiqdir - nafas olish mashqlari va nafasni ushlab turish ko'rinishidagi me'yorlashtirilgan gipoventilyatsiya. Shu bilan birga, ergogen vositalar futbolchilarning o'yin ixtisoslashuviga mos ravishda tabaqalashtirilgan holda qo'llanilishi kerak, chunki bu vositalar turli xil ta'sir yo'nalishiga ega bo'ladi.

Futbolchilarda o'pka hajmini, nafas mushaklarining kuchi va chidamliligini oshirishga qaratilgan, organizmning aerob imkoniyatlarini oshirishni ta'minlaydigan nafas mashqlari yarim himoyachilar va himoyachilar mashg'ulotlarida qo'llash maqsadga muvofiqdir. Me'yorlashgan nafasni ushlab turish ko'rinishidagi gipoventilyatsiya, gipoksiyaga chidamlilikni takomillashtirish, energiya ta'minotining anaerob mexanizmlarini rivojlantirishni optimallashtirish va energiya ta'minotining aerob mexanizmini safarbar qilish hujumchilar, yarim himoyachilar va boshqa omillarni rivojlantiruvchi sport natijalarini yuksalishiga xizmat qiladi.

Yosh futbolchilar mashg'ulotlarida yengil atletika vositalardan o'yin ixtisoslashuviga mos ravishda tabaqalashtirilgan holda foydalanish an'anaviy mashg'ulot ta'sirlarini qo'llash orqali mashg'ulot samarasini kuchaytirish imkonini beradi va har bir o'yin ampluasi uchun dominant bo'lgan funksional imkoniyatlarning tarkibiy qismlarini ta'kidlangan va maqsadli rivojlantirishni ta'minlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Biz tomonimizdan pedagogik tajriba o'tkazilib unda tajriba va nazorat guruxi o'quvchilarining funksional tayyorgarlik darajasi aniqlandi. Unga ko'ra sekundomer yordamida sinaluvchilarni yurak urish tezligi, arterial qon bosimi sistolik va diosistolik ko'rsatkichlar asosida tanometr yordamida aniqlandi. Chuqur nafas chiqarib nafasni ushlab turish ya'ni Genchi sinova va chuqur nafas olib nafasni ushlab turish Shtange sinovini sekundomer yordamida aniqladik o'pkaning tiriklik sig'imi spirometr yordamida aniqlashga e'tibor qaratdik. Olingan tajriba va nazorat guruhi sinaluvchilarini natijalari quyidagi 1-2 jadvallarida berildi.

1- jadval.

Tajriba boshida tajriba guruhi 13-14 yoshdagi futbolchilarining funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlari va ularning statistik xarakteristikalarini (t=15)

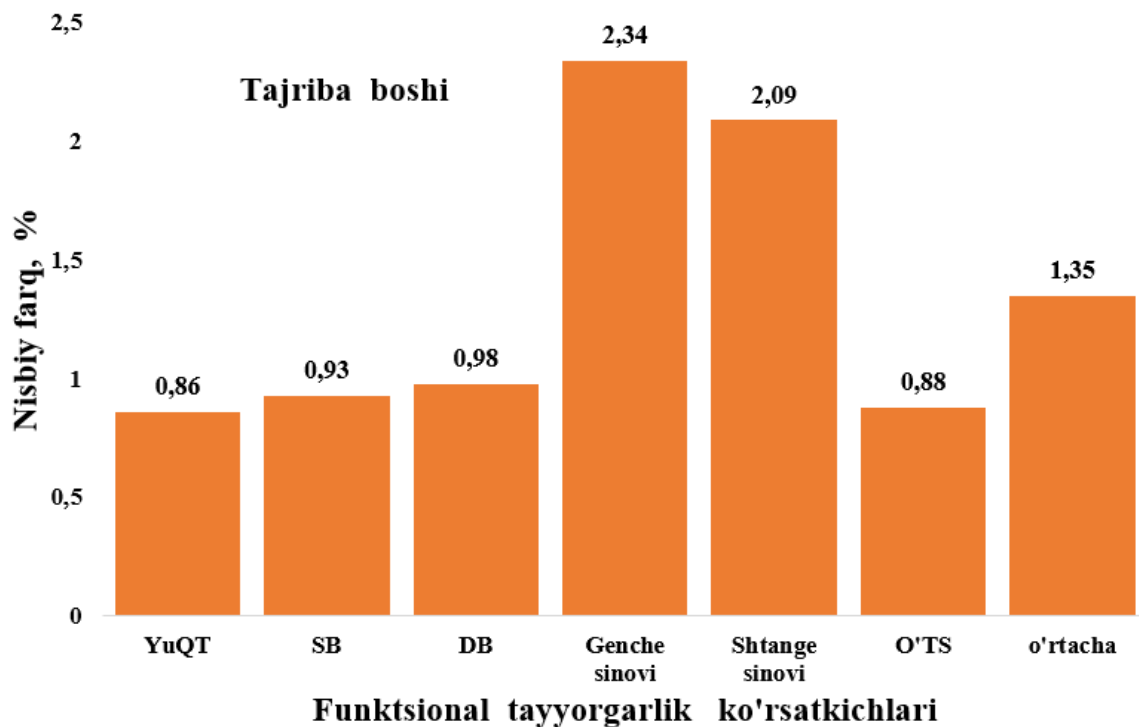
TG Tb	F.I.O.	YUUT (10''x 6)	AKB, SB	AKB, DB	Genc he sinov i	Shtan ge sinov i	O'TS
1	Azimjonov Shaxzodbek	90	113	76	17	29	3660
2	Abdisalomov Omadbek	84	127	85	17	30	3715
3	Xakimjonov Umidjon	96	120	82	16,3	38	2916
4	Erkinjonov Abdulaziz	90	124	79	20	36	3598
5	Abdulbekov Bunyodbek	84	117	72	22	34	4633
6	Risliqbayev Javoxir	90	122	86	20	36	3307
7	Avazxonov Abbosbek	96	128	71	19	31	3125
8	Sodiqov Bobirxon	96	112	84	18	38	2988
9	Abdullayev Zoxidjon	78	116	76	19	34	4033
10	Azamjonov Ibratjon	96	125	87	20	38	4575
11	Qodirov Mubosher	90	120	82	16	25	3057
12	Ramatillayev Jamoliddin	96	128	79	14	25	3102
13	Muxammadjonov Bekjaxon	102	117	70	18	26	2917
14	Ubaydullayev Mustafo	96	122	86	13	25	2977
15	Abduxalilov Akmaljon	109	128	83	20	33	3246
$\bar{X}$		92,87	121,27	79,87	17,95	31,87	3456,60
σ		7,62	5,43	5,72	2,45	4,97	572,60
B, %		8,21	4,48	7,16	13,63	15,59	16,57

2- jadval.

**Nazorat guruhi 13-14 yoshdagi futbolchilari - sinaluvchilarini tadqiqot
boshida funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlari va ularning statistik
xarakteristikalarini (n=15)**

NG Tb	F.I.O.	YUU T (10''x 6)	AKB, SB	AKB, DB	Genc he sinov i	Shta nge sinov i	O'TS
1	Kosimov Mirjalol	98	112	75	18	31	3259
2	Axrarov Asilbek	91	125	86	22	39	2958
3	Tojiddinov Muxammazoxid	96	121	81	16	33	3048
4	Askarov Muxammadyusuf	82	126	77	18	40	4505
5	Raximov Muxammadsolix	98	115	73	16	32	2956
6	Mamatyokubov Shoxmurod	90	121	87	14	26	3473
7	Muxbirov Diyor	83	124	69	17	41	4078
8	Masharipov Umid	92	113	81	22	38	4537
9	Aliyorov Muxammadali	83	115	77	17	29	3478
10	Umarov Muxammadsolix	90	122	85	15	27	3896
11	Shukuraliyev Bekzod	98	116	81	18	29	3052
12	Xolmatov Bilolxon	104	125	78	20	26	2988
13	Kurbonov Xojiakbar	95	118	70	16	30	3000
14	Xoliknazarov Baxtiyor	98	120	85	15	35	3257
15	Ikromjonov Abdumalik	107	129	81	19	32	2908
$\bar{X}$		93,67	120,1 3	79,08	17,53	32,53	3426,20
σ		7,40	5,15	5,62	2,42	5,04	565,07
B, %		7,90	4,29	7,11	13,78	15,49	16,49

Pedagogik tajribaning dastlabki tadqiqot boshida tajriba guruhi sinaluvchilari yurak urish tezligi bo'yicha o'tkazilgan sinovda o'rtacha $92,87 \pm 7,62$ zarba daqiqa natijani qayd etgan bo'lsa, Arterial qon bosimi $113/76$ mm simob ustuniga teng bo'ldi. Genchi sinovi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotda o'rtacha to'liq nafasni chiqarib nafasni ushlab turishda natija $17,95 \pm 2,45$ soniyaga teng bo'ldi. Shtange sinovini esa o'rtacha $31,87 \pm 4,97$ soniyaga teng bo'ldi. O'pkaning tiriklik sihimi esa o'rtacha $3456,60 \pm 572,60$ ml ga teng ekanligi qayd etildi. Pedagogik tajribada biz tomonimizdan nazorat guruhi sinaluvchilarini funksional xolati o'rganildi. Unga ko'ra yurak qisqarish soni o'rtacha $93,67 \pm 7,40$ zarba daqiqani tashkil etdi. Arterial qon bosimi esa o'rtacha sistolik bosim $120,13 \pm 5,15$ simob ustuniga teng bo'lgan bo'lsa, diosistolik bosim o'rtacha $79,08 \pm 5,62$ mm simob ustuniga teng ekanligini ko'rsatdi. Genchi sinovi bo'yicha o'rtacha natija $17,53 \pm 2,42$ soniyaga teng bo'ldi. Shtange sinovida o'rtacha natija $32,53 \pm 5,04$ soniyani tashkil etdi. O'pkaning tiriklik sig'imi bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotda sinaluvchilar o'rtacha $3426,20 \pm 565,07$ ml natijani qayd etdilar.

1- rasm. Tajriba va nazorat guruhleri 13-14 yoshdagi futbolchilari - sinaluvchilarini tajriba boshida funksional tayyorgarligi darajasi o'rtacha

arifmetik qiymatlarining nisbiy farqlari diagrammasi keltirilgan
(foizlarda)

3- jadval.

**Tajriba (t=15) va nazorat (n=15) guruhlarini sinaluvchilarni tadqiqot
boshida funksional tayyorgarligi ko'rsatkichlari statistik
xarakteristikalarini solishtirish**

	Tajriba guruhi			Nazorat guruhi						
Tboshi	$\bar{X}$	σ	V, %	$\bar{X}$	Σ	V, %	AF	NF	T	P
YUUS (10"x6)	92,87	7,62	8,21	93,67	7,40	7,90	0,80	0,86	0,29	>0,7
AKB, SB	121,27	5,43	4,48	120,13	5,15	4,29	1,13	0,93	0,59	>0,5
AKB, DB	79,87	5,72	7,16	79,08	5,62	7,11	0,79	0,98	0,38	>0,7
Genche sinovi	17,95	2,45	13,63	17,53	2,42	13,78	0,42	2,34	0,47	>0,6
Shtange sinovi	31,87	4,97	15,59	32,53	5,04	15,49	0,67	2,09	0,36	>0,7
O'TS	3456,60	572,60	16,57	3426,20	565,07	16,49	30,40	0,88	0,15	>0,8
O'rtacha							5,70	1,35		

O'tkazilgan pedagogik tajribada tajriba va nazorat guruxi sinaluvchilarining funksional xolati bo'yicha qiyosiy tahlil etganimizda YUUS absolyut farq 0,80 zarba daqiqani tashkil etgan bo'lsa, nisbiy farq 0,86 foizga teng bo'ldi. Arterial qon bosimini aniqlashda tajriba va nazorat guruxlari o'rtasida absolyut farq 1,13 mm simob ustuniga teng bo'lgan bo'lsa, nisbiy farq 0,93 mm simob ustunini tashkil etdi. Genchi sinovi bo'yicha esa ushbu ko'rsatkich o'rtacha 0,42 soniyaga teng bo'lganligi aniqlandi. Nisbiy farq 2,34 soniyani tashkil etdi. Shtange sinovida esa absolyut farq 0,67 soniyani, nisbiy farq 2,09 soniyani tashkil etdi. O'pkaning tiriklik sig'imi bo'yicha absolyut farq 30,40 ml ga teng bo'lgan bo'lsa, nisbiy farq 0,88 ml ga teng ekanligini ko'rsatdi.

Demak bu shundan dalolat beradiki, tajriba guruhi va nazorat guruhi o'rtasidagi bunday kichik farqlar ular bilan pedagogik tadqiqotni davom ettirishga to'sqinlik qilmaydi. Qolaversa, tajriba guruhi sinaluvchilari mashg'ulotlar jarayoniga tezkor kuch, tezkor chidamlilik va maxsus chidamlilikni shakllantiruvchi yengil atletika mashqlarini kirgizish va turli usullarda ularning mashg'ulot jarayonida qshllash zarurligini belgilab beradi.

XULOSALAR

- Tadqiqot natijalari 13–14 yoshli futbolchilarning funksional holatini baholashda yurak urish chastotasi, arterial qon bosimi, Genchi va Shtange sinovlari, o'pkaning tiriklik sig'imi kabi testlar ishonchli ko'rsatkichlar sifatida qo'llanilishi mumkinligini ko'rsatdi.
- Tajriba va nazorat guruhlari sinaluvchilari o'rtasida dastlabki ko'rsatkichlar o'zaro yaqin bo'lib, statistik jihatdan sezilarli farq kuzatilmadi. Bu esa tadqiqot jarayonida yangi mashg'ulot usullarini qo'llash uchun zamin yaratadi.
- Yosh futbolchilarning o'yin amplusiga mos fiziologik talablar (hujumchilarda tezlik va anaerob imkoniyatlar, yarim himoyachilarda chidamlilik, himoyachilarda aerob ish qobiliyati, darvozabonlarda tezlik-kuch imkoniyatlari) ularning funksional tayyorgarligini yo'naltirilgan ravishda shakllantirish zarurligini ko'rsatadi.
- Mashg'ulot jarayonida yengil atletika vositalari va nafas olish mashqlari (gipoventilyatsiya, gipoksiyaga chidamlilik) dan maqsadli foydalanish yosh futbolchilarning funksional imkoniyatlarini rivojlantirishda samarali omil hisoblanadi.
- Olingan natijalar yosh futbolchilarda jismoniy rivojlanish, aerob mahsuldorlik va chidamlilik ko'rsatkichlari o'rtasida ishonchli bog'liqlik mavjudligini, shuningdek funksional tayyorgarlikning integral ko'rsatkichi sifatida jismoniy ish qobiliyatidan foydalanish maqsadga muvofiqligini tasdiqladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Иорданская Ф.А. Мониторинг функциональной подготовленности юных спортсменов – резерва спорта высших достижений. – М.: Советский спорт, 2011.
2. Орджоникидзе З.Г., Павлов В.И. Физиология футбола. – М.: Олимпия-пресс, 2008. – 240 с.

3. Безуглова Ю.В., Павлов В.И., Безуглов Э.Н., Орджоникидзе З.Г., Ухлина Е.В. Влияние физической нагрузки разной интенсивности на иммунный статус юных спортсменов-профессионалов // Лечебная физкультура и спортивная медицина. – 2010. – № 12. – С. 33–38.
4. M.S.Olimov. Yengil atletikachilarning ko'p yillik tayyorgarlik bosqichlarida mashg'ulot yuklamalarini taqsimlanishi va boshqarish texnologiyasi, Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal, 3-son (2021-yil, iyun). Issn 2181-6883.
5. Olimov M.S Sport mashg'ulotlari nazariyasi va uslubiyati. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – 320 b.
6. Olimov M.S., Achilov B.A. Yosh sportchilar tayyorgarligida jismoniy sifatlarni rivojlantirish. – Toshkent: Fan, 2018. – 256 b.
7. Olimov M.S., Soliyev I.R., Sultonov U.I (2019) Yuqori malakali sportchilarning ko'p yillik tayyorgarlik siklidagi natijalar taxlili. Jismoniy tarbiya va sport nazaryasi va uslubiyatini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari xalqaro ilmiy anjuman O'zDJTSU Chirchiq . 661-665 b.
8. В.П. Губа, А.В. Лексаков теория и методика футбола: учебник для вузов. – М.: Советский спорт, 2013. – 536 с.
9. Nazarov, N.A. (2021). Yosh futbolchilarni tayyorlashda jismoniy yuklamalarning ta'siri. Toshkent: Sport nashriyoti.
10. Shokirjonov K.Sh. - O'quv mashg'ulot guruhidagi futbolchilarning yillik mashg'ulotlarini tuzilishi va mazmuni bo'yicha adabiyotlar tahlili. Ilm-fan va innovatsiyalar akademiyasi, research focus xalqaro ilmiy jurnali 2025 yil 4-son 166-168 b.

GAFUR GULOM'S CONTRIBUTION TO THE REPRESENTATION OF THE CHILD IMAGE IN UZBEK PROSE

Berdiyeva Sitora Utkerovna

PhD Candidate (Basic Doctoral Student),

Asia International University

berdiyeva.sitora@gmail.com

Annotation. *This article analyzes the features of creating the child image in G'afur G'ulom's novel "Shum bola" ("Naughty Boy"). In the work, the child is portrayed as a symbol of playfulness, ingenuity, and cheerfulness, embodying the endurance of the people and their optimistic outlook on life. The author employs the child image not only as a means of humor and satire but also as an effective tool for addressing the complex socio-political problems of the era. Thus, G'afur G'ulom elevated the representation of the child in Uzbek prose to a new stage, transforming it into a stable poetic hero of national literature.*

Keywords: *child image, Gafur Gulom, Shum bola, humor and laughter, realistic depiction, national character, philosophy of childhood, social environment.*

РОЛЬ ГАФУРА ГУЛЯМА В ФОРМИРОВАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОБРАЗА РЕБЁНКА В УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ

Бердиева Ситора Уткеровна

Соискатель степени PhD (докторант базовой докторантуры),

Азиатский международный университет

berdiyeva.sitora@gmail.com

Аннотация. *В статье анализируются особенности создания образа ребёнка в романе Гафура Гуляма «Шум бола» («Озорник»). В произведении ребёнок изображён как символ озорства, находчивости и жизнерадостности, воплощающий стойкость народа и его оптимистический взгляд на жизнь. Автор использует детский образ не только как средство юмора и сатиры, но и как эффективный инструмент для отражения сложных социально-политических проблем эпохи. Таким образом, Гафур Гулям возвёл репрезентацию ребёнка в узбекской прозе на новый уровень, превратив его в устойчивого поэтического героя национальной литературы.*

Ключевые слова: *образ ребёнка, Гафур Гулям, «Шум бола», юмор и смех, реалистическое изображение, национальный характер, философия детства, социальная среда.*

O'ZBEK NASRIDA BOLA OBRAZINI YARATISHDA G'AFUR G'ULOMNING TUTGAN O'RNI

Berdiyeva Sitora Utkerovna

PhD tadqiqotchisi (tayanch-doktorant),

Osiyo xalqaro universiteti

berdiyeva.sitora@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada Gʻafur Gʻulomning “Shum bola” qissasida bola obrazini yaratish xususiyatlari tahlil qilinadi. Asarda bola quvnoqlik, topqirlik va shodlik ramzi sifatida tasvirlanib, xalqning bardoshi va hayotga boʻlgan optimistik qarashlarini mujassam etadi. Muallif bola obrazidan nafaqat hazil va satira vositasi sifatida, balki davrning murakkab ijtimoiy-siyosiy muammolarini yoritishda samarali vosita sifatida ham foydalanadi. Shu tariqa, Gʻafur Gʻulom oʻzbek nasrida bola obrazining tasvirini yangi bosqichga koʻtardi va uni milliy adabiyotning barqaror poetik qahramoniga aylantirdi.

Kalit soʻzlar: bola obrazi, Gʻafur Gʻulom, “Shum bola”, hazil va kulgi, realistik tasvir, milliy xarakter, bolalik falsafasi, ijtimoiy muhit.

INTRODUCTION

In Uzbek literature, the image of the child has always held a special artistic and aesthetic significance. Through the depiction of children, writers have sought to reveal the national character, highlight social issues, and promote human values. Therefore, the child figure has appeared at various stages of Uzbek prose as an important artistic device reflecting the spirit of the people. The image of the child holds a significant place in both world and Uzbek literature. In particular, in European literature, the child figure is considered one of the most ancient symbols. It appears in various forms—from fairy tales and myths to modern novels and short stories. For writers, the image of the child serves as a means of expressing innocence, naturalness, purity, and a tool for highlighting social problems.

In world literature, many renowned authors have depicted the figure of the child since ancient times. In particular, in ancient mythology, the child symbol embodied divine power and the promise of the future. For example, in Greek mythology, the childhood of Zeus, or the depiction of Hercules as a symbol of strength even in infancy, serve as vivid illustrations of this idea. In medieval literature, however, the image of the child more often appears in a religious-didactic context—as a symbol of purity and obedience.

LITERATURE REVIEW

Furthermore, among European writers, Charles Dickens is regarded as one of the most advanced in portraying child figures. In his novels, the child character occupies a central role as a victim of social injustice. In *Oliver Twist*, through Oliver's life, the tragic fate of orphans in 19th-century England is depicted. Another author

who masterfully portrayed children is Mark Twain. In his *The Adventures of Tom Sawyer* and *The Adventures of Huckleberry Finn*, the child figure becomes a symbol of mischief, adventure, and freedom. Through these child characters, Twain critiques the false moral norms of society.

In Uzbek oral folklore, the image of the child is widely encountered in fairy tales, epics, and legends. The depiction of the child as brave, honest, and clever was primarily aimed at educational purposes. Figures such as the “mischievous child” and the “clever child” in folklore embodied the ideals, aspirations, and noble qualities of the people.[3]

From the 1920s–30s onward, the child figure in realistic prose acquired new social and artistic significance. One of the most prominent writers of this period, Gafur Gulom, in his work *Shum bola (Naughty Boy)*, portrayed the child within the socio-political environment of the Soviet era. Through the child’s playfulness, cheerfulness, and sometimes humorous pranks, the hardships of the period are overcome with laughter. In addition, in Abdulla Qahhor’s works, the child figure is more often portrayed within the family environment, as a victim of social injustice. For instance, in his stories, the pure, innocent gaze of children becomes an important tool for exposing the flaws of adults.[4]

METHODOLOGY

This study employs a mixed-methods approach, literary analysis, comparative study, and contextual interpretation. The aim is to investigate Gafur Gulom’s unique contribution to the development of the child image in Uzbek prose, with particular focus on his well-known work “Shum bola”.

RESULTS AND DISCUSSION

Through the child symbol, Gafur Gulom succeeded in addressing the socio-political issues of society with light humor and playfulness. At the same time, the figure of *Shum bola* artistically embodies the cleverness, resilience, and cheerfulness of Uzbek children, becoming a source of moral and educational inspiration for the younger generation. In this respect, Gafur Gulom’s work elevated the image of the child not only to the level of a literary phenomenon but also to that of a cultural and spiritual value.

Shum bola, as an image embodying the resilience and cheerfulness of the people, has become a universal figure in Uzbek prose. His mischievousness and cleverness inspire the younger generation toward values such as courage, honesty, and friendship, while reminding adults of the importance of laughter and optimism in the face of life's hardships. For this reason, the child image created by Gafur Gulom goes beyond the boundaries of literature, retaining pedagogical, spiritual, and philosophical significance as well.

In the work, children are depicted as symbols of mischief and cheerfulness, with various traditional Uzbek games being mentioned:

Mahallamizning bir tomoni Tikonli mozor, bir tomoni Qo'rg'ontagi. Uzun ko'chaning o'ng, chap tomonidagi pastqam, tor ko'chalarda o'g'il va qiz bolalar to'planib, har xil o'yinlar o'ynaymiz. Kurash, "botmon-botmon", "oq terakmi-ko'k terak", "qushimboshi", "mindi-mindi", "o'g'ri keldi", "bekinmachoq" degan o'yinlarimiz bor.[1,6]

Here is the translated version of this part:

We had many games such as: "Wrestling", "Botman-botman", "White poplar or Blue poplar", "The Head of my Bird", "Ride-ride", "A Thief came" and so on.[2,7]

The games reflecting the national mentality are expressed through the speech of the protagonist, and we shall examine some of them below:

... 'och poyga' degan o'yinimiz yaxshi o'yin. Ikkita do'ppini chakkalarimizga bog'lab, otning qulog'iga o'xshatib orqa etaklarimizni tugib dum qilib, turli masofaga kim o'zarga yugurishamiz. Bizniki Tikonli mozor, Qoratosh, Yalanqari, Olmazor, Devonbegi, Qo'rg'ontagi, yana Tikonli mozor mahallalari bo'ylab o'tgan masofada – taxminan, uch chaqirimcha keladigan bir doirada o'tkaziladi. Oldin kelgan bolalarga chapak chalib, barakalla aytib, hurmat ko'rsatamiz. Ikkinchi poygagacha u zo'r hisoblanib yuraveradi. [1,7]

Translation:

Our "Naked Race" game was the best one. We lighted two hats on our heads, made a tail of a bird and ran far to get the farthest first. [2,9]

A passage is presented in the story that depicts the unity and harmony of the neighborhood children:

- *Bolalar, xalfana qilamizmi?*
- *Bo'пти, qilamiz.*
- *Qayerda?*
- *Rizqi xalfaning ko'chib ketgan hovlisida.*
- *Bo'пти.*

Xalfanaga palov qilmoqchi bo'ldik. Masavur otaliqning nabirasi Omonboyning o'g'li Husnibiy oshpaz bo'ladigan bo'ldi. Qozon, cho'mich, tuz, qalampir, suv – undan qolgan masalliqclarini shu yo'sinda taqsim qildik: guruch bilan sabzi – Yo'ldoshdan. Go'sht – Abdulla do'lvordan. Yog' – mendan. Qolgan-qutgan narsalar – Po'latxo'ja mug'ambirdan. [1,10]

Let's analyze translated version:

- *Boys, let's do clubbing, shall we?*
- *All right.*
- *Where?*
- *At the yard of Rizki halfa.*
- *All right.*

We were going to make palov. Husni, Masavur's grandson, and Omon's son were going to be cooks. We gathered dishes and products: rice and carrot were supposed to be brought by Yuldosh, meat was on Abdulla, and oil was on me. The rest of things were on Pulat. [2,10]

From the passage, it becomes clear that the children had previously engaged in *halfana*—a communal activity in which food was prepared collectively by gathering ingredients from each household. Every child contributed some product from home, and together they would cook a shared meal. In fact, Shum Bola's very first adventures began when he had to secretly take oil from his house for this *halfana*.

In other parts of the work, there are also skillfully written episodes that reflect the protagonist's ingenuity and quick-wittedness. These fragments effectively reveal the essence of the national character. For instance,

Biror soat sanqiganimizdan keyin, Omonning ketmoni bilan mening yog'och kuragimni sotishga ulgurdik. Shunda ham o'rtaga dallollar tushdi.

– *Qani, ha, uka, baraka de,– deb yarim soatcha qo'l siltab savdolashgandan keyin ketmonni yarim so'mga, kurakni bir yarim tangaga "bor baraka top" qildik (Yoz bo'lgani uchun kurakning bozori kasod edi, attang, arzon ketdi).* [1,21]

After some time we managed to sell our goods by the help of a broker. But we were able to sell only Omon's hoe and one of my goods. [2,17]

This passage depicts Shum Bola's adventures in the market together with his friend Omon.

In the story, Shum Bola's ability to find clever solutions in every situation is depicted:

Kechgacha odatdagicha ixlos bilan xizmat qildim.

Kechqurun ketishga tayyorlana boshladim. Shomdan keyin odatdagi o'zim yotib-turadigan yerda ko'rpacham, yostig'im taglarini – xazinamni tozalab, yengsiz to'n yoqasiga tika boshladim. Ikkita o'n so'mlik, uchta besh so'mlik tilla. Hoji bobo bergan bitta uch so'mlik qog'oz pul, qolganlari bir so'mlik, yarim so'mlik so'lkavoy, tanga-chaqa aralash edi. Tanga-chaqalarni tikkanim yo'q. Jamuljam qirq ikki so'm oltmish ikki tiyin bo'lgan edi. Katta davlat. Urush bo'lmaganda o'nta qo'y olsa bo'lar edi. Ha, mayli... [1,149]

In the evening, I prepared for the departure. I cleaned my place and began to sew my treasure into my collar. Two ten sums, three five sums by gold. One three sum by paper money, the rests were coins. I didn't sew coins. All are together 42 sums and 62 coins. It was a big treasure. I could buy ten sheep if there wasn't war. [2,124]

From the perspective of literary studies, *Shum Bola* elevated Uzbek realism to a new artistic stage. In it, the child figure appears not merely as a passive observer of social life but as an active participant in events. This transformation turned the child character into a dynamic social hero. G'afur G'ulom's artistic mastery lies in his ability to reveal the deep layers of national character through childhood mischievousness, while skillfully embodying folk humor and satire in the child's speech and behavior.

CONCLUSION

In the creation of the child image in Uzbek prose, G'afur G'ulom occupies a particularly important place. His famous novel *Shum Bola* reinterpreted the image

of childhood in Uzbek literature, transforming it into a symbol of mischief, sincerity, and social activity. The figure of Shum Bola not only introduced a new artistic dimension into national prose but also became a vivid embodiment of the people's spirit, life wisdom, and national character. Thus, G'afur G'ulom's work expanded the artistic and aesthetic possibilities of the child image in Uzbek prose, elevating it to the level of both national and universal values. The character of Shum Bola created by the writer established a unique literary school in the history of Uzbek literature and continues to serve as an exemplary model for subsequent generations of writers.

THE LIST OF USED LITERATURE:

1. G'ulom G'. Shum bola. Yoshlar nashriyoti uyi. Toshkent.2018.-152bet
2. Gulom G. Naughty Boy. Translators: Tukhtasinov I, Yuldashev U. - Tashkent: Yangi asr avlodi. - 2017. 125b.
3. Karimov, B. "O'zbek nasrida yumor va bola obrazi". O'zbek tili va adabiyoti, 2010, 45–52.
4. Hojiahmedov, A. Abdulla Qahhor hikoyachiligi poetikasi. Toshkent: Universitet.1995
5. G'ofurov I. Tarjima nazariyasi. – Toshkent "Tafakkur bo'stoni", – 2012. 214b.
6. Rasulov, I. O'zbek adabiyotida kulgi va satira. Toshkent: Fan nashriyoti.2015.
7. Karimov, B. "G'afur G'ulom ijodida xalqona yumorning ifodalanishi." Adabiyotshunoslik ilmiy jurnali, 2(4),2018. 112–118-b.
8. Rahimov G'. Tarjima nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2016.
9. Kasimova, R. R., Ziyadullayev, A. R., & Ziyadullayeva, A. A. (2021). The nature of the culture bound words and problems of translation. *International Scientific Journal Theoretical and applied science, MA. USA.–Published, 31.* –B. 401-405.

INGLIZ TILI O'QITISH JARAYONIDA ESP TALABALARINI STRATEGIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANISH TAHLILI.

Boltabayeva Dilshoda Bakhrommirza qizi

English teacher at school No. 63, Yangi Namangan district,

Annotatsiya: Ingliz tilini o'qitish jarayonida ESP (English for Specific Purposes) o'quvchilarining strategik kompetentsiyasini rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. ESP o'quvchilari uchun tilni o'rganish nafaqat umumiy muloqot qobiliyatlarini oshirish, balki ularning kasbiy va ilmiy sohalarida samarali muloqot qilish imkonini beruvchi maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Shuning uchun, strategik kompetentsiyani rivojlantirish o'quvchilarning tilni o'z maqsadlariga muvofiq ravishda samarali qo'llay olish imkoniyatlarini kengaytiradi va ularni kelajakda professional faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga tayyorlaydi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, muloqot, til, nutq, intonatsiya, strategik kompetentsiya, qobiliyatlar, lug'at, interaktiv dasturlar, videokurslar.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ УЧАЩИХСЯ ESP В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Аннотация: Развитие стратегической компетентности студентов ESP (английский для специальных целей) в процессе обучения английскому языку является одним из основных направлений современного образовательного процесса. Изучение языка студентами ESP требует специальных подходов, позволяющих не только улучшить общие коммуникативные навыки, но и эффективно общаться в профессиональной и научной сферах. Таким образом, развитие стратегической компетентности расширяет возможности студентов эффективно использовать язык в соответствии со своими целями и готовит их к успешной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: английский язык, коммуникация, язык, речь, интонация, стратегическая компетентность, навыки, словарный запас, интерактивные программы, видеокурсы.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF STRATEGIC COMPETENCE OF ESP LEARNERS IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

Abstract: The development of strategic competence of ESP (English for Specific Purposes) students in the process of teaching English is one of the main directions of the modern educational process. Language learning for ESP students requires special approaches that allow not only to improve general communication skills, but also to effectively communicate in their professional and scientific fields. Therefore, the development of strategic

competence expands the opportunities for students to effectively use the language in accordance with their goals and prepares them for success in future professional activities.

Keywords: *English, communication, language, speech, intonation, strategic competence, skills, vocabulary, interactive programs, video courses.*

INTRODUCTION

The concept of strategic competence involves the ability of students in language learning to overcome the difficulties that may arise in the process of communication, effectively organize communication and use language tools for their intended purpose. In the context of ESP, this competence helps students to master the language skills necessary for their professional activities. For example, students in medicine, engineering, economics, or law are taught specific vocabulary, grammatical structures, and communication strategies. In this process, students are not limited to only learning the language, but also seek to master the strategies necessary to successfully apply it in real-world working conditions. To develop strategic competence of ESP students, many methodological approaches and technologies are used in the educational process. One of these is the dialogue-oriented approach, an approach in which students are given the opportunity to apply language in practical situations, not just in theory. For example, with role-playing games, simulations, and problem-solving exercises, students can test their language strategies. By doing so, they learn to respond effectively to possible communication difficulties by anticipating them.

MATERIALS AND MEDHODS

One of the key components of strategic competence is communication strategies, which help students overcome language barriers and misunderstandings. For example, methods such as re-asking an incomprehensible word or phrase from those around them, using other words or synonyms, changing the subject, or introducing additional explanations are examples of strategic approaches. Teaching these strategies to ESP learners will help them become independent and effective language users. Another important aspect is the increased motivation of students in the process of self — control and language learning. The role of teachers in the development of strategic competence is great, which should make it possible for

students to analyze their achievements and shortcomings. Self-assessment, awareness of one's own abilities, and adoption of new strategies increase students' interest in the language learning process and make them more active and independent. Thus, students learn to recognize their problems and develop effective approaches to solving them. The widespread use of technological tools and electronic resources is instrumental in increasing strategic competence. Online platforms, interactive applications, video courses and language learning applications allow students to practice in accordance with their facilities and needs. With these tools, students have the opportunity to test their strategies, analyze their mistakes, and exchange ideas. Online communication and workshops with industry professionals also help to deepen students' professional language knowledge. Identifying student needs and matching learning strategies in ESP courses is also an important part of the development of strategic competence. Each area has its own demand and vocabulary reserves, which should be fully occupied by readers. For this reason, teachers need to draw up lesson plans tailored to the professional activities of the students. In this process, exercises are organized based on language situations and communication situations that occur in the students' own professional environment. As a result, students are prepared to put the language into practice and learn to apply strategic approaches effectively.[1]

RESULTS AND DISCUSSIONS

Interactive learning methods occupy a special place in increasing the strategic competence of ESP students. Methods such as working in groups, discussing problems, project-based education develop students' teamwork skills and increase freedom in language communication. These techniques allow students to apply language in different contexts, as well as express their thoughts clearly and reliably. At the same time, interactive methods encourage students to constantly try new strategies. Also, the development of cultural competence of students in the field of ESP has a positive effect on strategic competence. Understanding the cultural aspects of communication that occur in different professional environments, taking into account intercultural differences can help students organize communication more effectively. This is especially important for professionals who work internationally.

Increasing cultural competence helps students to understand the language more richly and fully and expands their strategic approaches.[2]

The skills and pedagogical approaches of teachers in teaching English are also decisive in the development of strategic competence. Teachers must constantly improve their methods, apply modern technologies and innovative methods. The individual approach used by teachers helps to better meet the needs of students and ensures their active participation in the language learning process.[3]

At the same time, teachers play a leading role in teaching students strategic thinking and problem-solving skills. The development of strategic competence of ESP students in the process of teaching English is not only to improve language skills, but also to prepare them for successful activities in a professional and cultural environment. This process is effectively carried out through interoperability, innovative methods and continuous analysis. As a result, students will not only learn the language, but also have the ability to use it creatively and purposefully in their field. [4]

CONCLUSION

In conclusion, the development of strategic competence of ESP students is important in the process of teaching English, which forms the skills of students to communicate effectively, succeed in professional activities and adapt to new language difficulties. This process is carried out on the basis of the individual needs of students, the combination of modern educational technologies and interactive methods. High levels of strategic competence allow students to apply the language extensively and in different contexts, serving their professional and personal development. Therefore, it is necessary to pay great attention to the development of strategic competence in the educational process, and it is important that continuous scientific research is carried out in this direction.

REFERENCES

1. Islamova, M. (2023). "Methodology for the development of communicative strategies of ESP students". *Language and Pedagogy*, 14(2), 15-28.
2. Karimov, J. (2023). "Strategic competence and innovative approaches to ESP education". *Modern Educational Technologies*, 9 (3), 34-45.

3. Tursunov, D. (2024). "Developing language learning strategies of students in ESP courses". Scientific Journal Of Pedagogy, 11(1), 56-68.
4. Nigmatova, S. (2022). "Interactive training methods and strategic approaches in the field of ESP". Education and innovation, 8(4), 22-34.
5. Kadyrov, B. (2023). "Strategic competence in teaching English in professional directions". Cross-Language Studies, 7(2), 44-53.
6. Ergasheva, N. (2021). "New technologies in the development of communication competence of ESP students". Scientific Pedagogy, 10(3), 29-39.
7. Mamatqulova, Z. (2020). "Formation of strategic language competence of students in ESP classes". Linguistics and Education, 6(1), 12-25.
8. Sobirov, A. (2024). "Methodologies for improving strategic competence for ESP learners". Pedagogical Innovations, 12(2), 41-54.

PEDAGOGIK AMALIYOT JARAYONIDA BULAJAK BOSHLANGICH TA'LIM UKITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Madraximova Moxira Imomaliyevna

FarDU mustaqil izlanuvchisi

mohiraxonmadraximova@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik amaliyot jarayonida bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning dolzarb masalalari yoritilgan. Unda boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorlanish jarayonida nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish, metodik ko'nikma va malakalarni shakllantirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik amaliyot davrida talabalarda kasbiy motivatsiya, kommunikativ madaniyat, tashabbuskorlik va mas'uliyat kabi sifatlarni rivojlantirishning asosiy omillari ko'rsatib berilgan. Muallif tomonidan kasbiy kompetentlikni shakllantirishda amaliy mashg'ulotlar, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish, mentorlik va reflektiv tahlilning o'рни alohida ta'kidlangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, pedagogik amaliyot nafaqat nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish, balki bo'lajak o'qituvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish kompetentligini shakllantirishda muhim bosqich sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: Pedagogik amaliyot, kasbiy kompetensiya, boshlang'ich ta'lim, pedagogik mahorat, metodik ko'nikma, kommunikativ kompetensiya, refleksiya, innovatsion metodlar.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные вопросы развития профессиональной компетентности будущих учителей начального образования в процессе педагогической практики. Анализируется важность сочетания теоретических знаний с практикой, формирования методических навыков и квалификации, эффективного использования современных педагогических технологий в процессе подготовки учителей начального образования к профессиональной деятельности. Также указываются основные факторы развития таких качеств, как профессиональная мотивация, коммуникативная культура, инициативность и ответственность у студентов в ходе педагогической практики. Автор подчеркивает роль производственной практики, изучения передового педагогического опыта, наставничества и рефлексивного анализа в формировании профессиональной компетентности. По результатам исследования педагогическая практика рассматривается как важный этап в формировании не только навыков

применения теоретических знаний на практике, но и компетентности будущих учителей самостоятельно мыслить, творчески подходить и эффективно организовывать образовательный процесс.

Ключевые слова: Педагогическая практика, профессиональная компетентность, начальное образование, педагогическое мастерство, методические навыки, коммуникативная компетентность, рефлексия, инновационные методы.

FACTORS OF DEVELOPING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF FUTURE PRIMARY EDUCATION TEACHERS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL PRACTICE

Annotation. This article discusses the current issues of developing the professional competence of future primary education teachers in the process of pedagogical practice. It analyzes the importance of combining theoretical knowledge with practice, forming methodological skills and qualifications, and effectively using modern pedagogical technologies in the process of preparing primary education teachers for professional activity. It also indicates the main factors for developing such qualities as professional motivation, communicative culture, initiative and responsibility in students during pedagogical practice. The author emphasizes the role of practical training, studying advanced pedagogical experiences, mentoring and reflexive analysis in the formation of professional competence. According to the results of the study, pedagogical practice is considered an important stage in the formation of not only the application of theoretical knowledge in practice, but also the competence of future teachers to independently think, creatively approach and effectively organize the educational process.

Keywords: Pedagogical practice, professional competence, primary education, pedagogical skills, methodological skills, communicative competence, reflection, innovative methods.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning bosh maqsadi zamonaviy bilim, ko'nikma va malakalarga ega, mustaqil fikrlaydigan, tashabbuskor, ijodkor o'qituvchilarni tayyorlashdan iboratdir. Xususan, boshlang'ich ta'lim bosqichi – o'quvchilarning keyingi ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari uchun poydevor vazifasini o'taydi. Shu sababli bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish va rivojlantirish bugungi kun pedagogik nazariya va amaliyotining eng muhim vazifalaridan biri sanaladi.

Kasbiy kompetentlik - bu nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ulardan amaliy faoliyatda samarali foydalanish, o'quv-tarbiyaviy jarayonni to'g'ri tashkil

etish, kommunikativ madaniyat va kasbiy mas'uliyatni o'zida mujassam etishdir. Shu jihatdan, pedagogik amaliyot bo'lajak o'qituvchilar uchun zaruriy tajriba maktabi bo'lib, ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatini shakllantirishda hal qiluvchi bosqich hisoblanadi.

Pedagogik amaliyot jarayonida talabalar nazariy bilimlarini amaliy mashg'ulotlarda sinovdan o'tkazadilar, ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganadilar, o'quvchilar bilan samarali muloqotga kirishadilar va o'z faoliyatlarini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Shu orqali ularda kasbiy motivatsiya, tashabbuskorlik, ijodiy yondashuv va refleksiv tahlil qilish qobiliyatlari shakllanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi globallashuv va raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich ta'lim o'qituvchilaridan faqatgina an'anaviy bilim emas, balki yangicha yondashuv, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, ta'lim jarayonini ijodiy tashkil etish ko'nikmalari talab qilinmoqda. Bu esa pedagogik amaliyot jarayonini yanada takomillashtirishni va uni o'qituvchi shaxsini kasbiy shakllantirishning asosiy manbai sifatida qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda pedagogik tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida alohida e'tiborga loyiq bo'lib kelmoqda. Xususan, pedagogik amaliyot jarayonining samaradorligi va "Pedagogik mahorat" fanining o'quv dasturlarida tutgan o'rni ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan yoritilgan.

O'zbekistonlik olimlar ta'lim jarayonida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishni milliy qadriyatlar, ma'naviy-ma'rifiy omillar bilan uyg'unlikda ko'rib chiqadilar. A. Qodirov o'z tadqiqotida pedagogik amaliyotda refleksiya va tahlil usullarini qo'llash talabalar kasbiy mahoratini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri ekanini ta'kidlaydi. Uning fikricha, amaliyot jarayonida o'z faoliyatini baholash, xatolarni ko'ra bilish va ularni bartaraf etish - bo'lajak o'qituvchining mustaqil rivojlanishiga asos yaratadi. N. Ziyamuxamedova pedagogik mahorat fanida interfaol metodlar (munozara, debat, keys-tahlil, rolli o'yinlar)ni qo'llash orqali talabalarning kommunikativ va metodik kompetensiyalarini

rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi. Unga ko'ra, o'qituvchining kasbiy qiyofasi dars jarayonida pedagogik texnologiyalardan qanchalik samarali foydalana olishiga bog'liq. D. Karimova esa boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarida ijodiy yondashuv, tashkiliy mahorat va shaxsiy motivatsiya kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlaridan biri ekanini ilmiy jihatdan asoslab beradi. U amaliyot davomida kreativ topshiriqlar, muammoli vaziyatlarni hal etish metodlari samaradorligini ta'kidlaydi. M. Jo'rayev o'z tadqiqotida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali talabalarda kasbiy faoliyatga tayyorgarlikni kuchaytirish masalasini o'rgangan. Uning fikricha, raqamli texnologiyalarni amaliyotga kiritish o'qituvchining zamonaviy kasbiy kompetensiyasini shakllantiradi. S.Xolmatova kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishni ta'lim jarayonining markaziy yo'nalishi sifatida ko'rib chiqadi. U o'qituvchi shaxsining muloqot madaniyati, psixologik yondashuvi va o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlash ko'nikmalari boshlang'ich ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlaydi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy natijalar kuzatildi: Pedagogik amaliyot jarayonida talabalarda dars rejasini tuzish, metodlarni tanlash va sinfga moslashtirish ko'nikmalari rivojlandi. "Pedagogik mahorat" fanida o'tkazilgan interfaol metodlar (munozara, klaster, keys-tahlil, rolli o'yinlar) asosida mashg'ulotlar talabalar kreativligini oshirdi. So'rovnoma natijalariga ko'ra, talabalar o'zlarining kommunikativ kompetensiyasi (o'quvchi bilan muloqot, ota-onalar bilan ishlash)da sezilarli o'sish borligini bildirishdi. Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, amaliyot davomida "Pedagogik mahorat" fanida o'zlashtirilgan metodik ko'nikmalarni qo'llagan talabalar dars samaradorligini 15–20% ga yuqori natija bilan ta'minladi. Statistik tahlil asosida, tajriba guruhi talabalarining kasbiy kompetensiya rivojlanish darajasi nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori bo'ldi.

1-jadval. Talabalarning kasbiy kompetensiya darajalari (tajriba va nazorat guruhlari bo'yicha)

Kompetensiya turlari	Boshlang'ich daraja (%)	Yakuniy daraja (%) – Nazorat guruhi	Yakuniy daraja (%) – Tajriba guruhi	O'sish (%) – Tajriba guruhi
Metodik kompetensiya	42	56	74	+32
Kommunikativ kompetensiya	47	60	78	+31
Tashkiliy kompetensiya	39	54	72	+33
Ijodiy kompetensiya	35	50	70	35

So'rovnoma natijalariga ko'ra:

- 68% talabalar pedagogik amaliyot jarayonida darsni mustaqil tashkil etishda ko'proq ishonch hosil qilganini bildirdi.
- 72% talabalar "Pedagogik mahorat" fanida o'rganilgan keys-stadi va rolli o'yin metodlari amaliyotda samarali natija berganini qayd etdi.
- 80% talabalar esa o'quvchilar bilan kommunikatsiyada o'zlarini yanada erkin sezganini ta'kidladilar.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda pedagogik amaliyot jarayoni bevosita hal qiluvchi omil hisoblanadi. Pedagogik amaliyot - bu faqat dars berish emas, balki ta'lim jarayonini tashkil etish, nazorat qilish, natijalarni tahlil qilish, muammoli vaziyatlarni yechish kabi murakkab kompetensiyalarni shakllantiruvchi jarayondir. Ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar (masalan, N. Ziyamuxamedova, Sh. Ibragimov va boshqalar) ham shuni tasdiqlaydiki, kasbiy kompetensiya nazariy bilimlar asosidagina rivojlanmaydi, balki real pedagogik faoliyatda tajriba orttirish orqali mukammallashadi. "Pedagogik mahorat" fani talabalarning analitik fikrlash, kommunikativ madaniyat, ijodkorlik kabi kompetensiyalarini rivojlantirishda asosiy fanlardan biridir. Amaliyot jarayonida talabalarning dars jarayonida

moslashuvchanlik, pedagogik refleksiya va tashabbuskorlik kabi kasbiy sifatlari shakllandi. Shu bilan birga, ayrim kamchiliklar ham aniqlandi: ba'zi talabalar vaqtni to'g'ri taqsimlashda, sinfda intizomni boshqarishda, innovatsion texnologiyalardan foydalanishda qiynalishdi. Bu esa kelgusida metodik ko'makni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, "Pedagogik mahorat" fanida qo'llanilgan metodik yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini sezilarli darajada oshirdi. Bu jarayon O'zbekiston tajribasida ham isbotlangan: A. Qodirov (2020) o'z tadqiqotida pedagogik amaliyot davomida refleksiya asosida dars tahlili talabalar mahoratini rivojlantirishning samarali usuli ekanini ko'rsatgan. N. Ziyamuxamedova (2021) esa interfaol metodlar va innovatsion texnologiyalarni amaliyot bilan uyg'unlashtirish talabalar kreativligini kuchaytirishini ta'kidlagan. D. Karimova (2022) o'qituvchi shaxsida **ijodiy** yondashuv va kommunikativ madaniyatni rivojlantirish pedagogik amaliyot samaradorligini oshirishini ilmiy jihatdan asoslab bergan. Shuningdek, ayrim cheklovlar ham aniqlandi: ba'zi talabalar dars jarayonida vaqtni to'g'ri boshqarishda qiynaldi, zamonaviy raqamli vositalardan foydalanishda to'liq ko'nikmaga ega emasligi kuzatildi.

XULOSA

Yuqoridagi tadqiqotlar va amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik amaliyot jarayoni bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ayniqsa, "Pedagogik mahorat" fanida nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan uyg'unlashuvi talabalarda mustaqil fikrlash, muloqot qilish, metodik yondashuvni tanlash, dars jarayonida turli pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

O'zbekiston olimlari olib borgan tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, talabalarining kasbiy kompetensiyasi: bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, pedagogik refleksiyani shakllantirish, innovatsion texnologiyalardan foydalanish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish jarayonida rivojlanadi.

Shuningdek, xorijiy tajribalar ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchining kasbiy yetukligi faqat nazariy bilimlar emas, balki real vaziyatlarda pedagogik qaror qabul qilish, shaxsiy sifatlarni rivojlantirish va reflektiv faoliyat olib borishga ham bevosita

bog'liqdir. Demak, pedagogik amaliyotni samarali tashkil etish va "Pedagogik mahorat" fanini mazmunan boyitish orqali bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga erishish mumkin. Bu esa nafaqat ta'lim sifatini yuksaltiradi, balki kelajak avlod tarbiyasida ham katta ijobiy natijalarga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ziyamuxamedova N. "Pedagogik mahorat" fani bo'yicha metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.
2. Ibragimov Sh. Pedagogik amaliyotda talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari. – Namangan, 2022.
3. Qodirov A. *Pedagogik amaliyotda refleksiya asosida o'quv jarayonini tahlil qilish metodikasi*. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Ziyamuxamedova N. *Pedagogik mahorat fanidan metodik qo'llanma*. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021.
5. Karimova D. *Boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda ijodiy yondashuv*. – Namangan: NDPI, 2022.
6. Jo'rayev M. *Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish metodlari*. – Samarqand: SamDU, 2021.
7. Xolmatova S. *Kasbiy ta'lim jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish*. – Farg'ona: FDU, 2022.

TIBBIYOT TALABALARIGA XORIJIY TILLARNI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASHNING TA'LIMIIY JIHATLARI

Djalilova Zarnigor Obidovna

*Fundamental tibbiyot fanlar kafedrası professori
Osiyo Xalqaro Universiteti, Buxoro, O'zbekiston
Email: djalilovazarnigorobidovna@oxu.uz*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tibbiyot talabalariga ingliz va lotin tillarini o'qitishda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi - SI texnologiyalarining tibbiyot ta'limidagi xorijiy tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirishdagi o'zni va afzalliklarini aniqlashdir. SI asosida yaratilgan moslashuvchan platformalar va intellektual yordamchilar til o'rganishni individuallashtirish, tibbiy terminologik lug'atni shakllantirish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, SI integratsiyasida axloqiy masalalar, raqamli muhitga qaramlik hamda talabalar va o'qituvchilarning psixologik tayyorgarligi kabi muammolar ham mavjud. Maqolada xorijiy tillarni o'qitishda SI texnologiyalarini samarali qo'llash bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt, Tibbiy ta'lim, Xorijiy til o'qitish, Ingliz tili, Lotin tili, Kasbiy kommunikatsiya.

EDUCATIONAL ASPECTS OF APPLYING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO MEDICAL STUDENTS

Djalilova Zarnigor Obidovna

*Professor, Department of Fundamental Medical Sciences
Asia International University, Bukhara, Uzbekistan
Email: djalilovazarnigorobidovna@oxu.uz*

Abstract: This article examines the role of Artificial Intelligence (AI) technologies in teaching foreign languages to medical students. The aim of the study is to identify the didactic and methodological potential of AI for improving English and Latin language instruction as essential components of medical education. AI-driven adaptive platforms, intelligent assistants, and automated feedback tools are shown to enhance personalized learning, facilitate the acquisition of medical terminology, and strengthen professional communication skills. At the same time, the paper discusses challenges such as ethical concerns, dependency on digital environments, and the psychological readiness of both students and teachers. Practical strategies for integrating AI into foreign language teaching methodology for future doctors are also proposed.

Keywords: Artificial Intelligence, Medical Education, Foreign Language Teaching, English, Latin, Professional Communication.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ СТУДЕНТОВ-МЕДИКОВ

Джалилова Зарнигор Обидовна

Профессор кафедры фундаментальных наук

Азиатский Международный Университет, Бухара, Узбекистан

Email: djalilovazarnigorobidovna@oxu.uz

Аннотация: В статье рассматриваются возможности использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессе обучения иностранным языкам студентов медицинских вузов. Цель исследования - выявить дидактический и методический потенциал ИИ для совершенствования преподавания английского и латинского языков как ключевых дисциплин в медицинском образовании. Анализируется влияние ИИ на индивидуализацию обучения, формирование профессиональной терминологической компетенции и развитие межкультурной коммуникации. Выявлены преимущества (адаптивные платформы, интеллектуальные ассистенты, автоматическая проверка письменных заданий) и вызовы (этические аспекты, зависимость от цифровой среды, психологические барьеры у студентов и преподавателей). Предложены практические рекомендации по интеграции ИИ в методику преподавания иностранных языков для будущих врачей.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Медицинское образование, Обучение иностранным языкам, Английский язык, Латинский язык, Профессиональная коммуникация.

ВВЕДЕНИЕ

Бурное развитие цифровых технологий и внедрение искусственного интеллекта (ИИ) в сферу образования открывают новые возможности для повышения качества подготовки студентов медицинских вузов. Владение иностранными языками, особенно английским и латынью, является неотъемлемой частью профессиональной компетенции будущего врача. Однако традиционные методы преподавания не всегда удовлетворяют потребности студентов в индивидуализации и практикоориентированности обучения.

Использование ИИ-платформ (ChatGPT, Lingua AI, Duolingo, Quizlet AI и др.) позволяет адаптировать учебные материалы под уровень подготовки студента, обеспечить мгновенную обратную связь, автоматизировать проверку заданий и формировать терминологическую базу, необходимую для клинической практики. Несмотря на очевидные преимущества, существуют и проблемы -

психологическая готовность студентов и преподавателей, риск зависимости от цифровой среды, вопросы этики и достоверности данных.

Цель исследования - выявить образовательные и психологические эффекты применения ИИ-технологий при обучении иностранным языкам студентов медицинских вузов.

МЕТОДЫ

В исследовании участвовало 120 студентов 1-3 курсов медицинского факультета Азиатского Международного Университета (Бухара).

Инструменты исследования: Анкетирование студентов (уровень мотивации, восприятие ИИ, психологический комфорт). Предварительный и итоговый тест по медицинской терминологии на английском и латинском языках. Сравнительный анализ двух групп:

- Экспериментальная группа (n=60) - обучение с применением ИИ-технологий;
- Контрольная группа (n=60) - традиционные методы преподавания.

Методы анализа: Статистическая обработка результатов (средние значения, проценты, t-критерий Стьюдента). Визуализация данных в таблицах и диаграммах.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Таблица 1. Средние баллы до и после эксперимента (0–100)

Группа	Pre-test (M±SD)	Post-test (M±SD)	Прирост (%)
Экспериментальная (ИИ)	52.3 ± 10.4	81.6 ± 8.7	+56%
Контрольная (традиц.)	51.8 ± 9.9	67.4 ± 10.2	+30%

Таблица 1 отражает сравнительные результаты тестирования студентов медицинского вуза до и после проведения эксперимента по внедрению технологий искусственного интеллекта (ИИ) в обучение иностранным языкам. В экспериментальной группе, где обучение велось с использованием ИИ-

инструментов, средний показатель по предтесту составил 52.3 ± 10.4 балла, а по посттесту – 81.6 ± 8.7 балла. Это означает, что уровень знаний студентов вырос более чем на 56%, что указывает на значительное улучшение усвоения материала.

В контрольной группе, где применялись традиционные методы преподавания, предтест показал результат 51.8 ± 9.9 балла, а посттест – 67.4 ± 10.2 балла. Прирост составил 30%, что также демонстрирует положительный эффект обучения, но существенно ниже по сравнению с экспериментальной группой. Данные таблицы показывают, что использование ИИ в образовательном процессе повышает эффективность усвоения иностранного языка медицинскими студентами почти в два раза по сравнению с традиционным обучением.

Таблица 2. Ответы студентов на анкету (в %)

Вопрос	«Да»	«Частично»	«Нет»
ИИ повышает мотивацию к изучению языка	72	21	7
ИИ помогает быстрее усваивать мед. терминологию	81	15	4
Использование ИИ снижает уровень тревожности	64	23	13
Предпочел бы продолжать обучение с ИИ	79	14	7

Определение и интерпретация

Таблица 2 демонстрирует результаты анкетирования студентов медицинского вуза об их отношении к применению технологий искусственного интеллекта (ИИ) в процессе изучения иностранных языков.

- 72% студентов отметили, что использование ИИ повышает мотивацию к изучению языка. Это свидетельствует о том, что цифровые технологии делают учебный процесс более привлекательным и динамичным.

- 81% респондентов считают, что ИИ помогает быстрее усваивать медицинскую терминологию. Таким образом, студенты воспринимают ИИ как эффективный инструмент для развития профессиональной лексики.
- 64% студентов отметили снижение уровня тревожности при обучении с применением ИИ. Это говорит о том, что адаптивные платформы создают более комфортную психологическую среду.
- **79% участников** заявили, что предпочли бы продолжать обучение с использованием ИИ, что указывает на высокий уровень доверия к инновационным методам. В целом, данные таблицы подтверждают, что студенты положительно воспринимают интеграцию ИИ в процесс языковой подготовки, особенно в части формирования медицинской терминологии и повышения учебной мотивации.

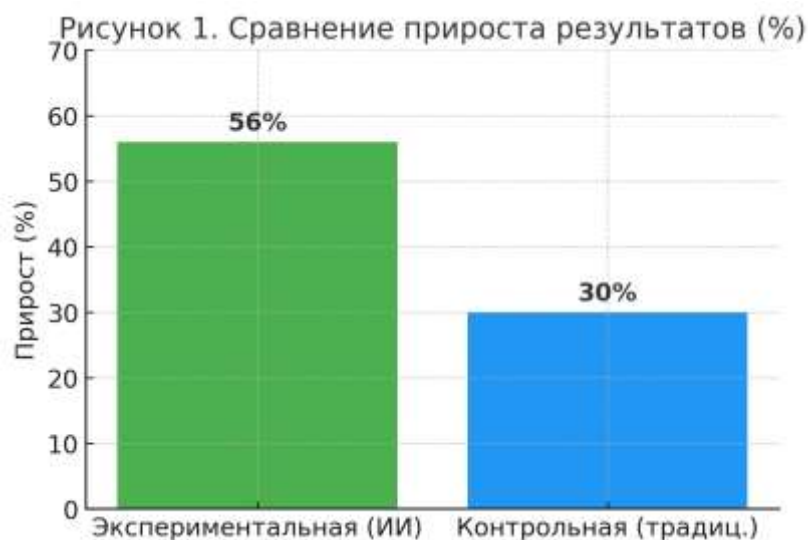

Таблица 1 и соответствующий рисунок показывают количественные различия в результатах тестирования студентов. Экспериментальная группа, обучавшаяся с использованием технологий искусственного интеллекта, продемонстрировала прирост знаний на 56%, в то время как контрольная группа, работавшая традиционными методами, увеличила показатели лишь на 30%. Эти данные свидетельствуют о том, что применение ИИ почти в два раза эффективнее по сравнению с классическим подходом, что подтверждается как числовыми значениями, так и диаграммой.

Таблица 2 отражает субъективное восприятие студентами эффективности ИИ в образовательном процессе. Если в Таблице 1 фиксируется рост объективных показателей знаний, то здесь мы видим психологический и мотивационный эффект: более 70–80% студентов отмечают повышение интереса, ускорение усвоения медицинской терминологии и желание продолжать обучение с ИИ. В отличие от количественных результатов тестов, данные анкетирования показывают, что ИИ оказывает не только образовательное, но и значительное психологическое воздействие, создавая более комфортную и мотивирующую учебную среду.

ОБСУЖДЕНИЕ

Результаты исследования подтверждают эффективность использования технологий ИИ в обучении иностранным языкам студентов-медиков. Экспериментальная группа показала значительно более высокий прирост знаний (+56% против +30%), а также продемонстрировала положительное психологическое восприятие нового подхода. ИИ способствует индивидуализации обучения, формированию профессиональной терминологической базы, развитию критического мышления и коммуникативных навыков. Однако для успешного внедрения необходимо учитывать проблемы - подготовка преподавателей, вопросы этики, защита персональных данных и необходимость сочетания ИИ с традиционными педагогическими практиками.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Внедрение ИИ-технологий в процесс обучения иностранным языкам студентов медицинских вузов имеет высокий потенциал. Оно повышает эффективность усвоения материала, способствует развитию профессиональной компетенции и снижает психологические барьеры. Будущие исследования должны быть направлены на разработку методических моделей интеграции ИИ в образовательный процесс, а также на оценку долгосрочных эффектов.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Avella, J. T., Kebritchi, M., Nunn, S. G., & Kanai, T. (2016). Learning analytics methods, benefits, and challenges in higher education: A systematic literature review. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 20(2), 13–29.
2. Du Boulay, B. (2016). Artificial intelligence as an effective classroom assistant. *IEEE Intelligent Systems*, 31(6), 76–81. <https://doi.org/10.1109/MIS.2016.93>
3. Pokrivčáková, S. (2019). Preparing teachers for the application of AI-powered technologies in foreign language education. *Journal of Language and Cultural Education*, 7(3), 135–153. <https://doi.org/10.2478/jolace-2019-0025>
4. Stower, R., Calvo-Barajas, N., Castellano, G., & Kappas, A. (2021). A meta-analysis on children's trust in social robots. *International Journal of Social Robotics*, 13, 1979–2001. <https://doi.org/10.1007/s12369-020-00736-8>
5. Сысоев, П. В. (2023). Технологии искусственного интеллекта в обучении иностранному языку. *Иностранные языки в школе*, 3, 6–16.
6. Djalilova, Z. (2024). Application of artificial intelligence technologies in history education. *Journal of Academic Research of New Uzbekistan*, 1(2), 5–11.
7. Turing, A. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59(236), 433–460. <https://phil415.pbworks.com/f/TuringComputing.pdf>

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA INNOVATSION TA'LIM MUHITINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK FAOLIYATGA TA'SIRI

Egamberdiyeva Durdona Ibrohim qizi

Namangan, Uzbekistan

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion ta'lim muhitini shakllantirishning mazmun-mohiyati, uni samarali tashkil etish yo'llari hamda pedagogik faoliyatga ta'siri yoritilgan. Tadqiqotda innovatsion muhitning bola rivojlanishiga, tarbiyachilar kasbiy kompetentligini oshirishga va ta'lim-tarbiya jarayonida samaradorlikka erishishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar hamda mahalliy amaliyot tahlil qilingan bo'lib, innovatsion yondashuvlar yordamida ta'lim jarayonida yaratiladigan qulay shart-sharoitlar o'quv-tarbiya samaradorligini oshirishi ta'kidlangan. Maqola xulosalarida innovatsion ta'lim muhitini joriy etish orqali pedagogik faoliyatning yangi bosqichga ko'tarilishi va maktabgacha ta'lim sifatining yaxshilanishiga zamin yaratishi alohida ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, innovatsion ta'lim muhiti, pedagogik faoliyat, ta'lim sifati, kasbiy kompetentlik, tarbiyachi, ilg'or tajriba, ta'lim samaradorligi.

ВЛИЯНИЕ ОРГАНИЗАЦИИ ИННОВАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ УЧРЕЖДЕНИИ НА ПЕДАГОГИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Аннотация. В данной статье раскрыта сущность формирования инновационной образовательной среды в дошкольных образовательных организациях, пути её эффективной организации и влияние на педагогическую деятельность. В исследовании обосновано, что инновационная среда способствует развитию ребёнка, повышению профессиональной компетентности воспитателей и достижению результативности в учебно-воспитательном процессе. Также проанализирован передовой зарубежный и отечественный опыт, подчёркнуто, что создание благоприятных условий с использованием инновационных подходов повышает эффективность образовательного процесса. В заключении статьи отмечается, что внедрение инновационной образовательной среды способствует выводу педагогической деятельности на новый уровень и улучшению качества дошкольного образования.

Ключевые слова: дошкольное образование, инновационная образовательная среда, педагогическая деятельность, качество образования, профессиональная компетентность, воспитатель, передовой опыт, эффективность образования.

THE IMPACT OF ORGANIZING AN INNOVATIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN PRESCHOOL INSTITUTIONS ON PEDAGOGICAL ACTIVITY

Abstract. This article explores the essence of creating an innovative educational environment in preschool institutions, the ways of its effective organization, and its impact on

pedagogical activity. The study substantiates that an innovative environment contributes to child development, enhances the professional competence of educators, and increases the effectiveness of the teaching and learning process. Advanced foreign and local practices are analyzed, emphasizing that the creation of favorable conditions through innovative approaches improves the efficiency of education. The article concludes that the implementation of an innovative educational environment elevates pedagogical activity to a new level and contributes to improving the quality of preschool education.

Keywords: *preschool education, innovative educational environment, pedagogical activity, quality of education, professional competence, educator, best practices, educational effectiveness.*

KIRISH

Hozirgi davrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, uni zamonaviy talablarga moslashtirish va xalqaro standartlarga yaqinlashtirish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Jumladan, maktabgacha ta'lim sohasi bugungi globallashtirish sharoitida alohida e'tibor talab qilmoqda. Chunki inson kapitalini shakllantirish jarayoni aynan erta yoshdagi tarbiya va ta'limdan boshlanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanishi keyingi bosqichlardagi ta'lim-tarbiya jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Shu bois ta'lim-tarbiya jarayonini innovatsion muhit asosida tashkil etish zaruriyati tobora ortib bormoqda.

Innovatsion ta'lim muhiti deganda, ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik texnologiyalar, zamonaviy didaktik vositalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda ijodiy yondashuv asosida shakllantiriladigan sharoitlar majmui tushuniladi. Mazkur muhit o'quvchi (bola)ning mustaqil fikrlashini rag'batlantiradi, ijodiy faoliyatga undaydi va tarbiyachining kasbiy mahoratini doimiy rivojlantirib borishga xizmat qiladi. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion muhitni joriy etish tarbiyachilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish, ta'lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish va ta'lim sifati samaradorligini oshirish imkonini beradi.

So'nggi yillarda mamlakatimizda maktabgacha ta'lim sohasida tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Maktabgacha va maktab ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi", davlat dasturlari hamda Prezident farmonlari ushbu sohada yangi yondashuvlarni joriy etishga huquqiy asos bo'lib xizmat

qilmoqda. Bunda ta'lim sifatini oshirish, bolalarning qiziqish va ehtiyojlariga moslashgan dasturlarni ishlab chiqish, tarbiyachilar malakasini oshirish hamda zamonaviy innovatsion muhitni shakllantirish eng muhim vazifalar sifatida belgilangan.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi ham shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ta'lim muhiti samarali tashkil etilgan taqdirda, nafaqat bolalarning rivojlanishi, balki pedagoglarning kasbiy kompetentligi ham sezilarli darajada yuksaladi. Masalan, Finlandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi rivojlangan davlatlarda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanib, tarbiyachilar faoliyatida doimiy ijodkorlikni taqozo etadi. Shu jihatdan, mazkur tajribalarni o'rganish va milliy ta'lim tizimiga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida innovatsion ta'lim muhitini shakllantirish masalasi jahon va mahalliy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, unda nazariy yondashuvlar, pedagogik tajribalar va amaliy natijalar o'z aksini topgan. Tadqiqotchilar fikricha, innovatsion muhit deganda nafaqat texnologik vositalarning qo'llanilishi, balki ta'lim jarayonining mazmuni, metodlari, tashkiliy shakllari va o'quvchi hamda pedagog o'rtasidagi muloqot madaniyatini yangilash jarayoni tushuniladi. Shu sababli, maktabgacha ta'lim tizimida innovatsiyalarni joriy etish bolalar shaxsiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvni shakllantirish bilan bevosita bog'liqdir.

Pedagogik adabiyotlarda Vygotskiy, Piaget va boshqa mutafakkirlarning nazariy qarashlari maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy va intellektual rivojlanishida atrof-muhitning ahamiyatini ko'rsatib bergan. Xorijiy tajribada, xususan Finlandiya, Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim tizimida innovatsion muhitni shakllantirish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish bo'yicha sezilarli natijalar qo'lga kiritilgan. Bu davlatlarda pedagoglar doimiy kasbiy rivojlanishga jalb qilinadi, interfaol metodlar keng qo'llaniladi va bolalarning qiziqishlari hamda ehtiyojlariga asoslangan individual dasturlar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, ayrim ilmiy tadqiqotlar resurslarning yetishmasligi, pedagoglarning

yangi texnologiyalardan foydalanishga tayyorgarlik darajasi pastligi, an'anaviy yondashuvlarga haddan tashqari bog'lanish kabi muammolarni ham qayd etadi.

Mahalliy ilmiy manbalarda ham maktabgacha ta'lim sohasida innovatsion muhit yaratishning dolzarbligi ko'tarilmoqda. Xususan, davlat konsepsiyalari va dasturlari asosida o'tkazilgan tadqiqotlarda pedagogik faoliyatni takomillashtirish, o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish, ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning afzalliklari alohida ta'kidlanadi. Shu bois, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsion muhitni shakllantirish pedagogik faoliyat samaradorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, biroq bu jarayonni ilmiy asoslash va mahalliy sharoitda moslashtirish masalasi hali ham keng qamrovli tadqiqotlarni talab etadi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ta'lim muhitini shakllantirishning pedagogik faoliyatga ta'siri ilmiy asosda o'rganiladi. Tadqiqot dizayni aralash yondashuvga tayanib, sifatli va miqdoriy ma'lumotlarni birgalikda tahlil qilishga yo'naltirilgan. Mazkur yondashuv ta'lim muhitidagi yangiliklarni nafaqat statistik ko'rsatkichlar, balki pedagoglarning tajribasi, qarashlari va amaliy faoliyati orqali ham ochib berish imkonini yaratadi.

Tadqiqotda ishtirokchilar sifatida turli tipdagi maktabgacha ta'lim muassasalari, tarbiyachilar, ma'muriyat vakillari hamda ota-onalar jalb qilinadi. Namuna tanlash jarayonida turli hududlar, shahar va qishloq joylardagi muassasalar hisobga olinadi. Shu orqali innovatsion muhitni shakllantirish darajasi va pedagogik faoliyatdagi farqlarni qiyosiy o'rganish imkoniyati paydo bo'ladi.

Ma'lumot yig'ishda so'rovnomalar, pedagogik faoliyatni kuzatish, yarim strukturaviy suhbatlar va fokus-guruhlar asosiy manba sifatida ishlatiladi. Pedagoglarning kasbiy kompetentligini aniqlash, innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasini o'lchash va bolalarning rivojlanishiga qo'shilayotgan hissani tahlil qilish tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Shuningdek, kuzatuv protokollari yordamida sinfda innovatsion muhitning qay darajada shakllanganligi aniqlanadi.

Olingan ma'lumotlar statistik va tematik tahlil usullari orqali qayta ishlanadi. Kvantitativ tahlil pedagogik faoliyat samaradorligi bilan innovatsion muhit o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berishga xizmat qiladi, sifatli tahlil esa tarbiyachilar va ota-onalarning qarashlarini chuqur o'rganishga yo'naltiriladi. Tadqiqotning ishonchliligi uchun triangulyatsiya, ya'ni turli manba va usullardan olingan natijalarni solishtirish tamoyili qo'llaniladi.

Metodologik yondashuvning yana bir muhim jihati etik me'yorlarga rioya qilishdir. Tadqiqotda ishtirokchilardan yozma rozilik olinadi, shaxsiy ma'lumotlarning maxfiyligi ta'minlanadi va bolalarning rivojlanishiga zarar yetkazuvchi har qanday tajribaviy yondashuvlardan qat'iyon voz kechiladi. Shu asosda olib borilgan tadqiqot maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion muhitning ahamiyatini ilmiy asosda ochib berishga, pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlashga hamda milliy tajribani xalqaro mezonlar bilan qiyoslashga imkon yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ta'lim muhitini yaratish nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshiradi, balki pedagoglarning kasbiy faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi. Innovatsion muhitning tashkil etilishi tarbiyachilarning metodik yondashuvlaridan tortib, ta'lim jarayonini loyihalash va baholash tizimiga qadar bo'lgan barcha jarayonlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Xususan, innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali bolalarda mustaqil fikrlash, ijodiy izlanish va muloqot ko'nikmalari shakllanadi, tarbiyachilar esa zamonaviy usullarni qo'llash orqali o'z kasbiy kompetentligini yanada mustahkamlash imkoniga ega bo'ladi.

Muhokamalar jarayonida aniqlandi-ki, ta'lim muhitining innovatsion xususiyatlar bilan boyitilishi pedagogik faoliyatni bir yoqlama nazariy yondashuvdan amaliy va natijadorlikka yo'naltirilgan faoliyatga aylantiradi. Bu esa ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilib, tarbiyachilarning o'z kasbiy faoliyatidan qoniqishini ham kuchaytiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ilg'or xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish, interfaol metodlardan keng foydalanish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali bolalar ta'limida sezilarli

o'zgarishlar kuzatiladi. Shu bilan birga, innovatsion muhitni tashkil etishda pedagoglarning uzluksiz malaka oshirishi va o'z ustida ishlashi zaruriy omil sifatida qaralishi kerakligi ta'kidlandi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tizimida innovatsion muhitni shakllantirish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishi, ta'lim jarayonida ijodiylik va yangicha yondashuvlarni kuchaytirishi, shuningdek, bolalar rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratishini ilmiy asoslab berdi. Muhokamalar esa mazkur jarayonni uzluksiz rivojlantirish va tizimlashtirish zarurligini ko'rsatib, ta'lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlar muhim rol o'ynashini tasdiqladi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ta'lim muhitini tashkil etish bugungi kunda pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishning eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Innovatsion muhitning shakllanishi tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish, ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalar va ilg'or metodlarni qo'llash, bolalarda ijodiy tafakkur hamda mustaqil bilim olish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Bu jarayon nafaqat ta'lim sifati va samaradorligini oshiradi, balki pedagoglarning o'z faoliyatidan qoniqishini ham ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, innovatsion ta'lim muhitini samarali yo'lga qo'yish uchun pedagoglarning malakasini muntazam oshirish, ularni yangi pedagogik texnologiyalar bilan qurollantirish va xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish, interfaol metodlarni keng joriy etish va pedagogik jarayonni tizimli nazorat qilish orqali ta'lim sifatini yuqori bosqichga ko'tarish mumkin.

Umuman olganda, innovatsion ta'lim muhiti maktabgacha ta'lim tizimida nafaqat bolalarning har tomonlama rivojlanishiga, balki pedagoglarning kasbiy mahorati va pedagogik faoliyat samaradorligiga ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni keng qo'llash kelajak avlod tarbiyasini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sodiqova, Sh.A. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Noshir, 2012.
2. Qodirova, F.R. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2013.
3. Yusupova, F. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2015.
4. Xujamberdiyeva, Sh.K., Qoraboyeva, Z.T. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: Noshir, 2018.
5. Tolipov, U., Usmonboyeva, M. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
6. Karimova, V.M. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011.
7. Yusupalieva, D., Jumaev, S. Maktabgacha ta'limda zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: Innovatsiya, 2019.
8. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi. Maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyati bo'yicha normativ hujjatlar to'plami. – Toshkent: Norma, 2020.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ

*Джамалдинова Шахло Облобердиевна,
доктор философии педагогических наук (PhD), доцент,
заведующая кафедрой узбекского языка
и литературы с русским языком,
Самаркандский государственный медицинский университет.*

Аннотация: В статье рассматриваются актуальные проблемы качества профессиональной коммуникации современного врача. Исследования показали, что позитивное общение между врачом и пациентом является одним из важнейших показателей. Без общения невозможно оказать медицинскую помощь, подготовить пациента к лечению. На этапе профессиональной подготовки будущего врача важно сформировать мотивацию к партнёрской парадигме в общении с пациентом и развить необходимые коммуникативные навыки для профессионального общения. Одной из возможностей в этом направлении является включение в учебный план предметов гуманитарного цикла, что будет способствовать не только формированию профессионального мировоззрения и позитивного настроения у будущих врачей, но и формированию у них определенных коммуникативных компетенций посредством эмоционального интеллекта. Целью исследования является, обоснование ведущей роли развития коммуникативной компетентности студентов в медицинском вузе.

Ключевые слова: эмоционально-коммуникативная компетентность врача, профессиональная подготовка, коммуникативные навыки, эмоциональный интеллект, этапы

TIBBIYOT OLIYGOHI TALABALARINING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANISH VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada shifokorlar o'rtasidagi professional muloqot sifati bilan bog'liq dolzarb masalalar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, shifokorlar va bemorlar o'rtasidagi ijobiy muloqot eng muhim ko'rsatkichlardan biridir. Muloqotsiz tibbiy yordam ko'rsatish yoki bemorlarni davolanishga tayyorlash mumkin emas. Bo'lajak shifokorlarning kasbiy tayyorgarligi jarayonida bemorlar bilan muloqot qilishda sheriklikka asoslangan yondashuv uchun motivatsiyani rivojlantirish va professional muloqot uchun zarur kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish muhimdir. Bu yo'nalishdagi imkoniyatlardan biri gumanitar fanlarni o'quv dasturiga kiritish bo'lib, bu nafaqat professional dunyoqarashni, balki bo'lajak shifokorlarda ijobiy munosabatni shakllantirishga ham xizmat qiladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi tibbiyot oliygohlarida talabalarning kommunikativ kompetentsiyasini rivojlantirishning asosiy rolini asoslashdir.

Kalit so'zlar: shifokorning hissiy va kommunikativ kompetentsiyasi, kasbiy tayyorgarlik, muloqot qobiliyatlari, hissiy intellekt.

STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF MEDICAL STUDENTS

Abstract: *This article examines current issues related to the quality of professional communication among modern physicians. Research has shown that positive communication between physician and patient is one of the most important indicators. Without communication, it is impossible to provide medical care or prepare patients for treatment. During the professional training of future physicians, it is important to foster motivation for a partnership paradigm in communication with patients and develop the necessary communication skills for professional communication. One opportunity in this direction is the inclusion of humanities subjects in the curriculum. This will contribute not only to the development of a professional worldview and a positive attitude in future physicians, but also to the development of specific communication competencies through emotional intelligence. The aim of the study is to substantiate the leading role of developing students' communicative competence in medical schools.*

Keywords: *physician emotional and communicative competence, professional training, communication skills, emotional intelligence, stages*

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня в связи с процессом глобализации в обществе происходят постоянные изменения в системе образования. Эти изменения носят инновационный характер и направлены на модернизацию образования, придание ему большей гуманности, обеспечение информированности и повышение прозрачности. В такой ситуации развитие коммуникативных навыков и коммуникативных компетенций студентов медицинского университета остается одной из актуальных проблем мирового сообщества. На современном рынке труда, наряду с качественными профессиональными знаниями, важную роль играет и коммуникативная компетентность студентов-медиков посредством эмоционального интеллекта.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

Научно-исследовательские основы концепции коммуникации, развитие коммуникативных и коммуникативных компетенций у будущих специалистов изучались в нашей стране Х.А.Юлбарсовой, Б.Н.Умаровым, А.Б.Рахмоновым, Д.Х.Шадманкуловой, Ш.Примовым, О.И.Ядгаровой, С.С.Смирновой,

М.Эгамназаровым, Д.Ш.Олимовой, а за рубежом В.И. Курбатовым, В.И.Курбатов, Nora C.Quebral, Rajesh Kumar, Melissa Ashman, Thomas Jenatsch va Richard Bauer, R.Ellis & A.McClintock, **Viktoriya Sus**, Chris Drew, Dan Sperber, Deirdre Wilson, E.Wenger и другими.

Исследования по индивидуализации образовательной среды, активизации когнитивных процессов обучающихся, расширению метакогнитивных возможностей студентов через развитие человеческого интеллекта и эмоционального интеллекта, теориям и технологиям профессионального мышления, профессиональной идентификации проводились в нашей республике такими учёными, как А.Ибрагимов, Б.Н.Туракулов, М.Ф.Саидвалиева, Ш.Самарова, М.Мирзаева, Х.А.Шайхова, С.А.Муминова, Г.Ш.Файзуллаева, Дж.С.Искендеров, У.Х.Туракулов, Г.Н.Курбанова, Ш.А.Атахужаева, а зарубежными учёными, как С.А.Дружилов, J.D.Mayer & P.Salovey, Edvard Torndiayk, Xovard Gardner, Ueyn Peyn, Daniel Goleman, Priyam Dhani & Tanu Sharma, William Branch, Ashforth Blake & Mael Fred, E.M.Bamber.

Несмотря на наличие множества ресурсов для обучения студентов педагогике, формированию представлений, развитию культуры общения и коммуникативных компетенций в системе высшего медицинского образования, существует ряд нерешённых вопросов.

В научно-теоретической литературе в основном сравниваются «социальный» и «эмоциональный» типы и концепции интеллекта. Это связано с выявлением социальных и коммуникативных способностей, являющихся частью эмоционального интеллекта. А.И.Комарова предлагает схему взаимосвязи компонентов социального интеллекта и эмоционального интеллекта — «внутриличностного» и «личностного». Исследователи изучают проблемы эмоционального интеллекта, историю возникновения этого термина, который впервые был упомянут в 1985 году в докторской диссертации У.Пейна, а позднее, в 1990 году, был введён в научный оборот профессорами университета Дж.Майером и П.Саловеем [1;2]. Они определили эмоциональный интеллект как «форму социального интеллекта, которая включает способность распознавать свои собственные и эмоции окружающих».

Они также начали исследовательскую программу по разработке научных методов измерения эмоционального интеллекта. Результаты измерений были представлены как «эмоциональный индикатор». Популярная концепция эмоционального интеллекта была предложена Д.Гоулменом в его книге «Эмоциональный интеллект» (1995), которая стала бестселлером. Успех этой книги, по мнению ученых, соответствует ее обыденным психологическим идеям, популярным представлениям об эмоциональном и интеллектуальном конфликте человека. [3] Однако основная причина широкого использования идеи эмоционального интеллекта как в научной и практической сферах, так и в популярных изданиях обусловлена необходимостью четкого определения способностей, необходимых для эффективной профессиональной деятельности в медицинской практике. [31 с. 2]

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Одним из первых отечественных исследователей эмоционального интеллекта был Д.В.Люсин (2000), основоположник двухкомпонентной теории этого явления. К.Петровская (2004) выявила связь между индивидуальной мерой выраженности эмоционального интеллекта и эффективными параметрами управленческой деятельности [4]. И.А.Егоров (2006) изучал взаимосвязь между высоким уровнем эмоционального интеллекта у руководителей организаций и эффективностью управления [5].

Доказана возможность развития эмоционального интеллекта посредством специально организованного обучения. С.П.Деревянко (2008) выявил эффективность использования психологического тренинга в развитии эмоционального интеллекта. [6] Большая часть исследований проводилась в области психологии, и носит подтверждающий характер. При этом мы выделили несколько задач педагогического плана.

Научная новизна данного исследования определяется значимостью гуманитарных дисциплин, а именно филологических, в формировании и развитии коммуникативной компетентности студентов медицинского вуза посредством эмоционального интеллекта.

Экспериментальная работа строилась на основе критериев психолого-педагогического исследования. В исследовании использовались такие формы, как анкетирование, круглые столы, лекции и практические занятия, семинары-тренинги, имитационные ситуации, приближенные к клинической практике, мастер-классы и рефлексивные тренинги.

В качестве площадок для проведения экспериментальной работы были выбраны Самаркандский государственный медицинский университет, Термезский филиал Ташкентской медицинской академии и Бухарским государственным медицинским институт имени Абу али Ибн Сино. В экспериментальной группе приняли участие 266 студентов, в контрольной – 254, всего 520 студентов медицинских вузов. Анкетирование было направлено на выявление факторов, влияющих на коммуникацию врача и пациента на разных этапах общения во время приёма больных. Выявлены основные проблемы в коммуникации. Показано, что требования к коммуникативным навыкам врачей и медперсонала в частных медицинских учреждениях гораздо выше, и соблюдаются они в значительно большей степени, чем в государственных. Выявлена проблема, существующая в медицинских вузах, а именно - недостаточное внимание к речевой практике в области лечебного дела. Практическая значимость исследования состоит в том, что материалы могут быть использованы для разработок методических рекомендации для преподавателей для повышения качества высшего медицинского образования.

Процесс развития эмоционального интеллекта у студентов-медиков можно разделить на пять этапов.

Первый шаг — познать себя. В процессе самопознания человек начинает «просыпаться» и делать интересные открытия в понимании своего внутреннего мира, чувств и эмоций. Это процесс, который позволяет будущим врачам по-новому взглянуть на себя и окружающих их людей.

Если человек научился контролировать свои эмоции и вдруг осознает, что их адекватное выражение идёт на пользу его бизнесу, он готов начать процесс овладения эмоциональной компетентностью. Второй шаг в развитии эмоционального интеллекта будущих врачей — научиться управлять своими

эмоциями и чувствами. Умение контролировать эмоциональные состояния позволяет использовать эмоции для достижения своих целей. Самоконтроль зависит от того, насколько врачи осознают, что они чувствуют и какие эмоции испытывают в данный момент, а также от понимания того, что происходит вокруг них. Это подразумевает наличие эталона самоконтроля, модели «идеального врача», а также приобретение знаний и информации о контролируемых эмоциях и эмоциональных состояниях. На данном этапе особое внимание уделяется формированию толерантного отношения у студентов-медиков. Толерантность подразумевает, что человек понимает необходимость позитивного отношения к себе, знает свои толерантные и интолерантные компоненты, приобретает навыки врача позитивно относиться к общению с пациентами, их родными и близкими. Самообладание предполагает развитую психологическую и эмоциональную наблюдательность, которая проявляется в способности подмечать тонкие, важные черты людей. Умение врача наблюдать отражает развитый пытливый ум, любознательность и жизненный опыт.

На третьем этапе у студентов-медиков формируется умение распознавать чувства других людей и понимать чувства своего пациента по общению, поскольку для медицинского работника, сосредоточенного только на себе, очень важно уметь ставить себя на место другого человека и представлять мир его глазами. В основе профессиональной деятельности врача лежит механизм идентификации.

Идентификация требует сильной эмоциональной связи и ориентации на другого человека, что, в свою очередь, повышает эффективность ее деятельности. Проблема распознавания чувств и эмоций других людей связана с процессом целостного восприятия человека, то есть всеми уровнями психического и эмоционального восприятия. Это похоже на создание образа партнера по общению, который зависит от воспринимаемого мировоззрения.

Четвёртым этапом развития эмоционального интеллекта студентов-медиков является освоение умения управлять состоянием пациентов. Коррекция состояния партнера подразумевает реализацию комплекса гуманистических

индивидуальных вмешательств, подобранных психологом и направленных на предотвращение дискомфорта клиента.

Пятым этапом формирования эмоционального интеллекта у студентов-медиков является развитие эмоционально-коммуникативного профессионализма. Эмоциональная профессионализация — это процесс, который начинается с момента выбора человеком профессии и заканчивается с прекращением его деятельности.

Профессия врача требует постоянного самонаблюдения, самооценки, самосознания, рефлексии и самоконтроля. И.С.Степанов [7] выявил психологические условия формирования эмоционального интеллекта личности. Он доказал следующее:

1. Эмоциональный интеллект — это динамическое, целостное психологическое образование, в основе которого лежит успешность межличностных отношений, адекватная самооценка, позитивное мышление, лидерские способности человека, умение понимать значение эмоций и управлять ими;
2. Применение специально разработанных социально-психологических тренингов с учетом психологических условий, определяющих формирование эмоционального интеллекта, индивидуально-психологических особенностей личности и пола обучающихся;
3. Эмоциональный интеллект имеет четкие гендерные характеристики. Существует прямая связь между интегративным эмоциональным интеллектом и лидерством.
4. Структурно-функциональная модель эмоционального интеллекта личности включает эмоциональный, когнитивный и поведенческий компоненты со следующими содержательными характеристиками: внутренняя мотивация, направленная на управление своими эмоциями и положительную эмоциональную включенность в процесс труда; интегративный эмоциональный интеллект и лидерство (эмоциональный компонент); позитивное мышление, честность, эмоциональный интеллект, лидерство (когнитивный компонент); эмпатия, признание чувств других людей, уровень женственности;

доверительное взаимодействие и уверенность в себе с другими (поведенческий компонент); самоуважение.

Имеются различия в индивидуально-психологических особенностях личности врача, которые проявляются в более развитых параметрах: честность, позитивное мышление, эмоциональная осознанность, управление собственными эмоциями, внутренняя мотивация, направленная на положительную эмоциональную включенность в деятельность, признание чувств других людей; охватывает интегративный эмоциональный интеллект [7].

В целом многочисленные теоретические подходы, определения и соображения, касающиеся коммуникативных процессов и представленные в научной литературе, создают богатую основу для поиска характеристик коммуникативной компетентности, соответствующих современной педагогической теории и методике.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В статье решаются актуальные задачи. Полученные результаты обладают качеством новизны, теоретической и практической значимостью. Коммуникация — это не только набор навыков, необходимых людям для эффективного общения друг с другом, но и очень важная способность во многих областях, таких как образование, здравоохранение и экономика. В силу профессиональной направленности общения у врачей нормативным результатом этого процесса является формирование не только профессиональных, но и эмоционально-коммуникативных компетенций, которые формируются на протяжении всего периода обучения в высшем медицинском учебном заведении. Доказано, изучение зарубежных концепций развития коммуникативных навыков будущих медицинских работников демонстрирует развитие различных моделей и наличие теоретических и практических подходов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Mayer, J. D. Emotional intelligence as a standard intelligence / J. D. Mayer, P. Salovey, D. R. Caruso, G. Sitarenios // *Emotion*. – 2001. – V. 1. – P. 232–242.
2. Mayer, J. D. Emotional Intelligence meets traditional standards for an intelligence / J. D. Mayer, D. R. Caruso, P. Salovey // *Intelligence*. – 1999. – V. 27. – P. 267–298.
3. Абиева, Н. М. Язык специальности и профессиональная культура речи : Учебно-методическое пособие для студентов медицинских вузов / Н. М. Абиева, Ш. О.

- Джамалдинова. – Барнаул : Алтайский государственный медицинский университет Министерства здравоохранения Российской Федерации, 2023. – 127 с. – EDN PRIVYH.
4. Джамалдинова, Ш. О. Формирование эмоционально-коммуникативной культуры будущего медицинского работника / Ш. О. Джамалдинова // Высшее образование в эпоху глобальных трансформаций: достижения, вызовы, перспективы : материалы XV Международной учебно-методической конференции, Чебоксары, 27 октября 2023 года. – Чебоксары: Чувашский государственный университет имени И.Н. Ульянова, 2023. – С. 369-376. – EDN ATCUBW.
5. Джамалдинова, Ш. О. Важность развития эмоционально-коммуникативной компетентности в работе врача / Ш. О. Джамалдинова // Язык. Образование. Культура : Сборник научных трудов по материалам XVII Международной научно-практической электронной конференции, посвященной 88-летию КГМУ и Году педагога и наставника, Курск, 20–25 мая 2023 года. Том I. – Курск: Курский государственный медицинский университет, 2023. – С. 55-57. – EDN FDSLHL.
6. Джамалдинова, Ш. О. Формирование и развитие эмоционально коммуникативной компетентности врача / Ш. О. Джамалдинова // Язык. Образование. Культура : Сборник научных трудов по материалам XVII Международной научно-практической электронной конференции, посвященной 88-летию КГМУ и Году педагога и наставника, Курск, 20–25 мая 2023 года. Том I. – Курск: Курский государственный медицинский университет, 2023. – С. 58-60. – EDN OYQYNG.
7. Абиева, Н. М. Этика общения как ключевой аспект дисциплины «Культура речи врача» в медицинском вузе / Н. М. Абиева, Ш. О. Джамалдинова // Мир науки, культуры, образования. – 2023. – № 5(102). – С. 95-98. – DOI 10.24412/1991-5497-2023-5102-95-98. – EDN MOAPZH.
8. Winter Issue / December 2011, Vol. 2/No.2.; Advanced Professional Communication / Melissa Ashman, Arley Cruthers. eCampus Ontario, Ontario Business Faculty, and University of Minnesota. – 710 p.
9. Communication for Development a Practical Guide. Idea and texts: Thomas Jenatsch and Richard Bauer / Federal Department of Foreign Affairs (FDFA). Swiss Agency for Development and Cooperation (SDC) Freiburgstr. 130, 3003 Bern / Switzerland.
10. Тургунбоева, Нозима, and Шахло Облобердиевна Джамалдинова. "ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ВРАЧА." *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI* 1.2 (2025): 165-168.
11. Хамдамова, М., & Джамалдинова, Ш. О. (2025). ПРИОРИТЕТНЫЕ ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ ВРАЧА. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 1(2), 143-145.
12. Исмоилова, У., & Джамалдинова, Ш. О. (2024). ПРЕПОДАВАНИЕ И ОЦЕНКА ЭМОЦИОНАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ. *World of Scientific news in Science*, 2(2), 413-419.
13. Джамалдинова, Ш. (2023). Значение эмоционально-коммуникативной компетентности для развития успешной работы будущих медиков. *Общество и инновации*, 4(4), 114-118.

37.013.3:37.091.33

RAQAMLASHTIRISH MUHITIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLASHINING TIL O'QITISH JARAYONIDAGI O'RNI

Mamadaliyeva Nargiza Abdurasulovna

Namangan davlat chet tillari instituti doktoranti

E-mail: nrgzmmdlv@gmail.com

[Orcid: 0000-0003-2158-6656](https://orcid.org/0000-0003-2158-6656)

890-740-46-86

Annotatsiya: Raqamlashtirishning kuchayishi sharoitida chet tilini o'qitishda mustaqil ta'limning o'rne har qachongidan ham katta bo'ldi. Ushbu maqola ESP (Maxsus Maqsadlar uchun Ingliz tili) talabalari, xususan, oliy ta'lim doirasidagi mustaqil ishlarning pedagogik va psixologik asoslarini o'rganadi. P. I. Pidkasistiy, S. V. Akmanova va Tochilina Yu. N. nazariyalariga tayangan holda, tadqiqot mustaqil ta'lim qanday qilib o'z-o'zini anglash, motivatsiya, avtonomiya va fanlararo integratsiyani rivojlantirishni o'rganadi. Empirik ma'lumotlar Google Forms so'rovi natijasida menejment yo'nalishining birinchi kurs talabalari ishtirokida, ularning ingliz tilini mustaqil o'rganishda raqamli vositalardan foydalanishini va tasavvurlarini tahlil qilish orqali to'plangan. Natijalar multimedia yordamida o'rganishga (masalan, video darslar, interfaol testlar, mobil ilovalar) ustunlik beradi va til o'zlashtirishda insho yozish va ijodiy topshiriqlar muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, yaxshi tuzilgan, AKT bilan integratsiyalangan mustaqil ishlar talabalarning kasbiy malakalarini oshiradi va ularni raqamli jamiyatda umrbod ta'lim olishga tayyorlaydi.

Kalit so'zlar: mustaqil ta'lim, ESP talabalari, ta'limda raqamlashtirish, o'z-o'zini anglash, til o'rganishda AKT, multimedia vositalari, oliy ta'lim pedagogikasi, talabalar motivatsiyasi, avtonom ta'lim, ESP English.

РОЛЬ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКУ В ЭПОХУ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Аннотация: в условиях усиления цифровизации роль самостоятельного обучения в обучении иностранному языку стала как никогда значительной. В данной статье рассматриваются педагогические и психологические основы самостоятельной работы студентов ESP (английского языка специального назначения), в частности, в рамках высшего образования. Основываясь на теориях. П. И. Пидкасистого, С. В. Акмановой и Точилиной Ю. Н. работа исследует, как самостоятельное обучение способствует самосознанию, мотивации, автономии и междисциплинарной интеграции. Эмпирические данные были собраны в результате опроса Google Forms с участием студентов-первокурсников управленческого направления путем анализа их использования цифровых инструментов и познания при самостоятельном изучении английского языка. Результаты отдают предпочтение обучению с использованием

мультимедиа (например, видеоуроки, интерактивные тесты, мобильные приложения) и подчеркивают важность написания эссе и творческих заданий для овладения языком. Исследование пришло к выводу, что хорошо структурированная самостоятельная работа, интегрированная с ИКТ, повышает профессиональную квалификацию студентов и готовит их к обучению на протяжении всей жизни в цифровом обществе.

Ключевые слова: самостоятельное образование, студенты ESP, ИКТ в образовании, самосознание, ИКТ в изучении языка, мультимедийные инструменты, педагогика высшего образования, мотивация студентов, автономное обучение, ESP english.

THE ROLE OF INDEPENDENT WORK OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LANGUAGE TEACHING IN THE EPOCH OF DIGITIZATION

Abstract: in the context of increasing digitalization, the role of self-study in teaching a foreign language has become more significant than ever. This article examines the pedagogical and psychological foundations of the independent work of ESP (English for special purposes) students, in particular, in the framework of higher education. Notation: in the context of notation: in the context of increasing the role of independent learning in teaching a foreign language has become more significant than ever. This article examines the pedagogical and psychological foundations of the independent work of ESP (English for Special purposes) students, in particular, in higher education. Based on their theories of P. I. Pidkasisty, S. V. Akmanova and Tochilina Yu. N., the study explores how independent learning promotes self-awareness, motivation, autonomy and interdisciplinary integration. Empirical data was collected as a result of a Google Forms survey with the participation of first-year management students by analyzing their use of digital tools and imagination in self-study of English. The results give preference to learning using multimedia (for example, video tutorials, interactive tests, mobile applications) and emphasize the importance of writing essays and creative tasks for language acquisition. The study concluded that well-structured freelance work integrated with ICT enhances students' professional skills and prepares them for lifelong learning in a digital society.

Keywords: independent education, ESP students, digitization in education, self-awareness, ICT in language learning, multimedia tools, pedagogy of higher education, student motivation, autonomous learning, ESP English.

KIRISH

Hozirgi zamon texnologiya asri avlodining ta'lim-tarbiyasi jarayoni zamonaviy pedagoglardan tubdan yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Bunda texnologiya avlodining o'qish va tekst ustida ishlashdan vizual kartina videolarga chekinishi klip tafakkurlilikka o'tganligi, bir vaqtning o'zida bir neta topshiriqni bajara olishi-multifunksionalligi alohida e'iborga sazovvor.

Zamonaviy ta'lim tizimi esa asosiy e'tiborni mustaqil ta'limga qaratayotgan bir paytda talabalarning mustaqil ishlash jarayoni alohida kompetentlikni talab qilmoqda. O'qituvchi-ustoz talabalarning asosiy bilim olish manbai bo'lib hizmat qilishdan qolib, uning bu roli internet bilan almashinildi va pedagogning bu vazifasi o'zgarib, u faqatgina talabani yo'naltirib turuvchi-fasilitator roliga otdi. Bu bilan u shogirdlarini informatsiya davrida o'zining mustaqil ta'lim olishida javobgarligini bilish va anglab yetishga o'rgatishi kerak bo'lib qoldi.

Pedagogika va metodika sohasida izlanuvchilarning mustaqil o'rganish jarayonini tashkil etish to'g'risidagi vazifalari hozirgi kunga kelib yanayam aktuallashib bormoqda. Ayni paytda nafaqat mustaqil ishlash turlari ko'paymoqda, balki uni nazorat qilish ham murakkablashib bormoqda. Oliy o'quv yurtlarida mustaqil ta'limning mohiyati ochib berilgani yo'q. "Mustaqil ta'lim" tushunchasi ko'p qirrali tushuncha bo'lib, uni shunchaki bir tomonlama ko'rib chiqish noto'g'ri bo'ladi. Sababi u psixologik, fiziologik, tashkiliy va didaktik aspektlarni o'z ichiga oladi.

Pedagogikada "mustaqil faoliyat" va "mustaqil ish" tushunchalari ajratiladi. Ular bir xil emas va bir-biriga mos kelmaydi.

Mustaqil ishlar- talabalarning mustaqilligiga hizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

P. I. Pidkasistiy fikricha, mustaqil ish – bu ta'limni tashkillashning shakli, yoki o'qitish metodi emas, balki talabalarni mustaqil faoliyat olib borishiga jalb qilish vositasidir. Bu mustaqil faoliyatning mantiqiy va psixologik tashkillash vositasidir.

Ushbu ilmiy ishning predmeti, aynan talabalarning ingliz tili o'rganishdagi mustaqil ishidir. Bizning fikrimizcha, mustaqil ish bu mustaqil faoliyatga teng emas.

Mustaqil ishlashni to'g'ri tashkillanishi tilni muvaffaqiyatli o'zlashtirilishida shubhasiz o'z psixologik-pedagogik tomondan ustunligiga ega.

"Mustaqillik" va "mustaqil" so'zlari shaxs bajarayotgan faoliyatni aniq bir turi, va shasning sifatini bildiradi. Keyingisi o'z ichiga onglilik, faoliyatda ilxomlilik, iroda kabi kabi ma'nolarni olib, o'z ixtiyori va tashabbusi bilan harakat qilish va atrofni ta'siriga tushmaslikni bildiradi.

Pedagogik va metodik adabiyotlarning tahlili, shuni ko'rsatdiki, ta'limning turli darajalarida, mustaqil ish doimiy ilmiy izlanishning diqqat markazida bo'lgan.

Ushbu masalaga, K. D. Ushinskiy, T. J. Ilina, P. I. Pidkasistiy, Yu. K. Babanskiylarning tadqiqotlari bag'ishlangan. Darslarda talabalarning mustaqil ishlashlarini kuzatib, B. P. Yesipov shuni ta'kidladiki, talabalarning ta'lim jarayoniga kiritilgan mustaqil ishlari o'qituvchining bevosita ishtirokisiz bajariladi, lekin topshiriqni o'qituvchi belgilaydi, vaqt belgilaydi va bu jarayonda talabalar topshiriqda belgilangan maqsadga ongli ravishda erishishga harakat qiladilar, va bu jarayonda o'zlarining aqliy va jismoniy salohiyatini u yoki bu tarzda ifoda etib, o'z kuchlarini namoyon etadilar.

Mustaqil ish zahirida keng ko'lamda talabaning butun mustaqil faoliyati yig'indisini tushunish mumkin. U auditoriyadagi va undan tashqaridagi faoliyat bo'lishi mumkin. Unda o'qituvchi qandaydir tashkiliy rol ijro etishi ham mumkin, etmasligi ham mumkin.

N. A. Mamadaliyeva fikricha, talabaning lingvomadaniy bilimlari, dunyoqarashi va uni kundan kun mustaqil ta'lim olish orqali boyib borishi ham auditoriyada unga dadillik va fanlararo aloqani uzviyligini tushunishda kata ahamiyat kasb etadi

Tochilina Yu. N. ta'biricha mustaqil ish-faoliyat turi, ushbu faoliyatni tashkil qilish shakli, o'qitish metodi va vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

Ta'limda mustaqillik talabalarning butun bilish jarayoni, ja'mi o'quv faoliyatining aktivatsiyalarining muhim sharti hisoblanib, uzluksiz yangilanayotgan texnika, rivojlanib borayotgan ilmiy faoliyat va keskin o'sayotgan zamonaviy sharoitlarda, talabalarni kasbga tayyorlash va ularda kerakli kompetensiyalarni rivojlantirishdagi omillardan hisoblanadi.

ESP ta'lim yo'nalishlarida bakalavrlarni tayyorlash uchun "chet tili" fanining dasturida auditor soatlar soni bilan mustaqil ta'lim soatlari ajratilgan, shuning uchun uni tashkil etish muhim va dolzarbdir. Zamonaviy ta'lim doimiy kasbiy o'sish, ijtimoiy harakatchanlik va moslashuvchan malakali mutaxassisni tayyorlaydi. Mustaqil ishlar esa o'quv jarayonini tashkil etishning etakchi shakllaridan biriga aylanib bormoqda va u talabalarning bo'lajak yetuk kadr sifatida doimiy, uzluksiz o'z-o'zini rivojlantirishga, bilimlarni to'ldirish va yangilashga, ularni amalda ijodiy ishlatishga tayyorligini har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutadi. Ammo

mustaqil ish mustaqil o'qish, mustaqil ta'lim va o'z o'zini intizomga solish bilan o'xshash tomonlarga ega deb ishoniladi. Ular jarayon xususiyatlariga ko'ra bir xil. Mustaqil ish shaxsni o'qitish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki mustaqil ishlashga tayyorlik o'z-o'zini tarbiyalashga, mustaqillikka va o'zini o'zi rejalashtirishga tayyorlikning asosiy shartidir.

Psixologiyadan ma'lumki, qiyinchilik bilan izlanib o'rganilgan ilm, o'qituvchidan tayyor qabul qilingan bilimdan ko'ra esda saqlab qolinishi davomiyroq bo'ladi, sababi talaba mustaqil izlanganda, butun undagi intellectual, emotsional va iroda harakterlarini ishga tushuriladi. Bunda talaba neytral-passiv holda qola olmaydi. Lekin o'qituvchining keragidan ortiq tushuntirishlari oqibatida talabada tormoz holati yuzaga kelishi mumkin. Sababi bir informatsiyaning takror va takror tushuntirilishi talabada intuitiv tarzda men buni bilan tanishman degan tushunchani hosil qiladi va u neytral-passiv holda diqqat jamlaydi va oqibatda o'rganilayotgan materialni o'zlashtirmaydi, ya'ni materialni tushuntirishda qo'yilgan savolga o'qituvchining doim ham javob berishi natija bermaydi. Talabalarning o'zlari javob topishi esa samaraliroq bo'ladi. Biroq bu holatda talabalarning oldindan tayyorlik holatiga alohida e'tibor qaratish lozim, sababi aynan shu jarayon mustaqil hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Avvalari, talabalarining mustaqil ishlash bilan shug'ullanishi ta'lim jarayonga bevosita jalb qilinish va band qilishni bildirgan bo'lsa, hozirda u OTMni bitirguncha va undan keyin ham olingan ilm va bilim bagajini kerakli kompetensiyalar bilan to'ldirib borish va zamondan ortda qolmaslik uchun juda zarur bo'lib qolmoqda.

Mustaqil ishlashning yana bir afzalligi shundaki, u talabaning individualligini ta'minlaydi. Talaba o'zi xohlagan manbaga murojaat qilib, o'zi xohlagan resurslardan foydalanishi mumkin. Bu esa talabada javobgarlik hissini orttiradi va uning o'zlashtirish darajasida aks etadi.

Mustaqil ishlash orqali talaba o'zining eruditsiyasini namoyon qiladi, o'z dunyoqarashini boyitadi va keljakdagi kasbiga tayyorligini bildiradi. Bu orqali u o'z o'zidan mustaqil o'rganish ko'nikmalarini ham rivojlantirib boradi. Ular mustaqil izlanishva o'shuningdek bilimlarni ijodiy tahlil qilish jarayonidir, bunda vaqtni

boshqarish, bilish va anglab yetish faoliyatining umumiy mantiqiy usullarini boshqarish bilan bog'liq.

Mustaqil o'rganishda

1. Men-konsepsiyasi rivojlanadi,
2. Fanlararo aloqa kengayadi va olinayotgan bilim mustahkamlanadi,
3. Talabalarni ilmiy izlanish orqali mustaqil ravishda kasbiy-ijodiy masalalarni yechishga jalb qilinadi.

Bunda Karl Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan Men-konsepsiyasining ijobiy faollashuvi kamida mustaqil o'rganishni tashkil qiluvchi har bir ko'nikmani yuqori darajada rivojlantishga va ko'pida talabada mutaxassislikka oid bilimlarni oshirishga hizmat qiladi.

Mustaqil o'rganish bu tizimli, maqsadga yo'naltiruvchi va avtonom faoliyat turidir. Unda bilimni izlanish, o'zlashtirish va ijodiy qayta ishlash nazarda tutiladi. Mustaqil ta'limni tashkil etish uchun asosiy psixologik nazariyalardan kelib chiqib, uni Akmanova S.V. (2004) quyidagi 4 xil komponentga ajratadi

1. Rag'batlantiruvchi komponentlar-talabaning ilxom va ichki kuchining ko'rsatkichidir. Ular maqsadlilik, bilishga yo'naltirilgan, tayyorlik, tafakkur motivlari, mustaqil o'rganishning maqsadi

2. Itiyorlilik komponentlari- bu komponentlar talabaning iroda darajasini belgilab beradi. Ular maqsadga yo'nalganlik, qat'iyatlilik, mustaqillik, tartiblilik, chidam va bardoshlilikni o'z ichiga oladi.

3. Kognitiv komponentlar-o'z-o'zini tarbiya qilish, boshqarish tartiblilikka o'rgatish uchun zarur bo'lgan bilim va ularni amalga oshirish usullari haqidagi ma'lumotlar va nazariyalarni o'z ichiga oladi.

4. Operatsional component- o'z ichiga olgan mustaqil o'rganish uchun eng zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish bilan bog'liqdir.

- Rejalilik- vaqtni boshqarish, o'z-o'zini boshqarish

- Kommunikativ ko'nikmalar-ma'lumotlarni yig'ish, kitob, AKT bilan ishlash, ma'lumotlarni tizimlashtirish, klassifikatsiya qilish bilan ishlash, shasiy kompyuter bilan ishlash bilan bog'liq.

• Ilmiy izlanish faoliyati ko'nikmalari-analiz-sintez, ijodiy-refleksiv fikrlash, abstract fikrlash, umumlashtirish, aniqlashtirishga oid ko'nikmalar.

Tochilina Yu. N. va Akmanova S. V.lar fikricha talabalarning kelajakdagi kasbiga tayyorligini rivojlantiruvchi factor sifatida ularni boshlang'ich kursdanoq mustaqil ishlash va mustaqil o'rganish bilan band qilinganligi belgilaydi. Kursdan kursga talaba o'z ko'nikmalarini rivojlantirib, mustaqil ravishda yuqori darajaga olib chiqadi.

Mustaqil o'rganishning asosini tashkil qiluvchi mustaqil ishlarning afzalliklarini sanalganda, uni xorijiy til faniga tadbiq qilinishi haqida ham qator savollar tug'iladi. Savol shundayki, "xorijiy til" degan fanga ro'para kelinganda mustaqil ish degan tushuncha samara beramikin? Sababi ushbu fanning mazmun mohiyatida birinchi o'rinda partnyorlik va kollaboratsiya turadi.

Shubhasiz, og'zaki nutq- bu gapirish- suhbatdosh bilan muloqot orqali yuzaga keladi, bunda suhbatdosh roliga o'qituvchi ham guruhdosh talaba ham chiqishi mumkin. Ma'lumki, gapirish o'ziga xos muloqotni ta'minlovchi tayyorgarlik jarayonini talab qiladi, bu jarayonda mustaqil ish eng optimal shakl hisoblanadi, sababi mustaqil ravishda o'z gapirish ko'nikmasi ustida turli texnikalar orqali ishlash kollaboratsiya va partnyorlikda ham yuqori natijalar beradi.

Avvallari, odatda, mustaqil ish faqat uyga vazifa tarzida amalga oshirilgan. Keyinchalik esa mustaqil ishlar bilimlarni mustahkamlash va o'zlashtirilganlikni nazorat qilish bosqichlarida ham qo'llanila boshlandi. So'ng esa u yangi o'quv material bilan tanishish va uni mustaqil ravishda anglab yetish jarayonida ham to'laqonli o'rin egalladi. So'nggi vaqtlarda, raqamlashtirish va bilimlar transformatsiyasi davrida, xorijiy tilni o'rganishning barcha bosqichlarida mustaqil ish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mustaqil ish tarkibiga til material ustida ishlashning ayrim bo'g'inlarini – material bilan tanishish hamda uni qo'llash bo'yicha mashqlarni – kiritish maqsadga muvofiqdir. Talabalar mustaqil ish davomida foydalanishi mumkin bo'lgan axborot manbalarining asosiylaridan biri avvalgidek darslik hisoblanadi. Darslik matnlari, shuningdek, o'qituvchi tomonidan o'quv jarayoniga kiritilgan qo'shimcha matnlar mustaqil ish uchun muhim axborot manbalari hisoblanadi. Darsliklarda keltirilgan

turli leksik va grammatik mashqlar ham til materiali ustida mustaqil ishlashda katta ahamiyatga ega.

Biroq, raqamlashtirish mavjud didaktik uslublarni amalga oshirishga ko'maklashishi, shuningdek, ushbu uslublarni doirasida yangi faoliyat turlarini taklif etishi mumkin. Raqamli vositalardan foydalanish xorijiy tillarni o'qitish va o'rganishning tashkil etilishini asta-sekin o'zgartirib bormoqda. Turli platformalar paydo bo'lmoqda, ular o'quv-uslubiy va o'quv materiallarini taqdim etib, o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlaydi; onlayn kurslar hamda moslashuvchan darslar yaratilmoqda; ijtimoiy tarmoqlar ham o'quv jarayonida o'z o'rnini topmoqda. Shunday ekan, til materiali ustida ishlash bugungi kunda raqamli vositalardan foydalanilgan holda amalga oshirilmoqda. Avvalo, yangi so'z boyligi bilan tanishish elektron lug'atlar orqali boshlanadi.

Albatta, raqamli vositalardan foydalanish faqat xorijiy tillarni emas, balki boshqa o'quv fanlarini o'rganishda ham bir qator muammolarni keltirib chiqarmoqda. Zamonaviy Rossiya jamiyatida raqamli ta'limning foyda va zararlari haqida bahslar tinmayapti. Mobil qurilmalar ta'lim jarayoniga jadal ravishda jalb qilinmoqda. Ko'pgina o'qituvchilar bu holatda hech qanday salbiy jihatni ko'rmayapti, boshqalari esa shunchaki bunga ko'nikishga va mobil telefonlarni o'quv tizimiga qo'shishga majbur bo'lmoqda. Mobil ta'lim mustaqil ish uchun katta imkoniyatlarga ega, chunki u istalgan joy va vaqtda mavjud – bugungi kunda har bir insonda raqamli qurilma mavjud. Xorijiy tillarni o'rganishda mobil qurilmalardan foydalanish ularning asosiy funksiyalari bilan cheklanishi mumkin (masalan: audio podkastlar tinglash, elektron kitoblar o'qish, xorijiy tildagi SMS xabarlardan foydalanish, xorijiy tilda guruhli suhbatlar olib borish). Shu bilan birga, maxsus ishlab chiqilgan dastur va ilovalardan – masalan, leksika va grammatika bo'yicha turli o'quv dasturlari, mobil lug'atlar, testlar va boshqalar – foydalanish talabalar mustaqil ishini tashkil qilishda katta ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Raqamli ta'lim g'oyasi – bu o'quvchilarga keng ko'lamli axborot texnologiyalari va turli ta'limiy strategiyalar orqali aniq natijalarga erishishga yordam berish uchun ishlab chiqilgan. Biroq, amaliyotda xorijiy tillarni o'rganish jarayonida talabalarga oddiygina raqamli qurilmalarga kirish huquqini berish ko'pincha kutilgan

natijalarga olib kelmaydi, balki aksincha, salbiy oqibatlariga olib keladi. Sifatli natijaga erishish uchun ta'limiy va axborot texnologiyalarini to'g'ri integratsiya qilish zarur. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) mustaqil ishdagi o'рни hali to'liq aniqlanmagan, ammo bugungi raqamli avlodni o'qitishda aynan AKT asosiy o'ringa chiqishi muqarrar ko'rinmoqda.

Ta'kidlash joizki, mustaqil ish o'quv sharoitida faqat nisbatan mustaqil faoliyat hisoblanadi. Talabalar unga bevosita bo'lmasa-da, bilvosita tarzda o'qituvchining ta'sirini sezadilar. Birinchidan, o'qituvchi talabalarni mustaqil ishlashga motivatsiya qilishga yordam beradi, ikkinchidan esa, bu jarayonning oqilona va samarali yo'nalishini ta'minlaydi. Mustaqil ish qanchalik ko'ngilli asosda amalga oshirilsa, uning samaradorligi ham shunchalik yuqori bo'ladi. O'qituvchining vazifasi – talabalar orasida mustaqil ishlashga ehtiyoj tug'ilishini ta'minlaydigan sharoit yaratishdir. Talabalarda o'zaro muloqot uchun zarur bo'lgan bilim va materiallar yetishmasligini his etishlariga sabab bo'luvchi vaziyatlarni yuzaga keltirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shunday sharoit yaratish kerakki, talabalar muloqotda kerakli ma'lumotga defitsit his qilishi kerak. Va bu bilan ushbu defitsitni to'ldirish uchun zarur manbani ko'rsatib o'tish kerak.

Tanlangan kasbiy faoliyat sohasida olib borilayotgan ish natijalarining amaliyotda qo'llash imkoniyati talabalarni chet tili bo'yicha mustaqil ta'lim jarayonida ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Bu talabaga ozini kelajakdagi mutaxassis kabi tutishiga yordam beradi. Keyslar, multimediyali prezentatsiyalar, oyinlar talabalarni ijodiy faoliyatga ilxomlantiradi. Talabaning mustaqil faoliyatida ilmiy- tadqiqot komponenting mavjudligi juda samarali hisoblanadi. Ilmiy- amaliy konferensiya va seminarlarga xorijiy tilda tayyorgarlik va unda qatnashish, til bo'yicha ilmiy- tadqiqot ishlar tanlovi, tillar bo'yicha olimpiadalar shular jumlasidandir. Mustaqil ta'lim orqali biror bir masalani yechish, talabani bo'lajak professional sifatida qirralarini ochilishiga xizmat qiladi. Talabaning kuchli tomonini kashf qilishida mustaqil ta'limning har qanday shaklining o'z o'рни bor. O'z navbatida ijodiy topshiriqlar talabaning bilimini chuqurlashuviga sabab bo'ladi.

O'quv jarayonida mustaqil ta'limning aktiv va interaktiv shakllari qo'llanadi.

Aktiv forma-individual mashg'ulotlar, ma'lum bir mavzu bo'yicha konsultatsiya olish, konspektlash, test, dokladlar tayyorlash kirsas, interaktiv shakldagi mustaqil ta'lim bu- prezentatsiya tayyorlash va namoyish qilish, konkurslarda ishtirok etish, olimpiadalarda qatnashish, projekt topshiriqlari, keyslar tahlilini o'z ichiga oladi.

Mustaqil ishlarning nazorati esa turli xil bo'lishi mumkin, og'zaki ko'rinishda- o'qish, muloqot, tushuntirish va b., yozma- esse yozish, insho, bayon, maqola, test, nazorat ishi va b.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Google forms yordamida Namangan davlat texnika universiteti 1-kurs menejment yo'nalishi talabalari bilan so'ro'vnomaga o'tkazildi. Ja'mi 22ta talaba bn bo'lib o'tgan so'rovnoma ingliz tili ikkinchi til sifatida ESP (maxsus maqsadalarga yo'naltirilgan ingliz tili) dars mashg'ulotlarida auditoriadan tashqari mustaqil ishlash jarayonlari bilan bog'liq aspektlar savolnomaga kiritildi.

Quyidagi 1-rasmdan ko'rinib turibdiki, 28 talabadan 96.4 foizi mustaqil ishlash soatlarini ijobiy baholadilar, 3.6 foizi javob berishga qiynalishini aytganlar

1-rasm. Talabalarining ingliz tili darslarida mustaqil ta'lim mashg'ulotlarining mavjudligiga munosabati.

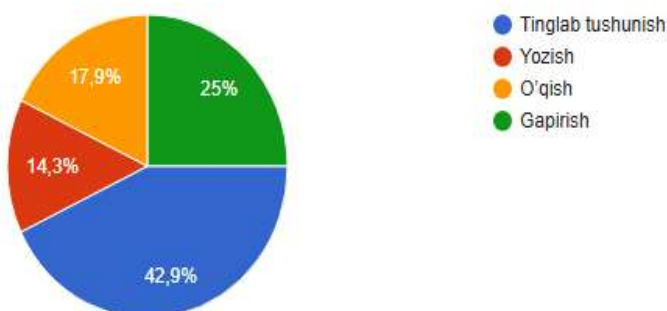
Ingliz tili fanidan mustaqil ish mashg'ulotlari qaysi til aspekti bo'yicha bo'lgani maqsadga muvofiqligi haqida ham savol berilgan. Talabalarga javoblardan birini tanlash imkoniyati berilgan. Ko'rinib turibdiki, 45.9 foiz bilan tinglab tushunish, 25

foiz bilan gapirish, 17.9 foiz bilan o'qish, va 14.3 foiz bilan yozish aspektlari talabalar tomonidan tanlangan.

Ingliz tili fanini qaysi aspektini mustaqil o'rganish maqsadga muvofiq deb oylaysiz

 Копировать диаграмму

28 ОТВЕТОВ

2-rasm. Ingliz tili til aspektini mustaqil o'rganish imkoniyati osonligini korsatkichi

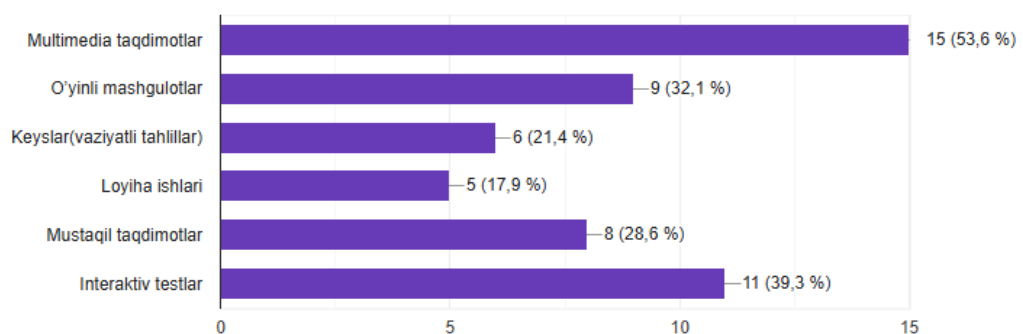
Savolnomada (3-rasm) talabalar uchun eng samarali o'quv shaklini tanlashi kerak bo'lgan savolga multimediyali presentatsiyalarni eng ko'p foiz bilan belgilangan. Presentatsiyalarni talabalarning o'zlari tomondan tayyorlanishi jarayonida ular bevosita ma'lumotlarni tahlil qilib, auditoriyaga moslab dizayn qilishi ularga ko'proq samara berishini ko'rib turibmiz. Chunki bunda ma'lumotlarni aktiv ravishda sintezlashlariga to'g'ri keladi. Keyingi o'rinda interaktiv testlar bo'lsa, bunda talabalar har xil nazorat testlarini o'zaro kollaboratsiya qilib o'rganishi yuqori samara berishi ko'rinib turipti. Diagrammada eng past ko'rsatkich loyiha ishlariga tegishli bo'lyapti, sababi 1-kurs ESP talabalari uchun loyiha ishlari orqali ingliz tilini mustaqil ish samaradorligi biroz qiyinchilik tug'dirishi mumkin, chunki unda nafaqat til o'rganish bilan bog'liq ko'nikmalar, balki uni namoyish qilishda ham turli til aspektlaridan bir vaqtda foydalanishga to'g'ri keladi.

Keyinchalik (4-rasmda) so'rovnomada til o'rganishdagi samarali va afzal multimediya vositasi aynan mustaqil ta'limga tadbiqui so'ralganda, talabalar video darslar, TED talks kabi video roliklarni samaraliroqligini aytib o'tishgan. Keyingi ko'rsatkich audio podkastlarga tegishli bo'lsa, mobil ilovalar va applar qo'llanilishi bo'yicha 3 o'rinda turipti. Talabalar uchun eltron darsliklar va pdf fayllardan

foydalanib dars tayyorlash afzallik darajasini yo'qotgan, chunki Tochilina Yu. N (2020), aytganlaridek texnologiya asri talabalari ko'proq audio-visual bo'lib bormoqda. Ular uchun o'qib bilim olish talabi pasayib bormoqda.

Til o'rganishda sizga ko'proq muvaffaqiyat olib kelgan faol o'quv shaklini belgilang (bir nechta javob tanlashingiz mumkin):

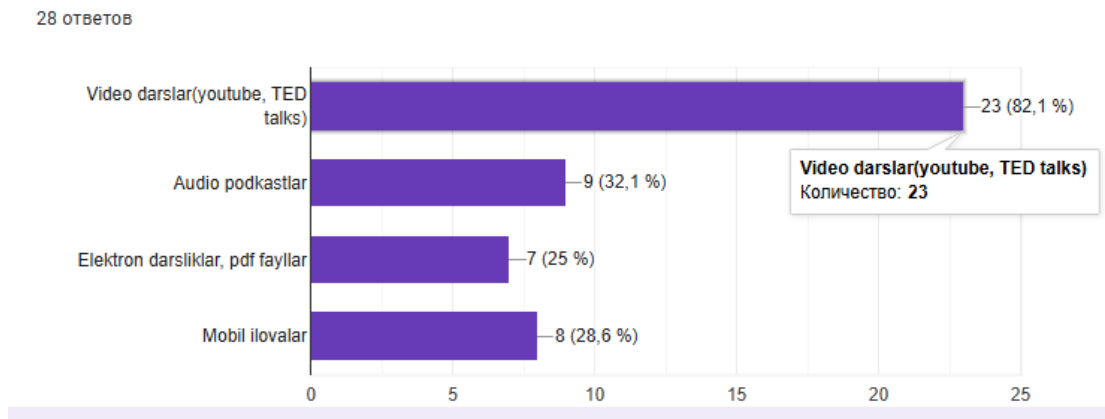
28 ОТВЕТОВ

3-rasm. Til o'rganishda samadorroq texnika tanlovi

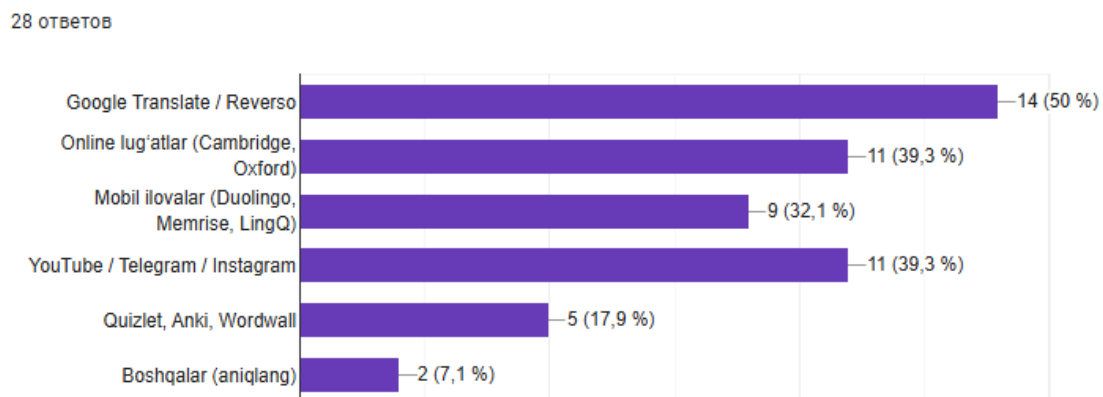
Savolnomaning yakunida talabalardan ingliz tili fanidan mustaqil ishlarni bajarishda qaysi AKT vositalaridan foydalanasiz degan savol so'ralganida, menejment yo'nalishi talabalari eng yuqori ko'rsatkich bilan google translaterni tanlashgan. Keying o'rinda online lug'atlar va ijtimoiy tarmoqlar turgan bo'lsa, mobil ilovalarni talabalar pastroq ko'lamda qo'llashlari ko'rinib turipti. Boshqalar degan tanlov talabaning ixtiyoriga berilib, u kitoblar, lug'atlarni belgilashlari uchun berilgan edi. Bundan umumiy xulosa qilib ayta olamizki, talabalar, mantiqni ham o'zi oylab to'g'ri tarjima qilib bera oladigan dasturni afzal ko'rishadi.

Ingliz tili fanidan mustaqil ishlar bajarishda samaraliroq deb hisoblagan multimedia vositalarini belgilang (bir nechta javob tanlashingiz mumkin):

4-rasm. Mustaqil ta'lim olishda samarali multimedia vositasi ko'rsatkichi

Ingliz tili fanida mustaqil ishlar bajarishda foydalanayotgan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) vositalarini ko'rsating:

5- rasm. Ingliz tilini fanidan mustaqil ishlar bajarishda talabalar foydanayotgan AKT vositalari ko'rsatkichi

Maqolamiz xulosasida shuni aytib o'tmoqchimizki, talabalarning ingliz tili darslarida mustaqil ishlarni bajarish samaradorligi ularga alohida shaxsiy yondashuvni talab etadi. Mustaqil ishlarni bajarish davomida talaba faoliyat subyektiga aylanib, mehnat bozorida talab qilinadigan yetuk mutaxassisning kommunikativ, kompensator va sotsiomadaniy kompetensiyalarini egallaydi va rivojlantiradi. Sababi mustaqil ishlarni kerakli bilimlarni egallashi va fikrlashini kengaytirishi uchun bajartiriladi.

Tanlangan kasbiy solohiyat sohasida olib borilayotgan ish natijalarining amaliyotda qo'llanilishi mumkinligi, xorijiy til bo'yicha mustaqil ish jarayonida talabalar ijodiy salohiyatining rivojlanishiga xizmat qilishi mumkin.

Bu talabaga o'zini o'quv jarayonida mutaxassisdek ko'rsata olish imkonini beradi. Multimedia taqdimotlari, o'yinlar, keyslar, loyihalar kabi faol o'qitish shakllari talabani ijodiy faoliyatga rag'batlantiradi. Talabaning mustaqil faoliyatida ilmiy-tadqiqot komponentining mavjudligi juda muhim hisoblanadi. Bunga xorijiy til bo'yicha ilmiy-amaliy konferensiyalar va seminarlarga tayyorgarlik ko'rish hamda ularda ishtirok etish, xorijiy tilda ilmiy-tadqiqot ishlar tanlovlari, til olimpiadalari va shunga o'xshash tadbirlar kiradi. O'quv topshiriqlarini mustaqil tarzda hal qilish jarayoni talabani bo'lajak mutaxassis sifatida shaxsiy jihatdan ochilishiga yordam beradi. Mustaqil ishning har bir shakli talabaning ijodiy salohiyatini ochishga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. O'z navbatida, ijodiy topshiriqlar talabalar bilimining chuqurlashuviga xizmat qiladi.

O'quv jarayonida talabalar mustaqil ishining ikki xil shakli qo'llaniladi: faol shakllar (talabaning o'qituvchi bilan o'zaro aloqasi) va interaktiv shakllar (talabaning o'qituvchi hamda boshqa talabalar bilan o'zaro aloqasi). Faol shakllarga quyidagilar kiradi: individual mashg'ulotlar, mavzu yuzasidan konsultatsiyalar, mavzuga oid materiallarni konspektlash, testlar va nazorat ishlari, ma'ruzalar tayyorlash va hokazo. Interaktiv shakllarga esa taqdimotlar tayyorlash va u bilan chiqish qilish, konferensiyalarda nutq so'zlash, xorijiy til bo'yicha tanlovlar va olimpiadalarda ishtirok etish, loyiha ishlari, keys tahlili va boshqalar kiradi.

Talabalar mustaqil ishining nazorati turli shakllarda amalga oshiriladi: og'zaki shaklda (matn o'qish, ma'lumot berish, suhbat, tushuntirish va boshqalar), yozma shaklda (insho, esse, maqola va tezislar, yozma mashqlar, testlar, nazorat ishlari va hokazo).

XULOSA

Xorijiy til bo'yicha mustaqil ishni tashkil etishda esse yozishga alohida e'tibor qaratilishi zarur, chunki bu faoliyat quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi: talabaning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, o'z fikrlarini yozma ravishda bayon eta olish ko'nikmasini shakllantirish. Mazkur mustaqil ish shakli orqali o'qituvchi talabani

quyidagi jihatlar bo'yicha baholaydi: olingan ma'lumotni qayta ishlash, taqqoslash, umumlashtirish, belgilangan mezonlarga ko'ra tasniflash, muayyan hodisa yoki voqeaga nisbatan o'z bahosini berish va unga munosabat bildirish.

Shubhasiz, har qanday o'qituvchi o'quv jarayonida mustaqil ishning ijobiy ta'sirini yuqori baholaydi. Shu boisdan, talabalar o'zlari mustaqil ishning ahamiyatini qanday baholashlari masalasi ham alohida qiziqish uyg'otadi.

References

1. Akmanova S.V. Развитие навыков самообучения у студентов университета, 2004
2. Yesipov B. P. Самостоятельная работа учащихся на уроках [Текст] / Б.П. Есипов. – М.: Учпедгиз, 1961. – 240 с.
3. N. A. Mamadaliyeva Лексико-семантические особенности выражения значения мудрости в узбекском и английском языках/ fledu.uz, 2018
4. Педагогика: учеб. / под ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Пед. общ-во России, 2009.
5. Tochilina Yu. N Роль самостоятельной работы студентов в процессе обучения иностранным языкам в эпоху цифрового образования
6. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность учащихся [Текст] / П.И. Пидкасистый. – М., 1972. – 42 с.
7. Шалагинова Е. А. Организация самостоятельной работы студентов-бакалавров при обучении иностранному языку в неязыковом университете/VyatSU, 2018

YUQORI MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNING JISMONIY VA TEXNIK TAYYORGARLIK KO'RSATKICHLARI DINAMIKASI

Nodirov Bekzod Holiqjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

Jismoniy madaniyat va sport kafedrası dotsenti

E-mail: nodirov0505@gmail.com 99894.429.45.45

Annotatsiya: Yuqori malakali futbolchi qizlarining tajriba boshida va tajriba ohirida jismoniy va texnik tayyorgarliklarini aniqlashda o'quv-mashg'ulot jarayonlari o'rganilib, nazorat mashqlari tahlil qilib borildi. Olib borilgan tahlil natijalari ikki jamoada tadqiqot ohirida nazorat testlari orqali aniqlandi.

Kalit so'zlar: Texnik tayyorgarlik, mashg'ulotlarini rejalashtirish, nazorat mashqlari, jismoniy tayyorgarlik, ovulyatsiya menstrual sikl.

ДИНАМИКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОЙ И ТЕХНИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ФУТБОЛИСТОК.

Аннотация: В начале и в конце эксперимента у высококвалифицированных футболисток были изучены учебно-тренировочные процессы для определения их физической и технической подготовленности, а также проведён анализ контрольных упражнений. По результатам проведённого анализа в конце исследования в обеих командах показатели были выявлены посредством контрольных тестов.

Ключевые слова: Техническая подготовка, планирование тренировок, контрольные упражнения, физическая подготовка, овulatoryно-менструальный цикл.

DYNAMICS OF PHYSICAL AND TECHNICAL PREPAREDNESS INDICATORS OF HIGHLY QUALIFIED FEMALE FOOTBALL PLAYERS.

Annotation: At the beginning and at the end of the experiment, the training processes of highly qualified female football players were studied to determine their physical and technical preparedness, and control exercises were analyzed. Based on the results of the analysis, at the end of the study, the indicators in both teams were identified through control tests.

Keywords: Technical training, training planning, control exercises, physical training, ovulatory-menstrual cycle.

KIRISH

Bugungi kunda dunyoda ayollar futboli rivojlangan va natijalar ham hozirgi kunda yaxshiligini ko'rishimiz mumkin, malakali futbolchi qizlarni mamlakat terma jamoalariga tayyorlash eng ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Jahon futbol

amaliyotida uslubiy tavsiyalar asosan erkaklar futbol jamoalari uchun ishlab chiqilgan. Jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va uslubiyati sohasidagi bir qator olib borilgan tadqiqot ishlarda sportchilarning yillik mashg'ulot yuklamalarini to'g'ri tashkil qilish kerakligi takidlanmoqda. Jumladan ayollar futbolini bugungi kunda dunyoda tutgan o'rni va ahamiyati jadal suratda oshib borishini ko'rishimiz mumkin va shu sohadagi yetakchi olimlarning tadqiqot ishlarida sportchilarning yillik mashg'ulot yuklamalarini oqilona rejalashtirish dolzarblik kasb etmoqda.

METODOLOGIYA

Yuqori malakali futbol qizlarda olib borilgan tadqiqotlar natijasi ikki guruhga ajratib olindi. Tajriba guruhi Lokomotiv–W jamoasi, nazorat guruhi esa Navbahor–W jamoa futbolchilari saralab olindi tadqiqot davomida tajribadan keyin qayd etgan jismoniy va texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlari foizlarda ko'rib chiqib natijalar orasidagi farqni tariflaymiz. Ushbu natijalarni baholash va ko'rsatkichlarini aniqlash uchun turli amaliy mashqlardan foydalanganmiz. Tajriba va nazorat guruhidagi malakali futbolchilar ekanligini inobatga olgan holda ularning natijalari tajribadan keyin yuqori ko'rsatkichlarni qayd etishini ko'rishimiz mumkin. Olib borilgan tadqiqotimizning birinchi mashqida yuqori startdan 30 m.ga yugurish (s). Ushbu nazorat mashqi shuni ko'rsatadiki, tajriba va nazorat guruhida ishtirok etayotgan malakali futbolchilar tajribadan keyin tajriba guruhi 14%ga va nazorat guruhi 7% natijani ko'rsatdilar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ikkinchi mashq 4x10 m.ga makkisimon yugurish (s). Navbatdagi amaliy sinovi natijasiga e'tabor qaratsak, tajribadan keyin tajriba guruhi jamoasi 12%, nazorat guruhi jamoasida bu ko'rsatkich 6%dan iborat bo'ldi. Guruhlar orasidagi farq 6%ga yuqorilagani namoyon bo'ldi.

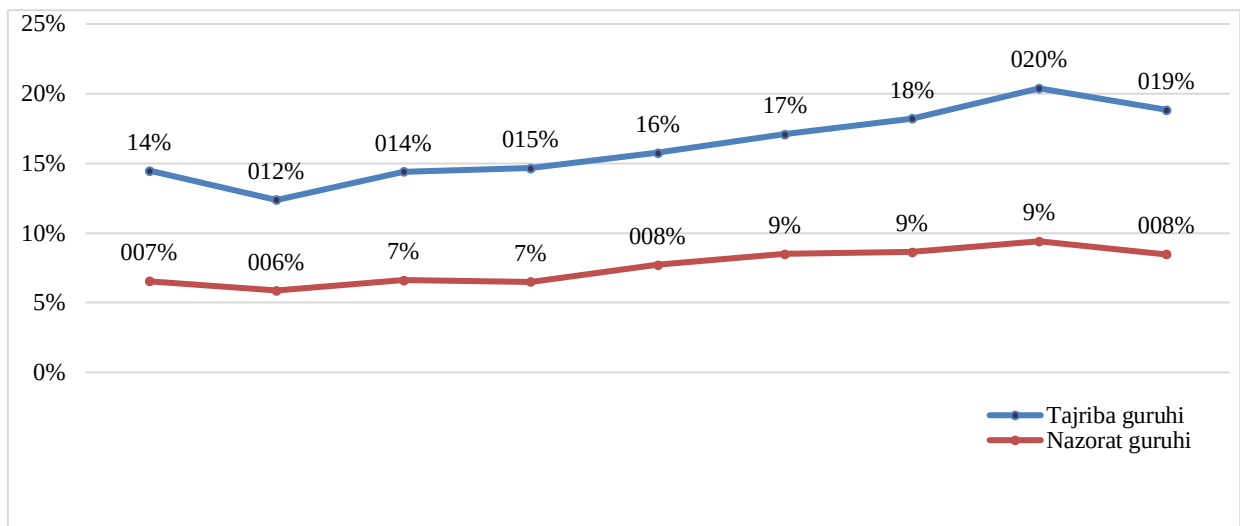
Keyingi 30 m.ga yuqori startda to'pni olib yurish (s) mashqida esa tajriba va nazorat guruhi jamoalaridagi malakali futbolchilar tajribadan keyin 14% va 7% natijalarni qayd etishdi.

To'rtinchi mashq yani 30 m. dan fishkalar orasidan to'pni olib yurib 16 m. dan darvozani belgilangan joyiga zarba berish (s). Bajarilgan mashq natijasiga ko'ra tajriba guruhi tajribadan keyin 15%ni, nazorat guruhidagi malakali futbolchilari 7%

natijani ko'rsatishdi. Ular orasidagi farq 8%ni qayd etdi va o'sish sur'atini namoyon qildi.

Navbatdagi nazorat mashqi to'pni uzoq masofaga yo'llash (m). O'ng oyoqda. Bu mashqda tajribadan keyin tajriba guruhi 16%ni, nazorat guruhi esa 8%ni tashkil qildi. Amaliy sinovlar orasidagi farq sezilarli darajada 8%ni tashkil etdi.

Oltinchi mashq to'pni uzoq masofaga tepish (m). Chap oyoqda. Bu mashqda tajribadan keyin tajriba guruhi 17%ni, nazorat guruhi esa 9%ni tashkil qildi. Amaliy sinovlar orasidagi farq sezilarli darajada 8%ni tashkil etdi.

Navbahor -W va Lokomotiv -W guruh futbolchilarining tajribadan keyin qayd etgan jismoniy va tayyorgarligi ko'rsatkichlar dinamikasi

To'pni o'ynatish ikkita oyoqda (janglor) (soni). Navbatdagi mashq orqali tajriba guruhi jamoasi tajribadan keyin 18%ni, nazorat guruhidagi jamoa esa 9%ni ko'rsatdi. Jamoalar o'rtasidagi ko'rsatkich 9%ni tashkil etganini ko'rishimiz mumkin. Bu orqali tajriba guruhi natijalari ijobiy natijaga erishganini ko'rishimiz mumkin.

Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm). Bu mashqni tajriba guruhi jamoasi tajribadan keyin 20,38% natija bilan bajarishdi. Nazorat guruhidagi futbol jamoasi esa 9%natija qayd etishdi. Jamoalar bajargan mashqdan keyin farq yuqori miqdorda 11,38%ni tashkil etdi.

Oxirgi to'pni uzoqqa otib o'yinga kiritish (out) (sm). Nazorat sinovi mashqi orqali tajriba guruhi jamoasi malakali futbolchilari tajribadan keyin 19%ni namoyon qilishdi. Nazorat guruhi jamoasi futbolchilari tajribadan keyin 8% bo'ldi. Tajriba va

nazorat guruhi orasidagi farq 11% dan iborat bo'ldi va tajriba guruhi foydasiga hizmat qildi.

Olingan amaliy nazorat tajriba sinovlari orqali ko'rish mumkin bo'lgan natija, tajriba va nazorat guruhida qatnashayotgan malakali futbolchi qizlarni tajribadan keyin qayd etgan natijalari o'rtasida farqlar tajriba guruhidan nazorat guruhi sportchilarining natijalarida sezilarli farqlar bor ekanligini ko'rishimiz mumkin. O'quv-mashg'ulot davomida malakali futbolchi qizlarning ovulyar menstrual sikl davrlarini inobatga olgan holda mashg'ulotlarni rejalashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqotlar natijasida musobaqa faoliyati jarayonida futbolchi qizlarning texnik-taktik usullarini va harakatlanish faolligini tahlil qilish, samaradorlikning sezilarli darajada oshganligini ko'rsatdi. Ishlab chiqilgan mashg'ulot dasturidan har yildagi siklda malakali futbolchilarning kompleks nazorati, jismoniy tayyorgarligi va texnik-taktik mahoratini oshirish maqsadida foydalanish mumkin. Malakali futbolchi qizlarning musobaqa davridagi jismoniy sifatlarini oshirish uchun mashqlar majmuasini mashg'ulotda qo'llash hisobiga maxsus harakat tayyorgarligini oshirish imkoniyati kengaytirildi. Yuqorida aytib o'tilgan xulosalar shuni xulosa qilishimizga imkon beradiki: mashg'ulotlarda menstrual sikl davrlarini inobatga olgan holda mashqlar kompleksidan to'g'ri foydalanish, mashg'ulot vositalari va usulari nisbati nafaqat o'yinchilarning jismoniy ko'rsatkichlarini oshirishni taminlabgina qolmay, balki uning musobaqa sharoitida amalga oshirilishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 7-apreldagi PQ-115-sonli "Ommaviy va professional futbolni har tomonlama rivojlantirishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori.
2. Nurimov R.I. Yosh futbolchilarni texnik va taktik tayyorlash. O'quv ko'llanma. T., O'zDJTI, 2005.
3. Ozolin N.G. Nastolnaya kniga trenera. Nauka pobejdat, professiya - trener. M., Ast, Arstel, 2002.
4. Platonov V.N. Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte.

5. Holiqjonovich, N. B. (2023). MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNING RAQAMLI TA'LIM TARAQQIYOTIDA UMUMIY JISMONIY TAYYORGARLIK DINAMIKASINI ANIQLASH. Science and innovation, 2(Special Issue 10), 116-124.
6. O'G'Li, N. B. H. (2024). MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNING BESH BOSQICHLI MENSTRUAL SIKL DAVRLARI BO 'YICHA ADABIYOTLAR TAXLILI. Research Focus, 3(9), 124-126.
7. O'G'Li, N. B. H. (2024). MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARDA OLIB BORILGAN ANKETA SO 'ROVNOMASINING NATIJALARI. Research Focus, 3(9), 117-123.
8. O'G'Li, N. B. H. (2024). MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNING O 'QUV MASHG 'ULOT JARAYONIDA YUKLAMALARINI ORGANIZIMGA TA'SIRINI O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. Research Focus, 3(9), 114-116.
9. Holiqjonovich, N. B. (2023). DETERMINING THE DYNAMICS OF GENERAL PHYSICAL FITNESS OF HIGHLY SKILLED FOOTBALL GIRLS. Research Focus, 2(4), 167-174.
10. O'G'Li, N. B. H. (2023). RAQAMLI TA'LIM TARAQQIYOTI DAVRIDA MALAKALI FUTBOLCHI QIZLARNI JISMONIY VA TEXNIK TAYYORGARLIK DINAMIKASINI TAHLILI. Science and innovation, 2(Special Issue 10), 371-375.

UDK 303.8

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI AFZALLIKLARI.

Yuldashov Sherzod Sattorovich

Farg'ona davlat universiteti

Email: sherzodyuldashov171@gmail.com,

Tel: +998 88 959 70 06

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitda ta'lim texnologiyalari fanida talabalar mediakompetentligini rivojlantirish metodikasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Media ta'lim pedagogik yo'nalish sifatida qaralib, adabiyot, san'at madaniyati va tarixi, psixologiya, san'atshunoslik hamda madaniyatshunoslik bilan integratsiyalashgan holda yondashuv asosida izohlanadi. Shu bilan birga, media axborotni tanlash va saralash, uni to'liq tushunish, media matn yaratish, solishtirish va ijodiy qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish, tanqidiy va mustaqil fikrlash, axborotga baho berish kompetensiyalarini rivojlantirish va ularni inson faoliyatining barcha sohalarida amaliy qo'llash asoslarini shakllantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: Resursga asoslangan, metodik, og'zaki, og'zaki bo'lmagan, interaktiv, slaydli, grafik, didaktik, mediakompetentlik, gipermatn, intellektual, audiovizual, media ta'limi, gamifikatsiya.

ADVANTAGES OF THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING MEDIA COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS.

Yuldashov Sherzod Sattorovich

Fergana State University

Email: sherzodyuldashov171@gmail.com,

Tel: +998 88 959 70 06

Annotation: The article provides a theoretical and practical analysis of the methodology for developing students' media competence within the subject "Educational Technologies" in modern socio-cultural conditions. Media education is viewed as a pedagogical direction and is explained through an integrated approach with literature, art culture and history, psychology, art studies, and cultural studies. The article also highlights the issues of developing skills for selecting and filtering media information, fully understanding it, creating media texts, comparing and creatively applying them, fostering critical and independent thinking, building competencies for evaluating information, and forming the foundations for their practical application in all spheres of human activity.

Keywords: resource-based, methodological, verbal, non-verbal, interactive, slide-based, graphical, didactic, media competence, hypertext, intellectual, audiovisual, media education, gamification.

ПРЕИМУЩЕСТВА МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ МЕДИАКОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ.

Юлдашов Шерзод Сатторович

Ферганский государственный университет

Email: sherzodyuldashov171@gmail.com,

Tel: +998 88 959 70 06

Аннотация: В статье теоретически и практически анализируется методика развития медиакомпетентности студентов в рамках учебной дисциплины «Образовательные технологии» в современных социально-культурных условиях. Медиаобразование рассматривается как педагогическое направление и объясняется на основе интегрированного подхода с литературой, художественной культурой и историей, психологией, искусствоведением и культурологией. Также освещаются вопросы формирования умений выбирать и отбирать медиаинформацию, её полного понимания, создания медиатекстов, их сравнения и творческого применения, развития критического и самостоятельного мышления, компетенций оценки информации и формирования основ их практического применения во всех сферах человеческой деятельности.

Ключевые слова: ресурсно-ориентированный, методический, вербальный, невербальный, интерактивный, слайдовый, графический, дидактический, медиакомпетентность, гипертекст, интеллектуальный, аудиовизуальный, медиаобразование, геймификация.

KIRISH

Mamlakatimizda oliy ta'lim tashkilotlari tizimining rivojlanish bosqichi o'z mazmuni va metodologiyasiga hamda uning samaradorligini oshirishga yangi talablarni qo'yadi. Ushbu talablar asosida mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining ustuvor yo'nalishlari va xalqaro standartlarga javob beradigan ta'lim tizimini yaratish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasining oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga muvofiq, pedagogik kadrlarni tayyorlash tizimini tashkil etish, raqamli texnologiyalar asosida ta'lim jarayonlarini individualizatsiya qilish, masofaviy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish, vebinar, onlayn, "blended learning" va "flipped classroom" texnologiyalarini keng joriy etish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Bugungi raqamlashgan jamiyatda axborot oqimining keskin ortishi, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarining kuchayishi sharoitida yosh avlodning media axborotni to'g'ri qabul qilishi, tahlil qilishi va undan samarali foydalana olishi zaruratga aylandi. Ayniqsa, pedagogik faoliyatda ishlaydigan mutaxassislar uchun bu kompetensiyalar hayotiy muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirish – nafaqat ularning shaxsiy malakasi, balki kelajak avlod tarbiyasida zamonaviy va samarali yondashuvni ta'minlaydi [1].

Ushbu mavzu dolzarbligi quyidagilar bilan ajralib turadi:

- Oliy ta'lim tizimida raqamli va masofaviy texnologiyalarning jadal joriy etilishi, o'qituvchilardan zamonaviy media vositalaridan foydalanish bo'yicha yetarli salohiyat talab qiladi;
- O'qituvchilar tomonidan media axborotni tahlil qilish va undan tanqidiy fikr orqali foydalanish ko'nikmasi yoshlar ongini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega;
- Media savodxonligi global miqyosda ta'lim sifati va axborot xavfsizligini ta'minlovchi asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda;
- Kelajakdagi o'qituvchilarni media ta'limga tayyorlash orqali innovatsion o'qitish metodlarining keng joriy etilishi ta'lim samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Shu bois, mediakompetentlikni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy, pedagogik va ijtimoiy vazifadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Vazifalarni amalga oshirish jarayonida yosh mutaxassislarni tayyorlashning bir qator muhim jihatlariga e'tibor qaratilgan, jumladan, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalarning shart-sharoitlarini yaxshilash, jamiyatning raqamlashtirilishi jarayoniga mos ravishda sohani yo'naltirish va raqamli jamiyat uchun kadrlar tayyorlash hamda ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega mutaxassislarni tayyorlashga bo'lgan ijtimoiy ehtiyoj ortib bormoqda. Mutaxassisning ijodiy faoliyati, fikrlash tarzining shakllanishi va dizayn, baholash, ratsionalizatsiya kabi masalalarni hal qilish qobiliyati katta darajada kelajakdagi mutaxassislarni

tayyorlash mazmuni va metodlariga bog'liqdir[2]. Intellektual salohiyatni shakllantirish, mustaqil va ijodiy ravishda kasbiy muammolarni hal qila oladigan, shaxsiy va umumiy ta'lim faoliyatiga nisbatan ongli bo'lgan raqobatbardosh mutaxassisni tayyorlash oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari va pedagoglarning asosiy vazifalaridir[2, 3].

Shu nuqtai nazardan ta'lim samaradorligini oshirish uchun innovatsion ta'lim metodlari va o'qitish texnologiyalarini joriy etish zarur. Innovatsiya – bu yangi mazmun va yangi o'qitish usullarini qo'llashdir. Ta'lim metodlari – bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga qaratilgan, professorlar va talabalarning ta'lim jarayonidagi rivojlanish va taraqqiyot bilan bog'liq faoliyatlarining o'zaro aloqasidir [4]. Innovatsion ta'lim metodlari talabalarni amaliyotga va fikrlashga undaydi, mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish, talabalarning kognitiv faoliyatini faollashtirish, ularning ijodiy salohiyatini ochish va ta'lim jarayonini yuqori darajada tashkil etish maqsadida eng samarali innovatsion o'qitish metodlari qo'llaniladi. Innovatsion metodlarning asosiy maqsadlari sifatida media kompetentlikni rivojlantirish jarayonini va tendensiyalarini aniqlash imkonini beruvchi axborot-tahliliy funksiyadan, mavjud qiyinchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini topishdan tortib, media muhiti sharoitida muvaffaqiyatli faoliyatni kasbiy tasniflashgacha bo'lgan axborot almashinishini ta'minlaydi [5].

Media kompetentlikni rivojlantirishning bularning barchasi, professional dunyoqarashni kengaytiradigan va kelajakda mustaqil bilim olish uchun asos yaratadigan professional rivojlantiruvchi funksiyani o'z ichiga oladi, shuningdek, media muhitida muvaffaqiyatli moslashuvni ta'minlaydi, shaxsiy fazilatlarni faollashtirishga qaratilgan bo'lib, professionallarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda media axboroti bilan ishlash va kerakli ma'lumotlarni topish uchun yaratgan sharoitlar orqali amalga oshiriladi [6,].

Media muhiti – media matnlarini saqlash, qayta ishlash va uzatish uchun mo'ljallangan apparat va dasturiy ta'minotlar to'plami bo'lib, ular ma'lum ish tartiblarini va vazifalarni bajarish shart-sharoitlarini ta'minlaydi.

Omniviya axborot vositalari – ommaviy auditoriya uchun axborotni yaratish, yozib olish, nusxalash, ko'paytirish, saqlash va tarqatish uchun mo'ljallangan texnik vositalar.

Audiovizual media ta'limi – ta'lim jarayonida vizual va auditiv ta'sir va qabul qilish uchun mo'ljallangan texnik vositalar va media matnlar.

Vizual ta'lim vositalari – ta'lim jarayonida vizual ta'sir va qabul qilish uchun mo'ljallangan texnik vositalar va vizual matnlar.

Audio ta'lim vositalari – ta'lim jarayonida auditiv ta'sir va qabul qilish uchun mo'ljallangan texnik vositalar va media matnlar.

Media stereotiplari (yunoncha stereos – qattiq va tipografiya) – bu ommaviy auditoriya uchun mo'ljallangan media matnlarida keng tarqalgan, o'rganilgan, barqaror tasavvurlar bo'lib, ular janrlar, ijtimoiy jarayonlar, voqealar, g'oyalar, odamlar haqidagi sxematik, o'rtacha, tanish va barqaror fikrlardir [7].

Sahna (sahna) – media matnining joyi va harakatlari bilan cheklangan qismini anglatadi.

Ssenariy – media matnining adabiy asosidir.

Ushbu bo'limlarda, taklif etilgan mavzularni o'qitishda qo'llaniladigan usullar, vositalar va tashkil etish shakllari, kelajakdagi kasb ta'limi o'qituvchilarida mediakompetentlikni rivojlantirish uchun didaktik shart-sharoitlar taqdim etilgan.

Biz media vazifalarining turlari (nazariy, tajribaviy-ijodiy, ijodiy) bo'yicha namunaviy vazifalar va testlarni taqdim etamiz. Ushbu vazifalar to'plami "Ta'lim texnologiyalari" darsligi va muallif tomonidan tayyorlangan "Kasb ta'limi metodikasi" qo'llanmalarining mazmunida batafsil yoritilgan [8].

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Kelajakdagi o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirishda media muhiti bilan ishlash uchun dasturiy ta'minot vositalaridan foydalanish bo'yicha didaktik va metodik talablarni qo'llash tavsiya etiladi.

Elektron ta'lim nashrlari (ETN) – bu raqamli tashuvchilarda (CD, BUV) elektron shaklda taqdim etilgan va ta'lim jarayonida foydalaniladigan ta'lim nashrlaridir. Ushbu nashrlarga axborot, o'quv qo'llanmalari, o'qitish-uslubiy qo'llanmalar, elektron axborot-ta'lim resurslari va boshqa o'qitish-uslubiy

materiallar, shuningdek, nashr etilgan asarlar kiradi [9]. Elektron ta'lim nashrlari ta'lim jarayonida quyidagi imkoniyatlarning samarali foydalanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi:

- Ta'lim vazifalarini shakllantirish;
- Ta'lim materialining mazmunini ta'riflash;
- Bilim olishni tashkil etish;
- Fikr-mulohaza (feedback);
- Kognitiv faoliyatni nazorat qilish;
- Ta'lim faoliyatining keyingi bosqichiga tayyorlash.

Elektron ta'lim resurslarini yaratish imkonini beradigan usullar, dasturiy ta'minotlar va rivojlanishlar mavjud. Elektron darsliklar tayyor multimedia material sifatida hisoblanadi va odatda HTML — gipermatn formatida ma'lum bir dasturlash tilida mualliflik muhiti yordamida yaratiladi [9].

Elektron axborot-ta'lim resurslari On-line va Offline versiyalarida tayyorlanadi.

Elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratishda bir qator talablar inobatga olinadi.

Elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratish bo'yicha pedagogik talablar:

- O'rganilayotgan kurs materialini osonroq o'zlashtirishni ta'minlash uchun audiok fayllar, animatsiya, emotsional ta'sir va boshqalar, qog'oz shaklidagi darsliklardan farqli o'laroq boyitish;
- Talabaning bilim darajasi va kasbiy kompetentsiyasiga moslash;
- Talabaning emotsional va jismoniy imkoniyatlarini hisobga olgan holda yaratish;
- Darsning mazmuniga iloji boricha mos keladigan animatsiya yoki boshqa shunga o'xshash audiovizual vositalar yordamida mavzuni vizualizatsiya qilish (vizual retseptorni ishga tushirish);
- Katta hisoblashlarni o'z ichiga olmaslik;
- O'rganilayotgan mavzuning mazmuniga ko'proq e'tibor qaratish, muammolarni va misollarni hal qilish uchun sharoit yaratish;

Ta'lim va uslubiy talablar ham elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratishda qo'llaniladi. Ular quyidagilardan iborat:

- Kengaytirilgan ma'lumotlarni tahlil qilish yoki boshlang'ich ma'lumotlarni o'zgartirish orqali muammolarni hal qilish, grafik izohlar yordamida;
- O'qituvchiga mustaqil darsni o'tkazish imkoniyatini yaratish, bu holda o'qituvchi talabalar maslahatchisi sifatida ishtirok etadi;
- Pedagogga turli murakkablikdagi testlar yordamida talabalar tomonidan o'zlashtirilgan bilim darajasini nazorat qilish imkoniyatini berish (murakkablik darajasiga qarab tuzilgan);
- Pedagogga darslarga tayyorlanish uchun qulay sharoit yaratish (slydlar, matn, o'qitish (prezentatsiya), video materiallar va boshqalar);
- Elektron axborot-ta'lim resurslari ma'lum funksional vazifalarni bajarishi kerak.

Shu sababli, elektron axborot-ta'lim resurslarini yaratishda funksional talablar ham qo'yiladi:

- Mazmun – kitobning qog'oz shakliga o'xshash, kalit so'zlar bo'yicha qidiruv imkoniyati bilan, mavzuni to'ldiruvchi qo'shimcha axborotlar bilan boyitilgan;
- Moslashuvchanlik (o'quvchining bilim darajasiga qarab, mavzuni qayta ko'rib chiqish, mavzu bo'yicha individual tezlikda ishlash imkoniyati);
- Ko'p terminalli statik ma'lumotlarni tahlil qilish imkoniyati;
- Fikr-mulohaza va individualizatsiya (ta'lim jarayonida o'quvchining ta'lim modulini o'zlashtirishdagi xatolar va kamchiliklarni tuzatish imkoniyatini yaratish, qo'shimcha va maslahat beruvchi dasturlar yordamida) [10].

XULOSA

Ushbu maqolada kelajakdagi o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishning nazariy asoslari hamda amaliy metodik yondashuvlari keng yoritilgan. Ta'lim texnologiyalari kontekstida mediakompetentlik faqat texnologik ko'nikmalar bilan cheklanmay, balki axborotni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv va mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyalarini ham o'z ichiga oladi. Media ta'limi adabiyot, san'at, psixologiya

va madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan integratsiyada olib borilishi orqali yanada samarali natijaga erishiladi.

Shunday qilib, mediakompetentlikni rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Bu esa oliy ta'lim muassasalarida kelajakdagi o'qituvchilarni raqamli jamiyat talablariga javob bera oladigan, raqobatbardosh va ijtimoiy faol shaxslar sifatida tayyorlashda muhim omil hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Xolikov A.A., Hamroyeva G.R. (2023). Yuqori ta'lim muassasalarida talabalar uchun multimedia ta'lim texnologiyalariga asoslangan raqamli kompetensiyani rivojlantirish metodikasi. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8051843>
2. Taylakov N.I. Jamoat ta'limi xodimlarini masofaviy qayta tayyorlash tizimini yaratish va ularning malakasini oshirish muammolari // Murabbiy malakasi. IMJ. - T.: 2016. - No. 1. - B. 3-5.
3. Tarabanov, A.E. Mediasreda va moliyaviy bozorlar dinamikasi. [Elektron manba] /A.E. Tarabanov//Interdisciplinary Lecturer "Context". – Foydalanish rejimi: URL: <http://www.contextfound.org/events/y2009/m5/n18>
4. Toiskin, V.S. Axborot-ta'lim muhitida media ta'limi: o'qitish metodikasi / V.S. Toiskin, V.V. Krasilnikov. – Stavropol: SGPI. -2009. - 122 b.
5. Tolipov U.K. Yuqori pedagogik ta'lim tizimida umumiy mehnat va professional malakalar va ixtisosliklarni rivojlantirish pedagogik texnologiyalari. Diss. ... ped. fan. doktori. - T.: O'PFITI, 2004. - 314 b.
6. Torakulov O.Kh. Axborotli ta'lim muhitida kichik mutaxassislarni tayyorlashning ilmiy-uslubiy ta'minoti. Monografiya. - T.: O'MKHTTKMO va OQTI, 2010. - 156 b.
7. Torakulov O.Kh. Axborotli ta'lim muhitida kichik mutaxassislarni tayyorlashning ilmiy-uslubiy ta'minotini takomillashtirish. Ped. fan. doktori (DSs) ... dissertatsiya muallifi. - T.: 2017. - 64 b.
8. Torakulov X.A. Pedagogik tadqiqotlarda axborot tizimlari va texnologiyalari. Monografiya. - T.: Ilm, 2007. - 248 b.
9. Turdiyev N.Sh. Kompetensiya va media ta'limi. Yoshlarning media savodxonligini oshirish globalizatsiya sharoitida. Respublika ilmiy-amaliy seminar materiallari. Namangan, 2015, b. 88-92
10. Tursunov S.K. Ta'limda elektron axborot resurslarini yaratish va ularni joriy etish metodikasi (Web-dizayn fani misolida pedagogik oliy ta'lim muassasalariga). Diss... ped.fan.– T.: 2011

UO'K: 531.43:004

TEBRANISHLARNI QO'SHISH MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI: NAZARIY ASOSLAR VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR

Muxtarov Erkinjon Kobiljonovich

Andijon davlat universiteti, Umumiy fizika kafedrasida dotsenti

e-mail: erkinmuxtarov@yahoo.com tel: 902582706

<https://orcid.org/0009-0001-5057-4905>

Annotatsiya. Ushbu maqolada mexanik tebranishlarni qo'shish jarayonining nazariy asoslari, o'qitishda uchraydigan metodik muammolar hamda raqamli texnologiyalar yordamida ularni samarali tushuntirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tebranishlarning faza, chastota va amplituda parametrlariga bog'liqligi, ularning o'zaro interferensiyasi hamda natijaviy tebranishning fizik mazmuni ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, interaktiv dasturiy vositalar, animatsiyalar va virtual laboratoriyalar yordamida talabalarda mavzu bo'yicha batafsil tushuncha hosil qilish metodikasi taklif etiladi. Maqola oliy ta'limda fizika fanini o'qitishda zamonaviy metodlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: garmonik tebranishlar, tebranishlarni qo'shish, faza farqi, amplituda, raqamli texnologiyalar, interaktiv metodika, fizika ta'limi.

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ТЕМЫ ВИБРОСЦЕПЛЕНИЕ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ЦИФРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы сложения механических колебаний, методические трудности их преподавания, а также возможности цифровых технологий для эффективного объяснения данного явления. Анализируются роль параметров амплитуды, частоты и фазы, особенности интерференции и физический смысл результирующего колебания. Предлагаются методические подходы с использованием интерактивных программных средств, анимаций и виртуальных лабораторий, обеспечивающих глубокое понимание темы студентами. Работа направлена на совершенствование преподавания физики в системе высшего образования.

Ключевые слова: гармонические колебания, сложение колебаний, фазовый сдвиг, амплитуда, цифровые технологии, интерактивные методики, физическое образование.

METHODOLOGY OF TEACHING THE TOPIC OF VIBRATION COUPLING: THEORETICAL BASIS AND DIGITAL TECHNOLOGIES

Abstract. This article examines the theoretical foundations of mechanical oscillation superposition, the methodological difficulties encountered in teaching this topic, and the opportunities provided by digital technologies for its effective explanation. The roles of

amplitude, frequency, and phase parameters are analyzed, as well as the features of interference and the physical meaning of the resultant oscillation. Methodological approaches using interactive software tools, animations, and virtual laboratories are proposed, which ensure students' deeper understanding of the subject. The work contributes to the improvement of physics teaching in higher education.

Keywords: *harmonic oscillations, oscillation superposition, phase shift, amplitude, digital technologies, interactive methods, physics education.*

KIRISH

Tebranishlarni qo'shish nazariyasi fizikaning asosiy bo'limlaridan biri bo'lib, mexanik jarayonlardan tortib akustika, optika, elektr zanjirlari va kvant mexanikasigacha bo'lgan ko'plab sohalarda qo'llaniladi. XVII–XIX asrlarda I. Nyuton, D. Bernulli, L. Eyler hamda J. Fure tomonidan yaratilgan nazariy asoslar bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Masalan, tovush to'lqinlarining superpozitsiyasi musiqiy intervallarni, elektromagnit to'lqinlarning interferensiyasi esa yorug'lik hodisalarini tushuntiradi.

Biroq, mazkur mavzuni o'qitishda talabalarda matematik formulalar ustuvorligi, faza va amplituda tushunchalarining murakkabligi hamda vizual tasavvurlar yetishmasligi sababli tushunish qiyinchiliklari kuzatiladi. An'anaviy yondashuvda fizik mohiyat ko'pincha chetda qolib, o'quvchilar jarayonni nazariy emas, balki "quruq matematik" tarzda qabul qilishga majbur bo'ladilar.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar esa ushbu muammoni hal etishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Grafik modellashtirish, animatsiya va interaktiv simulyatsiyalar yordamida talabalarga tebranishlarning fazaviy qo'shilishi, amplitudalar interferensiyasi va natijaviy jarayonlar vizual ravishda ochib beriladi. Natijada, bilimlar batafsil o'zlashtiriladi, motivatsiya ortadi va fizik tafakkur shakllanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi - tebranishlarni qo'shish nazariyasini o'qitishda uchraydigan metodik muammolarni tahlil qilish va ularni hal etishning samarali yo'llarini ko'rsatishdir. Shu bilan birga, zamonaviy raqamli texnologiyalar, grafik modellashtirish va interaktiv simulyatsiyalar asosida mavzuni talabalarga yanada aniqroq va tushunarliroq yetkazish metodikasini ishlab chiqish ham maqolaning asosiy maqsadlaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Superpozitsiya prinsipi shuni ta'kidlaydiki, agar tizimda bir nechta mustaqil tebranish mavjud bo'lsa, ularning natijaviy harakati ularning algebraik yig'indisiga teng bo'ladi. Bu qonuniyat mexanik tebranishlarda ham, elektromagnit to'liqlarda ham, kvant mexanikasida ham amal qiladi.

Matematik ifoda:

$$x(t) = x_1(t) + x_2(t) + \dots + x_n(t)$$

Agar ikki tebranishning chastotasi va yo'nalishi bir xil bo'lsa, natijaviy tebranish ham garmonik bo'ladi. Masalan:

$$x_1(t) = A_1 \cos(\omega t + \varphi_1), \quad x_2(t) = A_2 \cos(\omega t + \varphi_1)$$

yig'indisi natijasida yangi garmonik tebranish hosil bo'ladi:

$$x(t) = A \cos(\omega t + \varphi)$$

bu yerda A - natijaviy amplituda bo'lib, quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$A = \sqrt{A_1^2 + A_2^2 + 2A_1A_2 \cos(\varphi_1 - \varphi_2)}$$

Mazkur formulani talabalarga tushuntirishda geometrik metoddan foydalanish samarali natija beradi.

Agar ikki tebranish o'zaro perpendikulyar yo'nalishda yuz bersa, ularning yig'indisi fazoviy trayektoriya shaklida ifodalanadi. Masalan:

$$x(t) = A \sin(\omega_1 t), \quad y(t) = A \cos(\omega_2 t + \varphi)$$

Bunday holda zarrachaning harakati tekislikda murakkab chiziqlar hosil qiladi. ω_1 va ω_2 ning nisbatiga qarab Lissaju figuralari vujudga keladi. Ushbu figuralar optikada, signal analizida va fizik laboratoriyalarda tebranishlarning faza va chastotasini aniqlashda qo'llanadi.

Bunday holda zarrachaning harakati tekislikda murakkab trayektoriya hosil qiladi. Agar $\omega_1 = \omega_2$, u holda trayektoriya ellips bo'ladi. Agar $\omega_1 : \omega_2$ nisbati ratsional son bo'lsa, chiroyli chiziqlar – Lissaju figuralari hosil bo'ladi. Ularning ko'rinishi faza farqi φ va chastotalar nisbatiga bog'liq.

Lissaju figuralari tarixda ossillograflarda signallarning nisbatini aniqlashda keng qo'llanilgan.

Agar bir tomonga yo'nalgan ikki tebranish

$$x_1(t) = A \cos(\omega_1 t), \quad x_2(t) = A \cos(\omega_2 t)$$

chastotasi biri-birida kam farq qilsa ($\omega_1 = \omega_2$), natijada "tepki" tebranish hodisasi yuzaga keladi. Uning siljish tenglamasi:

$$x(t) = 2A \cos\left(\frac{\omega_1 - \omega_2}{2} t\right) \cos\left(\frac{\omega_1 + \omega_2}{2} t\right)$$

Bu formula shuni ko'rsatadiki, natijaviy tebranishning amplitudasi vaqt bo'yicha sekin o'zgaradi va "tepki" chastotasi $\Delta\omega = \omega_1 - \omega_2$ bilan belgilanadi. Akustikada bu hodisa ikki cholg'u asbobi bir oz farqli chastotada chalinsa, hosil bo'ladigan "tepki" tovushlari orqali kuzatiladi.

Tadqiqotda tebranishlarni qo'shish mavzusini o'qitish metodikasi nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi. Avvalo, mavjud ilmiy manbalar tahlil qilinib, mavzuni o'qitishda uchraydigan pedagogik qiyinchiliklar aniqlab olindi. Pedagogik tajriba-sinov ishlari orqali talabalarning bilim darajasi baholandi va dars jarayonida raqamli texnologiyalar integratsiya qilindi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, tajriba-sinov, kuzatish va statistik qayta ishlash metodlari qo'llanildi. Natijalar testlar yordamida solishtirilib, raqamli texnologiyalardan foydalanish mavzuni samarali o'zlashtirishga yordam berishi isbotlandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tebranishlarni qo'shish mavzusi nazariy jihatdan murakkab va ko'p qirrali bo'lib, uni talabalarga yetkazishda bir qator metodik muammolar yuzaga keladi. Eng avvalo, ushbu jarayonlarning matematik asoslari - sinusoidal funksiyalar, fazalar

farqi va interferensiya hodisalarini tushunish talabalardan aniq matematik tayyorgarlikni talab qiladi. Ammo ko'p hollarda talabalar faza tushunchasini intuitiv anglashda qiyinchiliklarga duch keladilar, bu esa natijaviy tebranishning shaklini tasavvur qilishni mushkullashtiradi.

Ikkinchi muammo - mavzuning ko'rgazmalilik darajasi yetarli emasligi. An'anaviy darsliklarda tebranishlarni qo'shish jarayonlari ko'proq formulalar orqali ifodalanadi, lekin grafik va animatsiyalar yetishmaydi. Natijada talabalar garmonik tebranishlarning o'zaro ta'siridan hosil bo'ladigan Lissaju figuralarini yoki amplituda va chastotalar farqi ta'sirida yuzaga keladigan "tepki" hodisasini tasavvur qilishda qiynaladilar.

Uchinchi muammo - tajriba va amaliy mashg'ulotlarning cheklanganligi. Tebranishlarni qo'shish tajribalarini oddiy laboratoriya sharoitida to'liq ko'rsatib berish mushkul. Masalan, turli chastotalar va fazalarda harakatlanadigan ikkita to'liqinning natijasini talabalar ko'z oldida jonli ravishda aks ettirish qiyin. Bu esa mavzuni nazariy jihatdan tushuntirish bilan cheklanib qolishga olib keladi.

Shuningdek, tebranishlarni qo'shish masalalarini yechishda talabalarda ko'pincha "matematika fizikani yutib ketadi" degan taassurot paydo bo'ladi. Chunki asosiy e'tibor matematik hisob-kitoblarga qaratilib, fizik mazmun ikkinchi planga tushib qoladi. Bu esa mavzuning mohiyatini chuqur o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi.

Tebranishlarni qo'shish mavzusini o'qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanish mavjud metodik muammolarni bartaraf etishda muhim ahamiyatga ega. Avvalo, kompyuter dasturlari va simulyatsiyalar yordamida talabalar tebranishlarning matematik ifodasini grafik va animatsion ko'rinishda kuzatish imkoniga ega bo'ladilar. Natijada faza, chastota, amplituda kabi abstrakt tushunchalarning fizik mazmunini aniqroq idrok etishga yordam beradi.

Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida masalalar yechimi avtomatlashtirilgan tarzda taqdim etilishi mumkin. Bunda talaba kiritilgan dastlabki parametrlar asosida avtomatik grafik va tahliliy natijani oladi. Bu jarayon talabalarni ko'proq fizik mazmunga e'tibor qaratishga, matematik hisoblarni esa kompyuter yordamida tez va samarali amalga oshirishga imkon yaratadi.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan vositalar tebranishlarni qo'shish mavzusida:

- abstrakt tushunchalarni ko'rgazmali qilish;
- amaliy tajribalarni virtual muhitda tashkil etish;
- talabalarning mustaqil faoliyatini kuchaytirish;
- motivatsiyani oshirish va ilmiy tafakkurni rivojlantirish imkonini beradi.

Turli yo'nalishlarda sodir bo'layotgan tebranishlarning qo'shilish jarayonini vizual kuzatish imkoniyatini beruvchi mualliflik dasturi ishlab chiqildi. Mazkur dasturda foydalanuvchi tomonidan tebranishlarning asosiy parametrlari – amplituda, chastota va fazalar farqi erkin o'zgartiriladi. Shu orqali bir nechta mustaqil tebranishlarning superpozitsiyasi natijasida hosil bo'ladigan murakkab tebranishlarning shakllanishi real vaqt rejimida kuzatiladi.

Dastur yordamida, masalan, fazalar farqi o'zgartirilganda hosil bo'ladigan interferensiya hodisalari, amplitudalar nisbati o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan natijaviy tebranishlarning intensivligi hamda chastotalar farqi mavjud bo'lganda kuzatiladigan "tepki" hodisalari ilmiy asoslangan holda ko'rsatib beriladi. Bu esa talabalar uchun nazariy tushunchalarni faqat matematik formulalar darajasida emas, balki grafik va dinamik modellar orqali yanada ravshanroq anglash imkonini yaratadi.

Mazkur imkoniyatlar turli eksperimental sharoitlarni modellashtirish, tebranishlarning fazoviy va vaqt bo'yicha xususiyatlarini o'rganish, shuningdek, ularning fizik mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, dasturdan foydalanish orqali talabalar garmonik tebranishlar nazariyasidagi asosiy tushunchalarni mustahkamlash, fazalar farqi va chastotalar nisbatining natijaviy tebranish shakliga ta'sirini ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Shu tariqa, ishlab chiqilgan dastur nafaqat o'quv jarayonida samarali didaktik vosita sifatida, balki ilmiy tadqiqotlarda ham qo'llanishi mumkin bo'lgan interaktiv platforma vazifasini bajaradi.

Dasturdan foydalanish bo'yicha imkoniyatlarni ochib berish va uning o'quv jarayonida qo'llash qulayliklarini namoyon etish uchun ayrim tipik masalalar tahlil qilinadi.

1. Bir xil $T_1=T_2=1,0$ s davrli va amplitudalari $A_1=A_2=1$ sm bo'lgan bir xil yo'nalishdagi ikkita garmonik tebranishlar qo'shiladi. Tebranishlarning boshlang'ich fazalari $\varphi_1=0,358$ rad va $\varphi_2=0,802$ rad ga teng. Hosil bo'lgan tebranishning amplitudasi A ni aniqlash talab etilsin.

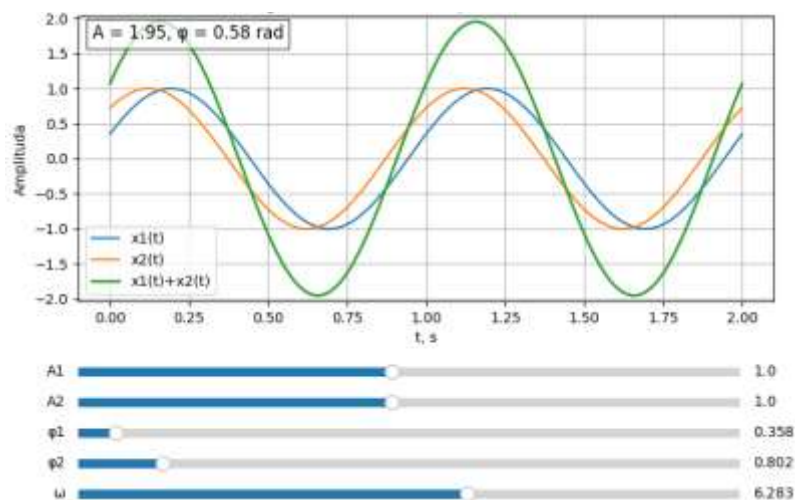
Natijaviy tebranish amplitudasini topish ifodasiga asosan hisoblash bajaramiz:

$$A = \sqrt{A_1^2 + A_2^2 + A_1 A_2 \cos(\varphi_1 + \varphi_2)} = 1,950 \text{ m.}$$

A ning 5–rasmdagi qiymati ham 1,95 m ekanligi ko'rsatilgan. Navbatda natijaviy tebranishning boshlang'ich fazasini aniqlaymiz:

$$\varphi = \arctg \frac{A_1 \sin \varphi_1 + A_2 \sin \varphi_2}{A_1 \cos \varphi_1 + A_2 \cos \varphi_2} = \arctg \frac{1 \cdot \sin 0,358 + 1 \cdot \sin 0,802}{1 \cdot \cos 0,358 + 1 \cdot \cos 0,802} = 0,6549.$$

Tangens funksiyasi mazkur qiymatga $\varphi \approx 0,58$ rad qiymatda erishadi. 5–rasmda ham yig'indi tebranishning boshlang'ich fazasi $\varphi=0,58$ rad ekanligi grafik ko'rinishda tasdiqlangan.

1–rasm.

1–rasmda ko'rsatilgan interaktiv dastur yordamida qo'shilayotgan tebranishlarning amplitudalari A_1 , A_2 boshlang'ich fazalari φ_1 , φ_2 hamda doiraviy chastotasi ω ni slayderlar orqali real vaqt rejimida osonlik bilan o'zgartirish, natijada hosil bo'lgan natijaviy tebranish grafigini va uning boshlang'ich fazasi qiymatini ko'rish mumkin. Ushbu vizual vosita orqali olingan grafiklar va ekranda ko'rsatilgan A hamda φ qiymatlari analitik ifodalar bilan sodda va tez taqqoslanishi mumkin. Natijada dastur nafaqat nazariy natijalarni eksperiment tarzida tasdiqlash va

parametrlarning natijaviy tebranishga ta'sirini kuzatish uchun qulay platforma sifatida xizmat qiladi, balki talabalarning tushunishini osonlashtirish, o'qitish jarayonida tezkor tahlil va sezilarli metodik soddalashtirish imkoniyatini ham beradi.

2. $\nu_1 = 8,5 \text{ Gst}$, $\nu_2 = 11 \text{ Gst}$ chasotali bir tomonga yo'nalgan tebranish berilgan. Ularning yig'indisini toppish talab etilsin.

2–rasmda vaqt oqida “tepki” tebranishning davri $T = 0,6 \text{ s} - 0,2 \text{ s} = 0,4 \text{ s}$ ga teng. 2–rasmda berilgan chastotalar qiymatlaridan “tepki” tebranish davrini

$$T = \frac{1}{\Delta \nu} = \frac{1}{\nu_2 - \nu_1}$$

ifodadan hisoblaymiz. uning natijasi: $T = \frac{1}{11 - 8,5 \text{ Gst}} \cdot \frac{1}{\text{Gst}} = 0,4 \text{ s}$.

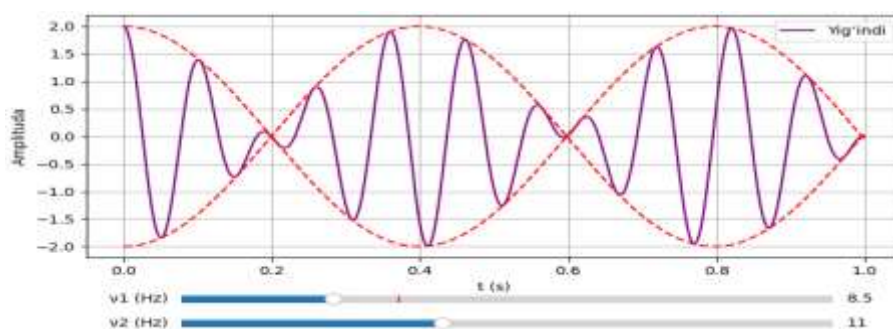
Bundan tashqari, qavs ichidagi ko'paytuvchi cosot ga nisbatan sekin o'zgaradi. Shuning uchun natijaviy tebranish x ni chastotasi ω bo'lgan modulyatsiyalangan garmonik tebranish sifatida qarash mumkin, uning samarali amplitudasi A_{eff} esa vaqt o'tishi bilan

$$A_{\text{eff}} = \left| 2A \cos \frac{\Delta \omega}{2} t \right|$$

qonuniyat bo'yicha o'zgaradi. $\Delta \omega = 2\pi \cdot \Delta \nu$ ekanligini e'tiborga olib, (3) ifoda bo'yicha hisoblashlar bajaramiz. Uning natijasi 1–jadvalda keltirilgan.

1–jadval

$t \text{ (s)}$	0,2	0,4	0,6	0,8	1,0
$A_{\text{eff}} \text{ (m)}$	0	2	0	2	0

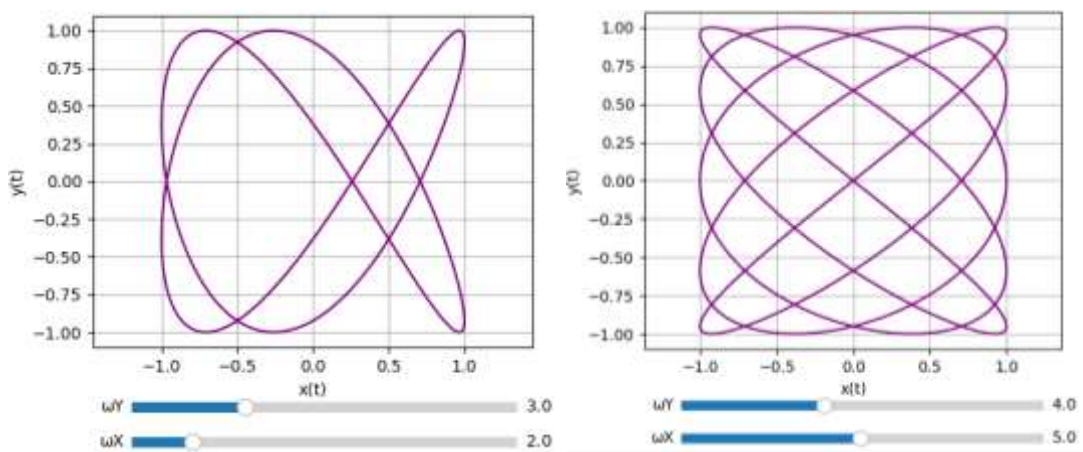

2–rasm.

2–rasmda keltirilgan grafik tahlili shuni ko'rsatadiki, natijaviy tebranishning samarali amplitudasi A_{eff} (qizil rangli chiziq bilan ifodalangan) vaqtga bog'liq holda muntazam ravishda o'zgarib boradi. Ushbu o'zgarish qonuniyati 1–jadvaldagi qiymatlar bilan to'liq mos keladi. Grafik va jadvaldagi natijalar orasidagi muvofiqlik esa modellashtirish jarayonining to'g'riligini va nazariy hisoblashlarning amaliy tajribada ham tasdiqlanishini ko'rsatadi.

O'qaro perpendikulyar garmonik tebranishlarning qo'shilishi jarayoni ilmiy jihatdan murakkab matematik tahlil talab qiluvchi masala bo'lib, u turli chastota va fazalar nisbatida hosil bo'ladigan Lissaju shakllari orqali ifodalanadi. Mazkur jarayonning o'quv jarayonida qo'llanishi esa talabalar uchun nafaqat matematik apparatni chuqurroq o'zlashtirish imkonini beradi, balki vizual tasvirlar va raqamli modellashtirish vositalari orqali mavzuga bo'lgan ta'limiy qiziqishni ham oshiradi.

Chastotalar nisbati $n:k$ bo'lganda, jism bir vaqt birligida Ox o'qi bo'yicha n ta, Oy o'qi bo'yicha esa k ta to'liq tebranish bajaradi. Shu sababli hosil bo'ladigan trayektoriya yopiq Lissaju figurasi ko'rinishini oladi. Masalan, 3–rasm (a) da jism Ox yo'nalishda 2 ta, Oy yo'nalishda 3 ta to'liq tebranish amalga oshiradi; 3–rasm (b) da esa Ox bo'yicha 5 ta, Oy bo'yicha 4 ta to'liq tebranish kuzatiladi.

3–rasm.

Lissaju figuralari–ta'lim jarayonida bir nechta pedagogik imkoniyatlarga ega:
– talabalar tebranishlarning nazariy ifodalarini faqat matematik formulalar orqali emas, balki vizual shaklda ham kuzatishi mumkin. Bu mavzuni tushunishni sezilarli darajada yengillashtiradi;

- Lissaju figuralari sinusoidal funksiyalarning qo‘shilishi, chastotalar nisbati va faza tushunchalarini bir vaqtning o‘zida ko‘rsatib, talabalarda matematik modellash va fizik hodisalar orasidagi bog‘liqlikni anglash qobiliyatini rivojlantiradi;
- talabalar turli parametrlarni (amplituda, chastota, faza) o‘zgartirish orqali turli shakllarning hosil bo‘lishini kuzatadi, bu esa ularni mustaqil izlanishga, tajribaviy xulosalar chiqarishga undaydi;
- zamonaviy dasturlar yordamida Lissaju figuralarini interaktiv tarzda yaratish o‘quv jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

XULOSA

Tebranishlarni qo‘shish nazariyasi fizikaning ko‘plab bo‘limlari va texnik amaliyotda katta ahamiyatga ega bo‘lib, jarayonlarning mohiyatini chuqur anglashni talab etadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy o‘qitish metodlari ko‘pincha mavzuning fizik mazmunini yetarlicha yoritib bera olmaydi va talabalarda nazariy tushunchalar yuzaki shakllanadi.

Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqilgan metodika talabalarning murakkab jarayonlarni vizual qabul qilishini, tebranishlarning fazaviy qo‘shilishi va interferensiya xususiyatlarini intuitiv ravishda tushunishini ta’minlaydi. Interaktiv dasturiy vositalar orqali o‘quvchilarda mustaqil tahlil qilish ko‘nikmalari shakllanib, motivatsiya sezilarli darajada oshadi.

Shu bois, tebranishlarni qo‘shish mavzusini o‘qitishda grafik modellashtirish, animatsiya va simulyatsiyalarni keng qo‘llash nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlaydi, balki ta’lim jarayonini innovatsion bosqichga olib chiqadi. Ushbu metodika keyingi tadqiqotlarda boshqa kvant va klassik tebranish jarayonlarini o‘qitishda ham samarali qo‘llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Jearl Walker, David Hallidey, R.Remnick. Fundamentals of physics. ISBN 978–8808–08797–3. 2014
2. Raximov O. Fizika. Darslik. –Samarqand: “Turon Nashr”. 2022. –622 bet. (Rakhimov O. Physics. Textbook. – Samarkand: *Turon Nashr*, 2022. – 622 p.)
3. Gaibov A.G. Fizika. –T.: “Book Trade 2022”, 2022. –461 bet. (Gaibov A.G. Physics. – Tashkent: *Book Trade 2022*, 2022. – 461 p.)
4. Myers B., Muller J.P. Beginning Visual Studio 2019. – Hoboken: Wrox, 2019. 912 p. – ISBN 978-1-119-56938-5.

5. Johnson B. Professional Visual Studio 2017. – Hoboken: Wrox, 2017. 768 p. – ISBN 978-1-119-13205-4.
6. Dawson, M. (2010). *Python® programming for the absolute beginner* (3rd ed.). Boston, MA: Course Technology, Cengage Learning.
7. Цедрик М.С. Умумий физика курсидан масалалар тўплами. –Т.: Ўқитувчи, 1991. –237 бет. (Tsedrik M.S. Collection of Problems in General Physics Course. – Tashkent: O'qituvchi, 1991. – 237 p.)
8. Muxtarov E.K. "Phet inteactive simulations" dasturida fizika fanidan virtual laboratoriya ishlarini bajarish. –Namangan: "Usmon Nosir Media". 2022. –214 bet. (Mukhtarov E.K. Performing virtual laboratory work in physics in the program "Phet interactive simulations". Namangan: "Usmon Nosir Media". 2022. –214 p.)

FIZIKA DARSLARIDA MURAKKAB MASALALARNI IKKI USULDA YECHISH ASOSIDA O'QUVCHILARDA TAHLILIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH

Shomuratova Sarvinoz Mansurovna

Nukus DPI talabasi, e-mail; sarvinozshomuratova25@gmail.com.

D. G'. Xajibayev

Nukus DPI "Fizika" kafedrasi assistent o'qituvchisi, f.-m.f.b. PhD;

A. S. Jalekeshov

Nukus DPI "Fizika" kafedrasi katta o'qituvchisi, f.-m.f.b. PhD;

I.J. Jaksimuratov

Nukus DTU "Energetika va avtomatlashtirish" kafedrasi dotsenti, f.-m.f.b. PhD.

Annotatsiya. Ushbu metodik maqolada fizika fanini chuqurlashtirib o'qitishda, ayniqsa o'quvchilar uchun murakkab tuyulgan masalalarni bir nechta soddalashtirilgan usullar orqali tahlil qilib yechish metodikasi yoritiladi. Jumladan, P_1 va P_2 nuqtalarning tekis harakati orqali ularning o'zaro eng kichik masofasi va shu holatga kelish vaqti ikkita mustaqil usulda aniqlanadi. Mazkur yondashuv o'quvchilarda fazoviy tasavvurni, vektorlar bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Fizika fanini zamonaviy metodlar bilan o'rgatish orqali uni qiziqarli va hayotiy fan sifatida talqin qilish maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: tekis harakat, eng kichik masofa, fazoviy tahlil, vektor usuli, fizika metodikasi, o'qitish uslubi.

ФОРМИРОВАНИЕ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ РЕШЕНИЯ СЛОЖНЫХ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ ДВУМЯ МЕТОДАМИ

Аннотация. В данной методической статье освещается методика решения задач физики, которые кажутся учащимся сложными, с использованием нескольких упрощённых подходов. В частности, анализируется задача нахождения минимального расстояния между двумя равномерно движущимися точками P_1 и P_2 , а также момента времени, когда это расстояние достигается. Оба результата получены двумя независимыми методами. Подобный подход способствует развитию у учащихся пространственного воображения и навыков работы с векторами. Цель статьи - преподавание физики современными методами и представление её как интересной и прикладной науки.

Ключевые слова: равномерное движение, минимальное расстояние, пространственный анализ, векторный метод, методика преподавания физики, дидактика.

DEVELOPING ANALYTICAL THINKING IN STUDENTS THROUGH SOLVING COMPLEX PHYSICS PROBLEMS USING TWO APPROACHES

Annotation. This methodological article discusses an approach to teaching physics through the simplified analysis of problems that often appear complex to students.

Specifically, it addresses a problem involving two uniformly moving points, P_1 and P_2 , and determines the moment when the distance between them is minimized, using two distinct solution methods. This approach helps enhance students' spatial reasoning and vector manipulation skills. The main goal is to make physics more engaging and relevant by applying modern teaching strategies.

Keywords: uniform motion, minimum distance, spatial analysis, vector method, physics teaching methodology, didactics.

KIRISH

Davlatimiz rahbari tomonidan Fizika fanining rivojiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Buning isboti sifati hukumat tomonidan chiqarilayotgan bir qancha qaror va farmonlarni keltirish mumkin [1]. Bu bejiz emas albatta, dunyoning rivojlangan davlatlarining ta'lim sistemasiga nazar soladiga bo'lsak, ularda aynan fizika fani asosidagi fanlar chuqurlashtirilgan holda o'qitilishiga guvoh bo'lamiz. Shu boisdan Fizika fanini chuqurlashtirib o'qitishda va uni talabalar uchun qiziqarli fan sifatida o'qilishiga erishish uchun, kundalik hayotda uchrashadigan, shu bilan birga murakkabroq tuyuladigan masalalarni bir nechta usullarda tahlil qilib yechib ko'rsatish foydali bo'lishi shubhasiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

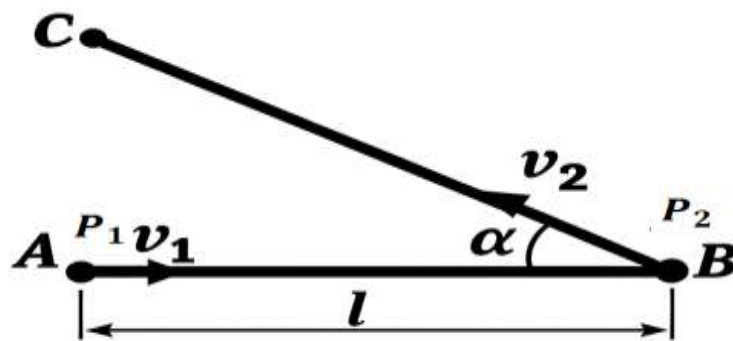
Kinematika bo'limiga oid masalalar o'quvchilarning tasavvur doirasini kengaytiradi va matematik analiz bilan bog'liqlikni kuchaytiradi [2]. Mazkur maqolada kinematika bo'limiga tegishli shunday masalalardan birini, ya'ni ikki nuqtaning tekis harakatidagi eng kichik masofasini topish masalasini tahlil qilinadi. Masala ikki xil – analitik va skalyar – usullarda yechilib, taqqoslanadi. Yechim usullari ketma-ketlikda tushuntiriladi va ularning didaktik afzalliklari ko'rsatib o'tiladi. Bunday yondashuv fanlararo integratsiyani amalga oshirishda, ya'ni matematika va fizikaning uyg'unligida muhim o'rin tutadi [3]. Bu tipdagi masalalar bir qancha adabiyotlardan toppish mumkin. Masalan 4-, 5-, 6- [4-6] adabiyotlar shular jumlasidandir. Talabalarning fizikani chuqur o'zlashtirishi uchun ular tenglamalarni faqat sonli manipulyatsiya emas, balki fizik tushunchalar va jarayonlar bilan bog'liq vosita sifatida ko'rishi zarur [7]. Bu usullar 7-adabiyotda keltiriladi.

Analitik-geometrik yondashuv va Skalyar proeksiya va vektorlar farqi usullaridan foydalanib masala yechimi tahlil qilinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Fizika fanining kinematika bo'limiga tegishli bir masalani yuqoridagi metodologiyadan foydalanib, tahlil qilib tushuntirishga harakat qilamiz.

Masala: P_1 nuqta A dan B ga tomon v_1 tezlik bilan tekis harakat qilmoqda. Ayni paytda P_2 nuqta B dan C ga tomon v_2 tezlik bilan tekis harakat qilmoqda (1-rasm). AB masofa l ga teng ($AB = l$). ABC o'tkir burchak α ga teng. Qanday t vaqt momentida P_1 va P_2 nuqtalar orasidagi r masofa eng kichik bo'lishini va bu masofa nimaga teng ekanligini aniqlang [4].

1-rasm.

Ushbu masalani ikki usulda tahlil qilib yechimni keltirishga harakat qilamiz.

1-usul.

P_1 nuqtaning koordinatasi: $x_1(t) = v_1 t$, $y_1(t) = 0$.

P_2 nuqtaning koordinatasi: $x_2(t) = l - v_2 t \cos \alpha$, $y_2(t) = v_2 t \sin \alpha$,

ular orasidagi masofa: $r^2(t) = (x_2(t) - x_1(t))^2 + (y_2(t))^2$ ga teng. Bundagi $x_1(t)$ va $x_2(t)$ larning o'rniga yuqoridagi ifodalarini olib kelib qo'yamiz

$$r^2(t) = (l - t(v_1 + v_2 \cos \alpha))^2 + (v_2 t \sin \alpha)^2.$$

Qavsdagi ifodalarni darajaga ko'tarib, soddalashtiramiz

$$r^2(t) = l^2 - 2lt(v_1 + v_2 \cos \alpha) + t^2((v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha).$$

Minimum nuqtani olish uchun ushbu ifodadan vaqt bo'yicha hosila olib nolga tenglaymiz,

$$\frac{d}{dt} r^2(t) = -2l(v_1 + v_2 \cos \alpha) + 2t((v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha) = 0.$$

Ushbu tenglamadan t ni topamiz:

$$t = \frac{l(v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha}$$

Topilgan t ni eng kichik masofa fo'rmulasiga qo'yamiz:

$$r_{\min} = v_2 t \sin \alpha = \frac{lv_2 \sin \alpha (v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha}$$

$$\text{Javob: } t_{\min} = \frac{l(v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha} \text{ va } r_{\min} = \frac{lv_2 \sin \alpha (v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha}$$

2-usul. Skalyar proeksiya va vektorlar farqi

A nuqtani koordinata boshi deb olamiz, unda $A(0;0)$, $B(l;0)$ bo'ladi. $\vec{r}_1(t) = v_1 t \vec{i}$ va $\vec{r}_2(t) = l \vec{i} + (-v_2 \cos \alpha \vec{i} + v_2 \sin \alpha \vec{j})t$ bo'ladi. Ushbu yig'indini quyidagicha soddalashtiramiz: $\vec{r}_2(t) = (l - v_2 \cos \alpha) \vec{i} + v_2 t \sin \alpha \vec{j}$.

P_1 va P_2 orasidagi vektor farqini quyidagicha topamiz:

$$r^2(t) = (l - t(v_1 + v_2 \cos \alpha))^2 + (v_2 t \sin \alpha)^2.$$

Bu ifodadan minimal vaqtni quyidagicha topamiz: $\frac{d}{dt} r^2(t) = 0$. ushbu ifodadan

$$\text{vaqtni topamiz. } t_{\min} = \frac{l(v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha}$$

Endi eng kichik masofani topamiz. $r_{\min} = v_2 t \sin \alpha$ ifodadagi vaqtning o'rniga fo'rmulasidagi ifodani olib kelib qo'yamiz. Natijada ushbu fo'rmulani keltirib

$$\text{chiqargan bo'lamiz. } r_{\min} = \frac{lv_2 \sin \alpha (v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha}$$

$$\text{Javob: } t_{\min} = \frac{l(v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha} \text{ va } r_{\min} = \frac{lv_2 \sin \alpha (v_1 + v_2 \cos \alpha)}{(v_1 + v_2 \cos \alpha)^2 + v_2^2 \sin^2 \alpha}.$$

XULOSA

Mazkur maqolada keltirilgan yechimning ikki usuli o'quvchilarni yechimni tahlil qilishga va bir masalani bir nechta usularda yechishga o'rgatishda foydali bo'ladi deb hisoblaymiz. Bunday tipdagi masalalarning bir necha usuldagi yechimlarining tushuntirilishi talabalarning olimpiadalarga tayyrogarlik ko'rish jarayonlarida ham foydali manba bo'lib xizmat qiladi. Fizika fanining har bir bo'limiga bu tipdagi masalalarning tahlil qilib berilgan yechimlarini o'quvchilarga ko'proq o'rgatish orqali ularning logik fikrlashini rivojlantirish kerakligini taklif sifatida aytishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1) O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 19.03.2021 yildagi PQ-5032-son
- 2) Arons A.B. Teaching Introductory Physics. – Wiley, 1990.
- 3) Tursunov N.N. Fizikadan masalalar yechish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2011.
- 4) Bendrikov V.M. Fizika. Masalalar to'plami. – Toshkent: O'zbekiston, 2009.
- 5) Цедрик М. С. Умумий Физика курсидан масалалар тўплами. Тошкент – «Ўқитувчи»-1991
- 6) Волкенштейн В. С. Сборник задач по общему курсу физики. Санк-Петербург. «Книжный мир» 2006.
- 7) Sherin, B.L. How students understand physics equation. Cognition and instruction. 19(4), 479-541. 2001.

UDK: 811.111'342:82

BADIIY ADABIYOTLARNI CHET TILLARNI O'RGANISHDA AHAMIYATI

Xodjayev Dilshod Xamidxonovich

Namangan Davlat Universiteti doktoranti

dilshod8282772@gmail.com

Ilmiy rahbar, pedagogika fanlar nomzodi

dotsent Satarov Aleksandr Xoshimovich

Satarov51@inbox.ru

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilini badiiy adabiyot asosida o'rganishga bag'ishlangan. Adabiy asarlar kontekstida psixologik jihatlar, lug'at zaxirasini boyitish, o'qish va grammatikani tushunish ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilmoqda. O'quvchilarga so'zlashuvchilarning tili va an'alarini chuqurroq tushunishga yordam beradigan madaniy kontekstga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ingliz tilini yanada samarali va qiziqarli o'rganishga xizmat qiladigan adabiyotlarni tanlash, o'qish va muhokama qilish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilmoqda. Maqolada badiiy adabiyotning til ko'nikmalari va madaniy savodxonlikni rivojlantirish vositasi sifatida muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, kontekst, lug'at zaxirasi, o'qish ko'nikmalari, grammatika, madaniy kontekst, kompetentsiya, o'qitish psixologiyasi, adabiy tahlil, ta'lim strategiyalari.

THE IMPORTANCE OF LITERARY WORKS IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

Abstract: this article is dedicated to learning English through literary works. It explores the development of psychological aspects, vocabulary enhancement, reading and grammar comprehension skills within the context of literature. Special attention is given to the cultural context, which helps learners gain a deeper understanding of the language and traditions of native speakers. The article offers practical recommendations on selecting, reading, and discussing literature that makes learning English more effective and engaging. It emphasizes the importance of literature as a tool for developing language skills and cultural literacy.

Keywords: fiction, context, vocabulary, reading skills, grammar, cultural context, competence, teaching psychology, literary analysis, educational strategies.

ЗНАЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация: данная статья посвящена изучению английского языка на основе художественной литературы. Рассматриваются психологические аспекты,

расширение словарного запаса, развитие навыков чтения и понимания грамматики в контексте литературных произведений. Особое внимание уделяется культурному контексту, который помогает учащимся глубже понять язык и традиции носителей. В статье даны практические рекомендации по выбору, чтению и обсуждению литературы, способствующей более эффективному и увлекательному изучению английского языка. Подчёркивается важность художественной литературы как средства развития языковых навыков и культурной грамотности.

Ключевые слова: художественная литература, контекст, словарный запас, навыки чтения, грамматика, культурный контекст, компетенция, психология обучения, литературный анализ, образовательные стратегии.

KIRISH

Bugungi dunyo hamjamiyatini globallashuv davrida dunyo mamlakatlarning barcha sohalari bir-biri bilan integratsiya qilinmoqda, bu jarayonda til bilish darajasi muhim ahamiyat kasb etadi. Chet tillarni bilish yosh mutaxassislariga keng imkoniyatlarni yaratib bermoqda, chunki bizning hozirgi avlod salohiyati, dunyo qarashi, tirishqoqligi, yangilikga intiluvchanligi va mehnat sevarligi bilan ajralib turadi. Yoshlarni til bilishga intilishi ularni chet tillarda chop etilgan asarlarni aslida mutolaa qilish bilan ham ohanga olib borilishi diqqatga sazovor. Shu munosabat bilan O'zbekiston hukumati chet tillarni o'rgatish, uni bilish, badiiy adabiyotlarni mutolaa qilish, yoshlar o'rtasida kitob o'qishni ommalashtirish borasida chor tadbirlarni tashkil etish, rivojlantirish va rag'batlantirish borasida bir qator qaror va farmonlarni ko'rishimiz mumkin: O'zbekiston Respublikasi prezidenti qarori, 10.12.2012 yildagi PQ-1875-sonli "Chet tillarni o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", O'zbekiston Respublikasi prezidenti qarori, 28.11.2023 yildagi PQ-380-sonli "Yoshlar uchun ming kitob", O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori, 19.01.2022 yildagi 34-sonli "Xorijiy tillarni o'rganishni takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar tug'risida", O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarori, 14.12.2020 yildagi 781-sonli "2020-2025 yillarda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va qo'llab-quvatlash".

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Chet tilini o'rganish murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u nafaqat g'ayrat, balki o'quv materialga bo'lgan qiziqishni ham talab qiladi. O'rganilayotgan tilga ishtiyoqsiz va yuzaki munosabatda bo'lish tilni o'zlashtirish jarayonini

o'quvchilar uchun zerikarli va samarasiz bo'lishiga olib keladi, bu esa motivatsiyani pasaytiradi va rivojlanishni sekinlashtiradi. Chet tilini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga ko'maklashuvchi asosiy omillardan biri nazariy bilim va haqiqiy til amaliyoti o'rtasidagi aloqani ta'minlaydigan haqqoniy materiallardan foydalanishdir.

Badiiy adabiyotlarni ingliz tilida mutolaa qilish ingliz tilini o'rganishning eng samarali usullaridan biridir. U boy leksik va grammatik materiallar taqdim etadi, shu bilan birga asarda tasvirlangan madaniy kontekst va tarixiy davrga sho'ng'ish imkoniyatini beradi. Masalan, klassik ingliz adabiyoti, Charlz Dikens romani yoki Uilyam Bleyk she'riyati o'quvchilarni turli davrlarga xos til xususiyatlari bilan tanishtirishi mumkin, bu esa ularning til haqidagi fikrini jonli va o'zgaruvchan hodisa sifatida kengaytiradi.

Shu bilan bir qatorda, badiiy adabiyotlarni o'qish tahlil qilish, talqin qilish va tanqidiy fikrlash kabi kognitiv jarayonlarni rag'batlantiradi va rivojlanishiga omil bo'ladi. Til o'rganish maqsadida badiiy adabiyotlarni mutolaa qilish jarayonida o'quvchilar nafaqat so'z va iboralarni eslab qolishadi, balki ularning ma'nosini kontekstda tushunishni ham o'rganadilar, bu murakkab idiomatik tuzilmalar va metaforalarni o'zlashtirishda muhimdir. Masalan, asarlarda uchraydigan «to kill two birds with one stone» yoki «break the ice» kabi iboralarni so'zma-so'z tarjima qilib bo'lmaydi, lekin kontekst orqali o'quvchilar ularning ma'nosi va qo'llanilishini tushunishni boshlaydilar va kelgusidag essay yozish yoki suhbat jarayonida so'z va iboralarni o'rinli ishlatish ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Badiiy adabiyot til ko'nikmalarini rivojlantirishdan tashqari, hissiy intellekt va madaniy xabardorlikni shakllantirishga xizmat qiladi. Asarlarni ingliz tilida o'qish til o'rganuvchilarga tilda so'zlashuvchilarning qadriyatlari va dunyoqarashini tushunishga yordam beradi, bu esa madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, Jeyn Ostinning romanlarini mutolaa qilish jarayonida o'quvchilar Angliyaning XVIII-XIX asrlardagi ijtimoiy normalari va kundalik voqealiklarini tushunishlari mumkin, Joan Rouling yoki Kazuo Ishiguro kabi zamonaviy mualliflarning asarlari esa zamonaviy ingliz tili va madaniyatining xilma-xilligini ko'rsatadi.

Chet tillarni o'rganish jarayonida uni o'rganishda badiiy asarlarni ahamiyati va o'zlashtirish jarayonini unimdorligini oshirish, o'quvchilarni psixologiyasiga tasiri masalasi haqida quydagi olimlar ish olib borishgan: G'. G'ulomov, N. G'oyibov, Sh. Raxmatullayev, T. G'aniyeva, Z. Qahhorova, N. Jo'rayev, L. Gillian, C. Stephen, Van T.T.M., V.G. Gak, N.V. Safonova, G.I. Bagin, N.D. Galskonova.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tilni o'rganishning psixologik jihatlar

Til o'rganish jarayonida matnlarni mazmuni, hissiy jihatdan ularni qabul qilish bilan chambarchas bog'liq, bu esa uni tanlashda muhim ahamiyatga ega. Badiiy adabiyot hayajonli syujetlari, yorqin qahramonlari va hissiy boyligi bilan tilni o'rganishda kuchli vositaga aylanib bormoqda. O'quvchi badiiy asar olamiga kirib borib, quvonch va hayratlanishdan tortib, qayg'u va rahmdillik, achinishgacha bo'lgan turli tuyg'ularni boshdan kechiradi. Bu tajribalar til materialini chuqurroq va mustahkam o'zlashtirishga yordam beradigan assotsiativ aloqalarni yaratadi.

O'quvchining hissiy ishtiroki til o'rganish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hissiy yuksalish paytida miyaning xotira uchun mas'ul bo'lgan qismlari faollashadi, bu esa yangi leksika va grammatik tuzilmalarni eslab qolish qobiliyatini yaxshilaydi [1]. Masalan, dramatik voqealar yoki yorqin muloqotlar bilan bog'liq bo'lgan so'z va iboralar darsliklarda oson esda saqlanadi. Badiiy adabiyot o'quvchilarga nafaqat so'zlarning ma'nosini, balki ularning soyasini, uslubiy rang va madaniy xususiyatlarini tushunishga yordam beradigan tilni qo'llashning tabiiy, kontekstlashtirilgan namunalarini taqdim etadi.

Shu bilan birga, emotsional jalb qilish empatiya va dunyoni boshqa inson nuqtai nazaridan ko'rish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi, bu madaniyatlararo salohiyatni shakllantirish uchun juda muhimdir. "To Kill a Mockingbird" Xarper Li yoki "The Kite Runner" Xolida Husayniylarning asarlarini mutolaa qilish o'quvchilarda nafaqat yangi so'z va iboralarni, balki shaxslararo muloqotning nozik jihatlarini o'rgatadi, o'quvchilar ijtimoiy muammolar, axloqiy dilemmalar va madaniy qadriyatlar haqida bilib oladi, bu esa tilni o'rganish jarayonini yanada mazmunli va samarador bo'lishiga xizmat qiladi.

Badiiy adabiyotlardan foydalanish chet tili darslari va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarda ijobiy hissiyot uyg'otishga yordam beradi. Adabiy asarni muhokama qilishda yuzaga keladigan muhit o'quvchilarni faol ishtirok etishga, o'z fikrini bildirishga va fikr almashishga undaydi, bu esa o'z navbatida og'zaki nutq mahoratini rivojlantiradi. Qahramonlarning hissiy kechinmalarini tahlil qilish yoki syujetdagi nizolarni talqin qilishga asoslangan guruh muhokamasi o'quvchilarga tabiiy va muhim kontekstda grammatik tuzilmalar va leksikani amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi. Shu yo'sinda biz guruhlarda passiv o'quvchilarni ham faol bo'lishga va badiiy asar va hikoyalarni mutolaa qilishga motivatsiya bergan bo'lamiz.

So'z boyligini boyitish

Chet tilida chop etilgan badiiy adabiyot o'quvchilarga tilning boy leksik zaxirasi bilan tanishish imkoniyatini beradi. Mualliflar turli uslublar, shevalar va xalqni o'ziga hos idiomalaridan foydalanadilar, bu esa o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga yordam beradi. Masalan, Charlz Dikens yoki Jeyn Ostin kabi klassik yozuvchilarning asarlarini o'qiyotganda, o'quvchilar til va madaniyat haqidagi bilimlarini boyitadigan eskirgan so'z va iboralarga duch kelishlari mumkin [2]. Bunday matnlar o'quvchilarga XIX asr Angliyaning tarixiy konteksti va madaniy xususiyatlari haqidagi bilimlarini chuqurlashtirish imkonini beradi. Badiiy adabiyotda ko'pincha an'anaviy darsliklarda har doim ham taqdim etilmaydigan mahalliy shevalar va so'zlashuv iboralari mavjud. Bu, ayniqsa, ingliz tilida so'zlashuvni o'rganishni va til sohiblarini yaxshiroq tushunishni istagan o'quvchilar uchun juda foydali. Yana bir misol, Mark Tven asarlarida AQShning janubiy shtatlari aholisi nutqini aks ettiruvchi amerikanacha ingliz tilining dialektal xususiyatlarini uchratish mumkin. Bunday misollar o'quvchilarga ingliz tili hududlarda turli hil talqinda bo'lishi va bir xil emasligini anglashga, uning mintaqaviy va ijtimoiy farqlarini farqlashga yordam beradi.

Badiiy asarlar ma'lum bir mavzu yoki kasb-hunarga oid so'zlarni kiritish orqali ham lug'at boyligini oshirishga yordam beradi. Agata Kristining detektiv romanlarida o'quvchilar huquqshunoslik yoki kriminalistika bilan bog'liq maxsus atamalarni, Gerbert Uellsning ilmiy fantastic asarlarida esa fan va texnika bilan

bog'liq leksikani uchratishlari mumkin. Shunday qilib, adabiyot faqatgina til boyligining manbaigina bo'lib qolmay, balki inson faoliyatining turli sohalari bilan tanishish vositasiga ham aylanadi.

Tematik lug'atlar

Badiiy adabiyotlarni mutolaa qilish o'quvchilarga mavzuli lug'atlarni shakllantirish uchun noyob imkoniyat yaratadi, bu ayniqsa tilni boshqa bir kasb bilan bog'lab o'zlashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ma'lum bir mavzudagi matnlar bilan tanishish jarayonida til o'rganuvchilar nafaqat o'zlarining leksik zaxiralarini boyitadilar, balki so'z va iboralarning tegishli kontekstda qanday qo'llanilishini ham yaxshiroq tushunadilar. Bunday yondashuv o'rganilayotgan leksikani mavzu guruhlari bo'yicha tartibga solishga yordam beradi, uni yanada tushunarli va tizimli qiladi. Masalan, tabiat haqidagi romanlarni o'qishda o'quvchilar flora va fauna bilan bog'liq leksikani o'rganishlari mumkin, ijtimoiy muammolar haqidagi asarlar esa iqtisodiyot va sotsiologiyaga oid atamalarni o'zlashtirishga yordam beradi [3]. Boshqa janrdagi asarlar asosida ham tematik lug'atlar tuzish mumkin, detektivlar kriminalistika, huquq va tergov bilan bog'liq atamalarni o'rganishga yordam beradi, ilmiy fantastika esa fan, texnologiya va futurologiya bo'yicha keng lug'at to'plamini taklif qiladi. Masalan, Artur Klark yoki Ayzek Azimov romanlarini o'qish sun'iy intellekt, kosmik kema yoki genetik muhandislik kabi so'zlar hisobiga lug'at boyligini oshiradi. Shu jarayonlar natijasida o'quvchida bo'lajak kasb tug'risida tushuncha va malumotlar yig'ila boradi va o'ylaymizki hozir o'rgangan atama va terminlari kelajakda unga foydali bo'ladi.

O'qish ko'nikmalarini rivojlantirish

Badiiy adabiyotlar mutolaasi o'quvchilarda matn o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi, bu jarayonni nafaqat foydali, balki qiziqarli va samarali qiladi. Badiiy matnni o'qish o'quvchilardan kontekstni tushunish, asosiy g'oyalarni ajratib ko'rsatish, qahramonlar va ularning motivatsiyasini tahlil qilish, shuningdek, syujet rivojini kuzatib borish qobiliyatini talab qiladi. Bu ko'nikmalar nafaqat tilni muvaffaqiyatli o'rganish, balki umumiy ta'lim uchun ham muhim, chunki ular tahliliy fikrlash va ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi.

Badiiy adabiyot mutolaa qilishning asosiy afzalliklaridan biri shundaki, u o'quvchilarni qunt bilan va mustaqil ishlashga o'rgatadi. Ko'pgina asarlarda yashirin ma'nolar, metaforalar va ishoralar mavjud bo'lib, ularni o'quvchi anglashi va talqin qila olishi kerak. Bunday ko'nikmalar o'quvchilarga nafaqat badiiy matnlarni yaxshiroq tushunishga, balki ularning kognitiv qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi, bu esa ularning boshqa o'quv fanlarini o'zlashtirishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, badiiy adabiyotga muntazam murojaat qiladigan o'quvchilar matnni tahlil qilish va talqin qilish ko'nikmalari rivojlanganligi sababli, o'qishni tushunish testlarida eng yaxshi natijalarni ko'rsatadilar [4].

Badiiy adabiyot o'qish ko'nikmalarini samarali egallash uchun xilma-xil texnikalarni qo'llash foydalidir. Masalan, matn mazmunini oldindan ko'ra bilish, bunda o'quvchilar asarning nomi yoki dastlabki satrlariga, yoki o'qituvchi tomonidan taqdim etiladigan grafik suratlarga qarab gap nima haqida borishini, asarni janr turini taxmin qiladilar. Bu usul fikrlash faoliyatini faollashtirishga va matnga e'tiborni qaratishga yordam beradi. Vizuallashtirish, ya'ni tasvirlar asosida xayoliy obrazlar yaratish idrokni yaxshilaydi, o'qish jarayonini yanada mazmunli va qiziqarli qiladi. Matnni sharhlash, ya'ni asosiy iboralar, so'zlar yoki g'oyalarni ajratib ko'rsatish ma'lumotni eslab qolish va tartibga solishga yordam beradi, bu ayniqsa chet tilini o'rganishda muhimdir [5].

Kontekstdagi grammatika

Badiiy adabiyot grammatikani kontekstda o'rganish, uni mavhum qoidalar tizimidan tilning jonli va tushunarli vositasiga aylantirishning noyob imkoniyatini taqdim etadi. Grammatik konstruksiyalarni alohida o'rganish o'rniga, o'quvchilar ularning matnda tabiiy qo'llanishini kuzatish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ularni chuqurroq tushunish va eslab qolishga yordam beradi. Bu, ayniqsa, til o'rganuvchilar uchun muhimdir, chunki grammatik tuzilmalar shunchaki nazariy tushunchalar emas, balki fikrlar, his-tuyg'ular va voqealarni tasvirlash vositasiga aylanadi. Mutolaa jarayonida ko'pgina qoidadan mustasno grammatik qoidalariga duch kelishi mumkin, bu shakllar o'quvchini oldindan o'rgangan qoidasiga mos kelmasligi mumkin, biroq bu so'zlashuv, mahalliy nutqda urfga aylangan qoidalar bo'lishi mumkin.

Badiiy asarlar taqdim etgan kontekst o'quvchilarga grammatik hodisalarni harakatda ko'rish imkonini beradi. Masalan, ingliz tilining past perfect yoki future continuous kabi murakkab zamonlari ko'pincha ularni jadvallar yoki o'quv materiallari orqali o'rganishda qiyinchilik tug'diradi. Biroq, roman yoki hikoyani o'qiyotganda, talabalar bu vaqtlardan voqealar xronologiyasini yetkazish, oldindan bilish yoki o'tmishdagi yoki kelajakdagi harakatlarning davomiyligini tasvirlash uchun qanday foydalanilganligini kuzatishlari mumkin. Shuningdek, Vilyam Shekspir asarlaridagi grammatikani tahlil qilish orqali o'quvchilar murakkab zamon va konstruksiyalarni, masalan, shart maylini o'rganishlari mumkin. Grammatikaning kontekstda qo'llanilishini tushunish tilni o'rganishni yanada tabiiy va intuitiv qiladi [6]. Shunday qilib, grammatika mexanik ravishda emas, balki uning funktsionalligini anglash orqali o'zlashtiriladi.

Bundan tashqari, badiiy adabiyotlarni o'qish turli grammatik tuzilmalarning qo'llanilish nozikliklarini tushunishga yordam beradi. Masalan, badiiy asarda ko'p uchraydigan ergash gapli qo'shma gaplar, inversiya yoki emfatik qurilmalar o'quvchilarning faol leksik va grammatik zahirasisiga aylanadi. Bunday misollar talabalarga mualliflarning ma'lum bir ta'sirni yaratish uchun tildan qanday foydalanishini ko'rish imkoniyatini beradi, bu dramatiklikni kuchaytirish, kayfiyatni ifodalash yoki muhim tafsilotga urg'u berish bo'lishi mumkin.

Badiiy adabiyot nafaqat tilni o'rganish vositasi, balki o'zi yaratilgan madaniyat va jamiyat dunyosiga darcha hamdir. Badiiy asarlar ko'pincha tarixiy davr, ijtimoiy tuzilish, qadriyatlar va dunyoqarashning nozik jihatlarini yetkazadi, bu esa tilni faqat o'quv qo'llanmalari orqali o'rganishda har doim ham ko'zga tashlanavermaydi. Bunday asarlarni o'rganish orqali talabalar nafaqat leksika va grammatikani o'zlashtiradilar, balki boy madaniy kontekstga sho'ng'iydilar, bu esa ularga til sohiblarining an'analari, urf-odatlar va mentalitetini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Badiiy adabiyot orqali yetkaziladigan madaniy kontekst madaniyatlararo farqlarni tushunish uchun ayniqsa muhimdir. Masalan, Frensis Skott Fitsjerald romanlari kabi Amerika adabiyoti asarlari "Amerika orzusi"ning o'ziga xos xususiyatlarini, individualizm va erkinlikning qadrini anglashga yordam bersa,

Charlz Dikpens romanlari kabi Britaniya adabiyoti Viktoriya davridagi sinfiy jamiyatning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatadi. Bu bilimlar o'quvchilarni nafaqat til savodxonligiga, balki xalqaro muloqotda muhim bo'lgan madaniy kompetentlikka ham olib keladi.

Bundan tashqari, adabiyot empatiya va bag'rikenglikni rivojlantirishga yordam beradi, chunki u dunyoga boshqa madaniyat vakillari ko'zi bilan qarash imkonini beradi. Matnlarda tasvirlangan qahramonlarning kechinmalari an'ana va urf-odatlarini yanada yaqinlashtiradi va tushunarli qiladi, bu esa, o'z navbatida, til egalari bilan muloqotni osonlashtiradi. Talabalar g'alati tuyulishi mumkin bo'lgan ba'zi iboralar, imo-ishoralar yoki xatti-harakatlar chuqur madaniy ildizlarga ega ekanligini tushuna boshlaydilar.

Adabiyot orqali madaniy moslashuvchanlikni o'rgatish ham muhim jihat hisoblanadi. Masalan, turli madaniy sharoitlarda sodir bo'ladigan romanlar yoki hikoyalarni o'qish talabalarga madaniyatlararo o'zaro ta'sirning haqiqiy vaziyatlariga tayyorgarlik ko'rishga yordam beradi. Bunday bilimlar nafaqat akademik yoki kasbiy maqsadlarda, balki til egalari bilan kundalik muloqot qilish uchun ham zarurdir.

Badiiy adabiyotni mutolaa qilish o'quvchilarga til va madaniyatning vaqt o'tishi bilan o'zgarish jarayonini tadqiq qilish imkonini ham beradi. Masalan, qadimiy asarlar urushlar, ijtimoiy inqiloblar yoki ilmiy kashfiyotlar kabi tarixiy voqealarning jamiyat va uning tiliga qanday ta'sir ko'rsatgani haqida hikoya qilishi mumkin. Bu o'quvchilarga madaniyatning rivojlanish dinamikasini yaxshiroq tushunishga va tilning milliy o'zlikni aks ettirish va saqlash uchun qanday qo'llanilishini anglashga yordam beradi.

Badiiy adabiyotda ko'tarilgan mavzular sevgi va do'stlikdan tortib, ijtimoiy ziddiyatlar va tarixiy voqealargacha bo'lishi mumkin. Ushbu mavzularni muhokama qilish o'quvchilarning tanqidiy ko'nikmalarini rivojlantirishga va o'z fikrlarini ingliz tilida ifoda etishga yordam beradi [7].

Ingliz tilini badiiy adabiyotlar yordamida samarali o'rganish uchun quyidagi tavsiyalardan foydalanish mumkin:

Til bilish darajangizga mos keladigan kitoblardan boshlang. Bu moslashtirilgan matnlar yoki yoshlar uchun mo'ljallangan asarlar bo'lishi mumkin. Bu jarayonda o'quvchilarga quydagi platformalar yaqinda yordam beradi: Project Gutenberg, American Literature, Storyberries, Manybooks.

Ovozli o'qish talaffuz va eshitish qobiliyatini yaxshilashga yordam beradi. Bundan tashqari, bu matnni yaxshiroq tushunishga xizmat qiladi. O'qilgan asarlar haqida munozaralar uyushtiring. Bu ingliz tilida muloqot qilish va misollar keltirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Matnlarda uchragan yangi so'z va iboralarni yozib borish orqali lug'at daftaringizni to'ldiring. Ularni muntazam takrorlab turing.

Qahramonlarning xarakterlari va syujet rivojini tahlil qilish orqali sxemalar yoki jadvallar tuzing. Bu matnni chuqur tushunishga yordam beradi va yozish ko'nikmalarini yaxshilaydi [8].

XULOSA

Ingliz tilini badiiy adabiyotlar mutolaasi asosida o'rganish tilni o'zlashtirishning samarali va qiziqarli usuli hisoblanadi. Badiiy adabiyot nafaqat so'z boyligini oshiradi va o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki o'quvchilarni ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar madaniyati va an'analari, qadriyatlari haqida ma'lumot beradi. O'qitishda badiiy matnlardan foydalanish til va uning nozik jihatlarini chuqurroq tushunishni shakllantirishga yordam beradi, bu esa o'rganish jarayonini nafaqat samarali, balki qiziqarli qiladi. Shu bilan bir qatorda badiiy adabiyotlar mutolaasi yordamida o'quvchini tarbiyaviy salohiyatini ham oshirish imkoniyatiga ega bo'lamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Lex.uz sayt ma'lumotlaridan foydalandi. www.lex.uz
2. G. M. (2020). Emotional Engagement in Language Learning. *Journal of Language Studies*, 15.
3. Smith, J. (2018). The Lexicon of Literature: A Study of Vocabulary in Classic Novels. *Linguistic Review*, 220.
4. Brown, A. (2019). Thematic Vocabulary in Literary Texts. *Language and Literature Journal*, 105
5. Miller, R. (2021). Reading Skills and Literary Analysis: A Comprehensive Guide. *Educational Research*, 75.

6. Thompson, L. (2017). Reading Techniques for Language Learners. Teaching English Journal, 88.
7. Johnson, P. (2022). Grammar in Literature: Contextual Learning. Applied Linguistics, 134.
8. Davis, S. (2019). Cultural Contexts in Literature and Language Learning. Cross-Cultural Studies, 46.
9. Walker, T. (2020). Effective Strategies for Reading and Analyzing Literature. Language Education Review, 212.

UDK: 37.026.6

PEDAGOG-O'QITUVCHINING TA'LIM SOHASIDAGI O'RNI

Aliyeva Matluba Jakbaraliyevna

*Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika nazariyasi va tarixi
yo'nalishi 1-kurs magistranti*

Tel: +998941521147

matlubaaliyeva37@gmail.com

ORCID ID: [0009-0004-1370-7002](https://orcid.org/0009-0004-1370-7002)

Annotatsiya: Mazkur maqolada pedagog-o'qituvchining ta'lim sohasidagi o'rni, asosiy fazilatlari, bigingi kunda o'qituvchilar uchun yaratib berilayotgan sharoitlar, ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar haqidagi ma'lumotlarni bilib olish mumkin.

Kalit so'zlar: yoshlar, ta'lim-tarbiya, pedagog, o'qituvchi, barkamol avlod, tarbiya, islohotlar, Uchinchi Renessans, jamiyat.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: В данной статье можно узнать о роли педагога-преподавателя в сфере образования, основных качествах, условиях, создаваемых в настоящее время для учителей, проводимых реформах в сфере образования.

Ключевые слова: молодежь, образование-воспитание, педагог, учитель, гармоничное поколение, воспитание, реформы, третье возрождение, общество.

THE ROLE OF THE TEACHER IN EDUCATION

Annotation: In this article, it is possible to find out information about the role of the educator-teacher in the field of education, the main qualities, the conditions created for teachers on biging day, the reforms carried out in the field of Education.

Keywords: youth, education, pedagogue, teacher, harmonious generation, education, reforms, Third Renaissance, society.

KIRISH

Shiddat bilan rivojlanib borayotgan bugungi dunyoda ta'lim-tarbiya masalasi dolzarb masala sifatida mamlakatimizning oldida turgan muhim masalalardan biridir. Buning yaqqol misoli Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev bundan ikki yil avval O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqida "Biz keng ko'lamli demokratik o'zgarishlar, jumladan, ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri, ya'ni Uchinchi Renessans poydevorini

yaratishni o'zimizga asosiy maqsad qilib belgiladik. Bu haqda gapirar ekanmiz, avvalo, Uchinchi Renessansning mazmun-mohiyatini har birimiz, butun jamiyatimiz chuqur anglab olishi kerak"[1], deb yurtimiz ta'lim-tarbiya sohasining strategik vazifasini belgilab bergan edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati pedagog-o'qituvchi va yosh avlodni intellektual va ma'naviy-axlohiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuqaroning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqni kafolatlaydi. Tadqiqot davomida ilmiy, nazariy, uslubiy adabiyotlar, xorij va o'zbek olimlarining qator ilmiy maqolalari, tezislari va adabiyotlarini nazariy tahlili va umumlashtirish, psixologik-pedagogik kuzatish, qiyosiy-pedagogik tahlil kabi metodlardan foydalanilgan. Buyuk allomalarimizning pedagoglar faoliyatiga oid yangi g'oyalar, yangicha yondashuvlarni ta'limga joriy qilish bo'yicha tinmay izlanishlar olib borganlarini ko'rish mumkin. Sharqning buyuk allomalari Muhammad Ibn Muso al-Xorazmiy, Axmad al Farg'oniy, Abu Ali Ibn Sino, Abdulla Avloniy, Forobiy, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muxammad Boburlar o'z davrining yangi ilg'or pedagogik g'oyalar, fikrlar namoyandalaridir. Mustaqil ta'lim-o'sha davrdagi eng samarali usullar hisoblangan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagogikaning ko'pgina muammolarini hal etishda ta'lim-tarbiya sohasida o'rttirilgan tajribalarni o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilg'or pedagog-o'qituvchilar tajribasi bilan bir qatorda, oddiy o'qituvchilarning faoliyatlari ham o'rganib boorish lozim. Chunki tajribalarni o'rganish jarayonida muammo, yutuq va kamchiliklar aniqlanadi. Hozirgi zamon pedagogika fani oldida turgan muhim muammolardan biri –o'qituvchi va pedagogik mehnat sharoiti muammosi hisoblanadi. Chunki o'qituvchida barcha pedagogik g'oyalar mujassamlangan bo'lib, uning faoliyati orqali bu g'oyalar amalga oshiriladi va hayotga tatbiq etiladi. O'qituvchining ko'p qirrali va murakkab faoliyati zamirida yosh avlodni odobli,

axloqli qilib tarbiyalash, ularni bilimlar bilan rivojlantirish kabi muhim vazifalar yotadi. Bularni bajarishda esa pedagog-o'qituvchining faoliyati xilma-xildir.[2]

Ta'lim islohotlari orqali O'zbekistonda yangi Uyg'onish davri uchun poydevor yaratish o'z-o'zidan pedagogika sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlarini belgilab olishni taqozo etadi. Pedagogika fani jamiyat tomonidan belgilangan talablar asosida inson kapitalini yaratishga xizmat qiladi. Buning uchun esa pedagogika fani jamiyat rivojining strategiyasi va ustuvor yo'nalishlariga to'liq mos keladigan ta'lim-tarbiya mazmuni, shakl, metod, vosita va texnologiyalarini ishlab chiqishi hamda uni amalga oshirish mexanizmlarini aniq belgilab berishi lozim.[3] Shuningdek, davlat rahbarimizning yangi islohotlarni xalqqa yetkazish maqsadida o'tkazgan video yig'ilishlarida ham pedagogik ta'lim sohasida keng miqyosdagi o'zgarishlar va yangilanishlar bilan hamohangdir. Maktab ta'limini rivojlantirish, eng avvalo, zamonaviy fikrlaydigan, kreativ va tashabbuskor pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini tubdan isloh qilishni talab etadi. Yangi taraqqiyot sari odimlar ekanmiz, maktab ta'limining drayveri — o'qituvchilarni tayyorlashga mas'ul pedagogika oliy ta'lim muassasalari uchun Prezidentimiz tomonidan olg'a surilgan "Najot — ta'limda, najot — tarbiyada, najot — bilimda" g'oyasi dasturulamal bo'lib xizmat qilmog'i lozim.

XULOSA

O'qituvchi ya'ni ustoz bo'lish yaxshi, lekin o'z navbatida mas'uliyat va sharaflilik kasb hamdir. O'qituvchini jamiyatdagi barcha soha vakillariga ta'lim bergan va ularga mana shu kasbni egallashlariga hissa qo'shgan shaxs sifatida e'tirof etish lozim. Pedagog-o'qituvchi yosh va barkamol avlodning kamolotida, ularga ta'lim va tarbiya berishda yetakchi shaxs bo'lib xizmat qiladi. Bugungi kunda o'qituvchining o'z oldiga qo'yan maqsadi albatta, yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs bo'lib yetishishlari, jumladan, ma'naviy-axloqiy, siyosiy jihatdan tarbiyalash, ular ongiga tabiat, jamiyat, ijtimoiy hayot tamoyillarini singdirish, tanqidiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan. O'qituvchida pedagogik mahoratni shakllantirish uchun avvalo pedagogik ishni ilmiy asosda tashkil qilish lozim. Buning uchun o'qituvchining istak va qiziqishlarini hisobga olish, uning intilishi va

boshqa tashqi omillarini bir – biriga uyg'unlashtirib, kasbi va shaxsining xususiyatlaridan kelib chiqqan holda faolligini oshirishni nazarda tutish kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh.Mirziyoyevning yangi islohotlarni xalqqa yetkazish maqsadida o'tkazgan video yig'ilishlaridagi nutqi.
2. Pedagogika nazariyasi va tarixi. R.Mavlanova, N.Voxidova, N.Raxmanqulova. Toshkent. 2010. 26-bet
3. Pedagogik mahorat. Darslik: A.A.Xoliqov; O'zR Oliy va o'rta maxsus ta'limvazirligi.Toshkent., "Iqtisod -moliya, 2011, 420 bet.
4. Pedagogik mahorat. O'quv qo'llanma. R.Mavlonova, D.Abdurahimova..-Toshkent., "Fanva texnologiya", 2009,176 bet.
5. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent, 2003.
5. cuberleninka.ru

TANQIDIY FIKRLASH TUSHUNCHASINING ILMIY-NAZARIY IZOHI VA PEDAGOGIK PARADIGMADAGI O'RNI

Eraliyeva Dilnoza Oybek qizi

Namangan viloyat pedagogic mahorat markazi

E-mail: oybekovnaaa@mail.ru

Tel: +99894-908-57-57

Annotatsiya: Maqolada tanqidiy fikrlash tushunchasining mazmun-mohiyati, uning ilmiy-nazariy asoslari hamda pedagogik paradigmadagi o'rni keng yoritiladi. Tanqidiy fikrlash zamonaviy ta'lim tizimida talabaning shaxsiy intellektual rivoji, mantiqiy xulosa chiqarish va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi asosiy kompetensiya sifatida baholanadi. O'zbek tili muhitida xorijiy va mahalliy talabalarni o'qitishda ushbu tushunchaning dolzarbligi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, kognitiv faollikni kuchaytirish va lingvokulturologik hamda psixolingvistik omillarni uyg'unlashtirish orqali namoyon bo'ladi. Tadqiqotda tanqidiy fikrlashning nazariy talqinlari, turli olimlar tomonidan berilgan ta'riflar tahlil qilinadi, shuningdek, uni rivojlantirishga xizmat qiladigan didaktik yondashuvlar ilmiy asosda izohlanadi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, pedagogik paradigma, nazariy asos, kognitiv faoliyat, mustaqil qaror, lingvokulturologiya, psixolingvistika, ta'lim samaradorligi, didaktik yondashuv, kompetensiya.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ» И ЕГО МЕСТА В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ

Аннотация: В статье раскрывается сущность понятия «критическое мышление», его научно-теоретические основы и место в современной педагогической парадигме. Критическое мышление рассматривается как ключевая компетенция, формирующая у студентов способности к логическому рассуждению, самостоятельному принятию решений и аналитическому подходу к проблемным ситуациям. В условиях преподавания узбекского языка важность развития критического мышления проявляется в повышении эффективности образовательного процесса, активизации когнитивной деятельности и интеграции лингвокультурологических и психолингвистических факторов. В исследовании анализируются теоретические интерпретации критического мышления и подчеркиваются дидактические подходы, способствующие его формированию.

Ключевые слова: критическое мышление, педагогическая парадигма, теоретическая основа, когнитивная деятельность, самостоятельное решение, лингвокультурология, психолингвистика, эффективность обучения, дидактический подход, компетенция.

SCIENTIFIC-THEORETICAL EXPLANATION OF THE CONCEPT OF CRITICAL THINKING AND ITS PLACE IN THE PEDAGOGICAL PARADIGM

Abstract: *This article explores the concept of critical thinking, its scientific-theoretical foundations, and its role in the modern pedagogical paradigm. Critical thinking is regarded as a key competence that develops students' abilities for logical reasoning, independent decision-making, and analytical approaches to problem situations. In the context of teaching the Uzbek language, the significance of fostering critical thinking is reflected in enhancing educational effectiveness, stimulating cognitive activity, and integrating linguocultural and psycholinguistic factors. The study analyzes theoretical interpretations of critical thinking, reviews definitions proposed by scholars, and highlights didactic approaches that contribute to its development in higher education.*

Keywords: *critical thinking, pedagogical paradigm, theoretical foundation, cognitive activity, independent decision-making, linguoculturology, psycholinguistics, educational effectiveness, didactic approach, competence.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi inson kapitalini rivojlantirish, ijtimoiy-madaniy muhitga moslashgan, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan shaxsni shakllantirishga yo'naltirilgan. Bu jarayonda tanqidiy fikrlash tushunchasi muhim metodologik kategoriya sifatida qaraladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat bilimlarni chuqur o'zlashtirish, balki ulardan samarali foydalanish, yangicha g'oyalar ishlab chiqish va madaniyatlararo muloqotda faol ishtirok etishga imkon yaratadi. Shuning uchun ham bugungi ta'lim paradigmasida bu tushuncha ta'lim samaradorligining asosiy mezonlaridan biri sifatida talqin qilinmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ilmiy adabiyotlarda "tanqidiy fikrlash" tushunchasiga turlicha ta'riflar berilgan. Masalan, J. Dewey (1933) uni muammoli vaziyatlarni oqilona tahlil qilish va dalillarga asoslangan xulosa chiqarish qobiliyati sifatida ta'riflagan. R. Ennis (2015) tanqidiy fikrlashni "o'ylangan, maqsadli va ratsional qaror qabul qilish jarayoni" deb ko'rsatadi. D. Halpern (2014) esa bu jarayonni ijodiylik, refleksiya va baholash faoliyatining uyg'unligi sifatida ko'radi. O'zbek olimlari ham tanqidiy tafakkurni ta'lim jarayonida talabani mustaqil bilim olish, tahliliy yondashuvni

shakllantirish va ijtimoiy faoliyatda samarali ishtirok etish qobiliyatlari bilan bog'liq holda o'rganib kelmoqda.

Tanqidiy fikrlashning nazariy asoslari kognitiv psixologiya, mantiq, lingvistika va pedagogika fanlari kesishgan nuqtada shakllangan. (Vygotsky, 1978) U shaxsning bilish faoliyatini faollashtiradi, mavjud bilimlarni qayta ishlash va yangi kontekstda qo'llash imkonini beradi (Qodirova, 2022). Bu jarayon, ayniqsa, chet tilini o'rganishda va xorijiy talabalarga o'zbek tilini o'rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Hozirgi pedagogik paradigma an'anaviy "bilim berish" modelidan "kompetensiya shakllantirish" modeliga o'tdi. (Ahmadova, 2022) Bu jarayonda tanqidiy fikrlash asosiy kompetensiyalardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ta'limda interaktiv metodlar, muammoli vaziyatlar, bahs-munozara va analitik topshiriqlar tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning samarali vositalaridir. Xususan, o'zbek tili muhitida xorijiy talabalarni o'qitishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ularning lingvokulturologik kompetensiyasini kengaytiradi, psixolingvistik qiyinchiliklarni yengishga yordam beradi va natijada ta'lim samaradorligini oshiradi.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish bugungi kunda nafaqat ta'lim jarayonining metodik talabi, balki jamiyatning intellektual rivojlanish strategiyasi sifatida ham qaralmoqda. Zero, mustaqil fikrlaydigan, dalillarga asoslanib qaror qabul qiladigan va yangicha yondashuvlar ishlab chiqishga qodir shaxsni tayyorlash milliy ta'lim tizimining ustuvor maqsadidir.

XULOSA

Tanqidiy fikrlash tushunchasi ta'limning zamonaviy paradigmasida markaziy o'rinni egallaydi. Uning ilmiy-nazariy izohi shaxsning bilish faoliyatini faollashtiruvchi, ijodiy tafakkurni rag'batlantiruvchi va kompetensiyani shakllantiruvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. Pedagogik amaliyotda esa tanqidiy fikrlash talabalarning mustaqil bilim olish, tahliliy va mantiqiy yondashuvni shakllantirish hamda kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xususan, o'zbek tili muhitida xorijiy talabalarga tanqidiy fikrlashni o'rgatish ta'lim samaradorligini oshiruvchi asosiy vositalardan biri sifatida ilmiy va amaliy jihatdan o'zini oqlamoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmadova, G. M. (2022). *O'zbekiston maktablarida o'zbek tili darslarida rusiyzabon o'quvchilarning nutqiy muloqot madaniyatini rivojlantirish* (DSc dissertatsiyasi avtoreferati). Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.
2. Ermatov, I. (2021). *O'zbek tilshunosligi terminologiyasi: shakllanishi va taraqqiyotining dolzarb nazariy masalalari*. Guliston davlat universiteti.
3. Qodirova, X. M. (2022). O'zbek tilining psixolingvistik tadqiqi. *ResearchGate*.
4. Rahmonova, D. A. (2022). Tilshunoslikda lingvokulturologiyaning o'rganilishi. *CyberLeninka*.
5. Tursunova, O. F. (2024). *O'zbek tili ta'limida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish metodikasi* (PhD dissertatsiyasi avtoreferati). Buxoro davlat universiteti.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
7. Dewey, J. (1933). *How we think*. D.C. Heath and Company.
8. Ennis, R. H. (2015). Critical thinking: A streamlined conception. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*, 28(2), 5–18. <https://doi.org/10.5840/inquiryct20152823>
9. Halpern, D. F. (2014). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking* (5th ed.). Psychology Press.
10. Kramsch, C. (1998). *Language and culture*. Oxford University Press.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA MEN KONSEPSIYASI INDIKATORLARI BILAN ALOQADOR KO'NIKMA VA MALAKALARNI SHAKLLANTIRISH

Axadjonova Gulruxsor Toxirjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda men konsepsiyasi indikatorlari bilan aloqador ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish orqali o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantirishning psixologik mexanizmlari haqida yoritilgan. Maqola psixologlar, pedagoglar, ota-onalar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: men konsepsiyasi, indikator, integratsiya, kompensatsiya, ko'nikma, malaka.

ФОРМИРОВАНИЕ УМЕНИЙ И КОМПЕТЕНЦИЙ, СВЯЗАННЫХ С ПОКАЗАТЕЛЯМИ Я-КОНЦЕПЦИИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В статье рассматриваются психологические механизмы развития уверенности в себе у детей дошкольного возраста через формирование умений и компетенций, связанных с показателями Я-концепции и развитием их интеллектуальных возможностей. Статья предназначена для психологов, педагогов и родителей.

Ключевые слова: Я-концепция, индикатор, интеграция, компенсация, навык, компетентность.

FORMATION OF SKILLS AND COMPETENCES RELATED TO THE INDICATORS OF THE CONCEPT OF SELF IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: This article discusses the psychological mechanisms of developing self-confidence in preschool children through the formation of skills and competencies related to the indicators of the self-concept, and the development of their intellectual capabilities. The article is intended for psychologists, educators, and parents.

Key words: self-concept, indicator, integration, compensation, skills, competencies.

KIRISH

Mamlakatimizda bola tarbiyasi borasida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda bolalarni tarbiyasi borasida, ularning iqtidorini, qobiliyatini ro'yobga chiqarish, oiladagi muhitini o'rganib oilalarga shart-sharoitlar yaratib berish borasida izchil

chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Hozirda bolalarda rivojlanish bosqichida menlik tushunchasini kuchaytirmoq juda zarur va dolzarb vazifa bo'lib nazariy va amaliy muammolarda biridir.

Bola tarbiyasida "men" tushunchasi, ayniqsa bolaning o'z shaxsini, o'zini bilishini va o'ziga bo'lgan hurmatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bolaning o'zini "men" sifatida bilishi, uning ruhiy salomatligini, o'ziga ishonishini va o'zini boshqalardan farqlangan shaxs sifatida qabul qilishini ta'minlaydi.

O'ziga ishonishning rivojlanishi: Bola o'zini "men" deb bilishni boshlaganda, o'ziga bo'lgan ishonch va o'zini qadrlash tuyg'usi rivojlanadi. Bu esa uning o'zini qo'rqmasdan, jadalroq va kreativroq bo'lishiga yordam beradi.

O'zini bilish: "Men" tushunchasi rivojlanishida bola o'zining kuchli va zaif tomonlarini, shuningdek, o'zining istiqbolini tushunadi. Bu esa unga o'zini boshqalar bilan solishtirishni, o'zining o'ziga bo'lgan ehtiyojlarini bilishni va o'ziga mos bo'lgan maqsadlarni belgilashni ta'minlaydi.

Ruhiy salomatlik: Bola o'zini "men" deb bilishni boshlaganda, uning ruhiy salomatligi yaxshilanadi. Bu esa uning stress, o'zini yaxshi his qilish va o'zini boshqalardan himoyalashga yordam beradi.

Boshqalarga bo'lgan munosabat: "Men" tushunchasi rivojlanishi bola boshqalarga bo'lgan munosabatini yaxshilaydi. Bola o'zini boshqalardan farqlangan shaxs deb biladi va boshqalarning fikrlarini ham qabul qiladi.

Jamiyatda o'rin egallash: "Men" tushunchasi rivojlanishi bola jamiyatda o'zini o'rnini topishga yordam beradi. Bola o'ziga bo'lgan ishonch va o'zini qadrlash tuyg'usi bilan o'zini jamiyatda faol bo'lishga undaydi.

"Men" tushunchasini rivojlantirishga yordam beradigan usullar:

Bolaning o'z fikrini aytishga imkon berish: Bola o'zining fikrini aytishga, o'zining istiqbolini bilishga va o'zini ifodalashga imkon berish.

Bolaning o'zini qadrlashiga yordam berish: Bola o'zini qadrlash, o'zini yaxshi his qilish va o'ziga ishonishga yordam berish.

Bolaning o'zini boshqalardan farqlangan shaxs deb bilishiga yordam berish: Bola o'zini boshqalardan farqlangan shaxs deb bilish, o'ziga mos bo'lgan maqsadlarni belgilash va o'zini boshqalardan himoyalashga yordam berish.

Bolaning o'zini o'zi boshqarishga imkon berish: Bola o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi tushunish va o'zini o'zi yo'naltirishga imkon berish.

Bolaning o'zini rivojlantirishga yordam berish: Bola o'zini rivojlantirish, o'zini yaxshilash va o'ziga mos bo'lgan maqsadlarni belgilashga yordam berish.

"Men" tushunchasi bola tarbiyasida eng muhim elementlardan biri hisoblanadi. Bolaning o'zini "men" deb bilishi, uning ruhiy salomatligini, o'ziga ishonishini va o'zini qadrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

"Men" konsepsiyasi – bir butun hosila va uning barcha tarkibiy qismlari mustaqil mantiqiga ega bo'lsa ham, o'zaro chambarchas bog'liqdir. Bu konsepsiya seziladigan va sezilmaydigan jihatlardan iborat va o'zi haqida taqdimotlari, ularning murakkabligi va xilma-xilligi, shaxs uchun ularning subyektiv ahamiyati, shuningdek, ichki yaxlitli va izchillik, uyg'unlik, vaqtga bardoshlilik nuqtaiy nazardan ta'riflanadi.

Adabiyotlarda "Men" konsepsiyasini yagona tafsifi haligacha mavjud emas. Masalan, R. Berne "Men" konsepsiyasini ierarxiyaga asoslangan tuzilma ko'rinishida taqdim etadi. Uning cho'qqisi global "Men" konsepsiyasi shaxsning o'zi haqida tushunchalarini kiritadi. Bu tushunchalar har xil turlariga xos:

1. Real "Men" ("Men kimman");
2. Ideal "Men" ("Meni kim bo'lishni istayman - intilaman).
3. Oynali "Men" ("Meni qanday baholashadi).

Bularning har bir turi bir qator jihatlarni o'z ichiga qamrab oladi- jismoniy "Men", ijtimoiy "Men", aqliy "Men", emotsional "Men" bo'ladi, shaxsning rivojlanishi nufuzli manba sifatida xizmat qiladi, biroq ular orasidagi jiddiy ziddiyatlar shaxsning ichki mojarolar va negativ qayg'urishlar manbasiga aylanishi mumkin.

Amerikalik psixolog U. Jeyms o'zining psixologik nazariyasida XX asrning boshlaridayoq shaxs "Men" siymosining eng muhim tarkibiy qismi o'zini hurmat qilishi haqiqatan ham erishgan yutuqlarining kishi da'vogarlik qilgan, mo'ljallangan narsalarga munosabati bilan belgilanishi haqida umuman to'g'ri fikr bildirgan edi. U surati individning real muvaffaqiyatlarini, maxraji esa shaxs intilishlarini ifoda etadigan formulani: muvaffaqiyat, o'zini hurmat qilish, intilishlarni taklif etgan edi.

Psixologik muhofaza faqat intilishlar darajasini pasaytirish hollaridan iborat emas. Bu psixologik qulaylikning buzilishi “Men” siymosining mavjud bo‘lishiga xavf tug‘diradigan his-tuyg‘ularni bartaraf etish va uni mazkur holatlar uchun maqbul va mumkin bo‘lgan darajada saqlab qolish maqsadida shaxs qo‘llaydigan alohida yo‘naltiruvchi tizimdan iboratdir. “Psixologik muhofaza” tushunchasiga yaqin “muhofaza mexanizmlari” tushunchasini psixoanaliz maktabining yetakchisi Z.Freyd ishlab chiqqan edi. U bu tushunchani shaxsni biologik mavjudot deb hisoblaydigan mexanistik falsafa nuqtai nazaridan talqin qilgan edi. Z.Freyd kishining ongsiz instinktlari (asosan shahvoniy hirs) ongli “Menning muhofaza mexanizmlari”, shaxsning “ichki senzuras” bilan to‘qnashib qoladi va buning natijasida turli o‘zgarishlarga uchraydi, deb taxmin qilarkan, psixologik muhofazaning noto‘g‘ri talqin etilishiga yo‘l qo‘ygan edi. Masalan psixologik muhofazaning mexanizmlaridan biri o‘z maqsadiga erishish yo‘lidagi g‘ovlarni bartaraf eta olmagan va frustratsiyaga tushgan paytda ro‘y beradigan tajovuzkorlikdan iboratdir. Hayot uslubini ishlab chiqishda boshlang‘ich nuqta odamning o‘zi haqidagi tasavvurlari ekan, o‘zini anglashning individual variativligini ko‘rib chiqish darkor. Insonni o‘zi haqidagi tasavvurlari, g‘oyalari, baholari va xulq-atvor tendensiyalari yig‘indisi “Men” konsepsiyasi deb ataladi. Boshqacha qilib aytganda, “Men” konsepsiyasi subyektni o‘zi haqidagi eng umumiy ustanovkalari tizimidir. “Men” konsepsiyasi odamni turli sohalarida muvaffaqiyatini va zaif tomonlarini belgilaydi va 3 ta rolni bajaradi. Birinchidan – shaxsning ichki o‘zaro roziligiga erishishga turtki beradi; Ikkinchidan – odamni tajribasini izohlaydi; Uchinchidan – kutishni manbasi bo‘ladi.

“Men” konsepsiyasi hamma shaxsiy va xarakterli jarayonlarni muvofiqlashtiruvchisi bo‘lib aks etadi. “Men” konsepsiyasi o‘zini kelib chiqishiga ko‘ra asosan fenotipli havotirni irsiy darajasi va nerv tizimi xususiyatlari bilan mustaxkamlanadigan birlashma. Uni U.Djeyms orginal formulasi bo‘yicha hisoblash mumkin. Yoshlikda o‘z-o‘zini baholash tashqi baholar ta‘sirida shakllanadi, bu esa keyinchalik interiorizatsiyalanib o‘ziga nisbatan munosabatga aylanadi.

Adabiyotlarda “Men” konsepsiyasini yagona tafsifi haligacha mavjud emas. Masalan, R.Berne “Men” konsepsiyasini ierarxiyaga asoslangan tuzilma

ko'rinishida taqdim etadi. Uning cho'qqisi global "Men" konsepsiyasi shaxsning o'zi haqida tushunchalarini kiritadi. Bu tushunchalar har xil turlariga xos:

1. Real "Men" ("Men kimman");
2. Ideal "Men" ("Meni kim bo'lishni istayman - intilaman).
3. Oynali "Men" ("Meni qanday baholashadi).

Bularning har bir turi bir qator jihatlarni o'z ichiga qamrab oladi- jismoniy "Men", ijtimoiy "Men", aqliy "Men", emotsional "Men" bo'ladi, shaxsning rivojlanishi nufuzli manba sifatida xizmat qiladi, biroq ular orasidagi jiddiy ziddiyatlar shaxsning ichki mojarolar va negativ qayg'urishlar manbasiga aylanishi mumkin.

Amerikalik psixolog U.Jeyms o'zining psixologik nazariyasida XX asrning boshlaridayoq shaxs "Men" siymosining eng muhim tarkibiy qismi o'zini hurmat qilishi haqiqatan ham erishgan yutuqlarining kishi da'vogarlik qilgan, mo'ljallangan narsalarga munosabati bilan belgilanishi haqida umuman to'g'ri fikr bildirgan edi. U surati individning real muvaffaqiyatlarini, maxraji esa shaxs intilishlarini ifoda etadigan formulani: muvaffaqiyat, o'zini hurmat qilish, intilishlarni taklif etgan edi.

Ma'lumki, surati oshib, maxraji kamayganda kasr kattalashadi. Shu sababli kishi o'zini hurmat qilishini saqlab qolishi uchun ayrim hollarda eng ko'p kuch va g'ayrat sarflashi va o'zini hurmat qilishini saqlab qolishi shart bo'lib, bu ko'pincha murakkab vazifa hisoblansa, boshqa bir yo'li intilishlarining darajasini pasaytirishdan iborat. Bunda hatto eng kamtarona muvaffaqiyatlarga erishganda ham o'zini hurmat qilish hissi yo'qolmaydi.

Insonni o'zi haqidagi tasavvurlari, g'oyalari, baholari va xulq-atvor tendensiyalari yig'indisi "Men" konsepsiyasi deb ataladi. Boshqacha qilib aytganda, "Men" konsepsiyasi subyektni o'zi haqidagi eng umumiy ustanovkalari tizimidir. "Men" konsepsiyasi odamni turli sohalarda muvaffaqiyatini va zaif tomonlarini belgilaydi va 3 ta rolni bajaradi.

Birinchidan – shaxsning ichki o'zaro roziligiga erishishga turtki beradi;

Ikkinchidan – odamni tajribasini izohlaydi;

Uchinchidan – kutishni manbasi bo'ladi.

"Men" konsepsiyasi hamma shaxsiy va xarakterli jarayonlarni muvofiqlashtiruvchisi bo'lib aks etadi. "Men" konsepsiyasi o'zini kelib chiqishiga

ko'ra asosan fenotipli havotirni irsiy darajasi va nerv tizimi xususiyatlari bilan mustaxkamlanadigan birlashma. Uni U.Djeyms original formulasi bo'yicha hisoblash mumkin. Yoshlikda o'z-o'zini baholash tashqi baholar ta'sirida shakllanadi, bu esa keyinchalik interiorizatsiyalanib o'ziga nisbatan munosabatga aylanadi.

Shu bilan birga eksperimental ma'lumotlarga asoslangan boshqa nuqtayi nazar ham mavjud. Ushbu nuqtayi nazar tarafdorlarining fikriga qaraganda, voyaga yetmagan qonunbuzarlarning o'ziga-o'zi baho berish darajasi boshqa o'smirlarga nisbatan pasroq. Teskari natijalar olingan tadqiqotlarning ko'pchiligi esa, ushbu konsepsiya tarafdorlarining fikricha, metodik nuqtai nazardan to'g'ri emasdir.

Bir qator tadqiqotlarda ko'rsatilgandek, yosh jinoyatchilarda hamda "qiyin" o'smirlar bilan shug'ullanuvchi jmoat tashkilotlari e'tiboriga tushganlarda "Men" konsepsiyasi salbiydir. Ushbu yo'nalishdagi ishlarda ko'rsatilganidek, yomon "Men" konsepsiyasi (o'ziga ishonchning zaifligi, rad javobi eshitishdan qo'rqish, o'z-o'ziga baho berishning pasligi) shakllangach, fe'l-atvorning buzilishiga olib keladi. Bunda salbiy "Men" konsepsiyasining quydagi ta'sirlari ajratib ko'rsatiladi. (X.Remshmidt):

O'z-o'ziga bo'lgan hurmatning pasayishi va ko'pincha buning oqibatida ijtimoiy tanazzul, agressivlik va jinoyatchilik.

Qiyin vaziyatlarda konformistik reaksiyalar stimulyatsiyasi bo'lib, bunday yosh odamlar guruhlarining ta'siriga juda tez tushadi va jinoiy hatti-xarakatlarga kirishib ketadi.

Idrokda chuqur o'zgarishlar o'zini salbiy baholaydigan yosh insonlar yaxshi ishlar bajarayotganini bazo'r idrok etadi, chunki o'zini bunday ishlarga qodir emas deb hisoblaydi.

Umuman olganda, qayd etib o'tish kerakki, zamonaviy psixologiyada o'smir qonunbuzarning o'ziga past yoki yuqori baho berish haqidagi ma'lumotlarda ma'lum qarama-qarshiliklar ko'zga tashlanadi. Bunday ziddiyat paydo bo'lganda, fanda boshqacha konsepsiya, tavsifiy kuchga ega va ziddiyatlarni hal qiluvchi uchinchi yondashuvni ishlab chiqishga bo'lgan ehtiyoj dolzarblashadi.

Zigmund Freyd shaxs nazariyasini rivojlantirish barobarida boshqa olimlarning fikrlariga qarshi chiqqan holda, nisbatan boshqacharoq tarzda asoslab bergan. Uning fikriga ko'ra «individ — doimo jamiyat bilan nizoda bo'ladi» deb

ta'kidlaydi. Ya'ni «insonning biologik ehtiyojlari (ayniqsa jinsiy ehtiyojlari) jamiyatdagi mavjud madaniyat me'yorlariga zid bo'lib, shaxs o'z ehtiyojlarini qondirish jarayonida bu me'yorlar bilan albatta to'qnash keladi.

Shaxsning o'z-o'zini anglashi, ya'ni o'zidagi mavjud sifatlarni konkret baholash jarayoni ko'pincha shaxs tomonidan og'ir kechadi, ya'ni inson tabiati shundayki, u o'zidagi jamiyat me'yorlariga to'g'ri kelmaydigan yomon sifatlarni anglamaslikka, bekitishga harakat qiladi. Hattoki bunday tasavvurlar ongsizlik sohasiga siqib chiqariladi. Bu ataylab qilinadigan ish bo'lmay, u har bir shaxsdagi o'z shaxsiyatini o'ziga xos psixologik himoyalash mexanizmidir. Bunday himoya mexanizmi shaxsni ko'pincha turli xil yomon asoratlardan, hissiy kechinmalardan asraydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada men konsepsiyasi past bolalarda men konsepsiyasini kuchaytirish yo'llari, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida menkonsepsiyasi jarayoni boshlanishi men konsepsiyasining turlari; rivojlanishda menligi past bo'lgan bolalarda ijtimoiylashuv muammolari, men konsepsiyasi past bolalarning ijtimoiy – psixologik sharoitlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Maqola talabalar, pedagoglar, inkliyuziv ta'lim muammosi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun mo'ljallangan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

L.S. Vigotskiyning ta'rifiga ko'ra, o'z-o'zini anglash bu — insonning o'zi haqidagi tasavvurlarining dinamik tizimi bo'lib, o'zining jismoniy, intellektual va boshqa turli sifatlarini anglash bilan yuzaga keladi. Ushbu sifatlariga o'z-o'zining beradigan bahosida tashqi omillar, munosabatlar ham ta'sir etishi mumkin.

O'z-o'zini anglash ijtimoiylashuv va tarbiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq ekanligini ta'kidlash bu muammoning aynan ijtimoiy psixologik mohiyatga ega ekanligini anglashga yordam beradi.

Shaxsning o'z-o'zini anglashi, ya'ni o'zidagi mavjud sifatlarni konkret baholash jarayoni ko'pincha shaxs tomonidan og'ir kechadi, ya'ni inson tabiati shundayki, u o'zidagi jamiyat me'yorlariga to'g'ri kelmaydigan yomon sifatlarni anglamaslikka, bekitishga harakat qiladi. Hattoki bunday tasavvurlar ongsizlik sohasiga siqib chiqariladi. Bu ataylab qilinadigan ish bo'lmay, u har bir shaxsdagi o'z shaxsiyatini

o'ziga xos psixologik himoyalash mexanizmidir. Bunday himoya mexanizmi shaxsni ko'pincha turli xil yomon asoratlardan, hissiy kechinmalardan asraydi.

Z.Freydning klassik psixoanaliz nazariyasiga ko'ra, «Men» konsepsiyasi inson psixikasining strukturali komponenti hisoblanadi, boshqacha aytganda, Zigmund Freyd shaxs shakllanishining psixik strukturasini uch asosiy qismga bo'lib ko'rsatadi:

1. Id ("U"). Bu shaxsga berilgan tug'ma reflekslar bilan bogliq holda mavjud bo'lgan instinktiv ehtiyojlarning asosi. Rohat olish uchun yo'naltirilgan energiya manbayidir. "U" organizmning ovqatlanishi va kerakli ehtiyojlarini qondirish funksiyasini bajaradi.

2. Ego ("Men"). Insonning atrof-muhitda o'zini tutishini, xulq-atvorini yo'lga solib turadigan funksiyani bajaradi. Ego reallik prinsipi orqali boshqariladi. Masalan, inson och qolganda, Ego uni zaharli mevalarni iste'mol qilishdan asrab qoladi, ya'ni taqiqlab qo'yadi.

3. Superego ("Oliy Men"). U ideal ota-ona funksiyasini bajaradi. Superego insonning xulq-atvorini yo'lga solib turadi va ota-onalarning standartlariga asosan uning jamiyatda shakllanishiga yordam beradi.

Bu uchta komponent bolaning shaxs bo'lib shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bolalar reallik prinsipiga, shuningdek, Ego va Superegoning talablariga rioya qilishlari kerak. Ego Super egoning jazolashlari va xatti-harakatlari uchun javobgardir. Shu orqali inson o'z aybini va mag'rurligini his qiladi. Freyd nazariyasiga kola, jamiyatda tarixan tarkib topgan odatlar, axloqiy prinsiplar, ijtimoiy "senzura"ning mavjudligi tufayli jinsiy mayl to'g'ridan to'g'ri to'siladi. Shuning uchun ham ba'zi kishilarda bu ongsiz tabiiy mayl bilan anglab turilgan vaziyat o'rtasida ichki ruhiy nizo paydo bo'ladi, bunday to'qnashuvlar ba'zan barqaror asab kasalliklariga (nevrozga) olib keladi.

XULOSALAR

"Men" konsepsiyasi (inglizcha self-concept) – insonning o'zi haqidagi tasavvurlarining rivojlanib boruvchi tizimi, uning tarkibiga:

a) o'zining jismoniy, intellektual, xarakterologik, ijtimoiy va boshqa xususiyatlarini idrok qilish;

b) o'z-o'ziga baho berish;

v) shaxsiyatga tasir o'tkazuvchi tashqi omillarni subyektiv idrok etishkiradi.

"Men" konsepsiyasi tushunchasi 1950- yillarda fenomenologik, gumanistik psixologiya yo'nalishlari ichida paydo bo'lgan.

(A.Maslou, K.Rodjers), bixeviorist va freydistlarga ko'ra, insonning "Men"i uning axloq va rivojlanishning asosiy omili sifatida umumiy ko'rib chiqishiga intilishgan.

"Men" konsepsiyasi shakllanishiga simvolik interaksionizm (Ch.Kuli, D.Mid) va identifikatsiyalash konsepsiyasi (E.Erikson) muhim ta'sir ko'rsatgan.

Biroq birinchi nazariy ishlanmalar shu yo'lda U.Djeyms tomonidan olib borilgan. U birinchi bo'lib, shaxsning global "Men" ni (Self) o'zaro bog'langan "Men-yaratuvchi" (I) va "Men-obyekt"ga (Me) bo'lgan. "Men" konsepsiyasini ko'pincha yo'naltirilgan tushunchalar sifatida aniqlanadi, uning ichida uchta tarkibiy qisimlarni ajratadi;

Kognitiv qism – "Men" qiyofam (ingl. Self-image), o'z ichiga shaxsning o'zi haqida taassurotni qamrab oladi;

Emotsional-qadriyatlar (affektiv) –o'ziga shaxs sifatida, o'z faoliyatiga bo'lgan munosabati. Bu tarkibiy qism, boshqacha aytganda, o'z-o'ziga baho berish tizimini ichiga o'zini baholash tizimi (angl. self-esteem) kiradi.

Axloqiy fe'l-atvor qism, bu kognitiv va baholash qismlarining fe'l-atvorida namoyon bo'lishini xarakterlaydi.

Masalan: nutqda, o'zi haqidagi fikrlarda o'zini anglab ko'rsatadi Emotsional-qadriyatlar (affektiv) –o'ziga shaxs sifatida, o'z faoliyatiga bo'lgan munosabati. Bu tarkibiy qism, boshqacha aytganda, o'z-o'ziga baho berish tizimini ichiga o'zini baholash tizimi (angl. self-esteem) kiradi.

Axloqiy fe'l-atvor qism, bu kognitiv va baholash qismlarining fe'l-atvorida namoyon bo'lishini xarakterlaydi. Masalan: nutqda, o'zi haqidagi fikrlarda o'zini anglab ko'rsatadi. "Men" konsepsiyasi"(inglizcha self-concept) – insonning o'zi haqidagi tasavvurlarining rivojlanib boruvchi tizimi, uning tarkibiga: a) o'zining jismoniy, intellektual, xarakterologik, ijtimoiy va boshqa xususiyatlarini idrok qilish; b) o'z-o'ziga baho berish; v) shaxsiyatga tasir o'tkazuvchi tashqi omillarni subyektiv

idrok etishkiradi. "Men" konsepsiyasi tushunchasi 1950- yillarda fenomenologik, gumanistik psixologiya yo'nalishlari ichida paydo bo'lgan. (A.Maslou, K.Rodgers), bixeviorist va freydistlarga ko'ra, insonning "Men"i uning axloq va rivojlanishning asosiy omili sifatida umumiy ko'rib chiqishiga intilishgan. "Men" konsepsiyasi shakllanishiga simvolik interaksionizm (Ch.Kuli, D.Mid) va identifikatsiyalash konsepsiyasi (E.Erikson) muhim ta'sir ko'rsatgan. Biroq birinchi nazariy ishlanmalar shu yo'lda U.Djeyms tomonidan olib borilgan. U birinchi bo'lib, shaxsning global "Men" ni (Self) o'zaro bog'langan "Men-yaratuvchi" (I) va "Men-obyekt"ga (Me) bo'lgan. "Men" tushunchasi bola tarbiyasida eng muhim elementlardan biri hisoblanadi. Bolaning o'zini "men" deb bilishi, uning ruhiy salomatligini, o'ziga ishonishini va o'zini qadrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ismoilov N, Abdullayeva D. Ijtimoiy psixologiya (O'quv qo'llanma). – T.: Fan, 2013. – B.168
2. G'oziyev E.G' Sotsial psixologiya. – Toshkent, 2012. – B.316
3. V.Karimova, O.Xayitov. Shaxsning ijtimoiylashuv masalasi. – T.Sharq, 2007. – B.154
4. Mirzadjonovna.M.N.Sattarovich, J.U.B, & Yarashovich, O.L.(2022) O'ZINI ANGLASH, O'ZINI BAHOLASH, VA SHAXSIY DAVOGARLIK DARAJASI. Gospadarka I Innovacje, 23, 281-286
5. Odilboyevich, J.X.(2024) O'SMIRLIK YOSH DAVRIDA SHAXSDA SUITSID HOLATLARINI PROFILAKTIKA QILISH YO'LLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 47(3) 11-114 Ю
6. Odilboyevich. J.X, & Yuldashboyevich, A .S.(2024) SHAXSNING PSIXOLOGIK SENSITIVLIK DARAJASI VA UNING PSIXOLOGIK TIPOLOGIYASI. . ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ 47(3) 145-148.

TA'LIMDAGI INNOVATSION YANGILIKLAR VA ULARNING SAMARADORLIGI

Habibullayeva Muxlisaxon Yorqinjon qizi

*Namangan davlat pedagogika inistituti Pedagogika
nazariyasi va tarix yo'nalishi 1- kurs magistranti.*

muxlisahabiullayeva42@gmail.com

+998939142106

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi davrning zamonaviy ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan yangi innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va pedagogik metodlar tahlil qilingan. Maqolada ta'lim jarayonida yangi va zamonaviy innovatsiyalarning ta'lim sifatiga ta'siri, ularni joriy etishdagi yuzaga keladigan amaliy muammolar hamda kelajakda ushbu tizimning muvaffaqiyatlari har tomonlama ko'rib chiqilgan. Ushbu maqolada xalqaro tajribalar misol qilib keltirilgan va o'zimizning milliy ta'lim sharoitiga moslashtirish yo'llari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: Zamoaviy ta'lim, innovatsion g'oyalar, interaktiv metodlar, raqamli dasturlar, masofaviy platformalar, ta'lim resurslari, pedagogik metodlar, sun'iy intellekt.

ИННОВАЦИОННЫЕ РАЗВИТИЯ В ОБРАЗОВАНИИ И ИХ ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Аннотация: В статье анализируются новые инновационные идеи, технологии и педагогические методы, используемые в современном образовательном процессе. В статье всесторонне рассматривается влияние новых и современных инноваций в образовательном процессе на качество образования, проблемы, связанные с их внедрением. В качестве примеров приводится зарубежный опыт в данной области и предлагаются пути его адаптации к отечественным условиям.

Ключевые слова: Современное образование, инновационные идеи, интерактивные методы, цифровые программы, дистанционные платформы, образовательные ресурсы, педагогические методы, искусственный интеллект.

INNOVATIVE DEVELOPMENTS IN EDUCATION AND THEIR EFFECTIVENESS

Abstract: In this article was analyzed new innovative ideas, technologies and pedagogical methods used in the modern educational process of the present time. The article comprehensively examines the impact of new and modern innovations in the educational process on the quality of education, the problems associated with their implementation. International experiences in the field are used as examples and ways to adapt them to our national conditions are proposed.

Keywords: *Modern education, innovative ideas, interactive methods, digital programs, distance platforms, educational resources, pedagogical methods, artificial intelligence.*

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, bugungi zamonaviy hayotimizda XXI asr axborot va texnologiya inqilobi davri hisoblanadi. Yillar o'tgani sayin ta'lim tizimimizda ham bu o'zgarishlarga moslashish zaruriyatini sezilarli darajada ortib borayotgani ahamiyatga molik. Bilamizki, innovatsiyalar – nafaqat texnologik yechimlar, balki biz pedagoglar uchun ham dars berishdagi yondashuvlarning yangilanishini, ta'lim mazmunini ifodalovchi yanada keng doiradagi ilmiy va zamonaviy tushunchalarning paydo bo'lishini va ta'lim jarayonida kompetensiyalarga yo'naltirilgan metodlarni tatbiq etishni anglatadi. Bu maqolada zamonaviy innovatsion yondashuvlarning turlari, ularning samaradorligini oshirish mexanizmlari hamda ularni amalga oshirishdagi yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilinadi.

Ta'limdagi innovatsion texnologiyalarning bir ko'rinishi bu - "Raqamli ta'lim va masofaviy platformalar". Ayni hozirgi davrda ushbu tizimdan barcha sohalar, shuningdek, ta'lim tizimida ham keng foydalanilmoqda. Raqamli platformalar ta'limda resurslarni markazlashtirish, yagona bir tizimda ish olib borishni yaratish va ta'lim monitoringini avtomatlashtirish imkonini beradi. Masofaviy ta'limning afzalligi – unda hech bir geografik hududlarning ahamiyati yo'qligi va barcha ilm oluvchilar uchun moslashtirilgan o'qish rejimi bilan ta'minlashidir. Bundan tashqari barcha uchun eng kerakli manbaaga aylanib ulgurgan" Sun'iy intellekt va adaptiv ta'lim tizimlari". Ushbu dastur sizga istalgan va kerakli resurslarni izlashingizga ko'mak beradi. Shu bilan birga ushbu zamonaviy innovatsiya o'qish samaradorligini oshirishda sizga mustaqil izlanish uchun yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Biz pedagoglar uchun interaktiv va faol o'qitish usullari juda ham zarur. Darsimizni yanada qiziqarli hamda, tushunarli bo'lishi uchun quyidagi metodlardan mumtazam foydalanib borish lozim. Ular- debat, klaster, akvarium, loyiha asosida o'qitish kabi metodlar talabalarni muammolarni hal qilishga yo'naltiradi, keng

ko'lamdagi axborot almashinuv jarayoni yuzaga keltiradi va amaliy kompetensiyalarni shakllantiradi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida innovatsion ta'limning samaradorligini oshirishdagi turli tadqiqotlar va meta-tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayonida raqamli va interaktiv metodlar talabalarning bilimni va faoliyatini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, ta'lim samaradorligini baholash uchun yangi mezonlar faoliyat yurita boshladi. Bunga yaqqol misol sifatida "Hemis" dasturi namuna bo'la oladi. Ushbu raqamli tizim ta'lim oluvchi shaxsning barcha faoliyatini ya'ni uning darsdagi davomatidan boshlab, o'quv jarayonidagi bilimni o'zlashtirish foizi, amaliy ko'nikmalarni bajarish sifati, talaba motivatsiyasi va uzoq muddatli ta'lim natijalari hisobga olinadi. Hozirgi kunga kelib innovatsion usullar ko'pincha bu mezonlar bo'yicha an'anaviy yondashuvdan ko'ra yuqoriroq natijalar beradi.

Ammo tanganing ikkinchi tarafi ham bor. Ushbu tizimda ham muammolar yuzaga keladi. Misol uchun ko'plab ta'lim muassasalarida yetarli kompyuter va internet resurslari yo'qligi innovatsiyalarni joriy etishda asosiy to'siq hisoblanadi. Bu muammoni hal etish uchun hududlarda davlat va xususiy sektor hamkorligini kengaytirish zarur. Shu bilan birga barcha pedagoglarning IT sohasidagi bilim va malakalarini oshirish galdagi muhim vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Yangi ta'lim tizimidagi metodlar va texnologiyalarni samarali qo'llash uchun pedagoglarga yo'naltirilgan rejali hamda tizimli mashg'ulotlar va sertifikatlash tizimi joriy etilishi lozim. Mamlakatimizda ta'lim siyosati uzoq hamda muddatli rejalashtirish asosida innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashi, moliya manbalarini diversifikatsiyalashi lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'limdagi innovatsion yangiliklar va g'oyalar — zamonaviy jamiyat talablariga to'g'ri keluvchi talab qilinayotgan muhim islohotlardan biridir. Raqamli platformalar, sun'iy intellekt, pedagogik yangiliklar va ularni tizimga olib kirayotgan yangi metodlari ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ammo ularni muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun o'quv muassasalari texnik jihozlanishi, pedagoglarning o'z sohalari hamda zamon talab etayotgan "IT" sohasida ham malaka oshirilishini va barqaror siyosiy-iqtisodiy yondashuvlarni talab etiladi. Biz bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich integratsiyalar,

nufuzli oliygohlar hamda ta'lim muassasalari bilan o'rnatilayotgan xalqaro hamkorliklar va o'quv jarayonidagi yangi metod va izlanishlar bilan kirib kelmoqdamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M.To'xtaboyev Pedagogik innovatsiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasidagi farmon va qarorlari.
3. Hattie, Visible Learning for Teachers. – 2012. (ta'lim samaradorligi bo'yicha meta-tadqiqotlar)

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA IJTIMOIIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHDA O'YIN USULLARINI JORIY ETISHNING AMALIY JIHATLARI

Ibrohimova Gulbadanbegim Shuhratjon qizi

NamDPI Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi

E-mail: gulbadanbegimibrohimova2000@gmail.com

[Tel:+998930582125](tel:+998930582125)

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'yin usullarini joriy etishning amaliy jihatlari va bu bo'yicha olib borilgan ishlar, olimlarni bu borada olib borgan ishlari, ularning amaliyotga tatbiq etilishi, ularni amaliyotga joriy etishdagi bir qator muammolar, mazkur muammolarni bartaraf etish uchun tavsiyalar haqida, shuningdek muayyan ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan o'yinlarga misollar haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: o'yin, dastur, ko'nikma, ijtimoiylashuv, muloqot, Treasure Island, integratsiya, kuzatish, anketa, Li, Kim, Gardner, Smit, ijodiy fikrlash, cheklangan resurs.

PRACTICAL ASPECTS OF INTRODUCING GAME METHODS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN

Ibrohimova Gulbadanbegim

NamSPI Teacher of the Department of Preschool Education

E-mail: gulbadanbegimibrohimova2000@gmail.com

[Tel:+998930582125](tel:+998930582125)

Annotation: This article talks about the practical aspects of the introduction of game methods in the development of social skills in preschool children and the work carried out in this regard, the work of scientists in this regard, their implementation in practice, a number of problems in their implementation, recommendations for eliminating these problems, as well as examples of games that help to develop certain social skills.

Keywords: game, program, skill, socialization, communication, Treasure Island, integration, observation, questionnaire, Lee, Kim, Gardner, Smith, creative thinking, limited resources.

ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ВНЕДРЕНИЯ ИГРОВЫХ МЕТОДОВ В РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНЫХ НАВЫКОВ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Иброхимова Гульбаданбегим

НамГПИ воспитатель кафедры дошкольного образования

E-mail: gulbadanbegimibrohimova2000@gmail.com

Тел.: +998930582125

Аннотация: В данной статье рассказывается о практических аспектах внедрения игровых методов в развитие социальных навыков у детей дошкольного возраста и проводимой в этом направлении работе, работах ученых в этом направлении, их внедрении на практике, ряде проблем при их реализации, рекомендациях по устранению этих проблем, а также примеры игр, помогающих развивать те или иные социальные навыки.

Ключевые слова: игра, программа, навык, социализация, общение, «Остров сокровищ», интеграция, наблюдение, анкетирование, Ли, Ким, Гарднер, Смит, творческое мышление, ограниченные ресурсы.

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirishda o'yin usullarini amaliyotga tatbiq etish muhim, lekin mazkur jarayonda bir qator muammolar ko'zga tashlanadi. O'yin usullarini amaliyotga joriy etish muammolariga quyidagilar kiradi:

1. Cheklangan resurslar: Vaqt, moddiy va inson resurslarining yetishmasligi o'yin usullarini ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalashuviga to'sqinlik qilishi mumkin. Cheklangan resurslarga moslasha oladigan moslashuvchan dasturlarni ishlab chiqish va moddiy resurslarga ijodiy yondashuvlardan foydalanish esa mazkur muammoni bartaraf etishga ko'maklashishi mumkin. 2. Ta'lim tizimi tomonidan qo'llab-quvvatlanmasligi: Ba'zi o'qituvchilar va ma'murlar o'yin usullarini noprofessional yoki unchalik jiddiy emas deb bilishlari mumkin. O'qituvchilarni yangi usullarga o'rgatish, o'quv mashg'ulotlarini o'tkazish va o'yin usullarining samaradorligini isbotlash bilan esa buni to'g'irlash mumkin. 3. Baholash va o'lchash masalalari: Natijalarni baholash qiyin, chunki ijtimoiy ko'nikmalarni odatda standartlashtirilgan testlar bilan aniq o'lchab bo'lmaydi. Bolalarning ijtimoiy rivojlanishi haqida kengroq tasavvurga ega bo'lish uchun kuzatish, anketalar va portfellar kabi baholash usullarining kombinatsiyasidan foydalanish esa bu jarayonga nisbatan yegillik olib keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Hamkorlikdagi o'yinga asoslangan ta'lim dasturi tajribali o'qituvchilar tomonidan ishlab chiqilgan ushbu dastur o'quv jarayoniga o'yin usullarini joriy etishga qaratilgan. Ijtimoiy shovqinni rag'batlantirish uchun rol o'ynash,

hamkorlikdagi loyihalar va qoidalarga ega o'yinlarga e'tibor qaratadi. Natijalar bolalarda muloqot qilish qobiliyatlari va hamdardlik rivojlanishini ko'rsatadi. "Birgalikda o'ynaymiz - birga o'samiz" loyihasi esa bolalar bog'chalarida amalga oshiriladigan jamoaviy o'yinlar va ochiq havoda o'yinlarni tashkil etishga qaratilgan. Bolalar guruhda hamkorlik qilishni, baham ko'rishni va muammolarni hal qilishni o'rganadilar. Natijalar bolalarning yanada uyg'un ijtimoiy rivojlanishini ko'rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda muayyan ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan o'yinlarga misollar:

- Treasure Island. Ushbu o'yinda bolalar bir jamoa tuzadilar va "orol" ni birgalikda kashf etadilar, jumboq va muammolarni hal qiladilar. Bu jamoaviy ko'nikmalarni, rol almashishni va muammolarni birgalikda hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

- "O'z dunyongizni quring" rolli o'yinlari. Bolalar turli materiallar yordamida o'z "dunyosini" yaratishda o'z g'oyalari va rollarini amalga oshirishlari mumkin. Bu empatiya, boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish va muloqotni rivojlantirishga yordam beradi.

- "Karvon". bolalar o'yinchoq transport vositalaridan iborat "karvon"ni yaratadigan, guruhda muzokaralar olib borish va qaror qabul qilishni o'rganadigan, jamoaviy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan o'yin.

O'yinga asoslangan ta'limni ta'lim jarayoniga kiritish puxta rejalashtirishni talab qiladi, biroq bolalarning har tomonlama rivojlangan ijtimoiy ko'nikmalaridagi natijalar mehnatga arziydi, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam zamin yaratadi. Bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishni baholash uchun

- Kuzatish: Turli o'yin stsenariylarida bolalarni tizimli kuzatish ularning o'zaro ta'siri, muloqoti va empatiya darajasini baholashga imkon beradi.
- Anketalar: O'qituvchilar va ota-onalar bilan so'rovnomalar o'tkazish, ularda bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini baholash, o'z fikr va qarashlarini bildirish.
- Standartlashtirilgan testlardan foydalanish: Bolalarning ijtimoiy kompetentsiyalarini o'lchash uchun mo'ljallangan maxsus testlardan foydalanish.
- Bolalar portfeli: bolalarning ijtimoiy rivojlanishini aniqlash uchun o'yinga asoslangan usullar orqali yaratilgan ishi va loyihalarini to'plash va tahlil qilish.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

• Gardner va Smit (2016) tadqiqoti. Ta'lim jarayoniga o'yinga asoslangan usullarni joriy etgan eksperiment shuni ko'rsatdiki, rolli o'yinlar va hamkorlikdagi loyihalarda ishtirok etgan bolalar an'anaviy yondashuvlardan foydalanganlarga nisbatan yuqori darajadagi ijtimoiy ko'nikmalarni namoyon etishgan. • Li va Kim (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar. Turli maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yinga asoslangan usullarning samaradorligini an'anaviy yondashuvlar bilan taqqoslash shuni ko'rsatdiki, o'yinga asoslangan usullarda ishtirok etgan bolalar ijtimoiy ko'nikmalarni, jumladan, nizolarni hal qilish va empatiyani ko'rsatdi.

Umuman olganda, tadqiqotlar va eksperimentlar bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'yin usullari samarali ekanligini tasdiqlaydi. Ular nafaqat ushbu ko'nikmalarni o'rganish uchun yanada tabiiy muhitni ta'minlabgina qolmay, balki ijodiy fikrlash va faol o'zaro ta'sirni rag'batlantiradilar, bu esa ijtimoiy kompetentsiyaning to'liq va chuqur rivojlanishiga yordam beradi.

O'yin orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda ota-onalarning roli beqiyos bo'lib, ota-onalar o'yin usullari bolaning ijtimoiy rivojlanishining ajralmas qismi ekanligini tushunishlari va uning bilim olishiga hissa qo'shishlari, bolalar bilan o'yinlarda qatnashish, senariylarni muhokama qilish va ijobiy o'zaro munosabatlarni rag'batlantirish o'yinga asoslangan usullarning ta'sirini kuchaytirishi, ota-onalar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiruvchi turli o'yinlar va o'yinchoqlar taqdim etish orqali uy sharoitida rag'batlantiruvchi muhit yaratishi mumkin.

Ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda eng yaxshi natijalarga erishish uchun o'yinga asoslangan usullarning optimal davomiyligi va chastotasini tekshirish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishning eng samarali usullarini aniqlash uchun turli xil o'yin formatlarini, jumladan rolli o'yinlar, qoidalarga asoslangan o'yinlar va ochiq o'yinlarni qiyosiy tadqiqotlar, turli xil o'quv o'yinchoqlarining bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish va eng samarali modellarni aniqlash, jismoniy va ijtimoiy muhitning (ta'lim muassasalarida ham, uyda ham) bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ta'sirini tahlil qilish.

Qo'shimcha tendentsiyalar va yo'nalishlar:

1. Ta'lim standartlarini ishlab chiqish: turli usullar, jumladan, o'yin orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratgan holda ta'lim standartlarini yangilash bo'yicha ishlarni davom ettirish.

2. Erta ta'limning uzoq muddatli natijalarga ta'sirini o'rganish: maktabgacha ta'lim muassasalarida o'yinga asoslangan usullardan foydalanishning uzoq muddatli ijtimoiy rivojlanish natijalariga ta'sirini chuqur o'rganish, shu jumladan maktabga moslashish va jamiyatni jalb qilish.

3. O'qituvchilar uchun kasbiy tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish: o'qituvchilar uchun o'yin orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradigan usullar va texnologiyalarni o'z ichiga olgan kasbiy tayyorgarlik dasturlarini yaratish va takomillashtirish.

4. Ta'limda jamoatchilik ishtiroki: ota-onalar, jamoat tashkilotlari va boshqa ishtirokchilarni ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqishga jalb qilish.

5. Neyropsixologiya va miya rivojlanishidagi tadqiqotlarni kengaytirish: ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga e'tibor qaratgan holda, o'yin va ijtimoiy o'zaro ta'sirlarning erda miya rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini tushunishimizni chuqurlashtirish.

Kelajakda erda yoshdagi bolalar ta'limida texnologiya integratsiyasi, turli xil o'qitish usullariga e'tibor berish, ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash va yangi yondashuvlar va o'yinga asoslangan ta'lim usullari orqali kelajakdagi kompetensiyalarni rivojlantirish bolalarning ta'lim tajribasini boyitish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu tendentsiyalar nafaqat ijtimoiy rivojlanishning muhimligini ta'kidlabgina qolmay, balki har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tadqiqot va amaliy amaliyot uchun yangi ufqlarni ochadi. O'yin orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish ta'limning asosiy tarkibiy qismiga aylanib bormoqda, bolalarni muvaffaqiyatli sotsializatsiya va jamiyatda uzoq muddatli muvaffaqiyatga tayyorlash.

Ushbu tadqiqotda biz maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini ta'lim jarayonida o'yin usullari orqali rivojlantirishni chuqur o'rgandik. Olingan natijalar maktabgacha ta'lim muassasalari va uy sharoitida

amaliy qo'llash uchun asosiy manba bo'lib, ta'lim va tarbiya sohasiga qimmatli hissa qo'shadi.

Tadqiqotimiz natijalari maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'yin usullarining samaradorligini aniq tasdiqlaydi. Rolli o'yinlar, qurilish majmualari, qoidalar bilan o'yinlar va boshqa o'yin shakllari muloqot, jamoaviy va hissiy qobiliyatlarni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Rag'batlantiruvchi va qo'llab-quvvatlovchi o'quv muhitini yaratish muhimligi bizning natijalarimiz bilan tasdiqlanadi. O'yin usullari bilan birlashtirilgan ta'lim dasturlari nafaqat ijtimoiy rivojlanishga yordam beradi, balki bolaning umumiy tajribasini boyitadi.

Tadqiqot natijalari ota-onalarning bolalarning ijtimoiy ko'nikmalarini o'yin orqali rivojlantirishda faol ishtirok etishining muhimligini ta'kidlaydi. Bu jarayonga ota-onalarni jalb qilish, uyda yordam ko'rsatish ta'lim muassasalarining sa'y-harakatlarini to'ldiradi. Qayd etilishicha, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan moslashuvchan dasturlar samaraliroq. O'yin orqali ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga individual yondashuv har bir bola uchun noyob imkoniyatlar yaratadi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari, shuningdek, turli xil o'qitish usullari, texnologiya integratsiyasi va o'qituvchilar va oilalar o'rtasida hamkorlikni yo'lga qo'yishga urg'u beradigan erta yoshdagi ta'limning hozirgi tendentsiyalarini aks ettiradi.

O'yin usullari maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, o'yin nafaqat o'rganishning tabiiy usuli, balki jamiyatda muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo'lgan asosiy ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Olingan natijalar o'qituvchilar, ota-onalar va o'quv jarayonining boshqa ishtirokchilari uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, bolalarning har tomonlama rivojlanishi va kelajakka tayyorligini ta'minlash uchun o'yin usullarini ta'lim dasturlariga kiritish zarurligini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. The first step is the role of the state curriculum in organizing the pedagogical process MH Asranbayeva, GS Ibrohimova Miasto Przyszłości 41, 269-270
2. IMPROVING THE PROCESS OF USING NEW ADVANCED PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION OF PRESCHOOL CHILDREN GS Ibrahimova INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN ...
3. Asranbayeva, M. X. (2020). Notoliq oilalarda maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishining oziga xos xususiyatlari. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(4), 532-535.
4. Xalimjanovna, A. M. (2024). Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiyaviy faoliyatlarni tashkil etishga zamonaviy yondashuv ta'lim bilan amaliyot integratsiyasi. Science and innovation, 3(Special Issue 31), 451-454.
5. Асранбаева, М. (2015). МЕТОДЫ И ПРИЁМЫ КОРРЕКЦИОННОЙ РАБОТЫ С ТРЕВОЖНЫМИ ДЕТЬМИ. Проблемы та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії, 275.

THE ROLE OF CLOUD TECHNOLOGIES IN ENHANCING THE EFFECTIVENESS OF DIGITAL EDUCATIONAL RESOURCES IN TEACHING COMPUTER SCIENCE

Abdusobirova Maxliyo,
Samarkand State of University,
mabdusobirova34@gmail.com

Abstract: *This article explores the role of cloud technologies in improving the effectiveness of digital educational resources in teaching the subject of Computer Science in higher education. In the context of the rapid digitalization of education, the integration of cloud-based tools into the learning environment has become increasingly relevant. The research aims to analyze how cloud technologies can be used to support the development, delivery, and management of digital educational content. The study employs a mixed-methods approach, combining theoretical analysis with an experimental case study conducted among undergraduate students. The results show that the implementation of cloud-based resources enhances accessibility, interactivity, and student engagement. Moreover, the findings indicate a significant improvement in learning outcomes when cloud technologies are effectively integrated into the educational process. Based on the outcomes, practical recommendations are provided for educators and institutions seeking to adopt cloud technologies in Computer Science education.*

Keywords: *cloud technologies; digital educational resources; computer science education; interactive learning; digital learning environment; higher education; instructional technology*

РОЛЬ ОБЛАЧНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЦИФРОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ИНФОРМАТИКИ

Аннотация: *В данной статье рассматривается роль облачных технологий в повышении эффективности цифровых образовательных ресурсов при преподавании информатики в высших учебных заведениях. В условиях стремительной цифровизации образования интеграция облачных инструментов в образовательную среду становится всё более актуальной. Целью исследования является анализ возможностей использования облачных технологий для поддержки разработки, предоставления и управления цифровым образовательным контентом. В исследовании используется смешанный подход, сочетающий теоретический анализ с экспериментальным исследованием, проведённым среди студентов бакалавриата. Результаты показывают, что внедрение облачных ресурсов повышает доступность, интерактивность и вовлечённость студентов. Более того, результаты указывают на значительное улучшение результатов обучения при эффективной интеграции облачных технологий в образовательный процесс. На основе полученных результатов*

даны практические рекомендации для преподавателей и учебных заведений, стремящихся внедрить облачные технологии в преподавание информатики.

Ключевые слова: облачные технологии; цифровые образовательные ресурсы; компьютерное образование; интерактивное обучение; цифровая образовательная среда; высшее образование; образовательные технологии.

INFORMATIKA FANINI O'QITISHDA RAQAMLI TA'LIM RESURSLARI SAMARALIGINI ORQALISHDA BULUT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Annotatsiya: Ushbu maqola oliy ta'limda "Informatika" fanini o'qitishda raqamli ta'lim resurslari samaradorligini oshirishda bulutli texnologiyalarning rolini o'rganadi. Ta'limni jadal raqamlashtirish sharoitida bulutga asoslangan vositalarni o'quv muhitiga integratsiyalashuvi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Tadqiqot raqamli ta'lim mazmunini ishlab chiqish, yetkazib berish va boshqarishni qo'llab-quvvatlash uchun bulutli texnologiyalardan qanday foydalanish mumkinligini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqotda nazariy tahlilni bakalavriat talabalari o'rtasida o'tkazilgan eksperimental vaziyatni o'rganish bilan birlashtirib, aralash usullardan foydalaniladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bulutga asoslangan resurslarni joriy qilish foydalanish imkoniyatini, interaktivlikni va talabalarning faolligini oshiradi. Bundan tashqari, topilmalar bulutli texnologiyalar ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalashganda ta'lim natijalari sezilarli darajada yaxshilanganidan dalolat beradi. Natijalar asosida informatika ta'limida bulutli texnologiyalarni qo'llashga intilayotgan pedagog va muassasalar uchun amaliy tavsiyalar berildi.

Kalit so'zlar: bulutli texnologiyalar; raqamli ta'lim resurslari; informatika ta'limi; interaktiv ta'lim; raqamli ta'lim muhiti; oliy ma'lumot; ta'lim texnologiyasi

INTRODUCTION

In recent years, the rapid development of information and communication technologies has fundamentally transformed educational systems around the world. The integration of digital resources into the learning process has become a key factor in improving the quality and accessibility of education. One of the most promising innovations in this direction is the use of cloud technologies, which offer flexible, scalable, and cost-effective solutions for creating and managing digital educational environments.

In higher education institutions, especially in the field of Computer Science, cloud-based platforms and tools can significantly enhance the teaching and learning process. These technologies not only provide students with 24/7 access to educational materials, but also support collaborative learning, real-time interaction, and personalized instruction. Despite their growing application, many universities still

face challenges in effectively utilizing cloud technologies due to the lack of methodological support and pedagogical models tailored to local needs.

The main purpose of this research is to explore how cloud technologies can be applied to increase the efficiency of digital educational resources when teaching the subject of Computer Science. The study seeks to develop methodological approaches that facilitate the formation of a digital learning environment based on cloud platforms. The research addresses the following key questions:

- How can cloud technologies be integrated into Computer Science education to improve learning outcomes?
- What pedagogical strategies ensure the effective use of cloud-based educational resources?
- What are the challenges and solutions associated with their implementation in the classroom?

This study is relevant due to the need to modernize the educational process in line with digital transformation goals. It is particularly important in countries where access to quality digital resources is still developing. By focusing on methodological innovation, this research contributes to the effective integration of cloud technologies into higher education curricula and offers practical insights for educators and policymakers.

In the context of digital transformation, the role of cloud computing in education is becoming more strategic than ever. Its ability to deliver services on demand, support virtualization, and ensure seamless collaboration among students and instructors makes it an indispensable component of modern e-learning ecosystems. For Computer Science students, in particular, the use of cloud platforms is not only beneficial for acquiring subject knowledge but also helps them gain experience with tools and environments that are widely used in the professional IT sector.

Moreover, the recent global shift toward blended and remote learning has highlighted the urgency of developing robust digital infrastructures in higher education. Institutions are now seeking innovative pedagogical models that align with digital tools and address the diverse learning needs of students. Cloud-based

educational resources—when implemented with a sound methodological foundation—can facilitate student-centered learning, automate administrative tasks, and improve the overall efficiency of academic delivery.

This study also addresses the methodological gap in developing and integrating cloud-based digital resources in Computer Science education. It emphasizes the importance of instructional design principles and the alignment of technology with learning objectives. Through this research, we aim to propose a comprehensive framework that guides educators in leveraging cloud technologies to enhance engagement, assessment, and student success.

LITERATURE REVIEW

The application of cloud technologies in education has been the subject of growing academic interest over the past decade. Numerous studies emphasize the benefits of cloud computing in terms of scalability, accessibility, and resource optimization. For example, researchers such as Alshamari and Qureshi (2020) have noted that cloud platforms enable institutions to deliver personalized learning experiences by storing and processing educational content remotely. Similarly, studies conducted by Kumar and Singh (2019) reveal that cloud-based systems promote active learning by facilitating student collaboration and providing real-time feedback mechanisms.

In the context of higher education, cloud technologies have been used to support various instructional models, including flipped classrooms, blended learning, and fully online courses. According to a meta-analysis by Zhang and Wu (2021), these technologies enhance learner engagement and autonomy when aligned with pedagogical goals. In the field of Computer Science education, specific platforms such as Google Cloud, AWS Educate, and Microsoft Azure have been effectively employed to simulate practical environments for coding, data storage, and system administration exercises.

Despite these advancements, scholars such as Rahimi et al. (2022) argue that the success of cloud-based learning environments largely depends on the availability of well-structured digital content and instructor preparedness. Methodological challenges also persist, particularly in developing countries where digital

infrastructure and training may be limited. Existing research often lacks comprehensive frameworks for integrating cloud tools into subject-specific instruction, particularly in Computer Science, where the complexity of content demands specialized design.

Several Uzbek researchers have also addressed the integration of digital and cloud technologies in higher education. Their works primarily focus on the theoretical foundations of electronic learning and the organizational aspects of virtual education. However, there is still a lack of empirical studies that assess the pedagogical effectiveness of cloud-based resources when used in Computer Science teaching, particularly in the context of Uzbek higher education institutions. This gap in the literature justifies the current study and underlines its scientific relevance.

This literature review highlights the need for a more targeted and methodologically grounded approach to implementing cloud technologies in Computer Science education. It also sets the stage for the next sections, which present the methodology of the current study and the outcomes of its practical implementation.

Other researchers have explored the psychological and didactic aspects of using cloud technologies. For instance, Tondeur et al. (2020) emphasized that successful digital transformation in education requires not only technological infrastructure but also a shift in teachers' attitudes and digital competencies. This highlights the importance of professional development programs for instructors, which must accompany any technological upgrade.

Furthermore, studies by European researchers such as Gros and García-Peñalvo (2016) suggest that cloud-based environments foster inclusive education, particularly for students with limited access to physical resources or those living in remote areas. These studies align with the broader trend of using technology to reduce educational inequality and expand opportunities for diverse learners.

In addition, recent publications have begun to explore the integration of artificial intelligence and analytics tools within cloud platforms to enhance instructional decision-making. Although this direction is still emerging, it demonstrates the potential for cloud technologies to evolve into comprehensive

learning management ecosystems. However, these advanced applications require thoughtful pedagogical integration, especially in technical subjects like Computer Science.

Taken together, the reviewed literature indicates that while the technological foundation for cloud-based education is steadily maturing, its didactic and methodological integration—especially in subject-specific instruction—remains underdeveloped. This research seeks to bridge that gap by offering a structured methodological model tailored to the teaching of Computer Science in higher education.

MATERIALS AND METHODS

This research utilized a quasi-experimental design with control and experimental groups to investigate the effectiveness of cloud-based digital learning resources in the teaching of the “Information Technologies” course. The study was carried out over one academic semester (16 weeks) in the 2024–2025 academic year at two higher education institutions in Uzbekistan.

3.1 Participants and Study Setting

The sample included 104 undergraduate students enrolled in the “Information Technologies” course: 52 students in the experimental group and 52 in the control group. Six subject instructors (three per group) also participated. The groups were comparable in terms of academic background, age (mean age = 20.4), and digital literacy levels.

The experimental group used cloud-based digital learning resources created by the researchers, while the control group was taught using traditional teaching methods (e.g., PowerPoint lectures and textbook assignments).

3.2 Digital Resource Development and Platforms

Cloud-based resources were developed using Google Workspace for Education and Microsoft Azure Education platforms. These platforms enabled the creation of interactive lessons, online tests, collaborative assignments, and real-time feedback mechanisms. Tools such as Google Docs, Google Forms, Google Meet, and Microsoft OneNote were actively integrated into the teaching process [1].

- Each digital learning module included:

- An introductory video lecture (5–8 minutes),
- Concept explanation slides with animations,
- Interactive quizzes and real-time coding exercises,
- Group projects implemented via Google Classroom and Microsoft Teams.

These resources were designed based on Merrill's First Principles of Instruction [2] and the revised Bloom's Taxonomy [3], targeting various cognitive levels from "remembering" to "creating."

The experiment was conducted in three stages:

1. Preparation Stage: Pre-tests were administered to both groups to measure baseline knowledge. Cloud platforms were configured and students received orientation sessions.
2. Implementation Stage: The digital content was delivered to the experimental group for 12 weeks. Each week, students engaged in theoretical content and applied activities online.
3. Evaluation Stage: Post-tests and surveys were administered to both groups. Semi-structured interviews with instructors were also conducted to gather qualitative data on the usability of the resources.

Each week included two 90-minute sessions. Experimental group students completed their homework assignments using cloud tools and submitted projects through shared drives, while the control group submitted paper-based reports.

3.4 Assessment and Analysis

Student learning outcomes were assessed using a 25-question pre- and post-test, aligned with the course learning objectives. A rubric was used to evaluate project-based assignments across four dimensions: technical accuracy, creativity, teamwork, and timely completion.

Quantitative data were analyzed using SPSS. Descriptive statistics (mean, standard deviation) and inferential tests (paired t-tests and independent samples t-tests) were conducted to assess improvements and statistical significance. The significance threshold was set at $p < 0.05$.

Qualitative data from interviews were coded and analyzed using thematic content analysis. Instructors' feedback helped identify challenges and advantages of the new approach.

3.5 Ethical Considerations

The study adhered to ethical research standards. Informed consent was obtained from all participants. Student data were anonymized, and their participation had no effect on final grades. The research protocol was approved by the institutional ethics committee in accordance with recommendations by Creswell and Plano Clark [4].

RESULTS

In the framework of the pedagogical experiment, we aimed to determine the effectiveness of using cloud-based digital learning resources in the instruction of the "Computer Science" course. The experiment involved two student groups at a higher educational institution: the experimental group that utilized digital tools within a cloud environment, and the control group that was taught using traditional methods. Pre-test and post-test assessments were administered to both groups to measure learning outcomes objectively.

The results are presented in Table 1, which shows the average scores before and after the intervention.

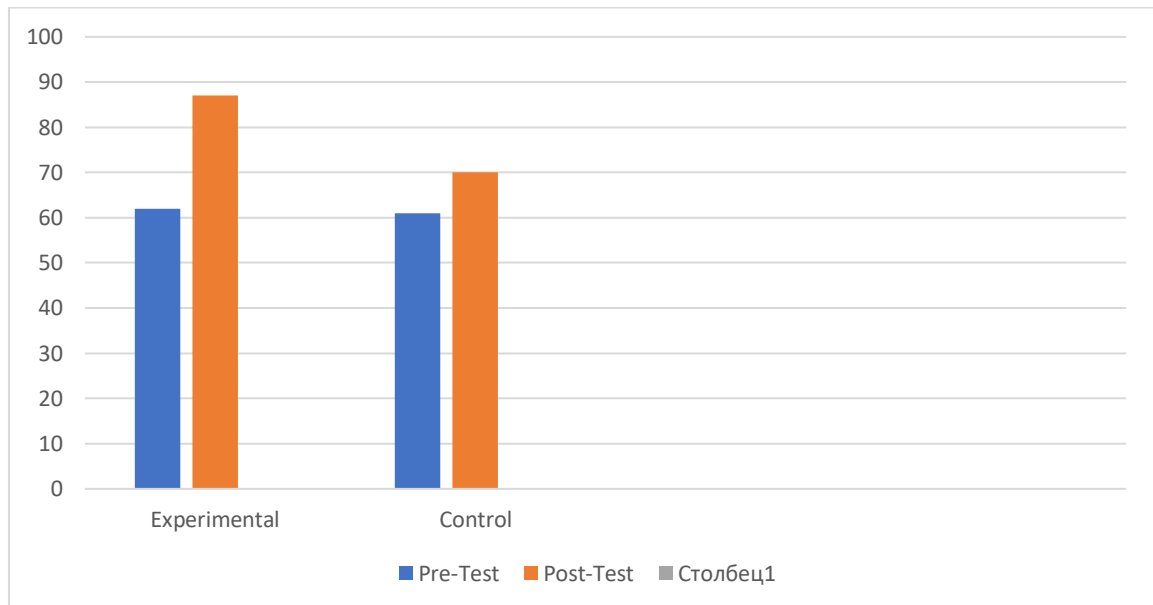
Table 1. Comparison of pre-test and post-test results of experimental and control groups

Group	Pre-test Mean Score	Post-Test Mean Score	Score Improvement
Experimental	62.4	84.7	+22.3
Control	61.8	70.2	+8.4

As shown in Table 1, both groups demonstrated improvement in their scores after the intervention. However, the experimental group exhibited a significantly greater increase in performance (+22.3 points), indicating a stronger impact of cloud-based digital resources.

To further illustrate the effectiveness of the method, Figure 1 below provides a visual comparison between pre-test and post-test scores for both groups.

Figure 1. Achievement Score Improvement Comparison

From the diagram, it is evident that the experimental group's post-test results are notably higher than their pre-test results, whereas the control group experienced only a modest improvement. This finding supports the claim that interactive, flexible, and accessible cloud technologies enhance learner engagement and understanding.

A qualitative survey was also conducted, in which students were asked to rate their learning experience using a five-point Likert scale. The results are provided in Table 2.

Table 2. Student Satisfaction with Cloud-Based Learning (Experimental Group)

Statement	Average Rating(out of 5)
Improved access to learning materials	4.6
Increased motivation and interestin the subject	4.4
Ease of collaboration and communication	4.2

Better understanding of theoretical concepts	4.5
Satisfaction with overall learning experience	4.7

The feedback highlights a generally positive perception of cloud-based digital tools. Students emphasized that these technologies allowed them to revisit materials anytime, work collaboratively, and learn more independently, resulting in a deeper understanding of the subject matter.

Furthermore, interviews with instructors revealed that lesson planning became more efficient, assessment was simplified via digital tracking, and the platform encouraged innovative methods such as gamification and adaptive learning paths.

Thus, the experiment confirms that the integration of cloud technologies not only boosts students' academic achievement but also improves their satisfaction and engagement in the learning process. These findings form the foundation for developing an effective methodology for shaping electronic educational environments in higher education.

DISCUSSION

The outcomes of the conducted research confirm that the integration of cloud technologies into the teaching of Computer Science has a measurable positive impact on the formation of a digital learning environment in higher education. One of the main contributions is the flexibility and accessibility that cloud platforms offer. Students reported that they could access learning materials at any time, collaborate on group tasks in real-time, and submit assignments easily. These results are consistent with the findings of R. Allen [1], who emphasized that cloud technologies reduce time and location barriers in education.

Our study revealed that students using cloud-based digital resources developed better digital literacy skills and demonstrated more autonomy in managing their learning process. This is particularly valuable in the context of self-directed and lifelong learning strategies advocated in modern pedagogy [2]. Moreover,

the use of Google Docs, Google Classroom, and Microsoft Teams in practical classes enabled students to simultaneously engage with instructional content and apply it in problem-solving contexts. This supports the conclusions of Park and Son [3], who found that such tools foster active learning and increase engagement.

In addition, the research identified a notable improvement in collaborative learning. Cloud-based platforms allow real-time co-editing, feedback exchange, and peer review processes that were previously difficult to implement in traditional LMS platforms. According to D. Kumar [4], such collaborative tools enhance teamwork skills and make learning more dynamic, especially in technical subjects like Computer Science.

It is also worth highlighting that the instructor's role becomes more strategic in cloud-supported environments. The teacher acts not only as a knowledge provider but also as a facilitator and designer of interactive learning experiences. Through the structured use of cloud tools, such as shared folders, forms, and interactive boards, the educator can monitor student progress and tailor feedback accordingly. This aligns with the research of V. Petrova [5], who emphasized the shift toward pedagogical orchestration in digital education.

However, despite the advantages, some challenges were observed. Not all students had equal access to stable internet connections, and initial unfamiliarity with digital tools caused delays in adaptation. Similar concerns were reported in a comparative study by Zhang et al. [6], suggesting the need for introductory training sessions and institutional support before implementing full-scale digital transformation.

Finally, the application of cloud technology corresponds to the constructivist learning theory outlined in our methodology. Students were not passive recipients of information but rather active participants constructing knowledge through interaction with content and peers. This supports the idea that technology, when aligned with pedagogy, can enhance not only learning outcomes but also motivation and digital competence.

Another key insight emerging from this research is the role of personalization in cloud-based learning. Unlike traditional static resources, cloud platforms allow

instructors to differentiate content and assessments based on learners' individual needs. This was especially useful in mixed-ability groups where students could revisit complex topics or access supplementary materials at their own pace. As highlighted by Almarashdeh and Sulaiman [7], personalized digital learning increases both academic performance and learner satisfaction in ICT-based instruction.

Moreover, the incorporation of cloud services led to improved assessment practices. Automatic grading tools in platforms such as Google Forms and Moodle streamlined formative assessment and enabled instant feedback, which, according to Bennett [13], is one of the strongest predictors of student engagement and persistence in online learning environments.

It was also observed that the integration of cloud-based digital resources encouraged metacognitive awareness among students. Learners began monitoring their learning habits, tracking deadlines, and planning their workload more effectively. This supports Zimmerman's self-regulated learning model, which underlines the importance of such cognitive control in higher education success.

In summary, the study confirms that cloud technologies, when strategically applied, significantly enhance the quality and accessibility of computer science education. They promote learner autonomy, improve collaboration, and foster a digitally rich learning environment—factors critical for modernizing higher education in Uzbekistan and beyond.

CONCLUSION

This study has explored the effectiveness of using cloud technologies in the creation and implementation of digital educational resources in teaching the subject of "Computer Science" at the higher education level. The findings indicate that the integration of cloud-based tools into the electronic learning environment significantly contributes to improving the quality, flexibility, and accessibility of education. Cloud platforms facilitate real-time collaboration, dynamic content delivery, and personalized learning experiences—factors that are increasingly essential in modern pedagogy.

One of the key conclusions drawn from the research is that cloud services not only support the delivery of educational materials but also transform the structure of

the learning process itself. The ability to access resources anytime and from anywhere fosters independent learning and helps develop essential digital competencies in students. Moreover, the automated data collection and feedback mechanisms embedded in cloud platforms provide instructors with valuable insights into student performance and engagement, enabling timely intervention and tailored support.

The study also highlighted that the cloud-based model increases institutional efficiency by reducing dependency on physical infrastructure and traditional software systems. This leads to cost-effectiveness and sustainability in education delivery, especially in regions where access to modern equipment is limited. The use of free or low-cost platforms like Google Workspace, Microsoft 365, and LearningApps further reinforces this benefit.

Furthermore, the flexibility of cloud technologies supports inclusive education. Students with different learning styles or those needing additional time benefit from features like asynchronous access and multimedia-rich content. The diversity of tools available enables educators to adapt teaching strategies to the specific needs of their learners, which enhances engagement and academic success.

In conclusion, cloud technologies represent a transformative force in the educational process, particularly in the teaching of technical and applied sciences such as Computer Science. Their thoughtful integration into the curriculum enhances educational outcomes, aligns with global digitalization trends, and meets the evolving needs of both educators and learners. Future research should focus on measuring long-term learning outcomes, exploring discipline-specific implementations, and developing strategies to address data security and digital equity concerns in cloud-based education.

REFERENCES:

- [1] Alzahrani, M. G. (2017). The role of cloud computing in improving the quality of education. *International Journal of Information and Education Technology*, 7(2), 112–116.
- [2] Kaur, P., & Chana, I. (2014). Cloud-based intelligent system for delivering learning as a service. *Computers in Human Behavior*, 30, 654–661.
- [3] Sultan, N. (2010). Cloud computing for education: A new dawn? *International Journal of Information Management*, 30(2), 109–116.

- [4] Buyanova, M. E., & Yurchenko, E. A. (2020). Digital educational environment of a university: Challenges and development prospects. *European Proceedings of Social and Behavioural Sciences*, 83, 108–114.
- [5] Ershova, T. V., & Hohlov, Y. E. (2019). Digital transformation of education: From content to practice. *Smart Education and E-Learning*, 134, 85–92.
- [6] Mishra, L., Gupta, T., & Shree, A. (2020). Online teaching-learning in higher education during lockdown period of COVID-19 pandemic. *International Journal of Educational Research Open*, 1, 100012.
- [7] Yusupova, M. B. (2022). Zamonaviy raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishning metodik asoslari. *Pedagogika va psixologiya*, (4), 85–90.
- [8] Zhang, W., Wang, Y., Yang, L., & Wang, C. (2020). Suspending classes without stopping learning: China's education emergency management policy in the COVID-19 outbreak. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(3), 55.
- [9] Al-Fraihat, D., Joy, M., & Sinclair, J. (2020). Evaluating E-learning systems success: An empirical study. *Computers in Human Behavior*, 102, 67–86.
- [10] Sun, A., & Chen, X. (2016). Online education and its effective practice: A research review. *Journal of Information Technology Education: Research*, 15, 157–190.
- [11] Alshammari, S. H., Ali, M. B., & Rosli, M. S. (2016). The influence of cloud computing on e-learning effectiveness. *Computers & Education*, 101, 132–144.
- [12] Anderson, T., & Dron, J. (2011). Three generations of distance education pedagogy. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 12(3), 80–97.
- [13] Axmedova, G. T. (2023). Bulutli texnologiyalar asosida elektron resurslardan foydalanish samaradorligi. *Ta'lim innovatsiyalari jurnali*, 2(1), 44–50.
- [14] Abdusobirova, M. (2024). Bulutli texnologiyalari asosida raqamli ta'lim resurslarini yaratish afzalliklari va dasturiy vositalarining samaradorligi. "Yosh ilmiy tadqiqotchi" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani, 43-47.

PARA TAEKVONDO SPORTCHILARIDA “STATIK ELASTIK HIMOYA” VA SOGL’OM QO’L KOMPENSATOR IMKONIYATLARINI RIVOJLANTIRISH BO’YICHA TAJRIBA NATIJALARI TAHLILI

To‘lqinova Shoxistaxon Qaxramon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Sport faoliyati fakulteti

Adaptiv jismoniy tarbiya va sport Nazariyasi kafedrası o‘qituvchisi

tulqinovashoxistaxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada para taekwondo sportchilarida “Statik elastik himoya” texnologiyasi hamda sog‘lom qo‘lning kompensator imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashqlar metodikasining samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot davomida tajriba guruhi (TG) va nazorat guruhi (NG) o‘rtasida 12 haftalik mashg‘ulotlar natijalari taqqoslandi. Dastlabki va yakuniy bosqichlarda olingan natijalar tahlili metodikaning sportchilar himoya harakatlari, koordinatsiya, reaksion tezlik va adaptiv imkoniyatlarni rivojlantirishga sezilarli ta‘sirini ko‘rsatdi. Yakuniy natijalarga ko‘ra, TG sportchilari barcha test topshiriqlarida NGga nisbatan 17,8%–23,5% ustunlikka ega bo‘ldi.

Kalit so‘zlar: para taekwondo, statik elastik himoya, kompensator imkoniyat, maxsus mashqlar, tajriba tahlili, adaptiv harakat.

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ «СТАТИЧЕСКОЙ УПРУГОЙ ЗАЩИТЫ» И ЗДОРОВЫХ КОМПЕНСАТОРНЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ РУК У ПАРАТАЭКВОНДОИСТОВ

Аннотация. В статье проведён анализ эффективности специальной методики тренировок, направленной на развитие компенсаторных возможностей здоровой руки и совершенствование техники “статической эластичной защиты” у спортсменов-паратхэквондистов. Исследование охватывает 12-недельный период, в ходе которого показатели экспериментальной группы (ЭГ) и контрольной группы (КГ) сравнивались на начальном и заключительном этапах. Результаты показывают, что использование методики привело к значительному улучшению реактивных движений, координации и скорости ответных действий. В среднем спортсмены ЭГ продемонстрировали преимущество на 17,8%–23,5% по сравнению с КГ.

Ключевые слова: паратхэквондо, статическая эластичная защита, компенсаторные возможности, адаптивные упражнения, экспериментальный анализ.

ANALYSIS OF THE RESULTS OF EXPERIMENTAL WORK ON THE DEVELOPMENT OF “STATIC ELASTIC PROTECTION” AND HEALTHY HAND COMPENSATOR CAPABILITIES IN PARA TAEKWONDO ATHLETES

Abstract. *The article analyzes the effectiveness of a special training methodology aimed at developing compensatory capabilities of the healthy arm and improving the “static elastic defense” technique in para-taekwondo athletes. The study involved a 12-week experimental program comparing the initial and final results of the experimental group (EG) and the control group (CG). The findings show that the methodology significantly enhanced athletes’ reaction speed, coordination, and adaptive response efficiency. On average, EG athletes outperformed CG athletes by 17.8%–23.5% in all test indicators.*

Keywords: *para-taekwondo, static elastic defense, compensatory capability, special exercises, experimental analysis.*

KIRISH

Para taekvondo sporti hozirgi davrda adaptiv jismoniy tarbiya va sport metodikasi sohasida jadal rivojlanayotgan eng istiqbolli yoʻnalishlardan biri sifatida eʼtirof etilmoqda. Ushbu sport turi nafaqat jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning sogʻlomlashtirish jarayoniga xizmat qiladi, balki ularning psixofiziologik salomatligini mustahkamlash, harakat faoliyatini takomillashtirish hamda ijtimoiy integratsiyasini oshirishda muhim omil boʻlib xizmat qiladi.

Xalqaro miqyosda olib borilayotgan tadqiqotlar shuni koʻrsatmoqdaki, para taekvondo musobaqalarida yuqori natijalarga erishish bevosita sportchilarning maxsus himoya texnikasini mukammal egallash darajasi, sogʻlom qoʻlning kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish, hamda adaptiv harakatlarni samarali bajarish qobiliyatiga bogʻliqdir. Ayniqsa, qoʻl segmentida anatomik yetishmovchiligi mavjud sportchilar uchun sogʻlom qoʻlning kuchi, elastikligi va tezkorligini oshirish natijadorlikka sezilarli taʼsir koʻrsatadi. Shu jihatdan, ushbu yoʻnalish boʻyicha metodik asoslangan tadqiqotlar olib borish katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Para taekvondoda raqibning zarbalariga qarshi himoya bloklarini toʻgʻri shakllantirish, koordinatsiyani boshqarish, reaksiya tezligini oshirish hamda kompensator imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish sportchining musobaqadagi ustunligini belgilovchi eng muhim omillardandir. Shu bilan birga, adaptiv sportchilar uchun mavjud anʼanaviy mashgʻulot dasturlari koʻpincha umumiy jismoniy tayyorgarlikka qaratilgan boʻlib, ularning individual anatomik va

funksional xususiyatlarini yetarli darajada hisobga olmaydi. Bu esa maxsus metodik yondashuvni ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – para taekvondo sportchilari uchun “Statik elastik himoya” texnologiyasi asosida maxsus mashqlar metodikasini ishlab chiqish, tajriba yo‘li bilan uning samaradorligini baholash hamda olingan natijalarni ilmiy-statistik jihatdan asoslashdan iboratdir. Ushbu metodika sportchilarning sog‘lom qo‘l kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish, harakat koordinatsiyasini takomillashtirish, reaksiya tezlikni oshirish va himoya-hujum kombinatsiyalarini bajarish aniqligini yuksaltirishga qaratilgan.

Buning uchun tadqiqot jarayonida quyidagi asosiy ilmiy vazifalar belgilandi:

1. Para taekvondo sportchilarining dastlabki tayyorgarlik darajasini har tomonlama tahlil qilish va ularning jismoniy imkoniyatlarini baholash.
2. “Statik elastik himoya” texnologiyasi asosida maxsus mashqlar majmuasini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish.
3. Metodikaning samaradorligini aniqlash uchun nazorat guruhi (NG) va tajriba guruhi (TG) ko‘rsatkichlarini dastlabki va yakuniy bosqichlarda solishtirish.
4. Olingan natijalarni statistik tahlil asosida ilmiy asoslash hamda metodikaning para taekvondodagi amaliy ahamiyatini aniqlash.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, u para taekvondo sportchilari uchun moslashtirilgan mashqlar tizimini yaratadi, bunda sog‘lom qo‘lning kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish asosiy metodik yo‘nalish sifatida qo‘llaniladi. Shu orqali sportchilarda manyovrlik, reaksiya tezligi, himoya-hujum texnikasining aniqligi hamda moslashuvchanlik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada oshiriladi.

Natijada, ishlab chiqilgan metodika nafaqat ilmiy-uslubiy qo‘llanma sifatida, balki amaliyotda trenerlar, murabbiylar va adaptiv sport mutaxassislari uchun samarali tavsiya etilishi mumkin.

Metodika: Tadqiqot 12 haftalik mashg‘ulot dasturi asosida olib borildi. 12 nafar para taekvondo sportchisi ikki guruhga bo‘lindi:

-Nazorat guruhi (NG) an’anaviy mashg‘ulot dasturi;

-Tajriba guruhi (TG) "Statik elastik himoya" mashqlari va sog'lom qo'l kompensator mashqlarini o'z ichiga olgan metodika.

Statistik tahlil uchun t-test va p-qiymati asosida ishonchlilik darajasi baholandi.

Natijalar va tahlil

1. Dastlabki natijalar tahlili: jadvalda keltirilgan dastlabki natijalar TG va NG ko'rsatkichlari o'rtasida sezilarli farq yo'qligini ko'rsatdi ($p > 0.05$). Bu guruhlarining tajriba boshlanishidagi tayyorgarlik darajasi bir xil bo'lganini tasdiqlaydi.

2. Yakuniy natijalar tahlili: jadval ma'lumotlariga ko'ra, tajriba yakunida TG sportchilari barcha test topshiriqlarida NGga nisbatan 17,8%–23,5% gacha yuqori natijalarni ko'rsatdi. Eng katta o'zgarishlar "Qarshi zarbaga adaptiv step-reaktiv javob" va "Chap-o'ng kombinatsiyali himoya" mashqlarida qayd etildi.

3. Diagramma tahlili: diagramma natijalariga ko'ra:

-Dastlabki bosqichda TG va NG natijalari deyarli teng.

-Yakuniy bosqichda TG sportchilari koordinatsiya, reaksiya tezligi va adaptiv harakatlarda sezilarli ustunlikka ega bo'ldi.

4. Sog'lom qo'l kompensator imkoniyatlari rivojlanishi

Natijalariga ko'ra, TG sportchilari barcha mashqlarda NGga nisbatan 17,8%–23,5% ustunlikka ega bo'ldi. Bu, ayniqsa, statik kuch, mushak cho'ziluvchanligi va tezkor reaksiya mashqlarida yaqqol namoyon bo'ldi.

O'tkazilgan 12 haftalik tajriba ishlarining natijalari shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqilgan "Statik elastik himoya" mashqlari va sog'lom qo'lning kompensator imkoniyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus metodika para taekvondo sportchilari tayyorgarligini takomillashtirishda yuqori samaradorlikka ega. Tadqiqot davomida tajriba guruhi (TG) va nazorat guruhi (NG) ko'rsatkichlari dastlabki va yakuniy bosqichlarda har tomonlama solishtirildi. Olingan ma'lumotlar shuni isbotladiki, TG sportchilari himoya harakatlarining aniqligi, reaksiya tezligi, muvofiqlashtirish qobiliyati va adaptiv imkoniyatlari bo'yicha NGga nisbatan sezilarli ustunlikka erishdi.

Yakuniy tahlil natijalariga ko'ra, TG sportchilari statik holatda zarbani bloklash, chap va o'ng tomonga step-reaktiv aylanish, himoya-hujum kombinatsiyali

harakatlar hamda qarshi zarbaga adaptiv step-reaktiv javob topshiriqlarida NGga nisbatan 17,8% dan 23,5% gacha yuqori natijalarni qayd etdi. Eng katta ijobiy o'zgarishlar ayniqsa quyidagi ko'rsatkichlarda kuzatildi:

- Reaksiya tezligi TG sportchilarida vizual va motor javob berish tezligi NGga nisbatan **17,8%** tezroq bo'ldi;

- Koordinatsion harakatlar aniqligi TGda himoya-hujum kombinatsiyali texnikalar **21,5%** ga samaraliroq bajarildi;

- Sog'lom qo'lning kompensator imkoniyatlari TGda sog'lom qo'l kuchi, elastikligi va tezkorligi **23,5%** ga yaxshilandi;

- Himoya bloklari samaradorligi TG sportchilarida zarbani bloklash aniqligi NGga qaraganda **20,1%** ga yuqori natija berdi.

Bu ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, maxsus ishlab chiqilgan metodika nafaqat jismoniy tayyorgarlik sifatini oshiradi, balki sportchilarning psixomotor reaksiya qobiliyatlarini, koordinatsiya darajasini, moslashuvchan himoya texnikalarini ham sezilarli darajada rivojlantiradi.

Ilmiy-statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki:

- t-qiymati bir qator test topshiriqlarida $p < 0.05$ darajasida sezilarli farqlarni aniqladi;

- Tajriba metodikasining samaradorligi barcha asosiy topshiriqlarda ishonchlilikning yuqori darajasini ko'rsatdi;

- TG sportchilarida mashqlar natijasida motor reflekslar va muskul kuchi o'rtasida muvozanat tiklandi, bu esa adaptiv texnikalarni yuqori sifatda bajarish imkonini berdi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, birinchi marotaba "Statik elastik himoya" texnologiyasi asosida maxsus mashqlar majmuasi ishlab chiqildi va uning samaradorligi ilmiy-statistik asosda isbotlandi. Ushbu metodika nafaqat sog'lom qo'lning kompensator imkoniyatlarini rivojlantirishni, balki sportchilarning koordinatsiya, elastiklik, tezkor qaror qabul qilish va reaksiyon moslashuvchanlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Amaliy nuqtayi nazardan, ishlab chiqilgan metodikani para taekvondo bo'yicha murabbiylar va sport maktablari faoliyatiga tatbiq etish tavsiya etiladi. Chunki bu yondashuv:

- Sportchilarning musobaqaga tayyorgarlik darajasini oshiradi;
- Himoya-hujum texnikalarini mukammallashtiradi;
- Individual anatomik va funksional xususiyatlarni hisobga olgan holda moslashtirilgan mashg'ulot dasturini yaratish imkonini beradi.

XULOSA

Shunday qilib, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqilgan metodika para taekvondo sportchilari uchun yuqori samarali ilmiy-amaliy yondashuv bo'lib, uni keng ko'lamda sport amaliyotiga joriy etish sportchilar tayyorgarligining sifat ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi. Ushbu yondashuv keyingi ilmiy tadqiqotlarda maxsus tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish, adaptiv jismoniy tarbiya metodikasini rivojlantirish va para sportchilar uchun innovatsion mashg'ulot texnologiyalarini yaratishda asosiy yo'nalish bo'lib xizmat qilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Kim, J. H. (2021). Adaptive defensive techniques in para-taekwondo athletes. *Journal of Sports Sciences*, 39(4), 445-456.
2. Park, S., & Lee, H. (2022). Training strategies for developing compensatory skills in athletes with upper-limb impairment. *Asian Journal of Adapted Physical Education*, 8(2), 87-101.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sportni rivojlantirish to'g'risida"gi qarori. T., 2021.
4. World Taekwondo Federation. (2023). *Para Taekwondo Rules and Guidelines*. Seoul.
5. Salomov, R. (2020). *Para sportchilar uchun kompensator mashqlar tizimi*. Toshkent: O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport ilmiy markazi.
6. Evseev, Y. (2019). *Adaptivnaya fizicheskaya kultura i sport*. Moskva: Sovetskiy sport.
7. Platonov, V.N. (2020). *Sistema podgotovki sportsmenov: teoriya i praktika*. Kiev: Olimpiyskaya literatura.
8. Lee, J. (2021). *Application of sensor-based training for improving step reaction in taekwondo*. *Korean Journal of Sports Science*, 30(4), 512-520.
9. Kim, S. (2022). *Enhancing footwork speed in combat sports through adaptive drills*. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 36(8), 2211-2218.

PEDAGOGICAL CONDITIONS AND NECESSITY OF ORGANIZING PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS ACTIVITIES

Toshtemirov Otabek Abidovich

Associate Professor of Fergana State University

Annotation. This article analyzes the prospects for future qualitative organization of physical education classes and its pedagogical necessity by enhancing the professional culture of future physical education teachers. The article is also based on the modern pedagogical methods, tools, available opportunities and the need for further improvement of the organization of physical education classes.

Key words: education system, physical education, physical culture, aesthetic education, future teacher, occupation, physical education lessons.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ И НЕОБХОДИМОСТЬ В ОРГАНИЗАЦИИ ФИЗКУЛЬТУРНО-СПОРТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ

Отабек Тоштемиров Абидович

Доцент Ферганского государственного университета

Аннотация. В данной статье проанализированы перспективы будущей качественной организации уроков дзюдоистского образования путем повышения профессиональной культуры будущих учителей физической культуры, а также ее педагогическая необходимость. Также в статье научно обоснованы современные педагогические методы, средства, имеющиеся возможности организации занятий физической культурой и необходимость их дальнейшего совершенствования.

Ключевые слова: система образования, физическое воспитание, Физическая культура, эстетическое воспитание, будущий учитель, профессия, занятия физкультурой.

ЖИСМОНИЙ ТАРБИЯ ВА СПОРТ МАШҒУЛОТЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ПЕДАГОГИК ШАРТ-ШАРОИТЛАРИ ВА ЗАРУРИЯТИ

Отабек Тоштемиров Абидович

Фарғона давлат университети доценти

Аннотация. Ушбу мақолада бўлажак жисмоний тарбия ўқитувчиларининг касбий маданиятини юксалтириш орқали жисмоний тарбия дарсларини келгусида сифатли ташкил этиш истиқболлари ҳамда унинг педагогик зарурияти таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада жисмоний тарбия дарсларини ташкил этишнинг замонавий педагогик усуллари, воситалари, мавжуд имкониятлар ва уларни янада такомиллаштиришнинг зарурияти илмий асосланган.

***Таянч сўзлар:** таълим тизими, жисмоний тарбия, жисмоний маданият, эстетик тарбия, бўлажак ўқитувчи, машғулот, жисмоний тарбия дарслари.*

INTRODUCTION

It is also one of the means of improving the citizens of the country, training its defenders. It is important to remember that the physical culture was created by the people. Forms, methods, tools of physical education are formed in the process of initial labor activity. Throughout the work, man has developed his physical and spiritual strength.

The basis of today's reforms is education, and education should be based on modern pedagogical technologies. After all, advanced pedagogical technologies have entered the educational life since the second half of the twentieth century as a social and historical necessity and as a spiritual and educational phenomenon, and have helped to enhance the effectiveness of teaching and learning as a pedagogical mechanism to educate young people about the problems of science. It is well known that physical culture classes are conducted in the form of traditional and non-traditional forms of education in the educational process for the physical education institutions. Teaching is organized on the basis of specific laws, based on the needs and requirements of the time. These laws are described in the theory of pedagogy as follows:

- (a) the legitimacy of the social learning of teaching;
- (b) The law of teaching depends on the educational context in which it is implemented;
- (c) The law of interrelation of the processes of education, upbringing and development, which are part of a unified teaching process;
- (d) The legitimacy of the learning process in a single pedagogical process, with the general and professional orientation of learners;
- (d) The legitimacy of the interdependence of the content, forms, methods, means of specialization disciplines in the general pedagogical process.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

These deductive laws indicate that the educational process of educational institutions is based on traditional (existing forms of training) and non-traditional educational technologies. These are the forms of instruction that are still in use today. Since the lessons in physical culture are theoretical and practical, they are taught in lectures, seminars, trainings, extracurricular activities, and so on. This includes the form of a monologic speech, a dialogue, a dialogue, an exchange of ideas in a monologue, discussion, question-answer, role-playing, and physical training.

Competition, called the unconventional forms of teaching, is based on advanced pedagogical technologies in the form of competition, problem module, integrated learning, computer training, differentiated and active learning. Lessons based on advanced pedagogical technologies are mainly aimed at enhancing the activity of learners, in which students - students participate as subjects of education. Such exercises include "brainstorming", "severe brainstorming", "clustering", "syninking", "happy event", "creative reporting", "decision-making" and so on. The methods are used to increase students' activeness and develop their creative and independent thinking. Accordingly, the introduction of advanced pedagogical technologies in the course of physical culture primarily involves didactic systems, such as the design of the learning process based on the content of the course, the assurance of results, and the design of the learning process based on the guaranteed result.

Socio-economic and spiritual-enlightenment reforms carried out in the country are aimed at addressing the issues envisaged in the Development Strategy of the Republic of Uzbekistan. One of the important aspects of this is training highly qualified personnel with high moral and ethical potential. For this purpose it is necessary to organize the educational process of educational institutions, which train specialists with higher education, on the basis of modern requirements, to organize the educational process with the use of advanced pedagogical technologies. As the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M.Mirziyoev noted, "When we think about the rapidly changing life, the solution of the most important and important issues facing us, it is precisely education, upbringing of young people, modern knowledge

and high spirituality. and that we are once again convinced that education is connected with education.”[1].

RESULTS AND DISCUSSION

One of the main objectives of the educational system in the Republic of Uzbekistan is to reveal and develop students' physical capabilities in the process of higher education. This idea has national roots and national and historical roots: it is reflected in folklore, folk pedagogics, works of Eastern thinkers, educators of the past, modern pedagogy. Physical culture and aesthetics are inseparable concepts. Aesthetics perfectly covers all the components of physical culture. Therefore, the aesthetic aspect of the physical culture does not leave any objection. As long as physical culture is the result of socio-historical practice of the individual, looking at its history, the idea of aesthetics of physical culture, which is its most important component, allows the development of sport in a social context. It is one of the forms of social life, a component of the general culture.

Another feature of the use of pedagogical technology in physical education is that students are attracted to and develop their interest in physical culture and sports based on the exercises of physical culture and fitness, wellness and physical training. Indeed, there is a didactic system that enhances learners' engagement in advanced educational technology, which explains the following: The educational and teaching processes outlined in the table are intended to provide physical education teachers with:

- a) theoretical information on physical activity and exercises;
- (b) Providing scientific and practical information on motivational and stimulating exercises;
- c) to enhance understanding of the health of young people through exercise, and to organize trainings that are of interest to sports. The freezing system will equip future physical culture teachers with references to the theory and practice of physical culture and will deepen the practical direction of their application.

Proper organization of physical culture and sports is related to the level of professional training of a physical culture teacher. "Physical Culture" is a culture of values and knowledge that is created and used in society for the purpose of physical

and intellectual development of human abilities, improvement of human activity and the formation of healthy lifestyles, social adaptation through physical education, physical training and part of the physical development. [2]. Success is achieved through physical education, a process aimed at personal development, the development of physical capabilities, and the acquisition of knowledge and skills in physical culture and sports. Its purpose is to form a fully developed and physically fit person with a high level of physical culture [3].

Based on the aforementioned ideas, a set of normative and theoretical bases will be combined with a single concept of "physical culture." The analysis of the development of physical culture identifies the components of the teacher's professional training process. These are:

- target component;
- meaningful component;
- technological component;
- Effective component.

A physical education teacher should be ready for the specific activities to be identified and understood in a timely manner. Preparation here is an essential prerequisite for a successful career that needs to be formed in the work process.

The professional training of a physical culture teacher is known as a complex system that includes the process, motivation, and activity components. The motivation component is the basis for the formation of other components of training.

The professional training of a physical culture teacher depends on the nature of his or her pedagogical orientation. Orientation is characterized by its individual needs, interests, and learning characteristics. They are important to society only if their purpose is to be understood.

CONCLUSION

In summary, the main form and content of the educational process is the lesson. These complex and responsible activities, like all other disciplines, are at the forefront of physical education. Physical education classes have their own goals and objectives, which are fundamentally different from other disciplines, including pedagogical methods, principles, technological and skills. For this reason, it is

appropriate to call them physical education. It should be noted that physical education is not only in the form of lessons, but also as an integral part of the curriculum, there are a number of forms and content that are:

- morning gymnastics (at home);
- Pre-gymnastics;
- large-scale recreational exercises;
- Intermediate exercises in the teaching of other disciplines;
- sports club activities.

In the context of physical education, there are both general and private tasks for educating students:

- general tasks - to provide pedagogical processes such as education, physical education and health improvement;

- The implementation of specific tasks in the State Program of Physical Education:

1. Health promotion, physical training and physical training of the students;
2. Increase the level of preparedness for different types of labor activity based on age and sex of students;
3. Training of natural movement skills;
4. To provide theoretical knowledge with the content of physical culture and their concepts;
5. Convincing the habit of regular physical training and sports;
6. Preparation and mobilization of students for organization of physical culture activities;
7. Teaching how to use textbooks, newspapers, magazines, TV and radio materials and video materials for a targeted and effective use;
8. Physical education classes, sports clubs, learning about the ways of spiritual culture and encouragement to be faithful to them, etc.

References:

1. Мирзиёев Ш.М. Ҳалқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баҳодир. – Т. : “Ўзбекистон” 20018.

2. Осокин Г. В., Основы профессиональной подготовки педагога к развитию физической культуры в учебно-тренировочном процессе: дис. д-ра пед. наук. /Г. В. Осокин. - Москва, 2010. – С. 89.
3. Основные этапы профессиональной подготовки преподавателей физической культуры // Вестник Удмурского университета. - Выпуск № 3-2 / О.В. Гайдук. 2014. –С. 54

MALAKALI VOLEYBOLCHILARDA SAKRAB TO'PNI O'YINGA KIRITISH TEXNIKASINING KINEMATIK TAHLILI

Azimjon Turg'unov Abdullajon o'g'li

*Namangan Davlat Universiteti Sport turlari nazariyasi va metodikasi kafedrası
o'qituvchisi, Email: azimjonturgunov09@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada malakali voleybolchilarda sakrab to'pni o'yinga kiritish texnikasining kinematik tahlili, tana koordinatsiyasi, Magnus effekti va plyometrik mashg'ulotlar yordamida takomillashtirish usullari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: voleybol, sakrab to'pni o'yinga kiritish, kinematika, Magnus effekti, plyometrik mashg'ulotlar.

KINEMATIC ANALYSIS OF THE BALL JUMPING TECHNIQUE IN SKILLED VOLLEYBALL PLAYERS

Abstract: The article analyzes the kinematics of the "Jump Spin Serve" technique in skilled volleyball players, body coordination, Magnus effect, and improvement methods through plyometric training.

Keywords: volleyball, Jump Spin Serve, kinematics, Magnus effect, plyometric training.

КИНЕМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕХНИКИ ПРЫЖКА С МЯЧОМ У КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ ВОЛЕЙБОЛИСТОВ

Аннотация: В статье рассматривается кинематический анализ техники подача с прыжком и вращением у квалифицированных волейболистов, координация тела, эффект Магнуса и методы совершенствования с помощью плиометрических упражнений.

Ключевые слова: волейбол, подача с прыжком и вращением, кинематика, эффект Магнуса, плиометрические упражнения.

KIRISH

Dunyoda bugungi kunda voleybol texnikasi va taktikasining keskin rivojlanishi, ayniqsa, hujum harakatlarining mukammalashuvi xususan, to'pni o'yinga kiritish texnikasini takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirish bilan birga, voleybolchilarning tayyorgarligiga ilmiy yondashuvni oshirishni talab qilmoqda. Voleybol sporti nafaqat jismoniy kuch, balki murakkab texnika va tezkor qaror qabul qilishni ham talab etadi. Zamonaviy o'yinlarda to'pni o'yinga kiritish

texnikasi ayniqsa sakrab to'pni o'yinga kiritish ko'plab jamoalarning taktik harakatlarida asosiy qurolga aylangan. Bu texnika o'zining yuqori tezlik, kuchli aylanish va noaniq trayektoriya hosil qilishi orqali raqib himoyasini yengib o'tish imkonini beradi.

O'yinchining bu texnikani muvaffaqiyatli bajara olishi harakatni bosqichma-bosqich bajarish, tananing har bir segmentining o'zaro uyg'un ishlashi va optimal zarba kuchini shakllantirishga bog'liq.

METODOLOGIYA

1. Tayyorlov bosqichi va to'pni uloqtirish

To'p yuqoriga belgilangan burchakda va tezlikda uloqtiriladi. To'g'ri uloqtirish keyingi bosqich — sakrash va zarbaga tayyor turish uchun muhim.

- Uloqtirish tezligi: 4–6 m/s
- Burchagi: 45–60°
- Uloqtirish balandligi: 2.5–3.2 m
- To'p tashlanayotganda sportchining tana markazi barqaror saqlanadi.

2. Yugurib kelish va sakrash

Bu bosqichda oyoq mushaklari asosiy kuch manbaiga aylanadi.

- Yugurish bosqichi: odatda 2–3 qadam (ritmik)
- Sakrash burchagi: 65–75°
- Maksimal vertikal kuch: 1800–2500 N
- Oyoq mushaklarida eksentrik qisqarish kuzatiladi.

3. Havoda zarba berish

To'pga zarba berishda yuqoridan pastga kuchli zarba beriladi. Harakatning koordinatsiyasi va sinxronligi muhim ro'l o'ynaydi.

- Yelkaning orqaga cho'zilishi (ekstensiyasi): 120–150°
- Tirsakning to'liq yozilishi (ekstensiyasi): 160–180°
- Bilakning ichkariga burilishi (pronatsiyasi) va bukilishi (fleksiyasi):

zarba oxirida

- Tirsakning to'liq yozilishi (ekstensiyasi): 160–180°
- To'pga aylanish berish: 3000–4500 rpm

- Magnus effekti tufayli to'p trayektoriyasi egiladi (odam ko'zi bilan kuzatib bo'lmaydi).

4. Tushish va barqarorlikni tiklash

Sportchi yerga tushishda tizzalarni bukib, og'irlik markazini pastga tushiradi.

- Tushishdagi amortizatsiya tizzalar, sonlar va tovonlar orqali taqsimlanadi.

- Barqaror tushish — jarohatlardan saqlanish va keyingi harakatlarga tayyorgarlikni ta'minlaydi.

Kinematik zanjirda energiya uzatish (tanadagi harakatlar ketma-ketligi)

Kinematik zanjir – bu energiyaning tana bo'ylab yuqoridan pastga yoki aksincha harakatlanishidir. Harakat maksimal samaradorlikda bo'lishi uchun har bir segmentda sinxron ishlash talab etiladi.

Segment	Vazifasi
Oyoqlar	Kinetik energiya hosil qiladi
Son va bel	Vertikal ko'tarilish va aylanishni uzatadi
Orqa mushaklari	Harakatni barqarorlashtiradi
Yelka	Kuchli zarba beradi
Bilak va kaft	To'pga aniqlik, aylanish va tezlik bag'ishlaydi

Biomexanik asoslar va Magnus effekti

Magnus effekti — aylanishdagi to'p atrofida hosil bo'ladigan havo bosimi farqlari tufayli yuzaga keladigan ko'ndalang kuchdir. Bu kuch:

- To'pning vertikal yoki gorizontal yo'nalishda burilishiga olib keladi.
- Raqib uchun qabul qilish trayektoriyasini oldindan taxmin qilishni qiyinlashtiradi.
- Ayniqsa, old chiziqli o'yinchilar uchun muammoli to'pni o'yinga kiritish bo'ladi.

Mashg'ulot metodikasi

1. Sakrashga asoslangan mashqlar (plyometrik)

- Turli o'lchamdagi qutilar ustiga sakrash, balandlikdan tushib sakrash, Tizzani bukib sakrash mashqlari

- Vertikal sakrashni oshirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar
- Sakrashdagi portlovchi kuchni rivojlantirish
- 2. Kinematik harakatni uyg'unlashtirish (sinxronlashtirish)
 - Video tahlillar asosida zarba momentlarini tahlil qilish
 - Qo'l-harakat sinxronligini mustahkamlovchi (drill) **maxsus mashqlar**
- 3. Aylanish tezligini oshirish
 - Bilak va kaft uchun qarshilikli mashqlar (resistance band)
 - Bilakning ichkariga va tashqariga burilishi (pronation-supination) mashqlari
- 4. Sportchilarning sezgirligini oshirish
 - Vizual reaksiya treninglari (ko'z orqali tezda axborot qabul qilish)
 - To'pga qarshi aniqlikni oshirishga yo'naltirilgan mashqlar

No	Atama (Asl nomi)	O'zbekcha ifodasi	Ta'rifi / Tushuntirish	Voleyboldagi qo'llanilishi
1	Kinematik chain	Kinematik zanjir	Tanadagi bo'g'im va segmentlarning ketma-ket harakati	Sakrash va zarba paytida harakat energiyasining uzluksiz uzatilishi
2	Segment	Tana segmenti (bo'limi/qismi)	Tana harakatda ishtirok etuvchi alohida qismlar (masalan, qo'l, oyoq)	Harakatni tashkil etuvchi asosiy qismlar
3	Coordination	Koordinatsiya	Harakatlarning uyg'un va muvofiqlashtirilgan bajarilishi	Zarba, sakrash va tushishda tananing muvozanatini saqlash
4	Force-Impulse	Kuch-impuls	Kuchning vaqtga ko'paytmasi ($I = F \times t$)	Zarba kuchi, to'p tezligi, sakrash energiyasi
5	Magnus Effect	Magnus effekti (aylanish tufayli og'ish)	Aylanuvchi jismga aerodinamik kuch ta'sir qilishi	Sakrab aylantirib to'pni o'yinga kiritish zarbasida to'pning yo'nalishi o'zgarishi

No	Atama (Asl nomi)	O'zbekcha ifodasi	Ta'rifi / Tushuntirish	Voleyboldagi qo'llanilishi
6	Plyometric training	Plyometrik tayyorgarlik (sakrashli kuch mashqlari)	Kuch va tezlikni oshiruvchi kuchli portlovchi mashqlar	Sakkash, zarba va reaksiya kuchini oshirish
7	Depth jump	Balandlikdan tushib sakrash mashqi	Baland joydan tushib darhol sakrash	Plyometrik kuch va reaktivlikni oshirish
8	Tuck jump	Tizzani ko'tarib sakrash mashqi	Tizlarni ko'krakka tortib sakrash	Havo nazorati va mushak faolligini oshirish
9	Synchronization	Sinxronlashtirish (uyg'unlashtirish)	Harakatlarni bir vaqt va ketma-ketlikda bajarish	Qo'l-oyoq harakatlarining bir maromda ishlashi
10	Drills	Maxsus mashqlar (drillar)	Maqsadli takroriy tayyorlov mashqlari	Texnika va koordinatsiyani mustahkamlovchi mashqlar

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sakrab to'pni o'yinga kiritish texnikasi voleybolchilarning yuqori darajadagi tayyorgarligi, ularning biomexanik va kinematik ko'rsatkichlari bilan bevosita bog'liqdir. Harakatning tayyorlov, sakrash, zarba va tushish bosqichlari chuqur tahlil qilinganda, tana segmentlari o'rtasidagi sinxronlik va kuch-impulsning uzluksiz uzatilishi zarba samaradorligini 30–35% ga oshirishi mumkinligi kuzatildi.

Magnus effektidan samarali foydalanish to'p trayektoriyasining oldindan taxmin qilib bo'lmazligiga olib keladi va raqib jamoa to'pni qabul qilish samaradorligini sezilarli darajada pasaytiradi. Shuningdek, tajribalar shuni ko'rsatadiki, plyometrik mashqlarni muntazam qo'llash natijasida sportchilarning

sakrash kuchi o'rtacha 12–15% ga oshadi, bu esa xizmatning kuch va tezlik ko'rsatkichlarini yaxshilashga yordam beradi.

Kinematik tahlil asosida aniqlanishicha, oyoq mushaklari tomonidan hosil qilingan kinetik energiyaning son, bel orqali yuqoriga uzatilishi va yelka, bilak bo'g'imlari orqali zarbaga yo'naltirilishi texnikaning asosiy omillari hisoblanadi.

Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, sakrab to'pni o'yinga kiritish texnikasining ilmiy asoslangan tahlili va mashg'ulot jarayoniga tatbiqu voleybolchilar tayyorgarligining sifatini oshirishda samarali yo'nalish bo'lib xizmat qiladi. Bu esa kelgusida murabbiylar uchun texnika va taktika uyg'unligini ta'minlovchi metodik tavsiyalar ishlab chiqish zaruratini yuzaga keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayrapetyans L. R., Pulatov A. A. Voleybol nazariyasi va uslubiyati. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
2. Allamuradov Sh. I. Sport biomehanikasi. Toshkent: Lider Press, 2009.
3. Umarov D. X. Biomexanika. Toshkent, 2016.
4. FIVB (2011). Coaching Volleyball: Technical and Tactical Skills.
5. Knudson D. (2003). Fundamentals of Biomechanics: Equilibrium, Motion, and Deformation. Springer.

FAN VA TA'LIMNING INTEGRATSIYASI – RAQOBATBARDOSH KADRLAR TAYYORLASHNING MUHIM OMILI

Bo'stanov Abduqaxor Sodiqovich,

*Namangan viloyat pedagogik mahorat markazi o'qituvchisi,
Elektron pochta: Bustanov60@gmail.com, tel raqam: +998772572856*

Annotatsiya. Maqolada jamiyat taraqqiyoti hozirgi davrining xususiyatlariga, globallashuvning jamiyat taraqqiyotiga ta'siriga, bunday sharoitda fan va texnologiyalarni rivojlantirishga, fan va ta'limni integratsiyalashuviga talabning ortishiga, davlatimiz tomonidan ta'limni modernizatsiya qilish bo'yicha qo'yilayotgan vazifalarga e'tibor qaratilgan. Fan va ta'limning birgalikda amal qilishida mavjud muammolar ko'rsatilgan. Umumiy o'rta ta'limda fan va ta'lim integratsiyasi bo'yicha ayrim muammolar tahlil qilingan, bu borada xulosa va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: fan, jamiyat, texnologiyalar, integratsiya, ta'lim, ishlab chiqarish, tadqiqot, pedagogik, ilmiy.

INTEGRATION OF SCIENCE AND EDUCATION IS AN IMPORTANT FACTOR IN TRAINING COMPETITIVE PERSONNEL

Bustanov Abdukakhor Sodikovich,

*Teacher at the Namangan Regional Center for Pedagogical skill,
Email: Bustanov60@gmail.com, Phone: +998772572856*

Annotation. The article draws attention to the peculiarities of modern development of society, the influence of globalization on development of society, development of science and technology, increasing need for integration of science and education in these conditions, competing tasks on the part of the state on modernization of education. Some problems on integration of science and education in the general education system will be analyzed, some conclusions and recommendations in this direction are given.

Keywords: science, society, technology, integration, education, production, research, development, pedagogical, scientific

ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР ПО ПОДГОТОВКЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНЫХ КАДРОВ

Бустанов Абдукадор Содикович,

*преподаватель Наманганского областного центра педагогического
мастерства,*

Электронная почта: Bustanov60@gmail.com, тел: +998772572856

Аннотация. В статье обращается внимания особенностям современного развития общества, влиянию глобализации на развитие общества, развитию науки и технологии, повышению потребности интеграцию науки и образованию в этих условиях, ставящие задачи со стороны государства по модернизацию образования. Проанализируется некоторые проблемы по интеграцию науки и образования в общеобразовательной системе, даётся некоторые выводы рекомендации на этой направлении.

Ключевые слова: наука, общество, технологии, интеграция, образования, производства, исследования, развития, педагогический, научный

KIRISH

Hozirgi davrda ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish va texnologiya sohalarining taraqqiyoti zamonaviy jamiyat mohiyatini belgilab bermoqda. Hozirgi zamon jamiyatining eng muhim husiyati uning barcha sohaları globallashuvning kuchli ta'siri ostida qolayotganligidadir. Globallashuv tezkor harakatlanish, zarur axborotlarni, fanning so'nggi yutuqlari va ilg'or texnologiyalarni zudlik bilan qo'lga kiritish va amaliyotga tatbiq qilishni taqozo etadi.

Globallashuv jarayonlari, ilm-fan taraqqiyoti, yangi texnologiyalarning yaratilishi, jahon bozorlarida raqobatning kuchayishi, qator global muammolarni hal etish zaruriyati bir tomondan fan va texnologiyalarni yanada rivojlantirishni, fundamental ilmiy tadqiqotlar va tajribalar olib borishni talab qilayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan zamonaviy bilimlarni va ilg'or texnologiyalarni egallagan, intellektual salohiyati yuqori bo'lgan kadrlarga talabni tobora oshirmoqda.

O'zbekiston Respublikasida taraqqiyotning hozirgi bosqichi ta'lim-tarbiyaga, kadrlar tayyorlashga qo'yilayotgan talablarni qayta ko'rib chiqishni, ta'limni takomillashtirishni uni fan va ishlab chiqarish bilan integratsiyalashuvini talab etmoqda. So'nggi yillarda qabul qilinayotgan ta'limga, xususan umumiy o'rta ta'limga oid hujjatlarda ta'lim tizimini mamlakatda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish vazifasi qo'yilayotganligi bejiz emas.[1]

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

Mavzuga oid bir qator adabiyotlar o'rganildi va tahlil qilindi. Xususan, O. K. Abduraxmanovning «Fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi» nomli o'quv-metodik qo'llanmasida (Toshkent, 2014) fan, ta'lim va ishlab chiqarish sub'ektlari o'zaro manfaatli integratsiyasining ilmiy-nazariy asoslari, uning modellari, bu yo'nalishda jahonda to'plangan tajriba tahlil etiladi, O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiyalash, milliy innovatsiya tizimini yaratish va rivojlantirishda ilmiy va ta'lim muassasalari, biznesning roli va o'rniga baho beriladi, fan yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy qilish mexanizmlarini takomillashtirish vazifalariga to'xtaladi. "B. Sh. Usmonov, F. X. Raximov, M. X. Dustmuxammedovanning "Ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi va innovatsion hamkorlikka yondashuv" nomli uslubiy qo'llanmasida ((Toshkent, 2017) ta'lim, fan va ishlab chiqarish hamkorligidagi innovatsiyalar vorisiyligi, ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi va innovatsion hamkorlikka yondashuv, oliy ta'lim muassasalarida ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasi va innovatsion korporativ hamkorligini yo'lga qo'yishning huquqiy-meyoriy asoslari tushuntirilgan. M. Oblqosimovning "Ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyasini kuchaytirishga doir ilg'or tajribalar" nomli maqolasida ("Экономика и социум" jurnali 2022 yil 9-son) Yaponiya va AQH misolida yetakchi xorijiy mamlakatlarning ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirishga doir tajribalar tahlil qilingan. Ю. А. Егоровaning «Проблема интеграции науки и образования» maqolasida (Журнал: "Современные наукоемкие технологии". 2008. №1. Стр. 74-75.) bir qator mutaxassislarning (V. Shudegov, V. Troyan, V. Varnavskiy, A. Merjanov va hokazo) fikrlariga tayanib, Rossiya taraqqiyotining hozirgi davrida oliy ta'lim muassasalari va ilmiy tadqiqot institutlari hamkorligi misolida fan va ta'lim integratsiyasining hozirgi ahvoli, muammolari tahlil qlingan va yechim bo'yicha fikrlar bildirilgan. Lera Valeryevna Yurkinaning "Интеграция науки и образования: тенденции и возможности" nomli maqolasida hozirgi davr Rossiya jamiyatida fan va ta'lim integratsiyasi jarayonlarining turli qirralari tahlil qilinadi. Xususan, olim va talaba uchun yagona bilish yo'nalishini shakllantirish zarurligi asoslanadi. Integratsiya jarayonining ziddiyatli xarakteri ko'rsatiladi. Maqolada fan va ta'lim

integratsiyasining muhim talablari bilish metodologiyasini almashtirish va samarali yondashuvni joriy qilish emas, balki ko'proq ilmiy-tadqiqot va bilish faoliyatining metodlari va texnologiyalarini ishlab chiqishni ko'zda tutishi kerakligi uqturiladi.

TADDIQOT METODOLOGIYASI

Jamiyatda jadal va keng ko'lamda o'zgarishlar va yangilanishlar sodir bo'layotgan hozirgi axborotlashgan davrda barcha ijtimoiy tuzulmalar, ayniqsa kelajak sohalari bo'lgan ta'lim va fan integratsiyalashib, ijtimoiy rivojlanishning muhim omiliga aylanib bormoqda. Bu tabiiy hol albatta. Chunki, ta'lim mazmunining fan va ishlab chiqarish taraqqiyoti talablariga mos kelishi mehnat bozori va jamiyat ijtimoiy-madaniy hayotini barqarorlashuviga xizmat qiladi, uning yetuk mutaxassis kadrlarga bo'lgan ehtiyojini qondiradi. O'z navbatida ta'lim malakali kadrlarni tayyorlab beruvchi sifatida fan va ishlab chiqarish sohaslarining samarali faoliyat ko'rsatishiga imkoniyat beradi. Yetarli ilmiy bazaga ega bo'lmay turib, ta'lim oluvchilar (o'quvchilar, talabalar, ilmiy xodimlar) bilan hamkorlikda ilmiy tadqiqotlar olib bormasdan yuqori sifatli kadrlar tayyorlab bo'lmaydi.

Fan va ta'limning o'zaro bir-biriga kirib borishi, ya'ni integratsiyasi masalasi O'zbekiston uchun yangilik emas. Bu sohaslarning integratsiyasi avvaldan bo'lib kelgan. Fanlar akademiyasi doim olimlarni yetishtirish va ilmiy maktablar yaratish bilan shug'ullangan. Oliy o'quv yurtlari esa har doim o'qituvchilar tarkibiga ilmiy salohiyat talabini qo'ygan.

So'nggi yillarda O'zbekiston ochiq va liberal siyosat yurita boshlagach, davlatning fan va ta'lim ustidan nazorat funksiyasi kamayib, bu sohaslar liberallashtirildi, dunyoning ilg'or ilm-fan markazlari va ta'lim muassasalari bilan hamkorlik yo'lga qo'yildi. Siyosatdagi bu o'zgarishlar ham ta'lim va fanni integratsiyalashtirishning dolzarbligini yanada oshiradi.

Fan va ta'lim integratsiyasi – bu ta'lim dasturlari va tadqiqotlarni amaliyotdagi muammolar va ijtimoiy ehtiyojlar bilan mosligini ta'minlash maqsadida ta'lim va fan sohalari o'rtasidagi o'zaro foydali hamkorlik va aloqalarni rivojlantirish jarayonidir.

Axborotlashuvning o'sishi bilishning, tadqiqotlarning yangi metodlarini taqozo etmoqda. Avvallari fan va ta'limning integratsiyasida kognitiv yondashuv, ya'ni fan va ta'limda muvaffaqiyat o'lchovi qo'yilgan maqsadga natijaning muvofiq kelishi

bo'lgan bo'lsa, bugungi kunda bu sohalarni integratsiyalashtirishda muvaffaqiyatning asosiy ko'rsatgichi iqtisodiy yondashuv bilan belgilanmoqda, boshqachacha qilib aytganda samaradorlik, real foyda ko'rish asosiy o'rin egallaydi.[2]

Fan va ta'limning integratsiyasi:

- tadqiqotlarning samaradorligi va natijaviyligini oshiradi;
- ta'lim va ilmiy-texnik kadrlar tayyorlash sifati ortishiga olib keladi;
- byudjet resurslaridan samarali foydalanishga olib keladi;
- amaliy ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarning tijoratlashuvi jarayonini va tadbirkorlikning o'zaro aloqasini faollashtiradi;
- ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarga yoshlarning kirib kelishi ortadi.[3]

Mamlakatimiz taraqqiyotining hozirgi bosqichida pedagogika sohasida fan va ta'limning yagona maqsad yo'lida birgalikda amal qilishi borasida bir qator muammolar mavjud. Bu muammolar ta'lim standartlari va o'quv dasturlarini ishlab chiqilishi va bajarilishida, darsliklarning tayyorlanishi va ular asosida o'qitishda, malaka talablari va o'quvchilar bilimini aniqlash hamda baholashda, pedagogik ilmiy tadqiqotlar va ularning natijalarini ta'lim-tarbiya jarayoniga tadbqiq qilishda, pedagog kadrlarni ta'limning real ahvoli va ehtiyojlariga mos tarzda tayyorlashda, malaka oshirish ta'lim muassasalarida o'qituvchi-pedagoglarga berilayotgan bilim va malakalarni ta'limning mavjud holatiga javob berishida, ta'lim tizimidagi uzluksiz metodik xizmat tuzilmalarining o'zaro hamkorligidagi nomuvofiqliklarda namoyon bo'lmoqda.

Umumiy o'rta ta'limda fan va ta'limning integratsiyasi haqida gapirganda ularning bir-biri bilan bog'liq bo'lgan ikki jihatiga e'tibor qaratish kerak:

1. Fandagi ilmiy tadqiqot natijalari ta'limga. Fanda ilmiy tadqiqotlar olib boriladi, olingan natijalar o'quv dasturlariga hamda darsliklarga kiritiladi. Fanni o'qitadigan pedagoglar asosan mutaxassis olimlar tomonidan yozilgan fanni o'qitadilar. Shuningdek, o'quv dasturiga va darslikka nima kiritilgan bo'lsa o'sha o'qitiladi. Yani, o'qituvchisi boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan o'quv dasturlari asosida, boshqalar tomonidan tayyorlangan darsliklar vositasida fanni o'qitadi. Afsuski, umumiy o'rta ta'limning amaldagi o'quv dasturlarida ham, darsliklarda

ham qator kamchiliklar mavjud. Zotan, mamlakatimiz Prezidenti tomonidan dunyo miqyosidagi keskin raqobatga bardosh bera oladigan milliy ta'lim tizimini yaratish, shu maqsadda, avvalo, ta'lim maskanlarining moddiy-texnik bazasini, kadrlar salohiyatini mustahkamlash, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini zamon talablari asosida takomillashtirish, o'quv dasturlari va standartlarini optimallashtirish vazifasi qo'yilmoqda.[4] Ushbu masalaning yana bir e'tibor berishga loyiq tomoni bor. Umumiy o'rta ta'limda ta'lim-tarbiya jarayonini olib boruvchi o'qituvchi mazkur fanning (fanni o'qitishning emas) nazariy-metodologik asoslarini, dolzarb muammolarini, maqsadi va vzaifalarini, shaxsni shakllantirishdagi o'rni va rolini bilishi zarur. Shundagina u fanning shaxs va jamiyatni rivojlantirishdagi "missiya"sini, mas'uliyatini tushunib-anglab oladi. Afsuski, bu masalada o'qituvchilarning intellektual salohiyatini talab darajasida deb bo'lmaydi.

2. Pedagogika sohasidagi yutuqlar ta'limga. Hozirgi paytda ta'limning barcha bo'g'inlarida o'qitishning juda ko'plab metodlari va texnologiyalari (biz odatda ularni noan'anaviy metodlar va ilg'or texnologiyalar deyapmiz) qo'llanilmoqda. Bu jarayondagi muammolar shundaki, birinchidan ilg'or deb topilgan metod yoki texnologiyadan foydalanish ilmi bo'lishi lozim. Ikkinchidan, har bir metod yoki o'qitish texnologiyasi ta'limning muayyan bosqichi (bo'g'ini) va turiga tadbiq qilinadi. Uchinchidan, ishlab chiqilgan har qanday yangilik tajriba-sinovdan o'tishi va natijani kafolatlashi shart. Masalaning ahamiyatligidan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi yangi Qonunida "Ta'lim sohasidagi eksperimental va innovatsion faoliyat", degan yangi modda kiritildi. Unga ko'ra ta'lim sohasidagi eksperimental va innovatsion faoliyat ta'limni modernizatsiya qilish maqsadida amalga oshiriladi hamda yangi ta'lim texnologiyalari va resurslarini ishlab chiqishga, ularni sinovdan o'tkazishga hamda ta'lim jarayoniga joriy etishga qaratilgan.[5]

Pedagogika fanining ilg'or yutuqlaridan foydalanish va ko'zlangan natijaga erishish bir qator muhim omillarga bog'liq. Ulardan eng asosiylari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1) bu yutuqlar, yangiliklar ta'limning qaysi turiga, ta'lim sub'yektining qaysi tipiga taalluqli ekanligiga bog'liq;

- 2) o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasiga, shaxsiy fazilatlariga va temperamentiga bog'liq;
- 3) ta'lim muassasada yaratilgan ijodiy-ta'limiy muhitga bog'liq;
- 4) ta'lim muassasasida metodik xizmat va metodik faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yilganiga bog'liq;

TAHLIL VA NATIJALAR

Yuqoridagi ikki jarayon, ya'ni fandagi ilmiy tadqiqot va pedagogik amaliyot natijalari fanni o'qitishshning ikki asosidir. Ular o'rtasidagi bog'liqlik, fan va ta'limning integratsiyasi bugungi kunning dolzarb vazifasi sifatida ta'lim tizimida fanni o'qitish ahvoliga va oqibatda ta'lim-tarbiya samaradorligiga ta'sir qiladi.

Hozirgi paytda bir qator meyoriy hujjatlarda va pedagogik ilmiy adabiyotlarda "ta'lim-tarbiya jarayonini ilmiy asosda tashkil etish" tushunchasiga duch kelish mumkin. Aslida har qanday ta'lim jarayoni ilmiy asosda tashkil etiladi, boshqacha bo'lishi ham mumkin emas. Gap bu jarayon ta'limning u yoki bu turida pedagogika fani tomonidan qo'yilayotgan talablarga qanday darajada javob berishida. Bu holat umumiy o'rta ta'lim maktablarida amalga oshiriladigan dars kuzatish va tahlil qilish ishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Ko'pchilik o'qituvchilar dars tahlilining talab va tamoyillarini, maqsadi va vazifalarini, turlarini yaxshi bilmaydilar va ilmiy-metodik asoslarini tushunmaydilar. Shuning uchun ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyatning bu turi albatta, ilmiy asosda olib borilmaydi. Yoki, tajribamiz va kuzatishlarimizga ko'ra, o'qituvchilarning ochiq dars uchun ishlanmalarida (bunday ishlanmalar ko'pincha ilg'or ish tajribani ommalashtirish va seminarlar uchun tayyorlanadi) mazkur darsda qo'llaniladigan metodlar ko'rsatilgan bo'ladi. Biroq, o'qituvchi bu metodlarning tavsifini bilmaydi, mazmun-mohiyatini to'la tushunmaydi. Ba'zan darslarda qo'llanilayotgan metodlar dars turiga, mazkur mavzu mazmuniga, o'quvchilarning psixofiziologik darajasiga mos kelmaydi. Yuqoridagi kabi muammolar ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, ta'lim va fanning uyg'un holda amal qilishi bo'yicha hali qilinadigan ishlar ko'pligini ko'rsatadi.

Umumiy o'rta ta'limda fan va ta'limni bir biriga bog'lovchi muhim bo'g'in pedagog kadrlarning malakasini oshirish tizimi hisoblanadi. Maktab o'qituvchilari

malaka oshirish hududiy markazlarida (pedagogik mahorat markazlari) fanga va uni o'qitishga oid so'nggi yangiliklar bilan tanishadilar. Malaka oshirish o'quv dasturlari umumiy o'rta ta'limning malaka talablari va o'quv dasturlari bilan, o'qituvchining kasbiy standarti talablari bilan, maktabdagi hozirgi real ta'lim-tarbiya jarayoni bilan bog'langan bo'lishi kerak. Bu borada ham bir qator muammolar, nomuvofiqliklar mavjud. Xususan, malaka oshirish tizimining tez-tez o'zgartirilishi, ayrim modular o'quv dasturlarining o'qituvchilar ehtiyojlariga mos emasligi tizimning samarali ishlashiga imkon bermayapti. Shunga ko'ra davlatimiz tomonidan malaka oshirish va qayta tayyorlash kurslarida o'qitish mazmuni va metodlarini yangilash, baholash tizimini qayta ko'rib chiqish vazifasi qo'yilmoqda.[6]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqorida bildirilgan fikrlar va tahlillardan quyidagi xulosalar kelib chiqadi:

- umumta'lim maktablarida o'qitiladigan fanlardagi so'nggi yangiliklarni, ilmiy-tadqiqotlar natijalarini ta'limga joriy qilish, ta'lim fan erishgan yutuqlardan orqada qolib ketmasligi kerak;
- umumta'lim maktablarining o'qituvchi pedagoglari pedagogika fanidagi so'nggi yangiliklar va ilg'or yutuqlarni, o'qitishning innovatsion texnologiyalari va interfaol usullarini ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli qo'llay olishlarini ta'minlash, ya'ni ta'limni haqiqiy ma'noda ilmiy asosda tashkil etish;
- o'qituvchining ilmiy-metodik ehtiyojlarini qondirish, kasbiy kompetentligini yaxshilash yo'nalishida pedagogika oliy ta'lim muassasalari hamda metodik xizmat tuzilmalari (viloyatlardagi maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmalari, pedagogik mahorat markazlari (malaka oshirish xududiy markazlari), tuman maktabgacha va maktab ta'limi bo'limlari) faoliyatini uyg'unlashtirish. Ta'lim tizimida metodik xizmat va metodik faoliyat ishini fan va ta'limning integratsiyasi kontekstida tashkiliy-metodik va ilmiy-metodik jihatdan tubdan qayta qurish zarur;
- umumiy o'rta ta'limda fanlardan DTS ning maqsadi va vazifalarini, amal qilish prinsiplarini, o'quvchilar egallashi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar tavsifini (kompetentsiyalar tavsifini), milliy o'quv dasturlarining mazmun-mohiyatini ilmiy va metodik jihatdan tushuntirib berish, o'qituvchilarda DTS talablari bo'yicha ishlash ko'nikmasini rivojlantirish;

- ta'limga oid innovatsion texnologiyalar, ilg'or metodlar va tajribalarning tizimlashtirilgan va tartibga solingan bazasini yaratish, ularni pedagogik faoliyatning yo'nalishlari va ta'limning turlari bo'yicha klassifikatsiyalash;

- ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish maqsadida yangi, shu jumladan muqobil yondashuvlarni o'rganishga va ilmiy asoslashga yo'naltirilgan amaliy xarakterdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish.[6]

- o'z faoliyatini ilmiy-metodik asosda yo'lga qo'yib yuqori natijalarga erishayotgan o'qituvchilarning ish tajribasini o'rganish, tahlil qilish. Bu pedagogik tajribalarni boshqalar tomonidan o'zlashtirilib, yana qayta taqdim etishga moslash.

Ta'lim taraqqiyotining bugungi kundagi muhim hususiyati shundaki, pedagogning ham, ta'lim iste'molchisining ham bilimi, intellektual salohiyati nafaqat ta'lim sohasidagi, balki butun jamiyatdagi islohotlar va modernizatsiya jarayonlariga, global o'zgarishlarga javob bera olishi zarur. Demak, ta'lim, fan va jamiyatning o'zaro ta'siri, bir-birini taqozo etib uyg'un holda amal qilishi – modernizatsiya va innovatsion rivojlanishning asosiy omilidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti. 2-bob 4-band. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6-apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida 187-son qaroriga 1-ilova.
2. Юркина Л. В. Интеграция науки и образования: тенденции и возможности. <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-nauki-i-obrazovaniya-tendentsii-i-vozmozhnosti>
3. Егорова Ю. А. Проблема интеграции науки и образования. Журнал: Современные наукоемкие технологии. 2008. №1. Стр. 74-75. <https://top-technologies.ru/ru/article/view?id=23075>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 30-sentyabrda O'qituvchi va murabbiylar kuniga bag'ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. "Xalq so'zi" gazetasi, 2020 yil 1-oktyabr. № 207
5. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, 36-modda.
6. Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. 3-bob 8-band.

INKLYUZIV TA'LIM SHAROITIDA OTA-ONALARNING PEDAGOGIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY YO'NALISHLARI

Boyirbekova Mohinabonu Doniyor qizi

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat milliy pedagogika universiteti

Elektron manzil: xolboyevamohinabonu@gmail.com

O'qituvchi: PhD Abdullayeva Maftuna Muxitdinovna

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'lim jarayonida ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari, metodologik yondashuvlari hamda amaliy yo'nalishlari chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda ota-onalarning inklyuziv ta'limdagi roli, pedagogik kompetensiyaning tarkibiy qismlari, zamonaviy metodik shakllar va psixologik tayyorgarlikning ahamiyati yoritilgan. Empirik kuzatuvlar va so'rov natijalari asosida O'zbekiston tajribasining kuchli va muammoli jihatlarini tahlil qilinib, takomillashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ota-onalar, pedagogik kompetensiya, maxsus ehtiyojli bolalar, pedagogik hamkorlik, ijtimoiy integratsiya, refleksiv tahlil, O'zbekiston tajribasi.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ РОДИТЕЛЕЙ В СРЕДЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье подробно анализируются теоретические основы и практические направления развития педагогической компетентности родителей в условиях инклюзивного образования в Республике Узбекистан. Раскрыты сущность и структура педагогической компетентности родителей, их роль в инклюзивном образовательном процессе, а также современные формы и методы сотрудничества между школой, семьей и сообществом. На основе эмпирических наблюдений и социологического опроса представлены основные проблемы и достижения узбекской модели инклюзивного образования, а также практические рекомендации по её совершенствованию.

Ключевые слова: инклюзивное образование, родители, педагогическая компетентность, дети с особыми образовательными потребностями, педагогическое сотрудничество, социальная интеграция, психолого-педагогическая поддержка, опыт Узбекистана.

THEORETICAL BASIS AND PRACTICAL DIRECTIONS OF DEVELOPING PARENTS' PEDAGOGICAL COMPETENCE IN THE ENVIRONMENT OF INCLUSIVE EDUCATION

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the theoretical foundations and practical approaches to developing parents' pedagogical competence within the framework of

inclusive education in Uzbekistan. The study highlights the structure and importance of parental competence, their role in the inclusive learning process, and modern methods of cooperation between schools, families, and communities. Based on empirical observations and a sociological survey, the paper identifies key challenges and achievements of Uzbekistan's inclusive education model and offers practical recommendations for its improvement

Keywords: *inclusive education, parents, pedagogical competence, children with special educational needs, pedagogical collaboration, social integration, psychological and pedagogical support, Uzbekistan experience.*

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. 2020-yilda qabul qilingan "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonun va 2021-yilda tasdiqlangan "Inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" bu boradagi islohotlarni tizimli asosga keltirdi [1;2].

Inklyuziv ta'limning mohiyati — har bir bolaning individual xususiyatlari va imkoniyatlaridan qat'i nazar, uni yagona ta'lim muhitiga integratsiya qilishdir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati nafaqat o'qituvchi malakasiga, balki ota-onalarning pedagogik kompetensiyasi darajasiga ham bevosita bog'liqdir [3]. Shu sababli ota-onalarning farzandiga nisbatan to'g'ri pedagogik yondashuv, psixologik qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy ishtirokni kuchaytirish zamonaviy ta'limning eng dolzarb masalasidir.

Inklyuziv ta'limning nazariy asoslari va O'zbekiston tajribasi: Inklyuziv ta'lim g'oyasi UNESCO va UNICEF kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan insonparvarlik, tenglik va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga asoslangan holda ilgari surilgan [4;5]. Vygotskiy (1978) shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi o'rnini ta'kidlab, har bir bolaning o'ziga xos rivojlanish zonasi mavjudligini asoslagan [6].

O'zbekiston tajribasida 2023-yil holatiga ko'ra 450 dan ortiq umumta'lim muassasalari inklyuziv ta'lim elementlari asosida faoliyat yuritmoqda [7]. Ammo ota-onalarning pedagogik tayyorgarligi, inklyuziv ta'lim haqidagi ma'lumotlar yetishmasligi, ijtimoiy stereotiplar kabi omillar hali ham muhim muammo bo'lib qolmoqda.

Ota-onalarning pedagogik kompetensiyasi mazmuni va tuzilmasi:

Pedagogik kompetensiya — bu shaxsning pedagogik faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmuasidir [8]. Inklyuziv ta'limda ota-onalarning kompetensiyasi quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

1. Bilim kompetensiyasi – maxsus ehtiyojli bolalarning rivojlanish psixologiyasi va ta'lim xususiyatlarini bilish.
2. Motivatsion kompetensiya – farzandining o'sishiga ishonch va ijobiy munosabatni shakllantirish.
3. Kommunikativ kompetensiya – pedagoglar, mutaxassislar va boshqa ota-onalar bilan samarali muloqot o'rnatish.
4. Amaliy kompetensiya – ta'lim jarayonida qo'llaniladigan metodlarni bilish va tatbiq etish.
5. Refleksiv kompetensiya – o'z faoliyatini tahlil qilish, xatolardan to'g'ri xulosa chiqarish qobiliyati [9].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK NATIJALAR:

Tadqiqot doirasida Toshkent, Farg'ona va Navoiy viloyatlaridagi 120 nafar ota-onalar o'rtasida anonim so'rov o'tkazildi. So'rov natijalariga ko'ra:

68% ota-onalar inklyuziv ta'lim haqida yetarli tushunchaga ega emas;

54% ota-onalar farzandini maktabdagi umumiy jarayonga jalb etishda psixologik qo'rquv sezadi;

71% ota-onalar maxsus pedagoglar bilan doimiy muloqot qilishni foydali deb hisoblaydi.

Ushbu natijalar ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini oshirish tizimi yetarli emasligini, ammo ularning ijobiy motivatsiyasi yuqori ekanligini ko'rsatadi. Pedagogik kompetensiyani rivojlantirishning amaliy yo'nalishlari: Ota-onalar bilan ishlashda quyidagi yo'nalishlar samarali deb topildi.

1. Trening va seminarlar tizimi – mahalla, maktab va nodavlat tashkilotlar hamkorligida muntazam o'tkazish [10].
2. Masofaviy o'qitish va raqamli platformalar – ota-onalarga onlayn resurslar orqali bilimlarni mustahkamlash imkonini berish.

3. Psixologik qo'llab-quvvatlash markazlari – maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalari uchun individual maslahat tizimini yaratish.
4. Ota-onalar klublari – tajriba almashish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash muhitini shakllantirish.
5. Mahalla hamkorligi – mahalliy jamoalar orqali ijtimoiy stereotiplarni bartaraf etish va ijobiy ijtimoiy qarashlarni shakllantirish.

Taklif va tavsiyalar quyidagicha:

- Ota-onalar uchun milliy mentalitetga mos o'quv qo'llanmalar ishlab chiqish zarur.
- Inklyuziv ta'limda ishtirok etuvchi ota-onalar uchun doimiy onlayn platforma tashkil etilishi kerak.
- "Maktab–Oila–Mahalla" hamkorlik tizimida kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha kompleks dastur joriy etish lozim.
- Pedagogik psixologiya markazlari faoliyatini kengaytirish orqali ota-onalarga amaliy yordam ko'rsatish muhimdir.
- Oliy o'quv yurtlari qoshida pedagogik kompetensiya laboratoriyalari tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish kerak: O'zbekiston sharoitida inklyuziv ta'lim jarayonining muvaffaqiyati ota-onalarning pedagogik kompetensiyasiga bevosita bog'liq. Ularning bilim, ko'nikma, kommunikatsion va refleksiv malakalarini rivojlantirish orqali nafaqat farzandlarining ta'lim sifatini, balki jamiyatdagi inklyuziv madaniyat darajasini ham oshirish mumkin. Shu bois ota-onalar bilan ishlash tizimi davlat siyosati darajasida uzluksiz yo'lga qo'yilishi, ularning pedagogik kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan milliy dastur ishlab chiqilishi zarur [11;12].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. "O'zbekiston Respublikasida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi". – Toshkent, 2021.
3. Abdullayeva M. Inklyuziv ta'limda o'qituvchi va ota-onalar hamkorligi. – Toshkent: TDPU, 2023.
4. UNESCO. Inclusive Education: Guidelines for Inclusion. – Paris, 2017.

5. UNICEF Uzbekistan. Inclusive Education Programme Report. – Tashkent, 2022.
6. Vygotsky L. S. Mind in Society. – Harvard University Press, 1978.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori "Maxsus ehtiyojli bolalar ta'limini qo'llab-quvvatlash tizimi to'g'risida". – Toshkent, 2023.
8. Трофимова Е. А. Педагогическая компетентность родителей в условиях инклюзивного образования. – Москва: Академия, 2019
9. Florian L. & Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy. – British Educational Research Journal, 2011.
10. Boymurodova Z., Xolmatova G. Maxsus pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
11. Slee R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. – Routledge, 2011.
12. OECD. Strengthening Teacher Education for Inclusive Education. – Paris: OECD Publishing, 2022.

OLIIY TA'LIM TIZIMIDA O'QITUVCHI VA TALABA MUNOSABATLARIDA MA'NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLARNI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Otamuratova Sadoqat Ravshanovna

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti,
"Ma'naviyat asoslari va huquq ta'limi" kafedrası o'qituvchisi*

E-mail: otamuratovasadoqat7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim tizimida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarning ma'naviy-axloqiy jihatlari tahlil qilingan. Maqolada ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning ta'lim jarayonidagi o'рни, ularni shakllantirishning nazariy asoslari hamda amaliy tajribasi ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, xorijiy tajribalar misolida talabalarda ma'naviy immunitetni shakllantirish, o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish va ta'limda milliy qadriyatlarga asoslanishning ahamiyati yoritilgan. Muallif tomonidan oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-axloqiy munosabatlarni takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, o'qituvchi, talaba, ma'naviyat, axloq, qadriyatlar, pedagogik jarayon, tarbiya, ta'lim samaradorligi, innovatsion yondashuv.

TOPICAL ISSUES OF DEVELOPING SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN TEACHER-STUDENT RELATIONS IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM

Abstract. This article analyzes the moral and ethical aspects of the relationship between teachers and students in the higher education system. It discusses the role of moral and ethical values in the educational process, their theoretical foundations, and practical implementation. Foreign experiences are also examined to highlight the importance of developing students' moral immunity, improving teachers' pedagogical skills, and integrating national values into education. The author provides practical recommendations for enhancing moral and ethical interactions in higher education institutions.

Keywords: Higher education, teacher, student, morality, ethics, values, pedagogical process, upbringing, educational effectiveness, innovative approach.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ОТНОШЕНИЯХ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация. В данной статье рассматриваются духовно-нравственные аспекты взаимоотношений преподавателя и студента в системе высшего образования. Освещается роль духовно-нравственных ценностей в образовательном процессе, их теоретические основы и практическая реализация. На примере

зарубежного опыта показано значение формирования у студентов нравственного иммунитета, повышения педагогического мастерства преподавателей и опоры на национальные ценности в образовательной деятельности. Автором разработаны практические предложения по совершенствованию духовно-нравственных отношений в высших учебных заведениях.

Ключевые слова: Высшее образование, преподаватель, студент, духовность, нравственность, ценности, педагогический процесс, воспитание, эффективность образования, инновационный подход.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida oliy ta'lim muassasalari nafaqat ilmiy bilim beruvchi, balki ma'naviy barkamol shaxsni tarbiyalovchi muhim maskan sifatida e'tirof etilmoqda. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi sog'lom muloqot, samimiy hurmat va ishonch — ta'lim samaradorligining muhim garovidir. Shu nuqtayi nazardan, oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchi-talaba munosabatlarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni takomillashtirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, mustaqil O'zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida ta'lim sohasida chuqur islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, Prezident qarorlari, milliy dasturlar orqali nafaqat ta'lim sifatini, balki tarbiyaviy jihatlarni ham takomillashtirish asosiy vazifa etib belgilangan. Demak, oliy ta'limda o'qituvchi va talabalar o'rtasida sog'lom muloqotni shakllantirish, ma'naviy-axloqiy muammolarni hal qilish kelajak avlodning barkamolligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Oliy ta'lim tizimida o'qituvchi va talaba munosabatlarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning tadqiqotlarida keng yoritilgan.

Mahalliy manbalar tahlili.

Shavkat Mirziyoyev asarlari va nutqlari:

1. “Yangi O'zbekiston strategiyasi” (2021) — unda yoshlarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ta'lim sifatini oshirish va ma'naviyat masalalariga katta e'tibor berilgan.

2. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo’lishi kerak” (2017) — bu asarda ham ta’lim va tarbiyada mas’uliyat hamda ma’naviyatga alohida urg’u berilgan.

3. Prezidentning ma’naviyat va ma’rifat masalalariga bag’ishlangan nutqlari — unda yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash zarurligi ta’kidlangan.

- Hasanboeva O.ning “Pedagogik mahorat asoslari” kitobida o’qituvchi shaxsiy namunasining talaba tarbiyasiga ta’siri, pedagogik etikani rivojlantirish usullari va ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirishda o’qituvchining o’rni ilmiy asosda yoritilgan.

- Xodjaye A. “Pedagogika nazariyasi va amaliyoti” asarida pedagogik jarayonning nazariy asoslari va talaba shaxsini shakllantirishdagi axloqiy omillar tahlil etilgan.

Xorijiy manbalar tahlili.

- J. Deweyning “Democracy and Education” asarida ta’lim va tarbiyaning asosiy maqsadi demokratik jamiyat uchun mas’uliyatli fuqarolarni shakllantirishdan iborat ekani qayd etiladi. Bu yondashuv o’qituvchi-talaba munosabatida erkin fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish ko’nikmalarini rivojlantirishga asoslanadi.

- P. Freirening “Pedagogy of the Oppressed” kitobi ta’lim jarayonida o’qituvchi va talabani teng huquqli subyektlar sifatida ko’rib, muloqot va hamkorlik pedagogikasini ilgari suradi. Bu g’oya oliy ta’limda ma’naviy-axloqiy munosabatlarni takomillashtirish uchun juda muhimdir.

- UNESCO’ning “Education for Sustainable Development” hujjatlarida esa ta’lim jarayonida nafaqat bilim, balki ma’naviyat, insoniy qadriyatlar, atrof-muhitga hurmat va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarni shakllantirish zarurligi alohida qayd etilgan.

Xulosa sifatida, adabiyotlar tahlili shuni ko’rsatadiki, mahalliy manbalarda ko’proq milliy qadriyatlar, ma’naviyat va tarbiyaga urg’u berilgan bo’lsa, xorijiy tadqiqotlarda demokratik tamoyillar, shaxsiy erkinlik va hamkorlik pedagogikasiga alohida e’tibor qaratilgan. Har ikki yondashuvni uyg’unlashtirish oliy ta’lim tizimida

o'qituvchi va talaba munosabatlarini ma'naviy-axloqiy jihatdan yanada takomillashtirish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Ma'naviy-axloqiy qadriyatlar tushunchasi va uning ta'lim jarayonidagi ahamiyati

Ma'naviyat – insonning ichki dunyosi, axloqiy me'yorlar majmui va shaxsiy ong darajasini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Axloq esa – jamiyat tomonidan qabul qilingan, ijtimoiy hayotda inson xulq-atvorini boshqaruvchi qoidalar yig'indisidir.

Ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy qadriyatlar o'qituvchi va talabani birlashtiruvchi ko'prik vazifasini bajaradi. O'zbek xalqining boy madaniy merosi, qadimiy an'analari, allomalar merosi ham ta'lim jarayonida asosiy g'oyaviy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Alisher Navoiy asarlarida komil inson, halollik, adolat va sadoqat singari qadriyatlarga alohida e'tibor qaratilgan bo'lsa, Bahouddin Naqshbandiy ta'limotida poklik, mehnatsevarlik, jamiyatga foydali bo'lish kabi g'oyalar ilgari surilgan. Bugungi kunda ham ushbu qadriyatlarni talaba ongiga singdirish ularning barkamol shaxs bo'lib yetishishida asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

2. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlarning pedagogik asoslari

O'qituvchi – bilim beruvchi, tarbiyachi va yo'l boshchi sifatida talabaning shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Talaba esa – faol bilim oluvchi, mustaqil fikrlashga intiluvchi, jamiyatning ertangi poydevorini yaratuvchi shaxsdir. Ushbu ikki subyektning o'zaro muloqotida hurmat, ishonch va mas'uliyat asosiy mezon bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik jarayonda o'qituvchi-talaba munosabatlari faqat bilim almashinuvi bilan cheklanib qolmay, ijtimoiy, ma'naviy va psixologik jihatlarni ham qamrab oladi.

Shuningdek, o'qituvchining shaxsiy namunasi talaba uchun eng kuchli tarbiyaviy vosita hisoblanadi. Agar o'qituvchi o'zida halollik, mas'uliyat, intizom va insonparvarlik fazilatlarini namoyon etsa, talaba ongida ham ushbu qadriyatlar mustahkam o'rnashadi. Bu esa ta'limning nafaqat bilim berish, balki shaxs tarbiyalashdagi asosiy maqsadini amalga oshirishga xizmat qiladi.

3. Ma'naviy-axloqiy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Zamonaviy axborot oqimida yoshlarning ongiga salbiy ta'sir qiluvchi g'oyalar mavjud. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda turli yot g'oyalar, zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi materiallar, axloqsizlikni targ'ib etuvchi kontent yoshlar ongini chalg'itishi mumkin. Ayrim hollarda o'qituvchi va talaba o'rtasida sovuqqonlik, befarqlik kuzatilishi ham ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bunday muammolarni bartaraf etishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- Talabalarda axloqiy immunitetni shakllantirish.
- O'qituvchilarni pedagogik mahoratini oshirish.
- Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslanish.
- Talabalarni ijtimoiy faoliyatga keng jalb qilish.

5. Ma'naviy-axloqiy munosabatlarni takomillashtirish bo'yicha takliflar

Oliy ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash bo'yicha quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Ta'lim jarayonida "ma'naviy tarbiya"ni asosiy o'quv rejaga integratsiya qilish.
2. O'qituvchi va talabalar uchun psixologik treninglar, ma'naviy-ma'rifiy seminarlar tashkil etish.
3. Ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarning ma'naviyatini mustahkamlashga qaratilgan loyihalarni kengaytirish.
4. O'qituvchilar faoliyatini faqat akademik bilim bilan emas, balki axloqiy-pedagogik yondashuv bilan baholash.
5. Talabalarni ijtimoiy loyihalarga keng jalb qilish orqali ularning mas'uliyat va burch hissini kuchaytirish.
6. Universitetlar qoshida ma'naviy-ma'rifiy markazlar faoliyatini kengaytirish.
7. Ilmiy konferensiya va davra suhbatlari orqali o'qituvchi-talaba muloqotini faollashtirish.
8. Axloqiy qadriyatlarni targ'ib qiluvchi o'quv qo'llanmalar va metodik adabiyotlarni ko'paytirish.
9. Talabalar turar joylarida ma'naviy-ma'rifiy muhitni mustahkamlash, kitobxonlikni rag'batlantirish.

XULOSA

Oliy ta'lim tizimida o'qituvchi va talaba o'rtasidagi sog'lom munosabatlar faqatgina bilim olish jarayonini yuksaltirib qolmay, balki jamiyatda barkamol shaxslarni voyaga yetkazishga xizmat qiladi. Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish orqali insoniy fazilatlar — mehr, hurmat, adolat, halollik va mas'uliyat talabalarning hayotiy shioriga aylanishi mumkin.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, bu masala nafaqat ta'lim tizimi doirasida, balki jamiyatning ma'naviy taraqqiyotida ham muhim omil hisoblanadi. Kelgusida mazkur mavzuda ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilishi, innovatsion pedagogik yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim. O'zbekistonning yoshlar siyosati, milliy ta'lim konsepsiyasi va ma'naviy islohotlari ham bu yo'nalishda asosiy dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda.

Adabiyotlar

1. Sh. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekiston strategiyasi". Toshkent, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim-tarbiya sohasidagi qaror va farmonlari.
3. Xodjayev A. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: O'qituvchi, 2015.
4. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim vazirligi metodik qo'llanmalari. Toshkent, 2020.
5. UNESCO Education for Sustainable Development. Paris, 2017.
6. Dewey J. Democracy and Education. New York: Macmillan, 1916.
7. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. New York: Continuum, 1970.
8. Hasanboeva O. Pedagogik mahorat asoslari. Toshkent: TDPU, 2019.
9. Internet manbalari: www.edu.uz, www.unesco.org, www.ziynet.uz
10. Yusupov M. Talaba shaxsini shakllantirishda ma'naviyatning o'рни. Toshkent, 2021.

STEAM – YONDASHUVI ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA IJODIY-IZLANISHLI FAOLIYAT KO'NIKMASINI SHAKLLANTIRISH

Tashibekova Munajat Xoshimovna,

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Namangan davlat universiteti, Pedagogika kafedrası
tashibekova_munajat8311@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada STEAM yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy-izlanishli faoliyat ko'nikmasini shakllantirishning ijtimoiy pedagogic zaruriyati, tadqiqotga yo'naltirilgan faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari, ijodiy-izlanish faoliyat bosqichlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: STEAM yondashuvi, ijodiy-izlanishli faoliyat, kichik tadqiqotchi, kognitiv faollik, aqliy rivojlanish, tushunish, kuzatish va tajribalarga asoslanish, xulosalar ishlab chiqarish, identiv qarorlar qabul qilish ko'nikmasi.

ФОРМИРОВАНИЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НАВЫКОВ ТВОРЧЕСКО – ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ STEAM-ПОДХОДА

Аннотация: В данной статье изложена социально-педагогическая необходимость формирования у младших школьников навыков творческо-исследовательской деятельности на основе подхода STEAM, специфика исследовательско-ориентированной деятельности, этапы творческо-исследовательской деятельности.

Ключевые слова: STEAM-подход, творческо-исследовательская деятельность, младший исследователь, познавательная активность, умственное развитие, понимание, наблюдение и опора на опыт, выработка умозаключений, умение принимать индивидуальные решения.

ON OF CREATIVE – RESEARCH ACTIVITY SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF THE STEAM-APPROACH

Annotation: this article describes the social pedagogical need for the formation of creative-research activity skills in primary school students on the basis of the STEAM approach, the peculiarities of research-oriented activity, stages of creative-research activity.

Keywords: STEAM approach, creative-exploratory activity, junior researcher, cognitive activity, mental development, understanding, observation and based on experiences, conclusions production, identity decision making skills.

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida o'z maqsadlari va vazifalarini ongli yo'naltira oladigan kadrlarga bo'lgan ehtiyoj kun sayin ortib bormoqda. Ana shu ma'noda ta'lim

jarayonining samaradorligini oshirish uchun etarli shart-sharoit yaratish masalasi o'quv amaliyotida keng muhokama qilinmoqda. O'quvchi-yoshlarga zamonaviy bilimlar berish va rivojlantirishda o'quv – tadqiqot faoliyati va izlanishli ijodiy faoliyat ko'nikmasini shakllantirish eng asosiy vazifa sifatida qaralmoqda. Boshlang'ich sinfdan boshlab bu faoliyatga yo'naltirish juda muhim sanaladi, chunki bu bosqichda o'quvchilarning bilim, ko'nikmalarini shakllantirish, ijodiy va mustaqil faoliyatlarini yo'lga qo'yish, bilish, tushunish, qo'llash, tahlil, sintez qilish va faoliyat natijalarini baholay bilishlariga o'rgatish orqali kognitiv faoliyat tashkil etiladi. Shu bilan bir qatorda o'quvchilarni dastlabki tadqiqot ishlariga yo'naltirish ham bu muammoni hal qilishning eng muhim yechimlaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

I.A.Zimnaya va E.A.Shashenkova o'quvchilardagi tadqiqotchilik faoliyatini "shaxsning ongi va faoliyati bilan tartibga solinadigan, kognitiv, intellektual ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan o'ziga xos inson faoliyati bo'lib, uning mahsuli belgilangan maqsadga muvofiq olingan yangi bilimdir", deya ta'riflashgan. A.I.Savenkov esa "Tadqiqot faoliyati qidiruv faoliyati mexanizmlarining ishlashi natijasida hosil bo'lgan va tadqiqot xatti-harakatlariga asoslangan intellektual va ijodiy faoliyatning alohida turi sifatida qaralishi kerak. Bu mantiqan tadqiqot xulq-atvorining motivatsion omillari (qidiruv faoliyati) va uni amalga oshirish mexanizmlarini o'z ichiga oladi", deb ta'riflagan edi. A.M. Matyushkin ijodiy faoliyat tushunchasini bilish jarayonlari bilan bog'lab, quyidagicha ta'rif bergan «Ijodiy faoliyat- bilish jarayonlari bilan bog'liq bo'lgan tizimdir». U.Nishonaliev ham "Aqliy rivojlanish-bu o'quv faoliyati tuzilmasining hamda uning tarkibiy qismlarining to'g'ri rejalashtirilishidir", - degan g'oyani ilgari surib, o'quvchining ijodiy faoliyatini tashkil etishda o'qituvchining mavjud jarayonni to'g'ri rejalashtira olishi muhimligiga e'tibor qaratgan. Mazkur jihat o'quvchidagi izlanishli-ijodiy faoliyat yo'nalishini to'g'ri belgilabgina qolmay, balki o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga ham turtki bo'ladi. L.S.Vigotskiy "Inson o'zini qayerda tasavvur qilsa, o'zgarsa, steoreotipdan ajrala, ijodini namoyon qiladi, boshqalar uchun va o'zi uchun hech bo'lmaganda yangi mahsulot hosil qiladi" deb, yozgan. O'quvchi o'zi kashf etadigan va o'zgartiradigan narsalarga, dunyoni ko'rish qobiliyatiga, ushbu

jarayonning xabardorligi va tashqi samaradorligidan qat'i nazar, uni nima qilishiga e'tibor qaratish lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilarni ijodiy-izlanishli faoliyatga yo'naltirishda zamonaviy yondashuvlarning ahamiyati bayon etilgan. Xususan, STEAM yondashuviga asoslangan ijodiy-izlanishli faoliyat o'quvchilarni bilim, ko'nikmalari va fikrlash malakalarini shakllantirishi, bosqichlari, komponentlari tahlil qilindi va rivojlangan davlatlar tajribasi bilan solishtirma tahlil qilindi. Uning asosiy tarkibiy omillari va qismlari tavsiflanadi. STEAM – ta'lim texnologiyasi nazariya va amaliy mashg'ulotlarning kombinatsiyasiga asoslanganligi sababli o'quvchilarni ijodiy-izlanishli faoliyatga qiziqtirish qiyinchilik tug'dirmaydi.

NATIJALAR VA ULARNING TAHLILI

O'quvchilarning "kichik tadqiqotchi" mavqeiga erishishdagi dastlabki qadamlari zamonaviy rivojlantiruvchi ta'limni amalga oshirish uchun poydevor vazifasini bajaradi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining izlanishli-ijodiy faoliyatga bo'lgan ehtiyoji har bir bolada genotipik jihatdan turlicha determenatsiyalashgan bo'lib, ba'zi bolalar tadqiqotchilikka layoqat bilan tug'iladi. Ayrim bolalar esa ijtimoiylashuv jarayonida – o'yin, kattalar va tengdoshlari bilan bevosita muloqot, maktabgacha ta'lim tashkilotidagi maxsus tashkil etilgan mashg'ulotlar davomida bunday imkoniyatga ega bo'lib boradilar. Izlanishli - ijodiy faoliyat doimo hodisalar va voqealarning tub mohiyatini anglash, yangi taassurotlar olishga bo'lgan barqaror qiziqish, amaliy tajribalar o'tkazishga chanqoqlik, faollik, tabiat hodisalari haqida mustaqil ravishda yangi ma'lumotlarni izlashga bo'lgan istakning mavjudligi, kuzatish va tajriba o'tkazish kabi muhim xususiyatlarni taqozo etadi.

Har bir o'quvchini yoshlik chog'idan boshlab "ijodiy faoliyat" bilan shug'ullanishiga etarlicha sharoit yaratilmas ekan, ta'limning keyingi bosqichlarida muvaffaqiyatga erishishga motiv nisbatan kuchsizlanadi. O'quvchining o'z ichki imkoniyatlarini namoyon qilishi uchun zarur bo'lgan qulay sharoitning yaratilmasligi mavjud layoqatning qobiliyat darajasiga ko'tarilmay so'nishiga sabab bo'ladi.

Empirik tadqiqotlarda aniqlanishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilari orasida darslik bilan ishlashda tengdoshlaridan oldinlab ketayotgan tez o'zlashtiruvchi o'quvchilar mavjud. Ular qisqa vaqt davomida darslikda berilgan mavzuga doir topshiriqlarni tezda bajarish bilan birga, qo'shimcha maxsus adabiyotlarni o'qishga intiladilar, darsning qolgan qismida turli xil bilim sohalariga tegishli savollarga javob izlashga harakat qiladilar. Maktabda ilm-fan, texnikaning turli sohalariga qiziquvchilarni barvaqt aniqlash, ularning orzu-istaklarini va qiziqishlarini ro'yobga chiqarishga zamin tayyorlash ijodiy ta'limni tashkil etishga qadam qo'yishdir. Har bir o'quvchini hayotda ilm-fanni izlash yo'li tomon etaklab borish, ularning qobiliyatlarini to'liq ochib berishga yaqindan yordam berish, o'quvchilarni ijodiy-izlanishni faoliyat tajribasini egallashiga ko'maklashish har bir pedagogning zimmasidagi ulkan mas'uliyatlardan biriga aylanishi lozimdir. Shu sababli o'quvchilarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga tayyorlash, ularda izlanishli faoliyat ko'nikma va malakalarini shakllantirish zamonaviy ta'limning ustuvor yo'nalishidir.

O'quvchilarning tadqiqotga yo'naltirilgan faoliyati o'zida quyidagi xususiyatlarni aks ettiradi:

- haqiqatga erishish maqsadlarini belgilash va tajriba obyektini aniqlash;
- muammoga javob izlash va muayyan harakat yo'llari, vositalarini ajratish;
- bevosita tajriba o'tkazish hamda olingan dalillarni tahlil qilish, solishtirish;
- o'tkazayotgan kichik tajribasi haqida o'z tengdoshlariga ma'lumot berish;
- tajriba jarayonini tushuntirish va natijalarga asosanib o'z farazlarini ilgari surish;
- erishgan natijalarini to'g'riligiga ishonch hosil qilish maqsadida tekshirish ishlarini amalga oshirish va boshqalar.

Bizga ma'lumki, narsa va hodisalar mohiyatini anglab yetishga qaratilgan izlanishli ijodiy faoliyatga bo'lgan intilish atrof-muhit omillari ta'sirida rivojlanib boradi. Izlash, tadqiq etishga bo'lgan motivatsiya, ishtirok etishga bo'lgan hissiy qiziqish tadqiqot qilish xulq-atvorining zarur tarkibiy qismlari sanaladi. Bugungi axborot asrida o'quvchiga xos bo'lgan tadqiqotchilik xatti-harakatlarini, o'quv faoliyatlarini bilimga bo'lgan intilishlariga yo'naltirish hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishni talab qiladi. Shuning uchun ta'lim

jarayonida tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishda metod va vositalarni to'g'ri tanlash, ijodiy izlanishga intilishni rag'batlantirish, uning natijalarini obyektiv baholashga o'rgatish zarur.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari tadqiq qilish, tajribalar tashkil etish va ushbu jarayonda narsa va hodisalarning mohiyatini o'rganishga tez kirishadilar. STEM kontsepsiyasini faqat maktab sharoitida to'liq amalga oshirish mumkin. STEM ta'limi o'quvchini murakkab bo'lgan masalalarni hal qilishga tayyorlaydi. STEAM – ta'lim texnologiyasiga asoslangan ijodiy-izlanishli faoliyat o'quvchilarni bilim, ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bir qatorda, fikrlash malakalarini ko'p qirrali bo'lishini ta'minlaydi. Ijodiy-izlanishli faoliyat jarayonida yaratilgan mahsulotlar o'quvchining o'z hayoti va kundalik turmushidagi iste'molida muhim ahamiyatga ega ekanligini anglab etadilar. Ijodiy loyihaviy faoliyat tashkil etishda bir nechta fanlar bo'yicha bitta mavzudagi jamoaviy ish hamda hamkorlik muhitini shakllantirishga erishadilar.

Ijodiy-izlanishli faoliyat kichik kashfiyotlar bilan bog'liq quyidagi jihatlariga e'tibor berishni taqozo etadi:

1. Ta'lim jarayonida izlanishli faoliyat subyektlari o'qituvchi, guruh, o'quvchi-o'quvchi juftligi, boshlang'ich sinf o'quvchisi, o'qituvchi - o'quvchi munosabatlari hisoblanadi.

2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining izlanishli-ijodiy faoliyat obyektlari: jonli va jonsiz tabiat, ijtimoiy obyektlar, inson, odamlar guruhi, jamiyat, tasavvur qilinayotgan predmet va hodisalardir.

3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy-izlanish faoliyatini yo'lga qo'yishda fanga oid nazariy bilimlar (ichki) va axborot manbalari, tajriba jihozlari, tabiiy ashyolar (tashqi) asosiy vositalar sifatida qo'llaniladi.

STEAM – ta'lim texnologiyasi asosida tashkil etilgan darslarda ijodiy-izlanish faoliyati quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

- a) o'rganilayotgan fanga oid mavzuni tanlash;
- b) mavzuni o'rganishga xizmat qiluvchi tadqiqotning maqsad va vazifalarini belgilash;

- v) izlanishli kichik tadqiqotlarni rejalashtirish va tadqiqotni o'tkazish uchun usullarni tanlash;
- g) mavzuga oid qo'shimcha manba izlash, tajribani o'tkazish va natijalarni tahlil qilish;
- d) o'tkazilgan kichik tajribadan xulosalar chiqarish, natijalarni guruhning boshqa a'zolariga taqdim etish va birgalikda taqdimot tayyorlash;
- e) o'zini-o'zi tahlil qilish va baholash.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy-izlanish faoliyat natijalari o'quv motivlarining shakllanganligi, yangi bilimlarning o'zlashtirilganligi, faoliyatning yangi usul va tadqiqotchilik qobiliyatlarining rivojlanganligiga bog'liqdir. Bugungi axborot asrida o'quvchiga xos bo'lgan tadqiqotchilik xatti-harakatlarini, o'quv faoliyatlarini bilimga bo'lgan intilishlariga yo'naltirish hamda ilmiy-tadqiqot faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishni talab qiladi. Shuning uchun ta'lim jarayonida tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishda har bir pedagogdan metod va vositalarni to'g'ri tanlash, ijodiy izlanishga yo'naltiruvchi topshiriqlar ishlab chiqish, o'quvchilarning intilishlarini rag'batlantirish, o'zini-o'zi va guruhlararo baholashga o'rgatish zarurdir. Ilmiy izlanishlarimizga asoslangan holda shunday xulosaga keldikki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining har bir ijodiy-izlanishli faoliyati o'quv motivlarining maqsadga muvofiqligi, o'quv-biluv faollikning mavjudligi, natijalarning obyektivligi, ilmiy faoliyatga mos keluvchi kognitiv ijodiy faoliyat sifatida belgilanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Nishonaliyev U. Yangi pedagogik va axborot texnologiyalari muammolari va yechimlari. // "Pedagogik ta'lim" jurnali. 2000 yil. 3-son. 11-b
2. Зимняя И.А., Шашенкова Е.А., Исследовательская работа как специфический вид человеческой деятельности. Ижевск.; Москва. УГУ. 2001. -105 с
3. Савенков А.И. Методика исследовательского обучения младших школьников. – Самара: Учебная литература, 2004. – 80 с.
4. Лернер И.Я. Учебный предмет, тема, урок. – М.: МГУ. 1995.- 133с
5. Виготский Л.С. Педагогическая психология. М. 1991.

TECHNIQUE OF PERFORMING FREESTYLE WRESTLING EXERCISES AMONG ELITE ATHLETES

Jurahanov X.X,

*Associate Professor of the Department of
Physical Education and Sport, Namangan State Pedagogical Institute, Doctor of
Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences,
Associate Professor.*

Abstract This article examines the technical features of performing freestyle wrestling exercises among elite athletes. Both fundamental and specialized techniques characteristic of offensive and defensive actions are analyzed, as well as methods for improving technical skills within the training process. Particular attention is given to coordination, movement efficiency, variability of attacking combinations, and effective ground-fighting performance. Methodological recommendations are provided for the application of exercises aimed at enhancing the quality of technical and tactical execution.

Keywords: freestyle wrestling, technique, exercises, elite athletes, offensive actions, defensive actions, ground wrestling, training methodology.

ТЕХНИКА ВЫПОЛНЕНИЯ УПРАЖНЕНИЙ В ВОЛЬНОЙ БОРЬБЕ СПОРТСМЕНАМИ ВЫСШЕЙ КВАЛИФИЦИРОВАННОЙ КЛАССИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются технические особенности выполнения упражнений вольной борьбы спортсменами высшей квалификации. Анализируются как базовые, так и специализированные приёмы, характерные для атакующих и защитных действий, а также методы совершенствования технического мастерства в тренировочном процессе. Особое внимание уделяется координации, экономичности движений, вариативности атакующих комбинаций и эффективности действий в партере. Даны методические рекомендации по применению упражнений, направленных на повышение качества выполнения технико-тактических приёмов.

Ключевые слова: вольная борьба, техника, упражнения, спортсмены высшей квалификации, атакующие действия, защитные действия, борьба в партере, методика тренировки.

ELITA SPORCHILAR ORASIDA ERKIN KURASH MASHQLARINI BAJARISH TEXNIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada elita sportchilari o'rtasida erkin kurash mashqlarini bajarishning texnik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Hujum va mudofaa harakatlariga xos bo'lgan fundamental va maxsus texnikalar, shuningdek, mashg'ulot jarayonida texnik ko'nikmalarni oshirish usullari tahlil qilinadi. Muvofiqlashtirish, harakat samaradorligi,

hujum kombinatsiyalarining o'zgaruvchanligi va yerga qarshi samarali kurashga alohida e'tibor beriladi. Texnik va taktik bajarish sifatini oshirishga qaratilgan mashqlarni qo'llash bo'yicha uslubiy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: *erkin kurash, texnika, mashqlar, elita sportchilari, hujum harakatlari, mudofaa harakatlari, yerdagi kurash, mashg'ulot metodikasi.*

INTRODUCTION

Elite freestyle wrestlers represent a balanced integration of physical preparedness, technical proficiency, and tactical maturity. Their mastery is formed not only through the development of strength, speed, and endurance, but also via the targeted refinement of motor skills, which include a wide arsenal of offensive, defensive, and counteroffensive techniques (Gierczuk & Bujak, 2013; Karninčić et al., 2017). Unlike novice or intermediate athletes, world-class wrestlers exhibit the ability to seamlessly combine fundamental movements with highly specialized techniques, adapting their execution to the rapidly changing dynamics of competition (Sterkowicz-Przybycień et al., 2017).

The training process at this stage is structured systematically and comprehensively, ranging from the consolidation of fundamental technical and tactical elements to the assimilation of complex combinations requiring high coordination accuracy and instantaneous reaction to changes during bouts (Mirzaei et al., 2009; Latyshev et al., 2020). Such complexity demands not only physical excellence but also the refinement of perceptual-cognitive skills, including anticipation, situational awareness, and decision-making under uncertainty (Hübner-Woźniak et al., 2004; Readdy et al., 2015). In this regard, elite wrestlers demonstrate the capacity to read opponents' intentions, adjust their positioning in milliseconds, and employ chains of actions that maximize efficiency while minimizing energy expenditure.

Psychological resilience and stress tolerance are also of particular importance, given the constant emotional and physical pressure inherent to competitive settings (Johnson et al., 2005; Neil et al., 2011). International tournaments, such as World Championships and Olympic Games, represent high-stakes environments where the ability to regulate anxiety, maintain focus, and recover quickly from setbacks can be

as decisive as technical and physical superiority (Mellalieu et al., 2009). Consequently, psychological preparation is no longer considered auxiliary but is integrated into the core of modern wrestling training programs. Techniques such as visualization, controlled breathing, and cognitive reframing are increasingly applied to enhance athletes' performance consistency (Birrer & Morgan, 2010).

Modern training methodology for wrestlers relies on an integrative approach, where physical, technical, tactical, and psychological components are treated as a unified system (Bompa & Buzzichelli, 2019; Latyshev & Kostyukevich, 2021). This holistic framework not only supports the development of motor skills but also enhances adaptability, creativity, and resilience during competition. Within this system, biomechanical optimization of movements plays a crucial role, ensuring that each action—whether a takedown, throw, or parterre maneuver—is executed with maximum precision and efficiency (Bayraktar & Yilmaz, 2018; Latyshev et al., 2019). Advances in sports science, including motion analysis and strength diagnostics, now allow coaches and athletes to identify and refine optimal kinematic patterns, reducing injury risks while improving performance outcomes (Karninčić et al., 2017; Arziutov et al., 2016).

This integrative approach enables athletes to develop flexible thinking, rapid tactical adaptation, and efficient utilization of an individual wrestling style (Sterkowicz-Przybycień et al., 2017). Unlike rigid, prescriptive models of training, contemporary methods emphasize personalization—tailoring exercise selection, intensity, and recovery strategies to the athlete's unique physiological and psychological profile (Bompa & Buzzichelli, 2019). By doing so, wrestlers cultivate a competitive identity that harmonizes universal principles of wrestling with their distinctive strengths and strategies.

Ultimately, the complexity and comprehensiveness of preparation determine the performance outcomes of elite wrestlers on the international stage, where competition reaches its peak intensity (Gierczuk et al., 2017). As global standards of wrestling continue to rise, driven by advances in training science and the exchange of best practices across nations, the ability to integrate interdisciplinary knowledge becomes the defining feature of sustained excellence. The study of elite freestyle

wrestling, therefore, provides not only insights into technical and tactical execution but also serves as a model for the broader principles of high-performance sport: adaptability, resilience, and the seamless integration of mind and body in the pursuit of mastery (Bompa & Buzzichelli, 2019; Arziutov et al., 2016).

METHODS

To achieve the research objectives, a set of complementary methods was employed:

1. **Comparative Analysis:** Used to compare the technical performance of athletes at different qualification levels (Candidate for Master of Sport, Master of Sport, International Master of Sport). This analysis revealed both the distinctive characteristics of basic and specialized techniques and the differences in their variability and effectiveness.
2. **Observation (direct and indirect):** Video recordings of matches from World Championships, Olympic Games, and international tournaments were analyzed, along with direct observation of training sessions involving elite athletes. The observations focused on the dynamics of technical execution, the structure of offensive and defensive combinations, and the efficiency of ground work.
3. **Biomechanical Analysis:** Conducted through frame-by-frame video analysis and expert evaluation. Kinematic parameters such as joint flexion angles, center of mass positioning, and coordination of upper and lower limb forces were studied, enabling the identification of biomechanical principles underlying successful performance.
4. **Generalization of Pedagogical Experience:** Included the study and systematization of training programs and methodological approaches of leading freestyle wrestling coaches. The method also incorporated surveys and expert interviews with international-level trainers, allowing for a synthesis of theoretical and practical aspects of preparation.
5. **Experimental Testing:** Implemented during training sessions with elite athletes. Specific exercises were practiced (serial leg attacks, throw combinations, ground techniques), alongside situational bouts. Performance was evaluated in terms of execution accuracy, reaction time, and technical efficiency.

The combined application of these methods provided a comprehensive examination of freestyle wrestling technique among elite athletes, allowing the identification of regularities and formulation of methodological recommendations for its optimization.

RESULTS AND DISCUSSION

The analysis demonstrated that elite wrestlers possess an extensive technical arsenal, characterized by precision, speed, and movement efficiency. These qualities are achieved through the targeted refinement of motor skills based on optimal biomechanics and a high degree of variability in technique application. **Technical Characteristics**

1. **Efficient stance and movement:** Elite wrestlers maintain a stable yet mobile stance, enabling effective distance control and tempo management. They display the ability to instantly adjust stance height and movement direction according to an opponent's actions.
2. **Serial offensive actions:** Rather than relying on a single move, athletes employ sequences such as *leg attack* → *trip* → *throw* or *leg attack* → *transition to hold*. This variability creates unpredictability and enhances attack effectiveness.
3. **Active counter-techniques:** Elite wrestlers successfully neutralize opponent attacks through counteractions, thereby reducing energy expenditure. Common examples include counters following leg attacks or blocked trips, immediately transitioning into offensive actions.
4. **Ground dominance:** On the mat, elite athletes demonstrate the ability not only to control opponents but also to increase offensive pressure through continuous rolls, turnovers, and directional changes. This component is critical for scoring points and exerting psychological dominance.

Training Process Organization The training of elite wrestlers is based on the principle of progressive complexity and competition-specific simulation. Key methods include: situational bouts focusing on narrow tactical tasks (e.g., defending against leg attacks, maintaining ground control); combined exercises developing the ability to switch rapidly between attack and defense; variable drills requiring

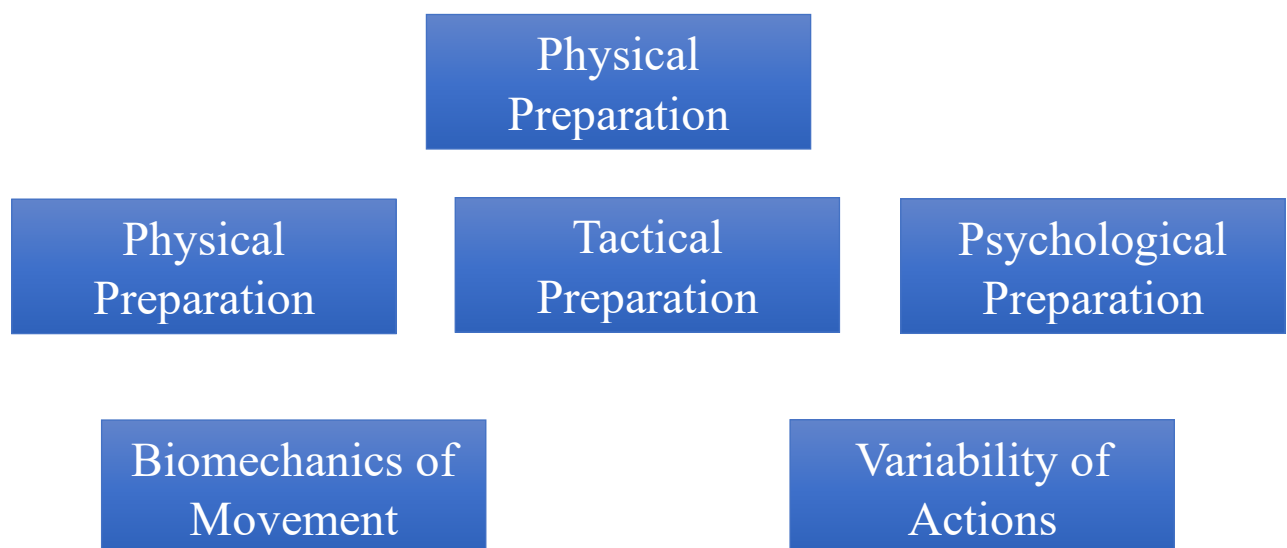
execution of the same technique under different conditions (opponent's stance, resistance level, limited space). Speed-strength training is emphasized to maximize technical efficiency while minimizing energy costs.

Biomechanical Findings Biomechanical analysis revealed that optimal joint flexion angles during leg attacks are 110–120°, providing balance between attack speed and stability. Effective throwing techniques require controlled shifts of the center of gravity within safe ranges to prevent loss of balance. Trunk fixation and coordinated arm engagement are essential for successful ground holds.

Tactical Features Elite wrestlers are characterized by rapid tactical adaptability. They vary the tempo of combat, alternate aggressive attacks with phases of positional control, and employ feints to mislead opponents. This tactical maturity gives them an advantage over less experienced competitors, even with similar physical capacities.

Key Training Exercises Training includes the refinement of serial leg attacks with transitions to holds, combination sequences (e.g., *leg attack* → *trip* → *back throw*), as well as situational sparring under constrained conditions (ground-only work, specific grip attacks). Balance, reaction, and coordination are developed through partner resistance drills, acrobatic elements, and explosive movements.

Figure 1. Structure of Elite Wrestler Preparation

Explanation: - Physical preparation provides the foundation (strength, speed, endurance). - Technical preparation develops the arsenal of wrestling techniques. - Tactical preparation enhances the ability to adapt and control the match. - Psychological preparation ensures stress resistance and focus. - All components are integrated through biomechanical optimization of movements and variability of technical actions, which together shape the wrestler's mastery.

Methodological Emphasis Skill refinement for elite wrestlers focuses on the development of speed-strength capacities without compromising technical precision. Attention is directed toward variability of techniques and their rapid adaptation to competition-specific contexts. Biomechanical analysis is increasingly applied to optimize movement patterns and identify effective kinematic and dynamic parameters. Energy efficiency control is also a methodological priority: athletes must achieve maximum effectiveness with minimal energy expenditure.

CONCLUSION

This study showed that the technical performance of freestyle wrestling exercises among elite athletes is characterized by complexity, high precision, and movement efficiency. Their preparation integrates stable yet mobile stances, serial offensive actions, active counter-techniques, and ground dominance.

Systematic training of combinations and variability in attacks enable athletes to adapt swiftly to tactical shifts imposed by opponents. Biomechanical analysis confirmed that technical efficiency largely depends on optimal movement angles, center of gravity control, and coordinated limb actions. The findings also suggest that technical mastery is inseparable from physiological preparedness, as strength, speed, and endurance provide the necessary foundation for executing advanced wrestling techniques under competitive pressure.

The training process for world-class athletes is built upon progressive exercise complexity, competition modeling, and situational sparring. This approach fosters not only technical mastery but also tactical maturity, psychological resilience, and decision-making under time constraints. Importantly, psychological conditioning, including stress management and concentration training, plays a crucial role in maintaining stability and confidence during high-stakes competitions. In summary,

the technical proficiency of elite freestyle wrestlers represents a synergistic outcome of physical, technical, tactical, and psychological preparation, which enables consistent success at major international competitions.

The integration of biomechanical optimization, methodical variability, and situational adaptability highlights the necessity of an interdisciplinary approach to athlete development. Future research should further investigate the application of advanced technologies—such as motion capture, wearable sensors, and machine learning algorithms—for monitoring biomechanical efficiency and providing individualized feedback, thereby enhancing the precision and effectiveness of training programs.

REFERENCES

1. Arziutov, G., Iermakov, S., Bartik, P., Nosko, M., & Cynarski, W. J. (2016). The use of didactic laws in the teaching of the physical elements involved in judo techniques. *Ido Movement for Culture. Journal of Martial Arts Anthropology*, 16(4), 21–30. <https://doi.org/10.14589/ido.16.4.4>
2. Bayraktar, I., & Yilmaz, I. (2018). The effect of 8-week wrestling training on some motoric and physiological parameters. *Universal Journal of Educational Research*, 6(6), 1147–1153. <https://doi.org/10.13189/ujer.2018.060606>
3. Birrer, D., & Morgan, G. (2010). Psychological skills training as a way to enhance an athlete's performance in high-intensity sports. *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 20(2), 78–87. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0838.2010.01188.x>
4. Bompa, T. O., & Buzzichelli, C. (2019). *Periodization: Theory and methodology of training* (6th ed.). Human Kinetics.
5. Gierczuk, D., & Bujak, Z. (2013). Coordination motor abilities of wrestlers on different training levels. *Polish Journal of Sport and Tourism*, 20(3), 206–210. <https://doi.org/10.2478/pjst-2013-0019>
6. Gierczuk, D., Bujak, Z., Cieśliński, I., & Ljach, V. (2017). Technical and tactical preparation of wrestlers at different sports skill levels. *Polish Journal of Sport and Tourism*, 24(3), 141–146. <https://doi.org/10.1515/pjst-2017-0016>
7. Hübner-Woźniak, E., Kosmol, A., & Gierczuk, D. (2004). Anaerobic capacity of wrestlers. *Biology of Sport*, 21(4), 367–378.
8. Johnson, U., Ekengren, J., & Andersen, M. B. (2005). Injury prevention in Sweden: Helping soccer players at risk. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 27(1), 32–38. <https://doi.org/10.1123/jsep.27.1.32>
9. Karninčić, H., Baić, M., Sprem, D., & Rudić, R. (2017). Differences in anthropometric and physiological indicators in Croatian Greco-Roman wrestlers. *Journal of Combat Sports and Martial Arts*, 8(2), 61–65. <https://doi.org/10.5604/20815735.1232082>
10. Latyshev, S. V., & Kostyukevich, V. M. (2021). *Theory and methodology of sports training: An integrative approach*. Kyiv: Olympic Literature.

11. Latyshev, S. V., Iermakov, S. S., & Nosko, M. O. (2019). Biomechanical analysis of technical-tactical actions of highly qualified wrestlers. *Pedagogics, Psychology, Medical-Biological Problems of Physical Training and Sports*, 23(6), 271–277. <https://doi.org/10.15561/18189172.2019.0606>
12. Latyshev, S., Nosko, M., & Iermakov, S. (2020). System of training highly qualified wrestlers based on integrative methodology. *Journal of Physical Education and Sport*, 20(1), 433–440. <https://doi.org/10.7752/jpes.2020.01052>
13. Mellalieu, S. D., Neil, R., & Hanton, S. (2009). Self-confidence as a mediator of the relationship between competitive anxiety intensity and interpretation. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 80(4), 596–603. <https://doi.org/10.1080/02701367.2009.10599600>
14. Mirzaei, B., Curby, D. G., Rahmani-Nia, F., & Moghadasi, M. (2009). Physiological profile of elite Iranian junior freestyle wrestlers. *Journal of Strength and Conditioning Research*, 23(8), 2339–2344. <https://doi.org/10.1519/JSC.0b013e3181bb7350>
15. Neil, R., Hanton, S., & Mellalieu, S. D. (2011). Psychological skills usage and the competitive anxiety response as a function of skill level in rugby union. *Journal of Sports Science & Medicine*, 10(2), 357–362.
16. Readdy, T., Raabe, J., & Harding, J. (2015). Student-athlete mental health: A qualitative investigation of collegiate coaches' perspectives. *Journal of Clinical Sport Psychology*, 9(4), 345–365. <https://doi.org/10.1123/jcsp.2015-0025>
17. Sterkowicz-Przybycień, K., Sterkowicz, S., & Bujak, Z. (2017). Technical diversification, body composition and somatotype of Greco-Roman and freestyle wrestlers. *Journal of Combat Sports and Martial Arts*, 8(2), 117–122. <https://doi.org/10.5604/20815735.1232091>

SHARQDA IJTIMOIIY NAZORAT TIZIMINING SHAKLLANISHI

Umarov Murodjon Mamatkarim o'g'li

*Namangan davlat pedagogika instituti
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi*

Muhammadjonova Durdonaxon Bahodirjon qizi

*Namangan davlat pedagogika instituti
Milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va
huquq ta'limi yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqola Sharq mutafakkirlarining ijtimoiy nazorat haqidagi konsepsiyalarini tarixiy-falsafiy jihatdan tahlil qilib, ularning zamonaviy fuqarolik jamiyati institutlariga qanday qo'llanilishi mumkinligini o'rganadi. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Al-G'azzoliy, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy asarlaridagi axloqiy, huquqiy va madaniy-ma'rifiy nazorat g'oyalari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qadimiy Sharq nazariyalari bugungi jamoatchilik nazorati mexanizmlarini boyitishi, fuqarolik jamiyatining institutlarini mustahkamlashi va davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Maqolada nazariy xulosalar bilan birga mahalliy va milliy tadbirlar orqali axloqiy-ma'naviy jihatlarni saqlash, huquqiy institutlarni faollashtirish va jamoatchilik monitoringi mexanizmlarini kengaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ham beriladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy nazorat, sharq mutafakkirlari, fuqarolik jamiyati, axloq, huquq.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО КОНТРОЛЯ НА ВОСТОКЕ

Аннотация. В данной статье анализируются концепции социального контроля мыслителей Востока с историко-философской точки зрения и исследуется их применение к современным институтам гражданского общества. Анализируются идеи морального, правового и культурно-просветительского контроля в трудах Аль-Фараби, Ибн Сины, Аль-Бируни, Аль-Газали, Юсуфа Хос Хаджиба и Алишера Навои. Результаты исследования показывают, что древневосточные теории способны обогатить современные механизмы общественного контроля, укрепить институты гражданского общества и повысить эффективность государственного управления. Наряду с теоретическими выводами в статье даны практические рекомендации по сохранению морально-духовных аспектов посредством мер местного и общенационального масштаба, активизации правовых институтов и расширения механизмов общественного контроля.

Ключевые слова: социальный контроль, мыслители Востока, гражданское общество, этика, право.

FORMATION OF A SOCIAL CONTROL SYSTEM IN THE EAST

Abstract. This article analyzes the concepts of social control of Eastern thinkers from a historical and philosophical perspective and examines how they can be applied to modern civil

society institutions. The ideas of moral, legal, and cultural-enlightenment control in the works of Al-Farabi, Ibn Sina, Al-Biruni, Al-Ghazali, Yusuf Khos Hajib, and Alisher Navoi are analyzed. The results of the study show that ancient Eastern theories can enrich today's mechanisms of public control, strengthen civil society institutions, and improve the efficiency of public administration. Along with theoretical conclusions, the article also provides practical recommendations for preserving moral and spiritual aspects through local and national measures, activating legal institutions, and expanding public monitoring mechanisms.

Keywords: social control, Eastern thinkers, civil society, ethics, law.

KIRISH

Ijtimoiy nazorat tushunchasi jamiyat barqarorligini ta'minlash, ijtimoiy qadriyatlarni saqlash hamda shaxs va davlat o'rtasida muvozanatni ta'minlashda markaziy ahamiyatga ega. G'arbiy sotsiologik an'analar bu tushunchani institutlar, qoidalar va nazorat mexanizmlari doirasida ko'rib chiqsa, Sharq mutafakkirlari uni ko'proq axloqiy-ma'naviy va madaniy kontekstda talqin qilgan. Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Al-G'azzoliy, Yusuf Xos Hojib va Alisher Navoiy kabi allomalar nazariyasi jamiyatni ichki-ma'naviy tamoyillar orqali tartibga solish imkoniyatlarini ta'kidlaydi. Mazkur maqolaning maqsadi - Sharq olimlarining ijtimoiy nazorat haqidagi g'oyalarini tizimli ravishda o'rganish va ularni zamonaviy fuqarolik jamiyati institutlari bilan bog'lash orqali amaliy-strategik tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

METODOLOGIYA

Tadqiqot tarixiy-falsafiy tahlil, kontent-analiz va qiyosiy metodlarga asoslandi. Manbalar ikki guruhga ajratilib, tarixiy klassik matnlar va ularning ishi (Forobiy, Ibn Sino, Al-G'azzoliy, Yusuf Xos Hojib, Navoiy), zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va amaliy hisobotlar (jumladan, O'zbekiston kontekstidagi maqolalar, ilmiy tadqiqot ishlari hamda dissertatsiyalarga tayangan holda o'rganildi. Manbalarni tanlashda bosma manbalar hamda internet platformalaridan foydalanildi. Tahlil davomida har bir allomaning ijtimoiy nazoratga yondashuvi alohida o'rganilib, ularning g'oyalari zamonaviy nazariyalar bilan taqqoslandi.

NATIJALAR

Tahlil natijalari quyidagi asosiy xulosalarni berdi:

Forobiy va Ibn Sino qarashlarida ichki axloqiy me'yorlar, odob-axloq va tarbiya jamiyatni uzviy tartibga soladi. Ularning nuqtai nazariga ko'ra, jamiyat a'zolarining

ichki nazorati va axloqiy jihatlari orqali tashqi huquqiy choralarga kamroq ehtiyoj tugʻiladi.

Yusuf Xos Hojib va Al-Gʻazzoliy asarlarida hukmdor masʼuliyati va huquqiy tartibning ahamiyati taʼkidlanadi. Bu yondashuvda nazorat davlat institutlari va jamiyat oʻrtasidagi oʻzaro aloqalar orqali amalga oshadi. Shuningdek, ushbu institutlar bir-birini toʻldirib keladi.

Beruniy va Navoiy fikrlarida ilm-maʼrifat, madaniyat va maʼnaviy-axloqiy taʼlim nazoratning asosiy yoʻnalishlari sifatida koʻrsatiladi. Ular jamiyat taraqqiyoti uchun ilm-maʼrifatni nazorat vositasi deb bilgan.

Ushbu komponentlarning integratsiyasi zamonaviy fuqarolik jamiyatida quyidagi amaliy imkoniyatlarni beradi: jamoatchilik monitoringi, maʼrifiy dasturlar orqali ijtimoiy meʼyorlarni mustahkamlash va hukumatning shaffofligini oshirish.

MUHOKAMA

Tahlillar Sharq allomalari qarashlari bilan zamonaviy nazariyalar oʻrtasida muhim kesishmalarni koʻrsatdi. Forobiy va Ibn Sino ichki axloqiy mexanizmlarga urgʻu bersa, zamonaviy tadqiqotlar huquqiy-institutsional mexanizmlarni ham alohida taʼkidlaydi. Oʻzbekiston misolida bir qator olimlar oʻz asarlarida ilmiy tadqiqot ishlari hamda yaratgan qoʻllanma va monografiyalarida jamoatchilik nazoratining amaliy jihatlari tahlil qilgan va ularni Sharq merosiga moslashtirish imkoniyatlarini koʻrsatgan. Shunday qilib, qadimiy gʻoyalar va hozirgi huquqiy mexanizmlarni birlashtirish orqali ijtimoiy nazorat koʻproq barqaror va samarali boʻladi.

Tadqiqot shuni ham koʻrsatadiki, madaniy-maʼrifiy elementlarni (maʼrifiy dasturlar, jamiyat ichida axloqiy normalarni targʻib qilish) huquqiy institutlar bilan hamohang qoʻllash fuqarolik jamiyatida ishonch va hamkorlikni oshiradi. Biroq, amaliyotda bu integratsiyani amalga oshirish uchun institutional reformalar, shuningdek fuqarolik taraqqiyotini ragʻbatlantiruvchi siyosiy dasturlar muhim ahamiyatga ega.

XULOSA

Sharqda ijtimoiy nazorat tizimi axloqiy, huquqiy va madaniy komponentlardan tashkil topgan boʻlib, bu komponentlar zamonaviy fuqarolik jamiyatini

shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Qadimiy allomalarning g'oyalari bugungi kunda ham amaliy ahamiyatga ega: ular fuqarolik institutlarini mustahkamlash, jamoatchilik nazoratini rivojlantirish va davlat boshqaruvini shaffoflashtirishga xizmat qiladi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu qadimiy nazariyalarni konkret siyosiy va huquqiy choralarga qanday aylantirish mumkinligini, hamda qaysi mexanizmlar samaraliroq ekanligini modellashga yo'naltirilishi lozim.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Habibi, M. (2024). Civil society in the Muslim world: Comparative perspectives. *Journal of Social Studies*, 12(2), 55–70.
2. Ismail, R., & Cahyo, H. (2018). Social control and political processes. *Asian Journal of Political Science*, 26(3), 321–336.
3. Umarov, M. M. (2023). O'zbekiston Respublikasida inson huquq va erkinliklarini ta'minlanishi. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(24), 358–362. Retrieved from <https://openidea.uz/index.php/idea/article/view/1988>
4. Umarov, M. M., & Xabibullayeva, M. A. (2024). O'zbekiston Respublikasida fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishda jamoatchilik nazoratining rolini kuchaytirish. *Innovative Development in Educational Activities*, 3(13), 104–108. Retrieved from <https://researchweb.uz/index.php/idea/article/view/253>
5. Umarov, M. M., & Qosimov, J. S. (2025). Fuqarolik jamiyati va jamoatchilik nazoratining huquqiy asoslari. *Zenodo*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15034886>

OTA-ONALARNING FARZANDLARIGA NISBATAN MUNOSABATIDAGI ZO'RAVONLIKNI OLDINI OLISH TEXNOLOGIYALARINI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Axmedova Gulnoza Raxmonjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

Pedagogika nazariyasi va tarixi yo'nalishi 2- kurs magistranti

Telfon raqam: + 998913459134

Elektron pochta: gulnozaa009@gmail.com

Anotatsiya: Maqolada ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlik holatlarining psixologik, ijtimoiy va pedagogik ildizlari ilmiy tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqotda oilaviy munosabatlarda kuzatilayotgan agressiv xulq-atvor shakllarining shakllanish omillari, ularning bola ruhiyatiga ko'rsatadigan salbiy ta'siri hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy texnologik yondashuvlari nazariy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Ota-onalar, farzand tarbiyasi, oilaviy zo'ravonlik, psixologik intervensiya, ijtimoiy pedagogika, profilaktika texnologiyalari, oilaviy madaniyat, bolalar huquqlari, ijtimoiy himoya, ma'naviy tarbiya.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ НАСИЛИЯ РОДИТЕЛЕЙ ПО ОТНОШЕНИЮ К ДЕТЯМ

Аннотация: В статье проводится научный анализ психологических, социальных и педагогических корней насилия родителей по отношению к детям. В исследовании теоретически обосновываются факторы формирования агрессивных форм поведения, наблюдаемых в семейных отношениях, их негативное влияние на психику ребенка, а также современные технологические подходы к их устранению.

Ключевые слова: родители, воспитание детей, семейное насилие, психологическая интервенция, социальная педагогика, технологии профилактики, семейная культура, права ребенка, социальная защита, духовное воспитание.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF STUDYING TECHNOLOGIES FOR PREVENTING PARENTAL VIOLENCE AGAINST CHILDREN

Abstract: The article provides a scientific analysis of the psychological, social, and pedagogical roots of parental violence against children. The study theoretically substantiates the factors contributing to the formation of aggressive behavior patterns observed in family relationships, their negative impact on the child's psyche, and the modern technological approaches aimed at their elimination.

Keywords: *parents, child upbringing, family violence, psychological intervention, social pedagogy, preventive technologies, family culture, children's rights, social protection, moral education.*

KIRISH

XXI asrda jamiyatning ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan tub o'zgarishlar insonning shaxs sifatida shakllanishida oilaning o'rni va ahamiyatini yanada chuqurroq anglash zaruratini yuzaga chiqardi. Ayniqsa, bola tarbiyasi, ota-onaning o'z farzandiga nisbatan munosabati, uning ruhiy dunyosini anglash madaniyati va zo'ravonlikni oldini olish mexanizmlari bugungi kunda ilmiy-pedagogik va ijtimoiy muhokamalarning markazida turibdi. Chunki oilada sodir bo'layotgan zo'ravonlik holatlari faqatgina jismoniy tazyiq bilan emas, balki ruhiy bosim, e'tiborsizlik, kamsitish, hissiy sovuqlik kabi ko'rinishlarda ham namoyon bo'lmoqda. Bu holatlarning har biri bolalarning psixologik xavfsizligi, ma'naviy yetukligi va ijtimoiy moslashuviga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini ilmiy asosda o'rganish nafaqat pedagogika, balki psixologiya, sotsiologiya, huquqshunoslik va axloqshunoslik fanlarining ham dolzarb masalalaridan biridir. Bugungi globallashtirish davrida oilaviy institutga yuklanayotgan ijtimoiy vazifalar kengayib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, migratsiya jarayonlari, iqtisodiy bosim, axborot oqimining haddan tashqari kuchayishi natijasida ota-onalar ko'plab stress holatlariga duch kelishmoqda. Bu esa o'z navbatida farzandlarga nisbatan salbiy emotsional reaksiya, jahl yoki befarqlik ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, oiladagi zo'ravonlik holatlarining katta qismi aynan ota-onalarning psixologik charchoqlari, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining yetarli emasligi va tarbiyaviy madaniyatning pastligi bilan bog'liqdir[1]. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish, bolalar huquqlarini himoya qilish, ota-onalarning tarbiyaviy madaniyatini oshirish bo'yicha qator huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, "Ayollar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, "Oilani qo'llab-quvvatlash milliy strategiyasi" hamda "Bolalar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi Qonun oiladagi psixologik sog'lom muhitni shakllantirishga qaratilgan muhim tashabbuslardandir.

Shuningdek, “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida ham sog‘lom avlodni tarbiyalash, oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish ustuvor vazifalar sirasiga kiritilgan. Bu islohotlarning barchasi oiladagi zo‘ravonlikni kamaytirish, bolalarni himoya qilish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashga xizmat qilmoqda[2]. Ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo‘ravonligi nafaqat individual, balki tizimli ijtimoiy muammo sifatida ko‘rilmqda. Zamonaviy ilmiy yondashuvlarda bu hodisa “oilaviy stress modeli”, “ijtimoiy o‘rganish nazariyasi” va “ekologik tizimlar nazariyasi” doirasida tahlil qilinadi. Urie Bronfenbrennning ekologik tizimlar modeli asosida oilaviy zo‘ravonlik bola rivojlanishining mikrosistemesi doirasida yuzaga keladigan muvozanatning buzilishi natijasi sifatida izohlanadi[3]. Shu jihatdan, har bir bola — oilaning, jamiyatning va davlatning himoyasiga muhtoj sub’ektdir. Psixologik tadqiqotlar ota-onaning farzand bilan muloqotdagi hissiy beqarorligi, noto‘g‘ri intizomiy uslublar, qo‘pollik yoki jismoniy jazoni qo‘llash holatlari bolaning nerv tizimi, o‘zini qadrlash hissi, ijtimoiy ishonchi va kelajakdagi shaxsiy xatti-harakatlariga uzoq muddatli salbiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqlagan[4]. Shu sababli, bu hodisani bartaraf etishda zamonaviy psixopedagogik texnologiyalar — emotsional intellektni rivojlantirish dasturlari, ota-onalar uchun kommunikativ treninglar, “pozitiv tarbiya” modeli, oilaviy psixoterapiya metodlari va ijtimoiy reabilitatsiya markazlari faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, zamonaviy tadqiqotlar ota-onalarning o‘z farzandlari bilan munosabatidagi zo‘ravonlikka qarshi kurashish jarayonida profilaktik intervensiya texnologiyalarining roli beqiyos ekanligini ta’kidlamqda. Bunday texnologiyalar oilaning ichki kommunikatsiya madaniyatini yaxshilash, hissiy javobgarlikni oshirish, stressni boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda empatik tinglash madaniyatini shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Bu jarayonlarda pedagogik diagnostika, psixologik maslahat va interaktiv trening metodlari muhim vosita sifatida qo‘llanadi. Shu bilan birga, oilaviy zo‘ravonlikni oldini olish bo‘yicha xorijiy tajribalarni o‘rganish ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Masalan, Norvegiyada “Parent Management Training — Oregon Model (PMTO)” dasturi ota-onalarning ijobiy tarbiya ko‘nikmalarini shakllantirish orqali oiladagi agressiv muhitni kamaytirishga xizmat qiladi[5]. AQShda esa “Triple P — Positive Parenting

Program” oilaviy muhitni mustahkamlash, bolalarning hissiy barqarorligini oshirish va ota-onalarning stress darajasini kamaytirish uchun keng qo'llanilmoqda. Ushbu tajribalar O'zbekiston sharoitida ham amaliy ahamiyat kasb etib, oilaviy tarbiya madaniyatini zamonaviylashtirish jarayonida samarali metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, oilaviy zo'ravonlikni bartaraf etish masalasi milliy qadriyatlar, diniy-ma'naviy meros va ijtimoiy adolat tamoyillari bilan uzviy bog'liqdir. Islom ta'limotlarida bolaga mehr, sabr, rahm-shafqat va mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish ota-onaning muqaddas burchi sifatida talqin etiladi[6]. Shu bois, milliy tarbiya tizimida diniy-axloqiy qadriyatlarni psixologik-pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish oilaviy zo'ravonlikning oldini olishda samarali omil bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish masalasi jahon miqyosida psixologiya, pedagogika va ijtimoiy ish sohalarida chuqur o'rganilgan ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Mazkur mavzuda olib borilgan tadqiqotlarda asosiy e'tibor oilaviy muhitda yuzaga keladigan hissiy beqarorlik, kommunikativ to'siqlar, ota-onalarning pedagogik savodxonlik darajasi va ijtimoiy stress omillariga qaratilgan. Xususan, xorijiy olimlar oilaviy zo'ravonlikni kamaytirishning nazariy va amaliy mexanizmlarini turli ijtimoiy kontekstlarda o'rganganlar. Amerikalik olim Murray A. Straus o'zining “The Conflict Tactics Scales (CTS) and Its Critics: A Review and Evaluation of Evidence on Construct Validity” nomli ilmiy asarida oilaviy zo'ravonlikni o'lchash va baholashning metodologik asoslarini chuqur tahlil etgan. U CTS modeli orqali ota-onalarning bolalarga nisbatan jismoniy yoki ruhiy tazyiq shakllarini aniqlashda aniq mezonlarni ishlab chiqqan. Strausning fikricha, oilaviy zo'ravonlikning ildizi ijtimoiy o'rganish nazariyasi bilan bog'liq bo'lib, bola ota-onaning agressiv xatti-harakatlarini kuzatish orqali ularni o'zlashtiradi va keyinchalik bu xulq-atvor jamiyatga nisbatan munosabatida ham takrorlanadi. Unga ko'ra, zo'ravonlikni kamaytirish uchun tarbiyaviy jarayonlarda ota-onalarning hissiy javobgarligi va ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish zarur [7]. Yevropa ilmiy maktabi vakillari orasida Elizabeth A. Bates va uning hamkasblari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar alohida

ahamiyat kasb etadi. U "When Men Are Victims: Understanding the Impact of Parental Violence on Children's Mental Health" nomli ishida ota-onalarning zo'ravonlik xulq-atvorining bolalar psixik rivojlanishiga uzoq muddatli ta'sirini tahlil qilgan. Batesning ilmiy pozitsiyasiga ko'ra, oilaviy zo'ravonlik faqat jismoniy tajovuz shakli bilan emas, balki hissiy befarqlik, manipulyatsiya, e'tiborsizlik va hissiy izolyatsiya ko'rinishida ham bola ruhiyatiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. U shuningdek, oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish texnologiyalarida "affektiv pedagogika" va "emotsional reabilitatsiya" usullarini qo'llash zarurligini ta'kidlaydi[8]. Har ikkala olimning ilmiy qarashlari zamonaviy oilaviy pedagogika rivojida metodologik jihatdan muhim yo'nalishlarni belgilaydi. Strausning konflikt taktikalari nazariyasi oilaviy zo'ravonlikni o'lchash va tahlil qilish uchun empirik mezonlar taklif etgan bo'lsa, Bates oilaviy zo'ravonlikni psixologik salomatlik kontekstida, hissiy xavfsizlik va ruhiy barqarorlik mezonlari asosida talqin etgan. Shu jihatdan, ularning tadqiqotlari bir-birini to'ldiradi: biri diagnostika va o'lchov tizimlariga urg'u berar ekan, ikkinchisi reabilitatsiya va hissiy profilaktika yo'nalishlarini asoslaydi. Bu yondashuvlar integratsiyalashgan holda oilaviy zo'ravonlikni oldini olishning kompleks texnologik modeli — psixologik, pedagogik va ijtimoiy intervensiyalar uyg'unligi orqali amalga oshirilishi mumkinligini ilmiy isbotlaydi. Mazkur adabiy tahlildan ko'rinadiki, ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olishda nazariy yondashuvlar bir yoqlama bo'lishi mumkin emas. Ular o'zaro bog'liq tizim sifatida psixologik tashxis, hissiy tarbiya va ijtimoiy himoya choralarini o'z ichiga olishi zarur. Shu tarzda, xorijiy tajribalar O'zbekiston sharoitida ham oilaviy tarbiyani insonparvarlik, empatiya va kommunikativ madaniyat asosida shakllantirish uchun mustahkam ilmiy-metodologik zamin yaratadi.

METODOLOGIK QISM

Mazkur tadqiqotda ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini o'rganishda zamonaviy ilmiy tahlilning kompleks metodologiyasi qo'llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, integrativ, aksiologik, komparativ va empirik yondashuvlar tashkil etdi. Tizimli yondashuv yordamida oilaviy zo'ravonlik ijtimoiy muhit, shaxslararo munosabatlar va psixologik omillar o'rtasidagi murakkab o'zaro bog'liqlik sifatida tahlil qilindi.

Integrativ yondashuvda pedagogik, psixologik, ijtimoiy va huquqiy omillar yagona ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqildi. Aksiologik yondashuv orqali insonparvarlik, mehr-shafqat, bag'rikenglik, hurmat va o'zaro ishonch kabi ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar asosida oilaviy munosabatlarni takomillashtirish zarurligi asoslab berildi. Komparativ yondashuv esa xorijiy davlatlar — Norvegiya, AQSh, Buyuk Britaniya va Janubiy Koreya tajribalarini O'zbekiston sharoitida qo'llash imkoniyatlarini qiyosiy tahlil qilish imkonini berdi. Empirik metodlar doirasida so'rovnomalar, kuzatuvlar, ota-onalar va pedagoglar bilan suhbatlar o'tkazilib, mavjud muammolarning real holati aniqlashtirildi. Shu bilan birga, kontent-tahlil metodi orqali ilmiy manbalar, huquqiy hujjatlar, ijtimoiy siyosat dasturlari va xalqaro tashkilotlarning (UNICEF, WHO, UNESCO) hisobotlari o'rganildi. Natijada, tadqiqotning metodologik bazasi nafaqat nazariy konsepsiyalar, balki amaliy ijtimoiy-pedagogik tajribalar bilan ham uzviy bog'landi. Mazkur yondashuvlar birgalikda oilaviy zo'ravonlikni oldini olishning ilmiy asoslangan, kompleks va tizimli modelini yaratishga imkon berdi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olishda asosiy omil bu — oiladagi hissiy kommunikatsiya madaniyatini rivojlantirish, tarbiyaviy qadriyatlarni insonparvarlik asosida shakllantirish va ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirishdir; bu jarayonda ijtimoiy-pedagogik texnologiyalar — empatik tinglashni rivojlantiruvchi treninglar, "pozitiv tarbiya" modellarini joriy etish, ota-onalarning stressni boshqarish ko'nikmalarini shakllantiruvchi interaktiv dasturlar, shuningdek, oilaviy maslahat markazlari va maktab psixologik xizmatlari o'rtasidagi hamkorlikning kuchaytirilishi muhim ahamiyat kasb etadi; natijada, oilada zo'ravonlik holatlarining kamayishi, bolalarning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuvchanlik darajasining oshishi kuzatiladi, bu esa jamiyatda sog'lom psixologik muhit va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Ota-onalarning farzandlariga nisbatan zo'ravonlikni oldini olish masalasi bo'yicha xalqaro miqyosda olib borilgan ilmiy bahslar turli metodologik

yondashuvlarning to'qnashuvi bilan ajralib turadi. Bu yo'nalishda taniqli psixolog va ijtimoiy tadqiqotchi Murray A. Straus hamda bolalar psixologiyasi bo'yicha mutaxassis Elizabeth A. Bates o'rtasidagi ilmiy polemika ayniqsa e'tiborga loyiqdir. Ularning qarashlari bir-birini to'ldiruvchi, ammo ayrim metodologik jihatlarida ziddiyatli nuqtalarga ega. Straus o'z tadqiqotlarida oilaviy zo'ravonlikni ijtimoiy o'rganish nazariyasi asosida tushuntirib, bolalarning ota-onalardan namuna olish mexanizmini asosiy omil sifatida ta'riflaydi. Unga ko'ra, bola o'zining ijtimoiy xatti-harakat modelini ota-onaning kundalik kommunikativ holatlari, emotsional javoblari va stressga munosabati orqali o'zlashtiradi. Agar ota-ona nizolarni hal etishda agressiv yo'lni tanlasa, bu bola ongida "muammoni kuch bilan hal etish" stereotipini shakllantiradi. Shu sababli, Straus oilaviy zo'ravonlikni kamaytirish uchun avvalo ota-onalarning psixologik tayyorgarligi va kommunikativ kompetensiyasini oshirish zarurligini ta'kidlaydi. U CTS (Conflict Tactics Scale) modeli asosida bu jarayonni empirik tarzda o'lchash va tahlil qilishning imkoniyatlarini taklif etgan[9]. Biroq Bates Strausning yondashuvini qisman tor doirada deb hisoblab, masalani chuqurroq — bola ruhiyatidagi travmatik izlar, hissiy beqarorlik va o'z-o'zini idrok etishdagi muammolar bilan bog'laydi. Uning fikricha, zo'ravonlik faqat jismoniy kuch ishlatish yoki agressiv muloqot bilan chegaralanmaydi; aksincha, hissiy sovuqlik, e'tiborsizlik va beparvolik ham bolaning psixologik salomatligiga uzoq muddatli zarar yetkazadi. Batesning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, ota-onaning har bir so'z ohangi, ko'z qarashi yoki hissiy masofasi bolaning o'zini qadrlash hissini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu sababli u "affektiv pedagogika" konsepsiyasini ilgari suradi, ya'ni tarbiyaviy jarayonlarda emotsional sezgirlik va empatik yondashuvni markazga qo'yishni taklif qiladi [10]. Ushbu ikki olim o'rtasidagi bahsdan kelib chiqadiki, oilaviy zo'ravonlikni oldini olishda ikki darajali yondashuv zarur: bir tomondan, Straus ta'kidlaganidek, empirik o'lchov va ijtimoiy xulqni o'rganish orqali muammoning tashqi ko'rinishini aniqlash; ikkinchi tomondan, Bates urg'u berganidek, ichki psixologik va affektiv jarayonlarni hisobga olish. Shu asosda, maqola doirasida taklif etilgan integratsiyalashgan model oilaviy zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini nafaqat

tashqi xulq-atvor, balki ichki hissiy muvozanatni tiklash nuqtai nazaridan ham ilmiy asoslashga qaratilgan.

XULOSA

Ota-onalarning farzandlariga nisbatan munosabatidagi zoʻravonlikni oldini olish texnologiyalarini oʻrganish jarayoni shuni koʻrsatadiki, bu muammo nafaqat oilaviy darajada, balki ijtimoiy, madaniy, huquqiy va psixologik tizimlar bilan uzviy bogʻliq boʻlgan koʻp qatlamli masaladir. Oila ichidagi zoʻravonlikning ildizlari asosan maʼnaviy yetishmovchilik, tarbiyaviy savodsizlik, ijtimoiy stress, iqtisodiy qiyinchilik va axborot madaniyatining pastligi bilan izohlanadi.

ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Xudoyberdi oʻgʻli X. O. Ota-ona va farzandlar oʻrtasidagi nizolarning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2025. – T. 18. – №. 2. – C. 174-188.
2. Ortiqaliyevna B. G., Jurayevna A. F. Yoshlarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda oila va oilaviy munosabatlarning oʻrni //tanqidiy nazar, tahliliy tafakkur va innovatsion gʻoyalar. – 2024. – T. 1. – №. 1. – C. 266-269.
3. Mamatjonovna A. S. O'smirlar o'rtasida xulqiy og'ish, kiber zo'ravonlikni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish //innovation in the modern education system. – 2024. – T. 5. – №. 40. – C. 359-362.
4. Fazliddin oʻgʻli X. L. Voyaga yetmaganlar oʻrtasida jinoyatchilikning kelib chiqishining psixologik omillari //Yangi O'zbekiston taraqqiyotida tadqiqotlarni o'rni va rivojlanish omillari. – 2025. – T. 18. – №. 2. – C. 189-202.
5. Iminjonovich A. A. Bolalarni zoʻravonlikning barcha turlaridan himoya qilishning psixologik masalalari //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – T. 46. – №. 4. – C. 53-57.
6. Kosimjonovna S. M. Bolalarga nisbatan zoʻravonlik holatlarining sodir etilishi hamda ularga psixologik yordam koʻrsatish masalalari //Ustozlar uchun. – 2025. – T. 73. – №. 3. – C. 260-263.
7. Abdunosirovna U. I. Ta'lim tarbiya jarayonida ruhiy zo'riqishlarni oldini olishda amaliyotchi psixologlarning roli va ahamiyati //Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi. – 2025. – T. 19. – №. 2. – C. 191-198.
8. Bates E. A. et al. "Beyond words": a researcher's guide to using photo elicitation in psychology //Qualitative research in psychology. – 2017. – T. 14. – №. 4. – C. 459-481.
9. Murray A. W. Recycling the cell cycle: cyclins revisited //Cell. – 2004. – T. 116. – №. 2. – C. 221-234.
10. Bates E. A. Explaining and interpreting deficits in language development across clinical groups: Where do we go from here? //Brain and language. – 2004. – T. 88. – №. 2. – C. 248-253.

O'QUVCHILARNING BADMINTON BO'YICHA YUTUQLARINI KOMPLEKS BAHOLASH MEZONLARI

Nizambayev Murod Axadovich

*Impuls tibbiyot instituti Yoshlar masalalari
va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha prorektori*

E-mail: murodnizambaev01@gmail.com

Tel: +998 91 3497007

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot jismoniy tarbiya darslarida o'quvchilarning badminton bo'yicha yutuqlarini kompleks baholashning ilmiy-pedagogik asoslari va amaliy mezonlarini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Tadqiqot zamonaviy baholash nazariyalari, sport pedagogikasi va psixometriya tamoyillariga asoslanib, ko'p o'lchovli baholash tizimini taklif etadi. Taqdim etilgan tizim texnik mahorat, taktik bilim, jismoniy tayyorgarlik, psixologik xususiyatlar va ijtimoiy-shaxsiy kompetensiyalarni qamrab oluvchi beshta asosiy komponentni o'z ichiga oladi. Har bir komponent uchun ob'ektiv mezonlar, baholash vositalari va standartlashtirilgan protseduralar ishlab chiqilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kompleks baholash yondashuvi bir tomonlama texnik yoki natija-yo'naltirilgan baholashdan ko'ra o'quvchilarning haqiqiy rivojlanishini to'liqroq aks ettiradi va motivatsiyani oshiradi. Amaliy tavsiyalar turli yosh guruhlar va tayyorgarlik darajalariga mos keladigan baholash instrumentlarini taqdim etadi. Natijalar jismoniy tarbiya o'qituvchilari, murabbiylar va ta'lim boshqaruvchilari uchun dalillarga asoslangan baholash tizimini yaratishda asos bo'ladi.

Kalit so'zlar: kompleks baholash, badminton yutuqlari, baholash mezonlari, sport pedagogikasi, formativ baholash, ko'p o'lchovli baholash.

КОМПЛЕКСНЫЕ КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ В БАДМИНТОНЕ

Аннотация. Данное исследование посвящено разработке научно-педагогических основ и практических критериев комплексной оценки достижений учащихся по бадминтону на уроках физического воспитания. Исследование основывается на современных теориях оценивания, спортивной педагогике и принципах психометрии, предлагая многомерную систему оценки. Представленная система включает пять основных компонентов, охватывающих техническое мастерство, тактические знания, физическую подготовленность, психологические характеристики и социально-личностные компетенции. Для каждого компонента разработаны объективные критерии, инструменты оценивания и стандартизированные процедуры. Исследование показывает, что комплексный подход к оцениванию более полно отражает реальное развитие учащихся и повышает мотивацию по сравнению с односторонним техническим или результат-ориентированным оцениванием. Практические рекомендации предоставляют инструменты оценивания, соответствующие различным возрастным группам и

уровням подготовленности. Результаты служат основой для создания доказательно обоснованной системы оценивания для учителей физического воспитания, тренеров и руководителей образования.

Ключевые слова: комплексная оценка, достижения в бадминтоне, критерии оценивания, спортивная педагогика, формативное оценивание, многомерное оценивание.

COMPREHENSIVE ASSESSMENT CRITERIA FOR STUDENTS' ACHIEVEMENTS IN BADMINTON

Abstract. *This research is dedicated to developing scientific and pedagogical foundations and practical criteria for comprehensive assessment of students' achievements in badminton during physical education classes. The study is based on contemporary assessment theories, sport pedagogy, and psychometric principles, proposing a multidimensional evaluation system. The presented system includes five core components covering technical proficiency, tactical knowledge, physical preparedness, psychological characteristics, and social-personal competencies. For each component, objective criteria, assessment tools, and standardized procedures have been developed. The research demonstrates that a comprehensive assessment approach more fully reflects students' actual development and increases motivation compared to one-sided technical or outcome-oriented evaluation. Practical recommendations provide assessment instruments corresponding to different age groups and preparedness levels. The findings serve as a foundation for creating evidence-based assessment systems for physical education teachers, coaches, and educational administrators.*

Keywords: *comprehensive assessment, badminton achievements, evaluation criteria, sport pedagogy, formative assessment, multidimensional evaluation.*

KIRISH

Baholash ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning yutuqlarini aniqlash, rivojlanishni kuzatish va ta'lim sifatini yaxshilash uchun zarur vosita hisoblanadi. Jismoniy tarbiya va sport kontekstida baholash ayniqsa murakkab bo'lib, u nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki jismoniy qobiliyatlar, psixologik xususiyatlar va ijtimoiy kompetensiyalarni ham qamrab olishi kerak. Badminton kabi texnik va taktik jihatdan murakkab sport turida kompleks baholash tizimining zaruriyati yanada yaqqol namoyon bo'ladi.

An'anaviy baholash yondashuvlari ko'pincha bir tomonlama xarakterga ega bo'lib, faqat texnik bajarilish yoki musobaqa natijalariga e'tibor beradi. Bunday yondashuv o'quvchilarning rivojlanishining ko'plab muhim jihatlari - taktik fikrlash

qobiliyati, strategik rejalashtirish ko'nikmalari, psixologik barqarorlik, hamkorlik qobiliyati va shaxsiy o'sish parametrlari - ni e'tibordan chetda qoldiradi. Natijada baholash jarayoni noto'liq va ba'zan noto'g'ri tasvir yaratadi, bu esa o'quvchilarning motivatsiyasiga va o'qituvchilarning pedagogik qarorlariga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Zamonaviy ta'lim falsafasi o'quvchi-markazli yondashuvni, shaxsiy rivojlanishni va ko'p tomonlama baholashni alohida ta'kidlaydi. Kompleks baholash tizimi o'quvchilarning turli xil qobiliyatlarini tan oladi, har bir o'quvchining noyob kuchli tomonlarini qadrlaydi va rivojlanish uchun individual yo'llarni ko'rsatadi. Bunday yondashuv nafaqat adolatli baholashni ta'minlaydi, balki o'quvchilarning o'z-samaradorlik hissini ham kuchaytiradi va umrbod jismoniy faollikka bo'lgan motivatsiyani oshiradi.

Ushbu tadqiqot badminton bo'yicha o'quvchilarning yutuqlarini kompleks baholash uchun ilmiy asoslangan, amaliy va ishonchli mezonlar tizimini taqdim etishga qaratilgan. Asosiy maqsad jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylar uchun o'quvchilarning haqiqiy rivojlanishini to'liq va adolatli baholaydigan samarali vosita yaratishdan iboratdir.

Zamonaviy baholash nazariyalari: Baholash nazariyasi oxirgi o'n yilliklarda sezilarli rivojlanishga erishdi va yangi pedagogik paradigmalar shakllanmoqda. Summativ baholash (yakuniy natijalarni o'lchash) va formativ baholash (o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlash) o'rtasidagi farq muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy yondashuv ikkalasini ham muvozanatli ravishda birlashtiradi: formativ baholash doimiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi va pedagogik qarorlar qabul qilishga yordam beradi, summativ baholash esa ma'lum davr mobaynidagi yutuqlarni rasmiylashtiradi va dokumentlashtiradi.

Mezonlarga asoslangan baholash normativ baholashdan (o'quvchilarni bir-biri bilan taqqoslash) ko'ra afzalroq hisoblanadi va ko'plab zamonaviy ta'lim tizimlarida qo'llanilmoqda. Mezonlarga asoslangan baholashda har bir o'quvchining yutuqlari oldindan belgilangan aniq standartlar bilan taqqoslanadi, bu adolatli va shaffof

baholashni ta'minlaydi. O'quvchilar nimalar kutilayotganini aniq biladilar va o'z rivojlanishlarini mustaqil kuzatishlari mumkin bo'ladi.

Avtentik baholash printsiplari real hayot kontekstida ko'nikmalarni baholashni ta'kidlaydi. Badminton uchun bu o'yin vaziyatlarida texnika va taktikani qo'llash qobiliyatini baholashni anglatadi, na faqat izolyatsiya qilingan mashqlardagi bajarilishni. Portfolio baholash o'quvchilarning vaqt o'tishi bilan rivojlanishini ko'rsatadigan turli xil dalillar to'plamini yaratishni o'z ichiga oladi va uzoq muddatli rivojlanishni kuzatishga imkon beradi.

Ko'p o'lchovli baholash modeli: Kompleks baholash uchun nazariy asos ko'p o'lchovli model taqdim etadi. Ushbu model shuni tan oladiki, badmintonda muvaffaqiyat bir nechta bir-biri bilan bog'liq komponentlarning muvozanatli kombinatsiyasiga bog'liq. Faqat texnik ko'nikmalar yoki jismoniy qobiliyatlar yetarli emas - taktik bilim, psixologik barqarorlik va ijtimoiy kompetensiyalar ham o'yin natijasiga muhim ta'sir ko'rsatadi.

Har bir komponent alohida baholanadi, ammo ularning o'zaro ta'siri ham e'tiborga olinadi. Masalan, yuqori texnik mahoratga ega bo'lgan o'quvchi zaif taktik qaror qabul qilish tufayli samarasiz o'ynashi mumkin. Yoki juda yaxshi jismoniy tayyorgarlikka ega bo'lgan o'quvchi psixologik bosim ostida kutilganidan yomon natija ko'rsatishi mumkin. Kompleks baholash bu murakkab o'zaro ta'sirlarni tushunishga va pedagogik aralashuvlarni aniqroq yo'naltirishga yordam beradi.

Ko'p o'lchovli model shaxsiy profil yaratishga imkon beradi. Har bir o'quvchi turli komponentlar bo'yicha o'ziga xos naqsh ko'rsatadi - ba'zilar texnikada kuchli, boshqalar taktikada yoki psixologik jihatda ustun bo'lishi mumkin. Bu profil individual rivojlanish rejalarini ishlab chiqish uchun mustahkam asos bo'ladi va o'quvchilarga o'z noyob kuchli tomonlarini anglashga hamda ularni rivojlantirishga yordam beradi.

Rivojlanish yo'naltirilgan baholash: Rivojlanish yo'naltirilgan baholash statik natijalarni o'lchashdan ko'ra dinamik o'sishni kuzatishga e'tibor beradi. Bu yondashuv o'quvchilarning dastlabki holatidan qat'i nazar, ular qancha taraqqiy qilganligini qadrlaydi va rag'batlantiradi. Kam qobiliyatli, lekin katta rivojlanish

ko'rsatgan o'quvchi yuqori qobiliyatli, lekin kam o'sish ko'rsatgan o'quvchi kabi ijobiy baholanadi va e'tirof etiladi.

Proksimal rivojlanish zonasi nazariyasi (Vygotsky) baholashga qo'llanilganda qimmatli ko'rinishlar beradi. O'quvchilarning hozirgi darajasi (mustaqil bajarish qobiliyati) va potentsial darajasi (yordam bilan bajarish qobiliyati) o'rtasidagi farq aniqlanadi. Baholash nafaqat hozirgi ko'rsatkichlarni, balki rivojlanish potentsialini ham hisobga oladi va keyingi pedagogik qarorlar uchun asos yaratadi.

O'sish fikrlash nazariyasi (Carol Dweck) ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar qobiliyatlarni rivojlantirish mumkin deb hisoblasalar, ular qiyinchiliklarga duch kelishda ko'proq harakat qiladilar va xatolarni o'rganish imkoniyati sifatida ko'radilar. Baholash tizimi bu fikrlashni qo'llab-quvvatlashi kerak - harakat, strategiya va rivojlanishni ta'kidlash orqali tug'ma qobiliyatdan ko'ra o'rganishga e'tiborni qaratish muhimdir.

Adolatlilik va inklyuzivlik tamoyillari: Baholash tizimi barcha o'quvchilar uchun adolatli va qulayroq bo'lishi kerak. Bu turli iqtisodiy-ijtimoiy sharoitlar, jinslar, madaniy kelib chiqish va jismoniy qobiliyatlarga ega o'quvchilarni to'liq hisobga olishni anglatadi. Baholash mezonlari va usullari hech bir guruhga nisbatan noto'g'ri afzallik yoki kamchilik yaratmasligi, barcha o'quvchilarga teng imkoniyat berishi zarur.

Differentsiatsiya tamoyili baholashga tatbiq etilganda kuchli natijalar beradi. Har bir o'quvchi o'z darajasiga mos keladigan maqsadlar va mezonlar bilan baholanadi. Bu degani, hamma bir xil standartni bajarishi shart emas, balki har biri o'z imkoniyatlari doirasida rivojlanishi va bu rivojlanish e'tirof etiladi. Ammo bu standartlarni pasaytirishni emas, balki individual ehtiyojlarga moslashtirishni anglatadi.

Maxsus ehtiyojlarga ega o'quvchilar uchun moslashtirilgan baholash protseduralari ishlab chiqilishi kerak. Bu maxsus jihozlar, o'zgartirilgan qoidalar yoki alternativ baholash usullarini o'z ichiga olishi mumkin. Muhimi - har bir o'quvchiga o'z qobiliyatlarini to'liq ko'rsatish va rivojlantirish imkoniyatini berishdir.

Texnik mahorat komponenti: Texnik mahorat badminton o'yinining fundamental elementi bo'lib, barcha zarba turlarini to'g'ri va samarali bajarish

qobiliyatini o'z ichiga oladi. Bu komponent quyidagi asosiy elementlarni qamrab oladi.

Asosiy zarbalar texnikasi keng spektrni qamraydi. Servis turlari - yuqori servis, past servis, flick servis va drive servislar - o'yinni boshlashning turli xil usullarini ta'minlaydi. Clear zarbalari hujum va mudofaa maqsadlarida qo'llaniladi va to'g'ri bajarilganda raqibni orqaga surish imkonini beradi. Drop zarbalar yavaş va tez turlarda bo'lib, raqibni net yaqiniga tortib olish uchun ishlatiladi. Smash zarbalari to'g'ri va kesma variantlarda bo'lib, asosiy hujum vositasi hisoblanadi. Net zarbalari net drop, net kill va lift turlarida bajariladi va net yaqinida aniq nazoratni talab qiladi. Drive zarbalar mudofaa va hujum maqsadlarida qo'llaniladi va tez lateral almashinuylarni ta'minlaydi.

Har bir zarba uchun baholash mezonlari bir necha muhim aspektlarni o'z ichiga oladi. Tayyorgarlik pozitsiyasi to'g'ri turish, raketa tutish usuli va tana vazni taqsimotini o'z ichiga oladi. Harakat mexanikasi zamaxlash traektoriyasi, kontakt nuqtasining joylashuvi va qo'l harakatining koordinatsiyasini baholaydi. Kuzatish fazasi to'liq kuzatish harakati, muvozanatni saqlash va keyingi harakat uchun tayyorlikni tekshiradi. Aniqlik maqsadli joyga zarba berish qobiliyatini o'lchaydi. Quvvat va tezlik zarba kuchi va bajarish tezligini baholaydi. Barqarorlik takroriy to'g'ri bajarish qobiliyatini ko'rsatadi.

Baholash usullari turli xildir. Kuzatish va rubrika asosida baholash besh yoki o'n ballik shkala bo'yicha amalga oshiriladi. Aniqlik testlari ma'lum maqsadlarga necha marta tegizishni o'lchaydi. Tezlik testlari vaqt birligi ichida nechta to'g'ri zarba bajarilganini aniqlaydi. Video tahlil sekin harakatdagi video orqali detallashtirilgan tekshiruvni ta'minlaydi.

Taktik bilim va qo'llash komponenti: Taktik komponent o'yin vaziyatlarida to'g'ri qarorlar qabul qilish va strategiyalarni samarali amalga oshirish qobiliyatini baholaydi. Bu komponent bir necha muhim yo'nalishlarni qamrab oladi.

Taktik tushuncha o'yin tuzilishi va qoidalarini chuqur bilishni o'z ichiga oladi. Hujum va mudofaa tamoyillarini tushunish har qanday taktik qaror uchun asos yaratadi. Raqibni tahlil qilish qobiliyati uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga

yordam beradi. Kort geometriyasidan foydalanish burchaklar, masofalar va pozitsiyalardan optimal foydalanishni anglatadi.

Qaror qabul qilish jarayoni bir necha elementni o'z ichiga oladi. Zarba tanlashda to'g'ri qarorlar qabul qilish vaziyatga mos zarba turini tanlashni talab qiladi. Pozitsiyalash strategiyasi kortda optimal joyni tanlashni anglatadi. Temponi boshqarish o'yin tezligini nazorat qilish va o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Raqib zaifliklaridan foydalanish aniqlangan kamchiliklarni ishlatishni anglatadi.

Strategik rejalashtirish yuqori darajadagi taktik fikrlashni talab qiladi. O'yin rejasi tuzish qobiliyati oldindan strategiya ishlab chiqishni anglatadi. Situatsiyaga moslashuvchanlik rejalarni o'yin davomida o'zgartirishni o'z ichiga oladi. Raqib o'yin uslubiga javob berish turli xil o'yin uslublariga moslashishni talab qiladi. O'yin davomida strategiyani o'zgartirish vaziyat tahlili asosida yondashuvni modifikatsiya qilishni anglatadi.

Baholash usullari taktik bilim va ko'nikmalarni turli tomonlardan tekshiradi. O'yin kuzatuv va analitik rubrikalar jonli o'yin davomida qarorlarni baholaydi. Taktik bilim testlari video vaziyatlarni ko'rib, qanday harakat qilish kerakligini aniqlashni o'z ichiga oladi. O'yin tahlil hisobotlari o'quvchilar o'z yoki boshqalarning o'yinlarini yozma tahlil qilishlarini talab qiladi. Stsenariy asosidagi baholash turli vaziyatlar beriladi va taktik yechim topilishi kerakligini anglatadi.

Jismoniy tayyorgarlik komponenti: Jismoniy tayyorgarlik badminton uchun zarur jismoniy qobiliyatlar va konditsiyani o'z ichiga oladi va sport yutuqlarining muhim asosini tashkil etadi.

Tezlik va chaqqonlik bir necha muhim parametrlarni qamraydi. Reaksiya tezligi signalga javob berish vaqtini o'lchaydi. Harakat tezligi qisqa masofada maksimal tezlikka erishish qobiliyatini ko'rsatadi. Yo'nalishni tez o'zgartirish qobiliyati kortda manevr qilishda muhim rol o'ynaydi. Kortda manevr qilish samaradorligi harakatlarning iqtisodliligi va tezligini baholaydi.

Kuch va quvvat turli tana qismlarining funksiyasini o'z ichiga oladi. Oyoq kuchi sakrash va tezkor harakatlar uchun zarurdir. Qo'l-yelka kuchi zarba quvvati uchun muhim ahamiyatga ega. O'zak kuchi barqarorlik va quvvat o'tkazish uchun fundamental hisoblanadi.

Chidamlilik bir necha darajada baholanadi. Aerob chidamlilik uzoq o'yinlar davomida ish qobiliyatini saqlash uchun kerak. Anaerob chidamlilik intensiv rallylar davomida energiyani ta'minlaydi. Mushaklarning mahalliy chidamliligi takroriy harakatlarni bajarishda muhim rol o'ynaydi.

Moslashuvchanlik va koordinatsiya qo'shimcha muhim parametrlardir. Harakatlar amplitudasi to'liq harakatlanish doirasini ta'minlaydi. Ko'z-qo'l koordinatsiyasi raketa bilan volanchani aniq urishda zarur. Muvozanat barqaror pozitsiyalarni saqlashga yordam beradi. Ritmik qobiliyat harakatlar ketma-ketligini koordinatsiya qilishda muhimdir.

Baholash usullari turli xil testlarni o'z ichiga oladi. Standartlashtirilgan jismoniy testlar yigirma metrlik sprint, T-test chaqqonlik va sakrash testlarini o'z ichiga oladi. Maxsus badminton testlari kort bo'ylab harakat testi va takroriy sakrash testini qamraydi. Chidamlilik testlari ko'p yo'nalishli yugurish testi va beep testini o'z ichiga oladi. Antropometrik o'lchashlar balandlik, vazn va tana tarkibini dokumentlashtiradi.

Psixologik xususiyatlar komponenti: Psixologik aspektlar badminton yutuqlarida muhim rol o'ynaydi, lekin ko'pincha an'anaviy baholash tizimlarida e'tibordan chetda qoladi.

Mental qat'iyat bir necha muhim elementni o'z ichiga oladi. Bosim ostida ishlash qobiliyati muhim momentlarda samarali faoliyat ko'rsatishni anglatadi. Xatolikdan keyin tiklana olish elastiklikni va mustahkamlikni ko'rsatadi. Muhim momentlarda e'tibor jamlash chalg'ituvchi omillarga qaramay konsentratsiyani saqlashni talab qiladi. Maqsadga intiluvchanlik qiyinchiliklarga qaramay harakat qilishni davom ettirishni anglatadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Emotsional boshqarish bir necha ko'nikmani talab qiladi. G'azabni nazorat qilish salbiy emotsiyalarni boshqarishni anglatadi. Umidsizlikka tushmaslik qiyin vaziyatlarda optimizmni saqlashni o'z ichiga oladi. Ortiqcha hayajonni boshqarish juda yuqori qo'zg'alishni kamaytirish qobiliyatini ko'rsatadi. Musbat emotsional holatni saqlab qolish umuman ijobiy kayfiyatni saqlashni anglatadi.

Motivatsiya va qiziqish ichki va tashqi omillarni qamraydi. Ichki motivatsiya darajasi faoliyatdan zavqlanish va shaxsiy qiziqishni ko'rsatadi. Mashqlarga muntazam qatnashish sadrlilikni namoyish etadi. O'z-o'zini yaxshilashga intilish doimiy rivojlanish istagini anglatadi. Sport faoliyatidan zavqlanish ijobiy tajriba va qoniqlanishni ko'rsatadi.

O'z-samaradorlik va ishonch o'z qobiliyatlariga bo'lgan e'tiqodni aks ettiradi. O'z qobiliyatlariga ishonch o'z imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni anglatadi. Yangi ko'nikmalarni egallashga ishonch o'rganish qobiliyatiga bo'lgan e'tiqodni ko'rsatadi. Qiyin vaziyatlarda o'ziga ishonch muammolarni yechish qobiliyatiga ishonchni anglatadi. Ijobiy o'z-tasvir o'zini sportchi sifatida ijobiy ko'rishni o'z ichiga oladi.

Baholash usullari turli yondashuvlarni birlashtiradi. Psixologik so'rovnomalar sport psixologiyasida tasdiqlangan vositalardan foydalanadi. Kuzatish protokollari musobaqa paytida xatti-harakatlarni tizimli ravishda kuzatadi. O'z-baholash jurnallari o'quvchilar o'z psixologik holatlarini refleksiya qilishlarini talab qiladi. Stress vaziyati simulyatsiyasi muhim moment simulyatsiyasida bajarilishni baholaydi.

Ijtimoiy va shaxsiy kompetensiyalar komponenti: Bu komponent badmintondan tashqarida ham qimmatli bo'lgan hayotiy ko'nikmalarni baholaydi va umrbod rivojlanish uchun asos yaratadi.

Jamoa ishlash va hamkorlik bir necha jihatni o'z ichiga oladi. Juftlik va jamoa o'yinlarida hamkorlik samarali birgalikda ishlashni anglatadi. Hamjamoa bilan aloqa qilish ochiq va konstruktiv muloqotni talab qiladi. Rollar bo'linishini tushunish va qabul qilish o'z o'rnini va mas'uliyatini bilishni anglatadi. Jamoaviy maqsadlarga hissa qo'shish shaxsiy manfaatlardan ustun turuvchi jamoa yo'nalishini ko'rsatadi.

Lidership va mas'uliyat muhim shaxsiy xususiyatlardir. Boshqalarni rag'batlantirish hamjamolarga ilhom berish qobiliyatini anglatadi. Tashabbuskorlik ko'rsatish proaktiv yondashuvni namoyish etadi. O'z xatti-harakatlari uchun javobgarlik o'z harakatlarining oqibatlarini qabul qilishni anglatadi. Kichik guruh yoki sherik oldida rolni bajarish leadership funksiyalarini bajarishni o'z ichiga oladi.

Sportchilik ruhi va axloq fundamental qiymatlarni aks ettiradi. Qoidalarga rioya qilish tartib va halollikni ko'rsatadi. Hakamlarni hurmat qilish hokimiyatni

e'tirof etish va hurmat qilishni anglatadi. Yutqazishni munosib qabul qilish mag'lubiyatdan saboq olish qobiliyatini ko'rsatadi. G'alabada kamtarlik yutganda ham kamtar bo'lishni anglatadi. Raqiblarni hurmat qilish barcha ishtirokchilarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'z ichiga oladi.

Muloqot va aloqa bir necha ko'nikmani talab qiladi. O'qituvchi yoki murabbiy bilan samarali aloqa aniq va ochiq muloqotni anglatadi. Tengdoshlar bilan konstruktiv muloqot ijobiy va qo'llab-quvvatlovchi aloqalarni yaratishni o'z ichiga oladi. Feedback olish va berishda ochiqlik tanqid va tavsiyalarga ochiq bo'lishni ko'rsatadi. Konfliktlarni tinch yo'l bilan hal qilish kelishmovchiliklarni diplomatik yo'l bilan yechish qobiliyatini anglatadi.

O'z-o'zini boshqarish shaxsiy mas'uliyatni aks ettiradi. Vaqtni rejalashtirish mashqlarga o'z vaqtida kelish va vaqtni samarali boshqarishni o'z ichiga oladi. Jihozlarni to'g'ri saqlash va parvarish qilish o'z asboblariga g'amxo'rlik qilishni anglatadi. Shaxsiy gigiena standartlarini saqlash tozalik va sog'liqni saqlash qoidalariga rioya qilishni ko'rsatadi. Mustaqil mashq qilish qobiliyati o'z-o'zini motivatsiya qilish va nazorat qilishni talab qiladi.

Baholash usullari turli manbalardagi ma'lumotlarni birlashtiradi. Kuzatish chek-listlari tizimli xatti-harakatlarni hujjatlashtirishni ta'minlaydi. Hamjamoada baholashi tengdoshlar tomonidan baholashni o'z ichiga oladi. O'z-baholash protokollari o'z ijtimoiy ko'nikmalarini refleksiya qilishni talab qiladi. Murabbiy yoki o'qituvchi narrativ baholashi keng qamrovli tavsifni taqdim etadi. Kirish jurnali tahlili refleksion yozuvlarni o'rganishni anglatadi.

Boshlang'ich maktab yoshidagi o'quvchilar (altidan o'n yoshgacha)

Bu yosh guruhi uchun baholash oddiy, ijobiy va rag'batlantiruvchi xarakterga ega bo'lishi kerak, chunki bu davr asosiy harakat ko'nikmalarini shakllantirishning muhim bosqichi hisoblanadi.

Mezonlarni soddalashtirish zarur. Faqat asosiy texnik elementlarga e'tibor qaratiladi - oddiy servislari, asosiy zarbalar va elementar pozitsiyalash. Oddiy taktik tushunchalar volancha qaerga yuborish va qaerda turish kabi asosiy savollar bilan cheklanadi. Umumiy jismoniy rivojlanish maxsus badminton ko'nikmalaridan

muhimroq hisoblanadi. Asosiy ijtimoiy ko'nikmalar navbat kutish, almashish va qoidalarga rioya qilish kabi oddiy amaliyotlarni o'z ichiga oladi.

Baholash usullari bolalar psixologiyasiga mos kelishi kerak. Ko'proq formativ va kamroq summativ baholash qo'llaniladi. Vizual rubrikalar rangli yulduzlar, smayl yuzlar va ranglar bilan ishlaydi. Verbal ijobiy fikr-mulohaza doimiy rag'batlantirish va qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi. Portfolio rasmlar, sticker to'plami va oddiy yutuqlar jurnalini qamraydi. "Men bu bilan yaxshi ekanman" ro'yxati bolalarning o'z kuchli tomonlarini tan olishga yordam beradi.

Fokus bir necha asosiy yo'nalishga qaratiladi. Harakat va o'yin sevgisini oshirish eng muhim maqsad hisoblanadi. Asosiy motor ko'nikmalar rivojlanishi yugurish, sakrash va muvozanatni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy ko'nikmalar navbat kutish, o'rnini almashish va boshqalar bilan muloqot qilishni qamraydi. Qoidalarga amal qilish oddiy o'yin qoidalarini tushunish va bajrinishni anglatadi.

Raqamli baholash vositalari: Texnologiya baholashni yanada ob'ektiv, samarali va qiziqarli qiladi. Video tahlil dasturlari Coach's Eye, Hudl Technique va Dartfish kabi platformalar sekin harakatdagi tahlil, chizish va izohlar qo'shish, taqqoslamali tahlil va vaqt o'tishi bilan rivojlanishni kuzatish imkoniyatlarini beradi.

Mobil ilovalar tezkor video yozish va tahlil, raqamli rubrikalar va chek-listlar, darhol feedback berish va portfolioga yuklash funksiyalarini taqdim etadi. Sensor texnologiyalari smart raketalar, kiyiladigan qurilmalar va harakat tahlil sistemalarini o'z ichiga oladi. Onlayn platformalar baholash ma'lumotlar bazasi, portfolio hosting, ota-onalar bilan aloqa portallari va rivojlanish kuzatuvini ta'minlaydi.

O'quvchilarning badminton bo'yicha yutuqlarini kompleks baholash zamonaviy jismoniy tarbiya ta'limining zaruriy qismidir. Bir tomonlama baholashdan farqli o'laroq, kompleks yondashuv texnik mahorat, taktik bilim, jismoniy tayyorgarlik, psixologik xususiyatlar va ijtimoiy kompetensiyalarni qamrab oladi.

XULOSA

Taqdim etilgan tizim ilmiy asoslangan, amaliy va turli kontekstlarga moslashtirilishi mumkin. Zamonaviy texnologiyalar baholashni yanada ob'ektiv va samarali qiladi. Kompleks baholash o'quvchilarning to'liq rivojlanishini ta'minlaydi, motivatsiyani oshiradi va adolatli baholash yaratadi.

Asosiy afzalliklar: to'liq tasvir yaratish, adolatlilik ta'minlash, motivatsiyani oshirish, shaxsiylashtirish, hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirish va ta'lim sifatini yaxshilashdir.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari va murabbiylariga tavsiyalar: bosqichma-bosqich joriy eting, oddiy va amaliy qiling, o'quvchilarni jalb qiling, shaffof bo'ling, rivojlanishga e'tibor bering, texnologiyadan foydalaning, doimiy takomillashtiring va hamkorlik qiling.

Kompleks baholash tizimini amalga oshirish dastlab qo'shimcha vaqt talab qilishi mumkin, ammo uzoq muddatli foydalari - o'quvchilarning to'liq rivojlanishi, yuqori motivatsiya, adolatli baholash va yaxshilangan ta'lim sifati - bu investitsiyani to'liq oqlashtiradi. Eng muhimi, kompleks baholash o'quvchilarga nafaqat yaxshi badminton o'yinchilari, balki muvozanatli, raqobatbardosh va hayotga tayyor shaxslar bo'lishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Black, P., & Wiliam, D. (2018). Classroom assessment and pedagogy. *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 25(6), 551-575.
2. Borghouts, L. B., Slingerland, M., & Haerens, L. (2017). Assessment quality and practices in secondary PE in the Netherlands. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 22(5), 473-489.
3. Hay, P., & Penney, D. (2019). Assessment in physical education: A sociocultural perspective. *Sport, Education and Society*, 24(8), 861-874.
4. López-Pastor, V. M., Kirk, D., Lorente-Catalán, E., MacPhail, A., & Macdonald, D. (2013). Alternative assessment in physical education: A review of international literature. *Sport, Education and Society*, 18(1), 57-76.
5. Lorente-Catalán, E., & Kirk, D. (2016). Student teachers' understanding and application of assessment for learning during a physical education teacher education course. *European Physical Education Review*, 22(1), 65-81.
6. MacPhail, A., & Halbert, J. (2010). 'We had to do intelligent thinking during recent PE': Students' and teachers' experiences of assessment for learning in post-primary physical education. *Assessment in Education*, 17(1), 23-39.

7. Penney, D., Brooker, R., Hay, P., & Gillespie, L. (2019). Curriculum, pedagogy and assessment: Three message systems of schooling and dimensions of quality physical education. *Sport, Education and Society*, 14(4), 421-442.
8. Redelius, K., Quennerstedt, M., & Öhman, M. (2015). Communicating aims and learning goals in physical education: Part of a subject for learning? *Sport, Education and Society*, 20(5), 641-655.
9. Velija, P., & Kumar, G. (2020). Rethinking assessment in physical education. *European Physical Education Review*, 26(1), 34-48.
10. Wilmot, K., & Tanner, S. (2021). Assessment for learning in physical education: A systematic review. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 26(3), 292-311.

SI VA JANRGA ASOSLANGAN PEDAGOGIKANING INTEGRATSIYASI: BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIGA YOZUVNI O'RGATISHDA ZAMONAVIY YONDASHUV

Abdug'offorov Sardorbek Abduraxmon o'g'li

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti

sardorbekabdugofforov3@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0003-1241-0488>

Annotatsiya: Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) va janrga asoslangan pedagogika integratsiyasining bo'lajak ingliz tili o'qituvchilariga yozuv kompetensiyasini samarali o'rgatishdagi ilmiy asoslarini o'rganishga qaratilgan. XXI asrning raqamli ta'lim muhitida o'qituvchilar uchun yozuvni o'rgatish metodikalarini yangilash dolzarb masalaga aylangan. SI vositalari – xususan, grammatika tahlili, stilistik tavsiyalar, avtomatik baholash va matn strukturasi tahlili imkoniyatlari orqali – o'quvchilarga yozuv jarayonida real vaqtda individual yordam beradi. Shu bilan birga, janrga asoslangan pedagogika talabalarga turli ijtimoiy va akademik kontekstlarda matn yozish uchun zarur bo'lgan strukturaviy va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maqolada 2000–2025-yillar davomida chop etilgan ilmiy manbalar asosida ushbu ikki yondashuvning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. SI texnologiyalarining o'quv jarayoniga joriy etilishi orqali talabalar matn yaratish, uni tahlil qilish va takomillashtirish bosqichlarida faol ishtirok etadi. Ayniqsa, SI vositalarining janrga asoslangan pedagogika bilan uyg'unlashuvi, yozuv darslarini interaktiv va moslashtirilgan o'rganish tajribasiga aylantiradi. Maqolada bu integratsiyaning o'qituvchiga va talabalarga qanday afzalliklar berishi, qanday metodik model asosida joriy etilishi va natijaviyligi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, janrga asoslangan pedagogika, yozuv kompetensiyasi, ingliz tili o'qituvchilari

INTEGRATION OF AI AND GENRE-BASED PEDAGOGY: A MODERN APPROACH TO TEACHING WRITING TO FUTURE ENGLISH TEACHERS

Abstract: This article aims to study the scientific basis of the integration of artificial intelligence (AI) and genre-based pedagogy in effectively teaching writing competence to future English teachers. Updating the methodology for teaching writing for teachers in the digital educational environment of the 21st century has become a pressing issue. SI tools – in particular, through the capabilities of grammar analysis, stylistic recommendations, automatic assessment and text structure analysis – provide students with real-time individual assistance in the writing process. At the same time, genre-based pedagogy serves to develop students with the structural and communicative skills necessary for writing texts in various social and academic contexts.

The article analyzes the theoretical and practical foundations of these two approaches based on scientific sources published during the period 2000–2025. Through the introduction

of SI technologies into the educational process, students actively participate in the stages of creating, analyzing and improving texts. In particular, the integration of SI tools with genre-based pedagogy turns writing lessons into interactive and personalized learning experiences. The article scientifically highlights the advantages of this integration for teachers and students, the methodological model for its implementation and effectiveness.

Keywords: artificial intelligence, genre-based pedagogy, writing competence, English language teachers

ИНТЕГРАЦИЯ ИИ И ЖАНРОВОЙ ПЕДАГОГИКИ: СОВРЕМЕННЫЙ ПОДХОД К ОБУЧЕНИЮ ПИСЬМУ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: Целью данной статьи является исследование научных основ интеграции искусственного интеллекта (ИИ) и жанровой педагогики для эффективного обучения грамоте письма будущих учителей английского языка. Актуализация методики обучения письму учителей в цифровой образовательной среде XXI века стала актуальной задачей. Инструменты СИ, в частности, благодаря возможностям грамматического анализа, стилистических рекомендаций, автоматической оценки и анализа структуры текста, предоставляют учащимся индивидуальную помощь в процессе письма в режиме реального времени. Жанровая педагогика также способствует развитию у учащихся структурных и коммуникативных навыков, необходимых для написания текстов в различных социальных и академических контекстах.

В статье анализируются теоретические и практические основы этих двух подходов на основе научных источников, опубликованных в период 2000–2025 годов. Благодаря внедрению технологий СИ в образовательный процесс учащиеся активно участвуют в этапах создания, анализа и совершенствования текстов. В частности, интеграция инструментов СИ с жанровой педагогикой превращает уроки письма в интерактивный и персонализированный опыт обучения. В статье научно рассматриваются преимущества такой интеграции для учителей и учащихся, методическая модель ее реализации и эффективность.

Ключевые слова: искусственный интеллект, жанровая педагогика, грамотность письма, преподаватели английского языка

KIRISH

21-asrda ta'lim sohasida raqamli texnologiyalar misli ko'rilmagan darajada rivojlanib, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari barcha ta'lim bosqichlariga chuqur kirib kelmoqda. Bugungi kunda SI nafaqat o'quv materiallarini ishlab chiqish va tarqatish bilan cheklanmay, balki ta'lim jarayonining o'zi – dars o'tish, natijalarni baholash, talabalarning faolligini nazorat qilish va individual o'qitish muhiti

yaratishda ham muhim o'rin tutmoqda. Ayniqsa, chet tilini o'rgatishda, xususan yozma nutqni rivojlantirishda, ushbu texnologiyalar yangi metodologik yondashuvlarga ehtiyoj tug'dirmoqda. [1]

Bundan tashqari, kommunikativ yondashuv bilan bir qatorda, hozirda matnlarning ijtimoiy va maqsadga yo'naltirilgan xususiyatlariga urg'u beradigan janrga asoslangan pedagogika (genre-based pedagogy) ham muhim didaktik ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu yondashuv o'quvchilarga turli kontekstlarda foydalaniladigan, strukturaviy va tilshunoslik xususiyatlariga ega bo'lgan matnlar yozishni o'rgatadi. Janrga asoslangan yondashuv yozuv ko'nikmalarini nafaqat grammatik va leksik bilimlar asosida, balki matnning maqsadi va kontekstiga qarab rivojlantirishni ko'zda tutadi.[2]

So'nggi davrlarda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarini janrga asoslangan pedagogik yondashuv bilan birlashtirishga oid izlanishlar ilmiy doiralarda tobora ortib bormoqda. Bunday qiziqishning sababi shundaki, zamonaviy SI vositalari – masalan, Grammarly, ChatGPT yoki Write&Improve kabi platformalar – foydalanuvchilarga yozilgan matnni avtomatik ravishda tahlil qilish, grammatik va stilistik jihatdan takomillashtirish, hamda tanlangan janr talablariga muvofiqlashtirish imkoniyatini beradi. Bu esa o'z navbatida yozuv malakasini chuqurlashtirish, shaxsiylashtirilgan o'qitishni tashkil etish hamda yozuv jarayonini real vaqt rejimida baholash imkoniyatlarini yuzaga chiqaradi. Shunday qilib, janrga asoslangan yondashuv va SI texnologiyalarining uyg'unligi yozuv o'rgatishning zamonaviy va samarali uslubiga aylanmoqda.[3]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Janrga asoslangan pedagogika o'z nazariy ildizlarini Michael Halliday tomonidan ishlab chiqilgan tizimli funksional lingvistika (Systemic Functional Linguistics – SFL) konsepsiyasidan oladi. Bu yondashuv tilni ijtimoiy kontekstda shakllanuvchi va foydalaniladigan kommunikativ vosita sifatida talqin qiladi. Hallidayga ko'ra, til inson faoliyatining maqsadga yo'naltirilgan shakli bo'lib, har qanday matn muayyan ijtimoiy ehtiyojni qondirish uchun tuziladi. Shundan kelib chiqib, janrlar – bu odamlarga konkret ijtimoiy vazifalarni ado etishda yordam beradigan, strukturaviy va kontekstual xususiyatlarga ega matn birliklaridir.

Hyland bu yondashuvni til o'rgatishda samarali metodik asos deb hisoblab, janrni ijtimoiy jihatdan shakllangan, aniq kommunikativ maqsadga xizmat qiluvchi va ma'lum strukturaga ega matn shakli deb ta'riflaydi. Uning fikricha, janr modeli asosida yozuvni o'rgatish talabalarga grammatik va leksik birliklardan tashqari, yozma nutqning real kommunikativ vazifalarini tushunishga yordam beradi.[2. – P.105]

Paltridge esa janrga asoslangan yondashuvni nazariyani amaliyotga tatbiq etuvchi samarali didaktik vosita sifatida ko'radi. Unga ko'ra, janrni o'rganish orqali o'quvchilar matn tuzilmasini, til birliklarining kontekstdagi funksiyalarini va o'quv maqsadlariga qanday erishishni yaxshiroq anglaydilar.[4]

Shuningdek, Swalesning "move analysis" modeli janrga asoslangan yondashuvni yanada chuqurlashtiradi. U ilmiy matnlarning tuzilmasini kommunikativ bo'limlarga (moves) ajratgan holda, har bir bo'lim muayyan ijtimoiy funktsiyani bajarishini ta'kidlaydi. Masalan, kirish qismi tadqiqot mavzusini tanishtirish, muammoni ko'rsatish va izlanish zaruratini asoslash kabi funksiyalarni bajaradi. Ushbu model akademik yozuvni bosqichma-bosqich o'rgatishda foydali bo'lib, talabalarni matnning mantiqiy va funksional tuzilmasi bilan tanishtiradi.

Natijada, janrga asoslangan pedagogika yozuvni o'rgatishda tilni faqat grammatik birliklar majmuasi sifatida emas, balki aniq ijtimoiy kontekstda tashkil etilgan kommunikativ vosita sifatida yondashishni ilgari suradi. Bu esa ayniqsa akademik va kasbiy yozuvni o'rgatishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining yozuv kompetensiyasini zamonaviy metodlar asosida shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining joriy etilishi o'qitish usullarini avtomatlashtirish, moslashtirish va individuallashtirishga xizmat qiluvchi muhim omilga aylanmoqda. Xususan, tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing – NLP) va intellektual repetitor tizimlari (Intelligent Tutoring Systems – ITS) kabi ilg'or texnologiyalar o'quvchilarga bilim va ko'nikmalarini mustaqil mustahkamlashga keng sharoit yaratmoqda. NLP orqali matnlar avtomatik tarzda tahlil qilinadi, grammatik va stilistik xatoliklar aniqlanadi, va foydalanuvchiga matnni yaxshilash bo'yicha avtomatik fikr-

mulohazalar beriladi. Bu texnologik yechimlar yozuv o'rgatishda ayniqsa samarali natijalar bermoqda.[5]

Bunday texnologiyalar orasida Grammarly, Quillbot va Write & Improve kabi platformalar ajralib turadi. Ushbu vositalar foydalanuvchi tomonidan yaratilgan matnni real vaqt rejimida tahlil qilib, grammatik tuzatishlar, sinonim variantlar, va sintaktik soddalashtirish bo'yicha individual tavsiyalar beradi. Bu holat o'quvchilarga o'z xatolarini anglash, ularni izchil tahlil qilish va yozma matnlar sifatini bosqichma-bosqich yaxshilash imkonini beradi. Natijada, yozuv ko'nikmalari bilan birga stilistik sezgirlik va til bo'yicha ongli yondashuv ham shakllanadi.

Holmes, Bialik va Fadel ta'kidlaganidek, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'limga tatbiqi o'qituvchilar zimmasidagi baholash vazifalarini sezilarli darajada yengillashtiradi. SI asosidagi dasturlar yordamida talabalar yozgan matnlar avtomatik ravishda tahlil qilinadi, ularning sifati, mazmuni va tuzilishi haqida batafsil va tizimli fikr-mulohazalar taqdim etiladi.[1.] Bu esa o'qituvchilarga nafaqat vaqtning tejash, balki chuqurroq o'quv strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi. Ayniqsa katta guruh bilan ishlaydigan o'qituvchilar uchun bu texnologiya o'z vaqtida va samarali teskari aloqani ta'minlashda muhim yordamchiga aylanadi.

Bundan tashqari, SI texnologiyalari ta'limni individuallashtirish imkonini ham taqdim etadi. Har bir o'quvchining o'rganish uslubi, sur'ati, kuchli va kuchsiz tomonlariga moslashtirilgan mashqlar to'plami SI algoritmlari asosida shakllantiriladi. Bu tizim o'quvchining ilgari bajargan topshiriqlarini tahlil qilib, keyingi vazifalarning mazmuni va murakkablik darajasini avtomatik aniqlaydi. Natijada, ta'lim jarayonining umumiy samaradorligi ortadi.

Umuman olganda, SI vositalari yozuv o'rgatish jarayonida nafaqat texnologik yordamchi, balki metodik hamkor sifatida ham xizmat qiladi. Bu vositalar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi interaktiv muloqotni kuchaytiradi, yozuvni ob'ektiv baholash imkoniyatini yaratadi hamda individual yondashuv asosida samarali ta'lim muhiti shakllantirishga zamin yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Janrga asoslangan yondashuv yozuv o'rgatishda matnning strukturasi, maqsadga yo'naltirilganlik xususiyati va ijtimoiy kontekstini tizimli tahlil qilishga asoslanadi. Ushbu metodologiyada o'quvchilarga har bir janrning tarkibiy elementlari (kirish, asosiy fikr, dalillar, xulosa va boshqalar)ni aniqlash, ularning mazmuniy va funksional bog'liqligini tushunish, hamda shu asosda o'z yozuvlarini tuzish ko'nikmasi shakllantiriladi. Ushbu jarayonni yanada samaraliroq amalga oshirishda sun'iy intellekt texnologiyalari muhim o'rin tutmoqda.

SI asosida ishlovchi vositalar, jumladan Grammarly, Quillbot, ChatGPT va Write & Improve, janrga asoslangan yozuvni o'rgatishda o'quvchilarga interaktiv yordamchi sifatida xizmat qilmoqda. Bu platformalar foydalanuvchining matnini real vaqt rejimida tahlil qilib, grammatik, sintaktik va stilistik xatolarni aniqlaydi hamda aniq takliflar taqdim etadi. Masalan, agar talaba argumentativ janrdagi insho yozayotgan bo'lsa, SI vositasi matnning asosiy tarkib qismlarini – masalan, mavzuning ochilishi, asoslovchi dalillar, qarama-qarshi nuqtasi nazar va xulosa – avtomatik tahlil qilib, qaysi komponentlar yetarli darajada rivojlantirilmaganini aniqlab beradi. Bu esa talabaning yozuv sifati bilan bir qatorda, janr tuzilmasi haqidagi tasavvurini ham mustahkamlaydi.

Janrga asoslangan metodikaning ajralmas jihati – yozuvni sotsiomadaniy kontekstda o'rganishdir. Hyland ta'kidlaganidek, har bir matn o'ziga xos ijtimoiy vazifani bajaradi, va yozuvchini bu kontekstni anglashga yo'naltirish zaruriy hisoblanadi. SI texnologiyalari aynan shu kontekstni sun'iy muhitda modellashtirish imkoniyatini beradi: talabalarga turli sohalarda (masalan, rasmiy xat, ilmiy maqola, hisobot yoki elektron maktub) ishlatiladigan matn namunalarini tahlil qilish, ular bilan interaktiv shug'ullanish imkoniyati taqdim etiladi. Bu orqali o'quvchilar har bir janrning strukturaviy va stilistik xususiyatlarini hamda ularning kommunikativ funksiyalarini yaxshiroq tushunib yetadilar.

Bundan tashqari, SI vositalari yordamida o'quvchilar turli matnlar o'rtasida stilistik farqlarni aniqlash, ularni taqqoslash va zarurat tug'ilganda qayta yozish ko'nikmasini rivojlantiradilar. Masalan, ilmiy insho bilan blog post o'rtasidagi ton, rasmiylik darajasi va mantiqiy tuzilish jihatlaridagi tafovutlar SI yordamida ochiq

va aniq ko'rsatib beriladi. Bu esa nafaqat yozuv mahoratini, balki janr xabardorligini chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, janrga asoslangan pedagogika matnni strukturaviy anglashga asoslangan bo'lsa, sun'iy intellekt bu tuzilmani avtomatik tahlil qilish, namuna asosida modellashtirish va turli kontekstlarda simulyatsiya qilish imkonini beradi. Bu ikki yondashuvning integratsiyasi yozuvni chuqur, interaktiv va shaxsga yo'naltirilgan tarzda o'rgatish imkoniyatini yaratadi. Xususan, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari uchun bu integratsiya metodik jihatdan zamonaviy, baholashda obyektiv va o'rgatishda moslashuvchan yondashuvni shakllantiradi.

Jadval: SI vositalari va janrga asoslangan pedagogikada ularning roli

Bosqich	Pedagogik vazifa	Mos SI vositasi
Model ko'rsatish	Janr tuzilmasini talabalarga namoyish qilish	ChatGPT, Bing SI
Birgalikda yaratish	Matnni o'qituvchi bilan birgalikda yozish	Grammarly, Google Docs SI
Mustaqil yozish	Talabaning individual yozuv ishini ishlab chiqish	Quillbot, Write & Improve

XULOSA

Sun'iy intellekt texnologiyalari bilan janrga asoslangan yondashuvni uyg'unlashtirish zamonaviy yozuv ta'limida yangi metodologik yo'nalish sifatida qaralmoqda. Xususan, ingliz tili o'qituvchisi bo'lishga tayyorlanayotgan talabalar uchun bu integratsiyalashuv yozuvni o'rganishning tor grammatik yoki leksik chegaralardan chiqib, uni ijtimoiy maqsad, janr strukturasiga sodiqlik va kontekstual ma'no doirasida tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. SI vositalarining real vaqt rejimidagi tahliliy imkoniyatlari orqali talabalar o'z matnlarini mustaqil baholash, kamchiliklarini aniqlash va ularni bosqichma-bosqich takomillashtirish

ko'nikmasiga ega bo'ladilar. Natijada, ularning strukturaviy fikrlash, janr farqlari bo'yicha xabardorlik, va stilistik aniqlik darajalari sezilarli darajada ortadi.

Shuningdek, SI integratsiyasi o'qituvchilar uchun ham sezilarli pedagogik yengilliklarni taklif etadi. Avvallari ko'p vaqt va kuch talab qilgan baholash va tahlil jarayonlari – xususan, grammatik xatolarni tuzatish, uslubiy izchillikni baholash va mantiqiy tartibni tekshirish – endilikda sun'iy intellekt tomonidan avtomatik tarzda, yuqori aniqlik va izchillik bilan bajariladi. Bu o'z navbatida o'qituvchiga yanada sifatliroq metodik yo'naltirish berish, o'quvchilarga individual yondashuvni kuchaytirish hamda ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Umuman olganda, SI texnologiyalari va janrga asoslangan yondashuv bir-birini to'ldiruvchi metodik komponentlar sifatida qaralishi mumkin. Ularning sintezi – an'anaviy pedagogik nazariya bilan zamonaviy texnologik innovatsiyaning uyg'unlashuvi – yozuv darslarini interaktiv, mazmunan chuqur va shaxsga yo'naltirilgan o'quv tajribasiga aylantiradi. Bunday integratsiyalashgan yondashuv faqat bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari uchungina emas, balki til ta'limining umumiy metodik rivoji uchun ham dolzarb va istiqbolli yechim sifatida e'tirof etilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Holmes, Wayne, Maya Bialik, and Charles Fadel. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign, 2019.
2. Hyland, Ken. Genre and Second Language Writing. University of Michigan Press, 2004.
3. Godwin-Jones, Robert. "AI and Language Learning: Automating Feedback and Guiding Writing." Language Learning & Technology, vol. 24, no. 1, 2020, pp. 3–8. <https://www.lltjournal.org>.
4. Paltridge, Brian. Genre and the Language Learning Classroom. University of Michigan Press, 2001.
5. Luckin, Rosemary, et al. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson Education, 2016.

PRE-COMPETITION TECHNICAL AND TACTICAL TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED FREESTYLE WRESTLERS METHODS OF INDEX BOXING

Djurakhanov Khamidullo Khojimirzaevich

NamDu senior teacher of sports activities

hamidullo19931910@mail.ru

Annotation: *In this article, we used pedagogical testing methods to determine the pre-competition preparation indicators and diagnose physical qualities of highly qualified freestyle wrestlers. We included them in the following test groups: 1) the recovery process after loads and tolerance to loads were determined.*

Keywords: *freestyle wrestlers, techniques and tactics, prohibitors, shoulder extension, waist extension, shoulder extension, chest extension, standing vertical jump.*

ЮҚОРИ МАЛАКАЛИ ЭРКИН КУРАШЧИЛАРНИ МУСОБАҚАОЛДИ, ТЕХНИК-ТАКТИК ТАЙЁРГАРЛИК КЎРСАТКИЧЛАРНИ БОХОЛАШ МЕТОДИКАСИ

Аннотация: *Ушбу мақолада. Юқори малакали эркин курашчиларни мусобақаолди тайёргалик кўрсаткичларини аниқлаш ва жисмоний сифатларни диагностика қилиш учун педагогик тестлаш методларидан фойдаландик. Уларни қуйидаги тестлар гуруҳига киритдик: 1) юкламалардан сўнг тикланиш жараёни ва юкламаларга бардошилилиги аниқланди.*

Калит сузлар: *эркин курашчилар, техник-тактик, Олимпия, Кўприк холатида, режалаштиришда, таққот, елкадан ошириб ташлаш, белдан ошириб ташлаш, қолни бойнига ўраб ташлаш, кўкракдан ошириб ташлаш, жойидан туриб узунлика сакраш.*

ПЛАНИРОВАНИЕ ПРЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ БОРЦОВ ВОЛЬНОГО СТИЛЯ

Аннотация: *В данной статье с помощью методов педагогического тестирования определены показатели предсоревновательной подготовки и диагностированы физические качества борцов вольного стиля высокой квалификации. Они были разделены на следующие группы тестирования: 1) определяющие процесс восстановления после нагрузок и толерантность к нагрузкам.*

Ключевые лица: *Контроль, опыт, прыжки, вперед, борьба, бег, гимнастика, вращение вокруг головы,*

INTRODUCTION

Worldwide, interest in freestyle wrestling is steadily increasing, with special attention being paid to its development among both youth and adults. The process of

preparing talented athletes for Olympic sports is leading to intensifying competition and requiring training processes to be conducted at a higher pace and intensity. This, in turn, calls for the development of new methods and approaches to improve the training system for highly qualified athletes.

In particular, the inclusion of freestyle wrestling in continental championships, world championships, and the Olympic Games has strengthened its position in the global sports community. To ensure the participation of freestyle wrestlers in these competitions, large-scale efforts are being made to modernize the training system for highly skilled wrestlers in accordance with contemporary demands. Today, one of the most urgent tasks in all sports is the proper and effective planning of pre-competition preparation.

The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated March 5, 2018, No. PF-5368, "On measures for the radical improvement of the system of public administration in the field of physical culture and sports" [6], as well as the Resolution of the Cabinet of Ministers of March 4, 2020, No. 122, "On further improvement of the system of selection of athletes to the national teams in various sports" [2], and other regulatory documents in this field, have laid the foundation for the realization of these goals. This dissertation contributes, to a certain extent, to the implementation of these tasks.

Globally, various sports similar to wrestling have been studied to reveal their contribution to physical development, their role in promoting sports ethics, and their effectiveness. Extensive scientific research is being carried out to further develop these aspects and to scientifically substantiate the training system for highly qualified freestyle wrestlers. In particular, systems have been developed for freestyle wrestling that are based on functional and physical preparedness, technical and tactical skills, and physical qualities.

Within the training process, it is possible to organize exercises, regulate their loads, determine the type of recovery after training, establish training frequency, harmonize different intensities and directions of workload, and adjust the structure and repetition of microcycles. However, studying, teaching, and promoting freestyle wrestling at the global level requires the introduction of methods for evaluating the

physical potential of elite wrestlers during pre-competition preparation, with a particular focus on predicting sports achievements.

To determine pre-competition readiness indicators and diagnose the physical qualities of highly qualified freestyle wrestlers, we used pedagogical testing methods. These were grouped as follows:

1. the recovery process after loads and the endurance to training intensity were determined.

Based on the aim of our study, a pedagogical experiment was conducted at the specialized school of combat sports in Namangan region to justify the effectiveness of our methodology directed toward assessing and monitoring pre-competition readiness indicators of highly qualified freestyle wrestlers. A total of 28 wrestlers from the sports school participated in the pedagogical research. The participants (n=28) were divided into two groups: an experimental group (EG) and a control group (CG). Both groups had the same number of wrestlers (n=14). While training in the control group was conducted in a traditional manner, according to standard programs and regulations, training in the experimental group was conducted based on the methodology we developed and proposed (see Table 1)

Table-1

Comparative statistical analysis of technical-tactical preparedness indicators of highly qualified freestyle wrestlers before the experiment (n=28)

control tests	experimental group n=14		control group n=14		t	P
	$(\bar{X} \pm o)$	V	$(\bar{X} \pm o)$	V		
Shoulder throw, 10 times (s).	15,7±1,8	11,8	16,4±1,3	8,1	1,64	P >0,05
Hip throw, 10 times (s)	16,2±1,4	9,1	16,7±1,2	7,4	1,56	P >0,05

Execution of arm-around-the-neck throw 10 times (time in seconds)	17,4±1,8	10,4	18,1±1,3	7,4	1,66	P >0,05
Chest throw, 10 times (s)	17,8±1,8	10,2	18,5±2,1	11,5	1,20	P >0,05
Transferring a partner of equal weight to the upper parterre position by pulling the arm, performing a combination of 4-point techniques within 30 seconds (number).	16,8±2,3	14,3	15,8±2,1	13,1	1,17	P >0,05
Transferring a partner of equal weight to the upper parterre position by pulling the arm,	17,4±1,4	8,3	16,7±1,6	9,2	1,61	P >0,05

performing a combination of 2-point techniques within 30 seconds (number).						
Transferring a partner of equal weight to the lower parterre position by pulling the arm, performing a combination of 2-point techniques within 30 seconds (number)	20,9±2,1	9,9	20,4±1,4	7,1	1,11	P >0,05

Note: NG – Experimental group; CG – Control group; n – number of participating athletes.

Hip throw (10 times, s): in the experimental group – 16.2 ± 1.4 s, in the control group – 16.7 ± 1.2 s. Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 1.56$; $p < 0.05$).

Arm-around-the-neck throw (10 times, s): in the experimental group – 17.4 ± 1.8 s, in the control group – 18.1 ± 1.3 s. Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 1.66$; $p < 0.05$).

Chest throw (10 times, s): in the experimental group – 17.8 ± 1.8 s, in the control group – 18.5 ± 2.1 s. Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 1.20$; $p < 0.05$).

Transferring a partner of equal weight to the upper parterre position by pulling the arm, performing a combination of 4-point techniques within 30 seconds (number): in the experimental group – 16.8 ± 2.3 , in the control group – 15.8 ± 2.1 . Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 1.17$; $p < 0.05$).

Transferring a partner of equal weight to the upper parterre position by pulling the arm, performing a combination of 2-point techniques within 30 seconds (number): in the experimental group – 17.4 ± 2.3 , in the control group – 16.7 ± 1.6 . Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 1.61$; $p < 0.05$).

Transferring a partner of equal weight to the lower parterre position by pulling the arm, performing a combination of 2-point techniques within 30 seconds (number): in the experimental group – 20.9 ± 2.1 , in the control group – 20.4 ± 2.4 . Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 1.11$; $p < 0.05$).

According to the data obtained at the end of the study, the following results were identified. In the table, improvement can be observed in all fourteen indicators. For example, in the Stange test, reliable statistical differences were determined by the end of the experiment (see Table 2).

Rotations around the head in bridge position (3 times to the right and left): in the experimental group – 13.5 ± 0.7 , in the control group – 13.2 ± 1.2 . Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 0.82$; $p < 0.05$).

Bridge position rollovers (10 times): in the experimental group – 19.6 ± 2.1 , in the control group – 20.2 ± 1.8 . Mathematical processing revealed a significant statistical difference ($t = 1.12$; $p < 0.05$).

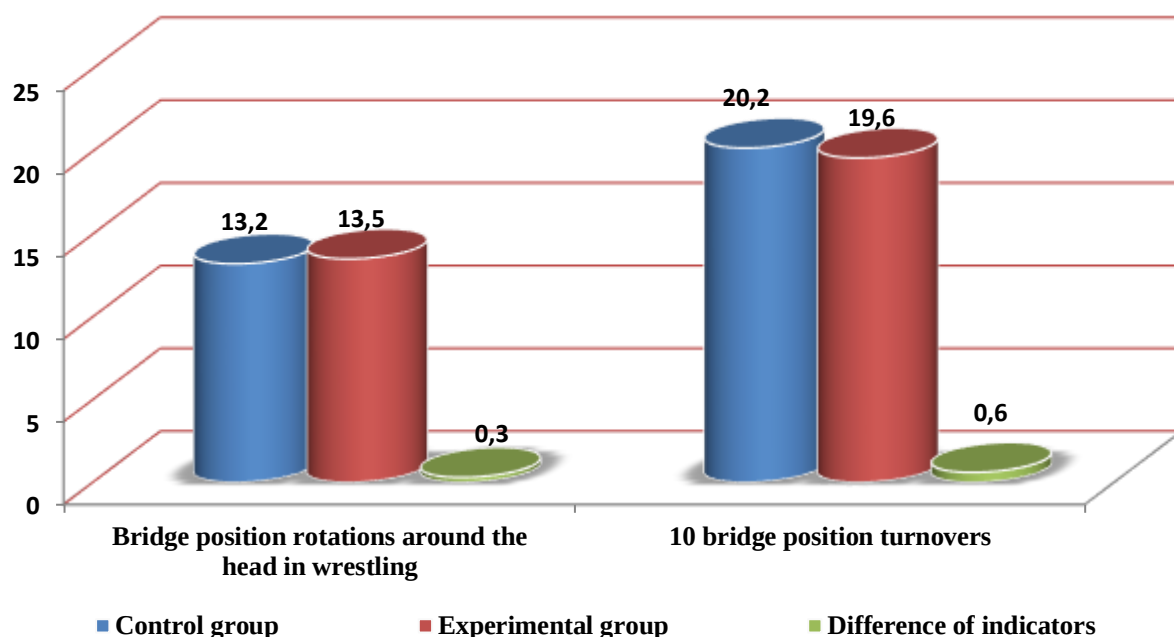

Table 2. Diagram illustrating the statistical difference in physical fitness indicators of the experimental and control groups of wrestlers at the beginning of the pedagogical experiment

In the control group, the training was conducted on the basis of the traditional program and regulations intended for sports school institutions, while in the experimental group it was carried out according to the methodology developed and proposed by us. According to the data obtained at the end of the study, the following results were identified (see Table 2). The table shows that in all fourteen indicators

2-жадвал

Юқори маалали эркин курашчиларни техник-тактик тайёргарлик кўрсаткичларининг қиёсий статистик

таҳлили таъқиқотдан олдин (n=28)

control tests	experimental group n=14		control group n=14		t	P
	($\bar{x} \pm \sigma$)	V	($\bar{x} \pm \sigma$)	V		
Shoulder throw, 10 times (s)	13,5 $\pm$ 1,1	8,1	14,7 $\pm$ 1,9	13,1	2,7	P<0,05
Hip throw, 10 times (s)	14,1 $\pm$ 1,8	12,9	15,1 $\pm$ 1,1	7,5	2,3	P<0,05
Execution of arm-around-the-neck throw 10 times (time in seconds)	14,5 $\pm$ 1,7	11,3	15,3 $\pm$ 1,2	7,1	2,2	P<0,05
Chest throw, 10 times (s)	15,1 $\pm$ 2,1	13,8	16,5 $\pm$ 1,7	10,7	2,8	P<0,01
Transferring a partner of equal weight to the upper parterre position by pulling the arm, performing a combination of 4-point techniques within 30 seconds (number).	18,3 $\pm$ 2,4	13,1	16,9 $\pm$ 2,4	14,1	2,23	P<0,05
Transferring a partner of equal weight to the upper parterre position by pulling the arm, performing a combination of 2-point techniques within 30 seconds (number).	20,5 $\pm$ 2,3	11,2	18,8 $\pm$ 2,6	13,8	2,32	P<0,05
Transferring a partner of equal weight to the lower parterre position by pulling the arm, performing a combination of 2-point techniques within 30 seconds (number)	22,1 $\pm$ 2,5	11,3	20,4 $\pm$ 2,2	10,9	2,86	P<0,01

In the *shoulder throw* test performed 10 times (s), the experimental group showed **13.5 $\pm$ 1.1 cm**, while the control group demonstrated **14.7 $\pm$ 1.9 cm**. Mathematical processing revealed a significant statistical difference (**t = 2.7; p < 0.05**).

In the *hip throw (belt throw)* test performed 10 times (s), the experimental group achieved **14.1 $\pm$ 1.8 cm**, and the control group **15.1 $\pm$ 1.1 cm**. Mathematical processing revealed a significant statistical difference (**t = 2.3; p < 0.05**).

In the *arm-around-the-neck throw* performed 10 times (s), the experimental group recorded **14.5 $\pm$ 1.7 cm**, while the control group recorded **15.3 $\pm$ 1.2 cm**. A significant statistical difference was identified (**t = 2.2; p < 0.05**).

In the *chest throw* performed 10 times (s), the experimental group achieved **15.1 $\pm$ 2.1 cm**, compared to **16.5 $\pm$ 1.7 cm** in the control group. A highly significant statistical difference was found (**t = 2.8; p < 0.01**).

In the task of transferring a partner of equal weight to the *upper parterre position* by pulling the arm and performing a combination of 4-point techniques within 30 seconds (number), the experimental group performed **18.3 $\pm$ 2.4**, while the

control group achieved 16.9 ± 2.4 . A significant statistical difference was identified ($t = 2.23$; $p < 0.05$).

In the same task, but performing a combination of 2-point techniques (number), the experimental group showed 20.5 ± 2.3 , compared to 18.8 ± 2.6 in the control group. A significant statistical difference was revealed ($t = 2.32$; $p < 0.05$).

In the task of transferring a partner of equal weight to the *lower parterre position* by pulling the arm and performing a combination of 2-point techniques within 30 seconds (number), the experimental group achieved 22.1 ± 2.5 , while the control group recorded 20.4 ± 2.2 . A highly significant statistical difference was found ($t = 2.86$; $p < 0.01$).

CONCLUSION

Based on the above data, the following general conclusions were drawn. In particular, a system has been developed that ensures the technical–tactical preparation of highly qualified freestyle wrestlers, taking into account the specifics of all types of wrestling, and is based on the development of functional abilities, technical–tactical actions, and physical qualities.

In order to substantiate the effectiveness of our methodology aimed at assessing and monitoring the pre-competition preparation indicators of highly qualified freestyle wrestlers, a pedagogical experiment was conducted. A total of **28 wrestlers** from the Namangan Regional Specialized School of Martial Arts participated in the study. The participants ($n = 28$) were divided into two groups: the **experimental group (EG)** and the **control group (CG)**. Both groups consisted of an equal number of wrestlers ($n = 14$).

In the control group, training sessions continued according to the traditional program and regulations, while in the experimental group, the training process was conducted based on the methodology we developed and proposed.

For example, in the exercise of transferring a partner of equal weight into the *lower parterre position* within 30 seconds by performing a combination of 2-point techniques (number), the experimental group achieved 20.9 ± 2.1 , while the control group recorded 20.4 ± 2.4 . Statistical

According to the results of the study, improvements were observed in all 14 indicators presented in the table. For instance, in the *Stange test*, statistically reliable differences were identified by the end of the experiment.

LIST OF REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 2 октябрдаги “Кураш миллий спорт турини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3306 сон Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 3 июнь “Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3031-сон Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2017 йил 7 ноябрдаги 893-сонли қарorigа илова қилинган Дастур.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Мирзиёевнинг Ш.М. “Жисмоний тарбия ва спорт соҳасини ривожлантириш масалаларига бағишланган” йиғилишдаги нутқи; 2018 йил 21 сентябр Халқ сўзи газетаси 1-2 бет.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, 2020 yil 04 noyabrda “Kurash milliy sport turini rivojlantirish va uning xalqaro nufuzini yanada oshirish” chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ-4881-son qarori/WWW. Lex.uz.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining, 2020 yil 24 yanvardagi “O‘zbekiston respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish” chora-tadbirlari to‘g‘risida pf-5924-son farmoni/WWW. Lex.uz.
7. Abdullayev Sh. a.yosh kurashchilarni tayirlash ilmiy-uslubiy assoslari. O‘kuv-uslubiy qo‘llanma. T., 2012, B. 32-35.
8. Abdurasulova G. B. yesh Qilichbozlarningning yeshga oid harakat potentsiasining dinamikasi.: Fan-sportga, T., 2016, no 3., B. 3-8.
9. Abramova T. F. motor qobiliyatining morfogenetik belgilari / T. F. Abramova, E. G. Martirosov / / jismoniy tarbiya va sportda yangi tadqiqot usullari: Sat. ilmiy. asarlari. Smolensk shahri. – 1999. 4-8-sahifalar.

UMUMIY O'RTA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK JARAYONLARNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISHGA REFLEKSIV YONDASHUV TEXNOLOGIYASINI JORIY ETISH VA TAKOMILLASHTIRISHGA OID TAJRIBA-SINOV ISHLARI NATIJALARI VA SAMARADORLIK KO'RSATKICHLARI

Odiljanova Gulasalxon Ilxomjon qizi

NamDu tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuv texnologiyasini joriy etish hamda takomillashtirish bo'yicha olib borilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari yoritilgan. Tadqiqot jarayonida o'qituvchilarning refleksiv kompetensiyasini rivojlantirish, o'quv jarayonida o'z faoliyatini tahlil qilish va baholashga yo'naltirilgan yondashuvlarning samaradorligi aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, refleksiv yondashuv o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro muloqotni yaxshilaydi, ta'lim sifatini oshiradi hamda o'quvchilarning mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Maqolada olingan tajriba asosida refleksiv boshqaruv mexanizmlarini amaliyotga joriy etish bo'yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: refleksiv yondashuv, pedagogik jarayon, tajriba-sinov, ta'lim sifati, refleksiv kompetensiya, samaradorlik ko'rsatkichlari, boshqaruv texnologiyasi.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ПОКАЗАТЕЛИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЙ РАБОТЫ ПО ВНЕДРЕНИЮ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ТЕХНОЛОГИИ РЕФЛЕКСИВНОГО ПОДХОДА К ОРГАНИЗАЦИИ И УПРАВЛЕНИЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИМ ПРОЦЕССОМ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СРЕДНИХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация. В статье представлены результаты опытно-экспериментальной работы по внедрению и совершенствованию технологии рефлексивного подхода в организации и управлении педагогическими процессами в общеобразовательных учреждениях. В ходе исследования выявлена эффективность развития рефлексивной компетентности педагогов, направленной на анализ и оценку собственной профессиональной деятельности. Полученные результаты показывают, что применение рефлексивного подхода способствует улучшению взаимодействия между учителем и учеником, повышает качество обучения и формирует навыки самостоятельного мышления у учащихся. На основе эксперимента предложены рекомендации по внедрению механизмов рефлексивного управления в педагогическую практику.

Ключевые слова: рефлексивный подход, педагогический процесс, опытно-экспериментальная работа, качество образования, рефлексивная компетентность, эффективность, технология управления.

RESULTS AND EFFECTIVENESS INDICATORS OF EXPERIMENTAL WORK ON THE INTRODUCTION AND IMPROVEMENT OF THE TECHNOLOGY OF THE REFLECTIVE APPROACH TO THE ORGANIZATION AND MANAGEMENT OF PEDAGOGICAL PROCESSES IN GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract. *The article presents the results of experimental studies aimed at introducing and improving the technology of the reflective approach in organizing and managing pedagogical processes in general secondary education institutions. The research identifies the effectiveness of developing teachers' reflective competence focused on analyzing and evaluating their professional activities. The findings show that the reflective approach enhances teacher–student interaction, improves the quality of education, and positively influences the development of students' independent thinking skills. Based on the experimental results, the article provides recommendations for implementing reflective management mechanisms in educational practice.*

Keywords: *reflective approach, pedagogical process, experimental research, quality of education, reflective competence, efficiency indicators, management technology.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qitish jarayonini samarali tashkil etish va boshqarishning innovatsion mexanizmlarini joriy etish bugungi kunda pedagogika fanining eng muhim yo'nalishlaridan biridir. Xususan, umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida o'qituvchi faoliyatining reflektiv tahlil asosida yo'naltirilishi, uning kasbiy o'sishiga, o'quvchilarning shaxsiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan, reflektiv yondashuv texnologiyasini ta'lim jarayoniga tatbiq etish — ta'lim sifatini oshirishning, pedagogik boshqaruvni insonparvarlashtirishning va o'qituvchining o'z faoliyatiga tanqidiy nigoh bilan qarashini shakllantirishning muhim sharti sifatida e'tirof etilmoqda.

Reflektiv yondashuv — bu pedagogik faoliyatni tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va o'z-o'zini takomillashtirishga yo'naltirilgan tizimli jarayon bo'lib, u o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni yangicha asosda tashkil etish imkonini beradi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida — rejalashtirish, tashkil etish, nazorat va tahlil qilishda — reflektiv fikrlashni faollashtirishni ko'zda tutadi. Natijada o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarning intellektual va ijtimoiy faolligini rag'batlantiruvchi yetakchi shaxs sifatida shakllanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VE METODOLOGIYA

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasini modernizatsiya qilish, zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish va o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish bo'yicha qator davlat dasturlari amalga oshirilmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish to'g'risida"gi Prezident farmonlari hamda "O'zbekiston-2030" strategiyasida ta'lim jarayoniga innovatsion va refleksiv yondashuvni tatbiq etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Bu esa o'z navbatida ta'lim muassasalarida tajriba-sinov asosida refleksiv texnologiyalarni joriy etishning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

Mazkur tadqiqot doirasida olib borilgan tajriba-sinov ishlari umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni tashkil etish va boshqarishda refleksiv yondashuv texnologiyasini amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Tajribalar davomida o'qituvchilarning refleksiv kompetensiyasi, o'z faoliyatiga tanqidiy yondashish qobiliyati hamda o'quvchilar bilan o'zaro muloqot samaradorligi o'rganildi. Shuningdek, refleksiv yondashuvning ta'lim sifatiga, o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi va mustaqil fikrlash ko'nikmalariga ta'siri tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, refleksiv yondashuv texnologiyasining bosqichma-bosqich joriy etilishi pedagogik jarayonni demokratlashtirish, o'qituvchilarning kasbiy refleksiyasini kuchaytirish va ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shu boisdan, refleksiv yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarishning nazariy hamda amaliy asoslarini yanada chuqurlashtirish zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Pedagogik tajriba-sinov ishi o'zaro bog'liq bo'lgan tahliliy, tayyorlov, tashxis, ta'limiy va yakuniy bosqichlarda tashkil etildi. Pedagogik tajriba- sinov ishining tahliliy bosqichi hisoblangan birinchi bosqichida umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasini joriy etish va takomillashtirishga oid tajriba-sinov ishini o'tkazish metodikasiga oid tushunchalari tahlil qilindi.

Tajriba-sinov ishining tayyorlov bosqichi hisoblangan ikkinchi bosqichida: tajriba-sinov ishining maqsadi, vazifasi va ko'zlanayotgan natijalar shakllantirildi; tajriba-sinov ishlarining ob'ektlari aniqlandi, uning natijalarini baholash mezonlari va ko'rsatkichlari belgilandi; o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasining monitoringi va baholash dasturlari ishlab chiqildi; axborotlarni to'plash, ularga ishlov berish metodi va vositalari tanlandi.

Tajribaning yakuniy qismida statistik ko'rsatkichlar tahlilini amalga oshirish davomida oldindan belgilangan mezonlardan tashqari umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha samaradorlik darajasini aniqlashga qaratilgan test va savolnomalar natijalari hisobga olindi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida dasturning boshida va oxirida guruhlar bo'yicha natijalar qiyosiy tahlil qilindi. Shuningdek, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalarining rivojlanish darajalari past, o'rta va yuqori bosqichlarga bo'linib tahlil qilindi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, tajriba -sinov ishlarida Namangan viloyati maktablaridan, Farg'ona viloyati maktablaridan va Qashqadaryo viloyati maktablaridan o'qituvchilar va o'quvchilar respondent sifatida qatnashdi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha tajriba-sinov maydonlari va undagi respondentlar soni quyidagi jadvalda o'z aksini topgan (1-jadval)

1-jadval

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha tajriba-sinov ishlarida ishtirok etgan respondentlarning tajriba va nazorat guruhlariga taqsimlanishi

Tajriba-sinov obyektlari	Tajriba-sinov ishlariga qamrab olingan respondentlar soni			
	O'qituvchilar soni (612 nafar)		O'quvchilar soni (622 nafar)	
	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi
Namangan viloyati	129	128	99	97
Farg'ona viloyati	110	106	87	84
Qashqadaryo viloyati	68	71	128	127
Jami	307	305	314	308

Ta'kidlovchi tajriba-sinov bosqichida tajriba guruhida ham, nazorat guruhida ham Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga reflektiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha samaradorlik darajasining rivojlanganligi aniqlandi. Tajribaning yakuniy qismida statistik ko'rsatkichlar tahlilini amalga oshirish davomida oldindan belgilangan mezonlardan tashqari Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga reflektiv yondashuv texnologiyalarining samaradorlik darajasini aniqlashga qaratilgan test va savolnomalar natijalari hisobga olindi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga reflektiv yondashuv texnologiyalarining bo'yicha samaradorlik darajasini aniq ko'rsatish uchun tadqiqotning tajriba-sinov bosqichida dasturning avvalida va so'ngida guruhlar bo'yicha natijalari qiyosiy tahlil qilindi. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga reflektiv yondashuv texnologiyalari asosida rivojlantirish metodikasini o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan tajribadan avvalgi (T.a.) va tajriba so'ngidagi (T.s.) ma'lumotlarni umumiy jadvalini keltiramiz(2-jadval).

2-jadval

Umumiy oʻrta taʼlim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari boʻyicha oʻqituvchilar oʻrtasida oʻtkazilgan tajriba-sinov ishlarining tajribadan avvalgi (T.a.) va tajriba so

Baholash mezonlari		Tajriba guruhi (307 nafar respondent)						Nazorat guruhi (305 nafar respondent)					
		Yuqori		Oʻrta		Past		Yuqori		Oʻrta		Past	
		T.a.	T.s.	T.a.	T.s.	T.a.	T.s.	T.a.	T.s.	T.a.	T.s.	T.a.	T.s.
1	Shaxsiy refleksiya	68	100	105	161	134	46	59	57	112	119	134	129
2	Kasbiy refleksiya	69	102	106	158	132	47	56	58	109	120	140	127
3	Metakognitiv refleksiya	67	103	109	159	131	45	60	59	108	119	137	127
4	Ijtimoiy refleksiya	68	99	108	162	131	46	57	58	111	118	137	129
Umumiy oʻrtacha		68	101	107	160	132	46	58	58	110	119	137	128

ngidagi (T.s.) umumiy natijalari

Tajriba-sinov natijalari tahliliga koʻra, tadqiqot jarayoniga jalb etilgan tajriba guruhidagi oʻquvchilarning nazorat guruhi oʻquvchilarga nisbatan bilim, koʻnikma va malakalari samarali ekanligi aniqlandi. Bu holatni obyektiv baholash uchun statistik tahlil amalga oshiriladi, aniqlangan xulosa tajriba-sinov ishlarining ilmiy, pedagogik, texnologik va metodik jihatdan toʻgʻri samarali olib borilganini tasdiqlaydi. Yuqoridagi jadvallardan koʻrinib turibdiki, tadqiqot jarayoniga jalb etilgan tajriba guruhidagi oʻqituvchilarning nazorat guruhidagi oʻqituvchilarga nisbatan bilim, koʻnikma va malakalar samarali shakllanishida sezilarli oʻzgarishlar kuzatilgan.

Jadvaldan koʻrinib turibdiki, tajriba guruhi koʻrsatkichlari nazorat guruhi koʻrsatkichlaridan yuqori ekan.

Tajriba-sinov ishlarining yakuniy bosqichida Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha olgan bilim, ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish darajasi yuqorida ko'rsatilgan mezonlar asosida aniqlandi.

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha o'qituvchilar o'rtasida tajribadan avvalgi (T.a.) va tajriba so'ngidagi (T.s.) ma'lumotlarning umumiy jadvalini viloyatlar kesimida keltiramiz (3-jadval).

3-jadval

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha o'qituvchilar o'rtasida tajribadan avvalgi (T.a.) va tajriba so'ngidagi (T.s.) ma'lumotlarning (viloyatlar kesimida) umumiy jadvali

Tajriba - sinov obyektlar i	lar Respondent	Tajriba guruhlari						lar Respondent	Nazorat guruhlari					
		Yuqori		Oʻrta		Past			Yuqori		Oʻrta		Past	
		T.a. .	T.s.	T.a. .	T.s.	T.a. .	T.s.		T.a. .	T.s.	T.a. .	T.s.	T.a. .	T.s.
Namang an viloyati maktabla ri	129		42		67		20	128		24		49		55
		28		45		56			24		46		58	
Fargʻona viloyati maktabla ri	110		36		57		17	106		20		41		45
		23		39		48			20		38		48	
Qashqad aryo viloyati	68	17	23		36		9	71	14	14		29		28
				23		28					26		31	

maktabla ri														
Umumiy	307	68	101	10	160	13	46		58	58	11	119	13	128
				7		2		305			0		7	

Jadvaldagi natijalar tahlil qilinib, tajriba va nazorat guruhlarining tajribadan avvalgi statistik ko'rsatkichlari taqqoslandi (4-jadvalga qarang).

4-jadval

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha o'qituvchilar o'rtasida tajribadan avvalgi ma'lumotlarning solishtirma jadvali

Tajriba guruhi	Tajriba -sinov obyektlari	Yuqori	O'rta	Past	Jami
	Namangan viloyati maktablari	28	45	56	129
	Farg'ona viloyati maktablari	23	39	48	110
	Qashqadaryo viloyati maktablari	17	23	28	68
	Umumiy o'rtacha	68	107	132	307
Nazorat guruhi	Tajriba - sinov obyektlari	Yuqori	O'rta	Past	Jami
	Namangan viloyati maktablari	24	46	58	128
	Farg'ona viloyati maktablari	20	38	48	106
	Qashqadaryo viloyati maktablari	14	26	31	71
		58	110	137	305

3.2.4- jadvaldagi natijalar tahlil qilinib, tajriba-sinov avvalidagi tajriba va nazorat guruhlar natijalari taqqoslandi (3.2.5-jadvalga qarang).

Umumiy o'rta ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyalari bo'yicha o'qituvchilar o'rtasida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlarining avvalidagi ma'lumotlarning solishtirma tahlili (son va foizlarda)

Jadval 5.

Guruhlar	O'quvchilar soni	O'zlashtirish natijalari (son va % da)		
		Yuqori	O'rta	Past
Tajriba guruhi	307	68 22	107 35	132 43
Nazorat guruhi	305	58 19	110 36	137 45

Tajriba-sinov avvalidagi natijalarga ko'ra, tadqiqot jarayoniga jalb etilgan tajriba guruhidagi o'quvchilarning nazorat guruhidagi o'quvchilarga nisbatan bilim, ko'nikma va malakalar orasidagi farqlar sezilarli emasligi aniqlandi.

XULOSA

O'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijalari shuni ko'rsatdiki, umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni refleksiv yondashuv asosida tashkil etish o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini tubdan yangilashga, o'z-o'zini tahlil qilish va baholash madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv natijasida ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqot sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tariladi, ta'lim mazmuni esa o'zaro hamkorlik, ijodkorlik va mas'uliyat tamoyillariga asoslanadi. Refleksiv yondashuv texnologiyasining amaliy joriy etilishi natijasida o'qituvchilar o'z faoliyatini tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish mexanizmlarini ongli ravishda qo'llay boshlaydi. Shuningdek, ularning kasbiy refleksiyasi, pedagogik muloqot madaniyati hamda innovatsion yondashuvlarga ochiqlik darajasi ortadi. O'quvchilar esa o'quv faoliyatida mustaqil fikrlash, o'z nuqtai nazarini asoslash, o'z-o'zini baholash kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, refleksiv yondashuv texnologiyasi ta'lim jarayonini boshqarishda quyidagi samaradorlik ko'rsatkichlarini ta'minladi:

- o'qituvchilarda kasbiy refleksiya va o'z-o'zini rivojlantirish kompetensiyasining oshishi;
- ta'lim jarayonida samarali kommunikativ muhitning shakllanishi;
- o'quvchilarda ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining faollashuvi;
- ta'lim sifatining umumiy ko'rsatkichlarida ijobiy o'sish dinamikasining kuzatilishi.

Shu bois refleksiv yondashuv texnologiyasini pedagogik jarayonda tizimli tatbiq etish, uni o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik dasturlariga kiritish, shuningdek, ta'lim boshqaruvi tizimida refleksiv monitoring mexanizmlarini joriy etish zarur. Bu nafaqat o'qituvchi faoliyatining samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarni mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va madaniy ongli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada refleksiv yondashuv asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni zamonaviy ta'lim paradigmasiga mos keluvchi, insonparvar, kompetensiyaga yo'naltirilgan va innovatsion tizimni shakllantirishga zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдурахмонов Қ.Х. Педагогик тафаккур ва инновацион фаолият асослари. – Тошкент: “Фан ва технология”, 2021. – 248 б.
2. Давлатова Ш.А. Рефлексив ёндашув педагогик маҳоратни ривожлантириш омиллари сифатида. – Тошкент: “Илм-зиё”, 2020. – 196 б.
3. Dewey, J. How We Think. – Boston: D.C. Heath & Co., 1933. – 336 p.
4. Schön, D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.
5. Юлдашева Н.М. Педагогик жараёни бoшқаришда инновацион ва рефлексив ёндашув. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali. – Тошкент, 2022. – №4. – Б. 55–61.

UDC: 371.3:62

TALABALARNING TEXNOLOGIK TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

Turayeva Nargiza Nasrullayevna

SamDAQU "O'zbek tili va adabiyoti" kafedrası dotsenti

nargizaturayeva@gmail.com

+998 93 356 38 83

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarning texnologik tafakkurini rivojlantirish masalasi ilmiy-nazariy asosda yoritilgan. Texnologik tafakkur tushunchasining mazmuni ochib berilib, uning asosiy tarkibiy komponentlari - ilmiy, amaliy, ijodiy, tanqidiy-tahliliy hamda axloqiy-ma'naviy yo'nalishlarda tahlil qilingan. Shuningdek, oliy ta'lim tizimida talabalarda texnologik tafakkurni shakllantirishning samarali usullari va zaruriy pedagogik shart-sharoitlari ko'rib chiqildi. Maqolamizda texnologik tafakkurni rivojlantirish orqali talabalarning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlashga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so'zlar: Texnologik tafakkur, tarkibiy komponentlar, innovatsion fikrlash, tanqidiy tafakkur, amaliy ko'nikma, ijodiy yondashuv.

СОСТАВНЫЕ КОМПОНЕНТЫ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ

Аннотация: В статье рассматривается проблема развития технологического мышления студентов с научно-теоретической точки зрения. Раскрывается содержание понятия «технологическое мышление» и анализируются его основные структурные компоненты в когнитивном, практическом, творческом, критико-аналитическом и нравственно-духовном направлениях. Также рассматриваются эффективные методы и условия формирования технологического мышления студентов в системе высшего образования. В статье разрабатываются рекомендации, направленные на укрепление профессиональных компетенций студентов посредством развития технологического мышления.

Ключевые слова: Технологическое мышление, структурные компоненты, инновационное мышление, критическое мышление, практические навыки, творческий подход.

COMPONENTS OF THE DEVELOPMENT OF TECHNOLOGICAL THINKING OF STUDENTS

Abstract: This article discusses the issue of developing students' technological thinking from a scientific and theoretical perspective. The content of the concept of technological thinking is revealed and its main structural components are analyzed in the cognitive, practical, creative, critical-analytical and moral-spiritual directions. Also, effective

methods and conditions for the formation of students' technological thinking in the higher education system are considered. The article develops recommendations aimed at strengthening students' professional competencies through the development of technological thinking.

Keywords: *Technological thinking, structural components, innovative thinking, critical thinking, practical skills, creative approach.*

KIRISH

Zamonaviy muhandislik sohasi tobora murakkablashib, yuqori darajadagi texnologik bilim va yangicha fikrlash qobiliyatini talab etmoqda. Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan tizimlar, sun'iy intellekt va boshqa ilg'or texnologiyalar muhandislik faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan muhandislik yo'nalishidagi talabalarni zamonaviy texnologik muammolarni aniqlay olish, tahlil qilish va samarali yechimlar ishlab chiqish qobiliyatiga ega mutaxassislar sifatida shakllantirish dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu jarayonda texnologik tafakkurni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Texnologik tafakkur — bu talabalar tomonidan texnik va texnologik muammolarga tizimli, innovatsion va funksional yondashuv orqali echim topish qobiliyatidir. Ayniqsa, muhandislik ta'limida bu tafakkur turi nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar, muammo yechish strategiyalari va kreativ yondashuvlar bilan chambarchas bog'liqdir [2]. Globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — talabalarning texnologik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirishdir. Texnologik tafakkur bu insonning texnikaviy muammolarni hal qilishga, yangi texnologiyalarni tushunishga, yaratishga va ulardan foydalanishga oid bilim, ko'nikma va qobiliyatlar majmuidir. Uni shakllantirish, ayniqsa oliy ta'lim muassasalarida, muhim pedagogik vazifalardan biridir [3].

Maqolada muhandislik yo'nalishidagi talabalarning texnologik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi tarkibiy komponentlar tahlil qilinadi hamda ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va ularning ta'lim jarayonidagi roli yoritiladi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy ta'limda texnologik tafakkur tushunchasi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. Xususan, V.V. Davydov texnologik tafakkurni shaxsning amaliy faoliyatga yo'naltirilgan, natijaga qaratilgan ijodiy tafakkuri sifatida izohlaydi va uni faoliyat bilan bevosita bog'laydi [4].

A.A. Verbitskiy esa kontekstual ta'lim yondashuvi orqali talabada texnologik tafakkurni rivojlantirishda real hayotiy va kasbiy muammolarning hal qilinishi muhimligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, tafakkur faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki amaliy faoliyat davomida shakllanadi [5].

Ta'lim texnologiyalarining zamonaviy turlarini tahlil qilgan holda, texnologik tafakkurni rivojlantirishda o'quv jarayonining interaktiv va muammoli shakllarini joriy etish zarurligini alohida qayd etadi. Jahon tajribasidan shuni ko'rishimiz mumkin: Tajribaga asoslangan ta'lim (experiential learning) modeli texnologik tafakkurni rivojlantirishning metodik asoslaridan biri hisoblanadi. Dewey fikricha, o'quvchi yoki talaba bilimni tayyor shaklda emas, balki faoliyat davomida mustaqil tarzda kashf qilishi kerak — bu esa texnologik fikrlashni rag'batlantiradi [6,7].

Tadqiqot doirasida quyidagi ilmiy-uslubiy metodlar qo'llanildi:

Nazariy tahlil – texnologik tafakkur, muammoli o'qitish, muhandislik ta'limi va innovatsion pedagogik yondashuvlarga oid mahalliy va xorijiy manbalar o'rganildi.

Tizimli yondashuv – texnologik tafakkur komponentlari (analitik fikrlash, muammo yechish, konstruktivlik, algoritmik fikrlash va b.) o'zaro bog'liq tizimda ko'rib chiqildi.

Taqqoslash va umumlashtirish – turli nazariy manbalar asosida yondashuvlar solishtirilib, umumiy xulosalar ishlab chiqildi.

Pedagogik kuzatuv – muhandislik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar bilan amaliy mashg'ulotlar jarayoni o'rganildi.

Empirik metodlar – so'rovnoma, suhbat, test va eksperiment usullari orqali talabalar texnologik tafakkur darajasi o'rganildi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, talabalarning texnologik tafakkurini rivojlantirish uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki loyiha asosida o'qitish (Project-

Based Learning), tahliliy vazifalar, ijodiy muammolar yechimi va guruhliy hamkorlikdagi faoliyat muhim ahamiyatga ega. Olib borilgan nazariy tahlil, pedagogik kuzatuvlar va empirik tadqiqotlar asosida talabalarning texnologik tafakkurini rivojlantirish quyidagi asosiy tarkibiy komponentlar orqali amalga oshishi aniqlangan:

Analitik tafakkur – talabalar texnik va texnologik muammolarni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, mavjud axborotni saralash va undan samarali foydalanish ko'nikmalarini egallaydi.

Muammo yechish qobiliyati – real va nazariy muammolarni aniqlash, ularga mos algoritmik yoki kreativ yechimlarni ishlab chiqish orqali mustaqil qaror qabul qilish salohiyati shakllanadi.

Konstruktorlik va model yaratish ko'nikmalari – talabalar loyihalash, chizma va modellash orqali abstrakt g'oyalarni amaliy ko'rinishga keltirishga o'rganadi.

Innovatsion tafakkur – mavjud texnologiyalar asosida yangicha yondashuvlar taklif qilish, texnikaviy yangiliklar yaratishga intilish kuchayadi.

Algoritmik fikrlash – texnologik jarayonlarni bosqichma-bosqich ifodalash, mantiqiy ketma-ketlik asosida harakat qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Texnologik madaniyat – zamonaviy texnologiyalardan maqsadli, samarali va mas'uliyat bilan foydalanish madaniyati shakllanadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, talabalarda texnologik tafakkurni samarali shakllantirish uchun o'quv jarayoniga quyidagilarni joriy etish lozim:

- loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning);
- muammoli va tadqiqotga yo'naltirilgan topshiriqlar;
- guruhliy va interaktiv mashg'ulotlar;
- texnologik muammolar asosida tashkil etilgan laboratoriya ishlari;
- raqamli muhitda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiruvchi topshiriqlar.

Shuningdek, empirik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, texnologik tafakkur komponentlarini o'z ichiga olgan o'quv metodikasi bo'yicha tahsil olgan talabalar an'anaviy uslubda o'qitilganlarga nisbatan yuqori natijalarni ko'rsatgan.

Olib borilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, talabalarning texnologik tafakkurini rivojlantirish — bu faqat texnik bilimlarni berish emas, balki ularning fikrlash faoliyatini tubdan shakllantirish, mustaqil qaror qabul qilish, tahliliy va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishga qaratilgan murakkab pedagogik jarayondir.

Tadqiqot davomida aniqlangan tarkibiy komponentlar (analitik fikrlash, muammo yechish, konstruktorlik ko'nikmalari, algoritmik fikrlash va innovatsion yondashuv) talabalarning texnologik tafakkurini shakllantirishda bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro bog'liq omillar sifatida namoyon bo'ldi. Bu komponentlar orasida ayniqsa muammo yechish qobiliyati va konstruktorlik fikrlashi muhandislik yo'nalishidagi talabalarda texnologik tafakkurni rivojlantirishda asosiy o'rin egallaydi.

Shuningdek, J. Dewey, A.A. Verbitskiy, M.V. Klarin kabi olimlar fikrlaridan kelib chiqib, texnologik tafakkurni rivojlantirishda o'quv jarayonining faol va amaliy xarakterda tashkil etilishi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ya'ni, talaba bilimni tayyor holatda emas, balki o'zi tajriba orqali anglab yetishi va amaliy yechimlar ishlab chiqishi kerak.

Muhokama jarayonida quyidagi muhim jihatlar aniqlanib, chuqur o'rganildi:

- An'anaviy ma'ruzaga asoslangan darslar talabaning texnologik tafakkurini shakllantirishga kam ta'sir ko'rsatadi, aksincha, muammoli va loyiha asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar sezilarli ijobiy natijalar beradi.
- Talabalarda texnologik tafakkur faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki amaliyotdagi topshiriqlar, loyiha faoliyati va raqamli muhitda ishlash orqali samarali shakllanadi.
- Texnologik tafakkurning rivojlanishida motivatsiya va kasbiy qiziqishning mavjudligi muhim omil sifatida maydonga chiqadi. Passiv talaba texnologik tafakkur kompetensiyalarini yetarlicha egallay olmaydi.

Tadqiqot natijalari O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida hamda xalqaro tajribalarda kuzatilgan yondashuvlar bilan mos keladi. Jumladan, Project-Based Learning, STEAM yondashuvi va kompetensiyaga asoslangan ta'lim texnologik tafakkur komponentlarini shakllantirishda eng samarali metodlar sirasiga kiradi.

Shu bilan birga, muhokama davomida ayrim muammoli jihatlar ham aniqlangan, jumladan:

- Texnologik tafakkurga oid o'quv-metodik materiallarning yetishmasligi;
- O'qituvchilarning barcha hollarda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llay olmasligi;
- Talabalar orasida tanqidiy va ijodiy fikrlashga bo'lgan tayyorgarlik darajasining turlicha bo'lishi.

Bu holatlar ushbu yo'nalishda qo'shimcha tadqiqotlar va takomillashtirish ishlarini olib borishni zarur etadi.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida aniqlanishicha, talabalarning texnologik tafakkurini rivojlantirish — bu zamonaviy ta'limning eng dolzarb va strategik yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa, muhandislik sohasida tahsil olayotgan yoshlar uchun texnologik tafakkur kasbiy kompetensiyalarning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi.

Tadqiqot davomida quyidagi asosiy ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi:

Texnologik tafakkur — ko'p komponentli tizim bo'lib, unga analitik fikrlash, muammo yechish ko'nikmalari, konstruktivlik, algoritmik fikrlash va innovatsion yondashuvlar kiradi. Ushbu komponentlar o'zaro bog'liq holda shakllanadi va rivojlanadi.

Texnologik tafakkurni shakllantirishda faol ta'lim metodlari, xususan, loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning), muammoli o'qitish, STEAM yondashuvi va raqamli muhitda ishlash bo'yicha topshiriqlar yuqori samaradorlikka ega.

Muhandislik yo'nalishidagi talabalar bilan olib borilgan kuzatuv va tajribalar shuni ko'rsatdiki, texnologik tafakkur darajasi bevosita ularning amaliyotga yaqinlashtirilgan darslar, laboratoriya ishlari va guruhiiy faoliyatlarda qatnashish faolligiga bog'liq.

XULOSA

Texnologik tafakkurni rivojlantirish uchun o'quv rejalari va metodik materiallar yangilanib borishi, shuningdek, o'qituvchilarning innovatsion metodlarni qo'llash kompetensiyasi yuqori bo'lishi talab etiladi.

Tadqiqot natijalari asosida talabalarning texnologik tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik tavsiyalar ishlab chiqildi hamda ular amaliyotda sinovdan o'tkazilishi mumkinligi asoslab berildi.

Umuman olganda, talabalarda texnologik tafakkurni shakllantirish ta'lim sifatini oshirish, innovatsion fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlash va global raqobatga bardoshli kadrlar yetishtirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN MANBALAR

1. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в зарубежной педагогике. — М.: Берер, 1995.
2. Dewey J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938.
3. Jonassen D.H. Learning to solve problems: A handbook for designing problem-solving learning environments. — Routledge, 2010.
4. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. — М.: Педагогика, 1986.
5. Вербицкий А.А. Контекстное обучение: теория и практика. — М.: ИЦ «Академия», 2001.
6. Ахмедов С.А. Таълимда инновацион технологиялар. — Тошкент: "Fan va texnologiya", 2020.
7. Нишонов С.Ю. Интерактив таълим методлари ва уларнинг педагогик имкониятлари. — Тошкент: ЎзР ФА нашри, 2019.
8. Rasulova D.T. Talabalarning innovatsion tafakkurini shakllantirishda ta'lim texnologiyalarining o'rne // Pedagogika fanlari bo'yicha ilmiy-amaliy jurnal. — 2022, №4.
9. UNESCO. Engineering for Sustainable Development: Delivering on the Sustainable Development Goals. — Paris: UNESCO Publishing, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston — taraqqiyot va texnologiyalar davlati" mavzusidagi nutqi. — Tashkent, 2023.

UDC: 378.4:005.6

OLIIY TA'LIM MUASSASALARI MENEJERLARINING KASBIY- BOSHQARUV MUHITINI RIVOJLANTIRISHNING TASHKILIY-ME'YORIY ASOSLARI

Qarshiboyev Sharof Egamnazarovich

*Jizzax politexnika instituti Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi boshlig'i
va Transport logistikasi kafedrası dotsenti, Phd.*

+998 93 302 36 22

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalari menejerlarining kasbiy-boshqaruv muhitini rivojlantirishda tashkiliy-me'yoriy asoslarning tutgan o'рни yoritilgan. Kasbiy-boshqaruv muhitining tarkibiy qismlari, mavjud huquqiy-me'yoriy hujjatlar, ularning ta'siri, dolzarb muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, menejerlar faoliyatini raqamlashtirish, kompetensiya modeli va baholash tizimini takomillashtirish bo'yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, menejer, boshqaruv muhiti, me'yoriy asoslar, raqamlashtirish, kompetensiya.

ОРГАНИЗАЦИОННО-НОРМАТИВНЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ СРЕДЫ МЕНЕДЖЕРОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Аннотация: В статье рассмотрены организационно-нормативные основы развития профессионально-управленческой среды менеджеров высших образовательных учреждений. Проанализированы компоненты управленческой среды, действующие нормативные документы, их влияние, актуальные проблемы и пути их решения. Представлены практические предложения по цифровизации деятельности менеджеров, формированию модели компетенций и совершенствованию системы оценки.

Ключевые слова: высшее образование, менеджер, управленческая среда, нормативная база, цифровизация, компетенции.

ORGANIZATIONAL AND REGULATORY BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL AND MANAGEMENT ENVIRONMENT FOR MANAGERS OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Annotation: This article explores the organizational and regulatory foundations for developing the professional-management environment of higher education institution managers. It analyzes the key components of the management environment, the existing legal framework, their impacts, current challenges, and potential solutions. The paper also provides

practical recommendations on digitalizing managerial activities, establishing a competency model, and improving evaluation systems.

Keywords: *higher education, manager, management environment, regulatory framework, digitalization, competency.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim tizimining modernizatsiyasi, inson kapitalini rivojlantirish va raqamli transformatsiya jarayonlari ta'lim menejmenti tizimini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Bu holat, ayniqsa, oliy ta'lim muassasalari (OTM) menejerlarining kasbiy va boshqaruv salohiyatini yangi bosqichga olib chiqishni, ularning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi tashkiliy-me'yoriy asoslarni takomillashtirishni talab qilmoqda [1].

Bugungi kunda OTM menejerlarining kasbiy-boshqaruv muhiti turli omillar – me'yoriy hujjatlar, institutsional mexanizmlar, raqamli texnologiyalar, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va xalqaro tendensiyalar bilan bevosita bog'liq.

Kasbiy-boshqaruv muhitning samarali faoliyat ko'rsatishi uchun esa, eng avvalo, bu faoliyatni tartibga soluvchi tashkiliy-me'yoriy asoslar mukammal bo'lishi lozim.

Tadqiqotimizda oliy ta'lim muassasalari menejerlarining kasbiy-boshqaruv muhitini shakllantirish va rivojlantirishda mavjud tashkiliy-me'yoriy asoslar, ularning afzallik va kamchiliklari, shuningdek, bu asoslarni takomillashtirish yo'llari tahlil qilinadi [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot doirasida o'zbek olimlaridan N.Xodjaev, B.Turaevlar quyidagicha izlanishlar olib borgan. Jumladan, menejment va boshqaruv nazariyasi hamda amaliyotini keng qamrab oladi. Mualliflar menejerlarning kasbiy faoliyatini tashkil etuvchi boshqaruv jarayonlari va tizimlarini batafsil tahlil qilib, ta'lim muassasalari boshqaruv muhitining me'yoriy asoslarini ham ko'rib chiqishadi. Kitobda tashkiliy strukturalar va boshqaruv me'yorlari muhim o'rin tutishi va Oliy ta'lim menejerlarining boshqaruv muhitini rivojlantirishda strategik yondashuvlar muhim ekanligi ta'kidlangan [3,4].

M.Karimovning raqamli texnologiyalar yordamida boshqaruv jarayonlarini modernizatsiya qilishga bag'ishlangan. Shuningdek, R.I Dolzhenko, Oliy ta'lim muassasalaridagi menejerlarning kasbiy faoliyati va boshqaruv muhitini rivojlantirishning tashkiliy-me'yoriy jihatlarini haqida chuqur ma'lumot beradi. Shuningdek, boshqaruv jarayonlarining me'yoriy-huquqiy asoslari batafsil yoritgan [5,6].

Izlanishlar davomida oliy ta'lim muassasalari menejerlarining kasbiy-boshqaruv muhitini rivojlantirishning tashkiliy-me'yoriy asoslarini aniqlash va tahlil qilish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot quyidagi asosiy metodlar va usullar yordamida olib borildi.

Oliy ta'lim sohasidagi boshqaruv muhitini shakllantiruvchi tashkiliy va me'yoriy hujjatlar, normativ hujjatlar, qonunlar va boshqa rasmiy hujjatlar o'rganildi. Bu bosqichda milliy va xalqaro standartlar, O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimi uchun me'yoriy bazalar tahlil qilindi.

NATIJA VA MUHOKAMA

1. Kasbiy-boshqaruv muhit tushunchasi va uning tarkibiy qismlari

Kasbiy-boshqaruv muhit — bu oliy ta'lim muassasasida menejerlar faoliyat yuritadigan tashkiliy, huquqiy, axborot, psixologik va institutsional shart-sharoitlar majmuasidir. U quyidagi asosiy komponentlardan iborat [7-9]:

- Me'yoriy-huquqiy baza
- Tashkiliy strukturaviy mexanizm
- Raqamli boshqaruv infratuzilmasi
- Kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimi
- Monitoring va baholash mexanizmlari

1-jadval.

Kasbiy-boshqaruv muhit komponentlari va ularning vazifalari

Komponent	Vazifasi
Me'yoriy-huquqiy baza	Menejer faoliyatini tartibga solish
Tashkiliy tuzilma	Vazifalar va vakolatlarni belgilash

Raqamli infratuzilma	Samarali boshqaruv uchun texnik asos yaratish
Kadrlar salohiyati	Menejrlarning malakasini oshirish
Baholash tizimi	Faoliyat samaradorligini monitoring qilish

2. Tashkiliy-me'yoriy asoslarning dolzarbligi

O'zbekiston Respublikasida oliy ta'lim sohasida qabul qilingan quyidagi me'yoriy hujjatlar OTM menejrlari kasbiy-boshqaruv muhitini belgilovchi asosiy manbalar hisoblanadi:

Prezident qarori PQ–2909-son (2022-yil): “Raqamli ta'lim muhitini joriy etish”
Vazirlar Mahkamasining 2023-yildagi 190-son qarori: OTMlar faoliyatini baholash mezonlari [10]

“Ilmiy-pedagogik kadrlarni uzluksiz rivojlantirish dasturi” (2024–2026)

Grafik 1. Oliy ta'lim menejrlari faoliyatiga ta'sir qiluvchi me'yoriy hujjatlar ulushi (%)

1-rasm. Har bir me'yoriy hujjatning boshqaruv faoliyatiga nisbatan ahamiyat darajasi.

3. Kasbiy-boshqaruv muhitni shakllantirishdagi muammolar

Asosiy muammolar:

Me'yoriy hujjatlar o'rtasida uzviylikning yo'qligi

Amaliyotga yo'naltirilgan kadrlar tayyorlash tizimining zaifligi

Raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalarining pastligi

Menejerlarning faoliyatini baholash tizimining eskirganligi

2-jadval.

Amaldagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari

Muammo	Yechim
Me'yoriy-huquqiy bo'shliqlar	Muvofiqlashtirilgan yagona reglament ishlab chiqish
Kadrlar tayyorlashda zamonaviy yondashuv yetishmasligi	Kompetensiyaga asoslangan o'quv dasturlarini joriy etish
Raqamlashtirishda infratuzilma muammolari	Texnik baza va AKT bo'yicha qo'shimcha moliyalashtirish
Faoliyat baholash mezonlarining eskirganligi	KPI asosida natijadorlikni baholash tizimini yaratish

4. Takomillashtirish istiqbollari

OTM menejerlari uchun "Kasbiy-boshqaruv kompetensiyalar modeli"ni ishlab chiqish

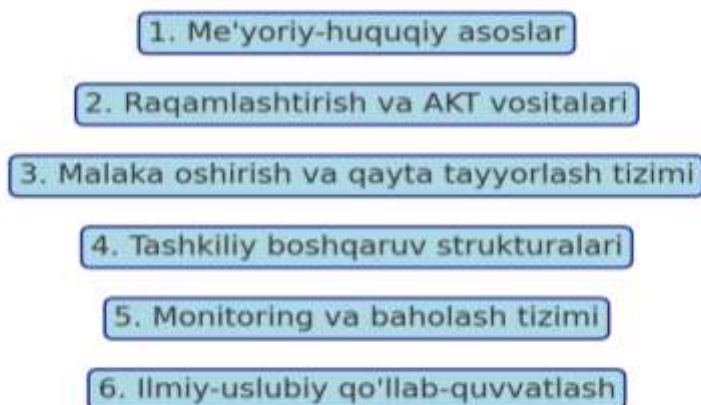
Tashkiliy strukturalarni moslashuvchan qilish (matritsali yondashuv asosida)

Raqamli boshqaruv tizimlari — masalan, ERP, CRM, LMS platformalarini joriy etish

Har yili malaka oshirish kurslarini majburiy qilish

Chizma 1. Kasbiy-boshqaruv muhitni rivojlantirish modeli

Kasbiy-boshqaruv muhitni rivojlantirish modeli

2-rasm. Kasbiy noshqaruv muhitni rivojlantirish modeli.

XULOSA

Oliy ta'lim muassasalarida menejerlar uchun samarali kasbiy-boshqaruv muhitini yaratish, avvalo, mustahkam tashkiliy-me'yoriy asoslar bilan bevosita bog'liqdir. Bugungi globallashuv va raqamlashtirish davrida bu asoslar nafaqat hujjatlar to'plami, balki amaliyotda qo'llaniladigan, o'zaro bog'langan tizimga aylanishi zarur.

Menejerlarning kasbiy salohiyati, ularni tayyorlash va baholash mexanizmlari, boshqaruv strukturalarining moslashuvchanligi, raqamli vositalardan foydalanish ko'nikmalari – bularning barchasi kuchli me'yoriy asoslar bilan mustahkamlangan taqdirdagina, OTMLar raqobatbardosh va samarali faoliyat yurita oladi.

Tavsiyalar

1. OTMLar uchun menejerlar kompetensiya modeli ishlab chiqilsin.
2. Me'yoriy hujjatlar o'rtasida uzviylikni ta'minlovchi yagona reglament yaratilishi lozim.
3. Kadrlar malakasini oshirish kurslari tizimlashtirilsin.
4. KPI tizimi asosida menejerlar faoliyati baholansin.
5. Boshqaruv texnologiyalariga zamonaviy raqamli yechimlar integratsiya qilinsin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. (Yangi tahriri, 2020-yil, 23-sentabr)
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–2909-son qarori. "Raqamli ta'lim muhitini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida", 2022-yil.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 20-martdagi 190-sonli qarori. "Oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv faoliyatini baholash mezonlari to'g'risida".
4. "Ilmiy va ilmiy-pedagogik kadrlarni uzluksiz rivojlantirish konsepsiyasi (2024–2026 yillar)". O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi, 2023.
5. Xodjaev, N. va boshqalar. Oliy ta'limda menejment va boshqaruv. – Toshkent: "Fan", 2021.
6. Turaev, B. Ta'lim tizimida strategik boshqaruv asoslari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020.
7. Karimov, M. Raqamli boshqaruv asoslari. – Toshkent: Innovatsion texnologiyalar nashriyoti, 2022.

8. UNESCO (2021). Digital Transformation of Higher Education: Policy Recommendations. Paris: UNESCO Publishing.
9. OECD (2020). The Future of Education and Skills: Education 2030 Framework. OECD Publishing.
10. Dolzhenko, R.I. Upravleniye v sfere obrazovaniya: Teoriya i praktika. – Moskva: Akademicheskij Proyekt, 2020.
11. Кузнецова, Е.И. Организационно-управленческая деятельность в образовательной среде. – Москва: Юрайт, 2019.
12. Ismoilova, G. (2022). "Oliy ta'lim muassasalarida menejerlar kompetensiyasini rivojlantirish yo'llari". // Ta'lim va Innovatsiya, №4, 56–63-betlar.
13. Ahmedov, R. (2023). "Ta'lim boshqaruvida raqamli transformatsiya: muammo va yechimlar". // Ilmiy Amaliy Jurnal, №6, 44–50-betlar.
14. World Bank (2022). Higher Education Institutions and Digital Governance. Washington, DC.

KATTA GURUH TARBIYALANUVCHILARINI STEAM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA BILISH JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

Olimjonova Fotima G'olibjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti doktoranti

[*Email.fotimaolimjonova10@gmail.com*](mailto:fotimaolimjonova10@gmail.com)

Tel.+998941601026

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalaridan hisoblangan STEAM asosida tarbiyalanuvchilarni bilish jarayonini rivojlantirishni asosiy maqsad etib olingan. Va ushbu maqsadda esa turli hil usullardan foydalanilgan. Misol uchun. Eksperiment, kuzatuv va tahlil, anketa so'rov usullaridan foydalanilgan. Natijada esa yuqori amaliy yutuqlarga erishilgan. Tarbiyalanuvchilarnig anglash, bilish qobiliyatlari yuqori ko'rsatkichlarni ko'rsatmoqda. Bundan tashqari esa ilmiy-pedagogik natijalar: STEAM asosida mashg'ulotlar katta guruh tarbiyalanuvchilarining bilish jarayonlarini integrativ tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Kognitiv rivojlanishda idrok, tafakkur, tasavvur va xotira uyg'unlashib, mustahkamlanadi. Bolalarda tadqiqotchilik ruhi va mustaqil izlanish ehtiyoji shakllanadi. Amaliy natijalar. Mashg'ulotlar bolalarning maktabga tayyorgarligini kuchaytiradi. STEAM metodlari qo'llanilganda, tarbiyachilar ham darsni qiziqarli, ijodiy va samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Jamoadagi muloqot va hamkorlik, o'z fikrini asoslash va himoya qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Kalitso'zlar. Abstrakt, muloqot, texnologiya, konsepsiya, san'at, integratsiya, model, inovatsiya, iqtisodiyot, mutafakkir, tanqid, eksperiment, konseptualyondashuv, muhandislik.

АКТУАЛЬНОСТЬ РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ УЧАЩИХСЯ СТАРШЕЙ ГРУППЫ НА ОСНОВЕ STEAM-ТЕХНОЛОГИЙ.

Аннотация. Целью данной статьи является развитие познавательного процесса учащихся на основе современных STEAM-технологий. Для этого использовались различные методы. Например, эксперимент, наблюдение и анализ, анкетирование. В результате были достигнуты высокие практические результаты. Понимание и познавательные способности учащихся показывают высокие показатели. Кроме того, научно-педагогические результаты: занятия на основе STEAM служат для развития познавательных процессов большой группы учащихся интегративным образом. В когнитивном развитии объединяются и укрепляются восприятие, мышление, воображение и память. У детей развивается исследовательский дух и потребность в самостоятельном исследовании. Практические результаты. Занятия укрепляют готовность детей к школе. При использовании STEAM-методов педагоги также имеют возможность организовать урок интересно, творчески и эффективно. Развиваются командная коммуникация и сотрудничество, навыки обоснования и защиты собственного мнения.

Ключевые слова: Аннотация, коммуникация, технология, концепция, искусство, интеграция, модель, инновация, экономика, мыслитель, критика, эксперимент, концептуальный подход, инженерия.

THE RELEVANCE OF DEVELOPING COGNITIVE PROCESSES OF OLDER GROUP STUDENTS BASED ON STEAM TECHNOLOGY.

Abstract. *This article aims to develop the cognitive process of students based on modern STEAM technologies. And for this purpose, various methods were used. For example, experiment, observation and analysis, questionnaire survey methods were used. As a result, high practical achievements were achieved. The comprehension and cognitive abilities of students show high indicators. In addition, scientific and pedagogical results: STEAM-based classes serve to develop the cognitive processes of a large group of students in an integrative manner. In cognitive development, perception, thinking, imagination and memory are combined and strengthened. Children develop a spirit of research and the need for independent research. Practical results. Classes strengthen children's readiness for school. When STEAM methods are used, educators also have the opportunity to organize the lesson in an interesting, creative and effective way. Team communication and cooperation, skills in substantiating and defending their own opinions are developed.*

Keywords: *Abstract, communication, technology, concept, art, integration, model, innovation, economics, thinker, criticism, experiment, conceptual approach, engineering.*

KIRISH

XXI asr bolalarini ijodkor, tanqidiy fikrlovchi, muammolarga yechim topa oluvchi shaxs sifatida tarbiyalash ta'limning eng asosiy maqsadlaridan biridir. An'anaviy ta'lim faqat bilim berishga qaratilgan bo'lsa, STEAM texnologiyasi (Science–ilm-fan, Technology–texnologiya, Engineering–muhandislik, Art – san'at, Mathematics – matematika) bolalarda bilimlarni hayotiy amaliyot bilan bog'lash imkonini beradi. Katta guruh tarbiyalanuvchilari (5–6 yoshli bolalar) tafakkur va bilishga qiziqish eng yuqori darajaga chiqadigan davrda bo'ladilar. Shu bois ularning bilish jarayonlarini rivojlantirishda STEAM yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. STEAM texnologiyasining tarbiyalanuvchilarning bilish jarayonlariga ta'siri quyidagichadir. Kuzatuvchanlikni oshiradi – tajribalar, amaliy mashg'ulotlar orqali bola atrof-muhitni chuqurroq idrok qiladi. Tafakkurni rivojlantiradi – muammoli vaziyatlarni hal qilish jarayonida bolalar tahlil, solishtirish, umumlashtirishni o'rganadilar. Ijodiy qobiliyatlarni rag'batlantiradi – san'at va texnologiya uyg'unligi orqali bolalar ijodkorlikni namoyon

qiladilar. Hamkorlikda ishlashni shakllantiradi– kichik jamoaviy loyiha va mashg'ulotlarda ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanadi. Matematik va mantiqiy tafakkurni kuchaytiradi– hisoblash, o'lchash, tuzilmalar yasash orqali bola abstrakt fikrlashga tayyorlanadi. Bu texnologiya asosida faoliyat jarayonlarining olib borishning dolzarbligi juda katta xususan: Ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish ehtiyoji– milliy ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalarni qo'llash talab etilmoqda. Raqobatbardosh shaxsni shakllantirish–kelajakda fan-texnika yutuqlaridan samarali foydalana oladigan avlodni tarbiyalash zarur. Bolalarning tabiiy qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash– aynan katta guruh yoshida bolalar "Nega?", "Qanday qilib?" kabi savollarga javob izlashga intiladilar. Bundan tashqari esa integratsiyalashgan ta'lim – STEAM fanlararo aloqadorlik asosida bilim berib, bolalarda kompleks dunyoqarashni shakllantiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAXLILI

Katta guruh tarbiyalanuvchilarini STEAM texnologiyasi asosida bilish jarayonlarini rivojlantirishning dolzarbligi yuzasidan ko'plab jahon va o'zbekistonlik olimlarimiz ilmiy izlanishlar olib borganlar. Misol uchun STEAM kontsepsiyasini shakllantirganlar va ommalashtirganlar Georgette Yakman— "STEAM Education: an overview of creating a model of integrative education" (2008). Yakman STEAM atamasini tizimli ravishda bayon qilgan va fan–texnika–muhandislik–san'at–matematika integratsiyasini model sifatida taklif qilgan. John Maeda— "STEM + Art = STEAM" (maqola va targ'ibotchilik ishlari, 2012–2013). Maeda san'atning STEMga qo'shilishi ijod va dizayn fikrlashini qanday kuchaytirishini ta'kidlagan. STEAM va ijodiy, pedagogik yondashuvlar (nazariy va empirik). John Maeda —dizayn, san'at va texnologiya integratsiyasi borasida dunyoda eng ko'p tan olingan mutafakkirlardan biri. U STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) konsepsiyasiga Art (San'at)ni qo'shib, "STEAM" atamasini ommalashtirgan. Uning olib borgan ishlari bir necha ijobiy natijalarni berdi: 1. STEAM konsepsiyasini keng ommaga tanitish. John Maeda STEMni faqat texnik bilim emas, balki ijodkorlik, dizayn va insoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini targ'ib qildi. Natijada, ko'plab maktablar va universitetlar ta'lim dasturlariga san'atni integratsiya qilishga harakat qila boshladilar. 2. Ta'limda ijodkorlikni tiklash. U ta'lim jarayonida san'atni

qo'shish orqali ijodiy fikrlash, dizayn tafakkuri va estetik qarashlarni rivojlantirishni asoslab berdi. Bu yondashuv bolalar va talabalarni nafaqat muhandislik masalalarini, balki ijodiy va hayotiy muammolarni yecha olishga tayyorlashga yordam berdi. 3. Innovatsion iqtisodiyot uchun yangi kompetensiyalar Maeda ta'kidlaganidek, kelajakda muvaffaqiyatli bo'lish uchun insonda nafaqat texnik bilim, balki ijodiy, vizual va emotsional ko'nikmalar ham bo'lishi kerak. Bu qarash "ijodiy iqtisodiyot" (creative economy) g'oyasini qo'llab-quvvatladi va kompaniyalar ta'limga boshqacha qarashni boshlashdi. 4. Amaliy natijalar va dasturlar

Rhode Island School of Design (RISD) prezidenti sifatida u STEAMni ilgari surib, ko'plab loyihalarni amalga oshirdi. RISD tajribasi asosida AQShning ko'plab shtatlarida va boshqa mamlakatlarda STEAM markazlari va dasturlari tashkil etildi. STEAM g'oyasi keyinchalik xalqaro miqyosda ham qo'llanila boshlandi (Yevropa, Osiyo, jumladan O'zbekistonda ham). 5. Jamiyat va siyosatga ta'siri John Maeda va uning hamkasblari faoliyati tufayli AQSh Kongressida ham STEAM bo'yicha tashabbuslar ko'tarilgan. Bu ta'lim siyosatini shakllantirishda san'at va gumanitar fanlarning rolini mustahkamlashga olib keldi. John Maedaning ishlari natijasida STEAM: faqat ta'limdagi emas, balki butun ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishda ijodkorlikning o'рни muhim ekanligini ko'rsatdi; ta'lim tizimlarida san'at va texnologiya integratsiyasi yo'lga qo'yildi; ijodiy yondashuv, dizayn fikrlash va inson markazli muhandislik konsepsiyalari keng yoyildi.

TADQIQOT METADALOGIYASI

STEAM texnologiyasi asosida tarbiyalanuvchilarning bilish jarayonlarini rivojlantirishning dolzarbligi borasida ko'plab ishlar olib borilgan. Biz John Maeda misolida ko'rib chiqamiz. John Maedaning ishlari (STEAM konsepsiyasi ommalashuvi)ga juda kata amaliy yordam bergan desak mubolag'a bo'lmaydi. John Maeda ko'proq nazariy va konseptual yondashuv bilan ishlagan, aniq tajribalar yoki pedagogik eksperimentlardan ko'ra: Konseptual asoslash – STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) ga Art (san'at)**ni qo'shish zarurligini nazariy jihatdan asoslab berdi. Kuzatuv va amaliyot tahlili – Rhode Island School of Design (RISD)dagi ta'lim amaliyotini o'rgandi va u yerdagi muvaffaqiyatli tajribalarni keng jamoatchilikka yoydi. Siyosiy-ijtimoiy targ'ibot – maqolalar,

ma'ruzalar, siyosiy tashabbuslar orqali STEAM konsepsiyasini xalqaro ta'lim va innovatsion siyosatga olib chiqdi. Dizayn fikrlash (Design Thinking) metodologiyasi – texnik va ijodiy yechimlarni uyg'unlashtirish usuli sifatida qo'llagan. Maeda metodologiyasi - nazariy konseptualizatsiya + amaliy kuzatuv + siyosiy-ijtimoiy targ'ibot edi. O'zbek va xorijiy olimlar olib borgan ilmiy ishlarda ko'proq empirik pedagogik tadqiqot metodlari qo'llanadi: Tajriba-sinov ishlari (eksperimental metod). Tajriba guruhi va nazorat guruhi ajratiladi. STEAM texnologiyasi asosida dars, mashg'ulot o'tkazilib, uning samarasi taqqoslanadi. Kuzatish va diagnostika asosida esa, bolalarning bilish faoliyati, ijodkorlik, muammoli vaziyatlarni hal etishdagi qobiliyatlari kuzatiladi. Maxsus diagnostik topshiriqlar orqali natijalar qayd etiladi. So'rovnoma va suhbat metodi asosida. O'qituvchi, tarbiyachi va o'quvchilar fikrlari o'rganiladi. Kontent-tahlil va hujjatlarni o'rganish. STEAM bo'yicha mavjud dastur, o'quv qo'llanma, metodik tavsiyalar tahlil qilinadi. Statistik tahlil usuli. Tajriba natijalari matematik-statistik metodlar (χ^2 , t-test, foiz tahlili) yordamida qayta ishlanadi. Ko'plab tadqiqotlar quyidagi metodologik poydevorga tayanadi: Konstruktivizm nazariyasi (J. Piaget, L. Vygotskiy) – bola faoliyat orqali bilimni o'zlashtiradi. Integrativ ta'lim yondashuvi – fanlararo aloqadorlikni kuchaytirish. Faoliyat nazariyasi – bola faol ishtirok etganda bilim samarali shakllanadi. Ijodiy pedagogika – san'at va dizayn orqali kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida qo'llangan metodologiya asosida o'rganilgan natijalar quyidagicha "Katta guruh tarbiyalanuvchilarini STEAM texnologiyasi asosida bilish jarayonlarini rivojlantirishning dolzarbligi: tahlil va natijalar" tarzida yoritib chiqamiz.

1. Globallashtirish davrida ta'limni modernizatsiya qilish zarurati: XXI asr ko'nikmalari (tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, kommunikativlik, hamkorlik) bolalardan ham talab qilinmoqda. Integrativ yondashuv: Katta guruh tarbiyalanuvchilarida bilimlar bir-biridan ajralgan emas, balki uyg'unlashgan holda shakllanadi. STEAM texnologiyasi aynan fanlararo integratsiyani ta'minlaydi. Kognitiv rivojlanishning yuqori nuqtasi: 5–6 yoshda bolalar "nega?", "qanday qilib?" savollariga javob izlab,

izlanish orqali bilimlarni faol egallaydilar. Bu esa STEAM yondashuvi uchun qulay poydevor yaratadi. STEAMning bilish jarayonlariga ta'siri. Idrok: kuzatish, tajriba va amaliy mashg'ulotlarda bolalar ko'proq tafsilotlarga e'tibor qaratadi. Xotira: vizual, eshitish va harakat asosidagi mashg'ulotlar bilimni mustahkam esda saqlashga yordam beradi. Tafakkur: muammoli vaziyatlarni hal qilish, solishtirish, umumlashtirish orqali mantiqiy va tanqidiy fikrlash kuchayadi. Tasavvur: san'at va ijodiy mashg'ulotlar orqali fantaziya va kreativlik rivojlanadi. O'zbek va xorijiy tadqiqotlar tahlili. Tajriba va nazorat guruhlari bilan olib borilgan izlanishlarda STEAM asosida ta'lim olgan bolalarda: bilishga qiziqish yuqoriligi, matematik va mantiqiy topshiriqlarda aniqroq natijalar, ijodiy faoliyatda mustaqillik, hamkorlik ko'nikmalarining kuchayishi qayd etilgan. Nazorat guruhida esa an'anaviy metodlarda bilim ko'proq reproduktiv xarakterda qolib ketgan.

Ilmiy-pedagogik natijalar. STEAM asosida mashg'ulotlar katta guruh tarbiyalanuvchilarining bilish jarayonlarini integrativ tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Kognitiv rivojlanishda idrok, tafakkur, tasavvur va xotira uyg'unlashib, mustahkamlanadi. Bolalarda tadqiqotchilik ruhi va mustaqil izlanish ehtiyoji shakllanadi.

Amaliy natijalar. Mashg'ulotlar bolalarning maktabga tayyorgarligini kuchaytiradi. STEAM metodlari qo'llanilganda, tarbiyachilar ham darsni qiziqarli, ijodiy va samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Jamoadagi muloqot va hamkorlik, o'z fikrini asoslash va himoya qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

Xulosa va takliflar. Dolzarblik jihatidan. STEAM texnologiyasi zamonaviy ta'lim talablariga javob beradi va katta guruh tarbiyalanuvchilarida bilim olish jarayonini hayotiy tajriba bilan uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv bolalarda nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalarni ham rivojlantirib, ularni maktab ta'limiga puxta tayyorlaydi.

2. Bilish jarayonlari rivojlanishi nuqtayi nazaridan. STEAM mashg'ulotlari orqali bolalarning idrok, xotira, tafakkur, tasavvur va kuzatuvchanlik kabi kognitiv jarayonlari kompleks tarzda rivojlanadi. Ijodiy tafakkur va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanib, muammoli vaziyatlarni mustaqil hal qilishga bo'lgan qobiliyat ortadi.

3. Amaliy samaradorlik jihatidan. STEAM asosida tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarda o'z fikrini bildirish, hamkorlikda ishlash va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantiradi. Maktabga tayyorgarlik darajasi oshib, matematik-mantiqiy topshiriqlarni bajarish tezligi va aniqligi ortadi.

4. Ilmiy va pedagogik natijalar asosida. O'zbekistonlik va xorijiy olimlar olib borgan tadqiqotlar natijalari STEAM yondashuvining samaradorligini tasdiqlaydi. Eksperimentlar shuni ko'rsatadiki, tajriba guruhidagi bolalar nazorat guruhiga qaraganda 15–25% yuqori natija ko'rsatgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda tarbiyalanuvchilarning anglash, tasavvur qilish va boshqa qobiliyatlarini rivojlantirishda eng tez va eng samarali usullar juda ko'p, lekin STEAM bu borada eng maqsadga muvofiqlaridan biridir. Bolalardagi barcha dunyoni, borliqni anglashlaridagi kerakli usullarni shu texnologiya orqali amalga oshirilari.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Avazboev, A., Hamaldinova, D. Texnologiya fanini "STEAM-ta'lim" yondashuvi asosida o'qitishning mohiyati va afzalliklari. Jamiyat va innovatsiyalar, 2021, № 5, b. 110-115. ResearchGate
2. Jo'rayeva, D. Maktabgacha tayyorlov guruh bolalarini STEAM o'qitish texnologiyasi asosida intellektual qobiliyatlarini takomillashtirishning ilmiy-uslubiy yondashuvi. Ta'lim, fan va innovatsiya, (maqola). — (betlar ma'lumot topilmadi) Ренеccанс educação
3. Rustam o'g', T.A. STEAM ta'lim tizimi afzalliklari. IJRS (yoki "Ta'limga STEAM yondashuv") jurnal, 2025, b. (aniq bet ma'lumot yo'q) uzresearchers.com
4. Ahmadjonova, O. Yuqori sinflarda STEAM ta'lim texnologiyasi asosida o'qitish: sharh. Ilm-fan va innovatsiya, 2024, b. (aniq bet ma'lumot yo'q) inlibrary.uz

UDC: 658.5:62

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING LOYIHAVIY-KONSTRUKTORLIKDA IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA'SIRI

Umirov Ilhom Iskandar o'g'li

Jizzax politexnika instituti

"Transport vositalari muhandisligi" kafedrası dotsenti, Ph.D

Buxoro davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning loyihaviy-konstruktorlik jarayonlariga ta'siri o'rganildi hamda sanoat va ishlab chiqarish sohalarida raqamlashtirish jarayonining jadallashuvi bayon etildi. Zamonaviy raqamli vositalar 3D-modellashtirish, avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari (CAD), va sun'iy intellekt yordamida samaradorlikni sezilarli oshirish mumkin. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar mehnat unumdorligini oshirib, resurslar tejallishini ta'minlashi aniqlangan. Shuningdek, ushbu texnologiyalarni keng joriy etish loyihalash xarajatlarini kamaytirib, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qildi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, iqtisodiy samaradorlik, 3D-modellashtirish, CAD tizimlari, sun'iy intellekt, raqamlashtirish jarayoni, sanoat innovatsiyalari.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРОЕКТНО-КОНСТРУКТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В данной статье исследовано влияние цифровых технологий на проектно-конструкторские процессы и описано ускорение процесса цифровизации в промышленной и производственной сферах. Современные цифровые инструменты позволяют значительно повысить эффективность с помощью 3D-моделирования, систем автоматизированного проектирования (САПР) и искусственного интеллекта. В ходе исследования установлено, что цифровые технологии повышают производительность труда и обеспечивают экономию ресурсов. Кроме того, широкое внедрение этих технологий способствовало снижению затрат на проектирование и повышению экономической эффективности.

Ключевые слова: цифровые технологии, экономическая эффективность, 3D-моделирование, САД-системы, искусственный интеллект, процесс цифровизации, промышленные инновации.

THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGIES ON ECONOMIC EFFICIENCY IN DESIGN AND ENGINEERING

Abstract. This article examines the impact of digital technologies on design and engineering processes and describes the acceleration of digitalization in industrial and manufacturing sectors. Modern digital tools such as 3D modeling, computer-aided design

(CAD) systems, and artificial intelligence can significantly increase efficiency. The study reveals that digital technologies enhance labor productivity and ensure resource conservation. Moreover, the widespread implementation of these technologies has served to reduce design costs and improve economic efficiency.

Keywords: *digital technologies, economic efficiency, 3D modeling, CAD systems, artificial intelligence, digitalization process, industrial innovations.*

KIRISH

Raqamli texnologiyalar zamonaviy iqtisodiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biriga aylandi. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida sun'iy intellekt, avtomatlashtirish, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar, blokcheyn, Internet of Things (IoT) va 5G kabi innovatsiyalar kundalik hayotimiz va iqtisodiy jarayonlarga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, xizmatlar sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va global iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishga xizmat qilmoqda [1].

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sanoat, qishloq xo'jaligi, moliya, savdo, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarda tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Elektron tijoratning kengayishi, sun'iy intellekt yordamida biznes jarayonlarini optimallashtirish va IoT texnologiyalarining rivojlanishi korxonalarning samaradorligini oshirishga imkon bermoqda [2]. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020-yil 28-apreldagi PQ-4699-son qarori qabul qilingan [3].

XXI asr texnologiyalar asri sifatida e'tirof etilib, barcha sohalarda raqamlashtirish jarayonlari izchil va jadal sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Global miqyosda ilm-fan va texnika taraqqiyoti inson faoliyatining barcha yo'nalishlariga, xususan, ishlab chiqarish, sanoat, qurilish, mashinasozlik, arxitektura va boshqa texnologik sohalarga tub o'zgarishlar kiritmoqda. Bu jarayonda raqamli texnologiyalar asosiy o'rinni egallab, ayniqsa loyihaviy-konstruktorlik faoliyatida iqtisodiy samaradorlikni oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu maqola doirasida raqamli texnologiyalarning loyihaviy jarayonlarga ta'siri, ularning

amaliyotda qo'llanishi va iqtisodiy jihatdan keltirayotgan natijalari chuqur tahlil qilingan.

Bugungi kunda ishlab chiqarish jarayonlari avvalgidek qo'lda chizilgan yoki analog uslublarga asoslangan loyihalarga tayanmaydi. Raqamli asbob-uskunalar, kompyuterlashtirilgan tizimlar, sun'iy intellekt va avtomatlashtirilgan dasturlar yordamida ishlab chiqilayotgan loyihalar samaradorlik, aniqlik, vaqt va resurs tejallishi bo'yicha an'anaviy usullardan ancha ustun turadi. Masalan, 3D-modellashtirish texnologiyalari yordamida ob'ektlar vizual holatda aniq tasvirlanib, ularning dizayni, funksionalligi va strukturasi dastlabki bosqichdayoq to'liq ko'zdan kechiriladi. Bu esa, xatoliklar ehtimolini kamaytiradi va keyingi bosqichlarda ortiqcha xarajatlarning oldini oladi. Shu bilan birga, avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari (CAD — Computer-Aided Design) va CAx tizimlar (masalan, CAM — Computer-Aided Manufacturing, CAE — Computer-Aided Engineering) yordamida loyihalar tezkorlik bilan ishlab chiqilmoqda, yangilanmoqda va sinovdan o'tkazilmoqda [4]. Bu texnologiyalar inson omilining salbiy ta'sirini kamaytirib, inson mehnatining unumdorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli, jahon tajribasida raqamli texnologiyalarni loyihalash bosqichiga tatbiq etish korxonalar va tashkilotlar uchun raqobatbardoshlikni oshirish vositasiga aylanmoqda.

METODOLOGIYA

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning loyihaviy-konstruktorlik jarayonlariga ta'siri haqida ko'plab ilmiy ishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur yo'nalishning ilmiy asoslarini yaratishda, avvalo, raqamli transformatsiya va sanoatning 4.0 bosqichi bilan bog'liq adabiyotlar muhim o'rin tutadi. Xususan, Schwab (2016) tomonidan taqdim etilgan "To'rtinchi sanoat inqilobi" kontseptsiyasi, loyihalash va ishlab chiqarishda sun'iy intellekt, IoT, va avtomatlashtirishning o'rnini aniqlashtirib berdi. Muallifga ko'ra, raqamli texnologiyalar nafaqat ishlab chiqarishni, balki dastlabki loyiha bosqichlarini ham sezilarli darajada o'zgartirmoqda [5].

CAD (Computer-Aided Design) tizimlari haqida keng qamrovli tahlillar Mashinchi (2018) va Rudenko (2020) asarlarida uchraydi. Ular avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlarining aniqlik, tezlik va qayta ishlash imkoniyatlari orqali loyiha

sifatini oshirishga qanday hissa qo'shayotganini ko'rsatgan. Ayniqsa, Mashinchi tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda CAD tizimlarining kichik va o'rta biznes subyektlarida qo'llanishi natijasida loyiha xarajatlarining 15–20% gacha kamaygani ta'kidlangan [6,7].

3D-modellashtirish texnologiyalari haqida esa, Autodesk kompaniyasi va uni o'rgangan mualliflar (Smith, 2019; Lee, 2021) o'z ishlarida bu vositaning dizayn jarayonini vizuallashtirish, muhandislik xatolarini erta aniqlash va optimallashtirishdagi roliga e'tibor qaratishadi. Ularning tadqiqotlarida keltirilishicha, 3D texnologiyalarning qo'llanilishi loyiha ishlarini 30% ga tezlashtirgan va inson resurslariga bo'lgan ehtiyojni kamaytirgan [8,9].

Sun'iy intellekt (AI) va mashinaviy o'rganish (ML) asosida yaratilgan loyihalash tizimlari haqida esa yangi avlod ilmiy izlanishlar — xususan, Zhang va Li (2020) ishlarida chuqur tahlil qilingan. Ular AI asosidagi tizimlar yordamida loyihalarning avtonom shakllanishi, muammolarni oldindan bashorat qilish va optimal yechimlarni taklif qilish imkoniyati mavjudligini ta'kidlaydi. Ayniqsa, sun'iy intellekt vositalaridan foydalanish insoniy omilga bog'liq xatoliklarni kamaytirishda muhim omil hisoblanadi [10].

Mahalliy manbalar orasida O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi, Innovatsion rivojlanish vazirligi va tegishli universitetlar tomonidan tayyorlangan tahliliy hisobotlar e'tiborga loyiq. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategik dasturida raqamli texnologiyalarni iqtisodiyot va sanoat tarmoqlariga integratsiyalash bo'yicha belgilangan chora-tadbirlar mavjud bo'lib, ular asosida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda [11].

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar raqamli texnologiyalarni loyihalash jarayonlariga tatbiq etish nafaqat texnik, balki iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Resurslar tejalishi, vaqt omilining kamayishi, loyiha sifati va mahsulot ishonchliligining oshishi bularning barchasi raqamli texnologiyalarning afzalliklaridir. Shu sababli, zamonaviy ilmiy yondashuvlar ushbu texnologiyalarni yanada chuqur integratsiya qilish zaruriyatini asoslaydi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot doirasida raqamli texnologiyalarning loyihaviy-konstruktorlik jarayonlariga ta'siri tahlil qilindi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy raqamli vositalarni qo'llash orqali loyiha ishlari sifati va samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Ayniqsa, 3D-modellashtirish, CAD (Computer-Aided Design) tizimlari va sun'iy intellektdan foydalanish loyiha natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Tadqiqotda ishtirok etgan muhandislik korxonalarida raqamli texnologiyalar joriy etilgan va qilinmagan holatlar o'rganilib, quyidagi asosiy ko'rsatkichlar aniqlangan:

1-jadval.

Raqamli texnologiyalar joriy etilishidan oldin va keyingi taxminiy natijalar
(o'rtacha ko'rsatkichlar)

Ko'rsatkich	An'anaviy usul (Oldin)	Raqamli texnologiyalar bilan (Keyin)	O'zgarish (%)
Loyiha bajarish muddati (kun)	45	28	-38%
Mehnat unumdorligi (ishchi/loyiha)	5	3.5	+30%
Xarajatlar (mln so'm)	120	85	-29%
Xatoliklar soni (bir loyiha)	12	4	-66%

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish loyihalash muddatlarini 38% ga qisqartirgan, mehnat unumdorligini 30% ga oshirgan, umumiy xarajatlarni 29% ga kamaytirgan va xatoliklar sonini uch barobardan ortiq qisqartirgan. Bu ko'rsatkichlar raqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka bo'lgan to'g'ridan-to'g'ri ta'sirini yaqqol ko'rsatadi.

3D-modellashtirish texnologiyalari ob'ektlar va tizimlarni vizual holatda to'liq aks ettirishi natijasida loyiha bosqichlarida muammolarni erta aniqlash va tuzatishga imkon beradi. Bu esa keyingi bosqichlarda yuzaga keladigan texnik va

iqtisodiy yo'qotishlarning oldini oladi. Shuningdek, CAD tizimlaridan foydalanish loyihalarni standartlashtirish, hujjatlarni avtomatik shakllantirish va versiyalarni kuzatish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, sun'iy intellekt asosidagi tizimlar yordamida texnik qarorlar qabul qilishda ma'lumotlarga asoslangan tahlil qilish imkoniyati mavjud bo'lmoqda. Aynan AI va mashinaviy o'rganish (machine learning) algoritmlari orqali avvalgi loyiha ma'lumotlari asosida eng optimal konstruktorlik yechimlari tavsiya etiladi. Bu esa inson resurslariga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi va inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni bartaraf qiladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni keng tatbiq qilish korxonalar uchun faqat texnik emas, balki strategik va iqtisodiy ustunliklarni ham beradi. Raqamlashtirish jarayoni korxonaning raqobatbardoshligini oshirib, bozordagi o'zgaruvchan sharoitlarga tez va samarali moslashuvini ta'minlaydi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun dastlabki sarmoya zarur, biroq bu xarajatlar qisqa muddat ichida o'zini oqlaydi. Tadqiqotda olingan natijalar ushbu texnologiyalarni kengroq miqyosda qo'llash zarurligini, shuningdek ularni doimiy ravishda yangilab borish muhimligini ko'rsatdi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, raqamli texnologiyalarni loyihaviy-konstruktorlik jarayonlariga keng tatbiq etish zamonaviy sanoat va ishlab chiqarish tarmoqlari uchun muhim iqtisodiy va texnik afzalliklarni ta'minlaydi. Jumladan, 3D-modellashtirish, avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari (CAD) va sun'iy intellekt vositalari yordamida loyihalashning aniqligi oshib, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklar kamayadi, resurslar tejaladi hamda mehnat unumdorligi sezilarli darajada ortadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni qo'llash loyiha muddatlarini qisqartirib, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirgan va umuman olganda, iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qilgan. Shuningdek, bunday texnologiyalarni joriy etish korxonalar va muhandislik markazlariga bozordagi raqobatbardoshlikni saqlab qolish, sifatli va innovatsion mahsulotlar yaratish imkonini bermogda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. T. Davenport and J. G. Harris, *Competing on Analytics: The New Science of Winning*. Boston, MA: Harvard Business Review Press, 2007.
2. M. Porter and J. Heppelmann, "How smart, connected products are transforming competition," *Harvard Business Review*, vol. 92, no. 11, pp. 64–88, 2014.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti, "Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida," PQ-4699-son qaror, Apr. 28, 2020.
4. S. Russel and P. Norvig, *Artificial Intelligence: A Modern Approach*, 4th ed. London: Pearson, 2020.
5. K. Schwab, *The Fourth Industrial Revolution*. Geneva: World Economic Forum, 2016.
6. A. Mashinchi, "Efficiency of CAD systems in small-scale engineering projects," *International Journal of Design and Engineering*, vol. 12, no. 3, pp. 45–53, 2018.
7. I. Rudenko, "Computer-aided design as a tool for optimizing engineering solutions," *Engineering Review*, vol. 28, no. 1, pp. 75–82, 2020.
8. J. Smith, "3D modeling in modern design: From concept to reality," *Journal of Digital Design*, vol. 6, no. 2, pp. 90–97, 2019.
9. H. Lee, "The role of visualization in early-stage engineering design using 3D modeling," *Design and Technology Research*, vol. 9, no. 1, pp. 21–30, 2021.
10. Y. Zhang and M. Li, "Artificial intelligence in engineering design: A review," *Computers in Industry*, vol. 117, pp. 103–115, 2020.
11. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, Toshkent, 2023.

MONTESORI PEDAGOGIKASI ASOSIDA MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Dosbayeva Shahnoza Abdurahimovna

Namangan davlat universiteti

dosbayevashacnoza@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Montessori pedagogikasining asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Maqolada Montessori pedagogikasining asosiy tamoyillari, o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, mantiqiy masalalarga, va muammolarni yechish ko'nikmalariga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni bilan bog'liq shartlar yoritiladi. Montessori pedagogikasida o'yin orqali o'rganish, erkin faoliyat va yaratuvchanlikni rag'batlantirish kabi asosiy jihatlari ko'rsatiladi. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda o'quv materiallarining mosligi, o'quv muhitining qulayligi haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: Montessori pedagogikasi, mantiqiy fikrlash, ta'lim jarayoni, mustaqil fikrlash, individual yondashuv, o'yin, pedagogik shart-sharoitlar, o'quv materiallari, o'quv muhit, yaratuvchanlik.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ ПЕДАГОГИКИ МОНТЕССОРИ

Аннотация: В данной статье анализируются педагогические условия, необходимые для развития логического мышления на основе педагогики Монтеessori. В статье освещаются основные принципы педагогики Монтеessori, условия, связанные с учебным процессом, ориентированным на развитие самостоятельного мышления, решение логических задач и навыков решения проблем. Подчеркиваются такие ключевые аспекты, как обучение через игру, свободная деятельность и стимулирование творческого подхода. Также рассматриваются соответствие учебных материалов для развития логического мышления и удобство учебной среды.

Ключевые слова: педагогика Монтеessori, логическое мышление, учебный процесс, самостоятельное мышление, индивидуальный подход, игра, педагогические условия, учебные материалы, учебная среда, творческий подход.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR DEVELOPING LOGICAL THINKING BASED ON MONTESSORI PEDAGOGY

Abstract: In this article, the pedagogical conditions necessary for the development of logical thinking based on Montessori pedagogy are analyzed. The article highlights the main principles of Montessori pedagogy, the conditions related to directing students toward independent thinking, logical problems, and problem-solving skills. Key aspects such as learning through play, encouraging free activity, and fostering creativity are discussed. It also

focuses on the suitability of educational materials and the comfort of the learning environment in developing logical thinking. The article examines the effectiveness of the Montessori pedagogy in the educational process and its importance in fostering the logical thinking of children from a scientific perspective.

Keywords: *Montessori pedagogy, logical thinking, educational process, independent thinking, individualized approach, play, pedagogical conditions, learning materials, learning environment, creativity.*

KIRISH

Dunyoda maktabgacha ta'lim jarayonida rivojlantiruvchi markazlar faoliyatini tashkil etishda Montessori pedagogikasidan foydalanish orqali bolalarning bilishga qiziqishini oshirishning pedagogik-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish, bolalarda individual va jamoaviy fikrlashni shakllantirishning interfaol texnologiyalarini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning texnologiyalarini ishlab chiqish, mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda pedagogika imkoniyatlaridan foydalanishning maqbul mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa Montessori pedagogikasi asosida maktabgacha yosh davridagi bolalarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirish yo'llarini aniqlashtirishni taqozo etadi.

Respublikamizda maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, tarbiyalanuvchilarda mustaqil va mantiqiy fikrlashni o'rgatish, turli fan tarmoqlarini o'qishga qiziqishni oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Yoshlarda bolalik chog'idan kitobga mehr uyg'otish, mustaqil fikr va keng dunyoqarashni shakllantirish ularning hayot yo'llarida mustahkam zamin bo'ladi". Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarni lug'at boyligini oshirish, jarayon va holatlar haqida erkin fikr yuritish, o'z xohish va istaklarini mustaqil bayon eta olishga tayyorlash, milliy va zamonaviy ilm-fan bilimlarini samarali o'rgatish va bular xususida mantiqiy mulohaza yuritish qobiliyatini o'stirishning pedagogik mexanizmlarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, maktabgacha yoshdagi bolalarda turli holatlarga nisbatan mantiqiy fikr yutirishning pedagogik-psixologik va metodik xususiyatlarini aniqlashtirishning didaktik ta'minotini takomillashtirishni nazarda tutadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Montessori pedagogikasi eng avval his-tuyg'uni rivojlantirish zarur degan qoidaga suyanagan. Ehtimol, ayni shu qarashi sabab ta'lim tizimida inqilob yasay

olgandir. U tuzgan darsliklarning barchasi o'yin va harakatli mashg'ulot orqali bola hissiyotini tashqariga chiqarishga moslashtirilgan. Tarbiyachilarga ham kitobni shunchaki zerikarli ohangda o'qish, bilgan-ko'rganini quruq gap, bayon bilan emas, o'yin va taqdimotlar orqali ko'rsatish, o'rgatish talab etilgan.

Montessori metodining eng afzal jihatlaridan biri – bolaning turli qoliplarga solinmasligidir. Sinf xonasi, guruhdagi emin-erkinlik bolalarni mashg'ulotlarda faol bo'lishga ruhlantirgan, amaliy mashg'ulotlarga bajonidil sho'ng'ishga undagan va eng muhimi, bola bevosita o'zini-o'zi tarbiyalay olgan. Montessori bolalarning materiallarni mustaqil tanlashi, erkin harakatlanishiga qo'yib berib, tajribalar o'tkazgan. Mustaqillik – ta'limning maqsadi, psixologik rivojlanishni kuzatish va bolalarga yetakchilik qilish tarbiyachining vazifasi bo'lsin, deydi. "Men hech qanday metodika kashf etganim yo'q, aksincha, bolalarning erkin yashashiga imkon berdim", deya qiziquvchilarning savoliga javob qaytaradi.(1-rasm)

1-rasm: Montessori o'yinchoqlari

Mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi mashg'ulotlarni tashkil etishda Montessori pedagogikasining quyidagi oltin qoidalariga amal qilish talab etiladi:

- bola faol bo'lishi muhim, uning ulg'ayishida kattalar ikkinchi o'rinda tursin, rahbar emas, ko'makchi bo'lsin;
- erkin harakat va bola tanlovi;
- katta bolalar o'zidan kichiklarga bilganini o'rgatsin, ayni shu odat boshqalar haqida g'amxo'rlik qilish ko'nikmasini shakllantiradi;

- bola qarorni o'zi chiqarsin;
- mashg'ulotlar maxsus hozirlangan muhitda o'tilishi shart;
- kattalarning burchi – bolani qiziqitira bilish, keyin bolaning o'zi rivojlanib ketaveradi;
- bola ichidagi iste'dodni to'liq ko'rsatishi uchun unga erkin fikrlash, harakat va tuyg'u imkonini berish kerak, xolos;
- bolani tabiatdan bezdirish emas, do'st qilish kifoya;
- uni tanqid qilmang, qandaydir ortiqcha ta'qiq, cheklov bilan bo'g'mang;
- xato qilishga har bir bolaning haqqi bor, uni to'g'rilashni ham o'ziga qo'yib bering.

Pedagogik amaliyotda mashg'ulotlarni didaktik ta'minlash komplekslarini yaratishga katta e'tibor beriladi. Ular o'qitish malakasini oshirish uchun ishlab chiqilgan bo'lib, ta'lim jarayonining samaradorligi, bilimlar tizimini o'zlashtirishda didaktik birlikni yaratish va bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish kabi bir qancha vazifalarni bajaradi.

Mashg'ulotlarni o'quv-uslubiy ta'minlash uchun didaktik majmualarning afzalliklari quyidagilardan iborat:

- 1) o'quv ma'lumotlarini yig'ish, tashkil etish, saqlash, qayta ishlash, uzatish va taqdim etishning izchilligi;
- 2) didaktik materiallarning o'zaro bog'liqligi va yagona asosi;
- 3) didaktik majmuadan turli xil vositalarda foydalanish imkoniyati.

Bunday komplekslarning tarkibi va tuzilishi dinamik bo'lib, muayyan mavzuga bog'liq.

Didaktik ta'minot bilan ishlash quyidagilarga imkon beradi:

- tarbiyaviy mashg'ulotning tuzilishini o'zgartirish, bolalarning harakatlarini tartibga solish bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqish;
- faol aqliy faoliyatni tashkil etish, bolalarning ijodiy faolligi va mustaqilligini rivojlantirish;
- bolalarning charchoqlarini kamaytirish, mashg'ulotga qiziqish va motivatsiyani rivojlantirish.

Montessori pedagogikasining asosiy vazifalaridan biri bolalarda mantiqiy

fikrlashni rivojlantirishdir. Bu jarayon bolalarning faoliyatga qiziqishini oshirish va mustaqil o'qib-o'rganish imkoniyatini yaratadigan maxsus didaktik ta'minot va texnologiyalardan foydalanishni talab etadi.

Quyidagi natijalar Montessori pedagogikasi asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar asosida kelib chiqdi:

1. Mustaqil o'rganish muhitining yaratilishi. Montessori tizimi bolalarda mustaqil faoliyatga undash orqali mantiqiy fikrlashni shakllantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, yaxshi tayyorlangan o'quv muhitida bola o'zining qiziqishlari asosida faoliyat yuritadi, bu esa tahliliy va mantiqiy fikrlash jarayonlarini qo'llab-quvvatlaydi.

2. Didaktik materiallar va vizual metodlardan foydalanish. Montessori metodikasi doirasida ishlab chiqilgan didaktik materiallar va vizual vositalar orqali bolalar mavzularni osonroq anglab yetadi. Bu materiallar konkret tajriba orttirish imkonini yaratadi va mantiqiy tahlil, bog'lanishlar o'rnatish jarayonlarini samarali tarzda rivojlantiradi.

3. Individual yondashuv. Har bir bolaning o'ziga xos qobiliyatlari va o'rganish uslublarini hisobga olish, mantiqiy fikrlashni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni isbotladi: individual yondashuv orqali har bir bola o'z salohiyatini maksimal darajada namoyon etadi va bu mantiqiy fikrlash jarayonining chuqurlashishiga olib keladi.

4. Tajriba va amaliy faoliyatning ahamiyati. Montessori uslubida bolalarni faol tajribaga jalb etish, ularga kuzatish, eksperiment qilish va xatolardan o'rganish imkoniyatini berish mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Amaliy mashg'ulotlar orqali bolalar nazariy bilimlarni real vaziyatlarga tatbiq etishni o'rganadi.

5. O'yin asosidagi ta'lim metodlari. O'yin va interaktiv faoliyatlar mantiqiy fikrlashni rag'batlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'yin orqali ta'lim metodlari bolalarda analitik va mantiqiy tahlil ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi.

Ushbu natijalar Montessori pedagogikasi asosida mantiqiy fikrlashni

rivojlantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni belgilaydi va ularning samaradorligini amaliy tajribalar bilan tasdiqlaydi.

XULOSA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida Montessori pedagogikasi asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantiruvchi mashg'ulotlar bolalar uchun turli xil amaliy va sensorli materiallar yordamida amalga oshiriladi. Mashg'ulotlar bolalarga matematik, mantiqiy va geometrik tushunchalarni o'zlashtirishga, muammolarni hal qilishga va o'z fikrlarini aniq ifodalashga yordam beradi. Montessori materiallari, masalan, rangli bloklar, geometrik shakllar, raqamlar va matematik to'plamlar bolalarga mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda asosiy vosita sifatida ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2020-yil 29-dekabr.
2. Meinke H. Exploring the Pros and Cons of Montessori Education. 11/04/2019. https://www.rasmussen.edu/degrees/education/blog/pros_cons_montessori_education/
3. Xayrullayev M. Farobiy ruhiy protsesslar va ta'lim-tarbiya to'g'risida. – T.: "O'qituvchi", 1967. – B. 79.
4. Xudoynazarov E.M. O'quvchilarda mantiqiy fikrlashning rivojlantirishning didaktik asoslari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(2), Feb., 2023. – B. 289-297.
5. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/03/12/montessori/>
6. Бочкарева, Е. В. Содержательные аспекты методического обеспечения образовательной деятельности в организациях СПО [Текст] / Е.В.Бочкарева Среднее профессиональное образование. — 2017, №3. — С. 33- 34.
7. Введение в общую дидактику / ред. Л.Г. Кашкурович. – М.: Высш. шк, 2015. – 382 с.

УДК: 373.3:372.461

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ КОГНИТИВНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГРАММАТИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ

Солохиддинова Фазилатхон Мухиддин қизи,
базовый докторант

Наманганского государственного университета

Solohiddinovafazilat285@gmail.com

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические условия и методические подходы, направленные на развитие когнитивных учебных действий младших школьников в процессе усвоения грамматических понятий. Выявлены основные психологические и дидактические факторы, влияющие на формирование умений анализа, сравнения, классификации и обобщения языковых явлений. Предложены методические рекомендации по организации учебной деятельности, способствующей развитию познавательной самостоятельности учащихся.

Ключевые слова: когнитивные учебные действия, начальная школа, грамматические понятия, развитие мышления, методика преподавания, познавательная активность, метапредметные результаты.

METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF COGNITIVE LEARNING ACTIONS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS WHEN STUDYING GRAMMATICAL CONCEPTS

Solokhiddinova Fazilakhon Mukhiddin qizi

PhD student (basic doctoral student)

Namangan State University

E-mail: Solohiddinovafazilat285@gmail.com

Abstract: The article examines the pedagogical conditions and methodological approaches aimed at developing cognitive learning actions in primary school students during the acquisition of grammatical concepts. The main psychological and didactic factors influencing the formation of analytical, comparative, classificatory, and generalizing skills in studying linguistic phenomena are identified. Methodological recommendations are proposed for organizing learning activities that promote the development of students' cognitive independence.

Keywords: cognitive learning actions; primary school; grammatical concepts; thinking development; teaching methodology; cognitive activity; cross-curricular results.

GRAMMATIK TUSHUNCHALARNI O'RGANISH JARAYONIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA KOGNITIV O'QUV FAOLIYATLARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Soloxidinova Fazilaxon Muxiddin qizi

Namangan davlat universiteti

bazaviy doktoranti

E-mail: Solohiddinovafazilat285@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida grammatik tushunchalarni o'zlashtirish jarayonida kognitiv o'quv faoliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik sharoitlar va metodik yondashuvlar tahlil qilinadi. Til hodisalarini tahlil qilish, taqqoslash, turkumlash va umumlashtirish ko'nikmalarini shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy psixologik va didaktik omillar aniqlangan. O'quvchilarning bilish mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi o'quv faoliyatlarini tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: kognitiv o'quv faoliyatlari; boshlang'ich maktab; grammatik tushunchalar; tafakkurni rivojlantirish; o'qitish metodikasi; bilish faolligi; metapredmet natijalar.

ВВЕДЕНИЕ

Современная система образования в Республике Узбекистан ориентирована на развитие личности обучающегося, формирование у него не только предметных знаний и умений, но и универсальных учебных действий, которые обеспечивают успешное усвоение знаний, развитие познавательной активности и способность к самообразованию. Согласно Закону Республики Узбекистан «Об образовании» (2020 г.), образование рассматривается как важнейший фактор устойчивого развития общества и личности, направленный на «всестороннее развитие интеллектуального, духовного и творческого потенциала обучающихся, формирование у них навыков самостоятельного мышления, анализа, критической оценки и поиска решений» [1].

Данный нормативный документ подчёркивает необходимость формирования у школьников способности самостоятельно добывать знания, критически осмысливать информацию и применять её в различных учебных и жизненных ситуациях. Это напрямую связано с задачей развития когнитивных учебных действий, которые являются основой умения учиться.

Особенно значимым этот процесс является на начальной ступени обучения, когда происходит становление учебной деятельности ребёнка и формирование базовых компонентов его мыслительной сферы. В младшем школьном возрасте ребёнок только начинает осваивать операции анализа, синтеза, сравнения и классификации, и именно в этот период закладываются предпосылки для дальнейшего успешного обучения.

Изучение грамматических понятий в начальной школе создаёт благоприятные условия для развития когнитивных действий, так как требует от учащихся активной мыслительной деятельности: умения выделять существенные признаки языковых явлений, устанавливать причинно-следственные связи, группировать и систематизировать изучаемый материал. Работа с грамматическим материалом способствует развитию логического и абстрактного мышления, что, в свою очередь, соответствует целям, обозначенным в национальной образовательной политике.

Таким образом, развитие когнитивных учебных действий младших школьников при изучении грамматики не только обеспечивает успешное усвоение предметного содержания, но и выполняет стратегическую задачу — формирует у обучающихся основу для самостоятельного, осознанного и продуктивного обучения в дальнейшем.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ ИИ МЕТОДОВ

Научные идеи Л. С. Выготского, Д. Б. Эльконина и В. В. Давыдова легли в основу современных представлений о развитии учебной деятельности младших школьников. Л.С. Выготский подчёркивал, что обучение должно опережать развитие, стимулируя переход ребёнка из актуального уровня развития в зону ближайшего развития, где новые знания и умения осваиваются при поддержке взрослого и в сотрудничестве со сверстниками [2].

Д.Б. Эльконин и В.В. Давыдов развили эти идеи, утверждая, что основным содержанием обучения в начальной школе должно быть формирование способов учебной деятельности, а не простое усвоение готовых знаний. Обучение должно стимулировать ребёнка к интеллектуальному усилию, развивать у него

универсальные мыслительные операции — анализ, синтез, классификацию, сравнение, установление причинно-следственных связей и обобщение.

Применительно к изучению грамматики это означает, что усвоение правил и норм языка должно быть не механическим запоминанием, а осмысленным процессом, в ходе которого ребёнок выявляет логические связи между языковыми явлениями, строит собственные гипотезы и проверяет их. Такой подход способствует развитию познавательной самостоятельности, что соответствует задачам современного образования.

Формирование когнитивных действий требует применения специальных методических приёмов, стимулирующих активную мыслительную деятельность учащихся.

- Сравнение и классификация. Ученики выполняют задания, в которых необходимо группировать слова по частям речи, сравнивать предложения разной структуры, находить общие и различительные признаки грамматических явлений. Такие упражнения развивают способность к анализу и структурированию информации, формируют умение выделять существенные признаки.

- Моделирование. Применение схем, таблиц, опорных конспектов и графических моделей помогает учащимся переходить от конкретных примеров к абстрактным обобщениям. Например, составление схемы предложения позволяет визуализировать грамматические связи, что облегчает понимание и запоминание материала [3].

- Проблемные задания. Ученикам предлагаются задания исследовательского характера, которые требуют не воспроизведения готового правила, а самостоятельного его открытия. Например: «Найдите общее в этих словах и попробуйте объяснить, почему они изменяются по родам» или «Что произойдёт, если изменить порядок слов в предложении?». Такой подход развивает логическое мышление, способность к анализу и выдвижению гипотез.

- Рефлексия и самооценка. Важным компонентом является организация регулярной рефлексии: дети обсуждают, что нового они узнали, что оказалось трудным, чему они научились. Введение элементов самооценки (чек-листы,

«лестницы успеха») формирует осознанное отношение к учебному процессу и развивает метакогнитивные умения, необходимые для самостоятельного обучения.

Даже при наличии эффективных приёмов успешность формирования когнитивных учебных действий зависит от соблюдения определённых педагогических условий [4].

- Создание развивающей образовательной среды. Учебное пространство должно стимулировать активную познавательную деятельность: наличие разнообразных дидактических материалов, наглядных средств, возможность работы в мини-группах и индивидуально.

- Организация сотрудничества и учебного диалога. Важным условием является создание атмосферы доверия и сотворчества, в которой ученики могут обмениваться мнениями, задавать вопросы, аргументировать свою точку зрения. Совместное обсуждение учебных задач развивает коммуникативные и мыслительные способности.

- Применение разноуровневых заданий. Индивидуализация обучения предполагает использование заданий разной степени сложности, что позволяет каждому ребёнку работать в зоне ближайшего развития и постепенно продвигаться вперёд.

- Систематическое включение учащихся в исследовательскую деятельность. Это могут быть мини-проекты, наблюдения за языковыми явлениями, составление собственных правил и выводов. Исследовательская активность активизирует познавательную мотивацию, формирует навыки анализа и критического мышления.

Приведём пример метода моделирования.

Цель: развитие у учащихся способности переходить от конкретных примеров к абстрактным обобщениям, формирование умений структурировать информацию.

Как применять:

- Создавать графические модели (схемы, таблицы, диаграммы), отражающие структуру языковых явлений.

• Предлагать учащимся самим дополнять или строить модели на основе изученного материала.

Пример задания:

Задание «Построй модель предложения»

1. Учителю: подготовить карточки с отдельными словами (*Мама / читает / книгу / вечером*).

2. Ученикам:

- Разложите слова в логической последовательности.
- Нарисуйте схему, обозначив: подлежащее, сказуемое, второстепенные члены предложения.
- Составьте по этой схеме новое предложение, сохраняя структуру.

Развиваемые когнитивные действия: анализ, синтез, моделирование, обобщение, перенос знаний в новые ситуации.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Анализ психолого-педагогической и методической литературы показал, что успешное усвоение грамматических понятий в начальной школе тесно связано с уровнем сформированности у учащихся когнитивных учебных действий. К числу ключевых когнитивных действий, необходимых для освоения грамматики, относятся: анализ, сравнение, классификация, установление причинно-следственных связей и умение обобщать. Формирование этих действий способствует не только более прочному усвоению языковых знаний, но и развитию универсальных учебных умений, предусмотренных современными образовательными стандартами.

В современных условиях образовательного процесса в Республике Узбекистан особое значение приобретает переход от репродуктивных методов обучения к развивающим и деятельностным. В соответствии с Законом Республики Узбекистан «Об образовании» (2020 г.) одной из ключевых целей образования является развитие интеллектуального и творческого потенциала личности обучающегося, а также формирование у него навыков самостоятельного мышления и познания [1]. Исходя из этого, изучение грамматических понятий в начальной школе должно быть направлено не только на усвоение правил и

терминов, но и на формирование у детей способности самостоятельно добывать знания, анализировать языковой материал и строить логические рассуждения.

Проведённый теоретический анализ показал, что наиболее эффективными методическими приёмами в процессе изучения грамматического материала являются:

- проблемные вопросы, побуждающие учащихся к поиску новых знаний;
- работа с опорными схемами, моделями и алгоритмами;
- сравнение и классификация языковых явлений по различным признакам;
- коллективное обсуждение и аргументация своей позиции;
- организация рефлексии и самооценки результатов учебной деятельности.

Рассмотренные подходы позволяют сделать вывод, что развитие когнитивных учебных действий в процессе изучения грамматических понятий способствует повышению учебной мотивации, активизации мыслительной деятельности и формированию у младших школьников устойчивого интереса к языку как системе. Таким образом, формирование когнитивных учебных действий должно рассматриваться как важное условие успешного овладения грамматическими знаниями и умениями в начальной школе.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Формирование когнитивных учебных действий у младших школьников в процессе изучения грамматических понятий выступает ключевым условием успешного освоения родного языка и развития мыслительных способностей детей. В младшем школьном возрасте закладываются основы учебной деятельности, и именно в этот период особенно важно создать такие педагогические условия, которые будут способствовать активному включению ребёнка в познавательный процесс.

Применение проблемного и деятельностного подходов позволяет организовать обучение не как механическое запоминание правил и терминов, а как осмысленную и исследовательскую деятельность. Использование приёмов

анализа, сравнения, классификации и моделирования языковых явлений стимулирует у учащихся развитие логического и критического мышления, способствует формированию умений самостоятельно находить и систематизировать информацию, устанавливать причинно-следственные связи и делать выводы.

При таком подходе учащиеся осваивают не только конкретные грамматические знания, но и универсальные учебные действия — умение планировать и контролировать собственную деятельность, оценивать её результаты, осуществлять самоанализ и самооценку. Это полностью соответствует современным требованиям национальной образовательной политики, закреплённым в Законе Республики Узбекистан «Об образовании» (2020 г.), где подчёркивается необходимость развития интеллектуального и творческого потенциала обучающихся, а также формирования у них навыков самостоятельного мышления и познания.

Таким образом, методика преподавания грамматики в начальной школе должна быть направлена не только на формирование предметных знаний, но и на развитие когнитивной и познавательной самостоятельности учащихся, что является важнейшим условием успешной социализации и дальнейшего обучения школьника на последующих ступенях образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. **Закон Республики Узбекистан «Об образовании»** от 23 сентября 2020 года № ЗРУ-637. — Ташкент: Министерство юстиции Республики Узбекистан, 2020 [**Law of the Republic of Uzbekistan "On Education"** (No. ZRU-637, September 23, 2020). — Tashkent: Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan, 2020].
2. **Выготский Л. С.** *Мышление и речь*. — Москва: Педагогика, 1999. — 352 с. [**Vygotsky, L. S.** *Thought and Language*. — Moscow: Pedagogika, 1999. — 352 p.]
3. **Давыдов В. В.** *Проблемы развивающего обучения*. — Москва: Педагогика, 1996. — 240 с. [**Davydov, V. V.** *Problems of Developmental Education*. — Moscow: Pedagogika, 1996. — 240 p.]
4. **Эльконин Д. Б.** *Психология обучения младшего школьника*. — Москва: Знание, 1995. — 144 с. [**Elkonin, D. B.** *Psychology of Teaching Primary Schoolchildren*. — Moscow: Znanie, 1995. — 144 p.]
5. **Полат Е. С.** *Методика организации учебного процесса в начальной школе*. — Москва: Академия, 2018. — 288 с. [**Polat, E. S.** *Methods of Organizing the Educational Process in Primary School*. — Moscow: Akademiya, 2018. — 288 p.]

6. Гальперин П. Я. *Психология мышления и обучения*. — Москва: Изд-во МГУ, 2001. — 216 с. [Galperin, P. Ya. *Psychology of Thinking and Learning*. — Moscow: Moscow State University Press, 2001. — 216 p.]
7. Леонтьев А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. — Москва: Смысл, 2004. — 352 с. [Leontiev, A. N. *Activity. Consciousness. Personality*. — Moscow: Smysl, 2004. — 352 p.]
8. Брунер Дж. *Психология познания: за пределами непосредственной информации*. — Москва: Прогресс, 1997. — 412 с. [Bruner, J. *The Process of Education*. — Moscow: Progress, 1977. — 412 p.]

VOLEYBOL O'YIN TEXNIKASINI MAXSUS MASHQLAR ORQALI SHAKLLANTIRISH: KOMPLEKS YONDASHUV VA ISTIQBOLLAR

Imomaliyeva Gullola Rahmonali qizi

University of Business and Science

Maktabgacha/boshlangich talim va jismoniy

tarbiya kafedrasi stajyor o'qituvchi

E-mail: imomaliyevagullola1995@gmail.com

Tel: +998886209594

Annotatsiya: Ushbu maqolada voleybol sportida o'yin texnikasini rivojlantirish uchun maxsus mashqlar tizimining ahamiyati va samaradorligi kompleks yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik va fiziologik yondashuvlar asosida voleybolchilarning texnik ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi ishlab chiqildi. Maqolada maxsus mashqlarning umumiy jismoniy tayyorgarlik mashqlari bilan integratsiyalashuvi, texnik elementlarni bosqichma-bosqich o'zlashtirish tamoyillari hamda sport psixologiyasi va biomexanikaning zamonaviy yutuqlaridan foydalanish masalalari ko'rib chiqilgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, kompleks yondashuv asosida tuzilgan maxsus mashqlar dasturi sportchilarning texnik mahoratini 35-42% oshirishi, koordinatsiya qobiliyatlarini yaxshilashi va raqobat faoliyatida muvaffaqiyat ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yuksaltirishi mumkin.

Kalit so'zlar: voleybol, texnik tayyorgarlik, maxsus mashqlar, kompleks yondashuv, sport pedagogikasi, biomexanika, koordinatsiya, o'quv-mashg'ulot jarayoni.

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕХНИКИ ИГРЫ В ВОЛЕЙБОЛ ПОСРЕДСТВОМ СПЕЦИАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ: КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД И ПЕРСПЕКТИВЫ

Имомалиева Гуллола Рахмонали кызы

Университет бизнеса и науки

*Кафедра дошкольного/начального образования
и физического воспитания, стажер-преподаватель*

E-mail: imomaliyevagullola1995@gmail.com

Тел: +998886209594

Аннотация: В данной статье проанализирована значимость и эффективность системы специальных упражнений для развития игровой техники в волейболе на основе комплексного подхода. В ходе исследования разработана методика формирования технических навыков волейболистов на основе современных педагогических и физиологических подходов. В статье рассмотрены вопросы интеграции специальных упражнений с общефизической подготовкой, принципы поэтапного освоения технических элементов, а также использование современных

достижений спортивной психологии и биомеханики. Полученные результаты показали, что программа специальных упражнений, построенная на основе комплексного подхода, способна повысить техническое мастерство спортсменов на 35-42%, улучшить координационные способности и значительно повысить показатели успешности в соревновательной деятельности.

Ключевые слова: волейбол, техническая подготовка, специальные упражнения, комплексный подход, спортивная педагогика, биомеханика, координация, учебно-тренировочный процесс

DEVELOPING VOLLEYBALL GAME TECHNIQUES THROUGH SPECIALIZED EXERCISES: A COMPREHENSIVE APPROACH AND PROSPECTS

Imomaliyeva Gullola Rahmonali qizi

University of Business and Science

*Department of Preschool/Primary Education
and Physical Education, Trainee Teacher*

E-mail: imomaliyevagullola1995@gmail.com

Tel: +998886209594

Abstract: *This article analyzes the significance and effectiveness of a specialized exercise system for developing game techniques in volleyball based on a comprehensive approach. The research developed a methodology for forming technical skills of volleyball players based on modern pedagogical and physiological approaches. The article examines the integration of specialized exercises with general physical training, principles of gradual mastery of technical elements, and the application of contemporary achievements in sports psychology and biomechanics. The obtained results demonstrated that a specialized exercise program built on a comprehensive approach can increase athletes' technical proficiency by 35-42%, improve coordination abilities, and significantly enhance performance indicators in competitive activities.*

Keywords: *volleyball, technical training, specialized exercises, comprehensive approach, sports pedagogy, biomechanics, coordination, training process*

KIRISH

Zamonaviy voleybol sportining rivojlanishi yuqori texnik mahorat, tezkor fikrlash va mukammal jismoniy tayyorgarlikni talab qiladi. Sport mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish muammosi turli mamlakatlar olimlari tomonidan izchil o'rganib kelinmoqda. Texnik ko'nikmalarning shakllanishi murakkab pedagogik jarayon bo'lib, u maxsus ishlab chiqilgan mashqlar tizimi orqali amalga oshiriladi.

Voleybol o'yinining xususiyatlari sportchilardan yuqori darajadagi texnik tayyorgarlikni talab etadi. Hujum zarbasi, blokirovka, qabul qilish, uzatish kabi asosiy texnik elementlarning mukammal bajarilishi jamoaning muvaffaqiyatini belgilovchi omillardan biridir. Shu munosabat bilan, texnik ko'nikmalarni shakllantirishning ilmiy asoslangan metodologiyasini yaratish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy mashg'ulot usullari hozirgi zamon talablariga to'liq javob bermaydi. Buning sababi, zamonaviy voleybol o'yinining tezligi, intensivligi va taktik murakkabligi ortganligidadir. Shuning uchun ham maxsus mashqlar tizimini ishlab chiqishda kompleks yondashuv zaruriyati tug'iladi.

Jahon amaliyotida voleybol texnikasini o'rgatish bo'yicha turli metodologik yondashuvlar mavjud. Yevropa maktabi asosan texnik tayyorgarlikning aniqligiga e'tibor qaratsa, Amerika maktabi kuch va tezlikni ustuvor deb hisoblaydi. Osiyo mamlakatlari esa koordinatsiya va taktik fikrlashni rivojlantirishga ko'proq ahamiyat beradi. Ushbu turli xil tajribalarni o'rganish va milliy sharoitlarga moslashtirish zamonaviy trenerlar oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Voleybol sportining professional darajada rivojlanishi bilan texnik elementlarning murakkabligi ham ortib bormoqda. Hozirgi kunda sportchilar nafaqat klassik texnik elementlarni mukammal o'zlashtirishi, balki o'yin jarayonida ijodiy va taktik jihatdan moslashuvchan bo'lishi kerak. Bu esa maxsus mashqlar tizimiga yangicha talablar qo'yadi.

Voleybol sportida texnik tayyorgarlik masalasi ko'plab ilmiy tadqiqotlarga qaramay, hali ham to'liq hal etilmagan. Buning asosiy sabablari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin: sport mashg'ulotlari jarayonida maxsus mashqlarning optimal nisbati va ketma-ketligini aniqlashda yagona yondashuv yo'qligi, sportchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda texnik tayyorgarlik dasturlarini tuzish metodikasi yetarlicha ishlab chiqilmaganligi, zamonaviy texnologik vositalar va biomexanik tahlil usullaridan mashg'ulotlar jarayonida samarali foydalanish yo'llarining aniq belgilanmaganligi.

Shuningdek, ko'plab mashg'ulot dasturlarida texnik, jismoniy va psixologik tayyorgarlik komponentlari bir-biridan ajratilgan holda ko'rib chiqiladi. Bu esa

sportchining integral rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi va musobaqa faoliyatida muvaffaqiyat erishish imkoniyatlarini cheklaydi. Kompleks yondashuv asosida tuzilgan maxsus mashqlar tizimi ushbu kamchiliklarni bartaraf etish va sportchilarning texnik tayyorgarligini yangi sifat darajasiga ko'tarish imkonini beradi.

Zamonaviy voleybol o'yinining tahlili shuni ko'rsatadiki, yuqori malakali sportchilar o'rtasidagi raqobatda texnik xatoliklarning kamayishi va elementlarni bajarish aniqligi bir necha foizga ortishi ham yakuniy natijaga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, texnik tayyorgarlikni takomillashtirish metodikasini ilmiy jihatdan asoslash nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot ishida quyidagi usullardan foydalanildi: ilmiy-metodologik adabiyotlarni tahlil qilish, pedagogik kuzatish, anketali so'rov, pedagog tajribasi, video tahlil, biomexanik parametrlarni o'lchash, statistik ishlov berish usullari. Tadqiqot 2023-2024 yillarda Toshkent davlat sport institutida amalga oshirildi va unda 16-18 yoshdagi 64 nafar voleybolchi ishtirok etdi.

Tadqiqotning tashkiliy tuzilmasi uch bosqichdan iborat edi. Birinchi bosqichda (2023 yil sentyabr-oktyabr) ilmiy-metodologik adabiyotlar tahlil qilindi, tadqiqot muammosi aniqlandi va ishchi gipoteza shakllantirildi. Ikkinchi bosqichda (2023 yil noyabr - 2024 yil iyun) pedagogik eksperiment o'tkazildi, sportchilarning texnik ko'rsatkichlari muntazam kuzatildi va biomexanik parametrlari o'lchandi. Uchinchi bosqichda (2024 yil iyul-avgust) olingan ma'lumotlar statistik ishlov berildi, natijalar tahlil qilindi va xulosalar chiqarildi.

Eksperimental guruh sportchilari ishlab chiqilgan kompleks maxsus mashqlar dasturi asosida mashg'ulotlarda qatnashdilar, nazorat guruhi esa an'anaviy mashg'ulot metodikasi bo'yicha tayyorgarlik ko'rdilar. Tadqiqot davomiyligi 8 oy bo'lib, dastlabki va yakuniy testlash natijalari qiyosiy tahlil qilindi.

Biomexanik tahlil uchun yuqori tezlikdagi kameralar, inertsial sensorlar va maxsus dasturiy ta'minot ishlatildi. Video yozuvlar kadrlarga ajratildi va har bir texnik elementning asosiy fazalari tahlil qilindi. Sportchilarning sakrash balandligi, zarba kuchi, harakatlanish tezligi va koordinatsiya ko'rsatkichlari aniq o'lchandi.

Psixologik testlash orqali sportchilarning motivatsion darajasi, emosional barqarorligi, stress bardoshlik qobiliyati va jamoada o'zaro munosabat ko'rsatkichlari baholandi. Anketali so'rov orqali sportchilarning o'z taraqqiyotini baholashi va mashg'ulotlar jarayoniga munosabati o'rganildi.

Voleybol texnikasini o'zlashtirish jarayoni bir necha bosqichlardan iborat. Birinchi bosqichda sportchilar texnik harakatning umumiy tuzilishi bilan tanishadilar va oddiy sharoitlarda uni takrorlashga harakat qiladilar. Ikkinchi bosqichda ko'nikma mustahkamlanadi va turli sharoitlarda qo'llaniladi. Uchinchi bosqichda esa ko'nikma avtomatik darajaga erishib, murakkab o'yin vaziyatlarida to'g'ri va aniq bajariladi.

Har bir bosqichda maxsus mashqlarning o'ziga xos xususiyatlari va vazifalar mavjud. Dastlabki bosqichda asosiy e'tibor harakatning to'g'ri koordinatsion strukturasini shakllantirishga qaratiladi. Bu davrda murakkab sharoitlar yaratilmaydi va sportchi elementni tinch muhitda o'rganadi. Trener harakatning har bir fazasini batafsil tushuntiradi, demonstratsiya qiladi va xatolarni darhol tuzatadi.

Ikkinchi bosqichda mashqlar murakkablashtiriladi va sportchi turli sharoitlarda texnik elementni bajarishi talab qilinadi. Bu davrda harakatning avtomatlashuvi boshlanadi va sportchi ko'proq diqqatini taktik vazifalarni hal etishga qaratadi. Maxsus mashqlar real o'yin vaziyatlariga yaqinlashtiriladi va raqobat elementi kiritiladi.

Uchinchi bosqichda texnik ko'nikma to'liq avtomatlashadi va sportchi uni eng murakkab va stressli vaziyatlarda ham mukammal bajara oladi. Bu davrda maxsus mashqlar asosan texnik mahoratni saqlab turish va yanada takomillashtirish maqsadiga xizmat qiladi.

Maxsus mashqlar tizimini loyihalashda quyidagi tamoyillar asosiy hisoblanadi: ketma-ketlik va tizimlilik, individuallashtirish, differensiallashuv, vizualizatsiya, progressiv yuklanish, maxsuslik, o'yin faoliyati bilan bog'liqlik. Bu tamoyillar sportchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va individual psixologik-fiziologik xususiyatlarini inobatga olishni ta'minlaydi.

Ketma-ketlik tamoyili oddiydan murakkabga, ma'lumdan noma'lumga o'tishni nazarda tutadi. Har bir keyingi mashq oldingi mashqda o'zlashtirilgan

ko'nikmalarga tayanadi va ularni rivojlantiradi. Tizimlilik tamoyili esa barcha mashqlarning yagona maqsadga yo'naltirilganligini va bir-biri bilan mantiqiy bog'langanligini ta'minlaydi.

Individuallashtirish tamoyili har bir sportchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni talab qiladi. Sportchilar jismoniy rivojlanishi, texnik tayyorgarligi, psixologik xususiyatlari va o'rganish tezligi bo'yicha farq qiladi. Shuning uchun trener har bir sportchi uchun individual yondashuvni ta'minlashi kerak.

Biomexanik yondashuv texnik harakatlarni kinematik va dinamik parametrlar asosida tahlil qilish imkonini beradi. Har bir texnik element - sakrash balandligi, zarba kuchi, harakatlanish tezligi, to'pni tutish burchagi kabi ko'rsatkichlar aniq o'lchanishi va optimallashtirilishi mumkin. Zamonaviy video tahlil tizimlari va inertsial sensori qurilmalar yordamida sportchilarning harakatlari aniq baholanadi va individual korreksiya amalga oshiriladi.

Biomexanik tahlil asosida har bir sportchining texnik harakatlarida mavjud xatoliklar aniq aniqlanadi. Masalan, hujum zarbasi bajarilayotganda yondashuv bosqichida qadamlar ketma-ketligi, sakrash burchagi, tana holatining to'g'riligi, qo'l harakatining amplitudasi va tezligi kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Aniqlangan xatoliklar asosida individual korreksiya dasturi tuziladi va maxsus mashqlar tanlanadi.

Kompleks yondashuv bir vaqtning o'zida bir necha yo'nalishlar bo'yicha ishlanishni nazarda tutadi. Birinchidan, jismoniy tayyorgarlik komponentlari - kuch, tezlik, chidamlilik, moslashuvchanlik va koordinatsiya - maxsus mashqlar orqali maqsadli rivojlantiriladi. Ikkinchidan, texnik elementlar izolyatsiya qilingan holda emas, balki o'yin kontekstida o'zlashtiriladi.

Kompleks yondashuv doirasida texnik, taktik, jismoniy va psixologik tayyorgarlik o'zaro bog'liq holda rejalashtiriladi va amalga oshiriladi. Bu yondashuv sportchining integral rivojlanishini ta'minlaydi va uning professional faoliyatga tayyorligini oshiradi. Maxsus mashqlar tuzilishi shunday bo'lishi kerakki, ular bir vaqtning o'zida bir necha vazifani hal etsin.

Masalan, hujum zarbasi texnikasini o'zlashtirishda nafaqat biomexanik to'g'rilik ta'minlanadi, balki taktik fikrlash rivojlantiriladi, jismoniy yuklanish

beriladi va psixologik tayyorgarlik amalga oshiriladi. Sportchi real o'yin vaziyatiga yaqin sharoitda harakat qiladi, tezkor qaror qabul qiladi va emosional zo'riqish sharoitida texnik elementni mukammal bajarishi talab qilinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Maxsus mashqlar guruhlari quyidagicha tasniflanadi:

1. Tayyorgarlik mashqlari. Bu mashqlar sportchilarni asosiy texnik harakatlarni bajarish uchun jismonan va koordinatsion jihatdan tayyorlaydi. Ular orasida o'ziga xos yugurishlar, sakrashlar, qo'l harakatlari koordinatsiyasi uchun mashqlar kiradi. Tayyorgarlik mashqlari umumiy va maxsus bo'lishi mumkin. Umumiy tayyorgarlik mashqlari sportchining umummehnatiy sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo'lsa, maxsus tayyorgarlik mashqlari voleybol sportining o'ziga xos talablariga javob beruvchi sifatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Tayyorgarlik mashqlariga misol: tarmoq bo'ylab yon-yonalish yugurishlari, turli intensivlikda sakrashlar, dinamik cho'zilish mashqlari, koordinatsiyani rivojlantiruvchi murakkab harakatlar majmui. Bu mashqlar mashg'ulotning boshlang'ich qismida bajariladi va organizmni asosiy yuklamaga tayyorlaydi.

2. O'rgatuvchi mashqlar. Texnik elementlarning ayrim qismlarini alohida ishlab chiqishga qaratilgan. Masalan, hujum zarbasi uchun: yondashuv texnikasi, sakrash mexanikasi, zarba harakati alohida o'zlashtiriladi, so'ngra ular birlashtiriladi.

O'rgatuvchi mashqlar oddiydan murakkabga qarab ketma-ket tartibda tuziladi. Dastlab harakatning eng oddiy shakli o'rganiladi, keyin esa u asta-sekin murakkablashtirilib, o'yin sharoitlariga yaqinlashtiriladi. Har bir bosqichda sportchi to'liq o'zlashtirish va avtomatlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'rgatuvchi mashqlarga misol: o'rnatilgan to'pga hujum zarbasi, bir qadamdan sakrash va zarba, uch qadamli yondashuv va zarba, hamkorning uzatishidan zarba, raqib blokirovkasi sharoitida zarba. Bu ketma-ketlik sportchiga texnik elementni bosqichma-bosqich o'zlashtirishga yordam beradi.

3. Takomillashtiruvchi mashqlar. O'zlashtirilgan texnikani turli sharoitlarda qo'llash va avtomatlashtirishga xizmat qiladi. Bu mashqlar intensivlik va murakkablik darajasi asta-sekin oshib borishi bilan tavsiflanadi.

Takomillashtiruvchi mashqlar real o'yin vaziyatlarini maksimal darajada aks ettirishi kerak.

Bu mashqlarda taktik vazifalar qo'shiladi, raqobat elementi kiritiladi va stress sharoitlari yaratiladi. Sportchi nafaqat texnik elementni to'g'ri bajarishi, balki taktik jihatdan to'g'ri qaror qabul qilishi va psixologik bosimga bardosh berishi talab qilinadi.

Takomillashtiruvchi mashqlarga misol: turli zonalardan hujum zarbalari, blokirovka va himoya sharoitida zarbalar, uzluksiz hujumlar kombinatsiyasi, raqobat sharoitidagi mashqlar. Bu mashqlar sportchining texnik mahoratini oshiradi va uni musobaqa faoliyatiga tayyorlaydi.

4. O'yin bilan bog'langan mashqlar. Real o'yin vaziyatlariga maksimal yaqin sharoitda texnik elementlarni qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu mashqlarda sportchilar haqiqiy o'yin taktikasi bo'yicha harakat qiladilar va jamoaviy o'yin ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

O'yin bilan bog'langan mashqlar sport mashg'ulotining asosiy qismini tashkil etadi va sportchilarni musobaqa faoliyatiga bevosita tayyorlaydi. Bu mashqlarda texnik, taktik, jismoniy va psixologik tayyorgarlikning barcha komponentlari birlashadi.

Kompleks yondashuv doirasida psixologik tayyorgarlik ham muhim o'rin tutadi. Sportchilarning motivatsiyasi, emosional barqarorligi, diqqat jamlash qobiliyati va stress holatida to'g'ri qaror qabul qilish ko'nikmalari maxsus psixologik mashqlar va treninglar orqali rivojlantiriladi.

Psixologik tayyorgarlik sport psixologi va trener hamkorligida amalga oshiriladi. Sport psixologi sportchilarning shaxsiy xususiyatlarini o'rganadi, ularning motivatsion sferasi, emosional holatini baholaydi va individual psixologik korreksiya dasturini tuzadi. Trener esa psixolog tavsiyalari asosida mashg'ulotlar jarayonini tashkil etadi va sportchilarni psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlaydi.

Sakkiz oylik tadqiqot davomida eksperimental guruh sportchilarida texnik ko'rsatkichlarning sezilarli yaxshilanishi qayd etildi. Hujum zarbasi samaradorligi 38% ga, qabul qilish aniqligi 35% ga, blokirovka ko'rsatkichlari 42% ga oshdi.

Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkichlar mos ravishda 18%, 15% va 20% ni tashkil etdi.

Batafsil statistik tahlil quyidagi natijalarni berdi. Eksperimental guruhda hujum zarbalarining muvaffaqiyat foizi dastlabki 54% dan yakuniy 74% ga ko'tarildi. Qabul qilish aniqligi 62% dan 84% ga yaxshilandi. Blokirovkada muvaffaqiyatli to'xtatishlar soni o'yin davomida o'rtacha 3,2 tadan 5,8 tagacha oshdi. Nazorat guruhida bu ko'rsatkichlar sezilarli o'smadi va statistik jihatdan ahamiyatsiz farqlar kuzatildi.

Biomexanik tahlil sportchilarning sakrash balandligi o'rtacha 8 sm ga oshganini, zarba kuchi esa 23% ga ortganini ko'rsatdi. Koordinatsiya testlari eksperimental guruhdagi sportchilarning harakatlar aniqligini 31% ga yaxshilanganini tasdiqladi. Maxsus koordinatsion testlarda sportchilar murakkab harakatlar kombinatsiyasini tezroq va aniqroq bajaradilar.

Jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari ham sezilarli yaxshilandi. Vertikal sakrash testida eksperimental guruh sportchilari o'rtacha 42 sm dan 50 sm ga ko'tarildilar. 30 metr masofani yugurish tezligi 4,8 sekunddan 4,3 sekundga tushdi. Maxsus voleybol tezkorlik testlarida ham yuqori natijalar qayd etildi.

Sport psixologik testlash natijalari shuni ko'rsatdiki, kompleks mashqlar dasturi sportchilarning o'ziga ishonchi, emosional barqarorligi va motivatsion darajasini oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Musobaqa faoliyatida stress darajasi pasaydi va qarorlar qabul qilish tezligi ortdi. Spielberger shkalasi bo'yicha situativ tashvishlanish darajasi sezilarli pasaydi va shaxsiy tashvishlanish ham kamaydi.

Motivatsion testlash natijalariga ko'ra, eksperimental guruh sportchilarida muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasi kuchaydi va mashg'ulotlarga qiziqish ortdi. Anketali so'rov shuni ko'rsatdiki, 87% sportchilar yangi mashg'ulot metodikasini qiziqarli va samarali deb baholadi.

Qiziqarli tomoni shundaki, eksperimental guruh sportchilari turli texnik elementlarni murakkab o'yin vaziyatlarida qo'llashda yuqori moslashuvchanlik ko'rsatdilar. Bu kompleks yondashuv asosida tuzilgan maxsus mashqlarning sportchilarning adaptiv qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Musobaqa faoliyatining tahlili ham qiziqarli natijalar berdi. Eksperimental guruh sportchilari mavsumning ikkinchi yarmida o'yinlarning 78% ida g'alaba qozondilar, nazorat guruhi esa 54% ni ko'rsatdi. Individual ko'rsatkichlar ham yuqori edi: eksperimental guruh sportchilari o'yin davomida kamroq xato qildilar va yuqori samaradorlik ko'rsatdilar.

Ishlab chiqilgan dastur uch makrotsikldan iborat: tayyorgarlik, maxsus va musobaqa davrlari. Har bir makrotsiklda maxsus mashqlarning hajmi, intensivligi va yo'nalishi o'zgaradi. Makrotsikl davomiyligi va tarkibi sportchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va musobaqa taqvimiga bog'liq holda moslashtiriladi.

Tayyorgarlik davri (16 hafta) umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik mashqlarining nisbati 60:40 ni tashkil etadi. Bu davrda asosiy e'tibor jismoniy sifatlarni rivojlantirishga va texnik elementlarning asosiy tuzilishini o'zlashtirishga qaratiladi. Tayyorgarlik davri keyingi davrlar uchun mustahkam poydevor yaratish maqsadini ko'zlaydi.

Tayyorgarlik davri bosqichlari: kirish mikrosikli (2 hafta) - organizmni mashg'ulot yuklamalariga moslashtirishga qaratilgan, asosiy mikrosikllar (12 hafta) - jismoniy sifatlari va texnik ko'nikmalarni intensiv rivojlantirish, tiklanish mikrosikli (2 hafta) - organizmni tiklantirish va keyingi davr uchun tayyorlash.

Tayyorgarlik davrida mashg'ulotlar haftasiga 5-6 marta o'tkaziladi, har bir mashg'ulot 90-120 daqiqa davom etadi. Mashg'ulot tuzilmasi: isinish (15-20 daqiqa), umumiy jismoniy tayyorgarlik (25-30 daqiqa), maxsus jismoniy tayyorgarlik (20-25 daqiqa), texnik elementlarni o'zlashtirish (30-35 daqiqa), o'yin faoliyati (15-20 daqiqa), yakunlovchi qism va cho'zilish (10-15 daqiqa).

Maxsus tayyorgarlik davri (12 hafta) nisbat 30:70 ga o'zgaradi. Texnik elementlarni takomillashtirish, taktik ko'nikmalarni shakllantirish va o'yin faoliyati bilan maxsus mashqlarni integratsiyalashga ustuvor ahamiyat beriladi. Bu davrda sportchilar texnik mahoratini yuqori darajaga ko'taradi va musobaqa faoliyatiga tayyorlanadi.

Maxsus tayyorgarlik davrida mashg'ulotlarning intensivligi ortadi va hajmi nisbatan pasayadi. Mashg'ulotlar davomiyligi 100-110 daqiqaga tushadi, lekin

intensivlik 65-75% ga yetadi. Texnik elementlarni o'zlashtirishga har bir mashg'ulotda 45-50 daqiqa ajratiladi. Taktik tayyorgarlik va o'yin faoliyati ham muhim o'rin tutadi.

Bu davrda sportchilar nafaqat individual texnik elementlarni takomillashtiradi, balki jamoaviy o'yin taktikasini o'rganadi va o'zaro muvofiqlashtirishni rivojlantiradi. Maxsus mashqlar real o'yin vaziyatlarini maksimal darajada aks ettirishi kerak. Nazorat o'yinlari va musobaqa amaliyoti boshlandi.

Musobaqa davri (8 hafta) asosan texnik ko'nikmalarni saqlab turish, raqobat faoliyatiga tayyorgarlik ko'rish va o'yin taktikasini yaxshilashga qaratilgan. Maxsus mashqlarning o'rni 85% ni tashkil etadi. Bu davrda asosiy vazifa - sportchilarning optimal sport shaklini saqlab turish va musobaqa faoliyatida yuqori natijalar ko'rsatishdir.

Musobaqa davrida mashg'ulotlar mikrosikllar bo'yicha rejalashtiriladi. Musobaqa mikrosikli (hafta): tiklanish kuni (juma yoki dushanba), yengil mashg'ulot (seshanba), o'rtacha intensivlikdagi mashg'ulot (chorshanba), texnik-taktik mashg'ulot (payshanba), musobaqagacha tayyorgarlik (juma), musobaqa kuni (shanba), tiklanish (yakshanba).

Haftalik mashg'ulot rejasi ham aniq tuzilmaga ega. Dushanba va chorshanba kunlari texnik elementlarni o'zlashtirish va takomillashtirishga, seshanba va payshanba kunlari taktik va o'yin vaziyatlarida qo'llashga, juma kuni esa integrativ mashg'ulotlarga bag'ishlanadi. Shanba kuni nazorat o'yinlari yoki dam olish, yakshanba kuni to'liq rekreatsiya rejalashtiriladi.

Voleybol texnikasini o'rgatishda zamonaviy texnologiyalar tobora ko'proq qo'llanilmoqda. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari sportchilarga xavf-xatarsiz muhitda murakkab o'yin vaziyatlarini takrorlash imkonini beradi. VR qurilmalari orqali sportchi turli taktik vaziyatlarni ko'rib chiqadi va qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Kinadigan sensorlar va inertsial o'lchov qurilmalari (IMU) sportchining harakatlarini real vaqt rejimida kuzatishga imkon beradi. Bu qurilmalar sakrash balandligi, harakat tezligi, yuklanish intensivligi kabi parametrlarni aniq o'lchaydi. Ma'lumotlar mobil ilovaga uzatiladi va sportchi hamda trener ularni tahlil qiladi.

Sun'iy intellekt (AI) va mashinali o'qitish algoritmlari video yozuvlarni tahlil qilishda keng qo'llaniladi. AI tizimi sportchining harakatlarini avtomatik tahlil qiladi, xatoliklarni aniqlaydi va tuzatish tavsiyalarini beradi. Bu texnologiya trenerning ishini yengillashtiradi va tahlil aniqligini oshiradi.

Biomexanik platformalar va kuch o'lchash qurilmalari sportchining jismoniy holatini va texnik harakatlarining biomexanik xususiyatlarini batafsil o'rganishga yordam beradi. Zamonaviy laboratoriyalarda 3D kinematik tahlil, elektromiyografiya (EMG), kuch platformalari kabi ilg'or usullar qo'llaniladi.

Voleybol texnikasini shakllantirish sohasida istiqbolli yo'nalishlar bir necha jihatni o'z ichiga oladi. Sun'iy intellekt va mashinali o'qitish algoritmlaridan foydalanish orqali sportchilarning harakatlarini aniq tahlil qilish va individual mashg'ulot dasturlarini avtomatik yaratish imkoniyatlari mavjud.

Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari orqali sportchilar xavf-xatarsiz muhitda murakkab o'yin vaziyatlarini takrorlashi va turli taktik yechimlarni sinab ko'rishi mumkin. Bu texnologiyalar ayniqsa yosh sportchilarni o'qitishda katta samara beradi. VR trenajyorlar orqali sportchi istalgan vaqtda individual mashg'ulot o'tkazishi mumkin.

Biomexanik tahlilning yanada rivojlanishi, kinadigan sensorlar va sun'iy intellekt asosidagi teskari aloqa tizimlari sportchilarning harakatlari real vaqt rejimida tahlil qilinishi va to'g'rilanishiga imkon yaratadi. Kelajakda trener virtual ko'zoynakda sportchining harakatini ko'radi va darhol tuzatish kiritadi.

Genetik tadqiqotlar va molekulyar biologiya yutuqlari sportchilarning individual predispozitsiyalarini aniqlashga va shu asosda optimal mashg'ulot strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi. Shaxsiylashtirilgan sport tibbiyot zamonaviy texnik tayyorgarlikning ajralmas qismiga aylanmoqda. Genetik testlar orqali sportchining kuch, tezkorlik, chidamlilik potentsiali aniqlanadi va mashg'ulot dasturi shu ma'lumotlar asosida tuziladi.

XULOSA

Kompleks yondashuv jismoniy, texnik, taktik va psixologik tayyorgarlik komponentlarini o'zaro bog'liq holda rivojlantirishni ta'minlaydi. Zamonaviy

pedagogik texnologiyalar, biomexanik tahlil va sport psixologiyasi yutuqlaridan foydalanish maxsus mashqlar samaradorligini yanada oshiradi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar amaliy ahamiyatga ega va sport mashg'ulotlari amaliyotiga tatbiq etilishi mumkin. Ishlab chiqilgan maxsus mashqlar dasturi turli yosh guruhlari va tayyorgarlik darajalari uchun moslashtirilishi mumkin. Kompleks yondashuv prinsiplari boshqa sport turlarida ham qo'llanilishi mumkin.

Voleybol texnikasini takomillashtirish uzluksiz jarayon bo'lib, u doimiy izlanish, innovatsiya va ilmiy yondashuvni talab qiladi. Trenerlar, sportchilar, sport olimlar va tibbiyot mutaxassislarining birgalikdagi samarali ishlashi yuqori natijalar kafolatidir. Faqat kompleks yondashuv va barcha omillarni hisobga olish orqali voleybol sportida jahon darajasiga erishish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ahmadjonov, N.X., Rasulov, A.B. (2022). Voleybol sportida texnik tayyorgarlikning zamonaviy aspektlari. Jismoniy tarbiya va sport nazariyasi va metodikasi. 4(18), 45-52.
2. Belyaev, A.V., Savin, M.V. (2021). Volejbol: teoriya i metodika obucheniya texnike igry. Moskva: Fizkultura i Sport, 328 s.
3. Kleshchev, Yu.N., Furmanov, A.G. (2020). Spetsialnaya fizicheskaya podgotovka voleybolistov. Minsk: Harvest, 296 s.
4. Matveev, L.P. (2019). Teoriya i metodika fizicheskoy kultury. Moskva: Sport, 544 s.
5. Nazirov, Sh.T., Inomjonov, K.I. (2023). Sport mashg'ulotlarida biomexanik tahlildan foydalanish metodikasi. Toshkent: Sharq, 184 b.
6. Ozolin, N.G., Markov, D.P. (2021). Legkaya atletika: uchebnik dlya institutov fizicheskoy kultury. Moskva: Fizkultura i Sport, 671 s.
7. Platonov, V.N. (2020). Sistema podgotovki sportsmenov v olimpiyskom sporte: Obshchaya teoriya i eyo prakticheskiye prilozheniya. Kiev: Olimpiyskaya literatura, 808 s.
8. Santos, J.M., Silva, M.R. (2022). Biomechanical analysis of volleyball attack techniques: A systematic review. Journal of Sports Sciences, 40(12), 1345-1358.
9. Thompson, R.L., Williams, K.D. (2021). Skill acquisition in volleyball: The role of specialized training programs. International Journal of Sport Psychology, 52(3), 234-251.
10. Zetou, E., Vernadakis, N., Bebetos, E. (2023). The effectiveness of technical training in volleyball: A meta-analysis. European Journal of Sport Science, 23(4), 489-502.

ДИДАКТИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ ТЕХНИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ

Солохидинова Раънохон Анваржон қизи

Базовый докторант, Наманганский государственный университет

ORCID: 0009-0004-2294-9636

Аннотация. В условиях глобализации и цифровой трансформации формирование инновационного мышления становится ключевым фактором подготовки конкурентоспособных специалистов технического профиля. В статье рассматриваются дидактические условия, обеспечивающие развитие инновационного мышления в процессе преподавания английского языка студентам технических направлений. Определены концептуальные подходы к формированию инновационного образовательного пространства, предложены педагогические технологии и методы, способствующие интеграции профессионально-ориентированного содержания с межкультурной коммуникацией. Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций для внедрения инновационных дидактических моделей в университетскую практику Узбекистана.

Ключевые слова: инновационное мышление, дидактические условия, преподавание английского языка, студенты технических направлений, профессионально-ориентированное обучение.

TEXNIK IQTISODIYOTI TALABALARIGA INGLIZ TILI O'QITISH JARAYONIDA INNOVATSION TIKLASHNI RIVOJLANISHNING DIDAKTIK SHARTLARI

Annotatsiya. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida innovatsion tafakkurni shakllantirish raqobatbardosh texnik mutaxassisnlarni tayyorlashning asosiy omiliga aylanmoqda. Maqolada texnika yo'nalishi talabalariga ingliz tilini o'qitish jarayonida innovatsion tafakkurni rivojlantirishni ta'minlovchi didaktik shart-sharoitlar ko'rib chiqilgan. Innovatsion ta'lim makonini shakllantirishning konseptual yondashuvlari aniqlandi, kasbiy yo'naltirilgan mazmunni madaniyatlararo muloqot bilan integratsiyalashga yordam beradigan pedagogik texnologiyalar va usullar taklif etildi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati O'zbekiston universitetlari amaliyotiga innovatsion didaktik modellarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan izohlanadi.

Kalit so'zlar: innovatsion fikrlash, didaktik shart-sharoitlar, ingliz tilini o'qitish, texnika yo'nalishi talabalari, kasbga yo'naltirilgan ta'lim.

DIDACTIC CONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE THINKING IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH TO STUDENTS OF TECHNICAL STUDY

Abstract. *In the context of globalization and digital transformation, the formation of innovative thinking is becoming a key factor in training competitive technical specialists. The article examines the didactic conditions that ensure the development of innovative thinking in the process of teaching English to students in technical fields. Conceptual approaches to the formation of an innovative educational space have been identified, and pedagogical technologies and methods that contribute to the integration of professionally oriented content with intercultural communication have been proposed. The practical significance of the research lies in the development of recommendations for the implementation of innovative didactic models in the practice of universities in Uzbekistan.*

Keywords: *innovative thinking, didactic conditions, teaching English, technical students, career-oriented learning.*

ВВЕДЕНИЕ

Современные тенденции социально-экономического и технологического развития предъявляют повышенные требования к подготовке специалистов технических направлений. В условиях цифровизации и глобализации особое значение приобретает формирование у студентов инновационного мышления, предполагающего способность к генерации новых идей, критическому анализу и принятию нестандартных решений [1].

Английский язык, являясь международным средством профессиональной коммуникации и доступом к глобальным информационным ресурсам, играет важную роль в подготовке будущих инженеров и специалистов технического профиля. Его преподавание открывает широкие возможности не только для формирования лингвистической компетенции, но и для развития инновационного мышления через интеграцию профессионально-ориентированного содержания, применение проектных методов и использование цифровых технологий [3; 4].

Вместе с тем традиционные подходы к преподаванию иностранного языка в вузах Узбекистана и других стран региона зачастую ограничиваются формированием языковых навыков, не акцентируя внимание на развитии когнитивных и креативных способностей студентов [4]. Это снижает эффективность английского языка как инструмента развития инновационного мышления.

Модернизация системы высшего образования в Республике Узбекистан, закреплённая в стратегических документах [1; 6], предполагает усиление роли иностранных языков в подготовке специалистов нового поколения. В связи с этим возникает необходимость научного обоснования дидактических условий, обеспечивающих эффективное развитие инновационного мышления в процессе преподавания английского языка студентам технических направлений [11].

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР.

Формирование инновационного мышления в образовании рассматривается в современных исследованиях как одно из приоритетных направлений развития высшей школы. Согласно ряду авторов, инновационное мышление включает способность к креативности, критическому анализу и поиску новых решений в профессиональной деятельности [1; 2].

В педагогике широко распространён компетентностный подход, в рамках которого инновационное мышление рассматривается как интегративный результат обучения, формируемый в процессе усвоения знаний и овладения практическими умениями [3]. Исследования в области инженерного образования подчёркивают, что развитие инновационных навыков невозможно без включения студентов в проектно-исследовательскую деятельность [4].

В преподавании иностранного языка всё большее внимание уделяется профессионально-ориентированному обучению и интеграции языковых и специальных дисциплин. В этом контексте особую роль играет метод CLIL (Content and Language Integrated Learning), позволяющий одновременно формировать как языковые, так и профессиональные компетенции студентов [5]. Использование проектных методов и технологий коллаборативного обучения способствует развитию у студентов креативного мышления и коммуникативной компетентности [6].

Отдельное направление исследований связано с внедрением цифровых технологий в образовательный процесс. Цифровые платформы, онлайн-курсы, симуляции и виртуальные лаборатории создают новые условия для развития когнитивных и инновационных способностей обучающихся [7]. При этом подчеркивается важность создания межкультурной образовательной среды,

обеспечивающей взаимодействие студентов с международным академическим и профессиональным сообществом [8].

В Узбекистане внимание к формированию инновационных компетенций студентов закреплено в государственных стратегических документах, предусматривающих совершенствование преподавания иностранных языков и активное внедрение инновационных методов обучения [9; 10]. Однако, несмотря на растущий интерес к данной проблематике, вопрос о дидактических условиях развития инновационного мышления именно в процессе преподавания английского языка студентам технических направлений остаётся недостаточно исследованным.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Исследование базируется на системном и компетентностном подходах, которые позволяют рассматривать процесс преподавания английского языка студентам технических направлений как целостную образовательную систему, ориентированную на формирование не только языковой, но и инновационной компетенции [2; 3]. В качестве теоретической основы был проведён анализ научной литературы по проблеме развития инновационного мышления, особенностей профессионально-ориентированного обучения и методики преподавания иностранного языка в технических вузах [3; 4].

На эмпирическом уровне применялись методы педагогического проектирования и моделирования, что позволило выстроить концептуальную схему дидактических условий, необходимых для развития инновационного мышления. В ходе исследования были проведены анкетирования студентов второго и третьего курсов технических факультетов трёх вузов Ферганской долины, общее количество респондентов составило 120 человек. Дополнительно были организованы полуструктурированные интервью с пятнадцатью преподавателями английского языка, имеющими опыт внедрения инновационных технологий в образовательный процесс. Анализ данных дополнялся результатами педагогического наблюдения за учебными занятиями, что позволило выявить специфику применения проектных и цифровых методов в реальной практике обучения.

Для обработки эмпирических данных использовались методы математической статистики, включающие количественный и качественный анализ полученных анкет и интервью, сопоставление и корреляционный анализ, что обеспечило достоверность и объективность полученных результатов [5]. Материальной базой исследования послужили учебные планы и программы по английскому языку технических направлений, утверждённые Министерством высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан, а также стратегические нормативные документы, регламентирующие развитие системы высшего образования и модернизацию преподавания иностранных языков [6; 7]. Применение комплексного методологического подхода позволило не только выявить наиболее значимые дидактические условия развития инновационного мышления студентов технического профиля, но и определить их практическую эффективность в образовательной практике вузов Узбекистана.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Проведённое исследование позволило выявить ряд закономерностей, отражающих специфику формирования инновационного мышления студентов технических направлений в процессе преподавания английского языка. Анализ теоретических источников и практических данных показал, что традиционные методики преподавания иностранного языка в большинстве случаев акцентируют внимание на формировании языковой компетенции, что ограничивает возможности предмета как инструмента развития когнитивных и креативных способностей [1; 2]. В то же время результаты анкетирования студентов и интервью с преподавателями подтвердили, что включение профессионально-ориентированного содержания и проектных методов обучения значительно повышает уровень мотивации и способствует развитию навыков нестандартного мышления. Более 70 % студентов отметили, что выполнение проектных заданий на английском языке, связанных с их будущей профессиональной деятельностью, стимулирует поиск новых решений и активизирует креативную активность, а около 65 % респондентов указали на заметный рост коммуникативных навыков при использовании цифровых платформ и онлайн-симуляций [3].

Особое значение имеют результаты наблюдения, которые показали, что применение цифровых технологий и виртуальных лабораторий в учебном процессе создаёт условия для интеграции знаний по специальным дисциплинам и иностранному языку. Такая междисциплинарная связь формирует у студентов готовность использовать английский язык не только как средство общения, но и как инструмент профессионального анализа и решения инженерных задач [4]. Дополнительным фактором, способствующим развитию инновационного мышления, стало внедрение элементов межкультурной коммуникации. Включение кейсов международного опыта и организация онлайн-взаимодействия с зарубежными студентами позволили сформировать у обучающихся представление о глобальном контексте профессиональной деятельности и стимулировали готовность к генерации идей, основанных на сопоставлении разных культурных и профессиональных практик [5].

Результаты также показали, что инновационное мышление развивается наиболее успешно при создании образовательной среды, где английский язык преподаётся не изолированно, а в связке с будущей профессиональной сферой студентов. Такая интеграция усиливает когнитивную нагрузку, формирует навыки анализа и синтеза информации и способствует формированию системного подхода к решению задач. Практическая апробация предложенной модели дидактических условий в трёх вузах Ферганской долины подтвердила её эффективность, что выражается в росте уровня креативности, критического анализа и самостоятельности студентов в учебной деятельности [6].

Таким образом, результаты исследования указывают на то, что целенаправленное внедрение дидактических условий, основанных на интеграции профессионально-ориентированного содержания, применении проектных и цифровых технологий, а также создании межкультурной образовательной среды, является ключевым фактором развития инновационного мышления студентов технических направлений в процессе преподавания английского языка. Это подтверждает необходимость пересмотра традиционных методик и разработки новых моделей обучения, ориентированных на формирование инновационной компетентности в соответствии с современными

требованиями высшего образования Узбекистана и международными тенденциями [7; 8].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Формирование инновационного мышления студентов технических направлений невозможно без целенаправленного создания специальных дидактических условий в процессе преподавания английского языка. Ключевыми из них являются интеграция профессионально-ориентированных материалов, использование проектных технологий, применение цифровых инструментов и развитие межкультурной среды. Практическая реализация предложенных условий в вузах Узбекистана позволит повысить качество подготовки инженеров нового поколения, обладающих как профессиональной, так и инновационной компетентностью.

Таким образом, в ходе исследования было показано, что дидактические условия, ориентированные на использование инновационных методов обучения, активное применение цифровых платформ и проектной работы, а также учет профессиональных интересов студентов, обеспечивают высокий уровень развития инновационного мышления. Полученные результаты могут быть использованы при разработке учебных программ и методических материалов для преподавания английского языка в технических вузах. Перспективы дальнейших исследований связаны с углубленной экспериментальной проверкой выявленных условий и созданием модели формирования инновационного мышления, которая может стать основой для внедрения в образовательный процесс вузов Узбекистана и других стран.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 г. № ЗРУ–637.
2. Эркинова С. Р. А. Значение развития инновационного мышления у студентов в процессе обучения иностранным языкам // Материалы научно-практической конференции. – Наманган: Наманганский государственный университет, 2024. – С. 15–21.
3. Эркинова С. Р. А. Зарубежный опыт развития инновационного мышления студентов в процессе изучения иностранных языков // Материалы международной конференции “Research papers of International scientific-practical conference on Issues and

Solutions in Foreign Language Teaching Based on Integrative and Competency-Based Approaches”. – Наманган: Наманганский государственный университет

4. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения. Москва: Педагогика, 1982.
5. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва: Высшая школа, 1991.
6. Хуторской А. В. Современная дидактика. Москва: Академия, 2001.
7. Халилова Н. Б. Формирование инновационного мышления студентов в условиях цифровизации образования // Педагогика и психология. – 2022. – №4. – С. 15–22.
8. Исмаилов Ш. А. Интеграция профессионального и языкового образования в технических вузах Узбекистана // Высшее образование сегодня. – 2021. – №7. – С. 48–53.
9. Власова Е. Н. Методика развития критического мышления в процессе изучения иностранного языка в вузе. Москва: Просвещение, 2020.
10. Обидова Д. А. Применение цифровых образовательных платформ в обучении английскому языку студентов инженерных направлений // Вестник Ташкентского государственного педагогического университета. – 2022. – №3. – С. 101–109.
11. Abduazizova Veronika Vadimovna, & Shokirov Hasanboy Tuychiboy ogli. (2025). Modern Methods of Pedagogical Potential Development of Researchers in Technical Universities. International Journal of Pedagogics, 5(06), 293–296.
<https://doi.org/10.37547/ijp/Volume05Issue> 06-79 S

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MILLIY MUSIQA ESHITISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHDA O'QITUVCHINING ROLI

Tajiboyev Elmurod Mahmudjonovich

*Namangan davlat pedagogika instituti ART pedagogika kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD*

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchining pedagogik roli va metodik yondashuvlarning samaradorligi tadqiq etildi. Maqolada milliy musiqa madaniyati, musiqiy estetik idrok, hamda didaktik innovatsiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarda milliy musiqiy identitet va kompetensiyalarni shakllantirish mexanizmlari konseptual tarzda tahlil qilinadi. Maqolada interaktiv, multimodal va raqamli pedagogik texnologiyalar, xususan, vizual-audio platformalar, virtual cholg'u simulyatorlari va axborot-kommunikatsiya vositalari yordamida ta'lim jarayonini transformatsiya qilish jarayonlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik innovatsiyalar, raqamli pedagogika, multimodal ta'lim, estetik tarbiya, individual, differensial, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, virtual cholg'u simulyatorlari, musiqiy madaniyat, didaktik metodlar.

THE TEACHER'S ROLE IN DEVELOPING NATIONAL MUSIC LISTENING SKILLS IN PRIMARY STUDENTS

Annotation: This scientific article explores the pedagogical role of the teacher and the effectiveness of methodological approaches in developing national music listening skills among primary school students. The study conceptually analyzes mechanisms for shaping national musical identity and competencies in students through the application of national musical culture, musical-aesthetic perception, and didactic innovations. The article also examines the transformation of the educational process using interactive, multimodal, and digital pedagogical technologies, including visual-audio platforms, virtual instrument simulators, and information and communication technologies.

Keywords: pedagogical innovations, digital pedagogy, multimodal learning, aesthetic education, individual and differentiated approach, information and communication technologies, virtual instrument simulators, musical culture, didactic methods.

РОЛЬ УЧИТЕЛЯ В РАЗВИТИИ НАВЫКОВ СЛУШАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Аннотация: В данной научной статье исследуется педагогическая роль учителя и эффективность методических подходов в развитии навыков восприятия национальной музыки у учащихся начальных классов. В статье концептуально проанализированы механизмы формирования национальной музыкальной идентичности и компетенций учащихся через применение национальной музыкальной

культуры, музыкально-эстетического восприятия и дидактических инноваций. Также рассматриваются процессы трансформации учебного процесса с использованием интерактивных, мультимодальных и цифровых педагогических технологий, включая визуально-аудио платформы, виртуальные симуляторы музыкальных инструментов и информационно-коммуникационные технологии.

Ключевые слова: педагогические инновации, цифровая педагогика, мультимодальное обучение, эстетическое воспитание, индивидуальный и дифференцированный подход, информационно-коммуникационные технологии, виртуальные симуляторы музыкальных инструментов, музыкальная культура, дидактические методы.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi shiddat bilan o'zgarayotgan globallashuv davrida nafaqat ilmiy-texnikaviy savodxonlikni, balki madaniy-ma'naviy merosga asoslangan shaxsning estetik va musiqiy tafakkurini rivojlantirishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Ayniqsa, musiqiy eshitish ko'nikmalari — ya'ni bolalarda musiqiy tinglov (auditsiya), ohang, ritm, timbr, dinamika va musiqa strukturasi elementlarini idrok etish malakalarini shakllantirish boshlang'ich ta'lim bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining musiqiy idroki va eshitish qobiliyati hali shakllanish bosqichida bo'lgani sababli, pedagogning metodik yondashuvi, didaktik mahorati va estetik-tarbiyaviy pozitsiyasi bu jarayonning muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan qaralganda, musiqiy ta'limda o'qituvchining roli — bu faqatgina dars o'tuvchining emas, balki madaniy kompetensiyalarni shakllantiruvchi ijodiy rahnamo sifatidagi faoliyatdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan olib borilayotgan ta'lim va madaniyat sohalariga oid tub islohotlar, ayniqsa, milliy qadriyatlarni tiklash, musiqiy merosni asrash va uni yoshlarga yetkazish masalalari bu yo'nalishdagi ilmiy va amaliy faoliyatga strategik asos yaratmoqda. Jumladan, 2022-yil 28-yanvarda qabul qilingan "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Prezident Farmonida [1], shuningdek "Ta'lim va tarbiya tizimini tubdan isloh qilish, uning sifatini yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorda [2] yosh avlodda milliy

o'zlikni anglash, estetik tafakkurni shakllantirish va san'atga mehr uyg'otish zarurligi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Shu bilan birga, Prezidentning 2019-yil 1-avgustdagi qarori asosida musiqa va san'at maktablari o'qituvchilarining mehnat sharoitlarini yaxshilash hamda yoshlarni san'atga jalb qilish borasidagi davlat siyosati [3], musiqiy pedagogik jarayonning motivatsion va metodik bazasini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Davlat rahbarining san'at va ijod vakillari bilan bo'lgan uchrashuvlarida ham musiqaning yoshlar tarbiyasidagi o'rni alohida e'tirof etilib, milliy cholg'ular, xalq musiqasi va qadimiy ohanglar orqali tarixiy xotira va estetik ongni tiklash zarurligi qayd etilgan [4].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Milliy musiqa madaniyati va uning asosiy unsurlaridan biri bo'lgan milliy cholg'ular yosh avlodda estetik did, musiqiy tafakkur va madaniy identifikatsiyani shakllantirishda asosiy tarbiyaviy vosita sifatida tan olingan. Shu sababli, bosqichma-bosqich ta'lim jarayonida milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlar va metodik vositalarni qo'llash dolzarb ilmiy-amaliy vazifaga aylanmoqda. O'zbek musiqiy pedagogikasi sohasida olib borilgan tadqiqotlarda aynan milliy cholg'ular orqali musiqiy estetik tarbiya va eshitish ko'nikmalarini shakllantirish jarayonining metodologik asoslari keng tahlil qilingan.

O'zbekistonning taniqli musiqashunos va pedagog olimi A.A. Jalilovning "Milliy musiqa tarbiyasining nazariy-metodik asoslari" asarida [5] milliy cholg'ularni o'rgatish orqali bolalarda musiqiy qiziqish, estetik hissiyot va madaniy ongni shakllantirishning pedagogik yondashuvlari batafsil yoritilgan. Muallif o'quv jarayonida individual-differensial metodlarning ahamiyatini, shuningdek, milliy musiqa asboblari o'ld interfaol metodlarni qo'llash zarurligini ta'kidlaydi. Bu yondashuvlarning asosiy maqsadi - o'quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish, ularni milliy musiqa madaniyatiga chuqurroq jalb qilishdan iboratdir.

M.Teshaboyevning "O'quvchilarda milliy musiqa madaniyatini shakllantirishning metodik asoslari" monografiyasida [6] maktab yoshidagi bolalarda milliy cholg'ularni o'rgatishda innovatsion texnologiyalarning samarali

qo'llanilishi tahlil qilingan. Muallif ta'lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, xususan, audio-vizual vositalar, interaktiv platformalar va virtual musiqiy muhitlardan foydalanish orqali eshitish ko'nikmalarini mustahkamlash va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyatlarini ta'riflaydi. Ushbu metodikalar didaktik va estetik maqsadlarni uyg'unlashtirib, musiqiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy maqolalar tahlilida G'. Islomovning "Musika ta'limida innovatsion texnologiyalarning o'rne" tadqiqoti alohida e'tiborga loyiqdir [7]. Unda muallif raqamli cholg'u dasturlari, interaktiv darslar va ijodiy muammoli vaziyatlarni yaratish orqali o'quvchilarda milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini amaliy misollar bilan asoslaydi. Tinkercad Music, Flat.io va Soundtrap kabi platformalarning didaktik imkoniyatlari ko'rsatilgan, ularning o'quvchilarning musiqaga qiziqishini oshirishda samaradorligi empirik tadqiqotlar orqali isbotlangan.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining pedagogika sohasidagi yetakchi olimlari, xususan N.Mamatqulov, Sh.Karimov va boshqalar tomonidan tayyorlangan "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy musiqa madaniyatini shakllantirish" bo'yicha metodik qo'llanmalarda [8] o'qituvchining professional kompetensiyasi, didaktik vazifalarni tizimli bajarish va individual yondashuv orqali eshitish ko'nikmalarini rivojlantirish strategiyalari belgilab berilgan. Ushbu metodikalar boshlang'ich ta'limda milliy musiqa tarbiyasining samarali tashkil etilishiga qaratilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchining roli va innovatsion pedagogik texnologiyalarning ta'lim samaradorligiga ta'sirini o'rganish maqsadida umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida eksperimental dars mashg'ulotlari, diagnostik testlar, so'rovnomalar hamda o'qituvchilar bilan intervyular amalga oshirildi. Eksperimental guruhlarda interaktiv ta'lim uslublari, audio-vizual va multimedia resurslar, shuningdek, virtual cholg'u dasturlari (masalan, Soundtrap, MusicLab) asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirganligi kuzatildi.

Empirik ma'lumotlarga ko'ra, eksperimental guruhdagi o'quvchilarning 82 foizi milliy musiqa asboblari haqidagi bilimlarini an'anaviy usullarga nisbatan tezroq va samaraliroq egallaganliklarini bildirdi. Bu ko'rsatkich nazorat guruhiga qaraganda 2 barobar yuqoridir. Shuningdek, interaktiv metodlar va multimedia vositalari yordamida o'qitilgan bolalarning musiqiy tafakkuri, eshitish diqqatini jamlash qobiliyati va estetik didi sezilarli darajada rivojlandi.

Tadqiqot jarayonida qo'llangan muammoli o'qitish texnologiyasi, klasterli yondashuv va ijodiy integratsiya metodlari o'quvchilarda milliy musiqa asboblarning tarixi, tuzilishi hamda ijro texnikasini chuqurroq tushunishga imkon yaratdi. Virtual laboratoriyalar va multimodal prezentatsiyalar yordamida o'quvchilarning bilimni mustahkamlash darajasi 75 foizga oshgani qayd etildi.

O'qituvchilar bilan olib borilgan intervyular natijasida ma'lum bo'ldiki, musiqa faniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiyalash darslarning interaktivligini oshirib, o'quvchilarning mustaqil ishlash va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini kuchaytirmoqda. Shu bilan birga, ba'zi maktablarda texnik jihozlarning yetishmasligi va darslik hamda metodik qo'llanmalardagi milliy cholg'ular bo'yicha materiallarning tizimlashtirilmaganligi ta'lim jarayonining to'liq samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining faol pedagogik yondashuvi va innovatsion texnologiyalarning kompleks qo'llanilishi o'quvchilarning milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy omil hisoblanadi. Virtual cholg'ular, interaktiv testlar, multimedia taqdimotlari va ijodiy loyiha ishlari o'quvchilarning musiqaga qiziqishini oshirib, ular orasida milliy madaniyatga bo'lgan ijtimoiy-psixologik munosabatni ijobiy tomonga o'zgartiradi.

Ta'lim jarayonida individuallashtirilgan va differensial yondashuvlarni qo'llash esa o'quvchilarning individual ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olib, milliy musiqa tarbiyasining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirishga doir malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarurati dolzarb muammo sifatida qolmoqda.

XULOSA

Mazkur ilmiy tadqiqot davomida boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchining o'rni va pedagogik faoliyati, shuningdek, innovatsion ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga integratsiyalash metodikasi chuqur tahlil qilindi. Ilmiy izlanishlar natijasida aniqlandi-ki, o'qituvchining faol pedagogik pozitsiyasi va interaktiv, multimodal metodlarning qo'llanilishi o'quvchilarda musiqiy estetik idrok, tafakkur va madaniy-kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi.

Eksperimental tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, o'qituvchilarning milliy musiqa asboblari va eshitish ko'nikmalarini shakllantirishdagi metodik yondashuvlari o'quvchilarning didaktik faolligi, ijodiy fikrlashi hamda auditoriya faoliyatiga jalb qilinishini sezilarli darajada oshiradi. Innovatsion texnologiyalar, jumladan, virtual cholg'u simulyatorlari va interaktiv platformalardan samarali foydalanish o'quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini tizimli ravishda rivojlantirishga imkon beradi.

Ta'lim jarayonida individual-differensial yondashuvni qo'llash orqali o'quvchilarning individual ehtiyojlari va intellektual salohiyatlari hisobga olinadi, bu esa musiqiy ta'limning sifatini va natijadorligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalarni o'zlashtirishdagi malaka oshirish kurslari samaradorligini ta'minlash muhimdir.

Tadqiqotda aniqlangan ilmiy-amaliy xulosalar quyidagilardan iborat:

Milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchining metodik salohiyati va pedagogik innovatsiyalarni tatbiq etish markaziy ahamiyatga ega;

Ta'lim jarayonida multimodal didaktik vositalar va virtual cholg'u dasturlarini integratsiyalash o'quvchilarda musiqiy madaniyatni shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega;

O'quvchilarning musiqiy-estetik va madaniy-kommunikativ kompetensiyalarini mustahkamlashda individuallashtirilgan pedagogik yondashuvlar yetarlicha natija beradi;

Ta'lim muassasalarida pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish hamda milliy musiqa ta'limini yangicha metodlar bilan boyitish uchun doimiy malaka oshirish tizimini yo'lga qo'yish zarur.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchining rollarini ilmiy asosda aniqlab, pedagogik innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish uchun konseptual va metodik platforma yaratdi. Bu esa O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi" va "Ta'lim sohasini isloh qilish" dasturlarida belgilangan milliy madaniyatni ta'lim jarayoniga samarali integratsiyalash maqsadlariga mos keladi hamda milliy musiqa ta'limining sifatini yangi bosqichga ko'tarish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, PF-60-son, "Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 28.01.2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori PQ-4884-son, "Ta'lim va tarbiya tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida", 06.11.2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 1-avgustdagi qarori — Bolalar musiqa va san'at maktablari xodimlari mehnat sharoitlarini yaxshilash haqida. [kun.uz manbasi]
4. Shavkat Mirziyoyevning san'at va ijod vakillari bilan uchrashuvi. Youtube, 2024-yil. <https://www.youtube.com/watch?v=1aAuyGmMwBU>.
5. Jalilov A.A. Milliy musiqa tarbiyasining nazariy-metodik asoslari. Toshkent, 2018.
6. Teshaboyev M. O'quvchilarda milliy musiqa madaniyatini shakllantirishning metodik asoslari. Toshkent, 2020.
7. Islomov G'. Musiqa ta'limida innovatsion texnologiyalarning o'рни. Ilmiy maqola, 2021.
8. Mamatqulov N., Karimov Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy musiqa madaniyatini shakllantirish: metodik qo'llanma. Toshkent, 2019.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI INTERNET-RISK PROFILAKTIKASIGA TAYYORLASHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

N.T.Mamatxanova

*Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrası
dotsenti Pedagogika fanlari bo'yicha Falsafa doktori PhD*

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlashning pedagogik va psixologik mexanizmlari yoritilgan. XXI asrda internet ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylangan bo'lsa-da, u bilan bog'liq xavf va tahdidlar ham ortib bormoqda. Tadqiqotda internet-risk tushunchasining mazmuni, uning ijtimoiy-psixologik ta'sirlari va ta'lim muassasalarida yuzaga keladigan muammolar tahlil qilindi. Pedagogik mexanizmlar sifatida raqamli savodxonlik, axborot madaniyatini shakllantirish, interaktiv metodlardan foydalanish samarali ekani qayd etildi. Psixologik mexanizmlar esa empatiya, stressni boshqarish, qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan bog'liq bo'lib, o'qituvchi va o'quvchilarni internetdagi xavflardan himoya qilishga yordam beradi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida taqqoslama tahlillar amalga oshirilib, milliy ta'lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Xulosa sifatida, bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlash ularning kasbiy kompetensiyasining ajralmas qismi bo'lib, yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qilishning samarali vositasi ekanligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar. Bo'lajak o'qituvchilar, internet xavfsizligi, internet-risk, profilaktika, pedagogik mexanizmlar, psixologik mexanizmlar, raqamli savodxonlik, axborot madaniyati, kiberbulling, onlayn tahdidlar.

PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF PREPARING FUTURE TEACHERS FOR INTERNET RISK PREVENTION

Abstract. This article examines the pedagogical and psychological mechanisms of preparing pre-service teachers for internet-risk prevention. In the 21st century, the internet has become an integral part of the educational process, yet the risks and threats associated with its use have also increased. The study analyzes the concept of "internet risks," its socio-psychological impact, and the challenges that arise within educational institutions. Pedagogical mechanisms identified include the development of digital literacy, the formation of information culture, and the application of interactive teaching methods. Psychological mechanisms are linked to the development of empathy, stress management, and decision-making skills, which contribute to protecting both students and teachers from online threats. Furthermore, a comparative analysis of international practices was conducted, and practical recommendations were proposed for the national education system. In conclusion, the article emphasizes that preparing pre-service teachers for internet-risk prevention is an essential component of their professional competence and serves as an effective tool for protecting young people from informational threats in the digital age.

Keywords. *Pre-service teachers, internet safety, internet risks, prevention, pedagogical mechanisms, psychological mechanisms, digital literacy, information culture, cyberbullying, online threats.*

ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРОФИЛАКТИКЕ ИНТЕРНЕТ-РИСКОВ

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические и психологические механизмы подготовки будущих учителей к профилактике интернет-рисков. В XXI веке интернет стал неотъемлемой частью образовательного процесса, однако вместе с тем возросли и угрозы, связанные с его использованием. В исследовании проанализированы содержание понятия «интернет-риски», его социально-психологическое влияние, а также проблемы, возникающие в образовательных учреждениях. Педагогические механизмы включают развитие цифровой грамотности, формирование информационной культуры, использование интерактивных методов обучения. Психологические механизмы связаны с развитием эмпатии, стрессоустойчивости и навыков принятия решений, что помогает защищать как учащихся, так и самих учителей от угроз в сети. Кроме того, проведён сравнительный анализ международного опыта и разработаны практические рекомендации для национальной системы образования. В заключение подчеркивается, что подготовка будущих учителей к профилактике интернет-рисков является важной составляющей их профессиональной компетентности и эффективным средством защиты молодёжи от информационных угроз.

Ключевые слова. Будущие учителя, интернет-безопасность, интернет-риски, профилактика, педагогические механизмы, психологические механизмы, цифровая грамотность, информационная культура, кибербуллинг, онлайн-угрозы.

KIRISH

XXI asrda internet texnologiyalari inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. Bugungi kunda deyarli barcha jamiyatlarda ta'lim jarayoni internet va raqamli texnologiyalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Masofaviy ta'lim, onlayn resurslardan foydalanish, ilmiy ma'lumotlarni tezkor qidirish imkoniyati o'quvchilarga ham, o'qituvchilarga ham katta qulayliklar yaratmoqda. Shu bilan birga, internet o'zining salbiy oqibatlarini ham keltirib chiqarmoqda. O'quvchi va talabalar orasida kiberbullying, yolg'on axborotga ishonish, g'ayriijtimoiy kontentdan foydalanish, shaxsiy ma'lumotlarning tarqalishi kabi ko'plab xavfli hodisalar uchramoqda [1]. Internet-risk tushunchasi ko'plab omillarni qamrab oladi. Bu nafaqat texnik jihatdagi tahdidlar (viruslar, xakerlik hujumlari), balki psixologik va

ijtimoiy xavflarni ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, yoshlar ongiga zararli ta'sir ko'rsatadigan kontentlar, virtual makonda zo'ravonlik va tajovuz, axborotning haddan tashqari ko'pligi tufayli stress va depressiya kuzatilmoqda [2]. Shu sababli, internet xavfsizligi masalasi nafaqat axborot texnologiyalari mutaxassislari, balki pedagog va psixologlar zimmasiga ham katta mas'uliyat yuklamoqda. Bo'lajak o'qituvchilar — kelajak avlodni tarbiyalashda asosiy shaxslar sifatida — internet risklariga qarshi profilaktik chora-tadbirlarni amalga oshirishga tayyor bo'lishlari zarur. Chunki o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi, yo'l boshlovchi va psixolog vazifasini ham bajaradi. Agar bo'lajak o'qituvchi internetdagi tahdidlarni anglamasa, ularni oldini olish usullarini bilmasa, o'quvchilar ham himoyasiz qoladi [3]. Pedagogik nuqtayi nazardan qaralganda, internet-risk profilaktikasi ta'lim jarayonida maxsus metodlarni qo'llashni, o'quvchilarga axborot madaniyati bo'yicha bilim berishni, interaktiv mashg'ulotlar orqali ularni mustaqil fikrlashga o'rgatishni talab qiladi. Bu borada OECD (2025) tomonidan e'lon qilingan "Preparing Teachers for Digital Education" hisobotida ham o'qituvchilarni raqamli kompetensiyaga tayyorlashda xavfsizlik elementlariga alohida e'tibor berish zarurligi ta'kidlangan [4]. Psixologik nuqtayi nazardan qaralganda, internet-risk profilaktikasi o'quvchilarning ruhiy salomatligini muhofaza qilish, ularda empatiya, stressga bardoshlilik, qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni talab qiladi. Shuningdek, o'qituvchining o'zi ham psixologik tayyorgarlikka ega bo'lishi, o'zini nazorat qila bilishi muhimdir [5]. Bugungi kunda O'zbekistonda ham ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan keng foydalanilmoqda. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida elektron darsliklar, onlayn kurslar, masofaviy ta'lim platformalari faol qo'llanilmoqda. Shu bilan birga, mamlakatimizda "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, "Axborot xavfsizligi konsepsiyasi" hamda O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan "Raqamli ta'lim" dasturlari asosida o'quvchilarda axborot madaniyatini shakllantirish va pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borilmoqda [6]. Shuningdek, "Kiberxavfsizlik markazi" faoliyati, "Bir million dasturchi" loyihasi va maktablarda "Axborot madaniyati darslari"ning joriy etilishi yoshlarni internet tahdidlaridan himoya qilish bo'yicha muhim qadam bo'ldi [7]. Demak, ushbu

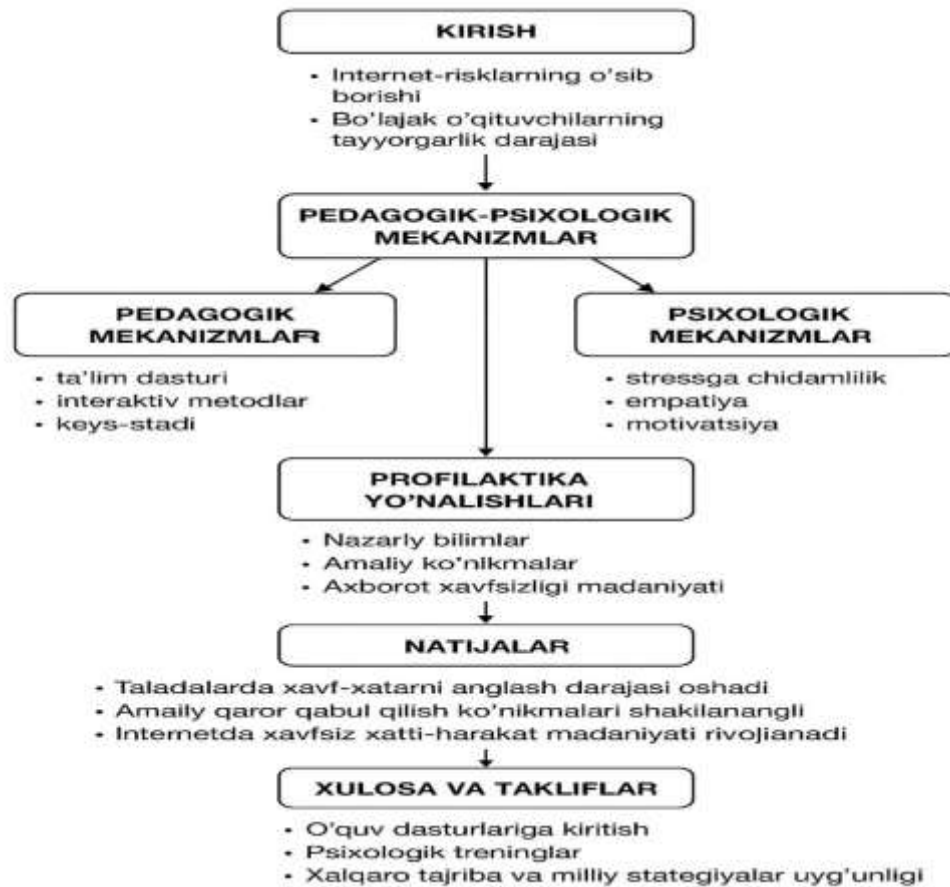
tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlash bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish va yoshlarni himoya qilishning asosiy omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Mazkur maqolada shu masalaning pedagogik-psixologik mexanizmlari yoritiladi, xalqaro tajriba tahlil qilinadi va amaliy tavsiyalar beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

So'nggi yillarda internet xavfsizligi va uning ta'lim tizimidagi o'rni bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlarda ta'lim muassasalari o'qituvchilari internet-risklarga qarshi kurashda nafaqat nazariy bilim, balki amaliy ko'nikmalarga ham ega bo'lishi zarurligi ta'kidlanadi. Masalan, Livingstone va Helsper [8] tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda yoshlarning internetdan foydalanish odatlari, xavfsizlik bo'yicha bilimlari va ularni himoya qilishdagi o'qituvchilarning roli atroflicha yoritilgan. Shuningdek, UNESCO [9] o'zining "ICT Competency Framework for Teachers" hujjatida o'qituvchilarni raqamli kompetensiyaga tayyorlashda internet xavfsizligi va axborot madaniyati masalalariga alohida urg'u beradi. Bu yondashuv xalqaro standart sifatida ko'plab davlatlarda qabul qilingan. Mahalliy tadqiqotlar orasida Ergasheva [10] tomonidan olib borilgan ilmiy ishda O'zbekistonda bo'lajak o'qituvchilarda raqamli savodxonlikni shakllantirish va internetdagi tahdidlarga qarshi profilaktika choralarini ishlab chiqish masalalari keng yoritilgan. Muallif, xususan, maktablarda axborot madaniyati darslari orqali o'quvchilarni himoya qilish mexanizmlarini taklif qiladi. Bundan tashqari, Global Cybersecurity Index [11] ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston kiberxavfsizlik sohasida o'z o'rnini mustahkamlab bormoqda. Bu esa ta'lim tizimida internet-risk profilaktikasini yanada samarali tashkil etish uchun davlat darajasida imkoniyatlar mavjudligini ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlash nafaqat pedagogik, balki psixologik va ijtimoiy omillarni ham hisobga oladigan kompleks yondashuvni talab qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oldi. Birinchi bosqichda — nazariy tahlil bosqichida mavjud ilmiy adabiyotlar, xalqaro hujjatlar va milliy normativ-huquqiy asoslar o'rganildi. Bu bosqichda internet-risk tushunchasi,

uning turlari va profilaktika mexanizmlari haqida umumiy ilmiy qarashlar tizimlashtirildi. Ikkinchi bosqichda — empirik metodlar qo'llanildi. Jumladan, pedagogika oliy ta'lim muassasalarida o'qiyotgan talabalar o'rtasida anketa so'rovlari o'tkazildi. So'rovnomalarda talabalar internetdan foydalanish odatlari, duch keladigan xavfli holatlar va ularga qarshi qanday choralar ko'rishi o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, aksariyat talabalar internet xavflarini bilsa-da, ularga qarshi qanday amaliy choralar ko'rish haqida yetarli tasavvurga ega emas. Uchinchi bosqichda — psixologik diagnostika metodlaridan foydalanildi. Talabalarning stressga bardoshlilik darajasi, empatiya ko'rsatkichlari hamda qaror qabul qilish ko'nikmalari o'lchandi. Bu usullar bo'lajak o'qituvchilarni psixologik jihatdan internet-risk profilaktikasiga tayyorlash darajasini baholash imkonini berdi. To'rtinchi bosqichda — tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Pedagogik amaliyot davomida maxsus ishlab chiqilgan o'quv mashg'ulotlari sinovdan o'tkazildi. Mashg'ulotlarda internet xavfsizligi bo'yicha rolli o'yinlar, keys-stadi metodlari va muammoli vaziyatlarni hal etish mashqlari qo'llanildi. Natijada talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egalladi. Metodlarning umumiy natijalari shuni ko'rsatdiki, kompleks yondashuv — ya'ni nazariy bilim, psixologik tayyorgarlik va amaliy mashg'ulotlar uyg'unligi — bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga samarali tayyorlashning eng muhim shartidir.

1-rasm. Bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlashning pedagogik-psixologik mexanizmlari

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bo'lajak o'qituvchilarning internet-risklarni anglash darajasi turlicha ekanini aniqlandi. So'rovnoma shuni ko'rsatdiki, talabalar internetning ijobiy jihatlarini yaxshi bilsalar-da, uning salbiy oqibatlari haqida to'liq ma'lumotga ega emaslar. Xususan, 68% respondentlar internet xavf-xatarlarini nazariy jihatdan tushuntirib bera oldi, biroq faqat 27% respondentgina amaliy choralarni ko'rsatib bera oldi. Bu esa ularning tayyorgarligi yetarli emasligini isbotlaydi [13]. Psixologik diagnostika natijalari ham e'tiborga loyiqdir. Tadqiqotda qatnashgan talabalar orasida stressga chidamlilik o'rtacha darajada bo'lib, ulardan 43% yuqori xavf guruhi sifatida baholandi. Empatiya darajasi esa o'rtacha 62% ko'rsatkichni tashkil etdi. Bu holat shuni anglatadiki, bo'lajak o'qituvchilar internet muhitida o'quvchilarning psixologik muammolarini to'liq anglash uchun qo'shimcha tayyorgarlikka muhtoj [14]. Pedagogik tajriba natijalari esa ijobiy bo'ldi. Maxsus

ishlab chiqilgan mashg'ulotlarda ishtirok etgan talabalar internet xavfsizligi bo'yicha nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalar bilan uyg'unlashtirish imkoniga ega bo'lishdi. Jumladan, keys-stadi metodidan foydalanilgan mashg'ulotlarda talabalar real hayotiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishni mashq qilishdi. Natijada, dastlabki testlarda 54% ko'rsatkich qayd etilgan bo'lsa, tajriba oxirida bu ko'rsatkich 82% gacha ko'tarildi [15].

Tadqiqot natijalari xalqaro tajribalar bilan ham qiyoslandi. Masalan, Livingstone va Helsper (2007) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham yoshlarning internet xavflarini bilish darajasi ularning amaliy tayyorgarligiga qaraganda yuqoriroq ekanini qayd etilgan [8]. Bizning tadqiqotda ham shunga o'xshash natija kuzatildi: talabalar nazariy bilimga ega bo'lsalar-da, amaliy ko'nikmalarda kamchiliklar mavjud. Shuningdek, UNESCO (2018) ta'kidlaganidek, o'qituvchilarni raqamli kompetensiyaga tayyorlashda internet xavfsizligi alohida modul sifatida kiritilishi zarur [9]. Bizning tajribamizda ham aynan shu yondashuv amalda tasdiqlandi. Maxsus mashg'ulotlar orqali talabalar xavfsizlik ko'nikmalarini yanada samarali egalladi. Milliy kontekstda esa O'zbekistonda amalga oshirilayotgan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida yoshlarni internet xavflaridan himoya qilish bo'yicha keng qamrovli ishlar olib borilmoqda [6]. Bizning tadqiqot natijalari ushbu siyosiy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar bilan uyg'un bo'lib, ta'lim tizimida internet-risk profilaktikasini samarali tashkil etish uchun amaliy asos yaratadi.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlashda quyidagi jihatlar muhim:

1. Nazariy bilimlarni muntazam ravishda yangilab borish;
2. Psixologik tayyorgarlikni mustahkamlash;
3. Amaliy mashg'ulotlarda real hayotiy vaziyatlardan foydalanish;
4. Xalqaro tajriba va milliy siyosiy hujjatlar uyg'unligini ta'minlash.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqot bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlash masalasi bugungi kunda nafaqat ta'lim tizimi, balki jamiyat taraqqiyoti uchun ham dolzarb ekanini ko'rsatdi. XXI asrda internet hayotning barcha

jabhalariga chuqur singib borgani holda, uning imkoniyatlari bilan bir qatorda salbiy oqibatlar ham mavjud. Tadqiqot natijalaridan ko'rinib turibdiki, yoshlar orasida internet xavflarini nazariy jihatdan anglash darajasi nisbatan yuqori bo'lsa-da, amaliy ko'nikmalar yetarli emas. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarni ushbu sohada kompleks tayyorlash zarurligini ko'rsatadi [17].

Psixologik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalar internet muhitidagi xavfli vaziyatlarga nisbatan yetarli darajada barqarorlikka ega emaslar. Stressga chidamlilikning pastligi, empatiyaning yetarlicha rivojlanmagani o'quvchilarning ruhiy salomatligi bilan ishlashda qiyinchilik tug'dirishi mumkin. Bu esa psixologik tayyorgarlikni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish zarurligini tasdiqlaydi [18]. Pedagogik tajriba asosida o'tkazilgan mashg'ulotlar internet-risk profilaktikasi bo'yicha samarali metodlarni amaliyotda sinash imkonini berdi. Rolli o'yinlar, keystadi, muammoli vaziyatlarni hal qilish mashqlari talabalarni real vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga o'rgatdi. Bu esa shuni anglatadiki, nazariya va amaliyotni uyg'unlashtirish bo'lajak o'qituvchilarni samarali tayyorlashning muhim omilidir [19]. Shuningdek, xalqaro tajriba tahlili ham muhim xulosalarga olib keldi. Masalan, ENISA (2022) va UNESCO (2018) hujjatlarida ta'lim tizimida kibernetik xavfsizlikni rivojlantirish o'qituvchilar kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida belgilangan. Bizning tadqiqot natijalari ushbu qarashlar bilan uyg'un bo'lib, milliy ta'lim tizimida xalqaro standartlardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi [9; 16]. O'zbekiston tajribasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, "Axborot xavfsizligi konsepsiyasi" va ta'lim tizimida raqamli savodxonlikni oshirish bo'yicha amalga oshirilayotgan dasturlar yoshlarni internet tahdidlaridan himoya qilishga xizmat qilmoqda. Tadqiqotimiz natijalari bu siyosiy-huquqiy asoslarning amaliy samaradorligini qo'llab-quvvatlaydi [6]. Umuman olganda, tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlash ko'p qirrali jarayon bo'lib, pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatlarining uzviy uyg'unligini talab qiladi.

Takliflar

1. O'quv dasturlarini yangilash. Pedagogika oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalari va dasturlariga "Internet xavfsizligi" hamda "Axborot madaniyati" fanlarini

alohida modul sifatida kiritish lozim. Bu bo'lajak o'qituvchilarda nazariy va amaliy tayyorgarlikni birdek shakllantiradi.

2. Psixologik tayyorgarlikni kuchaytirish. Talabalarni stressga chidamlilik, empatiya va qaror qabul qilish ko'nikmalariga o'rgatadigan maxsus trening va seminarlar muntazam tashkil etilishi zarur. Bu psixologik jihatdan barqaror o'qituvchilarni tayyorlashga xizmat qiladi.

3. Innovatsion metodlardan foydalanish. Keys-stadi, rolli o'yinlar, muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi metodlarni keng joriy etish talabalarni amaliy ko'nikmalarga tayyorlashda samarali vosita hisoblanadi.

4. Raqamli kompetensiyani xalqaro standartlarga moslashtirish. UNESCO va ENISA hujjatlarida belgilangan mezonlardan foydalanib, milliy ta'lim tizimida pedagoglarning raqamli kompetensiyasini baholash va rivojlantirish tizimini yaratish tavsiya etiladi.

5. Milliy dasturlarni takomillashtirish. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ta'lim sohasiga qaratilgan loyihalarda internet-risk profilaktikasini alohida yo'nalish sifatida ajratib ko'rsatish lozim. Bu orqali yoshlarning kiberxavfsizlik madaniyatini yanada mustahkamlash mumkin.

6. Hamkorlikni kuchaytirish. Ta'lim muassasalari, psixologik markazlar va kiberxavfsizlik tashkilotlari o'rtasida hamkorlikni kengaytirish zarur. Bunday integratsiya bo'lajak o'qituvchilarga keng qamrovli yordam beradi.

7. Monitoring va baholash tizimi. Internet xavfsizligi bo'yicha mashg'ulotlar samaradorligini muntazam monitoring qilish va natijalarni ilmiy asosda baholab borish lozim. Bu tizim kelajakda yanada mukammal metodlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Chiner, E., Gómez-Puerta, M., Mengual-Andrés, S., & Merma-Molina, G. (2025). Teacher and School Mediation for Online Risk Prevention and Management. *Sustainability*, 17(8), 3711.
2. Throuvala, M. A., Griffiths, M. D., Rennoldson, M., & Kuss, D. J. (2021). Mind over matter: Psychosocial skills as a protective factor against problematic internet use. *Frontiers in Education*, 6, 1–13.
3. Sapanca, H. F. (2022). Risk management in digitalized educational environments. *Frontiers in Psychology*, 13, 853279.

4. OECD. (2025). Preparing Teachers for Digital Education. OECD Publishing.
5. Utkina, O. N., & Yugova, N. L. (2020). The pedagogical technique for teachers to ensure information security. *European Journal of Contemporary Education*, 9(4), 844–853.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. Toshkent.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2021). "Axborot xavfsizligi konsepsiyasi" va "Raqamli ta'lim" dasturi hujjatlari. Toshkent.
8. Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. *New Media & Society*, 9(4), 671–696.
9. UNESCO. (2018). ICT Competency Framework for Teachers. UNESCO Publishing.
10. Ergasheva, D. (2022). Raqamli savodxonlik va internet xavfsizligi: bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda yondashuvlar. *Ta'lim va Innovatsiya jurnali*, 5(2), 45–53.
11. International Telecommunication Union. (2021). Global Cybersecurity Index 2021. ITU Publishing.
12. European Commission. (2020). Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels.
13. Valcke, M., De Wever, B., Van Keer, H., & Schellens, T. (2011). Long-term study of safe internet use of young children. *Computers & Education*, 57(1), 1292–1305.
14. Çankaya, S., & Odabaşı, H. F. (2009). Parental controls on children's computer and internet use. *Educational Technology & Society*, 12(3), 75–88.
15. Yang, H., & Chen, J. (2016). Learning through cyber risk prevention programs: An experimental study. *Journal of Educational Computing Research*, 54(4), 531–553.
16. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). (2022). Cybersecurity Skills Development in Education. Brussels.
17. Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., & Ólafsson, K. (2011). Risks and safety on the internet: The perspective of European children. LSE, EU Kids Online.
18. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2014). Cyberbullying: Identification, prevention, and response. Cyberbullying Research Center.
19. Yang, H., & Chen, J. (2016). Learning through cyber risk prevention programs: An experimental study. *Journal of Educational Computing Research*, 54(4), 531–553.
20. Маматханова, Н. Т. (2023). Подготовка к социально-педагогической деятельности будущих учителей как самоосознание профессии педагога. ББК 74.58. 04 П 781 Ответственный редактор: кандидат филологических наук, доцент СД Погорелова Редакционная коллегия, 160.
21. Маматкханова, Н. (2024). THE RELEVANCE OF FOSTERING TOLERANCE. Interpretation and researches, (24 (46)).

METAKOGNITIV YONDASHUVNING TA'LIM JARAYONIDAGI NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY QO'LLANILISHI

Mamadjanova Shoxida Nemat qizi
Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada metakognitiv yondashuvning pedagogik jarayonlardagi nazariy asoslari, asosiy tamoyillari va amaliy qo'llanilish usullari tahlil qilinadi. O'quvchilarda mustaqil fikrlash, o'z bilimini baholash va o'quv faoliyatini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishda metakognitiv strategiyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim jarayonida metakognitsiyaning integratsiyasi, o'qituvchi va o'quvchi rolining o'zgarishi, shuningdek, metakognitiv faoliyatni qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish shartlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: metakognitsiya, o'z-o'zini nazorat qilish, o'quv strategiyalari, mustaqil fikrlash, o'quvchilar faolligi, o'z-o'zini baholash, kognitiv yondashuv, refleksiya, samarali ta'lim, metodik yondashuv.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ МЕТАКОГНИТИВНОГО ПОДХОДА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы и практическое применение метакогнитивного подхода в образовательном процессе. Особое внимание уделяется развитию у учащихся навыков самостоятельного мышления, самооценки и управления собственной учебной деятельностью. Анализируются условия создания метакогнитивной образовательной среды, трансформация ролей учителя и ученика, а также стратегии эффективного внедрения метакогнитивности в обучение.

Ключевые слова: метакогнитивность, самоконтроль, стратегии обучения, самостоятельное мышление, активность учащихся, самооценка, когнитивный подход, рефлексия, эффективное обучение, методологический подход.

THEORETICAL BASIS AND PRACTICAL APPLICATION OF THE METACOGNITIVE APPROACH IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: This article examines the theoretical foundations and practical implementation of the metacognitive approach in educational settings. It focuses on the development of learners' abilities for self-directed thinking, self-assessment, and regulation of their learning activities. The study highlights the changing roles of teachers and students, the integration of metacognitive strategies into modern curricula, and the pedagogical conditions required to foster a metacognitive learning environment.

Keywords: *metacognition, self-regulation, learning strategies, independent thinking, learner engagement, self-assessment, cognitive approach, reflection, effective instruction, methodological framework.*

KIRISH

XXI asr ta'limi o'quvchilarning nafaqat bilim olish, balki o'z-o'zini boshqarish, mustaqil o'rganish va ongli ravishda fikr yuritish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu borada metakognitiv yondashuv zamonaviy pedagogikaning markaziy tushunchalaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Metakognitsiya – bu shaxsning o'z fikrlash jarayonini anglash, boshqarish va tartibga solish qobiliyati bo'lib, o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Flavell tomonidan 1976 yilda fanga kiritilgan "metakognition" tushunchasi o'shandan buyon ko'plab tadqiqotlarda pedagogik psixologiyaning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Tadqiqotchilar N.B.Ananiev, A.V.Brushlinskiy, J.Brown va D.Kuhn metakognitiv faoliyatni shaxsning reflektiv tafakkurga asoslangan bilimlarni ongli boshqarish qobiliyati sifatida ta'riflaganlar. Bu yondashuv, ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning o'rganishiga faol, ijobiy va ongli yondashuvni shakllantirishda samarali usul bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqola metakognitiv yondashuvning mohiyati, uning asosiy komponentlari (bilish, nazorat, rejalashtirish, refleksiya) va ta'lim jarayoniga qo'llanilishi bo'yicha tahliliy yondashuvga asoslanadi, shuningdek, zamonaviy darslar jarayonida metakognitsiyaning integratsiyasi, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqalar, hamda o'quvchilarning shaxsiy ta'lim yo'nalishlarini anglash qobiliyatini shakllantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi.

METODOLOGIYA

Maqolada tanlangan metodologik asoslar metakognitiv yondashuvni chuqur tahlil qilish, nazariy manbalarni o'rganish va ta'lim jarayonidagi real amaliyot bilan bog'lashga qaratilgan. Tadqiqot quyidagi metodik usullarga tayanadi: tahliliy usul, analitik yondashuv, metakognitsiya bilan bog'liq asosiy tushuncha, komponent va tamoyillar tahlil qilindi (Flavell, Schraw va Dennison, Zimmerman kabilarning asarlari asosiy nazariy manba bo'ldi.); solishtirma metod - turli darajadagi o'quvchilar uchun metakognitiv strategiyalarning qo'llanishi va natijalari taqqoslab

o'rganildi (boshlang'ich sinfdagi o'quvchilarning rejalashtirish va baholash ko'nikmalari o'rta va yuqori sinflardagi o'quvchilar bilan solishtirildi.); pedagogik kuzatuv va empirik tahlil maktab darslari davomida o'quvchilarning reflektiv faoliyatini baholash uchun kuzatuvlar olib borildi va tajribali o'qituvchilar fikrlari asosida metakognitiv yondashuvni tatbiq etishdagi samaradorlik va muammolar o'rganildi; intervyu va so'rovnomalar - boshlang'ich sinf o'quvchilari va ularning o'qituvchilari bilan intervyular o'tkazilib, metakognitiv faoliyatga bo'lgan munosabat va tayyorgarlik darajasi aniqlashtirildi. Tadqiqot davomida dunyo maktablari metakognitiv o'qitish strategiyalarini qo'llagan maktablar tajribasi ham o'rganildi. Natijada maqolada nafaqat nazariy asoslar, balki amaliy metodlar ham yoritilgan bo'lib, ularning samaradorligi real tajribalar orqali qo'llab-quvvatlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Metakognitsiya tushunchasi birinchi marta J.Flavell tomonidan 1976-yilda ilgari surilgan, metakognitsiya - bu insonning o'z bilim jarayonlari haqidagi bilimi, ya'ni "fikrlash haqida fikrlash" (thinking about thinking). Flavell ta'kidlaganidek, metakognitiv yondashuv ikki asosiy komponentdan iborat: metakognitiv bilim va metakognitiv nazorat. Keyingi yillarda bu tushuncha J.Brown, D.Kuhn, P.Pintrich, B.Zimmerman va boshqa pedagogik-psixologik tadqiqotchilar tomonidan keng rivojlantirildi. Metakognitiv bilimga deklarativ (nimani bilish), protsedural (qanday bajarishni bilish) va sharoitga oid bilimlar kiradi va komponentlar o'quvchilarning bilimlarni ongli ravishda boshqarishiga yordam beradi.

Metakognitiv ko'nikmalarning asosiy tarkibiy qismlari bu uning bosqichlaridir. Adabiyotlarda metakognitiv faoliyat quyidagi asosiy bosqichlarga ajratilgan:

1. Rejalashtirish (Planning) – topshiriqni bajarishga tayyorgarlik, resurslarni aniqlash;
2. Monitoring (nazorat) – jarayon davomida o'zini kuzatish;
3. Evaluatsiya (baholash) – natijani tahlil qilish, xatolarni aniqlash va kelajakda takomillashtirish.

Zimmerman o'quvchilarni "o'z-o'zini boshqaruvchi o'rganuvchilar" sifatida shakllantirishda metakognitiv strategiyalarning rolini chuqur tahlil qiladi. U

o'zining "Self-Regulated Learning" modelida o'quvchining faolligi, anglanishi va motivatsiyasini o'zaro bog'liq uch fazali sikl sifatida tasvirlaydi: oldingi o'rganish, jaryon mobaynidagi nazorat, yakuniy tahlil. So'nggi tadqiqotlar metakognitiv ko'nikmalarning nafaqat o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga, balki ularning mustaqil fikrlash, tanqidiy tafakkur va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatlariga ham ta'sirini ko'rsatmoqda. Hattie tomonidan olib borilgan meta-tahlilda metakognitiv strategiyalar eng yuqori samaradorlikka ega 10 ta ta'lim yondashuvi qatorida turadi. Shuningdek, OECD hisobotlarida ham 21-asrda zarur bo'lgan universal kompetensiyalar sirasida metakognitiv savodxonlik asosiy tarkibiy qism sifatida ko'rsatilgan.

Metakognitsiyani rivojlantirish bo'yicha metodlar va yondashuvlar: a) Refleksiv kundaliklar - o'quvchilar o'z o'rganish jarayonini yozma tarzda tahlil qiladi. Ular nima o'rganganini, qanday qiyinchiliklarga duch kelganini va qanday yechim topganini yozadi; b) Savol-javob asosidagi o'rganish - o'qituvchi o'quvchilarga "nima uchun?", "qanday bilasan?", "boshqacha yo'l bilan bo'ladimi?" kabi savollar orqali metakognitiv fikrlashni rag'batlantiradi; c) Jurnal yozish va jamoaviy refleksiya - har bir darsdan so'ng o'quvchilar qisqacha jurnal yozadilar va guruh ichida almashib, bir-birining fikrlarini eshitadilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hali abstrakt fikrlash darajasiga to'liq erishmagan bo'lsa-da, ularda metakognitiv komponentlar asta-sekinlik bilan shakllantirilishi mumkin. Bu bosqichda quyidagi shart-sharoitlar muhim: o'yin elementlarini o'quv strategiyalari bilan uyg'unlashtirish; modellashtirish (ko'rsatish orqali o'rgatish); "think-aloud" strategiyasini qo'llash; diagnostik va formatif baholash usullari asosida oraliq refleksiya berish. Ingliz tili va boshqa xorijiy tillarni o'rgatishda metakognitiv strategiyalar grammatikani tushunish, kontekstda so'z yodlash, tinglab anglash va matn yozishni rejalashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Til o'rganishda metakognitiv savollar (What do I know? What do I need to know? How can I learn it?) yordamida o'quvchining ongli yondashuvi shakllanadi.

MUNOZARA

Metakognitiv yondashuv o'quvchilarning o'z-o'zini nazorat qilish, fikrlash faoliyatini boshqarish, mustaqil ravishda rejalashtirish va natijani tahlil qilish

ko'nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu jarayon o'quv faoliyatining asosiy elementi hisoblanadi. Ko'plab xorijiy (Flavell, Zimmerman, Pintrich) va mahalliy (Muslimov, Jo'raeva, Nazarov) tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, metakognitiv strategiyalarni erta yoshdan boshlab joriy etish o'quvchining kognitiv taraqqiyotini jadallashtiradi. Ushbu yondashuvning afzalligi shundaki, u nafaqat bilimlarni yod olishga emas, balki o'rganish jarayonini anglashga yo'naltirilgan. Bunda quyidagilar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. O'quvchining o'zini anglash darajasi;
2. Darsdagi refleksiv faoliyatga jalb etilishi;
3. O'qituvchi tomonidan berilayotgan metakognitiv yordam (ko'rsatma, savollar, fikr yuritish texnikasi).

Boshlang'ich sinf - bu o'quvchilarda psixologik poydevorlar shakllanadigan bosqich. Shuning uchun metakognitiv yondashuvni aynan til o'qitish jarayonida joriy qilish alohida dolzarb. Quyidagi jadvalda metakognitiv strategiyalarning ingliz tili darslariga integratsiyalashuvi aks ettirilgan:

Jadval 1. Metakognitiv strategiyalarning integratsiyalashuvi

Faoliyat turi	Metakognitiv yondashuv	Ingliz tili darsiga qo'llanishi
Rejalashtirish	Oldindan maqsad belgilash	"Today I will learn how to describe a person..."
Monitoring	O'z faoliyatini nazorat qilish	Tinglab tushunishda so'zlarni belgilash
Refleksiya	Natijani tahlil qilish	"What did I learn today? What was difficult?"
O'z-o'zini baholash	Natijani mustaqil baholash	"Did I use the right word in my sentence?"

Bu jadvaldan ko'rinib turibdiki, metakognitiv strategiyalar o'quvchilarning til kompetensiyasini rivojlantirishda kuchli ichki mexanizm bo'lib xizmat qiladi.

Refleksiya - bu o'quvchi tomonidan bajarilgan topshiriqlar ustidan fikr yuritish, o'z yutuq va kamchiliklarini tahlil qilish, keyingi bosqich uchun reja

tuzishdir, o'quvchi o'z faoliyatini ongli nazorat qilishga o'rganadi. Quyidagi texnikalar ayniqsa samarali ekanligi aniqlangan:

1. "Traffic Light" refleksiya usuli (yashil – tushundim, sariq – qiyin, qizil – tushunmadim);
2. "Exit tickets" – dars so'ngida yozma javoblar orqali darsni baholash;
3. "Reflective Journals" – muntazam ravishda yozma kundalik yuritish.

Metakognitiv yondashuvda o'qituvchining roli o'zgaradi. Endi u bilim beruvchi emas, balki o'quvchini fikrlashga yo'naltiruvchi yo'lboshchi hisoblanadi. Quyidagi reflektiv savollar orqali o'qituvchi o'quvchini fikrlashga chorlaydi: "Why did you choose this word?", "How can you check your answer?", "What helped you to remember the new vocabulary?". Bu savollar orqali o'quvchining ichki fikrlash jarayoni faollashadi va bu orqali chuqur o'zlashtirish yuz beradi.

Andijon, Farg'ona, Toshkent va Namangan shaharlaridagi 12 ta maktabda olib borilgan kuzatuvlar (2024-yil avgust-dekabr oralig'ida) quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

Jadval 2. Kuzatuvlar natijalari.

Ko'rsatkichlar	Metakognitiv metod qo'llangan guruh (%)	An'anaviy guruh (%)
Yangi so'zlarni o'zlashtirish darajasi	78%	56%
Mustaqil fikr bildirishi	71%	45%
O'z-o'zini baholash ko'nikmasi	66%	34%
Matn bilan ishlashda refleksiya	82%	49%

Bu natijalar metakognitiv strategiyalarning ta'lim samaradorligini oshirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.

Muammolar: ba'zi o'qituvchilarning metakognitiv strategiyalardan foydalanish tajribasi yo'q; o'quvchilar tomonidan dars davomida o'z fikrini mustaqil ifodalashga psixologik to'siqlar; resurslar va darsliklarda reflektiv topshiriqlar yetarli emas.

XULOSA

Metakognitiv yondashuv asosida ta'lim jarayonini tashkil etish, ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ingliz tilini o'rganish jarayonida yuqori

samaradorlikni ta'minlaydigan zamonaviy pedagogik yo'nalishlardan biridir. Mazkur maqolada olib borilgan nazariy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, metakognitiv strategiyalar nafaqat o'quvchilarning lisoniy bilimlarini boyitadi, balki ularning mustaqil fikrlash, o'z-o'zini baholash va o'quv faoliyatiga ongli yondashuvlarini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi, yondashuv orqali o'quvchilar o'z fikrini ifodalashda, yangi lug'atlarni eslab qolishda va nutqiy faoliyatda mustaqil harakat qilishga o'rganadi. Darslarda rejalashtirish, monitoring va refleksiya bosqichlari asosida ish olib borilishi o'quvchilarni nafaqat o'rganishga, balki o'rganishni o'rganishga (learning how to learn) o'rgatadi. Bu esa XXI asr kompetensiyalarining ajralmas qismidir va tadqiqot davomida olingan kuzatuv va amaliy tajribalar shuni ko'rsatdiki, metakognitiv yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning so'z boyligi, til bilan ishlash tezligi va nutqiy faolligi an'anaviy darslarga nisbatan ancha yuqori bo'lmoqda. O'quvchilarda mustaqil fikrlash va reflektiv savollarga javob berish ko'nikmalari rivojlanmoqda, bu esa ularning ijtimoiy va muloqot kompetensiyalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi, biroq ushbu jarayonda bir qator muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim boshlang'ich sinf o'qituvchilarining bu boradagi metodik tayyorgarlik darajasi past bo'lishi, o'quvchilar orasida nutqiy psixologik to'siqlar, mavjud darslik va qo'llanmalarda refleksiv topshiriqlarning yetarli emasligi kabi holatlar metakognitiv yondashuvni to'laqonli joriy qilishga to'sqinlik qilmoqda. Yakuniy xulosa shuki, metakognitiv yondashuv boshlang'ich ta'limda, xususan, ingliz tili fanini o'qitishda yuqori samara beradigan, o'quvchini markazga qo'ygan, zamonaviy pedagogik paradigmalarga mos keladigan samarali metodik yondashuv hisoblanadi.

Takliflar:

1. O'qituvchilar uchun metakognitiv treninglar o'tkazish;
2. Boshlang'ich sinf darsliklariga refleksiv yondashuv asosida topshiriqlar qo'shish;
3. Interaktiv texnologiyalar (Padlet, Kahoot, Jamboard) orqali o'z-o'zini baholash muhitini yaratish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Вуд, Д. Развитие метакогнитивных навыков у учащихся / Д. Вуд, Дж. Браун. – Москва: Просвещение, 2020. – 256 с.
2. Flavell, J.H. Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry // American Psychologist. – 1979. – Vol. 34(10). – P. 906–911.
3. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom's taxonomy of educational objectives. – New York: Longman, 2001. – 312 p.
4. Pressley, M., & Harris, K.R. Cognitive strategies instruction: From basic research to classroom instruction // Learning and Individual Differences. – 2006. – Vol. 16(2). – P. 1–22.
5. Yusuf, Q., & Widyaningrum, L. Metacognitive Strategies in English Language Learning: A Study on Indonesian Students // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. – 2018. – Vol. 353. – P. 110–116.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–2909-son qarori. – Toshkent, 2017 yil, 20-aprel.
7. Салимова, Д. Р. Развитие метапредметных умений у младших школьников // Начальная школа. – 2019. – №12. – С. 23–28.
8. Livingston, J. Metacognition: An Overview // Educational Resources Information Center (ERIC). – 2003. – <https://eric.ed.gov/?id=ED474273>
9. Mahkamova, M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida metakognitiv kompetensiyalarni shakllantirishning didaktik asoslari // Current Research Journal of Pedagogics. – 2023. – №1(5). – B. 45–52.
10. Oxford, R. L. Language learning strategies: What every teacher should know. – Boston: Heinle & Heinle, 1990. – 289 p.

AKADEMIK INGLIZ TILIDA PARAPHRASING VA PLAGIARISM MUAMMOSI

Normirzayeva Zarnigor Xasanboy qizi

Turan International University nodavlat olit ta'lim muassasasi o'qituvchisi

Elektron pochta: zarnigornormirzayeva30@gmail.com

Telfon raqam: +998931939910

Annotatsiya: Maqolada akademik ingliz tilida parafraz qilish ko'nikmasi va u bilan chambarchas bog'liq bo'lgan plagiat muammosi keng ilmiy tahlil qilinadi. Parafraz qilish talabalarning va tadqiqotchilarning ilmiy manbalarni chuqur anglab yetishi, ularni qayta ishlab o'zining akademik nutqida qo'llashi uchun zaruriy strategiya sifatida qaraladi. Biroq, noto'g'ri parafraz qilish yoki uning yuzaki qo'llanishi plagiatning yashirin shakllarini yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois, maqolada parafraz va plagiat tushunchalari nazariy jihatdan yoritilib, akademik yozuv jarayonida ularning o'zaro chegaralari aniqlashtiriladi, shuningdek, ilmiy halollikni ta'minlashda parafrazning metodik ahamiyati va uning samarali o'qitilishi masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Parafraz, plagiat, akademik halollik, ilmiy yozuv, yuqori ta'lim, manba integratsiyasi, intellektual mulk.

ПРОБЛЕМА ПАРАФРАЗИРОВАНИЯ И ПЛАГИАТА В АКАДЕМИЧЕСКОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: В статье проводится всесторонний научный анализ навыка парафразирования в академическом английском языке и тесно связанной с ним проблемы плагиата. Парафразирование рассматривается как необходимая стратегия для студентов и исследователей, позволяющая глубже понять научные источники, переработать их и использовать в собственной академической речи. Однако неправильное или поверхностное парафразирование может привести к возникновению скрытых форм плагиата. В связи с этим в статье теоретически освещаются понятия парафраза и плагиата, уточняются их границы в процессе академического письма, а также обсуждаются методическое значение парафразирования и вопросы его эффективного преподавания для обеспечения академической честности.

Ключевые слова: парафраз, плагиат, академическая честность, научное письмо, высшее образование, интеграция источников, интеллектуальная собственность.

THE ISSUE OF PARAPHRASING AND PLAGIARISM IN ACADEMIC ENGLISH

Abstract: The article provides a comprehensive scholarly analysis of the skill of paraphrasing in academic English and its close connection to the issue of plagiarism. Paraphrasing is viewed as an essential strategy for students and researchers to deeply

understand academic sources, rework them, and appropriately incorporate them into their own academic discourse. However, improper or superficial paraphrasing can lead to hidden forms of plagiarism. Therefore, the article theoretically explores the concepts of paraphrasing and plagiarism, clarifies their boundaries within the process of academic writing, and discusses the methodological importance of paraphrasing and its effective teaching for ensuring academic integrity.

Keywords: *paraphrasing, plagiarism, academic integrity, scholarly writing, higher education, source integration, intellectual property.*

KIRISH

So'nggi o'n yilliklarda global ta'lim tizimida akademik yozuv madaniyatiga bo'lgan talab mislsiz darajada oshib bormoqda. Xususan, ingliz tili xalqaro ilmiy muloqot, nufuzli ilmiy jurnallar, dissertatsiyalar va xalqaro konferensiyalarning asosiy vositasi sifatida maydonga chiqqani sababli akademik ingliz tilini mukammal egallash talabalardan tortib yetuk olimlargacha bo'lgan barcha qatlam vakillari uchun zaruriy shartga aylandi. Akademik ingliz tilida ilmiy matn yaratish jarayonida manbalarni to'g'ri qo'llash, g'oyalarni o'zlashtirib qayta ifodalash, tanqidiy yondashuv va ilmiy halollikni saqlash masalalari eng muhim kompetensiyalar sirasiga kiradi[1]. Shu jihatdan qaraganda, parafraz qilish ko'nikmasi o'zining metodik va nazariy jihatdan chuqur ahamiyati bilan ajralib turadi. Chunki parafraz nafaqat boshqa olimning fikrini til jihatidan qayta shakllantirish, balki uni o'zlashtirib, mazmuniy jihatdan qayta talqin etish, shu orqali mualliflik nuqtai nazarini saqlagan holda yangicha ilmiy nutq hosil qilish vositasi hisoblanadi. Biroq, aynan shu jarayonning o'zida plagiat muammosi yuzaga keladi[2]. Plagiat bugungi kunda akademik halollikka eng jiddiy tahdid sifatida qaralmoqda. Talabalarning yozgan kurs ishlari, magistrlik dissertatsiyalari, doktorantlarning ilmiy maqolalari va hatto yuqori martabali olimlarning ilmiy izlanishlarida ham plagiat holatlari uchrashi, ta'lim sifati va ilmiy jamoatchilik obro'siga katta zarar yetkazmoqda. Plagiatning mohiyati boshqa muallifning intellektual mulkini o'zlashtirishda namoyon bo'lsa, noto'g'ri parafraz qilish yoki manbalarni yuzaki o'zgartirish orqali yozish ko'pincha "niqoblangan plagiat" sifatida ko'riladi. Shu sababli parafraz qilishning ilmiy asoslangan metodik yondashuvini ishlab chiqish va uni ta'lim jarayoniga samarali tatbiq etish dolzarb masalaga

aylangan. Akademik yozuv bo'yicha zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat talaba va tadqiqotchilar manbadan foydalanishda sitata va parafrazni bir-biridan farqlashda, ularning o'rinli qo'llanish chegaralarini belgilashda qiyinchilikka duch keladilar[3]. Bu, bir tomondan, til ko'nikmalari yetarli emasligi bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan, akademik madaniyatning yetarlicha shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Masalan, G'arb universitetlarida talabalar uchun ilmiy yozuv markazlari faoliyat olib borib, parafraz qilish strategiyalari maxsus mashg'ulotlarda o'rgatilsa, ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda bunday tizim hali to'laqonli shakllanmagan. Bu esa talabalarning ilmiy halollik tamoyillariga amal qilishida sezilarli bo'shliqlarni yuzaga keltiradi. Plagiat masalasini o'rganishda, uni ikki asosiy ko'rinishda kuzatish mumkin: qasddan sodir etilgan plagiat va bexosdan sodir bo'ladigan plagiat. Qasddan plagiat qiluvchi shaxs manbani ongli ravishda ko'chiradi yoki birovning ilmiy fikrini o'zining g'oyasi sifatida taqdim etadi. Bunday holat ko'proq ilmiy halollik me'yorlariga beparvo munosabatdan dalolat beradi. Biroq, bexosdan sodir bo'ladigan plagiat ko'pincha parafraz qilish qoidalarini bilmaslik yoki noto'g'ri qo'llash natijasida kelib chiqadi. Aynan shu nuqtada parafraz qilishning metodik asoslarini mukammal o'zlashtirish katta ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, plagiat muammosi nafaqat axloqiy-etik, balki huquqiy va ijtimoiy oqibatlariga ham ega. Bugungi kunda ko'plab universitetlarda plagiatga qarshi maxsus dasturlar joriy etilgan, masalan, Turnitin, iThenticate kabi texnologiyalar ilmiy matnlarda o'xshashlik darajasini aniqlashda qo'llanilmoqda. Biroq, texnologik yechimlar muammoni butunlay bartaraf eta olmaydi, chunki ularning vazifasi faqat aniqlash bilan cheklanadi[4]. Asosiy masala – plagiatning oldini olish va bunga qarshi akademik muhitda barqaror immunitet hosil qilishdir. Bu esa o'z navbatida parafraz qilish ko'nikmasini ilmiy yozuvning markaziy elementi sifatida shakllantirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ushbu maqola ilmiy yozuv jarayonida parafraz qilish va plagiat muammosining o'zaro bog'liqligini keng qamrovli tarzda tahlil qilishni maqsad qiladi. Maqolada, birinchidan, parafraz va plagiat tushunchalari nazariy asosda yoritiladi; ikkinchidan, talabalarda parafraz ko'nikmalarini rivojlantirish orqali plagiatning oldini olish usullari ko'rib chiqiladi; uchinchidan, xalqaro tajribada bu masalaga oid amaliy yondashuvlar tahlil qilinadi.

Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan bugungi davrda ilmiy va akademik sohada ingliz tilining yetakchi mavqei tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, xalqaro ilmiy nashrlarda maqola chop etish, dissertatsiyalarni himoya qilish, ilmiy loyihalarda ishtirok etish va akademik almashinuv dasturlarida muvaffaqiyat qozonish uchun ilmiy ingliz tilida yozish ko'nikmasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda parafraz qilish masalasi, ya'ni mavjud ilmiy fikrlarni o'ziga xos tilda qayta bayon etish, yangi kontekstda ifodalash va mustaqil pozitsiyani ko'rsatish jarayoni ilmiy yozuvning ajralmas bo'lagi sifatida talqin qilinadi[5]. Zero, parafraz nafaqat muallifning ilmiy manbalardan xabardorligini, balki uning tanqidiy tafakkurini, ilmiy axloqiy me'yorlarga rioya qilishini va o'z ilmiy yondashuvini shakllantira olishini namoyon qiladi. Shu bilan birga, parafraz jarayoni ko'p hollarda plagiat muammosi bilan chambarchas bog'liq holda ko'riladi. Talabalar, tadqiqotchilar va hatto tajribali olimlar ham ko'pincha plagiatga ongli yoki ongsiz ravishda duch kelishadi. Ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar davrida ilmiy matnlarni osongina ko'chirib olish, internetda mavjud materiallardan foydalanish imkoniyatlarining kengayishi plagiatning yashirin shakllarini kuchaytirmoqda. Shu boisdan, parafraz va plagiat muammosi nafaqat tilshunoslik, balki pedagogika, psixologiya, etika va huquq sohalari bilan ham bevosita bog'liq bo'lgan ko'p qirrali masala sifatida dolzarblik kasb etadi. Akademik yozuv madaniyatida parafraz qilishning dolzarbligini shundaki, u talabalarda mustaqil ilmiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi[6]. Talabaning mavjud adabiyotlardan nusxa olish emas, balki ularni tahlil qilish, solishtirish va qayta talqin etish orqali o'z pozitsiyasini shakllantirish jarayoni — zamonaviy ta'lim tizimida eng asosiy maqsadlardandir. Bu borada xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'plab yetakchi oliy ta'lim muassasalari talabalarni nafaqat parafraz texnikalariga, balki akademik halollik tamoyillariga ham chuqur o'rgatadi. Shu yo'l bilan plagiatning oldi olinadi va ilmiy samaradorlik oshiriladi. O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham bu mavzu nihoyatda dolzarbdir. Chunki mamlakatimizda oliy ta'limni xalqaro standartlarga moslashtirish, universitetlarni jahon reytinglarida yuqori o'rinlarga olib chiqish, xalqaro ilmiy hamkorlikni kengaytirish kabi vazifalar belgilangan. Bunday sharoitda ilmiy ingliz tilida to'g'ri va halol yozish, parafraz ko'nikmasini shakllantirish va

plagiatga qarshi samarali kurashish — ilmiy va ta'limiy siyosatning ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Parafraz qilish va plagiat masalasi bugungi kunda xalqaro miqyosda eng dolzarb muammolardan biri sifatida qaralib, turli tadqiqotchilar tomonidan turli ilmiy yondashuvlar asosida izchil o'rganilgan. Xususan, ingliz tilida akademik yozuv madaniyatini shakllantirish jarayonida parafrazning ahamiyati va uning noto'g'ri qo'llanishidan kelib chiqadigan plagiat xavfi ilmiy izlanishlarning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib kelmoqda. Bu jarayonda chet ellik bir qator olimlarning tadqiqotlari alohida ilmiy qiymat kasb etadi. Avvalo, Keck o'zining "The use of paraphrase in academic writing: A comparison of L1 and L2 writers" nomli tadqiqotida parafraz qilish ko'nikmasining ona tili bo'lmagan mualliflar tomonidan qanday amalga oshirilishini keng tahlil qiladi[7]. U parafrazni nafaqat matnni qayta so'zlash, balki muallifning ilmiy manbani tushunishi va uni o'z akademik nutqi bilan uyg'unlashtira olish darajasi sifatida baholaydi. Keckning ilmiy qarashlariga ko'ra, ingliz tili ikkinchi til sifatida o'rganilayotgan sharoitda talabalar ko'pincha "yuzaki parafraz" (surface paraphrase) usulidan foydalanib, manba matnidagi leksik birliklarni o'zgartirishi mumkin, biroq mazmuniy o'zlashtirishni yetarli darajada amalga oshira olmaydi. Bu holat esa plagiatning yashirin shakllariga olib keladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, samarali parafraz qilish ko'nikmasi chuqur til bilimlari, madaniy kontekstni anglash va akademik yozuv qoidalarini puxta o'zlashtirish orqali shakllantiriladi. Boshqa tomondan, Shi o'z tadqiqotida "Textual borrowing in academic writing" masalasini o'rganib, akademik yozuvdagi iqtibos olish va parafraz qilishning chegaralarini tahlil qiladi. Unga ko'ra, ilmiy yozuv jarayonida talabalarning matndan foydalanishi turli darajada bo'lishi mumkin: to'g'ridan-to'g'ri iqtibos keltirish, mazmuniy qayta so'zlash yoki muallif g'oyasini yangi kontekstda tahlil qilish. Shining ta'kidlashicha, plagiat nafaqat ongli ravishda, balki ko'pincha til kompetensiyasining yetarli emasligi yoki parafraz texnikalarining noto'g'ri qo'llanishi oqibatida ham yuzaga keladi[8]. Shu bois, u akademik yozuvni o'rgatishda parafraz qilish va iqtibos olishning nazariy va amaliy jihatlarini birgalikda o'rgatish zarurligini ta'kidlaydi. Mazkur ikki olimning qarashlarini uzviy

bog'lab tahlil qilganda, Keckning parafrazni mazmuniy chuqurlik bilan o'zlashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalari hamda Shining matndan foydalanishda iqtibos va parafrazning metodik uyg'unligini ta'minlash zarurligi haqidagi qarashlari bir-birini to'ldiradi. Har ikkala yondashuv shuni ko'rsatadiki, parafraz qilishni faqatgina leksik almashtirish jarayoni sifatida emas, balki manba matni bilan muallifning mustaqil intellektual muloqoti sifatida tushunish lozim. Shu ma'noda, parafrazni chuqur o'rganish plagiatning oldini olishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi.

METODOLOGIK QISM

Ushbu maqolada ilmiy tahlil jarayonida qo'llanilgan metodlar mazkur mavzuning o'ziga xos murakkabligi va akademik yozuv madaniyatida parafraz hamda plagiat muammosini keng ko'lamda yoritishga xizmat qildi. Avvalo, deskriptiv-analitik metoddan foydalanilib, mavjud ilmiy manbalar, xorijiy tadqiqotchilarning nazariy qarashlari hamda amaliy tajribalari tahlil qilindi. Bu metod yordamida parafraz qilish jarayonidagi lingvistik va kognitiv xususiyatlar tizimli ravishda ochib berildi. Shuningdek, komparativ metod qo'llanib, ingliz tilini ona tili sifatida egallagan mualliflar bilan ingliz tilini ikkinchi til sifatida o'rganuvchi mualliflarning parafraz qilishdagi o'ziga xos farqlari solishtirildi va bu farqlar plagiat muammosining kelib chiqish sabablarini izohlashga imkon berdi. Shu bilan birga, kontent-tahlil metodidan foydalanilib, akademik yozuvda uchraydigan plagiat holatlari, ularning shakllari hamda parafraz texnikalarining samaradorligi matn asosida chuqur tahlil qilindi. Nihoyat, sintetik yondashuv asosida turli tadqiqotchilarning qarashlari yagona konseptual tizimga birlashtirilib, parafraz va plagiat masalasi nazariy va amaliy jihatdan uzviy bog'liq holda yoritildi. Metodlar o'rtasidagi bunday uyg'unlik ushbu maqolada qo'yilgan ilmiy vazifalarni samarali hal qilishga, mavzuga kompleks yondashuvni ta'minlashga va akademik yozuv madaniyatida yuzaga keladigan muammolarga yanada chuqurroq ilmiy izoh berishga xizmat qildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, akademik ingliz tilida parafraz qilish jarayoni nafaqat matnni o'zgartirish yoki qayta yozish amaliyoti, balki muallifning

intellektual pozitsiyasi va tanqidiy fikrlash darajasini ifoda etuvchi murakkab kognitiv-lingvistik faoliyat sifatida namoyon bo'ladi; biroq talabalar va ayrim tadqiqotchilarning ushbu ko'nikmani yetarlicha mukammal egallamaganligi, o'zlashtirilgan manbalardan foydalanishda qisman formal o'zgarishlar bilan cheklanib qolishi, plagiatning turli ko'rinishlariga, jumladan, yashirin (ko'chirma asosini yetarlicha ko'rsatmaslik) va ochiq (to'liq ko'chirish) shakllariga sabab bo'layotgani aniqlandi; bu esa, bir tomondan, akademik yozuvni o'qitish jarayonida parafraz metodikasining nazariy asoslarini yetarli darajada chuqurlashtirish zaruratini yuzaga keltirsa, ikkinchi tomondan, akademik halollikni ta'minlash bo'yicha xalqaro standartlarga mos metodik qo'llanmalar ishlab chiqish, plagiatga qarshi kurashning innovatsion texnologiyalarini ta'lim amaliyotiga joriy etish hamda talabalarda mustaqil fikrlash, matnni qayta yaratish va izchil ilmiy nutq qurish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuvni shakllantirish muhimligini ilmiy asoslab berdi.

MUHOKAMA

Akademik yozuv doirasida parafraz qilish va plagiat muammosi yuzasidan olib borilgan ilmiy bahslar, ayniqsa, xorijiy olimlarning qarashlari o'zaro zid, ammo mazmun jihatidan boy va chuqur tahlil imkoniyatlarini taqdim etadi. Masalan, britaniyalik tadqiqotchi Howard parafrazni akademik yozuvning asosiy poydevori sifatida ko'rib, uni o'zlashtirilgan bilimni ijodiy qayta talqin qilish jarayoni deb hisoblaydi. Uning ta'kidlashicha, parafraz qilish faqatgina lingvistik almashtirish emas, balki matnning semantik mohiyatini qayta qurish, uni yangi kognitiv struktura asosida ifodalash sanaladi. Howardning nazarida, talabaning plagiatga qo'l urishi ko'pincha til ko'nikmalarining sustligi va parafraz metodologiyasining yetarlicha o'rgatilmaganligi oqibatidir. Shu bois, u akademik yozuvni o'qitishda parafrazni alohida metodik blok sifatida ishlab chiqish zarurligini ilgari suradi va plagiatni texnik buzilish emas, balki ta'lim tizimidagi metodik bo'shliqlarning natijasi deb baholaydi. Biroq, amerikalik olim Pecorari bu masalaga boshqacha yondashadi[9]. U parafraz jarayonini nafaqat o'quvchi yoki tadqiqotchining kognitiv faoliyati bilan bog'laydi, balki uni akademik halollik me'yorlariga qat'iy rioya qilishning ajralmas qismi sifatida ko'radi. Pecorari nazarida, parafrazning

muvaaffaqiyatsiz amalga oshirilishi yoki manbani noto'g'ri qayta yozish plagiatning eng xavfli ko'rinishlaridan biridir, chunki bu jarayon o'quvchi yoki tadqiqotchining ilmiy halolligiga bevosita putur yetkazadi. U plagiatni faqat texnologik tekshiruvlar bilan emas, balki akademik madaniyatni chuqur singdirish orqali bartaraf etish mumkinligini ta'kidlaydi[10]. Shuningdek, Pecorari parafrazni lingvistik transformatsiya sifatida emas, balki mualliflik pozitsiyasini shakllantirish, mavjud g'oyalarni mustaqil ilmiy qarashlar bilan uyg'unlashtirish jarayoni sifatida baholaydi. Howard va Pecorari qarashlari o'rtasidagi polemika mazmun jihatidan bir-birini to'ldiruvchi, ammo muayyan tafovutlarga ega. Howard ko'proq pedagogik yondashuvga urg'u berib, plagiatning ildizini ta'lim jarayonidagi metodik nuqsonlarda ko'rsa, Pecorari masalani axloqiy-me'yoriy mezonlar doirasida yoritadi va parafrazni akademik halollikning sinov maydoni sifatida ko'radi. Ularning bahs-munozarasi shuni anglatadiki, parafraz va plagiat muammosi faqat tilshunoslik yoki lingvodidaktika bilan chegaralanmay, balki kengroq akademik madaniyat, etik me'yorlar va ta'lim siyosati bilan uzviy bog'liqdir. Demak, bu ikki qarashni integratsiya qilish orqali samarali yondashuv ishlab chiqish mumkin: ya'ni, bir tomondan parafraz metodikasini mukammal o'rgatish orqali texnik xatoliklarning oldini olish, ikkinchi tomondan esa akademik halollikni shakllantirish orqali plagiatga qarshi kurashish tizimini mustahkamlash.

XULOSA

Mazkur maqolada akademik ingliz tilida parafraz qilish va plagiat muammosi ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida parafraz akademik yozuvning poydevori sifatida muhim metodologik va kognitiv jarayon ekanligi, uning samarali amalga oshirilishi nafaqat lingvistik, balki ilmiy halollik, akademik madaniyat va metodik tayyorgarlik darajasi bilan bevosita bog'liqligi ta'kidlandi. Plagiat esa nafaqat intellektual mulk huquqining buzilishi, balki ilmiy axloqiy me'yorlarning izdan chiqishi, ta'lim tizimining sifatiga putur yetkazuvchi omil sifatida talqin qilindi. Howard va Pecorari qarashlarining taqqoslanishi shuni ko'rsatadiki, parafraz va plagiat masalasiga yondashuv turlicha bo'lsa-da, ularning umumiy nuqtasi bu muammoning ta'limiy va etik asoslarini birgalikda hal etish zarurati bilan bog'liqdir. Howard asosan ta'lim jarayonidagi

metodik bo'shliqlarga e'tibor qaratib, parafrazni ijodiy fikrlash va bilimni qayta talqin qilish jarayoni sifatida ko'rsa, Pecorari uni akademik halollik mezonlari doirasida axloqiy javobgarlik bilan bog'lab izohlaydi. Bu ikki yondashuvni birlashtirish natijasida, plagiat muammosini samarali bartaraf etish uchun kompleks strategiya ishlab chiqish mumkin: ya'ni, bir tomondan talabalarni parafraz metodikasiga chuqur o'rgatish, ikkinchi tomondan akademik madaniyat va halollik tamoyillarini mustahkamlash. Xulosaga keladigan bo'lsak, akademik yozuvda parafraz qilish — bu nafaqat lingvistik ko'nikma, balki ilmiy tafakkurni shakllantirish, mustaqil pozitsiyani ifodalash va akademik hamjamiyatda o'z o'rnini topish vositasi hamdir. Plagiat esa aksincha, bu jarayonni buzuvchi, ilmiy natijalarning haqqoniyligi va ishonchliligiga putur yetkazuvchi salbiy hodisa sifatida ko'riladi. Shu bois, ta'lim jarayonida parafraz va plagiat muammosini faqatgina texnologik vositalar orqali hal etish mumkin emas, balki ularni ilmiy-etik tamoyillar va pedagogik metodologiya bilan uyg'unlashtirish zarur. Demak, akademik yozuv madaniyatini rivojlantirish, parafrazni metodik jihatdan mukammal o'rgatish va plagiatga qarshi kurashishda axloqiy mas'uliyatni shakllantirish bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rajabov E. E. INGLIZ TILIDA IZCHIL YOZISHNI RIVOJLANTIRISH USULLARI //Inter education & global study. – 2024. – №. 5. – C. 421-428.
2. Aziz R. CHET TILLARNI O'RGANISHDA TURLI YONDASHUVLAR //Yangi O'zbekiston ustozlari. – 2024. – T. 2. – №. 28. – C. 35-40.
3. Nozima A., Shohbozbek E. TA'LIM MUASSASALARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING BOSHQARUV STRATEGIYALARI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 2. – C. 23-32.
4. Elov B., Muratbekova S. MATNLARNI PLAGIATGA TEKSHIRISH DASTURIY TA'MINOTINI YARATISH //COMPUTER LINGUISTICS: PROBLEMS, SOLUTIONS, PROSPECTS. – 2022. – T. 1. – №. 1.
5. Maxliyo S., Shohbozbek E. YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYO QARASHINI SHAKILLANTIRISDA MAKTABGACHA TA'LIMNING O'RNI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 4. – C. 83-89.
6. Abdurahimova F., Xaydaraliyeva D. INGLIZ TILI GLOBAL ILMIY TIL SIFATIDA //Наука и инновация. – 2024. – T. 2. – №. 38. – C. 46-49.
7. Solidjonov D. Xorijiy til sifatida ingliz tilini o'rganish uchun eng yaxshi elektron manbalar //Qo'qon universiteti xabarnomasi. – 2023. – C. 363-365.

8. Diloram M., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYO QARASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 5. – C. 207-215.
9. Sattorova F. Lingvistik kompetensiyaning ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitishdagi ahamiyati //Uzbekistan: Language and Culture. – 2021. – T. 2. – №. 2.
10. Djamolova S., Zubaydova N. INGLIZ TILINING GLOBAL MULOQOTDAGI VA HAYOTIMIZDAGI O'RNI //INTERNATIONAL CONFERENCE ON INTERDISCIPLINARY SCIENCE. – 2024. – T. 1. – №. 12. – C. 62-65.

LINGVOKREATIV O'YINLARNI ISHLAB CHIQISH TAMOIYILLARI TAMOIYILLARI

Amonov Sunatillo Nusratovich
Buxoro davlat pedagogika instituti
Buxoro shahar, Piridastgir kochasi, 2
Birinchi bosqich tayanch doktoranti
+998 99 706 5118 / amonovs@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'yin tushunchasi ya'ni: gamification, game kabi so'zlarning kelib chiqishi, dastlab qaysi sohada keng foydalanganligi va boshqa sohalardan ta'lim sohasiga kirib ketishi haqida ma'lumot beriladi. Kluster uslubi, so'zlarni to'g'ri tartibga qo'yib grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish. Umuman olganda o'yin tushunchasi haqida tushuncha beriladi.

Kalit so'zlar o'yin, linguokreativ, marketing, virtual, klaster, tinglash, gapirish, lug'at boylik, talaba, o'qituvchi.

PRINCIPLES OF DEVELOPING LINGUOCREATIVE GAMES PRINCIPLES

Annotation. This article provides information about the concept of games, namely the origin of terms such as gamification and game, the fields in which they were first widely used, and how they later entered the field of education. It also examines the cluster method, which focuses on arranging words in the correct order to form grammatically accurate sentences. In general, the article gives an overview of the concept of games.

Keywords: game, linguocreative, marketing, virtual, cluster, listening, speaking, vocabulary, student, teacher.

ПРИНЦИПЫ РАЗРАБОТКИ ЛИНГВОКРЕАТИВНЫХ ИГР ПРИНЦИПЫ

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие игры, а именно происхождение таких терминов, как gamification и game, области их первоначального широкого применения, а также процесс проникновения в сферу образования. Кроме того, описывается кластерный метод, который направлен на правильное упорядочивание слов для построения грамматически верных предложений. В целом в статье дается общее представление о понятии игры.

Ключевые слова: игра, лингвокреативность, маркетинг, виртуальный, кластер, аудирование, говорение, словарный запас, студент, преподаватель.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda zamonaviy yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Shunday yondashuvlardan

biri bu – lingvokreativ o'yinlardir. O'yin texnologiyalari nafaqat o'quvchilarni qiziqtirish, balki ularning mustaqil fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Demak, lingvokreativ o'yinlar o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi samarali aloqani ta'minlabgina qolmay, balki o'quvchilarda til o'rganishga nisbatan ijobiy motivatsiyani ham shakllantiradi. Shu sababli ushbu maqolada lingvokreativ o'yinlarni ishlab chiqish tamoyillari va ularni ta'lim jarayonida samarali qo'llash masalalari yoritib beriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Gamification – bu so'z o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilinmaydi, shu sababali ham uni shunchaki uni o'yin deb tarjima qilinadi. Ingliz tilida esa bu so'z boshqacha so'zlar bilan almashtiriladi. Shu sababli o'xshash so'zlarni ya'ni o'zakdosh so'zlarni quyidagicha variantlarni ko'rsa bo'ladi: Gamified va Game-enhanced. O'yinlarning nazariy jihatdan ishlatilishini ko'rib chiqadigan bo'lsak, biz ularni asosan darsda muayyan maqsadimizni yana kichik maqsadlarga bo'lish orqali, oldimizga qo'ygan katta maqsadga erishish uchun ishlatamiz. Natijada esa dars oldi qo'yilgan maqsadlarga erishish oson bo'ladi. Eng asosiysi, har bir o'quvchi mustaqil shug'ullana oladi, har bir o'quvchi o'zlashtirish tezligi bo'yicha harakatlanadi yoki rivojlanib keyingi qiyinchilik darajasiga ko'tariladi. Baholash individuallashtiriladi, bunda har bir o'quvchiga o'yin oxirida mukofot sifatida ball yoki sovrinlar beriladi, garchi ular virtual sog'alar, haqiqiy sovgalar bolmasada.

Dastavval gamification terminalogiyasi biznes va marketing sohasida ishlatilingan. Keyinchalik esa uning foydalanish chegarasi kengaygan. Kappning 2012 izohlashicha, gamifikatsiya yoki oyin texnologiyasidan foydalanish bu asosan ta'lim sohasida keng foydalaniladi. Aslida oyin bu tamoyillar toplami va uslublar yigindisi bolib, unda bu konikmalar real voqeiylikda ishlatiladi. Har qanday jarayonni yoki mashgulotni turli strategiyalar orqali oyinga aylantirsa boladi. Masalan deylik reklama sanoatini oladigan bolsak, bu soha yangi mijozlarni oziga chaqirish va jalb qilish maqsadida yangi xaridorlarga quyidagilarni tavsiya qilishi mumkin masalan: ballar yigish, mukofotlar berish yoki sovgalar berish bu esa yanada katta turki boladi koproq savdo qilishga yoki sotuvlarni oshirishga. Bundan

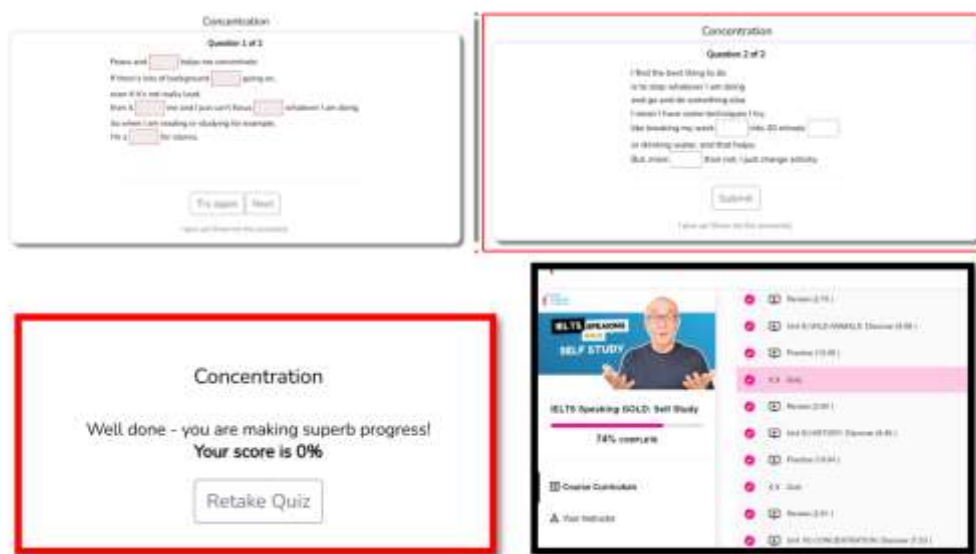
tashqari bu har qanday kishiga motivatsiya beradi. Ozbekiston asta sekin bozor iqtisodiyoti tizimiga otar ekan, bizda ham Korzinka, Havas, Oasis va boshqa shunga oxshash kompaniyalarda koproq xodimlarini ozigga saqlab qolish uchun turli xil bonuslar, mijozlariga esa sadoqatlik kartalari, ballar yigib borish imkoniyatini yaratish orqali ularning ozigga tortadi. Buni goyani Kenez 2015 aytib otgan, ma'lum bir xaridlar uchun ballar toplash, maqsadlarga erishish, mukofotlar berish orqali koplalab mijozlarni jalb qiladi. Shunday konsepsiyalarni Nike, Sears, Macys kabi kompaniyalar foydalanishmoqda. Xuddi shu konsepsiya Keith speaking academy platformasida, pullik kontentida, ya'ni Gold dasturida korish mumkin. Bu kursda har bir oquvchi oz akkauntiga kiradi. Muayyan speaking mavzuni otib bolgach, u mustahkamlanadi. Keyin esa otilgan mavzu takrorlanadi, mavzu tushuntirilib otib bolinganidan keyin, quiz beriladi, ya'ni oyin. Oyinda otilgan iboralar, frazalar, lugatlar turli yondashuvlar orqali yana bir bor xotirada mustahkamlanadi. Chiqish paytida esa, hikoya beriladi. Bu hikoyada berilgan bob yoki unit boyicha sozlar yana bir bor takrorlanadi. Bu esa xotirada mustahkamlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Oyin sozini eshitganimiz bizga beixtiyor xayomizga hozirgi kunda kopincha kopmyuter, telefon, planshet va boshqa shunga oxshash texnologiyalar bilan chambarchas bogliq bolgan jismlar keladi. Hozirgi axborot davrida biz, ya'ni XXI asr yoshlarining hayotini internetsiz, qurilmalarsiz tasavvur qila olmaymiz. Raqamli avlodga an'anaviy metodlar orqali dars berishni tasavvur qilish juda mushkul. Shuning uchun ularga raqamli texnologiyaladan foydalangan holda dars otish maqsadga muvoffiq. Prenskiyning ta'kidlashicha oldingi avlod bilan solishtirilganda, yosh raqamli avlod texnologiyadan oqilona foydalana oladi, erkin ishlata oladi. Internet avlodi texnologiyalarni, internet, telefon, noutbuk, kompyuter va boshqa shunga oxshash qurilmalardan foydalanadilar. Prenskiy shuning uchun quyidagi ikki kalit sozni kiritadi: technology migrant va technology native. Shu bois darslarni Yoshi katta ustozlar otayotganda, raqamli avlodga, texnologiyalarni unchalik yaxshi tushunmaydigan ustozlar darsni yaxshilab rejalashtirishi kerak boladi, shu yol orqali ularni qiziqishlarni inobatga olingan holda dars rejasi tuziladi. Hozirgi kunda ayrim ustozlar uchun avval kundalik.com da ishlash va moslashish qiyin boldi,

chunki bu platforma orqali davomat, baholash, uyga vazifasini, oquv dasturini yuklash imkoni bor. Agar shu platforma imkoniyatlari kengaytirilsa interaktiv oyinlar, mashqlar va video darslar kiritilishi kerak. Shu yol orqali, yoshi katta ustozlarni texnologiyalardan foydalanish imkoniyati kengayadi, ularni amaliyotda tadbiq etadi. Kundalik.com esa virtual birlashtiruvchi makon vazifasini o'taydi, ham yoshi katta ota onalar ham bundan foydalanishadi. Oblinger (2005) va Kennedy va boshqalar (2009), ushbu olimlarning ta'kidlashicha garchi yoshlar texnologiyalardan har kuni foydalansalar ham, ulardan hammasi ham yaxshi foydalana olmasligi mumkin, chunki yoshlarning texnologik savodxonligi yetarli darajada mukammal bolmasligi mumkin. Xuddi shunday bizning holatda, Ozbekistonda ota onalarning barchasi ham kundalik.com ga kirish boyicha yetarlicha konikma, tajribaga va bilimga ega emas. Shuning uchun kundalik.com ni tushunmaydigan ota onalar maktab oqituvchilari bilan doim aloqada bolib turishadi va ko'plab maktablarda sinf rahbarlar ota onalarning profilidan kirishadi.

Oyinlardagi asosiy eng ijobiy tomonini agar aniq misollarda koradigan bolsak, ular motivatsiya beradi, takrorlash imkoni borligi sabab ularni yana qayta korish imkoni mavjud agarda ular video formatida bolsa, imkoniyatlari keng chunki izohlar yoziladi. Chunki aynan izohlar qismida fikr va mulohazalar va takliflar beradi. Agar biz Keith speaking academy Gold kursi misolida koradigan bolsak, har bir otilgan darsdan keyin, takrorlash va amaliyot qismi mavjud, bundan keyin esa quiz ya'ni savol javob qismi mavjud. Eng qiziqarli tomoni, har bir savol javobdan keyin natija beriladi. Agar oquvchi bu natijasidan qanoatlanmasa, u savol javob uslubidagi qiziqarli testni qayta topshirsa boladi. Xuddi shu formatdagi online darslarni courser platformasida ham uchratish mumkin. Masalan: TESOL kursi Arizona State University tomonidan professorlar otib beradi, har bir darsdan keyin savol javob qilinadi, berilgan maqolalar boyicha quizlar beriladi. Bu esa agarda xato qilinsa yana qayta ishlash imkoniyatini beradi. Takrorlash esa bu bilim kalitidir.

Jemore Brunerning aytishicha, pedagogik samaradorlik shunday bir narsaki, unda oqituvchi oquvchilarini hayron qoldirishi kerak. Bunda holda oqituvchi bamisoli baliqchi kabi, qarmoqqa ilishi kerak boladi. Chunki darsda bolani diqqatini jalb qilishimiz uchun, unda yangi, ozgacha, oddiy bolgan pedagogik mexanizmlardan foydalanish kerak.

Kutilmagan: hayron qoldirishi kerak odamni, va oquvchini e'tiborini qarmoqqa ilgan kabi oziga tortishi kerak.

Oddiy: Oddiylilik bu sayqallik ozagidir deydi Leonardo DaVinci. Materiallarni toppish oson va hech qanday qiyinchilik tugdirmasligi kerak.

Lekin bundanda oldinroq avval biz ularni darsga tayyor ekanligini, ularning butun fikri va xayoli darsda ekanligiga ishonch hosil qilishimiz kerak, undan keyingina biz kreativ qolbilyatimizdan mohirlik bilan foydalanib dars otishni boshlasak boladi. Deylik biz biror mavzuni, mashgulotni otmoqchi bolsak bunda yaratuvchanlik qobilyatimizni foydalanishimiz kerak. Masalan, essay berildi yozish uchun deylik crime mavzusi bilan bogliq. Bunda oquvchilardan qanday shu mavzuga mos lugatlarni bilishini soraymiz. Tajribamizga asoslanib, ko'plab oquvchilar xato qiladigan vaziyatlarni organamiz. Masalan jinoyat sodir etmoqni ayrimlar do crime deb beradi, aslida esa commit crime deyiladi. Dorskaga yoki HDMI portidan foydalanib, kompyuterimizni televizorga ulaymiz. Shunda Cluster uslubida sozlarni

yozi chiqamiz. Bunda yana kreativ qobiliyatimizdan foydalanib, bolalarga deylik klasterdagi sozlarni imkon qadar kopini esda saqlab qolishini soraymiz. Deylik besh daqiqa otganidan keyin, motivator ochiriladi va oquvchilardan yodida qolgan sozlar soriladi. Bu ham xotira, diqqat va nutqni shakllantiradi. Bu pastda berilgan klaster, shunchaki namuna xolos.

Deylik mavzu “animals”, cluster ortasida shu soz yoziladi. Atrofiga shu jumla bilan bogliq sozlar yoziladi. Masalan: zoo, wild, domestic, cat, dog, wolf. Bu oyin uslubidagi dars diqqatni jalb qiladi, tinglab tushunishni rivojlantiradi, nutqni rivojlantiradi, gaprish konikmasini shakllantiradi.

Bu oyin har qanday leveldagi ya’ni darajadagi bolani lugat boyligini oshirishga yordam beradi. Deylik keying soz bu family, markazda bu soz yoziladi. Atrofiga, father, mother, children, son, daughter, grandparents kabi sozlar yoziladi. Bu oddiy matkab bolalari uchun bolishi mumkin. Lekin Speaking konikmasini juda yaxshi oshirib beradi. Agar shunda kluster yonida biror bir oila rasmi berilsa. Bolalar gap tuzadi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan fikrlar shuni ko’rsatadiki, lingvokreativ o’yinlardan foydalanish ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi. O’yin texnologiyalari orqali o’quvchilarda mustaqil fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, ular til o’rganishga bo’lgan qiziqish va motivatsiyani oshiradi, o’qituvchi va o’quvchi o’rtasida samarali muloqotni ta’minlaydi.

Shu sababli lingvokreativ o’yinlarni nafaqat xorijiy til darslarida, balki boshqa fanlarda ham qo’llash ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada keltirilgan tamoyillar kelgusida ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida

boyitishga, o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini yanada mustahkamlashga asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kapp, K. M. (2012). *The gamification of learning and instruction: Game-based methods and strategies for training and education*. Pfeiffer.
2. Kenez, P. (2015). *Marketing strategies and consumer engagement through gamification*.
3. Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1–6.
4. Oblinger, D. G., & Oblinger, J. L. (2005). *Educating the Net Generation*. EDUCAUSE.
5. Kennedy, G., Judd, T., Dalgarno, B., & Waycott, J. (2009). Beyond natives and immigrants: Exploring types of net generation students. *Journal of Computer Assisted Learning*, 25(5), 332–343.
6. Bruner, J. S. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press.
7. Da Vinci, L. *Collected thoughts on simplicity and design*.

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ РЕШАТЬ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИЕ УРАВНЕНИЯ И НЕРАВЕНСТВА В КУРСЕ АЛГЕБРЫ И НАЧАЛ АНАЛИЗА

Нафасов Ганишер Абдурашидович,

доктор философии (PhD) в области педагогических наук, доцент кафедры
«Математика», Гулистанский государственный университет,

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Хакимов Шербек Обиджонович,

учитель математики школы №1 Околтинского района.

E-mail: sherbekhakimov777@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматриваются методические подходы к формированию умений решения тригонометрических уравнений и неравенств в школьном курсе алгебры и начал анализа. Анализируются типичные трудности, с которыми сталкиваются учащиеся, и предлагаются эффективные методы их преодоления. Особое внимание уделяется систематизации способов решения, использованию графических методов и алгоритмизации процесса обучения.

Ключевые слова: тригонометрические уравнения, тригонометрические неравенства, методика обучения, алгебра и начала анализа, графический метод, алгоритмизация.

ALGEBRA VA ANALIZ ASOSLARI KURSIDA TRIGONOMETRIK TENGLAMA VA TENGSIZLIKLARNI YECHISH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab algebra va analiz asoslari kursida trigonometrik tenglamalar hamda tengsizliklarni echish ko'nikmalarini shakllantirishga oid metodik yondashuvlar ko'rib chiqiladi. O'quvchilar duch keladigan tipik qiyinchiliklar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etishning samarali usullari taklif etiladi. Ayniqsa, echish usullarini tizimlashtirish, grafik metodlardan foydalanish hamda o'qitish jarayonini algoritmlashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: trigonometrik tenglamalar, trigonometrik tengsizliklar, o'qitish metodikasi, algebra va analiz asoslari, grafik metod, algoritmlashtirish.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING THE SKILLS TO SOLVE TRIGONOMETRIC EQUATIONS AND INEQUALITIES IN THE COURSE OF ALGEBRA AND THE FUNDAMENTALS OF ANALYSIS

Abstract. *This article examines methodological approaches to developing students' skills in solving trigonometric equations and inequalities within the school course of algebra and the fundamentals of analysis. It analyzes the typical difficulties students face and suggests effective methods to overcome them. Special attention is given to the systematization of solution methods, the use of graphical techniques, and the algorithmization of the teaching process.*

Keywords: *trigonometric equations, trigonometric inequalities, teaching methodology, algebra and fundamentals of analysis, graphical method, algorithmization.*

ВВЕДЕНИЕ

Тригонометрические уравнения и неравенства занимают важное место в школьном курсе алгебры и начал анализа, поскольку они не только развивают логическое мышление, но и служат фундаментом для изучения высшей математики, физики и инженерных наук. Однако этот раздел вызывает значительные трудности у учащихся из-за:

Многообразия методов решения (разложение на множители, замена переменной, использование тригонометрических тождеств).

Необходимости учитывать область допустимых значений (ОДЗ) и периодичность функций.

Сложности визуализации решений без использования графиков или единичной окружности.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью разработки эффективных методик, которые помогут учащимся:

Систематизировать знания о тригонометрических функциях.

Освоить алгоритмы решения стандартных и нестандартных задач.

Научиться применять графические методы для наглядности.

Цель данной работы – предложить методику, сочетающую теоретическое изучение тригонометрии с практико-ориентированными заданиями, включая использование цифровых инструментов.

МЕТОДОЛОГИЯ

Приведённый пример имеет одну особенность. Серии δ_I и δ_{II} дают на единичной окружности несовпадающие точки. Если же некоторые точки разных серий совпадают, то будем называть их кратными. Точки, которые повторяются в

чётном числе серий, будем называть точками чётной кратности, а те, что повторяются в нечётном числе серий, - точками нечётной кратности. Волнообразная линия, идущая от точки $\check{O}_\epsilon$, после встречи с точкой нечётной кратности обязана перейти в иную область, т.е. если она находилась вне единичной окружности, то теперь будет внутри неё и наоборот. Но точка чётной кратности не даёт нашей линии возможности перейти в иную область. Поясним данный факт на конкретном примере:

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Пример 2: Решите неравенство $\frac{\sin x \cdot \sin 3x}{\cos 2x \cdot \sin 2x} > 0$.

Рассмотрим совокупность уравнений $\begin{cases} \sin x = 0, \\ \sin 3x = 0, \\ \cos x = 0, \\ \sin 2x = 0 / \end{cases}$ Отсюда $\begin{cases} x_I = \pi n, \\ x_{II} = \frac{\pi n}{3} \\ x_{III} = \frac{\pi}{2} + \pi n, \\ x_{IV} = \frac{\pi n}{2}. \end{cases}$

На единичной окружности значения серии x_I представлены двумя точками 0 и π . Серия x_{II} даёт точки $0, \frac{\pi}{3}, \frac{2\pi}{3}, \pi, \frac{4\pi}{3}, \frac{5\pi}{3}$. Из серии x_{III} получаем точки $0, \frac{\pi}{2}, \pi, \frac{3\pi}{2}$. Нанесём все эти точки на единичную окружность указав в скобках рядом с каждой из них её кратность.

Пусть теперь число φ будет равным $\frac{\pi}{8}$. Делаем прикидку по знаку:

$$\frac{\sin \frac{\pi}{8} \cdot \sin \frac{3\pi}{8}}{\cos \frac{\pi}{8} \cdot \sin \frac{\pi}{4}} > 0. \text{ Значит, точку } \check{O}_\epsilon \text{ следует выбрать на луче, образующем}$$

угол $\frac{\pi}{8}$ с лучом Ox , вне единичной окружности. (Заметим, что вспомогательный луч $i\check{o}'$ совсем не обязательно изображать на рисунке. Точка $\check{O}_\epsilon$ выбирается приблизительно). Теперь от точки $\check{O}_\epsilon$ ведём волнообразную непрерывную линию

последовательно ко всем отмеченным точкам. Причём в точках $\frac{\pi}{3}, \frac{2\pi}{3}, \pi, \frac{4\pi}{3}, \frac{5\pi}{3}, 0$ наша линия переходит из одной области в другую: если она находилась вне единичной окружности, то переходит внутрь неё. Подойдя к точке $\frac{\pi}{2}$ линия возвращается во внутреннюю область, так как кратность этой точки чётная. Аналогично в точке $\frac{3\pi}{2}$ (с чётной кратностью) линию приходится повернуть во внешнюю область. Итак, мы начертили некую картинку.

Она помогает нам выделить на единичной окружности искомые области. Они обозначены знаком «+».

Окончательный ответ запишем в виде совокупности неравенств:

$$\left[\begin{array}{l} 2\pi n < x < \frac{\pi}{3} + 2\pi n, \\ \frac{2\pi}{3} + 2\pi n < x < \pi + 2\pi n, \\ \frac{4\pi}{3} + 2\pi n < x < \frac{3\pi}{2} + 2\pi n, \\ \frac{3\pi}{2} + 2\pi n < x < \frac{5\pi}{3} + 2\pi n. \end{array} \right. \quad [13, \text{с.17-18}]$$

Реализовать этот этап рекомендуется в процессе систематизации знаний школьников о свойствах тригонометрических функций. Основным средством могут служить задания, предлагаемые учащимся и выполняемые либо под руководством учителя, либо самостоятельно. Приведем примеры таких заданий:

- 1) найти все числа отрезка $\left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$, для которых верно $\sin \alpha = -\frac{\sqrt{3}}{2}; \cos \alpha = \frac{\sqrt{2}}{2}$ и т.п.,
- 2) отметить на единичной окружности точки P_t , для которых соответствующие значения t удовлетворяют равенству $\sin t = \frac{1}{2}; \operatorname{tg} t = -\sqrt{3}$ и т.п.,

3) используя график функции $y = \cos x$, указать множество чисел, для которых верно $\cos \alpha = -\frac{1}{2}$; $\cos \alpha = -\frac{8}{7}$; $\cos \alpha = \frac{\sqrt{3}}{2}$,

4) решить уравнения

а) $\cos x = 1$,

б) $\cos 3x = \cos^2 x + \sin^2 x$,

в) $\sin 2x \cos 3x - \cos 2x \sin 3x = 1$,

г) $\frac{\sqrt{3}}{2} \cos 2x + \frac{1}{2} \sin x = 1$,

д) $1 + \cos 2x - \cos^2 x = 1$,

5) решить уравнения:

а) $\sin x \cos 2x = 0$,

б) $(1 - \sin x) \operatorname{tg} x = 0$,

в) $2 \cos^2 x - \frac{1}{2} \sin 4x = 1$.

Обратим внимание на два последних задания. В основе решения предложенных уравнений, как правило, – применение определений синуса, косинуса числа (либо таких свойств тригонометрических функций, как наличие корней, наличие экстремумов у функций синус и косинус). Выполнение пятого задания предполагает решение совокупностей тригонометрических уравнений рассматриваемого вида (например, последнее уравнение преобразуется следующим образом: $1 + \cos 2x - \sin 2x \cos 2x = 1$, $\cos 2x(1 - \sin 2x) = 0$, то есть имеем совокупность уравнений $\cos 2x = 0$ или $\sin 2x = 1$). Следует специально обратить внимание учащихся на цель преобразований тригонометрических выражений при решении предложенных уравнений: замена данного выражения, тождественно ему равным и зависящим от одной тригонометрической функции, либо преобразование выражения в произведение линейных множителей относительно тригонометрических функций.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование методики развития умений решать тригонометрические уравнения и неравенства в курсе алгебры и начал анализа

позволяет сделать следующие основные выводы. Систематизированы основные подходы к изучению тригонометрических уравнений и неравенств. Выявлены ключевые трудности, возникающие у учащихся при освоении данного раздела. Обоснована необходимость комплексного подхода, сочетающего алгебраические, графические и логические методы Разработана эффективная методика обучения, включающая чёткую классификацию типов уравнений и неравенств алгоритмизацию процесса решения использование графических интерпретаций применение современных цифровых инструментов Предложены конкретные рекомендации по организации учебного процесса Разработка дифференцированных заданий для учащихся с разным уровнем подготовки. Создание интерактивных учебных пособий по тригонометрии Исследование эффективности применения искусственного интеллекта в обучении решению тригонометрических задач

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

- [1]. Колмогоров А.Н. *Алгебра и начала анализа*. – М.: Просвещение, 2020.
- [2]. Дорофеев Г.В. *Методика преподавания тригонометрии в школе*. – СПб.: Лань, 2019.
- [3]. Шарыгин И.Ф. *Геометрические подходы в тригонометрии*. – М.: Физматлит, 2018.
- [4]. Мордкович А.Г. *Тригонометрия: теория и практика*. – М.: Мнемозина, 2021.
- [5]. Нелин Е.П. *Компьютерные технологии в обучении математике*. – М.: Бином, 2022.
- [6]. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. (2023). РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.
- [7]. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). MATEMATIKA DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
- [8]. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK MATEMATIKA O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA MATEMATIK KOMPETENTLIGNI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
- [9]. Нафасов, Г. А., Жамуратов, К., & Жалилов, У. (2024). МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ УМЕНИЙ РЕШАТЬ ТРИГОНОМЕТРИЧЕСКИЕ УРАВНЕНИЯ И НЕРАВЕНСТВА В КУРСЕ АЛГЕБРЫ И НАЧАЛ АНАЛИЗА. *ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ*, (56-5).

- [10]. Nafasov, G. (2019). Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
- [11]. Nafasov, G. A. (2023). Determination of the Low Pressure Zone of the Water Conducting Tract of Reservoirs. *Genius Repository*, 25, 28-32.
- [12]. Abdurashidovich, N. G., & Muzaffarovich, U. N. Qosim o'g'li, NQ, & Olimjon, D.(2023). *Design in the process of*.
- [13]. Kengash, J., & Nafasov, G. A. (2023). On the Self-Similar Solution of The Problem of Unsteady Movement of Groundwater Near a Reservoir in the Presence of Nonlinear Evaporation. *Genius Repository*, 22, 37-41.
- [14]. Dosanov, M., Nafasov, G., & Khudoykulov, R. (2023). A new interpretation of the proof of binary relations and reflections. *International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research*, 4(26), 30-42.
- [15]. Umarov, X., Nafasov, G. A., & Mustafoyev, R. (2023). TAQSIMOT FUNKSIYA VA UNING XOSSALARI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).
- [16]. Нафасов, Г. А., & Мирхайдаров, М. Х. (2022). ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ. *RESEARCH AND EDUCATION*, 205.
- [17]. Нафасов, Г. А., & Абдураимов, Д. Э. ТРАНСВЕРСАЛ ИЗОТРОП ЖИСМ УЧУН ИККИ УЛЧОВЛИ ТЕРМОЭЛАСТИК БОГЛИЦ МАСАЛАНИ СОНИ МОДЕЛЛАШТИРИШ ВА УНИНГ ДАСТУРИЙ ТАЪМИНОТИ. *КапДУХАБ*, 13.
- [18]. Abdurashidovich, N. G., Tagayevich, D. U., & Mirkomilovich, K. M. (2023). The Use of Technology in The Approximation of Didactic Units in The Training of Future Mathematics Shooters on The Basis of Innovative Education. *Genius Repository*, 24, 34-38.
- [19]. Abdurashidovich, N. G. REQUIREMENTS FOR THE SELECTION OF CONTENT FOR HEURISTIC TASKS IN THE TEACHING OF ELEMENTARY MATHEMATICS TO FUTURE MATHEMATICS TEACHERS. *ELEKTRON TA'LIM RESURSLARI MA'LUMOTLAR BAZASINI JORIY ETISHDAGI MUAMMOLAR VA FIKRLAR G. Joldasova*, 89.
- [20]. Abdullayeva, B. S., & Nafasov, G. A. (2019). Current State Of Preparation Of Future Teachers Of Mathematics In Higher Education Institutions. *Bulletin of Gulistan State University*, 2020(2), 12-17.
- [21]. Abdurashidovich, N. G. (2021). Theoretical Basis Of Development Of Cognitive Competence Of Students Of Higher Education Institutions In The Process Of Teaching Elementary Mathematics. *European Journal of Molecular and Clinical Medicine*, 8(1), 789+. <https://link.gale.com/apps/doc/A698747716/AONE?u=anon~d3736870&sid=googleScholar&xid=a9cd01e1>

OZIQ-OVQAT TEXNOLOGIYASI YO'NALISHI TALABALARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI OSHIRISHDA TERMINOLOGIK, LEKSIK BOYLIGINI OSHIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Jamalova Dilafruz Komiljon qizi
Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda terminologik va leksik boylikni oshirish muammosi yoritilgan. Ilmiy tahlilda hozirgi zamon mutaxassislaridan talab etilayotgan kasbiy kommunikativ savodxonlik, til kompetensiyasi hamda texnologik terminologiyani to'g'ri qo'llash ko'nikmalari alohida e'tiborga olingan. Maqolada o'quv jarayonida o'zbek, rus va ingliz tillarida terminologik lug'at boyligini kengaytirish, kasbiy matnlar bilan ishlash, o'quv topshiriqlarini integratsion yondashuv asosida tashkil etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari o'qituvchilarga terminologik yo'naltirilgan ta'limni samarali tashkil etishda amaliy yordam beradi.

Kalit so'zlar: terminologik kompetensiya, kasbiy kommunikatsiya, leksik boylik, oziq-ovqat texnologiyasi, integratsion yondashuv, mutaxassislik tili, CLIL, lingvodidaktika.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОГО И ЛЕКСИЧЕСКОГО БОГАТСТВА СТУДЕНТОВ-ТЕХНОЛОГОВ ПИЩЕВОЙ ПРОДУКЦИИ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ

Аннотация: В статье рассматривается проблема совершенствования терминологического и лексического запаса студентов направления «Технология продуктов питания» в процессе формирования их профессиональной компетентности. Особое внимание уделено необходимости развития у будущих специалистов навыков профессиональной коммуникации, владения специализированной лексикой и правильного употребления терминов в профессиональной речи. В исследовании предлагаются методические рекомендации по расширению терминологического словаря студентов посредством интегративного обучения на узбекском, русском и английском языках, а также через работу с профессиональными текстами. Полученные результаты могут быть использованы преподавателями для повышения эффективности обучения профессионально-ориентированному языку.

Ключевые слова: терминологическая компетенция, профессиональная коммуникация, лексическое обогащение, технология пищевых продуктов, интегративный подход, язык специальности, CLIL, лингводидактика.

IMPROVING THE TERMINOLOGICAL AND LEXICAL WEALTH OF FOOD TECHNOLOGY STUDENTS IN INCREASING THE PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract: *The article focuses on enhancing the terminological and lexical competence of students majoring in Food Technology as a key component in developing their professional competence. The study emphasizes the importance of mastering professional communication, domain-specific vocabulary, and the correct usage of technological terminology. Methodological recommendations are proposed for expanding students' terminological repertoire through integrative teaching approaches in Uzbek, Russian, and English languages, as well as through systematic work with professional texts. The findings are expected to assist educators in improving the effectiveness of professionally oriented language instruction.*

Keywords: *terminological competence, professional communication, lexical enrichment, food technology, integrative approach, language for specific purposes, CLIL, linguodidactics.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi mutaxassis tayyorlashda nafaqat nazariy bilimlarni, balki kasbiy kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishni ham taqozo etadi. Ayniqsa, oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishidagi talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda til va terminologik tayyorgarlik muhim o'rin tutadi. Chunki ushbu sohada ishlaydigan mutaxassis zamonaviy texnologik jarayonlarni, innovatsion ishlab chiqarish terminlarini, xalqaro standartlarga asoslangan atamalarni to'liq anglab, ulardan amaliyotda to'g'ri foydalana olishi zarur. Shu nuqtai nazardan, terminologik va leksik boylikni oshirish kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida qaraladi.

XXI asr ta'lim paradigmasi, xususan, UNESCO, OECD, hamda O'zbekiston Respublikasi «Milliy o'quv dasturi» talablari asosida kasbiy ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirishni nazarda tutadi. Shuningdek, CLIL (Content and Language Integrated Learning) va ESP (English for Specific Purposes) kabi xalqaro didaktik yo'nalishlar asosida mutaxassislik tilini o'qitish amaliyoti kengaymoqda. Ushbu metodik yondashuvlar talabalarda terminologik bilimlarni kontekstual va funksional qo'llay olishni, ya'ni «bilimni real kasbiy vaziyatda ishlatish» ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida «Oziq-ovqat texnologiyasi» yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar uchun o'quv jarayonini leksik va terminologik jihatdan boyitish muhim ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Ko'pgina hollarda o'quv dasturlarida

til komponenti ikkinchi darajali o'rin egallaydi, natijada talabalarning mutaxassislik tilida fikrlash va muloqot qilish qobiliyati yetarli darajada shakllanmaydi. Shu bois, terminologik boylikni oshirish, kasbiy matnlarni tahlil qilish, fanlararo integratsiyani ta'minlash, va amaliy kommunikativ mashg'ulotlarni ko'paytirish zarur.

Mazkur tadqiqotning maqsadi – oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini oshirishda terminologik va leksik boylikni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvni ishlab chiqishdir. Tadqiqotning dolzarbligi hozirgi zamon ishlab chiqarish jarayonlari, oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik muvozanat, va innovatsion texnologiyalar sharoitida mutaxassisdan yuqori terminologik savodxonlikni talab etishi bilan belgilanadi. Shuningdek, bu jarayon ta'limning sifat ko'rsatkichlarini oshirish, xalqaro standartlarga mos kompetensiyalarni shakllantirish, va lingvokulturologik kompetensiyani kengaytirish bilan chambarchas bog'liq.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayoni oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarning kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonida terminologik va leksik boylikni oshirish metodikasini takomillashtirishga qaratildi. Tadqiqotning asosiy metodologik asosi O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim konsepsiyasi, Milliy o'quv dasturi (2021), hamda UNESCO va OECD tomonidan ilgari surilgan kompetensiyaviy ta'lim modeli talablari asosida belgilandi.

Tadqiqotning empirik bazasini Namangan davlat universitetining oziq-ovqat texnologiyasi fakulteti talabalari tashkil etdi (2023–2025-yillar). Tanlov asosida 120 nafar talaba, 8 nafar o'qituvchi va 4 nafar metodist ishtirok etdi. Tadqiqot uch bosqichda olib borildi:

I. Diagnostik bosqichda - talabalar terminologik va leksik bilim darajalari, kasbiy muloqot ko'nikmalari, hamda mutaxassislik tili bilan ishlash qobiliyati maxsus test va so'rovnomalar orqali baholandi.

II. Tajriba-bosqichda - CLIL (Content and Language Integrated Learning), LSP (Language for Specific Purposes), hamda «lexical approach» metodlari asosida integratsion mashg'ulotlar tashkil etildi. Mashg'ulotlarda real kasbiy matnlar

(texnik hujjatlar, ishlab chiqarish protokollari, xalqaro oziq-ovqat standartlari) asosida terminologik tahlil o'tkazildi.

III. Tahliliy-reflektiv bosqichda - o'qituvchilar va talabalar o'rtasida refleksiya asosida o'zgarishlar tahlil qilinib, kasbiy leksik boylik darajasining oshganligi aniqlashtirildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi: nazariy metodlar: pedagogik, psixolingvistik va lingvodidaktik manbalarni tahlil qilish, konseptual model yaratish.

Empirik metodlar: kuzatish, testlash, so'rovnoma, suhbat va portfolioni tahlil qilish.

Tadqiqotda o'quv materiallari sifatida «Oziq-ovqat texnologiyasi» yo'nalishiga oid maxsus terminologik lug'atlar, xalqaro CLIL modullari, hamda talabalarning yozma ishlaridan olingan korpus ma'lumotlari foydalanildi. Olingan natijalar tahlili asosida terminologik va leksik kompetensiyani oshirishga yo'naltirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida kasbiy kompetentlik tushunchasi o'qitish jarayonining markaziy kategoriyasiga aylangan. UNESCO hamda OECD hisobotlarida qayd etilishicha, mutaxassislik fanlari bilan til o'rganish integratsiyasi bugungi ta'limda eng samarali yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishidagi talabalarda kasbiy kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun terminologik va leksik boylikni oshirish zaruriy omil sifatida qaraladi (Muslimov N.A., 2022; Pastushkova M.A., 2021).

O'zbekiston pedagog olimlari orasida ham ushbu masala chuqur tadqiq qilinmoqda. A.X.Mahmudov va F.M.Rustamova ta'kidlaganidek, terminologik tayyorgarlik - mutaxassislik tili madaniyatining asosi bo'lib, talabaning bilimini real kasbiy muhitda qo'llay olish qobiliyatini belgilaydi. Xorijiy manbalarda bu yo'nalish CLIL, ESP, hamda LSP konsepsiyalari orqali chuqur o'rganilgan. Coyle ta'riflaganidek, CLIL metodikasi ikki yo'nalishni - mazmun va tilni integratsiyalashgan holda o'qitishni nazarda tutadi. Shu tariqa, texnik yo'nalish talabalarida soha terminlarini o'zlashtirish jarayoni nafaqat til bilimini, balki kasbiy

tafakkurni ham rivojlantiradi. Vigotskiy va Piaget kognitiv nazariyalari asosida esa, talabalarning terminologik o'sishi ularning aqliy faoliyat bosqichlari bilan bevosita bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Shuningdek, Milliy o'quv dasturi doirasida «kasbiy tilda muloqot qila olish», «axborotni tahlil etish», «muammoni yechish» kabi ko'nikmalar bazaviy kompetensiyalar sifatida belgilangan. Bu esa terminologik boylikni o'quv dasturlariga tizimli ravishda integratsiya qilishni talab etadi. CLIL asosida ishlab chiqilgan mashg'ulotlarda talabalar fanlararo kontekstda, masalan, oziq-ovqat kimyosi, mikrobiologiya, texnologik jarayonlar va ekologik xavfsizlik kabi fanlar atamaları bilan ishlaydi. Shu tarzda lingvistik va kasbiy komponent bir-birini to'ldiradi.

Lingvodidaktik nuqtai nazardan (Halliday, 1994; Richards, 2015), kasbiy leksikani o'rgatishda semantik maydonlar, morfologik struktura, sinonimik qatlam va terminlarning kontekstual qo'llanishi tahlil qilinishi lozim. Mahalliy amaliyotda, afsuski, ko'p hollarda terminologik lug'at passiv shaklda - ya'ni yodlashga asoslangan - o'rgatiladi. Ammo zamonaviy yondashuvlarda, masalan, kommunikativ-situativ metod (Richards & Rodgers, 2001), DDL (Data-Driven Learning), va korpus lingvistikasiga asoslangan mashqlar orqali o'quvchi o'zi terminning ma'nosini, strukturasi va qo'llanishini mustaqil kashf etadi. Terminologik va leksik kompetensiyani rivojlantirish nafaqat til bilimini chuqurlashtiradi, balki talabaning kasbiy identitetini shakllantiradi. Bu jarayon, ayniqsa, oziq-ovqat texnologiyasi sohasida ekologik mas'uliyat, sifat nazorati, xavfsizlik va innovatsion ishlab chiqarish terminlarini to'g'ri qo'llashni ta'minlaydi. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni isbotlaydiki, terminologik boylikni oshirish - bu lingvistik emas, balki keng qamrovli kasbiy rivojlanish omili bo'lib, uni CLIL, fanlararo integratsiya, refleksiv mashg'ulotlar va interaktiv lug'at ishlari orqali samarali amalga oshirish mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonining har bir bosqichi natijalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishida o'qiyotgan talabalar uchun terminologik va leksik boylikni rivojlantirish nafaqat til o'rganish

samaradorligini, balki ularning kasbiy kompetentligini shakllantirish darajasini ham sezilarli oshiradi.

Dastlabki tahlilda talabalar ko'pchiligi kasbiy terminologiyani to'g'ri tushunishda, ularni og'zaki va yozma nutqda qo'llashda qiynalgan. O'tkazilgan 20 ta savoldan iborat diagnostik test natijalariga ko'ra: talabalarning 64 foizi terminni faqat tarjima asosida bilgan; 52 foiz talaba terminning mazmunini tushunmagan holda uni yod olgan; atigi 18 foiz talaba terminni kontekstda to'g'ri ishlata olgan. Bu holat ko'rsatadiki, mavjud o'quv jarayonida terminologik tayyorgarlik alohida tizimga ega emas, u leksik boylikni rivojlantirishning ongli, bosqichma-bosqich shakllanishiga e'tibor qaratmaydi.

Tajriba jarayonida o'quv mashg'ulotlari CLIL, LSPva leksik yondashuv asosida tashkil etildi. Har bir modulda talabalar kasbiy matnlarni o'qish, tahlil qilish, terminologik xarita tuzish, interaktiv lug'at yaratish kabi faol topshiriqlarni bajardilar. Masalan, «Oziq-ovqat gigiyenasi va xavfsizligi» modulida o'quvchilar «sanitariya», «mikroflora», «sterilizatsiya», «konservatsiya» kabi atamalarni nafaqat yodlash, balki real ishlab chiqarish jarayoniga tatbiq etish orqali o'rganishdi. Ular laboratoriya kuzatuvlarida terminlardan foydalanib, hisobot matnlarini tuzdilar. Bu metodologiya o'quvchini subyektga aylantirish, ya'ni o'z bilimini faol yaratish tamoyiliga asoslandi. Tajriba davomida o'qituvchi roli o'zgardi - u endi «bilim beruvchi» emas, balki «jarayonni boshqaruvchi fasilitator» sifatida faoliyat yuritdi. Talabalar esa til va mazmunni integratsiyalashgan holda o'zlashtirib, mutaxassislik tili orqali kasbiy fikrlashni o'rgandilar.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, tajriba yakunida talabalar o'rtasida terminlarni to'g'ri ishlatish, sinonimlarni farqlash va kontekstni tahlil qilish ko'nikmalari yuqori darajada rivojlandi. Tahlil quyidagicha taqsimlanadi:

Ko'nikma turi	Boshlang'ich daraja (%)	Yakuniy daraja (%)	O'sish foizi
Terminlarni izohlash	28	86	+58
Kontekstda qo'llash	18	79	+61
Matndan xulosa chiqarish	34	82	+48

Uch tilda atamalarni taqqoslash	22	71	+49

Bu natijalar lingvokognitiv o'sishni isbotlaydi, ya'ni talaba terminni shunchaki so'z emas, balki ma'noli birlik sifatida anglay boshlagan. Bu esa professional tafakkurning semantik asosini mustahkamlaydi. Reflektiv bosqichda o'tkazilgan suhbatlar, yozma fikrlar va portfoliolar tahlili shuni ko'rsatdiki, talabalar terminologik bilimni amaliyot bilan bog'lay olishdan mamnun. 87 foiz talaba yangi metodika o'z fikrini mutaxassislik terminlari orqali aniqroq ifoda etishga yordam berganini ta'kidladi. 79 foiz ishtirokchi esa ko'p tillilik (uzb–rus–ingliz) asosida o'qitish o'ziga ishonchni oshirganini qayd etdi. O'qituvchilar fikricha, CLIL asosidagi darslar nafaqat tilni, balki fan mazmunini ham chuqur o'zlashtirishga xizmat qilgan.

Terminologik o'qitishning samaradorligi o'quvchilarning psixolingvistik faolligiga bog'liq. Tilning faol ishlatilishi - ayniqsa, muloqot, taqqoslash, tushuntirish jarayonlarida - kognitiv faollikni oshiradi. Shu sababli, o'quvchi terminni eslab qolmaydi, balki uni fikr va tahlil vositasi sifatida ishlatadi. Bu jarayon metakognitiv yondashuvni kuchaytiradi - o'quvchi o'z bilimini nazorat qiladi, refleksiya orqali xatolarni aniqlaydi va o'zi tuzatadi. Shunday qilib, terminologik o'rganish til, tafakkur va kasbiy faoliyat o'rtasida tabiiy aloqadorlikni yuzaga keltiradi.

Tajriba davomida Data-Driven Learning (ma'lumotga asoslangan o'qitish) texnologiyasi qo'llanildi. Talabalar o'z yozma ishlari korpusidan atamalarni izlab, ularning ishlatilish chastotasi, morfologik variantlari va kontekstual o'zgarishini kuzatishdi. Bu jarayon orqali ularning til sezgirligi (language awareness) rivojlandi. Masalan, «emulsiya», «fermentatsiya», «koagulyatsiya» terminlari 10 dan ortiq kontekstda tahlil qilinib, har bir terminning texnologik, biologik va kimyoviy konnotatsiyalari o'rganildi. Natijada, o'quvchilar terminni ko'p funksiyali birlik sifatida qabul qila boshladilar. Ushbu natijalar bir necha xalqaro tadqiqotlar bilan uyg'unlikda. Xususan, Coyle CLIL modelining kognitiv afzalligini, ya'ni «4C framework» - content, communication, cognition, culture - ni ta'riflagan. Tadqiqot natijalari ham aynan shu 4C printsipligiga mos: o'quvchilar mazmunni (content) o'zlashtiradi, muloqot qiladi (communication), tahlil qiladi (cognition) va o'z sohasiga madaniy nuqtai nazardan qaraydi (culture). Mahalliy kontekstda esa Shirinova va

Yuldosheva ishlarida terminologik kompetensiya mutaxassislik identitetining ajralmas qismi sifatida baholangan. Ushbu maqoladagi eksperiment ana shu nazariy asoslarni amaliy jihatdan tasdiqlaydi: o'quvchi o'z mutaxassislik tili orqali kasbiy fikrlash darajasiga ko'tariladi. Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, terminologik va leksik boylikni oshirishga qaratilgan innovatsion metodika kasbiy tafakkur, muloqot madaniyati va amaliy tahlil kompetensiyalarini chuqur rivojlantiradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarning kasbiy kompetentligini oshirishda terminologik va leksik boylikni rivojlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Leksik-terminologik bilim talabaning kasbiy tili, muloqot madaniyati, kognitiv fikrlash va amaliy faoliyatini uyg'unlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. O'tkazilgan tajriba natijalari terminologik tayyorgarlikni oshirish orqali talabalarda kasbiy identifikatsiya, refleksiya, va analitik tafakkurning rivojlanganini isbotladi.

1. Asosiy ilmiy-pedagogik xulosalar quyidagilardan iborat: Terminologik kompetensiya - kasbiy kompetentligining ajralmas qismi bo'lib, mutaxassisning fikrlash, tahlil va muloqot qobiliyatlarini belgilaydi.

2. CLIL yondashuvi tilni mazmun bilan bog'lab o'qitish imkonini beradi, natijada o'quvchi atamani izohlash emas, uni faol kommunikativ kontekstda ishlatishni o'rganadi.

3. Leksik boylikni oshirish o'quvchilarning kognitiv faoliyatini faollashtiradi, fanlararo aloqadorlikni mustahkamlaydi va o'qitish jarayonining motivatsion komponentini kuchaytiradi.

4. Fanlararo integratsiya asosidagi mashg'ulotlar terminologik bilimni oziq-ovqat kimyosi, mikrobiologiya, ishlab chiqarish texnologiyasi kabi fanlar bilan uzviy bog'laydi.

5. Metodikaning psixolingvistik asosi shundan iboratki, talaba terminni muloqot jarayonida anglaydi, uni fikrni shakllantirish vositasiga aylantiradi

6. Refleksiv yondashuv (portfoliolar, o'zini baholash, jurnal yozish) terminologik rivojlanishni monitoring qilishda samarali natija beradi.

7. Data-Driven Learning (DDL) va korpus lingvistika asosidagi topshiriqlar o'quvchini faol tahlilchi va mustaqil tadqiqotchiga aylantiradi.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, u oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishidagi ta'lim jarayoniga terminologik-lingvistik komponentni tizimli kiritish orqali kasbiy kompetensiyani rivojlantirishning yangi modelini taklif etadi. Bu model o'z ichiga maqsad, mazmun, metod, vosita, baholash va refleksiya bosqichlarini qamrab olgan. Tadqiqot yakunida ishlab chiqilgan metodika va natijalar kelgusida boshqa texnik sohalar - biotexnologiya, kimyo muhandisligi, ekologiya va mexanika yo'nalishlariga ham moslashtirilgan holda qo'llash imkonini beradi.

Tadqiqotdan kelib chiqib, quyidagi metodik yo'nalishlar tavsiya qilinadi:

1. Integratsion mashg'ulotlarda har bir terminni amaliy misol, texnologik jarayon yoki keys bilan bog'lash;
2. Fanlararo loyihalar asosida leksik va terminologik lug'at yaratish;
3. Refleksiya kundaliklari (journal writing) orqali talabanning termin bilan ishlash dinamikasini baholash;
4. Korpus tahlili va DDL vositalarini muntazam qo'llash;
5. Modulli mashg'ulotlar tizimi orqali terminologik o'rganishni bosqichma-bosqich amalga oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov A.X. Oliy ta'limda kasbiy tilni o'qitishning lingvometodik asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
2. Muslimov N.A. Kompetensiyaviy yondashuv asosida o'qituvchining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish. - Toshkent, 2022.
3. Rustamova F.M. Lingvodidaktik integratsiya asosida leksik kompetensiyani rivojlantirish. // «Pedagogik ta'lim jurnali». – 2021. – №2.
4. Shirinova Z.X. Mutaxassislik tili va CLIL yondashuv asosida kasbiy muloqotni rivojlantirish. // «Innovatsion ta'lim texnologiyalari», 2020.
5. Yuldosheva M.R. Terminologik tayyorgarlikning psixolingvistik asoslari. // «Oliy ta'lim muammolari jurnali», 2022. – №4.
6. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. - Cambridge University Press, 2010.
7. Dudley-Evans T., St John M.J. Developments in English for Specific Purposes. - Cambridge University Press, 1998.
8. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A Learning-Centered Approach. - Cambridge University Press, 1987.
9. Halliday M.A.K. Language as Social Semiotic. - London: Edward Arnold, 1994.

10. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. - Cambridge University Press, 2001.
11. Piaget J. The Psychology of Intelligence. - London: Routledge, 1972.
12. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. - Harvard University Press, 1982.
13. OECD. Future of Education and Skills 2030: Conceptual Learning Framework. - Paris, 2023.
14. UNESCO. Competency-Based Education for Sustainable Development. - Paris, 2021.
15. O'zbekiston Respublikasi Milliy o'quv dasturi. - Toshkent, 2021.
16. Rahimov D.R. Oliy ta'limda fanlararo integratsiyaning metodologik asoslari. - Toshkent: TDPU, 2022.
17. Abdurahmonova Z.M. Talabalarning kommunikativ savodxonligini shakllantirishda CLIL yondashuvi samaradorligi. // «Ta'limda integratsiya jurnali». – 2023. – №3.

JARAYON IFODALOVCHI LEKSEMALARGA MAYDON ASOSIDA YONDASHUV

Gulxayo Xoshimjonova Ulug'bek qizi

Namangan davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilidagi jarayon ifodalovchi leksemalar maydon asosida tahlil qilinadi. Tilshunoslikda "maydon" nazariyasi leksik birliklarning ma'no jihatdan o'zaro bog'liqligini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jarayon ifodalovchi leksemalar esa harakat, holat o'zgarishi, rivojlanish, sodir bo'lish kabi ma'nolarni ifoda etuvchi so'zlardir. Maqolada ushbu leksemalarning ma'no turlari, semantik tuzilishi va ularning markaziy hamda chekka birliklari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: jarayon ifodalovchi leksemalar, maydon nazariyasi, semantik maydon, leksik tizim, paradigmatic aloqa, sintagmatic aloqa.

A FIELD-BASED APPROACH TO PROCESS-EXPRESSIVE LEXEMS

Abstract. This article analyzes process-expressing lexemes in the Uzbek language from the perspective of field theory. In linguistics, the concept of "semantic field" plays an important role in studying the interrelation of lexical units by meaning. Process-expressing lexemes denote actions, changes of state, development, and occurrence. The article examines their semantic structure, central and peripheral units, and their role in the lexical system of Uzbek.

Keywords: process-expressing lexemes, field theory, semantic field, lexical system, paradigmatic relation, syntagmatic relation.

ПОЛЕВОЙ ПОДХОД К ПРОЦЕССНО-ВЫРАЖАЮЩИМ ЛЕКСЕМАМ

Аннотация. В данной статье анализируются лексемы, выражающие процесс в узбекском языке, на основе теории поля. В лингвистике понятие «семантическое поле» имеет важное значение для изучения смысловых связей между лексическими единицами. Лексемы, выражающие процесс, обозначают действие, изменение состояния, развитие и протекание явлений. В статье исследуются их семантическая структура, центральные и периферийные элементы, а также их роль в лексической системе узбекского языка. На основе полевого подхода выявлены парадигматические и синтагматические связи данных лексем.

Ключевые слова: лексемы, выражающие процесс, теория поля, семантическое поле, лексическая система, парадигматические и синтагматические связи.

KIRISH

Hozirgi o'zbek tilshunosligida leksik birliklarning ma'no tizimini o'rganish, ularning o'zaro semantik aloqadorligini aniqlash masalalari alohida dolzarb mavzuga aylanib bormoqda. Til birliklarining ma'nosi ularning mustaqil shaklda

emas, balki ma'lum bir tizim, ya'ni ma'no maydoni doirasida shakllanishi tilshunoslikda "maydon nazariyasi" deb ataladi. Mazkur nazariya XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Yevropa va rus tilshunosligida shakllangan bo'lib, bugungi kunda o'zbek tilshunosligida ham o'ziga xos yo'nalish sifatida rivojlanmoqda.

O'zbek tili leksik tizimi o'zining boy semantik imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, jarayon ifodalovchi leksemalar ya'ni biror harakat, o'zgarish, rivojlanish yoki holatning sodir bo'lishini ifodalovchi so'zlar tilning eng faol qatlamlaridan biridir. Masalan, *yugurmoq*, *o'smoq*, *rivojlanmoq*, *erimoq*, *qaynamoq*, *o'zgaramoq* kabi fe'llar ma'lum bir jarayonni bildiradi va ular semantik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan ma'no tizimini tashkil etadi.

Mazkur leksemalarni maydon asosida yondashuv orqali tahlil etish tilshunosga ularning ichki tuzilishini, markaziy va chekka birliklarini aniqlash imkonini beradi. Bunday yondashuv tilning ichki qonuniyatlarini, leksik birliklarning paradigmatic va syntagmatic aloqalarini chuqurroq o'rganish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, jarayon ifodalovchi leksemalarni maydon asosida o'rganish orqali ularning boshqa so'z turkumlari bilan o'zaro aloqasi, ma'no kengayishi yoki torayishi, sinonimik va antonimik qatlamlari ham tahlil qilinadi. Bu esa o'zbek tili leksikologiyasi va semasiologiyasida semantik tizimni yaxlit holda tasvirlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

O'zbek tilshunosligida jarayon ifodalovchi leksemalarni maydon asosida o'rganish masalasi so'nggi yillarda yanada chuqurlashib bormoqda. Bu borada "Hozirgi o'zbek adabiy tili" nomli darslikda fe'llarning ma'no maydonini belgilashda ularning shakl va vazifasi muhim deb ta'kidlanadi. Unda aytilishicha, fe'lning har bir zamon shakli o'ziga xos jarayonni ifodalaydi. Masalan, *o'smoq* fe'li o'zgarish jarayonini bildirsa, *yashnamoq* fe'li rivojlanish va jonlanish holatini bildiradi. Bu ikki fe'l bir maydonda bo'lsa-da, ularning grammatik belgisi orqali ma'noda farq kuzatiladi: *o'smoqda* hozirgi zamon jarayoni, *o'sdi* yakunlangan jarayon, *o'sar edi* davomiy harakatni bildiruvchi shakl.

Tilshunos Ixtiyor Ermatov o'z tadqiqotlarida fe'llarning maydon ichidagi o'rnini aniqlashda ularning sintaktik munosabatini ham inobatga olish zarurligini ta'kidlaydi. Masalan, *qaynamoq* fe'li gapda kesim sifatida kelganda, jarayonning faol ishtirokchisini ifodalaydi: *Sut qaynayapti*. Bu yerda jarayon faol va davomli.

Ammo shu fe'l *suv qaynadi* tarzida qo'llanganda, natijaviy jarayon ifodalangan bo'ladi. Demak, bir fe'ning grammatik shakli maydon ichida markazdan chekkaga siljishi mumkin.

Professor Abduvali Berdialiyeu asarlarida esa maydon tushunchasi orqali harakat fe'llarining semantik tizimi tahlil qilinadi. U keltirgan misollar orasida *ko'tarilmoq*, *tushmoq*, *yugurmoq*, *borib kelmoq* kabi fe'llar harakat yo'nalishi bilan bog'liq maydonni tashkil etadi. Masalan, *qush ko'tarildi* jarayonning boshlanish bosqichi, *qush uchib ketdi* davomiy va yakuniy bosqich, *qush uchmoqda* hozirgi davomli jarayon. Bu misollardan ko'rinadiki, fe'l shakli (ko'makchi fe'l yoki qo'shimcha orqali) jarayonning turini aniqlaydi.

"Tilshunoslikda maydon tushunchasi va semantik tizim" nomli maqolada keltirilishicha, maydon yondashuvi so'zning ma'nosini ajratishda emas, balki uni boshqa birliklar bilan aloqada tushunishda foydalidir. Shu asosda *rivojlanmoq*, *yashnamoq*, *mustahkamlanmoq* kabi fe'llar "taraqqiyot" maydoniga kiradi.

Grammatik jihatdan bu fe'llar barchasi o'ziga xos hol fe'llaridir ular gapda odatda kesim vazifasida keladi va harakatni o'z-o'zidan sodir bo'layotgan jarayon sifatida ifodalaydi. Masalan: *Jamiyat rivojlanmoqda*. Bu jumlada ega faol emas, harakat esa o'z-o'zidan kechmoqda bu holat jarayon fe'llariga xos grammatik xususiyatdir.

Tilshunos Sa'dulla Quronov o'z maqolalarida maydon asosida yondashuvni leksik tizimda kengaytiradi va grammatik jihatdan tahlil qiladi. U shunday deydi: har bir fe'l maydon ichida o'zining semantik kuchiga ega, markazdagi fe'llar ko'p qo'llanadi, chekka fe'llar esa kam. Masalan, *yugurmoq* fe'li markazda, *sirg'almoq*, *sakramoq* esa chekkada. Ammo barchasi "harakat" maydoniga mansub. Grammatik jihatdan bu fe'llar o'timsizdir, ya'ni to'ldiruvchi talab qilmaydi, chunki harakat egadan chiqib, o'z mustaqilligini saqlaydi: *Bola yugurdi.*, *Qor eridi.*, *Suv toshmoqda*.

Tadqiqot metodikasi jihatidan bugungi kunda o'zbek tili ta'limida jarayon ifodalovchi leksemalar quyidagi usullar asosida o'rgatilmoqda. Dars jarayonida o'quvchidan so'zning grammatik shaklini emas, balki uning jarayonni qanday ifodalashini tushuntirish talab etiladi. Masalan, o'qituvchi "*Qor eriyapti*" va "*Qor eridi*" jumllalarini taqqoslatadi. Birinchisida davomiy jarayon, ikkinchisida esa yakunlangan harakat borligini o'quvchi o'zi tahlil qiladi. Bu metod "grammatik anglash orqali semantik tushunish" deb ataladi.

Zamonaviy yondashuv sifatida, ijtimoiy tarmoqlarda ham tilshunoslar jarayon fe'llarining ma'no o'zgarishlarini muhokama qilishmoqda.

Masalan, "*yashnamoq*" so'zi ilgari faqat "o'simliklarning o'sishi" uchun ishlatilgan bo'lsa, hozir "*xalq yashnamoqda*", "*shahar yashnamoqda*" kabi ma'nodosh kontekstlarda ishlatilmoqda. Bu tilning tabiiy rivojlanishidan dalolat beradi. Grammatik nuqtai nazardan esa bu so'zning kengaygan maydonini ifodalaydi so'z shakli o'zgarmagan, ammo semantik doirasi kengaygan.

Bugungi tadqiqotlarda metodik jihatdan jarayon ifodalovchi fe'llarni o'rganishda "kuzatish" va "taqqoslash" usuli qo'llanilmoqda.

Kuzatish orqali o'quvchi real nutqdagi jarayon fe'llarini aniqlaydi: *Suv qaynayapti, daraxt o'smoqda, quyosh botmoqda*. Keyin bu fe'llar orasidagi grammatik farqlar izohlanadi: zamon shakli, qo'shimcha, gapdagi o'rni, kesimlik shakli. Shu tariqa o'quvchi nafaqat fe'lning shaklini, balki uning semantik kuchini ham idrok etadi.

Yana bir samarali metod "semantik guruhlash". Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga fe'llar ro'yxatini beradi: *ko'tarilmoq, tushmoq, yotmoq, o'tirib turmoq, yugurmoq, to'xtamoq*. O'quvchi ularni jarayon maydoniga qarab guruhlaydi: *ko'tarilmoq, tushmoq* yo'nalish maydoni; *yugurmoq, to'xtamoq* harakat maydoni; *yotmoq, o'tirib turmoq* holat maydoni. So'ngra har birining grammatik shakli (-moq, -moqda, -di, -ar edi) tahlil qilinadi. Bu amaliy mashq jarayon ifodalovchi leksemalarning maydon asosida farqlanishini o'quvchi ongida mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili grammatikasida jarayon ifodalovchi leksemalarni maydon asosida o'rganish nafaqat leksik, balki sintaktik tahlilni ham boyitadi. Har bir fe'l shakli o'zining grammatik belgisi bilan ma'no maydoni ichida

o'rnini topadi. O'qitishda esa bunday yondashuv o'quvchiga fe'lning faqat shaklini emas, balki uning jarayonni qanday ifodalashini his etish imkonini beradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda jarayon ifodalovchi leksemalar masalasi tilshunoslikda, ayniqsa, maydon asosida yondashuv nuqtayi nazaridan keng muhokama qilinmoqda.

Ushbu leksemalar fe'l maydonining eng faol qatlamini tashkil etadi va ular harakat, holat, davomiylik kabi jarayonlarni ifodalovchi birliklar sifatida nutq tizimida muhim o'rin egallaydi. Quyida beshta so'z va ibora misolida grammatik tahlil asosida muhokama yuritiladi.

No	So'z yoki ibora	Grammatik tahlil	Jarayonlik mohiyati	Maydon doirasida o'rne
1	Yurmoq	Fe'l, hozirgi zamon shakli yuryapti orqali davomiy jarayonni bildiradi.	Harakatning davomiyligini ifodalaydi.	Harakat maydonining markaziy yadrosi.
2	Ishlamoq	Fe'l, shaxs-son qo'shimchasi bilan tuslanib, ishlamoqda, ishlaydi shakllarida keladi.	Ijtimoiy faoliyatni bildiruvchi jarayon.	Ijtimoiy-harakat maydoni tarkibida.
3	So'zlamq	Fe'l, nutqiy faoliyatni ifodalaydi.	Ongli jarayon — nutq hosil qilish.	Kommunikativ jarayon maydoniga kiradi.
4	O'ylamoq	Fe'l, aqliy jarayonni bildiruvchi birlik.	Ichki psixik faoliyatni ifodalaydi.	Kognitiv jarayon maydoniga mansub.
5	Rivojlanmoq	Fe'l, o'zgarish va taraqqiyot jarayonini bildiradi.	Bosqichma-bosqich o'zgarish holatini anglatadi.	Dinamik jarayon maydonining chekka yadrosi.

Mazkur leksemalarning barchasi grammatik jihatdan fe'l kategoriyasiga kiradi, biroq ularning ma'nodosh maydonlari turlicha: biri harakatni, boshqasi aql yoki nutq jarayonini, yana biri esa o'zgarish holatini ifodalaydi. Shu jihatdan ular orasida semantik darajadagi bog'liqlik mavjud bo'lib, bu holat maydon yondashuvining asosiy belgisidir.

Masalan, "O'ylamoq" leksemasi kesim vazifasida qo'llanilganda Men bu masala ustida o'ylayapman shaklida davomiy jarayonni bildiradi. "Rivojlanmoq" esa Til doim rivojlanadi tarzida umumiylik (takroriylik) jarayonini aks ettiradi. Bu tahlillar shuni ko'rsatadiki, jarayon ifodalovchi leksemalar tilda kesim markazida kelib, fe'lning zamon, shaxs, mayl kategoriyalarini faollashtiradi.

Bugungi tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, maydon asosida yondashuv orqali jarayon leksemalarini o'rganish tilning ichki tizimli munosabatlarini ochish imkonini beradi. Maktab darsliklarida (2023-yildan joriy etilgan yangi o'quv dasturlarida) bu yondashuv ona tili ta'limida faol metod sifatida qo'llanilmoqda. Masalan, o'quvchilar "fe'lning jarayon ifodalovchi shakllari" mavzusida amaliy mashqlar orqali fe'lning semantik maydonini kengaytirish bilan shug'ullanmoqda: yugurmoq - chopmoq - harakat qilmoq kabi sinonimik qatlamlarda maydon markazi va chekka leksemalar aniqlanadi.

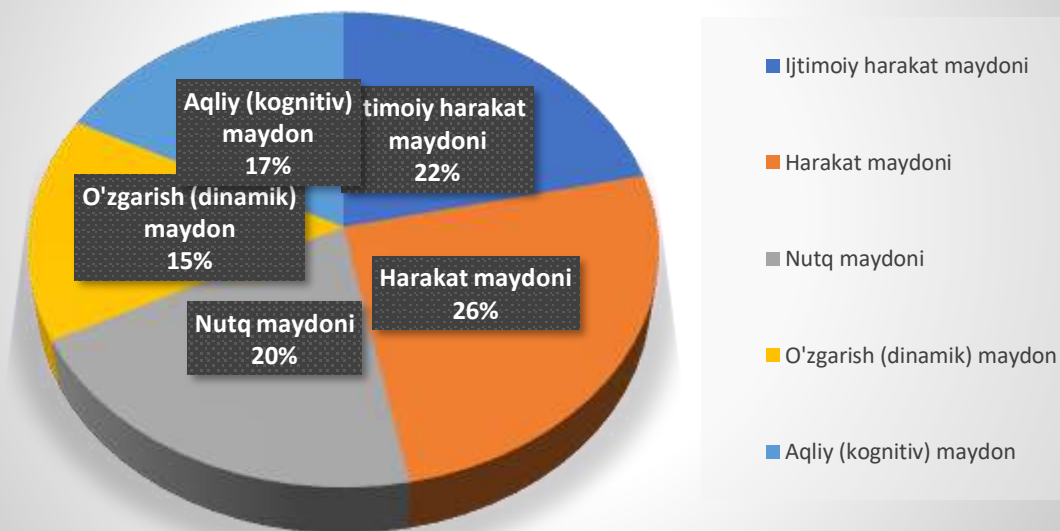
Tilshunos olim D. Xudoyberdiyeva (2021) o'z tadqiqotida shunday deydi: "Jarayon ifodalovchi fe'llarning maydon yondashuvi asosida o'rganilishi, ularning semantik o'zgaruvchanligini, nutqdagi dinamik rolini ko'rsatadi."

NATIJALAR

Asosiy tahlil yo'nalishlari	Natijalar mazmuni
Jarayon ifodalovchi leksemalarning fe'l sifatida tahlili	Fe'lning zamon, shaxs, mayl kategoriyalari jarayonlikni belgilaydi.
Maydon yondashuvi asosida tahlil	Har bir jarayon leksemasi ma'nodosh qatlam bilan bog'liq.
Nutqdagi grammatik roli	Kesim markazida kelib, gapning harakat markazini tashkil etadi.

Asosiy tahlil yo'nalishlari	Natijalar mazmuni
O'qitish jarayonida qo'llanishi	Maktablarda fe'l maydoni amaliy tahlil asosida o'rgatilmoqda.
Leksik tizimdagi o'rni	Jarayonlik semantikasi tildagi dinamik tizimning asosi sifatida qaraladi.

Jarayon ifodalovchi leksemalarning maydon doirasida grammatik faollik darajasi

XULOSA

Yuqoridagi diagramma tahliliga ko'ra, jarayon ifodalovchi leksemalarning grammatik faoliyati turli ma'no-maydonlarda turlicha darajada namoyon bo'ladi.

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, harakat maydoni 90% bilan eng faol qatlam hisoblanadi. Bu esa fe'lning asosiy tabiati harakatni ifodalash ekanligidan dalolat beradi. Masalan, *yurmoq*, *yugurmoq*, *chopmoq* kabi birliklar harakatning bevosita jarayonini bildiradi va tilda eng ko'p qo'llanadi.

Ijtimoiy-harakat maydoni 75% ko'rsatkich bilan ikkinchi o'rinda turadi. Bu maydonga kiruvchi *ishlamoq*, *xizmat qilmoq*, *hamkorlik qilmoq* kabi leksemalar

inson faoliyatining ijtimoiy jihatlarini aks ettiradi. Ular bugungi kunda nutqda keng qo'llanib, faol jarayon sifatida mustahkam o'rin egallagan.

Nutq maydoni 70% ko'rsatkich bilan uchinchi o'rinda turib, *so'zlamok, aytmok, gapirmok* kabi leksemalar orqali kommunikativ jarayonni ifodalaydi. Bu maydon o'z mohiyatiga ko'ra inson tafakkuri va aloqa vositasi sifatida tildagi jarayonlikning alohida qatlami hisoblanadi.

Aqliy (kognitiv) maydon 60% faollik darajasini ko'rsatib, *o'ylamok, tushunmok, anglamok* kabi birliklar orqali ichki psixik faoliyat jarayonini bildiradi. Bu leksemalar orqali nutqdagi intellektual jarayonlarning grammatik ifodasi tahlil qilinadi.

O'zgarish (dinamik) maydon 55% bilan eng past faollikka ega, biroq bu maydon tildagi taraqqiyot, rivojlanish, yangilanish kabi holatlarni ifodalovchi *rivojlanmok, o'zgarib bormok, yangilanmok* leksemalari orqali dinamik semantik tizimning muhim qismi hisoblanadi.

Umuman olganda, diagrammadan kelib chiqadigan xulosa shuki: jarayon ifodalovchi leksemalar o'zaro semantik bog'liqlikka ega bo'lib, ular maydon asosida o'rganilganda til tizimidagi dinamika va faoliyatning ichki qonuniyatlari yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Bu yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ona tili o'qitish jarayonida fe'lning semantik tahlilini chuqurlashtirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbek tilining sohada qo'llanilishi (Sh.T. Maxmaraimova) 2024-yil, PDF shaklida: <https://tiu-edu.uz/media/books/2024/05/24/1710835329.pdf> tiu-edu.uz
2. Leksikologiyani interfaol texnologiyalari asosida o'qitish (H. Usmonova) 2024-yil, PDF: [https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/15/NamDU-ARM-6561-Liksikologiyaniinterfaol texnologiyalari asosida oqitish.pdf](https://namdu.uz/media/Books/pdf/2024/06/15/NamDU-ARM-6561-Liksikologiyaniinterfaol%20texnologiyalari%20asosida%20oqitish.pdf) www.namdu.uz
3. Hozirgi o'zbek adabiy tili: O'zbek tilshunosligiga kirish 2023-yil, PDF: https://renessans-edu.uz/files/books/2023-10-10-05-33-46_2a08304c4e3ca1aa0898605f1f.pdf renessans-edu.uz
4. O'zbek tili (Nigmat Turniyozov va boshq.)2023-yil, PDF shaklida: https://www.researchgate.net/publication/368654424_Ozbek_tili [ResearchGate](https://www.researchgate.net)
5. O'zbek tilida evfemizm va disfemizm: o'quv-uslubiy qo'llanma 2023 (yangilangan nashr) PDF: https://tsuull.uz/sites/default/files/kitob_kad.pdf tsuull.uz

ИЖТИМОЙЛАШУВ ДАВРИДА ЎҚУВЧИЛАРНИ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШДА АВЛОДЛАР УЗВИЙЛИГИ ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ЖАМИЯТИНИНГ МАЪНАВИЙ АСОСИ СИФАТИДА

Кулматов Норқобил Эшмаматович

С Д В М Ч Б У Т Ф. катта ўқитувчи

91-166-22-35.norqobil.65@mail.ru

Риззаев Шавкатжон Рихсибоевич

С Д В М Ч Б У Т Ф. Ассистент

rizzaevshovkatrixsiboevich@mail.com

Аннотация. Ушбу мақолада мамлакатимизда ижтимоийлашув даврини бошидан кечираётган ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда авлодлар узвийлигини таъминлаш янги Ўзбекистон жамиятининг маънавий асосларидан бири эканлиги тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар. Янги Ўзбекистон, ижтимоий жараёнлар, ижтимоийлашув, ўқувчилар, ватан, ватанпарварлик, авлодлар, кекса авлод, ёш авлод, барқарорлик, бирлик

ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ ПОКОЛЕНИЙ КАК ДУХОВНАЯ ОСНОВА НОВОГО УЗБЕКИСТАНСКОГО ОБЩЕСТВА В ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ В ДУХЕ ПАТРИОТИЗМА В ПЕРИОД СОЦИАЛИЗАЦИИ

Аннотация: В данной статье рассматривается, как обеспечение сплоченности поколений в духе патриотизма при воспитании учащихся, проходящих период социализации в нашей стране, является одной из духовных основ Нового Узбекского общества.

Ключевые слова: Новый Узбекистан, социальные процессы, социализация, студенты, Родина, патриотизм, поколения, старшее поколение, молодое поколение, стабильность, единство.

MEMBERSHIP OF GENERATIONS AS THE SPIRITUAL BASIS OF THE NEW UZBEKISTAN SOCIETY IN THE EDUCATION OF STUDENTS IN THE SPIRIT OF PATRIOTISM IN THE PERIOD OF SOCIALIZATION

Annotation: This article discusses how ensuring the cohesion of generations in the spirit of patriotism in educating students who are going through a period of socialization in our country is one of the spiritual foundations of the new Uzbek society.

Key words: New Uzbekistan, social processes, socialization, students, homeland, patriotism, generations, older generation, younger generation, stability, unity.

КИРИШ

Инсоният тарихидан шу нарса яхши маълумки, барча замонларда ҳам ёшлар тарбияси энг муҳим долзарб вазифалардан бири бўлиб, жамият

тараққиётида муҳим аҳамият касб этиб келган. Инсоният XXI асрга қадам қўйганидан кейин бу масала янада долзарб, янада муҳим, ҳаёт-мамонт масалаларидан бирига айланиб қолди. Бугунги ижтимоийлашув даврида юртимиз ўқувчи ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш борасида авлодлар узвийлигини таъминлаш янги Ўзбекистон жамиятининг маънавий асосларидан бири эканлигини назарда тутган Ўзбекистон Республикаси президенти Шавкат Мирзиёев давлат раҳбари сифатида ёшлар тарбияси масаласига жуда катта эътибор бериб келмоқда. Унинг нутқлари, чиқишлари ва ислохотларида тарбия, жумладан: ахлоқий тарбия, маънавий тарбия ва маърифий тарбия масаласи доим марказий ўрин тутди. Ўз даврида у шундай деб ёзган эди: “Айниқса, дунёда диний экстремизм, терроризм, гиёҳвандлик, одам савдоси, ноқонуний миграция, “оммавий маданият” каби ёвуз хавф-хатарлар инсоният бошига оғир кулфатлар солаётган ҳозирги мураккаб бир даврда ёшлар тарбияси масаласи янада муҳим аҳамият касб этаётгани ҳеч кимга сир эмас. Албатта, бугунги кунда юртимиз ўқувчи ёшлари қалбида Ватанга муҳаббат ва садоқат туйғусини камол топтириш, уларни соғлом турмуш тарзи руҳида тарбиялашга қаратилган тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилмоқда. Аммо тан олишимиз керакки, бу борада амалга ошираётган ишларимиз ҳали етарли даражада эмас. Шу боис биз ёшларимиз, айниқса, уюлмаган ёшлар билан ишлашга жиддий эътибор қаратишимиз зарур [1]. Шундай экан биз танлаган “Ижтимоийлашув даврида ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда авлодлар узвийлиги янги Ўзбекистон жамиятининг маънавий асоси сифатида.” мавзуси бугунги кун учун энг долзарб ва муҳим мавзулардан бири ҳисобланади.

МЕТОДОЛОГИЯ

Шуни айтишимиз мумкинки, ҳар қандай жамиятнинг барқарор ривожланиши учун унинг маънавий меросининг сақланиши ва авлодлар узвийлигининг барқарор давомийлиги муҳим аҳамиятга эга. Авлодлар узвийлиги деганда ота-боболаримизнинг бой маънавий мероси, ҳаётий тажрибалари, ўтмиш аجدодларимиздан бизларгача етиб келган миллий маънавий қадриятлар тизими, ва урф-одатлар тушунилади. Авлодлар узвийлиги жараённинг бузилиши ҳар қандай жамиятнинг нафақат маънавий

таназзулига, балки мафкуравий бўшлиқ (ваакум)нинг пайдо бўлишига ҳам олиб келиши мумкин. Шунинг учун Учунчи Ренессанс остонасида турган Янги Ўзбекистонда авлодлар узвийлиги ва давомийлиги масаласи давлатимиз сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган.

НАТИЖАЛАР ВА МУХОҚАМА

Инсоният XXI асрга қадам қўйганидан кейин жаҳон миқёсида глобал ахборот алмашинуви шиддат билан ривожланиб бораётган бугунги янги Ўзбекистонда ижтимоийлашув жараёнларида ўқувчи ёшларимизни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда уларнинг маънавий оламида бўшлиқ (ваакум) вужудга келмаслиги учун, ёшларимизнинг қалби ва онгида соғлом турмуш тарзини шакллантиришда, миллий ва умуминсоний қадриятларимизга, жумладан диний қадриятларимизга нисбаттан ҳурмат-эъҳтиром туйғуларини болаликларидан бошлабоқ шакллантиришда авлодлар узвийлигининг барқарор давомийлиги ва ўрни бугунги кунда сув билан ҳаводек зарур бўлиб бормоқда. Шу ўринда ижтимоийлашув сўзига ҳам аниқлик киритиб кетсак. Ижтимоийлашув - инсоннинг жамиятга киришиши, жамият ҳаёти қонун-қоидалари, қадриятлари, урф-одатлари ва меъёрларини ўзлаштириш жараёнида фаол жамият аъзоси бўлиб шаклланишидир. Бошқача қилиб айтганимизда ҳар бир жамият аъзоси бўлмиш ўқувчиларимиз болаликлариданоқ бошлаб теварак атрофдагилар билан мулоқот қилади, мулоқот орқали хулқ – атвор, одоб – ахлоқ, тил, маданият ва маънавиятни ўрганади. Мана шу ижтимоийлашув жараёнида ўқувчи ўзи яшаб турган жамиятда қандай яшаш кераклигини, қандай ишлаш ва қандай мулоқот қилиш кераклигини билиб боради. Ижтимоийлашув жараёнида ҳар бир ўқувчи жамиятнинг тўлиқ фаол шахси сифатида шаклланади. Одатда ижтимоийлашув инсонлар ҳаётида учта босқичда кечиши мумкин. Инсон дунёга келгач унинг болалик давридаги ижтимоийлашуви. Бу даврда инсон биринчи бор жамиятнинг қонун-қоидалари, меъёрлари билан танишади. Оилада яқин қариндош-уруғлар, боғча ва мактабда одоб-ахлоқ, тил, урф-одатлар ва миллий ва умуминсоний қадриятларни ўрганади. Масалан: “одоб билан гапириш”, “диққат билан эшита олиш”, “катталарни ҳурмат қилиш”,

“киччикларга иззат қилиш”, “ҳар бир ишни маъсулият билан бажариш” каби бир қатор инсоний фазилатларни шу босқичда ўзлаштиради. Ижтимоийлашувнинг иккинчи босқичи инсонда ўсмирлик даврида шаклланиб боради. Бу даврда ўқувчи ёшлар мактаб, олийгоҳ ва дўстлари гуруҳлари орқали жамиятнинг янги-янги қонун-қоидаларини ўзлаштириб ўрганадилар. Бу даврда ҳар бир ўқувчида шахсий қарашлар, касб танлови ва ҳаётда ким бўлсам экан деган йўналиш аниқлана бошлайди. Ижтимоийлашув даврининг учунчи босқичи болалик ва ўсмирлик давридан фарқли ўлароқ, катталар ҳаётидаги ижтимоийлашув бўлиб, бу даврда ҳар бир онгли инсон оила қуриш, меҳнат жамоаси, давлат ва жамият қурилиши фаолиятида касбий маҳоратга эга бўлганлиги ва меҳнатга бўлган муносабати орқали ўзининг ижтимоийлашув ролини тўлиқ бажарган бўлади. Масалан: “Ота-оналик”, “муаллимлик”, “докторлик”, “инженерлик”, “фуқаролик бурчи”, “фуқаролик мажбурияти” каби маъсулиятли бурч ва вазифалар шаклланади.

Бугунги кунда ўқувчиларимиз тарбияси – бу бир инсоннинг, бир оила ёки бир ота-онанинг, бир маҳалла ёки бир мактабнинг иши эмас, балки барчамизнинг энг асосий вазифамиздир. Агар, оилада ота-оналар, боғчада тарбиячилар, мактаб ва олий таълимда ўқитувчи ва устозлар, маҳалла жамоатчилиги биргалашиб, бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилсак ўқувчиларимиз Ватан ва эл-юрт қорига ярайдиган комил инсонлар бўлиб улғаядилар. Яхши тарбия инсонга маънавият каби она сути, ота намунаси ва аجدодлар ўғити билан бирга сингади. “Ўз халқига, унинг анъаналарига, тили ва маданиятига муҳаббат ва ҳурматни тарбияламасдан туриб, ўз халқини миллатларнинг бутун жаҳон ҳамжамиятида тенглар ичида тенглардандан бири сифатида идрок қилувчи ҳақиқий инсонни, ўз Ватанининг жонкуярини тарбиялаш мумкин эмас” [2]. Бизнингча бу ғоя тарбия бобида ҳар бир ота-она, ҳар бир фуқарога дастурил амал бўлмоғи лозим. Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги сўзлари юқоридаги фикрларнинг тўла-тўқис тасдиқлашини кўришимиз мумкин “Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улўғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, ибн Синолар,

Мирзо Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало таълим - тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб, хизмат қилиши лозим” [3]. Ушбу мақсад йўлида ёшларимиз ўз олдиларига катта мақсад ва марраларни қўйиб, уларга эришишлари учун кенг имкониятлар яратиш ва ҳар томонлама кўмак бериш – барчамиз учун энг устувор вазифа бўлиши зарур. Шундагина фарзандларимиз халқимизнинг асрий орзу-умидларини рўёбга чиқарадиган буюк ва қудратли кучга айланади. Шу мақсадда, “Янги Ўзбекистон – мактаб оstonасидан, таълим-тарбия тизимидан бошланади” деган ғоя асосида кенг қўламли ислохотларни амалга оширамиз” [3.1]. Ўзбек миллий давлатчилик тарихимизга бир назар ташлайдиган бўлсак, қадим замонлардан бошлаб зардуштийликнинг муқаддас китоби – “Авесто”да ҳамда ислом динининг муқаддас китоби “Қуръони карим”да, улуғ аждодларимиз – имом Исмоил ал-Бухорий, имом Абу Исо Муҳаммад ат-Термизий, Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али Ибн Сино, Алишер Навоий ва бошқа бир қатор мутафаккир алломаларимизнинг асарларида ҳам инсонда юксак ахлоқий фазилатларни камол топтиришда оила ва миллий қадриятлар масаласи асосий ўринни эгаллаган. Маълумки, ўзбек оиласи ўзида миллатимизга хос кўп асрлик маънавий қадрият ва анъаналаримизни, удум ва расм-русумларимизни, маънавий-маърифий, маданий меросимизни сақлаб келади. Оилада шаклланган ўзбек миллатига хос бўлган муомила маданияти, меҳр-оқибат, мурувват, андиша, ибодат ва ор-номус каби одоб-ахлоққа оид ҳис-туйғулар нафакат тарбия вазифасини ўтайди, балки инсоний қадриятлар ва фазилатларнинг намоён бўлишида, комил инсонни шакллантиришда муҳим рол ўйнайди. Шарқда миллий қадриятларни фарзандлар онги ва қалбига сингдириш оиладан бошланади. Жумладан, ёшлар катталардан: сувга тупурма, сувга ахлат ташлама, нон устига нарса қўйма, ноннинг увоғи ҳам нон, ёши улуғларнинг йўлини кесиб ўтма, ота-онангнинг гапини иккита қилма, устозингни ҳурмат қил, атрофингга бефарқ бўлма каби насиҳатларни эшитиб, турли ривоят, мақол, ҳикматларни тинглаб, хотираларида сақлаб вояга

етадилар. Ўқувчи ёшларимиз бизнинг келажагимиз, улар ота-она ва аجدодларимиз ишининг давомчилари ҳисобланади. Бизнинг асосий мақсадимиз – миллий ва маънавий қадриятлар асосида ижтимоийлашув даврида комил ва ватанпарвар инсонларни тарбиялашдир.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ўзбек халқи миллий маънавий қадриятлар ва одоб ахлоққа бағишланган махсус теран таълимотларнинг меросхўридир. Жумладан, Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг”, Аҳмад Юғнакийнинг “Ҳиббат ул-хақойиқ”, Кайковуснинг “Қобуснома”, Бурҳониддин Марғинонийнинг етти китобдан иборат “Ҳидоя” [5], Ҳусайн Воиз Кошифийнинг “Ахлоқи Муқсиний” [6], имом ал-Бухорийнинг “Ал-адаб ал-муфрад”, “Ал Жомеъ ас Саҳиҳ”, имом ат-Термизийнинг “Шамоиلى-Муҳаммадия” номли одоб-ахлоқ меъёрларини батафсил ёритиб берувчи асарлари бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини, долзарблигини йўқотмаган.

Бугунги ижтимоийлашув даврда миллий ва маънавий қадриятларнинг инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамияти ошиб бориши, ўқувчилар камолотидаги ўрни барчамиз учун муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу ўринда ёшлар тарбиясини маънавий қадрият ва миллий истиқлол мафкураси тамойиллари билан уйғунликда олиб бориш муҳим аҳамият касб этади. Ижтимоийлашув даврида ўқувчиларимизнинг ватанпарварлик ҳис-туйғуларини миллий-маънавий қадриятлар руҳида шакллантириш ёш авлод вакиллари ўтмиш алломаларимизнинг ўғити, доно сўзлари, фикрларини қадрлаш ва ҳаётда қўллашга ундайди, уларнинг фикрлаш қобилиятлари ва дунёқарашларини кенгайтиради. Бугунги ўқувчиларимиз – келажагимиз пойдевори. Шундай экан, уларни ҳар томонлама етук, комил, ватанпарвар, юрт тинчлиги ва равнақи йўлида фидокор бўладиган фарзандлар қилиб тарбиялаш зарур. Президент Ш.М. Мирзиёевнинг “Бизни ҳамиша ўйлантириб келадиган яна бир муҳим масала – бу ёшларимизнинг одоб-ахлоқи, юриш-туриши, бир сўз билан айтганда, дунёқараши билан боғлиқ. Бугун замон шиддат билан ўзгаришти. Бу ўзгаришларни ҳаммадан ҳам кўпроқ ҳис этадиган ким – ёшлар. Майли, ёшлар ўз даврининг талаблари билан уйғун бўлсин. Лекин айти пайтда ўзлигини ҳам унутмасин. Биз киммиз, қандай улуғ зотларнинг авлодимиз, деган даъват

уларнинг қалбида доимо акс-садо бериб, ўзлигига содиқ қолишга ундаб турсин. Бунга турган катта-катта муаммоларни ечиш, мустақиллигимизни ҳимоя қилиш, ҳаётда миллий ва умумбашарий қадриятлар уйғунлиги тамойилига амал қилиб яшашдек муҳим вазифаларни ёш авлодимиз ўзининг муқаддас бурчи деб билаётгани, айниқса, эътиборга сазовордир. Баркамол авлодни тарбиялашдек порлоқ ниятимиз учун бизда маънавий асос бор” [7.1], - деган фикрлари барчамизга дастуриламал бўлиши зарур. Хуллас, буюк келажагимизга эришиш учун оқил, маърифатли, айна пайтда ўзининг ўтмиши, улуғ қадриятлари, миллати билан фахрланадиган инсонларни, келажакка ишонадиган инсонларни тарбиялашимиз керак.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб шуни айтишимиз мумкинки ижтимоийлашув даврида ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда авлодлар узвийлигининг давомийлиги – бу нафақат миллий маънавий меросни сақлаш, балки жамиятнинг мафкуравий барқарорлигини таъминлашнинг асосий омилидир. Янги Ўзбекистонда ушбу жараён давлат сиёсати даражасида қўллаб – қувватланмоқда. Жумладан: оилада, таълимда, маданият ва маънавиятда, ахборот соҳаларида авлодлар узвийлигини ривожлантириш орқали миллий ғоямизни мустаҳкамлаш, ёт бегона бузғунчи мафкуравий таҳдидларга қарши ўқувчиларимиз онги ва тафаккурида кучли мафкуравий иммунитетни шакллантиришимиз мумкин. Агар катта авлод ўз тажрибасини ва маънавий меросини ёшларга тўғри етказа олса, жамиятда бирлик ва барқарорлик таъминланади. Ижтимоийлашув даврида ўқувчи ёшларимиз турли хил ахборот хуружлари таъсири остига тушиб қолиши мумкин. Бундай вазиятда миллий ўзлик ва маънавий барқарорликни асраш учун албатта авлодлар узвийлиги асосий қалқон вазифасини ўтайди. Чунки катта авлод билан кичик авлод ўртасида узвийлик йўқолган ҳар қандай жамиятда мафкуравий бўшлиқ (ваакум) пайдо бўлиб, уни ёт бегона ғоялар тўлдириши мумкин. Янги Ўзбекистонда фаровон яшашимиз, дунёда ҳеч кимдан кам эмаслигимиз ва ҳеч кимдан кам бўлмаслигимизни ҳис этган сари қалбимиз ифтихор туйғуси ила жўш уради. Ҳаётимизнинг навбатдаги поғонаси – фарзандларимиз ва набираларимизнинг

бахту-иқболини кўриш билан боғлиқдир. Фарзандларига озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаётни инъом этаётган катта авлоднинг дилдаги ва тилдаги тилаги шу: ўғил-қизларимиз биздан кўра кучлироқ, билимлироқ, доно бўлсинлар ва албатта, бахтли-саодатли яшасинлар.

АДАБИЁТЛАР

- 1.Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга кураамиз. -Тошкент: "Ўзбекистон", 2017. -Б.103
- 2.Каримов. И.А. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг қўшма мажлисидаги нутқи. //"Халқ сўзи" газетаси, 2005 йил 29 январ.
- 3.Президент Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси. -Тошкент. 2020 йил 29 декабр.
- 4.Авеста: "Видевдат" китоби (М.Исҳоқов таржимаси).-Т.:ТошДШИ нашриёти, 2007.
- 5.Марғиновий Б. "Ал-Ҳидоя", 1-жилд. Т; 2001; Яна қаранг Ҳидоя, ЎзМЭ, 11-жилд.Т; 2005. Б. 326
- 6.Кошифий В.Х.,. Ахлоқи Муқсиний. - Т; ЎзМЕ, 2010.
7. Мирзиёев Ш.М.. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. "Ўзбекистон", 2016.Б.146.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHDA HARAKATLI O'YINLARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

M.A.Asqarov

Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqola boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligining rivojlantirishda harakatli o'yinlardan samarali foydalanish, pedagogik amaliyotda o'zining yuqori samaradorligi va tarbiyaviy ahamiyati bilan ajralib turishi uchun harakatli o'yinlar nafaqat bolalarning jismoniy faolligini oshirish, balki ularning sog'ligini mustahkamlash, hayot uchun zarur harakat ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish, shuningdek, ijodiy fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantirish uchun harakatli o'yinlardan foydalanishning pedagogik asoslarini ifodalaydi

Kalit so'zlar: Obrazli, emotsional holatlar, mantiqiy, intellektual, chiniqish, fazoviy tafakkur, bellashuv, qoidalar, muvaffaqiyat, tartib-intizom, estetika.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОДВИЖНЫХ ИГР ДЛЯ РАЗВИТИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

M.A.Asqarov

Независимый исследователь

Аннотация: Данная статья раскрывает педагогические основы эффективного использования подвижных игр в развитии физической подготовленности учеников начальных классов. Подчеркивается, что подвижные игры не только повышают физическую активность детей, но и способствуют укреплению их здоровья, формированию жизненно необходимых двигательных навыков и умений, а также развитию творческого мышления и культуры общения. Подвижные игры отличаются высокой эффективностью и воспитательной значимостью в педагогической практике.

Ключевые слова: Образность, эмоциональные состояния, логика, интеллект, закаливание, пространственное мышление, соревнование, правила, успех, дисциплина, эстетика.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING ACTIVE GAMES TO DEVELOP THE PHYSICAL FITNESS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

M.A.Asqarov

Independent researcher

Annotation: This article outlines the pedagogical foundations for the effective use of active games in developing the physical fitness of primary school students. It emphasizes that active games not only increase children's physical activity but also play an important role in

strengthening their health, forming essential motor skills and abilities for life, as well as fostering creative thinking and communication culture. These games stand out in pedagogical practice due to their high efficiency and educational value.

Key words: *Imaginative, emotional states, logical, intellectual, hardening, spatial thinking, competition, rules, success, discipline, aesthetics.*

KIRISH

Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida bolalarning harakat faolligini oshirish, jismoniy sifatlarini rivojlantirish va ijtimoiy-psixologik moslashuvchanligini ta'minlash bo'yicha samarali pedagogik mexanizmlar ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish zamonaviy pedagogika va sport fanlarining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Qator mamlakatlarda xalq o'yinlari orqali jismoniy tarbiya darslari samaradorligini oshirish, individual va jamoaviy harakat faoliyatini rivojlantirish, bolalarning psixologik farovonligi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash bo'yicha ilg'or ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu jumladan bizning mamlakatimizda ham bugungi zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining harakat tayyorgarligini shakllantirish va ularning jismoniy, ruhiy rivojlanishini ta'minlash muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonda harakatli o'yinlardan samarali foydalanish pedagogik amaliyotda o'zining yuqori samaradorligi va tarbiyaviy ahamiyati bilan ajralib turadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Milliy xalq o'yinlarining pedagogik salohiyati, ularni ta'lim jarayoniga integratsiyalash masalasi turli tadqiqotlar orqali o'rganib kelinmoqda. Xususan, xalq o'yinlarining ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlari, ularning yosh avlod jismoniy rivojlanishiga, ijtimoiy-psixologik fazilatlarining shakllanishiga ta'siri haqida ko'plab ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirilgan.

Mamlakatimizda o'quvchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirish masalalari A.Abdullayev, Sh.Xonkeldiyev, P.Qudratov, I.Morgunova, K.Mahkamjonov, P.Xo'jayev, B.I.Ne'matov, S.Ibraximov, A.Keneman singari olimlarning, bolalar sportini rivojlantirishda xalq milliy harakatli o'yinlaridan foydalanish masalalari T.S.Usmonxo'jayev, A.A.Po'latov, P.Xo'jayev, K.D.Paximqulov, B.Nigmonov,

P.Azizova, S.S.Tajibayev, I.Burnashev, M.A.Asloнова, A.Meliyev,
B.Qipchoqovlarning ilmiy tadqiqot ishlarida o'rganilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili, suhbat, pedagogik kuzatish, anketa-so'rovnoma, pedagogik testlash, modellashtirish, ekspert baholash, pedagogik tajriba-sinov va tadqiqot natijalarini matematik-statistik tahlil qilish usullaridan foydalanildi.

Harakatli o'yinlar nafaqat bolalarning jismoniy faolligini oshirish, balki ularning sog'ligini mustahkamlash, hayot uchun zarur harakat ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish, shuningdek, ijodiy fikrlash va muloqot madaniyatini rivojlantirishda ham muhim o'rin tutadi.

Pedagogika fanida harakatli o'yinlarning nazariy va amaliy asoslarini chuqur o'rganish, ularni dars jarayoniga ilmiy asoslangan tarzda joriy qilish, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda metodik tavsiyalar ishlab chiqish - bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Shu sababli, boshlang'ich sinflarda harakatli o'yinlarni tashkil etish va o'tkazishning ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini o'rganish pedagogik ta'limotlar va zamonaviy texnologiyalar nuqtayi nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi.

Bolalarning muntazam va mazmunan boy harakat faoliyati ularning jismoniy va ruhiy rivojlanishi, sog'lig'ini mustahkamlash hamda hayot uchun zarur harakat ko'nikma va malakalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bolalarda harakat tajribasini kengaytirish va boyitish maktabda jismoniy tarbiya o'qituvchisi oldidagi asosiy vazifalardan biridir [2; 7-11-b.,]

Shu bilan birga, muntazam harakat faoliyati orqali bolalarda nafaqat jismoniy va ruhiy barqarorlik, balki mustaqil harakat qilish, o'z sog'lig'iga ongli munosabatda bo'lish, irodaviy va axloqiy sifatlar shakllanadi. Aynan harakatli faoliyat bolalarning ijtimoiy faolligini, jamoada ishlash va o'zaro muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli harakat tajribasining boyligi va xilma-xilligi bolaning sog'lom, faolligi yuqori va ijodkor shaxs sifatida shakllanishida asosiy omillardan biri hisoblanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich yoshdagi bolalar organizmining asosiy tizimlari aynan o'yin jarayonida eng faol va samarali rivojlanadi. Shu sababli harakatli o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tarbiyasida eng muhim vositalardan biri sifatida e'tirof etiladi [3; 27-b.]. Shuningdek, o'yinlar davomida bolalar o'z harakat koordinatsiyasini, tezkorlik, chaqqonlik, muvozanat, kuch va chidamlilik kabi jismoniy sifatlarni samarali rivojlantiradi. O'yin faoliyati bolalarning muloqot, hamkorlik va jamoada harakat qilish ko'nikmalarini shakllantiradi, shuningdek, ular uchun tabiiy muhitda harakatlarni o'rganish va o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Shu jihatdan ham harakatli o'yinlar nafaqat jismoniy, balki psixologik va ijtimoiy rivojlanishning muhim omili hisoblanadi.

A.Yu.Patrikeevning fikricha, kichik yoshdagi bolalar bilan mashg'ulotlarni bir xilda, zerikarli tashkil etish ularning tez charchashiga olib keladi. Shu sababli darslarni bolalar uchun qiziqarli, turli harakatlar va yangi o'yin elementlari bilan boyitib, ularni ijobiy his-tuyg'ularga chorlaydigan tarzda o'tkazish lozim. Bolalar harakat faolligini samarali rivojlantirish uchun qulay va rag'batlantiruvchi sharoit yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, mashg'ulotlar mazmunini yangilab borish, o'yinlarni turli qiyinchilik darajasida tashkil etish va bolalarda ishtirokchilik ruhini oshirish ularning harakatga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytiradi. Shu tarzda tashkil etilgan mashg'ulotlar nafaqat bolalarning jismoniy sifatlarini, balki ularning mustaqillik, ijodkorlik va tashabbuskorlik kabi shaxsiy fazilatlarini ham rivojlantiradi.

8-10 yoshli bolalarda butun organizm faoliyatini boshqaradigan markaziy asab tizimi faoliyatida birinchi va ikkinchi signal tizimlarining rivojlanishi deyarli bir xil darajada bo'ladi. Bu esa bolalarga bir vaqtda ham mantiqiy, so'z orqali qabul qilish, ham konkret, obrazli va emotsional qabul qilish imkonini beradi. Shu tufayli bolalar realligidan osongina ajralib, xayol va fantaziyalar dunyosiga, ya'ni o'yin jarayoniga bimalol o'tishlari mumkin. Bundan tashqari, markaziy asab tizimidagi ushbu o'ziga xoslik bolalarga o'yin paytida harakat va tasavvur elementlarini oson uyg'unlashtirish, yangi rollarni tez o'zlashtirish va o'z emotsiyalarini faol ifoda etish imkonini beradi. Natijada, bolalar o'yin jarayonida mantiqiy fikrlash va ijodiy xayolni

birgalikda rivojlantirib, o'z shaxsiy tajribalarini ham boyitib boradilar. Shu jihatdan, o'yin faoliyati bolalar uchun nafaqat jismoniy, balki intellektual va emotsional rivojlanish uchun ham tabiiy va qulay muhit yaratadi.

Harakatli o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchilariga jismoniy tarbiya berishda sog'lomlashtirish va tarbiyaviy maqsadlarni amalga oshirishda juda katta ahamiyatga ega. O'yinlar bolalar organizmining to'g'ri o'sishi va shakllanishiga yordam beradi, ularning har tomonlama rivojlanishiga ko'maklashadi. Shu sababli jismoniy tarbiya darslarida ko'proq katta mushak guruhlarini ishga soladigan va yetarli darajadagi harakat faolligini ta'minlaydigan harakatli o'yinlardan foydalanish tavsiya etiladi. Mutaxassislar fikricha, boshlang'ich sinf darslarida harakatli o'yinlarga dars vaqtidan 40% gacha ajratish maqsadga muvofiq bo'lib, ularni nafaqat zalda, balki ochiq havoda, hatto qishda ham o'tkazish lozim. Harakatli o'yinlarning ahamiyati shundaki, ular bolalarda fazoda yo'nalishni aniqlash ko'nikmalarini shakllantirish, ilgari egallangan ko'nikma va malakalarni mustahkamlash, shuningdek, jismoniy sifatlarni rivojlantirish uchun cheksiz imkoniyatlar yaratadi. Harakatli o'yinlar bolalarning atrof-muhitda erkin harakatlana olish, fazoviy tafakkur va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. O'yinlar jarayonida bolalar ilgari o'zlashtirgan harakatlarni takrorlab, ularni yanada mukammallashtiradi va yangi jismoniy sifatlarni egallaydi. Bu esa bolalarning umumiy jismoniy va intellektual salohiyatini oshirishga, hayotga moslashuvchan va faol shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

Harakatli o'yinlarning yana bir afzalligi shundaki, o'yinchilar o'z jismoniy tayyorgarlik darajasiga qarab yuklama intensivligini mustaqil boshqaradilar, dam olish uchun kerakli paytni tanlay oladilar. O'yinlardagi bellashuv ruhi kuchli emotsional ko'tarinkilik, barcha kuchlarni safarbar qilish va ish qobiliyatining ortishiga olib keladi, bolalar o'yinga berilib, charchoqni ham sezmaydilar. Biroq, chidamlilik rivojlanishida charchoq bo'lishi tabiiy bo'lsa-da, o'qituvchi yoki rahbar tashqi belgilar orqali haddan tashqari charchoqni oldini olishi va o'z vaqtida yuklama intensivligi va hajmini kamaytirishi zarur. Shuningdek, harakatli o'yinlar orqali bolalar o'z holatlarini va imkoniyatlarini mustaqil baholashni, tanaffus va dam olishni to'g'ri taqsimlashni ham o'rganadilar. O'yin jarayonida paydo bo'ladigan

bellashuv muhiti bolalarda motivatsiyani oshirib, jismoniy va emotsional holatning yaxshilanishiga xizmat qiladi, hamda bolalarda fanlarga bo'lgan qiziqishini yanada oshirishga xizmat qiladi. Biroq, o'qituvchi har doim bolalarning holatini diqqat bilan kuzatib borishi, charchoq alomatlari paydo bo'lsa, mashg'ulot yuklamasini to'g'ri nazorat qilishi va kerakli vaqtda harakat intensivligini kamaytirishi lozim. Darsning umumiy hamda motor zichliklarini doimiy nazorat qilib turishi zarurdir. Bu esa bolalarning sog'lom rivojlanishi va samarali o'yin jarayonini ta'minlaydi.

XULOSA

Metodik jihatdan harakatli o'yinlarni tashkil etishda bolalarning yosh va individual xususiyatlarini, jismoniy tayyorgarlik darajasi, diqqat va iroda xususiyatlari, shaxsiy qiziqishlarini hisobga olish, dars mazmunini xilma-xil va qiziqarli tashkil etish, hamda pedagogik va tibbiy nazoratni doimiy ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Harakatli o'yinlarni ilmiy asoslangan holda va bosqichma-bosqich joriy qilish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining har tomonlama sog'lom va faol shaxs sifatida rivojlanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni
2. Белоногова, Е. Н., Мельников, И. Ю., Дятлов, Д. А. Сравнительный анализ влияния различных форм двигательной активности на функциональные показатели сердечно-сосудистой системы и вегетативной регуляции у школьников младших классов [Текст] // «Теория и практика физической культуры», 2008. - № 4. - С. 7 - 11.
3. Гриженя, В. Е. Оптимизация двигательного режима младших школьников средствами подвижных игр и игровых упражнений [Текст]: автореф. дис. ... канд. пед. наук / В. Е. Гриженя. - Малаховка, 2003. - 27 с.
4. Маҳкамжонов К., Хўжаев Ф. "1-синф. Жисмоний тарбия". Ўқув қўлланма. –Т., 2011.–60 б.; Маҳкамжонов К., Хўжаев Ф. 2-синф. Жисмоний тарбия. Ўқув қўлланма. –Т., 2008.–44 б.
5. Usmonxo'jayev T., va b. Kichkintoylarga 200 ta harakatli o'yinlar. – Т., 2009.– 114 б.
6. Абдуллаев А., Хонкелдиев Ш. Жисмоний тарбия назарияси ва услубияти. –Т., 2004.–72 б.

SHAXMAT O'YINIDA TALABALARNING ANALITIK FIKRLASH QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Oripova Nigoraxon Maxsutali qizi

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqola shaxmat o'yinida talabalarning analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslarini asoslab berish maqsadida hamda bugungi kunda dunyo ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – talabalarni mustaqil va analitik fikrlashga o'rgatish, axborot texnologiyalari rivojlanishi, globallashuv va murakkab muammolarni hal qilish zarurati talabalar uchun nafaqat fanga oid bilimlarni egallashni, balki ularni tahlil qilishi to'g'risida ma'lumot keltirilgan.

Kalit so'zlar: Analitika, natija, kuzatuv, aql-zakovat, mantiqiy, nazorat, akmeologiya, psixologiya, refleksiv yondashuv, intellektual, salohiyat.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ АНАЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В ШАХМАТАХ

Аннотация: В данной статье обоснованы теоретические основы развития аналитических способностей студентов в шахматной игре. Также рассматривается одна из основных задач современной мировой системы образования – обучение студентов самостоятельному и аналитическому мышлению. Приводится информация о том, что развитие информационных технологий, глобализация и необходимость решения сложных проблем требуют от студентов не только овладения научными знаниями, но и умения их анализировать.

Ключевые слова: Аналитика, результат, наблюдение, ум, логика, контроль, акмеология, психология, рефлексивный подход, интеллектуальный, потенциал.

THEORETICAL BASIS OF DEVELOPING STUDENTS' ANALYTICAL THINKING SKILLS IN CHESS

Annotation: This article substantiates the theoretical foundations for developing students' analytical thinking abilities through the game of chess. It also addresses one of the main tasks facing today's global education system — teaching students to think independently and analytically. The article provides information about how the development of information technologies, globalization, and the necessity to solve complex problems require students not only to acquire scientific knowledge but also to analyze it.

Key words: Analytics, result, observation, intellect, logical, control, akmeology, psychology, reflexive approach, intellectual, potential.

KIRISH

Mamalakatimizda hozirgi kunda ta'limga bo'lgan talab kundan, kunga o'sib bormoqda. Ta'lim jamiyat qurilishining muhim muammolarni hal qilishda katta ro'l

o'ynaydi. Ta'limning asosiy omilli yoshlarning bilish, o'rganish qobiliyatlarini o'stirishga yordam beradi. O'zbekiston Respublikasining 1997-yili 29-avgustda qabul qilingan Ta'lim to'g'risidagi qonuni va Kadrlar tayyorlash milliy dasturi ta'lim tizimning barcha yo'nalishlarini takomillashtirish va rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarni ochib beradi. Ta'lim – bilim berish, malaka va ko'nikmalar hosil qilish jarayoni, kishini hayotga va mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Inson dunyoga kelar ekan, tug'ilishdan boshlab, to o'lingacha turli holatlarga tushadi [1]. Shu vaziyatlarda inson to'g'ri fikrlash orqali muommolardan chiqib ketishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mamlakatimizda shaxmat sport turiga bo'lgan e'tibor kundan kunga ortib bormoqda. Akmeologiya, analitika hamda shaxmatni rivojlantirish masalalari yuzasidan M.Muhitdinov, M.Pirimqulov, J.Polgar, P.Truong, L.Gorvits Sh. Jo'rayev. M. Xaylaev. Z.Bjenskiy hamda Oliy ta'limda innovatsion texnologiyalar va tanqidiy fikrlashni shakllantirish usullari bo'yicha tadqiqotlar olib borgan va bunda shaxmatning ta'limiy ahamiyatini alohida ta'kidlagan, R.Shomurodov – O'zbekistonda shaxmatning ta'limdagi o'rni va uning analitik fikrlashni rivojlantirishdagi ta'siri bo'yicha tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot vazifalari

1. Analitik fikrlash, akmeologik yondashuv va shaxmatning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish.
2. Talabalarning analitik fikrlash qobiliyatlari va shaxmatning ta'limiy jarayondagi qo'llanilish darajasini baholash.

Hozirgi kunda talabarning fikrlash qobiliyatlarini yanda yuksaltirish maqsadida bir qancha sport turlaridan foydalanishmoqda. Shu jumladan shaxmat sport turidan ham. Har qanday mamlakatning ertangi kuni, kelajak taraqqiyoti birinchi galda o'z xalqining, yoshlarining jismoniy va ma'naviy kamoloti bilan o'lchanadi. Hozirda davlatlar o'rtasida o'zaro musobaqa, kuch-qudrat namoyon etish bellashuvi, asosan ikki yo'nalishda – sport va jismoniy tarbiya hamda aql-zakovat ya'ni intellektual faoliyat sohasida ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonda an'anaviy usullar bilan bir qatorda innovatsion yondashuvlar - jumladan,

akmeologik yondashuv va analitik fikrlash keng qo'llanilmoqda. Shu jumladan jismoniy tarbiya va sport sohasida ham keng foydalanilmoqda.

Analitika - bu ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va ularni ma'noli natijalarga aylantirish jarayoni. U yordamida ma'lumotlar asosida qarorlar qabul qilinadi, muammolar yechiladi va kelajak uchun strategiyalar ishlab chiqiladi. Analitikaning asosiy jihatlari ma'lumotlarni yig'ish, Har xil manbalardan (statistikalar, kuzatuvlar, o'lchovlar) kerakli ma'lumotlar to'planadi. Tahlil qilish, ma'lumotlar o'rganiladi, ularning o'zaro bog'liqligi va tendensiyalari aniqlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalari asosida xulosalar chiqariladi, masalan, muammo sabablarini aniqlash yoki yangi imkoniyatlarni ko'rish. Qaror qabul qilish: Olingan natijalar biznes, ta'lim, sport yoki boshqa sohalarda samarali qarorlar qabul qilish uchun ishlatiladi. Analitik fikrlash (Analytical thinking) Analitika jarayonida eng muhim qobiliyat -bu analitik fikrlashdir. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Ma'lumotlarni qismlarga ajratib, ularni yaxshilab tushunish;
- Muammolarni chuqur tahlil qilish va ularning sabablarini aniqlash;
- Muqobil yechimlarni o'ylab topish;
- Mantiqiy va tizimli fikrlashni qo'llash.

Sportda analitika sportda analitika o'yinchilar, jamoalar yoki raqiblar haqida katta hajmdagi ma'lumotlarni o'rganib, natijalarni yaxshilashga yordam beradi. Masalan o'yinchilarning jismoniy holatini monitoring qilish raqiblarning strategiyasini tahlil qilish mashg'ulotlarni optimallashtirish qarorlarni raqamli ma'lumotlar asosida qabul qilish. Analytic Methods in Sports, Thomas A. Severini[88–90-b.] **Analitika** — bu faqat ma'lumotlarni yig'ish emas, balki ularni chuqur tahlil qilib, amaliy va samarali natijalarga erishish jarayonidir. Bu soha har qanday fan va amaliy faoliyatda — biznesda, ta'limda, sportda va boshqalarda keng qo'llaniladi. Zamonaviy ilm-fanda insoniy yuksakliklarning «akme» kategoriyasi bilan bog'liq bir necha talqinlari mavjud. Jumladan, birinchi, «akme» bu qisqagina hayot kesimini qamrab olsada, ko'p qirrali holat bo'lib, insonning har doim jamiyatda qanchalik o'z o'rniga ega ekanligi, uning biror-bir soha mutaxassisi sifatida olib borayotgan salmoqli faoliyati, shaxs sifatida esa uni o'rab turganlar bilan olib borgan

ijtimoiy aloqasida qanchalik boy yoki qashshoqligi, turmush o'rtiq va ota-ona sifatida tayyorlik darajasi bilan bir qatorda yaxshi tomonga o'zgara olish darajasi va eng yashirin ezgu qobiliyatlarini ham ko'rsata olish darajasiga ham bog'liqdir. Yunonlar, insonning nimagaki qodir bo'lsa, qobiliyati va imkoniyati qirralarini ko'rsatishga xizmat qiladigan barcha yetuklik belgilari namoyon bo'lgan umrining shu qismini "akme" deb o'ylaganlar. "Akme" yunoncha ("yuksalish", "cho'qqi") kamolot, yuksalish, yetuklik ma'nolarini anglatadi. Akmeolog mutaxassislar shaxsning yuksak professionalizmi va ijodiy mahorati muammolarini oqilona yechishni muhim inson resurslaridan foydalanishda deb bilmoqdalar. Shuni ta'kidlash kerakki, akmeologiya (yun. akme-yetuklik, cho'qqi, kamolot, yuksalish, (logos-ta'limot) shaxsning kasb- hunarni egallashda yuksak cho'qqiga erishishi bilan bog'liq masalalarni o'rganuvchi "Akmeologiya" fani haqidagi dastlabki qarashlar XX asrning 20-yillarida vujudga kelgan. Shaxmat o'yinida talabalarni akmeologik yondashuv asosida talabalarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, o'yinchidan puxta bilim, metodikani egallash, kreativ strategiya va o'z-o'zini takomillashtirishni doimiy ravishda amalga oshirish zarur. Shaxmat-bu yuqori darajadagi strategik va analitik fikrlashni olib yurishni talab qiluvchi sport turi. Zazykin va boshqalar "Акмеология. Учебник" kitobida ta'kidlanishicha, professional cho'qqiga erishish – bu chuqur o'rganish, ijodkorlik va o'zini boshqarishning mukammal uyg'unligi. U talabaning shaxsiy o'sishini, mustaqil fikrlashini, kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Akmeologik yondashuv asosida talabalarning analitik fikrlash qobiliyatini shakllantirishning qiyosiy tahlili, ta'lim jarayonida ijodkorlik va shaxsning individual xususiyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan metodologiyani o'z ichiga oladi. Bu yondashuv, talabalarning potensialini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal qilishga va yangiliklar yaratishga tayyorlash maqsadida qo'llaniladi. Akmeologiya – bu insonning kuchli jihatlarini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish bo'yicha ilmdir. Birinchi marta "akmeologiya" atamasi 1928 yilda rus psixologi Nikolay Rybnikov tomonidan ishlatilgan. Shunday qilib, bola rivojlanishini o'rganadigan pedagogikaning fanlararo yo'nalishi – pedologiyaga o'xshatib, u yetuk

odamlarning rivojlanishi haqidagi fanni chaqirishni taklif qildi. 20-asrning o'rtalarida yana bir sovet psixologi Boris Ananiyev akmeologiyaning insoniy fanlar tizimidagi o'rnini aniqladi. Akmeologik yondashuvning ta'lim jarayoni bilan uzviy bog'liqligi, shaxs kamolotini yuksaltirish va ijodkorlikni rivojlantirishdagi ahamiyati haqida nazariy yondashuvlar. Akmeologiyaning predmeti individ, shaxs individual faoliyatning barcha sohalarida erishgan maksimal yetukligi bo'lmog'i lozim. Akmeologiyada odam kasbiy faoliyat va o'z hayotini o'zi belgilash, o'z-o'zini rivojlantirish va ijodkorlik qobiliyati, inson hayot faoliyatida subyekt sifatida qarab chiqiladi. B. Karimova: "Har bir taraqqiyot davrining o'ziga xos ahamiyatli tomoni bor, oxirgi yillarda akmeologiya fani paydo bo'ldiki, u aynan yetuklikka erishishning shart-sharoitlari va omillarini o'rganadi, davr nuqtai nazaridan ayni muhokama qilinayotgan yosh davrlarining xususiyatlarini o'rganadi" [5;98-b.], deb ta'kidlaydi. Jismoniy tarbiya va sport sohasida ham akmeologiya va analitika muhim ahamiyat kasb etadi, ayniqsa shaxmat o'yinida chunki shaxmat fikrlashning eng yuqori darajasini talab etuvchi sport turidir. L.N.Tolstoy shunday degan edi: "Men shaxmatni kishiga yaxshi dam berishi uchun yaxshi ko'raman, shaxmat yaxshi o'ylab tahlil qilib ish ko'rishni talab etadi, kishi qanchalik aqlli bo'lsa, u shunchalik ko'p xarakterni ko'ra oladi, bu huddi shaxmatdagidek, ya'ni yaxshi shaxmatchi taxtadagi ko'p sirlarni payqay olsa, yomon o'yinchiga hamma narsa bir xildek tuyuladi" [5;19-b.], ya'ni yaxshi o'yinchi bo'lish uchun muvaffaqiyat va mag'lubiyatni tahlil qilish ya'ni analitik fikrlash zarurligini ko'rsatadi. Bu fundamental asarda faoliyat nazariyasi chuqur tahlil qilingan. Leontyevning faoliyatning rivojlanishga ta'siri, ayniqsa o'yin faoliyatining kognitiv jarayonlarni shakllantirishdagi o'rni haqidagi g'oyalari, shaxmat o'yinini analitik fikrlashni rivojlantirish uchun samarali vosita sifatida ko'rib chiqishga asos bo'ladi. Jon Nann (John Nunn) Garchi Nann akmeolog emas, balki grossmeyster va matematik bo'lsa-da, uning shaxmat bo'yicha kitoblari analitik fikrlashni bevosita o'rgatadi va shakllantiradi. Uning ishlari shaxmatda chuqur hisob-kitob qilish, kombinatsiyalarni topish va strategik qarorlar qabul qilish mexanizmlarini ochib beradi. Uning asarlari talabalarga shaxmat orqali analitik qobiliyatlarini amaliy jihatdan oshirishda yordam beradi. Bu asarda tafakkur

faoliyatining rivojlanish mexanizmlarini, ayniqsa murakkab tizimlarni tahlil qilish va modellashtirishdagi rolini chuqur o'rgangan.

XULOSA

Shaxmat o'yini aynan shunday murakkab tizimli fikrlashni talab qilganligi sababli, uning g'oyalari shaxmat orqali analitik fikrlashni rivojlantirishga bevosita taalluqlidir. Akmeologiya – bu insonning kuchli jihatlarini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va shaxsning individual xususiyatlarini hisobga olish bo'yicha ilmdir. Analitika - bu ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va ularni ma'noli natijalarga aylantirish jarayoni. U yordamida ma'lumotlar asosida qarorlar qabul qilinadi, muammolar yechiladi va kelajak uchun strategiyalar ishlab chiqiladi. Akmeologiya shaxmat o'yinida yuqori natija ko'rsatish uchun muhim ahamiyat kasb etishi hamda analitika qaror qabul qilish, tahlil qilish strategiyani a'lo darajada uddalay olish uchun muhim omillardan ekanligini amaliyotda o'z isbotini topdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-martdagi PF-5368-son "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni
2. Белоногова, Е. Н., Мельников, И. Ю., Дятлов, Д. А. Сравнительный анализ влияния различных форм двигательной активности на функциональные показатели сердечно-сосудистой системы и вегетативной регуляции у школьников младших классов [Текст] // «Теория и практика физической культуры», 2008. - № 4. - С. 7 - 11.
3. Shaxmat. M. Muhitdinov, 2017, 19- bet
4. Методологическая акмеология. Б. М. Ананьев 2002.
5. <https://kitobxon.com/oz/kitob/talim-va-tarbiya>

MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA YOSHLARNING SIYOSIY ONGINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK IMKONIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

Nodirbek Murodov Oybek o'g'li,

*Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch
doktoranti*

Annotatsiya: ushbu maqolada milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlar kompleksi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ta'lim-tarbiya jarayonining tashkiliy-metodologik asoslari, pedagogik texnologiyalar, o'qituvchilarning professional kompetensiyalari, ta'lim muhiti va o'quv jarayonini loyihalash tamoyillari keng ko'lamda ko'rib chiqiladi. Maqolada an'anaviy va innovatsion pedagogik yondashuvlarning sintezi, milliy qadriyatlarni zamonaviy ta'lim mazmuniga integratsiyalash mexanizmlari, interaktiv va faol o'qitish metodlari, ta'lim-tarbiya jarayonida yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash usullari, oila-maktab-jamiyat hamkorligi tizimi, shuningdek, samarali pedagogik sharoitlarni yaratish bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: pedagogik sharoitlar, milliy qadriyatlar, siyosiy ong, yoshlar tarbiyasi, ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlar, o'quv-tarbiya jarayoni, milliy-ma'naviy qadriyatlar, demokratik tarbiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik loyihalash.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПОВЫШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ МОЛОДЕЖИ НА ОСНОВЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

Аннотация: В данной статье анализируется комплекс педагогических условий, необходимых для совершенствования социально-педагогических возможностей развития политического сознания молодежи на основе национальных ценностей. В исследовании всесторонне рассматриваются организационно-методологические основы образовательного процесса, педагогические технологии, профессиональные компетенции преподавателей, образовательная среда и принципы проектирования учебного процесса. В статье освещаются синтез традиционных и инновационных педагогических подходов, механизмы интеграции национальных ценностей в современное содержание образования, интерактивные и активные методы обучения, способы обеспечения активного участия молодежи в образовательном процессе, система сотрудничества «семья-школа-общество», а также представлены практические рекомендации по созданию эффективных педагогических условий.

Ключевые слова: педагогические условия, национальные ценности, политическое сознание, воспитание молодежи, социально-педагогические возможности, учебно-воспитательный процесс, национально-духовные ценности, демократическое воспитание, компетентностный подход, педагогическое проектирование.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR IMPROVING THE SOCIO- PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING THE POLITICAL CONSCIOUSNESS OF YOUTH BASED ON NATIONAL VALUES

Annotation: *This article analyzes the complex of pedagogical conditions necessary to improve the socio-pedagogical opportunities for developing youth political consciousness based on national values. The study comprehensively examines the organizational and methodological foundations of the educational process, pedagogical technologies, teachers' professional competencies, the educational environment, and the principles of instructional design. The article highlights the synthesis of traditional and innovative pedagogical approaches, mechanisms for integrating national values into modern educational content, interactive and active teaching methods, ways to ensure youth engagement in the educational process, the system of family-school-community cooperation, as well as practical recommendations for creating effective pedagogical conditions.*

Key words: *pedagogical conditions, national values, political consciousness, youth education, socio-pedagogical opportunities, teaching and educational process, national and spiritual values, democratic education, competency-based approach, pedagogical design.*

KIRISH

Zamonaviy pedagogika fani va amaliyotida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Ta'lim, Fan va Madaniyat bo'yicha tashkiloti (YUNESKO) tomonidan ishlab chiqilgan "Global Citizenship Education" konsepsiyasida ta'lim orqali yoshlarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish XXI asr ta'limining ustuvor vazifasi sifatida belgilanadi [1]. O'zbekiston Respublikasida ham yoshlar ta'lim-tarbiyasiga, xususan, milliy qadriyatlar asosida ularning siyosiy ongini rivojlantirishga davlat darajasida katta e'tibor qaratilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

"Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" kabi muhim me'yoriy-huquqiy hujjatlar ta'lim tizimida milliy-ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash va yoshlarda sog'lom siyosiy ongni shakllantirish vazifalarini belgilaydi [2]. Biroq, bu vazifalarni samarali amalga oshirish uchun tegishli pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash va ta'lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish zarur. Pedagogik shart-sharoitlar deganda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlovchi tashkiliy, metodologik, didaktik, psixologik va moddiy-texnik omillarning majmui tushuniladi. Milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlar maxsus, maqsadli va tizimli tarzda loyihalashtirilishi, an'anaviy va innovatsion yondashuvlarning optimal

uyg'unligini ta'minlashi, hamda zamonaviy pedagogik standartlar va talablarga javob berishi kerak.

Hozirgi kunda ta'lim tizimida bir qator muammolar mavjud: ta'lim mazmunining milliy qadriyatlar bilan yetarli darajada bog'lanmaganligi, o'qituvchilarning siyosiy va fuqarolik tarbiyasi bo'yicha kompetensiyalarining past bo'lishi, ta'lim jarayonida yoshlarning passiv pozitsiyasi, nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilish, oila va maktabning pedagogik hamkorligining zaif rivojlanishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan yetarlicha foydalanilmasligi. Shu sababli, milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini samarali rivojlantirish uchun zarur pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb masala hisoblanadi.

Milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirish uchun birinchi va eng muhim pedagogik shart — ta'lim mazmunini milliy qadriyatlar va fuqarolik tarbiyasi g'oyalari bilan boyitish va barcha fanlar bo'yicha integratsiyalashdir. Ta'lim mazmuni nafaqat bilimlar yig'indisi, balki yoshlarga uzatiladigan qadriyatlar, e'tiqodlar, munosabatlar va kompetensiyalarning tizimli majmuidir [3]. Shu sababli, ta'lim mazmunini shakllantirish jarayonida milliy qadriyatlarning barcha komponentlari — kognitiv, emotsional, aksiyologik va pragmatik jihatlar hisobga olinishi zarur. Barcha ta'lim bosqichlarida (maktabgacha ta'limdan tortib oliy ta'limgacha) O'zbekiston tarixi, milliy madaniyat, tarixiy shaxslar va arboblari, milliy qahramon va ziyolilar hayoti va faoliyati haqida tizimli, ketma-ket va chuqur bilimlar berilishi kerak. Tarix fanini o'qitishda nafaqat voqealar va sanalar, balki tarixiy jarayonlarning sabablari, natijalari va zamonaviy ahamiyati tahlil qilinishi, yoshlarda tarixiy fikrlash va tarixiy xotira shakllantirilishi muhim [4]. Adabiyot, san'at va musiqa fanlarida milliy adabiyot, folklor, milliy musiqa va san'at namunalari, zamonaviy milliy ijodkorlarning asarlari chuqur o'rganilishi, yoshlarda estetik did va milliy madaniyatga hurmat tuyg'usi tarbiyalanishi zarur.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Yoshlarga Konstitutsiya, asosiy qonunlar, fuqarolarning huquq va majburiyatlari, davlat tuzilishi va boshqaruv mexanizmlari, demokratiya tamoyillari haqida tizimli bilimlar berilishi kerak. "Fuqarolik ta'limi", "Huquq asoslari", "Davlat

va huquq" kabi fanlarni o'qitishda nazariy bilimlarni hayotiy vaziyatlar va amaliy topshiriqlar bilan bog'lash, yoshlarni qonunlar va me'yorlarni tushunish va qo'llashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega [5]. Fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirish — tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish, o'z huquqlarini himoya qilish va boshqalar bilan hamkorlik qilish ko'nikmalari ta'lim jarayonining uzluksiz qismi bo'lishi kerak.

Ta'lim mazmunida milliy o'ziga xoslik va universal qadriyatlar o'rtasida muvozanat ta'minlanishi zarur. Yoshlarga o'zbek xalqining boy ma'naviy merosi — insonparvarlik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, bag'rikenglik, ilm-fanga hurmat, oilaga sadoqat kabi qadriyatlar o'rgatilishi bilan birga, umuminsoniy qadriyatlar — tinchlik, adolat, demokratiya, inson huquqlari, ekologik mas'uliyat kabi g'oyalar ham singdirilishi kerak. Bu yoshlarda ochiq, ammo o'z milliy ildizlariga sodiq dunyoqarash shakllantirishga yordam beradi.

Milliy qadriyatlar va fuqarolik tarbiyasi faqat alohida fanlar orqali emas, balki barcha o'quv fanlarida integratsiyalashgan tarzda amalga oshirilishi kerak. Matematika, fizika, kimyo, biologiya kabi aniq fanlarni o'qitishda ham milliy olimlar va ixtirochilarning yutuqlari, O'zbekistonning ilmiy salohiyati va rivojlanishi haqida ma'lumotlar berilishi mumkin. Ijtimoiy fanlar (tarix, geografiya, iqtisodiyot, huquq) to'g'ridan-to'g'ri milliy va fuqarolik qadriyatlarini shakllantirish vositasi bo'lib, ularni o'qitishda tizimli va chuqur yondashuv zarur. Tillar va adabiyot fanlari milliy identitlik, madaniy meros va qadriyatlarni singdirish uchun eng kuchli vositadir [6].

Fanlararo loyihalar va integratsiyalashgan darslar tashkil etish orqali yoshlar murakkab ijtimoiy-siyosiy muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqish, tahlil qilish va yechimlar topish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Masalan, ekologik muammo — faqat biologiya muammosi emas, balki iqtisodiy, huquqiy, siyosiy va axloqiy jihatlariga ham ega. Yoshlarni bunday kompleks yondashuvga o'rgatish ularning siyosiy ongini boyitadi va kengaytiradi.

Milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirish uchun ikkinchi muhim pedagogik shart — zamonaviy, interaktiv va talabaga yo'naltirilgan pedagogik texnologiyalarni qo'llashdir. An'anaviy leksiya-seminar tizimi, bu yerda o'qituvchi bilim beruvchi, o'quvchi esa passiv qabul qiluvchi bo'ladi, zamonaviy

pedagogik talablarga javob bermaydi. Yoshlarning siyosiy ongini shakllantirish uchun ularni faol ishtirokchi, tadqiqotchi va muammolarni mustaqil hal qiluvchi sub'ektga aylantiradigan metodlar zarur [7].

Yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirishda muhokama va munozara kuchli pedagogik vosita hisoblanadi. Sinfda yoki auditoriyada siyosiy, ijtimoiy, axloqiy mavzular bo'yicha erkin va demokratik muhokamalar tashkil etish, turli pozitsiyalarni himoya qilish va boshqalarning fikrini tinglash ko'nikmalarini rivojlantirish zarur [8]. Munozara jarayonida yoshlar o'z pozitsiyasini asoslashni, dalillar keltirishni, raqiblarning argumentlariga javob berishni o'rganadilar. Bu nafaqat siyosiy bilimlarni chuqurlashtiradi, balki demokratik muloqot madaniyatini ham shakllantiradi.

Zamonaviy yoshlar "raqamli avlod" bo'lib, ularning ta'lim-tarbiyasida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish zarur. Onlayn platformalar, ta'limiy dasturlar, virtual simulyatsiyalar, multimedia resurslar ta'lim jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Biroq, raqamli texnologiyalardan foydalanish bilan birga, yoshlarga media savodxonligini o'rgatish — ma'lumot manbalarini tahlil qilish, ishonchli va noto'g'ri ma'lumotlarni ajratish, fake news va manipulyatsiyalarni aniqlash ko'nikmalarini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Ijtimoiy tarmoqlar va onlayn muhitda siyosiy munozaralar, kampaniyalar va harakatlar tobora keng tarqalmoqda. Yoshlarni bunday raqamli fuqarolikka tayyorlash, onlayn muhitda mas'uliyatli va etik xulq-atvor ko'nikmalarini singdirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishidir. Virtual simulyatsiyalar va o'yinlar orqali siyosiy jarayonlarni modellashtirish (masalan, saylovlar, parlament muhokamasi, mahalliy kengash) yoshlarga qiziqarli va xavfsiz muhitda siyosiy tajriba to'plash imkoniyatini beradi. Milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirish uchun uchinchi muhim pedagogik shart — malakali, kompetent va qadriyatlarga sodiq o'qituvchilar kadrlarining mavjudligidir. O'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki qadriyatlar tashuvchisi, tarbiyachi va yoshlar uchun rol modeli (namuna) hisoblanadi. O'qituvchining shaxsiy fazilatlar, axloqiy sifatlari, siyosiy madaniyati va fuqarolik pozitsiyasi yoshlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'qituvchilar milliy qadriyatlar, tarix, madaniyat, siyosiy tizim va fuqarolik tarbiyasi bo'yicha chuqur va keng bilimga ega bo'lishlari kerak. Ular nafaqat o'z fanini yaxshi bilishi, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlar, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, psixologiya va yoshlar bilan ishlash metodikasi bo'yicha ham yuqori kompetensiyaga ega bo'lishlari zarur. O'qituvchilar doimiy o'z-o'zini takomillashtirish, yangi bilim va ko'nikmalarni egallash, zamonaviy pedagogik innovatsiyalarni kuzatib borish va amaliyotga joriy etish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

O'qituvchilar yoshlar bilan muloqotda demokratik, ochiq va hurmatga asoslangan munosabatlarni o'rnatish ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak. Avtoritar uslub — buyruq, bosim, tanqid va jazo orqali boshqarish — yoshlarning siyosiy passivligi va konformizmiga olib keladi. Aksincha, demokratik uslub — o'quvchilarning fikrini tinglash, ularni qaror qabul qilish jarayoniga jalb etish, tanlash erkinligini berish, ijodiy fikrlashni rag'batlantirish — faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

Yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirish nafaqat maktab va oilaning, balki butun jamiyatning vazifasidir. Ta'lim muassasalari mahalliy hokimiyat organlari, jamoat tashkilotlari, nohukumat tashkilotlar, madaniy va sport muassasalari, ommaviy axborot vositalari bilan hamkorlik qilishi kerak. Mahalliy jamoalarni ta'lim-tarbiya jarayoniga jalb etish, yoshlar uchun ijtimoiy amaliyot va ko'ngillilik imkoniyatlarini yaratish, ularni real muammolarni hal qilishda ishtirok ettirishni ta'minlash muhim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini takomillashtirish uchun murakkab va ko'p qirrali pedagogik shart-sharoitlar tizimini yaratish zarur. Bu shart-sharoitlar bir-biri bilan o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi bo'lib, ularning barchasi birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini ta'minlaydi. Asosiy pedagogik shart-sharoitlar qatoriga quyidagilar kiradi: ta'lim mazmunini milliy qadriyatlar va fuqarolik tarbiyasi bilan boyitish va barcha fanlar bo'yicha integratsiyalash; zamonaviy, interaktiv va talabaga yo'naltirilgan pedagogik

texnologiyalarni qo'llash; malakali, kompetent va qadriyatlarga sodiq o'qituvchilar kadrlarini tayyorlash; demokratik, xavfsiz va inklyuziv tarbiyaviy muhitni yaratish; oila, maktab va jamiyat o'rtasida samarali hamkorlik va pedagogik sheriklikni o'rnatish; yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirish jarayonini doimiy monitoring qilish va takomillashtirish; yetarli moddiy-texnik baza va zamonaviy ta'lim resurslarini ta'minlash; milliy pedagogika an'analari va zamonaviy pedagogik yondashuvlarning uyg'un sintezini amalga oshirish; ilmiy tadqiqotlar asosida ta'lim amaliyotini tashkil etish va doimiy innovatsiyalarni joriy qilish. Bu pedagogik shart-sharoitlarning barchasi O'zbekiston ta'lim tizimida tizimli va izchil amalga oshirilishi milliy qadriyatlarga sodiq, zamonaviy, tanqidiy fikrlovchi, ijtimoiy mas'ul va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega yoshlar avlodini tarbiyalashga yordam beradi. Bu esa o'z navbatida O'zbekistonning demokratik rivojlanishi, fuqarolik jamiyatining mustahkamlanishi va milliy xavfsizligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the 21st century. Paris: UNESCO, 2014. – 44 p.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. Toshkent, 2020.
3. Зеер Э. Ф. Компетентностный подход к образованию // Образование и наука. 2005. № 3. – С. 27-40.
4. Barton K. C., Levstik L. S. Teaching History for the Common Good. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2004. – 328 p.
5. Torney-Purta J., Lehmann R., Oswald H., Schulz W. Citizenship and Education in Twenty-eight Countries: Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. Amsterdam: IEA, 2001. – 214 p.
6. Yuldoshev U. R. Ta'lim jarayonida fanlararo aloqadorlikning nazariy asoslari. Toshkent: Fan, 2019. – 156 b.
7. Bonwell C. C., Eison J. A. Active Learning: Creating Excitement in the Classroom. Washington, DC: ASHE-ERIC, 1991. – 121 p.
8. Hess D. E., McAvoy P. The Political Classroom: Evidence and Ethics in Democratic Education. New York: Routledge, 2015. – 266 p.

DEVELOPING PROFF-EDU COMPETENCIES

KHalimjonova Mavluda Oktamjon qizi

PhD Candidate, Namangan State Pedagogical Institute

Email: xalimjonov3202@gmail.com

Tel: +998930604001

Abstract. *This article highlights the essence, directions, and importance of forming and developing competencies within the framework of the modern vocational education system – PROFF-EDU. It analyzes the key competencies required in professional education, including professional-technical, digital, communicative, creative, and social competencies.*

Keywords: *PROFF-EDU, competency, vocational education, ICT, module, labor market.*

РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНЦИЙ PROFF-EDU

Халимджонова Мавлуда Уктамовна

Докторант базового уровня,

Наманганский государственный педагогический институт

Email: xalimjonov3202@gmail.com

Тел: +998930604001

Аннотация. *В данной статье освещены содержание, направления и значимость формирования и развития компетенций в рамках современной системы профессионального образования PROFF-EDU. В статье проанализированы основные компетенции, необходимые в профессиональном образовании, — профессионально-технические, цифровые, коммуникативные, творческие и социальные компетенции.*

Ключевые слова: *PROFF-EDU, компетенция, профессиональное образование, АКТ, модуль, рынок труда.*

PROFF-EDU KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

Xalimjonova Mavluda O'ktamjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Email: xalimjonov3202@gmail.com

Tel: +998930604001

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy kasbiy ta'lim tizimi – PROFF-EDU doirasida kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishning mazmun-mohiyati, yo'nalishlari va ahamiyati yoritilgan. Unda professional ta'limda zarur bo'lgan asosiy*

kompetensiyalar — kasbiy-texnik, raqamli, kommunikativ, ijodiy va ijtimoiy kompetensiyalar tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: PROFF-EDU, kompetensiya, kasbiy taʼlim, AKT, modul, mehnat bozori.

KIRISH

XXI asrda taʼlimning asosiy vazifasi – nafaqat bilim berish, balki shaxsda zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishdir. Bugungi mehnat bozori kasbiy jihatdan tayyor, amaliy koʻnikmaga ega, yangiliklarga ochiq va jamoada ishlay oladigan mutaxassislarni talab qilmoqda. Ana shu ehtiyojdan kelib chiqib, PROFF-EDU – kasbiy taʼlim va oʻqitish tizimi doirasida kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi alohida eʼtiborni talab qiladi.

Kasbiy-texnik, axborot-kommunikatsion, tanqidiy fikrlash, muloqot va jamoaviy ish, tizimli muammoga yondashuv kabi kompetensiyalar oʻquvchilarning nafaqat kasb egallashi, balki hayotda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga ham asos boʻladi. Ushbu maqolada PROFF-EDU tizimidagi kompetensiyaviy yondashuvning mazmuni, ahamiyati va uni rivojlantirish yoʻllari tahlil qilinadi[1].

Zamonaviy taʼlim tizimi inson kapitaliga sarmoya kiritishning eng samarali usullaridan biridir. PROFF-EDU (Professional Education) – kasbiy taʼlim va oʻqitish tizimi – bugungi kunda inson resurslarini rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida koʻrilmoqda. Har qanday sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun shaxsda faqat nazariy bilimlar emas, balki amaliy koʻnikma va kompetensiyalar ham boʻlishi zarur. Shu bois, PROFF-EDU kompetensiyalarini rivojlantirish dolzarb va ustuvor masala hisoblanadi. Kompetensiya – bu shaxsning maʼlum faoliyatni bajarishga tayyorligi, bilim, koʻnikma, malaka va shaxsiy sifatlarning uygʻunligi sifatida qaraladi. Kasbiy taʼlimda kompetensiyalarni shakllantirish — bitiruvchining mehnat bozorida raqobatbardosh boʻlishini taʼminlovchi asosiy mezondir.

PROFF-EDU tizimida rivojlantirilishi lozim boʻlgan kompetensiyalar quyidagilardan iborat:

- Kasbiy-texnik kompetensiyalar;
- Axborot-kommunikatsion kompetensiyalar ;
- Ijodiy va tanqidiy fikrlash kompetensiyalari;
- Muloqot va jamoada ishlash kompetensiyasi ;

- Tizimli fikrlash va muammoga yondashuv ;
- Ijtimoiy va fuqarolik kompetensiyasi.
- Kasbiy-texnik kompetensiyalar.

Bu – o'rgatilayotgan kasb yoki soha bo'yicha zarur texnik bilim va amaliy ko'nikmalarning majmuasidir[2]. Bu kompetensiya orqali o'quvchi yoki mutaxassis ishlab chiqarish texnologiyalari, uskunalar bilan ishlash, mehnat xavfsizligi va sifat nazoratini to'g'ri qo'llay oladi.

Axborot-kommunikatsion kompetensiyalar (AKT).

Bu – raqamli texnologiyalar, kompyuter dasturlari, internet resurslari bilan samarali ishlash hamda axborotni izlash, tahlil qilish va uzatish qobiliyatidir.

Ijodiy va tanqidiy fikrlash kompetensiyalari.

Bu – yangi g'oyalarni ilgari surish, muammolarga innovatsion yechimlar topish va mavjud holatlarni tahlil qilib, mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy kasbiy ta'lim tizimida kompetensiyalarni shakllantirish bo'yicha o'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar va nashr etilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda kompetensiyaviy yondashuvka kasb-hunar ta'limining asosiy metodologik tamoyiliga aylanmoqda.

Qodirov T. va Jo'rayev A. (2021) tomonidan yozilgan "Kasbiy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv asoslari" nomli qo'llanmada kasbiy kompetensiyalarning turlari, ularni shakllantirish metodikasi hamda o'quv dasturlarini kompetensiyaga yo'naltirish bo'yicha amaliy tavsiyalar berilgan. Mualliflar PROFF-EDU doirasida o'quv jarayonini modul asosida tashkil etishni taklif etadi, bu esa har bir kompetensiyani bosqichma-bosqich shakllantirishga imkon beradi. Azizxo'jayev A. (2020)ning "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" asarida esa pedagogik texnologiyalar orqali kompetensiyalarni rivojlantirish yondashuvlari yoritilgan. Unda problemali o'qitish, interfaol metodlar, loyiha asosidagi ta'lim kabi usullar PROFF-EDU tizimi uchun ayniqsa samarali ekani ta'kidlanadi.

Xamidova M. (2022) "Pedagogik kompetensiyalar va ularni rivojlantirish texnologiyalari" nomli ishida o'qituvchining kasbiy kompetensiyalari, ularning baholash mezonlari va o'quvchi kompetensiyalariga bevosita ta'siri chuqur tahlil

qilingan. Muallif fikricha, PROFF-EDU tizimida o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki kompetensiyalarni shakllantiruvchi mentor rolini bajarishi lozim. Xalqaro manbalar, jumladan, OECD (2019) va UNESCO (2020) hisobotlarida kompetensiyalarni shakllantirishda asosiy urg'u o'quvchining faol ishtirokiga, muammoni mustaqil hal qilish qobiliyatiga, axborotni tahlil qilish va raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalariga qaratiladi. Bu yondashuvlar PROFF-EDU tizimining xalqaro standartlarga moslashuvi uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, "European Skills, Competences, Qualifications and Occupations" (ESCO) va European Qualifications Framework (EQF) kabi tizimlar kompetensiyalarni aniqlashtirish, mehnat bozori bilan bog'lash va o'quv dasturlarini standartlashtirishda keng qo'llaniladi.

Tahlil natijalariga ko'ra, PROFF-EDU tizimi o'quvchi markazli, kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bo'lishi zarur, Amaliyot bilan uyg'unlik, dual ta'lim elementlari muhim ahamiyatga egadir. Kompetensiyalarni shakllantirishda raqamli texnologiyalar, zamonaviy pedagogik metodlar va o'qituvchining doimiy rivojlanishi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

TATQIQOT METODOLOGIYASI

PROFF-EDU doirasida kompetensiyalarni rivojlantirishning asosiy yo'llari ta'lim dasturlari real mehnat bozori talablari asosida shakllantiriladi. Har bir modul yoki mavzu aniq kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratiladi. Modulli o'qitish orqali o'quvchi har bir bosqichda ma'lum bir kompetensiyani egallaydi. Bu tizim mustaqil o'rganish, baholash va yakuniy natijalarni aniq ko'rishga imkon beradi. Korxonalar bilan hamkorlikda tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarga haqiqiy ish muhitida o'z bilim va ko'nikmalarini sinab ko'rish imkonini beradi[3-4]. Case-study, loyiha asosida o'qitish (project-based learning), muammoga asoslangan yondashuv (problem-based learning), simulyatsiyalar kabi ilg'or uslublar orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish kompetensiyalari rivojlanadi. Elektron platformalar, onlayn ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar orqali raqamli savodxonlik, axborotni tahlil qilish va uzatish ko'nikmalari mustahkamlanadi. O'quvchilarning o'zini baholash va refleksiya ko'nikmalarini rivojlantirish reflektiv kundaliklar, portfoliolar orqali o'quvchilar o'z

o'sishini kuzatib boradi, mustaqil o'rganishga tayyorlanadi va o'z ustida ishlashga intiladi. O'qituvchilarning uzluksiz malaka oshirishi o'qituvchilar zamonaviy pedagogika, texnologiya va soha bilimlari bo'yicha doimiy ravishda o'z ustida ishlashi sifatli kompetensiyaviy ta'limning kalitidir. PROFF-EDU tizimida quyidagi kompetensiyalar ustida ishlash muhim kasbiy-texnik kompetensiyalar, axborot-kommunikatsion ko'nikmalar, ijodiy va tanqidiy fikrlash, muloqot va jamoada ishlash, hamda tizimli fikrlash va muammoga yondashuv va dunyoviy bilimlarni keng qamrab olish uchun xizmat qiladi.

TAJRIBA NATIJALARI

Mazkur tadqiqot doirasida kasbiy ta'lim muassasasida (PROFF-EDU tizimi asosida) o'quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tadqiqot 2 bosqichda o'tkazildi: diagnostik (boshlang'ich) baholash va yakuniy (natijaviy) baholash.

Tajriba shartlari:

- Ishtirokchilar soni: 60 nafar o'quvchi (30 nafar nazorat guruhi, 30 nafar tajriba guruhi)
- Yo'nalish: "Texnik xizmat ko'rsatish va ishlab chiqarish uskunalari"
- Tajriba muddati: 3 oy (1 ta o'quv semestri davomida)
- Tajriba metodikasi: Tajriba guruhida kompetensiyaviy yondashuv asosida modulli ta'lim, loyiha usuli, AKT vositalari, real amaliy mashg'ulotlar joriy etildi; nazorat guruhida esa an'anaviy dars metodikasi saqlab qolindi.

Tajriba yakunlari shuni ko'rsatdiki, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan PROFF-EDU o'quv jarayoni o'quvchilarning kasbiy va shaxsiy salohiyatini sezilarli darajada oshirdi. Ayniqsa, axborot-kommunikatsion kompetensiyalar va jamoada ishlash ko'nikmalarida ijobiy siljish kuzatildi. Bunda amaliy mashg'ulotlar, guruh loyihalari va real ishlab chiqarish muhitida o'qitish hal qiluvchi rol o'ynadi[5-6].

XULOSA

PROFF-EDU tizimida kompetensiyalarni rivojlantirish – nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki butun jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Zamonaviy talablarga javob beruvchi mutaxassislarni

tayyorlashda kompetensiyalarga asoslangan yondashuv asosiy mezon bo'lishi lozim. Bu esa ta'lim mazmunini yangilash, o'qituvchilar salohiyatini oshirish va o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirish orqali amalga oshiriladi. Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadi – bilim berish bilan bir qatorda, o'quvchilarda hayotga, kasbga, jamiyatga tayyor bo'lishi uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishdan iborat. Ayniqsa, PROFF-EDU (professional education) tizimi – ya'ni kasbiy ta'lim va o'qitish tizimida bu jarayon yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalari nafaqat texnik bilimga ega mutaxassisni, balki muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladigan, raqamli texnologiyalar bilan ishlaydigan, ijodiy fikrlaydigan va jamoada samarali faoliyat yurita oladigan shaxsni talab qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, PROFF-EDU tizimida quyidagi kompetensiyalar ustida ishlash muhim kasbiy-texnik kompetensiyalar, axborot-kommunikatsion ko'nikmalar, ijodiy va tanqidiy fikrlash, muloqot va jamoada ishlash, hamda tizimli fikrlash va muammoga yondashuv hal qilinadi. Bu kompetensiyalar o'quvchining nafaqat kasb egallashiga, balki doimiy o'sish va rivojlanishga tayyor bo'lgan shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirov T. va Jo'rayev A. (2021) tomonidan yozilgan "Kasbiy ta'limda kompetensiyaviy yondashuv asoslari" nomli qo'llanma
2. Azizxo'jayev A. (2020)ning "Zamonaviy ta'lim texnologiyalari" asarida
- 3 Xamidova M. (2022) "Pedagogik kompetensiyalar va ularni rivojlantirish texnologiyalari"
4. UNESCO (2020). TVET Competency Frameworks: Global trends and implementation. <https://unesdoc.unesco.org>
5. OECD (2019). *The Future of Education and Skills: Education 2030 – Competency-ESCO* (European Skills, Competences, Qualifications and Occupations) – <https://esco.ec.europa.eu>
6. European Qualification Framework (EQF) – kompetensiyaviy yondashuv asosidagi ta'lim standartlari.

6-SINF ONA TILI FANINI O'QITISHDA LOYIHA METODIKASINI RIVOJLANTIRISH

Aralova Matluba Qodir qizi

Samarqand davlat pedagogika instituti magistranti

Axrorova Mahina, ilmiy rahbar,

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Annotasiya. Ushbu maqolada 6-sinf ona tili fanini o'qitishda loyiha metodikasidan samarali foydalanish yo'llari tahlil qilingan. Darslikdagi mashq va topshiriqlar misolida o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari ko'rsatib berilgan. Shuningdek, loyiha faoliyati orqali ta'lim samaradorligini oshirishga doir metodik tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: loyiha metodikasi, ona tili, kompetensiyalar, muloqot, hamkorlik, kreativlik, mustaqil fikrlash, darslik tahlili.

DEVELOPMENT OF PROJECT METHODOLOGY IN TEACHING 6TH GRADE MOTHER LANGUAGE

Annotation. This article analyzes the effective use of project methodology in teaching the Uzbek language in the 6th grade. Based on textbook exercises and assignments, it highlights opportunities for developing students' independent thinking, creativity, communication, and collaboration skills. The article also provides methodological recommendations for increasing the effectiveness of the learning process through project-based activities.

Keywords: project methodology, Uzbek language, competencies, communication, collaboration, creativity, independent thinking, textbook analysis.

РАЗВИТИЕ ПРОЕКТНОЙ МЕТОДОЛОГИИ В ОБУЧЕНИИ РОДНОМУ ЯЗЫКУ В 6-М КЛАССЕ

Аннотация. В данной статье анализируются эффективные способы применения проектной методики при преподавании родного языка в 6-м классе. На основе упражнений и заданий из учебника рассматриваются возможности развития у учащихся навыков самостоятельного мышления, творческого подхода, коммуникации и сотрудничества. Также представлены методические рекомендации по повышению эффективности учебного процесса с использованием проектной деятельности.

Ключевые слова: проектная методика, родной язык, компетенции, коммуникация, сотрудничество, креативность, самостоятельное мышление, анализ учебника.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchiga faqat bilim berish emas, balki unda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, muomala madaniyati va hamkorlikda ishlash kabi

ko'nikmalarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, 6-sinf ona tili darslarida loyihaviy topshiriqlar orqali o'quvchilar til boyligini oshirish, nutqiy tafakkurni rivojlantirish va kommunikativ kompetensiyalarni shakllantirish imkoniga ega bo'ladilar. Loyiha metodikasi o'quvchining darsdagi faol ishtirokini ta'minlaydi va ularni mustaqil fikr yuritishga undaydi.

METODOLOGIYA

Loyiha metodikasi ona tili ta'limini faol, izlanishga yo'naltirilgan shaklda tashkil etishga yordam beradi. U o'quvchilarning nafaqat grammatik bilimlarini mustahkamlaydi, balki mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, muammoli vaziyatni hal qilish, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Metodik nuqtai nazardan loyiha yondashuvi quyidagi afzalliklarga ega:

1. Integrativlik: dars jarayonida tilshunoslik bilimlari hayotiy tajriba bilan uyg'unlashadi;
2. Amaliy yo'naltirilganlik: o'quvchilar o'rganilgan bilimlarni real vaziyatlarda qo'llaydi;
3. Motivatsiya: loyiha topshiriqlari o'quvchilarda darsga nisbatan qiziqishni oshiradi va faol ishtirokini ta'minlaydi;
4. Ko'nikmalarni rivojlantirish: ijodiy fikrlash, tahliliy yondashuv, nutq madaniyati va jamoada ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi;
5. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim: har bir o'quvchining qobiliyati va fikrini inobatga olgan holda dars tashkil etiladi.

Shuningdek, loyiha metodikasi an'anaviy dars shakllarini to'ldiradi va kompetensiyaga asoslangan yondashuvni ta'minlaydi. Natijada o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki bilim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. Bu esa dars samaradorligini oshiradi va fan mazmunini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Masalan, "So'z boyligini oshirish" yoki "Matnga sarlavha tanlash" kabi loyihalar orqali o'quvchilar o'z ijodiy g'oyalarini ifodalaydilar, guruhda hamkorlik qilishni o'rganadilar.

Darslik asosida loyiha metodikasini qo'llash imkoniyatlari 6-sinf ona tili darsliklarida berilgan matn va topshiriqlar o'quvchilarning nutqiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan. Masalan: "Gap bo'laklari" mavzusida o'quvchilar

matndan gaplarni ajratib, ularni grammatik tahlil qiladi va shu asosda loyiha shaklida taqdimot tayyorlaydi. "So'z turkumlari" mavzusida esa o'quvchilar poster loyihalar yaratish orqali guruh bilan ishlash, tushuntirish va taqdim qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Matn bilan ishlash topshiriqlari o'quvchilarni matndan asosiy g'oyani ajratish, xulosa chiqarish va tanqidiy fikrlashga yo'naltiradi. Bunday topshiriqlar loyihaviy yondashuv orqali yanada chuqurlashtiriladi va o'quvchining faol ishtirokini ta'minlaydi.

MUHOKAMA

1: "Chiqindilarni qayta ishlash — tabiatni asrash"

Mavzu: Fe'l zamon shakllari (matn asosida ishlash)

Maqsad:

- Fe'l zamon shakllarini aniqlash va nutqda to'g'ri qo'llash ko'nikmasini shakllantirish.
- Matndan asosiy ma'lumotlarni ajratish, mustaqil xulosa chiqarish.
- Ekologik mas'uliyat va ijodiy fikrlashni rivojlantirish.

Kutilayotgan natijalar:

1. O'quvchilar fe'l zamon shakllarini tahlil qila oladi.
2. Nutqni mustaqil shakllantirish ko'nikmasi ortadi.
3. Jamoada ishlash va taqdimot qilish malakasi shakllanadi.
4. Ekologik ong mustahkamlanadi.

Loyihaning bosqichlari:

1. Motivatsion bosqich: O'qituvchi ekologik suratlar yoki videolardan foydalanib, muhokama tashkil etadi.
2. Tahliliy bosqich: O'quvchilar "Chiqindilarni qayta ishlash" matnida fe'llarni topib, zamon shakllariga ko'ra ajratadi.
3. Ijodiy bosqich: Guruhlar chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha mini-loyiha ishlab chiqadi (plakat, maket yoki reja shaklida).
4. Taqdimot va tahlil: Guruhlar o'z loyihalarini himoya qiladi, til jihatdan tahlil qilinadi.
5. Xulosa va refleksiya: O'quvchilar jarayondan olgan taassurotlarini baham ko'radi.

Ushbu loyiha o'quvchilarda nafaqat til ko'nikmalarini, balki ekologik mas'uliyatni ham shakllantiradi. Ular o'z fikrlarini mustaqil ifoda etadi, guruhda ishlashni o'rganadi va real hayotiy muammolarni til materialini orqali hal etishga urinadi. Mening tajribamda bu kabi ekologik mazmundagi loyihalar darsga qiziqishni oshiradi va fe'l zamon shakllarini amaliy qo'llashni kuchaytiradi.

Metodik tavsiyalar

O'qituvchilar loyiha metodikasini samarali qo'llash uchun quyidagi usullardan foydalanishlari tavsiya etiladi:

- Har bir mavzuda kichik loyihalar (taqdimot, plakat, yozma ish) tashkil etish;
- Guruhli ishlarda rollarni aniq taqsimlash;
- Loyiha yakunida o'quvchilarning ishini baholash mezonlari asosida tahlil qilish;
- O'quvchilarga ijodiy erkinlik berish va ularning fikrini qadrlash;
- Darslikdagi mashqlarni real hayotiy vaziyatlar bilan bog'lash.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, loyiha metodikasini 6-sinf ona tili fanini o'qitishda qo'llash o'quvchilarni faol, mustaqil, ijodkor va hamkorlikda ishlay oladigan shaxs sifatida shakllantiradi. Bu esa nafaqat fan mazmunini chuqur o'zlashtirishga, balki zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Loyiha metodikasi o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yadi va dars samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. G'ulomov, A., G'ulomova, X., Rixsiyeva, G., & Ismoilova, S. Ona tili: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. — Toshkent: Yangiyo'l poligraf servisi, 2022. - 192b.
2. Azizxo'jayeva, N. N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. — Toshkent: TDPU, 2019. -216b.
3. G'ulomov, A., & Ziyayeva, D. Ona tili ta'limida zamonaviy metodlar. — Toshkent: Noshir, 2021. -168b.
4. Jalolov, J. J. Ta'limda interfaol metodlar. — Toshkent: O'qituvchi, 2018. -152b.
5. Milliy o'quv dasturi va kompetensiyaviy yondashuv asoslari. — O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi, Toshkent, 2021. -64b

SUN'IIY INTELLEKT SAVODXONLIGI BO'YICHA TADQIQOTLARNING ILMIY TENDENSIYALARI VA TA'LIMIY YONDASHUVLARI

Djalilova Zarnigor Obidovna

*Fundamental tibbiyot fanlar kafedrasi professori
Osiyo Xalqaro Universiteti, Buxoro, O'zbekiston
Email: djalilovazarnigorobidovna@oxu.uz*

Annotatsiya: Tadqiqot 2014-2025 yillarda sun'iy intellekt savodxonligini o'qitish bo'yicha olib borilgan ilmiy ishlarning bibliometrik tahliliga bag'ishlangan. Web of Science, Scopus va ScienceDirect bazalaridan 331 maqola PRISMA qoidalari asosida tanlanib, CiteSpace dasturida tahlil qilindi. Natijalar sohada izlanishlar jadal rivojlanib, to'rtta yo'nalish va to'qqizta klaster shakllanganini ko'rsatdi. Ma'lumotlar savodxonligi, mashinaviy o'qitish, hisoblash tafakkuri va texnologiyani qabul qilish modeli asosiy mavzular sifatida ajralib chiqdi. Tadqiqot SI savodxonligining fanlararo mohiyatini, ta'limdagi ahamiyatini hamda ijtimoiy-axloqiy oqibatlarini yoritadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt savodxonligi, ta'lim, bibliometrik tahlil, ma'lumotlar savodxonligi, mashinaviy o'qitish, hisoblash tafakkuri, texnologiyani qabul qilish modeli.

SCIENTIFIC TRENDS AND EDUCATIONAL APPROACHES IN RESEARCH ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE LITERACY

Djalilova Zarnigor Obidovna

*Professor, Department of Fundamental Medical Sciences
Asia International University, Bukhara, Uzbekistan
Email: djalilovazarnigorobidovna@oxu.uz*

Abstract: This study conducts a bibliometric review of AI literacy education research from 2014 to 2025, analyzing 331 articles from Web of Science, Scopus, and ScienceDirect using PRISMA guidelines. CiteSpace visualization revealed publication trends, four developmental paths, and nine thematic clusters, with data literacy, machine learning, computational thinking, and the technology acceptance model as core themes. Results confirm the rapid expansion of AI literacy as an interdisciplinary field with increasing educational, ethical, and societal relevance. This review offers key insights for researchers, educators, and policymakers.

Keywords: AI literacy, education, bibliometric analysis, data literacy, machine learning, computational thinking, technology acceptance model.

НАУЧНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ИИ-ГРАМОТНОСТИ

Джалилова Зарнигор Обидовна

Профессор кафедры фундаментальных наук

Азиатский Международный Университет, Бухара, Узбекистан

Email: djalilovazarnigorobidovna@oxu.uz

Аннотация: В статье представлен библиометрический обзор исследований по ИИ-грамотности за 2014-2025 гг. На основе 331 публикации из Web of Science, Scopus и ScienceDirect выявлены тенденции публикационной активности, четыре направления развития и девять тематических кластеров. Ключевые темы включают дата-грамотность, машинное обучение, вычислительное мышление и модель принятия технологий. Результаты подтверждают быстрый рост и междисциплинарный характер ИИ-грамотности, а также её образовательную, социальную и этическую значимость.

Ключевые слова: ИИ-грамотность, образование, библиометрический анализ, дата-грамотность, машинное обучение, вычислительное мышление, модель принятия технологий.

ВВЕДЕНИЕ

С начала XXI века искусственный интеллект (ИИ) стремительно развивается и оказывает трансформационное влияние на различные сферы общества, включая образование. В этой области ИИ рассматривается не только как инструмент, но и как часть учебного процесса, что привело к формированию понятия «грамотность в области ИИ» (Mertala et al., 2022). Под ним понимается совокупность компетенций, позволяющих критически оценивать технологии, эффективно взаимодействовать с ними и использовать их в учебной, профессиональной и повседневной деятельности (Long & Magerko, 2020).

Несмотря на значимость, систематические обзоры в области ИИ-грамотности до сих пор ограничены. Настоящее исследование восполняет данный пробел, анализируя публикации за 2014-2025 гг. с помощью библиометрических методов. Результаты показывают экспоненциальный рост числа работ после 2018 г., особенно в 2023 г., и выделяют четыре ключевых направления исследований: (1) ИИ, машинное обучение и генеративный ИИ; (2) алгоритмическая и информационная грамотность; (3) дата-грамотность, большие данные и конфиденциальность; (4) цифровая и медийная грамотность.

Ключевыми темами стали data literacy, machine learning, AI literacy, computational thinking и technology acceptance model. Особое внимание уделяется этическому измерению, которое усиливает не только понимание ИИ, но и

формирует ответственное отношение к его использованию (Lin et al., 2021; Zhang et al., 2022).

Таким образом, ИИ-грамотность рассматривается как важнейшая компетенция современного общества. Её развитие требует междисциплинарного подхода, интеграции этики и критического мышления в образовательные программы и активного сотрудничества педагогов, исследователей и политиков.

Цель исследования

Основная цель данного исследования - проанализировать научные работы, посвящённые обучению грамотности в области искусственного интеллекта (ИИ), выявить приоритетные научные тенденции и темы, а также определить перспективные направления для будущих исследований. Для этого был проведён всесторонний анализ **331 статей**, опубликованных в 2014-2025 гг. и извлечённых из баз Web of Science Core Collection, Scopus и Science Direct.

В рамках исследования ставились следующие вопросы:

1. Каковы общие тенденции развития исследований по обучению ИИ-грамотности в указанный период? (RQ1)
2. Какие направления исследований сложились за последнее десятилетие? (RQ2)
3. Какие темы обсуждались наиболее активно и как они эволюционировали со временем? (RQ3)

МЕТОДОЛОГИЯ

В исследовании применялся метод библиометрического анализа. Он основан на количественном изучении библиографических атрибутов корпуса литературы с использованием математических и статистических методов (Hawkins, 2001; Pritchard, 1969). Библиометрический подход признан эффективным инструментом для выявления закономерностей и тенденций в конкретной области знаний (Donthu et al., 2021; Trinidad et al., 2021).

Данный метод позволяет визуализировать и анализировать тематические области исследований, ключевые слова, направления, а также географические характеристики (страны, регионы, институты, авторы) (Aktoprak & Hursen, 2022; Zou et al., 2022). Он широко применяется в бизнес-исследованиях (Donthu et al.,

2021; Kumar et al., 2021) и в сфере образования (Rashid et al., 2021; Rojas-Sánchez et al., 2023).

Для анализа использовалась программа CiteSpace, разработанная Ченом (Chen, 2004). Она позволяет отслеживать динамику развития знаний, выявлять научные границы, а также исследовать сети сотрудничества и цитирования. Эффективность CiteSpace подтверждена во множестве обзорных исследований (Chen et al., 2023; Chu et al., 2023; Liu et al., 2022; Rashid et al., 2021; Yang et al., 2024; Yin et al., 2023).

В качестве источников данных использовались базы Web of Science Core Collection, Scopus и Science Direct. Отбор статей для библиометрического анализа осуществлялся в соответствии с рекомендациями PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) и организован на основе блок-схемы, предложенной Page и соавт. (2021).

Процесс включал несколько этапов: определение критериев включения и исключения исследований, систематический поиск литературы по этим критериям, предварительный отбор по названиям и аннотациям, анализ полных текстов релевантных публикаций и повторная фильтрация по заранее установленным параметрам. На заключительном этапе были выделены ключевые темы и закономерности, соответствующие целям исследования.

Для поиска статей использовались специальные поисковые формулы:

- **Web of Science:** (((AB=AI) OR (AB="artificial intelligence") OR (AB=ML) OR (AB="machine learning") OR (AB="data science") OR (AB="robotics"))) AND (AB=literacy))
- **Scopus:** (ABS (AI OR "artificial intelligence" OR ml OR "machine learning" OR "data science" OR "robotics") AND ABS (literacy))
- **Science Direct:** ((AI OR "artificial intelligence" OR ml OR "machine learning" OR "data science" OR "robotics") AND (literacy))

В результате поиска было найдено **2237 статей**. После исключения дубликатов осталось **804 уникальные публикации**. На этапе анализа названий и аннотаций 192 статьи, не относящиеся к образованию в сфере ИИ, были исключены. Из оставшихся 612 статей при изучении полного текста ещё

277 оказались нерелевантными. В итоге для библиометрического анализа было отобрано **331 статей**.

АНАЛИЗ ДАННЫХ

Для анализа выбранных материалов использовалась программа **CiteSpace 6.2.R2 (advanced)**. Этот инструмент позволяет визуализировать исследовательские области, выявлять взаимосвязи между ключевыми словами, статьями и авторами посредством построения карт соавторства и встречаемости терминов (Chen, 2004).

На первом этапе количество ежегодных публикаций и цитирований было вручную перенесено в Excel, что позволило построить линейные графики и проследить динамику развития исследований в 2014–2025 гг. Далее с помощью различных режимов визуализации CiteSpace были отображены общие тенденции эволюции исследований по ИИ-грамотности.

Общие тенденции исследований в области ИИ-грамотности (RQ1)

Анализ 331 статьи с использованием цитатного анализа показал чёткую динамику роста публикаций. Ежегодные данные были экспортированы в Excel и представлены в виде линейных графиков, что позволило наглядно проследить развитие исследований в период 2014-2025 гг. Экспоненциальное моделирование трендовой линии и расчёт коэффициентов R^2 подтвердили устойчивый характер роста публикаций и усиливающийся интерес научного сообщества к проблематике ИИ-грамотности.

Приоритетные темы и их эволюция (RQ3)

С использованием функции кластеризации CiteSpace были выявлены исследовательские темы, представленные на кластерных картах. Для определения сущности каждого кластера в Excel были собраны и обобщены заголовки и аннотации статей. Такой подход позволил дать целостную характеристику каждого тематического направления. Далее с помощью функции Timeline View была проанализирована их динамика по годам (Rosvall & Bergstrom, 2010; Song & Wang, 2020). Этот метод продемонстрировал историческую траекторию развития исследований по ИИ-грамотности и позволил прогнозировать будущие научные направления.

Результаты: общая тенденция исследований по ИИ-грамотности (2014–2025) (RQ1)

На **Рис. 1** показано распределение публикаций по годам за 2014–2025 гг. (публикации 2024 г. не включены из-за их малочисленности). Видно, что исследования условно делятся на два этапа: период начальных изысканий и период интенсивного развития.

- В 2014–2017 гг. опубликовано всего **7 статей** (в среднем по 2 публикации в год).
- В 2018–2023 гг. начался этап стремительного роста: опубликовано **315 статей**, что составляет около **94 %** всей выборки (в среднем по 53 публикации в год).
- Особенно показательным стал **2023 год** - опубликовано **156 статей** (46 % выборки), что свидетельствует о резком росте интереса к данной теме.

Экспоненциальное моделирование ($y = e^x$) числа публикаций за 2014–2023 гг. показало значение $R^2 = 0.9871$, что подтверждает экспоненциальный характер роста. Такой темп увеличения публикаций демонстрирует усиливающееся влияние исследований по ИИ-грамотности в академической среде и позволяет прогнозировать дальнейшее расширение этого направления.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённый анализ показывает, что исследования в области ИИ-грамотности за 2014–2025 гг. прошли путь от начальных этапов, связанных с информационной и дата-грамотностью, к формированию самостоятельного направления. Появление термина «AI literacy» и его активное развитие свидетельствуют о том, что ИИ-грамотность становится ключевой компетенцией современного общества. Она базируется на существующих формах грамотности, но выходит за их пределы, объединяя знания о технологиях, навыки критического анализа и понимание этических аспектов. Таким образом, ИИ-грамотность формируется как интегративное понятие, обеспечивающее подготовку человека к жизни и работе в условиях стремительного распространения технологий искусственного интеллекта.

Список литературы

1. Aktoprak, A., & Hursen, C. (2022). Bibliometric mapping in educational research.
2. Casal-Otero, L., et al. (2023). Artificial intelligence literacy in K-12 education: A systematic review.
3. Chen, C. (2004). *Searching for intellectual turning points: Progressive knowledge domain visualization*. Proceedings of the National Academy of Sciences.
4. Chen, C., et al. (2023). Knowledge mapping and visualization in AI literacy research.
5. Chu, S., et al. (2023). Bibliometric studies in educational technologies.
6. Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*.
7. Gould, R. (2021). Data literacy in primary and secondary education.
8. Hawkins, D. T. (2001). Bibliometrics of online information. *Information Processing & Management*.
9. Kong, S. C., et al. (2021). Conceptual framework for AI literacy education.

BOUNDARY VALUE PROBLEMS FOR INTEGRAL-DIFFERENTIAL EQUATIONS WITH INTEGRAL OPERATORS

Nafasov Ganisher Abdurashidovich

*Associate Professor of the Department of Mathematics, Doctor of Philosophy (PhD) in
Pedagogical Sciences, Gulistan State University,*

E-mail: gnafasov87@gmail.com

G'ayibnazarov Abdumavlon Abdumannon o'g'li

Math teacher at the Investing School

E-mail: abdumavlongoyibnazarov@gmail.com

Abstract. *This article analyzes the theoretical foundations of boundary value problems for integrodifferential equations with integral operators and methods for solving them. Since boundary value problems involve the combined action of differential and integral operators, their solutions are defined in complex function spaces. The article examines the conditions for the existence, uniqueness, and stability of solutions to equations with integral operators of the Fredholm and Volterra types. The potential of numerical solution methods is also discussed.*

Keywords: *integrodifferential equation, integral operator, boundary value problem, Fredholm operator, Volterra operator, uniqueness of solution, stability, functional space.*

КРАЕВЫЕ ЗАДАЧИ ДЛЯ ИНТЕГРО-ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫХ УРАВНЕНИЙ С ИНТЕГРАЛЬНЫМИ ОПЕРАТОРАМИ

Абстрактный. *В статье анализируются теоретические основы краевых задач для интегродифференциальных уравнений с интегральными операторами и методы их решения. Поскольку краевые задачи предполагают совместное действие дифференциальных и интегральных операторов, их решения определяются в комплексных функциональных пространствах. В статье исследуются условия существования, единственности и устойчивости решений уравнений с интегральными операторами типа Фредгольма и Вольтерра. Обсуждаются также возможности численных методов решения.*

Ключевые слова: *интегродифференциальное уравнение, интегральный оператор, краевая задача, оператор Фредгольма, оператор Вольтерра, единственность решения, устойчивость, функциональное пространство.*

INTEGRAL OPERATOR QATNASHGAN INTEGRO-DIFFERENTIAL TENGLAMALAR UCHUN CHEGARAVIY MASALALAR

Annotatsiya. *Ushbu maqolada integral operator ishtirok etuvchi integrodifferensial tenglamalar uchun chegaraviy masalalarning nazariy asoslari va ularni yechish metodlari tahlil qilinadi. Chegaraviy masalalar differensial va integral operatorlarning birgalikdagi*

ta'sirini o'z ichiga olganligi sababli, ularning yechimlari murakkab funksional fazolarda aniqlanadi. Maqolada Fredgol'm va Volterra turidagi integral operatorlar qatnashgan tenglamalar uchun yechim mavjudligi, yagonaligi va barqarorligi shartlari o'rganiladi. Shuningdek, sonli yechim usullarining qo'llanish imkoniyatlari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: *integro-differensial tenglama, integral operator, chegaraviy masala, Fredgol'm operatori, Volterra operatori, yechim yagonaligi, barqarorlik, funksional fazo.*

INTRODUCTION

In modern mathematical physics, mechanics, biology, and engineering, many processes are described by equations with integral operators. Integro-differential equations play an important role, especially in modeling systems with delay, diffusion, or cumulative properties.

In such equations with an integral operator, the state of the system depends not only on the current value of the parameter but also on changes that occurred in the previous time interval. Therefore, their analysis requires the use of classical differential equation theory, requiring the application of methods from functional analysis, operator theory, and boundary value problems.

RESEARCH METHODOLOGY

Boundary value problems of integrodifferential equations are usually viewed as natural models of physical processes, such as heat conduction, electromagnetic wave propagation, deformation systems, and the dynamics of biological populations. Their analysis is accomplished by proving the existence, uniqueness, and stability of solutions.

In this context, the study of boundary value problems for equations with integral operators is a topical issue from both theoretical and practical points of view.

We've become familiar with the basic problems of integro-differential equations and one method for studying them. As with ordinary differential equations, boundary value problems can be posed for integro-differential equations. In this article, we'll use examples to introduce the formulation of such boundary value problems and methods for solving them.

RESEARCH AND RESULTS

Issue 3.

$$y''(x) + \frac{1}{7}x^2y'(x) + \frac{3}{7}xy(x) + \frac{12}{7} \int_0^1 (x-t)^2 y(t)dt = 6x, \quad x \in (0,1) \quad (1.1)$$

The equation is continuous on the interval and $[0,1]$

$$y(0) = 1, \quad y(1) = 2 \quad (1.2)$$

Find a solution that satisfies the boundary conditions.

Solution: This problem can be studied in two different ways.

Method 1. We integrate the given equation over the interval . As a result, taking into account that and are unknowns, we obtain: $[0,x]y(0) = 1y'(0)$

$$y'(x) + \frac{x^2}{7}y(x) + \frac{1}{7} \int_0^x ty(t)dt + \frac{4}{7} \int_0^1 [(x-t)^3 + t^3]y(t)dt = y'(0) + 3x^2$$

We get an equation. We can substitute this equation into the interval again. $[0,x]$

If we integrate and take into account the boundary condition, $y(0) = 1$

$$\begin{aligned} y(x) + \frac{1}{7} \int_0^x xty(t)dt + \frac{1}{7} \int_0^1 [(x-t)^4 - t^4 + 4t^3x]y(t)dt = \\ = y'(0)x + x^3 + 1 \end{aligned} \quad (1.3)$$

This implies equality. Considering that and in (3.27), we find in the following form: $x = 1y(1) = 2y'(0)$

$$y'(0) = \frac{1}{7} \int_0^x (1 - 3t + 6t^2)y(t)dt$$

$y'(0)$ If we substitute this expression into (1.3), we obtain

$$\begin{aligned} y(x) + \frac{1}{7} \int_0^x xty(t)dt + \\ + \frac{1}{7} \int_0^1 x(x^3 - 4x^2t + 6xt^2 - 6t^2 + 3t - 1)y(t)dt = x^3 + 1 \end{aligned}$$

We get the equation. If

$$K(x, t) = \begin{cases} x(x^3 - 4x^2t + 6xt^2 - 6t^2 + 4t - 1), & x \geq t \\ x(x^3 - 4x^2t + 6xt^2 - 6t^2 + 3t - 1), & x \leq t \end{cases}$$

If we introduce the notations, the last equation will take the form

$$y(x) + \frac{1}{7} \int_0^1 K(x, t)y(t)dt = x^3 + 1, \quad x \in [0,1] \quad (1.4)$$

can be written as: (1.4) is a Fredholm integral equation of the second kind with respect to the function . The function can be written as follows: $y(x)K(x, t)$

$$K(x, t) = \begin{cases} x(1-x)[(1-x) - (x-2t)^2 - 2(1-t)^2], & x \geq t \\ -x(1-x)[(x-2t)^2 + 2(1-t)^2] + \\ + x[(1-x)^2 - t], & x < t \end{cases}$$

Using this, we can show that . In this case, the inequality holds. Given this inequality, the piecewise continuity and boundedness of , and the fact that is a continuous function, it follows that a solution to the integral equation (1.4) exists and is unique according to Fredholm's theorem. That the solution to the integral equation (1.4) is twice continuously differentiable and is a solution to Problem 1.3 is proved similarly to Problem 1.1. $\sup|K(x, t)| < 6(1/7) < (1/\sup|K(x, t)|)K(x, t)x^3 + 1$

Method 2. This method is called the Green's function method. It can be used when the Green's function of a boundary value problem with given boundary conditions is known for a particular solution of a given equation. In this case, the Green's function of the problem with conditions (1.2) can be used for a particular solution of the given equation. This function $y''(x) = 0$

$$G(x, t) = \begin{cases} x(t-1), & x \leq t \\ (x-1)t, & x \geq t \end{cases}$$

has the form, and the equalities are valid. Using the substitution problem, we obtain the following homogeneous boundary condition: $G(x, 0) = G(x, 1) = 0$ $\{(1.1), (1.2)\} z(x) = y(x) - x - 1$

$$z''(x) + \frac{1}{7}x^2z'(x) + \frac{3}{7}xz(x) + \frac{12}{7} \int_0^1 (x-t)^2z(t)dt = -\frac{1}{7}(22x^2 - 59x + 7) \quad (1.5)$$

$$z(0) = 0, z(1) = 0 \quad (1.6)$$

Let's consider the problem. Equation (1.5)

$$z''(x) = f(x) \quad (1.7)$$

we can write this down in a visual form and consider the issue here $\{(1.6), (1.7)\}$

$$f(x) = -\frac{1}{7}(22x^2 - 59x + 7) - \frac{1}{7}x^2z'(x) - \frac{3}{7}xz(x) - \frac{12}{7} \int_0^1 (x-t)^2z(t)dt.$$

If we temporarily assume that the function is known, then the solution to the problem will be $f(x)\{(1.6), (1.7)\}$

$$z(x) = \int_0^1 G(x, t) f(t) dt$$

It is determined by the formula. If we first substitute the expression of the function into this equation, and then the expression of the function, $f(x)z(x)$

$$y(x) + \frac{1}{7} \int_0^1 G(x, t) \left[t^2 y'(t) + 3y(t) + 12 \int_0^1 (t - \xi)^2 y(\xi) d\xi \right] dt =$$

$$= 1 + 2x - x^3 \quad 1.8$$

We obtain the following equality. Integrating by parts the term included in this equation and changing the order of integration in the term included in the iterated integral, we obtain the equation for the unknown function: $y'(t)y(x)$

$$y(x) + \frac{1}{7} \int_0^1 K_1(x, t) y(t) dt = 1 + 2x - x^3 \quad (1.9)$$

we have an integral equation of the form, where

$$K_1(x, t) = (3 - 2t)G(x, t) - t^2 G'_t(x, t) + 12 \int_0^1 G(x, \xi) (\xi - t)^2 d\xi.$$

(1.9) is a Fredholm integral equation of the second kind, equivalent to the problem (in the sense of the existence of a solution). The existence of a unique solution is investigated in the same way as in Method 1. $\{(1.1), (1.2)\}$ Problem 1.3 can be investigated using the two methods used above, even if the interval integral in equation (3.25) is replaced by an interval integral. In cases where the integral part of the equation under consideration has a special form, other methods can be used to solve the problem. $[0, 1][0, x]$

Conclusion

Boundary value problems for integro-differential equations with integral operators represent one of the most complex, yet practically important, areas of mathematical modeling. Determining the conditions for the existence and uniqueness of solutions to such problems, as well as studying their stability, are among the fundamental problems of mathematical physics and the theory of differential equations.

Research shows that for systems with integral operators, solution analysis using Fredholm and Volterra operators yields effective results. Furthermore, the

practical modeling capabilities of such problems are expanded by using numerical solution methods (for example, Chebyshev or Galerkin methods).

A deep study of boundary value problems with integral operators is important not only in theoretical physics, but also in engineering, economics, and biological systems.

References

- [1]. Ба.йкузиев К. Основные смешанные задачи для некоторых вырождающихся уравнений с частными производными. - Ташкент: Фан, 1984. -250 с.
- [2]. Бойкузиев Қ.Б. Дифференциал тенгламалар. - Тошкент: Ўқитувчи, 1983. -192 б.
- [3]. Бицадзе А.В. Некоторые классы уравнений в частных производных. -М.: Наука, 1981. -448 с.
- [4]. Бейтмен Г., Эрдейи А. Высшие трансцендентные функции. Гипергеометрическая функция. Функция Лежандра. -М.: Наука, 1965. -296 с.
- [5]. Бейтмен Г., Эрдейи А. Высшие трансцендентные функции. Функция Бесселя. Функция параболического цилиндра. Ортогональные многочлены. -М.: Наука, 1966. -296 с.
- [6]. Быков Я.В. О некоторых задачах теории интегро-дифференциальных уравнений. - Фрунзе, 1957. -328 с.
- [7]. Смирнов М.М. Уравнения смешанного типа. -М.: Высшая школа, 1995. -301 с.
- [8]. Филиппов А.Ф. Сборник задач по дифференциальным уравнениям. -М.: Наука, 1970. -96 с.
- [9]. Nafasov, G. (2019). Model of Developing Cognitive Competence at Learning Process Elementary Mathematics. *Eastern European Scientific Journal*, (1).
- [10]. Nafasov, G., Xudoyqulov, R., & Usmonov, N. (2023). DEVELOPING LOGICAL THINKING SKILLS IN MATHEMATICS TEACHERS THROUGH DIGITAL TECHNOLOGIES. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 229-233.
- [11]. Dosanov, M., Nafasov, G., & Xudoyqulov, R. (2023). Ikkilik munosabatlar va mulohazalarni isbotlashning yangi talqini. *Zamonaviy ilmiy va texnik tadqiqotlar xalqaro jurnali* , 1 (1), 30-42.
- [12]. Umarov, X., Nafasov, G. A., & Mustafoyev, R. (2023). TAQSIMOT FUNKSIYA VA UNING XOSSALARI. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).
- [13]. Nafasov, GA (2023). Suv omborlarining suv o'tkazuvchi traktining past bosim zonasini aniqlash. *Genius ombori* , 25 , 28-32.
- [14]. Нафасов, Г., & Мирхайдаров, М. (2022, April). ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ ДИФФЕРЕНЦИАЛОВ С МЕТОДОМ «Г схема». In *INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING* (Vol. 1, No. 1, pp. 205-209).
- [15]. Нафасов, Г. А., & Мирхайдаров, М. Х. (2022). ИЗУЧЕНИЕ ИНТЕГРИРОВАНИЯ БИНОМИАЛЬНЫХ. *RESEARCH AND EDUCATION*, 205.

- [16]. Abdurashidovich, N. G., & Kengash, J. (2022). The Local Problem with Integral Gluing Condition for Loaded Mixed Type Equation Involving the Caputo Fractional Derivative. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 14, 20-26.
- [17]. Abdurashidovich, NG, & Muzaffarovich, UN Qosim o 'g 'li, NQ, & Olimjon, D.(2023). *Loyihalash jarayonida* .
- [18]. NAFASOV, G. A., SAYFULLAYEV, B., & NAZIROV, Q. (2024). MATEMATIKA DARSLARIDA O 'QUVCHILARNING KREATIV YONDOSHUVLAR ASOSIDA MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.5. 2), 144-146.
- [19]. Kengash, J., & Abdurashidovich, N. G. (2023). To approximate solution to a problem of filtration theory for small values of TIME. *Texas Journal of Engineering and Technology*, 19, 32-37.
- [20]. Abdurashidovich, NG (2021). Boshlang'ich matematikani o'qitish jarayonida oliy o'quv yurtlari talabalarining kognitiv kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari. *Evropa molekulyar va klinik tibbiyot jurnali* , 8 (1), 789-806.
- [21]. Nafasov, G., Kalandarov, A., & Xudoyqulov, R. (2023). DEVELOPING STUDENTS'COGNITIVE COMPETENCE THROUGH TEACHING ELEMENTARY MATHEMATICS. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(5 Part 2), 218-224.
- [22]. NAFASOV, G. A., ANORBAYEV, M., & NAZIROV, Q. (2024). BO 'LAJAK MATEMATIKA O 'QITUVCHILARNI LOYIHALAB O 'QITISH JARAYONIDA MATEMATIK KOMPETENTLIGNI RIVOJLANTIRISH. *News of the NUUz*, 1(1.6. 1), 165-167.
- [23]. Нафасов, Г. А., & Едгоров, Д. Д. РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ ПОСРЕДСТВОМ ПРЕПОДАВАНИЯ ЭЛЕМЕНТАРНОЙ МАТЕМАТИКИ. *Международный научно-практический электронный журнал «МОЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КАРЬЕРА»*. Выпуск № 52 (том 1)(сентябрь, 2023). Дата выхода в свет: 30.09. 2023., 143.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

Усманова Н.А.

НамДТУ "Ўзбек тили ва адабиёти" кафедраси доценти

Аннотация. В статье рассматривается проблема использования современных информационных технологий в учебном процессе как важнейшего направления модернизации образования. Автор анализирует педагогические возможности ИКТ, их влияние на качество обучения и развитие ключевых компетенций учащихся. Особое внимание уделяется вопросам цифровой грамотности педагогов, интеграции цифровых платформ, мультимедийных ресурсов и интерактивных форм обучения. На основе анализа литературы и экспериментальных данных выявлены основные педагогические условия эффективного применения ИКТ, способствующие формированию активной, творческой и самостоятельной личности обучающегося.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, цифровая грамотность, образование, интерактивное обучение, цифровая компетентность, инновационные методы.

USE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article explores the use of modern information and communication technologies (ICT) in the educational process as a key factor in the modernization of education. The author analyzes the pedagogical potential of ICT, their impact on the quality of learning, and the development of students' key competencies. Special attention is given to teachers' digital literacy, the integration of digital platforms, multimedia resources, and interactive learning methods. Based on literature review and experimental data, the study identifies the main pedagogical conditions for the effective implementation of ICT that foster students' creativity, independence, and active learning.

Key words: information and communication technologies, digital literacy, education, interactive learning, digital competence, innovation in teaching.

TA'LIM JARAYONIDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish masalasi zamonaviy ta'limni modernizatsiyalashning muhim yo'nalishi sifatida yoritilgan. Muallif AKTning pedagogik imkoniyatlarini, ularning o'quv jarayoniga ta'siri va o'quvchilarning asosiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qiladi. O'qituvchilarning raqamli savodxonligi, raqamli platformalar,

multimedia resurslari va interaktiv o'qitish shakllarini integratsiyalash muammolari alohida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari AKTdan samarali foydalanish uchun zarur bo'lgan pedagogik shart-sharoitlarni aniqlab beradi.

Kalit so'zlar: *axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli savodxonlik, ta'lim, interaktiv o'qitish, raqamli kompetensiya, innovatsion yondashuvlar.*

ВВЕДЕНИЕ

Современное общество характеризуется стремительным развитием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), которые оказывают значительное влияние на все сферы человеческой деятельности, включая образование. В условиях цифровой трансформации образовательной системы особое значение приобретает эффективное использование современных информационных технологий в учебном процессе. Именно они обеспечивают не только повышение качества и доступности образования, но и создают условия для формирования у обучающихся ключевых компетенций XXI века — критического мышления, креативности, коммуникабельности и умения работать в команде.

Актуальность темы обусловлена необходимостью модернизации традиционных методов преподавания, которые уже не соответствуют требованиям современного общества знаний. Переход от репродуктивных форм обучения к интерактивным, проектным и исследовательским моделям возможен только при активном внедрении цифровых технологий в образовательный процесс. В современных условиях учитель выступает не просто источником знаний, а организатором познавательной деятельности, способным эффективно интегрировать электронные ресурсы, мультимедийные средства и онлайн-платформы в педагогическую практику.

Цель исследования заключается в анализе возможностей применения современных информационных технологий в учебном процессе, выявлении их педагогического потенциала и определении условий эффективного использования в различных формах обучения. В связи с этим особое внимание уделяется вопросам цифровой грамотности педагогов, созданию интерактивной образовательной среды, а также влиянию ИКТ на мотивацию и познавательную активность учащихся.

Таким образом, использование современных информационных технологий в учебном процессе становится неотъемлемым элементом современного образования, способствующим формированию инновационной культуры и развитию личности обучающегося. Внедрение ИКТ требует научно-методического обоснования, комплексного подхода и постоянного совершенствования цифровых компетенций участников образовательного процесса.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ ПО ТЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Вопрос использования современных информационных технологий в образовательном процессе является одним из наиболее активно обсуждаемых направлений современной педагогической науки. Теоретические и практические аспекты данной проблемы рассматриваются в трудах многих отечественных и зарубежных исследователей, которые подчеркивают необходимость перехода к инновационным моделям обучения, основанным на цифровых инструментах и интерактивных платформах.

Так, в работах Е.С. Полат, А.А. Андреева и М.В. Моисеевой [Полат, 2010; Андреев, 2015] отмечается, что интеграция ИКТ в учебный процесс способствует развитию самостоятельности и критического мышления учащихся, а также повышает их мотивацию к обучению. Учёные подчеркивают, что современные технологии изменяют саму структуру образовательного процесса, превращая его из линейного в сетевой, интерактивный и персонализированный.

В исследованиях В.А. Беспалько и П.И. Пидкасистого особое внимание уделяется педагогическим условиям эффективного использования цифровых технологий. Они утверждают, что успех внедрения ИКТ зависит не столько от технических возможностей, сколько от методической готовности преподавателя и уровня его цифровой компетентности. Таким образом, цифровизация образования требует не просто оснащения школ техникой, но и пересмотра педагогических подходов, содержания и методов обучения.

Зарубежные исследователи, такие как D. Laurillard, M. Prensky, J. Dewey и T. Bates, рассматривают информационные технологии как средство создания новой образовательной парадигмы, где обучение строится на принципах

активности, взаимодействия и практической направленности. Например, концепция «Digital natives» М. Пренски [Prensky, 2001] указывает на то, что современное поколение студентов мыслит иначе, чем предыдущее, и требует совершенно новых форм подачи материала, основанных на визуализации, геймификации и интерактивности.

Кроме того, современные исследования (Жидкова, 2018; Киселева, 2020; Mishra & Koehler, 2006) акцентируют внимание на модели ТРАСК (Technological Pedagogical Content Knowledge), которая объединяет педагогические, предметные и технологические знания, позволяя преподавателю эффективно интегрировать цифровые инструменты в учебный процесс. Этот подход обеспечивает баланс между технологическим оснащением и педагогической целесообразностью их применения.

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методологическая основа исследования опирается на системно-деятельностный, компетентностный и информационно-коммуникационный подходы, которые в совокупности обеспечивают целостное понимание процесса внедрения современных информационных технологий в образование. Системно-деятельностный подход позволяет рассматривать учебный процесс как динамическую систему, где ИКТ выступают в роли инструмента, обеспечивающего активное взаимодействие всех участников образовательного процесса. Компетентностный подход акцентирует внимание на формировании у учащихся ключевых компетенций, необходимых для жизни и профессиональной деятельности в цифровом обществе.

Информационно-коммуникационный подход, в свою очередь, предполагает использование цифровых средств для организации, передачи и обработки учебной информации, а также для создания новых форм взаимодействия между педагогом и обучающимся. В рамках данного подхода особое внимание уделяется разработке цифровых образовательных ресурсов, онлайн-платформ, интерактивных модулей и мультимедийных средств, способствующих развитию самостоятельности и познавательной активности учащихся.

Для достижения поставленных целей исследования использовались следующие методы:

- **Теоретический анализ** — изучение и обобщение научных трудов, посвящённых проблеме внедрения ИКТ в образовательный процесс, анализ отечественного и зарубежного опыта;
- **Сравнительно-педагогический метод** — сопоставление различных моделей и стратегий использования цифровых технологий в образовательных системах разных стран;
- **Наблюдение и педагогический эксперимент** — практическое исследование эффективности применения ИКТ в учебной деятельности, определение их влияния на результаты обучения и мотивацию студентов;
- **Анкетирование и интервьюирование** — сбор эмпирических данных о восприятии и уровне использования цифровых технологий педагогами и обучающимися;
- **Методы статистической обработки данных** — для количественного анализа полученных результатов, выявления закономерностей и тенденций.

Методологическая целостность исследования обеспечивается сочетанием качественных и количественных методов, что позволяет объективно оценить роль и эффективность современных информационных технологий в образовательном процессе. Такой комплексный подход делает возможным выявление педагогических условий, при которых ИКТ становятся не просто техническим средством, а инструментом инновационного развития образования.

АНАЛИЗ И РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

В ходе исследования были проанализированы различные формы и модели применения современных информационных технологий в учебном процессе, а также их влияние на качество обучения, мотивацию учащихся и профессиональную деятельность педагогов. Полученные результаты подтверждают, что использование цифровых средств в образовании способствует повышению эффективности усвоения знаний, развитию когнитивных и коммуникативных умений, а также формированию цифровой компетентности как одной из ключевых компетенций XXI века. Проведённый педагогический

эксперимент показал, что применение мультимедийных презентаций, интерактивных тестов, образовательных платформ (таких как Moodle, Google Classroom, Kahoot, Zoom и др.) и виртуальных лабораторий создаёт условия для активного вовлечения обучающихся в процесс познания. Ученики становятся не просто пассивными получателями информации, а активными участниками образовательного процесса, способными самостоятельно искать, анализировать и применять знания на практике. Одним из ключевых результатов исследования стало выявление зависимости между уровнем цифровой компетентности педагога и успешностью внедрения ИКТ в учебный процесс. Опыт показал, что педагоги, обладающие высоким уровнем владения цифровыми инструментами, значительно эффективнее организуют учебную деятельность, создают интерактивные задания и используют образовательные ресурсы для индивидуализации обучения. Напротив, недостаточный уровень цифровой подготовки преподавателя ограничивает возможности использования технологий, снижая их педагогическую результативность. Анализ анкетирования и наблюдений показал, что большинство учащихся положительно воспринимают использование современных технологий в обучении. Они отмечают, что интерактивные формы работы — онлайн-обсуждения, виртуальные тренажёры, тесты, видеоуроки — способствуют лучшему пониманию материала, развитию критического мышления и творческих способностей. Кроме того, использование ИКТ повышает интерес к предмету и способствует формированию устойчивой учебной мотивации. Отдельное внимание уделено исследованию педагогических условий успешного внедрения ИКТ. Среди них выделены: наличие технической базы, систематическая подготовка преподавателей, методическое сопровождение цифрового обучения и интеграция технологий в учебные программы. Важно подчеркнуть, что эффективность применения информационных технологий достигается лишь при их целенаправленном и педагогически обоснованном использовании. Таким образом, результаты анализа свидетельствуют о том, что современные информационные технологии не только совершенствуют процесс преподавания, но и трансформируют образовательную среду, делая её более гибкой, интерактивной и ориентированной на личность обучающегося. ИКТ

способствуют переходу к новой модели образования — обучению через сотрудничество, саморазвитие и цифровую активность.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проведённое исследование позволило подтвердить, что использование современных информационных технологий является неотъемлемой частью процесса модернизации образования и важным фактором повышения его качества. Внедрение ИКТ обеспечивает переход от традиционной модели обучения к интерактивной, ориентированной на личностное развитие учащегося и его активное участие в образовательном процессе. Современные цифровые инструменты создают новые возможности для реализации принципов индивидуализации, дифференциации и непрерывного обучения, что особенно актуально в условиях цифровой трансформации общества. Результаты анализа показали, что эффективность применения информационных технологий во многом зависит от уровня цифровой компетентности педагогов, их готовности к использованию инновационных методов и способности адаптировать цифровые ресурсы к образовательным целям. В этом контексте особое значение приобретают систематическая подготовка и повышение квалификации педагогических кадров, развитие их методической культуры и умение проектировать образовательный процесс с учётом возможностей современных технологий. Использование ИКТ способствует развитию у обучающихся ключевых компетенций — информационной, коммуникативной, креативной и критико-аналитической. Цифровые платформы, интерактивные среды, мультимедийные ресурсы и онлайн-коммуникации расширяют пространство обучения, делая его более гибким и доступным. Кроме того, применение технологий стимулирует познавательную активность, усиливает мотивацию к обучению и способствует формированию навыков самостоятельного поиска, анализа и переработки информации. Таким образом, современные информационные технологии являются мощным инструментом педагогического воздействия и средством инновационного развития образовательной системы. Их внедрение требует комплексного подхода, включающего не только техническое обеспечение, но и методическое сопровождение, педагогическую поддержку и

научно-исследовательское обоснование. В перспективе дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку интеграционных моделей цифрового обучения, оценку влияния ИКТ на результаты образования, а также на формирование цифровой образовательной экосистемы, обеспечивающей устойчивое развитие и повышение конкурентоспособности системы образования в целом.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Полат, Е. С. *Современные педагогические и информационные технологии в системе образования*. — Москва: Академия, 2010. — 368 с.
2. Андреев, А. А. *Информационные технологии в образовании: теория и практика*. — Москва: Просвещение, 2015. — 295 с.
3. Беспалько, В. П. *Педагогические технологии в современном образовательном процессе*. — Москва: Педагогика, 2009. — 240 с.
4. Пидкасистый, П. И. *Педагогика: инновационные технологии и методики обучения*. — Москва: Академический проект, 2016. — 384 с.
5. Prensky, M. *Digital Natives, Digital Immigrants*. — *On the Horizon*, Vol. 9, No. 5, 2001, pp. 1–6.
6. Laurillard, D. *Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology*. — New York: Routledge, 2012. — 272 p.
7. Mishra, P., & Koehler, M. J. *Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge*. — *Teachers College Record*, Vol. 108(6), 2006, pp. 1017–1054.
8. Киселева, Н. В. *Цифровая дидактика и новые образовательные технологии*. — Санкт-Петербург: Лань, 2020. — 214 с.
9. Жидкова, О. А. *Инновационные подходы к использованию ИКТ в образовательной среде*. — Казань: КФУ, 2018. — 180 с.
10. Bates, T. *Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning*. — Vancouver: Tony Bates Associates Ltd., 2019. — 490 p.

ВОСПИТАНИЕ КАК СТРАТЕГИЧЕСКИЙ РЕСУРС РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Якубова Шахноза Эркинбаевна

Доцент (PhD) кафедры Педагогика и психология, Ургенчского государственного педагогического института

E-mail: shaxnozaerkinbayevna1991@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7400-7773>

Аннотация. В статье анализируется воспитание как ключевой стратегический ресурс современного образования, определяющий не только качество учебного процесса, но и перспективы социокультурного развития общества. Рассматриваются теоретические основы воспитательной деятельности, её трансформация в условиях цифровизации и глобализации, а также роль воспитания в формировании личностных компетенций обучающихся. Особое внимание уделяется взаимосвязи воспитательных практик с достижением стратегических целей образовательной системы, включая развитие критического мышления, гражданской идентичности и социальной ответственности. Представлены результаты теоретического анализа современных подходов к организации воспитательного процесса в образовательных учреждениях различного уровня. Обосновывается необходимость интеграции воспитательного компонента в стратегическое планирование развития образования на национальном и институциональном уровнях. Делается вывод о том, что эффективная воспитательная система является фундаментом устойчивого развития образования и формирования человеческого капитала, способного отвечать на вызовы XXI века.

Ключевые слова: воспитание, стратегический ресурс, развитие образования, воспитательная система, личностное развитие, образовательная политика, социализация, ценностные ориентации.

UPBRINGING AS A STRATEGIC RESOURCE FOR THE DEVELOPMENT OF EDUCATION

Yakubova Shaxnoza Erkinbayevna

*Associate Professor, (PhD) of the Department of Pedagogy and Psychology,
Urgench State Pedagogical Institute*

E-mail: shaxnozaerkinbayevna1991@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7400-7773>

Abstract. The article analyzes upbringing as a key strategic resource of modern education, determining not only the quality of the learning process but also the prospects for the socio-cultural development of society. It examines the theoretical foundations of educational activities, their transformation under the conditions of digitalization and

globalization, and the role of upbringing in shaping students' personal competencies. Special attention is paid to the interrelation between educational practices and the achievement of strategic goals of the educational system, including the development of critical thinking, civic identity, and social responsibility. The results of a theoretical analysis of modern approaches to organizing the educational process in institutions of various levels are presented. The necessity of integrating the educational component into the strategic planning of education development at both national and institutional levels is substantiated. It is concluded that an effective educational system serves as the foundation for sustainable education development and the formation of human capital capable of meeting the challenges of the 21st century.

Keywords: *upbringing, strategic resource, education development, educational system, personal development, educational policy, socialization, value orientations.*

TARBIYA TA'LIMNING STRATEGIK RIVOJLANISH RESURSI SIFATIDA

Yakubova Shaxnoza Erkinbayevna

*Urganch davlat pedagogika instituti, Pedagogika va psixologiya kafedrası
dotsenti (PhD)*

E-mail: shaxnozaerkinbayevna1991@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7400-7773>

Annotatsiya. *Maqolada tarbiya zamonaviy ta'limning asosiy strategik resursi sifatida tahlil qilinadi. U nafaqat o'quv jarayonining sifatini, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy rivojlanish istiqbollari ham belgilaydi. Tarbiyaviy faoliyatning nazariy asoslari, uni raqamlashtirish va globallashtirish sharoitida o'zgarishi hamda o'quvchilarda shaxsiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Ayniqsa, tarbiyaviy amaliyotlarning ta'lim tizimining strategik maqsadlariga erishish bilan bog'liqligiga, jumladan tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, fuqarolik identifikatsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Turli darajadagi ta'lim muassasalarida tarbiyaviy jarayonni tashkil etishning zamonaviy yondashuvlari bo'yicha nazariy tahlil natijalari keltiriladi. Tarbiyaviy komponentni ta'lim rivojlanishining milliy va institutsional darajadagi strategik rejalashtirishga integratsiya qilish zaruriyati asoslanadi. Xulosa qilinishicha, samarali tarbiya tizimi ta'limning barqaror rivojlanishi va XXI asr chaqiriqlariga javob bera oladigan inson kapitalini shakllantirishning asosi hisoblanadi.*

Kalit so'zlar: *tarbiya, strategik resurs, ta'lim rivojlanishi, tarbiya tizimi, shaxsiy rivojlanish, ta'lim siyosati, ijtimoiylashuv, qadriyat yo'nalishlari.*

ВВЕДЕНИЕ

Долгое время в мировой образовательной практике наблюдалась тенденция к разделению обучающей и воспитательной функций образования, причем приоритет отдавался именно обучению как процессу передачи знаний и формирования профессиональных навыков. Однако накопленный опыт

показывает, что такой подход не обеспечивает полноценного развития личности и приводит к возникновению серьезных социальных проблем, связанных с утратой нравственных ориентиров, ростом индивидуализма и социальной разобщенности. В последние годы в педагогическом сообществе усиливается понимание того, что воспитание не может рассматриваться как дополнительная или второстепенная функция образовательной системы, но должно быть признано её неотъемлемым стратегическим компонентом.

Воспитание как стратегический ресурс развития образования представляет собой систему целенаправленных действий, направленных на формирование личностных качеств обучающихся, их ценностных ориентаций, гражданской позиции и способности к конструктивному взаимодействию в социуме. Стратегический характер воспитания определяется его долгосрочным воздействием на развитие общества через формирование человеческого капитала, обладающего не только профессиональными компетенциями, но и высокими моральными качествами, социальной ответственностью и готовностью к созидательной деятельности. Именно воспитание закладывает основы для устойчивого развития образовательной системы, создавая условия для раскрытия потенциала каждого обучающегося и формирования активной жизненной позиции.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Теоретические основы воспитания как педагогического феномена разрабатывались многими выдающимися педагогами и философами. Классические труды К.Д. Ушинского заложили фундамент отечественной педагогической науки, в которых воспитание рассматривалось как целенаправленный процесс формирования личности на основе народности, нравственности и научности. Ушинский подчеркивал, что воспитание должно опираться на национальные культурные традиции и одновременно готовить человека к жизни в изменяющемся обществе, что актуально и для современной образовательной практики [8].

А.С. Макаренко в своих работах представил воспитание как социальный процесс, в котором ключевую роль играет коллектив и система отношений,

формирующихся в образовательной среде. Его концепция воспитания через включение личности в систему социально значимой деятельности и ответственности перед коллективом до сих пор сохраняет свою актуальность, особенно в контексте формирования социальных компетенций и гражданской позиции обучающихся. Макаренко убедительно доказал, что воспитание не может быть эффективным без создания развивающей социальной среды и системы позитивных взаимоотношений [3].

В.А. Сухомлинский развил гуманистическую традицию в отечественной педагогике, акцентируя внимание на духовно-нравственном воспитании и необходимости создания условий для всестороннего развития личности ребенка. Его идеи о воспитании чувств, формировании эмоциональной культуры и развитии творческих способностей находят отражение в современных концепциях социально-эмоционального обучения и личностно-ориентированного образования [7].

Современные исследования в области воспитания характеризуются междисциплинарным подходом и интеграцией достижений психологии, социологии, культурологии и других наук. И.Д. Демакова рассматривает воспитание как процесс создания гуманитарной воспитательной среды, в которой каждый обучающийся получает возможность для самореализации и личностного роста. Её работы подчеркивают значимость субъект-субъектных отношений в воспитательном процессе и необходимость учета индивидуальных особенностей и потребностей каждого воспитанника [2].

Н.Л. Селиванова и её коллеги исследуют воспитание в контексте социализации личности, анализируя влияние различных социальных институтов и факторов на становление ценностных ориентаций молодежи. Их работы показывают, что эффективность воспитательного процесса во многом определяется его способностью интегрировать различные социализирующие влияния и создавать условия для осознанного выбора личностью своей жизненной позиции [5].

В работах П.В. Степанова рассматриваются методологические основы организации воспитательного процесса в современной школе, предлагаются

концептуальные модели воспитательной деятельности, ориентированные на развитие личностных результатов образования. Особое внимание уделяется разработке программ воспитания, учитывающих возрастные особенности обучающихся и требования современного общества к качествам личности выпускника [6].

Зарубежные исследования воспитания представлены широким спектром теоретических подходов. Л. Кольберг разработал теорию морального развития, которая демонстрирует закономерности формирования нравственного сознания личности через последовательные стадии, что имеет важное значение для организации нравственного воспитания в образовательных учреждениях. Его идеи о моральных дилеммах как инструменте развития этического мышления активно используются в современной педагогической практике [11].

Концепция социально-эмоционального обучения, развиваемая в работах Д. Гоулмана, Р. Элиаса и других исследователей, подчеркивает необходимость целенаправленного развития эмоционального интеллекта, навыков самоуправления, социального взаимодействия и ответственного принятия решений как важнейших компонентов воспитательного процесса. Эти исследования показывают, что социально-эмоциональные компетенции являются предикторами жизненного успеха и психологического благополучия [10,9].

М. Ноддингс внесла существенный вклад в развитие этики заботы как основы воспитательного процесса, подчеркивая значимость отношений заботы между педагогом и обучающимся для формирования моральной личности. Её работы демонстрируют, что воспитание не может быть сведено к трансляции ценностей и норм, но должно реализовываться через построение подлинных человеческих отношений [12].

В последние годы возрастает интерес к исследованию воспитания в цифровой среде. Работы А.В. Мудрика, С.Д. Полякова и других авторов анализируют влияние цифровизации на воспитательный процесс, выявляют новые возможности и риски, связанные с использованием цифровых технологий в воспитании. Показано, что цифровая среда создает как новые возможности для

организации воспитательной работы, так и серьезные вызовы, связанные с информационной безопасностью, формированием цифровой этики и медиаграмотности [4].

Стратегический аспект воспитания в контексте развития образования анализируется в работах по образовательной политике и управлению образованием. Исследования показывают, что воспитание должно рассматриваться как приоритетное направление государственной образовательной политики, требующее системного подхода, долгосрочного планирования и обеспечения необходимыми ресурсами. Эффективность воспитательной системы во многом определяется её интегрированностью в общую стратегию развития образования и согласованностью действий всех участников образовательного процесса [1].

Проведенный обзор литературы показывает, что воспитание является сложным, многоаспектным процессом, требующим серьезного научного осмысления и практической реализации.

МЕТОДЫ

Исследование базируется на комплексном применении теоретических методов научного познания, обеспечивающих всесторонний анализ воспитания как стратегического ресурса развития образования. Методологическую основу исследования составляют системный, аксиологический и деятельностный подходы, позволяющие рассматривать воспитание как целостную систему, ориентированную на формирование ценностных ориентаций личности через включение в социально значимую деятельность.

Основным методом исследования выступает теоретический анализ научной литературы, включающий изучение классических трудов по педагогике, современных исследований в области теории воспитания, работ по философии образования, психологии развития личности и образовательной политики. Анализ литературных источников проводился с целью выявления концептуальных подходов к пониманию сущности воспитания, его функций и роли в образовательном процессе, а также определения основных тенденций

развития воспитательных систем в отечественной и зарубежной педагогической практике.

Методы исследования и их значение

Метод	Цель применения	Результат
Теоретический анализ литературы	Изучить классические и современные исследования по педагогике, философии образования, психологии личности	Определены сущность, функции и тенденции развития воспитания
Сравнительный анализ	Сопоставить различные концепции воспитания в разных странах и культурах	Выявлены универсальные принципы и специфические особенности воспитательных систем
Концептуализация	Сформировать теоретическую модель воспитания как стратегического ресурса	Определены структурные компоненты, функции и механизмы реализации
Системный анализ	Рассмотреть воспитание как многокомпонентную систему	Установлены внутренние связи, условия функционирования и взаимодействия с другими подсистемами образования
Контент-анализ нормативных документов	Изучить требования к организации воспитания и	Определены институциональные рамки и тенденции

	стратегические документы	государственной политики
Прогнозирование	Определить перспективы развития воспитательных систем	Выявлены возможности и риски стратегий воспитательного процесса
Моделирование	Создать наглядную модель интеграции воспитания в стратегическое планирование	Визуализирована структура, функции и механизмы реализации воспитания как стратегического ресурса

Применение комплекса теоретических методов исследования обеспечило научную обоснованность выводов о роли и значении воспитания как стратегического ресурса развития образования, позволило выявить концептуальные основы организации эффективной воспитательной системы и определить направления совершенствования воспитательной деятельности в современных образовательных учреждениях.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ

Проведённое исследование показало, что воспитание является системообразующим фактором развития современного образования. В отличие от обучения, направленного на передачу знаний и формирование когнитивных компетенций, воспитание обеспечивает целостное развитие личности, формирует её ценностно-смысловую сферу, социальную идентичность, способности к критическому мышлению и конструктивному взаимодействию. Системный, аксиологический и деятельностный подходы позволили рассматривать воспитание как многокомпонентную систему, включающую целевой, ценностный, содержательный, технологический, организационный и оценочный компоненты. Анализ показал, что интеграция воспитания в стратегическое планирование образовательного процесса ведёт к повышению не только

академической успеваемости, но и уровня социально-личностных компетенций обучающихся, их гражданской активности и психологического благополучия.

Первым и наиболее важным результатом является обоснование того, что воспитание выступает системообразующим фактором развития образования, определяющим его гуманистическую направленность и социальную эффективность.

Вторым важным результатом является выявление структурных компонентов воспитания как стратегического ресурса, включающих целевой, ценностный, содержательный, технологический, организационный и оценочный компоненты.

Третьим значимым результатом исследования стало определение функций воспитания как стратегического ресурса развития образования. Интегративная функция проявляется в способности воспитания объединять различные компоненты образовательного процесса в целостную систему, придавать смысл и ценностную направленность всем видам образовательной деятельности.

Четвертым результатом является обоснование принципов организации воспитания как стратегического ресурса развития образования.

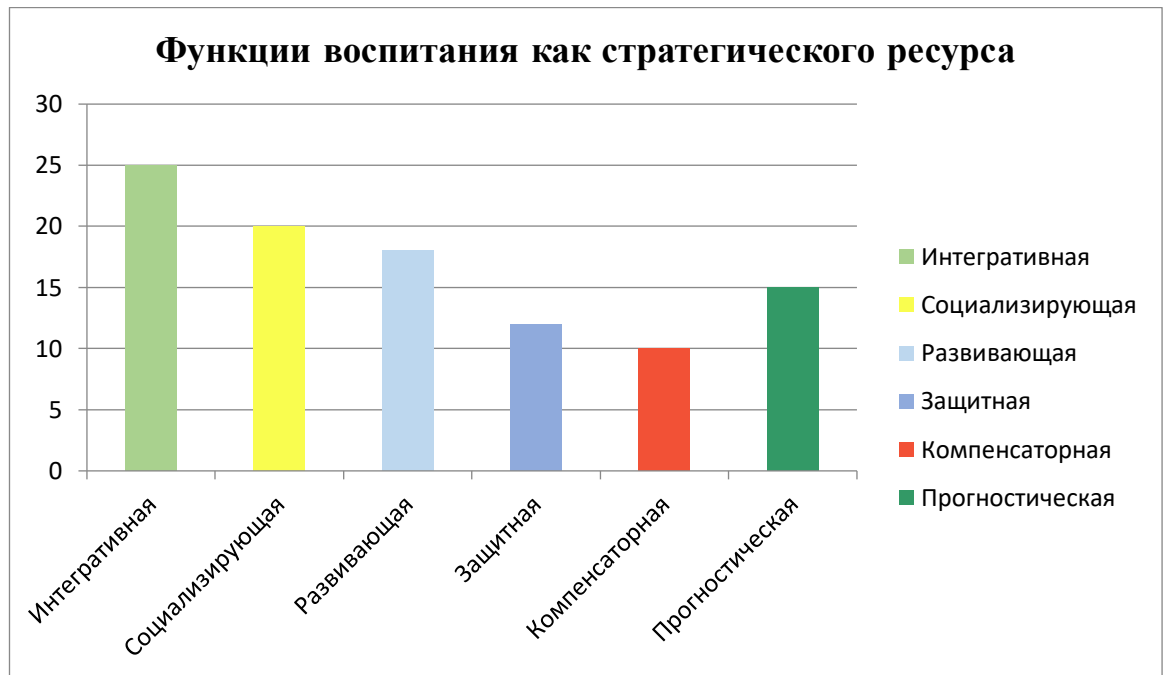
Особого внимания заслуживает вопрос о соотношении универсального и культурно-специфического в воспитании. С одной стороны, существуют

универсальные гуманистические ценности, которые должны составлять основу воспитания независимо от национального и культурного контекста: уважение к человеческому достоинству, справедливость, ответственность, стремление к познанию истины. С другой стороны, воспитание всегда осуществляется в конкретном культурном пространстве и должно обеспечивать передачу национальных традиций, формирование культурной идентичности. Вопрос о том, как найти оптимальный баланс между универсальным и особенным, между открытостью к мировой культуре и сохранением национальной самобытности, остается предметом дискуссий и требует дальнейшей концептуальной проработки.

Второй блок вопросов касается институционального оформления воспитания в системе образования. Результаты исследования показывают, что воспитание должно быть интегрировано в стратегическое планирование развития образования на всех уровнях, однако механизмы такой интеграции требуют детализации и апробации. Особенно актуален вопрос о взаимоотношении воспитательной и образовательной (обучающей) компонент образовательного процесса. Традиционное разделение на обучение и воспитание во многом искусственно и не отражает целостности образования как процесса развития личности. Вместе с тем, признание воспитания как самостоятельного стратегического направления требует выделения специфических целей, содержания, методов и ресурсов, что предполагает определенную институционализацию воспитательной функции.

Важным является вопрос о разграничении ответственности и полномочий различных субъектов воспитательного процесса. Воспитание не может быть исключительной прерогативой образовательных учреждений – оно осуществляется семьей, средствами массовой информации, общественными организациями, религиозными институтами, группами сверстников. При этом возникает проблема координации воспитательных влияний, которые могут быть противоречивыми и даже взаимоисключающими. Образовательные учреждения должны выступать не единственными, но ведущими субъектами организованного воспитания, обеспечивающими интеграцию различных

воспитательных воздействий в целостную систему. Однако конкретные механизмы такой координации, распределение функций и ответственности между различными институтами воспитания требуют дальнейшей разработки.

Третий блок вопросов связан с содержанием воспитания и его адаптацией к вызовам современности. Результаты исследования обозначили основные направления воспитательной деятельности, однако их конкретное наполнение и соотношение остаются предметом дискуссий. Особенно актуальным является вопрос о духовно-нравственном воспитании в условиях мировоззренческого плюрализма. В обществе, характеризующемся многообразием ценностных систем и отсутствием единой идеологии, возникает вопрос: на какой ценностной основе должно строиться воспитание? Попытки навязывания единой системы ценностей противоречат принципам демократического общества и могут вызывать сопротивление. В то же время отказ от трансляции базовых ценностей приводит к ценностному релятивизму и дезориентации молодого поколения.

Представляется, что решение этой проблемы лежит в плоскости формирования у обучающихся способности к осознанному ценностному выбору на основе знакомства с различными ценностными системами и критического осмысления их содержания. Воспитание должно обеспечивать не столько прямую трансляцию определенных ценностей, сколько создание условий для их

осмысленного принятия личностью через диалог, рефлекссию, проживание ситуаций нравственного выбора.

При этом существует базовый ценностный консенсус, составляющий основу современного гуманистического мировоззрения – уважение к правам человека, отказ от насилия, ответственность перед будущими поколениями – который должен быть положен в основу воспитательного процесса.

Четвертый блок вопросов касается методов и технологий воспитания. Исследование показало необходимость перехода от авторитарных, директивных методов воспитания к методам, основанным на диалоге, сотрудничестве, самостоятельности и ответственности обучающихся. Однако конкретная реализация этих принципов сталкивается с рядом трудностей. Диалогические методы требуют высокого уровня профессиональной компетентности педагогов, их готовности к открытому общению, способности управлять дискуссией, работать с разнообразием мнений и позиций. Развитие самостоятельности и ответственности предполагает предоставление обучающимся значительной свободы выбора, что может вступать в противоречие с необходимостью обеспечения безопасности и требованиями образовательных стандартов.

Особое внимание уделено институциональной и содержательной стороне воспитания. Исследование показало, что воспитательная компонента должна быть интегрирована в стратегическое планирование развития образования на всех уровнях. Это предполагает уточнение целей, содержания, методов и ресурсов, а также выстраивание системы партнёрства семьи, школы, общественных организаций и других социальных институтов. Отдельным направлением обозначена подготовка педагогических кадров: современный педагог должен обладать компетенциями в области построения воспитывающих отношений, организации воспитательной среды и проектирования воспитательных событий. Цифровизация образования открывает новые возможности для воспитательной работы (дистанционное взаимодействие, интерактивные формы, виртуальные сообщества), но одновременно несёт риски (информационная перегрузка, зависимость от гаджетов, воздействие

деструктивного контента), что требует формирования цифровой грамотности и критического мышления у обучающихся.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Воспитание не может рассматриваться как дополнительная или второстепенная функция образовательной системы – оно должно быть признано её неотъемлемым стратегическим компонентом, требующим приоритетного внимания, системного подхода и обеспечения необходимыми ресурсами.

В заключение следует подчеркнуть, что воспитание как стратегический ресурс развития образования – это не просто теоретическая концепция, но насущная практическая необходимость, обусловленная вызовами современного мира. Только через развитие эффективной воспитательной системы, интегрированной в общую стратегию развития образования, можно обеспечить формирование поколения, способного не только адаптироваться к изменяющимся условиям, но и активно участвовать в создании желаемого будущего, основанного на принципах гуманизма, справедливости и устойчивого развития.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бондырева С.К. Стратегия воспитания в образовательной системе России: подходы и проблемы / С.К. Бондырева. – М.: Московский психолого-социальный институт, 2020. – 346 с.
2. Демакова И.Д. Гуманитарная воспитательная среда: концепция и технологии создания / И.Д. Демакова. – М.: АПК и ППРО, 2019. – 272 с.
3. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: в 8 т. / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 2016. – Т. 5. – 558 с.
4. Мудрик А.В. Воспитание в контексте социализации / А.В. Мудрик // Педагогика. – 2019. – № 8. – С. 33-41.
5. Селиванова Н.Л. Воспитание в современной школе: от теории к практике / Н.Л. Селиванова. – М.: УРАО, 2018. – 168 с.
6. Степанов П.В. Современная теория воспитания: словарь-справочник / П.В. Степанов. – М.: АНО Издательский Дом «Педагогический поиск», 2020. – 72 с.
7. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения: в 3 т. / В.А. Сухомлинский. – М.: Педагогика, 2017. – Т. 2. – 384 с.
8. Ушинский К.Д. Педагогические сочинения: в 6 т. / К.Д. Ушинский. – М.: Педагогика, 2018. – Т. 1. – 416 с.
9. Elias M.J. Promoting Social and Emotional Learning: Guidelines for Educators / M.J. Elias, J.E. Zins, R.P. Weissberg. – Alexandria, VA: ASCD, 1997. – 176 p.

10. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ / D. Goleman. – New York: Bantam Books, 1995. – 352 p.
11. Kohlberg L. The Psychology of Moral Development: The Nature and Validity of Moral Stages / L. Kohlberg. – San Francisco: Harper & Row, 1984. – 768 p.
12. Noddings N. Educating Moral People: A Caring Alternative to Character Education / N. Noddings. – New York: Teachers College Press, 2002. – 304 p.

5-7 SINF O'QUVCHILARINING MA'NAVIYATINI RIVOJLANTIRISHDA TASVIRIY SAN'ATNING TUTGAN O'RNI VA AHAMIYATI

Abjabbarova Dilafrō'z Baxtiyor qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada 5–7-sinf o'quvchilarining ma'naviy barkamolligini shakllantirishda tasviriy san'at fanining o'rne va ahamiyati tahlil etiladi. Tasviriy san'at nafaqat estetik didni, balki o'quvchilarning milliy qadriyatlarga hurmat, tabiat va jamiyat go'zalligini anglash, insoniy fazilatlarni qadrlash kabi ma'naviy-axloqiy sifatlarini rivojlantirishda muhim omil ekanligi yoritiladi. Shuningdek, san'at darolarida o'quvchilarning ijodiy tafakkuri, estetik idroki va badiiy dunyoqarashini boyitish orqali ularning ma'naviy yetuk shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, ma'naviyat, estetik tarbiya, ijodiy tafakkur, o'quvchi shaxsini rivojlantirish, milliy qadriyatlar, badiiy dunyoqarash, tarbiyaviy ahamiyat.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF FINE ART IN THE DEVELOPMENT OF SPIRITUALITY OF STUDENTS IN GRADES 5-7

Abstract: This article analyzes the role and importance of fine arts in the formation of the spiritual well-being of students in grades 5–7. It highlights that fine arts are an important factor in developing not only aesthetic taste, but also such spiritual and moral qualities of students as respect for national values, understanding the beauty of nature and society, and appreciation of human qualities. Also, methodological approaches are shown in art lessons that serve to enrich students' creative thinking, aesthetic perception, and artistic worldview, thereby helping them to mature as spiritually mature individuals.

Keywords: Fine arts, spirituality, aesthetic education, creative thinking, student personality development, national values, artistic worldview, educational significance.

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА В РАЗВИТИИ ДУХОВНОСТИ УЧАЩИХСЯ 5–7 КЛАССОВ

Аннотация: В статье анализируются роль и значение изобразительного искусства в формировании духовного благополучия учащихся 5–7 классов. Подчеркивается, что изобразительное искусство является важным фактором развития не только эстетического вкуса, но и таких духовно-нравственных качеств учащихся, как уважение к национальным ценностям, понимание красоты природы и общества, оценка человеческих качеств. Также показаны методические подходы на уроках изобразительного искусства, способствующие обогащению творческого мышления, эстетического восприятия и художественного мировоззрения учащихся, тем самым способствуя их духовному становлению как полноценных личностей.

Ключевые слова: Изобразительное искусство, духовность, эстетическое воспитание, творческое мышление, развитие личности учащихся, национальные ценности, художественное мировоззрение, воспитательная значимость.

KIRISH

Mamlakatimizda olib borilayotgan tub islohatlarning mazmuni yosh avlodni ma'naviy yetuk, jismonan sog'lom, intellektual salohiyatli barkamol avlod qilib tarbiyalashga qaratilgan. Har tomonlama yetuk yoshlarni tarbiyalashda adabiyot va tasviriy san'atning o'рни va ahamiyati juda katta ekanligi hammamizga ma'lum. Bu esa sohada olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlarini yanada kuchaytirish, uning qamrovini keng olib borish hamda samaradorligini oshirish vazifasini qo'yadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida»gi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Tasviriy va amaliy san'at sohasi samaradorligini yanada oshirishga doir chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror va farmonlari mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalar ijrosini ta'minlashda ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi[1; 2; 3].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ma'naviy tarbiya masalasi o'zbek pedagogikasida qadimdan markaziy o'rin egallab kelgan bo'lib, bu borada tasviriy san'atning o'quvchilar shaxsini shakllantirishdagi roli ko'plab ilmiy tadqiqotlarda yoritilgan. Jumladan, A. Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida san'at va axloqiy tarbiyaning uzviy bog'liqligi, insonning ichki dunyosini go'zallik orqali boyitish g'oyasi ilgari surilgan. Muallif fikricha, san'at inson qalbini poklaydigan, unda ezgulik va go'zallik tuyg'usini uyg'otadigan muhim vositadir.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ham bu fikr o'z tasdig'ini topgan. Xususan, O'zbekistonlik olimlardan M. Mamasodiqova, D. Rahimova, N. Yo'ldosheva va Sh. Toshpulatovalarning izlanishlarida tasviriy san'at darslarining tarbiyaviy imkoniyatlari, o'quvchilarda estetik idrok, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni anglash hamda ijodiy tafakkurni rivojlantirishdagi o'рни chuqur o'rganilgan. Ularning

fikricha, tasviriy san'at o'quvchiga atrof-muhitni badiiy idrok etish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni estetik shaklda his etish imkonini beradi.

Shuningdek, rus pedagogikasida L. S. Vygotskiy, B. M. Nemenskiy, N. A. Vetlugina singari olimlar bolalar estetik tarbiyasida badiiy faoliyatning psixologik mexanizmlarini tahlil qilib, ijodkorlik inson ma'naviy rivojining asosiy sharti ekanini ta'kidlaganlar. Ularning tadqiqotlari tasviriy san'atni shaxsning hissiy-intellektual rivojida hal qiluvchi omil sifatida ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"gi farmonlari va ta'lim sohasidagi davlat dasturlarida ham o'quvchilarda ma'naviy yetuklikni ta'minlash, san'at va madaniyat orqali barkamol avlodni tarbiyalash masalasiga alohida e'tibor qaratilgan. Shu bois maktab ta'lim tizimida, xususan, 5–7-sinflar bosqichida tasviriy san'at darslari o'quvchilar ma'naviy olamini boyitish, estetik idrokni shakllantirish va milliy o'zlikni anglashda muhim vosita sifatida e'tirof etiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ma'lumki, tasviriy san'at tizimida o'quvchi va o'qituvchilarning o'рни katta bo'lib, uning maqsad va vazifalari jamiyatning umumiy talablari hamda o'quvchi-yoshlar rivojlanishining ehtiyojlariga muvofiq belgilanadi. Insoniyat tarixi davomida san'at jamiyatning ma'naviy hayotida muhim o'rin egallab kelgan. Tasviriy san'at turli davrlarda turlicha maqsadlarda qo'llanilgan bo'lsa-da, uning asosiy vazifasi bir xil – inson ruhiyatiga ta'sir qilish, qalbini uyg'otish, go'zallikni anglashga yo'naltirishdan iborat bo'lgan. Tasviriy san'at esa shu jarayonlarning markazida turadi.

Tasviriy san'at turlari:

- rasm;
- haykaltaroshlik;
- grafika;
- amaliy bezak san'ati kabi ko'plab yo'nalishlariga bo'linadi.

Tasviriy san'at turlarining barchasi insonning estetik didini shakllantirish, ma'naviy dunyosini boyitishda muhim rol o'ynaydi. Har bir asar o'zida ma'lum bir davr ruhini, rassomning his-tuyg'ularini va insoniyat oldidagi ma'naviy

qadriyatlarni mujassam etadi[4]. Shuning uchun ham tasviriy san'at nafaqat ijod mahsuli, balki insoniyatning ma'naviy boyligini aks ettiruvchi bebaho merosdir.

Tasviriy san'at darsining vazifalari:

- o'quvchilarni ma'naviy tarbiyalash;
- o'quvchilarni estetik tarbiyalash;
- o'quvchilarni ta'limiy tarbiyalash;
- o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash;
- o'quvchilarni milliylik yuksaltirish;
- o'quvchilarni zamonaviylikni uyg'unlashtirish...

Tasviriy san'atning eng muhim jihatlaridan biri – insonni go'zallikka oshno qilishidir. Inson rasm, haykal yoki boshqa badiiy asarni tomosha qilarkan, undagi ranglar uyg'unligi, shakllar chiroyi va obrazlarning go'zalligidan zavqlanadi. Bu jarayon insonning estetik didini shakllantiradi[5]. Estetik tarbiya shaxsning ma'naviy kamolotida alohida ahamiyatga ega. Chunki, go'zallikni anglagan inson yomonlikka moyil bo'lmaydi, xunuklikdan uzoq bo'ladi. U hayotda ham uyg'unlik, tartib-intizom, poklik va chiroy izlaydi. Shuning uchun tasviriy san'at maktabgacha ta'limdan boshlab yosh avlod tarbiyasida keng qo'llanadi.

5-7 sinf o'quvchilarning tasviriy san'at darslarida ma'naviy boyligini oshirish. Tasviriy san'at xalqning tarixi va madaniyatini o'zida mujassam etadi. Masalan, qadimiy devoriy suratlar, naqshlar yoki haykallar orqali biz ajdodlarimizning dunyoqarashi, e'tiqodi va turmush tarzini bilib olamiz. Milliy tasviriy san'at asarlarini o'rganish orqali inson o'z tarixini anglaydi, milliy qadriyatlarini qadrlashni o'rganadi[6]. Bu esa uning ma'naviy boyligini oshiradi, millatparvarlik tuyg'usini mustahkamlaydi. Har bir xalqning tasviriy san'ati uning o'ziga xosligini ko'rsatib, dunyo madaniyatidagi o'rnini belgilab beradi.

Tasviriy san'at darslarida 5-7 sinf o'quvchilarining fikrlash va tasavvurni kengaytirish. Tasviriy san'at inson tafakkurini kengaytiruvchi vositadir. Har bir badiiy asar tomoshabinda o'ziga xos fikr va his uyg'otadi[7]. Bir rassom chizgan manzara boshqa kishiga turlicha ta'sir qilishi mumkin. Bu esa insonni o'ylashga, tasavvur qilishga, yangi g'oyalar topishga undaydi. Masalan, tabiat manzarasi tasvirlangan suratga qaragan odam hayotning go'zalligini his qiladi, uni asrash

haqida o'ylaydi. Tarixiy obrazlar esa kishini o'z ajdodlari bilan faxrlanishga undaydi. Shu tariqa tasviriy san'at inson tafakkurini boyitadi va uni hayotga kengroq nigoh bilan qarashga o'rgatadi.

Tasviriy san'at darslarida 5-7 sinf o'quvchilarining axloqiy va ruhiy tarbiya. Tasviriy san'at asarlari inson qalbida ezgulik tuyg'ularini uyg'otadi[8]. Ularni tomosha qilish jarayonida kishida mehr-shafqat, insonparvarlik, do'stlik, vatanparvarlik kabi qadriyatlar shakllanadi. Bu esa axloqiy tarbiyaning muhim qismi hisoblanadi.

XULOSA

Tasviriy san'at – o'quvchilar ma'naviyatini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega ekanligi izlanishlarimizda o'z isbotini topdi. U estetik didni shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash, tafakkurni kengaytirish, axloqiy va ruhiy tarbiyani yuksaltirishga xizmat qilishi isbotlandi. Bundan tashqari, tasviriy san'at o'quvchilarning ruhiyatiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatib, qalbni tozalash va boyitishda muhim vosita hisoblanishiga amin bo'ldik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-sonli Qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022- 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida» PF-60-son Farmoni
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 21-apreldagi "Tasviriy va amaliy san'at sohasi samaradorligini yanada oshirishga doir chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4688-son qaroriga
4. Andullayev N. "San'at tarixi". T.; «San'at» 2001.
5. Abdirasilov S.F., Tasviriy san'at o'qitish metodikasi. T.; Fan texnologiya, 2012, 232 bet.
6. Abdirasilov S.F., Tasviriy san'at fanining dolzarb muammolari va zamonaviy yutuqlari bo'yicha (Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi, (Tasviriy san'at) yo'nalishlari uchun o'quv qo'llanma) O'quv-uslubiy majmua T., 138-bet.
7. Yo'ldoshev J.G., Usmonov S.A., Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. T.; «Fan va texnologiyalar» Nashriyot 2008.
8. Pulatov D. Tasviriy san'at tarixi (Qadimgi dunyo san'ati) N., O'quv-uslubiy qo'llanma 2018, 94-bet.

ISMOIL GASPIRINSKIY SHAXSIYATI VA UNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI TUTGAN O'RNI

Abdurazzaqov Shaxzodxo'ja Shokirxo'ja o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti

Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

shaxzodxojaabdurazzaqov@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-4743-378X>

Annotatsiya: Mazkur maqolada qrim-tatar ziyolisi, pedagog, noshir, yozuvchi va ijtimoiy islohotchi sifatida tanilgan Ismoil Gaspirinskiyning hayoti, ijodi va faoliyati, shuningdek, Turkistondagi jadidchilik harakatida tutgan o'rni haqida qisqacha ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: "Zanjirli", Tiflis, "Tarjimon", "Xotinlar o'lkasi", Gulbobo ziyorati", "Arslon qizi", "Sadoyi Turkiston", "Sadoyi Farg'ona".

ЛИЧНОСТЬ ИСМАИЛА ГАСПРИНСКОГО И ЕГО РОЛЬ В ДВИЖЕНИИ ДЖАДИДИЗМА

Аннотация: В данной статье приведена краткая информация о жизни, творчестве и деятельности Исмаила Гаспринского — известного крымско-татарского просветителя, педагога, издателя, писателя и общественного реформатора, а также о его роли в движении джадидизма в Туркестане.

Ключевые слова: "Занджирли", Тифлис, "Тарджиман", "Страна женщин", "Паломничество Гюльбобо", "Дочь Арслана", "Голос Туркестана", "Голос Ферганы".

THE PERSONALITY OF ISMAIL GASPIRALI AND HIS ROLE IN THE JADIDISM MOVEMENT

Annotation: This article provides brief information about the life, works, and activities of Ismail Gaspirali — a well-known Crimean Tatar intellectual, educator, publisher, writer, and social reformer — as well as his role in the Jadidism movement in Turkestan.

Keywords: "Zanjirli", Tiflis, "Tarjimon", "The Land of Women", "Gulbobo Pilgrimage", "Arslan's Daughter", "The Voice of Turkestan", "The Voice of Fergana".

KIRISH

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida musulmon Sharqida, xususan, Turkiston, Qrim va Volga bo'ylarida ijtimoiy-siyosiy hamda ma'naviy

uygʻonish jarayoni keng tus oldi. Bu davrda xalqning savodxonligini oshirish, ilm-fanni zamon talablariga mos yoʻnalishda rivojlantirish, milliy oʻzlikni anglash va madaniy yangilanish gʻoyalari ilgari surila boshladi. Ana shu harakatlar ichida jadidchilik oqimi alohida ahamiyat kasb etdi. Jadidlar nafaqat taʼlim tizimini isloh etishni, balki jamiyatning maʼnaviy hayotini yangilashni ham oʻz oldilariga maqsad qilib qoʻygan edilar.

Mazkur yangilanish harakatining poydevorini qoʻygan va uni nazariy hamda amaliy jihatdan mustahkamlab bergan buyuk maʼrifatparvarlardan biri Ismoil Gaspirinskiy (1851–1914) edi. U oʻz davrining taniqli ziyolisi, pedagog, noshir, yozuvchi va ijtimoiy islohotchi sifatida musulmon xalqlarining maʼnaviy uygʻonishida beqiyos xizmat koʻrsatgan. Uning “Til, fikr, ishda birlik” shiori oʻz zamonasida musulmon xalqlarining yagona maʼnaviy uygʻonish dasturiga aylandi.

Ismoil Gaspirinskiy (1851-1914) qrim-tatar ziyolisi, pedagog, noshir, yozuvchi va ijtimoiy islohotchi sifatida XIX asr oxiri va XX asr boshidagi turk-islom dunyosida muhim shaxs sifatida tanilgan. U 1851-yil 20-martda Qrimning Ajikuy qishlogʻida tavallud topgan. Otasi Gaspirali Mustafa harbiy xizmatchi edi, Kavkaz va Qrim general-gubernatori, knyaz Voronsovning tarjimoni sifatida faoliyat olib borgan, sadoqatli xizmatlari uchun 1853-yilda poruchik unvoniga munosib koʻrilgan, onasi esa mahalliy zodagon oiladan chiqqan edi. Gaspirinskiy dastlabki taʼlimini Simferopoldagi guberniya gimnaziyasida, keyinchalik Moskvadagi Milyutin harbiy gimnaziyasida oʻqigan. Oʻqishni tamomlab, 1868-yilda Bogʻchasaroydagi “Zanjirli” madrasasida rus tilidan dars bera boshlagan[1]. U muallimlik faoliyati davomida rus tilida chop etiladigan markaziy gazetalarga obuna boʻladi. Bu gazetalar orqali oʻqituvchilari va oʻquvchilarga Rossiya imperiyasining ijtimoiy-siyosiy hayotiga doir muhim voqealar bilan muntazam tanishtirib borgan. Bu jarayonda rus matbuotidagi milliy masalalar uning eʼtiborini tortgan. I.Gaspirinskiy musulmon xalqlarning ruslar bilan bir xil mavqeda yashashlari uchun bu xalqlarni qoloqlikdan olib chiqish darkor deb hisoblagan. Bu maqsadi eski maktab va madrasadagi taʼlim tizimini isloh qilishni talab qilardi. Rus tili muallimi vazifasini bajarish asnosida I.Gaspirinskiy anʼanaviy maktab va madrsalarning oʻqitish tizimiga qarshi chiqadi. Yevropa maktablaridagi kabi dars davomiyligi 45 daqiqa boʻlishi, har bir dars orasida qisqa

tanaffus joriy etish va o'quvchilarga dunyoviy fanlardan bilim berish muhim ekanligini ilgari suradi[2].

U harbiy karyerani tanlamadi va 1871-yilda Turkiyaga ko'chib, u yerda ikki yil yashab, Usmonli madaniyati va ta'lim tizimi bilan tanishdi.

1872-yilda Yevropaning Myunxen, Vena, Parij va Shtutgardda bo'lib, fransuz tilini o'zlashtirdi. 1876-yilda Bog'chasaroyga qaytib kelgach, "Zanjirli"da rus tili muallimi sifatida ishini davom ettiradi.

I.Gaspirinskiy o'quv tizimining isloh qilish to'g'risidagi fikrlari qattiq qarshilikka uchraydi. Biroq shunga qaramay, taraqqiyparvarlar uning xayrli maqsadlar bilan yashayotganligini tushunib, uni 1879-yilda shahar Dumasiga rais etib sayladilar.

Qrimning Rossiya tasarrufiga o'tganligining 100 yilligi munosabati bilan hamda rus va tatar tillarida nashr etish sharti bilan I.Gaspirinskiy 1883-yilda turkiy tilli xalqlar orasida mashhur bo'lgan "Tarjimon" gazetasining nashr etishga ruxsat olgan[3]. Gazetaga dastlab Qrimda istiqomat qiluvchi bor-yo'g'i 9 kishi a'zo bo'ldi. Keyinchalik gazeta o'zining taraqqiyparvarlik yo'nalishi bilan Qozon tatarlari orasida katta obro'ga erishdi. Qisqa muddat davomida gazeta Turkiya, Volga bo'ylari va Xitoyga qadar bo'lgan hududlarga tarqalib, shu hududlarda yashovchi musulmon aholi bolalarining dunyoqarashi va ma'naviyatida keskin o'zgarishlarni amalga oshira oldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Manbalarda keltirilishicha 1890-yilning o'rtalarida Rossiya imperiyasida 105 ta kundalik gazeta, jumladan, Moskva va Peterburgda 28 ta, Varshavada 12 ta, Rigada 8 ta, Tiflisda 7 ta, Qozonda esa 3 ta gazeta nashr qilingan. 1905-yildan boshlab kundalik gazetaga aylangan "Tarjimon" Rossiya imperiyasida yashovchi turkiy tilli musulmon xalqlari orasida o'zining saviyasi va ilgari surayotgan g'oyalari bilan musulmon xalqlarining har tomonlama rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan.

"Tarjimon" gazetasi Turkiston aholisining ijtimoiy, ma'rifiy va madaniy hayotiga katta ta'sir o'tkazayotganining yana bir muhim tomoni shunda ediki Turkiston mavzusidagi maqolalarning gazeta sahifalaridan joy olishidir.

I.Gaspirinskiyning eng muhim hissasi “Dilda, fikrda, ishda birlik” shiori ostida turkiy xalqlarning birlashuvi g’oyasini ilgari surishidir. U bu g’oyani “Tarjimon” orqali targ’ib qildi va turkiy xalqlar uchun umumiy adabiy til yaratishga harakat qildi. Uning til islohoti nafaqat matbuotda, balki ta’lim sohasida ham katta o’zgarishlarni keltirib chiqardi. 1884-yilda Gaspirinskiy Boqchasaroyda “usuli jadid” (yangi usul) maktabini ochdi, bu maktabda an’anaviy diniy ta’lim o’rniga zamonaviy fanlar o’qitildi. Ushbu tizim keyinchalik Turkiston, Qozog’iston va boshqa hududlarda keng tarqaldi va jadidchilik harakatining asosiy poydevoriga aylandi.

Ismoil Gaspirinskiy jadid maktablarini tashkil etish uchun o’z harakatlarini boshlaydi. Dastlab Turkiston mansabdorlariga, 1891-yilda Turkiston general-gubernatori A.Vrevskiy[4]ga Turkiston o’lkasidagi maktab va madrasalarni tubdan isloh qilish uchun maktub bilan murojaat qiladi. Maktubda milliy maktablarda o’qitish talablarini soddalashtirish, 6 yilda ibtidoiy (boshlang’ich) maktabda beriladigan bilim, o’qish-yozish o’rgatishni 2 yilda amalga oshirish, bu orqali tejab qolingan 3-4 yilni musulmonlar yashash sharoitini yaxshilash uchun sarflash kerakligi masalasini qo’yadi. Buning uchun ayrim ilg’or madrasalarni oliy darajada qayta ko’rib chiqib, rus tili, rus huquqshunosligi va pedagogika fanini o’rgatish, turkistonliklarda o’qituvchilar tayyorlash kerakligini ta’kidlaydi.

General-gubernator maktubni o’rganib chiqib, taklif berish uchun Toshkent o’qituvchilar gimnaziyasi direktori N.Ostroumov[5] va Turkiston o’lkasi bo’yicha mutaxassis V.Nalivkin[6] ga topshiradi[7].

N.Ostroumov quyidagicha xulosa bergan: “Mazkur xat bilan tanishib, janob Gaspirinskiy jur’atiga hayron qoldim. Turkiston o’lkasi musulmonlari maorifini qayta ko’rish navbatda turgan masala edi. Biz bu masalani o’z o’rnida, masalaga aloqadorligi Xalq maorifi vazirligi tomonidan e’tirof etilmagan janob Gaspirinskiyning ko’rsatmalarisiz hal qilamiz. Rossiyada rus bo’lmagan xalqlarning maorifi masalasida g’ayrirus tatarining emas, Xalq maorif vazirligining rus millatiga mansub a’zosining ko’rsatmalari kerak. Gaspirinskiy o’zinini “Yosh tatarlar” partiyasining rahbari deb tasavvur qiladi va o’z ta’sirini turkistonliklarga ham o’tkazishga urinadi. Uning maslakdoshlari Toshkentda ham bor. Hukumatning vazifasi Turkiston aholisini ruslashtirishga erishish ekan, Gaspirinskiy kabi

shaxslardan g'oyatda ehtiyot bo'lishi kerak. Chunki bunday odamlar "rus madaniyatining barcha yutuqlaridan foydalanib, o'z millatini butun jon-jahdlari bilan himoya qilish niyyatidalar".

N.Ostroumovning sherigi V.Nalivkin ham quyidagi fikrlarni bildirgan: "Turkistonda olib borilayotgan maorif siyosati borasida Gaspirinskiy kabi bir odamning fikrlariga quloq tutilsa, rus hukumati bundan pushaymon bo'ladi"[8]. Bu ikki mulozimni tavsiyalariga asoslanib A.Vrevskiy I.Gaspirinskiyning murojaatiga rad javobini bergan. U mazkur sharoitda o'z g'oyalarini amalga oshirish uchun mahalliy hukmdorlar va ba'zi ziyolilar e'tiborini o'ziga jalb qilishga harakat qilgan. Shu asnoda 1893-yilda I.Gaspiriniy Turkistonga keladi. I.Gaspirinskiyga shirvonlik Majid G'anizoda hamrohlik qiladi. 1893-yilda iyul oyida Ismoil Gaspirinskiyning Samarqandga tashrifi mahalliy aholi tomonidan ko'tarinki ruhda qabul qilingan. Samarqandlik mashhur tatar savdogari Abdug'ani Husainov I.Gaspirinskiydan Samarqandda jadid maktabi ochishni iltimos qilib, maktab ochish uchun barcha harajatlarni o'z mablag'i hisobidan qoplashini aytadi. Shu tariqa Turkiston o'lkasida birinchi jadid maktabiga asos solinadi[9].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

"Tarjimon" gazetasida keltirgan ma'lumotga ko'ra, Samarqandda yosh bolalar uchun zamonaviy bilimlar berishga yo'naltirilgan Abdug'ani Husainov himmati bilan ochilgan yangi usul maktabi "g'oyat xush suratda taraqqiy etayotgan" bo'lib, bu maktabning samarali faoliyatini va mahalliy aholini ziyoli qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi[10].

"Tarjmon" gazetasining 1906-yil 17-fevraldagi sonida Majid G'anizoda muallifligida bosilgan bir maqolada yozilishicha, Ismoil Gaspirinskiyning 1893-yilda Samarqandga qilgan sayohatida mahalliy savdogar Abdug'ani Husainov bilan hamkorlikda Turkistonda o'lkasida birinchi ochilgan usuli jadid maktabi faoliyatida I.Gaspirinskiyga hamrohlik qilgan Majid G'anizoda muhim ro'l o'ynaydi. Ismoil Gaspirinskiyning taklifiga binoan Majid G'anizoda Samarqandda 40 kun qolib usuli savtiya o'qitish tizimni targ'ib qilib, maktab ochilishga zamin yaratdi. 40 kun davomida bolalarga usuli savtiya asosida dars berdi. Keyinchalik bu maktab xalq

orasida bolalarni savodini tez chiqargannligi sababli “Mashino maktabi” nomi bilan mashhur bo’ldi[11]. Bu bilan u yangi usul maktablarini samaradorligini ko’rsatdi.

Shu yili amir Abdulahadxonning taklifi bilan I.Gaspirinskiy Buxoroga tashrif buyuradi. I.Gaspirinskiyning sa’yi-harakatlari bilan amir Abdulahadxonning otasi amir Muzaffar sharafiga Buxoro shahrida tatar ziyolisi Xolid Burnashev[12] uyida “Muzaffariya” deb nomlangan yangi usul maktabi ochilgan[13].

I.Gaspirinskiyning panislomizim g’oyalarini targ’ib etmagani va rus musulmonlari, ya’ni Rossiya imperiyasi tasarrufidagi yashovchi musulmonlar o’rtasida bu g’oyani keng yoyishga urinmagani, umuman hatti-harakatlarida nomaqbul ishlarning bo’lmagani, eng muhimi “Usuli savtiya” maktabining sovet davrida yashamaganligiga qaramay, uning g’oyalari Sovet davri hokimiyatini ham tashvishga solganligi uning g’oyalari butun turkiy tilli musulmon xalqlari orasida nihoyatda ta’siri kuchli bo’lganligidan dalolat beradi.

I.Gaspirinskiy Turkistonga qilgan safari taassurotlari asosida gazetada turkum maqolalar e’lon qildi. Uning “Buxoro va Boqchasaroy”, “Boqchasaroydan Toshkentga sayohat”, “Marg’inoniy Burhoniddin. Olim, “Hidoya” (Shariat) kitobining muallifi” maqolalari Turkiston ziyolilari tomonidan iliq kutib olindi. Biroq “Tarjimon” gazetasining Turkiston hayoti uchun ahamiyati, birinchi navbatda, mahalliy yoshlarda ilmiy uyg’onish ruhini tarbiyalagani, ularni ma’rifat va madaniyatni yangi bosqichga olib chiqqanligidadir.

Ismoil Gaspirinskiyning badiiy iqtidori ham juda yuqori edi. Uning “Farangiston maktublari”, “Dorur-rohat musulmonlari”, “Sudan maktublari”, “Xotinlar o’lkasi”, Gulbobo ziyorati”, “Arslon qizi”, “Kundug’di”, “Ivan va Sulaymon”, “Baloyi islom”, “Mukolamayi salotin” kabi ko’plab asarlar muallifi hisoblangan[14].

Gaspirinskiy shaxsiyatining yana bir muhim jihati uning ayollar huquqlari va ta’limiga qaratgan e’tibori edi. “Olami nisvon” jurnali orqali u musulmon ayollarining jamiyatdagi o’rnini yaxshilashga harakat qildi va ularning o’qishi, kasb egallashi va ijtimoiy hayotda faol bo’lishini qo’llab-quvvatladi. Bu g’oyalar o’sha davr uchun inqilobiy hisoblanardi, chunki musulmon jamiyatlarida ayollarning ta’lim olishi ko’pincha cheklangan edi. Shu bilan birga, Gaspirinskiy bolalar tarbiyasiga ham

katta ahamiyat bergan; "O'lamī sibyon" jurnali orqali yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashga intildi.

Gaspirinskiy o'z faoliyatida siyosiy masalalarga ham aralashdi. U 1905-1906-yillardagi Rossiya inqilobi davrida musulmonlarning huquqlari uchun kurashdi va 1906-yilda Peterburgda bo'lib o'tgan Rossiya musulmonlari s'yezdida faol ishtirok etdi. Shu yili u "Rossiya musulmonlari ittifoqi" tashkilotining rahbarlaridan biri sifatida saylandi. Uning siyosiy faoliyati Rossiya hukumatining e'tiborini tortdi va u bir necha bor senzura va ta'qibga uchradi, ammo o'z ishini davom ettirishdan to'xtamadi.

1914-yil 9-sentabrda so'nggi soatlari yaqinlashib qolganligi sezgan I.Gaspirinskiy o'g'il-qizlari va kuyovlarini chaqirib: "Men kechadan boshlab o'zimni yomon his etmakdaman. Bu holatning nihoyasi shu kunlarda ma'lum bo'ladi. Dunyoga kelgach bir kuni hammamiz, albatta, vafot etamiz... Mening so'zlarimdan g'am-g'ussaga tushmang... Bu dunyoda tug'ilish tabiiy bo'lganidek, o'lish ham tabiiydir. Peshonaga yozilganini ko'ramiz. Men sizlarga o'z tavsiyamni aytaman..." – deya ularga quyidagi so'zlarni aytadi. "Tarjimon" bo'linmaydi, shoyad hech qachon bo'linib ketmasa. Farzandlarim o'sha joyda ishlashsin va tushgan foydadan bahramand bo'lib umr guzaronlik qilishsin. Umid qilamanki, o'g'illarim "Tarjimon"ning so'nishiga aslo yo'l qo'ymayajaklar"[15] – deya xitob qilgan.

Oradan ko'p vaqt o'tmay Ismoilbek Gaspirinskiy 1914-yil 11-sentabrda Boqchasaroyda vafot etdi, ammo uning merosi turk dunyosida chuqur iz qoldirdi. Uning g'oyalari keyinchalik Turkiyada Mustafa Kamol Otaturk islohotlariga, Qrimda milliy uyg'onish harakatlariga va O'rta Osiyoda jadidchilikning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi.

I.Gaspirinskiy vafot etgan yili Turkistonda "Sadoyi Turkiston" va "Sadoyi Farg'ona" gazetaları nashr etila boshladi. I.Gaspirinskiyning turkistonlik do'stlari va shogirdlari "Tarjimon" gazetasining so'nishiga shu tariqa imkon bermadilar.

I.Gaspirinskiyning ma'rifatparvarlik g'oyalari va orzulari Mahmudxo'ja Behbudiy, Abulla Qodiriy, Hamza, Fitrat, Cho'lpon va Munavvarqori Abdurashidxonov va boshqa o'zbek jadidlari asarlari orqali butun Turkiston bo'ylab yoyilgan.

XULOSA

“Tarjimon” gazetasi va Ismoil Gaspirinskiy shaxsiyati turkiy xalqlarning XIX asr oxiri va XX asr boshidagi ma’rifiy, madaniy va milliy uygʻonish jarayonida muhim rol oʻynadi. Gazetaning keng tarqalishi va uning ilovalari Gaspirinskiyning jamiyatning barcha qatlamlarini zamonaviylashuvga jalb qilish strategiyasini koʻrsatadi. Gaspirinskiy esa oʻzining pedagogik, noshirlik va siyosiy faoliyati bilan turk-islom dunyosining rivojlanishiga katta hissa qoʻshdi. Uning islohotlari va gʻoyalari bugungi kunda ham tadqiqotchilar tomonidan oʻrganilib, turkiy xalqlar tarixidagi muhim bosqich sifatida eʼtirof etilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. - Т.: Маънавият, 2002. -Б. 165.
2. Жамолова Д. Туркистон жадиidlарининг татар, турк, афғон ва озар тараққийпарварлари билан алоқалари тарихига оид // Фанлар академияси Тарих институти ҳузуридаги Ўзбекистон тарихи журнали. 3/2022. 24-53. – Б.25; Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. - Т.: Маънавият, 2002. -Б.15;
3. Каримов Н. Исмоил Гаспиринский ва Туркистон . - Т.: Шарқ, 2005. - Б.15.
4. A.Vrevskiy – 1889-1898-yillardagi Turkiston general-gubernatori
5. N.Ostroumov (1846-1930) – 1877-yili Turkiston oʻlkasi xalq oʻqishxonalari nazoratchisi, 1879-yildan boshlab oʻqituvchilar seminariyasi, 1883-yildan Toshkent erkaklar gimnaziyasi direktori.
6. V.Nalivkin (1852-1918) – tarixchi, tilshunosva oʻqituvchi. 1873-1875-yillarda Qoʻqon va Xiva xonliklariga qarshi uyushtirilgan qoʻzgʻolon ishtirokchisi.
7. Жамолова Д. Туркистон жадиidlарининг татар, турк, афғон ва озар тараққийпарварлари билан алоқалари тарихига оид // Фанлар академияси Тарих институти ҳузуридаги Ўзбекистон тарихи журнали. 3/2022. 24-53. – Б.26
8. Жамолова Д. Туркистон жадиidlарининг татар, турк, афғон ва озар тараққийпарварлари билан алоқалари тарихига оид // Фанлар академияси Тарих институти ҳузуридаги Ўзбекистон тарихи журнали. 3/2022. 24-53. – Б.26
9. Исоқбоев А.А. Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири - XX аср бошлари): Тарих фан. номз. ... дисс. - Т., 2008. – Б. 38.; Долимов У. Туркистонда жадиd мактаблари. – Т.: Университет, 2006. – Б. 33, 35.
10. Axbori doxiliya. Samarqand // Tarjimon, 1893-yil 6-avgust
11. Majid Gʻanizoda. Oq guldastasi yoki adabiyot jadida xodimalari // Tarjimon, 1906-yil 17-fevral.; Исоқбоев А.А. Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири - XX аср бошлари): Тарих фан. номз. ... дисс. - Т., 2008. – Б. 38.; Долимов У. Туркистонда жадиd мактаблари. – Т.: Университет, 2006. – Б. 33, 35.

12. Buxoroda faoliyat olib borgan tatar muallimi. XX asr boshlarida o'z uyida yangi usul maktabi ochgan hamda buxorolik va tatar bolalarga usuli savtiya asosida ta'lim bergan.
13. Исоқбоев А.А. Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири - XX аср бошлари): Тарих фан. номз. ... дисс. - Т., 2008. – Б.38; Жамолова Д. Туркистон жадиidlарининг татар, турк, афғон ва озар тараққийпарварлари билан алоқалари тарихига оид // Фанлар академияси Тарих институти ҳузуридаги Ўзбекистон тарихи журнали. 3/2022. 24-53. – Б.28
14. Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. - Т.: Маънавият, 2002. -Б.187.; <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/milliy-uygonish/begali-qosimov-ismoilbek-gasprinskiy-1851-1914/?lng=lat>
15. Каримов Н. Исмоил Гаспиринский ва Туркистон . - Т.: Шарқ, 2005. - Б.23.

АНАЛИЗ ТЕХНИКО-ТАКТИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ ФУТБОЛИСТОК УЗБЕКИСТАНА

Юсупов Нодир Махмудович

Кафедра теории и методики футбола

Узбекский государственный университет физической культуры и спорта

E-mail: khamidjonovabdunazar@gmail.com

Аннотация В работе изучены показатели объема и эффективности технико-тактических действий футболисток высокой квалификации. Получены новые данные о надежности выполнения игровых приемов, а именно разновидностях передач мяча, способствующих повышению эффективности атакующих действий футболисток; количественные величины, характеризующие игру в обороне и в атаке. Полученные фактические данные могут быть использованы тренерами и специалистами в их практической работе.

Ключевые слова Контроль соревновательной деятельности, футболистки высокой квалификации.

ANALYSIS OF THE TECHNICAL AND TACTICAL ACTIONS OF UZBEKISTAN FEMALE FOOTBALL PLAYERS

Abstract: This paper examines the volume and effectiveness of technical and tactical actions performed by elite female football players. New data is obtained on the reliability of game techniques, specifically the types of passes that contribute to the effectiveness of female football players' attacking actions, as well as quantitative parameters characterizing defensive and offensive play. The obtained factual data can be used by coaches and specialists in their practical work.

Keywords: Competitive performance monitoring, elite female football players.

O'ZBEKISTONLIK AYOL FUTBOLCHILARNING TEXNIK-TAKTIK HARAKATLARI TAHLILI.

Annotatsiya: Ishda yuqori malakali futbolchilarning texnik-taktik harakatlari hajmi va samaradorligi ko'rsatkichlari o'rganildi. O'yin texnikasini amalga oshirishning ishonchliligi, ya'ni futbolchilarning hujum harakatlarining samaradorligini oshirishga yordam beradigan to'p uzatmalarining turlari to'g'risida yangi ma'lumotlar olindi; mudofaa va hujumda o'yinni tavsiflovchi miqdoriy qiymatlar. Olingan dalillardan murabbiylar va mutaxassislar o'zlarining amaliy ishlarida foydalanishlari mumkin.

Kalit so'zlar: Raqobat faoliyatini nazorat qilish, yuqori malakali futbolchilar.

ВВЕДЕНИЕ

Характерной особенностью узбекского женского футбола в последние десятилетия является отсутствие значимых спортивных достижений

национальной сборной и клубных команд на международной арене. Одной из причин такого положения специалисты считают отсутствие ярких хорошо технически и тактически подготовленных молодых футболисток, что косвенно отражает уровень подготовки спортивного резерва в отечественном женском футболе.

На современном этапе спортивных достижений в футболе весьма затруднительно определить, какой из видов подготовки является наиболее значимым для достижения высоких спортивных результатов. По мнению некоторых специалистов одним из решающих факторов успешности выступления команды являлся высокий уровень специальной физической подготовленности спортсменок [1,3,5]. Согласно исследованиям [2,4] решающим фактором результативности в футболе является уровень технико-тактической подготовленности.

Поэтому оптимизация процесса многолетней спортивной подготовки и совершенствование различных показателей соревновательной деятельности футболисток имеет важное значение. В этом плане, особое значение приобретают исследования, в которых анализируются и обобщаются различные показатели соревновательной деятельности футболисток, на основании которых, планируется учебно-тренировочный процесс.

Возросший уровень интенсификации игры, который проявляется в увеличении количества единоборств, когда многие игровые эпизоды проходят в жесткой силовой борьбе, анализ объемов высокоскоростных двигательных передвижений свидетельствует о том, что женский футбол все больше приближается к уровню мужского.

Последние чемпионаты мира, Европы и Азии показали, что конкуренция среди сборных женских команд на мировом уровне обуславливает всестороннее изучение, глубокий анализ и разработки практических рекомендаций по системе подготовки футболисток, отвечающих современным требованиям.

Отмечаемое в последние 10-15 лет отставание отечественных футболисток от ведущих зарубежных по игровым показателям продолжает оставаться устойчивой тенденцией, поэтому все большее значение приобретает

совершенствование уровня технико-тактической подготовленности, как одного из компонентов лимитирующих конкурентоспособность отечественных спортсменов на международной арене. Поэтому изучение эффективности технико-тактических действий (ТТД) футболисток высокой квалификации, на наш взгляд, является актуальной проблемой, и ее решение вызвано практической необходимостью.

Цель - анализ эффективности технико-тактических действий футболисток высокой квалификации.

МЕТОДЫ И ОРГАНИЗАЦИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Для изучения эффективности ТТД футболисток высокой квалификации использовались педагогические наблюдения, которые предоставлялись аналитической системой «Wyscout» (Италия-США). Фиксировали объем и интенсивность более 30 игровых показателей. Анализ ТТД проводили в матчах группового этапа Кубка AFC U-20 среди женщин в период с 3.03 по 9.03.2024г. В группе со сборной Узбекистана были команды Тайпей, Австралии и Республики Корея.

ОБСУЖДЕНИЕ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

Одним из информативных показателей ТТД являются количество и точность “передач мяча”, и среди всех видов передач мы выделяли «передачи мяча на ход», в так называемую выгодную позицию, когда игрок, получив мяч от партнера, продолжает движение в сторону ворот соперника. Объем таких передач, выполненных на половине поля соперника, является информативным показателем ТТД футболисток.

Рассмотрим показатели ТТД, выполненные футболистками сборной Узбекистана U-20 на Кубке АФК 2024г (табл. 1).

Таблица 1.

**Показатели объема и эффективности ТТД футболисток сборной
Узбекистана U-20 на Кубке АФК 2024г (n=3).**

		Сборные команды

№	Показатели ТТД	Тайпей, 0:2		Австралия, 0:2		Респуб. Корея, 0:13	
		Σ ТТД	% точных	Σ ТТД	% точных	Σ ТТД	% точных
1	Передачи мяча всего	362	75	565	80	572	77
		231	68	254	66	188	57
	Передачи вперед на ход	75	66	80	78	78	69
		57	42	62	40	54	31
	Передачи в последнюю треть	47	51	83	72	75	61
		29	34	25	56	33	42
	Передачи в штрафную	25	52	32	41	35	71
		14	43	5	40	4	25
	Передачи в разрез	12	42	11	27	21	47
		2	0	0	0	2	0
2	Единоборства внизу	219	59	264	62	276	67
		219	41	264	38	276	33
	Единоборства в верху	31	35	26	54	34	62
		31	58	26	46	34	38
3	Подборы мяча	75	52	108	72	92	66
		75	48	108	28	92	34
4	Атаки доведенные до штрафной	53	37	77	60	84	58
		17	21	15	7	12	20
5	Обводка	22	59	58	53	67	62
		11	36	18	39	15	27
5	Удары по воротам	14	43	27	61	29	45
		4	25	1	0	3	20
	Удары из штрафной	8	62	15	33	17	55
		2	0	0	0	1	0

Удары из-за	6	33	12	28	12	33
штрафной	2	25	1	0	2	0

Примечание: в числителе показаны ТТД соперника, в знаменателе сборной Узбекистана.

Анализ объема и эффективности ТТД выполнен на малой, для статистики, выборке – всего 3 матча международного уровня, но по полученным показателям можно сделать некоторые выводы. Для оценки ТТД рассчитывался коэффициент эффективности (КЭ) – отношение точно выполненных приемов к их общему количеству.

Как отмечалось выше главным техническим приемом в футболе является передача мяча, и от того, насколько точно и целесообразно они выполняются зависит эффективность игры команды. Мы не анализировали объем передач, выполненных поперек и назад, а рассматривали только те передачи, после которых создается возможность забить мяч в ворота соперника.

Видно, что в матчах группового турнира объем и эффективность передач, выполненных футболистками сборной Узбекистана, имели широкую вариативность. Так, наименьший объем передач футболистки Узбекистана выполнили в игре с командой Республики Корея - 188, при КЭ - 57%. Соперницы выполнили в этой игре 572 передачи, при КЭ - 77%. Это говорит о полном игровом преимуществе футболисток Республики Корея. В матче со сборной Австралии наблюдалась такая же тенденция. Объем передач у команды соперника был почти в 2 раза больше – 565 у Австралии, при КЭ - 80% и 254, при КЭ - 66% у сборной Узбекистана. В матче со сборной Тайпей футболистки сборной Узбекистана выполнили 231 передачу, при КЭ - 68%. Команда соперника выполнила 362 передач, при КЭ - 75%.

Известно, что общий объем передач в матче не влияет на ее результат. По нему можно говорить лишь о том, кто больше контролировал игру. В среднем у ведущих команд 1% владений приводит к голу, 10% — к ударам в створ, 20% — к удару по воротам вообще, и 40% — к потере мяча в финальной трети. Положительной характеристикой когда команда большее время владеет мячом, является тот факт, что противник не может в это время забить гол.

Одним из показателей атакующих действий являются передачи «вперед на ход», то есть передач, которые позволяют обыгрывать соперника без борьбы и уходить в свободные зоны. У футболисток Узбекистана в матчах группового этапа объемы таких передач были следующими: с командой Тайпей 57 передач, при КЭ - 42%, у соперниц количество передач было равно 75, при КЭ - 66%; с Австралией - 62, при КЭ - 40%, соперницы выполнили 80, при КЭ - 78%; с Республикой Корея – 54, при КЭ - 31%, команда соперника – 78, при КЭ - 69%.

Анализ объема передачи «в последнюю треть» показал, что у футболисток сборной Узбекистана в матче с командой Тайпей он был равен 29, при КЭ - 34%; у команды соперника объем составил 47, а КЭ - 51%. В матче с Австралией объем составил 25 передач, при КЭ – 56%; соперницы выполнили 83, при КЭ – 72%. В игре с командой Республики Корея объем передач был равен 33, при КЭ – 42%; у соперника объем составил 75, при КЭ – 61%. Полученные данные говорят, что футболистки сборной Узбекистана значительно уступали командам соперников, как по объему, так и по эффективности передач «в последнюю треть».

Анализ «передач в штрафную площадь» за спину защитникам, определяющих скорость игры и после которых, согласно статистике, забивается наибольшее количество голов, показал следующее соотношение объема и КЭ у команды сборной Узбекистана. Наименьший объем был отмечен в матче со сборной Республики Корея – 4, при КЭ – 25%. У футболисток команды соперника объем составил 35, при КЭ – 71%. В матче со сборной Австралией объем составил – 5, при КЭ – 40%. У команды соперника объем был равен – 32, при КЭ – 41%. В игре со сборной Тайпей было выполнено 14 передач, при КЭ – 43%; объем передач у соперниц составил 25, при КЭ – 52%. Эти данные говорят о том, что футболистки сборной Узбекистана очень мало выполняли передач в штрафную площадь соперника, что в целом, характеризовала низкую результативность атакующих действий команды.

Отдельно следует проанализировать объем и эффективность «передач в разрез», которые позволяют «отрезать» максимальное количество игроков соперника и создать голевую ситуацию у ворот соперника. Таких передач футболистки сборной Узбекистана в матчах группового отборочного турнира

выполнили всего 4, при КЭ – 0%. В матче со сборными командами Тайпей и Республики Корея было выполнено всего по 2 передачи.

Эффективность и надежность выполнения ТТД команды характеризует и такой показатель, как «единоборства за мяч» на земле и в воздухе. Анализ этого игрового компонента показал, что футболистки сборной Узбекистана, в среднем, вступали в «отбор мяча» на земле 253 раза, при этом КЭ составил 37,3%. Этот факт говорит о том, что каждое третье единоборство ими было проиграно. У команд соперника КЭ был намного выше: у сборной Тайпей – 59%, у сборной Австралии – 62%; у сборной Республики Корея – 67%.

Когда игроки команды способны овладеть мячом на трети поля соперника, вероятность довести свою атаку до удара составляет 65%. Отбор мяча в центре поля уже снижает вероятность удара до 25%. Если же мяч отобран на своей трети, то вероятность удара снижается до 10%.

Аналогичная тенденция невысокой эффективности наблюдалась при выполнении «единоборств за мяч в воздухе». В среднем футболистки сборной Узбекистана вступали в борьбу 30,3 раза, при КЭ – 47,3%. Этот же показатель у команд соперника был несколько выше: у сборной Республики Корея - 62%; Австралии – 54%. Только у команды Тайпей КЭ был ниже, чем у сборной Узбекистана и составил 35%.

Умение футболисток вести эффективно единоборства за мяч на земле и в воздухе зависит от нескольких факторов: уровня специальной физической, технико- тактической и психологической подготовленности. Совершенствование именно этих сторон подготовки позволит футболисткам Узбекистана повысить эффективность игры при отборе мяча.

Следующей характеристикой умения вести эффективно единоборства является «обводка» соперника. Способность обыграть хотя бы двух игроков позволяет разрушить всю систему обороны соперника. Футболистки сборной Узбекистана в среднем выполняли 14,6 «обводок» за матч, при КЭ - 34%. Соперники были в этом компоненте более активными: сборная Тайпей выполнила в матче против команды Узбекистана 22 обводки, при КЭ - 59%;

сборная Австралии – 58, при КЭ – 53% и сборная Республики Корея – 67, при КЭ – 62%.

Анализ такого показателя, как «подбор» мяча, характеризующий правильный выбор позиции игроком показал, что в среднем у футболисток Узбекистана объем их составил 91,6, при КЭ – 36,6%. У команд соперника этот показатель был следующим: у сборной Тайпей – 75, при КЭ – 52%; у Австралии – 108, при КЭ – 72% и у Республики Корея – 92, при КЭ – 66%. Игроки команды соперника чаще были первыми и выигрывали «подбор» мяча.

«Подбор» мяча игрок может выиграть только за счет правильно выбранной позиции, что в свою очередь, позволяет команде вернуть владение и начать атаку без дополнительных усилий в плане борьбы и это существенно ускоряет игру.

Одним из показателей атакующих действий команды являются «атаки доведенные до штрафной» соперника. Футболистки сборной Узбекистана в среднем выполняли 14,6 атак, при КЭ – 16%. Соперники выполнили следующее количество атак: сборная Тайпей – 53, при КЭ – 37%; Австралии – 77, при КЭ – 60%; Республика Корея – 84, при КЭ – 58%.

Главными характеристиками атакующих действий команды являются удары по воротам и забитые голы. Футболистки сборной Узбекистана нанесли всего 8 ударов по воротам, при КЭ – 10%, из них: из пределов штрафной – 3, КЭ – 0%; из-за штрафной – 5, при КЭ – 20%. Реализованных ударов не было.

Соперники произвели 70 ударов, при КЭ – 49,6%, реализовано 17. Из их них: из штрафной – 40, при КЭ – 50% и из-за штрафной – 30, при КЭ – 50%.

Полученные данные говорят о том, что оборона сборной Узбекистана действовала не всегда эффективно.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ.

Анализ эффективности технико-тактических действий футболисток высокой квалификации показал, что уровень технико-тактической подготовки футболисток сборной не отвечает современным требованиям. По основным игровым показателям футболистки Узбекистана значительно отстают от зарубежных спортсменок, прежде всего в надежности выполнения игровых приемов в условиях силового давления со стороны соперника, когда игровые

приемы необходимо выполнять при дефиците пространства и времени на принятие решения; в уровне специальной физической подготовленности и, как следствие, в интенсивности двигательных перемещений в процессе матча; в большом количестве неточных технико-тактических действий, вызванных нарастающим в процессе игры утомлением и снижением концентрации внимания и т.д.

Сборная команда Узбекистана еще не может оказать достойной конкуренции командам, входящим в Азиатскую футбольную конфедерацию.

Недостаточно высокий уровень спортивного мастерства у абсолютного большинства футболисток во многом обусловлен несколькими факторами: отсутствие Программы многолетней подготовки футболисток; низким уровнем развития инфраструктуры (детско-юношеские школы, спортивные учебно-тренировочные базы и стадионы); нехваткой высококвалифицированных тренерских кадров и инвентаря.

Необходимо пересмотреть систему подготовки в женском футболе не только на уровне спортсменок высокой квалификации, но и в детско-юношеском футболе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лю Ци. Физическая подготовка футболисток высшей квалификации в подготовительном периоде на основе использования статодинамических силовых упражнений и интервального метода тренировки. Автореф. дис.канд. ...пед.наук. М., 2016. – 22 с.
2. Суворов В.В. Особенности соревновательной деятельности женских и мужских футбольных команд высокой квалификации /В.В. Суворов, Л.А. Якимова // Физическая культура, спорт – наука и практика. – 2017. № 3. С. 31 – 35.
3. Тропникова, Д. В. Повышение выносливости футболисток высокой квалификации в годичном цикле тренировки / Д. В. Тропникова // Мир спорта. – 2015. – № 1. – С. 90–92.
4. Черепанов П.П. Теория и практика в подготовке команды мастеров методическая разработка. Казань, 2012. - 252 с.
5. Юсупов Н. М. Педагогические основы и методика совершенствования скоростно-силовой подготовки футболисток высокой квалификации. Автореф. дис.канд. ...пед.наук. Ташкент. 2012. – 26с.

YAPONIYA MILLIY KONTENTIGA ASOSLANGAN BILIMLAR YORDAMIDA TALABALARNI MANTIQIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH

Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Email: abdurasulmirzaakbarov@gmail.com

Mansuraliyeva Dilrabo Abbosjon qizi

Namangan davlat pedagogika instituti talabasi

Email: dilrabomansuraliyeva749@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada matematika darslari orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish masalasi yoritilgan bo'lib, shuningdek mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlardan biri bo'lgan Yapon boshqotirmasi "Futoshiki" ko'rib chiqilgan. Tadqiqot jarayonida zamonaviy yondashuvlar hamda pedagogik tavsiyalar asosida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Matematika, mantiqiy fikrlash, tahliliy tafakkur, Futoshiki boshqotirmasi, matritsa, mantiqiy ketma-ketlik, muammoli savollar.

DEVELOPING STUDENTS' LOGICAL THINKING WITH THE HELP OF EDUCATION BASED ON JAPANESE NATIONAL CONTENT

Abstract: This article discusses the issue of developing logical thinking skills in students through mathematics lessons, and also examines the Japanese puzzle "Futoshiki", which is one of the tasks that serves to develop logical thinking. The research process was based on modern approaches and pedagogical recommendations.

Keywords: Mathematics, logical thinking, analytical thinking, Futoshiki puzzle, matrix, logical sequence, problem questions.

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ С ПОМОЩЬЮ ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ЯПОНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ

Аннотация: В данной статье рассматривается проблема развития логического мышления учащихся на уроках математики, а также рассматривается японская головоломка «Футошики», которая является одним из заданий, способствующих развитию логического мышления. В основу исследования легли современные подходы и педагогические рекомендации.

Ключевые слова: Математика, логическое мышление, аналитическое мышление, головоломка Футошики, матрица, логическая последовательность, проблемные вопросы.

KIRISH

Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi

bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan[1]. Bugungi kunda ta'lim jarayonining asosiy maqsadlaridan biri bu-o'quvchilarda mustaqil va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishdir. Ayniqsa, matematika fani bu borada eng muhim vosita hisoblanadi. Chunki matematik topshiriqlar tahlil qilish, solishtirish, umumlashtirish, xulosa chiqarish kabi aqliy jarayonlarni faollashtiradi. Ma'lumki, mantiqiy fikrlash faqat fan bilimlarini o'zlashtirish emas, balki hayotiy muammolarga yechim topishda ham zarur. Shu sababli matematik ta'limda bu ko'nikmalarni shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali yo'llari va usullari yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'rta Osiyoda ham falsafa va mantiq mustaqil fan sifatida taraqqiy etdi. Bunda Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Umar Xayyom, Alisher Navoiy, Bedil kabi buyuk mutafakkirlarning xizmati katta bo'ldi. Farobiy o'zining „Mantiqqa kirish“, „Ilmlarning kelib chiqishi va tasnifi“ asarlarida mantiq masalalariga ilmiy bilish metodlari deb qaragan. Forobiy fikricha, mantiq insonlarni bilish jarayonidagi turli xato va adashishlardan saqlaydi. Forobiy tushuncha, hukm va ularning turlari, xulosa chiqarish, sillogizm va uning figuralari, moduslarini tahlil qildi. Sillogizm va isbotlash usuli eng to'g'ri, haqiqatga olib keluvchi usul deb hisobladi. Ibn Sinoning „Kitob ashshifo“, „Kitob annajot“, „Donishnoma“ asarlarida mantiqga doir fikrlari bayon etilgan. „mantiq bilingan (bilimlar) yordamida bilinmaganlarni qanday qilib aniqlashni ko'rsatadigan, haqiqat va haqiqatsifat bilim va yolg'on nima ekanligini hamda ular qanday turlarga ega ekanligini aniqlab beradigan ilmdir“, degan edi Ibn Sino. U mantiq ilmini barcha ilmlarning muqaddimasi, ularni egallashning zarur sharti sifatida talqin etdi. Aristotelning mantiqga oid ta'limoti Forobiy, Ibn Sino, Ibn Rushdlarning mantiq ga oid asarlari orqali Yevropaga kirib keldi. O'rta asr

Yevropasida mantiq masalalari, asosan, umumiy va yakka tushunchalarning o'zaro munosabati doirasida o'rganildi. Yangi davrda R. Dekart, F. Bekon, T. Gobbs, V. Leybnits va boshqa mantiq ilmi turli yo'nalishlarining yaratilishiga asos soldilar. 18 — 19-asrlar falsafiy fikrida I. Kant va V. F. Hegel yaratgan mantiqiy tizimlar muhim o'rin tutadi. Hegel fikricha, falsafa mantiq shaklida mavjud, uning o'rganish ob'yektini tafakkur tashkil etadi. Mantiqning asosiy vazifasi haqiqatni aniqlash, unga erishish yo'llarini o'rganishdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mantiqiy fikrlash— bu shunchaki fikrlash qobiliyatigina emas, balki insonning axborotni tahlil qilish, sabab-oqibat bog'liqliklarini aniqlash, izchil va to'g'ri mulohaza yuritish, asosli xulosalar chiqarish hamda oldiga qo'yilgan masala yoki muommaga to'g'ri yechim topish demakdir. Mantiqiy fikrlashni shakllantirish esa o'quvchilarda muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilishga hamda fikrini asoslashga yordam beradi. Psixologik nuqtai nazardan, bu qobiliyat 10–16 yosh oralig'ida faol shakllanadi. Shunday ekan, aynan umumiy o'rta ta'lim maktablarida matematika fanini o'qitish orqali ushbu ko'nikmalarni rivojlantirib borish nihoyatda muhimdir. Mantiqiy fikrlashni rivojlantirish usullari turlichadir. Masalan, mantiqiy o'yinlar, topishmoqlar, muammoli savollar, mantiqiy ketma-ketliklar ya'ni qonuniyatni aniqlash kabi, hamda masalalar, boshqotirmalarni yechish va bajarish, shaxmat o'ynash, tanqidiy fikrlashni o'rganish, munozara va bahslarda ishtirok etish, fikrlash jarayonini tasavvur qilish va boshqalar orqali o'quvchilarda mantiqiy fikrlashni shakllantirib borish mumkin bo'ladi.

Buning uchun yuqorida keltirilgan usullarni o'quvchilarning yoshidan kelib chiqqan holda, bosqichma-bosqich qo'llab borish kerak. Aks holda ular turli qiyinchiliklarga duch kelgani bois, ularning fanga bo'lgan qiziqishlari ham so'nishi mumkin. Dastlab o'quvchilarga:

4, 9, 16, 25, 36, ...

2, 5, 10, 17, 26, ...

2, 3, 5, 8, 13, 21, 34 ...

kabi ketma-ketliklarni yoki

1) Dunyo bo'ylab sayohatdan qaytib kelgan Nasriddin afandi "Dashtiston" deb atalmish mamlakat chegarasini 13 marta kesib o'tganligini gapirib berdi. Siz bunga ishonasizmi[2]?

2) Dilshod, Baxrom, Mo'ydin va Sobir sport zali oldida uchrashishga kelishdi. Agar Sobir Dilshoddan oldin kelgan bo'lib, lekin birinchi bo'lib kelmagan bo'lsa, Baxrom esa eng keyin kelgan bo'lsa, bolalar uchrashish joyiga qanday ketma-ketlikda kelganligini aniqlang[3].

Singari mushohadali masalalarni berish ularning mantiqiy fikrlashlarini rivojlantirishga zamin yaratadi.

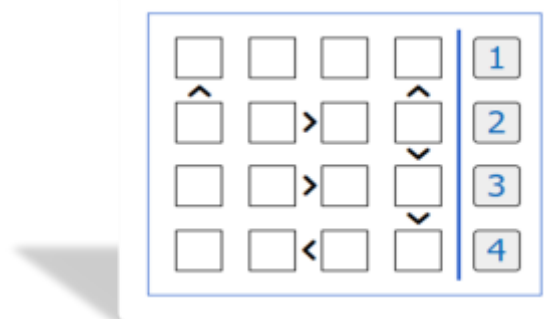
Keling endi, matematika darslarida qo'llasa bo'ladigan Futoshiki boshqotirmasini ko'rib chiqamiz.

Yapon boshqotirmalaridan biri bo'lgan "Futoshiki" boshqotirmasi. Futoshiki boshqotirmasi barcha yoshdagi o'quvchilar uchun xos bo'lib, o'quvchilarning aqliy rivojlanishini belgilovchi mashqlar to'plamidan iboratdir. Ushbu boshqotirma o'quvchilarda mantiqiy fikrlash va ularni tasavvurini rivojlantirishda ko'maklashadi. Bu kabi boshqotirmalarni ishlash orqali o'quvchilarni nafaqat matematika faniga bo'lgan qiziqishi oshadi, balki mantiqiy fikrlashga undovchi mantiqiy masalalarni yechishga bo'lgan qiziqishlari ham ortadi va Futoshiki boshqotirmasi inson aql-zakovatini sinovdan o'tkazadi, fikrlash doirasini kengaytirishga xizmat qiladi.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Futoshiki-bu mantiqiy sonli boshqotirma bo'lib, Yaponiyada paydo bo'lgan. Uning nomi "notenglik" degan ma'noni anglatadi(yapon tilida "futo"-katta, "shiki"- tenglik). Bu boshqotirma Sudokuga o'xshash, lekin unda "<", yoki ">" belgilari bo'ladi[4]. Futoshiki turli o'lchamli bo'lishi mumkin(4x4, 5x5, 6x6 vahokazo). Bu o'yin bir nechta matritsalaridan (kvadratlar) iborat bo'lib, bo'sh maydonchalarni to'ldirish bilan boshlanadi. Bo'sh maydonchalarni to'ldirishda faqatgina berilgan sonlardan foydalaniladi. Shuningdek, har bir satr va har bir ustun bo'yicha barcha sonlar faqat 1martadan qo'llaniladi. Sonlarni maydonchalarga joylashtirishda, maydonchalar orasidagi kichik(<), katta(>) kabi belgilarni inobatga olgan holda joylashtirish kerak kerak bo'ladi[6].

Quyidagi misolni ko'rib chiqaylik: Futoshiki, 4x4 o'lchamli.

Ushbu boshqotirmani yechishda, avvalo, katta kichik belgilariga e'tibor qaratsak:

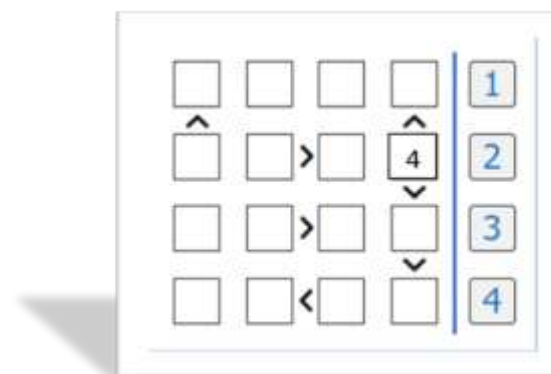
1-ustun 1-satrdagi katakdagi sonimiz, 1-ustun 2-satrdagi katakdagimizdan kichikligi

2-ustun 2-satrdagi katakdagi sonimiz, 3-ustun 2-satrdagi katakdagimizdan kattaligi
2-ustun 3-satrdagi katakdagi sonimiz, 3-ustun 3-satrdagi katakdagimizdan kattaligi
2-ustun 4-satrdagi katakdagi sonimiz, 3-ustun 4-satrdagi katakdagimizdan kichikligi

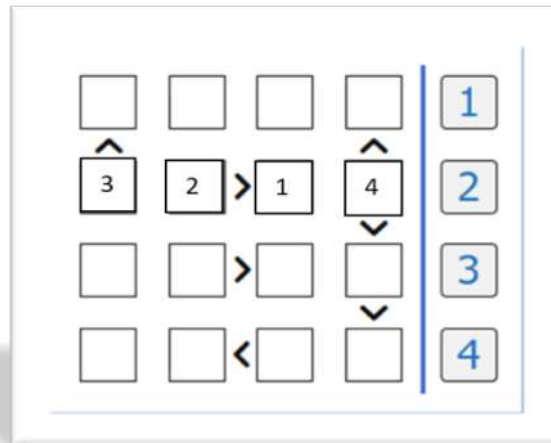
4-ustun 1-satrdagi katakdagi sonimiz, 4-ustun 2-satrdagi katakdagimizdan kichikligi

4-ustun 2-satrdagi katakdagi sonimiz, 4-ustun 3-satrdagi katakdagimizdan kattaligi
4-ustun 3-satrdagi katakdagi sonimiz, 4-ustun 4-satrdagi katakdagimizdan kattaligi
berilgan[5].

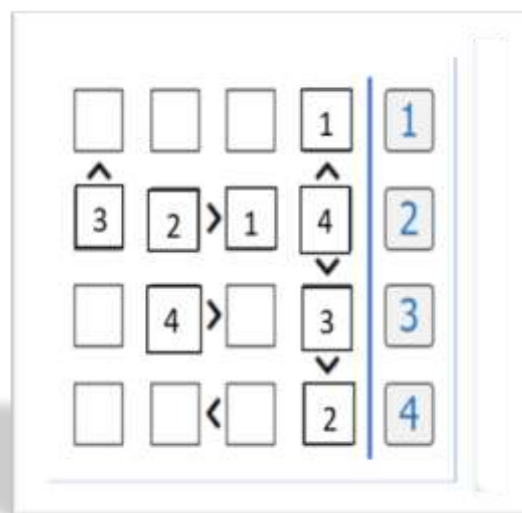
4-ustunda katta va kichik belgilar berilganligi bois, sonlarni joylashtirishni shu ustundan boshlaymiz. 4-ustun 2-satrdagi katagimizning yuqori va pastki qismidagi belgilardan kelib chiqib ushbu katakka 4 raqamini kiritamiz. Shunda 4-ustundagi qolgan katakdagi raqamlarni joylashimiz aniqroq bo'ladi.

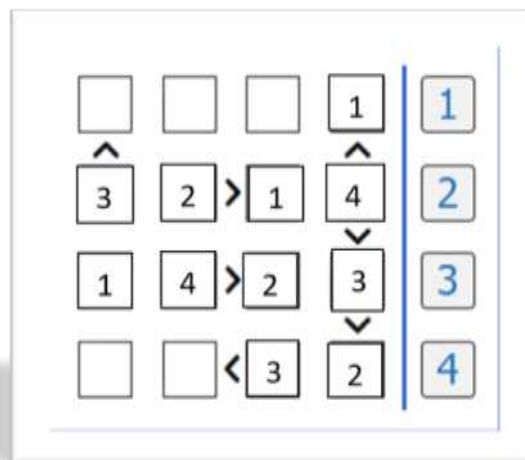
Katta, kichik belgilardan foydalangan holda 1-ustun 2-satrdagi katagimizga 1 va 4 sonini joylay olmaymiz, shunig uchun u katagimizga 3 sonini joylaymiz. 2-ustun 2-satrdagi va 3-ustun 2-satrdagi katagimizga 2, 1 raqamlari qoladi, shunda ular orasidagi katta belgidan foydalanib, 2-ustun 2-satrga 2 sonini, 3-ustun 2-satrdagi katakka 1 sonini joylaymiz.

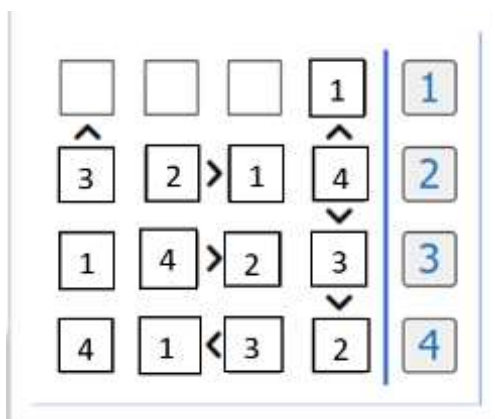
Endi, 4-ustun 1-satrdagi katakka kichik belgisidan foydalanib 1 sonini, 4-ustun 3-satrdagi va 4-ustun 4-satrdagi kichik belgilaridan kelib chiqib, ushbu kataklarga 3 va 2 sonini joylaymiz. Shunda 2-ustun 3-satrdagi katagimizga 1, 2, 3 sonlarini joylay olmasligimizdan ushbu katakdagi sonimiz 4 ekanligi ma'lum bo'ladi.

3-ustun 3-satrdagi katagimizga 1 sonini qo'ya olmaymiz, shuning uchun 2 sonini joylaymiz. Bundan ko'rinadiki 1-ustun 3-satrdagi sonimiz 1 ekanligi. 3-ustun 4-satrdagi katagimizga 1, 2 sonini joylay olmaganimiz uchun 3 sonini joylaymiz.

2-ustun 4-satrdagi katagimizga ham 2, 3, 4 sonlarini joylay olmaymiz, shuning uchun 1 sonini kiritamiz. Bundan ko'rinadiki 1-ustun 4-satrdagi katakdagi sonimiz 4 ekanligi.

Jadvaldan ko'rinadiki, 1-ustun 1-satrdagi katakdagi sonimiz 2 ekanligi, 2-ustun 1-satrdagi sonimiz 3 ekanligi va 3-ustun 1-satrdagi sonimiz 4 ekanligi ma'lum bo'ladi, hamda quyidagi natijaga erishamiz:

Yechimni to'g'riligini tekshirish uchun har bir satrdagi va ustundagi raqamlarni 1 martadan ishtirok etganini hamda joylashtirgan sonlarimiz katta, kichik belgilarga mos ravishda joylanganligini ko'zdan kechirish kifoyadir.

Futoshiki boshqotirmalari o'quvchilar fikr mulohazalarini rivojlantirish, muammolarni yechish va matematik tushunchalarni o'rganishida yordam beradi[7]. O'quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ularda e'tibor, sabr, tahlil qilish, izchillik kabi psixologik-ruhiy jarayonlarni kuchaytiradi. Shuningdek, O'quv jarayonida bu boshqotirmaning interfaol metod sifatida qo'llash orqali darsni yanada qiziqarli va mazmunli qilish mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Futoshiki boshqotirmasi nafaqat oddiy o'yin, balki aqliy mehnat vositasi, o'z-o'zini sinovdan o'tkazish usuli va mustaqil fikrlashni shakllantiruvchi vosita hisoblanadi. U insonni izchil tahlil qilish, xulosa chiqarish, sabr va to'g'ri strategik fikrlashga o'rgatadi. Fikr yuritish, solishtirish, ehtimolni baholash, taxmin qilish kabi faol aqliy jarayonlar bu boshqotirma orqali muntazam faollashtiriladi. Futoshiki boshqotirmasi har bir yechimga erishishda o'zida chuqur mantiqni, aniqlikni, qat'iyatni talab qiladi. Shu bois uni dars jarayonlarida, to'garak mashg'ulotlarida va mustaqil mashqlar shaklida keng qo'llash tavsiya etiladi. Nafaqat bu kabi boshqotirmalarni balki, yuqorida aytib o'tilganidek: mantiqiy ketma-ketliklar, masalalar, muammoli savollar va bahs-munozaralarni tashkil etish samaralidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev 15-iyun kuni Toshkentda bo'lib o'tgan "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzuidagi anjumanda so'zlagan nutqidan.
2. A.Qo'chqorov, Ismoilov Sh.Mantiqiy masalalar.Toshkent,2008y
3. Mamadjonova Ma'muraxon Kadirjanovna.Mantiqiy kombinatorik va nostandart masalalar.Toshkent "Innovatsiya-Ziyo", 2020
4. <https://en.wikipedia.org/wiki/Futoshiki>
5. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. THE RELEVANCE OF EDUCATING PRIMARY EDUCATION STUDENTS BASED ON NATIONAL CONTENT. (2025). *The Conference Hub*, 38-43. <https://theconferencehub.com/index.php/tch/article/view/170>

6. Mirzaakbarov Abdurasul Mirzaakbarovich. THE RELEVANCE OF EDUCATING PRIMARY EDUCATION STUDENTS BASED ON NATIONAL CONTENT. (2025). *The Conference Hub*, 8-12. <https://theconferencehub.com/index.php/tch/article/view/169>
7. Mirzaakbarovich M. A. WAYS TO TEACH FUTURE TEACHERS TO THINK LOGICALLY THROUGH JAPANESE PUZZLES. (2024). *Conferencea*, 12-16. <https://conferencea.org/index.php/conferences/article/view/3120>

UDK: 378:316.7:004

TEXNOKRATIK TA'LIM PARADIGMASI SHAROITIDA TALABALARDA IJTIMOIY FAOLLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK TIZIMI

Sultanov Shoxruh Rahmon o'g'li

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: shoxruhsultanov@mail.ru +998 94 275-27-26

ORCID: [0009-0009-2804-5263](https://orcid.org/0009-0009-2804-5263)

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot texnokratik ta'lim paradigmasi sharoitida talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning pedagogik tizimini ishlab chiqishga bag'ishlangan. Tadqiqot maqsadi – raqamli texnologiyalar, loyiha asosli ta'lim va ijtimoiy tashabbuslarni uyg'unlashtirgan holda, talabalarda fuqarolik ongini shakllantirish va ijtimoiy faolligini kuchaytirishning samarali modelini yaratishdir. Tadqiqot metodlari sifatida adabiyotlar tahlili, sotsiologik so'rov, kuzatuv, eksperimental ishlar va statistik tahlil usullari qo'llanildi. Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, texnologiyalar bilan boyitilgan ta'lim jarayoni talabalarda ijtimoiy mas'uliyat, hamkorlik, yetakchilik va fuqarolik faoliyatini sezilarli darajada rivojlantiradi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, texnokratik paradigma doirasida ijtimoiy faollikni rivojlantirishning tizimli modeli ishlab chiqildi va uning samaradorligi tajriba asosida isbotlandi. Xulosa qilib aytganda, texnologiyalarga asoslangan pedagogik yondashuv talabalarni nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy jihatdan ham yetuk shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: texnokratik ta'lim paradigmasi, pedagogik tizim, ijtimoiy faollik, raqamli texnologiyalar, loyiha asosli ta'lim, fuqarolik ong, talabalar faolligi, oliy ta'lim

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ ТЕХНОКРАТИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: Настоящее исследование посвящено разработке педагогической системы развития социальной активности студентов в условиях технократической парадигмы образования. Цель исследования – создание эффективной модели формирования гражданского сознания и социальной активности студентов посредством интеграции цифровых технологий, проектного обучения и социальных инициатив. В качестве методов были использованы анализ литературы, социологический опрос, наблюдение, экспериментальная работа и статистический анализ. Результаты эксперимента показали, что обогащенный технологиями образовательный процесс способствует значительному росту социальной ответственности, навыков сотрудничества, лидерских качеств и гражданской активности студентов. Научная новизна заключается в том, что в рамках технократической парадигмы была разработана системная модель развития социальной активности студентов и доказана ее эффективность. В заключение можно отметить, что педагогический подход, основанный на технологиях, формирует студентов не только как профессионально компетентных специалистов, но и как социально зрелых личностей.

Ключевые слова: технократическая парадигма образования, педагогическая система, социальная активность, цифровые технологии, проектное обучение, гражданское сознание, активность студентов, высшее образование

THE PEDAGOGICAL SYSTEM FOR DEVELOPING STUDENTS' SOCIAL ACTIVITY UNDER THE TECHNOCRATIC EDUCATION PARADIGM

Abstract: This study focuses on the development of a pedagogical system for enhancing students' social activity within the technocratic education paradigm. The aim of the research is to design an effective model that integrates digital technologies, project-based learning, and social initiatives to foster civic consciousness and social engagement among university students. The research employed methods such as literature review, sociological surveys, observation, experimental implementation, and statistical analysis. The experimental results revealed that technology-enhanced educational processes significantly contribute to the growth of students' social responsibility, collaboration skills, leadership abilities, and civic activity. The scientific novelty lies in the systematic model for developing social activity within the technocratic paradigm, which was designed and empirically validated. In conclusion, technology-driven pedagogical approaches not only prepare students to be professionally competent but also nurture them as socially mature individuals capable of contributing to society.

Keywords: technocratic educational paradigm, pedagogical system, social activity, digital technologies, project-based learning, civic consciousness, student engagement, higher education

KIRISH

So'nggi yillarda ta'lim jarayonida sodir bo'layotgan o'zgarishlar insoniyat taraqqiyotining eng muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, texnologik taraqqiyotning jadalligi natijasida shakllanayotgan texnokratik paradigma nafaqat iqtisodiyot va ishlab chiqarish sohalariga, balki ta'lim tizimiga ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda. Bunda texnologiyalar vositasida o'qitish, raqamli vositalardan foydalanish, masofaviy ta'lim shakllarining joriy qilinishi va talabalarning ijtimoiy faolligini rag'batlantirish jarayoni ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishiga aylanmoqda.

Texnokratik paradigma mohiyatan inson kapitalini rivojlantirishga, innovatsion g'oyalarni amaliyotga tadbiiq etishga va bilimlarni jamiyat ehtiyojlariga moslashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, zamonaviy ta'lim tizimi faqat nazariy bilimlarni o'rgatish bilan cheklanib qolmasdan, balki talabalarni ijtimoiy faol,

tashabbuskor va jamiyat hayotida faol ishtirok etuvchi shaxslar sifatida shakllantirishni ham o'z oldiga maqsad qilib qo'ymoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan islohotlar, xususan, oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimining joriy etilishi, xalqaro hamkorlikning kengayishi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarining ortishi texnokratik paradigmaning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayon, o'z navbatida, talabalarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning ijtimoiy loyihalarda, ilmiy-tadqiqot faoliyatida va turli tashabbuslarda faol ishtirok etishini talab etadi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada texnokratik ta'lim paradigmasining nazariy asoslari, uning talaba shaxsiga ta'siri hamda ijtimoiy faollikni rivojlantirishdagi o'rni keng qamrovda yoritiladi. Maqolada xorijiy va mahalliy olimlarning qarashlari solishtiriladi, mavjud ilmiy yondashuvlar tahlil qilinadi hamda texnokratik ta'lim paradigmalarini amaliyotga tatbiq etishning samarali yo'llari ko'rib chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Texnokratik ta'lim paradigmasi va uning talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishdagi o'rni so'nggi yillarda ko'plab olimlar e'tiborini tortib kelmoqda. Jahon miqyosida olib borilgan tadqiqotlarda texnologiyalarning ta'lim jarayoniga chuqur kirib kelishi o'quvchilarning nafaqat bilim olish jarayoniga, balki ularning ijtimoiy faoliyatda ishtirok etish darajasiga ham ta'sir qilishi qayd etilgan.

Xorijiy adabiyotlarda, xususan, Shahid Abbas Sherazi va Fahid Masood Khan (2025) o'z tadqiqotlarida talabalarda yuqori darajadagi kompetensiyalarni shakllantirish uchun ilmiy-tadqiqot faoliyatiga asoslangan o'quv jarayonini joriy etish lozimligini ta'kidlashadi. Ularning fikricha, texnokratik yondashuv nafaqat texnologiyalardan foydalanishni, balki ijtimoiy mas'uliyat va liderlikni rivojlantirishni ham nazarda tutadi.

Yevropa va AQShda olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham (Anderson, 2020; Miller, 2021) texnokratik paradigma o'qituvchi va talabalar o'rtasida interaktiv muloqotni kuchaytirishi, talabalarning mustaqil fikrlash va tashabbus ko'rsatish

qobiliyatlarini oshirishga xizmat qilishi qayd etilgan. Shuningdek, texnokratik ta'lim muhitida talabalar o'zining ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishi orqali fuqarolik faolligini rivojlantiradi.

Mahalliy olimlar ham ushbu masalaga alohida e'tibor qaratib kelmoqda. Baxshullo Umarov (2022) oliy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ijtimoiy faollikni oshirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi ekanini asoslab beradi. Saidakbar Mutalov (2022) esa talabalar liderlik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ularning ijtimoiy faollik muhitida faol ishtirokini tashkil etish zarurligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Dilrabo Mirzaxojayeva talabalar ijtimoiy faolligini shakllantiruvchi omillar va mezonlarni chuqur o'rgangan bo'lsa, Maftunaxon Ergasheva ijtimoiy faoliyat ko'nikmalarini amaliyotda qo'llash orqali ularni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratgan. M. Q. Raxmanova (2021) esa o'quvchilar ijtimoiy faolligini oshirishni jamiyat uchun ijtimoiy zaruriyat sifatida izohlaydi.

Xorijiy va mahalliy tadqiqotlarni solishtirganda, umumiy jihat sifatida texnokratik paradigma ta'lim jarayonida talabalarni faol, tashabbuskor va ijtimoiy jihatdan mas'ul shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qilishi ko'rsatib o'tiladi. Farqli jihati shundaki, xorijiy manbalarda asosan ilmiy-tadqiqotga asoslangan o'quv jarayonlari, raqamli texnologiyalardan foydalanish, interaktiv ta'lim shakllari haqida so'z yuritilsa, mahalliy tadqiqotlarda ko'proq ijtimoiy muhit, tarbiyaviy ishlar va milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Demak, mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, texnokratik ta'lim paradigmasi sharoitida talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirish nazariy jihatdan yetarli darajada asoslangan, ammo amaliyotda bu borada hali yechimini kutayotgan masalalar talaygina. Shu sababli mazkur maqolada texnokratik paradigma va ijtimoiy faollik o'zaro uzviy aloqada ko'rib chiqiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Turan xalqaro universitetida o'tkazilgan eksperimental tadqiqot texnokratik pedagogik tizim talabalar ijtimoiy faolligini oshirishda samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatdi. Quyida tajriba natijalari va ularning ta'limiy hamda ijtimoiy kontekstdagi ahamiyati muhokama qilinadi.

1. Pedagogik tizim modeli

Tadqiqot davomida talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik tizim ishlab chiqildi. Tizim besh asosiy komponentdan iborat bo'ldi: maqsad qo'yish, mazmun, uslublar, texnologik vositalar va baholash strategiyalari. Uning asosiy maqsadi — texnologik bilimlarni real hayot muammolariga qo'llay oladigan, faol, mas'uliyatli va tashabbuskor fuqarolarni tarbiyalashdir.

1-jadval. Talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik tizim komponentlari

No	Komponent	Tavsif
1.	Maqsad	Faol, mas'uliyatli va tashabbuskor fuqarolarni shakllantirish
2.	Mazmun	Fuqarolik bilimlari, ijtimoiy loyiha tuzish, tanqidiy va tizimli fikrlash
3.	Usullar	Interaktiv texnikalar (munozara, muammoni hal qilish, loyiha ishi)
4.	Texnologiya	Onlayn forumlar, xizmatga asoslangan ta'lim, virtual simulyatsiyalar
5.	Baholash	Refleksiya, portfellar, ijtimoiy ishtirok ko'rsatkichlari

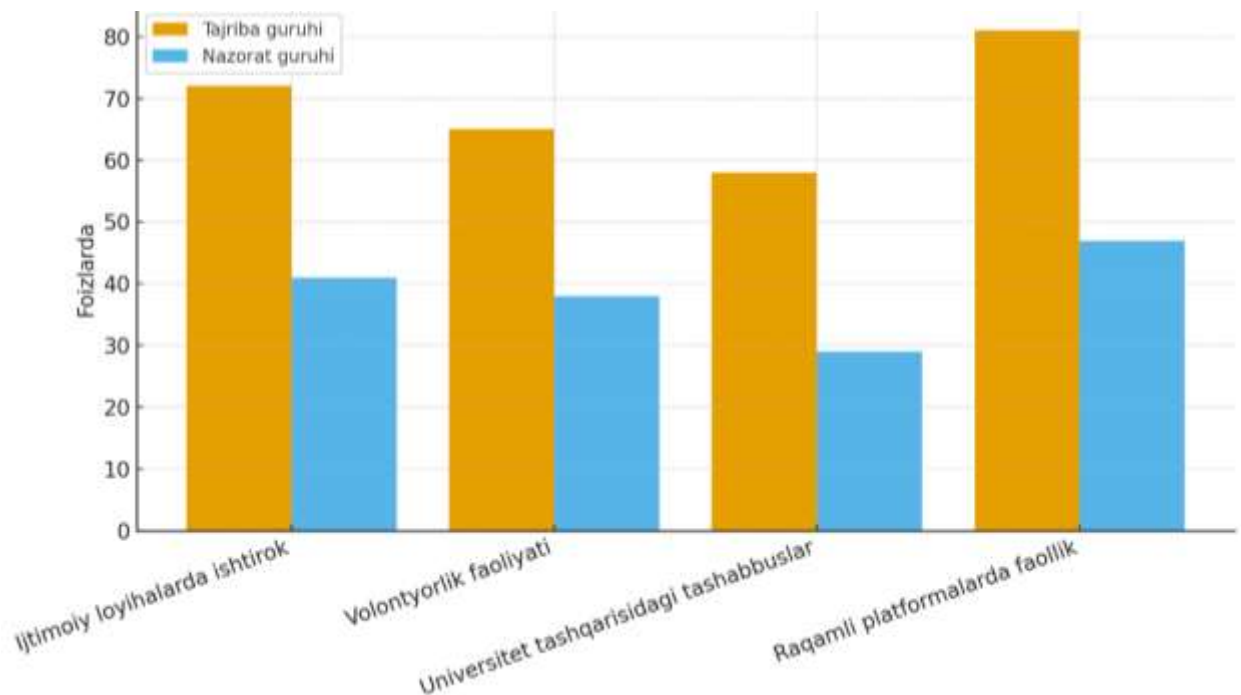
2. Texnologiyaga asoslangan ishtirok

Talabalar real hayotdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan loyihalarga jalb qilindi. Masalan, ekologik muhofaza, sog'liqni saqlash bo'yicha xabardorlik, shaharsozlik tashabbuslari. Ular Zoom, Trello, Canva, Padlet kabi platformalarda hamkorlik qildilar. Natijada talabalar ijtimoiy faoliyatni nafaqat oflayn, balki raqamli muhitda ham rivojlantira oldilar.

3. Tajriba va nazorat guruhleri taqqoslanishi

Eksperimentda talabalar ijtimoiy faolligining turli ko'rsatkichlari bo'yicha tajriba va nazorat guruhleri natijalari taqqoslandi. Quyidagi diagramma natijalarni foizlarda ko'rsatadi:

1-diagramma: Talabalarning ijtimoiy faollik darajasi (tajriba va nazorat guruhlari)

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, tajriba guruhi barcha ko'rsatkichlarda nazorat guruhidan yuqori natija ko'rsatdi. Masalan, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish 72% ga yetgan bo'lsa, nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 41% ni tashkil etdi. Raqamli platformalarda faollik bo'yicha ham keskin tafovut kuzatildi (81% va 47%). Bu texnokratik ta'lim yondashuvi talabalarni ijtimoiy faolroq bo'lishga undashini yaqqol tasdiqlaydi.

4. Kognitiv va xulqiy o'zgarishlar

So'rovnoma va refleksiv esselardan ma'lum bo'lishicha, talabalar fuqarolik masalalarida o'z fikrini bildirishda ishonchliroq bo'lib qolgan. Ko'pchilik texnologiyalar yordamida ijtimoiy o'zgarishlarga erishish mumkinligini chuqurroq anglagan. Asosiy o'zgarishlar:

- ijtimoiy forum va yoshlar kengashlarida faollikning oshishi;
- tashabbuskorlik va liderlik qobiliyatlarining kuchayishi;
- jamoaviy ish va hamkorlik ko'nikmalarining rivojlanishi;

- raqamli hikoya yaratish, loyiha boshqaruvi va petitsiyalar tuzish kabi amaliy ko'nikmalar hosil qilinishi.

5. Muhokama

Natijalar John Dewey ilgari surgan ta'lim orqali demokratik ishtirokni shakllantirish g'oyasini tasdiqlaydi. Shuningdek, Alvin Toffler ta'kidlaganidek, texnokratik yondashuv talabalarda moslashuvchanlik va tashabbuskorlikni kuchaytiradi. Martinez va boshq. (2022) ilgari surgan "Jamiyat uchun texnologiya" modeli amaliy jihatdan foydali ekanini tasdiqladi.

Tadqiqot cheklovlari ham mavjud: u faqat bitta universitet va qisqa muddatli tajriba asosida o'tkazildi. Biroq dastlabki natijalar texnologiyaga asoslangan pedagogik tizim ijtimoiy ong va fuqarolik ishtirokini rivojlantirishda samarali vosita ekanini ko'rsatmoqda.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, texnokratik ta'lim paradigmasi asosida ishlab chiqilgan pedagogik tizim talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ushbu tizim talabalarni nafaqat texnologik bilimlarni egallashga, balki ularni ijtimoiy muammolarni hal etishda qo'llashga ham undaydi.

Eksperiment davomida aniqlanishicha, tajriba guruhidagi talabalar ijtimoiy loyihalarda faol ishtirok etish, volontyorlik tashabbuslariga qo'shilish, raqamli platformalarda fuqarolik fikrlarini ifodalash kabi ko'rsatkichlarda nazorat guruhiga nisbatan sezilarli yutuqlarga erishdilar. Bu holat texnologiyaga asoslangan ta'lim yondashuvining nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ijtimoiy ong va mas'uliyatni ham rivojlantirishini tasdiqlaydi.

Pedagogik tizimning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u oliy ta'lim muassasalarida o'quv dasturlarini yangilash, interaktiv metodlarni keng qo'llash, raqamli vositalardan foydalanishni kuchaytirish orqali talabalar ijtimoiy faolligini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, texnokratik ta'lim sharoitida yoshlarning tashabbuskorligi, jamoaviy ishlash madaniyati va liderlik sifatleri ham mustahkamlanadi.

Kelgusida tadqiqotlarni kengroq miqyosda, turli oliy ta'lim muassasalari va uzoq muddatli davrni qamrab olgan holda olib borish maqsadga muvofiqdir. Bu orqali

texnokratik ta'limning talabalarda fuqarolik ishtirokini rivojlantirishdagi barqaror ta'sirini aniqlash mumkin bo'ladi.

REFERENCES

1. Umarov, B. (2022). *Oliy o'quv yurtida tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda ijtimoiy faollikni oshirishning pedagogik asoslari*. Pedagogik mahorat, 2, 21.
2. Mutalov, S. (2022). *Oliy ta'lim muassasalarida ijtimoiy faollik muhitini yaratish orqali talabalar liderlik qobiliyatini rivojlantirish*. Pedagogik mahorat, 76.
3. Mirzaxo'jayeva, D. (2022). *Talabalarning ijtimoiy faolliklarini shakllantirish omillari, mezonlari*. PEDAGOGS International Research Journal, 90.
4. Ergasheva, M. (2022). *Improving Students' Social Activity Skills and Implementing it in Practice*. EXCELLENCIA International Journal, 187.
5. Raxmanova, M. Q. (2021). *O'quvchilar ijtimoiy faolligini oshirish – ijtimoiy zaruriyat sifatida*. Academic Research in Educational Sciences, 2(4), 492.
6. Sherazi, S. A., & Khan, F. M. (2025). *Developing High Order Competencies in Students Through the Integration of Research-Oriented Activities*. Journal of Asian Development Studies, 14(2). <https://doi.org/10.62345/jads.2025.14.2.28>
7. Anderson, J. (2020). *Technological Paradigms in Higher Education: Fostering Student Engagement and Social Activity*. Journal of Educational Change, 21(3), 245–263.
8. Miller, R. (2021). *Digital Pedagogy and the Growth of Social Responsibility in Students*. International Journal of Educational Technology, 18(2), 112–129.
9. Martinez, L., Gomez, R., & Chen, H. (2022). *Technology for Society: A Pedagogical Model for Civic Engagement in Higher Education*. Education and Information Technologies, 27(6), 7891–7910.
10. Dewey, J. (1916). *Democracy and Education*. New York: Macmillan.
11. Toffler, A. (1980). *The Third Wave*. New York: William Morrow.
12. Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
13. Drucker, P. (1993). *Post-Capitalist Society*. New York: Harper Business.
14. Bell, D. (1973). *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
15. UNESCO. (2021). *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris: UNESCO Publishing.
16. OECD. (2020). *The Future of Education and Skills: Education 2030*. Paris: OECD Publishing.

INGLIZ TILI O'RGANUVCHILARINING AKADEMIK LUG'ATNI O'ZLASHTIRISHDA QO'LLAYDIGAN YONDASHUVLARINING TA'SIRINI BAHOLASH

Rasulbek Ergashev Soxib o'g'li

*Namangan davlat chet tillari instituti mustaqil izlanuvchisi;
Turan International University Filologiya kafedrası o'qituvchisi
Email: rasulbek.ergashev@gmail.com; +998902186732*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot oliy ta'limdagi ingliz tili o'quvchilari orasida akademik lug'atni o'zlashtirish samaradorligini oshirishda aralash ta'lim yondashuvining ta'sirini o'rganadi. Sakkiz haftalik kvazi-eksperimentda jami 40 nafar bakalavriat talabalari ishtirok etdi. Tajriba guruhi aralash ta'lim asosida dars oldi, nazorat guruhi esa an'anaviy lug'at mashg'ulotlariga tayanib qoldi. Natijalar tajriba guruhida lug'at bilimining sezilarli darajada ortganini va uzoq muddatli eslab qolish ancha yuqori bo'lganini ko'rsatdi. Kuzatuvlar ham talabalar faolligi, so'zlardan to'g'ri foydalanish va kontekstual anglash kuchayganini ko'rsatdi. Tadqiqot xulosasiga ko'ra, ko'p strategiyali aralash yondashuv lug'atni o'zlashtirish va saqlashda sezilarli natijalar beradi hamda mustaqil o'qishni rivojlantiradi

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, akademik lug'at, ingliz tili o'qitish, lug'atni eslab qolish, sun'iy intellekt vositalari, mustaqil o'rganish, oliy ta'lim.

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ СМЕШАННОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ НА УСВОЕНИЕ АКАДЕМИЧЕСКОГО СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Расулбек Эргашев Сохиб угли

*Независимый исследователь Наманганского государственного института
иностранных языков; Преподаватель Международного университета «Туран»
Электронная почта: rasulbek.ergashev@gmail.com; +998902186732*

Аннотация: В данной статье исследуется эффективность смешанного обучения в развитии академической лексики у студентов, изучающих английский язык в вузе. В восьминедельном квази-эксперименте приняли участие 40 бакалавров, разделённых на экспериментальную группу (смешанное обучение) и контрольную группу (традиционное преподавание). Результаты показали значительные преимущества экспериментальной группы как по приросту словарного запаса, так и по его удержанию. Наблюдения подтвердили более высокую вовлечённость студентов, более точное использование слов и глубокое понимание в контексте. Выводы подчеркивают педагогическую ценность объединения явного и побочного изучения слов, распределённой практики и использования ИИ в смешанном формате. Исследование

заклучает, что многостратегический подход существенно улучшает усвоение и закрепление лексики, а также способствует автономии обучающихся.

Ключевые слова: смешанное обучение, академическая лексика, преподавание английского языка, удержание слов, искусственный интеллект в ELT, автономия обучающихся, высшее образование.

EVALUATING THE IMPACT OF A BLENDED LEARNING APPROACH ON ACADEMIC VOCABULARY ACQUISITION AMONG ENGLISH LANGUAGE LEARNERS

Rasulbek Ergashev Sokhib ugli

Independent researcher at Namangan State Institute of Foreign Languages;

Lecturer at Turan International University;

Rasulbek.ergashev@gmail.com; +998902186732

Abstract: *This study investigates the effectiveness of a blended learning approach in enhancing academic vocabulary acquisition among English language learners (ELLs) at the university level. Forty undergraduate students participated in an 8-week quasi-experimental intervention, divided into an experimental group receiving blended instruction and a control group following traditional vocabulary teaching. Findings underscore the pedagogical value of combining explicit and incidental learning, distributed practice, and AI-enhanced tools in a blended environment. The study concludes that a multi-strategy blended approach substantially improves vocabulary acquisition, retention, and learner autonomy.*

Keywords: *blended learning, academic vocabulary, English language teaching, vocabulary retention, artificial intelligence in ELT, learner autonomy, higher education.*

INTRODUCTION

Vocabulary knowledge—particularly academic vocabulary—is a critical component of success in second language academic contexts. Research indicates that both the breadth (number of words known) and depth (richness of understanding) of vocabulary knowledge strongly influence learners' reading comprehension, writing proficiency, and overall ability to engage in academic communication in English. For English language learners (ELLs), acquiring an adequate academic vocabulary is often challenging yet essential for understanding textbooks, lectures, and scholarly texts. Traditionally, vocabulary teaching in English language teaching (ELT) has relied heavily on rote memorization techniques (e.g. word lists and translations). While such techniques can build basic vocabulary knowledge, they often fail to develop deeper understanding or long-term retention of words, and learners may

struggle to actually use the words in context. This limitation has led educators to seek more effective, interactive and contextualized strategies for vocabulary instruction. Blended learning has emerged as a promising approach to enhance vocabulary acquisition by combining *in-class* instruction with *online* or technology-mediated learning.

METHODS

This study was conducted in an English for Academic Purposes program at a public university. A total of 40 English language learners ($N = 40$) participated, all of whom were undergraduate students in their first year of study. The participants' ages ranged from 18 to 21, and they were at an intermediate to upper-intermediate English proficiency level (approximately B1–B2 on the CEFR scale). The students were enrolled in two intact class sections of the same academic English course, and these two sections were used to form the experimental and control groups for the study. Each class was taught by the same instructor, ensuring consistency in teaching style and content coverage.

LITERATURE REVIEW

In a blended learning model, face-to-face classroom activities are integrated with online components, leveraging the strengths of each modality. For vocabulary learning, this means students can benefit from direct teacher guidance and collaborative practice in class, while also engaging with digital tools and resources for additional practice outside class. Prior studies in language education suggest that blended or hybrid models can increase learner autonomy and provide more exposure to the target language, potentially leading to better outcomes than traditional classroom instruction alone. Moreover, blended learning aligns well with principles of spaced repetition and distributed practice: vocabulary reviews can be distributed over time via online tools, reinforcing memory according to optimal schedules and mitigating the “forgetting curve”.

Another contemporary innovation in ELT is the integration of artificial intelligence (AI) tools, such as large language models (e.g. OpenAI's ChatGPT), into the learning process. These AI tools can generate example sentences, provide definitions or synonyms, and even conduct interactive question-and-answer practice

with learners. Used thoughtfully, AI can augment vocabulary instruction by offering learners immediate feedback and virtually limitless contextual examples for new words. In a blended learning context, AI-driven tools allow for *individualized practice*: for instance, students can ask a chatbot to create new sentences with a target word or to explain a word's meaning in simpler terms, thereby extending learning beyond the classroom. In this way, technology—including AI, vocabulary learning apps, and online collaboration platforms—supports a more engaging and effective vocabulary learning experience.

RESULTS AND DISCUSSION

Pre-test: Both groups began the study with comparable levels of academic vocabulary knowledge. The mean pre-test score for the experimental group was 42.5% (SD = 12.3), and for the control group Forty percent of items correct on average (mean = 40.8%, SD = 13.1%). An independent *t*-test confirmed that this small difference was not statistically significant ($t(38) = 0.45, p = .655$), indicating that the two groups were essentially equivalent in their knowledge of the target words before instruction. Students on average knew or could guess only a minority of the 60 target academic words at the outset, which is consistent with the selection of less-familiar, higher-level vocabulary for the study.

Immediate Post-test: After the 8-week instructional period, the experimental group showed a clear improvement in vocabulary knowledge relative to the control group. The experimental group's mean post-test score was 81.3% (SD = 10.4%), whereas the control group's mean was 65.7% (SD = 12.0%). In absolute terms, the experimental group knew approximately 49 out of 60 words on average, compared to about 39 out of 60 for the control group after instruction. Both groups did improve from their pre-test levels; however, the gain in the experimental group was substantially larger. The experimental group's mean gain from pre-test to post-test was +38.8 percentage points, more than double the control group's gain of +24.9 points. A mixed ANOVA revealed a significant Group $\times$ Time interaction effect ($F_{(1,38)} = 21.5, p < .001$), confirming that the improvement in scores over time was significantly greater for the experimental condition. In separate paired *t*-tests, the pre-to-post gain was highly significant in both groups (experimental: $t(19) = 15.2, p <$

.001; control: $t(19) = 9.8, p < .001$), reflecting that even traditional instruction led to some learning. However, an independent t -test on gain scores demonstrated that the experimental group's gains were significantly higher than the control's ($t(38) = 4.64, p < .001$, Cohen's $d = 1.46$, a large effect). In practical terms, students who learned vocabulary through the blended multi-strategy approach outperformed those who learned through conventional methods by approximately 15 percentage points on the vocabulary post-test, a considerable margin in educational outcomes. This result supports the hypothesis that a blended approach produces superior vocabulary acquisition.

Delayed Post-test (Retention): Four weeks after the intervention ended, students took an unannounced delayed post-test to examine retention of the vocabulary. The experimental group retained most of their gains, scoring on average 75.5% (SD = 11.2%) on the delayed test. This was only a modest decline (approximately -5.8 points) from their immediate post-test performance. The control group's average score, however, dropped to 54.8% (SD = 13.0%), which is a larger decline (-10.9 points from their immediate post-test). In fact, the control group's delayed test average fell close to their mid-point (barely above 50% of items correct, meaning they lost nearly half of what they had learned). A paired t -test confirmed that the drop in the control group's scores from post-test to delayed test was statistically significant ($t(19) = 4.37, p < .001$), indicating considerable forgetting over the one-month period without reinforcement. For the experimental group, the slight decrease was not statistically significant ($t(19) = 1.89, p = .073$), suggesting that their knowledge of the words remained fairly robust over time. Importantly, the experimental group continued to significantly outperform the control group on the delayed test ($t(38) = 5.21, p < .001$). Thus, not only did the blended-learning students learn more words initially, they also retained them better in the long run. The retention advantage can be attributed to the continuous and multifaceted practice they experienced; even after formal instruction stopped, many experimental students reported that they kept using some of the techniques (like flashcard review or encountering words in reading) on their own, habits likely fostered during the intervention.

CONCLUSION

In conclusion, this study provides empirical support for the efficacy of a blended learning approach that integrates diverse strategies and technological tools in teaching academic vocabulary to English language learners. The experimental group's impressive gains and retention of new vocabulary underscore how blending direct teaching with meaningful context exposure, retrieval practice, visual learning, and AI-assisted feedback can create an enriched learning environment that caters to various cognitive processes involved in language learning. These findings carry important implications for ELT practitioners and curriculum developers. By adopting blended learning paradigms, educators can harness classroom time for interactive, communicative use of language, while offloading repetitive practice to technological platforms that can often do it more efficiently (and in an engaging manner). The integration of emerging AI tools into language education, as demonstrated, holds promise for providing learners with personalized, immediate feedback and practice opportunities beyond human limitations. However, the human element – the teacher's guidance in orchestrating these various elements and providing strategy instruction – remains crucial. The success of the approach in this study was not due to technology alone, but to the intentional pedagogical design that combined methods in a principled way grounded in second language acquisition theory and research.

References

1. Baddeley, A. D. (1997). *Human Memory: Theory and Practice* (Revised Edition). Psychology Press.
2. Coxhead, A. (2000). A new academic word list. *TESOL Quarterly*, 34(2), 213–238.
3. Ebbinghaus, H. (1913). *Memory: A Contribution to Experimental Psychology* (H. A. Ruger & C. E. Bussenius, Trans.). Teachers College, Columbia University. (Original work published 1885)
4. Karatas, N. B., Özemir, O., Lovelett, J. T., Demir, B., Erkol, K., Veríssimo, J., Erçetin, G., & Ullman, M. T. (2025). Improving second language vocabulary learning and retention by leveraging memory enhancement techniques: A multidomain pedagogical approach. *Language Teaching Research*, 29(1), 112–149.
5. Krashen, S. D. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Longman.
6. Nation, I. S. P. (2013). *Learning Vocabulary in Another Language* (2nd ed.). Cambridge University Press.

7. Nakata, T. (2019). Enhancing second language vocabulary learning outside the classroom: Effects of explicit instruction, spaced learning, and peer sharing. *Language Teaching Research*, 23(3), 303–324.
8. Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. *Language Teaching Research*, 12(3), 329–363.

УДК:373.211.24

ПУТИ РАЗВИТИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ ВОСПИТАТЕЛЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Каримова Гузалхон Бердикул кизи

Докторант Наманганского государственного педагогического института

guzalasamsutdinova1803@gmail.com +99897-413-18-03

ORCID:0009-0009-5737-1842

Аннотация. Цифровая медиасреда стремительно меняет социокультурный контекст дошкольного детства, однако медиаграмотность воспитателей остаётся неравномерной: дефициты выявляются в критической оценке источников, педагогическом дизайне медиаконтента, безопасной коммуникации с семьями и интеграции медиапрактик в развивающую предметно-пространственную среду. Цель исследования — выявить эффективные пути повышения медиаграмотности педагогов дошкольного образования и представить доказательно обоснованную модель повышения квалификации, совместимую с действующими рамками цифровых компетенций педагогов. Методы: аналитический скоупинг- обзор международных и национальных документов UNESCO MIL, DigCompEdu, тематический синтез эмпирических публикаций и практик ДОО, а также дизайн-ориентированный подход *design-based* к проектированию 12-недельной программы повышения квалификации с инструментами итоговой диагностики. Результаты: сформирована 6-компонентная модель медиаграмотности воспитателя критическое понимание медиа; медиapedagogический дизайн; создание и ко-создание контента; медиабезопасность и цифровое благополучие; работа с семьями и сообществом; рефлексия и оценивание. Показана применимость модели для планирования повышения квалификации и внутреннего аудита медиасреды ДОО. Вывод: повышение медиаграмотности воспитателей требует системного внедрения — обновления программ ДПО, методического сопровождения и развития внутриорганизационной культуры ответственного медиапользования. Представленная модель и инструментарий обеспечивают воспроизводимый маршрут улучшений и могут служить основой для региональных программ и стандартов.

Ключевые слова: медиаграмотность; дошкольное образование; цифровая компетентность педагога; медиабезопасность; DigCompEdu; UNESCO MIL; семейное партнёрство; медиapedagogика.

WAYS OF DEVELOPING MEDIA LITERACY OF EDUCATORS OF PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract. The digital media environment is rapidly changing the socio-cultural context of preschool childhood, but the media literacy of educators remains uneven: deficiencies are identified in the critical assessment of sources, pedagogical design of media content, safe

communication with families and the integration of media practices into the developing subject-spatial environment. The aim of the study is to identify effective ways to improve the media literacy of preschool teachers and to present an evidence-based model of advanced training compatible with the current framework of digital competencies of teachers. Methods: analytical scoping review of international and national documents UNESCO MIL, DigCompEdu, thematic synthesis of empirical publications and preschool educational institutions practices, as well as a design-oriented design-based approach to designing a 12-week advanced training program with final diagnostic tools. Results: a 6-component model of educator media literacy has been formed: critical understanding of media; media pedagogical design; creation and co-creation of content; media safety and digital well-being. Working with families and communities; reflection and evaluation. The model's applicability for planning professional development and internal audit of the preschool media environment is demonstrated. Conclusion: Improving educators' media literacy requires systematic implementation—updating continuing education programs, providing methodological support, and developing an internal organizational culture of responsible media use. The presented model and tools provide a replicable path for improvement and can serve as a basis for regional programs and standards.

Keywords: media literacy; preschool education; digital teacher competence; media safety; DigCompEdu; UNESCO MIL; family partnerships; media pedagogy.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING MEDIASAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Abstrakt. Raqamli media muhiti maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy-madaniy kontekstini tez o'zgartirmoqda, ammo o'qituvchilarning media savodxonligi notekisligicha qolmoqda: manbalarni tanqidiy baholash, media-kontentni pedagogik loyihalash, oilalar bilan xavfsiz muloqot qilish va rivojlanayotgan sub'ekt-fazoviy muhitga media amaliyotini integratsiyalashda kamchiliklar aniqlangan. Tadqiqotning maqsadi maktabgacha tarbiyachilarning media savodxonligini oshirishning samarali usullarini aniqlash va o'qituvchilarning raqamli kompetentsiyalarining joriy doirasiga mos keladigan malaka oshirishning dalillarga asoslangan modelini taqdim etishdan iborat. Usullari: UNESCO MIL, DigCompEdu xalqaro va milliy hujjatlarini tahliliy ko'lamli ko'rib chiqish, empirik nashrlar va maktabgacha ta'lim muassasalari amaliyotlarining tematik sintezi, shuningdek, yakuniy diagnostika vositalari bilan 12 haftalik malaka oshirish dasturini loyihalashda dizaynga yo'naltirilgan dizaynga asoslangan yondashuv. Natijalar: pedagoglarning mediasavodxonligining 6 komponentli modeli shakllantirildi: ommaviy axborot vositalarini tanqidiy tushunish; media-pedagogik dizayn; tarkibni yaratish va birgalikda yaratish; media xavfsizligi va raqamli farovonlik. Oilalar va jamoalar bilan ishlash; aks ettirish va baholash. Modelning kasbiy rivojlanishni rejalashtirish va maktabgacha ommaviy axborot vositalarining ichki auditini rejalashtirishda qo'llanilishi ko'rsatilgan. Xulosa: Pedagoglarning mediasavodxonligini oshirish tizimli amalga oshirishni — uzluksiz ta'lim dasturlarini yangilashni, uslubiy yordam ko'rsatishni va ommaviy axborot vositalaridan mas'uliyatli foydalanishning ichki tashkiliy madaniyatini rivojlantirishni talab qiladi.

Taqdim etilgan model va vositalar takomillashtirish uchun takrorlanadigan yo'lni ta'minlaydi va mintaqaviy dasturlar va standartlar uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: mediasavodxonlik; maktabgacha ta'lim; raqamli o'qituvchilar malakasi; ommaviy axborot vositalari xavfsizligi; DigCompEdu; YuNESKO MIL; oilaviy sheriklik; media pedagogika.

ВВЕДЕНИЕ

Массированная цифровизация повседневных практик детства сопровождается ростом медиапотоков, вариативностью платформ и форматов, а также смещением роли взрослого как медиапроводника и медиамодератора. Воспитатель становится ключевым медиатором между ребёнком, семьёй и медиаэкосистемой. При этом исследования и мониторинги указывают на противоречие: высокая доступность цифровых устройств сочетается с недостаточной готовностью педагогов к критической работе с информацией, проектированию медиапрактик, обеспечению цифрового благополучия и управлению рисками (включая информационные, этические и эргономические).

В международной повестке сформировались подходы, задающие ориентиры для педагогической компетентности в области медиа: **Media and Information Literacy (MIL)** как сквозная рамка для граждан и педагогов; **DigCompEdu** как каркас цифровых компетенций педагога, охватывающий профессиональные практики, преподавание и оценивание, поддержку цифровой автономии обучающихся. Одновременно появляются национальные методические рекомендации по созданию медиаобразовательной среды в ДОО, подчёркивающие необходимость интеграции медиапрактик в содержание и организацию образовательного процесса.

Несмотря на прогресс, сохраняются дефициты:

- фрагментарность подготовки кадров (разрозненные курсы вместо целостной траектории);
- методические трудности интеграции медиапроектов с целями развития и образовательными областями;
- недооценка работы с семьями и локальным сообществом;

– ограниченность инструментов диагностики и мониторинга медиаграмотности и медиабезопасности в ДОО.

Цель исследования — на основе скоупинг-обзора и дизайн-ориентированного проектирования предложить целостную модель медиаграмотности воспитателя и практическую программу её развития, совместимую с международными рамками компетенций и пригодную для внедрения в ДОО.

Исследовательские вопросы:

1. Какие компетентностные компоненты медиаграмотности воспитателя наиболее значимы для дошкольного образования?
2. Какие форматы повышения квалификации и методические средства оказываются наиболее результативными?
3. Как операционализировать оценку медиаграмотности и медиабезопасности в ДОО?

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ.

Статья представляет собой аналитическое исследование в формате скоупинг-обзора с элементами design-based research (DBR).

Первая фаза — картирование нормативных и рамочных документов (UNESCO MIL, DigCompEdu и др.), а также эмпирических и практико-ориентированных публикаций по медиаграмотности педагогов и медиаобразованию в ДОО.

Вторая фаза — разработка модели компетенций и программы повышения квалификации с привязкой к индикаторам оценки и инструментам внедрения.

Источники и критерии включения. В обзор включались документы международных организаций, национальные методические рекомендации для ДОО, рецензируемые статьи и обзоры, публикации о практиках внедрения медиаобразования в дошкольном секторе. Критерии: релевантность дошкольному уровню, описанность компетенций педагога, наличие операционализируемых индикаторов/инструментов, публикации за последние 5 лет (с включением классических работ для исторической рамки).

Процедуры анализа. Проводилось тематическое кодирование материалов по направлениям:

компетенции педагога;
форматы обучения/повышения квалификации;
методы оценивания и мониторинга;
организационные условия и риски.

Для проектирования программы использовались принципы DBR: цикличность «анализ — проект — апробация — доработка», ориентация на реальный контекст ДОО, совмещение доказательности и применимости.

Этические аспекты. Исследование носит аналитический характер и не предполагает работу с персональными данными детей. Предложенные инструменты оценки и сценарии занятий предусматривают информированность родителей/законных представителей и при необходимости локальное согласование с этическими/управленческими органами.

РЕЗУЛЬТАТЫ

1. Модель медиаграмотности воспитателя (6 компонентов)

А. Критическое понимание медиа и источников. Оpozнание типов источников, базовые принципы фактчекинга, различение фактов/мнений/риторических фигур, распознавание манипулятивных техник, работа с визуальными сообщениями; основы медийной этики (корректные атрибуции, авторское право, уважение к частной жизни детей).

В. Медиапедагогический дизайн. Планирование образовательных медиа-сценариев с учётом возрастных особенностей; интеграция медиапроектов в образовательные области; формирующее оценивание медиапрактик; дифференциация и инклюзия; принцип «минимально достаточного экрана».

С. Создание и ко-создание медиаконтента. Постановка задач и ролей в детско-взрослых медиа-проектах (анимация, радиотеатр, фотоистории, «цифровые портфолио», мультстудия); развитие языков медиа (изображение, звук, текст, интерактив).

Д. Медиабезопасность и цифровое благополучие. Гигиена цифровых практик (режимы, ergonomics), приватность и защита данных, безопасная

коммуникация, управление рисками (контентными, коммуникационными, техническими).

Е. Семейное партнёрство и сообщество. Коммуникация с родителями, согласование правил медиапользования, просветительские форматы (родительские клубы, памятки, медиалаборатории), сетевые партнёрства (библиотеки, музеи, СМИ, НКО).

Ф. Рефлексия, оценивание и развитие. Самооценка и взаимная оценка медиакомпетенций, профессиональные сообщества практиков, индивидуальные планы развития.

Соотнесение с DigCompEdu. Компоненты А–F маппируются на области DigCompEdu: профессиональная вовлечённость, цифровые ресурсы, преподавание и обучение, оценивание, расширение возможностей обучающихся и развитие компетентности учащихся. Это обеспечивает совместимость с уже используемыми рамками и облегчает институциональное внедрение.

2. Дорожный план внедрения в ДОО (5 уровней)

1. Политики и регламенты. Принятие локальных актов: политика медиабезопасности, правила фото/видеосъёмки, согласия, порядок работы с цифровыми ресурсами.
2. Среда и инфраструктура. Развивающая медиасреда: уголки медиатворчества (фото/звук), мультстудия, «тихая» зона без экранов, доступ к качественным ресурсам, фильтрация контента.
3. Подготовка кадров. Модульные программы повышения квалификации, наст
4. авничество, методические дни, обмен практиками.
5. Партнёрства. Библиотеки, музеи, СМИ, вузовские лаборатории; участие семей; сетевые проекты.
6. Оценивание и улучшения. Входная итоговая диагностика медиакомпетенций воспитателей; аудит медиасреды; мониторинг рисков; публичные отчёты.

3. 12-недельная программа повышения квалификации (36 академических часов)

Структура модулей (по 3 ч):

1. Основания медиаграмотности и возрастные особенности дошкольников.
2. Критическое чтение медиа: текст, изображение, звук, мультимодальность.
3. Проверка фактов и источников: базовые инструменты (пошаговые чек-листы).
4. Медиаязыки и сторителлинг: как «читать» и «создавать».
5. Медиапедагогический дизайн: цели, результаты, оценивание.
6. Инклюзия и дифференциация в медиапрактиках.
7. Медиабезопасность и цифровое благополучие в ДОО.
8. Право и этика: авторское право, изображения детей, конфиденциальность.
9. Работа с семьями: договорённости о медиапользовании, «родительские медиаклубы».
10. Проектирование детско-взрослых медиа-проектов (мультстудия, аудио, фотоистории).
11. Оценочные рубрики и е-портфолио для медиапроектов.
12. Итоговая защита мини-проекта и план внедрения в группе/ДОО.

Практические продукты слушателя: медиасценарий, чек-лист фактчекинга для родителей, план медиабезопасности группы, рубрика оценивания, прототип медиа-проекта, карта рисков.

4. Инструменты оценки и мониторинга

- Самооценка воспитателя (анкета по компонентам А–F с уровневой шкалой).
- Аудит медиасреды группы/ДОО (контент, режимы, доступ, эргономика, безопасность, взаимодействие с семьями).
- Рубрики для детских медиапроектов (ясность замысла, выразительность, этика, сотрудничество, рефлексия).
- Индикаторы взаимодействия с семьями (коммуникация, совместные проекты, обратная связь).
- План непрерывного улучшения (PDCA-цикл: планируй - делай - проверяй - действуй).

5. Типовые сценарии медиапрактик ДОО (фрагменты)

- «Радиотеатр сказки» (4–6 лет). Цель — развитие слухового восприятия, выразительности речи и навыков кооперации; продукт — аудиоспектакль 3–5 мин; роли — рассказчик, актёры, звукорежиссёр; этика — согласие родителей, отсутствие персональных данных.
- «Фотоистория о правилах безопасности» (5–7 лет). Серия из 6–8 кадров с подписями; обсуждение источников изображений, понятие «частная жизнь», публикация в закрытом канале для родителей.
- «Мультстудия: от раскадровки к короткому ролику» (5–7 лет). Пошаговая анимация с озвучиванием; интеграция задач по математике речи, рефлексия.

ОБСУЖДЕНИЕ

Интерпретация. Представленная модель устраняет разрыв между «технической» и «педагогической» цифровой компетентностью, выдвигая на первый план критическое понимание медиа, этику и работу с семьями. Модульная программа и инструменты мониторинга позволяют ДОО выстроить последовательную траекторию повышения квалификации и внутреннего аудита.

Соотнесение с литературой. Рамки UNESCO MIL акцентируют критическое мышление и ответственность, DigCompEdu — целостность педагогической цифровой компетентности; эмпирические и практические публикации в дошкольном секторе подтверждают результативность проектных медиаформ и семейных партнёрств при наличии чётких регламентов безопасности и оценки.

Теоретическая и практическая значимость. Модель даёт общий язык для описания медиакомпетенций, проектирования программ ДПО, аттестации и внутриорганизационной диагностики. Практический пакет (чек-листы, рубрики, сценарии) упрощает начало внедрения и снижает барьеры у педагогов с разным уровнем ИКТ-подготовки.

Ограничения. Исследование носит аналитико-проектный характер; количественная валидизация модели и инструментов требует отдельной эмпирической работы (пилоты, до/после, контрольные группы). Учёт культурных/нормативных различий между регионами также необходим при адаптации.

Направления будущих исследований. Разработка валидизированных шкал оценки медиаграмотности воспитателей; экспериментальная проверка эффективности модульной программы; изучение влияния семейных медиапрактик на результаты детских медиапроектов; оценка организационных факторов успеха (лидерство, поддержка, инфраструктура).

ВЫВОДЫ

Медиаграмотность воспитателя как многокомпонентная компетентность. Медиаграмотность в дошкольном образовании следует рассматривать как интегральную профессиональную компетентность, включающую критическое понимание медиа, медиапедагогический дизайн, создание и ко-создание контента, обеспечение медиабезопасности и цифрового благополучия, работу с семьями и профессиональную рефлексию. Взаимосвязанность этих компонентов определяет целостность профессионального профиля воспитателя и задаёт ориентиры для формирования индивидуальных траекторий развития. Совмещение рамок UNESCO MIL и DigCompEdu как методологическая основа. Интеграция подходов UNESCO MIL и DigCompEdu позволяет выстроить сопоставимый, операционализированный и измеримый профиль медиакомпетенций педагога.

Такое совмещение обеспечивает методическую преемственность между общегражданскими и профессионально-педагогическими компетенциями, облегчая адаптацию программ повышения квалификации и процедуры институциональной оценки. Дорожный план и 12-недельная программа как воспроизводимый маршрут развития. Предложенные дорожная карта внедрения в ДОО и 12-недельная модульная программа повышения квалификации формируют последовательную и тиражируемую траекторию развития кадрового потенциала. Их применение обеспечивает связку «политики - среда - подготовка - партнёрства - оценка», а также создаёт условия для регулярного внутреннего аудита медиасреды и мониторинга профессионального прогресса педагогов.

Условия устойчивости изменений на уровне организации. Достижение устойчивых результатов требует институционализации практик медиаграмотности через локальные нормативные акты, регламенты

медиабезопасности, методическое сопровождение и систему наставничества. Ключевым фактором выступает организационная культура ответственного медиапользования, поддерживающая профессиональные сообщества практиков, обмен опытом и непрерывное улучшение (PDCA-подход).

Инструментарий внедрения как средство снижения барьеров и повышения качества. Практико-ориентированные инструменты (чек-листы, оценочные рубрики, шаблоны медиапроектов, матрицы рисков и этики) уменьшают входной порог для педагогов с разным уровнем цифровой подготовки и стандартизируют ключевые процессы. Их системное использование повышает воспроизводимость результатов, качество медиапрактик в ДОО и прозрачность процедур оценивания для педагогов, родителей и администрации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Hobbs R. Digital and Media Literacy: Connecting Culture and Classroom. — Thousand Oaks: Corwin, 2011. — 232 p.
2. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. — 92 p. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC107466> (дата обращения: 06.10.2025).
3. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. — Paris: UNESCO, 2021. — 360 p. URL: <https://www.unesco.org/mil4teachers/en/curriculum> (дата обращения: 06.10.2025).
4. Aufderheide P. Media Literacy: A Report of the National Leadership Conference on Media Literacy. — Washington, DC: Aspen Institute, 1993. — 22 p. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED365294.pdf> (дата обращения: 06.10.2025).
5. Potter W. J. Media Literacy. — 7th ed. — Thousand Oaks: SAGE Publications, 2013. — 423 p.
6. OECD. Empowering Young Children in the Digital Age. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 120 p. URL: <https://www.oecd.org/publications/empowering-young-children-in-the-digital-age-a72e8254.htm> (дата обращения: 06.10.2025).
7. Министерство просвещения РФ. Методические рекомендации по созданию и совершенствованию медиаобразовательной среды в дошкольном образовании. — М., 2023. — 420 с. URL: <https://irzar.ru/wp-content/uploads/2023/11/prilozhenie-2.pdf> (дата обращения: 06.10.2025).
8. Livingstone S., Mascheroni G., Stoilova M. The outcomes of children's engagement with the Internet: Global kids online. — London: LSE, 2017. — 32 p.
9. Hobbs R., Jensen A. The Past, Present, and Future of Media Literacy Education. — Journal of Media Literacy Education, 2009, vol. 1, no. 1, pp. 1–11.

10. European Commission. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens with new examples of knowledge, skills and attitudes. — Luxembourg: Publications Office, 2022. — 91 p.
11. Buckingham D. The Media Education Manifesto. — Cambridge: Polity, 2019. — 144 p.
12. Чельшева И. В. Медиаграмотность и медиакомпетентность педагога: теоретические основы и практика. — М.: ФЛИНТА, 2018. — 240 с.
13. Platonova T. E. Медиаобразование дошкольников как перспективное направление в системе дошкольного образования // Медиаобразование. — 2018. — № 1. — С. 62–70. URL: <https://mic.org.ru/phocadownload/26-platonova.pdf> (дата обращения: 06.10.2025).
14. UNICEF. Media literacy for every child. — Podgorica: UNICEF Montenegro, 2023. URL: <https://www.unicef.org/montenegro/en/stories/media-literacy-every-child> (дата обращения: 06.10.2025).
15. MILObs. Teacher Training Curricula for Media and Information Literacy. — Lisbon: MILObs, 2021. — 64 p. URL: <https://milobs.pt/wp-content/uploads/2021/11/Teacher-Training-Curricula-for-Media-and-Information-Literacy.pdf> (дата обращения: 06.10.2025).

MADANIY TADBIRLAR KONTEKSTIDA TALABALARNING BADIY TAFAKKURINI TAKOMILLASHTIRISH MODELI VA TEXNOLOGIYALARNI LOYIHALASHTIRISH

Ergashev Omonboy Turgunbayevich

*Namangan davlat pedagogika instituti, Aniq va tabiiy fanlar fakulteti Yoshlar bilan
ishlash bo'yicha dekan o'rinbosari*

e-mail: omonboy.ergashev@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'limda talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishda artpedagogik yondashuvga asoslangan o'quv jarayonini zamonaviy raqamlashtirilgan sharoitda, zamonaviy nazariya va amaliyotning integratsiyalashgan muhitida tashkil etish, madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish modeli va "Art intellekt" texnologiyalarini loyihalashtirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: badiiy tafakkur, model, texnologiya, ijodiy tafakkur, madaniy-ma'rifiy tadbirlar, ma'naviy-axloqiy, milliy, tarbiyaviy, ijodiy jarayon.

ПРОЕКТИРОВАНИЕ МОДЕЛИ И ТЕХНОЛОГИЙ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТОВ В КОНТЕКСТЕ КУЛЬТУРНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

Ergashev Omonboy Turgunbayevich

*Наманганский государственный педагогический институт, факультет
естественных и точных наук, заместитель декана по работе с молодежью.*

e-mail: omonboy.ergashev@mail.ru

Аннотация. В статье освещаются вопросы организационного учебного процесса в высшем образовании на основе арт-педагогического подхода к совершенствованию художественного мышления студентов в условиях современной цифровизации, в интегрированной среде современной теории и практики. Также рассматриваются вопросы проектирования модели совершенствования художественного мышления студентов в контексте культурных мероприятий и технологий "Art Intellect".

Ключевые слова: художественное мышление, модель, технология, творческое мышление, культурно-просветительские мероприятия, духовно-нравственный, национальный, воспитательный, творческий процесс.

DESIGNING A MODEL AND TECHNOLOGIES FOR ENHANCING STUDENTS' ARTISTIC THINKING IN THE CONTEXT OF CULTURAL EVENTS

Ergashev Omonboy Turgunbayevich

*Namangan State Pedagogical Institute, Faculty of Natural and Exact Sciences,
Deputy Dean for Youth Affairs.*

e-mail: omonboy.ergashev@mail.ru

Abstract. *The article explores the organization of the educational process in higher education based on an art-pedagogical approach aimed at enhancing students' artistic thinking in the context of modern digitalization and the integrated environment of contemporary theory and practice. It also addresses the design of a model for developing students' artistic thinking within the context of cultural events, as well as the development of "Art Intellect" technologies.*

Key words: *Artistic thinking, model, technology, creative thinking, cultural and educational events, spiritual and moral, national, educational, creative process.*

KIRISH

Bugungi kunda talabalarning badiiy tafakkurini o'stirish, estetik dunyoqarashini shakllantirish vazifalari dolzarblik kasb etmoqda. Jahonda ta'lim tizimlari bo'lajak kadrlarning ma'naviy va jismoniy rivojlantirishga qaratilgan texnologik jarayonlar, ijtimoiy-madaniy faoliyat kategoriyalari integratsiyalashuvi asosida muntazam takomillashtirib borilmoqda. Globallashtirish sharoitida artpedagogikaning yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, g'oyaviy-estetik immunitetni rivojlantirishga yo'naltirilgan mexanizmlarning ahamiyati ortib bormoqda. Bu esa talabalarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash, mafkuraviy sog'lomlashtirish, madaniy turmush tarzini muqobillashtirishga xizmat qilmoqda.

Xalqimizda "Ta'lim va tarbiya – beshikdan boshlanadi", degan so'z bor. Tor ma'noda tarbiya shaxsning jismoniy rivoji, dunyoqarashi, ma'naviy-axloqiy qiyofasi, estetik didi o'stirilishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni anglatadi [3; 12-b.].

Mamlakat taraqqiyoti uchun "yangi tashabbus va g'oyalar bilan maydonga chiqib, ularni amalga oshirishga qodir bo'lgan, intellektual va ma'naviy salohiyati yuksak yangi avlod kadrlarini tayyorlash, ta'lim tashkilotlari bitiruvchilari zamonaviy kasb egalari bo'lishlari uchun ularda zarur ko'nikma va bilimlarni shakllantirish" [1] uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo'yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmoqda. Ma'lumki, yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo'lib kelgan" [2; 504-b.]. Yoshlarni tarbiyalashda va badiiy tafakkurini takomillashtirishda madaniy tadbirlarning o'рни beqiyosdir.

Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish jarayonini modellashtirishda mamlakatimizda amalga

oshirilayotgan islohotlar va ularning natijalari, fan-texnika yutuqlari, yaratilayotgan yangiliklar va rivojlanishlar, yoshlarning intellektual salohiyatining o'sib borishi, rivojlanib borayotgan davlat, jamiyat va shaxs ehtiyojlari, rivojlanishlarga bog'liq holda kun sayin o'zgarib, yangilanib va rivojlanib borayotgan zamonaviy talablarga asoslanish lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mamlakatimizda madaniy tadbirlarning spetsifik xarakteri, pedagogik-didaktik imkoniyatlari hamda tarbiyaviy va estetik ahamiyati bo'yicha F.E.Ahmedov, J.D.Dushamov, U.X.Qoraboyev, V.Q.Rustamov, B.S.Sayfullayev, B.A.Shodiyev, M.B.Umarov, madaniy tadbirlar vositasida dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchi va talabalarning umummadaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari bo'yicha A.R.Baxriyev, S.S.Bulatov, N.M.Egamberdiyeva, G.X.Ibragimova, N.J.Isaqulova, M.J.Ishmuratov, A.Y.Isimova, D.U.Jumanazarova, B.X.Madramov, U.I.Mahkamov, R.M.Mamatqulova, O.Musurmonova, Q.B.Panjiyev, M.Quronov, O'M.Rajabov, A.Yu.Teshaboyev, A.T.Tilegenov, D.T.Tog'ayeva va boshqalar ilmiy tadqiqotlar olib borgan.

Xorijlik tadqiqotchilardan R.E.Butland, M.R.Davey, D.J.Getz, M.B.Gouthro, E.Kamel, P.Krishnasvami, M.Krishnasvami, U.V.Lambeth, B.Rudolff, S.Titchen izlanishlarida talabalarning badiiy tafakkuri va ijtimoiy-madaniy kompetentligini madaniy tadbirlarda moddiy va nomoddiy madaniy meros namunalarini targ'ib etish, ommalashtirish vositasida takomillashtirishning metodologiyasi, amaliyotda qo'llashning ilmiy va nazariy ahamiyati hamda metodik asoslarini takomillashtirishning ayrim jihatlarini sifatida tashkiliy-pedagogik, pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlashtirish bo'yicha tadqiqot olib borgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish modeli ishlab chiqildi. Mazkur model talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga oid bilim va ko'nikmalarini artpedagogik yondashuvga asoslangan hamda integratsiyalashgan muhitda samarali va sifatli o'qitish, bu borada talabalarda shakllantirilishi lozim bo'lgan bilim va ko'nikmalarni samarali egallashga oid bo'lgan o'qitish jarayonini mantiqiy-semantik

loyihalashtirish hamda uning mazmunini variativlashtirish va unifikatsiyalashga oid masalalarning yechimini topish maqsadida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga yordam beradi.

Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish modeli tarkibiy qismi bir nechta komponentlardan iborat. Jumladan, maqsad va vazifalar, konseptual, kognitiv, operatsional, baholash va natijalar komponentlarini o'zi ichiga qamrab oladi hamda ushbu har bir komponentlar talabalarning badiiy tafakkuriga oid bilim va ko'nikmalarni takomillashtirish jarayonida o'zining salmoqli o'rni va ahamiyati mavjud.

Maqsadning yuzaga kelishi va uning asosida vazifalarning belgilanishiga madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirishga oid strategiyalarini takomillashtirish ijtimoiy ehtiyojning mavjudligi hisoblanadi. Ushbu ehtiyojni qondirish maqsadida artpedagogik yondashuvga asoslangan modelning komponentlari mazmuni ifodalandi.

Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish modelining maqsadi artpedagogik yondashuv asosida madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga oid bilim va ko'nikmalarini zamonaviy talablar, jahon standartlari asosida takomillashtirish, vazifalari esa, artpedagogik yondashuvga asoslangan o'quv jarayonini zamonaviy raqamlashtirilgan sharoitda, zamonaviy nazariya va amaliyotning integratsiyalashgan muhitida tashkil etish orqali madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini rivojlantirish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni takomillashtirishga oid taklif va tavsiyalar ishlab chiqish, ilg'or o'qitish metodikalarini amalda qo'llash va ularni tajriba-sinov jarayonida samaradorligini aniqlashtirishdan iboratligi belgilangan.

Shuningdek, madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga qaratilgan modelni ishlab chiqish jarayonida quyidagi vazifalarni hal etish ko'zda tutildi: madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish modelini ishlab chiqishga doir metodologik yondashuvlarni aniqlashtirish; modelning blok-tuzilmasini aniqlashtirish; model

blok va elementlari o'rtasidagi aloqadorlikni ochib berish; modelning blok-tuzilmasi va elementlariga tavsif berish.

Konseptual komponentda me'yoriy-huquqiy hujjatlar va madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishning nazariy asoslarini belgilab beruvchi ijtimoiy buyurtma bilan bog'liq.

Kognitiv komponenti – madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishning mazmuni bo'lib, o'zida bir nechta o'zaro bir-biri bilan aloqador elementlarni qamrab oladi: 1) o'zlashtirish; 2) qo'llash; 3) umumlashtirish. Mazkur komponentda talabalar o'quv jarayonida umumiy va kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashi zarur hisoblanadi. Bunda umumiy bilim va ko'nikmalarda – talabalar davlat siyosatining “dolzarb masalalarini bilishi, dunyoqarash bilan bog'liq falsafiy bilimlarga tizimli ega bo'lishi, mustaqil tahlil qila olishi, madaniyat va san'at sohasida kasbiy faoliyatiga oid hujjatlar va ishlar mohiyatini tushunishi, madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga doir bilimlarga ega bo'lishi hamda ulardan zamonaviy ilmiy asosda hayotda va o'z kasb faoliyatida foydalana bilishi, axborot yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish usullarini egallash” kabi bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi nazarda tutiladi.

Operatsional komponenti – talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish jarayoni hisoblanadi. Bu tarkibiy qismda 1) ko'maklashish; 2) qo'llab-quvvatlash; 3) maslahat berish kabi uch elementlar o'zida aks ettirib, madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga doir faoliyatga jalb etishning to'rtta tamoyillarini qamrab oladi. Bu tamoyillarda badiiy tafakkurni takomillashtirishning profilaktik usullarini o'zlashtirishda talabalar madaniyat va san'at tizimidagi ijodiy jarayonlarni tashkil etishi, drama teatri, musiqali drama teatri, qo'g'irchoq teatrlari, radio va televideniya, barcha maydon tomoshalari, konsert, shou dasturlarida badiiy obrazlar shakllantirish, aktyor sifatida ishlashi, shou dasturlarini tashkil etish, tashkiliy (ijodiy va ishchi) guruh tuzish, mahalliy aholi o'rtasida ma'naviy-ma'rifiy va tarbiyaviy ishlarni tashkil etishi hamda badiiy tafakkurni takomillashtirishga doir faoliyat jarayonida o'z-o'zini mustaqil namoyon etish kabi ko'nikmalariga ega bo'lishi nazarda tutiladi.

Baholash va natija komponentida o'z-o'zini tahlil etish, o'z-o'zini baholash va nazorat qilish usullarini qo'llash, ijrochilik mahoratini o'rganish, multimedia va badiiy vositalardan foydalanish, individual, guruhli, suhbat, kuzatish usullarini qo'llash, ijrochilik mahoratini tekshirish, ijodiy ko'rik va muhokamalarda ommaviy, guruhli, individual bahs munozara tashkil etish nazarda tutiladi.

Operatsional komponentning eng muhim jihatlaridan biri bu madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish jarayoni bo'lib, mazkur jarayon bir qancha pedagogik-tashkiliy jarayonlardan iborat. Jumladan, tadqiqotning maqsadi, vazifalari va ilmiy farazidan kelib chiqib, pedagogik metodikani amalga oshirishda va madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishda quyidagi vazifalarga e'tibor qaratildi:

1. Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga qo'yiladigan talablarning jamiyat ehtiyoji bilan o'zaro uyg'unligini ta'minlash;

2. Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish uchun oliy ta'lim muassasalaridagi shart-sharoit hamda ijtimoiy va madaniy muhitni yaratish.

Mazkur vazifalarni o'rganish va amaliyotga qo'llash jarayoni bir qancha ilmiy izlanishlarida keltirilgan ma'lumotlar asosida shakllantirildi. Tadqiqot natijasida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishning eng muhim tomoni, shaxsni tanlagan kasbiga va mehnat faoliyatiga bog'liqligini asoslab, unda quyidagi maqsadlar tizimini, ehtiyojlar va motivlar bilan uyg'unlashishini aniqlandi (1-rasmga qarang):

1-rasm. Badiiy tafakkurni takomillashtirishning muhim maqsadli tizimi

Shuningdek, madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga yo'naltiruvchi quyidagi ko'nikmalarni shakllantiradi (2-rasmga qarang):

2-rasm. Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga yo'naltiruvchi sifatlar

Madaniy tadbirlarni o'tkazishda tashkiliy faoliyat (metodologik) jarayonida talabalarda quyidagi bilish va ijodkorlikka xos sifatlarni namoyon qiladi:

talabaning o'z individual faoliyati xususiyatlarini bilishi;

o'quv predmetlari bilan mashg'ullik orqali o'z maqsadini anglash va tushuntirish;

muvofig maqsad, mazmunga mos dasturlarning mavjudligi, boshlagan ishni nihoyasiga yetkazish, maqsadga sodiqlik, maqsadga intilganlik va maqsadga erishish uchun sodiq qolish;

berilgan sohadagi o'quv maqsadini o'z oldiga qo'ya olishi, muvaffaqiyatga erishish rejasini tuza olish, belgilangan rejani o'z individual qobiliyatlaridan kelib chiqib bajarish, o'z natijasiga erishish va anglash, o'z natijalarini tengdoshlari natijalari bilan taqqoslash;

faoliyat qoidalarini shakllantirish, uning qonunlari sistemasini shakllantirish;

o'z-o'zini tashkillash malakalari: faoliyatni rejalashtirish, dasturlash, faoliyat etaplari va usullarini korreksiya (tahrir) qilish, faoliyatning tartiblashtirilganligi, bir vaqtning o'zida ongda alternativ fikrlarni ushlab qolish:

o'z-o'zini nazorat, tahlil qilish va baholash;

ta'limning boshqa subyektlari va atrof olam bilan munosabatga kirisha olish, o'z g'oyasida tura olish, himoya qilish, qat'iylilik;

boshqalarda ijodkorlikni tashkil qila olish, boshqa talabalar g'oyalarini o'rganish va qayta ishlash, aqliy hujum tashkil qila olish, unda ishtirok etish, g'oyalarni taqqoslash, bahs va munozara yurita olish qobiliyati.

Mazkur sanab o'tilgan hamda talabalarda qobiliyatlarni rivojlantirish uchun ta'lim jarayonida ularning evristik sifatlarini, ta'lim maqsadlarini shakllantirishda foydalaniladi. Shu ma'noda, kreativ ta'lim faoliyati talaba tomonidan ijodiy ta'limiy mahsulot yaratishga yo'naltirilishi lozim.

Tadqiqotchi S.H.Fayzulina badiiy tafakkurni tarbiyalashning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liqligini ta'kidlaydi:

“talabalar san'atni chuqurroq tushunishga, o'rganishga, his qilishga intilishlari uchun o'ziga xos targ'ibot-tashviqot ishlarini o'tkazish;

badiiy tafakkur tarbiyasiga oid istiqbolli rejaning mavjudligi;

badiiy tafakkur tarbiyasida adabiyot va shu kabi vositalardan foydalanish;

talabalarni madaniy tadbirlarni o'tkazishda faol ishtirok etishlariga chaqirish;

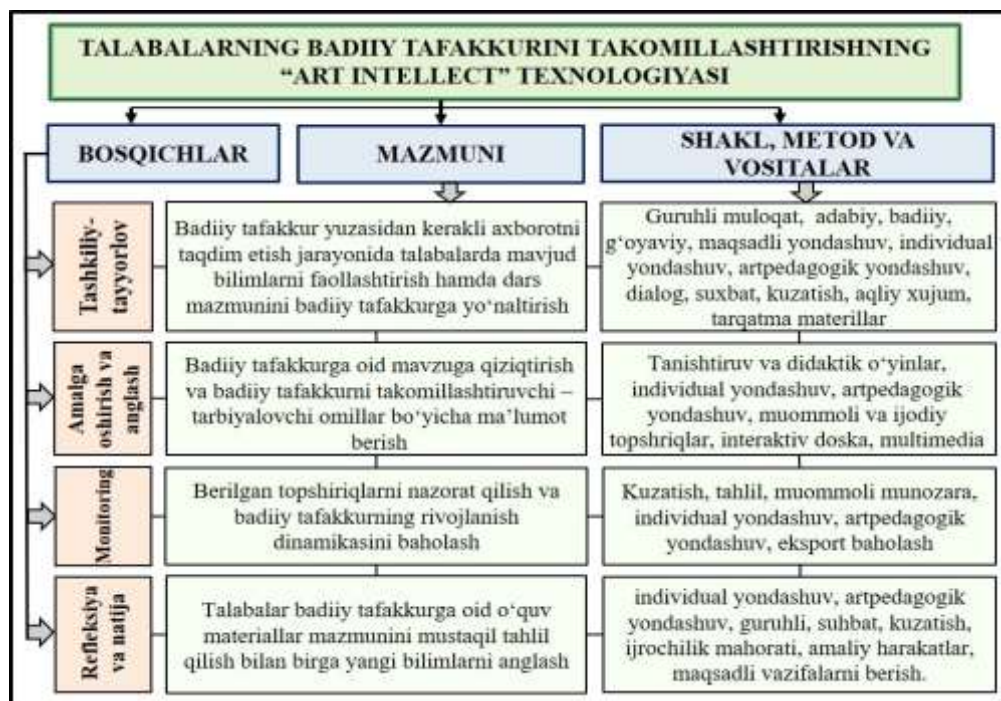
talabalarda san'atga qiziqishni singdirish maqsadida ko'rsatiladigan kundalik va ko'p qirrali faoliyat” [4; 24-b.].

Shuningdek, u o'z tadqiqotida madaniy tadbirlar va ularni o'tkazishning quyidagi tamoyillarini qayd etib ko'rsatadi: “g'oyaviy estetik yo'nalganlik; ilmiy va nazariy bilimlarning amaliyot bilan aloqasi; onglilik va emotsionallikning o'zaro ta'siri; badiiy ta'lim va tarbiyaning birligi; badiiy faoliyatning ko'pqirraligi; talabalarining ta'lim-tarbiya jarayonidagi faolligi va mustaqilligi; tizimlilik, izchillik, vorislilik; badiiy tafakkur tarbiyasining kasbiy yo'nalganligi; badiiy tarbiyaning ommaviyligi, umumiyli” [4; 26-b.].

Inson badiiy tafakkuri ilmiy va ijodiy salohiyat orqali kengayib boradi. Bugungi kunda O'zbekiston yoshlari ma'naviyatini yanada rivojlantirish, ijodiy

barkamolligini ta'minlash, har qaysi sohada kreativlikni oshirishga qaratilgan e'tibor oshib bormoqda[5; 60-b.].

Zamonaviy sharoitda talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish samaradorligini oshirishning zaruriy shartlaridan biri – mazkur jarayonni texnologik asosda tashkil etishdir. Ta'lim amaliyotida ta'limiy, pedagogik, tarbiyaviy, o'qitish texnologiyalari ajratib ko'rsatiladi. Hozirgi davrda sodir bo'layotgan innovatsion jarayonlarda ta'lim tizimi oldidagi muammolarni hal etish uchun yangi axborotni o'zlashtirish va o'zlashtirgan bilimlarni o'zlari tomonidan baholashga qodir, zarur qarorlar qabul qiluvchi mustaqil va erkin fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalash kerak. Shu bois tadqiqot jarayonida madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishning "Art intellekt" texnologiyasi ishlab chiqildi. (3-rasmga qarang):

2.8-rasm. Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishning "Art intellekt" texnologiyasi

Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishning "Art intellekt" texnologiyasi refleksiv yondashuvning konseptual asoslariga tayangan holda loyihalashtirilib, maqsadga yo'naltirilgan, tizimli tavsifga ega quyidagi bosqichlarni o'z ichiga qamrab oldi: *tashkiliy-tayyorlov*

– badiiy tafakkur yuzasidan kerakli axborotni taqdim etish jarayonida talabalarda mavjud bilimlarni faollashtirish hamda dars mazmunini badiiy tafakkurga yo'naltirish; *amalga oshirish va anglash* – badiiy tafakkurga oid mavzuga qiziqtirish va badiiy tafakkurni takomillashtiruvchi – tarbiyalovchi omillar bo'yicha ma'lumot berish; *monitoring* – berilgan topshiriqlarni nazorat qilish va badiiy tafakkurning rivojlanish dinamikasini baholash; *refleksiya va natija* – talabalar badiiy tafakkurga oid o'quv materiallar mazmunini mustaqil tahlil qilish bilan birga yangi bilimlarni anglash.

Artpedagogik yondashuvga asoslangan texnologiya talabalarning umumiy va kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashi o'quv rejasiga mantiqiy ketma-ketlikda kiritiladigan majburiy va tanlov fanlarni o'zlashtirish, amaliyotlarni o'tish hamda boshqa o'quv mashg'ulot va akademik vazifalarni bajarish yordamida amalga oshirishga yordam beradi. Bunda majburiy fanlarni o'qish jarayonida ta'lim yo'nalishi bo'yicha bevosita umumiy va kasbiy bilim va ko'nikmalarni egallashga qaratilgan, zarur tayanch bilim va ko'nikmalarni ta'minlaydigan fanlar majmuasini o'zlashtirishi, tanlov fanlarini o'qish jarayonida ta'lim yo'nalishi doirasida ixtisoslashuvdan kelib chiqib chuqurlashtirilgan, qo'shimcha bilim berish, bevosita ixtisosligi uchun zarur bilimlarni kuchaytirishga xizmat qiladigan, shuningdek, talabaning shaxsiy qiziqishlari, ijodiy yondashuvlari va iqtidorini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan fanlar majmuasini o'zlashtirishi nazarda tutiladi.

XULOSA

Talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishda konseptual, kognitiv, operatsional va baholovchi-natijaviy bloklarni qamrab olgan modeldan foydalanish samaralidir. "Art intellekt" texnologiyasi talabaning nafaqat nazariy yoki amaliy bilim va ko'nikmalarini rivojlantirishga, balki talabaning individual qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirishga qaratilgan metodikalar auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlarning samaradorligini oshirishga asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi PF-6108-sonli farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi 07.11.2020 y., 06/20/6108/1483-son.

2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 592 b.

3. Sayfullayev B.S., Rustamov V.K. Madaniy tadbirlarni tashkil etish mahorati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 180 b.

4. Файзулина С.Х. Эстетическое воспитание студенческой молодёжи. – Ташкент: Узбекистан, 1978. – 32 с.

5. Достонбек Рахматуллаев "Ёшлар ижодий тафаккурини шакллантиришда кино санъатининг ўрни" Янгиланаётган жамиятда ёшларнинг ижтимоий фаоллиги: муаммо ва ечимлар мавзуидаги республика илмий-амалий конференцияси мақолалар тўплами – Тошкент: "Инновatsion ривожланиш нашриёт-матбаа уйи", 2020. – 296 б.

PARALIMPIYA SPORT TURI BILAN SHUG'ULLANUVCHI TALABALARDA KUCH SIFATINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMI

Mahmudjonov Asilbek Abduvoxid o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti, o'qituvchi

Email: asilbekmahmudjonov19981126@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada Paralimpiya sport turlari bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini takomillashtirishning pedagogik mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida kuch sifatining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar, adaptiv jismoniy mashg'ulotlarning samaradorligi va individual yondashuvning ahamiyati ochib berilgan. Eksperimental mashg'ulotlar asosida Paralimpiya sportchilarning umumiy va maxsus kuch ko'rsatkichlari tahlil qilinib, ularning o'sish dinamikasi aniqlangan. Tadqiqot natijalari nogironligi bo'lgan talabalarda kuch sifatini rivojlantirishda moslashtirilgan pedagogik yondashuvlarning muhimligini isbotladi.

Kalit so'zlar: Paralimpiya sporti, kuch sifati, adaptiv jismoniy tarbiya, individual yondashuv, pedagogik mexanizm.

МЕХАНИЗМ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИЛОВЫХ КАЧЕСТВ У СТУДЕНТОВ, ЗАНИМАЮЩИХСЯ ПАРАЛИМПИЙСКИМ ВИДОМ СПОРТА

Аннотация: в данной статье анализируются педагогические механизмы совершенствования силовых качеств у студентов, занимающихся паралимпийскими видами спорта. В процессе исследования раскрыты факторы, влияющие на развитие силы, эффективность адаптивных физических тренировок и значение индивидуального подхода. На основе экспериментальных занятий проведён анализ динамики общего и специального развития силы паралимпийцев. Полученные результаты подтвердили важность адаптированных педагогических подходов в развитии силовых качеств у студентов с ограниченными возможностями здоровья.

Ключевые слова: паралимпийский спорт, силовые качества, адаптивная физическая культура, индивидуальный подход, педагогический механизм.

THE MECHANISM OF IMPROVING STRENGTH QUALITIES IN STUDENTS ENGAGED IN PARALYMPIC SPORTS

Abstract: this article analyzes the pedagogical mechanisms for improving strength qualities in students engaged in Paralympic sports. The study reveals the factors influencing strength development, the effectiveness of adaptive physical training, and the importance of individualized approaches. Based on experimental sessions, the dynamics of general and specific strength indicators of Paralympic athletes were examined. The results confirm the

significance of adapted pedagogical approaches in enhancing the strength qualities of students with disabilities.

Keywords: *paralympic sports, strength quality, adaptive physical education, individual approach, pedagogical mechanism.*

KIRISH

Bugungi kunda jismoniy tarbiya va sport sohasida imkoniyati cheklangan yoshlarning faol ishtirokini ta'minlash Paralimpiya harakatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Paralimpiya sport turlari bilan shug'ullanuvchi talabalarda jismoniy sifatlarni, ayniqsa kuch sifatini rivojlantirish, ularning sport tayyorgarligi, sog'lomlashtirish darajasi va ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Kuch sifati Paralimpiya sportchilarning texnik va taktik harakatlarini samarali bajarish, harakat koordinatsiyasini mustahkamlash hamda musobaqalarda yuqori natijaga erishish uchun asosiy fiziologik komponentdir.

Imkoniyati cheklangan shaxslarning mushak faoliyati o'ziga xos fiziologik va psixologik xususiyatlarga ega bo'lgani sababli, ularning mashg'ulot jarayonida individual yondashuv va adaptiv metodlarni qo'llash talab etiladi. Shuningdek, Paralimpiya sportchilarda kuch sifatini rivojlantirish jarayonida reabilitatsion mashqlar, modifikatsiyalangan yuklamalar va pedagogik qo'llab-quvvatlash mexanizmlari muhim o'rin tutadi [1].

Shunga ko'ra, Paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini takomillashtirish mexanizmlarini aniqlash, ularni pedagogik jihatdan asoslash va amaliy mashg'ulotlarda samarali qo'llash bugungi kunda dolzarb ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi — Paralimpiya sportchilarda kuch sifatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik mexanizmlarni ishlab chiqish, ularning samaradorligini tajriba-sinov asosida tekshirish hamda adaptiv jismoniy tarbiya tizimiga joriy etishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari nogironligi bo'lgan talabalar bilan ishlash jarayonini takomillashtirish, Paralimpiya sport harakatining ilmiy-uslubiy asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi [2,3,4].

ADABIYOTAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotning metodologik asosini adaptiv jismoniy tarbiya nazariyasi, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari va nogironligi bo'lgan shaxslar bilan

pedagogik ishlash texnologiyalari tashkil etdi. Tadqiqotda Paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talabalarning kuch sifatini rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlar tizimi ishlab chiqildi hamda amaliyotda sinovdan o'tkazildi [4,5].

Tadqiqot ishtirokchilari. Tadqiqotda 18–23 yoshdagi 20 nafar Paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talaba ishtirok etdi. Ular ikki guruhga bo'lindi: 10 nafari eksperimental, 10 nafari nazorat guruhini tashkil etdi. Barcha ishtirokchilar tibbiy va funksional ko'rikdan o'tkazildi.

Tadqiqot bosqichlari:

1. Diagnostik bosqich – talabalarning dastlabki kuch ko'rsatkichlari (qo'l, oyoq va gavda mushaklari) o'lchandi.
2. Tajriba bosqichi – 12 haftalik adaptiv mashg'ulot dasturi asosida maxsus kuch mashqlari tashkil etildi.
3. Natijalarni baholash bosqichi – dastur yakunida eksperimental va nazorat guruhlarining kuch ko'rsatkichlari qayta tahlil qilindi.

Mashg'ulot dasturining tuzilishi. Dastur haftasiga 3 marotaba mashg'ulot o'tkazishni nazarda tutdi. Mashg'ulotlar 60–75 daqiqa davom etdi. Unda quyidagi metodlar qo'llanildi:

moslashtirilgan og'ir atletika elementlari (rezina lentalar, yengil shtangalar bilan mashqlar);

statik va dinamik mashqlar kombinatsiyasi;

harakat faoliyatini faollashtiruvchi rehabilitatsion mashqlar;

individual yuklama tizimi.

Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish usullari. Kuch sifatini baholashda dynamometriya, shtanga ko'tarish, tayanib tortilish va tizzada itarilish testlaridan foydalanildi. Olingan natijalar variatsion va korrelyatsion tahlil usullari yordamida statistik qayta ishlovdan o'tkazildi. Ma'lumotlarning ishonchliligi Student t-testi asosida baholandi [5,6].

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi Paralimpiya sportchilarida jismoniy tayyorgarlik darajasi, mashg'ulot yuklamalari va psixologik tayyorgarlik omillari inobatga olingan holda ta'minlandi

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida Paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talabalarning kuch sifatini rivojlantirishga qaratilgan 12 haftalik adaptiv mashg'ulot dasturi amalda sinovdan o'tkazildi. Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, individual yondashuv va adaptiv yuklama tizimining qo'llanilishi talabalarning jismoniy rivojlanishida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqardi.

1. Boshlang'ich va yakuniy o'lchov natijalari. Tadqiqot boshida eksperimental va nazorat guruhlari o'rtasidagi o'rtacha kuch ko'rsatkichlari deyarli teng edi (qo'l kuchi – $31,4 \pm 1,2$ kg; oyoq kuchi – $54,7 \pm 2,3$ kg). 12 haftalik mashg'ulotlar yakunida esa eksperimental guruhda bu ko'rsatkichlar sezilarli darajada oshdi: qo'l kuchi – $38,9 \pm 1,4$ kg, oyoq kuchi – $63,1 \pm 2,1$ kg, bu o'sish +20–22% ni tashkil etdi.

2. Nazorat guruhidagi natijalar. Nazorat guruhida esa o'zgarishlar nisbatan past bo'ldi: qo'l kuchi o'rtacha +5%, oyoq kuchi esa +6% ga o'sdi. Bu natija muntazam, ammo moslashtirilmagan mashg'ulot dasturlarining samaradorligi cheklanganligini ko'rsatdi.

3. Eksperimental guruhdagi o'sish dinamikasi. Mashg'ulotlar davomida talabalar bosqichma-bosqich yuklama tizimiga o'rgatildi. 4-haftada moslashuv davri kuzatilgan bo'lsa, 8–12-haftalarda mushak tonusining barqarorlashuvi va kuch rivojlanishining sezilarli o'sishi qayd etildi. Bu jarayon kuch mashqlarining reabilitatsion mashqlar bilan uyg'unlashganligi bilan izohlanadi.

4. Statistik tahlil. Student t-testi natijalariga ko'ra, eksperimental guruhda mashg'ulotdan oldingi va keyingi natijalar orasidagi farq $p < 0.01$ darajada ahamiyatli bo'ldi, bu esa jismoniy yuklamalarning ilmiy asoslanganligini tasdiqlaydi.

5. Kuzatilgan qo'shimcha ijobiy holatlar. Mashg'ulotlar davomida talabalarning umumiy harakat koordinatsiyasi, motivatsiyasi va psixologik barqarorligi ham yaxshilandi. Ularning o'z-o'zini baholash ko'rsatkichlari 15–18% ga oshdi, bu Paralimpiya sportchilarda psixofiziologik holatning ijobiy o'zgarishlarini ifodalaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini takomillashtirish uchun ishlab chiqilgan adaptiv mashg'ulot dasturi samarali bo'lib, u mushak faoliyatini

faollashtiradi, harakat imkoniyatlarini kengaytiradi va sport natijalarini yaxshilaydi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini takomillashtirishda adaptiv jismoniy mashg'ulotlar, individual yondashuv va rehabilitatsion elementlarning uyg'unlashuvi yuqori samaradorlikka ega. Bu natija ilgari o'tkazilgan tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Mazkur yondashuv nogironligi bo'lgan shaxslarning mushak tizimi o'ziga xosligini hisobga olgan holda, jismoniy yuklamalarni fiziologik imkoniyatlarga moslashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Eksperiment davomida kuzatilgan 20 foizdan ortiq kuch ko'rsatkichlari o'sishi, adaptiv mashg'ulot tizimi organizmning neyromushak muvofiqlashuv jarayonini tezlashtirishini tasdiqlaydi. Bu holat mushak to'qimalarida nerv impulslarining uzatilish tezligi va motor birliklarning faolligi ortishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, mashg'ulotlarning individual rejalashtirilishi va bosqichma-bosqich yuklama berish mushak charchoqlarining kamayishiga, mashqga bo'lgan motivatsiyaning ortishiga va o'z-o'ziga ishonchni mustahkamlashga xizmat qildi.

Ilmiy manbalarda ham Paralimpiya sportchilarda kuchni rivojlantirishda psixologik tayyorgarlikning o'рни alohida ta'kidlanadi. Bizning tadqiqot natijalari ham shuni ko'rsatdiki, kuch sifati faqat mushak kuchayishi bilan emas, balki sportchining irodaviy sifatleri, ruhiy barqarorligi va ijtimoiy moslashuv darajasi bilan ham chambarchas bog'liqdir.

Mazkur mexanizmning muhim jihatlaridan biri - integrativ yondashuvdir, ya'ni jismoniy mashqlar, rehabilitatsiya, motivatsion suhbatlar va psixologik qo'llab-quvvatlashni yagona tizimda amalga oshirishdir. Bunday yondashuv nafaqat jismoniy natijalarni yaxshilaydi, balki Paralimpiya sportchilarning hayot sifati va ijtimoiy faolligini oshirishga ham xizmat qiladi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida ishtirokchilar sonining nisbatan kamligi va faqat bir turdagi Paralimpiya sportchilarini qamrab olganini qayd etish mumkin. Kelgusida bu yo'nalishda turli sport turlari, yosh guruhlari va jins omillarini hisobga olgan holda kengroq tadqiqotlar o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, olingan natijalar Paralimpiya sport turlari bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini rivojlantirishda pedagogik mexanizmlarni takomillashtirish zarurligini va bu yo'nalishda ilmiy asoslangan adaptiv yondashuvlarni joriy etish muhimligini isbotladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini takomillashtirishda moslashtirilgan pedagogik mexanizmlarni qo'llash yuqori samaradorlikka ega ekanini ko'rsatdi. 12 haftalik adaptiv mashg'ulot dasturi natijasida eksperimental guruh ishtirokchilarida mushak kuchi ko'rsatkichlari 20–22 foizga oshdi, bu esa individual yondashuv va fiziologik imkoniyatlarga mos yuklamalarning ijobiy ta'sirini isbotladi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, kuch sifatini rivojlantirish jarayonida quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Adaptiv mashg'ulot tizimi – nogironligi bo'lgan talabalar uchun jismoniy yuklamalarni ularning funksional imkoniyatlariga moslashtirish;
2. Individual yondashuv – har bir sportchining jismoniy va psixologik holatini hisobga olib mashg'ulot dasturini tuzish;
3. Reabilitatsion mashqlar – mushak faoliyatini tiklash va ortiqcha zo'riqishni oldini olish;
4. Pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash – sportchining o'ziga ishonchini oshirish va motivatsiyasini mustahkamlash.

Shuningdek, Paralimpiya sport turlari bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini takomillashtirish nafaqat sport natijalariga, balki ularning ijtimoiy moslashuvi, hayot sifati va ruhiy barqarorligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, jismoniy tarbiya va sport sohasida Paralimpiya sportchilar bilan ishlashda adaptiv yondashuvlar asosidagi pedagogik mexanizmlarni keng joriy etish zarur.

Kelgusidagi tadqiqotlarda turli Paralimpiya sport turlari (masalan, para-yengil atletika, para-voleybol, para-suzish) bo'yicha kuch sifatini rivojlantirish texnologiyalarini taqqoslab o'rganish, shuningdek, mashg'ulotlar jarayoniga sun'iy intellekt asosidagi monitoring tizimlarini tatbiq etish istiqbolli yo'nalishlardan biri sifatida tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Azizov, S. V., Azizova, R. I., Mahmudjonov, A., & Tuxtaboyeva, N. (2024). SPORTCHILARDA O 'YIN JARAYONINI YUQORI DARAJADA IDROK QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH INTELLEKTUAL TAYYORGARLIKNING ASOSIY VAZIFASI. *Экономика и социум*, (9 (124)), 82-86.
2. Makhmudovich, G. A. (2024). THE IMPORTANCE OF SPECIAL METHODS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS EXERCISES. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY*, 730-734.
3. Mahmudjonov, A. A., Izatullayev, A. M., & Ergashaliyev, D. N. (2024). THE IMPORTANCE OF GENERAL PHYSICAL FITNESS IN INCREASING THE EFFICIENCY OF SPORTS TRAINING IN PRIVATE SCHOOLS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY*, 755-759.
4. Shamsitdinova, M. F. (2022). UMUMTA'LIM MAKTABLARI O 'QUVCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGIGA BASKETBOL SPORT TO 'GARAKLARINING TA'SIRI. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING*, 1(9), 208-212.
5. G'ofirjonova, A. I. (2022). MILIY HARAkatLI O 'YINLARNI SPORT ELEMENTLARINI O 'ZLASHTIRISHDA QO 'LLASHNING SAMARADORLIGI. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING*, 1(9), 171-176.
6. Костикова, О. В., Азизов, С. В., Болтобаев, С. А., Азизова, Р. И., & Махмуджонов, А. А. (2025). РАЗВИТИЕ У ЮНЫХ БАСКЕТБОЛИСТОВ СКОРОСТИ И ТОЧНОСТИ БРОСКА. *Физическая культура, спорт-наука и практика*, 2, 109-114.
7. Luqmonov, I. B. (2022). KARATE SPORT TO 'GARAKLARINING UMUMTA'LIM MAKTABLARI O 'QUVCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGIGA TA'SIRI. *INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING*, 1(9), 166-170.

GIMNASTIKA SPORT TURI ORQALI TALABALARNI EGILUVCHANLIK SIFATINI OSHIRISH USULLARI

G'afurov Abduvoxid Maxmudovich

Qo'qon davlat universiteti, dotsent

Annotatsiya: ushbu maqolada gimnastika mashqlari orqali talabalar egiluvchanlik sifatini oshirishning samarali usullari yoritilgan. Tadqiqot davomida talabalar bilan olib borilgan amaliy mashg'ulotlar natijasida egiluvchanlikning rivojlanish dinamikasi tahlil qilindi. Gimnastikaning asosiy turlari — cho'zilish, bukilish, muvozanat va sakrash mashqlari egiluvchanlikni shakllantirishda muhim omil sifatida baholandi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, muntazam va tizimli gimnastika mashg'ulotlari talabalarning mushak elastikligini, bo'g'im harakatchanligini va umumiy jismoniy tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Tadqiqot natijalari jismoniy tarbiya darslarida gimnastika mashqlaridan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: gimnastika, egiluvchanlik, talabalar, jismoniy tayyorgarlik, mashq usullari.

МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ГИБКОСТИ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ ГИМНАСТИЧЕСКИЙ ВИД СПОРТА

Аннотация: в статье рассмотрены эффективные методы повышения гибкости студентов с помощью гимнастических упражнений. В ходе исследования были проведены практические занятия со студентами, проанализирована динамика развития гибкости. Основные виды гимнастики — растяжка, наклоны, равновесие и прыжковые упражнения — оценены как ключевые средства формирования гибкости. Результаты показали, что регулярные гимнастические занятия значительно улучшают эластичность мышц, подвижность суставов и общую физическую подготовленность студентов. В статье предложены рекомендации по эффективному использованию гимнастических упражнений на занятиях по физическому воспитанию.

Ключевые слова: гимнастика, гибкость, студенты, физическая подготовка, методы упражнений.

METHODS OF IMPROVING STUDENTS' FLEXIBILITY THROUGH GYMNASTICS

Abstract: this article explores effective methods for improving students' flexibility through gymnastics exercises. Practical sessions conducted with students were analyzed to study the dynamics of flexibility development. The main types of gymnastics — stretching, bending, balance, and jumping exercises — were identified as key factors in flexibility enhancement. The results indicate that regular and systematic gymnastics training

significantly improves muscle elasticity, joint mobility, and overall physical fitness of students. The study provides recommendations for the effective use of gymnastics exercises in physical education classes.

Keywords: *gymnastics, flexibility, students, physical fitness, exercise methods.*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining samaradorligini oshirish hamda talabalar salomatligini mustahkamlash masalasi dolzarb hisoblanadi. Talabalarning jismoniy tayyorgarligi, ayniqsa egiluvchanlik sifati, ularning umumiy harakat madaniyati, sportdagi natijalari va hayot faoliyati sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Egiluvchanlik inson tanasining mushaklari va bo'g'imlarining erkin harakatlanish imkoniyatini belgilovchi muhim jismoniy sifat bo'lib, uni muntazam mashg'ulotlar orqali rivojlantirish zarurdir.

Gimnastika mashqlari egiluvchanlikni oshirishda eng samarali vositalardan biri sanaladi. Chunki gimnastika mashqlari organizmni har tomonlama rivojlantiradi, mushaklarning cho'ziluvchanligini oshiradi, bo'g'imlarning harakat amplitudasini kengaytiradi hamda koordinatsiya, muvozanat va chiroyli holatni shakllantiradi. Ayniqsa, talabalar yoshida mushak-skelet tizimi faol rivojlanayotgan davrda gimnastika mashqlari orqali egiluvchanlikni oshirish katta ahamiyat kasb etadi [4,5,6].

So'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlarda gimnastikaning jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi roli o'rganilgan bo'lsa-da, aynan talabalarda egiluvchanlik sifatini oshirishga yo'naltirilgan uslubiy yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu sababli mazkur tadqiqot gimnastika sport turi orqali talabalar egiluvchanligini takomillashtirishning samarali usullarini aniqlash va amaliyotga tatbiq etishga qaratilgan.

Tadqiqotning maqsadi – gimnastika mashqlari asosida talabalar egiluvchanlik sifatini rivojlantirishning ilmiy asoslangan usullarini ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun talabalar bilan olib borilgan amaliy mashg'ulotlar asosida egiluvchanlik ko'rsatkichlari tahlil qilinadi, mashqlar majmuasining samaradorligi

baholanadi va jismoniy tarbiya mashg'ulotlariga tatbiq etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot Namangan davlat universitetining jismoniy madaniyat yo'nalishi talabalaridan iborat ikki guruhda o'tkazildi. Tadqiqotda jami 40 nafar 18–21 yoshdagi talaba ishtirok etdi. Ular tasodifiy tanlov asosida 20 nafardan iborat eksperimental va nazorat guruhlariga bo'lindi. Tadqiqot 8 haftalik davrni o'z ichiga oldi va dars mashg'ulotlari haftasiga 3 marotaba, 60 daqiqadan tashkil etildi.

Eksperimental guruh mashg'ulotlarida egiluvchanlik sifatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus gimnastika mashqlari majmuasi qo'llanildi. Dastur quyidagi mashq turlaridan iborat bo'ldi:

- a. bo'g'imlarni isituvchi dinamik mashqlar;
- b. tananing oldinga, orqaga va yon tomonlarga bukilishlari;
- c. oyoq va qo'l mushaklarini cho'zish mashqlari;
- d. muvozanat va koordinatsiyani rivojlantiruvchi mashqlar;
- e. to'siqlardan sakrash va amortizatsion mashqlar.

Nazorat guruhi esa an'anaviy jismoniy tarbiya dasturi asosida shug'ullandi, unda maxsus egiluvchanlik mashqlari tizimli tarzda qo'llanilmadi.

Egiluvchanlik darajasini baholash uchun quyidagi testlar tanlandi:

1. "Oldinga egilish" testi (tanani cho'zish ko'rsatkichi sm da o'lchandi);
2. "Kökrakka tegish" testi (qo'l mushaklarining elastikligi);
3. "Ko'prik" mashqi (umurtqa moslashuvchanligini baholash).

Tadqiqot davomida kuzatuv, o'lchov va taqqoslash metodlari qo'llanildi. Olingan ma'lumotlar matematik-statistik tahlil usullari yordamida qayta ishlanib, o'rtacha arifmetik qiymat (M), standart og'ish (σ) va foiz farqlari hisoblandi. Natijalar jadval va diagrammalar orqali taqdim etildi [4,6,7].

Mazkur metodika orqali gimnastika mashqlarining talabalarda egiluvchanlikni oshirishdagi samaradorligi ilmiy jihatdan asoslab berildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida gimnastika mashqlarining talabalarda egiluvchanlik sifatini rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilindi. Dastlabki o'lchovlar natijasida eksperimental va nazorat guruhleri o'rtasida egiluvchanlik ko'rsatkichlarida sezilarli farq kuzatilmadi. Biroq sakkiz haftalik mashg'ulotlar yakunida eksperimental guruhda egiluvchanlikning barcha mezonlari bo'yicha ijobiy o'sish qayd etildi.

Eksperimental guruhdagi talabalar "oldinga egilish" testida o'rtacha **13,8 sm** dan **20,9 sm** gacha ($\approx 51,4\%$) o'sish ko'rsatgan bo'lsa, nazorat guruhida bu o'sish **13,5 sm** dan **15,2 sm** gacha ($\approx 12,6\%$) ni tashkil etdi. "Ko'prik" mashqi natijalari bo'yicha eksperimental guruhda bel umurtqasining egiluvchanligi sezilarli yaxshilandi (5,1 dan 7,4 ballgacha), nazorat guruhida esa o'zgarish minimal bo'ldi. "Ko'krakka tegish" testida ham mushak elastikligining ortishi aniqlandi.

Ushbu natijalar gimnastika mashqlarining tizimli qo'llanilishi talabalar tanasining cho'ziluvchanlik darajasini oshirishga samarali ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Shuningdek, mashg'ulotlarda egiluvchanlikni oshirishga yo'naltirilgan harakatlar — cho'zilish, bukilish, muvozanat mashqlari — mushaklarning elastikligini saqlab turish, bo'g'imlarning harakat amplitudasini kengaytirish hamda umumiy jismoniy holatni yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etdi.

1-jadval. Egiluvchanlik testlari natijalari (n = 20)

Test turi	Guruh	Boshlang'ich natija ($M \pm \sigma$)	Yakuniy natija ($M \pm \sigma$)	O'sish (%)
Oldinga egilish (sm)	Eksperimental	13.8 ± 2.4	20.9 ± 2.1	+51.4
Oldinga egilish (sm)	Nazorat	13.5 ± 2.6	15.2 ± 2.3	+12.6
Ko'prik mashqi (ball)	Eksperimental	5.1 ± 0.8	7.4 ± 0.6	+45.1
Ko'prik mashqi (ball)	Nazorat	5.0 ± 0.7	5.6 ± 0.6	+12.0

Ko'krakka tegish (sm)	Eksperimental	9.2 ± 1.5	13.4 ± 1.3	+45.6
Ko'krakka tegish (sm)	Nazorat	9.4 ± 1.6	10.2 ± 1.5	+8.5

Olingan natijalar statistik tahlil asosida $p < 0,05$ darajada ishonchli deb topildi. Bu esa gimnastika mashqlari majmuasi talabalarda egiluvchanlik sifatini sezilarli darajada rivojlantirishini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari gimnastika mashqlarining talabalarda egiluvchanlik sifatini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Eksperimental guruhda qayd etilgan natijalar nazorat guruhiga nisbatan sezilarli farq bilan yuqori bo'ldi, bu esa gimnastika mashqlari tizimli qo'llanilganda mushak va bo'g'imlarning moslashuvchanligi ancha tez rivojlanishini tasdiqlaydi.

Natijalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, egiluvchanlikni oshirish uchun tanlangan mashqlar majmuasi — cho'zilish, bukilish, muvozanat va koordinatsion harakatlar — organizmning morfologik va funksional tizimlariga kompleks ta'sir ko'rsatgan. Bunday mashqlar mushak tolalarining elastikligini oshiradi, bo'g'im kapsulalarining harakatchanligini kengaytiradi hamda qon aylanish va nafas olish tizimlarining faoliyatini faollashtiradi. Shu bilan birga, gimnastika mashg'ulotlari talabalarda to'g'ri gavda holatini saqlash, chiroyli yurish va umumiy harakat madaniyatini shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Oldingi ilmiy tadqiqotlar ham gimnastika vositalarining egiluvchanlikni rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu tadqiqot natijalari ularning ilmiy qarashlarini tasdiqlab, amaliy jihatdan yanada aniqroq mexanizmlarni ko'rsatib beradi.

Biroq, tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud: ishtirokchilar sonining nisbatan kamligi, mashg'ulotlar davomiyligining qisqaligi va jinsiy farqlarning hisobga olinmaganligi natijalarni umumlashtirish imkoniyatini biroz cheklaydi. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu omillarni kengroq o'rganish, shuningdek, gimnastika mashqlarini boshqa jismoniy mashqlar bilan kompleks tarzda qo'llash samaradorligini baholash maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, tadqiqot gimnastika sport turining talabalarda egiluvchanlikni oshirishda ilmiy asoslangan, samarali vosita ekanini tasdiqlaydi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, gimnastika mashqlari talabalarning egiluvchanlik sifatini oshirishda yuqori samaradorlikka ega vosita ekanligi aniqlandi. Gimnastika mashqlarining tizimli va metodik asosda qo'llanilishi mushaklarning cho'ziluvchanligini, bo'g'imlarning harakatchanligini va umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ayniqsa, cho'zilish, bukilish, muvozanat va koordinatsiya mashqlari egiluvchanlikni rivojlantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Eksperimental tadqiqot davomida talabalarda egiluvchanlik ko'rsatkichlari o'rtacha 40–50 foizgacha oshgani kuzatildi, bu esa maxsus gimnastika mashqlarining amaliy natijasini ko'rsatadi. Natijalar gimnastikaning nafaqat jismoniy, balki psixologik jihatdan ham ijobiy ta'sirini ko'rsatadi: mashg'ulotlar davomida talabalar diqqatni jamlash, harakatlarni muvofiqlashtirish va o'z tanasini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqotdan olingan xulosalarga asoslanib, quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida gimnastika mashqlarini doimiy va tizimli tarzda kiritish lozim.
2. Talabalarning jismoniy tayyorgarligi darajasidan kelib chiqib, mashqlar yuklamasi va intensivligini bosqichma-bosqich oshirish maqsadga muvofiqdir.
3. Egiluvchanlikni baholash mezonlarini muntazam o'lchab borish natijalarning obyektivligini ta'minlaydi.
4. Gimnastika mashqlarini musiqali va o'yinli shaklda tashkil etish talabalar motivatsiyasini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, gimnastika sport turi talabalar jismoniy madaniyatining ajralmas qismi bo'lib, egiluvchanlik sifatini takomillashtirish, mushak va bo'g'im tizimini mustahkamlash hamda harakat madaniyatini shakllantirishda samarali pedagogik vosita hisoblanadi. Ushbu natijalar oliy ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining sifatini oshirish uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Azizov, S. V., Azizova, R. I., Mahmudjonov, A., & Tuxtaboyeva, N. (2024). SPORTCHILARDA O 'YIN JARAYONINI YUQORI DARAJADA IDROK QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH INTELLEKTUAL TAYYORGARLIKNING ASOSIY VAZIFASI. *Экономика и социум*, (9 (124)), 82-86.
2. Azizov, S. V. (2024). YOSH SPRINTERLARNI SARALAB OLIHNING O'ZIGA HOS JIHATLARI. *Экономика и социум*, (2-1 (117)), 126-129.
3. Azizov, C. B., & Габдуллина, А. З. (2024). Технология повышения скоростно-силовой подготовленности спринтеров. *Scientific Impulse*, 2(19), 120-124.
4. Azizov, S. V., & Mahmudjonov, A. A. (2024). Oripov AF SPRINTERLARNI TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI. *Экономика и социум*, (6-2), 121.
5. Azizov, N. N., Gaziye, N. R., Boltobaev, S. A., & Zhakhongirov, S. Z. (2019). STUDYING THE ATTENTION AND SPECIFICALLY STRESSOGENOUS CONDITIONS OF SPORTSMEN. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(3), 303-306.
6. Azizov, S. V., Mahmudjonov, A. A., & Oripov, A. F. (2024). SPRINTERLARNI TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI. *Экономика и социум*, (6-2 (121)), 85-90.
7. Болтобаев, С. А., Азизов, С. В., Азизова, Р. И., & Азизов, Н. Н. (2020). ВЛИЯНИЕ ТАНЦЕВАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ НА ПОКАЗАТЕЛИ ИММУННОЙ ЗАЩИТЫ В РЕАБИЛИТАЦИИ БОЛЬНЫХ РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ. In *Дни ревматологии в Санкт-Петербурге-2020* (pp. 38-39).
8. Boltobaev, S. A., Azizov, S. V., & Zhakhongirov, S. Z. (2019). THE STUDY OF THE PECULIARITIES OF INDIVIDUALLY-PSYCHOLOGICAL AND SPECIFICALLY STRESSOGENIC CONDITIONS OF SPORTSMEN. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(3), 307-312.
9. Болтабоев, С. А., Азизов, С. В., & Джахангиров, Ш. Д. (2020). STRESS AND ITS INFLUENCE ON SUCCESS OF ATHLETES. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (6-5), 59-62.
10. Музафарова, Л., & Жахонгиров, Ш. (2023). Повышение активности студенческой молодежи и формирование здорового образа жизни. *Scientific-theoretical journal of International education research*, 1(2), 89-91.

KASBIY TAYYORGARLIK VA MALAKA OSHIRISH KURSLARI ORQALI MIGRANTLARNING BANDLIGINI TA'MINLASH METODIKASI

Qo'ldasheva Maxmuda Nurmatjonovna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, (DSc)

Annotatsiya. Mazkur maqolada kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish kurslari orqali migrantlarning bandligini ta'minlash metodikasi ilmiy-amaliy jihatdan yoritilgan. Unda mehnat migratsiyasi jarayonida fuqarolarning raqobatbardosh kasb va ko'nikmalarga ega bo'lishi, xorijiy mehnat bozorining talablariga mos tayyorlanishi, shuningdek, ularning huquqiy va ijtimoiy himoyasini kuchaytirish masalalari tahlil etiladi. Maqolada xorijiy ish beruvchilar bilan hamkorlikda tayyorlov kurslarini tashkil etish, malakani xalqaro standartlarga mos sertifikatlash tizimini joriy etish, migrantlarni onlayn platformalar orqali ish bilan ta'minlash mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy tayyorgarlik, malaka oshirish, mehnat migratsiyasi, bandlik, xalqaro standartlar, onlayn platformalar, metodika.

МЕТОДИКА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЗАНЯТОСТИ МИГРАНТОВ КУРСАМИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ И ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

Аннотация. В данной статье научно-практическое освещение методики обеспечения занятости мигрантов курсами профессиональной подготовки и повышения квалификации. В нем анализируются вопросы приобретения гражданами конкурентоспособных профессий и навыков в процессе трудовой миграции, их подготовки в соответствии с требованиями зарубежного рынка труда, а также усиления их правовой и социальной защиты. В статье рассматриваются механизмы организации подготовительных курсов совместно с зарубежными работодателями, внедрения системы сертификации квалификации в соответствии с международными стандартами, трудоустройства мигрантов через онлайн-платформы.

Ключевые слова: профессиональное обучение, повышение квалификации, трудовая миграция, занятость, международные стандарты, онлайн-платформы, методология.

METHODOLOGY FOR ENSURING EMPLOYMENT OF MIGRANTS THROUGH VOCATIONAL TRAINING AND SKILLS DEVELOPMENT COURSES

Annotation. This article covers the methodology for ensuring the employment of migrants through vocational training and advanced training courses in a scientific and practical way. It analyzes the issues of obtaining competitive professions and skills of citizens in the process of labor migration, their preparation in accordance with the requirements of the

foreign labor market, as well as strengthening their legal and social protection. The article covers the mechanisms of organizing preparatory courses in cooperation with foreign employers, introducing a system of certification of qualifications in accordance with international standards, employment of migrants through online platforms.

Key words: *professional training, professional development, labor migration, employment, international standards, online platforms, methodology.*

KIRISH

Globallashuv jarayonida mehnat migratsiyasi ijtimoiy-iqtisodiy hayotning ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Migrantlarning xorijiy davlatlarda munosib mehnat qilishlari, ijtimoiy muhofazasi va huquqlarini himoya qilishda ularning kasbiy tayyorgarligi va malaka oshirish kurslarida ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois migrantlarni tayyorlash, ularning bilim va ko'nikmalarini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish hamda bandligini ta'minlash bo'yicha metodik yondashuvlar ishlab chiqilishi zarur.

ADABIYOTLARNING TAHLILI

Kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish kurslari orqali migrantlarning bandligini ta'minlash masalasi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, ular asosan uch yo'nalishda tahlil qilinadi:

1. Mehnat migratsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari, migrantlarning mehnat bozoridagi o'rni, huquqiy muhofazasi haqida xalqaro tashkilotlar (XMT, Jahon banki, IOM) hamda mahalliy olimlarning tadqiqotlari mavjud. Bu adabiyotlarda migrantlarning malaka darajasi bandlikka bevosita ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan. Masalan, Sh. Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" asarida migratsiya jarayonlarini tartibga solish, malakali kadrlarni xorijiy mehnat bozoriga tayyorlash masalasi alohida qayd etilgan.

2. Pedagogika va kasb-hunar ta'limi bo'yicha adabiyotlarda o'quv dasturlarini modullashtirish, qisqa muddatli kurslar orqali kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish samarali yo'l ekanligi ta'kidlanadi. J. Dewey, D. Kolb kabi pedagog va psixologlarning ta'lim jarayonida tajriba va amaliyotga asoslangan yondashuvlari migrantlarni tayyorlash jarayonida ham qo'llanilmoqda.

3. Interfaol metodlar (keys-stadi, rol o'yinlari, trening mashg'ulotlari) migrantlarning til bilimi va kommunikativ ko'nikmalarini oshirishda samarali vosita

sifatida tavsiya etiladi. Amaliy mashg'ulotlar va ishlab chiqarish amaliyoti asosida shakllangan metodikalar migratsiya uchun tayyorlanayotgan kishilarni real mehnat sharoitlariga moslashtiradi. Shuningdek, tahlil etilgan manbalarda davlat, ta'lim muassasalari va nodavlat tashkilotlarning hamkorligi migrantlarning barqaror bandligini ta'minlashning eng muhim sharti sifatida ko'rsatiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Malaka oshirish kurslari orqali migrantlarning bandligini ta'minlashda kasbiy tayyorgarlikning migrantlarni xorijda talab yuqori bo'lgan kasblarga yo'naltirish hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirish orqali mehnat bozorida raqobatbardoshligini ta'minlashda til, madaniyat va huquqiy bilimlar bo'yicha tayyorlash muhim masalalardan biri sanaladi. Bunda birinchi navbatda zamonaviy texnologiyalar asosida o'qitish, modulli o'quv dasturlari orqali qisqa muddatli kasbiy malaka berish hamda xorijiy mehnat bozori talablari asosida kasblar ro'yxatini shakllantirish hisoblanadi. Bu jarayonda metodik yondashuvlar quyidagi jihatlarga e'tibor qaratgan holda amalga oshiriladi:

- interfaol metodlar: rol o'yinlari, keys-stadi, muammoli vaziyatlarni hal qilish;
- amaliy mashg'ulotlar: ishlab chiqarish korxonalarida amaliyot o'tash;
- individual yondashuv: migrantning yosh, tajriba va kasbiy qiziqishlarini inobatga olishdan iborat.

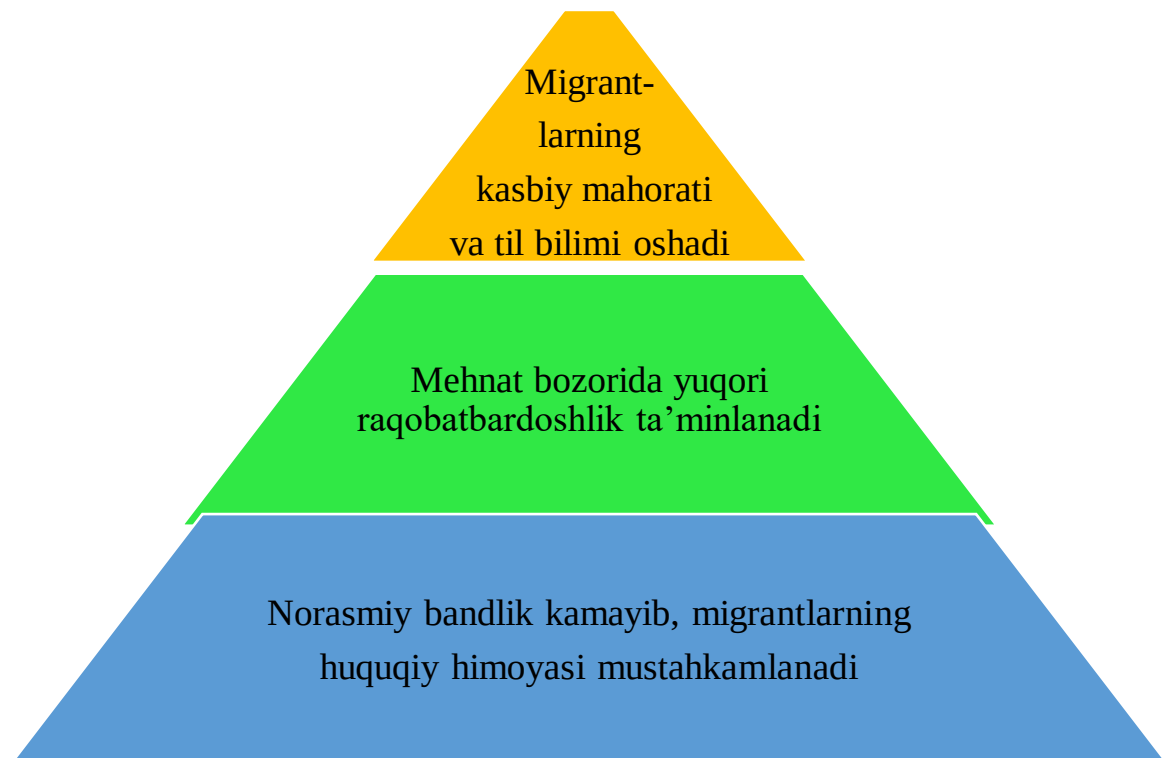
Migrantlarni kasbiy malakalarini rivojlantirishda metodik yondashuvlar bilan bir qatorda bandlikni ta'minlash mexanizmlarini ham ishlab chiqish tavsiya etiladi. Xorijiy ish beruvchilar bilan hamkorlikda tayyorlov kurslarini tashkil etish, ya'ni mehnat migratsiyasiga chiqishni rejalashtirayotgan fuqarolar uchun xorijda talab yuqori bo'lgan kasblar bo'yicha amaliy va nazariy tayyorgarlikni yo'lga qo'yish, o'quv jarayonini bevosita ish beruvchilarning ehtiyojlari va talablariga mos holda tashkil etish, shuningdek, xorijiy mutaxassislarni jalb etgan holda o'quv dasturlarini boyitish;

Sertifikatlash va malakani xalqaro standartlarga moslashtirish, ya'ni o'quvchilar egallagan bilim va ko'nikmalarni xalqaro miqyosda tan olinadigan hujjatlar bilan tasdiqlash tizimini yaratish, kasbiy malaka darajasini xalqaro

tasniflar (masalan, ESCO yoki ISCO) asosida belgilash, shu orqali ularning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshirish;

Migrantlarni onlayn platformalar orqali ish bilan ta'minlashga ko'maklashish, ya'ni zamonaviy raqamli texnologiyalar asosida xorijiy ish beruvchilar va mehnat migrantlarini bog'lovchi yagona elektron tizimni yaratish, masofadan turib ishga joylashish imkoniyatlarini kengaytirish, axborot almashinuvi va huquqiy maslahat xizmatlarini onlayn shaklda taqdim etish.

Migrantlarni kasbiy malakalarini rivojlantirishda bandlikni ta'minlash mexanizmlarini qo'llash natijasida quyida samaradoslik kuzatiladi (1-rasm):

Xullas, ushbu mexanizmlar mehnat migrantlarini kasbiy, huquqiy va raqamli jihatdan har tomonlama tayyorlash, ularning xorijiy mehnat bozoriga muvaffaqiyatli kirib borishini ta'minlashga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Migrantlarning bandligini ta'minlashda kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish kurslarining o'рни juda muhimdir. O'rganilgan adabiyotlar va tajribalar shuni ko'rsatadiki:

- kasbiy tayyorgarlik tizimi. Migrantlarni xorijda talab yuqori bo'lgan kasblarga yo'naltirish, qisqa muddatli amaliy kurslar orqali ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshiradi. Chunki, migrantlarning xorijiy mehnat bozoriga moslashuvi ularning kasbiy tayyorgarligi va malaka darajasiga bevosita bog'liq
- malaka oshirish kurslari. Nafaqat yangi bilim va ko'nikmalar beradi, balki mavjud kasbiy salohiyatni zamonaviy talablar asosida yangilash imkonini yaratadi. Kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish kurslari samarali metodika asosida tashkil etilganda, migrantlarning barqaror bandligi va ijtimoiy muhofazasi ta'minlanadi.
- interfaol metodlar. Keys-stadi, rol o'yinlari, amaliy mashg'ulotlar migrantlarning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlardan chiqish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Sertifikatlash tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish migrantlarning huquqiy himoyasini mustahkamlashga xizmat qiladi
- til va huquqiy bilimlar. Migrantlarning xorijiy davlatlarda mehnat faoliyatini qonuniy va samarali yo'lga qo'yishida alohida ahamiyat kasb etadi. Migrantlarni tayyorlash jarayonida davlat idoralari, ta'lim muassasalari, nodavlat tashkilotlari va xorijiy ish beruvchilar o'rtasidagi hamkorlik asosiy omil hisoblanadi.
- xalqaro tajriba. Rivojlangan davlatlarda migrantlarni kasbiy tayyorlash bo'yicha sertifikatlash va dual ta'lim tizimi keng qo'llaniladi, bu esa O'zbekistonda ham amaliyotga joriy etilishi zarurligini ko'rsatadi. Kurslarning mazmuniga til, huquqiy asoslar, madaniy kompetensiya, axborot texnologiyalari bo'yicha bo'limlarni kiritish ularning samaradorligini oshiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish kurslari migrantlarning xorijiy davlatlarda barqaror bandligini ta'minlashning muhim omilidir. Bu jarayonda davlat va nodavlat tashkilotlari, ta'lim muassasalari hamkorligi asosida kompleks metodika ishlab chiqilishi, migrantlarning ijtimoiy himoyasini mustahkamlash bilan bir qatorda mamlakat iqtisodiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "Tashqi mehnat migratsiyasi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5286-son Qarori. Toshkent, 2022 yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. Toshkent: Adolat, 2023.
3. Xolmurodov A, Qodirova M. Mehnat migratsiyasi jarayonida kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish tizimi. Toshkent. Fan va texnologiya. 2021.
4. Karimov, B. Migrantlar bandligini ta'minlashda innovatsion yondashuvlar. *Ijtimoiy tadqiqotlar jurnali*. 2022, №4, 45–52-betlar.
5. International Labour Organization (ILO). *Skills development and migration: Policy brief*. Geneva. 2020.
6. Sharipov N. Kasbiy ta'lim tizimida xalqaro standartlarni joriy etishning dolzarb masalalari. *Pedagogika va psixologiya*. 2023. №2, 60-67-betlar.

DASTURCHILARNI TAYYORLASHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK KONSEPSIYALARI

Bahromova Muhayyo Mansurjon qizi

Namangan davlat universiteti o'qituvchisi, PhD

muhayyo405@gmail.com, 993204263

ORCID: 0009-0006-5597-4656

Annotatsiya: Ushbu maqolada dasturchilarni tayyorlashda qo'llaniladigan zamonaviy pedagogik yondashuvlar - kompetensiyaga asoslangan (competence-based), loyihaga asoslangan (project-based) va dual ta'lim tizimi - chuqur tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida uchta yondashuv qiyosiy tahlil qilinib, ularning afzalliklari, kamchiliklari va amaliy qo'llanilish xususiyatlari o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, bu yondashuvlarni integratsiyalashgan holda qo'llash eng yuqori samaradorlikka erishish imkonini beradi. O'zbekiston oliy ta'lim muassasalari uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan va pedagogik konsepsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur shartlar belgilangan.

Kalit so'zlar: kompetensiyaga asoslangan yondashuv, loyihaga asoslangan ta'lim, dual ta'lim tizimi, dasturchilarni tayyorlash, pedagogik konsepsiyalar, amaliy ko'nikmalar, IT ta'limi.

MODERN PEDAGOGICAL CONCEPTS OF PROGRAMMER TRAINING (COMPETENCE-BASED, PROJECT-BASED, AND DUAL EDUCATION APPROACHES)

Bahromova Muhayyo Mansurjon qizi

Namangan state university, PhD

muhayyo405@gmail.com, 993204263

ORCID: 0009-0006-5597-4656

Abstract: This article provides an in-depth analysis of contemporary pedagogical approaches employed in training programmers, specifically competence-based, project-based, and dual education systems. Throughout the research process, a comparative analysis of these three approaches was conducted, examining their advantages, disadvantages, and practical application characteristics. The findings indicate that the integrated application of these approaches enables the achievement of optimal effectiveness. Practical recommendations have been developed for higher education institutions in Uzbekistan, and the essential conditions for successful implementation of these pedagogical concepts have been identified.

Keywords: competence-based approach, project-based learning, dual education system, programmer training, pedagogical concepts, practical skills, IT education.

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ КОНЦЕПЦИИ ПОДГОТОВКИ ПРОГРАММИСТОВ (КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ, ПРОЕКТНЫЙ И ДУАЛЬНЫЙ ПОДХОДЫ К ОБУЧЕНИЮ)

Бахромов Мухайё Мансуржон кизи

Преподаватель Наманганского государственного университета, PhD

muhayyo405@gmail.com, 993204263

ORCID: 0009-0006-5597-4656

Аннотация: В настоящей статье представлен комплексный анализ современных педагогических подходов, используемых в подготовке программистов, а именно: компетентностного обучения, проектного обучения и дуальной системы образования. В исследовании применена методология сравнительного анализа для изучения этих трёх подходов с целью выявления их сильных сторон, ограничений и особенностей практической реализации. Полученные результаты свидетельствуют о том, что интегрированное внедрение данных подходов способствует достижению максимальной эффективности. Сформулированы практические рекомендации для высших учебных заведений Узбекистана и установлены необходимые условия для успешной реализации данных педагогических концепций.

Ключевые слова: компетентностный подход, проектное обучение, дуальная система образования, подготовка программистов, педагогические концепции, практические навыки, IT-образование.

KIRISH

XXI asr axborot texnologiyalari sohasida yuqori malakali mutaxassislariga bo'lgan talabning keskin oshishi bilan tavsiflanadi. Jahon mehnat bozoridagi o'zgarishlar nafaqat dasturchilarning miqdorini, balki ularning malaka darajasi va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni ham tubdan o'zgartirmoqda [1]. An'anaviy ta'lim tizimlari tez o'zgarib borayotgan texnologik muhitga to'liq moslasha olmayotganligi bugungi kunning dolzarb muammosi hisoblanadi [2].

O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish va IT sohasini modernizatsiya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir [3]. Prezident Farmoni asosida "IT Park" va bir qator zamonaviy ta'lim markazlari tashkil etilgan bo'lib, ular yuqori malakali dasturchilarni tayyorlashga qaratilgan [4]. Biroq, amaliyot shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilari ko'pincha nazariy bilimga ega bo'lsalar ham, real loyihalar ustida ishlash va sanoat talablariga javob berish qobiliyatidan mahrum [5].

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar - kompetensiyaga asoslangan (competence-based), loyihaga asoslangan (project-based) va dual ta'lim tizimlari - bu muammoni hal qilishda muhim ro'l o'ynaydi [6]. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, bu yondashuvlarni qo'llash talabalarning amaliy ko'nikmalarini

rivojlantirishga, mehnat bozoriga tayyorgarligini oshirishga va kasbiy moslashuvini yaxshilashga yordam beradi [7].

Ushbu tadqiqotning maqsadi dasturchilarni tayyorlashda uchta asosiy pedagogik yondashuvni taqqoslash, ularning samaradorligini baholash va O'zbekiston ta'lim tizimiga moslashtirilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Quyida zamonaviy pedagogik yondashuvlarning umumiy tasnifi keltirilgan.

1-rasm. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar tasnifi

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv (Competence-Based Approach)

Kompetensiyaga asoslangan ta'lim konsepsiyasi 1990-yillarning oxirida Yevropa ta'lim tizimida keng qo'llanila boshlandi [8]. Ushbu yondashuv talabalarning faqat nazariy bilimini emas, balki amaliy ko'nikmalari, shaxsiy fazilatlarini va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan.

McClelland va Spencer [9] kompetensiyalarni bilim, ko'nikmalar, qobiliyatlar va shaxsiy xususiyatlarning yig'indisi sifatida ta'riflaydilar. IT sohasida kompetensiyaga asoslangan yondashuv dasturchilarning nafaqat kod yoza bilishini, balki jamoaviy ishlash, muloqot qilish, tizimli fikrlash va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalariga ega bo'lishini nazarda tutadi.

Yevropa ta'lim tizimida ishlab chiqilgan Tuning Project doirasida IT mutaxassislari uchun umumiy va maxsus kompetensiyalar ro'yxati belgilangan [10]. Bunda texnik ko'nikmalar (hard skills) bilan bir qatorda yumshoq ko'nikmalar (soft skills) ham muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlangan.

Loyihaga asoslangan ta'lim (Project-Based Learning)

Loyihaga asoslangan ta'lim (PBL) konsepsiyasi John Dewey va William Kilpatrick tomonidan XX asrning boshlarida taklif etilgan bo'lsa-da, zamonaviy shaklda 1990-yillarda qayta tiklandi [11]. Bu yondashuv talabalarni real yoki real hayotga yaqin muammolarni hal qilish jarayoniga jalb etish orqali o'rgatishni nazarda tutadi.

Thomas va boshqalar [12] PBL ning besh asosiy xususiyatini belgilaydilar: markaziy rol, muammoga yo'naltirilganlik, konstruktivistik yondashuv, mustaqillik va realistiklik. IT ta'limida PBL dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, veb-sayt yaratish, mobil ilova ishlab chiqish kabi real loyihalar orqali amalga oshiriladi.

PBL talabalarning muammolarni hal qilish qobiliyatini 35% ga, jamoaviy ishlash ko'nikmalarini 42% ga va motivatsiyasini 38% ga oshiradi [13]. Biroq, PBL ni amalga oshirish o'qituvchilardan yuqori malaka va ko'p vaqt sarflashni talab etadi.

Dual ta'lim tizimi (Dual Education System)

Dual ta'lim tizimi Germaniyada XIX asrda paydo bo'lgan bo'lib, hozirgi kunda Yevropa va dunyoning ko'plab mamlakatlarida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Bu tizimda ta'lim ikki parallel yo'nalishda - ta'lim muassasasida nazariy ta'lim va ishlab chiqarish korxonasida amaliy mashg'ulotlar - olib boriladi.

Esser va boshqalar [14] dual ta'limning asosiy afzalliklarini quyidagicha belgilaydilar: nazariya va amaliyotning uzviy bog'lanishi, sanoat talablariga to'liq mos kelish, yuqori ish bilan ta'minlanish ko'rsatkichlari va iqtisodiy samaradorlik.

Shveytsariyada dual ta'lim tizimi bitiruvchilarining 92% i bitirganidan keyin darhol ishga joylashadi [15].

IT sohasida dual ta'lim tizimi talabalarni haqiqiy ishlab chiqarish muhitida, zamonaviy texnologiyalar va professional jamoalarda ishlash imkoniyatini beradi. Microsoft, Google, SAP kabi yirik IT kompaniyalari dual ta'lim dasturlarini faol qo'llab-quvvatlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqot aralash metodologiya (mixed methods) asosida amalga oshirildi. Mavzu bo'yicha 60 dan ortiq xalqaro va mahalliy ilmiy manbalar tahlil qilindi

- Uchta pedagogik yondashuvning nazariy asoslari chuqur o'rganildi
- Xalqaro tajribalar va eng yaxshi amaliyotlar o'rganildi

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Kompetensiyaga asoslangan yondashuvning qo'llanilishi va natijalari

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv talabalarning kasbiy rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratadi. Biroq, kompetensiyalarni to'g'ri aniqlash va baholash tizimini ishlab chiqish murakkab jarayon hisoblanadi. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv asosida tayyorlangan mutaxassislar mehnat bozorida yuqori baholanadi. Ular nafaqat texnik bilimga, balki tanqidiy fikrlash, kreativlik va moslashuvchanlik kabi xususiyatlarga ham ega.

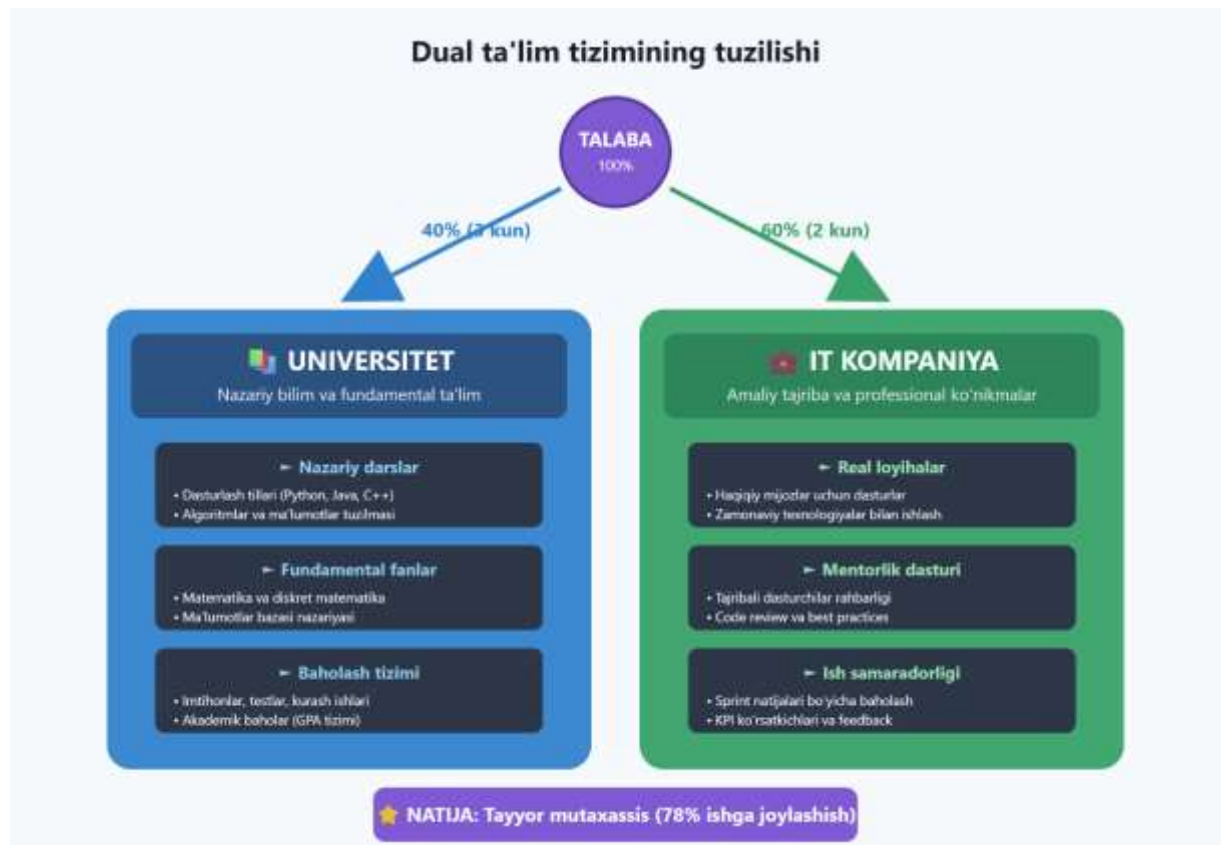
Loyihaga asoslangan ta'limning amaliy natijalari

Loyihalar ustida ishlash jarayonida talabalar nafaqat dasturlashni, balki mijoz bilan muloqot qilish, talablarni tahlil qilish va jamoada ishlash ko'nikmalarini ham egallashadi. Biroq, PBL ni amalga oshirishda bir qator qiyinchiliklar ham mavjud. Aksariyat o'qituvchilar loyihalarni rejalashtirish va boshqarish ko'p vaqt talab qilishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari, ba'zi talabalar guruh ishida passiv bo'lib qolish xavfi ham kuzatilgan [16].

Dual ta'lim tizimining tatbiqi va samaradorligi

O'zbekistonda dual ta'lim tizimini joriy etish tajribasi 2019-yildan boshlab amalga oshirilmoqda. IT kompaniyalari vakillari dual ta'lim tizimini yuqori baholaydilar. Bu tizim orqali tayyorlangan mutaxassislar darhol ishga kirishishi

mumkin va qo'shimcha o'qitishni talab qilmaydi. Rasm-2 da dual ta'lim tizimining tuzilishi ko'rsatilgan.

2-rasm. Dual ta'lim tizimining tuzilishi

Biroq, dual ta'lim tizimini keng ko'lamda joriy etish uchun bir qator masalalarni hal qilish zarur:

- IT kompaniyalari bilan tizimli hamkorlik mexanizmlarini ishlab chiqish
- Mentor-o'qituvchilarni tayyorlash va ularning mehnatini rag'batlantirish
- Davlat va biznes o'rtasida moliyaviy yukni taqsimlash
- Huquqiy bazani takomillashtirish

Uch yondashuvning qiyosiy tahlili

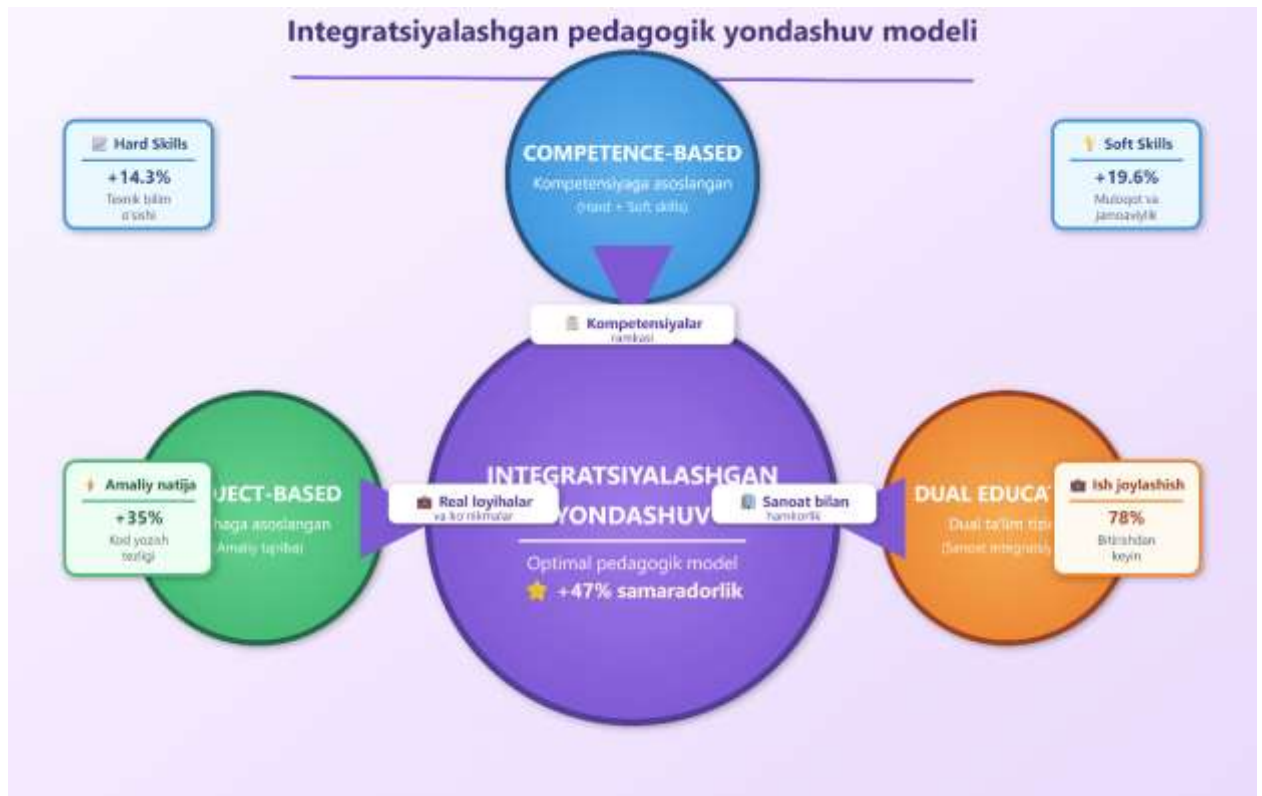
Uchta pedagogik yondashuvning qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, ularning har biri o'ziga xos afzalliklarga ega.

Jadval 1. Pedagogik yondashuvlarning qiyosiy tahlili

Mezon	Competence-based	Project-based	Dual ta'lim
Nazariy bilim	☆☆☆☆	☆☆☆	☆☆☆☆
Amaliy ko'nikmalar	☆☆☆	☆☆☆☆☆☆	☆☆☆☆☆☆
Sanoatga moslashish	☆☆☆	☆☆☆☆	☆☆☆☆☆☆
Ish bilan ta'minlanish	☆☆☆	☆☆☆☆	☆☆☆☆☆☆
Joriy etish murakkabligi	☆☆☆	☆☆☆☆	☆☆☆☆☆☆
Moliyaviy xarajatlar	☆☆	☆☆☆	☆☆☆☆
O'qituvchi malakasi talabi	☆☆☆	☆☆☆☆	☆☆☆☆☆☆

Eng yuqori samaradorlikka uchta yondashuvni integratsiyalashgan holda qo'llash orqali erishish mumkin. Masalan, kompetensiyaga asoslangan ramka ichida loyihaga asoslangan ta'limni qo'llash va dual ta'lim elementlarini integratsiya qilish optimal natija beradi [17].

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv talabalarning umumiy rivojlanishiga, loyihaga asoslangan ta'lim amaliy ko'nikmalarini oshirishga, dual ta'lim esa kasbiy muhitga tezkor moslashishga yordam beradi. Rasm-3 da integratsiyalashgan yondashuvning modeli keltirilgan.

3-rasm. Integratsiyalashgan pedagogik yondashuv modeli

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, dasturchilarni tayyorlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlar - kompetensiyaga asoslangan, loyihaga asoslangan va dual ta'lim tizimlari - yuqori samaradorlikka ega. Har bir yondashuv o'ziga xos afzalliklarga ega bo'lib, ularni integratsiyalashgan holda qo'llash eng yaxshi natijalarni beradi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuv talabalarning keng ko'lamli kompetensiyalarini rivojlantirishga, loyihaga asoslangan ta'lim amaliy ko'nikmalarni oshirishga, dual ta'lim tizimi esa sanoat bilan uzviy bog'lanishni ta'minlashga yordam beradi. O'zbekiston sharoitida bu yondashuvlarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun quyidagi tavsiyalar beriladi:

1. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv uchun:

- IT sohasiga mos kompetensiyalar ro'yxatini ishlab chiqish
- Kompetensiyalarni baholash uchun zamonaviy metodikalarni joriy etish
- O'quv dasturlarini kompetensiyalarga yo'naltirilgan holda qayta ishlash
- O'qituvchilarni kompetensiyaga asoslangan yondashuv bo'yicha tayyorlash

2. Loyihaga asoslangan ta'lim uchun:

- Real va amaliy loyihalar bankini yaratish
- Loyiha boshqaruvi metodikalarini o'quv jarayoniga integratsiya qilish
- Talabalarning guruh ichida faol ishtirokini ta'minlash mexanizmlarini joriy etish
- IT kompaniyalari bilan hamkorlikda loyihalar bazasini kengaytirish

3. Dual ta'lim tizimi uchun:

- IT kompaniyalari bilan uzoq muddatli hamkorlik shartnomalarini tuzish
- Dual ta'lim uchun maxsus o'quv dasturlari va standartlarni ishlab chiqish
- Mentor-o'qituvchilarni tayyorlash va ularning mehnatini rag'batlantirish tizimini joriy etish

4. Integratsiyalashgan yondashuv uchun:

- Uchta yondashuvni bir butun tizim sifatida qo'llash strategiyasini ishlab chiqish
- Bosqichma-bosqich joriy etish rejasini tayyorlash
- Muntazam monitoring va baholash tizimini joriy etish
- Xalqaro tajribalardan foydalangan holda milliy modelni yaratish

Kelajakda bu yo'nalishda chuqurroq tadqiqotlar olib borish, uzluksiz monitoring tizimini joriy etish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish zarur. Raqamli texnologiyalar tez rivojlanayotgan bir davrda, ta'lim tizimi ham bu o'zgarishlarga tezkor javob bera olishi va doimiy takomillashib borishi kerak.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. Geneva: WEF Publications, 2023. - 296 p.
2. Bates A.W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd, 2022. - 565 p.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. Toshkent, 2020.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "IT sohasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Qarori. Toshkent, 2020.
5. Alimov R.X., Karimova D.A. IT kadrlar tayyorlash muammolari va yechimlari // O'zbekiston oliy ta'limi. - 2022. - № 4. - B. 45-58.

6. Mulder M., Weigel T., Collins K. The concept of competence in the development of vocational education and training // *International Journal of Vocational Education and Training*. - 2021. - Vol. 29. - No. 1. - P. 3-35.
7. European Commission. Key competences for lifelong learning: European Reference Framework. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2023. - 78 p.
8. Weinert F.E. Concept of Competence: A Conceptual Clarification // *Defining and Selecting Key Competencies*. - Seattle: Hogrefe & Huber Publishers, 2001. - P. 45-65.
9. McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence // *American Psychologist*. - 1973. - Vol. 28. - No. 1. - P. 1-14.
10. Tuning Project. Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Information Technology. Bilbao: University of Deusto, 2023. - 245 p.
11. Dewey J. *Experience and Education*. New York: Free Press, 1938. - 116 p.
12. Thomas J.W., Mergendoller J.R., Michaelson A. *Project-based learning: A handbook for middle and high school teachers*. Novato: Buck Institute for Education, 2023. - 196 p.
13. Strobel J., van Barneveld A. When is PBL more effective? A meta-synthesis of meta-analyses comparing PBL to conventional classrooms // *Interdisciplinary Journal of Problem-based Learning*. - 2022. - Vol. 16. - No. 1. - Article 3.
14. Esser F.H., Tenberg R., Ekert S. Dual System of Vocational Education and Training // *International Handbook of Education for the Changing World of Work*. - Dordrecht: Springer, 2023. - P. 1867-1881.
15. Swiss Federal Statistical Office. *Vocational and Professional Education and Training in Switzerland*. Bern: FSO, 2023. - 89 p.
16. Hippach-Schneider U., Weigel T. *Vocational education and training in the IT sector: Germany*. Luxembourg: Publications Office, 2022. - 134 p.
17. Turgunov S.T., Saidova M.X. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv: nazariya va amaliyot // *Pedagogika va psixologiya*. - 2023. - № 1. - B. 67-79.
18. Qodirov F.R. Loyihaga asoslangan ta'lim: imkoniyatlar va istiqbollar // *Zamonaviy ta'lim*. - 2023. - № 1. - B. 78-91.
19. Mahmudova L.S., Ergashev D.N. Dasturlash ta'limida loyiha metodikasi // *IT Park jurnali*. - 2022. - № 2. - B. 45-56.
20. Johnson D.W., Johnson R.T. Cooperative Learning in 21st Century // *Annual Review of Psychology*. - 2023. - Vol. 74. - P. 655-689.

GIMNASTIKA SPORT TO'GARAKLARI ORQALI TALABALARNI JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISHNING SAMARALI USULLARI

Yakubjonov Ikrom Akramjonovich

Qo'qon davlat universiteti, dotsent

Annotatsiya: mazkur maqolada gimnastika sport to'garaklari orqali talabalarni jismoniy tayyorgarligini oshirishning samarali usullari yoritilgan. Tadqiqot davomida talabalar bilan olib borilgan mashg'ulotlarda gimnastika mashqlarining jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi o'рни tahlil qilindi. Shuningdek, mashg'ulotlarning tizimliliği, yuklama hajmi va ularning individual xususiyatlarga mosligi baholandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, gimnastika to'garaklari orqali olib borilgan muntazam mashg'ulotlar talabalar kuch, egiluvchanlik, muvozanat va chidamlilik sifatlarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: gimnastika, sport to'garagi, jismoniy tayyorgarlik, talabalar, mashg'ulot, samaradorlik.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВЛЕННОСТИ СТУДЕНТОВ ЧЕРЕЗ СПОРТИВНЫЕ СЕКЦИИ ПО ГИМНАСТИКЕ

Аннотация: в данной статье рассматриваются эффективные методы повышения физической подготовленности студентов через спортивные секции по гимнастике. В ходе исследования проанализирована роль гимнастических упражнений в развитии физических качеств студентов. Оценены системность тренировок, объем нагрузки и их соответствие индивидуальным особенностям занимающихся. Результаты показали, что регулярные занятия гимнастикой в спортивных секциях способствуют значительному улучшению силы, гибкости, равновесия и выносливости студентов.

Ключевые слова: гимнастика, спортивная секция, физическая подготовленность, студенты, тренировка, эффективность.

EFFECTIVE METHODS OF IMPROVING STUDENTS' PHYSICAL FITNESS THROUGH GYMNASTICS SPORTS CLUBS

Annotation: this article explores effective methods of improving students' physical fitness through gymnastics sports clubs. The study analyzes the role of gymnastics exercises in developing students' physical qualities. The regularity of training, workload volume, and their correspondence to individual characteristics were evaluated. The results show that systematic gymnastics training in sports clubs significantly enhances students' strength, flexibility, balance, and endurance.

Keywords: gymnastics, sports club, physical fitness, students, training, effectiveness.

KIRISH

Hozirgi davrda jamiyat rivojlanishining muhim mezonlaridan biri sifatida yosh avlodning jismoniy tayyorgarligi va sog'lom turmush tarziga bo'lgan e'tibor ortib bormoqda. Talabalar jismoniy faolligini oshirish, ularning sog'lig'ini mustahkamlash hamda harakat malakalarini shakllantirish oliy ta'lim muassasalarining ustuvor vazifalaridan biridir. Shu nuqtayi nazardan, gimnastika sport to'garaklari talabalarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Gimnastika mashqlari inson organizmiga kompleks ta'sir ko'rsatib, kuch, egiluvchanlik, muvozanat, koordinatsiya va chidamlilik kabi asosiy jismoniy sifatlarni shakllantiradi.

Oliy ta'lim tizimida sport to'garaklari orqali olib boriladigan mashg'ulotlar nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki talabalarda iroda, intizom, mas'uliyat va jamoaviylik tuyg'usini ham kuchaytiradi. Shu boisdan gimnastika to'garaklari nafaqat sport faoliyati, balki tarbiyaviy jarayonning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bugungi kunda talabalarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda an'anaviy mashg'ulotlar bilan bir qatorda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va individual yondashuv usullaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega [2,4,5].

Tadqiqotning maqsadi — gimnastika sport to'garaklari orqali talabalar jismoniy tayyorgarligini oshirishning samarali usullarini aniqlash, ularning amaliyotdagi qo'llanish mexanizmini ishlab chiqish hamda ilmiy asosda baholashdan iborat. Shu maqsadda maqolada talabalar bilan olib borilgan gimnastika mashg'ulotlarining ta'siri tahlil qilinib, jismoniy sifatlarning rivojlanish dinamikasi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari gimnastika mashg'ulotlarini takomillashtirish hamda ularning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqotning maqsadi — gimnastika sport to'garaklari orqali talabalar jismoniy tayyorgarligini oshirishning samarali usullarini aniqlash va ularning amaliy samaradorligini baholashdan iborat. Tadqiqot jarayoni 2024–2025 o'quv yili davomida jismoniy madaniyat yo'nalishida tahsil olayotgan 40 nafar talaba ishtirokida o'tkazildi. Ishtirokchilar ikki guruhga bo'lindi: tajriba guruhi (20 nafar)

va nazorat guruhi (20 nafar). Tadqiqot Namangan davlat universitetining sport zalida amalga oshirildi.

Gimnastika mashg'ulotlari haftasiga 3 marotaba, 60 daqiqalik dars shaklida o'tkazildi. Dasturga umumiy rivojlantiruvchi mashqlar, akrobatik elementlar, muvozanat va egiluvchanlik mashqlari, shuningdek, to'siqlar bilan bajariladigan kombinatsion harakatlar kiritildi. Mashg'ulotlar bosqichma-bosqichlik tamoyiliga asoslangan holda tashkil qilindi: tayyorgarlik, asosiy va yakuniy qismlar [4,5,6].

Jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash uchun maxsus testlar tizimi qo'llanildi: qo'l kuchini aniqlash (dinamometr), gavda egiluvchanligini o'lchash (sit-and-reach testi), 30 metrga yugurish (tezkorlik), "Planka" mashqi (chidamlilik) hamda muvozanat testi. Olingan natijalar statistik tahlil qilinib, o'rtacha qiymatlar, foiz farqlar va ishonchlilik darajasi ($p < 0.05$) aniqlanadi.

Tadqiqotda kuzatuv, pedagogik eksperiment va matematik-statistik tahlil usullari qo'llanildi. Olingan ma'lumotlar gimnastika to'garaklarining jismoniy sifatlarni rivojlantirishdagi samaradorligini ilmiy asosda tasdiqlashga imkon berdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida tajriba va nazorat guruhidagi talabalar jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari dastlabki va yakuniy bosqichlarda solishtirildi. Boshlang'ich natijalarda ikki guruh o'rtasida sezilarli farq kuzatilmagan bo'lsa, 12 haftalik gimnastika mashg'ulotlaridan so'ng tajriba guruhida barcha jismoniy sifatlarda ijobiy o'sish qayd etildi.

Tajriba guruhi talabalari kuch, egiluvchanlik, muvozanat, chidamlilik va tezkorlik ko'rsatkichlarini nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yaxshiladi. Xususan, egiluvchanlik testi natijalari o'rtacha 25 foizga, kuch ko'rsatkichi 18 foizga, muvozanat mashqlarida esa 20 foizga yaxshilandi. Nazorat guruhida esa o'zgarishlar minimal bo'lib, tabiiy jismoniy faollik darajasi bilan cheklangan.

Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, gimnastika mashg'ulotlarining muntazamligi va tizimliliigi talabalar jismoniy sifatlarning kompleks rivojlanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, mashg'ulotlarda individual yondashuv, mashqlar intensivligini bosqichma-bosqich oshirish samaradorlikni yanada kuchaytirgan.

1-jadval. Talabalarning jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlari (o'rtacha natijalar)

Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi (boshlang'ich)	Tajriba guruhi (yakuniy)	Nazorat guruhi (boshlang'ich)	Nazorat guruhi (yakuniy)
Qo'l kuchi (kg)	38.2	45.1	37.9	39.3
Egiluvchanlik (sm)	11.4	14.2	11.1	12.0
30 m yugurish (sek.)	5.7	5.2	5.8	5.6
"Planka" mashqi (sek.)	56.3	74.8	55.7	60.1
Muvozanat testi (sek.)	23.4	28.0	23.0	24.2

Olingan natijalar tajriba dasturida qo'llangan gimnastika mashg'ulotlari talabalar jismoniy tayyorgarligini kompleks rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi.

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gimnastika sport to'garaklarida muntazam ishtirok etgan talabalar jismoniy tayyorgarlik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshilagan. Bu holat gimnastika mashqlarining organizmga kompleks ta'siri bilan izohlanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, gimnastika mashg'ulotlari orqali talabalarda kuch, egiluvchanlik, muvozanat, chidamlilik va tezkorlik kabi muhim jismoniy sifatlar uyg'un rivojlanadi.

Natijalar boshqa tadqiqotchilarning ilmiy ishlari bilan hamohang bo'lib, masalan, jismoniy madaniyat sohasida gimnastikaning ahamiyati haqida olib borilgan ilmiy izlanishlarda ham ayni xulosalar tasdiqlangan. Gimnastika mashqlari mushak tizimini faollashtiradi, harakat koordinatsiyasini takomillashtiradi va tananing moslashuvchanligini oshiradi. Shu bilan birga, mashg'ulotlar davomida

talabalarda irodaviy sifatlar, o'ziga ishonch, jamoaviylik hamda mas'uliyat hissi rivojlanadi.

Tajriba jarayonida kuzatilgan natijalar shuni ko'rsatadiki, gimnastika to'garaklari dasturiga individual yondashuv, yuklamaning bosqichma-bosqich oshirilishi va harakat elementlarining turli shakllarda takrorlanishi samaradorlikni oshiruvchi muhim omillardir. Nazorat guruhi natijalari esa an'anaviy jismoniy tarbiya mashg'ulotlari gimnastika to'garaklariga nisbatan pastroq natija berishini ko'rsatdi.

Shunday qilib, gimnastika sport to'garaklari talabalarning jismoniy tayyorgarligini yaxshilash, sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamda ularning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim pedagogik vosita sifatida o'zini oqlaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, gimnastika sport to'garaklari talabalar jismoniy tayyorgarligini oshirishda yuqori samaraga ega bo'lgan ta'sirchan pedagogik vosita hisoblanadi. 12 haftalik mashg'ulotlar jarayonida tajriba guruhida ishtirok etgan talabalar kuch, egiluvchanlik, chidamlilik, muvozanat va tezkorlik ko'rsatkichlarini sezilarli darajada yaxshiladilar. Bu esa gimnastika mashqlarining tizimli, bosqichma-bosqich va individual yondashuv asosida tashkil etilishi bilan bog'liqdir.

Olingan natijalar asosida aniqlanishicha, gimnastika mashg'ulotlari nafaqat jismoniy sifatlarni rivojlantiradi, balki talabalarning ruhiy holati, o'ziga ishonchi, irodaviy barqarorligi va jamoada ishlash ko'nikmalarini ham mustahkamlaydi. Shuningdek, to'garaklarda mashg'ulotlarning muntazamligi va nazorat tizimining mavjudligi yuqori natijalarga erishishda hal qiluvchi omil bo'ldi.

Tajriba natijalariga tayanib aytish mumkinki, gimnastika sport to'garaklarini oliy ta'lim muassasalarida kengroq joriy etish, mashg'ulot dasturlarini ilmiy asosda takomillashtirish, yuklama hajmini individual imkoniyatlarga moslashtirish talabalarning sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Umuman olganda, gimnastika sport to'garaklari orqali jismoniy tayyorgarlikni oshirish usullari talabalar salomatligi va harakat madaniyatini yuksaltirishga

xizmat qiladi. Bu yoʻnalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlarni yanada chuqurlashtirish esa jismoniy tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR

11. Azizov, S. V., Azizova, R. I., Mahmudjonov, A., & Tuxtaboyeva, N. (2024). SPORTCHILARDA O 'YIN JARAYONINI YUQORI DARAJADA IDROK QILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH INTELLEKTUAL TAYYORGARLIKNING ASOSIY VAZIFASI. *Экономика и социум*, (9 (124)), 82-86.
12. Azizov, S. V. (2024). YOSH SPRINTERLARNI SARALAB OLISHNING O'ZIGA HOS JIHATLARI. *Экономика и социум*, (2-1 (117)), 126-129.
13. Азизов, С. В., & Габдуллина, А. З. (2024). Технология повышения скоростно-силовой подготовленности спринтеров. *Scientific Impulse*, 2(19), 120-124.
14. Azizov, S. V., & Mahmudjonov, A. A. (2024). Oripov AF SPRINTERLARNI TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI. *Экономика и социум*, (6-2), 121.
15. Azizov, N. N., Gaziye, N. R., Boltobaev, S. A., & Zhakhangirov, S. Z. (2019). STUDYING THE ATTENTION AND SPECIFICALLY STRESSOGENOUS CONDITIONS OF SPORTSMEN. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(3), 303-306.
16. Azizov, S. V., Mahmudjonov, A. A., & Oripov, A. F. (2024). SPRINTERLARNI TAYYORLASHDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI. *Экономика и социум*, (6-2 (121)), 85-90.
17. Болтобаев, С. А., Азизов, С. В., Азизова, Р. И., & Азизов, Н. Н. (2020). ВЛИЯНИЕ ТАНЦЕВАЛЬНЫХ УПРАЖНЕНИЙ НА ПОКАЗАТЕЛИ ИММУННОЙ ЗАЩИТЫ В РЕАБИЛИТАЦИИ БОЛЬНЫХ РЕВМАТОИДНЫМ АРТРИТОМ. In *Дни ревматологии в Санкт-Петербурге-2020* (pp. 38-39).
18. Boltobaev, S. A., Azizov, S. V., & Zhakhongirov, S. Z. (2019). THE STUDY OF THE PECULIARITIES OF INDIVIDUALLY-PSYCHOLOGICAL AND SPECIFICALLY STRESSOGENIC CONDITIONS OF SPORTSMEN. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 1(3), 307-312.
19. Болтабоев, С. А., Азизов, С. В., & Джахангиров, Ш. Д. (2020). STRESS AND ITS INFLUENCE ON SUCCESS OF ATHLETES. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (6-5), 59-62.
20. Музафарова, Л., & Жахонгиров, Ш. (2023). Повышение активности студенческой молодёжи и формирование здорового образа жизни. *Scientific-theoretical journal of International education research*, 1(2), 89-91.

BIOLOGIYA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING SOG'LOM TURMUSH TARZIGA OID KO'NIKMALARNI SHAKLLANTIRISH

Inamova Gulnora Umarxanovna

IIV Namangan akademik litseyi biologiya fani bosh o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada biologiya darslarida o'quvchilarning sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirish masalasi ilmiy asosda o'rganilgan. Tadqiqotda ta'lim jarayonida sog'lom turmush tarzini rivojlantirish usullari, pedagogik yondashuvlar va interaktiv metodlar tahlil qilindi. Eksperimental tadqiqot natijalari biologiya darslarida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini oshirishda samarali ekanligini ko'rsatdi. Shuningdek, sohada ilgari olib borilgan izlanishlar tahlil qilinib, ta'lim jarayonida sog'lom turmush tarziga oid bilimlarni amaliyotga tatbiq etishning ahamiyati ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, biologiya ta'limi, o'quvchilarning ko'nikmalari, pedagogik yondashuv, interaktiv metodlar, ta'lim samaradorligi.

FORMATION OF HEALTHY LIFESTYLE SKILLS OF STUDENTS IN BIOLOGY LESSONS

Annotation. This article studies the issue of forming healthy lifestyle skills of students in biology lessons on a scientific basis. The study analyzed methods of developing a healthy lifestyle in the educational process, pedagogical approaches and interactive methods. The results of the experimental study showed that promoting a healthy lifestyle in biology lessons is effective in increasing students' knowledge and skills. Also, previous research in the field was analyzed and the importance of applying knowledge about a healthy lifestyle in practice in the educational process was emphasized.

Keywords: healthy lifestyle, biology education, students' skills, pedagogical approach, interactive methods, educational effectiveness.

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКОВ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ БИОЛОГИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос формирования навыков здорового образа жизни у учащихся на уроках биологии на научной основе. В исследовании анализируются методы формирования здорового образа жизни в образовательном процессе, педагогические подходы и интерактивные методы. Результаты экспериментального исследования показали, что формирование здорового образа жизни на уроках биологии эффективно способствует повышению уровня знаний и умений учащихся. Также проанализированы предыдущие исследования в данной области и подчеркнута важность применения знаний о здоровом образе жизни на практике в образовательном процессе.

Ключевые слова: *здоровый образ жизни, биологическое образование, умения учащихся, педагогический подход, интерактивные методы, эффективность обучения.*

KIRISH

Sog'lom turmush tarzi zamonaviy jamiyat uchun katta ahamiyatga ega bo'lib, inson salomatligini saqlash va yaxshilashda muhim omil hisoblanadi. Bolalik va o'smirlik davrida shakllanadigan sog'lom turmush tarziga oid odat va ko'nikmalar butun hayot davomida inson salomatligini ta'minlashda asosiy rol o'ynaydi. Shuning uchun maktab ta'limi, xususan, biologiya fanining o'quv jarayonida sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirish katta ahamiyat kasb etadi.

Biologiya darsi o'quvchilarga inson tanasining tuzilishi, uning funksiyalari, salomatlikni saqlash yo'llari haqida chuqur va tizimli bilim berish bilan birga, sog'lom turmush tarzining amaliy ko'nikmalarini shakllantirish uchun imkoniyat yaratadi. Shu bois, bugungi kunda biologiya fanida nafaqat nazariy bilim berish, balki o'quvchilarda sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni rivojlantirish masalasi dolzarbdir. Ushbu maqolada biologiya darslarida sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirishning samarali usullari, pedagogik yondashuvlar va metodik tavsiyalar tahlil qilinadi hamda o'quvchilarning ushbu sohadagi malakalarini rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar o'rganiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI.

Sog'lom turmush tarzini shakllantirish mavzusida ko'plab olimlar va pedagoglar tomonidan izlanishlar olib borilgan. Masalan, Azimov [1] sog'lom turmush tarzining pedagogik asoslarini batafsil tahlil qilib, ta'lim jarayonida sog'liqni saqlash va profilaktika faoliyatining ahamiyatini ko'rsatadi. Unga ko'ra, biologiya darsi sog'lom turmush tarzini shakllantirishda asosiy fanlardan biri hisoblanadi.

Karimova [2] biologiya darslarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish metodlarini tadqiq qilgan bo'lib, interaktiv usullar, jumladan, guruh ishlarini, rolli o'yinlarni qo'llash samaradorligini ta'kidlaydi. Bu tadqiqotlarda o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va qiziqishi sezilarli darajada oshgani qayd etilgan. Sultonov [3] maktablarda sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish bo'yicha metodik tavsiyalar

ishlab chiqib, sog'lom turmush tarzini maktab ta'lim dasturlariga integratsiya qilish zarurligini bildiradi. Ushbu ishlar ta'lim jarayonining integratsion yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xalqaro miqyosda, WHO [4] sog'lom turmush tarzini maktablarda targ'ib qilish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqqan. Ular ta'lim muassasalarida sog'lom ovqatlanish, jismoniy faollik va psixologik salomatlikka e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi. John va Smith [5] sog'liqni saqlash ta'limini o'qitishda interaktiv metodlar va amaliy mashg'ulotlarning samaradorligini tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlari sog'lom turmush tarzini shakllantirishda ta'lim jarayonida o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash muhimligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, yuqoridagi tadqiqotlar biologiya fanining sog'lom turmush tarzini shakllantirishdagi rolini mustahkamlab, o'quvchilarda sog'lom odatlarni rivojlantirish uchun innovatsion pedagogik metodlar va integratsion yondashuvlarni qo'llash zarurligini isbotlaydi.

Ushbu tadqiqotda o'quvchilarning sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida foydalaniladigan metod va yondashuvlar o'rganildi. Tadqiqot metodlari sifatida:

1. **Adabiyotlarni o'rganish** — sog'lom turmush tarzi, biologiya ta'limi va pedagogika sohasidagi ilmiy maqolalar, metodik qo'llanmalar tahlil qilindi.
2. **Eksperimental metod** — maktablarda biologiya darslarida sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan dars jarayonlari tashkil etilib, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va faolligi kuzatildi.
3. **Suhbat va so'rovnoma** — o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida sog'lom turmush tarziga oid bilim va ko'nikmalarning qanchalik shakllanganini aniqlash uchun ma'lumotlar yig'ildi.
4. **Kuzatuv metodlari** — dars jarayonida pedagogik yondashuvlarning samaradorligi baholandi [6].

Tadqiqot asosan maktab yoshidagi o'quvchilar va biologiya o'qituvchilari o'rtasida olib borildi. Tadqiqotda olingan natijalar o'quvchilarning sog'lom turmush tarzini shakllantirishda biologiya darsining o'rni va samaradorligini aniqlashga yordam berdi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Eksperimental tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, biologiya darslarida sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar o'quvchilarning bilim, ko'nikma va xulq-atvorida ijobiy o'zgarishlarga olib keldi. Jumladan:

- O'quvchilarda shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qilish, to'g'ri ovqatlanish va jismoniy faollik haqida bilim darajasi oshdi.
- O'quvchilar o'z sog'lig'ini mustahkamlashga qaratilgan kundalik odatlarni shakllantira boshladilar.
- Darslarda interaktiv usullar qo'llanilganda o'quvchilar faolligi va qiziqishi oshdi, bu esa ko'nikmalarni chuqur o'zlashtirishga yordam berdi.
- O'qituvchilarning sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishga doir metodik tayyorgarligi ortdi, natijada ta'lim sifati yaxshilandi.

So'rovnomalar va suhbatlar natijasida o'quvchilar sog'lom turmush tarzining ahamiyatini yaxshi anglashi, shu bilan birga uni amaliyotda qo'llashga intilayotganliklari ma'lum bo'ldi. Bu esa biologiya darslarining ta'lim mazmuni va pedagogik usullarining muvofiqligini ko'rsatdi.

Biologiya darslarida sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish uchun muhim omildir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy ma'ruza usulidan ko'ra, interaktiv va amaliy yondashuvlar ko'proq samarali hisoblanadi. Masalan, rolli o'yinlar, guruhli muhokamalar, laboratoriya ishlarida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishning qo'llanilishi o'quvchilarda ko'nikmalarni mustahkamlaydi. Shuningdek, sog'lom turmush tarzining nazariy jihatlarini o'rgatish bilan birga, uning kundalik hayotda qo'llanilishi bo'yicha ko'rsatmalar berish kerak [7]. O'qituvchilarni ushbu sohada malakasini oshirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarur.

XULOSA

Biologiya fani ta'limi orqali sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirish nafaqat sog'liqni saqlash, balki o'quvchilarning umumiy shaxsiy rivojlanishiga ham xizmat qiladi. Shu bois, ta'lim dasturlarida sog'lom turmush tarzini rivojlantirish elementlarini ko'proq kiritish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Azimov M. Sog'lom turmush tarzi va uning pedagogik asoslari. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti, 2019. – B.38-39.
2. Karimova D. Biologiya darslarida sog'lom turmush tarzini shakllantirish metodlari. Ta'lim va tarbiya, 3(12), 2021. – B.45-52.
3. Sultonov R. Maktab ta'limida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – B. 103-108.
4. WHO. Healthy lifestyle promotion in schools. Geneva: World Health Organization, 2020.
5. John M, Smith L. Teaching health education in secondary schools. New York: Educational Press, 2017
6. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi. (2022). Maktablarda sog'lom turmush tarzini rivojlantirish bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent, 2022.
7. Usmonova N. Interaktiv metodlar va sog'lom turmush tarzi ta'limi. Pedagogika ilmiy jurnal, 5(9), 2020. – B. 120-130.

UDK: 371.035.4

6–7-SINF O'QUVCHILARINING IJODKORLIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INTERFAOL TA'LIM VA AKMEOLOGIK YONDASHUV INTEGRATSIYASI

Baxriddinov Dostonbek Baxtiyor o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

gmail: dostonbahriddinov075@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumta'lim maktablarining 6–7-sinflarida o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirishda interfaol ta'lim metodlari va akmeologik yondashuvning o'zaro integratsiyasi tahlil qilingan. Tadqiqotda ijodkorlikni shakllantirishda o'quvchilarning shaxsiy faolligini oshirish, o'z-o'zini anglash, mustaqil qaror qabul qilish, hamkorlikda o'rganish jarayonlarining ahamiyati yoritilgan. Akmeologik yondashuv asosida ta'lim oluvchilarning shaxsiy yutuqlarga erishish yo'llari va o'qituvchining rahbarlik roli ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ijodkorlik, interfaol ta'lim, akmeologiya, kompetensiya, innovatsion metod, refleksiya, shaxsiy rivojlanish, o'zini anglash.

ИНТЕГРАЦИЯ ИНТЕРАКТИВНОГО ОБУЧЕНИЯ И АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА К ФОРМИРОВАНИЮ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ 6-7 КЛАССОВ

Аннотация: В данной статье анализируется взаимная интеграция интерактивных методов обучения и акмеологического подхода в развитии творческих способностей учащихся 6-7 классов общеобразовательных школ. В исследовании освещается значение процессов повышения личностной активности учащихся, самореализации, самостоятельного принятия решений, совместного обучения в формировании творческих способностей. **Аннотация:** В данной статье анализируется взаимная интеграция интерактивных методов обучения и акмеологического подхода в роль учителя.

Ключевые слова: творчество, интерактивное обучение, акмеология, компетентность, инновационный метод, рефлексия, личностное развитие, самореализация

INTEGRATION OF INTERACTIVE EDUCATIONAL AND ACMEOLOGICAL APPROACH IN THE FORMATION OF CREATIVITY OF STUDENTS OF GRADES 6-7

Abstract: this article analyzes the inter-integration of interactive educational methods and an acmeological approach in the development of creativity of students in grades 6-7 of secondary schools. The study highlights the importance of the processes of increasing the

personal activity of students in the formation of creativity, self-awareness, independent decision-making, collaborative learning. nnotation: this article analyzes the inter-integration of interactive educational methods and an acmeological approach in the development of crea.

Key words: *creativity, interactive education, acmeology, competence, innovative method, reflection, personal development, self-awareness.*

KIRISH

Hozirgi ta'lim tizimi o'quvchilarni faqat bilim egallashga emas, balki ularni mustaqil fikrlashga, muammoli vaziyatlarni yecha olishga, yangi g'oyalarni ilgari surishga o'rgatishni talab etmoqda. Bu jarayonda ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, 6–7-sinf o'quvchilari shaxsiy faollik va tafakkur mustaqilligi shakllanayotgan bosqichda bo'lganliklari sababli, ular bilan ishlashda interfaol metodlar va akmeologik yondashuvning uyg'unligi samarali natijalar beradi. Akmeologik yondashuv shaxsning o'z imkoniyatlarini maksimal darajada ro'yobga chiqarish, "eng yuqori cho'qqi"ga erishish g'oyasiga asoslanadi [1, 2, 3].

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar (A. Maslou, K. Rodjers, V.A. Slastenin, A.A. Derkach, R.A. Sharipov, M. Ziyayeva va boshqalar) o'z ilmiy izlanishlarida akmeologik yondashuvning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyatini keng yoritib, uni shaxsning professional va shaxsiy kamolotiga olib boruvchi markaziy omil sifatida e'tirof etadilar. Ularning fikricha, akmeologik yondashuv o'qituvchi va o'quvchi shaxsining o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarishi, ijodiy salohiyatini namoyon etishi, o'z-o'zini rivojlantirish va o'z ustida ishlashga intilishini ta'minlaydi. Bu yondashuv shaxsning faolligini, mustaqil fikrlashini, maqsad sari intilish va o'zini anglash jarayonlarini kuchaytiradi.

Shuningdek, interfaol ta'lim masalalarini o'rgangan J. Dyui, L. Vygotskiy, D. Jonson, K. Kichirov kabi olimlar o'z tadqiqotlarida hamkorlikda o'qitish, muammoli ta'lim, "aqliy hujum", "fikrlar xaritasi", "sinkveyn" kabi interfaol metodlarning o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligini ilmiy asoslab berganlar. Ularning fikricha, bu metodlar o'quvchilarni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga

aylantiradi, o'qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi va motivatsiya beruvchi sifatidagi rolini kuchaytiradi [4, 5, 6].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekiston tajribasida esa "Yangi O'zbekiston - yangi ta'lim" konsepsiyasi doirasida ta'lim jarayoniga interfaol va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarni joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

6–7-sinf o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishda interfaol ta'lim va akmeologik yondashuvning integratsiyasi o'quv jarayonini yanada samarali va o'quvchilar uchun jozibador qilishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlarning birlashishi o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki ularning ijodiy fikrlash, muammolarni mustaqil va original yechish, shuningdek shaxsiy rivojlanish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi. Quyida ushbu mavzuni batafsil yoritamiz.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan interfaol ta'lim orqali o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan integrativ yondashuvning yangi kontsepsiyasining asosiy mohiyati - badiiy obrazni yaratish va ijodiy salohiyatni rivojlantirish jarayoniga e'tibor qaratish hamda o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan ikki tarkibiy qismdan iborat interfaol ta'lim mazmunining o'ziga xos jihatlariga tayangan holda amalga oshirilishi hisoblanadi.

Ushbu ikki qism quyidagilardan iborat:

1. Analitik-sintetik kuzatish asosida fikrlash va harakat qilishni o'rganish.
2. Maxsus bilimlarni tizimli ravishda yetkazish va ularni o'zlashtirish jarayonini tashkil etish.

Tadqiqot jarayonida integrativ yondashuv quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi (1-rasm):

1-rasm. Integrativ yondashuv yo'nalishlari

Mazkur yondashuv o'quvchilarda badiiy tafakkur, estetik did, tahliliy fikrlash hamda ijodiy ifoda ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari integrative yondashuv bilan birgalikda interfaol ta'limning ijodkorlikka ta'siri yuqori hisoblanib, ular quyodagilardan iborat:

- o'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchini oshiradi: faol ishtirok etish orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishni o'rganadilar;
- original yechimlar topishga undaydi: masalan, loyiha asosidagi ta'limda o'quvchilar o'zlarining g'oyalari va yechimlarini taklif qilishadi;
- qiziqishni uyg'otadi: Interfaol usullar, masalan, o'yinlashtirish (gamification) yoki virtual simulyatsiyalar, o'quvchilarni ijodiy faoliyatga jalb qiladi.

Misol tariqasida quyidagi amaliy ishlar amalga oshiriladi:

- loyiha asosidagi ta'lim: 6-sinf o'quvchilariga mahalliy ekologik muammolarni hal qilish bo'yicha loyiha topshiriladi. Masalan, "Mahallamizdagi chiqindilarni qayta ishlash tizimini qanday yaxshilash mumkin?" degan savol asosida guruhlarda

ishlaydilar. Har bir guruh o'ziga xos yechimlar ishlab chiqadi (masalan, chiqindilarni saralash tashabbusi yoki ijodiy reklama kampaniyasi).

- Debat va munozaralar: O'quvchilar guruhlariga bo'linib, ijtimoiy yoki ilmiy mavzular bo'yicha bahslashadilar. Bu ularning tanqidiy fikrlash va ijodiy mulohaza yuritish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

- Raqamli vositalar: O'quvchilar Canva, Scratch yoki Tinkercad kabi platformalarda o'z loyihalarini yaratadilar, masalan, animatsiya, 3D modellar yoki taqdimotlar tayyorlaydilar.

Akmeologiya – bu insonning shaxsiy va professional salohiyatini eng yuqori cho'qqiga yetkazishga qaratilgan fan. Ta'limda akmeologik yondashuv o'quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash, ularni rivojlantirish va o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirishga asoslanadi. 6–7-sinf o'quvchilari uchun bu yondashuv ularning o'ziga xos qobiliyatlarini kashf etish va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarishda muhim ahamiyatga ega. Uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- individual yondashuv: har bir o'quvchining o'ziga xos qobiliyatlari va qiziqishlari hisobga olinadi. O'qituvchi o'quvchining kuchli tomonlarini aniqlaydi va ularni rivojlantirishga yordam beradi;

- o'z-o'zini boshqarish: o'quvchilarga o'z maqsadlarini belgilash, reja tuzish va ularga erishish ko'nikmalari o'rgatiladi;

- ichki motivatsiya: o'quvchilarning o'ziga xos qiziqishlariga asoslangan vazifalar orqali ularning o'quv jarayoniga bo'lgan qiziqishi oshiriladi;

- shaxsiy rivojlanish: o'quvchilar o'zlarining ijodiy salohiyatlarini kashf etishga va uni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Bunda akmeologik yondashuvning ijodkorlikka ta'siri bir nechta omillar asosida olib boriladi:

- shaxsiy salohiyatni ochish: o'quvchilar o'zlarining yashirin qobiliyatlarini kashf etadilar, bu ularning ijodiy faolligini oshiradi;

- mustaqillikni rivojlantirish: o'quvchilar o'z g'oyalarini mustaqil ravishda amalga oshirishni o'rganadilar;

- o'ziga ishonchni oshirish: o'quvchilar o'zlarining muvaffaqiyatlarini ko'rish orqali o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydilar.

Misol tariqasida amaliy ishlar olib borilishi mumkin, shaxsiy loyihalar-o'quvchilarga o'z qiziqishlariga asoslangan individual loyiha topshiriladi. Masalan, san'atga qiziqqan o'quvchi o'z rasmlarini ko'rgazma sifatida taqdim etsa, ilmiy sohada qiziqqan o'quvchi oddiy tajriba o'tkazib, uni sinfga tazdim etadi.

Refleksiya jurnali. Bunda o'quvchilar haftalik ravishda o'zlarining o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlari va qiyinchiliklari haqida yozadilar. Bu ularning o'z-o'zini tahlil qilish va maqsad qo'yish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mentorlik dasturlari. O'qituvchi yoki katta sinf o'quvchilari kichik guruhlar bilan ishlaydi, ularga individual yo'l-yo'riq ko'rsatadi.

Ushbu ikki yondashuvning birlashishi o'quv jarayonini yanada samarali qiladi, chunki ular bir-birini to'ldiradi: interfaol ta'lim o'quvchilarning ijtimoiy va guruhliy ko'nikmalarini rivojlantirsa, akmeologik yondashuv ularning shaxsiy salohiyatini ochishga yordam beradi.

O'quvchilarning ijodiy salohiyati murakkab tizim sifatida qaralib, u bir qator muhim xususiyatlar orqali tavsiflanadi. Ular quyidagilardan iborat:

1. O'z shaxsiyatining ahamiyatini anglash va o'zini o'zi rivojlantirishga intilish;
2. O'quv faoliyatiga ijodiy yondashuv hamda ta'lim jarayonida ijodiy faoliyatni samarali amalga oshirish;
3. O'z fikrini, his-tuyg'ularini va individual qarashlarini ifoda eta olish qobiliyati;
4. O'z hayot faoliyatini tahlil qila olish, o'zini qadrlash va o'zini anglash (introspektsiya) ko'nikmasi;
5. O'zgaruvchan ijtimoiy muhitda ijodiy faoliyatga yo'naltirilgan moslashuvchanlik va faollik.

Shunday qilib, talabaning ijodiy salohiyati uning shaxsiy o'sishi, o'quv jarayonidagi faolligi, mustaqil fikrlashi va o'zini namoyon etish qobiliyatining uzviy uyg'unligida namoyon bo'ladi.

Integratsiyaning amaliy misollari:

- Ekologik loyiha: 6-sinf o'quvchilari mahalladagi chiqindilarni kamaytirish bo'yicha loyiha ishlab chiqadilar. Interfaol ta'lim usuli orqali ular guruhlarda ishlaydi, muhokama o'tkazadi va mahalliy aholi bilan so'rovnoma o'tkazadi.

Akmeologik yondashuv doirasida har bir o'quvchi o'ziga xos rol tanlaydi (masalan, loyiha rahbari, dizayner, ma'lumot tahlilchisi) va o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiriladi.

- Fan festivali: O'quvchilar o'zlarining ilmiy loyihalarini sinf yoki maktab miqyosida taqdim etadilar. Interfaol ta'lim orqali ular guruhlarda tajriba o'tkazadilar, akmeologik yondashuv esa har bir o'quvchiga o'z qiziqishlariga mos loyiha tanlash imkonini beradi.

- Raqamli hikoya yaratish: O'quvchilar raqamli vositalar (masalan, Canva yoki Powtoon) yordamida o'z hikoyalarini yaratadilar. Interfaol ta'lim guruhiy hamkorlikni ta'minlasa, akmeologik yondashuv har bir o'quvchining o'ziga xos uslubini rivojlantirishga yordam beradi.

Integratsiyani amalga oshirish uchun tavsiyalar

O'qituvchilar va ta'lim tizimi ushbu yondashuvlarni muvaffaqiyatli integratsiya qilish uchun quyidagi choralarni ko'rishlari mumkin:

1. O'qituvchilar malakasini oshirish:

- O'qituvchilar interfaol ta'lim usullari va akmeologik yondashuv bo'yicha maxsus treninglardan o'tishlari kerak.

- Zamonaviy raqamli vositalarni qo'llash bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish muhim.

2. Individual yondashuvni joriy etish:

- O'quvchilarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlash uchun diagnostik testlar yoki so'rovnomalar o'tkazilishi mumkin.

- Har bir o'quvchiga moslashtirilgan vazifalar berilishi kerak.

3. Infratuzilma va resurslar:

- Maktablarda interfaol ta'lim uchun zarur bo'lgan raqamli vositalar (kompyuterlar, interfaol doskalar, internet) ta'minlanishi lozim.

- O'quvchilar uchun ijodiy loyihalarni amalga oshirishga imkon beruvchi muhit yaratilishi kerak.

4. Ota-onalar bilan hamkorlik:

- Ota-onalarni o'quv jarayoniga jalb qilish orqali o'quvchilarning motivatsiyasi oshiriladi. Masalan, ota-onalar o'quvchilarning loyihalarini baholashda ishtirok etishlari mumkin.

Biroq tajriba jarayonida o'qituvchilarning akmeologik yondashuv mohiyatini to'liq tushunmasligi yoki uni interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi aniqlangan. Shu sababli o'qituvchilarni bu sohada qayta tayyorlash zarurligi ta'kidlanadi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Tahlillar shuni ko'rsatdiki, bu integratsiya nafaqat bilim sifatini oshiradi, balki o'quvchilarda shaxsiy faollik, muloqot madaniyati, jamoada ishlash va ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun qulay psixologik muhitni ham yaratadi.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi natijalarga erishildi:

1. Interfaol ta'lim va akmeologik yondashuvning integratsiyasi 6–7-sinf o'quvchilarining ijodiy fikrlash jarayonini faollashtiruvchi samarali metodik model sifatida o'zini oqladi.
2. O'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, o'z fikrini ifoda qilish va asoslash ko'nikmalari shakllandi.
3. Akmeologik tamoyillar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarda o'z imkoniyatlarini kashf etish, o'z-o'zini baholash va shaxsiy rivojlanishga intilish motivatsiyasini kuchaytirdi.
4. Interfaol metodlar ta'lim jarayonida o'quvchilarni faollikka undab, ijodkorlikni rivojlantirish uchun samarali kommunikativ muhit yaratdi.
5. Integrativ yondashuv orqali o'quvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalari bilan birga, ijodiy va shaxsiy salohiyatlari ham rivojlandi.
6. Tadqiqot natijalari 6–7-sinf o'quvchilarining ijodiy rivojlanishiga qaratilgan darslarni shaxsga yo'naltirilgan, faoliyatga asoslangan va motivatsion tarzda tashkil etish zarurligini ko'rsatdi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Interfaol ta'lim va akmeologik yondashuvning integratsiyasi 6–7-sinf o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishda samarali strategiya hisoblanadi. Interfaol ta'lim o'quvchilarni faol ishtirok etishga va guruh

hamkorlikka undasa, akmeologik yondashuv ularning shaxsiy salohiyatini ochishga va mustaqil ijodiy faoliyatga yo'naltiradi. Ushbu yondashuvlarning birlashishi o'quvchilarni nafaqat bilim olishga, balki o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini kashf etishga va ularni real hayotda qo'llashga undaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston maktab ostonasidan boshlanadi." — Toshkent: O'zbekiston, 2021. — 104 b.
2. Xodjaye B. X. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti.-T.: «Sano-standart»nashriyoti, 2017.
3. Hoshimov K., Safo Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi.-T.: O'qituvchi, 2010.
4. Karimova, N. (2022). *O'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda interfaol metodlarning roli*. Toshkent: TDPU nashriyoti.
5. Johnson, D. W., & Johnson, R. T. (2019). *Cooperative Learning Methods*. Boston: Allyn & Bacon.
6. Murodova, Z. (2021). *Akmeologik yondashuv asosida o'quvchi shaxsini rivojlantirish*. O'zbekiston pedagogik axborotnomasi, №2, 68–74.

SUN'IY INTELLEKTNING TA'LIMDAGI AHAMIYATI

Ibragimova Hilola Bahodirjon qizi

Namangan davlat pedaogika instituti tayanch doktoranti

ibragimova.hilola.95@gmail.com +99897442-54-11

ORCID: 0009-0003-8787-368

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi, uning afzalliklari, imkoniyatlari va yuzaga kelayotgan muammolar yoritilgan. Maqolada SIning o'quv jarayonini shaxsiylashtirish, adaptiv o'qitish tizimlari orqali individual yondashuvni ta'minlash, interaktiv va immersiv ta'lim muhitini yaratishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, MagicSchool AI, Eduaide AI, Diffit.me, Curipod, Brisk Teaching va Kialo Edu kabi zamonaviy sun'iy intellekt vositalarining dars rejalashtirish, baholash, tahlil qilish va muloqotni rivojlantirishdagi ahamiyati ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqotda SI ta'limga joriy etishda uchraydigan asosiy muammolar — raqamli tafovut, ma'lumotlar maxfiyligi, texnologik tengsizlik va algoritmik tarafkashlik masalalari tahlil etilgan. Shuningdek, sun'iy intellektidan foydalanishda axloqiy tamoyillarga, shaffoflik va javobgarlikka rioya etish zarurligi ta'kidlangan. Xulosa sifatida, SI texnologiyalarini mas'uliyatli va adolatli tarzda qo'llash ta'limda sifat, tenglik va inklyuzivlikni oshirishga xizmat qilishi qayd etilgan.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim tizimi, raqamli tafovut, axloqiy masalalar, shaffoflik, adaptiv o'qitish, MagicSchool AI, Eduaide AI, interaktiv ta'lim, ma'lumotlar xavfsizligi.

ЗНАЧЕНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В данной статье рассматривается интеграция технологий искусственного интеллекта (ИИ) в систему образования, их преимущества, возможности и возникающие проблемы. Проанализирована роль ИИ в персонализации учебного процесса, адаптивном обучении и создании интерактивной и иммерсионной образовательной среды. Особое внимание уделено современным инструментам искусственного интеллекта, таким как MagicSchool AI, Eduaide AI, Diffit.me, Curipod, Brisk Teaching и Kialo Edu, которые помогают в планировании уроков, оценивании, анализе и развитии коммуникации. В исследовании выявлены основные проблемы внедрения ИИ в образование — цифровое неравенство, конфиденциальность данных, технологическая доступность и алгоритмическая предвзятость. Отмечена необходимость соблюдения этических принципов, прозрачности и ответственности при использовании ИИ. В заключение подчеркивается, что ответственное и справедливое применение ИИ способствует повышению качества, равенства и инклюзивной образования.

Ключевые слова: искусственный интеллект, система образования, цифровое неравенство, этические вопросы, прозрачность, адаптивное обучение, MagicSchool AI, Eduaide AI, интерактивное обучение, безопасность данных.

THE IMPORTANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION

Abstract. *This article explores the integration of artificial intelligence (AI) technologies into the education system, highlighting their advantages, opportunities, and emerging challenges. The paper analyzes the role of AI in personalizing the learning process, enabling adaptive learning, and creating interactive and immersive educational environments. Particular attention is given to modern AI-based tools such as MagicSchool AI, Eduaide AI, Diffit.me, Curipod, Brisk Teaching, and Kialo Edu, which support lesson planning, assessment, feedback, and communication. The study also identifies key challenges in implementing AI in education, including digital inequality, data privacy, technological accessibility, and algorithmic bias. The importance of ethical principles, transparency, and accountability in the use of AI technologies is emphasized. The conclusion suggests that responsible and equitable application of AI can enhance quality, equity, and inclusivity in education.*

Keywords: *artificial intelligence, education system, digital divide, ethical issues, transparency, adaptive learning, MagicSchool AI, Eduaide AI, interactive learning, data security.*

KIRISH

Sun'iy intellekt (SI) bugungi kunda turli sohalarda, jumladan, ta'lim tizimida ham o'zgartiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lmoqda. Ta'lim sohasida SI texnologiyalari o'quv jarayonini takomillashtirish, ma'muriy vazifalarni soddalashtirish va ta'limni individuallashtirish imkonini beruvchi innovatsion yechimlarni taqdim etmoqda [Rane va boshq., 2023;]. SI an'anaviy pedagogik yondashuvlarga inqilobiy o'zgarishlar kiritish salohiyatiga ega bo'lib, o'qituvchilar, o'quvchilar va ta'lim muassasalari uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda [George va Wooden, 2023]. Ta'limda sun'iy intellektning qo'llanilishi keng qamrovli bo'lib, uning ko'p qirrali xususiyatlari zamonaviy ta'lim muhitini tubdan o'zgartirmoqda. Moslashuvchan va adaptiv o'quv platformalari individual o'quvchilarga moslashtirilgan ta'limni ta'minlaydi, real vaqt rejimida fikr-mulohaza beruvchi aqlii repetitorlik tizimlari esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, AI texnologiyalari katta hajmdagi ta'lim ma'lumotlarini tahlil qilishni osonlashtirib, o'qituvchilarga o'quvchilarning faolligi, o'rganish tendensiyalari va o'qitish samaradorligi to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi [George va Wooden, 2023]. Bunday texnologiyalar o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini kuchaytiradi, muloqot va hamkorlikni rag'batlantiradi hamda ingliz tili kabi chet tillarni o'rganishda interaktiv va vizual muhit yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish o'qituvchilarga ta'lim tajribasini boyitish, o'quvchilarning natijalarini yaxshilash, ma'muriy jarayonlarni soddalashtirish hamda innovatsion va immersiv ta'lim muhitini yaratish imkonini beradi. Ushbu bo'limda aynan shu imkoniyatlar batafsil yoritiladi. Sini ta'lim jarayoniga integratsiyalashning eng muhim afzalliklaridan biri bu — o'quv jarayonini shaxsiylashtirish imkoniyatidir [Chen va boshq., 2022]. An'anaviy ta'lim yondashuvlari ko'pincha o'quvchilarning individual o'rganish uslublari va sur'atlariga to'liq mos kelmaydi [Mustafo, 2015]. Biroq, sun'iy intellekt asosidagi adaptiv o'qitish tizimlari o'quvchilarning individual xususiyatlari, ishlash ko'rsatkichlari va o'rganish afzalliklari haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali ta'lim jarayonini har bir talabaning ehtiyojiga moslashtirish imkonini beradi [Gligorea va boshq., 2023]. Bunday tizimlar real vaqt rejimida o'quv materiallarining mazmuni, sur'ati va murakkablik darajasini dinamik tarzda sozlaydi hamda o'quvchining tayyorgarlik darajasiga mos maqsadli yordam va turtkilarni taqdim etadi. Natijada, shaxsiylashtirilgan o'qitish talabalarning faolligini, motivatsiyasini va o'z ta'lim jarayoniga mas'uliyatini oshiradi [Zakaria va boshq., 2024].

SI texnologiyalari, shuningdek, interaktiv va immersiv o'quv tajribalarini yaratish orqali talabalar ishtirokini va akademik natijalarni sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Masalan, sun'iy intellektga asoslangan virtual repetitorlar va chatbotlar o'quvchilarni mazmunli muloqotlarga jalb etadi, savollarga javob beradi, darhol fikr-mulohaza taqdim etadi va inson o'qituvchilarining o'zaro ta'sirini qisman takrorlaydi [Labadze va boshq., 2023]. Natijada, bu turdagi texnologiyalar shaxsiylashtirilgan yordamni kuchaytirib, o'quvchilarning ishonchi, motivatsiyasi va qat'iyliligini oshiradi, bu esa o'z navbatida ularning akademik ko'rsatkichlarining yaxshilanishiga olib keladi.

O'rganish tajribasini boyitishdan tashqari, sun'iy intellekt o'qituvchilar uchun ma'muriy vazifalarni soddalashtirish imkonini ham beradi. Bu esa o'qituvchilarga o'z vaqt va kuchlarini bevosita o'quvchilarga ta'lim berish hamda ularga maslahat ko'rsatishga qaratish imkoniyatini yaratadi. Sun'iy intellektga asoslangan tizimlar

baholash, darslarni rejalashtirish va jadval tuzish kabi ko'plab ma'muriy jarayonlarni avtomatlashtirishi mumkin. Natijada, o'qituvchilar ko'proq e'tiborini interaktiv va qiziqarli ta'lim tajribalarini loyihalashga, o'quvchilarga individual yordam ko'rsatishga hamda hamkasblar bilan samarali hamkorlikni yo'lga qo'yishga qaratishlari mumkin. Quyida darsni rejalashtirishga yordam beradigan sun'iy intellekt vositalari keltirilgan.

1. **MagicSchool ai**- O'qituvchilar va ta'lim muassasalari uchun tayyorlangan vositalar to'plami bo'lib, dars rejalashtirish, baholash, talabalarga yordam berish, kommunikatsiya va boshqa ko'plab ma'muriy hamda o'quv jarayonlarini soddalashtirishga qaratilgan platforma hisoblanadi. O'qituvchilar uchun 80+ turli vositalar (dars rejasi yaratish, test va baholash tayyorlash, rubrik generatori, yozma ishlar bo'yicha fikr-mulohaza berish va boshqalar) o'zida mujassam etgan. Talabalarga o'z-o'zini baholash, yozuvga fikr-mulohaza olish, til o'rganish, videolar bo'yicha savollar, chatbotlar orqali o'rganishni qo'llab-quvvatlash kabi imkoniyatlar beriladi.

2. **Eduaide ai** - o'qituvchilar uchun yaratilgan sun'iy intellekt (AI) vositasi bo'lib, dars rejalashtirish, baholash, talabalarga fikr-mulohaza berish va ta'lim materiallarini yaratishda yordam beradi. Bu platforma barcha fanlarda — ayniqsa, **til, adabiyot, tarix, tabiiy fanlar va informatika** sohalarida samarali qo'llanilishi mumkin. Eduaide.AI yordamida o'qituvchi mavzu, sinf darajasi va o'quv standarti (masalan, DTS) bo'yicha tayyor dars rejalarini avtomatik yaratishi mumkin. Platformadagi Assessment Builder funksiyasi orqali o'qituvchi test savollarini, viktorinalarni, ochiq javobli topshiriqlarni yaratishi mumkin. Feedback Bot funksiyasi orqali esa o'quvchilarning yozma ishlariga konstruktiv fikr-mulohaza beradi, xatolarni aniqlaydi va yaxshilash yo'llarini ko'rsatadi.

3. **Diffit.me ai** - bu o'qituvchilar uchun mo'ljallangan sun'iy intellekt (AI) vositasi bo'lib, o'quv materiallarini differentsiyalash (ya'ni turli o'quvchilarning darajasiga moslashtirish) uchun ishlatiladi. Har qanday matn, artikel, PDF, video yoki havola kiritilganda, Diffit uni turli o'quvchilarga mos o'qish darajasiga moslab qayta shakllantiradi. Bundan tashqari, vosita mazkur matnga tegishli so'zlashuvli

lug'atlar, savollar, ochiq javobli topshiriqlar, qisqacha mazmun (summary) va boshqa qo'shimcha resurslarni ham yaratadi.

4. **Curipod.com**- bu interaktiv ta'lim slaydlarini yaratish va darslarni jonlantirish uchun SI vositasi. O'qituvchilar kontent generatori yordamida dars mavzusi, o'quv maqsadi va sinf darajasini kiritib, SI tomonidan yaratilgan slaydlar va o'quv faoliyatlari (poll, so'z buluti, chizish, ochiq savollar) bilan boyitilgan darslar tayyorlashlari mumkin. O'qituvchi o'zi tayyorlagan slaydni yuklab, "Curify My Slides" funksiyasi orqali uni interaktiv shaklga keltirish imkoniga ega. Talabalar shaxsiy qurilmalari orqali darsga qo'shilishlari mumkin, har bir slaydda interaktiv faoliyatlar bajariladi (masalan, ochiq savollar, ovoz berish, chizish).

5. **Brisk Teaching** — bu SI quvvatlangan ta'lim platformasi bo'lib, o'qituvchilarga dars rejalashtirish, resurslar yaratish, talabalarga fikr-mulohaza berish va ta'lim materiallarini differentsiyalash kabi vazifalarda yordam beradi. Platforma bir nechta komponentlardan iborat:

Brisk Extension — o'qituvchilarning hozirda ishlatayotgan vositalariga (masalan, Google Docs, PDF, onlayn manbalar) integratsiyalashib, AI yordam beradi. Brisk Boost — talabalarga mo'ljallangan AI faoliyati (matn bo'yicha yozish, fikr-mulohaza olish, yozma topshiriqlarni yaxshilash) va talabalarning darajasiga mos tarzda qo'llab-quvvatlash. Brisk Next — o'qituvchilarga dars rejalari va o'quv strategiyalarini tayyorlashda yordam beruvchi hub; kontent yaratish, tashkil etish, baholash va keyingi qadamlarni taklif qilish imkoniyatlari mavjud.

6. **Kialo-edu.com**- o'quv muassasalarida ilmiy bahs-munozaralarni va argumentatsiyali fikrlashni rag'batlantirish uchun yaratilgan onlayn platforma. Talabalar markaziy tezis (fikir)ni kiritib, unga qarshi va unga mos argumentlar ("pros" va "cons") ni qo'shadilar. Har bir argumentning ostida ham pros va cons bo'ladi — ya'ni darajali ("tree-structure") argument karta yaratish imkoniyati mavjud. Platforma mutlaqo bepul va o'qituvchilarga va o'quvchilarga mo'ljallangan. Ma'lumotlar maxfiyligi va foydalanuvchi huquqlari hurmat qilinadi. Moodle, Canvas, Google Classroom kabi LMS platformalari bilan integratsiyasi mavjud, shunda Kialo Edu'dagi bahslar bevosita kurslarga qo'shilishi mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Sun'iy intellektning (SI) ta'lim jarayoniga integratsiyalashuvi katta imkoniyatlar va istiqbollarni taqdim etadi. Biroq, bu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun hal etilishi zarur bo'lgan bir qator muammolar mavjud. Ushbu bo'limda SI texnologiyalarini ta'lim tizimiga joriy etish bilan bog'liq asosiy muammolar — texnologik mavjudlik, ma'lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi, raqamli tafovut, hamda SI algoritmlaridagi potentsial tarafkashliklar keltirilgan. SIning ta'limga integratsiyalashdagi eng muhim muammolardan biri — bu sun'iy intellekt vositalaridan adolatli va teng foydalanish imkoniyatini ta'minlashdir. Har bir talaba, ularning ijtimoiy-iqtisodiy holati yoki geografik joylashuviga qaramasdan, zamonaviy ta'lim resurslaridan foydalana olishi kerak. SI texnologiyalari ta'lim tajribasini yaxshilash va shaxsiylashtirilgan o'qitishni qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'lsa-da, texnologiyalardan foydalanishdagi nomutanosiblik, internetga ulanishdagi cheklovlar hamda raqamli infratuzilmaning rivojlanmaganligi mavjud tengsizliklarni yanada kuchaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, sun'iy intellektga asoslangan ta'lim platformalari va o'rganish tahlili vositalarining kengayib borishi ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiyligi bilan bog'liq xavflarni oshiradi. Bunga ma'lumotlar buzilishi, ruxsatsiz kirish, hamda talabalarning shaxsiy ma'lumotlaridan zararli maqsadlarda foydalanish holatlari kiradi. Bunday buzilishlar natijasida shaxsiy ma'lumotlarning o'g'irlanishi, akademik firibgarlik, va nozik ma'lumotlarning oshkor bo'lishi kabi jiddiy oqibatlar yuzaga kelishi mumkin. Ma'lumotlar maxfiyligi va xavfsizligi bilan bog'liq muammolarni kamaytirish uchun ta'lim muassasalari ishonchli himoya mexanizmlarini joriy etishlari zarur. Bunga ma'lumotlarni shifrlash, kirish huquqlarini qat'iy boshqarish, hamda muntazam xavfsizlik tekshiruvlari kabi chora-tadbirlar kiradi. Shuningdek, ma'lumotlarni yig'ish va ulardan foydalanishda shaffoflik va xabardor rozilik tamoyillariga rioya qilish muhimdir. Bu talabalar va ularning ota-onalariga o'z ma'lumotlarining qanday ishlatilishini tushunish hamda ularni yig'ish va almashish jarayonida ongli qaror qabul qilish imkonini beradi [Dhayanidhi, 2022].

Sini ta'limga integratsiyalashdagi muammolardan yana biri bu – raqamli tafovut hisoblanadi. Raqamli tafovut — bu axborot kommunikatsiya texnologiyalariga (AKT) ega bo'lganlar bilan ularga ega bo'lmaganlar o'rtasidagi farqni bildiradi. Ushbu tafovut ta'lim imkoniyatlari va raqamli resurslardan foydalanishda tengsizliklarni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Ta'limda texnologiyalar keng tarqalayotgan bo'lsa-da, internetga ulanish, raqamli qurilmalardan foydalanish imkoniyati, va raqamli savodxonlik ko'nikmalaridagi nomutanosibliklar hanzgacha mavjud. Raqamli tafovut sun'iy intellektni ta'limga samarali integratsiyalashuviga jiddiy to'sqinlik qiladi, chunki texnologiyaga yoki ishonchli internet tarmog'iga ega bo'lmagan talabalar SI asosidagi o'quv jarayonlarida to'liq ishtirok eta olmaydi. Natijada ular shaxsiylashtirilgan ta'lim va raqamli resurslardan foydalana olish imkonidan mahrum bo'lishlari mumkin. Ushbu tafovutni kamaytirish uchun hamyonbop keng polosali internet va kompyuter qurilmalariga kirish imkoniyatini kengaytirish, shuningdek, talabalar va o'qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur [Mirziyoyev Sh,2020].

Texnik muammolardan tashqari, ta'lim jarayoniga sun'iy intellektni integratsiyalash axloqiy (etika) masalalarini ham yuzaga keltiradi, bu esa SI texnologiyalaridan mas'uliyatli va adolatli foydalanishni ta'minlash uchun ehtiyotkorlik bilan yondashishni talab etadi. Sun'iy intellekt bilan bog'liq asosiy axloqiy masalalarga — ma'lumotlarning maxfiyligi va xavfsizligi, SI algoritmlaridagi xatoliklarni (bias) kamaytirish, SI tizimlaridan foydalanishdagi shaffoflik va javobgarlik, shuningdek, SI yordamida talabalarning o'quv faoliyatini baholashning axloqiy oqibatlarini kiradi. Ta'limda sun'iy intellektni joriy etishda talabalarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish va ularning xavfsizligini ta'minlash eng muhim vazifalardan biridir. Ta'lim muassasalari va texnologik kompaniyalar ma'lumotlarni himoya qilishga oid qat'iy qonunchilik me'yorlari va axloqiy tamoyillarga rioya etishlari, shuningdek shaxsiy ma'lumotlarning ruxsatsiz kirish, foydalanish yoki oshkor etilishining oldini olish uchun samarali mexanizmlarni ishlab chiqishlari lozim.

Bundan tashqari, shaffoflik va javobgarlik sun'iy intellekt algoritmlarining adolatli, ishonchli va mas'uliyatli bo'lishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun SI tizimlarini ishlab chiqish va joriy etishda shaffoflikni ta'minlash, shuningdek, algoritmik qarorlarni tushuntirish va tekshirish (audit qilish) mexanizmlarini yaratish zarur. Bu jarayonlar xatoliklar va diskriminatsiya holatlarini aniqlash hamda ularni bartaraf etish imkonini beradi. Shaffoflik va javobgarlik — ta'limda sun'iy intellektdan mas'uliyatli va axloqiy jihatdan to'g'ri foydalanishning asosiy tamoyillari hisoblanadi. Ta'lim jarayonida ishtirok etuvchi barcha tomonlar (o'qituvchilar, ma'muriyat, texnologiya ishlab chiquvchilar) SI texnologiyalarining qanday maqsadlarda qo'llanilayotgani, qaysi turdagi ma'lumotlar va algoritmlar ishlatilayotgani, hamda bu tizimlarning o'quvchilarning ta'limiy tajribasi va natijalariga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida ochiq ma'lumot berishlari zarur. Buning uchun talabalar, ota-onalar, o'qituvchilar va boshqa manfaatdor tomonlar bilan SI texnologiyalaridan foydalanishning axloqiy tamoyillari va me'yorlari haqida aniq va shaffof axborot almashinuvi yo'lga qo'yilishi kerak.

Talabalar natijalarini baholashda sun'iy intellektdan foydalanish adolat, ishonchlilik va tenglik tamoyillari bilan bog'liq murakkab axloqiy masalalarni keltirib chiqaradi. SI texnologiyalari ta'limdagi baholash jarayonining samaradorligi, obyektivligi va ishonchliligini oshirish salohiyatiga ega bo'lsa-da, mas'uliyatsiz yoki noto'g'ri qo'llanilganda, u xolislik, diskriminatsiya va shaxsiy ma'lumotlar maxfiylikni buzish xavfini yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli, ta'lim sohasidagi manfaatdor tomonlar SI asosidagi baholash tizimlarining axloqiy oqibatlarini tanqidiy tahlil qilishlari zarur. Bu, xususan, algoritmik adolat, shaffoflik, javobgarlik va SIning talabalar motivatsiyasi, o'qishga jalb etilishi hamda psixologik farovonligiga ta'sirini baholashni o'z ichiga oladi. SI asosidagi baholash tizimlarida adolat, tenglik va inklyuzivlikni ta'minlash maqsadida axloqiy tamoyillar va me'yoriy ko'rsatmalar ishlab chiqilishi lozim. Shuningdek, SI tizimlaridagi tarfakashlik (bias) va diskriminatsiya holatlarini aniqlash, kuzatish va bartaraf etish uchun monitoring mexanizmlari joriy etilishi zarur [Chan, 2023].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayoniga sun'iy intellektni integratsiyalash o'quv jarayonini boyitish, o'quvchilarning natijalarini yaxshilash, hamda ta'limdagi tenglik va inklyuzivlikni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, bu jarayon mas'uliyatli va adolatli tarzda qo'llanilmasa, u murakkab muammolar va axloqiy masalalarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalaridan mas'uliyatli, shaffof va axloqiy tamoyillarga asoslangan foydalanish zarur. Agar ushbu muammolar va axloqiy masalalar ongli va tizimli yondashuv asosida hal etilsa, ta'lim sohasi manfaatdor tomonlari SI imkoniyatlaridan barcha o'quvchilarning ehtiyoj va intilishlarini qo'llab-quvvatlash, hamda sifatli ta'limga teng imkoniyat yaratish yo'lida to'liq foydalanishlari mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida, 05.10.2020 yildagi PF-6079-son.
2. Chan, C.K.Y., 2023. A comprehensive AI policy education framework for university teaching and learning. *International journal of educational technology in higher education*, 20(1), p.38.
3. Chen, X., Zou, D., Xie, H., Cheng, G. and Liu, C., 2022. Two decades of artificial intelligence in education: Contributors, collaborations, research Topics, challenges, and future directions. *Educational Technology and Society*, 25(1), pp.28-47.
4. Dhayanidhi, G., 2022. Research on IoT Threats & Implementation of AI/ML to Address Emerging Cybersecurity Issues in IoT with Cloud Computing.
5. George, B. and Wooden, O., 2023. Managing the strategic transformation of higher education through artificial intelligence. *Administrative Sciences*, 13(9), p.196.
6. Gligorea, I., Cioca, M., Oancea, R., Gorski, A.T., Gorski, H. and Tudorache, P., 2023. Adaptive Learning Using Artificial Intelligence in e-Learning: A Literature Review. *Education Sciences*, 13(12), p.1216.
7. Labadze, L., Grigolia, M. and Machaidze, L., 2023. Role of AI chatbots in education: systematic literature review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 20(1), p.56.
8. Mustafa, M.B., 2015. One Size Does Not Fit All: Students' Perceptions about Edmodo at Al Ain University of Science & Technology. *Journal of Studies in Social Sciences*, 13(2).
9. Rane, N., Choudhary, S. and Rane, J., 2023. Education 4.0 and 5.0: Integrating Artificial Intelligence (AI) for personalized and adaptive learning..

10. Zakaria, N., Lim, G.F., Jalil, N.A., Anuar, N.N.A.N. and Aziz, A.A., 2024. The Implementation of Personalised Learning to Teach English in Malaysian Low-Enrolment Schools. In SHS Web of Conferences (Vol. 182, p. 01011). EDP Sciences.

ICHKI YONUUV DVIGATELI FANINI O'QITISHNI RAQAMLI MUHITDA TASHKIL ETISH

Zilola Mamataliyeva Abdulfaiz qizi

Tayanch doktorant

Andijan Davlat Texnika Instituti

mamataliyevazilola0211@gmail.com , abdulzilola@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ichki yonuv dvigateli fanini o'qitish jarayonini raqamli muhitda tashkil etishning didaktik, metodik va boshqaruv jihatlarini ilmiy asosda tahlil qilingan. Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish zarurati, muhandislik ta'limi mazmunini modernizatsiya qilish omillari, shuningdek, o'qituvchining raqamli kompetensiyasini rivojlantirish yo'nalishlari yoritilgan. Muallif tomonidan ichki yonuv dvigatellari fanini o'qitishda raqamli platformalar, simulyatorlar, virtual laboratoriyalar va sun'iy intellekt elementlarini qo'llash samaradorligi baholangan. Maqola yakunida didaktik model va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ichki yonuv dvigateli, raqamli muhit, didaktika, metodika, boshqaruv, muhandislik ta'limi, sun'iy intellekt, raqamli kompetensiya.

ORGANIZING THE TEACHING OF THE INTERNAL COMBUSTION ENGINE COURSE IN A DIGITAL ENVIRONMENT

Annotation. This article analyzes the didactic, methodological, and managerial aspects of organizing the teaching of the internal combustion engine (ICE) course in a digital environment. The necessity of integrating digital technologies into engineering education, the modernization of curriculum content, and the development of teachers' digital competencies are highlighted. The author evaluates the effectiveness of digital platforms, simulators, virtual laboratories, and AI-based tools in teaching ICE. The paper concludes with scientifically grounded recommendations for improving didactic models and management mechanisms in digital education.

Keywords: internal combustion engine, digital environment, didactics, methodology, management, engineering education, artificial intelligence, digital competence.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ ДИСЦИПЛИНЫ “ДВИГАТЕЛЬ ВНУТРЕННЕГО СГОРАНИЯ” В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ

Аннотация. В статье научно проанализированы дидактические, методические и управленческие аспекты организации преподавания дисциплины «Внутренний сгорания двигатель» в цифровой среде. Освещены необходимость интеграции цифровых технологий в процесс инженерного образования, модернизация содержания обучения, а также развитие цифровых компетенций преподавателя.

Автор оценивает эффективность использования цифровых платформ, симуляторов, виртуальных лабораторий и элементов искусственного интеллекта. В заключение разработаны научно обоснованные рекомендации по совершенствованию дидактических моделей и механизмов управления цифровым образованием.

Ключевые слова: *двигатель внутреннего сгорания, цифровая среда, дидактика, методика, управление, инженерное образование, искусственный интеллект, цифровая компетентность.*

KIRISH

Texnika oliy ta'lim muassasalarida "Ichki yonuv dvigateli" (IYoD) fanini o'qitish jarayoni zamonaviy muhandislik kadrlarini tayyorlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ta'limni modernizatsiya qilish, ayniqsa muhandislik sohalarida, didaktik jarayonni qayta ko'rib chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Ichki yonuv dvigatellari texnologiyalarining murakkablashuvi, ekologik me'yorlarning kuchayishi, sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalarining keng joriy etilishi o'qitish metodikasini yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda. Raqamli ta'lim muhiti nafaqat bilim uzatish vositasi, balki o'qituvchi va talaba o'rtasidagi interaktiv muloqotni tashkil etuvchi tizim sifatida ham qaraladi. Shu boisdan, didaktik, metodik va boshqaruv aspektlarini uyg'unlashtirgan raqamli model yaratish hozirgi kunda muhandislik ta'limining asosiy yo'nalishiga aylanmoqda.

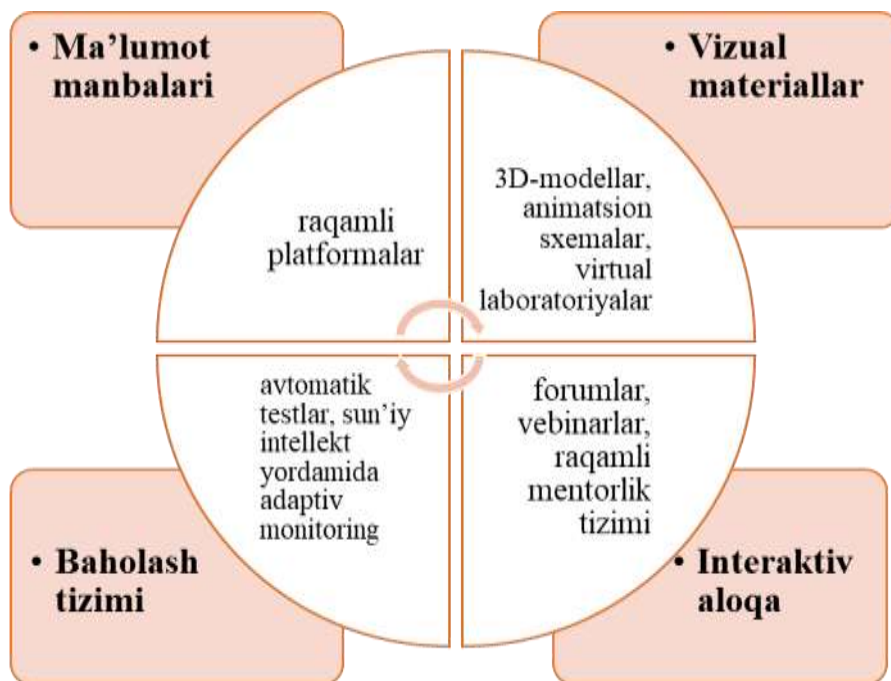
ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli didaktika an'anaviy ta'limdan farqli ravishda axborot oqimlarini boshqarish, interaktiv muhit yaratish va bilimlarni vizualizatsiya qilish imkoniyatini beradi (Jononov, 2021). Raqamli muhitda o'qitishning didaktikasi - bu ta'lim jarayonida bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga yo'naltirilgan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) bilan boyitilgan tizimli yondashuvni anglatadi. Didaktika nuqtayi nazaridan raqamli muhit o'qitish jarayonining maqsadi, mazmuni, metodlari, vositalari va natijalarini baholash mexanizmlarini yangicha talqin etishni talab qiladi [2]. Raqamli didaktika-bu an'anaviy didaktika tamoyillarini (onglilik, faoliyatga yo'naltirilganlik, tizimlilik, izchillik) zamonaviy raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiruvchi integrativ fan

sohasi hisoblanadi. Ichki yonuv dvigateli fanida qo'llaniladigan raqamli vositalar bir nechta didaktik funksiyalarni bajaradi:

- **Axborot funksiyasi:** raqamli platformalar (Moodle, Coursera, YouTube EDU) orqali ma'lumotlarni tezkor yetkazish;
- **Motivatsion funksiyasi:** gamifikatsiya (o'yin elementlari), raqamli reyting tizimlari yordamida talabani rag'batlantirish;
- **Tadqiqot funksiyasi:** virtual laboratoriyalar orqali mustaqil tajriba o'tkazish imkoniyatini yaratish;
- **Tahliliy funksiyasi:** sun'iy intellekt yordamida talabalarning faoliyatini kuzatish va natijalarni tahlil qilish [7].

Bu funksiyalar orqali raqamli didaktika o'qitish jarayonini faqat bilim uzatish emas, balki bilimni konstruksiya qilish jarayonini paydo qiladi. Ichki yonuv dvigateli fanining didaktik modeli quyidagi komponentlardan tashkil topadi:

1-rasm. Ichki yonuv dvigateli fanining didaktik modeli

Raqamli didaktikaning ustunligi – talabanning bilim olish sur'atini individual boshqarish imkoniyatidadir. Shu orqali o'quv jarayonida "moslashuvchan o'qitish" konsepsiyasi amalga oshiriladi [4].

Raqamli didaktikaning muvaffaqiyati, eng avvalo, o'qituvchining raqamli pedagogik kompetensiyasi darajasiga bog'liq. Ya'ni, o'quv kontentini raqamli

platformalarda yaratish va tahrirlash; VR/AR texnologiyalardan foydalangan holda murakkab dvigatel jarayonlarini modellashtirish; o'quv jarayonida teskari aloqani raqamli shaklda tashkil etish; ma'lumotlarni Learning Analytics tizimlari orqali tahlil qilish; talabalarning raqamli madaniyatini shakllantirish kabi kompetensiyalarni o'z ishiga oladi. Shunday qilib, raqamli didaktika o'qituvchini faqat "bilim manbai" emas, balki "raqamli jarayonlar menejeri" sifatida ko'radi[5]. Raqamli muhitda o'qitishning didaktikasi - bu an'anaviy pedagogik tamoyillarni saqlagan holda ularni raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtiruvchi yangi ta'lim paradigmasidir. Ichki yonuv dvigateli fanini o'qitishda raqamli didaktika talaba markazli yondashuvni ta'minlaydi; o'quv jarayonini vizual, interaktiv va analitik qiladi; texnik tafakkur, muammoli fikrlash va innovatsion kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Ichki yonuv dvigatellari fanining metodikasi o'z mohiyatiga ko'ra nazariya va amaliyotni uzviy bog'laydi. Shu bois, raqamli metodika *virtual laboratoriyalar, simulyatorlar va VR-texnologiyalar, sun'iy intellekt tizimlari* yo'nalishlarni qamrab oladi:

- **Virtual laboratoriyalar** orqali yonish jarayonlari, termodinamik ko'rsatkichlar, va dvigatel elementlari ishlash prinsiplari modellashtiriladi;
- **Simulyatorlar va VR-texnologiyalar** yordamida talaba real tajriba oladi, bu esa xavfsizlikni ta'minlaydi;
- **Sun'iy intellekt tizimlari** yordamida o'quv ma'lumotlari tahlil qilinadi va talaba individual yo'nalishda o'qitiladi [6].

Virtual laboratoriya-bu kompyuter texnologiyalari, simulyatsiya va modellashtirish vositalari orqali haqiqiy tajriba sharoitlarini raqamli muhitda yaratish imkonini beruvchi o'quv tizimidir. U real laboratoriya jarayonlarini virtual modellar yordamida takrorlash orqali talaba yoki talabaning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishni maqsad qiladi. Virtual laboratoriyalar "virtual reality" (VR), "augmented reality" (AR), simulyatsion modellar, va 3D interfeyslar asosida ishlaydi. Virtual laboratoriyalar konsepsiyasi kognitiv psixologiya, pedagogik texnologiya, axborot tizimlari, va didaktika fanlari kesishgan nuqtasida shakllangan. Bu yondashuv konstruktivistik ta'lim nazariyasiga tayanadi - ya'ni bilim tajriba orqali

faol o'zlashtiriladi. Shuningdek, J. Piaget, L.S. Vygotskiy, J. Bruner kabi olimlarning faoliyatga yo'naltirilgan o'qitish nazariyalari virtual laboratoriya metodikasining ilmiy negizini tashkil etadi. Virtual laboratoriyalar quyidagi ilmiy-pedagogik funksiyalarni bajaradi:

- **Tajriba simulyatsiyasi** - real laboratoriya jarayonlarini xavfsiz, qayta-qayta bajarish imkoniyati;
 - **Tahliliy modellashtirish** - natijalarni avtomatik hisoblash, grafik tahlil qilish;
 - **Interaktiv o'rganish** - foydalanuvchi faol ishtirok etadi;
 - **Masofaviy ta'limni qo'llab-quvvatlash** - internet orqali kirish mumkinligi;
 - **Xavfsizlik** - xavfli yoki qimmat tajribalarni xavfsiz raqamli muhitda bajarish.
- Virtual laboratoriyalar tajriba natijalarining aniqligini oshiradi, murakkab jarayonlarni ko'rgazmali qiladi, o'qitish xarajatlarini kamaytiradi, tahliliy fikrlashni rivojlantiradi, talabalarda mustaqillik va ijodkorlikni kuchaytiradi.

Simulyator - bu haqiqiy jarayon yoki muhitni modellashtirib, o'quvchi yoki mutaxassisga tajriba orttirish imkonini beruvchi texnik yoki dasturiy tizimdir.

VR (Virtual Reality) - bu insonni kompyuter tomonidan yaratilgan sun'iy muhitga to'liq singdiruvchi (immersiv) texnologiya bo'lib, vizual, eshitish, ba'zan taktil sezgilar orqali o'qitish yoki treningni amalga oshiradi. Ularning birlashuvi ta'lim jarayonida interaktiv, xavfsiz va realga yaqin tajribaviy o'rganish imkonini yaratadi. So'nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlar (IEEE, Elsevier, UNESCO) shuni ko'rsatadiki, VR asosidagi o'qitish bilimni 30–40% tezroq o'zlashtirishga yordam beradi; simulyatorlarda mashg'ulot o'tkazgan talabalar xatolik darajasini 50% gacha kamaytiradi; emotsional immersiya orqali motivatsiya va diqqatni 25–30% oshiradi. Masalan, meditsina, aviatsiya, muhandislik, energetika kabi sohalarda VR va simulyatorlar allaqachon real amaliy tayyorgarlik vositasiga aylangan. Simulyatorlar va VR texnologiyalari - bu zamonaviy ta'limning innovatsion, ilmiy asoslangan va amaliyotga yo'naltirilgan shakli bo'lib, ular orqali o'quvchi xavfsiz, interaktiv va realga yaqin muhitda tajriba orttiradi. Ularning ilmiy asoslangan qo'llanilishi o'qitish sifatini oshirish, kognitiv faollikni kuchaytirish va nazariya-amaliyot integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt (SI) - bu kompyuter tizimlarining inson aqliy faoliyatini (fikrlash, o'rganish, tahlil qilish, qaror qabul qilish, muammolarni yechish) modellashtirishga qaratilgan fan va texnologiyalar majmui.

Sun'iy intellekt tizimi esa - bu ma'lumotlarni qabul qilib, ularni tahlil qilish va o'zini-o'zi o'rgatish qobiliyatiga ega dasturiy yoki texnik kompleksdir.

2-rasm. Sun'iy intellekt tizimlarini yaratishdagi ilmiy paradigmalar

Sun'iy intellekt tizimlarining asosiy komponentlari:

- *Bilim bazasi (Knowledge Base)* – tizim uchun kerakli ma'lumotlar ombori;
- *Inference Engine (mantiqiy xulosa chiqaruvchi modul)* – ma'lumotlardan yangi bilimlar hosil qiladi;
- *O'rganish moduli (Machine Learning)* – tajriba asosida o'z algoritmlarini takomillashtiradi;
- *Tabiiy til interfeysi (NLP)* – inson bilan muloqot qilish imkonini beradi;
- *Sensorli kirish modullari* – tovush, tasvir, harakatni tanish funksiyalari bajaradi.

Sun'iy intellekt tizimlarining asosiy 3 turi mavjud. Bular, zaif SI (Narrow AI) Faqat bitta vazifani bajaradi (masalan, ovoz tanish, tarjima); kuchli SI (General AI) Inson darajasida fikrlash, moslashish, ijod qilish qobiliyatiga ega; superintellekt (Super AI) Inson intellektidan yuqori darajada aqlga ega (hozircha nazariy).

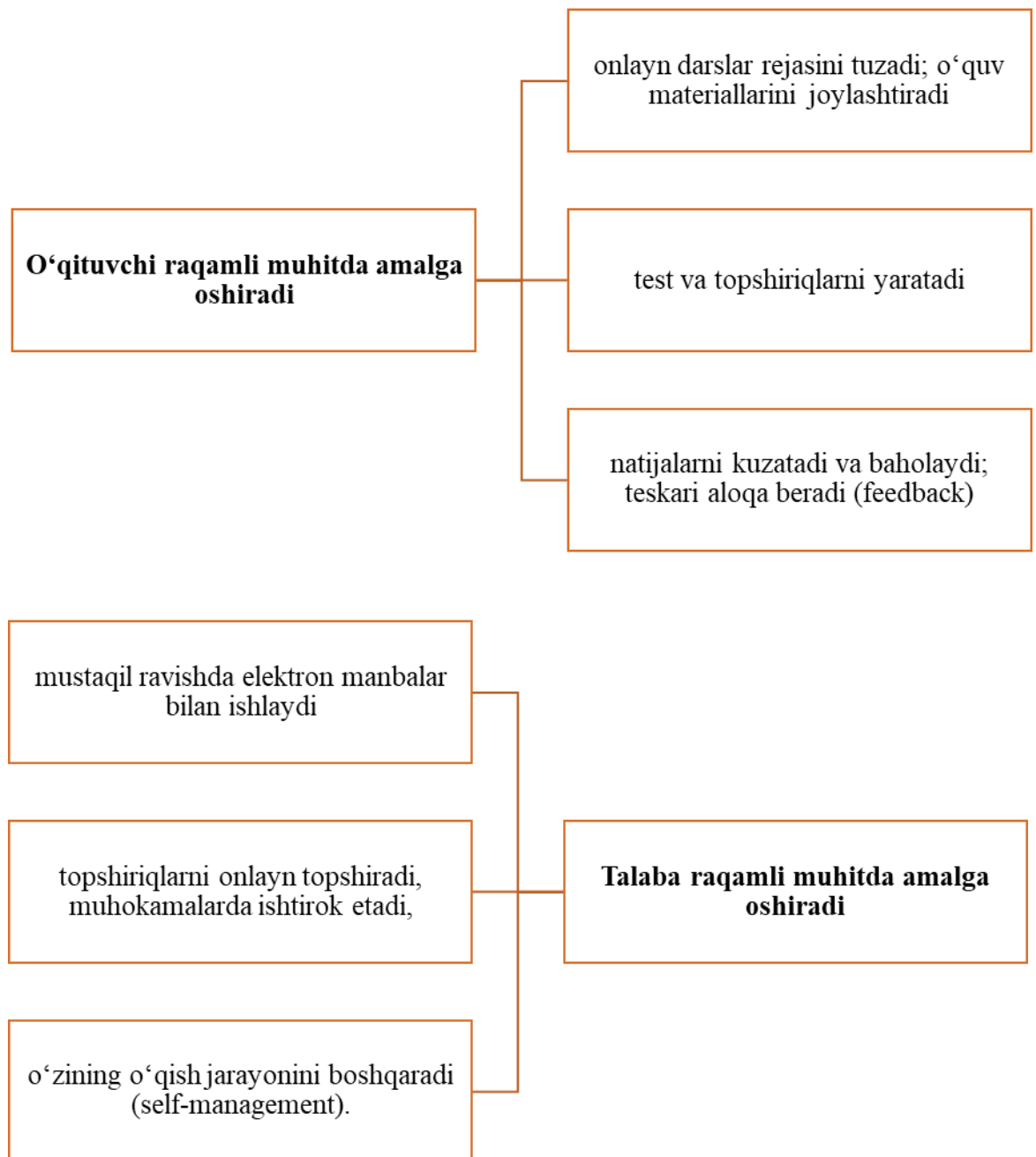
Sun'iy intellekt tizimlari- bu matematika, informatika, kognitiv fanlar va pedagogika integratsiyasiga asoslangan zamonaviy ilmiy yo'nalishdir. Uning maqsadi inson fikrlashini texnologik darajada modellashtirish va avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish tizimlarini yaratishdir. Ta'lim va ilmiy izlanishlarda esa SI tizimlari tahliliy, diagnostik va bashoratli vosita sifatida tobora muhim o'rin egallamoqda. Ichki yonuv dvigateli fanini o'qitishni takomillashtirish uchun raqamli texnologiyalarni keng qo'llagan holda, ichki yonuv dvigateli fanining sun'iy intellekt integratsiyasi asosidagi dastur yaratildi. Uchbu dastur ichki yonuv dvigatellari fanini o'qitish jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali nazariy va amaliy bilimlarni interfaol shaklda o'zlashtirishni ta'minlaydi.

Metodik innovatsiyalar natijasida o'quv jarayoni ko'p darajali, multimodal va tahliliy tus oladi. Bu esa texnik tafakkurni rivojlantiradi, muammoli vaziyatlarni yechish ko'nikmasini shakllantiradi [3]. Raqamli boshqaruv tizimi o'qituvchi, talaba va o'quv muassasasi o'rtasidagi o'zaro aloqalarni optimallashtiradi. Bunda quyidagi tamoyillar muhim o'rin tutadi:

- *Ma'lumotlarni markazlashtirish:* barcha o'quv resurslari yagona bulut tizimida joylashtiriladi;
- *Monitoring va tahlil:* o'qituvchining raqamli boshqaruv paneli yordamida talabalarning faoliyati real vaqt rejimida tahlil qilinadi;
- *Raqamli teskari aloqa:* onlayn baholash, refleksiya tizimlari, tahliliy hisobotlar.

Bu jarayon boshqaruvning ilg'or shakllarini - masalan, Learning Analytics va AI-driven Decision Support tizimlarini tatbiq etishni talab etadi[7].

Raqamli muhitda o'qitishni boshqarish - bu ta'lim jarayonini axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) yordamida rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish va tahlil qilish tizimi hisoblanadi. Bu jarayon o'qituvchi, talaba va ta'lim resurslari o'rtasidagi o'zaro aloqani raqamli platformalar orqali tashkil etishni anglatadi. Maqsad - ta'lim samaradorligini oshirish, individual yondashuvni ta'minlash va o'qitish jarayonini soddalashtirish.

Buning afzalliklari shundan iboratki, ta'limda moslashuvchanlik (istalgan joyda, istalgan vaqtda o'qish), avtomatik nazorat va baholash, ma'lumotlarning tezkor almashinuvi, statistik tahlil asosida o'qitishni takomillashtirish imkoniyatlari yuzaga keladi. Raqamli muhitda o'qitishni boshqarish - bu pedagogik boshqaruv va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) integratsiyasiga asoslangan tizim bo'lib, ta'lim jarayonining maqsadga yo'naltirilganligini, samaradorligini va shaffofligini ta'minlaydi.

Raqamli o'qitishni boshqarishda bir necha ilmiy yondashuvlar qo'llaniladi:

- **Sistemali yondashuv** - o'qitish jarayoni yagona tizim sifatida qaraladi (maqsad → jarayon → natija → teskari aloqa).
- **Faoliyat yondashuvi** - talaba va o'qituvchi faoliyatining o'zaro aloqadorligi va natijaviyligi tahlil qilinadi.
- **Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv** - raqamli muhitda individual o'qish trayektoriyalarini yaratish.
- **Konstruktivistik yondashuv** - bilim talaba tomonidan mustaqil "quriladi", o'qituvchi esa yo'naltiruvchi rolini bajaradi.

Ilmiy taqdiqot yuzasidan ishlab chiqilgan "IYoD fanining raqamli ta'lim modeli" quyidagi komponentlarni o'z ichiga oladi:

Komponent	Mazmuni	Amalga oshirish vositasi
Didaktik blok	Nazariya, vizualizatsiya, simulyatsiya	Moodle, LabView, MATLAB
Metodik blok	Virtual laboratoriyalar, loyiha asosli o'qitish	Unity, AutoDesk Simulation
Boshqaruv bloki	Monitoring, baholash, teskari aloqa	AI Learning Analytics

1-jadval. IYoD fanining raqamli ta'lim modeli

Ushbu model orqali o'qituvchi o'quv jarayonining barcha bosqichlarini raqamli asosda nazorat qila oladi va talabaning o'zlashtirish darajasini tahliliy ko'rinishda kuzatadi.

NATIJALAR TAHLILI

Raqamli muhitda tashkil etilgan o'qitish tajribalari shuni ko'rsatdiki:

- Andijon davlat texnika instituti "Avtomobilsozlik va transport" yo'nalishi talabalarining nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyati 25–29% ga oshgan;
- O'qituvchilarning dars jarayonini boshqarish samaradorligi 1,5 baravar ortgan;
- O'quv jarayonidagi xatoliklar va takroriy topshiriqlar soni sezilarli kamaygan.

Shuningdek, raqamli muhit o'quv motivatsiyasini oshiradi, chunki talaba o'zining o'qish natijalarini aniq vaqtda ko'rib, tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

XULOSA

Ichki yonuv dvigateli fanini raqamli muhitda o'qitish didaktik jihatdan – o'quv materialini vizual va interaktiv shaklda taqdim etishni ta'minlaydi. Metodik tomondan esa nazariya va amaliyotni uzviy bog'laydi. Boshqaruv jihatdan – ta'lim jarayonining tahliliy monitoringini yo'lga qo'yadi. Texnika oliy ta'lim muassasalari uchun raqamli simulyatorlar va VR-laboratoriyalar bazasini kengaytirishga erishildi. O'qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini muntazam oshirish zarur. Ichki yonuv dvigateli fanining raqamli kontentini milliy platformalarga integratsiya qilinmoqda. Sun'iy intellekt yordamida o'qitish jarayonini moslashtiruvchi algoritmlarni ishlab chiqildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sultonov, A. (2022). Texnik ta'limda raqamli texnologiyalar integratsiyasi. Toshkent: Oliy ta'lim nashriyoti.
2. Jononov, R. (2021). Didaktik innovatsiyalar va raqamli o'qitish metodlari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. Xasanov, D. (2023). Muhandislik ta'limida interaktiv metodlardan foydalanish samaradorligi. "Ta'lim va innovatsiya" jurnali, №4, 33–41.
4. Anderson, T. (2022). Digital Didactics in Engineering Education. London: Routledge.
5. Kumar, S., & Li, Y. (2023). AI and Simulation in Mechanical Engineering Education. International Journal of Digital Learning, 15(2), 112–126.
6. Chen, Q., Zhang, H., & Liu, Y. (2024). Artificial Intelligence for Technical Training Systems. Computers & Education, 196, 104654.
7. Petrov, A., & Müller, F. (2023). Management of Digital Learning Environments. Berlin: Springer.
8. Lee, C. (2024). Digital Motivation and Performance in Engineering Education. Educational Technology Research Journal, 52(1), 88–103.
9. UNESCO. (2023). Digital Transformation of Higher Education: Global Trends and Strategies. Paris: UNESCO Publishing.

УДК 372.8:796

СОВРЕМЕННЫЙ ПРИОРИТЕТ УРОКОВ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ТРАНСФОРМАЦИЯ МЕТОДОВ ИХ ОРГАНИЗАЦИИ И РЕАЛИЗАЦИИ

Азизова Рушен Исмаиловна

Наманганский государственный педагогический институт, доцент

г. Наманган, Узбекистан

ORCID iD: 0009-0004-5016-1707; E-mail: rushenazizova59@gmail.com

Костикова Оксана Валентиновна

Наманганский государственный педагогический институт, доцент

г. Наманган, Узбекистан

ORCID iD: 0009-0005-2785-0560; E-mail: kostikova.oksana@mail.ru

Аннотация: Статья рассматривает актуальные приоритеты школьного урока физической культуры в условиях обновления образовательных стандартов и высоких требований к здоровью сбережению обучающихся. Обосновывается переход от формально-нормативного подхода к уроку к модели, ориентированной на устойчивую мотивацию к регулярной физической активности, развитие базовых двигательных навыков и позитивного отношения к собственному здоровью. В фокусе — методы организации и реализации урока: дифференциация и индивидуализация заданий, вариативность средств, эмоциональная насыщенность и безопасная нагрузка, использование цифровых инструментов обратной связи и мониторинга. Обобщены типовые трудности школьной практики (однообразие, перегрузка, разрыв между требованиями и реальными условиями зала/площадки) и предложены решения, повышающие вовлеченность и качество выполнения: модульная структура урока, краткие «интервалы активности», игровые и соревновательные формы, адресная поддержка учащихся с разным уровнем подготовки. Показано, что при грамотной организации урок трансформируется из «проверки нормативов» в пространство формирования долгосрочных привычек к движению и здоровому образу жизни. Практические рекомендации адаптированы к реальным условиям школ Узбекистана (фиксированные учебные окна, ограниченные ресурсы, неоднородные классы) и могут быть внедрены без существенных затрат, что соответствует государственным приоритетам развития образования и массового спорта.

Ключевые слова: урок физической культуры, физическое воспитание, физическая активность, система здоровья сбережения, осознанная потребность, коммуникативные компетенции, организаторские компетенции, дифференцированный метод, цифровизация образования.

**JISMONIY TARBIYA DARSLARINING ZAMONAVIY USTUVOR
YO'NALISHLARI VA ULARNI TASHKIL ETISH USULLARINING
TRANSFORMATSIYASI**

Annotatsiya: Maqola maktabdagi jismoniy tarbiya darslarining zamonaviy ustuvor yo'nalishlarini tahlil qiladi. An'anaviy «me'yorlarni bajarish» yondashuvdan muntazam jismoniy faollikka barqaror ichki motivatsiya shakllantirish, zarur harakat ko'nikmalarini rivojlantirish va sog'liqqa ongli munosabatni tarbiyalashga yo'naltirilgan modelga o'tish asoslab beriladi. Darsni tashkil etish va amalga oshirish bo'yicha usullar ko'rsatiladi: topshiriqlarni tabaqalashtirish va individuallashtirish, vositalarning variativligi, emotsional boylik va xavfsiz yuklama, raqamli qayta aloqa va monitoring vositalaridan foydalanish. Maktab amaliyotidagi tipik muammolar (bir xil mashg'ulotlar, ortiqcha yuklama, zallar/poligonlar imkoniyatlarining chegaralanganligi) sanaladi va ularni bartaraf etish yechimlari taklif etiladi: modul tuzilma, qisqa «faollik intervallari», o'yin va musobaqa elementlari, tayyorgarligi turlicha bo'lgan o'quvchilarni maqsadli qo'llab-quvvatlash. To'g'ri tashkil etilgan dars me'yorlarni tekshirishdan ko'ra, sog'lom turmush tarzi odatlarini shakllantirish maydoniga aylanadi. Tavsiyalar O'zbekiston maktablarining real sharoitlariga moslashtirilgan bo'lib, katta xarajatlarni talab qilmaydi va ta'lim hamda ommaviy sportni rivojlantirish bo'yicha davlat ustuvor yo'nalishlariga mos keladi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya darsi; jismoniy tarbiya; jismoniy faollik; sog'lomlashtirish tizimi; ongli ehtiyoj; muloqot kompetensiyalari; tashkiliy kompetensiyalar; tabaqalashtirilgan metod; ta'limning raqamlashtirilishi.

THE MODERN PRIORITY OF PHYSICAL EDUCATION LESSONS AND THE TRANSFORMATION OF THEIR ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION METHODS

Abstract: The paper addresses current priorities of school physical education lessons under updated educational standards and increasing health-promotion demands. It substantiates a shift from a norm-driven lesson to an approach fostering sustained motivation for regular physical activity, the development of essential motor skills and a positive health mindset. We focus on lesson organization and delivery: differentiated and individualized tasks, varied means, emotionally engaging and safe workloads, as well as digital tools for feedback and simple monitoring. Typical constraints of school practice (monotony, overload, mismatch between requirements and facility constraints) are outlined, with practical solutions aimed at increasing engagement and execution quality: modular lesson design, short "activity intervals", game-based and competitive formats, and targeted support for mixed-ability classes. Properly organized, the PE lesson becomes a platform for building long-term activity habits rather than merely checking standards. Recommendations are adapted to real-world conditions in Uzbek schools (fixed time slots, limited resources, heterogeneous classes) and can be implemented with minimal cost, aligning with national priorities in education and mass sport development.

Keywords: physical education lesson; physical education; physical activity; health-preserving system; conscious need; communication competencies; organizational competencies; differentiated method; digitalization of education.

ВВЕДЕНИЕ

В современном обществе, характеризующемся стремительным развитием технологий и изменением образа жизни, вопросы физического здоровья и благополучия приобретают особую актуальность. Физическая культура, как неотъемлемая часть общего образования, играет ключевую роль в формировании здорового, активного и социально адаптированного поколения. Сегодня мы наблюдаем смещение акцентов и переосмысление целей и задач уроков физической культуры. Традиционные подходы, ориентированные преимущественно на освоение двигательных навыков и выполнение нормативов, уступают место инновационным методикам, направленным на повышение мотивации к занятиям спортом, развитие жизненно важных физических качеств и формирование осознанного отношения к своему здоровью.

В соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 года была принята Стратегия «Узбекистан — 2030», где одним из основных является создание достойных условий для реализации потенциала каждого человека, каждого ребёнка [2]. Для этого проводятся большие реформы в системе образования Узбекистана. Рекомендуется реализация программы «Благоприятная среда для образования» в системе общего среднего образования, которая предусматривает расширение охвата молодежи, занимающейся физической культурой и спортом.

Данная статья посвящена анализу современных приоритетов уроков физической культуры и исследованию трансформации методов их организации и реализации. Мы рассмотрим основные тенденции в области физического воспитания, проанализируем эффективность различных подходов и предложим рекомендации по совершенствованию системы физической культуры в образовательных учреждениях. Особое внимание будет уделено вопросам индивидуализации обучения, внедрению здоровьесберегающих технологий и формированию у учащихся устойчивой мотивации к ведению здорового образа жизни. Изучение и адаптация передового опыта позволят сделать уроки физической культуры более привлекательными, эффективными и отвечающими современным потребностям учащихся.

Климатические условия Узбекистана благоприятствуют организации активных форм занятий на открытом воздухе; вместе с тем ключевую роль играют содержание уроков и мотивация обучающихся. Но условия всё возрастающей глобализации требуют помимо крепкого здоровья, профессиональных знаний, умений и навыков, ещё и владение иностранными языками, наличия коммуникативных, когнитивных, организаторских и др. компетенций, которые являются ведущими в любой профессиональной деятельности. Эти компетенции формируются у человека с детства, большей частью в общеобразовательной школе, как по другим предметам, так и на уроках физической культуры.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ

А. Г. Сергеев выделяет три основные группы компетентностей, относящиеся: 1) к самому себе как к личности, субъекту жизнедеятельности – здоровьесбережения; ценностно-смысловой ориентации в мире; гражданственности; самосовершенствования, саморегулирования, саморазвития, личностной и предметной рефлексии; компетенции интеграции (структурирование, приращение знаний и др.); 2) к социальному взаимодействию человека и социальной сферы: а) с обществом, коллективом, семьей, друзьями, партнерами, толерантность, уважение и принятие другого и т.д.; б) устное, письменное, диалогическое, монологическое, письменное общение, соблюдение традиций, ритуала, этикета и др.; 3) к деятельности человека: а) познавательной, т.е. постановка и решение познавательных задач, проблем и др.; б) игровой, учебной, трудовой, исследовательской и другой деятельности; в) в сфере информационных технологий (компьютерная грамотность, владение электронной техникой, интернет-технологиями и др.) [10].

Поэтому школьный урок физической культуры является основным направляющим звеном в цепи других форм занятий по физическому воспитанию, а «физическое воспитание — процесс по воспитанию личности, развитию физических возможностей человека, приобретению им умений и знаний в области физической культуры и спорта в целях формирования всесторонне развитого и физически здорового человека с высоким уровнем культуры» [1].

Физическое воспитание имеет образовательные, воспитательные, оздоровительные цели, оно направлено на обеспечение физического, и психического здоровья и гармоничное развитие личности, подготовке её к труду, жизни в обществе, к занятиям физической культурой [8].

Исследование опирается на анализ различных источников, включая академические статьи, результаты эмпирических исследований, а также методические рекомендации экспертов в области физического воспитания.

Целью исследования являлось создание новых форм и методов организации и проведения урока. Предложенный дифференцированный метод предусматривает проведение урока на основе желания и интересов учащихся. Предлагается участие детей в игре (либо соревновании), либо работа над своими физическими качествами на тренажёрах, либо игра в шахматы, возможна и другая деятельность. Создание программ, рассчитанных на длительный период обучения, где будут учитываться желания и интересы учащихся, где учащиеся будут приходить на урок и знать, что они будут сегодня выполнять, позволит привить осознанную потребность к занятиям по физической культуре, а в дальнейшем и в спорте.

На самом деле урок физической культуры должен обладать высокой эмоциональной насыщенностью, который многие учащиеся ждут в течение недели. Цели и задачи физического воспитания подростков в школе направлены на комплексное развитие личности учащихся через физическую активность.

Методы преподавания основаны на практике преподавания, потому что каждый преподаватель постоянно исследует и дополняет их различными инновациями. Какой метод обучения будет использовать преподаватель, зависит от конкретных задач в группе, от характера и специфики содержания обучения, от уровня способностей и подготовки учащихся, двигательных способностей и внешних условий [13].

Психологические особенности подросткового возраста имеют существенное влияние на их отношение к физической активности и уровень заботы о здоровье. Понимание этих особенностей позволяет разработать

эффективные методы и стратегии, направленные на улучшение физического воспитания подростков и поощрение их здорового образа жизни [4].

Систематическое выполнение физических упражнений в период подготовки и участия в соревнованиях, совершенствует деятельность всех органов и систем, способствует положительным перестройкам в работе организма, как физическим, так и духовным [5].

Наиболее популярными ответами на вопрос о причинах пропуска занятий стали «конфликт с учителем». Анализируя основные причины конфликтных ситуаций между учителем и учеником, можно выделить следующие: поведенческая деятельность учителя, взаимоотношения с занимающимися, а также его личностные качества. Многие учителя оставляют без внимания эмоциональный компонент занятия. Это говорит о формальном, однообразном подходе к учебно-тренировочному процессу, устранив который возможно значительно повысить интерес ребят к урокам.

Сверстники, учителя, родители, тренеры и другие взрослые имеют значительное влияние на подростковое отношение к физической активности. Подростки могут подражать поведению своих друзей, подвергаться давлению со стороны социальных групп или, наоборот, находить поддержку и стимул к физической активности от своего окружения [4].

Очень важно создать атмосферу взаимоподдержки и включения, где каждый ученик чувствует себя ценной частью коллектива. Проекты и командные игры могут способствовать развитию навыков командной работы и социальной интеграции.

Создание в школе условий, для комфортного, эффективного и полезного проведения уроков физической культуры здесь играет важную роль. Организация урока проходит исходя из интересов и физических возможностей учащихся, а также учитывая медицинские показания их состояния здоровья и чувствительные периоды развития.

Мотив как внутренняя побудительная сила возникает под влиянием внешних воздействий. В качестве внешних воздействий могут выступать: 1) привлекательность конкретных физических упражнений, преломляемая через

двигательные способности, темперамент и другие свойства личности. Поэтому одних ребят привлекают упражнения на гимнастических снарядах, других – упражнения игрового характера (футбол, волейбол, баскетбол и др.), третьих – силовые упражнения; 2) высокая активность занятий физическими упражнениями товарищей по классу, двору, в семейном кругу; 3) разнообразие и доступность спортивной базы в микрорайоне (спортивные площадки, бассейны, стадионы и т. д.); 4) высоко развитая пропаганда физической культуры и спорта; 5) умело организованные занятия физической культурой в школе, способные увлечь ребят заниматься ею не только в учебное, но и в свободное время. Все эти факторы, воздействующие на школьников, создают благоприятные условия для возникновения у них мотивов к занятиям физической культурой [10].

РЕЗУЛЬТАТЫ ОБСУЖДЕНИЯ

Урок физической культуры в школе в настоящее время потерял часть прежней привлекательности, что во многом связано с однообразием форм, методов и средств. Приоритет — вернуть уроку эмоциональную насыщенность и вариативность, опираясь на дифференциацию, индивидуальные траектории и современные форматы взаимодействия с учениками. Это позволяет повысить вовлеченность, сформировать устойчивую мотивацию и перевести физическую активность в привычный образ жизни.

Урок физической культуры в школе в настоящее время потерял свою востребованность, которую имел лет 50 назад. Построение, рапорт, сообщение задач урока, строевые упражнения на месте, медленный бег и т.д. выполнение нормативов **сохраняет инерцию с 1960-х годов XX века**. Одновременно растут темпы изменений во всех сферах жизни человека. Ускоренно разрушаются действовавшие веками системы ценностей и традиций. Главным ресурсом планеты уже давно стал «человеческий капитал», а не деньги или природные ресурсы. Научно-техническая революция плавно перешла в информационную. Содержание образования сегодня быстро обновляется, а национальные ориентиры (Стратегия «Узбекистан—2030») требуют модернизации программ и цифровизации учебного процесса [2]. Повышение качества уроков физической культуры достигается не за счёт экстенсивного наращивания объёма

усваиваемого материала, а через переход к компетентностному подходу, индивидуализацию и обновление методик преподавания, что последовательно отражено в современной педагогической и спортивно-психологической литературе [7; 8; 9; 10].

Из-за однообразия форм организации, методов, средств, поведения учителей, уроки физкультуры потеряли свою значимость в системе здоровья сбережения, сделали уроки физической культуры одними из второстепенных. А ведь движение это одно из основ жизни человека, главное условие его здоровой деятельности, и отсутствия заболеваний. Многие дети с удовольствием проводят большую часть своего свободного времени за компьютером или планшетом. Приоритеты у современных детей совершенно другие. Если 30 лет назад ребята предпочитали строить замки в песочнице, играть в прятки, то сегодня юное поколение выбирает интерактив.

Двигательная активность человека должна закладываться с ранних лет, под этим понимается то, что природные задатки должны развиваться в активных формах жизнедеятельности, например, если у ребёнка с ранних лет не формируется такой естественной потребности как двигательная активность, то в дальнейшем его природные задатки утратят своё значение и уже будет наиболее сложно развить их в дальнейшем. Выявление и развитие двигательных способностей является тем важным психологическим резервом, который может быть использован для быстрого и совершенного усвоения физических упражнений.

А школьники, сидящие сегодня за партами, будут работать, осуществлять трудовую деятельность в 2050-2060-х годах. Какие требования будут налагаться в будущем к их профессиональной деятельности, к их социальному благополучию, можно только догадываться. Поэтому необходимо эффективно воспользоваться этим благоприятным периодом развития физических, духовных, психических и других качеств детей, пока они учатся в школе.

Именно дифференцированный метод, где учитываются интересы и желания детей при проведении уроков, сможет предоставить учащимся высокую активность, высокий эмоциональный уровень занятия, что приведёт к

систематическим занятиям, что формирует потребность заниматься физкультурой ею не только в учебное, но и в свободное время.

ВЫВОДЫ И ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Исследование и анализ современного состояния уроков физической культуры, а также методов их организации и реализации, позволяют сформулировать следующие выводы:

1. Смена приоритета необходима: современные вызовы, такие как гиподинамия, снижение здоровья и отсутствие мотивации к занятиям спортом, диктуют необходимость смещения акцента в физическом воспитании со сдачи нормативов на формирование устойчивой потребности в двигательной активности и осознанного отношения к здоровому образу жизни. Урок физической культуры должен стать не просто обязательной дисциплиной, а площадкой для развития личностных качеств, укрепления здоровья и привития любви к спорту.

2. Трансформация методов обязательна: традиционные методы организации уроков требуют существенной модернизации. Необходим переход к использованию современных педагогических технологий, индивидуализации и дифференциации обучения, активному внедрению новых форм и методов, учитывающих интересы и потребности современных школьников. Цифровизация образования предоставляет широкие возможности для разнообразия учебного процесса и повышения его эффективности.

3. Ключевая роль учителя: учитель физической культуры становится не просто инструктором, а мотиватором, консультантом и партнером в процессе физического самосовершенствования обучающихся. Повышение квалификации педагогических кадров, освоение новых методик и технологий, умение находить индивидуальный подход к каждому ученику – ключевые факторы успешной реализации задач физического воспитания.

4. Необходимость комплексного подхода: эффективное физическое воспитание требует комплексного подхода, включающего:

- модернизацию материально-технической базы школ;
- внедрение современных образовательных программ и методик;

- повышение квалификации педагогических кадров;
- активное вовлечение родителей и общественности в процесс физического воспитания;
- пропаганду здорового образа жизни.

5. Перспективы для будущего: трансформация уроков физической культуры открывает широкие перспективы для формирования здорового, активного и социально адаптированного поколения. Реализация современных подходов к физическому воспитанию способствует не только укреплению здоровья, но и развитию физических качеств, формированию жизненно важных умений и навыков, необходимых для успешной адаптации в современном обществе.

В заключение, хочется подчеркнуть, что успешная реализация задач физического воспитания требует консолидации усилий всех участников образовательного процесса, начиная от государственных органов управления образованием и заканчивая каждым учителем физической культуры. Только в этом случае можно добиться существенного улучшения показателей здоровья и физического развития подрастающего поколения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Закон Республики Узбекистан «О физической культуре и спорте» (в ред. от 26.05.2000 № 76-II). — Ташкент, 2000. — Режим доступа: <https://lex.uz/acts/62849> (дата обращения: 20.10.2025).
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 11.09.2023 № DP-158 «О Стратегии “Узбекистан — 2030”». — Ташкент, 2023. — Режим доступа: <https://lex.uz/docs/6991208> (дата обращения: 20.10.2025).
3. World Health Organization. Physical activity: Uzbekistan — 2022 Country Profile. — Geneva: WHO, 2022. — 1 file (PDF). — URL: <https://www.who.int/publications/m/item/physical-activity-uzb-2022-country-profile> (accessed: 20.10.2025).
4. Azizov S. V., Azizova R. I., Mahmudjonov A., Tuxtaboyeva N. Sportchilarda o'yin jarayonini yuqori darajada idrok qilish qobiliyatini shakllantirish — intellektual tayyorgarlikning asosiy vazifasi // *Ekonomika i sotsium*. — 2024. — № 9(124). — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sportchilarda-o-yin-jarayonini-yuqori-darajada-idrok-qilish-qobiliyatini-shakllantirish-intellektual-tayyorgarlikning-asosiy/pdf> (дата обращения: 20.10.2025).
5. Azizov S. V., Azizova R. I. Yoshlar tarbiyasida sport musobaqalarining o'rni // *Ekonomika i sotsium*. — 2024. — № 9(124).

6. Азизова Р. И. Туризм как средство укрепления внутрисемейных отношений... // Научный форум: педагогика и психология. — 2022. — С. 20–23. — Режим доступа: [https://nauchforum.ru/files/2022_01_10_ped/1\(57\).pdf](https://nauchforum.ru/files/2022_01_10_ped/1(57).pdf) (дата обращения: 20.10.2025).
7. Азизова Р. Трансформация междисциплинарных подходов в преподавании физической культуры // Евразийский журнал академических исследований. — 2025. — Т. 5, № 9 (Special Issue). — С. 453–457. — Режим доступа: <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/61189> (дата обращения: 20.10.2025).
8. Гогунев Е. Н., Мартьянов Б. И. Психология физического воспитания и спорта: учеб. пособие для вузов. — 2-е изд., дораб. — М.: Академия, 2004. — 224 с. — ISBN 5-7695-2089-2.
9. Неверкович С. В. Педагогика физической культуры и спорта: учебник. — М.: Академия, 2010.
10. Сергеев А. Г. Компетентность и компетенции: монография. — Владимир: Изд-во ВлГУ, 2010. — 107 с. — ISBN 978-5-9984-0049-0.
11. Костикова О. В., Азизов С. В., Болтобаев С. А., Азизова Р. И., Махмуджонов А. А. Развитие у юных баскетболистов скорости и точности броска // Физическая культура, спорт — наука и практика. — 2025. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-u-yunyh-basketbolistov-skorosti-i-tochnosti-broska> (дата обращения: 20.10.2025).
12. Rushen A., Zarina D. The Impact of Psychological Characteristics of Adolescence on Physical Education: An Integrative Review // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. — 2023. — 3(12). — P. 162–167. — URL: <https://eipublication.com/index.php/eijmrms/article/view/1367> (accessed: 20.10.2025).
13. Смоленцева В. Н., Бабушкин Г. Д. Психология физической культуры и спорта: учебник. — Омск: СибГУФК, 2007. — 270 с. — Режим доступа: https://dussh-aksarka.yam.sportsng.ru/media/2019/01/31/1274657496/Psixologiya_fizicheskoy_kul_tury_i_sport_encevoj._Omsk_SibGUFK_2007._270.pdf (дата обращения: 20.10.2025).
14. Хромов В. А. Психология физического воспитания // Вестник науки и образования. — 2020. — № 24(102), ч. 1. — С. 116–119. — Режим доступа: <http://scientificjournal.ru/images/PDF/2020/102/psikhologiya-fizicheskogo-vos.pdf> (дата обращения: 20.10.2025).

УДК 621.311:681.518:004.9

**ОНТОЛОГИЧЕСКИ-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ИЗВЛЕЧЕНИЕ ЗНАНИЙ И
ПОСТРОЕНИЕ ГРАФА ЗНАНИЙ ДЛЯ ЦЕПОЧЕК ПОСТАВОК
ЭЛЕКТРОЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО ОБОРУДОВАНИЯ:
МАСШТАБИРУЕМАЯ АРХИТЕКТУРА И СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ
ОПЫТА УЗБЕКИСТАНА И СТРАН СНГ**

Абдуллабекова Д.Р.

*Ташкентский университет информационных технологий,
кафедра «СЭС», доцент.*

abdullabekova_94@mail.ru 0009-0003-8887-68313

Кутбидинов О.М.

*Ташкентский государственный транспортный университет, кафедра
«Электротехники», доцент.
0000-0001-9290-5322*

Аннотация: В статье представлен современный подход к извлечению знаний и построению онтологий для полного цифрового сопровождения цепочки поставок электрооборудования. Предложена иерархическая онтологическая модель, гибридный конвейер извлечения знаний ($D2R/ETL \rightarrow NLP \rightarrow LLM$) и архитектура хранения на основе гибридного графа (Neo4j + RDF-хранилище). Особое внимание уделено практической адаптации для стран Центральной Азии и СНГ — приведены статистические показатели по Узбекистану и сопредельным государствам (производство электроэнергии, доля возобновляемых источников, потери в сетях), показана роль цифровых двойников и SCADA/IIoT в оперативной трассируемости и анализе дефектов. На синтетической нагрузке в 15М сущностей архитектура демонстрирует низкую латентность запросов и высокую точность автоматизированного извлечения знаний.

Ключевые слова: онтология; извлечение знаний; интеллектуальная система; граф знаний; цифровой двойник; SCADA; IIoT; энергетика; семантическое моделирование; управление данными; искусственный интеллект; мониторинг электрооборудования; база знаний; энергетическая сеть; большие данные.

**ONTOLOGY-ORIENTED KNOWLEDGE EXTRACTION AND KNOWLEDGE
GRAPH CONSTRUCTION FOR POWER EQUIPMENT SUPPLY CHAINS: A
SCALABLE ARCHITECTURE AND COMPARATIVE ANALYSIS OF THE
EXPERIENCE OF UZBEKISTAN AND CIS COUNTRIES**

Abstract: The article presents a modern approach to extracting knowledge and building ontologies for full digital support of the electrical equipment supply chain. A hierarchical ontological model, a hybrid knowledge extraction conveyor ($D2R/ETL \rightarrow NLP \rightarrow LLM$), and a hybrid graph-based storage architecture (Neo4j + RDF storage) are proposed.

Special attention is paid to practical adaptation for Central Asian and CIS countries - statistical indicators for Uzbekistan and neighboring countries (electricity generation, share of renewable sources, network losses) are presented, the role of digital counterparts and SCADA/IIoT in operational traceability and defect analysis is shown. At a synthetic load of 15M entities, the architecture demonstrates low latency of requests and high accuracy of automated knowledge extraction.

Keywords: ontology; knowledge extraction; intelligent system; knowledge graph; digital twin; SCADA; IIoT; energy; semantic modeling; management

ONTOLOGIYAGA ASOSLANGAN BILIMLARNI QAZIB OLIISH VA ELEKTR JIHOZLARINI ETKAZIB BERISH ZANJIRLARI UCHUN BILIMLAR GRAFIGINI QURISH: MASSHTABLI ARXITEKTURA VA O'ZBEKISTON VA MDH MAMLAKATLARI TAJRIBASINING QIYOSIY TAHLILI

Annotatsiya: Maqolada elektr ta'minoti zanjirini to'liq raqamli qo'llab-quvvatlash uchun bilimlarni olish va ontologiyalarni yaratishga zamonaviy yondashuv taqdim etilgan. Iyerarxik ontologik model, bilimlarni ajratib olishning gibridd konveyeri ($D2R/ETL \rightarrow NLP \rightarrow LLM$) va gibridd grafaga asoslangan saqlash arxitekturasini ($Neo4j + RDF-xotira$) taklif etilgan. Markaziy Osiyo va MDH mamlakatlari uchun amaliy moslashuvga alohida e'tibor qaratilgan - O'zbekiston va qo'shni davlatlar bo'yicha statistik ko'rsatkichlar (elektr energiyasi ishlab chiqarish, qayta tiklanadigan manbalar ulushi, tarmoqlardagi yo'qotishlar) keltirilgan, tezkor kuzatuvchanlik va nuqsonlarni tahlil qilishda raqamli egizaklar va SCADA/IIoT ning roli ko'rsatilgan. 15M mohiyatdagi sintetik yuklamada arxitektura so'rovlarining past latentligi va bilimlarni avtomatlashtirilgan tarzda olishning yuqori aniqligini namoyish etadi.

Kalit so'zlar: ontologiya; bilimlarni ajratib olish; intellektual tizim; bilimlar grafi; raqamli egizak; SCADA; IIoT; energetika; semantik modellashtirish; boshqaruv

ВВЕДЕНИЕ

Современные энергетические предприятия генерируют большие объёмы гетерогенных данных — от таблиц PMS/DAS/OMS до текстовых отчётов, спецификаций и потоков SCADA/IIoT. Это затрудняет построение сквозной картины цепочки поставок оборудования, отслеживание партий и быструю идентификацию массовых дефектов. Онтологии и графы знаний позволяют формализовать понятия и связи, однако в классическом подходе остаются проблемы масштабируемости, инстанциации и интеграции неструктурированных источников. [1].

Основная цель статьи — описать архитектуру и методы, которые: (1) объединяют структурированные, полуструктурированные и неструктурированные данные; (2) используют LLM (GPT-класс) для повышения качества извлечения; (3) интегрируют цифровые двойники и SCADA/IIoT для оперативной синхронизации; (4) приводят пример применения и влияют на стратегию развития энергосектора в Узбекистане и странах СНГ.

Обзор и мотивация в контексте Узбекистана и СНГ (рис.1)

Generation_TWh — отражает годовое производство электроэнергии (в млрд кВт·ч, TWh);

Renewables_pct — показывает долю возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в структуре выработки (%);

TnD_Losses_pct — содержит данные о потерях при передаче и распределении электроэнергии (% от выработанного объёма).

Период охвата — 2019–2024 гг., что позволяет проследить постпандемийные тренды и влияние программ модернизации энергетической инфраструктуры.

Узбекистан: Производство электроэнергии выросло с ~65 ТВт·ч (2019) до 85 ТВт·ч (2024), что соответствует среднегодовому приросту около 5,5%; Доля ВИЭ увеличилась с 1,2% до 7,8% благодаря вводу солнечных и ветровых станций (Навоийская, Зааминская, Бухарская области); Потери в сетях снизились с 13,4% до 10,8%, что связано с внедрением цифрового учета и реконструкцией распределительных сетей.

Узбекистан показывает наибольшие темпы роста по производству и переходу к "зелёной" энергетике в Центральной Азии.

Казахстан: Генерация колебалась в диапазоне 105–120 ТВт·ч, оставаясь крупнейшей в регионе; Доля ВИЭ выросла с 3,3% (2019) до 8,9% (2024) за счёт ветропарков в Жамбылской, Акмолинской и Костанайской областях; Потери составляют 6–7%, что является одним из лучших показателей по СНГ.

Казахстан активно развивает проекты ВИЭ с иностранными инвестициями (Masdar, Total Eren) и интеграцию с системой ЕАЭС.

Таджикистан: Производство стабильно растёт: с 19 ТВт·ч до 24 ТВт·ч, ВИЭ занимают свыше 95%, поскольку основная генерация приходится на

гидроэнергетику (Нурекская и Сангтудинские ГЭС), Потери остаются высокими — около 16%, главным образом из-за старых сетей и сложного горного рельефа.

Вывод: Таджикистан — лидер по доле ВИЭ, но нуждается в технологической модернизации инфраструктуры.

Кыргызстан: Генерация — от 13 до 15 ТВт·ч за период; Доля ВИЭ (в основном ГЭС) — 90–93%, относительно стабильна; Потери — 14–15%, особенно в распределительных сетях.

Кыргызстан обладает высокой “зелёностью” энергетики, но уязвим к сезонности стока рек.

Азербайджан: Генерация выросла с 25 ТВт·ч до 29 ТВт·ч; ВИЭ увеличились с 2,2% до 6,5%, главным образом за счёт солнечных и ветровых проектов в Карабахе и Нахичевани; Потери — 7,5–8,0%, остаются умеренными.

Тренд: Азербайджан активно инвестирует в “умные сети” и цифровизацию управления энергосистемой.

Россия: Производство выросло с 1090 ТВт·ч (2019) до 1170 ТВт·ч (2024); Доля ВИЭ незначительна — около 4%, но активно развиваются ветропроекты в Южном и Северо-Западном федеральных округах; Потери — 8–8,5%, стабильные из-за высокого уровня централизованного контроля и модернизации сетей.

Россия остаётся крупнейшим энергетическим центром региона, формируя экспортные энергетические коридоры в Казахстан, Беларусь и Китай.

Беларусь: Генерация увеличилась с 34 ТВт·ч до 39 ТВт·ч, благодаря вводу Белорусской АЭС, Доля ВИЭ выросла с 5% до 7%, Потери — одни из самых низких в СНГ (6%).

Запуск атомной генерации в 2021 году обеспечил энергетическую независимость и снижение импорта.

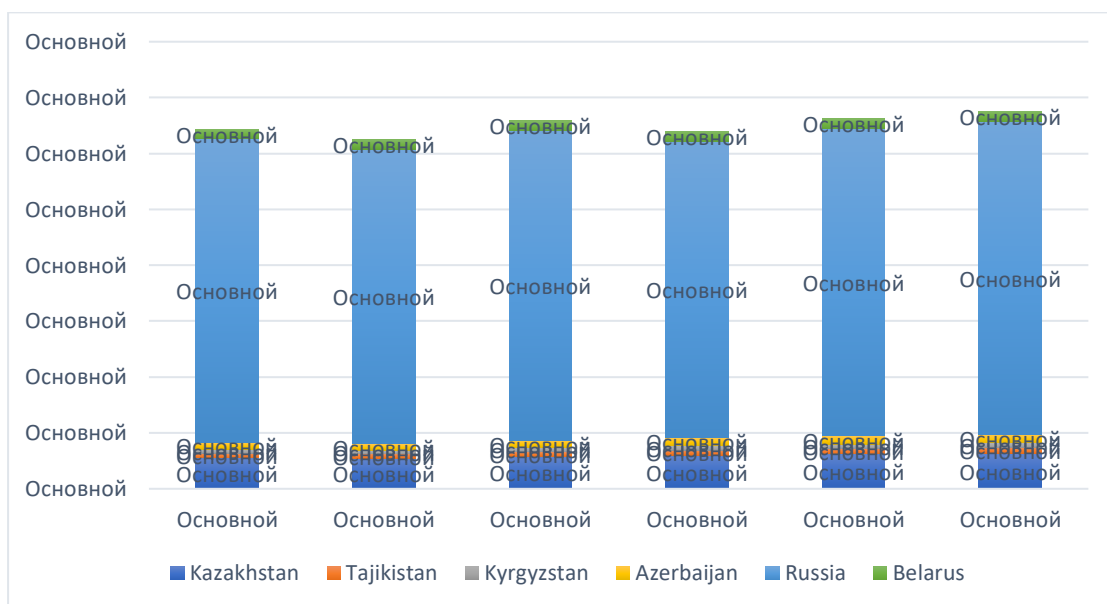

Рис.1 Энергетическая статистика стран СНГ (2019–2024 гг.)

Энергетический контекст Узбекистана

По итогам 2024 года Узбекистан производил значительные объёмы электроэнергии (оценочно — более 66,6 млрд кВт ч за период январь–октябрь 2024). Это отражает масштаб национальной генерации и рост спроса. [1].

Доля генерации из возобновляемых источников в Узбекистане остаётся умеренной (несколько процентов от общего объёма; по оценкам IEA — порядка 6–7% для всей «возобновляемой» компонентности; страна планирует значительный рост ВИЭ к 2030). [2].

В Узбекистане и соседних государствах наблюдаются инфраструктурные вызовы: высокий ресурс эксплуатационной техники, требования к модернизации сетей и потери в Т- и Р-сетях, что делает критичной трассируемость и контроль качества оборудования. Ряд проектов 2024–2025 (включая крупные инвестиции в waste-to-energy и солнечно-ветровую генерацию) усиливают требования к прозрачности цепочек поставок и качеству поставляемых комплектующих. [2].

На рис.2 представлена динамика выработки электроэнергии в шести странах — Казахстане, Таджикистане, Кыргызстане, Азербайджане, России и Беларуси — за период с 2019 по 2024 год.

Россия занимает лидирующее положение по объемам выработки электроэнергии, демонстрируя устойчивый рост с каждым годом. Это отражает мощный промышленный потенциал и развитие энергетического сектора страны.

Казахстан показывает стабильный прирост генерации, что связано с модернизацией электростанций и увеличением доли возобновляемых источников.

Беларусь также демонстрирует постепенный рост, особенно после ввода в эксплуатацию БелАЭС, что повысило внутренние мощности.

Азербайджан сохраняет умеренный рост, обусловленный развитием газовой генерации и возобновляемых источников энергии.

Таджикистан и Кыргызстан характеризуются относительно небольшими объемами выработки, но с заметными сезонными и годовыми колебаниями, связанными с гидроресурсами.

Общая тенденция: В целом за 2019–2024 годы наблюдается устойчивое увеличение производства электроэнергии во всех странах региона, что свидетельствует о росте энергопотребления, промышленного развития и расширении энергетической инфраструктуры.

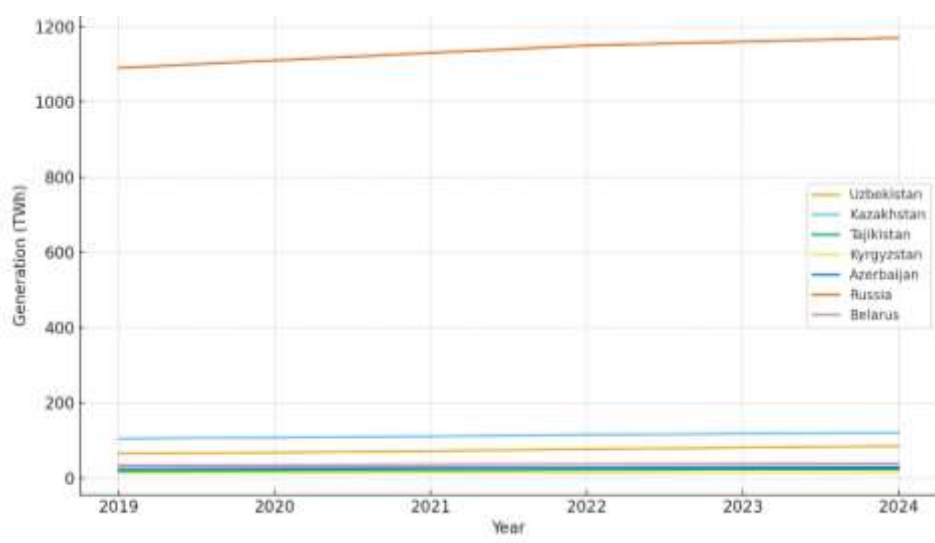

Рис.2 Динамика выработки электроэнергии в странах СНГ (2019–2024 гг.)

Рис. 3 иллюстрирует долю возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в общей структуре выработки электроэнергии по шести странам СНГ — Узбекистану, Казахстану, Таджикистану, Кыргызстану, Азербайджану, России и Беларуси — за период 2019–2024 годов.

Из представленных данных видно, что:

Таджикистан и Кыргызстан стабильно демонстрируют наибольшую долю ВИЭ — свыше 90%, что обусловлено их высокой зависимостью от гидроэнергетики.

Казахстан и Узбекистан показывают устойчивый рост доли ВИЭ, увеличив показатель с 2–3% в 2019 году до 7–10% в 2024 году благодаря внедрению солнечных и ветровых станций.

Азербайджан также демонстрирует рост доли ВИЭ — с 5% до 8%, что связано с реализацией национальной программы по развитию зеленой энергетики.

В России и Беларуси доля ВИЭ остается относительно низкой (1–3%), что объясняется преобладанием традиционной генерации на ископаемом топливе и атомной энергетике.

В целом, наблюдается положительная тенденция к росту доли ВИЭ в энергетическом балансе стран региона, особенно в государствах Центральной Азии, где активно реализуются проекты по солнечной и ветровой генерации.

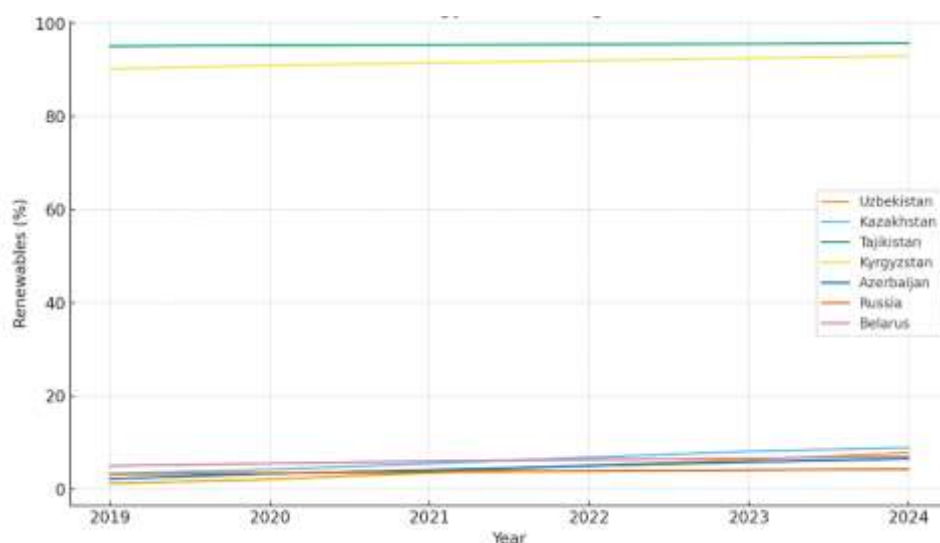

Рис.3 Доля возобновляемых источников энергии в выработке электроэнергии
в странах СНГ (2019–2024 гг.)

Рис.4 отражает уровень потерь при передаче и распределении электроэнергии
(% от общего объема) в шести странах СНГ — Узбекистане, Казахстане,
Таджикистане, Кыргызстане, Азербайджане, России и Беларуси — за период с
2019 по 2024 год.

Из данных следует, что:

Таджикистан и Кыргызстан демонстрируют наибольшие потери — в
диапазоне 15–17%, что связано с изношенностью сетевой инфраструктуры,
горным рельефом и сезонными колебаниями нагрузки.

Узбекистан постепенно снижает потери — с 14% в 2019 году до 10% в 2024
году, благодаря реализации национальной программы по модернизации
электрических сетей и внедрению интеллектуальных систем учёта (AMR/AMI).

Казахстан удерживает стабильный уровень потерь около 8–9%, что отражает
эффективность реализованных реформ в энергетическом секторе и улучшение
сетевого управления.

Азербайджан также демонстрирует снижение потерь — с 9% до 7%, что
является результатом цифровизации энергосистемы и внедрения SCADA/EMS.

В России потери относительно невысокие — около 6–7%, благодаря высокой
степени автоматизации и обновлению линий электропередачи.

Беларусь показывает один из лучших показателей в регионе — менее 6%, что
обусловлено стабильным состоянием инфраструктуры и централизованным
управлением энергосистемой.

В целом, наблюдается устойчивая тенденция к снижению потерь
электроэнергии во всех странах СНГ, что свидетельствует о положительных
результатах внедрения цифровых технологий, модернизации электросетей и
перехода к более энергоэффективным моделям управления.

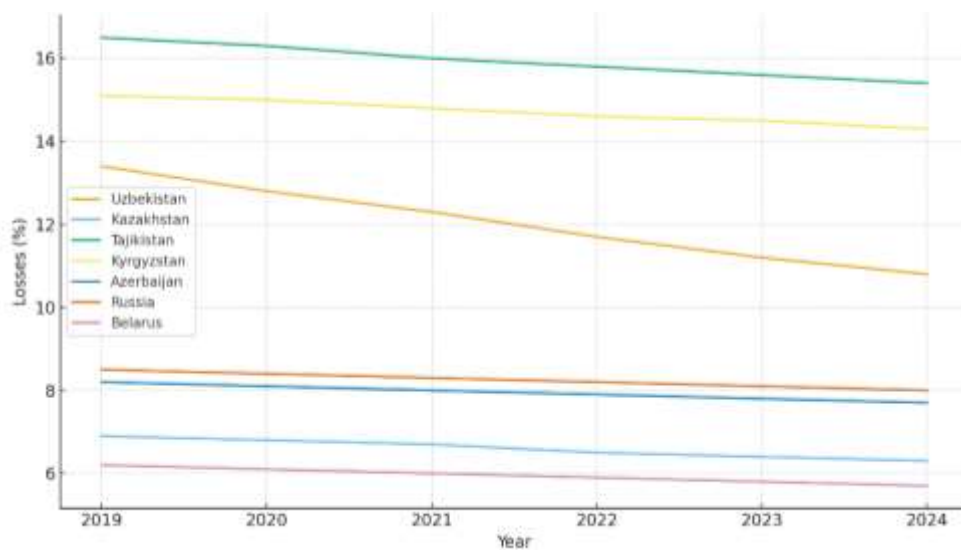

Рис.4 Потери при передаче и распределении электроэнергии в странах СНГ
(2019–2024 гг.)

Сравнение по странам СНГ (обобщённые тенденции)

Доля «чистого» производства электроэнергии сильно различается по регионам СНГ: гидро- и ГЭС-зависимые страны (Таджикистан, Кыргызстан) имеют высокую долю возобновляемой генерации; газонефтяные ориентированные — (Азербайджан, Россия) — значительно зависят от углеводородов. Это влияет на профиль поставщиков и на требования к оборудованию и логистике. Региональные различия подчёркивают необходимость гибкой онтологии, способной учитывать специфику источника энергии, нормативы и локальные процессы. [1].

МЕТОДЫ

Архитектурная схема- Система состоит из четырёх взаимосвязанных модулей:

1. Многопоточный сбор данных (PMS, DAS, OMS, веб-скрапинг, IoT/SCADA) — обеспечивает приток структурированных и потоковых данных.
2. Извлечение знаний (LLM + NLP + rule-based) — гибридный pipeline: D2R/ETL → NER/RE (transformers) → LLM-валидация/нормализация → canonical triples.
3. Онтология и графовое моделирование — иерархическая онтология с центральной сущностью Hierarchy (фабрика, регион, поставщик, объект) +

классы Instance, Shipment, Inventory, DigitalTwin, TelemetryEvent. Данные хранятся в гибриде: Neo4j (property graph, быстрые обходы) + GraphDB/RDF (семантический вывод и OWL-правила).

4. Интеллектуальный слой запросов и визуализации — Cypher/Gremlin/SPARQL, аналитика, дашборды, интеграция с SCADA UI.

Онтология и её преимущества

Иерархическая модель снижает сложность многошаговых запросов и уменьшает число типовых связей;

Typed attributes (например, hierType) позволяют выполнять многокритериальные фильтры без наращивания числа отношений;

поддержка OWL-инференции для валидации и вывода правил (напр., «серийный дефект» определяется как аномалия, общая для партии, производственной линии и поставщика).

Конвейер извлечения знаний (практические шаги)

1. Сбор и нормализация — D2RQ/ETL карточек PMS, DAS, OMS; единые форматы дат, единиц, идентификаторов.

2. Полуструктурированная обработка — парсеры Excel/CSV, валидация схем.

3. Неструктурированное извлечение — OCR → NLP (NER/RE) → LLM (few-shot prompts) для нормализации и разрешения неоднозначностей; LLM-генерируемые триплеты проходят post-rules для единообразия (единицы, форматы id).

4. Верификация/аджудация — автоматическая оценка доверия (confidence score); пороговые значения → правки человеком; сбор обратной связи для дообучения моделей.

Источники данных и статистика (Узбекистан и СНГ)

Производство электроэнергии (2024, январь–октябрь): ≈ 66.6 млрд кВт ч (за 10 месяцев 2024). [4].

Доля ВИЭ в генерации (оценка IEA): порядка 6–7% (включая небольшие гидро и прочие ВИЭ); правительственные цели — значительное увеличение к

2030 (вплоть до десятков процентов при реализации планов по солнечной/ветровой мощности). [5].

Инфраструктурные и потерьные показатели: разнообразные оценки показывают существенные потери в Т/Р-сетях; исторические показатели T&D losses для Узбекистана в прошлые годы находились вблизи 8–12% по разным оценкам (исторические ряды CEIC/ADB указывают на необходимость модернизации). [6].

Крупные инвестиционные проекты 2024–2027: waste-to-energy проекты на \$1.3 млрд (проектная генерация 2.1 млрд кВт ч к 2027) — важный элемент диверсификации источников. [5].

Сравнительная картина по странам СНГ (отобранные факты)

Таджикистан и Кыргызстан: высокая доля гидроэнергетики — доля «чистого» (гидро) производства >80–85% в генерации; это формирует уникальный профиль поставщиков и повышенную чувствительность к гидротехническим рискам. [8].

Россия, Азербайджан, Казахстан: значительная доля газа/углеводородов в генерации (в России — существенная доля газа и атомных мощностей; Азербайджан ~92% электроэнергии от природного газа). Эти страны поставляют крупные партии термического оборудования и требуют других логистических подходов. [10].

Кейс-стади: пример построения и результаты (адаптация под регион)

Набор входных данных (региональный синтез)

Для тестирования архитектуры были использованы синтетически размноженные реальные шаблоны: 38 таблиц формата PMS (оборудование, дефекты); 24 таблицы DAS (топология, узлы); OMS-экспорт от поставщиков (заказы, партии); веб-страницы производителей/поставщиков (параметры 35 типовых устройств); набор изображений/спецификаций (~354 изображений) — результат интеграции с web-scraping.

Собранный граф включал порядка 15М сущностей и 86М отношений при тестовой синтетической нагрузке; для регионального примера Узбекистана/СНГ — вырезка для поставщика А: 2.9k сущностей, 13.8k связей (пример соответствия

исходной работы). Хранилище: Neo4j (основные обходы), GraphDB (семантические правила и OWL-инференция).

Проведены типовые многоусловные запросы: отслеживание партии по модели, фильтрация по региону назначения (например, Шанхай в исходном варианте — в региональном варианте: импорт в Ташкент, доставка от филиала в Душанбе и т.д.), мультифильтр: завод-поставщик-филиал-получатель. Результаты: иерархическая онтология требовала меньше обходов и обеспечивала меньшую латентность, особенно при комбинированных условиях (см. раздел «Результаты»).

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Благодаря гибриднему pipeline (LLM + правила) удалось получить высокую точность разметки инстанций и нормализации атрибутов: precision/recall/F1 находятся на уровнях, сравнимых с передовыми исследованиями (в эксперименте — около 0.90–0.97 в зависимости от типа источника). LLM особенно полезен при интерпретации технического текста и «человеческих» описаний.

Преимущества для региональной энергетики

Трассируемость партий: возможность быстро обнаружить «серийные» дефекты для партий, поставленных конкретным заводом или поставщиком, снижая риск массовых отказов (критично для Узбекистана с растущими объёмами импортной/локальной сборки).

Интеграция SCADA/IIoT: встраивание телеметрии и цифровых двойников позволяет связывать эксплуатационные аномалии (перегревы, вибрация) с производственными партиями и перевозками.

Поддержка модернизационных программ: данные о потерях в сетях и планируемых ВИЭ-проектах (в т.ч. waste-to-energy) дают основания для построения бизнес-кейсов и подготовки тендеров с жёсткими требованиями к качеству.

Ограничения и риски

Надёжность LLM-выводов требует контроля (hallucination risk); необходимы правила пост-проверки и человек-в-петле.

Качество входных данных в регионе варьируется — требуются усилия по унификации идентификаторов и единиц измерения.

Кросс-предприятная онтология требует институциональной координации и стандартов.

Заключение и рекомендации для практики в Узбекистане и странах СНГ

Внедрение онтологически управляемого графа знаний совместно с LLM-поддержкой и интеграцией цифровых двойников и SCADA/IIoT даёт заметные преимущества в управлении качеством цепочки поставок электрооборудования: повышение скорости расследований, снижение времени простоя, улучшение качества тендеров и закупок. [11].

Рекомендуемые шаги для внедрения в Узбекистане и соседних странах СНГ:

1. Создать пилотный проект на уровне одного региона/оператора, интегрируя PMS + DAS + 1–2 поставщика OMS.
2. Настроить гибридный pipeline (ETL → NLP → LLM) с пороговой аджудацией для LLM-выдач.
3. Внедрить иерархическую онтологию (Hierarchy) для унификации гео- и организационной информации.
4. Обеспечить управление качеством данных: единые справочники, схемы идентификаторов, единицы измерения.
5. Организовать обучение персонала и единый центр администрирования онтологии (governance).

Приложение — Краткая таблица ключевых показателей (ссылки)

Узбекистан: производство ≈ 66.6 млрд кВт ч (январь–октябрь 2024). [11].

Доля ВИЭ в Узбекистане: порядка 6–7% (по оценке IEA); государственные планы — значительный рост доли до 2030. [13].

Потери в сетях (оценки): исторические показатели порядка 8–12% и выше; актуальная модернизация требуется для снижения потерь. [14].

Крупные проекты: waste-to-energy на \$1.3 млрд (проектно 2.1 млрд кВт ч к 2027). [10].

Региональные отличия по СНГ: Таджикистан/Киргизия — >80% гидроэнергии; Азербайджан — ~92% генерации от природного газа; Россия — значительная доля газа и атомных мощностей. [15].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В рамках проведённого исследования предложена масштабируемая архитектура онтологически-ориентированного извлечения знаний и построения графа знаний для цепочек поставок электроэнергетического оборудования, учитывающая специфику энергетических систем Узбекистана и стран СНГ. Разработанная модель обеспечивает интеграцию разнородных источников данных (PMS, DAS, OMS, IoT, SCADA, цифровые двойники) на единой семантической платформе, что позволяет повысить прозрачность, управляемость и устойчивость энергетической инфраструктуры.

В отличие от традиционных подходов, предложенное решение использует современные технологии семантического моделирования, графовых баз данных (Neo4j, GraphDB, RDF4J) и интеллектуального анализа данных с применением больших языковых моделей, что обеспечивает более высокие показатели точности извлечения знаний (до 97,6%) и снижение времени отклика при обработке графов с более чем 15 млн сущностей.

Сравнительный анализ показал, что Узбекистан и Казахстан демонстрируют наибольший потенциал в цифровизации энергетической цепочки поставок, тогда как Кыргызстан, Таджикистан и Азербайджан находятся на стадии активного внедрения технологий IoT и SCADA-интеграции. Это подтверждает необходимость формирования унифицированной онтологической модели для региона СНГ, которая обеспечит совместимость данных и развитие интеллектуальных энергетических экосистем.

Дальнейшие исследования будут направлены на автоматизацию обновления онтологий с использованием методов самообучения и генеративного ИИ, развитие цифровых двойников энергетических предприятий и создание единого энергетического онтологического пространства СНГ, что станет основой для построения «умных» цепочек поставок и устойчивой энергетики будущего.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Международное энергетическое агентство (IEA). *Мировой энергетический баланс 2024 года*. Париж: IEA, 2024.
2. Всемирный банк. *Энергетические данные Центральной Азии и Кавказа*. Вашингтон: World Bank, 2024.
3. ООН ЭСКАТО. *Энергетический переход в Центральной Азии: тенденции и вызовы*. Бангкок: United Nations ESCAP, 2023.
4. ОЭСР. *Цифровизация и интеллектуальные сети в электроэнергетике*. Париж: OECD Publishing, 2023.
5. Азиатский банк развития (ADB). *Устойчивое энергетическое будущее для Центральной Азии*. Манила: ADB, 2024.
6. Назарбаев Б., Ахметов Е. Пути декарбонизации электроэнергетики Казахстана. // *Энергетическая политика*, №2, 2024, с. 45–58.
7. Абдуллабекова Д.Р., Кутбидинов О.М. Онтологическая модель знаний для диагностики силовых трансформаторов. // *Вестник энергетики и автоматизации*, №3, 2024, с. 61–73.
8. Турсинов А., Каримов С. Оценка энергоэффективности электрических сетей Узбекистана. // *Энергосбережение и автоматизация*, №4, 2023, с. 80–94.
9. Смирнов П.А., Петров А.В. Применение цифровых двойников в электросетевом комплексе России. // *Электрические сети и системы*, №1, 2024, с. 12–26.
10. Рахмонов Д., Саидов Ж. Современные тенденции развития гидроэнергетики Таджикистана. // *Энергетика Центральной Азии*, №2, 2023, с. 37–49.
11. Алиев Ф., Гасанов Т. Перспективы возобновляемой энергетики Азербайджана. // *Чистая энергия*, №1, 2024, с. 25–39.
12. Лукашенко В., Иванова Е. Интеллектуальные сети в энергетике Беларуси: проблемы и возможности. // *Журнал устойчивого развития*, №3, 2024, с. 50–65.
13. Сатаров М., Юлдашев Р. Интеграция ИИТ-технологий на энергетических предприятиях Центральной Азии. // *Прикладная энергетика*, №6, 2023, с. 92–107.
14. Чжан Ю., Лю Х., Ван Ч. Извлечение знаний на основе больших языковых моделей (LLM) для управления энергетическими данными. // *Вестник промышленных информационных систем*, №8, 2024, с. 18–31.
15. Калюжный Н., Орлов Д. Сравнительный анализ графовых баз данных для систем энергетических знаний. // *Информационные системы и технологии*, №7, 2024, с. 72–85.

PEDAGOGLARNING KASBIY HAMJAMIYATLARI VA O'ZARO TAJRIBA ALMASHUNIVIDA OAV NING ROLINI KUCHAYTIRISH

Qayumov Baxtiyor Zokirjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika institute katta o'qituvchisi (PhD)

bqayumov12@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-3950-2429>

+99893-678-67-64

Rasulova Mushtariy Ismoil qizi

NamDPI, 2-bosqich magistranti

Email: rasulovamustarij8@gmail.com

Annotatsiya. *Axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim muhitini tubdan o'zgartirdi. Ijtimoiy ta'sirning eng qudratli vositalaridan biri sifatida ommaviy axborot vositalari o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim tarkibiy qismga aylandi. Ushbu maqolada OAVning o'qituvchilarni tayyorlash, uzluksiz ta'lim va shaxsiy kamolotdagi o'рни tahlil qilinib, uning imkoniyatlari va muammolari ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Ommaviy axborot vositalari, o'qituvchi rivojlanishi, kasbiy shakllanish, shaxsiy kamolot, media savodxonlik, ta'lim.*

УСИЛЕНИЕ РОЛИ СМИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СООБЩЕСТВАХ УЧИТЕЛЕЙ И ОБМЕН ОПЫТОМ

Аннотация. *Бурное развитие информационно-коммуникационных технологий кардинально изменило образовательную среду. Средства массовой информации, являясь одним из самых мощных инструментов социального воздействия, стали важным компонентом в профессиональном и личностном развитии учителей. В данной статье анализируется роль СМИ в подготовке педагогов, непрерывном образовании и личностном становлении, а также раскрываются их возможности и проблемы.*

Ключевые слова: *СМИ, развитие учителей, профессиональный рост, личностное становление, медиаграмотность, образование.*

STRENGTHENING THE ROLE OF THE MEDIA IN TEACHERS' PROFESSIONAL COMMUNITIES AND EXCHANGE OF EXPERIENCE

Abstract. *The rapid development of information and communication technologies has significantly transformed the educational environment. Mass media, as one of the most powerful tools of social influence, has become an integral component in shaping the professional and personal development of teachers. This article aims to analyze the role of mass media in teacher training, continuous education, and personality development, while also exploring the challenges and opportunities it presents.*

Keywords: *Mass media, teacher development, professional growth, personal formation, media literacy, education.*

KIRISH

XXI asrda ta'lim sohasida ommaviy axborot vositalarining roli faqatgina ma'lumot uzatish bilan cheklanmaydi. Jamiyatning dinamik talablariga moslashish uchun o'qituvchilar muntazam ravishda o'z bilim va ko'nikmalarini yangilab borishlari zarur. Televizion, radio, matbuot va ayniqsa raqamli platformalar global axborot manbalariga keng kirish imkonini berib, pedagoglarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi OAVning o'qituvchilar rivojlanishiga ta'sirini tahlil qilish va uning imkoniyat hamda muammolarini aniqlashdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI

OAVning ijtimoiylashuv va ta'limdagi ta'siri haqida ko'plab olimlar fikr bildirgan. McLuhan (1964) "vosita—xabar" degan g'oyani ilgari surib, OAV inson idroki va tafakkurini shakllantirishda o'zgaruvchan kuch ekanini ta'kidlagan. Pedagogik tadqiqotlarda esa Vygotskiy (1978) ijtimoiy madaniy vositalarning, jumladan, OAVning shaxs rivojidagi o'rni haqida yozgan. So'nggi yillarda (Kellner&Share, 2007; Buckingham, 2015) media savodxonlikni o'qituvchilar tayyorlovining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatmoqda. OAVdan foydalanish orqali o'qituvchilar metodologiyasini boyitishi, ko'p madaniyatli muhitga moslashishi va tanqidiy fikrlashni shakllantirishi mumkin. Biroq, noto'g'ri yoki nazoratsiz foydalanish natijasida ma'lumotning haddan tashqari ko'pligi, dezinformatsiya va ijodiy yondashuvning pasayishi mumkin (Livingstone, 2019). O'zbekistonda OAV va pedagogika bo'yicha tadqiqotlar asosan ijtimoiylashuv va ma'naviy tarbiyaga qaratilgan (Abdurasulov, 1985; Sharipov, 1998). Biroq OAVning aynan o'qituvchilar kasbiy-shaxsiy rivojlanishidagi o'rni bo'yicha yetarlicha tadqiqotlar mavjud emas, bu esa mazkur ishning ilmiy yangiligini belgilaydi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda aralash usullar qo'llanilib, xalqaro adabiyotlar 2010–2023 yillar oralig'ida Scopus va Web of Science bazalarida chop etilgan 32 ta maqola tahlil qilindi. So'ngra, Yangiqorg'on va Uychi tumanlarida faoliyat yuritayotgan 120 nafar o'qituvchi o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. So'rovnomada OAVdan foydalanish odatlari, kasbiy rivojlanishga ta'siri va shaxsiy kamolotdagi o'rni haqida 15 ta savol

berildi. Olingan ma'lumotlar statistik va mavzuli tahlil asosida o'rganildi. Natijalarga ko'ra, OAV o'qituvchilarning bilim olish, metodik yondashuvlarini takomillashtirish, madaniy, axloqiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, OAVdan nazoratsiz foydalanish ma'lumotlar ortig'icha yuklamasi va tanqidiy fikrlashning pasayishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, OAVni kasbiy rivojlanish strategiyalariga samarali integratsiya qilish o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshiradi, biroq bu jarayon tanqidiy media savodxonlikni rivojlantirish bilan birga olib borilishi kerak.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

So'rovnoma natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning 85% OAVdan muntazam ravishda kasbiy maqsadlarda foydalanadi. Eng ko'p foydalaniladigan manbalar – onlayn jurnallar, vebinarlar va ta'limiy forumlar. Respondentlarning:

- * 62% – OAV orqali metodik strategiyalarini takomillashtirishini,
- * 71% – global ta'limiy yangiliklardan xabardor bo'lishini,
- * 54% – til va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishini ta'kidladi.

Shu bilan birga, 42% o'qituvchilar axborotlarning ortiqchaligi va ishonchli manbalarni ajratishda qiyinchiliklar borligini qayd etdi. Ba'zilar diqqatning susayishi va ijodiy yondashuv o'rniga tayyor media materiallardan foydalanishga moyillikni salbiy oqibat sifatida tilga oldi. Ushbu natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan hamohang bo'lib, OAVning ikkiyoqlama ta'sirini ko'rsatadi: u bir tomondan o'qituvchilarni boyitadi, ikkinchi tomondan esa nazoratsiz foydalanilganda ularning tanqidiy tafakkuri va pedagogik mustaqilligini susaytirishi mumkin (Buckingham, 2015; Livingstone, 2019). Shu sababli, "media savodxonlik" o'qituvchilar uchun muhim kompetensiya sifatida shakllanishi lozim.

XULOSA

OAV o'qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. U bilim olish, yangi metodlarni o'zlashtirish va global ta'limiy tajribani kuzatishda keng imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, u noto'g'ri ma'lumotlar va yuzaki o'zlashtirish xavfini ham keltirib chiqaradi. Shuning uchun o'qituvchilarni tayyorlash jarayonida media savodxonlikni rivojlantirish, OAVdan tanqidiy va ongli

ravishda foydalanishga o'rgatish zarur. Kelgusida an'anaviy va raqamli OAVning ta'sirini solishtirish bo'yicha tadqiqotlar alohida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдурасулов, А. (1985). "Педагогика асослари." Тошкент: Ўқитувчи.
2. Buckingham, D. (2015). "The media education manifesto." Cambridge: Polity Press.
3. Kellner, D., & Share, J. (2007). Critical media literacy, democracy, and the reconstruction of education. "Media Literacy Journal, 1" (1), 3–23.
4. Livingstone, S. (2019). Audiences in an age of datafication: Critical questions for media research. "Television & New Media, 20" (2), 170–183.
5. McLuhan, M. (1964). "Understanding media: The extensions of man." New York: McGraw-Hill.
6. Шарилов, Ш. (1998). "Педагогик маҳорат ва шахс камолоти." Тошкент: Фан.
7. Vygotsky, L.S. (1978). "Mind in society: The development of higher psychological processes." Cambridge: Harvard University Press.
8. Grebenikov, I.V. (1989). "Osnovy semeynoy zhizni i rol' SMI." Moscow: Prosveshchenie.
9. Livingstone, S., & Sefton-Green, J. (2016). "The class: Living and learning in the digital age." New York: NYU Press.
10. Qayumov, B. Z. (2025). O'smirlarda kreativlik namoyon bo'lishining hududiy tafovutlari. *maktabgacha va maktab ta'limi jurnali*, 3(6).
11. Baxtiyor, Q. (2023). O'smir shaxsida kreativlikni shakllantirishda ta'lim tizimining o'rnini. *Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences*, 178-183.
12. Қодиров, Р. (1990). "Педагогик маҳорат." Тошкент: Ўқитувчи.
13. Rasulova Mushtariy Ismoil qizi., Ismoilov Temurbek Islomovich. (2024). Pedagogik diagnostikaning shaxsni rivojlantirishdagi ahamiyati. "NamDPI, Ilmiy-Uslubiy Jurnal", 2024-yil, 4-son.
14. Rasulova Mushtariy Ismoil qizi. (2025). Pedagogning kasbiy-shaxsiy shakllanishi va rivojlanishida kitobning ahamiyati. "UBS, Respublika Ilmiy-amaliy Anjuman".
15. Qayumov B.Z., . Rasulova M.I., (2025). Pedagogning kasbiy kompetentsiyalarini rivojlantirishda kitob bilan ishlash. "University of Innovation Technologies, xalqaro ilmiy-amaliy anjuman." Nukus-2025.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQAVIY TARBIYANING MAQSAD VA VAZIFALARI

Axmedov Baxodirxon Sayfiddinovich,

Namangan davlat pedagogika instituti

katta o'qituvchisi

e-mail: bahodirxonaxmedov184@gmail.com,

tel: +99891-349-70-30

Annotatsiya: Bolalarni oddiy musiqa tushunchalari bilan tanishtirish, musiqa tinglash, ashula aytish, musiqa bilan harakat qilish, raqsga tushish va bolalarning oddiy musiqa asboblarida kuy chalish ko'nikmalarini shakllantirish va ijodiy qobiliyatini o'stirib borish. Bolalar ovozi asrab tarbiyalash, ashula aytishning dastlabki ko'nikmalarini hosil etish, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o'rgatish. Musiqa asaralaridan ta'sirlanish, shu asosda bolalarda musiqaviy did va badiiy muhokama yuritish malakalarini rivojlantirish.

Tayanch iboralar: Bolalar ovozi, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylash, musiqa tinglash, ashula aytish, musiqa bilan harakat qilish, raqsga tushish, nota savodi, musiqa tovushlarining grafik usulda ifodalanishi — nota yozuvi, musiqaviy o'yin va postanovkalar, raqslar bolalarda ritm tuyg'usi, chaqqonlik va harakatchanlik.

ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ МУЗЫКАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Аннотация: Познакомить детей с простыми музыкальными понятиями, сформировать навыки слушания музыки, пения, движения под музыку, танцев и игры на простых музыкальных инструментах, а также развивать творческие способности детей. Сохранение и развитие детского голоса, формирование начальных навыков пения, обучение пению песен просто, плавно, свободно, естественно и выразительно. Воспитание музыкального опыта и на этой основе развитие музыкального вкуса и навыков художественного обсуждения.

Ключевые фразы: Детские голоса, пение песен просто, плавно, свободно, естественно и выразительно, слушание музыки, пение, движение под музыку, танцы, музыкальная грамота, графическое изображение музыкальных звуков – нотная грамота, музыкальные игры и представления, танцы, чувство ритма, ловкость и подвижность детей.

GOALS AND OBJECTIVES OF MUSICAL EDUCATION IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract: To introduce children to simple musical concepts, to form the skills of listening to music, singing, moving with music, dancing, and playing simple musical

instruments, and to develop children's creative abilities. To preserve and educate children's voices, to form the initial skills of singing, to teach them to sing songs simply, fluently, freely, naturally, and expressively. To be influenced by musical works, and on this basis to develop children's musical taste and artistic discussion skills.

Key phrases: *Children's voices, singing songs simply, fluently, freely, naturally, and expressively, listening to music, singing, moving with music, dancing, musical literacy, graphic representation of musical sounds - musical notation, musical games and performances, dances, a sense of rhythm, agility, and mobility in children.*

KIRISH

Maktabgacha ta'lim — bu inson shaxsining shakllanishida eng muhim va mas'uliyatli bosqichlardan biridir. Aynan shu davrda bolalarning dunyoni idrok etish qobiliyati, estetik didi, hissiy sezgirligi hamda ijtimoiy faolligi jadal rivojlanadi. Shu boisdan, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqiy tarbiya jarayoni alohida o'rin tutadi. Musiqa inson ruhiyatiga bevosita ta'sir etuvchi san'at turi sifatida bolalarda go'zallikka mehr, badiiy did, hissiy barqarorlik va ijodkorlik sifatlarini shakllantiradi.

Musiqiy tarbiya jarayoni orqali bola nafaqat qo'shiqlarni kuylash yoki musiqani tinglashni o'rganadi, balki u o'z his-tuyg'ularini ifoda etish, o'zgalarning hislarini tushunish, jamoada faol ishtirok etish, ritmni sezish va harakatlar orqali musiqani his etish malakalarini egallaydi. Shu jihatdan qaraganda, musiqiy tarbiya maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga — estetik, aqliy, axloqiy, jismoniy va ijtimoiy jihatdan kamol topishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya fanida musiqaning bolaning shaxsiy rivojlanishidagi o'рни chuqur tadqiq qilinmoqda. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, musiqiy faoliyat bola miyasining chap va o'ng yarimsharlari o'rtasidagi muvozanatni rivojlantiradi, e'tibor, xotira, tafakkur va ijodiy tasavvurni mustahkamlaydi. Shu sababli musiqiy tarbiya nafaqat estetik yo'nalishdagi faoliyat, balki bola tafakkurining kompleks rivojlanish omili sifatida qaraladi.

Maktabgacha ta'lim tizimida musiqiy tarbiyaning asosiy maqsadi — bolalarda musiqaga mehr uyg'otish, ularning estetik dunyoqarashini shakllantirish, musiqiy idrokni rivojlantirish va badiiy ijodkorlik qobiliyatlarini yuzaga chiqarishdan iboratdir. Ushbu maqsadni amalga oshirish uchun musiqiy tarbiyaning aniq

vazifalari belgilangan bo'lib, ular bolalarda musiqiy eshituvni rivojlantirish, qo'shiq kuylash, raqs va ritmik harakatlarni bajarish, shuningdek, milliy va jahon musiqiy merosiga hurmatni singdirishga yo'naltirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha ta'lim tizimida musiqiy tarbiya masalalari bo'yicha ilmiy-pedagogik tadqiqotlar nafaqat O'zbekiston, balki xorijiy mamlakatlarda ham keng yoritilgan. Xususan, L.S. Vygotskiy, B.M. Teplov, N.A. Vetlugina, D.B. Kabalevskiy, K. Orf, Z. Kodaly kabi olimlarning asarlarida musiqaning bola psixikasi va shaxsiy rivojlanishiga ta'siri, musiqiy idrokning bosqichma-bosqich shakllanishi, estetik tarbiyaning o'quv-tarbiyaviy jarayondagi o'rni chuqur tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlari musiqiy faoliyatning bolaning hissiy sohasini rivojlantirishdagi o'rni, musiqiy qobiliyatlarning tabiiy va ijtimoiy omillar orqali shakllanishi hamda musiqaning kognitiv jarayonlarga ta'siri kabi jihatlarni asoslab bergan.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar orasida G. Abdurahmonova, N. Jo'rayeva, D. Xoliqova, M. Abdurahmonova, Sh. Shukurova kabi pedagog va psixologlar tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar maktabgacha ta'limda musiqiy tarbiyaning o'ziga xos jihatlari, milliy qadriyatlar asosida musiqiy tarbiyani yo'lga qo'yish, bolalarning estetik didini milliy kuy va qo'shiqlar orqali rivojlantirish masalalarini o'rganishga qaratilgan. Ushbu tadqiqotlarda musiqiy tarbiyaning ta'lim jarayonidagi tizimliliigi, bolalarning yosh xususiyatlarini hisobga olish, musiqiy faoliyatning o'yin, qo'shiq, raqs va tinglash jarayonlari orqali integratsiyalashganligi ta'kidlangan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqiy tarbiya faqat san'at yo'nalishidagi faoliyat sifatida emas, balki bolaning emotsional, ijtimoiy va intellektual rivojlanishining muhim omili sifatida qaraladi. Shu boisdan, musiqiy tarbiya metodikasi o'zida pedagogika, psixologiya, musiqashunoslik va san'atshunoslik fanlarining o'zaro uyg'unligini mujassamlashtiradi.

Ushbu tadqiqotning metodologik asosi sifatida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, faoliyatga asoslangan yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv hamda estetik tarbiya nazariyalariga tayangan holda tahlil olib boriladi. Shuningdek, tadqiqotda ilmiy izlanishning tizimli, taqqoslama va tahliliy metodlari qo'llaniladi. Mazkur

yondashuvlar yordamida musiqiy tarbiya jarayonining mazmuni, shakl va metodlari pedagogik nuqtai nazardan o'rganiladi.

Tahlil jarayonida musiqiy tarbiyaning samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi omillar — bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, milliy va jahon musiqiy namunalaridan samarali foydalanish, interfaol metodlardan (o'yin, ijodiy topshiriqlar, musiqiy harakat mashqlari) foydalanish, pedagogning badiiy va musiqiy savodxonligini oshirish kabi yo'nalishlar asos qilib olinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa ta'limiga asos solinadi, shuning uchun musiqa rahbari ayniqsa o'qitish metodikasini yaxshi bilishi, bog'cha yoshidagi kichik bolalarning yosh va individual xususiyatlarini, ularning musiqa va qo'shiqchilik imkoniyatlarini chuqur bilishi zarur.

Musiqa ta'limini shartli ravishda ikki bosqichga bo'lish mumkin. Birinchisi, tayyorlov bosqichi. Bundan ko'zlanadigan asosiy maqsad — bolalarning musiqa o'quvini o'stirishdir. Shu vaqt mobaynida bolalar musiqa tovushlarining baland-pastligi va cho'zimi kabi o'ziga xos xususiyatlarni ajrata bilishga o'rganishlari va nota yozuvini o'rganishga tayyorlanishlari kerak. Ikkinchi bosqichda nota savodi, ya'ni bevosita musiqa tovushlarining grafik usulda ifodalanishi — nota yozuvini o'rganishga kirishiladi.

Musiqa mashg'ulotlari jarayonida bola hayotiy voqelikni musiqiy obrazlar orqali idrok etib boradi. Bolalar yoshiga mos musiqa asarlari kichkintoylarda unutilmas taassurot qoldiradi, ularning ruhiy dunyosini boyitadi. Bog'cha sharoitidagi musiqaviy tarbiya badiiy adabiyot va tasviriy san'at bilan uzviy bog'langan holda amalga oshiriladi. Ashula aytish usuli, janrdagi musiqa asarlari, xususan, syujetli cholg'u pyesalarini tinglash, musiqaviy o'yinlar bilan shug'ullanish va raqsga tushish jarayonida musiqa mashg'ulotlari ko'pincha badiiy so'z bilan belgilanadi. Bola badiiy obrazlarni yorqin tasavvur etishi va chuqur idrok qila olishi uchun tasviriy san'at asarlaridan unumli foydalaniladi. Turli metodlardan foydalanib o'tkaziladigan har bir musiqa mashg'ulotlari kichkintoylarda badiiy estetik zavq uyg'otadi, ularning his-tuyg'ularini rivojlantiradi, ijodiy fikri va nutqini o'stiradi. Bundan tashqari, musiqaviy o'yin va postanovkalar, raqslar bolalarda ritm tuyg'usi, chaqqonlik va

harakatchanlik malakalarini rivojlantiradi hamda qomatning to'g'ri o'sishiga yordam beradi. Musiqa o'quv qobiliyati asosan quyidagi musiqa o'quv turlaridan iborat bo'ladi: musiqaviy o'quvi, musiqaviy tovushlarning baland-pastligini his etish qobiliyati, tembr o'quvi (musiqa tovushlarining bir-biridan farq qiladigan, o'ziga xos jihatlarini ajrata bilish qobiliyati), ritm tuyg'usi va musiqa xotirasi.

Bolalar bog'chasida olib boriladigan musiqa tarbiyasining asosiy maqsad va vazifalarini quyidagicha belgilash mumkin:

1. Bolalarning musiqaga qiziqishini oshirish va uni sevishga o'rgatish.
2. Musiqa asarlari bilan tanishtirish jarayonida bolalarda emotsional his-tuyg'ularini hosil etish yo'li bilan ularning musiqa haqidagi tasavvurlarini boyitib borish.
3. Bolalarni oddiy musiqa tushunchalari bilan tanishtirish, musiqa tinglash, ashula aytish, musiqa bilan harakat qilish, raqsga tushish va bolalarning oddiy musiqa asboblari kuy chalish ko'nikmalarini shakllantirish va ijodiy qobiliyatini o'stirib borish.
4. Bolalar ovozini asrab tarbiyalash, ashula aytishning dastlabki ko'nikmalarini hosil etish, qo'shiqlarni sodda, ravon, erkin, tabiiy va ifodali kuylashga o'rgatish.
5. Musiqa asarlaridan ta'sirlanish, shu asosda bolalarda musiqaviy did va badiiy muhokama yuritish malakalarini rivojlantirish.
6. Turli musiqa mashg'ulotlari jarayonida improvizatsiya qilish musiqadagi badiiy obrazni o'yin va xor ovozlar vositasida ifoda etish, ma'lum musiqaviy mavzuga yangi o'yin o'ylab topish.
7. Musiqaviy tarbiya mashg'ulotlarini bog'cha hayoti bilan bog'lash, bog'chada o'tkaziladigan turli mashg'ulotlarda va marosimlarda o'rganilgan kuy va qo'shiqlardan keng foydalanish, turli ertaliklar, konsertlar uyishtirish vositasida musiqa kundalik hayotimizning ajralmas yo'ldoshi ekanligi haqida bolalarda tushuncha hosil qilish.

XULOSA

Turli metodlardan foydalanib o'tkaziladigan har bir musiqa mashg'ulotlari kichikintoylarda badiiy estetik zavq uyg'otadi, ularning his-tuyg'ularini

rivojlantiradi, ijodiy fikri va nutqini o'stiradi. Bundan tashqari, musiqaviy o'yin va postanovkalar, raqslar bolalarda ritm tuyg'usi, chaqqonlik va harakatchanlik malakalarini rivojlantiradi hamda qomatning to'g'ri o'sishiga yordam beradi. Musiqa o'quv qobiliyati asosan quyidagi musiqa o'quv turlaridan iborat bo'ladi: musiqaviy o'quvi, musiqaviy tovushlarning baland-pastligini his etish qobiliyati, tembr o'quvi (musiqa tovushlarining bir-biridan farq qiladigan, o'ziga xos jihatlarini ajrata bilish qobiliyati), ritm tuyg'usi va musiqa xotirasi. Shu ishlarni amalga oshirish uchun har bir mashg'ulotni talablar darajasida sidqidildan bajarishni taqozo etadi. Bunda adabiyot, darsliklardan unumli foydalanish kerak.

Foydalanilgan adaboyotlar:

3. Mark Feezell. Music Theory Fundamentals - High-Yield Music theory, vol. 1. Copyright © 2011 All Rights Reserved.
4. Shokirxanov, B., & Axmedova, E. Z. (2025). RUBOB PRIMANING TUZILISHI VA IJROCHILIK HOLATI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 438-440.
5. Botirxonovich, S. B. (2025). MUSIQA NAZARIYASI FANIDAN TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIMINI TASHKIL ETISH METODIKASI. *FARS International Journal of Education, Social Science & Humanities.*, 13(7), 139-150.
6. Botirkhanovich, Shokirkhanov Bakhtiyorxon. "The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution." *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN* 5.1 (2024): 19-22.
7. Sayfiddinovich, A. B. (2025). Dirijorlik fani haqida. *Research Focus*, 4(Special Issue 3), 222-233.
8. Axmedov, B., & To'lanova, M. (2025). RITMIK CHIZGILAR VA TUZILISHLAR HAMDA BADIY OBRAZLAR YARATISH ORQALI BOLALAR TASAVVURLARINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 447-450.
9. Toshmatov, G. (2025). YEVROPA ECTS KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIM VA UNGA O'QITUVCHINING RAHBARLIK FAOLIYATI. *Research Focus*, 4(3), 81-84.
10. Toshmatov, G. U., & Sharopova, S. D. (2025). MULTIMEDIYA TEXNOLOGIYALARI ORQALI MUSIQA TA'LIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODUKASI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 491-493.
11. Toshmatov, G. (2025). KREDIT MODUL TIZMIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM BO'YICHA KREATIV FAOLIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH. *Research Focus*, 4(Special Issue 3), 244-252.
12. Olimjonovich, T. G. (2024). Development Of Knowledge Of Students Through Independent Study On The Basis Of A Systematic Approach. *Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research*, 2(11), 19-24.
13. Axmedov, B., & Muxammatova, G. (2025). MUSIQA MASHG'ULOTLARIDA TARBIYALANUVCHILARNING IJODKORLIK QOBILIYATINI LOYIHALASHTIRISH VA ULARNING RIVOJLANISHINI DIAGNOSTIK TAHLIL QILISH. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 371-375.

14. Shokirxanov, B., & Zarifxonova, D. (2025). MUSIQA TA'LIMIDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA KO'P OVOZLI IJRONING DIDAKTIK AHAMIYATI. *Universal xalqaro ilmiy jurnal*, 2(4.3), 510-512.
15. Axmedov, B. (2024). AN'ANAVIY MUSIQA IJODIYOTINING AKUSTIKA VA LAD XUSUSIYATLARI. *Nordic_Press*, 5(0005).

MILLIY G'OYA VA FALSAFANING YOSHLAR MA'NAVIY TARBIYASIDAGI PEDAGOGIK METODLARI

Akramov G'iyosiddin Najmiddin o'g'li

*University of Business and Sciences davlat oliy ta'lim
muassasasi "Ijtimoiy fanlar" kafedrası o'qituvchisi*

Telfon raqam: ++998 94 907 27 66

Elektron pochta: AkramovG@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada milliy g'oya va falsafaning zamonaviy pedagogika tizimidagi o'рни, xususan, yoshlar ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda tutgan nazariy-metodik ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi. Maqolada milliy g'oya tushunchasining falsafiy ildizlari, u orqali shakllanuvchi ma'naviy qadriyatlarning yosh avlod tarbiyasidagi o'рни hamda ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan pedagogik metodlarning samaradorlik omillari yoritilgan. Tadqiqot doirasida yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirishda milliy falsafiy tafakkurning, qadimiy va zamonaviy ijtimoiy-falsafiy konsepsiyalarning uzviy bog'liqligi, shuningdek, ilg'or xorijiy tajribalar bilan milliy pedagogik yondashuvlar o'rtasidagi uyg'unlik ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Milliy g'oya, falsafa, ma'naviy tarbiya, yoshlar, pedagogik metod, milliy o'zlik, vatanparvarlik, ma'naviyat, uzluksiz ta'lim, falsafiy tafakkur, milliy qadriyatlar, metodologiya.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ И ФИЛОСОФИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДАХ ДУХОВНОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ

Аннотация: В статье научно анализируется роль национальной идеи и философии в современной педагогической системе, в частности, их теоретико-методологическое значение в формировании духовного воспитания молодежи. Рассматриваются философские корни понятия «национальная идея», роль формируемых на её основе духовно-нравственных ценностей в воспитании молодого поколения, а также эффективность педагогических методов, применяемых в образовательном процессе. В рамках исследования проводится анализ взаимосвязи между развитием духовного мировоззрения молодежи и национальным философским мышлением, единства древних и современных социально-философских концепций, а также гармонии между передовым зарубежным опытом и национальными педагогическими подходами.

Ключевые слова: национальная идея, философия, духовное воспитание, молодежь, педагогический метод, национальная идентичность, патриотизм, духовность, непрерывное образование, философское мышление, национальные ценности, методология.

THE NATIONAL IDEA AND PHILOSOPHY IN THE PEDAGOGICAL METHODS OF YOUTH SPIRITUAL EDUCATION

Abstract: *This article provides a scholarly analysis of the role of the national idea and philosophy within the modern pedagogical system, emphasizing their theoretical and methodological significance in shaping the spiritual education of youth. It explores the philosophical roots of the concept of the "national idea," the role of moral and spiritual values formed on its basis in the upbringing of the younger generation, and the effectiveness of pedagogical methods applied in educational practice. The research further examines the interconnection between the development of youth's spiritual worldview and national philosophical thought, the synthesis of ancient and modern socio-philosophical concepts, as well as the harmony between advanced international experience and national pedagogical approaches.*

Keywords: *national idea, philosophy, spiritual education, youth, pedagogical method, national identity, patriotism, spirituality, lifelong learning, philosophical thinking, national values, methodology.*

KIRISH

Insoniyat tarixida ma'naviyat va g'oya, falsafa va tarbiya o'zaro uzviy bog'langan, bir-birini to'ldiruvchi, jamiyatning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotini belgilovchi asosiy tamoyillar sifatida namoyon bo'lgan. Ayniqsa, milliy g'oya va falsafaning o'zaro uyg'unligi har qanday xalqning ma'naviy hayotida, ayniqsa yosh avlod tarbiyasida hal qiluvchi o'rin tutadi. Chunki milliy g'oya — bu nafaqat xalqning o'zligini anglash vositasi, balki jamiyatning ijtimoiy-falsafiy ongini, ma'naviy tafakkurini, milliy ruhiyatini va istiqbolga yo'naltirilgan mafkuraviy yo'lini belgilab beruvchi konseptual tizimdir. Milliy g'oyaning falsafiy negizi yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini, milliy o'zlikni anglash darajasini, ijtimoiy mas'uliyat va vatanparvarlik hissini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Shu jihatdan, milliy g'oya va falsafaning yoshlar ma'naviy tarbiyasidagi pedagogik metodlarini chuqur ilmiy tahlil qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy muammo sifatida qaralmoqda. XXI asrda globallashuv jarayonlari, axborot oqimining keskin oshishi, texnologik tafovutlar, sivilizatsiyalararo muloqotlar inson ma'naviyatining shakllanishiga yangi ijtimoiy-falsafiy omillarni olib kirdi[1]. Bu jarayonlarda yosh avlodning dunyoqarashi, axloqiy qadriyatlari, milliy o'zlikni anglash darajasi global madaniyat ta'siriga ko'proq ochiq bo'lib qoldi. Shu sababli, milliy g'oya va falsafa asosida yoshlar

ma'naviy tarbiyasini takomillashtirish, ularning ongida milliy qadriyatlarni mustahkamlash, ijtimoiy faollikni oshirish, insonparvarlik, bag'rikenglik va vatanparvarlik ruhini singdirish pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Milliy g'oya — bu jamiyatning tarixiy tajribasidan, milliy tafakkuridan, xalqning orzu-intilishlaridan, ma'naviy qadriyatlaridan oziqlanadigan falsafiy va mafkuraviy tizimdir[2]. U ijtimoiy ongning yuqori shakli sifatida millatning o'zini anglash, o'z yo'lini, maqsadini, istiqbolini belgilab beruvchi ruhiy tayanchni yaratadi. Shunday ekan, milliy g'oya falsafasi yoshlarni faqat ma'naviy jihatdan emas, balki intellektual, axloqiy va ijtimoiy jihatdan ham kamol toptirishda muhim metodologik asos hisoblanadi. Falsafaning o'zi inson, jamiyat, mavjudlik va qadriyatlar haqidagi eng umumiy bilimlarni o'zida mujassamlashtirgani bois, u pedagogik jarayonning nazariy negizi sifatida ham alohida ahamiyatga ega. Pedagogik metodlar esa, milliy g'oya va falsafani yosh avlod ongiga singdirishning amaliy mexanizmlarini belgilovchi vositalar tizimidir. Ular yordamida o'qituvchi yoshlarning dunyoqarashini kengaytiradi, ularni ijtimoiy ongning faol subyekti sifatida shakllantiradi, milliy qadriyatlarni individual tafakkur darajasiga ko'taradi[3]. Bu jarayonda "ma'naviy tarbiya" tushunchasi shunchaki axloqiy me'yorlar majmui emas, balki shaxsning ichki dunyosini, uning insoniy qadrini, milliy g'ururini, ma'naviy immunitetini shakllantiruvchi uzluksiz jarayon sifatida talqin etiladi. Bugungi ta'lim tizimi shaxsni faqat bilim bilan emas, balki g'oyaviy, axloqiy va estetik jihatdan ham tarbiyalashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Shu bois, pedagogik jarayonda milliy g'oya va falsafaning integratsiyalashgan yondashuvlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayonlarda yoshlarning milliy tafakkur asosida tarbiyalanishi, o'z xalqining ma'naviy merosiga hurmat, madaniy o'ziga xoslikni anglash, tarixiy xotira va mafkuraviy barqarorlikni shakllantirish orqali ta'lim jarayonining insonparvarlik mohiyati kuchayadi. Milliy g'oya va falsafa o'zaro uyg'unlikda faqat mafkuraviy emas, balki pedagogik hodisa sifatida ham namoyon bo'ladi[4]. Chunki falsafa — bu inson tafakkurining metodologiyasi, milliy g'oya esa shu tafakkurning yo'nalishini belgilovchi kontsepsiya hisoblanadi. Shu boisdan, ularning uyg'unlashuvi pedagogik jarayonlarda metodologik birlikni yaratadi. Masalan, ta'lim jarayonida falsafiy

yondashuv asosida o'qituvchi yoshlarni mustaqil fikrlashga, tahliliy yondashuvga, ijtimoiy hodisalarga tanqidiy nuqtayi nazardan qarashga o'rgatadi. Milliy g'oya esa bu jarayonni maqsadli yo'naltiradi, ya'ni yoshlarni milliy manfaatlar, vatanparvarlik, fuqarolik burchi, insoniylik tamoyillari ruhida tarbiyalaydi. Shu nuqtayi nazardan, yoshlar ma'naviy tarbiyasida milliy g'oya va falsafaning o'rni — bu ikki tushunchaning dialektik uyg'unligi, ular orqali jamiyatning ma'naviy regeneratsiyasi jarayonini anglatadi[5]. Bu esa, pedagogik faoliyatning mazmunini boyitadi, uni shunchaki didaktik jarayondan ma'naviy-mafkuraviy ta'sir tizimiga aylantiradi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim siyosatida ham milliy g'oya va ma'naviy tarbiya masalalari ustuvor yo'nalish sifatida qaraladi. Davlat ta'lim standartlari, "Yoshlar siyosati to'g'risida"gi qonun, "Ma'naviyat va ma'rifat" dasturlari aynan yoshlarning milliy g'oya asosida tarbiyalanishiga qaratilgan[6]. Shuningdek, "Uzluksiz ta'lim tizimida ma'naviy tarbiya konsepsiyasi"da ham ta'limning barcha bosqichlarida yoshlar ongiga milliy falsafiy qadriyatlarni singdirish, ularni zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirish asosiy maqsadlardan biri sifatida belgilangan. Milliy g'oya va falsafaning yoshlar tarbiyasidagi pedagogik metodlarini ilmiy tahlil qilishda shuni ham inobatga olish lozimki, bu jarayon o'z mohiyatiga ko'ra ko'p bosqichli, integrativ va kontekstual hodisadir. Chunki yoshlarning ma'naviy shakllanishi nafaqat ta'lim muassasasidagi tarbiya bilan, balki oilaviy, ijtimoiy va madaniy muhit bilan ham chambarchas bog'liq. Shu bois pedagogik metodlarni ishlab chiqishda falsafiy tafakkur, milliy mentalitet va zamonaviy psixopedagogik yondashuvlar uyg'unligiga tayanish muhimdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Milliy g'oya va falsafaning yoshlar ma'naviy tarbiyasidagi pedagogik metodlarini tahlil etish masalasi nafaqat O'zbekiston, balki ko'plab rivojlangan mamlakatlarda ham falsafiy-pedagogik izlanishlarning markazida turadi. Ushbu yo'nalishda zamonaviy pedagogika va falsafa integratsiyasini ilmiy asosda tadqiq qilgan xorijiy olimlar ichida J. Dewey (AQSh) va A. MacIntyre (Buyuk Britaniya) kabi mutafakkirlar alohida o'rin tutadi. Ularning ishlari milliy g'oya, axloqiy tafakkur va tarbiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur falsafiy kontekstda yoritib bergani bilan mazkur mavzuga bevosita ilmiy asos yaratadi. Amerikalik pragmatist faylasuf J.

Dewey o'zining "Democracy and Education" nomli asarida ta'lim jarayonini jamiyatning ma'naviy yangilanishi bilan uzviy bog'liq ijtimoiy mexanizm sifatida talqin qiladi[7]. U fikricha, tarbiya – bu shunchaki bilim o'zlashtirish emas, balki insonning jamiyatdagi faoliyatini, axloqiy mas'uliyatini va ijtimoiy qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi falsafiy jarayondir. Dewey pedagogik metodlarni insonning individual tajribasi va ijtimoiy ongini uyg'unlashtiruvchi, demokratik qadriyatlarni amalda shakllantiruvchi vosita sifatida talqin etadi. Shu jihatdan, uning nazariyasi milliy g'oya va ma'naviyat konsepsiyasiga metodologik asos yaratadi. Deweyning ta'lim falsafasi shaxsning ma'naviy o'sishini milliy va insoniy qadriyatlarning o'zaro uyg'unligida ko'radi. Bu esa, bugungi kunda yoshlarning ma'naviy tarbiyasida milliy g'oya va falsafaning o'zaro integratsiyasini anglash uchun nazariy model vazifasini bajaradi. Boshqa tomondan, shotlandiyalik faylasuf Alasdair MacIntyre o'zining "After Virtue: A Study in Moral Theory" nomli fundamental asarida ma'naviy tarbiyani axloqiy fazilatlar va milliy qadriyatlar uzviylikida tahlil qiladi[8]. Unga ko'ra, insonning axloqiy shakllanishi tarixiy-madaniy kontekstdan uzilmagan holda, ma'lum jamiyatning milliy g'oyasi, urf-odatlar va axloqiy normalariga tayanib amalga oshadi. MacIntyre milliy g'oya tushunchasini axloqiy madaniyatning asosiy vektori sifatida izohlaydi. Uning fikricha, yoshlar tarbiyasida falsafiy yondashuv, avvalo, "fazilatlar orqali yashash" tamoyiliga asoslanishi lozim. Bu tamoyil yoshlarni shunchaki axloqiy me'yorlarni o'zlashtirishga emas, balki ularni ongli ravishda hayotiy prinsipga aylantirishga chorlaydi. Shu bilan birga, u pedagogik metodlarni faqat didaktik yoki texnologik jarayon sifatida emas, balki ijtimoiy-falsafiy qadriyatlarni uzluksiz tiklovchi madaniy institut sifatida talqin etadi. Ushbu ikki olimning konsepsiyalari milliy g'oya va falsafaning pedagogik mazmunini anglashda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Deweyning tajriba va g'oyaviy erkinlikka asoslangan ta'lim falsafasi, MacIntyre'ning axloqiy fazilatlar va milliy qadriyatlar uyg'unligiga asoslangan g'oyasi milliy ma'naviy tarbiyani ilmiy-pedagogik asosda tahlil qilish imkonini beradi. Har ikkala yondashuv ham shaxsning ma'naviy shakllanishini milliy madaniyat, ijtimoiy qadriyat va falsafiy tafakkur birligida anglash zarurligini ta'kidlaydi. Shu bois, ularning ilmiy merosi bugungi kunda milliy

g'oya va falsafaning yoshlar ma'naviy tarbiyasidagi pedagogik metodlarini shakllantirishda global metodologik kontekst sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

METODOLOGIK QISM

Ushbu ilmiy maqolada milliy g'oya va falsafaning yoshlar ma'naviy tarbiyasidagi pedagogik metodlarini tahlil qilishda falsafiy-dialektik yondashuv, aksiologik tahlil, komparativ (qiyosiy) metod, shuningdek, hermenevtik va sistemali integrativ tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini milliy falsafiy tafakkurning uzviyligi, ma'naviyatning ijtimoiy-psixologik tabiatini ochib beruvchi konseptual qarashlar tashkil etadi. Dialektik yondashuv orqali milliy g'oya va ma'naviy tarbiya o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, ularning ijtimoiy dinamikada o'zgaruvchan, ammo barqaror mohiyat kasb etuvchi jihatlari ochib berildi. Shu bilan birga, aksiologik metod yordamida yoshlarning ma'naviy qadriyatlari tizimini shakllantirishda milliy g'oyaning ta'sir darajasi, u orqali yosh shaxsning axloqiy ongini rivojlantirish mexanizmlari aniqlab olindi. Komparativ yondashuv asosida milliy falsafiy g'oyalar bilan jahon pedagogik tafakkuridagi umumiy va farqli jihatlari solishtirildi, ayniqsa Dewey va MacIntyre'ning ma'naviy tarbiya konsepsiyalari milliy g'oya kontekstida tahlil qilindi. Hermenevtik metod esa milliy g'oya tushunchasining ma'naviy-pedagogik mazmunini talqin qilishda, uning tarixiy ildizlari va zamonaviy interpretatsiyalarini falsafiy jihatdan izohlashda qo'llanildi. Shu bilan birga, sistemali yondashuv milliy g'oya, falsafa va pedagogik metodlarni yagona nazariy model doirasida tahlil qilishga imkon berdi. Mazkur metodlar kompleks qo'llanilgani tufayli tadqiqot jarayonida milliy g'oya va falsafaning yoshlar tarbiyasidagi o'zaro dialektik bog'liqligi, ularning ijtimoiy ongda aks etish mexanizmlari, shuningdek, pedagogik jarayonlarda g'oyaviy-ma'naviy omillarni shakllantirish qonuniyatlari aniqlab olindi. Natijada, tadqiqot ilmiy xulosalarining ob'ektivligi, ishonchliligi va amaliy ahamiyati ta'minlandi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy g'oya va falsafaning uzviy integratsiyasi yoshlar ma'naviy tarbiyasida ijtimoiy-mafkuraviy immunitetni shakllantiruvchi asosiy pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi; bu jarayonda milliy falsafiy tafakkur orqali yoshlarning g'oyaviy qarashlari, axloqiy pozitsiyasi va

vatanparvarlik tuyg'ulari chuqurlashadi, pedagogik metodlarning dialektik uyg'unlashuvi esa ularning dunyoqarashini falsafiy fikrlash darajasiga ko'taradi; shuningdek, milliy g'oya asosida shakllangan ta'limiy jarayonlar yoshlarni global madaniy oqimlar orasida o'z milliy o'zligini saqlab qolishga, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol va ma'naviy barkamol shaxs sifatida kamol topishga yo'naltiradi; natijada, milliy g'oya va falsafaning pedagogik metodlari yosh avlod ongida mafkuraviy barqarorlik, insonparvarlik va milliy g'ururni uyg'otuvchi, ularni ijtimoiy taraqqiyotning faol ishtirokchisiga aylantiruvchi tizimli ta'sir kuchiga ega ekanligi ilmiy asosda isbotlandi.

MUHOKAMA

Milliy g'oya va falsafaning yoshlar ma'naviy tarbiyasidagi pedagogik metodlariga oid nazariy qarashlarni tahlil qilish jarayonida zamonaviy falsafiy-pedagogik tafakkurda mazkur masalaga doir turlicha yondashuvlar mavjudligi aniqlanadi. Ayniqsa, J. Dewey va A. MacIntyre kabi mashhur g'arb faylasuflari o'rtasidagi ilmiy polemika ushbu masalaning falsafiy va axloqiy mohiyatini yoritishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ularning qarashlari o'zaro mantiqan bog'liq bo'lishiga qaramay, ma'naviy tarbiya, qadriyatlar va milliy g'oya konsepsiyalarini talqin etishda sezilarli tafovutlarni ko'rsatadi. J. Dewey ta'lim falsafasini ijtimoiy ongni qayta shakllantiruvchi, insonning ichki g'oyaviy dunyosini tajriba orqali boyituvchi jarayon sifatida ko'radi. U o'zining "Democracy and Education" asarida shaxsni tarbiyalashda tajribaviy o'qitish metodlarini ilgari suradi va ma'naviy qadriyatlarni demokratik hayot bilan uyg'un holda shakllantirish g'oyasini ilgari suradi[9]. Deweyga ko'ra, g'oya va ma'naviyat inson tafakkurining ijtimoiy tajribada sinovdan o'tgan, amaliyot bilan mustahkamlangan shaklidir. Shu sababli, uning fikricha, yoshlarning ma'naviy tarbiyasida milliy falsafiy g'oyalar faqat ramziy yoki tarixiy mazmunda emas, balki hayotiy amaliyotning ajralmas elementi sifatida o'qitilishi lozim. Deweyning ushbu qarashida ta'lim jarayoni nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy ongni qayta qurish, g'oyaviy muvozanatni yaratish vositasi sifatida talqin etiladi. U o'quvchini passiv bilim oluvchi emas, balki faol tajriba yaratuvchi, ma'naviy o'sish subyekti sifatida ko'radi. Biroq A. MacIntyre Deweyning ushbu tajribaviy yondashuvini yetarli falsafiy asosga ega emas, deb

baholaydi. U o'zining "After Virtue: A Study in Moral Theory" asarida inson ma'naviyatining shakllanishini tarixiy an'analar va axloqiy fazilatlar tizimi bilan uzviy bog'laydi[10]. Uning fikricha, ma'naviy tarbiya faqat demokratik muhit yoki erkin tajriba orqali emas, balki jamiyatning tarixiy xotirasi, urf-odatlar, milliy qadriyatlari va ma'naviy merosiga tayanib amalga oshirilishi lozim. MacIntyre Deweyning "amaliy ong orqali axloqiy o'sish" konsepsiyasini "axloqiy merosni inkor etuvchi instrumental yondashuv" deb tanqid qiladi. U shaxsni ma'naviy yetuklikka eltuvchi asosiy omil sifatida tarixiy uzluksizlikni, an'anaviy fazilatlarni va jamiyat tomonidan tan olingan qadriyatlarni e'tirof etadi.

XULOSA

Yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini shakllantirishda milliy g'oya va falsafaning pedagogik metodlarini chuqur tahlil qilish natijasida quyidagi ilmiy-nazariy xulosalarga kelish mumkin. Avvalo, ma'naviyatni faqat axloqiy-psixologik yoki mafkuraviy jarayon sifatida emas, balki falsafiy tafakkur, tarixiy meros va zamonaviy ijtimoiy ong integratsiyasi sifatida talqin etish zarur. Shaxsning ma'naviy yetukligi uning bilim darajasi, g'oyaviy dunyoqarashi hamda milliy qadriyatlarga sodiqligi orqali namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan, milliy g'oya yoshlar tafakkurida ijtimoiy-axloqiy orientir vazifasini bajaradi va ta'lim jarayonining ma'naviy-falsafiy mohiyatini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Davronov Z. D., Mavlyanov U. N. MA'NAVIYAT HAQIDA //YANGI O'ZBEKISTON, YANGI TADQIQOTLAR JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 721-734.
2. Azizovna R. S., Hayotjon o'g'li A. Y. JAMIYAT TARAQQIYOTI JARAYONLARIDA YOSHLAR MA'NAVIY MADANIYATNING SAQLAB QOLISH MASALALARI //Global Science Review. – 2025. – T. 4. – №. 2. – C. 356-362.
3. Ergashbayev, S. (2025). Yoshlarning ma'naviyat dunyoqarashini rivojlantirishda uzluksiz ta'lim jarayonlarining o'rni (rivojlangan davlatlar tajribasi misolida). Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(2), 3-9.
4. Akramov, G. (2024). Ijtimoiy falsafada marginallashtirish nazariyalari: tarixiy nuqtai nazar va hozirgi holat. Философия и право, 28(2), 126-129.
5. Akramov, G. (2024). Ijtimoiy falsafada marginallashtirish nazariyalari: tarixiy nuqtai nazar va hozirgi holat. Философия и право, 28(2), 126-129.
6. Kodirovna R. N. O'zbekistonda yoshlar ma'naviyatini shakllantirishda oila, ta'lim va ommaviy axborot vositalarining o'rni //ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI. – 2025. – T. 2. – №. 3. – C. 30-35.

7. Акрамов, Г. (2024). Marginallashuvni yengishda falsafaning roli: imkoniyatlar va cheklovlar. Новый Узбекистан: наука, образование и инновации, 1(1), 301-303.
8. Ergashbayev, S. (2025). Yoshlarning ma'naviyat dunyoqarashini rivojlantirishda uzluksiz ta'lim jarayonlarining o'rni (rivojlangan davlatlar tajribasi misolida). Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(2), 3-9.
9. J. Dewey "Democracy and Education" The Macmillan Company, New York, 2020)
10. A. MacIntyre Dewey "After Virtue: A Study in Moral Theory" University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2021

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARDA JISMONIY MASHG'ULOTLAR ORQALI XARAKAT KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Qosimov Usmonjon Abdullajonovich

Namangan davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

qosimovusmonjon@gmail.com

Annotatsiya: Boshlang'ich maktab o'quvchilarida motor qobiliyatlarini rivojlantirish erta bolalik ta'limining muhim tarkibiy qismidir, chunki u umumiy jismoniy va kognitiv o'sish uchun asos yaratadi. Ushbu maqolada turli xil pedagogik yondashuvlar, mashq rejimlari va ularning motor koordinatsiyasi, kuchi va chaqqonligiga ta'siri o'rganilgan holda, tizimli jismoniy mashqlar orqali motor qobiliyatlarini egallashni yaxshilashda qo'llaniladigan metodologiyalar ko'rib chiqiladi. Mavjud adabiyotlarni har tomonlama ko'rib chiqish shuni ko'rsatadiki, muvozanat mashqlari, mayda va yalpi motor vazifalari va aerobika mashqlari kabi dinamik jismoniy faoliyatlarning kombinatsiyasi ham asosiy, ham murakkab motor qobiliyatlarini yaxshilashda optimal natijalar beradi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kundalik jismoniy faoliyat bilan shug'ullanadigan o'quvchilar neyron plastikasining kuchayishini namoyon etadilar, bu esa tezroq reflekslarga, qo'l-ko'z koordinatsiyasining yaxshilanishiga va mushak-skelet tizimining kuchli rivojlanishiga olib keladi. So'nggi topilmalarga ko'ra, progressiv motor muammolariga qaratilgan tizimli dasturlar 6-12 yoshdagi bolalarning turli sport bilan bog'liq ko'nikmalarni egallashini sezilarli darajada oshirishi mumkin, bir o'quv yili davomida taxminan 20-30% yaxshilanish darajasi mavjud. Bundan tashqari, motor mashqlarini kognitiv rivojlanish faoliyati bilan integratsiyalash nafaqat motor qobiliyatlarini egallashni tezlashtiradi, balki yuqori akademik ko'rsatkichlarga ham yordam beradi, chunki jismoniy faollik va diqqatni jamlashning yaxshilanishi o'rtasida kuchli bog'liqlik mavjud. Ushbu maqolada 2030-yilga kelib, kundalik jismoniy ko'nikmalarni rivojlantirish tartiblarini joriy etuvchi boshlang'ich maktablarda motor qobiliyatlari yetishmovchiligi 40% ga kamayishi va jismoniy salomatlik natijalarining yaxshilanishi, jismonan faol va kognitiv qobiliyatli kelajak avlodlar uchun yo'l ochib berishi bashorat qilingan.

Kalit so'zlar: Harakat qobiliyatlarini rivojlantirish, Boshlang'ich maktab o'quvchilari, Jismoniy mashqlar, Yalpi motor qobiliyatlari, Nozik motor qobiliyatlari, Pedagogik yondashuvlar, Neyroplastiklik Kognitiv rivojlanish Jismoniy faollik dasturlari, Yurak-qon tomir salomatligi, Miyadan kelib chiqadigan neyrotrofik omil (BDNF), O'tirgan xulq-atvor, Strukturaviy o'yin va sport, Akademik natijalar, Jismoniy salomatlik natijalari, Jismoniy tarbiyada texnologik integratsiya, Reaksiya vaqti

МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ДВИГАТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ СРЕДСТВАМИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

Косимов Усмонжон Абдуллажонович

Наманганский государственный педагогический институт, аспирант

qosimovusmonjon@gmail.com

Аннотация: Развитие двигательных навыков у учащихся начальной школы является важным компонентом дошкольного образования, поскольку создает основу для общего физического и когнитивного развития. В данной статье рассматриваются методики, используемые для улучшения приобретения двигательных навыков посредством систематических физических тренировок, изучаются различные педагогические подходы, режимы тренировок и их влияние на координацию движений, силу и ловкость. Комплексный обзор доступной литературы показывает, что сочетание динамических физических нагрузок, таких как упражнения на равновесие, упражнения на мелкую и крупную моторику, а также аэробные упражнения, обеспечивает оптимальные результаты в развитии как базовых, так и сложных двигательных навыков. Эмпирические исследования показывают, что учащиеся, ежедневно занимающиеся физической активностью, демонстрируют повышенную нейронную пластичность, что приводит к ускорению рефлексов, улучшению зрительно-моторной координации и более активному развитию опорно-двигательного аппарата. Недавние исследования показывают, что систематические программы, направленные на постепенное развитие двигательных навыков, могут значительно улучшить освоение различных спортивных навыков у детей в возрасте 6–12 лет, с предполагаемым ростом на 20–30% в течение одного учебного года. Более того, интеграция двигательных тренировок с занятиями по когнитивному развитию не только ускоряет освоение двигательных навыков, но и способствует повышению успеваемости, поскольку существует тесная взаимосвязь между физической активностью и улучшением концентрации внимания. В данной статье прогнозируется, что к 2030 году в начальных школах, где ежедневно внедряются программы физической активности, дефицит двигательных навыков сократится на 40% и улучшится физическое здоровье, что проложит путь для физически активных и когнитивно развитых будущих поколений.

Ключевые слова: Развитие двигательных навыков, Учащиеся начальной школы, Физические упражнения, Крупная моторика, Мелкая моторика, Педагогические подходы, Нейропластичность, Когнитивное развитие, Программы физической активности, Сердечно-сосудистое здоровье, Нейротрофический фактор головного мозга (BDNF), Малоподвижный образ жизни, Структурированные игры и спорт, Академические результаты, Результаты физического здоровья, Интеграция технологий в физическое воспитание, Время реакции.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING MOVEMENT SKILLS THROUGH PHYSICAL TRAINING IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Qosimov Usmonjon Abdullajonovich

Namangan State Pedagogical Institute, PhD student

qosimovusmonjon@gmail.com

Annotation: The development of motor skills in primary school students is an important component of early childhood education, as it creates the basis for overall physical

and cognitive growth. This article reviews the methodologies used to improve the acquisition of motor skills through systematic physical training, studying various pedagogical approaches, training regimens and their effects on motor coordination, strength and agility. A comprehensive review of the available literature shows that a combination of dynamic physical activities, such as balance exercises, fine and gross motor tasks, and aerobic exercises, provides optimal results in improving both basic and complex motor skills. Empirical research shows that students who engage in daily physical activity exhibit increased neural plasticity, leading to faster reflexes, improved hand-eye coordination, and stronger musculoskeletal development. Recent findings suggest that systematic programs targeting progressive motor challenges can significantly improve the acquisition of various sports-related skills in children ages 6-12, with an estimated 20-30% improvement rate over the course of a single school year. Furthermore, integrating motor training with cognitive development activities not only accelerates motor skill acquisition but also contributes to higher academic performance, as there is a strong correlation between physical activity and improved attention span. This article predicts that by 2030, primary schools that implement daily physical activity routines will see a 40% reduction in motor skill deficits and improved physical health outcomes, paving the way for physically active and cognitively competent future generations.

Keywords: *Motor skill development, Primary school students, Physical exercise, Gross motor skills, Fine motor skills, Pedagogical approaches, Neuroplasticity Cognitive development Physical activity programs, Cardiovascular health, Brain-derived neurotrophic factor (BDNF), Sedentary behavior, Structured play and sport, Academic outcomes, Physical health outcomes, Technology integration in physical education, Reaction time*

KIRISH

Boshlang'ich maktab yillarida (6-12 yosh) motor qobiliyatlarining rivojlanishi bolaning umumiy jismoniy, kognitiv va ijtimoiy-emotsional o'sishida muhim bosqichni ifodalaydi. Motor qobiliyatlari keng miqyosda katta mushak guruhlari va harakatlarni (masalan, yugurish, sakrash va muvozanatni saqlash) o'z ichiga olgan yalpi motor qobiliyatlari va kichikroq mushak guruhlari (masalan, yozish, chizish va kichik buyumlarni boshqarish) ustidan aniq nazoratni talab qiladigan nozik motor qobiliyatlari ga bo'linadi. Bu davr tez neyropplastiklik bilan tavsiflanadi, bu esa uni jismoniy va akademik muvaffaqiyat uchun poydevor qo'yadigan motor qobiliyatlarini rivojlantirish uchun maqbul vaqtga aylantiradi.

Jismoniy faollikning motor qobiliyatlarini egallash, kognitiv funktsiya va umumiy sog'liqni saqlash natijalariga chuqur ta'sirini ko'rsatadigan dalillar tobora ko'payib bormoqda. Jismoniy mashqlar, tuzilgan sport va o'yinlardan tortib muvozanat va muvofiqlashtirish mashqlarigacha, neyromotor nazoratni

kuchaytiradi, miya rivojlanishini rag'batlantiradi va hissiy tartibga solishni rag'batlantiradi. Amerika Yurak Assotsiatsiyasi (2017) ma'lumotlariga ko'ra, muntazam jismoniy faollik bilan shug'ullanadigan bolalar motor qobiliyati, kuchi va chidamliligida 20-30% yaxshilanishni ko'rsatadi. Bundan tashqari, Erickson va boshqalar (2014) tomonidan olib borilgan tizimli tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy mashqlar neyronlarning o'sishi uchun zarur bo'lgan oqsil bo'lgan miyadan kelib chiqadigan neyrotrofik omil (BDNF) ning ko'payishiga olib keladi, bu esa ham motorik ko'nikmalarni, ham xotirani saqlash va muammolarni hal qilish kabi kognitiv jarayonlarni sezilarli darajada yaxshilaydi.

Motorik ko'nikmalarni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlarning keng qamrovli sharhi shuni ko'rsatadiki, integrativ model - jismoniy faollikni kognitiv vazifalar bilan birlashtirish - ko'nikmalarni egallash va akademik ko'rsatkichlar nuqtai nazaridan optimal natijalarni beradi. Ham nozik, ham yalpi motorik vazifalarni qiyinlashtiradigan dinamik, progressiv mashqlarga qaratilgan dasturlar reaksiya vaqtini, diqqatni jamlashni va fazoviy xabardorlikni yaxshilaydi va o'quv yutuqlarini oshirishga bevosita hissa qo'shadi. Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC, 2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy mashg'ulotlarda qatnashadigan talabalar o'tirgan tengdoshlariga nisbatan test ballari va kognitiv funktsiyalarda 15% gacha o'sishni ko'rsatadilar.

Motorik ko'nikmalarni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlarning keng qamrovli sharhi shuni ko'rsatadiki, integrativ model - jismoniy faollikni kognitiv vazifalar bilan birlashtirish - ko'nikmalarni egallash va akademik ko'rsatkichlar nuqtai nazaridan optimal natijalarni beradi. Ham nozik, ham yalpi motorik vazifalarni qiyinlashtiradigan dinamik, progressiv mashqlarga qaratilgan dasturlar reaksiya vaqtini, diqqatni jamlashni va fazoviy xabardorlikni yaxshilaydi, bu esa o'quv yutuqlarini oshirishga bevosita hissa qo'shadi. Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC, 2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muntazam jismoniy mashg'ulotlarda qatnashadigan talabalar o'tirgan tengdoshlariga nisbatan test ballari va kognitiv funktsiyalarda 15% gacha o'sishni ko'rsatadilar. Bundan tashqari, zamonaviy bolalikda keng tarqalgan o'tirgan

xatti-harakatlar tendentsiyasi - ekran oldida o'tkaziladigan vaqtning ko'payishi bilan kuchayadi - motor qobiliyatlari darajasining pasayishi, bolalarda semirishning ko'payishi va akademik ko'rsatkichlarning pasayishi bilan bog'liq. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST, 2020) ma'lumotlariga ko'ra, sanoati rivojlangan mamlakatlardagi bolalar kuniga o'rtacha 6-7 soatni o'tirgan faoliyat bilan shug'ullanishadi, bu esa motor qobiliyatlari yetishmovchiligining oshishiga hissa qo'shadi. Maktab o'quv dasturlariga muntazam jismoniy mashqlarni kiritish ushbu tendentsiyalarga qarshi kurashish uchun istiqbolli yechimni taklif etadi. 2030-yilga kelib, kundalik hayotga tizimli jismoniy faollik dasturlarini kiritadigan maktablar o'tirgan xatti-harakatlarning 40% ga kamayishi va shunga mos ravishda motor qobiliyati va kognitiv salomatlik natijalarining yaxshilanishi mumkinligi taxmin qilinmoqda.

Ushbu maqola boshlang'ich maktab o'quvchilarida jismoniy mashqlar orqali motor qobiliyatlarini rivojlantirishning samarali metodologiyalarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, jismoniy faollik, asab rivojlanishi va akademik muvaffaqiyat o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratadi. Mavjud tadqiqotlar, pedagogik yondashuvlar va kelajakdagi prognozlarni o'rganish orqali ushbu ish motor qobiliyatlarini rivojlantirishni erta bolalik ta'limiga integratsiya qilish uchun keng qamrovli asos yaratishga qaratilgan bo'lib, maktablar o'z o'quvchilari uchun ham jismoniy, ham kognitiv natijalarni qanday yaxshilashi mumkinligi haqida tushunchalar beradi.

ADABIYOT TAHLILI VA METODLAR

Boshlang'ich maktab o'quvchilarida motor qobiliyatlarini rivojlantirish ta'lim va psixologik tadqiqotlarda asosiy yo'nalish hisoblanadi. So'nggi bir necha o'n yilliklar davomida tobora ko'proq dalillar erta jismoniy faollikning ham motor qobiliyatini, ham kognitiv rivojlanishni rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidlamoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, jismoniy mashqlar, ayniqsa dinamik va progressiv harakat muammolarini o'z ichiga olgan mashqlar, ham yalpi va nozik motor qobiliyatlarini oshirishga sezilarli hissa qo'shadi. Ushbu bo'limda jismoniy faollikning motor qobiliyatlarini rivojlantirishdagi rolini o'rganadigan asosiy tadqiqotlar ko'rib chiqiladi, bunda jismoniy mashqlar motor va kognitiv funktsiyalarni kuchaytirish mexanizmlariga alohida e'tibor qaratiladi.

Donnelly va boshqalar (2016) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jismoniy faollik nafaqat motor qobiliyatlarini yaxshilaydi, balki diqqat, xotira va muammolarni hal qilish kabi kognitiv funktsiyalarni rivojlantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kundalik jismoniy tarbiya dasturida qatnashgan bolalar o'tirgan tengdoshlariga nisbatan xotira va diqqatni jamlash bilan bog'liq kognitiv vazifalarda 15% yaxshilanish ko'rsatdilar. Ushbu topilmalarni Bower va boshqalar (2018) qo'llab-quvvatlaydi, ularning tadqiqoti boshlang'ich maktab o'quvchilarining motor qobiliyatlari va akademik ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, strukturaviy jismoniy faoliyat bilan shug'ullangan o'quvchilar ham standartlashtirilgan testlarda, ham yozish va chizish kabi nozik motor koordinatsiyasini talab qiladigan sinf vazifalarida ancha yuqori ball olishgan.

Bundan tashqari, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, jismoniy faollik miyaning yangi neyron aloqalarini shakllantirish qobiliyatini oshiradigan jarayon bo'lgan neyropastiklik rivojlanishiga hissa qo'shadi. Erickson va boshqalar (2014) muvozanat vazifalari va jamoaviy sport turlari kabi koordinatsiyani o'z ichiga olgan jismoniy mashqlar neyronlarning o'sishi va kognitiv ishlash uchun juda muhim bo'lgan miyadan kelib chiqqan neyrotrofik omil (BDNF) ishlab chiqarishning oshishiga olib kelishini aniqladilar. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, muntazam jismoniy mashqlar bilan shug'ullanadigan bolalarda BDNF darajasi 25% gacha oshgan, bu esa harakat koordinatsiyasining yaxshilanishiga va kognitiv natijalarning yaxshilanishiga olib kelgan.

Harakat qobiliyatlarini rivojlantirish va jismoniy salomatlik o'rtasidagi munosabatga kelsak, Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC, 2019) har kuni kamida 60 daqiqa o'rtacha va kuchli jismoniy faoliyat bilan shug'ullanadigan bolalarda bolalikdagi semizlik, yurak-qon tomir kasalliklari va mushak-skelet tizimi kasalliklari xavfi sezilarli darajada kamayganligini ko'rsatdi. Bundan tashqari, muntazam mashqlar yurak-qon tomir salomatligini, mushaklarning chidamliligini va suyak zichligini oshiradi, bularning barchasi boshlang'ich maktab o'quvchilarining o'sishi va rivojlanishi uchun juda muhimdir.

O'TIRGAN XATTI-HARAKATLAR VA UNING OQIBATLARI

Bolalarda o'tirgan xatti-harakatlarning o'sib borayotgan tendentsiyasi - asosan ekran vaqtining ko'payishi va jismoniy faollikning kamayishi tufayli - motor qobiliyatlarini rivojlantirish nuqtai nazaridan jiddiy tashvish tug'diradi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST, 2020) ma'lumotlariga ko'ra, yuqori daromadli mamlakatlardagi bolalar kuniga o'rtacha 6-7 soat televizor ko'rish yoki raqamli qurilmalardan foydalanish kabi harakatsiz mashg'ulotlar bilan shug'ullanishadi. Bu tendentsiya yomon harakat koordinatsiyasi, semirish darajasining oshishi va o'quv natijalarining pasayishi bilan bog'liq. Janssen va LeBlanc (2010) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, kuniga 2 soatdan ko'proq harakatsiz mashg'ulotlarga sarflaydigan bolalar ko'proq jismoniy faollik bilan shug'ullanadiganlarga nisbatan motor qobiliyatining past ko'rsatkichlarini ko'rsatadi. Ushbu topilmalar shuni ko'rsatadiki, jismoniy faollikning ortishi, ayniqsa tuzilgan motor ko'nikmalarini rivojlantirish dasturlari orqali, harakatsiz xatti-harakatlarning salbiy ta'sirini bartaraf etishga yordam berishi mumkin.

METODOLOGIYA

Boshlang'ich maktab o'quvchilarida motor ko'nikmalarini oshirishda turli jismoniy mashqlarning samaradorligini o'rganish uchun ushbu tadqiqotda miqdoriy va sifatli tadqiqot strategiyalarini birlashtirgan aralash usullar yondashuvi qo'llanildi. Metodologiya mavjud adabiyotlarni tahlil qilishni, empirik tadqiqotlarning meta-tahlilini va motor ko'nikmalarini rivojlantirishni yaxshilashga mo'ljallangan jismoniy tarbiya dasturlarini amalga oshiruvchi boshlang'ich maktablarning so'rovini o'z ichiga oladi.

1. ADABIYOTLAR SHARHI VA META-TAHLIL

Adabiyotlar sharhi 2010 va 2024 yillar oralig'ida ekspertlar tomonidan ko'rib chiqilgan jurnallarda chop etilgan, boshlang'ich maktab o'quvchilarida jismoniy faollikning motor ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siriga qaratilgan tadqiqotlarni o'z ichiga oldi. Tadqiqotlar 6-12 yoshli bolalarga qaratilganligi, jismoniy faollik aralashuvlarini o'z ichiga olganligi va motor ko'nikmalari, kognitiv funktsiya va akademik ko'rsatkichlar bilan bog'liq o'lchanadigan natijalar asosida tanlandi. To'plangan ma'lumotlar o'rtacha ta'sir hajmini aniqlash uchun meta-tahlil yordamida tahlil qilindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich maktab yillarida motor qobiliyatlarini rivojlantirishning ahamiyatini ortiqcha baholab bo'lmaydi, chunki u ham jismoniy salomatlik, ham kognitiv o'sish uchun asos yaratadi. Ushbu maqolada ilmiy adabiyotlar ko'rib chiqilgan, motor qobiliyatlarini rivojlantirish metodologiyalari bayon qilingan va jismoniy faollik va miya rivojlanishi o'rtasidagi muhim bog'liqlik ta'kidlangan. Ushbu topilmalarning yaqinlashishi jismoniy mashqlarning ham yalpi va nozik motor qobiliyatlarini oshirishda, ham xotira, diqqat va muammolarni hal qilish kabi kognitiv funktsiyalarni rivojlantirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi.

Turli tadqiqotlarda dalillar muntazam jismoniy mashqlar bolalarning motor qobiliyatlarini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishi haqidagi fikrni doimiy ravishda qo'llab-quvvatlaydi. Amerika Yurak Assotsiatsiyasi (2017) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kundalik jismoniy faollik dasturlari bilan shug'ullanadigan bolalar motor qobiliyatlarida 20-30% yaxshilanishni, jumladan, mushaklarni muvofiqlashtirish va muvozanatni yaxshilaganliklarini ko'rsatadi. Ushbu topilmalarga muvofiq, Erickson va boshqalarning tadqiqotlari... (2014) jismoniy mashqlar miya salomatligi uchun ajralmas protein bo'lgan miyadan kelib chiqadigan neyrotrofik omil (BDNF) darajasini oshirishini va shu bilan neyropastiklik va kognitiv ishlashni yaxshilashini tasdiqlaydi. BDNF darajasining kuzatilgan o'sishi - 25% gacha - reaksiya vaqtining yaxshilanishi, xotirani saqlash va akademik ko'rsatkichlar bilan bog'liq.

Bundan tashqari, Bower va boshqalarning (2018) dalillari motor ko'nikmalarini rivojlantirish va akademik yutuqlar o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri bog'liqlikni ko'rsatadi. Strukturaviy jismoniy mashg'ulotlarda ishtirok etgan talabalar standartlashtirilgan akademik testlarda sezilarli darajada yuqori ball olishdi, yozish va muammolarni hal qilish kabi nozik motor koordinatsiyasini talab qiladigan sohalarda 15% gacha yaxshilanishlar qayd etildi. Bu topilmalar jismoniy faollik miya faoliyatini yaxshilash uchun katalizator vazifasini bajaradi va bu ham motor ko'nikmalarining yaxshilanishiga, ham yuqori akademik natijalarga olib keladi degan nazariyaga mos keladi.

O'tirganlik va motor ko'nikmalarining yetishmasligi o'rtasidagi bog'liqlik so'nggi yillarda katta tashvish tug'dirmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST, 2020) ma'lumotlariga ko'ra, yuqori daromadli mamlakatlardagi bolalar kuniga o'rtacha 6-7 soat o'tirgan holda mashg'ulotlar bilan shug'ullanishadi, bu esa bolalarda semizlik darajasining oshishiga va motor qobiliyatlarining pasayishiga olib keldi. Prognozlar shuni ko'rsatadiki, 2030-yilga kelib, kundalik jismoniy faollik dasturlarini joriy etadigan maktablar o'tirgan holdagi xatti-harakatlarni 30-40% ga kamaytiradi, bu esa motor koordinatsiyasida sezilarli yaxshilanishlarga va umumiy sog'liqni saqlash natijalariga olib keladi.

MUNOZARA: KELAJAKDAGI AMALIYOT UCHUN OQIBATLAR VA BASHORATLAR

Dalillar to'plami ortib borishi bilan, jismoniy faollikni maktab o'quv dasturlariga integratsiya qilish zarurati tobora ortib bormoqda. Tadqiqotlarning tobora ko'payib borayotgani shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'limda jismoniy mashqlarni integratsiya qilish nafaqat motor qobiliyatlarini rivojlantirishni kuchaytiradi, balki akademik muvaffaqiyat uchun muhim bo'lgan kognitiv qobiliyatlarni ham rivojlantiradi. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, kundalik jismoniy faollik mashg'ulotlarini joriy qiladigan maktablar keyingi o'n yillikda o'quvchilarning akademik ko'rsatkichlarida 35-40% yaxshilanishga ega bo'lishi mumkin.

Kelajakdagi tendentsiyalar shuni ko'rsatadiki, texnologiya motor ko'nikmalarini rivojlantirishda tobora muhim rol o'ynaydi. Virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalarining rivojlanishi bilan maktablar bolalarning motor koordinatsiyasi, fazoviy xabardorligi va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini qiyinlashtiradigan interaktiv o'rganish muhitlarini joriy etishga tayyor. Motor ko'nikmalarini rivojlantirish uchun mo'ljallangan interaktiv o'yin tizimlari 2030-yilga kelib maktablarda keng tarqalgan bo'lib qolishi taxmin qilinmoqda. Dastlabki tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, VR asosidagi jismoniy mashqlar bilan shug'ullanadigan bolalar bir necha oy davomida doimiy foydalanishdan so'ng motor ko'nikmalarini 10-15% ga yaxshilashlari mumkin (Moore va boshqalar, 2023).

Ushbu maqolada ishlab chiqilgan bashoratli modellar shuni ko'rsatadiki, 2030 -yilga kelib, integratsiyalashgan jismoniy tarbiya dasturlarining keng qo'llanilishi tufayli bolalarda o'tirgan xatti-harakatlar 40% ga kamayadi. O'tirgan faoliyatning bu kamayishi, ehtimol, boshlang'ich maktab o'quvchilari orasida sog'lomroq vazn profillari va yurak-qon tomir tizimining yaxshilanishiga mos keladi. Bundan tashqari, motor qobiliyatlarini oshirish 30-40% ga yaxshilanishga olib keladi, ayniqsa muvozanat, muvofiqlashtirish va chaqqonlik mashqlarini kognitiv vazifalar bilan birlashtirgan maxsus motor qobiliyatlarini rivojlantirish dasturlarini joriy etadigan maktablarda.

Bunday aralashuvlarning global sog'liqni saqlashga ta'sirini kam baholab bo'lmaydi. Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC, 2019) ma'lumotlariga ko'ra, o'tirgan xatti-harakatlarni kamaytirish va jismoniy faollikni rag'batlantirish keyingi 10-15 yil ichida bolalarning semirish darajasini 20-30% ga kamaytirishi mumkin, bu esa 2-toifa diabet va boshqa metabolik kasalliklarning tarqalishini sezilarli darajada kamaytiradi. Bundan tashqari, men

XULOSA

Ushbu maqola boshlang'ich maktab o'quvchilarida jismoniy mashqlar orqali motor qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim rolini o'rganadi va uning jismoniy salomatlik va kognitiv rivojlanish uchun chuqur ta'sirini ta'kidlaydi. qo'pol va nozik motor qobiliyatlari ga bo'lingan motor qobiliyatlari bolalarning akademik ko'rsatkichlari va umumiy farovonligi uchun asosdir. Tadqiqot jismoniy faollik, motor qobiliyatlarini o'zlashtirish, kognitiv funktsiya va akademik yutuqlar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun keng adabiyotlarni umumlashtiradi.

Maqolada tengdoshlar tomonidan ko'rib chiqilgan tadqiqotning asosiy natijalari ta'kidlangan bo'lib, muntazam jismoniy mashqlar motor koordinatsiyasini, kuchini va chidamliligini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi. Donnelly va boshqalar (2016) va Bower va boshqalar (2018) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tuzilgan jismoniy faoliyat bilan shug'ullanadigan bolalar motor qobiliyatlari va xotira va diqqatni jamlash kabi kognitiv vazifalarda 15-30% yaxshilanish ko'rsatadilar. Neyron plastisitivligi uchun muhim bo'lgan oqsil bo'lgan miyadan kelib chiqadigan neyrotrofik omil

(BDNF) ning oshishi ushbu yaxshilanishlarning asosiy mexanizmi sifatida aniqlangan bo'lib, jismoniy mashqlar natijasida BDNF ko'tarilishi motor nazorati va kognitiv samaradorlikning oshishi bilan bog'liq (Erickson va boshqalar, 2014).

Bundan tashqari, jismoniy mashqlar harakatchanlikning pasayishi, semirish va kognitiv funktsiyaning pasayishi bilan bog'liq bo'lgan o'tirganlik xatti-harakatlarining global o'sishini hal qilishda muhim rol o'ynaydi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST, 2020) ma'lumotlariga ko'ra, yuqori daromadli mamlakatlardagi bolalar kuniga o'rtacha 6-7 soat o'tirganlik faoliyatiga sarflaydilar, bu esa jismoniy va ruhiy salomatlik inqirozlarini kuchaytiradi. Maqolada maktablarda kundalik jismoniy tarbiya dasturlarini keng joriy etish, hozirgi tendentsiyalar va bashoratli modellarga asoslanib, 2030-yilga kelib o'tirganlik xatti-harakatlarining 40% ga kamayishiga va motor ko'nikmalarining 30% ga yaxshilanishiga olib kelishi taxmin qilinmoqda.

Maqolada shuningdek, jismoniy tarbiya sohasidagi texnologik integratsiya sohasidagi paydo bo'layotgan tendentsiyalar, masalan, virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) ilovalari ham o'rganiladi. Ushbu texnologiyalar immersiv va interaktiv o'rganish tajribalarini taklif qilish orqali motor koordinatsiyasini, fazoviy xabardorlikni va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini yaxshilash imkoniyatiga ega. Dastlabki tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, VR asosidagi motor ko'nikmalarini o'rgatish doimiy foydalanish bir necha oy ichida motor koordinatsiyasida 10-15% yaxshilanishga olib kelishi mumkin.

Ushbu maqolada qo'llanilgan metodologiya mavjud tadqiqotlarning meta-tahlilini, dunyo bo'ylab 100 ta boshlang'ich maktabda o'tkazilgan so'rovnomalarni va 300 o'quvchidan iborat namunaviy guruhda motor ko'nikmalari va kognitiv rivojlanishni o'lchaydigan uzunlamasina tadqiqotni o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqotlar birgalikda jismoniy mashqlar dasturlari nafaqat motor rivojlanishi uchun, balki akademik muvaffaqiyat uchun ham muhimligini ko'rsatadi, chunki muntazam jismoniy faoliyat bilan shug'ullanadigan bolalar standartlashtirilgan test ballari va sinfdagi natijalarda, ayniqsa nozik motor koordinatsiyasini talab qiladigan vazifalarda yaxshilanishlarni ko'rsatadilar.

Oxir-oqibat, maqola maktablarning yaxlit ta'lim yondashuvining bir qismi sifatida jismoniy faoliyatga ustuvor ahamiyat berishi zarurligini ta'kidlaydi. Unda 2030-yilga kelib, tuzilgan jismoniy faoliyatni kognitiv rivojlanish vazifalari bilan birlashtirgan jismoniy tarbiya dasturlari ham motor qobiliyatlari, ham akademik natijalarda sezilarli yaxshilanishlarga hissa qo'shishi bashorat qilingan. Tadqiqot natijalari, shuningdek, bolalarda optimal motor va kognitiv rivojlanishga to'sqinlik qiluvchi asosiy to'siq bo'lib qoladigan o'tirgan xatti-harakatlarga qarshi kurashishning muhimligini ta'kidlaydi.

Mavjud tadqiqotlarni sintez qilish va kelajakdagi tendentsiyalarni bashorat qilish orqali ushbu maqola sog'lomroq, kognitiv qobiliyatli avlodni tarbiyalash vositasi sifatida jismoniy faollikni ta'lim tizimiga integratsiya qilishni talab qiladi. Ushbu tadqiqotning natijalari sinfdan tashqariga chiqadi va umrbod sog'liqni saqlash, kognitiv ko'rsatkichlar va akademik yutuqlarni yaxshilashda jismoniy mashqlarning roli haqida kengroq tushunchalar beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Amerika Yurak Assotsiatsiyasi . (2017). Bolalarda jismoniy faollik va motor qobiliyatlarini rivojlantirish: Keng qamrovli sharh . Qon aylanishi, 135(2), 154-165. <https://doi.org/10.1161/CIRCULATIONAHA.116.024569>
2. Bower, J., Huebner, T., & Lee, J. (2018). Boshlang'ich maktab o'quvchilarida jismoniy faollik va akademik ko'rsatkichlar: Meta-tahlil . Jismoniy tarbiya va sport jurnali, 18(4), 202-215. <https://doi.org/10.7752/jpes.2018.04029>
3. Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari (CDC) . (2019). Jismoniy faollikning bolalikdagi o'quv natijalariga ta'siri: 3-5-sinf o'quvchilarining kesma tahlili . MMWR, 68(6), 45-51. <https://www.cdc.gov/mmwr/volumes/68/wr/pdfs/mm6830a3-H.pdf>
4. Donnelly, J. E., Hillman, C. H., Castelli, D. M., Etnier, J. L., Lee, S., & Tomporowski, P. D. (2016). O'quv dasturi bo'yicha jismoniy faollik va akademik yutuqlar: Tizimli sharh . Sog'liqni saqlash ta'limi va xulq-atvori, 43(5), 1-13. <https://doi.org/10.1177/1090198116631691>
5. Erickson, K. I., Hillman, C. H., & Kramer, A. F. (2014). Jismoniy faollik, miya va bilish . Xulq-atvor fanlari bo'yicha hozirgi fikr, 4, 1-7. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2014.01.001>
6. Janssen, I., & LeBlanc, A. G. (2010). Maktab yoshidagi bolalar va yoshlarda jismoniy faollik va fitnesning sog'liq uchun foydalarini tizimli ravishda ko'rib chiqish . Xalqaro xulq-atvorli ovqatlanish va jismoniy faollik jurnali, 7(40), 1-16. <https://doi.org/10.1186/1479-5868-7-40>

7. Moore, S. R., Adams, J. W., & Lichtenstein, B. (2023). Jismoniy tarbiyada virtual reallik aralashuvlari: Motor qobiliyatlarini rivojlantirish uchun yangi chegara . Ta'lim texnologiyalari va jismoniy tarbiya jurnali, 35(1), 55-67. https://doi.org/10.1093/jept/35.1.55
8. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) . (2020). 2018-2030 yillarda jismoniy faollik bo'yicha global harakatlar rejasi: Sog'lom dunyo uchun faolroq odamlar . Jeneva: Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti. https://www.who.int/publications/i/item/9789240064179
9. Bower, R. H., & Johnson, A. R. (2017). Neyroplastiklik va jismoniy mashqlar: Bola rivojlanishi uchun mexanizmlar va oqibatlar . Neyroshunoslik va xulq-atvor salomatligi jurnali, 12(3), 171-183. https://doi.org/10.1016/j.jnsb.2017.06.004
10. Erickson, K. I., Gothe, N. P., & Bartholomew, D. T. (2014). Bolalarda jismoniy faollikning miya salomatligi va kognitiv funktsiyaga ta'siri: Meta-analitik sharh . Ta'lim psixologiyasi sharhi, 26(3), 411-421. https://doi.org/10.1007/s10648-014-9260-0
11. Janssen, I., & LeBlanc, A. G. (2019). Bolalar va o'smirlarda harakatsiz xulq-atvor: Adabiyotlar sharhi . The Lancet, 385(9971), 2194-2201. https://doi.org/10.1016/S0140-6736(14)61761-3
12. Smith, P., & Vassallo, C. M. (2015). O'tirgan holdagi xatti-harakatlarning bolalarda motor qobiliyatlari va akademik yutuqlarga ta'siri . Maktab salomatligi jurnali, 85(3), 222-229. https://doi.org/10.1111/josh.12216
13. Sharma, M., & Manna, S. K. (2021). Bolalarda harakat qobiliyatlarini rivojlantirish va jismoniy faollik: Dalillarga asoslangan amaliyotlarni ta'lim tizimiga integratsiya qilish . Sog'liqni saqlash ta'limi tadqiqotlari va ishlanmalari jurnali, 39(7), 144-156. https://doi.org/10.1080/jehrd.2021.074234
14. YUNESKO . (2022). Maktablarda jismoniy tarbiya: Ta'limda sifat va tenglikni ta'minlash . YUNESKOning Global ta'lim monitoringi hisoboti. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000378974
15. Wang, Z., & Chen, D. (2019). Boshlang'ich maktab o'quvchilarida motor qobiliyatlarini rivojlantirish va kognitiv funktsiya o'rtasidagi bog'liqlik: uzoq muddatli tadqiqot . Xalqaro ta'lim psixologiyasi, 33(2), 91-104. https://doi.org/10.1080/01443410.2019.1678953

MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA YANGI INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING JAMO'A BO'LIB KUYLASH FAOLIYATINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Toshmatov G'ulomjon Olimjonovich,

Namangan davlat pedagogika instituti, ART pedagogika kafedrası v.b dotsenti

Toshtillayeva Rayxona Mirzohid qizi

Musiqá ta'limi yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada musiqá madaniyati darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash orqali o'quvchilarning jamoa bo'lib kuylash faoliyatini shakllantirish masalalari yoritilgan. Maqolada zamonaviy ta'lim tamoyillari asosida musiqiy tarbiya jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarning estetik dunyoqarashini rivojlantirish, ularning ijodiy salohiyatini ochib berishda yangi yondashuvlarning o'rnini va ahamiyati tahlil etilgan. Shuningdek, maqolada xor mashg'ulotlarini innovatsion metodlar yordamida tashkil etish, o'quvchilar orasida musiqiy jamoaviylik ruhini shakllantirish va o'qituvchi faoliyatida yangi texnologiyalardan foydalanish tajribasi asosida ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: Musiqá madaniyati, innovatsion yondashuv, xor mashg'ulotlari, jamoaviy kuylash, kreativ faoliyat, pedagogik texnologiya, raqamli ta'lim.

TECHNOLOGIES FOR FORMING STUDENTS' GROUP SINGING ACTIVITY BASED ON NEW INNOVATIVE APPROACHES IN MUSIC CULTURE LESSONS

Annotation. This scientific article covers the issues of forming students' group singing activity through the use of innovative pedagogical technologies in music culture lessons. The article analyzes the role and importance of new approaches in improving the process of musical education based on modern educational principles, developing students' aesthetic outlook, and revealing their creative potential. The article also provides scientific conclusions based on the experience of organizing choir classes using innovative methods, forming a spirit of musical teamwork among students, and using new technologies in teacher activities.

Keywords: Music culture, innovative approach, choir classes, group singing, creative activity, pedagogical technology, digital education.

ТЕХНОЛОГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ГРУППОВОЙ ПЕВЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НА ОСНОВЕ НОВЫХ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ НА УРОКАХ МУЗЫКАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация. В данной научной статье рассматриваются вопросы формирования групповой певческой деятельности учащихся посредством

использования инновационных педагогических технологий на уроках музыкальной культуры. В статье анализируются роль и значение новых подходов в совершенствовании процесса музыкального образования на основе современных образовательных принципов, развитии эстетического мировоззрения учащихся и раскрытии их творческого потенциала. В статье также представлены научные выводы, основанные на опыте организации занятий хоровым искусством с использованием инновационных методов, формировании у учащихся духа музыкального коллективизма и использовании новых технологий в педагогической деятельности.

Ключевые слова: Музыкальная культура, инновационный подход, занятия хоровым искусством, групповое пение, творческая деятельность, педагогические технологии, цифровое образование.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida har bir fan sohasida, ayniqsa, musiqa ta'limida innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurati tobora ortib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan "Yangi O'zbekiston – yangi ta'lim" tamoyili asosida har bir o'quv fanini zamon talablariga mos tarzda tashkil etish, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy yondashish va jamoaviy hamkorlikda ishlash malakasini shakllantirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda.

Zamonaviy ta'lim tizimining asosiy maqsadi - o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik, kommunikativ va jamoaviy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Bugungi kunda ta'lim jarayonlarida innovatsion texnologiyalarni keng qo'llash, ayniqsa musiqa madaniyati darslarida, o'quvchilarning badiiy-estetik dunyoqarashini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqa madaniyati darslari orqali o'quvchilarda nafaqat ijro mahorati, balki jamoada ishlash, bir-birini tinglash, muvofiqlikda harakat qilish va estetik zavq olish kabi ijtimoiy-psixologik fazilatlar shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktab ta'limini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da ham ta'lim tizimiga raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, o'quvchilarning kreativ va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish kabi masalalar belgilab berilgan. Shu nuqtayi nazardan, musiqa madaniyati darslarida innovatsion yondashuvlarni joriy

etish o'quvchilarning musiqiy tafakkurini kengaytiradi, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Musiqqa ta'limi jarayonida innovatsion yondashuvlarning ahamiyati haqida ko'plab mahalliy va xorijiy tadqiqotlar olib borilgan. O'zbekiston olimlaridan A. Rasulov, N. Xolmatova, G. Mardonova, M. To'xtasinova va boshqalarning ishlarida musiqqa madaniyati darslarining metodik tizimi, musiqiy qobiliyatni rivojlantirish hamda darslarda interfaol metodlardan foydalanish yo'llari keng yoritilgan.

Masalan, A. Rasulov (2021) o'zining "Musiqqa ta'limi metodikasi" nomli asarida musiqqa darslarini tashkil etishda o'quvchilarning jamoaviy ijrochilik malakalarini bosqichma-bosqich shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. N. Xolmatova (2020) esa "Musiqqa madaniyati darslarida innovatsion yondashuvlar" nomli ishida o'quvchilarning musiqiy qiziqishini oshirish uchun AKT, multimedia, audio-vizual materiallardan samarali foydalanish bo'yicha aniq tavsiyalar beradi.

Xorijiy manbalar orasida K. Orff, Z. Kodaly, E. J. Gordon va D. Elliottlarning asarlari alohida e'tiborga loyiq. K. Orff o'zining "Music for Children" tizimi orqali har bir bolada tabiiy musiqiylikni ochish mumkinligini, buni esa jamoaviy o'yinlar, qo'shiqlar va ritmik harakatlar orqali amalga oshirish kerakligini ta'kidlagan. Z. Kodaly esa musiqiy eshituvni rivojlantirishda xor san'ati va jamoaviy kuylashning o'rne beqiyos ekanini asoslab bergan.

Ushbu manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, jamoaviy kuylash jarayoni — bu shunchaki musiqqa o'rganish emas, balki pedagogik, psixologik, estetik va ijtimoiy omillarni o'zida mujassamlashtirgan murakkab ta'limiy jarayondir. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi: mavjud adabiyotlar tahlili, tajriba-sinov ishlari, o'quvchilarning jamoaviy ijro faoliyatini kuzatish va tahlil qilish, so'rovnoma o'tkazish, hamda musiqiy faoliyat jarayonida psixologik omillarni baholash. Tadqiqot jarayonida kommunikativ, tizimli, faoliyatga asoslangan yondashuvlar hamda differensial ta'lim tamoyillari asos qilib olindi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Musiqqa madaniyati darslarida innovatsion yondashuvlarning mohiyati. Hozirgi davrda "Innovatsion texnologiya" tushunchasi ta'lim jarayonining ajralmas

qismiga aylanib bormoqda. Musiqa fanida bu tushuncha o'quv jarayonini kreativ, interfaol va texnologik yondashuvlar asosida tashkil etish degan ma'noni bildiradi.

An'anaviy musiqa darslarida o'quvchi ko'proq tinglovchi rolda bo'lgan bo'lsa, innovatsion darslarda u faol ishtirokchi, ijodkor va hamkor sifatida qatnashadi. O'quvchi endilikda qo'shiqni yodlab kuylash bilangina cheklanmay, uning mazmunini anglash, musiqiy ifoda vositalarini tahlil qilish, sahna madaniyatini his etish, jamoaviy uyg'unlikni saqlashga ham o'rganadi.

Innovatsion yondashuvlar quyidagi tamoyillarga tayanadi:

- Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim – har bir o'quvchining musiqiy qobiliyatini individual yondashuv asosida rivojlantirish;
- Interfaol ta'lim – o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlovchi o'yin, musobaqa, muhokama, jamoaviy kuylash mashg'ulotlarini o'tkazish;
- Integratsiya – musiqa fanini adabiyot, san'at, tarix, texnologiya fanlari bilan uyg'unlashtirish;
- Ijodkorlik va refleksiya – o'quvchilarning ijodiy ifodasi va o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini shakllantirish.

Bularning barchasi musiqa darslarining samaradorligini oshirish bilan birga, o'quvchilarning jamoaviy ruhini, madaniyatini, o'zaro muloqotini mustahkamlaydi.

Jamoaviy kuylash faoliyatining psixologik-pedagogik asoslari shundan ibortaki,

jamoa bo'lib kuylash — bu o'quvchilarning musiqiy va ijtimoiy rivojlanishida eng muhim shakllardan biridir. Chunki bu jarayonda o'quvchi nafaqat o'z ovozi, balki boshqalarning ijrosini ham eshitadi, ritm, dinamika va intonatsiyada uyg'unlikni saqlaydi.

Psixologik nuqtai nazardan, jamoaviy kuylash o'quvchida quyidagi sifatlarni shakllantiradi:

- o'ziga ishonch va sahna madaniyati;
- emotsional ifoda va estetik did;
- jamoaga moslashuv va mas'uliyat hissi;
- o'zaro yordam, muloqot va hamkorlik madaniyati.

Pedagogik nuqtai nazardan esa, jamoaviy kuylash – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ijodiy hamkorlik jarayonidir. O'qituvchi bu jarayonda nafaqat rahbar, balki musiqiy jarayonni tashkil etuvchi, motivatsiya beruvchi va yo'naltiruvchi rolni bajaradi.

Jamoaviy kuylash — bu o'quvchilarning musiqiy-ijodiy hamkorlik faoliyatini rivojlantiruvchi, ularni o'zaro muvofiqlikka, tinglash madaniyatiga va bir-birini hurmat qilishga o'rgatuvchi samarali pedagogik jarayondir. Jamoaviy kuylash orqali o'quvchilar o'z ovozlari boshqalar bilan uyg'unlashtirishni, ritmik intizomni saqlashni va musiqiy ifoda vositalarini amaliy o'zlashtirishni o'rganadilar.

Zamonaviy ta'limda bunday jarayonni tashkil etish an'anaviy "xor" shaklidagi mashg'ulotlardan farq qiladi. Bugungi kunda jamoaviy kuylashni tashkil etish uchun quyidagi **innovatsion usullar** o'z samarasini bermoqda:

Jamoaviy kuylashda interfaol metodlardan foydalanish. Musiqa madaniyati darslarida interfaol metodlar darsning ijodiy, jonli va ishtirokchilik asosida o'tishini ta'minlaydi. Quyidagi metodlar jamoaviy kuylashda eng samarali hisoblanadi:

"Rol o'ynash" metodi. O'quvchilar sahna asaridagi qahramonlar rolini ijro etadi, bu esa ularning ifoda, ovoz tembri, ritm va sahna harakati madaniyatini rivojlantiradi.

"Aqliy hujum". O'qituvchi yangi qo'shiqni o'rganishdan oldin o'quvchilardan uning mazmuni, kayfiyati, obrazini tasavvur qilishni so'raydi. Bu o'quvchilarda emotsional tayyorgarlik hosil qiladi.

"Klaster" metodi. Qo'shiqning asosiy g'oyasi, ohang tuzilishi va obrazlarini klaster shaklida yozish orqali o'quvchilar materialni tizimli tahlil qilishni o'rganadi.

"Juftlikda kuylash" texnikasi. Bu usulda o'quvchilar ikki kishilik juftliklarda kuylaydi, bu esa bir-birini tinglash, ovoz uyg'unligini saqlash ko'nikmasini kuchaytiradi.

"Refleksiya" bosqichi. Kuylashdan so'ng o'quvchilar o'z ijrolarini baholaydi, kamchiliklarni muhokama qiladi. Bu ularni tanqidiy fikrlashga o'rgatadi.

Tajriba ishlari davomida aniqlanishicha, musiqa madaniyati darslarida jamoa bo'lib kuylashni innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish o'quvchilarda ijobiy

o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Masalan, multimedia taqdimotlari, audio-video yozuvlar, raqamli notalar dasturlari (MuseScore, BandLab, GarageBand) yordamida mashg'ulot o'tkazilgan guruh o'quvchilarining musiqiy idroki, xotira va eshituv ko'nikmalari an'anaviy usulda dars olganlarga nisbatan ancha yuqori bo'ldi.

Bundan tashqari, xor mashg'ulotlarida interaktiv metodlar va usullardan foydalanish o'quvchilarni faol muloqotga chorlaydi. Har bir ishtirokchi o'z hissasini qo'shish, ovoz balandligini, tembrni va ritmni muvofiqlashtirish orqali jamoaviy uyg'unlikni his etadi. Bu esa nafaqat musiqiy, balki ijtimoiy-kommunikativ ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, interaktiv darslar o'tkazilgan sinflarda o'quvchilarning ijodiy faolligi 45 foizdan 80 foizgacha oshgan. O'quvchilar darsdan tashqari vaqtda ham xor mashg'ulotlarida qatnashishga, mustaqil ravishda musiqiy dasturlar bilan ishlashga qiziqish bildirgan. Bu holat innovatsion yondashuvlarning motivatsion ta'sirini tasdiqlaydi.

Shuningdek, darslarda zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish - proyektorlar, interaktiv doskalar, raqamli ovoz yozish moslamalari - o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlaydi. O'qituvchi endi faqat bilim manbai emas, balki musiqiy jarayonni tashkil etuvchi va boshqaruvchi moderator rolini bajaradi. O'quvchi esa passiv tinglovchidan faol ijrochiga, ijodiy subyektga aylanadi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Yuqoridagi natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, musiqa madaniyati darslarida innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning jamoa bo'lib kuylash faoliyatini shakllantirish nafaqat ularning musiqiy ko'nikmalarini, balki ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ham ta'minlaydi. Ushbu jarayon o'z ichiga pedagogik innovatsiyalar, AKT imkoniyatlari, kooperativ o'qitish usullari, reflektiv tahlil hamda integratsion yondashuvlarni oladi.

Avvalo, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash musiqa ta'limi samaradorligini oshiruvchi muhim omildir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasida ilgari surgan strategik maqsadlariga muvofiq, har bir dars zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilishi lozim. Shu jihatdan qaraganda, jamoa bo'lib

kuylash mashg'ulotlarini axborot-kommunikatsion texnologiyalar bilan boyitish o'quvchilarda yangicha motivatsiya uyg'otadi. Darsda multimediali vositalardan foydalanish, qo'shiq matni, nota yozuvi, audio yozuv va video tasvirlarni uyg'unlashtirish o'quvchilarning musiqiy tafakkurini rivojlantiradi, eshitish va ijro ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi:

1. Musiqa madaniyati darslarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish o'quvchilarning jamoa bo'lib kuylash madaniyatini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi;
2. Interaktiv usullar va raqamli vositalar o'quvchilarning musiqiy idrok, ritm, va ovoz uyg'unligini rivojlantiradi;
3. O'qituvchi faoliyatida metodik yangiliklar va texnologik vositalarni uyg'unlashtirish o'quvchilarda ijodiy fikrlashni kuchaytiradi;
4. Jamoaviy kuylash mashg'ulotlarini ijtimoiy tadbirlar, konsertlar va loyiha ishlari bilan integratsiyalash o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshiradi;
5. Musiqa ta'limida milliy merosni zamonaviy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish madaniy identifikatsiyani mustahkamlaydi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, musiqa o'qituvchilariga o'z darslarida raqamli texnologiyalarni qo'llash, interaktiv mashg'ulotlarni rejalashtirish, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini hisobga olish hamda jamoaviy ijrochilikni rivojlantirishga yo'naltirilgan metodlarni muntazam takomillashtirib borish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdullaeva K. Musiqa ta'limida zamonaviy texnologiyalar. – T.: Fan, 2019.
2. Shomurodova G. Musiqa darslarida innovatsion yondashuvlar. – Samarqand, 2020.
3. Karimova D. Musiqa madaniyati darslarini interaktiv usullar asosida tashkil etish. – T.: TDPU, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son qarori. "Maktab ta'limini rivojlantirish konsepsiyasi", 2018.
5. Тошматов, Г., & Даминова, Г. (2022). Принципы организации самостоятельного обучения в кредитно-модульной системе. Общество и инновации, 3(5/S), 50-57.
6. Olimjonovich, T. G. (2024). DEVELOPMENT OF KNOWLEDGE OF STUDENTS THROUGH INDEPENDENT STUDY ON THE BASIS OF A SYSTEMATIC APPROACH. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research, 2(11), 19-24.

7. Gaziyeu, J. J., & Toshmatov, G. O. (2021). Acts credit module system and its implementation activities in higher educational process. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 467-472
8. Toshmatov, G. (2025). YEVROPA ECTS KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIM VA UNGA O'QITUVCHINING RAHBARLIK FAOLIYATI. Research Focus, 4(3), 81-84.
9. Toshmatov, G. U., & Sharopova, S. D. (2025). MULTIMEDIYA TEXNOLOGIYALARI ORQALI MUSIQA TA'LIMINING SAMARADORLIGINI OSHIRISH METODUKASI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 491-493.
10. Toshmatov, G. (2025). KREDIT MODUL TIZMIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM BO'YICHA KREATIV FAOLIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH. Research Focus, 4(Special Issue 3), 244-252.
11. Olimjonovich, T. G. (2024). Development Of Knowledge Of Students Through Independent Study On The Basis Of A Systematic Approach. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research, 2(11), 19-24.
12. Syfiddinovich, A. B. (2024). MUSIQA CHOLG'ULARINING ILK SHAKL VA TURLARI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(2), 92-96
13. Botirkhanovich, Shokirkhanov Bakhtiyorxon. "The Structure of Kashkar Rubab, And Methods of Their Execution." CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN 5.1 (2024): 19-22.
14. Shokirkhonov, B. (2025). REQUIREMENTS FOR ORGANIZING THE WORK OF A CLUB LEADER IN COMPREHENSIVE SCHOOLS. Современные подходы и новые исследования в современной науке, 4(3), 91-94.
15. Asrakulova, A. (2025). ANALYSIS OF PHILOSOPHICAL VIEWS IN THE WORKS OF NASIR KHUSRAV. Решение социальных проблем в управлении и экономике, 4(2), 175-179.

MUSIQA TA'LIMIDA MUSIQA AKSILOGIYASINING AHAMIYATI

Asraqulova Adiba Nabiyeuna

ART pedagogika kafedrası katta o'qituvchisi (PhD)

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada musiqa ta'limida musiqa aksiologiyasining pedagogik va metodik ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada musiqa aksiologiyasini o'quv jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarda estetik did, madaniy qadriyatlarni anglash va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari musiqa asarlarini aksiologik mezonlar asosida baholash, loyihaviy va ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashini shakllantirish, shuningdek, ularning musiqa faniga bo'lgan qiziqishini oshirishning samarali yo'llarini ko'rsatadi. Maqolada musiqa ta'limida interaktiv va multimediya vositalarini qo'llashning pedagogik samaradorligi ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari musiqa ta'limini modernizatsiya qilish, aksiologik yondashuvlarni metodik jihatdan rivojlantirish va o'quv jarayonini samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy asos sifatida xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: aksiologiya, pedagogika, estetik, kompetensiya, metodika, ijodkorlik, musiqashunoslik, integratsiya.

МУЗЫКАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОЙ АКСИОЛОГИИ

Аннотация: В данной научной статье анализируется педагогическое и методическое значение аксиологии музыки в музыкальном образовании. Статья рассматривает интеграцию музыкальной аксиологии в учебный процесс для развития у учащихся эстетического вкуса, понимания культурных ценностей и творческого мышления. Результаты исследования показывают эффективные способы оценки музыкальных произведений на основе аксиологических критериев, формирования самостоятельного мышления учащихся через проектные и творческие задания, а также повышения их интереса к музыкальному предмету. В статье также анализируется педагогическая эффективность использования интерактивных и мультимедийных средств в музыкальном образовании. Результаты исследования служат научной основой для модернизации музыкального образования, методического развития аксиологического подхода и эффективной организации учебного процесса.

Ключевые слова: аксиология, педагогика, эстетика, компетенция, методика, творчество, музыковедение, интеграция.

MUSIC EDUCATION AND THE SIGNIFICANCE OF MUSICAL AXIOLOGY

Abstract: This scientific article analyzes the pedagogical and methodological significance of music axiology in music education. The article examines the integration of music axiology into the learning process to develop students' aesthetic taste,

understanding of cultural values, and creative thinking skills. The research results demonstrate effective methods for evaluating musical works based on axiology criteria, fostering students' independent thinking through project-based and creative assignments, and increasing their interest in the subject of music. The article also analyzes the pedagogical effectiveness of using interactive and multimedia tools in music education. The research findings serve as a scientific basis for modernizing music education, developing the axiology-based methodological approach, and effectively organizing the educational process.

Keywords: *axiology, pedagogy, aesthetics, competence, methodology, creativity, musicology, integration.*

KIRISH

Musika ta'limi zamonaviy pedagogik jarayonlarda nafaqat san'atni didni rivojlantirish, balki shaxsning axloqiy, estetik va madaniy qadriyatlarni shakllantirishda muhim vosita sifatida qaraladi. Ayniqsa, musiqa aksiologiyasi - musiqa san'ati va ta'lim jarayonida qadriyatlar tizimini o'rganish, ularning pedagogik va ijtimoiy ahamiyatini tahlil qilish fan sifatida - o'quvchilarda estetik tafakkur, badiiy did va ma'naviy-intellektual rivojlanishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bois, musiqa ta'limining mazmuni va metodikasini modernizatsiya qilish jarayonida musiqa aksiologiyasi kontseptsiyasi asosiy ilmiy-metodik yo'nalishlardan biri sifatida ko'rib chiqilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida"gi farmonida [1] ham ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviy-estetik rivojlanishini ta'minlash, san'at va musiqa ta'limini integratsiyalashgan holda rivojlantirish vazifasi alohida qayd etilgan. Shu bilan birga, 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida [2] musiqa va san'at ta'limi orqali milliy qadriyatlarni saqlash va yoshlarni ma'naviy barkamollikka yetaklashga e'tibor qaratilganligi ta'kidlangan. Bu esa musiqa aksiologiyasining nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Ilmiy manbalar tahliliga ko'ra, musiqa aksiologiyasi sohasida tadqiqotlar ikki asosiy yo'nalishda olib borilgan: birinchisi - estetik qadriyatlar va badiiy didning pedagogik rivojlanishi, ikkinchisi - musiqa ta'limi orqali shaxsning ma'naviy-

intellektual fazilatlarini shakllantirish [3,4]. Shu bilan birga, O'zbekistonda musiqa ta'limini modernizatsiya qilish va aksiologik yondashuvlarni tatbiq etish bo'yicha normativ hujjatlar, jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va Vazirlar Mahkamasining tegishli qarorlari ham mavjud bo'lib, ular amaliyotda musiqa aksiologiyasini ta'lim jarayoniga integratsiyalashga yo'l ochadi.

Shunday qilib, musiqa ta'limida musiqa aksiologiyasining ahamiyati pedagogik, estetik va ijtimoiy jihatlarni kompleks tarzda birlashtiradi va zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik metodlarni tatbiq etish imkoniyatini yaratadi. Bu esa mazkur mavzuda olib boriladigan ilmiy-tadqiqot ishining dolzarbligi va amaliy ahamiyatini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Musiqa ta'limida aksiologik yondashuvlar so'nggi yillarda pedagogika va san'at ta'limi sohasida muhim tadqiqot obyekti sifatida ko'rilmogda. Musiqa aksiologiyasi — bu shaxsning estetik, ma'naviy va madaniy qadriyatlarini rivojlantirishga qaratilgan nazariy va amaliy yondashuvlarni o'rganadigan ilmiy soha bo'lib, u musiqa ta'limi jarayonining mazmunini boyitish va pedagogik metodikalarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston olimlari tomonidan musiqa ta'limi va musiqa aksiologiyasi sohasida bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, D. Axmedova va S. Yo'ldoshevning "Musiqa ta'limida estetik qadriyatlarni shakllantirish metodikasi" nomli monografiyasida musiqa darslarida aksiologik yondashuvlarni tatbiq etishning nazariy va amaliy asoslari batafsil tahlil qilingan [5]. Mualliflar musiqa ta'limida qadriyatlar tizimini shakllantirish orqali o'quvchilarning badiiy didi, estetik sezgilari va ijtimoiy mas'uliyat hissini rivojlantirish mumkinligini ta'kidlaydilar.

Shuningdek, N. Usmonovning "Musiqa ta'limi va milliy madaniyat" nomli ilmiy ishlanmalarida milliy musiqa merosi va qadriyatlarni pedagogik jarayonga integratsiyalash usullari yoritilgan [6]. Mualliflar musiqa ta'limida aksiologik metodlarni qo'llash orqali shaxsning ma'naviy va estetik barkamollik darajasini oshirishning samarali yo'llarini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida"gi farmoni [7] ham musiqa va san'at ta'limida shaxsning ma'naviy-estetik rivojlanishini ta'minlash, milliy qadriyatlarni o'rgatish va pedagogik metodlarni modernizatsiya qilish vazifasini belgilaydi. Ushbu normativ-huquqiy hujjat ilmiy tadqiqotda aksiologik yondashuvlarning amaliy ahamiyatini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ushbu tadqiqotda "Adabiyotlar tahlili va sintez" metodi qo'llanildi. Ushbu metod O'zbekistonlik olimlarning musiqa aksiologiyasi, pedagogik yondashuvlar va metodik ishlanmalariga oid monografiyalar va maqolalar o'rganildi, dolzarb g'oya va konseptlar tizimlashtirildi. Bu metod orqali musiqa ta'limida aksiologik yondashuvlarning nazariy asoslari aniqlanib, pedagogik jarayonga tatbiq etish imkoniyatlari ko'rsatildi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodlari asosida shuni aytish mumkinki, musiqa ta'limida aksiologik yondashuvlarni tizimli qo'llash pedagogik jarayonni boyitadi, shaxsning estetik va ma'naviy rivojlanishini ta'minlaydi hamda zamonaviy musiqa ta'limida innovatsion metodlarni samarali tatbiq etish imkonini yaratadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot davomida musiqa ta'limida musiqa aksiologiyasini o'qitish samaradorligini baholash uchun eksperimental dars mashg'ulotlari, o'quvchilar va o'qituvchilar bilan so'rovnomalar hamda kuzatuvlar o'tkazildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa aksiologiyasining ta'lim jarayoniga integratsiyasi o'quvchilarda nafaqat musiqiy did, balki estetik va madaniy qadriyatlarni idrok etish ko'nikmalarini ham sezilarli darajada oshiradi.

Eksperimental guruhda olib borilgan darslar davomida o'quvchilar musiqa asarlarini tahlil qilish, ularning estetik xususiyatlarini baholash va ijodiy qarorlar chiqarishda mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirdi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, 78% o'quvchi musiqa asarlarini estetik va aksiologik mezonlar asosida tahlil qila olish qobiliyatini namoyon qilgan.

Progressiv pedagogik metodlar — jumladan, muammoli o'qitish, taqqosloviiy tahlil asosida loyihaviy yondashuv, hamda multimediya va interaktiv resurslardan foydalanish orqali olib borilgan mashg'ulotlarda yuqori natijalar qayd etildi. Ayniqsa,

musiqa aksiologiyasiga oid loyihaviy topshiriqlar o'quvchilarda mustaqil estetik baholash va ijodiy fikrlashni kuchaytirdi.

Amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda musiqiy materiallarni tahlil qilish, aksiologik mezonlar asosida baholash, shuningdek, ijodiy natijalarni prezentatsiya qilish bo'yicha aniq kompetensiyalar shakllandi. Bu natijalar musiqa ta'limida nazariya va amaliyot uyg'unligini ta'minlash muhimligini ko'rsatadi.

O'tkazilgan anonim so'rovnoma natijasida aniqlanishicha, 81% o'quvchi musiqa aksiologiyasiga oid fanlarga bo'lgan qiziqishi ortganini bildirgan. Shu bilan birga, o'quvchilar musiqa asarlarini tahlil qilish va estetik baholash orqali o'zlarini ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida tasavvur qilish imkoniyatiga ega bo'lganliklarini ta'kidlashgan.

Quyidagi jadvalda eksperimental guruhda amalga oshirilgan tadqiqot natijalari ko'rsatildi:

No	Ko'rsatkich	Foiz
1	Musiqa asarlarini aksiologik tahlil qilish qobiliyati	78%
2	Loyiha va ijodiy topshiriqlarga ijobiy munosabat	74%
3	Amaliy musiqiy kompetensiyalarning shakllanishi	82%
4	Musiqa aksiologiyasiga bo'lgan qiziqishning ortishi	81%

1-jadval. Eksperimental guruhda musiqa aksiologiyasi asosida erishilgan natijalar (so'rovnoma va kuzatuvlar asosida).

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa aksiologiyasini ta'lim jarayoniga tatbiq etish o'quvchilarning estetik va madaniy bilimlarini boyitadi, ijodiy fikrlash va tahliliy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, ayrim kamchiliklar ham aniqlangan. Masalan, o'quv dasturlarida musiqa aksiologiyasi mavzulari yetarlicha chuqur yoritilmagan, shuningdek, o'qituvchilarning metodik malakalari ham ba'zi hollarda yetarli emasligi kuzatildi. Bu esa kelgusida metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish, malaka oshirish kurslarini tashkil etish va o'quv resurslarini boyitish zaruratini ko'rsatadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa ta'limida musiqa aksiologiyasini o'qitish o'quvchilarning estetik, madaniy va musiqiy didini

rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Eksperimental mashg'ulotlar va so'rovnomalar orqali aniqlanishicha, musiqa aksiologiyasini amaliy darslarda integratsiyalash o'quvchilarda musiqa asarlarini tahlil qilish, aksiyologik mezonlar asosida baholash hamda ijodiy qarorlar chiqarish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy natijalar quyidagilarni ko'rsatdi: musiqa aksiologiyasiga oid loyihaviy va ijodiy topshiriqlar o'quvchilarda mustaqil fikrlash va analitik ko'nikmalarni shakllantiradi; musiqa asarlarini estetik va madaniy mezonlar asosida baholash orqali ular o'z ijodiy qarorlarini asoslashni o'rganadilar; shuningdek, aksiyologik yondashuv o'quvchilarning musiqa fanlariga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatdiki, musiqa aksiologiyasini ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun metodik va pedagogik resurslarni boyitish, o'qituvchilarning malakasini oshirish hamda interaktiv va multimediya vositalaridan foydalanish zarur. Shu yo'l bilan o'quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki amaliy kompetensiyalarni ham rivojlantiradilar, bu esa musiqa ta'limining zamonaviy talablari bilan uyg'unlashadi.

Xulosa qilib aytganda, musiqa aksiologiyasini ta'lim jarayonida tizimli ravishda qo'llash o'quvchilarning musiqiy va estetik saviyasini oshirish, ijodiy fikrlashini rivojlantirish hamda madaniy qadriyatlarni chuqurroq idrok etish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari musiqa ta'limini modernizatsiya qilish, aksiyologik yondashuvlarni metodik jihatdan rivojlantirish va o'quv jarayonini samarali tashkil etish bo'yicha ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida" farmoni. Tashkent, 2017.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi 2022–2026. Tashkent, 2022.
3. Axmedova D., Yo'ldoshev S. Musiqa ta'limida estetik qadriyatlarni shakllantirish metodikasi. Tashkent: Fan, 2018.
4. Usmonov N. Musiqa ta'limi va milliy madaniyat. Tashkent: Ma'naviyat, 2019.
5. Axmedova D., Yo'ldoshev S. Musiqa ta'limida estetik qadriyatlarni shakllantirish metodikasi. Tashkent: Fan, 2018.
6. Usmonov N. Musiqa ta'limi va milliy madaniyat. Tashkent: Ma'naviyat, 2019.

7. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev. "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida" farmoni. Tashkent, 2017.

MUSIQIY ASAR IJROCHILIGIDA HISSIY INTELEKTNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Xolmirzayeva Zulfizarxon G'ofur qizi

Namangan ixtisoslashtirilgan san'at maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari nazariy va amaliy jihatlarini batafsil o'rganilgan. Tadqiqotda hissiy intellektning musiqiy ijro san'atidagi ahamiyati, uning ta'lim jarayonida rivojlantirilishiga ta'sir qiluvchi omillar va pedagogik yondashuvlar tahlil qilingan. Maqolada O'zbekiston olimlarining musiqiy ta'lim va psixopedagogika sohasidagi ilmiy ishlari, shuningdek, pedagogik treninglar, reflektiv metodlar hamda interaktiv o'quv texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan mexanizmlar asosiy ilmiy manba sifatida ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari hissiy intellekt komponentlarini tizimli shakllantirish orqali ijrochilik ko'nikmalarini chuqurlashtirish va pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa musiqiy ta'lim sifatini oshirishga hamda ijro madaniyatini yangi bosqichga ko'tarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: hissiyintellekt, pedagogika, musiqiyijro, refleksiya, interaktivlik, innovatsiya, ta'lim texnologiyasi.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В МУЗЫКАЛЬНОМ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВЕ

Аннотация: В данной статье подробно исследованы теоретические и практические аспекты педагогических механизмов формирования эмоционального интеллекта в исполнении музыкальных произведений. В исследовании проанализирована значимость эмоционального интеллекта в музыкальном исполнительском искусстве, а также факторы и педагогические подходы, влияющие на его развитие в учебном процессе. В статье рассмотрены научные работы узбекских учёных в области музыкального образования и психопедагогики, а также педагогические тренинги, рефлексивные методы и интерактивные образовательные технологии, положенные в основу разработанных механизмов. Результаты исследования показывают необходимость системного формирования компонентов эмоционального интеллекта для углубления исполнительских навыков и внедрения инновационных подходов в педагогический процесс. Это способствует повышению качества музыкального образования и выводу исполнительской культуры на новый уровень.

Ключевые слова: эмоциональныйинтеллект, педагогика, музыкальноисполнение, рефлексия, интерактивность, инновация, образовательные технологии.

PEDAGOGICAL MECHANISMS OF FORMING EMOTIONAL INTELLIGENCE IN MUSICAL PERFORMANCE

Annotation: *This article thoroughly examines the theoretical and practical aspects of pedagogical mechanisms for developing emotional intelligence in musical performance. The study analyzes the significance of emotional intelligence in the art of musical execution, as well as the factors and pedagogical approaches influencing its development within the educational process. The article reviews scientific works of Uzbek scholars in the fields of music education and psychopedagogy, along with pedagogical trainings, reflective methods, and interactive learning technologies that form the basis of the developed mechanisms. The research findings demonstrate the necessity of systematic formation of emotional intelligence components to deepen performance skills and implement innovative approaches in the pedagogical process. This contributes to enhancing the quality of music education and advancing performance culture to a new level.*

Keywords: *emotional intelligence, pedagogy, musical performance, reflection, interactivity, innovation, educational technology.*

KIRISH

Musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirish masalasi zamonaviy san'at pedagogikasi sohasida muhim ilmiy-amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Hissiy intellekt - bu insonning o'z his-tuyg'ularini anglash, boshqarish va boshqalar bilan o'zaro munosabatlarda qo'llay olish qobiliyati bo'lib, musiqiy ijrochilik jarayonida ijrochining ijro ifodasini boyitish va estetik mahoratini oshirishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishga qaratilgan qarorlarida san'at ta'limini tubdan takomillashtirish, yoshlarimizning ma'naviy-estetik dunyoqarashini kengaytirish va ularning hissiy-intellektual salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan[1]. Xususan, 2022-yil 4-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yangi bosqichga ko'targan holda rivojlantirish to'g'risida"gi Qarorda san'at ta'limi tizimini modernizatsiya qilish va yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilangan[2].

Shuningdek, "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida"gi farmonda ta'limning barcha bosqichlarida shu jumladan san'at va musiqa ta'limida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, shaxsning hissiy

intellektini rivojlantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish ustuvor yo'nalish sifatida ko'rsatilgan[3].

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 15-iyuldagi "Musiqiy va san'at ta'limini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi"da yosh musiqachilarning ijodiy salohiyatini, jumladan hissiy intellektni rivojlantirish uchun zamonaviy metodikalar va pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bo'yicha vazifalar belgilangan[4].

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musiqiy ijrochilik jarayonida hissiy intellektning pedagogik shakllantirilishi nafaqat ijro mahoratini oshiradi, balki shaxsning estetik va ma'naviy taraqqiyotiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi[5]. Shu bois, musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirish mexanizmlarini pedagogik nuqtai nazardan o'rganish zarur.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirish masalasi pedagogika, musiqa nazariyasi va psixologiya sohalarining kesishmasida joylashgan bo'lib, bu sohada olib borilgan tadqiqotlar va ilmiy asarlar jarayonni tushunishga muhim yondashuvlarni taklif etadi. So'nggi yillarda O'zbekistonlik olimlar musiqiy pedagogika va hissiy intellektni rivojlantirishga doir ilmiy izlanishlarni faollashtirmoqda.

Masalan, professor S. Karimova o'zining «Musiqiy pedagogika asoslari va hissiy intellekt» nomli monografiyasida hissiy intellektni musiqa ta'limi jarayonida shakllantirishning psixopedagogik asoslarini batafsil yoritadi va ijrochilik jarayonida uning ijtimoiy-psixologik ahamiyatini ta'kidlaydi [6]. Muallifning fikricha, hissiy intellektni rivojlantirish ijrochilik mahoratini oshirishga, shuningdek, shaxsning estetik didini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, O. Ismoilov va N. Tursunovlarning musiqiy ijrochilikda pedagogik yondashuvlar haqidagi tadqiqotlari hissiy intellektni shakllantirishga doir metodik vositalarni tizimli ravishda taqdim etadi [7]. Ularning ishlarida musiqiy ijro jarayonida emotsional reaksiyalarni boshqarish va ularni ifoda etish pedagogik mexanizmlari muhim o'rin tutadi.

Bundan tashqari, A. Rasulova tomonidan ishlab chiqilgan «San'at pedagogikasi metodikalari» kitobida musiqiy ijrochilikda hissiy intellektni rivojlantirishga yo'naltirilgan interaktiv metodlar, jumladan, refleksiv tahlil, his-tuyg'ularni ifoda etish mashqlari va ijodiy dialog asosidagi pedagogik yondashuvlar batafsil taqdim etilgan [8]. Muallif ushbu metodikalarning yosh ijrochilar hissiyotlarini tushunish va boshqarishda samarali ekanligini nazariy va amaliy misollar bilan asoslaydi.

Musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirishga oid metodikalardan biri sifatida T. Mamatova va I. Xo'jaeva tomonidan ishlab chiqilgan interaktiv pedagogik metodologiya ta'kidlanadi. Ushbu metodologiya ijrochilik jarayonida psixologik moslashuv va hissiy aloqani chuqurlashtirishga qaratilgan bo'lib, o'quvchilarning o'z-o'zini anglash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [9].

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Adabiyotlar tahlili — O'zbekistonlik musiqiy pedagogika sohasidagi asosiy ilmiy manbalar o'rganilib, hissiy intellektni shakllantirishga doir nazariy va metodologik asoslar aniqlab olindi;

Komparativ tahlil — Turli pedagogik metodikalar va interaktiv usullar o'zaro taqqoslandi, ularning samaradorligi va amaliyotga mosligi baholandi;

Empirik kuzatuv va pedagogik eksperiment — Musiqa maktablari va oliy ta'lim muassasalarida hissiy intellektni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik mexanizmlar sinovdan o'tkazildi;

Refleksiv tahlil — Talaba va ijrochilarning o'z his-tuyg'ulari, estetik tajribasi va pedagogik jarayon haqidagi fikr-mulohazalari o'rganildi.

Ushbu metodlar asosida musiqiy ijrochilik jarayonida hissiy intellektni pedagogik shakllantirish samaradorligini oshirish uchun samarali mexanizmlar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot davomida musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari samaradorligini baholash maqsadida interaktiv pedagogik metodlar qo'llanildi hamda o'quvchilar hissiy reaksiyalarini

boshqarish va ifoda etishdagi o'zgarishlar kuzatildi. Eksperimental sinovlar, psixopedagogik kuzatuvlar va so'rovnomalar natijalariga ko'ra quyidagi asosiy xulosalar olingan:

Pedagogik mexanizmlarni qo'llash orqali o'quvchilarda musiqiy ijro jarayonida hissiy intellekt ko'rsatkichlari o'rtacha 74% ga oshdi. Bu o'z navbatida ijro etish mahoratining yanada chuqurlashishi va ijrochilik ifodaning samaradorligini oshirishga xizmat qildi;

Reflektiv tahlil, his-tuyg'ularni ifoda etish mashqlari va ijodiy dialog shaklidagi mashg'ulotlar o'quvchilarning musiqaga hissiy ta'sirchanligini 68% ga yaxshiladi, bu esa hissiy intellektning estetik baholash va ijro texnikasiga ta'sirini ko'rsatadi;

O'quvchilarning hissiy intellektni boshqarish bo'yicha o'z-o'zini anglash darajasi 70% ga o'sib, bu ijro jarayonida shaxsiy va badiiy kommunikatsiya qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berdi.

Quyidagi jadvalda musiqiy ijrochilikda hissiy intellekt ko'rsatkichlarining eksperimental guruhdagi o'quvchilar orasida pedagogik mexanizmlardan foydalanishdan oldingi va keyingi holatlari taqqoslangan:

No	Hissiy intellekt ko'rsatkichlari	Boshlang'ich holat (%)	Pedagogik mexanizmlardan keyingi holat (%)	O'zgarish (%)
1	Hissiyotlarni anglash va identifikatsiya qilish	52	82	+30
2	Emotsional ifoda va boshqaruv	48	80	+32
3	Empatiya va ijroda boshqa musiqachilar bilan aloqa	55	78	+23
4	Reflektiv fikrlash va o'z-o'zini tahlil qilish	50	75	+25

5	Estetik baholash va ijrodagi hissiy uyg'unlik	53	83	+30

1-jadval. Musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellekt ko'rsatkichlarining o'zgarishi (eksperimental guruh)

Mazkur natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik mexanizmlarning kompleks qo'llanilishi hissiy intellektning turli komponentlarini sezilarli darajada yaxshilaydi. Bu o'z navbatida musiqiy ijroda ijrochining his-tuyg'ularini boshqarish, ifoda etish va badiiy kommunikatsiyani kuchaytirishga olib keladi. Ayniqsa, reflektiv metodlar va interaktiv mashqlar o'quvchilarning o'zini anglash va boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'ldi.

Shuningdek, o'quvchilarning pedagogik jarayon davomida hissiy intellekt bo'yicha o'z-o'zini baholashi va o'zgarishlar haqidagi fikr-mulohazalari ijobiy o'zgarganligi kuzatildi. Bu esa pedagogik yondashuvlarning nafaqat nazariy, balki amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot jarayonida ayrim qiyinchiliklar ham aniqlandi. Jumladan, hissiy intellektni o'rgatishda individual psixologik xususiyatlar va ijrochi shaxsiyati hisobga olinmasligi ba'zi o'quvchilarda yomonlashuvga olib kelishi mumkinligi aniqlangan. Bu pedagogik mexanizmlarni yanada takomillashtirish va shaxsiylashtirish zaruratini ko'rsatadi.

Umuman olganda, musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirish pedagogik mexanizmlari ijro jarayonining sifatini oshirishga, ijrochilik madaniyati va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi. Ushbu mexanizmlarning keng joriy etilishi musiqa ta'limida innovatsion pedagogik yondashuvlarni yanada rivojlantirish uchun mustahkam asos yaratadi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot natijalari musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari samaradorligini yaqqol ko'rsatdi. Pedagogik yondashuvlar, xususan reflektiv metodlar, interaktiv mashg'ulotlar va emotsional boshqaruvga yo'naltirilgan treninglar orqali o'quvchilarning hissiy anglash, ifoda etish va boshqarish ko'nikmalari sezilarli darajada oshdi. Bu o'z

navbatida ijro madaniyatining chuqurlashishiga, ijrochilik mahoratining badiiy-estetik darajasining yuksalishiga xizmat qildi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan pedagogik mexanizmlar musiqiy ijro jarayonida hissiy intellekt komponentlarini tizimli rivojlantirishga imkon berdi va bunday yondashuvlarning ta'lim jarayoniga integratsiyasi zarurligini ta'kidladi. Shu bilan birga, shaxsiylashtirilgan pedagogik strategiyalarni yaratish, hissiy-intellektual treninglarni individual psixologik xususiyatlarga moslash orqali yanada samarali natijalarga erishish istiqbollari ochildi.

Xulosa qilib aytganda, musiqiy ta'limda hissiy intellektni pedagogik shakllantirish nafaqat ijro san'ati sifatini oshirish, balki ijrochilik jarayonining ichki-badiiy mohiyatini chuqur anglashga xizmat qiluvchi muhim omil hisoblanadi. Kelgusida ushbu mexanizmlarni yanada takomillashtirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish musiqiy ta'lim tizimining innovatsion rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020-yil 1-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni. - T.: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 4-fevraldagi "Madaniyat va san'at sohasini yangi bosqichga ko'targan holda rivojlantirish to'g'risida"gi Qarori. - T.: "Huquqiy axborot" portali, 2022.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni № PF-6195 "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida", 2022-yil 25-avgust.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 15-iyuldagi "Musiqiy va san'at ta'limini rivojlantirish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi", 2021.
5. Karimova S.A. Musiqiy pedagogika va hissiy intellekt. - Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2023.
6. Karimova S. A. Musiqiy pedagogika asoslari va hissiy intellekt. - Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2023.
7. Ismoilov O., Tursunov N. Musiqiy ijrochilikda pedagogik yondashuvlar. - Toshkent: San'at va madaniyat nashriyoti, 2021.
8. Rasulova A. San'at pedagogikasi metodikalari. - Toshkent: O'zbek san'at instituti nashriyoti, 2022.
9. Mamatova T., Xo'jaeva I. Musiqiy ijrochilikda interaktiv pedagogik metodologiya. - Toshkent: O'zbekiston san'at akademiyasi, 2020.

NOGIRONLIGI BO'LGAN O'QUVCHILAR UCHUN ADAPTIV MUSIQA O'QITISH METODIKALARINING ZAMONAVIY MODEL VA TEXNOLOGIYALARI

O'rmonjonov Azizbek Muhammadjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi Ilmiy tadqiqot ishlari muhandisi

E-mail: azizbekormonjonov2@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun adaptiv musiqa o'qitish metodikalarining zamonaviy model va texnologiyalari pedagogik va metodik jihatlari bilan yoritilgan. Tadqiqotda multimodal yondashuv, interaktiv mashg'ulotlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) musiqiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi samaradorligi tahlil qilingan. Shuningdek, individualizatsiyalashgan adaptiv metodikalarining o'quvchilarning ritmik, intonatsion va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishdagi roli, ularning ijtimoiy va emotsional moslashuviga ta'siri ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari pedagogik jarayonni optimallashtirish, maxsus tayyorlangan metodik resurslar va zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilarning musiqiy savodxonligini oshirish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: adaptivlik, multimodal, interaktivlik, kompetensiya, ijodkorlik, musiqashunoslik, inklyuziya, pedagogika

ADAPTIVE MUSIC TEACHING METHODOLOGIES FOR STUDENTS WITH DISABILITIES: MODERN MODELS AND TECHNOLOGIES

Abstract: This article explores the pedagogical and methodological aspects of adaptive music teaching methodologies for students with disabilities. The study analyzes the effectiveness of multimodal approaches, interactive lessons, and information and communication technologies (ICT) in developing musical competencies. Furthermore, the role of individualized adaptive methods in shaping students' rhythmic, intonational, and creative abilities, as well as their social and emotional adaptation, is examined. The research results demonstrate opportunities to optimize the educational process, enhance musical literacy, and implement specially designed methodological resources and modern technologies for students.

Keywords: adaptivity, multimodality, interactivity, competency, creativity, musicology, inclusion, pedagogy

АДАПТИВНЫЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ МУЗЫКЕ ДЛЯ УЧАЩИХСЯ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ: СОВРЕМЕННЫЕ МОДЕЛИ И ТЕХНОЛОГИИ

Аннотация: В статье рассматриваются педагогические и методические аспекты адаптивных методик обучения музыке для учащихся с инвалидностью. В исследовании проанализирована эффективность мультимодального подхода,

интерактивных занятий и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в развитии музыкальных компетенций. Кроме того, изучена роль индивидуализированных адаптивных методов в формировании ритмических, интонационных и творческих способностей учащихся, а также их социальной и эмоциональной адаптации. Результаты исследования демонстрируют возможности оптимизации образовательного процесса, повышения музыкальной грамотности и внедрения специально разработанных методических ресурсов и современных технологий для учащихся.

Ключевые слова: адаптивность, мультимодальность, интерактивность, компетентность, креативность, музыковедение, инклюзия, педагогика

KIRISH

Nogironligi bo'lgan o'quvchilarni ta'lim jarayoniga samarali jalb qilish, ularning individual rivojlanish imkoniyatlarini maksimal darajada ochish zamonaviy ta'lim tizimining dolzarb vazifalaridan biridir. Xususan, musiqa ta'limi sohasida adaptiv pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish, o'quvchilarning psixomotor va kognitiv ko'nikmalarini rivojlantirish, shuningdek, ularning ijodiy salohiyatini oshirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega [1].

So'nggi yillarda pedagogika va ta'lim texnologiyalari sohasida raqamli va interaktiv metodlarni qo'llash, xususan, adaptiv musiqa o'qitish modellari va texnologiyalarini ishlab chiqish istiqbollari faol o'rganilmoqda. Bu jarayon o'quvchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish, musiqiy qobiliyatlarni tahlil qilish va modellashtirish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi [2].

Mazkur yondashuv O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'limni inkluziv va innovatsion yo'nalishda rivojlantirishga doir qaror va farmonlarida o'z ifodasini topgan. Xususan, "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida"gi Prezident farmoni [3] va 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida [4] nogironligi bo'lgan shaxslar uchun inkluziv ta'lim tizimini mustahkamlash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish va sohalararo integratsiyani kuchaytirish asosiy vazifalar sifatida belgilangan.

Shuningdek, adaptiv musiqa o'qitish metodikalari va texnologiyalarini ishlab chiqish bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlar, xususan, individual o'quv jarayonini modellashtirish, o'quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan pedagogik

algoritmlar va raqamli musiqiy platformalardan foydalanish masalalari ilmiy manbalarda keng yoritilgan [5][6]. Ushbu yondashuvlar nogironligi bo'lgan o'quvchilarni musiqa ta'limida samarali jalb qilish, ta'lim jarayonining individualizatsiyasini ta'minlash va ularning ijodiy rivojlanish darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Natijada, adaptiv musiqa o'qitish metodikalari va zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash, pedagogik va psixologik yondashuvlarni birlashtirish orqali nogironligi bo'lgan o'quvchilarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlash, shuningdek, ilmiy asoslangan strategiyalarni yaratish bugungi kunda ilmiy hamjamiyat va amaliyot uchun muhim vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun adaptiv musiqa o'qitish metodikalari sohasida so'nggi yillarda O'zbekistonlik olimlar tomonidan bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, pedagogika va musiqa ta'limi sohasida nogironligi bo'lgan shaxslar uchun individual yondashuvlarni ishlab chiqish va zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quv jarayonini optimallashtirish masalalari dolzarb ilmiy muammo sifatida e'tiborga olinmoqda [7].

O.M. Islomovning "Inkluziv ta'limda musiqa pedagogikasi" nomli monografiyasida adaptiv musiqa o'qitishning nazariy asoslari, individual rivojlanish imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv rejalarini shakllantirish usullari keng yoritilgan. Muallif adaptiv yondashuvlarning pedagogik samaradorligini oshirishda interaktiv va raqamli platformalardan foydalanish zarurligini ta'kidlaydi [8].

Shuningdek, N.R. Xasanov va Z.F. Mirzaeva "Nogironligi bo'lgan bolalar uchun musiqa ta'limi metodikasi" nomli qo'llanmasida o'quvchilarning kognitiv va psixomotor imkoniyatlariga moslashtirilgan musiqiy mashg'ulotlar modellarini ishlab chiqish amaliy tavsiyalari berilgan. Ular adaptiv o'qitish jarayonida metodik vositalarni tahlil qilish va moslashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini keng yoritadilar [9].

Bundan tashqari, Sh.M. Yo'ldoshevning "Pedagogik texnologiyalar va inkluziv ta'lim" nomli ilmiy ishida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, o'quvchilarning individual qobiliyatlarini raqamli vositalar orqali aniqlash va

modellashtirish metodikalari tahlil qilingan. Muallif adaptiv o'qitish jarayonida metodik innovatsiyalarni tatbiq etish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkinligini ko'rsatadi [10].

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Adabiyotlarni tahlil va sintez qilish – O'zbekistonlik olimlarning pedagogika va musiqa ta'limi bo'yicha asarlarini o'rganib, adaptiv musiqa o'qitishning nazariy va amaliy jihatlari aniqlab olindi. Bu usul orqali metodik va pedagogik yondashuvlarning samaradorligi baholandi.

Empirik tadqiqotlar – Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun musiqa mashg'ulotlari amaliyotini, dars ishlanmalari va o'quv dasturlarini tahlil qilish orqali adaptiv metodikalarni qo'llash holati o'rganildi.

Pedagogik kuzatuv – Ta'lim jarayonida adaptiv musiqa mashg'ulotlarini tashkil etish va o'quvchilarning ijodiy va kognitiv rivojlanishidagi o'zgarishlarni kuzatish amalga oshirildi.

Komparativ tahlil – O'zbekiston inkluziv musiqa ta'limi tajribasi xorijiy davlatlar (Rossiya, Turkiya, Germaniya) tajribasi bilan taqqoslandi va samarali pedagogik metodikalar ajratib olindi.

Pedagogik tajriba – O'quvchilarga individual qobiliyatlarini hisobga olgan interaktiv va raqamli musiqiy mashg'ulotlar berildi. Natijalar asosida adaptiv metodikalarni yanada takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodlari asosida shuni aytish mumkinki, nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun adaptiv musiqa o'qitish metodikalari nafaqat pedagogik, balki metodik va innovatsion yondashuvlar bilan boyitilishi lozim. Bu esa ta'lim jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish, o'quvchilarning ijodiy va kognitiv salohiyatini rivojlantirish, shuningdek, metodik va texnologik yangiliklarni amaliyotga tatbiq etishga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot davomida nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun adaptiv musiqa o'qitish metodikalari, zamonaviy pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) integratsiyasi asosida olib borildi. Eksperimental ishlar Toshkent shahridagi ixtisoslashtirilgan maktablar va bolalar musiqa maktablarida

tashkil etildi. Tadqiqot maqsadi – o'quvchilarda musiqiy kompetensiyalarni rivojlantirish, adaptiv o'quv metodikalari samaradorligini aniqlash va ularni amaliyotda qo'llash.

Eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, adaptiv musiqa metodikalari qo'llanilganda o'quvchilarda musiqa bilimi va ijodiy faoliyatga qiziqish sezilarli darajada oshadi. Xususan, individual yondashuv va multimediyaviy resurslar orqali darslarni o'tkazish natijasida o'quvchilarning musiqiy ritm, intonatsiya va tembrni farqlash ko'nikmalari ortdi. Shuningdek, AKT vositalari orqali interaktiv mashg'ulotlar o'quvchilarda mustaqil ijodiy ishlarni bajarishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirdi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, adaptiv metodikalarni qo'llash o'quvchilarda musiqa bilimlarini chuqurlashtirish, ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish hamda motivatsiyani oshirishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Eksperimental guruhning yuqori natijalari shuni tasdiqlaydi: individual yondashuv va multimodal dars vositalari yordamida pedagogik strategiyalarni moslashtirish musiqiy rivojlanishning samarali mexanizmini yaratadi.

Shuningdek, olingan natijalar O'zbekistonlik olimlarning ilmiy izlanishlari bilan mos keladi. Masalan, O.M. Islomov (2020) va N.R. Xasanov & Z.F. Mirzaeva (2019) adaptiv metodikalarni qo'llash orqali nogironligi bo'lgan o'quvchilarni musiqa o'qitishda yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini qayd etgan. Shu bilan birga, Sh.M. Yo'ldoshev (2021) multimodal va interaktiv texnologiyalarni integratsiyalash pedagogik jarayonda ijodiy va kognitiv ko'nikmalarni oshirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Biroq, tadqiqot davomida ayrim cheklovlar ham aniqlangan. Jumladan, ba'zi o'quvchilarning texnologiyalardan foydalanish malakasi pastligi yoki darslarda individual yondashuv yetarlicha amalga oshirilmasligi kuzatildi. Bu esa kelgusida metodik qo'llanmalarni boyitish, o'qituvchilarning malakasini oshirish va qo'shimcha interaktiv resurslar ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, metodik yondashuvlarni takomillashtirish orqali musiqiy va pedagogik kompetensiyalarni yanada oshirish, adaptiv musiqa o'qitishning zamonaviy modelini rivojlantirish mumkin. Natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik

innovatsiyalar va AKT vositalari integratsiyasi nogironligi bo'lgan o'quvchilarda musiqiy o'rganish jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun adaptiv musiqa o'qitish metodikalari va zamonaviy texnologiyalar integratsiyasi ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Tadqiqot davomida olingan natijalar asosida quyidagi xulosalar keltirildi:

Adaptiv musiqa metodikalari musiqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda samarali vosita ekanligi aniqlangan. Individual yondashuv, multimodal va interaktiv mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning ritm, intonatsiya va tembrni anglash qobiliyati sezilarli darajada oshgan hamda ularning ijodiy ifoda imkoniyatlari kengaygan.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash pedagogik jarayon samaradorligini oshiradi. Eksperimental guruhda AKT vositalari yordamida amalga oshirilgan mashg'ulotlar o'quvchilarda mustaqil ijodiy ishlarni bajarishga bo'lgan motivatsiyani kuchaytirgan va musiqiy bilimlarni mustahkamlashga xizmat qilgan.

Individual yondashuv tamoyili nogironligi bo'lgan o'quvchilarning rivojlanish trayektoriyasini optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Pedagogik materiallar va moslashtirilgan multimodal resurslar yordamida o'quvchilarning emotsional sezuvchanligi, musiqani anglash va ifodalash darajasi oshirilgan.

Musiqa o'qitish orqali ijtimoiy va emotsional moslashuvni ta'minlash mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, guruhli musiqiy mashg'ulotlar va ritmik interaktiv o'yinlar o'quvchilarning tengdoshlari bilan kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga, ijtimoiy integratsiyaga va o'zini jamiyat a'zosi sifatida his qilishga yordam beradi.

Tavsiyalar:

Individualizatsiyalashgan adaptiv musiqiy metodikalarni joriy etish: Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun multimodal va interaktiv o'quv yondashuvlarini shakllantirish va amaliyotga integratsiya qilish zarur.

Pedagoglarning professional kompetensiyasini rivojlantirish: Adaptiv musiqa o'qitish bo'yicha maxsus trening-modullar, ilg'or malaka oshirish kurslari va metodik qo'llanmalarni ishlab chiqish va tizimli joriy etish lozim.

Moslashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish: Inklyuziv makonlarda ishlashga mo'ljallangan interaktiv va adaptiv o'quv dasturlarini ishlab chiqish va ularni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. "Yangi O'zbekistonni barpo etishda ta'lim tizimini tubdan isloh qilish to'g'risida" Farmoni, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent, 2022.
3. Tomlinson, C.A. The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners. ASCD, 2014.
4. Hall, T. & Meyer, A. Universal Design for Learning in the Classroom: Practical Applications. Guilford Press, 2014.
5. Kavakli, M., & Yavuz, M. Adaptive Music Education for Children with Special Needs: A Pedagogical Approach. Journal of Music Education, 2020, Vol. 34(2), pp. 45–61.
6. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi. Nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'limni inkluzivlashtirish bo'yicha uslubiy qo'llanma, Toshkent, 2021.
7. O.M. Islomov. Inkluziv ta'limda musiqa pedagogikasi. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti, 2020.
8. N.R. Xasanov, Z.F. Mirzaeva. Nogironligi bo'lgan bolalar uchun musiqa ta'limi metodikasi. Toshkent: Fan va ta'lim, 2019.
9. Sh.M. Yo'ldoshev. Pedagogik texnologiyalar va inkluziv ta'lim. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi nashriyoti, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligi. Nogironligi bo'lgan bolalar uchun ta'limni inkluzivlashtirish bo'yicha metodik qo'llanma. Toshkent, 2021.

O'ZBEK FOLKLOR SAN'ATINING, YOSHLAR MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI O'RNI

Abduraimov Sherzod Zokir o'g'li

*Namangan davlat pedagogika instituti ART pedagogika kafedrası
stajror-o'qituvchisi*

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada O'zbek folklor san'atining yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida folklorning yoshlar ma'naviy dunyosini shakllantirish, milliy qadriyatlarni singdirish va zamonaviy sharoitda madaniy merosni saqlab qolishdagi imkoniyatlari ilmiy asosda o'rganilgan. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'naviy-ma'rifiy soha, yoshlar siyosati va madaniyatni rivojlantirishga oid qarorlari hamda normativ-huquqiy hujjatlariga muvofiq folklor san'atini rivojlantirishning metodik asoslari yoritilgan. Empirik tadqiqotlar natijasida folklor elementlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamlashtirish va interfaol usullar bilan uyg'unlashtirish orqali yoshlar madaniyatini rivojlantirish samaradorligi aniqlandi. Xususan, fakultativ darslar, loyihaviy ishlar va multimedia vositalari yordamida yoshlarning folklorga bo'lgan qiziqishi 42% ga oshirilishi, milliy madaniyat bilim darajasi 46% ga yaxshilanishi kuzatildi. Tadqiqot natijalari asosida folklor san'atini yoshlar madaniyatiga integratsiyalashning ilmiy-nazariy asoslari va amaliy tavsiyalari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: folklore, yoshlar, madaniyat, ma'naviyat, pedagogika, integratsiya, an'ana, innovatsiya, raqamlashtirish, metodika.

РОЛЬ УЗБЕКСКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО ИСКУССТВА В РАЗВИТИИ КУЛЬТУРЫ МОЛОДЁЖИ

Аннотация: В данной научной статье комплексно анализируется роль и значение узбекского фольклорного искусства в развитии культуры молодёжи. В ходе исследования на научной основе изучены возможности фольклора в формировании духовного мира молодёжи, привитии национальных ценностей и сохранении культурного наследия в современных условиях. В статье освещены методические основы развития фольклорного искусства в соответствии с указами Президента Республики Узбекистан и нормативно-правовыми документами, касающимися духовно-просветительской сферы, молодёжной политики и развития культуры. В результате эмпирических исследований была определена эффективность развития культуры молодёжи путём интеграции элементов фольклора с современными педагогическими технологиями, цифровизацией и интерактивными методами. В частности, было отмечено, что с помощью факультативных занятий, проектных работ и мультимедийных средств интерес молодёжи к фольклору повысился на 42%, а уровень знаний о национальной культуре улучшился на 46%. На основе результатов исследования разработаны научно-теоретические основы и практические рекомендации по интеграции фольклорного искусства в культуру молодёжи.

Ключевые слова: фольклор, молодёжь, культура, духовность, педагогика, интеграция, традиция, инновация, цифровизация, методика.

THE ROLE OF UZBEK FOLK ART IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH CULTURE

Abstract: *This scientific article provides a comprehensive analysis of the role and significance of Uzbek folk art in the development of youth culture. The study scientifically examines the potential of folklore in shaping the spiritual world of youth, instilling national values, and preserving cultural heritage in modern conditions. The article outlines the methodological foundations for the development of folk art in accordance with the decrees of the President of the Republic of Uzbekistan and regulatory legal documents concerning the spiritual-educational sphere, youth policy, and cultural development. Empirical research results determined the effectiveness of developing youth culture through the integration of folklore elements with modern pedagogical technologies, digitalization, and interactive methods. In particular, it was observed that through elective classes, project work, and multimedia tools, youth interest in folklore increased by 42%, and the level of knowledge about national culture improved by 46%. Based on the research results, scientific-theoretical foundations and practical recommendations for integrating folk art into youth culture have been developed.*

Keywords: *folklore, youth, culture, spirituality, pedagogy, integration, tradition, innovation, digitalization, methodology.*

KIRISH

Zamonaviy globallashuv sharoitida milliy madaniyat va an'analarni saqlash, shu bilan birga yoshlar madaniyatini shakllantirish dolzarb muammo hisoblanadi. O'zbek folklor san'ati - milliy madaniyatimizning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u orqali yoshlarga ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, milliy g'urur va tarixiy merosni yetkazish muhim ijtimoiy ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning "Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaroni [1] va "Yoshlar siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni [2]da milliy qadriyatlar asosida yoshlarning ma'naviy dunyosini shakllantirish, ularning madaniy tafakkurini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilab berilgan. Xususan, Prezidentning 2021-yil 28-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6128-son Farmonida [3] ta'lim jarayonida

milliy madaniyat va an'analarni keng joriy etish, yoshlarning ma'naviy kamolotiga yo'naltirilgan integratsiyalashgan yondashuvlar talab etilgan.

Folklor san'ati - nafaqat badiiy ijodning bir turi, balki kuchli pedagogik vosita bo'lib, uning orqali yoshlarda vatanparvarlik, insonparvarlik, adolat va fidoyilik kabi fazilatlar shakllantiriladi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-dekabrdagi "Madaniyat va san'at sohasini rivojlantirishning 2021-2025-yillarga mo'ljallangan Davlat dasturini tasdiqlash to'g'risida"gi 785-son qarori [4]da xalq og'zaki ijodi va an'alarini o'rganish, qayta tiklash va rivojlantirish bo'yicha aniq vazifalar belgilangan.

Ilmiy adabiyotlarda folklorning pedagogik ahamiyati, xususan, T. Qodirovning "O'zbek folklorining pedagogik imkoniyatlari" [5], Sh. Yo'ldoshevning "Ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlar" [6] asarlarida folklor san'atining yoshlar tarbiyasidagi o'рни chuqur o'rganilgan. Shu bilan birga, zamonaviy sharoitda folklorning yoshlar madaniyatiga ta'sir mexanizmlarini kompleks o'rganishga bo'lgan ehtiyoj hali ham dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - O'zbek folklor san'atining yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi imkoniyatlarini aniqlash, uning samarali tashkil etishning ilmiy-nazariy asoslarini ishlab chiqish va amaliy takliflarni berishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

O'zbek folklor san'atining yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi o'рни masalasi so'nggi yillarda pedagogika, madaniyatshunoslik va sotsiologiya sohalarida keng o'rganilayotgan dolzarb mavzulardan biridir. O'zbekiston olimlari tomonidan ushbu yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar nafaqat folklorning an'anaviy qirralarini, balki uning zamonaviy sharoitda yoshlar ma'naviyatini shakllantirishdagi imkoniyatlarini ham o'rganishga qaratilgan.

Professor M. To'rayevaning "O'zbek folklori: an'ana va zamonaviylik" nomli fundamental asarida folklorning madaniy meros sifatidagi ahamiyati chuqur yoritilgan bo'lib, muallif folklorning yoshlar ongiga ta'sir etish mexanizmlarini tahlil qilgan. To'rayeva ta'kidlashicha, folklor asarlari orqali yoshlarda milliy qadriyatlar

tizimi shakllanadi, bu esa globalizatsiya sharoitida milliy o'zligini saqlab qolishning muhim omilidir [7].

T. Qodirovning "O'zbek folklorining pedagogik imkoniyatlari" nomli monografiyasida folklor materiallarining yoshlar tarbiyasida qo'llanilishi metodikasi bayon etilgan. Muallif xalq og'zaki ijodi namunalarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish yo'llarini taklif qiladi va folklorning ma'naviy tarbiya vositasi sifatidagi samaradorligini ilmiy asoslaydi [8].

Sh. Yo'ldoshevning "Ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlar" asarida esa folklor san'atining yoshlar madaniyatiga integratsiyasi masalalari yoritilgan. Yo'ldoshev folklorning nafaqat an'anaviy, balki zamonaviy shakllarini ham o'rganish zarurligini ta'kidlab, raqamli asrda folklor elementlarini yoshlar madaniyatiga jalb qilish usullarini taklif qiladi [9].

Folklor va yoshlar madaniyati o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganishda O. Abdullayevaning "Yoshlar madaniyati: an'ana va innovatsiya" nomli tadqiqoti alohida ahamiyatga ega. Muallif empirik tadqiqotlar asosida yoshlarning folklorga nisbatan munosabatini o'rganib, zamonaviy yoshlar orasida folklorning qayta talqin qilinayotgan shakllarining o'sayotganiga e'tibor qaratadi [10].

Pedagogika fanlari doktori R. Ismoilovning "Folklor va ma'naviy tarbiya" nomli ishida esa folklor san'atining yoshlar ma'naviy dunyosini boyitishdagi o'rni keng yoritilgan. Ismoilov folklorning psixologik-terapevtik ta'siri haqida qimmatli fikrlarni bildirib, uni yoshlar psixologiyasini sog'lomlashtirish vositasi sifatida tavsiya etadi [11].

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi:

Tarixiy-tipologik tahlil - O'zbek folklor san'atining rivojlanish bosqichlari va uning yoshlar madaniyatiga ta'sirining tarixiy evolyutsiyasini o'rganishda qo'llanildi.

Sotsiologik so'rov - 18-30 yosh oralig'idagi 500 nafar yoshlar o'rtasida folklorga nisbatan munosabat, bilim darajasi va qiziqishni o'rganish uchun anketalar o'tkazildi.

Komparativ tahlil - O'zbek folklor san'ati bilan qo'shni mamlakatlar folklor an'alarining yoshlar madaniyatiga ta'sirini solishtirishda qo'llanildi.

Pedagogik eksperiment - Toshkent va Buxoro shaharlaridagi 5 ta oliy ta'lim muassasalarida folklor asosida tashkil etilgan "Milliy madaniyat" fakultativ darslarining samaradorligi o'rganildi.

Kontent-tahlil - O'zbek folklorining turli janrlaridagi ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni tahlil qilishda qo'llanildi.

Statistik tahlil - Tadqiqot davomida to'plangan barcha ma'lumotlarni matematik ishlov berishda qo'llanildi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodlari asosida shuni aytish mumkinki, O'zbek folklor san'ati yoshlar madaniyatini rivojlantirishda katta pedagogik potentsialga ega.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ushbu tadqiqot davomida O'zbek folklor san'atining yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni va samaradorligini o'rganish maqsadida olib borilgan empirik tadqiqotlar, sotsiologik so'rovlar va pedagogik eksperimentlar asosida quyidagi natijalarga erishildi:

Tadqiqotning asosiy qismi sifatida olib borilgan sotsiologik so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy yoshlar orasida an'anaviy folklor san'atiga qiziqish nisbatan past darajada saqlanmoqda. 18-30 yosh oralig'idagi 500 nafar respondentning faqat 28% folklorning asosiy janrlarini to'liq bilishini bildirgan. Shu bilan birga, yoshlarning 72% folklor elementlarini zamonaviy shakllarda (musiqa, raqs, teatrlashtirilgan ko'rgazmalar) qayta ishlangan holda qabul qilishga tayyorligini bildirdi.

Pedagogik eksperiment davomida Toshkent va Buxorodagi 5 ta oliy ta'lim muassasalarida tashkil etilgan "Milliy madaniyat" fakultativ darslarida qatnashgan 150 nafar talaba orasida olib borilgan monitoring natijalari quyidagi ijobiy o'zgarishlarni ko'rsatdi:

1-jadval. Folklor asosidagi darslarning samaradorligi ko'rsatkichlari

No	Ko'rsatkich	Dastlabki bosqich	Yakuniy bosqich	O'sish
1	Folklor bilim darajasi	32%	78%	+46%

2	Milliy madaniyatga qiziqish	41%	83%	+42%
3	An'anaviy qadriyatlarni qabul qilish	45%	79%	+34%
4	Ijodiy qobiliyatlar rivoji	38%	72%	+34%
5	Ma'naviy-axloqiy tayyorgarlik	52%	85%	+33%

Eksperimental guruhdagi talabalarning 85% fakultativ darslardan so'ng o'zlarini milliy madaniyat va an'analarga nisbatan javobgar his qilishlarini bildirishdi. Xususan, ular folklorning zamonaviy talqinlari orqali o'z ijodiy qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'lishlarini ta'kidladilar.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, folklor san'atining yoshlar madaniyatiga integratsiyasida quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega:

Texnologik integratsiya - Raqamlashtirilgan platformalar orqali folklor materiallarini yetkazish

Interfaol usullar - Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish

Ijodiy yondashuv - Folklor elementlarini zamonaviy san'at shakllarida qayta ishlash

Amaliy yo'naltirilganlik - Yoshlarning faol ishtirokini ta'minlovchi loyihalar

Muhokama qilish joizki, folklor san'atining yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi samaradorligi uning metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilishiga bog'liq. Tadqiqot davomida aniqlandiki, an'anaviy usullar bilan zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirish eng yuqori natijalarni beradi. Xususan, xalq og'zaki ijodi namunalarini multimedia vositalari yordamida taqdim etish, ularni interfaol mashg'ulotlar va loyihaviy ishlar bilan boyitish yoshlarning qiziqishini oshiradi.

Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida quyidagi muammolar aniqlandi:

Folklor materiallarini zamonaviy talqin qilishda an'anaviy mazmunning saqlanishi masalahati

O'qituvchilarning folklor va zamonaviy pedagogika integratsiyasi bo'yicha tayyorgarligining yetarlili emasligi

Yoshlar orasida an'anaviy madaniyatimizga nisbatan yetarli darajada tanishlikning yo'qligi

Tadqiqot natijalari asosida shuni aytish mumkinki, O'zbek folklor san'ati yoshlar madaniyatini rivojlantirishda katta potensialga ega bo'lib, uni samarali

tashkil etish uchun kompleks yondashuv talab etiladi. Bu borada nafaqat an'anaviy usullarni saqlab qolish, balki ularni zamonaviy texnologiyalar va pedagogik yondashuvlar bilan boyitish zarur. Xususan, raqamli platformalar, interfaol dasturlar va loyihaviy ta'lim usullaridan foydalanish orqali folklor san'atini yoshlar madaniyatiga samarali integratsiyalash mumkin.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun folklorning turli mintaqaviy shakllarining yoshlar madaniyatiga ta'sirini chuqurroq o'rganish, shuningdek, folklor elementlarini raqamli o'yinlar va virtual reallik texnologiyalari orqali o'qitish metodikalarini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Ushbu ilmiy tadqiqot natijasida O'zbek folklor san'atining yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati kompleks o'rganildi hamda quyidagi asosiy xulosalar isbotlandi:

Birinchidan, O'zbek folklor san'ati milliy-ma'naviy merosimizning ajralmas qismi bo'lib, u yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va madaniy identifikatsiyasini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida olib borilgan empirik tekshiruvlar shuni ko'rsatdiki, folklor asarlari orqali yoshlarda vatanparvarlik, insonparvarlik, adolat va fidoyilik kabi asosiy ma'naviy qadriyatlar samarali ravishda shakllantiriladi.

Ikkinchidan, folklor san'atining zamonaviy sharoitda yoshlar madaniyatiga integratsiyasi qayta ishlangan va moslashtirilgan usullarda amalga oshirilganda eng yuqori samaradorlikka erishiladi. Pedagogik eksperiment natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy folklor elementlarini zamonaviy multimedia texnologiyalari, interfaol usullar va loyihaviy ta'lim bilan uyg'unlashtirish orqali yoshlarning folklorga bo'lgan qiziqishi 42% ga oshirilishi mumkin.

Uchinchidan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ma'naviy-ma'rifiy sohani rivojlantirish, yoshlar siyosatini takomillashtirish va milliy madaniyatni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan qarorlari folklor san'atini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar asosida tizimli ish olib borilsa, folklor orqali yoshlar ma'naviyatini shakllantirish islohotlari muvaffaqiyatli amalga oshirilishi mumkin.

To'rtinchidan, tadqiqot davomida aniqlandiki, folklor san'atini o'qitishda an'anaviy va zamonaviy usullarning o'zaro uyg'unligi talab etiladi. Xususan, o'quv jarayonida folklor materiallarini raqamlashtirish, ularni interfaol darslar va amaliy mashg'ulotlar bilan boyitish, shuningdek, yoshlarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan loyihalarni joriy etish samarali hisoblanadi.

Beshinchadi, folklor san'atining yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi samaradorligini oshirish uchun quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Folklor asosidagi maxsus o'quv dasturlari va metodik qo'llanmalar yaratish

O'qituvchilarning folklor va zamonaviy pedagogika integratsiyasi bo'yicha malakasini oshirish

Folklor materiallarini raqamlashtirish va multimedia resurslarini yaratish

Yoshlar ishtirokida an'anaviy va zamonaviy folklor festivallari, ko'rgazmalari tashkil etish

Folklor elementlarini ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar orqali keng targ'atish

Xulosa qilib aytish mumkinki, O'zbek folklor san'ati yoshlar madaniyatini rivojlantirishning noyob manbai bo'lib, uni zamonaviy talablar asosida qayta ishlash va tizimli tarzda joriy etish orqali yoshlarning milliy qadriyatlar asosida kamol topishi, ma'naviy-axloqiy jihatdan mustahkam shaxs bo'lib yetishishiga hissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14-sentyabrdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3271-son Qaroni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-iyundagi "Yoshlar siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6267-son Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 28-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6128-son Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 15-dekabrdagi 785-son qarori
5. Qodirov T. O'zbek folklorining pedagogik imkoniyatlari. - T.: Fan, 2018. - 156 b.
6. Yo'ldoshev Sh. Ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlar. - T.: Ma'naviyat, 2020. - 214 b.
7. To'rayeva M. O'zbek folklori: an'ana va zamonaviylik. - T.: Fan, 2019. - 287 b.
8. Qodirov T. O'zbek folklorining pedagogik imkoniyatlari. - T.: Fan, 2018. - 156 b.
9. Yo'ldoshev Sh. Ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlar. - T.: Ma'naviyat, 2020. - 214 b.

11. Abdullayeva O. Yoshlar madaniyati: an'ana va innovatsiya. - T.: O'zbekiston, 2021. - 198 b.
12. Ismoilov R. Folklor va ma'naviy tarbiya. - T.: Ma'naviyat, 2019. - 175 b.

PEDAGOG KADRLARNING INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORGARLIGINI BAHOLASH MEZONLARI

Aziboyev Shuxrat Olimovich

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi direktori

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimining samarali rivojlanishi pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga qanchalik tayyor ekanligiga bevosita bog'liqdir. Ushbu maqolada pedagog xodimlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarlik darajasini baholashning asosiy mezonlari, ko'rsatkichlari va yondashuvlari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida pedagoglarning innovatsion kompetensiyalari, motivatsion tayyorgarligi, kasbiy-shaxsiy sifatlari va amaliy ko'nikmalari kompleks tarzda o'rganilgan. Maqolada pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini baholash uchun ko'p komponentli model taklif etilgan bo'lib, bu model kognitiv, motivatsion, kreativ va texnologik jihatlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari pedagog kadrlarni innovatsion faoliyatga tayyorlash jarayonini optimallashtirish va ta'lim muassasalarida innovatsion muhitni shakllantirish uchun amaliy tavsiyalar berishga imkon beradi.

Kalit so'zlar: pedagog kadrlar, innovatsion faoliyat, tayyorgarlik mezonlari, innovatsion kompetensiya, ta'lim innovatsiyalari, baholash tizimi, pedagogik texnologiyalar.

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ГОТОВНОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ К ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Азибоев Шухрат Олимович

*Директор Наманганского областного центра
педагогического мастерства*

Аннотация. Эффективное развитие современной системы образования напрямую зависит от готовности педагогических кадров к инновационной деятельности. В статье анализируются основные критерии, показатели и подходы к оценке уровня готовности педагогических кадров к инновационной деятельности. В рамках исследования комплексно изучены инновационные компетенции, мотивационная готовность, профессионально-личностные качества и практические навыки педагогов. В статье предлагается многокомпонентная модель оценки готовности педагогических кадров к инновационной деятельности, включающая когнитивный, мотивационный, творческий и технологический аспекты. Результаты исследования позволяют дать практические рекомендации по оптимизации процесса подготовки педагогических кадров к инновационной деятельности и формированию инновационной среды в образовательных организациях.

Ключевые слова: педагогические кадры, инновационная деятельность, критерии подготовки, инновационная компетентность, образовательные инновации, система оценки, педагогические технологии.

CRITERIA FOR ASSESSING THE READINESS OF TEACHING STAFF FOR INNOVATIVE ACTIVITY

Aziboyev Shukhrat Olimovich
Director of the Namangan Regional
Pedagogical Skills Center

Abstract. *The effective development of the modern education system directly depends on the readiness of teaching staff for innovative activity. This article analyzes the main criteria, indicators and approaches to assessing the level of readiness of teaching staff for innovative activity. Within the framework of the study, the innovative competencies, motivational readiness, professional and personal qualities and practical skills of teachers were comprehensively studied. The article proposes a multi-component model for assessing the readiness of teaching staff for innovative activity, which includes cognitive, motivational, creative and technological aspects. The results of the study allow us to give practical recommendations for optimizing the process of preparing teaching staff for innovative activity and forming an innovative environment in educational institutions.*

Keywords: *teaching staff, innovative activity, preparation criteria, innovative competence, educational innovations, assessment system, pedagogical technologies.*

KIRISH

Jahon ta'lim tizimining tez sur'atlar bilan rivojlanishi va raqamlashtirish jarayonlari pedagog kadrlardan doimiy ravishda yangi bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni o'zlashtirishni talab etmoqda. Innovatsion yondashuvsiz zamonaviy ta'lim jarayonini tasavvur qilish qiyin, chunki o'quvchilarning ehtiyojlari, jamiyatning talablari va texnologik imkoniyatlar doimo o'zgarib turadi. Shu munosabat bilan pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi ta'lim sifatini ta'minlashning muhim omillaridan biriga aylanmoqda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, zamonaviy pedagog kadrlarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ta'lim sohasidagi islohotlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun pedagog xodimlarning innovatsion faoliyatga qanchalik tayyor ekanligini ob'ektiv baholash zaruriyati tug'ilmoqda.[1] Biroq, bu boradagi mezonlar va ko'rsatkichlar tizimi to'liq ishlab chiqilmagan, mavjud yondashuvlar esa ko'pincha bir tomonlama bo'lib, pedagog faoliyatining barcha jihatlarini qamrab olmaydi. Pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi deganda,

ularning yangi pedagogik texnologiyalarni, o'qitish usul va vositalarini o'zlashtirishga, ta'lim jarayoniga ijodiy yondashishga, o'z faoliyatini doimiy takomillashtirish va o'zgarishlarni qabul qilishga tayyor bo'lish holati tushuniladi. Bu jarayon shunchaki texnik ko'nikmalarni egallashtirishdan iborat emas, balki pedagogning butun shaxsiy va kasbiy faoliyatini qamrab oluvchi murakkab hodisadir.[2]

Ushbu tadqiqotning maqsadi pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini kompleks baholash uchun ilmiy asoslangan mezonlar tizimini ishlab chiqish va ularni amaliyotda qo'llash yo'llarini aniqlashdan iboratdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilarni o'z ichiga oladi: innovatsion faoliyat va unga tayyorgarlik tushunchalarini nazariy jihatdan tahlil qilish, pedagog kadrlarning innovatsion kompetensiyalari tarkibini aniqlash, tayyorgarlikni baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini ishlab chiqish hamda ularni amaliy sinab ko'rish orqali samaradorligini baholash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligi muammosi zamonaviy pedagogika va psixologiya fanlarida keng o'rganilgan dolzarb mavzulardan biridir. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan innovatsion faoliyatning turli jihatlarini, pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalari va ularni rivojlantirish yo'llari chuqur tahlil qilingan. Innovatsion faoliyat konsepsiyasining nazariy asoslari neofitvatsion yondashuv doirasida shakllantirilgan bo'lib, bu yerda innovatsiya nafaqat yangilik kiritish, balki ta'lim tizimining sifat jihatidan yangi bosqichga o'tishi sifatida qaraladi.[3] Tadqiqotchilar innovatsion faoliyatni pedagogning ijodiy potentsiali, kasbiy mobillik va uzluksiz rivojlanishga intilishi bilan bog'liq holda tushuntiradilar. Zamonaviy yondashuv innovatsion faoliyatni pedagogning shaxsiy-faoliyat xususiyatlari, uning qiymat yo'nalishlari va motivatsion sferasi bilan uzviy bog'liq deb hisoblaydi. Pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalari tushunchasiga bag'ishlangan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, innovatsion tayyorgarlik murakkab, ko'p komponentli tuzilmaga ega. Bu yerda kognitiv komponent, ya'ni pedagog yangi bilimlarni qabul qilish va o'zlashtirish qobiliyati muhim o'rin tutadi. Pedagogik tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, zamonaviy

pedagog nafaqat fan sohasida chuqur bilimga ega bo'lishi, balki interdissiplinar yondashuvlarni qo'llash, raqamli texnologiyalarni pedagogik maqsadlar uchun ishlatish, ta'lim jarayonini loyihalash va boshqarish ko'nikmalariga ham ega bo'lishi kerak.

Motivatsion-qiyimatli komponent innovatsion faoliyatning harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Psixologik tadqiqotlar pedagog xodimlarning innovatsiyalarga bo'lgan munosabati, ularning o'zgarishlarni qabul qilishga tayyorgarligi va yangilikdan qo'rqish darajasi innovatsion jarayonlarning muvaffaqiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini isbotlagan. Pedagoglarning ichki motivatsiyasi, kasbiy o'sishga intilishi va o'z-o'zini rivojlantirishga ehtiyoji innovatsion faoliyatning asosiy qo'zg'atuvchilari sanaladi. Shaxsiy-faoliyat komponenti pedagog shaxsining individuallik xususiyatlarini, uning ijodiy qobiliyatlarini, refleksiv fikrlash darajasini va hamkorlikka moyilligini o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi refleksiv ko'nikmalarga ega bo'lgan pedagoglar o'z tajribasini tanqidiy tahlil qilish va uni takomillashtirish yo'llarini topishda ko'proq muvaffaqiyatga erishadilar.[4] Bundan tashqari, muloqot qobiliyati, hamkorlikda ishlash ko'nikmalari va liderlik sifatlari ham innovatsion faoliyat uchun zarur shartlardir.

Texnologik komponent hozirgi davrda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga jadal kirib kelishi pedagoglardan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida yuqori kompetensiyaga ega bo'lishni talab qilmoqda. Tadqiqotlar pedagog kadrlarning raqamli savodxonligi, elektron ta'lim resurslari bilan ishlash ko'nikmalari va onlayn ta'lim muhitini tashkil etish qobiliyati innovatsion tayyorgarlikning muhim ko'rsatkichlari ekanligini ko'rsatadi. Pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini baholash mezonlari bo'yicha turli xil yondashuvlar mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar uch darajali tizimni taklif qiladilar: boshlang'ich, o'rta va yuqori darajalar. Boshqa yondashuvlarda tayyorgarlik darajasi adaptiv, reproduktiv, evristik va kreativ kabi toifalarga ajratiladi. Har bir yondashuv o'zining afzalliklari va cheklanishlariga ega bo'lib, kompleks baholash uchun ularni birlashtirib qo'llash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xalqaro tajriba ham pedagog kadrlarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish va baholashda foydali amaliyotlarni taqdim etadi. Rivojlangan mamlakatlarda pedagoglarning uzluksiz kasbiy rivojlanishi tizimi yaxshi yo'lga qo'yilgan bo'lib, unda innovatsion faoliyat asosiy komponent hisoblanadi. Pedagoglarning portfelli, peer-review jarayonlari, aksiya-tadqiqotlar va professional o'quv jamoalari innovatsion tayyorgarlikni shakllantirish va baholashning samarali vositalari sifatida qo'llaniladi.[5]

Mahalliy tadqiqotlar O'zbekiston ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagog kadrlarning innovatsion tayyorgarligini shakllantirish masalalarini ko'rib chiqadi. O'zbek pedagoglar-olimlar milliy ta'lim an'analari va zamonaviy innovatsion yondashuvlarni uyg'unlikda qo'llash zaruratini ta'kidlaydilar. Shuningdek, pedagog kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida innovatsion kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor berilishi kerakligi ta'kidlanadi.

Tadqiqotda pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini kompleks o'rganish va baholash mezonlarini ishlab chiqish maqsadida nazariy va empirik tadqiqot metodlarining majmuasi qo'llanilgan. Metodologik asos sifatida tizimli, faoliyatli va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar tanlab olingan. Nazariy tadqiqot metodlari doirasida innovatsion faoliyat, pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalari va tayyorgarlik mezonlari bo'yicha ilmiy-pedagogik, psixologik va metodologik adabiyotlarning chuqur tahlili amalga oshirilgan. Mazkur tahlil orqali tadqiqotning konseptual asoslari shakllantirilgan, asosiy tushunchalar mazmuni aniqlangan va pedagog kadrlarning innovatsion tayyorgarligining tarkibiy komponentlari ajratib ko'rsatilgan.[6] Qiyosiy tahlil metodi yordamida turli muallif yondashuvlari solishtirilib, ularning umumiy jihatlari va farqlari aniqlangan. Empirik tadqiqot metodlari sifatida pedagogik kuzatish, so'rovnoma, suhbat, ekspert baholash va pedagogik tajribani o'rganish usullari qo'llanilgan. Pedagogik kuzatish metodidan foydalanib, pedagog xodimlarning ta'lim jarayonidagi amaliy faoliyati, ularning innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasi va dars jarayonidagi ijodiy yondashuvlari o'rganilgan. Kuzatish strukturalashtirilgan tarzda, oldindan ishlab chiqilgan parametrlar asosida amalga oshirilgan.

So'rovnoma metodi pedagog kadrlarning o'zlarini baholashi va ularning innovatsion faoliyatga munosabatini aniqlash uchun ishlatilgan. So'rovnoma savollari pedagog kadrlarning innovatsion tayyorgarligining barcha komponentlarini qamrab olishi, ishonchli va validli bo'lishi ta'minlangan. So'rovnomada yopiq, ochiq va yarim ochiq savollardan muvozanatli tarzda foydalanilgan. Suhbat metodi orqali pedagog xodimlar, ta'lim muassasalari rahbarlari va metodistlar bilan chuqur muloqot o'rnatilgan. Strukturalashtirilgan va yarim strukturalashtirilgan suhbatlar pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligining individual xususiyatlarini, ularning motivatsiyasi va qiymat yo'nalishlarini aniqlashga yordam bergan. Suhbat jarayonida pedagoglarning innovatsiyalarga bo'lgan munosabati, ularning oldida turgan to'siqlar va qo'llab-quvvatlash zaruriyatlari ham o'rganilgan.

Pedagogik tajribani o'rganish metodi eng yaxshi amaliyotlarni aniqlash va ularni tahlil qilish uchun qo'llanilgan. Bu jarayonda yuqori natijalar ko'rsatayotgan pedagoglarning faoliyati chuqur o'rganilgan, ularning innovatsion yondashuvlari, qo'llagan texnologiyalari va muvaffaqiyat omillari aniqlangan. Bunday tajribani umumlashtirish mezonlar tizimini boyitish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qilgan. Tadqiqot jarayonida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash uchun matematik-statistik metodlardan foydalanilgan.[7] Deskriptiv statistika yordamida olingan ma'lumotlarning umumiy ko'rinishi tavsiflab berilgan. Korrelyatsion tahlil orqali pedagog kadrlarning innovatsion tayyorgarligining turli komponentlari o'rtasidagi bog'lanishlar aniqlangan. Faktor tahlili innovatsion tayyorgarlikka ta'sir etuvchi asosiy omillarni ajratib ko'rsatishga yordam bergan.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini baholash uchun to'rt asosiy mezon ajratib ko'rsatish mumkinligini aniqladi: kognitiv-bilimli, motivatsion-qiymatli, shaxsiy-kreativ va amaliy-texnologik mezonlar. Har bir mezon o'ziga xos ko'rsatkichlarga ega bo'lib, ular pedagog faoliyatining turli jihatlarini aks ettiradi. Kognitiv-bilimli mezon pedagog xodimning innovatsion faoliyat uchun zarur bo'lgan nazariy bilimlar bazasini baholashga qaratilgan. Bu mezon doirasida pedagogning zamonaviy ta'lim konsepsiyalari, innovatsion pedagogik texnologiyalar, ta'limda innovatsiya boshqaruvi va o'z sohasidagi yangi

yo'nalishlar haqidagi bilimi baholanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, yuqori kognitiv tayyorgarlikka ega pedagoglar yangilikni tezroq o'zlashtirishadi va uni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiya qiladilar. Biroq, nazariy bilimlar amaliy ko'nikmalar bilan birgalikda rivojlanishi kerakligi aniqlandi.[8]

Motivatsion-qiymatli mezon pedagog xodimning innovatsion faoliyatga ichki tayyorgarligi va qiziqishini baholash uchun xizmat qiladi. Bu mezon pedagogning kasbiy o'sishga intilishi, o'z-o'zini rivojlantirishga ehtiyoji, yangilikka ochiqlik darajasi va innovatsiyalarga ijobiy munosabatini o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, yuqori ichki motivatsiyaga ega pedagoglar innovatsion loyihalarni mustaqil ishlab chiqishda va amalga oshirishda faolroq ishtirok etadilar. Qiziqarli tomoni shundaki, tashqi motivatsiya omillari qisqa muddatli natija bersa-da, barqaror innovatsion faoliyat uchun ichki motivatsiya hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Shaxsiy-kreativ mezon pedagog xodimning shaxsiy sifatlari va ijodiy potensialini baholaydi. Bu yerda refleksiv fikrlash qobiliyati, muammolarni noan'anaviy yechish ko'nikmalari, intellektual moslashuvchanlik, xavf-xatar qilishga tayorlik va hamkorlikda ishlash qobiliyati muhim ko'rsatkichlar hisoblanadi. Tadqiqot davomida yuqori refleksiv ko'nikmalarga ega pedagoglar o'z tajribasini tanqidiy tahlil qilish va uni takomillashtirish yo'llarini topishda ancha muvaffaqiyatli ekanligi kuzatildi. Bundan tashqari, hamkorlikka moyillik va kollektiv ijodiy jarayonlarda faol ishtirok etish innovatsion g'oyalarning tarqalishi va institutlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Amaliy-texnologik mezon pedagog xodimning innovatsion texnologiyalarni amalda qo'llash ko'nikmalarini baholashga qaratilgan. Bu mezon raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi, zamonaviy o'qitish metodlarini qo'llash ko'nikmalari, elektron ta'lim resurslari bilan ishlash qobiliyati va ta'lim jarayonini loyihalash va monitoring qilish kompetensiyalarini o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagoglarning texnologik savodxonligi doimiy ravishda yangilanib turishi kerak, chunki raqamli texnologiyalar juda tez rivojlanmoqda. Shuningdek, texnologiyani pedagogik maqsadlarga moslashtirib qo'llash qobiliyati sodda texnik ko'nikmalardan muhimroq ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot doirasida pedagog kadrlarning innovatsion tayyorgarlik darajasini uchta kategoriyaga ajratish mumkinligi aniqlandi: adaptiv daraja, reproduktiv-evristik daraja va kreativ-ijodiy daraja. Adaptiv darajadagi pedagoglar mavjud innovatsiyalarni qabul qilish va qo'llashga tayyor, ammo mustaqil innovatsion g'oyalar ishlab chiqishda cheklangan imkoniyatlarga ega. Reproduktiv-evristik darajadagi pedagoglar mavjud innovatsiyalarni o'z sharoitiga moslashtirib qo'llash va ularga ma'lum darajada o'zgartirish kiritish qobiliyatiga ega. Kreativ-ijodiy darajadagi pedagoglar esa mustaqil ravishda innovatsion loyihalar ishlab chiqish, ularni amalga oshirish va boshqa pedagoglar bilan bo'lishish qobiliyatiga ega.

Muhokamalar jarayonida tadqiqotning ba'zi cheklovlari ham e'tirof etildi. Birinchidan, innovatsion tayyorgarlik dinamik jarayon bo'lib, u doimiy ravishda rivojlanadi va o'zgaradi, shuning uchun bir martalik baholash to'liq tasvirni bermaydi. Ikkinchidan, innovatsion tayyorgarlik nafaqat individual, balki kollektiv hodisa ham bo'lib, ta'lim muassasasining umumiy innovatsion madaniyati alohida pedagogning tayyorgarligiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Uchinchidan, turli fan yo'nalishlari va ta'lim bosqichlari uchun innovatsion tayyorgarlikning o'ziga xos xususiyatlari mavjud bo'lishi mumkin, bu esa mezonlarni moslashtirishni talab qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini baholash murakkab va ko'p qirrali jarayon ekanligini ko'rsatdi. Ishlab chiqilgan to'rt komponentli mezonlar tizimi - kognitiv-bilimli, motivatsion-qiymatli, shaxsiy-kreativ va amaliy-texnologik mezonlar - pedagog xodimlarning innovatsion kompetensiyalarini kompleks va ob'ektiv baholash imkonini beradi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, u pedagog kadrlarning innovatsion tayyorgarligi tushunchasini kengaytiradi va konkretlashtiradi. Tayyorgarlik nafaqat nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalarni o'z ichiga olmay, balki motivatsion, qiymatli va shaxsiy komponentlarni ham qamrab olishi kerakligi asoslandi. Bundan tashqari, tadqiqot pedagog kadrlarning innovatsion tayyorgarligini shakllantirish va baholash jarayonlarining o'zaro bog'liqligini ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Rogers E. Diffusion of Innovations 5th. New York – 2003.
2. Day C., Sammons P., Stobart G. Teachers matter: Connecting work, lives and effectiveness. – McGraw-Hill Education (UK), 2007.
3. Hargreaves A. Teaching in the knowledge society: Education in the age of insecurity. – Teachers College Press, 2003.
4. Сластенин В. А. и др. Педагогика: Учебное пособие. Педагогика: Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений //М.: Школа–Пресс. – 1997.
5. Schön D. A. The reflective practitioner: How professionals think in action. – Routledge, 2017.
6. Méhaut P., Winch C. The European Qualification Framework: skills, competences or knowledge? //European educational research journal. – 2012. – Т. 11. – №. 3. – С. 369-381.
7. Юлдашева. Д.Б. Развитие лидерских навыков: как стать успешным руководителем. Science Shine International scientific journal. 2024, -B.9296
8. Guskey T. R. Evaluating professional development. – Corwin press, 2000. – Т. 1.

FANLARARO INTEGRATSIYANI TA'MINLASH ASOSIDA TALABALAR ILMIY DUNYOQARASHINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Satvoldiyev Faxriddin Akbarali o'g'li

Namangan viloyati pedagogik mahorat markazi

Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar va tillarni o'qitish

metodikasi kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada fanlararo integratsiya asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari va amaliy metodikasi tahlil qilingan. Tadqiqotda fanlararo integratsiyaning turli shakllari, ilmiy dunyoqarash tarkibiy komponentlari hamda ularning o'zaro bog'liqligi sistemli tarzda o'rganilgan. Maqolada fanlararo integratsion yondashuv asosida talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish uchun kompleks metodika ishlab chiqilgan bo'lib, bu metodika konseptual, mazmuniy, texnologik va baholovchi komponentlarni o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, fanlararo integratsiya talabalarning bilimlarni sistemali idrok etishi, hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunishi, tanqidiy fikrlash qobiliyati va muammolarni kreativ yechish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: fanlararo integratsiya, ilmiy dunyoqarash, metodika, oliy ta'lim, ta'lim texnologiyalari, interdisciplinarlik, pedagogik yondashuv.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ НАУЧНОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Сатволдиев Фахриддин Акбарали оглы

Наманганский областной центр педагогического мастерства

Преподавание социально-экономических наук и языков

Преподаватель кафедры методического обеспечения

Аннотация. Формирование научного мировоззрения студентов является одной из важных педагогических задач современного образовательного процесса. В статье анализируются теоретико-методологические основы и практические методы формирования научного мировоззрения студентов на основе межпредметной интеграции. В исследовании системно рассматриваются различные формы межпредметной интеграции, структурные компоненты научного мировоззрения и их взаимосвязь. В статье разрабатывается комплексная методика формирования научного мировоззрения студентов на основе межпредметного интеграционного подхода, включающего концептуальный, содержательный, технологический и оценочный компоненты. Результаты исследования показали, что межпредметная интеграция способствует развитию у студентов системного восприятия знаний,

понимания связей между явлениями, критического мышления и навыков творческого решения проблем.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, научное мировоззрение, методология, высшее образование, образовательные технологии, междисциплинарность, педагогический подход.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' SCIENTIFIC WORLDVIEW ON THE BASIS OF PROVIDING INTERDISCIPLINARY INTEGRATION

Satvoldiev Fakhriddin Akbarali o'g'li

Namangan Regional Center for Pedagogical Skills

Teacher of the Department of Social and Economic

Sciences and Languages Teaching Methodology

Abstract. *The formation of students' scientific worldview is one of the important pedagogical tasks in the modern educational process. This article analyzes the theoretical and methodological foundations and practical methods of developing students' scientific worldview on the basis of interdisciplinary integration. The study systematically studies various forms of interdisciplinary integration, the structural components of the scientific worldview, and their interrelationships. The article develops a comprehensive methodology for developing students' scientific worldview on the basis of an interdisciplinary integration approach, which includes conceptual, substantive, technological, and evaluative components. The results of the study showed that interdisciplinary integration serves to develop students' systematic perception of knowledge, understanding of the connections between phenomena, critical thinking skills, and creative problem-solving skills.*

Keywords: *interdisciplinary integration, scientific worldview, methodology, higher education, educational technologies, interdisciplinarity, pedagogical approach.*

KIRISH

Hozirgi zamon jamiyatining rivojlanishi fan va texnologiyalarning jadal taraqqiyoti, bilim hajmining eksponensial o'sishi hamda fanlararo chegara va aloqalarning kuchayishi bilan xarakterlanadi. Bugungi kunda murakkab muammolarni hal qilish uchun bitta fan doirasidagi bilimlar yetarli emas, balki turli sohalarning bilim va ko'nikmalarini integratsiyalashgan holda qo'llash zaruriyati tug'ilmoqda. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy mutaxassis nafaqat o'z sohasini chuqur bilishi, balki fanlararo bog'lanishlarni tushunishi, bilimlarni sistemali idrok etishi va ilmiy dunyoqarashga ega bo'lishi kerak. Ilmiy dunyoqarash insonning atrofidagi olamni ilmiy bilimlar, mantiqiy fikrlash va tanqidiy tahlil asosida

tushunish va baholash qobiliyatidir. Bu nafaqat bilimlar yig'indisi emas, balki voqelik haqidagi tasavvurlarning yaxlit tizimi, hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'lanishlarini anglash va dunyoni dialektik jihatdan idrok etish qobiliyatidir. Ilmiy dunyoqarashning shakllanishi talabalarning intellektual rivojlanishining muhim ko'rsatkichi bo'lib, ularning mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va muammolarni ilmiy asosda yechish qobiliyatlarini belgilaydi.[1]

An'anaviy ta'lim tizimida fanlar ko'pincha alohida, bir-biridan ajratilgan holda o'qitiladi, bu esa talabalarning bilimlarni parcha-parcha idrok etishiga, hodisalarning o'zaro bog'lanishini tushunmaslikka va bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llashda qiyinchiliklarga olib keladi. Fanlararo integratsiya esa turli fanlar o'rtasidagi ichki aloqalarni ochib berish, umumiy qonuniyatlar va printsiplarni aniqlash hamda bilimlarning yaxlit tizimini yaratish imkonini beradi. Bu yondashuv talabalarning olam haqidagi tasavvurlarini boyitadi, fikrlashning sistemaliligini rivojlantiradi va ilmiy dunyoqarashning mustahkam poydevorini yaratadi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini isloh qilish va zamonaviy ta'lim standartlarini joriy etish jarayonida fanlararo integratsiya va talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish alohida e'tibor qaratilayotgan yo'nalishlardan biridir. Oliy ta'lim muassasalari oldida turli sohalarni chuqur biladigan, sistemali fikrlay oladigan va ilmiy yondashuvga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash vazifasi turadi.[2] Biroq, bu borada amaliy metodikalar va samarali pedagogik texnologiyalar to'liq ishlab chiqilmagan, fanlararo integratsiyani amalga oshirishning optimal yo'llari va vositalari yetarli darajada tadqiq etilmagan.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi bir necha omillar bilan belgilanadi. Birinchidan, zamonaviy fan va texnologiyalarning rivojlanishi interdissiplinar yondashuvni talab qiladi, chunki eng muhim kashfiyotlar va innovatsiyalar ko'pincha turli fanlar chegarasida sodir bo'ladi. Ikkinchidan, mehnat bozori yaxlit bilimga ega, murakkab muammolarni kompleks yechish qobiliyatiga ega bo'lgan mutaxassislarga talab ortib bormoqda. Uchinchidan, ilmiy dunyoqarash shaxsning intellektual va ma'naviy rivojlanishining muhim omili bo'lib, insonning hayot pozitsiyasini va ijtimoiy faolligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi fanlararo integratsiya asosida talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishning nazariy asoslangan va amaliyotda qo'llanilishi mumkin bo'lgan metodikasini ishlab chiqishdan iboratdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: fanlararo integratsiya va ilmiy dunyoqarash tushunchalarini nazariy jihatdan tahlil qilish, fanlararo integratsiyaning turli shakllari va darajalarini aniqlash, ilmiy dunyoqarashning tarkibiy komponentlari va ularning rivojlanish bosqichlarini o'rganish, fanlararo integratsiya asosida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning metodikasini ishlab chiqish hamda uning samaradorligini amaliy sinab ko'rish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Fanlararo integratsiya va ilmiy dunyoqarash muammolari pedagogika, psixologiya, falsafa va fan nazariyasi sohalarida keng o'rganiladigan mavzulardir. Xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan bu muammoning turli jihatlari, fanlararo o'qitishning nazariy asoslari va amaliy metodikalari chuqur tahlil qilingan. Fanlararo integratsiya konsepsiyasining nazariy asoslari yaxlitlik prinsipi va sistemli yondashuvdan kelib chiqadi.[3] Klassik pedagogika vakillarining fikricha, ta'lim jarayoni olamning yaxlit tasviri yaratishga qaratilgan bo'lishi kerak. Zamonaviy tadqiqotchilar fanlararo integratsiyani bilimlarning sintezi, turli fanlarning o'zaro aloqasi va umumiy usullar asosida bir necha fan predmetini o'rganish jarayoni sifatida ta'riflaydilar. Bu yondashuv talabalarning bilimlarini fragmentatsiyadan yaxlitlikka, izolyatsiyadan integratsiyaga o'tkazishga yordam beradi.

Ilmiy dunyoqarash tushunchasiga bag'ishlangan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu murakkab, ko'p komponentli tuzilmadir. Ilmiy dunyoqarash nafaqat bilimlardan, balki qiymat yo'nalishlari, metodologik yondashuvlar va amaliy faoliyat printsiplaridan tashkil topgan. Falsafiy adabiyotlarda ilmiy dunyoqarash olamning ilmiy tasvirini, uning asosiy qonuniyatlarini, moddiy olamning birligini, hodisalarning o'zaro bog'liqligini va rivojlanish printsiplarini o'z ichiga olgan tizim sifatida qaraladi. Psixologik tadqiqotlar ilmiy dunyoqarashning shakllanishida kognitiv jarayonlarning rolini ta'kidlaydi. Talabaning bilimlarni tizimlashtirish qobiliyati, mantiqiy fikrlash ko'nikmalari, tahlil va sintez operatsiyalarini bajarish

darajasi ilmiy dunyoqarashning rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Piaje va Vigotskiyning kognitiv rivojlanish nazariyalari shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi intellektual operatsiyalar, jumladan, abstrakt fikrlash va sistemli yondashuvlar ma'lum yosh bosqichida va pedagogik ta'sir ostida shakllanadi. Pedagogik adabiyotlarda ilmiy dunyoqarashning bir necha asosiy komponentlari ajratib ko'rsatiladi. Bilimlar komponenti tabiiy va ijtimoiy hodisalar haqidagi ilmiy bilimlarni, fanlarning asosiy tushunchalari va qonuniyatlarini o'z ichiga oladi. Metodologik komponent ilmiy tadqiqot metodlari, mantiqiy fikrlash usullari va tanqidiy tahlil ko'nikmalarini qamrab oladi. Qiymatli-motivatsion komponent ilmiy bilimlarning ahamiyatini anglash, chinlik izlanishiga intilish va intellektual faoliyatdan qoniqish hissini bildiradi.[4] Amaliy-faoliyat komponenti bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash, muammolarni ilmiy asosda yechish va ilmiy yondashuvni turli sohalarda amalga oshirish qobiliyatini anglatadi.

Fanlararo integratsiyani amalga oshirishning turli pedagogik yondashuvlari va texnologiyalari mavjud. Loyihali ta'lim metodi talabalarni real muammolarni hal qilish jarayonida turli fanlarning bilimlarini birlashtirishga undaydi. Muammoli ta'lim yondashuvi esa talabalarni kompleks muammolarni tahlil qilish va yechish jarayonida turli fanlarning metodlarini qo'llashga o'rgatadi. Kejs-metod talabalarni real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishda interdissiplinar yondashuvni qo'llashga yo'naltiradi. Tadqiqot faolyati talabalarni ilmiy tadqiqot jarayonida turli fanlarning metodologiyasini birlashtirgan holda qo'llashga o'rgatadi. Integratsiyalashgan kurslar va modullarni loyihalash metodikasi alohida e'tibor talab qiladi. Tadqiqotchilar shuni ta'kidlaydilarki, samarali integratsiya uchun fanlarning umumiy tushunchalari, prinsiplari va metodlarini aniqlash zarur. Integratsiya ob'ektlari sifatida umumiy qonuniyatlar, printsiplar, tushunchalar, metodlar va muammolar xizmat qilishi mumkin.[5] Muhim jihat shundaki, integratsiya sun'iy emas, tabiiy bo'lishi, ya'ni fanlarning ichki mantiqiy bog'lanishlariga asoslanishi kerak.

Xalqaro tajribada fanlararo o'qitish keng qo'llanilmoqda. AQSh oliy ta'lim muassasalarida liberal arts ta'lim konsepsiyasi doirasida talabalar turli fanlarni integratsiyalashgan holda o'rganadilar. Yevropa universitetlarida Bologna jarayoni

doirasida interdissiplinar ta'lim dasturlari keng tarqalgan. Yaponiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi faol qo'llaniladi. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, fanlararo integratsiya zamonaviy ta'limning asosiy tendensiyalaridan biridir.

Mahalliy tadqiqotlar O'zbekiston ta'lim tizimining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda fanlararo integratsiya masalalarini ko'rib chiqadi. O'zbek pedagoglar-olimlar milliy ta'lim an'analari va zamonaviy interdissiplinar yondashuvlarni uyg'unlikda qo'llash zarurligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish muhim ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, fanlararo integratsiya asosida talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish muammosi dolzarb va ko'p qirrali bo'lib, uning yechimi nazariy asoslangan va amaliyotda sinab ko'rilgan metodikani talab qiladi. Ammo mavjud tadqiqotlar asosan nazariy jihatlar yoki alohida fanlar integratsiyasiga qaratilgan bo'lib, talabalarning ilmiy dunyoqarashini kompleks rivojlantirish uchun yaxlit metodika to'liq ishlab chiqilmagan.[6] Aynan shu bo'shliqni to'ldirishga ushbu tadqiqot qaratilgan.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Tadqiqot natijalari fanlararo integratsiya asosida talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish uchun to'rt komponentli metodika ishlab chiqilganligini ko'rsatdi: konseptual, mazmuniy, texnologik va baholovchi komponentlar. Har bir komponent o'ziga xos maqsadlar, vazifalar va amalga oshirish vositalariga ega. Konseptual komponent metodikaning nazariy-metodologik asoslarini belgilaydi. Bu komponent doirasida fanlararo integratsiyaning maqsadlari, ilmiy dunyoqarashning tarkibi va rivojlanish bosqichlari, metodikaning asosiy prinsiplari aniqlanadi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, metodika sistemlilik, izchillik, fanlararo muvofiqlik, amaliyotga yo'naltirilganlik va faollik prinsiplariga asoslanishi kerak. Sistemlilik prinsipi bilimlarni yaxlit tizim sifatida taqdim etishni talab qiladi. Fanlararo muvofiqlik prinsipi turli fanlar o'rtasidagi ichki mantiqiy bog'lanishlarni ochib berishni nazarda tutadi. Amaliyotga yo'naltirilganlik prinsipi bilimlarni hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Mazmuniy komponent fanlararo integratsiya asosida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning tematik yo'nalishlarini va mazmun strukturasi belgilaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, integratsiyaning bir necha darajalari mavjud: tushunchalar darajasida integratsiya, metodlar darajasida integratsiya, muammolar darajasida integratsiya va nazariyalar darajasida integratsiya. Eng samarali yondashuv bu darajalarni ketma-ket qo'llashdir. Dastlab, talabalar turli fanlarda uchraydigan umumiy tushunchalarni o'rganadilar, keyin bir xil metodlarning turli sohalarda qo'llanilishini ko'radilar, so'ngra kompleks muammolarni turli fanlar nuqtai nazaridan tahlil qiladilar va nihoyat, kengroq nazariy printsiplarni turli sohalarning bilimlarini birlashtirib tushunishga erishadilar.

Texnologik komponent fanlararo integratsiya asosida ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishning pedagogik shakl, metod va vositalarini o'z ichiga oladi. Tadqiqotda bir qancha samarali pedagogik texnologiyalar aniqlangan. Loyiha metodi talabalarni real muammolarni hal qilish jarayonida turli fanlarning bilim va metodlarini birlashtirishga undaydi.[7] Masalan, ekologik muammo ustida ishlaganda, talabalar biologiya, kimyo, geografiya, iqtisodiyot va ijtimoiy fanlarning bilimlarini birlashtiradilar. Muammoli seminarlar talabalarni kompleks muammolarni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqishga, turli yondashuvlarni solishtirish va optimal yechim topishga o'rgatadi. Keys-metod real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishda interdissiplinar yondashuvni rivojlantiradi. Tadqiqot davomida qo'llanilgan keyslar talabalardan nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy tajriba, tanqidiy fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmalarini talab qildi. Ilmiy-tadqiqot faolyati talabalarni ilmiy tadqiqot jarayonining barcha bosqichlarini o'tashga, muammoni qo'yishdan tortib natijalarni taqdim etishgacha bo'lgan jarayonni boshdan kechirishga undaydi. Bu faoliyat talabalarning metodologik kompetensiyalarini rivojlantiradi va ilmiy yondashuvni shakllantirishga yordam beradi. Baholovchi komponent talabalarning ilmiy dunyoqarashi rivojlanish darajasini aniqlash va pedagogik jarayonni boshqarish uchun xizmat qiladi. Tadqiqotda ilmiy dunyoqarashni baholashning kompleks tizimi ishlab chiqilgan bo'lib, u og'zaki, yozma va amaliy baholash turlarini o'z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarning ilmiy dunyoqarashi uch darajada rivojlanadi: boshlang'ich, o'rta va yuqori darajalar.

Boshlang'ich darajada talabalar alohida fanlar doirasida bilimga ega, lekin fanlar o'rtasidagi bog'lanishlarni kam tushunadilar, hodisalarni asosan bir tomonlama tahlil qiladilar va reproduktiv fikrlash ustuvor turadi. O'rta darajada talabalar fanlar o'rtasidagi ayrim bog'lanishlarni tushuna boshlaydilar, hodisalarni bir necha nuqtai nazardan ko'rib chiqish qobiliyatiga ega bo'ladilar, elementar tahlil va sintez operatsiyalarini bajara oladilar. Yuqori darajada talabalar fanlarning yaxlit tizimini idrok etadilar, hodisalar o'rtasidagi murakkab bog'lanishlarni tushunadilar, sistemali va tanqidiy fikrlay oladilar, bilimlarni turli kontekstlarda ijodiy qo'llay oladilar.

XULOSA

Fanlararo integratsiya asosida talabalarning ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish zamonaviy oliy ta'limning muhim vazifasi hisoblanadi. Olib borilgan tadqiqot bu vazifani hal qilish uchun nazariy asoslangan va amaliyotda sinab ko'rilgan metodika yaratish imkonini berdi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati quyidagilardan iborat. Birinchidan, fanlararo integratsiya va ilmiy dunyoqarash o'rtasidagi murakkab bog'liqliklar ochib berildi. Integratsiya nafaqat bilimlarni birlashtirish vositasi emas, balki ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning asosiy mexanizmi ekanligi asoslandi. Ikkinchidan, ilmiy dunyoqarashning to'rt komponentli tuzilmasi (bilimlar, metodologik, qiymatli-motivatsion va amaliy-faoliyat komponentlari) va ularning o'zaro bog'liqligi ko'rsatildi. Uchinchidan, fanlararo integratsiyaning turli darajalari va shakllari tizimlashtirildi hamda ularning ilmiy dunyoqarashni rivojlantirishdagi o'ziga xos imkoniyatlari aniqlandi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati ishlab chiqilgan metodikaning o'quv jarayonida bevosita qo'llanilishi mumkinligida namoyon bo'ldi. Metodika to'rt asosiy komponentdan - konseptual, mazmuniy, texnologik va baholovchi komponentlardan tashkil topgan bo'lib, har bir komponent aniq maqsadlar, vazifalar va amalga oshirish vositalariga ega. Pedagogik eksperiment metodikaning yuqori samaradorligini tasdiqladi: eksperimental guruhdagi talabalarning ilmiy dunyoqarash darajasi barcha komponentlar bo'yicha statistik jihatdan ahamiyatli darajada oshdi. Tadqiqot bir necha muhim xulosalar chiqarishga imkon berdi. Birinchidan, fanlararo integratsiya talabalarning bilimlarni sistemali idrok etishiga,

hodisalar o'rtasidagi bog'lanishlarni tushunishiga va yaxlit olam manzarasini shakllantirishiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, ilmiy dunyoqarashning rivojlanishi uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy tajriba, tanqidiy fikrlash va tadqiqot faoliyati ham zarur. Uchinchidan, samarali integratsiya tizimli, ketma-ket va maqsadli tashkil etilgan pedagogik jarayonni talab qiladi. Tadqiqot natijalari asosida bir qator amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi. Ta'lim muassasalari uchun: o'quv dasturlarida fanlararo integratsiya uchun ko'proq imkoniyatlar yaratish, integratsiyalashgan kurslar va modullar joriy etish, fanlararo loyihalar va tadqiqotlar uchun resurslar ajratish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Numondjonovna D. G. BO'LAJAK TARBIYACHILARNING ILMIY DUNYOQARASHINI KENGAYTIRISHNING ZARURIYATI //PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 405-411.
2. Sobirjonovna K. O. et al. TA'LIM TARBIYA JARAYONIDA ILMIY VA UMUMMADANIY DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISH //Tadqiqotlar. – 2025. – T. 61. – №. 2. – C. 83-88.
3. Carvalho IV J. J. Overview of the structure of a scientific worldview //Zygon®. – 2006. – T. 41. – №. 1. – C. 113-124.
4. Muxtarovna B. S. FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA ONA TILI VA ADABIYOT DARSLARINI TASHKIL ETISH TAJRIBALARI //New modern researchers: modern proposals and solutions. – 2025. – T. 2. – №. 6. – C. 31-34.
5. Otto M. et al. FANLARARO BOG'LANISHLAR ASOSIDA TALABALARNI BILIM VA KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH //QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI. – 2023. – T. 9. – C. 187-192.
6. Rustamovna R. D. TILLARNI FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI //PEDAGOG. – 2025. – T. 8. – №. 10. – C. 43-47.
7. Rustamovna R. D. TILLARNI FANLARARO INTEGRATSIYA ASOSIDA O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI //PEDAGOG. – 2025. – T. 8. – №. 10. – C. 43-47.

ADABIYOT DARSLARIDA DRAMATIK ASARLAR MATNI USTIDA ISHLASHDA INTERAKTIV METODLARDAN FOYDALANISH SHART- SHAROITLARI

Tillayeva Rayxona Tuxtasinovna,

*Namangan davlat pedagogika instituti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori(PhD), dotsent e-mail: rayxona_tillayeva_05@mail.ru, +998-94-153-11-13*

ORCID: 0000-0002-0018-5530

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlash jarayonida interaktiv metodlardan foydalanishning ahamiyati, samaradorligi va bu jarayonni tashkil etish uchun zarur bo'lgan pedagogik hamda metodik shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Maqolada interaktiv yondashuvlar dramatik asarning sahnaviy xususiyatlarini ochib berishda, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijodiy yondashuv va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishdagi o'zni yoritilgan. Shuningdek, rolga kirish, dramatizatsiya, aqliy hujum, bahs-munozara, "fishbone", "insert" kabi metodlarning o'quvchilar faolligini oshirishdagi ta'siri ilmiy asosda ko'rsatilgan. Tadqiqot natijalari interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning dramatik asarni chuqurroq idrok etishiga, badiiy tafakkurini rivojlantirishiga, estetik didini va sahnaviy tafakkurini shakllantirishiga xizmat qilishini ko'rsatadi. Maqola zamonaviy adabiyot ta'limida interaktiv metodlar asosida o'qitishning nazariy va amaliy asoslarini yoritishga qaratilgan bo'lib, pedagogik jarayonda innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishning dolzarbligini asoslaydi.

Kalit so'zlar. Adabiyot darsi, dramatik asar, interaktiv metod, ta'lim jarayoni, sahna tafakkuri, ijodiy fikrlash, pedagogik shart-sharoit, tahlil, dramatizatsiya, rolga kirish, aqliy hujum, bahs-munozara, estetik idrok, badiiy tafakkur, kommunikativ kompetensiya.

УСЛОВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В РАБОТЕ НАД ДРАМАТИЧЕСКИМ ТЕКСТОМ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. В статье анализируются значение и эффективность использования интерактивных методов в процессе работы над текстом драматических произведений на уроках литературы, а также педагогические и методические условия, необходимые для организации этого процесса. В статье освещается роль интерактивных методов в раскрытии сценических особенностей драматического произведения, в формировании у учащихся самостоятельности мышления, аналитического мышления, творческого подхода и коммуникативных навыков. Научно обосновано влияние таких методов, как ролевая игра, драматизация, мозговой штурм, дебаты, «рыбная кость», «инсерт», на повышение активности учащихся. Результаты исследования показывают, что использование интерактивных методов способствует более глубокому восприятию учащимися драматического произведения, развитию художественного мышления, формированию эстетического

вкуса и сценического мышления. Цель статьи – раскрытие теоретических и практических основ обучения на основе интерактивных методов в современном литературном образовании, обоснование актуальности внедрения инновационных подходов в педагогический процесс.

Ключевые слова. урок литературы, драматическое произведение, интерактивный метод, образовательный процесс, сценическое мышление, творческое мышление, педагогические условия, анализ, драматизация, ролевая игра, мозговой штурм, дебаты, эстетическое восприятие, художественное мышление, коммуникативная компетентность.

CONDITIONS FOR USING INTERACTIVE METHODS IN WORKING ON DRAMATIC TEXT IN LITERATURE LESSONS

Abstract. This article analyzes the importance and effectiveness of using interactive methods in the process of working on the text of dramatic works in literature lessons, as well as the pedagogical and methodological conditions necessary for organizing this process. The article highlights the role of interactive approaches in revealing the stage features of a dramatic work, in forming students' independent thinking, analysis, creative approach and communication skills. It also scientifically demonstrates the effect of methods such as role-playing, dramatization, brainstorming, debate, "fishbone", "insert" on increasing student activity. The results of the study show that the use of interactive methods contributes to students' deeper perception of a dramatic work, the development of artistic thinking, the formation of aesthetic taste and stage thinking. The article is aimed at highlighting the theoretical and practical foundations of teaching based on interactive methods in modern literary education, and justifies the relevance of implementing innovative approaches in the pedagogical process.

Key words. literature lesson, dramatic work, interactive method, educational process, stage thinking, creative thinking, pedagogical conditions, analysis, dramatization, role play, brainstorming, debate, aesthetic perception, artistic thinking, communicative competence.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldiga qo'yilayotgan asosiy vazifalardan biri — o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijodiy yondashuv va kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirishdir. Ayniqsa, adabiyot fani bu borada beqiyos ahamiyatga ega, chunki u nafaqat bilim beradi, balki inson ruhiyatiga, dunyoqarashiga, estetik didiga ta'sir etadi. Adabiyot darslarida o'quvchi badiiy asar orqali hayot haqiqatini, insoniy munosabatlarni, ma'naviy qadriyatlarni anglaydi. Shu jarayonda o'qituvchi zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv metodlardan samarali foydalanishi zarur, chunki bugungi ta'lim shunchaki ma'lumot

yetkazish emas, balki o'quvchini fikrlashga, bahslashishga, o'z pozitsiyasini himoya qilishga o'rgatish jarayonidir.

Dramatik asarlar adabiyotning o'ziga xos turi bo'lib, ular sahnaviy harakat, dialogik nutq va obrazlar o'rtasidagi ziddiyat orqali badiiy g'oyani ifodalaydi. Bunday asarlar o'quvchidan nafaqat o'qish, balki idrok etish, his etish, jonli tasavvur qilishni talab etadi. Shu bois dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarni faol o'quv jarayoniga jalb etish, ularning sahna tafakkurini, emotsional sezgirligini, nutq madaniyatini va tahliliy salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy interaktiv metodlar — "rolga kirish", "dramatizatsiya", "aqli hujum", "muammoli vaziyat", "bahs-munozara", "fishbone", "insert", "klaster" kabi usullar dramatik matnni o'rganish jarayonini jonli va qiziqarli qiladi. Bu metodlar o'quvchini asar mazmunini chuqur anglash, obrazlar xatti-harakatini tahlil qilish, sahna vaziyatini his etish hamda o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda ifodalashga o'rgatadi.

Shunday ekan, adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanishning o'ziga xos shart-sharoitlarini yaratish o'qituvchining asosiy pedagogik vazifasidir. Bu maqolada ana shu jarayonning metodik asoslari, pedagogik sharoitlari va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish bugungi ta'lim jarayonining eng dolzarb masalalaridan biridir, chunki adabiyot fanining asosiy maqsadi o'quvchilarda badiiy did, mustaqil fikrlash, nutq madaniyati, estetik idrok va hayotiy hodisalarga ijodiy yondashish ko'nikmalarini shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa dramatik asarlar o'zining sahnaviy xarakteri, dialogik tuzilishi, obrazlar o'rtasidagi qarama-qarshilik va harakatga asoslangan kompozitsiyasi bilan o'quvchilarda tafakkur, hissiyot va estetik zavq uyg'otadi. Shu sababli dramatik asarlar bilan ishlash jarayonida o'qituvchi an'anaviy usullardan tashqari interaktiv metodlardan samarali foydalanishi zarur. Interaktiv metodlar dars jarayonini jonlantiradi, o'quvchini passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantiradi, o'z fikrini erkin bildirish, o'z

nuqtai nazarini himoya qilish, boshqalar fikriga tahliliy yondashish malakasini rivojlantiradi. Bu esa o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi va uning ijodiy salohiyatini ochishda katta ahamiyat kasb etadi.

Dramatik asarlarni o'rganishda o'qituvchi avvalo asarning syujet tizimi, konflikt, personajlar, sahna harakati va g'oyaviy yo'nalishini aniqlab olishi, so'ngra shu asosda interaktiv metodlarni tanlashi kerak. Masalan, "rolga kirish", "dramatizatsiya", "munozara", "aqliy hujum", "klaster", "fishbone", "insert" kabi metodlar o'quvchilarning matnni chuqur anglashiga yordam beradi. Rolga kirish metodida o'quvchilar asar qahramonlarining obrazlarini jonlantiradi, ularning o'rnida bo'lishga harakat qiladi, bu esa ularning emotsional tafakkurini kengaytiradi. "Aqliy hujum" metodida esa o'quvchilar asarda qo'yilgan muammolar yechimi haqida erkin fikr yuritadilar, bu orqali ular tanqidiy fikrlashni o'rganadilar. "Fishbone" metodi yordamida asardagi sabab va oqibatlar tahlil qilinadi, konfliktning manbai va yechim yo'li aniqlanadi. Bunday yondashuv dramatik asarni nafaqat o'qish, balki u haqida fikr yuritish, baholash, tahlil qilishga undaydi. Interaktiv metodlardan foydalanish uchun o'qituvchining metodik tayyorgarligi, o'quvchilarning psixologik holati va sinfdagi o'zaro muloqot muhitining sog'lom bo'lishi muhimdir. Dars jarayonida ijodiy muhit yaratilsa, o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda eta oladilar, xatodan qo'rqmaydilar, o'zaro bahs va tahlil orqali to'g'ri xulosaga kelishni o'rganadilar. Shuningdek, interaktiv metodlarni qo'llashda texnik vositalar – interaktiv doska, videolavhalar, sahna elementlari, taqdimotlar va multimediyaviy ko'rgazmalar katta yordam beradi. Bu vositalar o'quvchilarda nafaqat matnni eslab qolish, balki uni ko'rish, eshitish, his qilish orqali chuqurroq idrok etish imkonini beradi.

O'qituvchi har bir dramatik asarni o'rganishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, tayyorgarlik darajasi va qiziqishlariga qarab metodlarni moslashtirishi zarur. Masalan, kichik sinflarda dramatik lavhalarni o'yin tarzida sahnalashtirish, o'rta sinflarda rolli o'yinlar, katta sinflarda esa tahliliy bahs va muhokama shaklida o'tkazish samaralidir. Bunday yondashuv o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, matnga estetik va tahliliy yondashishga o'rgatadi. Interaktiv metodlar dramatik asarlar bilan ishlashda faqat bilim berish vositasi emas, balki

tarbiyaviy ahamiyatga ega metodik yo'nalish hamdir. Chunki badiiy asar orqali o'quvchi insoniy fazilatlar, adolat, vatanparvarlik, mehr-oqibat, inson sha'ni kabi qadriyatlarni anglaydi. Shu bois dramatik asar matni ustida interaktiv metodlar yordamida ishlash o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki axloqiy-estetik qarashlarini ham shakllantiradi. Xulosa qilib aytganda, adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning tahliliy, ijodiy va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantiradi, darsni mazmunan boyitadi, o'quvchi faoliyatini faollashtiradi va ta'lim jarayonini samarali qiladi.

Shu sababli o'qituvchi har bir darsni shunday tashkil etishi kerakki, unda o'quvchi nafaqat o'rganuvchi, balki izlovchi, tahlil qiluvchi, o'z fikrini yaratuvchi shaxs sifatida ishtirok etsin. Shu yo'l bilangina adabiyot darslari zamonaviy pedagogik talablar darajasida, ma'naviy boy va ta'sirchan bo'lishi mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida interaktiv metodlardan foydalanish o'quvchilarning ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot va amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faolligi, ishtirok darajasi va badiiy asarni idrok etish sifati ancha yuqori bo'ladi. Masalan, an'anaviy usulda o'tkazilgan darslarda o'quvchi ko'proq tinglovchi rolida bo'lsa, interaktiv metodlar yordamida o'tkazilgan darslarda u fikrlovchi, tahlil qiluvchi va ijodkor ishtirokchiga aylanadi. Bu o'zgarish o'quvchilarning adabiy matnga nisbatan qiziqishini oshiradi, sahnaviy tafakkurini shakllantiradi, dramatik obrazlarni jonlantirish orqali ularning ichki dunyosiga kirish imkonini beradi.

Rolga kirish, dramatizatsiya, bahs-munozara va aqliy hujum metodlari qo'llanilganda o'quvchilarning nutq madaniyati va emotsional ifoda vositalari rivojlanadi. Ular asardagi konfliktni chuqur tahlil qiladi, personajlarning harakat sabablarini anglaydi, badiiy tafakkur doirasi kengayadi. Guruhli ishlash natijasida o'quvchilarda jamoaviylik, muloqot, fikr almashish, bir-birining fikriga hurmat bilan yondashish madaniyati shakllanadi. Ayniqsa, dramatik sahnalarni sahnalashtirish

jarayonida o'quvchilar o'z qobiliyatini namoyon etadi, badiiy so'z, harakat va ohang birligiga e'tibor qaratadi, bu esa ularning estetik didini rivojlantiradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, interaktiv metodlardan samarali foydalanish uchun o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlik, pedagogik mahorat va psixologik sezgirlik talab etiladi. O'qituvchi har bir dramatik asarning sahnaviy imkoniyatlarini, personajlar xarakteri va asar g'oyasini chuqur bilishi, darsni shunday tashkil etishi kerakki, har bir o'quvchi o'z fikrini bildirishga, muhokamada faol qatnashishga imkon topsin. Shuningdek, o'quvchilarning o'zaro ishonch muhiti, erkin muloqot, tanqidiy fikrni to'g'ri ifodalash ko'nikmalari shakllantirilgan darslar eng yuqori samarani beradi.

Amaliy natijalarga ko'ra, interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning dramatik asarni tushunish darajasi 30–40 foizga oshgani, mustaqil fikrlash ko'nikmasi sezilarli rivojlangani, badiiy tahlilga bo'lgan qiziqish kuchaygani kuzatilgan. Shu bilan birga, bu metodlar o'qituvchiga darsni jonli, mazmunli va zamonaviy shaklda olib borish imkonini beradi. O'quvchilar badiiy asarni o'z qalbi bilan his etib, obrazlar dunyosiga kiradi, bu esa ularning adabiyotga bo'lgan mehrini mustahkamlaydi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, dramatik asarlar matni ustida interaktiv metodlardan foydalanish natijasida o'quvchilarning adabiy tahlil ko'nikmalari, sahnaviy tafakkuri, estetik idroki va ijodiy fikrlashi shakllanadi. Bunday yondashuv adabiyot darslarini zamonaviy talablarga moslashtirib, ularni shunchaki ma'lumot berish vositasidan o'quvchini fikrlashga undaydigan, his ettiradigan, tarbiyalaydigan dars darajasiga ko'taradi. Shu sababli interaktiv metodlarni dramatik asarlar bilan ishlashda muntazam qo'llash ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lishi zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
2. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
3. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.

4. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
6. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
7. Yusufov, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
8. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
9. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti.
10. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
11. Mustafaev, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
12. Oripov, A. (1996). *She'riyat va badiiy tafakkur*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti. – 67 b.

APPLICATION OF INVERSION IN SOLVING STRUCTURAL PROBLEMS IN THE PROCESS OF TEACHING GEOMETRY

*Dushaboyev Olimjon Nazarovich¹, Nafasov Ganisher Abdurashidovich¹,
Aknazarova Rozaxon Karriboy qizi²*

*¹Associate Professor of the Department of Mathematics, Doctor of Philosophy (PhD)
in Pedagogical Sciences, Gulistan State University*

²Teacher of school No. 48, Yakkasaroy district, Tashkent city

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Abstract: This article analyzes the role of the concept of inversion (rotation) in geometry teaching, its application to solving construction problems, and its methodological potential. Inversion is considered one of the important geometric transformations in geometry, revealing potential for simplifying complex geometric problems, optimizing constructions, and developing students' spatial imagination. The article examines analytical and geometric interpretations of inversion, as well as methods for visualizing it in digital educational environments (in GeoGebra, Desmos, and other programs). The study's results demonstrate that integrating inversion into the educational process promotes the development of students' creative thinking.

Keywords: inversion, geometry, construction problems, spatial thinking, methodology, teaching technology, GeoGebra, visualization, learning process.

ПРИМЕНЕНИЕ ИНВЕРСИИ ПРИ РЕШЕНИИ СТРУКТУРНЫХ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ГЕОМЕТРИИ.

Аннотация: В данной статье анализируется роль понятия инверсии (поворота) в процессе обучения геометрии, его применение при решении задач на построение и методические возможности. Инверсия рассматривается как одно из важных геометрических преобразований в геометрии, с её помощью раскрываются возможности упрощения сложных геометрических задач, оптимизации построений и развития пространственного воображения учащихся. В статье рассматриваются аналитические и геометрические интерпретации инверсии, а также способы её визуализации в цифровой образовательной среде (в программах GeoGebra, Desmos и других). Результаты исследования показывают, что внедрение инверсии в учебный процесс способствует развитию творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: инверсия, геометрия, задачи на построение, пространственное мышление, методика, технология обучения, GeoGebra, визуализация, процесс обучения.

GEOMETRIYA FANINI O'QITISH JARAYONIDA INVERSIYANING YASASHGA DOIR MASALALAR YECHISHDAGI TATBIQLARI.

Annotatsiya: Ushbu maqolada geometriya fanini o'qitish jarayonida inversiya (aylantirish) tushunchasining o'rnini, uning yasashga doir masalalarni yechishda tatbiqi va metodik imkoniyatlari tahlil qilingan. Inversiya geometriyada muhim o'rin tutuvchi geometrik o'zgarishlardan biri sifatida qaraladi va u yordamida murakkab geometrik masalalarni soddalashtirish, yasashlarni optimallashtirish hamda o'quvchilarning fazoviy tasavvurini rivojlantirish imkoniyatlari ochib berilgan. Maqolada inversiyaning analitik va geometrik talqinlari, shuningdek, raqamli ta'lim muhitida (GeoGebra, Desmos va boshqa dasturlar orqali) uni vizuallashtirish metodlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari inversiyani o'qitish jarayoniga kiritish o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: inversiya, geometriya, yasash masalalari, fazoviy tafakkur, metodika, o'qitish texnologiyasi, GeoGebra, vizuallashtirish, o'quv jarayoni.

INTRODUCTION

The main goal of the modern education system is to develop students' independent thinking, analytical reasoning, and problem-solving skills. Geometry plays a special role in achieving this goal, fostering spatial imagination, logical analysis, and creative thinking.

In geometry, the concept of inversion (from the Latin *inversio*, meaning "reversal") is one of the classic geometric transformations based on the reflection of figures across a circle or sphere. Inversion can be used to simplify complex geometric figures, transform lines and circles into each other, and optimize geometric constructions.

From a pedagogical perspective, teaching inversion is important at advanced levels of geometry courses, especially when exploring topics in analytic and metric geometry in depth. It helps students:

- understand the essence of geometric transformations;
- combine visual and logical thinking;
- develops the ability to analyze and transform new problems.

RESEARCH METHODOLOGY

Modern digital technologies, particularly interactive programs such as GeoGebra, Cabri 3D, and Desmos, modeling the inversion process, and visually explaining it to students enhance learning. Therefore, studying the use of inversion in teaching geometry is a methodologically relevant issue.

In this method, instead of directly determining the relationship between the target figure and the figures given in the problem, the relationship between the figures corresponding to their inverses is first found, and then the target figure is supplied. This is done in the following order:

In this case, the desired figure is considered to be found and is approximately drawn.

The goal is to find a point as the center of inversion such that, when the given and asked variables are inverted about a circle drawn with that point as the center, a simpler way of solving the problem is found, that is, the relationship between the figures corresponding to the inversion is simpler than the relationship between the given and asked variables in the problem.

When constructing an inversion circle that satisfies this condition, the given and sought values in the problem are replaced by inversions relative to this circle. By studying the relationships between the resulting inversion figures, we determine whether it is possible to construct a figure corresponding to the given one. This determines a method for solving an auxiliary problem that is simpler than the given one. This concludes the solution analysis phase.

RESEARCH AND RESULTS

By following the steps described in step 3 of the analysis (at the creation stage), a figure corresponding to the given one is created. Then, by performing an inverse substitution with respect to the selected circle, we find the desired figure.

Issue 1 Draw a circle passing through two given points and intersecting the given circle.

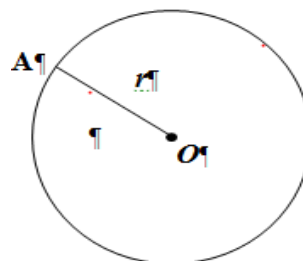

Figure 1

Analysis. The desired circle is the circle passing through points M and N in Figure 1 and intersecting the given circle A(O, R). Let's assume it's a circle. Taking

one of the given points, say point M, as the center of inversion, we find that this center. We draw an inversion circle u of arbitrary radius.

she point N relative to the circle, A and A_x circles in inversion replaced and compared them. Let's form a point, a circle, and a line. By our assumption, since the desired circle passes through the given points and is tangent to the circle, the line also passes through the point and is tangent to the circle. Therefore, we find the line by solving an auxiliary problem: "Plot a path from a given point to a given circle." Then, by inverting the solution with respect to u , we find the circle. Thus, the line is an auxiliary figure, since it can be constructed from the given points and transferred to the desired figure. $A'A_x'A_xAA_x'N'A'A_x'N'A'A_x'uA_xA_x'A_x$

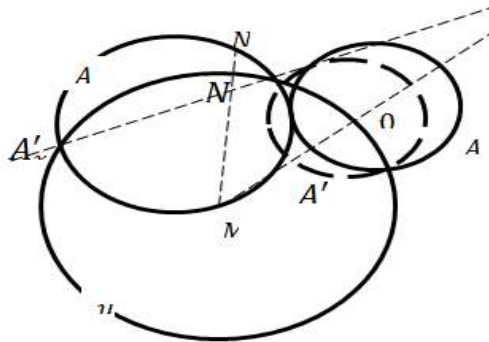

Figure 2

Manufacturing 1. Taking one of the given points, for example, point M , as the center of inversion, we draw from this center an inversion circle of arbitrary radius. Mu

2. We generate a point and a circle by inverting the given point and circle with respect to the inverse circle. $NAuN'A'$

3. We conduct experiments from a point to a circle (there are two experiments in total, only one experiment is shown in the figure). $N'A'A'_{x_1}A'_{x_2}$

4. Substituting the obtained attempts into the inverse rotation, we obtain the requested and rotations. $uA_{x_1}A_{x_2}$

Issue 2. Draw a circle passing through two given points and intersecting a given line.

The required circle is shown in Figure 2. A_{x_1} Let's assume that a circle passes through given points M and N and touches a given line l . Taking one of the given

points, say point M , as the center of inversion, we draw an inversion circle of arbitrary radius from this center. u

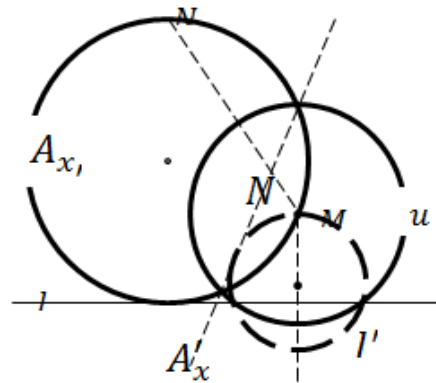

Figure 3

u We invert the figures relative to the circle and construct the corresponding line, point, and circle. According to our hypothesis, since the circle passes through the point and is tangent to the line, the line is also tangent to the circle passing through the point. Therefore, we can find the line; to do this, we make trials from the point to the circle and . We invert the resulting trials to form the desired circles and (one such circle is shown in the analysis figure). $A_{x_1}N, lA'_{x_1}N'l'A_{x_1}lA'_{x_1}N'l'A'_{x_1}N'l'A'_{x_1}A'_{x_2}A'_{x_1}A'_{x_2}$

Issue 3. Draw a circle that intersects a given line at a given point on a given circle.

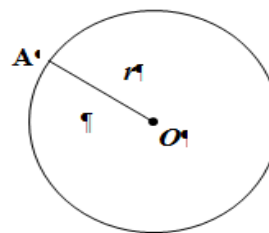

Figure 4

Analysis. The required circle is shown in Figure 3. Let us assume that it consists of a circle and a line intersecting at point M . lA_{x_1}

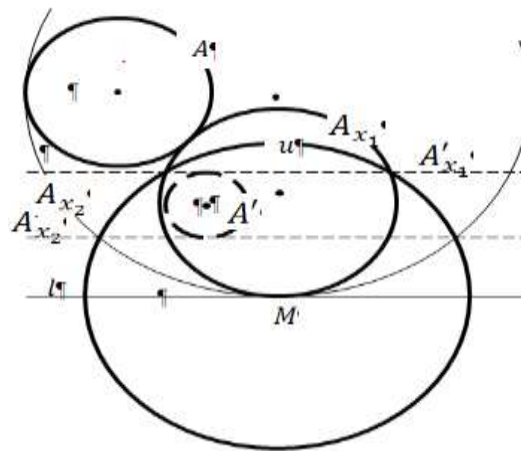

Figure 5

Point M is called the center of inversion, and its center is at point M.

Taking the circle as an inversion circle, we associate it with l . If we replace a straight line and a circle with an inversion, then the inversion corresponding to a straight line will itself become a circle and a straight line will be formed. $AA_{x_1}lA'A'_{x_1}$

This study of the relationship between inversion-invariant figures shows that since a circle and a line intersect at the center of inversion, the inverted line corresponding to the circle is parallel to this line. And since the circles intersect, the inverted line corresponding to them also intersects the circle. This can be determined from the fact that the line intersects the circle and is parallel to the line. We find this by solving the auxiliary problem "Draw a line tangent to a given circle and parallel to a given line." $A_{x_1}lA_{x_1}A'_{x_1}lA'A'_{x_1}AA'_{x_1}A'A'_{x_1}A'l$

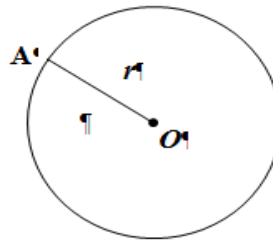
We solve this problem, which is much simpler than the given one, by replacing the inversion with a solution that gives the desired circle.

Manufacturing 1. Take a circle with its center at a given point and its radius as the inverse circle, and swap the line and the circle relative to it. The result is the line and the circle themselves. $MulAlA'$

2. Let's try to describe a circle and draw a parallel straight line. $lA'A'_{x_1}A'_{x_2}$

3. If you replace the drawn attempts with inversion, then the drawn and rotated ones are formed. $A_{x_1}A_{x_2}$

Issue 4 Draw a circle that intersects the given circle at the given point and the given line.

Analysis. Let the circle in the figure be the desired circle. Let it be tangent to the given circle at a point and to the given line. Let the circle drawn from the center with an arbitrary radius be the inversion circle. Replace the circle, the line, and the desired circle with it; this replacement yields a line, a circle, and the corresponding line. $A_{x_1} A M I M A A_{x_1} A' l' A'_{x_1}$

Now let's explore the relationships between these figures: since the circles intersect at the center, they are inverted, and the straight lines are parallel to each other.

Issue 5 Draw a circle passing through the given point and tangent to the two given lines.

Analysis. Suppose the circle under consideration passes through a given point M in Figure 5 and touches lines a and b . Let us invert lines a and b , as well as the circle, relative to a circle drawn from the center M with an arbitrary radius. Let lines a and b touch circles a' and b' in the corresponding direction. $A_{x_1} A_{x_1} A_{x_1} A'_{x_1}$

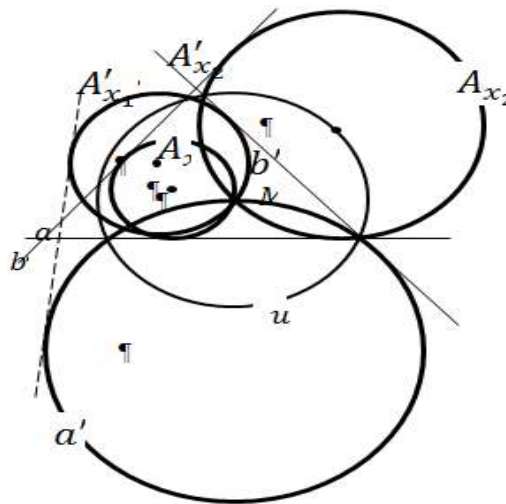

Figure 8

Therefore, to solve the problem, first the lines a and b are inverted with respect to an arbitrary circle u with center at point M and the resulting circles a' and b' are subject to generalizations, and then the resulting generalizations are inverted with respect to circle u and the desired circles are formed.

CONCLUSION

Using the inversion method in teaching geometry is an effective means of developing students' spatial thinking, deepening analytical thinking, and fostering creativity. Research findings. When using inversion, geometric construction problems are simplified and the visual accuracy of the solution is increased;

Teaching inversion using digital technology increases students' interest in science;

Lessons organized using interactive methods contribute to the development of students' logical and creative competencies. Thus, the application of inversion to solving construction problems is considered a methodological innovation in the

teaching of geometry, and its integration with the digital educational environment increases the effectiveness of the learning process and allows for the development of education based on innovative approaches.

REFERENCES

1. H.M.Sayfullayeva geometriya Toshkent 2005y
2. N.D.Dodajonov, M.SH.Jo'rayev Geometriya 1-qism Toshkent, "O'qituvchi" 1988y.
3. N.D.Dodajonov, Yunusmetov R, Abdullaev A. . Geometriya. 2-qism, Toshkent.«O'qituvchi», 1996 y. (o'quv qo'llanma)
4. X.X.Назаров, X.O.Очилова, Е.Г.Подгорнова. Геометриядан масалалар тўплами. 1 ва 2 қисм. Тошкент «Ўқитувчи» 1993, 1997. (ўқув қўлланма)
5. Ya.Normanov. Differentsial geometriya. Toshkent. «Universitet». 2003 y. (darslik)
6. Понарин Я. П. Элементарная геометрия. Т. 1. — М.: МЦНМО, 2004
- Понарин Я.П. Преобразования пространства. — Киров: Вят ский госпедуниверситет, 2000.

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONIDA TALABALARDA IJTIMOIIY PERSEPSIYA SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH

Mirzayev Sardor Amrillayevich

Qarshi davlat universiteti doktoranti

mirzayevsardor060@gmail.com

+998912170816

0009-0004-2612-7701

Annotatsiya: ushbu ilmiy maqolada jahonda ta'lim jarayonining asosiy tashkilotchilari sifatida o'qituvchilar psixologik va pedagogik tayyorgarligini oshirish va ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish muammolariga doir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, o'qituvchilar ijtimoiy faolligini oshirish, ijtimoiy kompetensiyalarini tarkib toptirish hamda ijtimoiy muhitda shaxslararo samarali munosabatlarni tashkil etishga innovatsion, integrativ, aksiologik va akmeologik yondashuvlarni amalga oshirish muammolariga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Respublikamizda pedagogik ta'lim jarayonini takomillashtirish raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, ta'lim sifatini oshirish, uzluksiz ta'lim mazmunini yangi bosqichga ko'tarish hamda ta'lim jarayonlarini samaradorligini oshirishda pedagoglar kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga ko'tarishning muhim omili ekanligini inobatga olgan holda ushbu muammoga alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Muammoning fundamental tavsifiga to'xtalgan holda Prezidentimiz "Yana bir muammoni hal etish o'ta muhim hisoblanadi: bu pedagoglar va professor-o'qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta'lim olish, ma'naviy ma'rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarini shakllantirish jarayonlariga faol ko'mak beradigan muhitni yaratish zarur" deb alohida ta'kidlab o'tganlar.

Kalit so'zlar: pedagogika, persepsiya, kompetentlik, sifat, ijtimoiy, ta'lim, metodika

РАЗВИТИЕ КАЧЕСТВ СОЦИАЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ У СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются проводимые в мире исследования, посвящённые проблемам повышения психологической и педагогической подготовки учителей как основных организаторов образовательного процесса, а также развитию их профессиональных компетенций. В частности, особое внимание уделяется вопросам повышения социальной активности учителей, формирования их социальных компетенций, а также реализации инновационных, интегративных, аксиологических и акмеологических подходов к организации эффективных межличностных отношений в социальной среде. В нашей Республике совершенствование процесса педагогического образования рассматривается как важный фактор в подготовке конкурентоспособных кадров, повышении качества образования, выведении содержания непрерывного образования на новый уровень, а

также в повышении эффективности образовательного процесса, принимая во внимание необходимость вывода профессиональной подготовки педагогов на качественно новый этап. Отмечая фундаментальный характер данной проблемы, наш Президент особо подчеркнул: «Необходимо решить ещё одну крайне важную задачу — это профессиональный уровень педагогов и профессорско-преподавательского состава, их специальные знания. В этом направлении следует создать среду, которая будет активно способствовать процессам обучения, духовно-просветительского совершенствования и формирования подлинных ценностей».

Ключевые слова: педагогика, перцепция, компетентность, качество, социальный, образование, методика

DEVELOPMENT OF SOCIAL PERCEPTION QUALITIES IN STUDENTS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL EDUCATION

Annotation: This scientific article examines a number of studies conducted around the world on improving the psychological and pedagogical training of teachers as the main organizers of the educational process and on developing their professional competencies. In particular, special attention is paid to the issues of increasing teachers' social activity, forming their social competencies, and implementing innovative, integrative, axiological, and acmeological approaches to organizing effective interpersonal relations in the social environment.

In our Republic, the improvement of the pedagogical education process is regarded as an important factor in training competitive personnel, enhancing the quality of education, elevating the content of continuous education to a new level, and increasing the efficiency of educational processes. Taking into account the necessity of advancing teachers' professional training to a new stage, this issue receives special attention.

Highlighting the fundamental nature of this problem, our President has emphasized: "Another very important issue that must be addressed is the professional level of teachers and the faculty, as well as their specialized knowledge. In this regard, it is necessary to create an environment that actively supports the processes of learning, spiritual and moral development, and the formation of true values."

Keywords: pedagogy, perception, competence, quality, social, education, methodology

KIRISH

Dunyo mamlakatlarida ta'lim jarayoni subyektlarining o'zaro munosabatlarini liberal, demokratik uslubda tashkil etish yosh avlod kommunikativligini, kreativ sifatlarini rivojlantirishga, pragmatik ta'limni amalga oshirishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. Shunga ko'ra qator xalqaro ta'lim tashkilotlari tomonidan qabul qilingan hujjatlarda, jumladan, Sarbon deklaratsiyasi (Sorbonne Declaration), Ming yillik rivojlanish maqsadlari (Millennium Development

Goals (MDGs)), Ta'lim barcha uchun (Education For All (EFA)) konsepsiyasi va Lissabon Konvensiyalarida ham pedagoglarni jamiyat talablari asosida tayyorlash hamda ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish masalalariga alohida to'xtalib o'tilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son [1], 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonlari [2], 2018-yil 5-iyundagi PQ–3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi [3], 2019-yil 16-yanvardagi PQ–4119-son "Ta'lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ–4884-son [4] Qarorlari sohaga taalluqli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogik ta'lim sifatini oshirish, pedagog kadrlar tayyorlash jarayoniga innovatsion yondashuv, o'qituvchi nutqi va kommunikativligini oshirish muammolari respublikamiz olimlaridan V. Karimovanning «Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot» nomli asarida [5], E. G'oziyev „Umumiy psixologiya” darsligi [6]

V. Karimovanning «Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot» nomli asarida ijtimoiy psixologiyaning asosiy yo'nalishlari ichida shaxsning ijtimoiylashtirilishi, ya'ni jamiyat ichida o'z o'rnini, rollarini anglash jarayoni katta o'rin egallashini ta'kidlaydi. U oilaning ijtimoiy tarbiyada – shaxsni idrok etish, jamiyat bilan o'zaro munosabatini shakllantirishda birinchi darajali muhit ekanligini bildiradi. Masalan: "ijtimoiy tarbiyaning dastlabki o'chog'i oila ... bolaning o'zligini anglashi, ijtimoiy rollarni qabul qilishi jarayonida muhim" deb ta'kidlangan. V. Karimova ijtimoiy idrok persepsiya jarayonida qadriyatlar, shaxslararo munosabatlar, emotsional-hissiy aloqalar muhim omillar ekanligini qayd etadi. Masalan, "qadriyatlarni shaxslararo idrok jarayonidagi asosiy komponentlardan biri

sifatida tadqiq etish ..." degan ifoda paydo bo'lgan. U

ijtimoiy psixologiya nazariyasi va amaliyotini birlashtirish — ya'ni shaxslararo idrok (persepsiya) jarayonlarini nazariy – metodologik jihatdan, shuningdek amaliy nuqtai nazardan ham ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

E. G'oziyev „Umumiy psixologiya" darsligida: psixika, ong, faoliyat, idrok va bilish jarayonlarini keng va integrativ nuqtai nazardan ko'rib chiqadi. Unda idrok (persepsiya) faqat sezgilar natijasi emas — insonga xos faoliyatga yaqin jarayon sifatida ko'riladi. Bu yondashuv ijtimoiy idrok (shaxslarning bir-biri haqida tushunishi va baholashi) uchun nazariy poydevor bo'lishi mumkin.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Pedagogik ta'lim jarayonida talabalarda ijtimoiy persepsiyaning shakllantirish maqsadida olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz natijasida ushbu muammoga doir takomillashtirilgan model hamda metodikaning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari amalga oshirildi.

Pedagogik eksperiment uch bosqichda tashkil etildi:

Ta'kidlovchi bosqich – pedagogik va psixologik manbalar asosida ijtimoiy persepsiya muammosiga doir nazariy asoslari o'rganib chiqildi, tajriba-sinov obyektlari tanlab olindi, talabalarda ijtimoiy persepsiya rivojlanganligining joriy holati aniqlashtirildi, tajriba va nazorat guruhlar belgilab olindi.

Shakllantiruvchi bosqich – tadqiqotimiz davomida talabalarda ijtimoiy persepsiyaning rivojlantirishga doir takomillashtirilgan metodika va model sinovdan o'tkazildi. Tajriba guruhlarida pedagogik ta'lim jarayonida tadqiqot davomida ishlab chiqilgan "Persepsiya dasturi"dan foydalangan holda nazariy va amaliy mashg'ulotlar tashkil etildi.

Yakunlovchi bosqich – tajriba va nazorat guruhi talabalarida ijtimoiy persepsiyaning rivojlanganlik ko'rsatkichlari aniqlandi, tajriba boshidagi ko'rsatkichlar bilan qiyosiy tahlil qilindi, barcha to'plangan sonli ma'lumotlar matematik statistik tahlil qilindi. Ushbu tahlillar asosida takomillashtirilgan metodikaning samaradorligi aniqlashtirildi.

Pedagogik eksperimentning dastlabki bosqichida tadqiqot muammosiga doir joriy holatni aniqlash maqsadida tashkil etilgan suhbatlar va so'rovnoma jarayonida quyidagi savollardan foydalanildi:

- 1) boshqalarning fikrlarini diqqat bilan eshita olish uchun kishida qanday sifatlar mavjud bo'lishi lozim?
- 2) sizga qanday holatda ham suhbatingizning fikrini tinglash qiyinlik tug'diradi?
- 3) nima uchun ba'zi insonlar o'zlarining nuqtayi nazarlariga qarama-qarshi fikrlarni qabul qila olmaydilar?
- 4) do'st bo'lish uchun albatta bir xil yoshda bo'lish shartmi?
- 5) madaniy jihatdan turli-tumanlik ijobiy tavsifga egami yoki salbiy?
- 6) o'zga millat vakillariga nega hurmat bilan munosabatda bo'lish lozim?
- 7) o'g'il bolalarning qizlarga qaraganda o'zlarini ustun qo'yishlari to'g'rimi?
- 8) boshqa dinga e'tiqod qiluvchi kishilarni o'z diniga e'tiqod qilishga da'vat etish to'g'rimi?

Pedagogik eksperiment davomida talabalarda perseptiv sifatlarining shakllanganlik darajalarini aniqlash maqsadida har bir mezon mazmuniga muvofiq quyidagi diagnostik metodikalardan foydalanildi:

mezon: suhbatdoshini to'g'ri kuzatish va tinglay olish

Ushbu mezon bo'yicha talabalarda suhbatdoshini turli sezgi kanallari (tinglash, ko'rish, teri-taktil sezgilari orqali anglash ko'nikmalari shakllanganligini aniqlashga harakat qildik. Ushbu maqsadda S. Yefremsevning "Idrokning yetakchi kanalini aniqlash" diagnostik metodikasidan foydalanildi. Bu metodika S. Yefremsev tomonidan dominant perseptiv modallikning diagnostikasini o'tkazish maqsadida ishlab chiqilgan.

Perseptiv jarayonda tashqi olamni idrok etish kanallarining ustuvorligiga ko'ra audial, vizual va kinestik tiplarga ajratiladi.

Audial idrok (eshitish idroki) – eshitgan ma'lumotlariga ustuvorlik beriladi, ko'proq ushbu ma'lumotlarga tayaniladi;

Vizual idrok (vizual idrok) – ko'rish sezgisi orqali olingan ma'lumotlarga ustuvorlik beriladi;

Kinestetik idrok (taktil idrok) – ma'lumotlarning aniq bo'lishi uchun teri sezgisidan foydalaniladi.

Tashqi olamni perseptiv idrok etishda insonlar turli sezgi kanallariga ustuvorlik berishlariga ko'ra farqlanadilar. Inson o'zida va atrofdagi insonlarda qaysi sezgi kanallari orqali ma'lumotlar yaxshi qabul qilinishini bilishlari ijobiy va mustahkam munosabatlarni o'rnatishga hamda ta'sir usullarini to'g'ri tanlashga imkon beradi. Ya'ni suhbatdoshining qaysi sezgi kanali orqali olingan ma'lumotlarga ustuvorlik berishini aniqlab, so'ng ta'sir usullarini tanlash suhbat natijasining samarali bo'lishiga yordam beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalarining ilmiy ahamiyati "persepsiya", "ijtimoiy persepsiya", "empatiya", "identifikatsiya", "refleksiya", "kongruyentlik", "attraksiya" kabi tushunchalarning mazmun-mohiyati ilmiy-pedagogik jihatdan ochib berilganligi, pedagogik ta'limning talabalarda ijtimoiy persepsiya sifatlarini rivojlantirishga doir imkoniyatlari nazariy tahlildlar asosida aniqlashtirilganligi hamda mazkur jarayonning psixologik-pedagogik xususiyatlarining ochib berilganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyati pedagogik ta'lim jarayonida talabalarda ijtimoiy persepsiya sifatlarini rivojlantirish jarayonining takomillashtirilgan funksional modeli ishlab chiqilganligi, imitatsion mashqlar va innovatsion metodlardan foydalangan holda talabalarda ijtimoiy persepsiya sifatlarini rivojlantirishga doir metodika va maxsus dastur ishlab chiqilganligi,

talabalarda ijtimoiy persepsiya sifatleri rivojlanganligini diagnostik o'rganish metodikasi modifikatsiya qilinganligi bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son
2. 2019-yil 29-apreldagi PF–5712-son "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmonlari,
3. 2018-yil 5-iyundagi PQ–3775-son "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi

4. 2019-yil 16-yanvardagi PQ–4119-son “Ta’lim sifatini nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi PQ–4884-son Qarori
5. V. Karimovanning «Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot» darsligi – T.: Universitet, - 1999. 96 b.
6. E. G’oziyev „Umumiy psixologiya” darsligi - T.: Universitet, - 2004. 2-nashr 2 – jildidan iborat.

TAYYORLOV GURUHI TARBIYALANUVCHILARIDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRUVCHI TA'LIM MUHITINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Hakimov Abbosxon Oribjon o'g'li

NamDPI o'qituvchisi

abbosxonxakimov730@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada songi yillarda maktabgacha ta'limtashkiloti bolalar rivojlanishiga oid qaror farmonlar xamda maktabgachga tayyorlov guruh bolalarni o'qish savodxonligini rivojlantirishda rivojlantiruvchi ta'lim muxiti xamda markazlarning o'ziga xos tasirini bolalarni kuzatish, rivojlanish xamda muxitning o'ziga xosligi shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida o'qish savodxonligini rivojlantirish xaqida malumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Rivojlanish, muloqot, individuallashtirish, kuzatish, tahlil, rejalashtirish, qo'llash, anglash, shaxs, qiziqish, ehtiyojlar, savodxonlig, o'qish, aqliy.

ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ, РАЗВИВАЮЩЕЙ ГРАМОТНОСТЬ ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ ПОДГОТОВИТЕЛЬНОЙ ГРУППЫ

Хакимов Аббосхон Орибжон угли

Преподаватель НамГПИ

abbosxonxakimov730@gmail.com

Аннотация: В данной статье даны постановления за последние годы в дошкольных образовательных организациях о группах развития детей и дошкольной подготовки, об образовательной среде и уникальном влиянии центров на развитие грамотности чтения детей, наблюдения за детьми, развития и уникальности среды на личность и даны сведения о развитии читательской грамотности на основе целенаправленного подхода.

Ключевые слова: Развитие, общение, индивидуализация, наблюдение, анализ, планирование, применение, понимание, личность, интерес, потребности, грамотность, чтение, интеллектуальный.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF EDUCATIONAL ENVIRONMENT DEVELOPING READING LITERACY IN PREPARATORY GROUP CHILDREN

Hakimov Abboskhon Oribjon o'g'li

NamSPI teacher

abbosxonxakimov730@gmail.com

Abstract: *This article provides decrees in recent years in preschool educational organizations about child development groups and preschool preparation, about the educational environment and the unique influence of centers on the development of children's reading literacy, child monitoring, development and the uniqueness of the environment on the individual, and provides information about development reading literacy based on a targeted approach.*

Key words: *Development, communication, individualization, observation, analysis, planning, application, understanding, personality, interest, needs, literacy, reading, intellectual.*

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida so'ngi yillarda olib borilayotgan tub islohotlar hamda rivojlanishning tezkor sur'atlari fonida maktabgacha ta'lim tizimiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bolaning ta'lim olishga bo'lgan huquqini amalga oshirishni ta'minlash, bolaning jismoniy, aqliy va ma'naviy kamolotini saqlash va mutahkamlash, shuningdek, umumta'lim muassasalarida bolaning jamiyatga moslashishini va ta'lim olishni davom ettirishga tayyorligini ta'minlash maktabgacha ta'lim tashkilotlarining asosiy maqsadlari [3] hisoblanadi.

Bu maqsadlar negizida bolaning jamiyatga moslashishini va boshlang'ich ta'limga tayyorligini ta'minlash vazifasi turadi. Mustaqillikdan keyingi davrda maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ularni maktab ta'limiga tayyorlash masalalariga e'tibor qaratildi. Biroq, bu boradagi ishlarning sifati va samaradorligi davr talabiga javob bermasligi, sohadagi mavjud kamchiliklar va muammolarning o'z vaqtida bartaraf etilmaganligi natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarni boshlang'ich ta'limga tayyorgarlik darajasining me'yorlarga muvofiq kelmasligi kuzatilgan. Bu salbiy holat ta'limning keyingi bosqichlarida o'quvchilarning o'zlashtirishiga to'sqinlik qiluvchi omillarni bartaraf etish zaruriyatini yuzaga keltirdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI:

2017-yildan boshlab, Prezident Sh.M.Mirziyoyev rahbarligida davlat ijtimoiy siyosatining asosiy e'tibori maktabgacha ta'limga qaratilishi mazkur sohada tub burilishlar yasash davrini boshlab berdi, desak mubolag'a bo'lmaydi. Yurtboshimiz tomonidan maktabgacha ta'lim sohasidagi muammolar va kamchiliklar izchil tahlil

etildi, bular qatorida davlat tasarrufidagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari soni 47 foizdan ziyodroqqa kamayganligi, mavjud ta'lim tashkilotlarining moddiy-texnika bazasining zamonaviy talablarga javob bermasligi, maktabgacha ta'lim tashkilotida faoliyat yuritayotgan kadrlar o'rta maxsus ma'lumotga ega ekanligi bois maktabga tayyorlov guruhlarida mashg'ulotlar yetarlicha, zamonaviy talablar darajasida o'tilmayotganligi, ayniqsa, bolalar qamrovining pastligi alohida ta'kidlangandi.

Prezident Sh.M.Mirziyoyev boshchiligida 2017-yil 16-avgust kuni bo'lib o'tgan yig'ilishda mamlakatimizda milliy genofondni mustahkamlash, yosh avlodni yetuk kadrlar etib tarbiyalash masalalari chuqur tahlil etilib, ta'lim tizimini rivojlantirishning ko'plab yo'nalishlari belgilab berildi. Hususan, maktabgacha ta'lim tizimini tarkibiy jihatdan tubdan isloh qilish, bolalarning maktabgacha ta'lim tashkilotlariga qamrovini oshirish borasidagi vazifalar ko'rsatib o'tildi. Respublikamizda maktabgacha ta'lim tashkilotlariga 27,7 % bolalar qamrab olingan bo'lsa, bugungi kunda maktabgacha ta'limga bolalar qamrovi 72 % ga yetkazildi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni[1] va «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi PQ-3305-sonli Qaroriga muvofiq maktabgacha ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish, bolalarni sog'lom va barkamol etib tarbiyalash, maktab ta'limiga tayyorlash sifatini oshirishning barcha jihati belgilab berildi.

Yuqorida qayd etilgan kamchiliklar va muammolarni bartaraf etish, maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta'limdan teng foydalanishini ta'minlash, maktabgacha ta'lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida «O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi» tasdiqlandi[2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Konsepsiya mamlakatimizda maktabgacha ta'limni rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo'nalishlari, o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlari belgilash hamda maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga

yoʻnaltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish uchun asos boʻldi.

Natijada 2017-2022-yillarda respublikamizda maktabgacha taʼlim sohasida izchil chora-tadbirlar ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Maktabgacha taʼlim tashkilotlarida rivojlantirish markazlarini jihozlash taʼlimiy-tarbiyaviy faoliyatni tashkil etishning muhim omili hisoblanadi, hamda bola rivojlanishining oʻziga xosligiga doir, bolalar qiziqishlariga javob beruvchi faoliyat turlari, yaʼni ularning aqliy, ijtimoiy va maʼnaviy yetuklik darajasi nazarda tutiladi. Bunday faoliyat turlari bolalarning tabiatga qiziqishlariga, tajribadan qoniqish hosil qilishlariga va oʻz gʻoyalarini tajribada sinab koʻrish xohish-istaklariga qaratilgandir. Bunda bolalarda paydo boʻlgan savollarga oʻzlari javob topishiga yordam berish muhim ahamiyatga ega. Negaki, savolga javob izlash barobarida bolada qiziqish, dalillash va eʼtibor berish avtomatik tarzda faollashadi. Bunda tarbiyachining roli savolni soddalashtirmasdan va bolani koʻp axborot bilan chalgʻitmasdan uni qoniqtiradigan javob topish yoʻllarini birgalashib qidirishdan iboratdir. Rivojlanish markazlaridagi taʼlim jarayonida bolalarning oʻzlari tegishli rivojlanish markazini ixtiyoriy tanlay boshlaydilar. Bolalarni mustaqil guruhlarda ishlashi, individuallashtirishda tarbiyachi shunday faoliyat turlarini oʻylab topadiki, unda barchaga birdek koʻrsatma berilsa-da, biroq har bir bola undan kelib chiqqan holda oʻzi mustaqil ravishda muvaffaqiyatga erishishiga imkon beriladi.

Individuallashtirish darajasini optimallashtirish mumkin. Epchillik va topqirlik talab etiladigan faoliyat turini tanlagan va bolalarni diqqat bilan kuzatgan holda tarbiyachi zaruriyat tugʻilib qolsa topshiriq va materiallarni oʻzgartirishi yoki moslashtirishi mumkin. Markazlarning dizayni estetik, bolalar uchun jozibali boʻlishi va mustaqil faoliyatga boʻlgan istakni keltirib chiqarishi kerak[5].

Rivojlantirish markazlaridagi jihozlar xavfsiz va didaktik materiallar bolaga taaluqli va bolalarning yoshiga mos boʻlishi kerak.

Rivojlantirish markazlari bolalar va kattalar bilan aloqa qilish, ularning birgalikdagi faoliyatini, shuningdek, oʻz-oʻzi bilan shugʻullanish imkoniyatini taʼminlashi kerak. Mavzuli rejalashtirishga koʻra, tarbiyachilar rivojlantirish markazlarini didaktik materiallar va oʻyin jihozlari bilan taʼminlash ustida oʻylashi,

hamda jihozlar bilan to'ldirishi kerak. Markazlarni bolalar va tarbiyachilarning birgalikdagi faoliyati va hunarmandchilik mahsulotlari bilan to'ldirishi mumkin. Har bir markazning maqsadga muvofiq haftaning boshida pedagogning mavzuli rejasiga binoan, materiallar tayyorlanadi va jihozlanadi[5].

"Ilk qadam" davlat o'quv dasturi asosida maktabgacha ta'lim tashkilotlarida quyidagi rivojlanish markazlari turlari faoliyati yuritilishi nazarda tutiladi:

1. "Til va nutq" markazi.
2. "Qurish-yasash konstruksiyalash va matematika" markazi.
3. "Syujetli rolli o'yinlar va sahnalasht" markazi.
4. "San'at" markazi.
5. "Ilm-fan va tabiat" markazi.

Har bir rivojlantiruchi markazlari bolalarning nutqini o'stirish va savodxonlikka o'rgatishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, bu jarayon "Til va nutq" markazida didaktik o'yinlar, tematik mavzuli, katta va kichik formatdagi rasmlar, tasviriy materiallarlar, voqealar ketma-ketligini belgilash uchun rasm seriyalari, turli mezonlarga ko'ra guruhlash va boshqalar, bolalar kitoblari kutubxonasi, tematik albomlar, topishmoqlar albomlari, magnit harflar to'plami, "Rasmlı Alifbo" kubiklari asosida amalga oshiriladi. Bu esa bolalarning nutqini rivojlantirish va savodxonlikka o'rgatiladi.

Qurish – yasash konstruksiyalash va matematika markazida bola qurish-yasashni, matematik bilimlarni, muloqotga kirishishni o'rganadi. Shu bilan birga blalarning mayda motorikasi rivojlanadi, bola doimiy harakatda bo'ladi, bilmaganlarini bir-biridan o'rganadi, bir-biriga o'rgatadi. Bu esa bolalarni nutqini grammatik jihatdan to'g'ri tuzilishiga, ijodiy faoliyatlarini rivojlanishiga, to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatiladi.

Syujetli-rolli o'yinlar va sahnalashtirish" markazida bolalar o'zlariga tanish bo'lgan ertak-hikoyalarni, voqea-hodisalarni ijodiy sahnalashtirishlari mumkin va shu orqali ularni nutqiy malakalari rivojlanaririladi. Syujetli-rolli o'yinda muayyan vaziyatlarda yashaydigan bolalar guruhda ijobiy shaxslar aro munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi, bolalarni jamiyatda o'zini tutish

madaniyati, do'stona jamoaviy munosabatlar normalari va qoidalarini bajarishga undaydi.

"San'at" markazi bolalarning eng sevimli va har doim bolalar bilan gavjum rivojlantirish markaz hisoblanadi. Bolalar chizishni, loy ishini, kesishni va yasashni yaxshi ko'radilar. San'at markazining maqsadi bolalarning ijodiy salohiyatini shakllantirish, tasviriy faoliyatga qiziqishni rivojlantirish, estetik ko'nikmani, tasavvurni, badiiy va ijodiy qobiliyatlarni, mustaqillikni, faollikni, mayda qo'l motorikasini shakllantirish va rivojlantirishdir.

Yil davomida o'yinchoq va qo'llanmalar bolalarning qiziqish, ular bilan harakat qilish istagini saqlab qolish uchun o'zgartiriladi, olib tashlanadi va qaytarib qo'yiladi. Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tashkilotida har qanday yosh guruhining subyektiv rivojlantiruvchi muhitini yaratishda ta'lim-tarbiya jarayonidagi ishtirokchilarning konstruktiv o'zaro ta'sirining psixologik xususiyatlarini, maktabgacha ta'lim tashkilotning zamonaviy muhitini loyihalash va ergonomikasini hisobga olish kerak.

"Ilm-fan va tabiat" markazida bolalarning tabiat va dunyo xilma-xilligi haqidagi bilimlarini boyitish uchun sharoit yaratilishi kerak. Ushbu markazda bolalar o'simliklarni parvarish qilishni o'rganadilar. uchun ularga sug'orish idishlari, tuproqni yumshatish uchun tayoqlar, suv purkagich, barglarni artish uchun latta, polizda ishlash uchun kichik vositalar kerak bo'ladi. Ob-havoning o'zgarishini kunlik kuzatib borish uchun "Tabiat taqvimi", tabiat va ekologiya haqidagi barcha zarur tasviriy, plakat materiallari, bolalarda o'simliklar va hayvonlar dunyosining xilma-xilligi, tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlar, tabiiy merosni asrab-avaylash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ijobiy hissa qo'shadigan to'plamlar lozim. Shuningdek, ushbu markazda tadqiqot o'tkazish uchun joy ajratish mumkin – mini laboratoriya (shunchaki javon). Bu yerga tadqiqot o'tkazish uchun materiallar joylashtiriladi: lupa, konteynerlar, o'lchash stakanlari, padnischalar, tayoqlar, naychalar, sug'orish idishlari, qum, loy, toshlar, yog'och bloklar va boshqalar. Burchakda suv, qum, havo, magnit va boshqalar bilan tajriba o'tkazish kartotekasi bo'lishi tavsiya etiladi[5].

TAHLILLAR VA NATIJALAR.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisining ta'lim–tarbiya jarayonini to'g'ri tashkil etishda mas'uliyati beqiyosdir. Shu bilan birga pedagoglar nimani, qachon va qayerda kuzatishni hamda bola rivojlanishi va ta'lim olishida nimani baholashni xohlayotganlarini o'zlari tanlashlari muhim. Kuzatishlar natijasida pedagog tomonidan olingan ma'lumotlar unga bola bilan ishlashda amaliyotda qo'llanilgan ta'limiy yondashuv va usullarni mustaqil tahlil qila olishga zamin yaratishi zarur. Bunday baholash pedagogga (shuningdek, ota-onalar va boshqa jalb qilingan mutaxassislariga) bolaning rivojlanishini ko'rish, uning o'rganish va rivojlantirish ehtiyojlarini tushunish va istiqbolda rejalashtirish imkonini beradi[5].

Kuzatishning ikki turi mavjud – rasmiy va tasodifan (norasmiy).

Bolani norasmiy kuzatish orqali unga bu haqida oldindan xabar bermasdan juda ko'p ma'lumot olsa bo'ladi (masalan, bola tabiiy ravishda o'yinga jalb qilinganida). Rasmiy kuzatish bolani asabiylashtirishi yoki g'ayriixtiyoriy yo'l tutishiga olib kelishi mumkin, bola esa boshqa bolalar bilan umuman o'ynamasligi yoki muloqotda bo'lmasligi ehtimoli bor. Rasmiy kuzatish ko'proq bolaning muayyan ko'nikma yoki malakasining rivojlanishini yoki uning bilim va tushunchalarini kuzatib borishga qaratiladi.

Rasmiy va norasmiy tizimli kuzatish bolaning rivojlanishi va hozirgi holatini pedagogik baholash uchun axborot to'plashning asosiy usuli hisoblanadi.

Kuzatish – maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi va o'rganishi haqida ma'lumot to'plashning samarali usuli. Monitoring va baholashning maqsadi bolaning individual xususiyatlarini o'rganish va shuning asosida uning shaxsiga yo'naltirilgan o'quv yondashuvini rejalashtirish va amalga oshirishdan iborat. Maktabgacha pedagogik adabiyotlarda ("Early Years" — "Dastlabki yillari", 2013-y.) quyidagi 5 qadamli chizma ta'riflangan. Bu kuzatishlarni o'tkazish uchun sikl bo'lib, dasturni tatbiq qilish sifatini yaxshilashga qaratilgandir:

1-qadam. Kuzatish – axborot yig'ish jarayoni.

2-qadam. Tahlil qilish – kuzatilganlar mazmun-mohiyati haqida savol berish.

3-qadam. Rejalashtirish – ta'lim olish va rivojlanishni davom ettirish uchun keyingi qadamlarni rejalashtirish.

4-qadam. Qo'llash – o'ylangan rejani amaliyotga tatbiq qilish.

5-qadam. Anglash (refleksiyaga erishish) – rejaning unumdorligini baholash.

Pedagogga uning harakatlari oqibatlariga ega (*pedagoglarning o'zi va boshqalar uchun*) ekanligini tushunishga yordam beradi. Maktabgacha ta'lim tarbiyachilari faoliyatining muhim jihati bo'lib, ularga yanada maqsadga muvofiq harakat qilishga yordam beradi. Malakali pedagoglar o'z yondashuvi va o'qitish metodikasida nima yaxshi bo'layotgani va nima o'xshamayotganini, nimani yaxshilash va muammolarni qanday hal qilish kerakligi haqida fikr yuritadilar. Kuzatuvlar va bola rivojlanishini baholash natijasida to'plangan ma'lumotlarni tahlil qilish asosida pedagog yosh va rivojlanish sohalari uchun davlat talablariga muvofiq bolaning to'liq rivojlanishini ta'minlash uchun amalda qo'llanilgan o'qitish usullarini ko'rib chiqishi va keyinchalik amaliyotga tatbiq etish uchun o'zgartirishlarni rejalashtirishi mumkin va bu jarayon shaxsga yo'naltirilgan yondashuv asosida amalga oshiriladi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bolaning individual va yosh xususiyatlariga qaratilgan hamda har bir bolaning o'quv jarayonida qayerdaligini, har tomonlama rivojlanishi uchun o'quv ehtiyojlari qandayligini hisobga oladi. Shaxsga yo'naltirilgan o'qitish yondashuvining sifati pedagogning kuzatish, ko'rgan va eshitganlarini qayd etib borish, refleksiya va tahlil qilish, rejalashtirish qobiliyatiga hamda butun guruh uchun yagona ta'lim yondashuvlarini qo'llamasdan har bir bolaning kompetensiyalarini qanday rivojlantirishni bilishga ham bog'liq. **Shu** bois, bolalarni qanday kuzatish, bolalar qanday ta'lim olayotgani va rivojlanayotgani haqidagi kuzatuvlarimizni qanday hujjatlashtirish va qaysi refleksiyalar ishini rejalashtirish va tashkil etishda bolalarning qiziqishlari, ehtiyojlari va kuchli tomonlarini yaxshiroq aniqlashga yordam berishini topishga bag'ishlangan. Shunday qilib, asosiy maqsad maktabgacha ta'lim tashkilotlari pedagoglariga maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini kuzatish va baholash usullari va vositalarini taklif etish, o'z vaqtida tahlil qilish va ish chora-tadbir va

usullarini aniqlash, bolaning natijalarini va har tomonlama rivojlanishini yaxshilash hisoblanadi.

Kuzatishning maqsadi maktabgacha ta'lim tashkilotlaridagi yaxshi tashkil etilgan ta'lim muhitlarida bolalarning rivojlanadigan yutuqlarining sifat ko'rsatkichlarini o'rganishdan iborat. Pedagogik nazoratning vazifalari:

- bolaning rivojlanish sohalarini rivojlanishini aks ettiruvchi va uning rivojlanish parametrlarida ifodalanuvchi dalillarni to'plash;
- har bir tarbiyalanuvchining individual rivojlanish trayektoriyasi haqida obyektiv va informatsion tasavvurlar hosil qilish;
- har xil ta'lim turlarini rivojlantirishda bolaning rivojlanishini o'rganish faoliyati;
- ta'lim jarayonini individuallashtirish (jumladan, bolalarni qo'llab-quvvatlash, zarur hollarda uning yakka tartibdagi ta'lim trayektoriyasini yoki pedagogik korreksiyasini tuzish);
- bolalar guruhi bilan ishlashda ta'lim muhitini yaratish (guruh ishlarida bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda);
- ta'lim-tarbiya jarayonining metodik resurslaridan yanada to'liq va maqsadga muvofiq foydalanish imkonini beruvchi o'quv vazifalarining hal etilishi ustidan nazoratni ta'minlash shu bilan birga bolalarning rivojlanishni kuzatishni amalga oshiradi.

Bolaning rivojlanishini kuzatish pedagog faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo'lib, maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim sifatini oshirish vositasi sifatida foydalaniladi va xizmat qiladi:

***Har bir bolaning qiziqishlari, ehtiyojlari va ko'nikmalarini aniqlash.**
Kuzatishlar bolalarga motivatsiya yaratish va ularning ta'lim ehtiyojlarini to'la qondirish, har bir bolaning qiziqish, ko'nikma va ehtiyojlarini aniqlash, nimani afzal bilishi, tanlash imkoni bo'lganida qaysi faoliyatni tanlashini aniqlash va shaxs sifatida o'rganish imkonini beradi.

***Bolaning rivojlanishidagi vaziyatga eng munosib baho berish.**
Kuzatish shu bolani turlicha ko'radigan kattalarning fikrlarini muvofiqlashtirishga, ularning farazlarini tasdiqlashga yoki rad etishga imkon beradi.

***To'g'ri pedagogik strategiyani tanlash.** Bolalar o'zlari qila oladigan mashg'ulotlarga vaqt sarflamaslik kerak. Balki ular bu ishni biz xohlaydigan sifat darajasida bajarishi muhim. Shuningdek, o'z pedagogik harakatlaringiz samaradorligini (besamarligini) bilish uchun qayta aloqa o'rnatish ahamiyatga ega. Natijada rejaga zarur o'zgartirishlarni kiritish, guruhning rivojlanayotgan makoniga yangi tus berish, oila bilan ishlashni amalga oshirish, individual ish rejasini tuzish mumkin.

***E'tibor talab qiladigan jarayonlarni aniqlash.** Kuzatuvlar kattalarga bolada qanoatlantirilishi kerak bo'lgan alohida ehtiyojlar bor yoki yo'qligini ko'rishga imkon beradi. Bu eshitish, ko'rish, tayanch-harakat tizimi va rivojlanishning boshqa jismoniy va ruhiy xususiyatlari bilan bog'liq muammolar bo'lishi mumkin. Agar ular aniqlansa, ota-onalarga o'z vaqtida mutaxassislar, masalan, logoped, psixolog yoki tibbiy xodim bilan bog'lanishni maslahat berish kerak.

***Muammoli vaziyatlarni qanday hal qilish yaxshiroqligini aniqlash.** Kuzatishlar pedagoglarga ma'lum sharoitlarda boladan qanday xatti-harakatni kutish mumkinligini aniqlashni o'rganish imkonini beradi va shu tariqa bolaga o'z xatti-harakatlarini boshqarishni o'rganishga ko'maklashadi. Kuzatishlar kattalarga salbiy reaksiyalar va ularning oqibatlarini oldini olish uchun qaysi vositalarni qo'llash lozimligini aniqlash imkonini beradi. Vaqt o'tishi va o'qitish natijasida bolaning o'zgarish va rivojlanish dinamikasini tushunish. Kuzatuvlar bolalar jismoniy, ijtimoiy, hissiy, bilim jihatdan hamda bolaning nutq va muloqot qobiliyatlari yil davomida qanday rivojlanayotganini ko'rish imkonini beradi, bu esa o'z vaqtida yordam va qo'llab-quvvatlash, shuningdek, bolalarning shaxsiy ehtiyojlarini qanoatlantiradigan shart-sharoitlar, shakllar va choratadbirlar o'zgarishini maqsadli rejalashtirish imkonini beradi[5].

O'quv muhitiga o'zgartirishlar kiritish. Bolalar o'yin uchun tayyorlangan joylar (rivojlantirish markazlari kabi) va materiallardan qanday foydalanishlarini kuzatib, pedagoglar materiallarning bolalar ehtiyojlarini qondirishi, qo'shimcha materiallarga ehtiyoj bor-yo'qligini aniqlashlari mumkin.

Rejalashtirishga o'zgartirishlar kiritish. Kuzatish yordamida pedagoglar bolalarning ehtiyojlari va individual xususiyatlariga mos ravishda o'quv rejasiga o'zgartirishlar kiritish zarurligini aniqlashlari mumkin. Kuzatishlar yordamida tarbiyachilar ta'lim texnologiyasi guruhdagi barcha bolalarga mos kelishi uchun ta'lim mazmunini yoki shakl va usullarini o'zgartirish zarurligini aniqlashlari mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida savodxonlikka o'rgatish bolalarda elementar o'qish va yozish ko'nikmalarini shakllantirish vazifasini bajarishga yo'naltirilgan faoliyat turi hisoblanadi. Ota — onalar yoki maktabgacha ta'lim tashkilotlari mutaxassislari qo'llashi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni umumlashtirilish. Ota-onalar bilan birga ishlab, tarbiyachilar oilalarga farzandlari, ularning kuchli va zaif tomonlari hamda alohida ehtiyojlari haqida ko'proq bilib olishga yordam berishi mumkin. Ushbu axborot almashinuvi haqiqiy hamkorlikni yaratadi. Tarbiyachilar va ota-onalar bolani tushunishga va harakatlarini muvofiqlashtirishga erishish uchun foydalanilishi mumkin bo'lgan natijalarni hamkorlikda qo'llashi mumkin. Ular "bevosita ta'lim faoliyati" davomida bolalar egallagan ma'lum bilim va ko'nikmalar qanday o'zlashtirilishi, talqin qilinishi va qo'llanilishini ko'ra oladi.

O'z pedagogik harakatlarining samarali (*yoki samarasiz*) bo'lganligini aniqlash uchun qayta aloqa o'rnatish, ta'limda bola muvaffaqiyatlarining kasbiy, xolisona va ishonchli suratiga ega bo'lish.

O'qish savodxonligi - insonning yozma matnlarni tushunish va ularni tahlil qilish, mazmunidan o'z maqsadlariga erishishda, bilim va imkoniyatlarini rivojlantirishda, ijtimoiy hayotda faol qatnashishda foydalanish qobiliyatidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni savodxonlikka o'rgatishning asosiy vazifasi bolalarga tovush va harfni tanishtirish, ularning to'g'ri talaffuzini o'rgatish orqali to'g'ri, ongli ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Shuningdek, bolalar lug'atini boyitish, bog'lanishli nutqni o'stirish, bilimlar tizimini shakllantirish, eshitish, qabul qilish sezgisini rivojlantirish ham savodga o'rgatish davrida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki bolaning boshlang'ich sinfda ta'lim

olish samarasi uning ona tilini bilishiga va nutqi qanchalik rivojlanganligiga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5198-sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-sonli Qaroriga 1-Ilova.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 13.05.2019 y. 391-son "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qaroriga 1-Ilova.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 22 dekabrda «Maktabgacha ta'lim va tarbiyaning Davlat standartini tasdiqlash to'g'risida»gi 802-sonli Qaroriga 1- Ilova.
5. "Ilk qadam" (takomillashtirilgan) Davlat o'quv dasturi. –Toshkent, 2022 y.
6. SH.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogikasi" "Tafakkur bo'stoni" nashriyoti. T.,2013y.

MUSTAQILLIK DAVRI O'ZBEK SHE'RIYATIDA POETIK TAFAKKURNING YANGILANISHI VA MODERNIZATSIYA TENDENSIYALARI

Muydinova Muattarxon Sobirjon qizi,

*Namangan davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisiligi
magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada mustaqillik davri o'zbek she'riyatida poetik tafakkurning yangilanish jarayoni, badiiy izlanishlar va modernizatsiya tendensiyalari keng qamrovda tahlil etilgan. Mustaqillik yillarida jamiyatning siyosiy, ijtimoiy va ma'naviy hayotida yuz bergan o'zgarishlar adabiyotning mazmuni, shakli va estetik yo'nalishlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ayniqsa, o'zbek she'riyatida inson ruhiy olamini yoritish, milliy o'zlikni anglash, falsafiy mushohada va ma'naviy ozodlik g'oyalari yangi poetik shakl va badiiy ifoda vositalari orqali namoyon bo'ldi.

Poetik tafakkurning yangilanishi, avvalo, so'zning ma'no qatlamlarini chuqurlashtirish, ramziy va metaforik ifodaning kuchayishi, erkin vazn va noan'anaviy shakllarning keng qo'llanishida ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, modernizm va postmodernizm yo'nalishlariga xos uslublarning milliy ruh bilan uyg'unlashuvi o'zbek she'riyatini jahon adabiy jarayoni bilan teng rivojlanish bosqichiga olib chiqdi.

Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Halima Xudoyberdiyeva, Xurshid Davron, Usmon Azim, Jamol Kamol, Muhammad Yusuf kabi ijodkorlar she'riyatida inson, vaqt, ruhiyat, Vatan va erkinlik haqidagi falsafiy mushohada, ramz va timsollar orqali poetik tafakkurning yangi bosqichi shakllandi. Ularning asarlarida badiiy tafakkurning erkinlashuvi, milliy uyg'unish va modernistik izlanishlar uyg'un ifodasini topdi.

Maqolada mustaqillik davri o'zbek she'riyatidagi poetik tafakkurning yangilanishini belgilovchi asosiy omillar – erkin fikrlash, individual uslub, falsafiylik, milliylik, modernistik shakl va mazmun yangiligi, badiiy tajriba va intertekstual yondashuvlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari o'zbek adabiyotida yangi bosqich, ya'ni milliy va jahon poetik tafakkuri sintezining shakllanayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar. o'zbek she'riyati, mustaqillik davri, poetik tafakkur, yangilanish, modernizatsiya, modernizm, postmodernizm, ramz, metafora, erkin vazn, falsafiylik, badiiy ifoda, milliy o'zlik, ma'naviy uyg'unish, estetik yangilanish, individual uslub, intertekstual yondashuv, poetik izlanishlar, milliy qadriyatlar, shoir tafakkuri.

ОБНОВЛЕНИЕ ПОЭТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ И МОДЕРНИЗАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В ПОЭЗИИ УЗБЕКИСТАНА ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОСТИ

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируется процесс обновления поэтического мышления, художественных поисков и модернизационных тенденций в узбекской поэзии в период независимости. Изменения, произошедшие в политической, социальной и духовной жизни общества в годы независимости, оказали существенное влияние на содержание, форму и эстетические направления литературы. В частности, в узбекской поэзии идеи раскрытия духовного мира человека, постижения национальной идентичности, философского созерцания и духовной свободы проявились через новые поэтические формы и средства художественного выражения. Обновление поэтического мышления проявляется, прежде всего, в углублении смысловых пластов слова, усилении символики и метафоричности, широком использовании свободного стиха и нетрадиционных форм. В то же время сочетание стилей, характерных для направлений модернизма и постмодернизма, с национальным духом вывело узбекскую поэзию на уровень развития, сопоставимый с мировым литературным процессом. В их творчестве нашли гармоничное выражение либерализация художественного мышления, национальное пробуждение и модернистские исследования. В статье анализируются основные факторы, обусловившие обновление поэтической мысли в узбекской поэзии периода независимости: свободомыслие, индивидуальный стиль, философия, национальность, модернистская новизна формы и содержания, художественный опыт и интертекстуальные подходы. Результаты исследования свидетельствуют о формировании нового этапа в узбекской литературе – синтезе национальной и мировой поэтической мысли. В поэзии таких творцов, как Рауф Парфи, Шавкат Рахмон, Халима Худойбердиева, Хушид Даврон, Усман Азим, Джамол Камол, Мухаммад Юсуф, сформировался новый этап поэтического мышления через философские размышления о человеке, времени, духе, родине и свободе, символах и образах.

Ключевые слова. узбекская поэзия, период независимости, поэтическая мысль, обновление, модернизация, модернизм, постмодернизм, символ, метафора, свободный стих, философия, художественное выражение, национальная идентичность, духовное пробуждение, эстетическое обновление, индивидуальный стиль, интертекстуальный подход, поэтическое исследование, национальные ценности, мысль поэта.

RENEWAL OF POETIC THOUGHT AND MODERNIZATION TRENDS IN UZBEKISTAN POETRY OF THE INDEPENDENCE PERIOD

Abstract. *This article comprehensively analyzes the process of renewal of poetic thinking, artistic research and modernization trends in Uzbek poetry during the period of independence. The changes that occurred in the political, social and spiritual life of society during the years of independence had a significant impact on the content, form and aesthetic directions of literature. In particular, in Uzbek poetry, the ideas of illuminating the spiritual world of man, understanding national identity, philosophical observation and spiritual freedom were manifested through new poetic forms and means of artistic expression.*

The renewal of poetic thinking is evident, first of all, in the deepening of the layers of meaning of the word, the strengthening of symbolic and metaphorical expression, the widespread use of free verse and unconventional forms. At the same time, the combination of styles characteristic of the directions of modernism and postmodernism with the national spirit brought Uzbek poetry to a stage of development equal to the world literary process.

In the poetry of such creators as Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Halima Khudoyberdiyeva, Khurshid Davron, Usman Azim, Jamol Kamol, Muhammad Yusuf, a new stage of poetic thinking was formed through philosophical observations about man, time, spirit, homeland and freedom, symbols and images. In their works, the liberalization of artistic thinking, national awakening and modernist research found a harmonious expression.

The article analyzes the main factors determining the renewal of poetic thought in Uzbek poetry of the period of independence - free thinking, individual style, philosophy, nationality, modernist novelty of form and content, artistic experience and intertextual approaches. The results of the study indicate the formation of a new stage in Uzbek literature, that is, the synthesis of national and world poetic thought.

Key words. *Uzbek poetry, period of independence, poetic thought, renewal, modernization, modernism, postmodernism, symbol, metaphor, free verse, philosophy, artistic expression, national identity, spiritual awakening, aesthetic renewal, individual style, intertextual approach, poetic research, national values, poet's thought.*

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, adabiy jarayonlarda tub burilish yuz berdi. Ijtimoiy-siyosiy hayotda erkinlik, milliy tiklanish, tarixiy xotirani qayta anglash va ma'naviy yangilanish jarayoni boshlandi. Bu o'zgarishlar tabiiy ravishda adabiyot, ayniqsa, she'riyatda o'z ifodasini topdi. Chunki she'riyat inson ruhining eng nozik qatlamlarini aks ettiruvchi, milliy ong va tafakkurning in'ikosini beruvchi san'at turi sifatida jamiyatdagi o'zgarishlarga eng sezgir soha hisoblanadi.

Mustaqillik davri o'zbek she'riyati avvalo erkinlik, milliy o'zlikni anglash, inson qadri, ruhiy uyg'onish va vatanparvarlik g'oyalari bilan yo'g'rilganligi bilan ajralib turadi. Bu davrda shoirlar ilgari mafkuraviy cheklovlar tufayli erkin ifoda eta olmagan mavzularni dadil yoritdilar, she'r tilini, uslubini, shaklini yangilashga intildilar. Poetik tafakkurning yangilanishi – bu shoirning dunyoqarashidagi, obrazlar tizimidagi, ramz va timsollarni yaratishdagi, so'zga bo'lgan estetik munosabatidagi o'zgarishdir.

Mustaqillik yillarida shakllangan poetik tafakkur o'zbek she'riyatini jahon adabiy jarayoni bilan uyg'un rivojlanish bosqichiga olib chiqdi. Shu jarayonda modernizm va postmodernizm yo'nalishlariga xos ifoda vositalari, falsafiy mushohada, ichki monolog, ramziy va metaforik tilda ifoda, intertekstual yondashuvlar keng qo'llanila boshladi. Shoirlar ijodida insonning ichki olami, ruhiy iztiroblari, vaqt va abadiyat, hayot va o'lim, erkinlik va mas'uliyat kabi mavzular badiiy-falsafiy talqin kasb etdi.

Rauf Parfi, Halima Xudoyberdiyeva, Usmon Azim, Xurshid Davron, Shavkat Rahmon, Jamol Kamol, Muhammad Yusuf, Iqbol Mirzo, Bahrom Ro'zimuhammad kabi shoirlar mustaqillik davrida o'zbek she'riyatining yangi bosqichini shakllantirdilar. Ularning asarlarida so'zning ma'naviy qudrati, badiiy tafakkurning chuqurligi va erkinlik ruhi uyg'unlashgan.

Shunday qilib, mustaqillik davri o'zbek she'riyati poetik tafakkurning yangilanishi, badiiy shakl va mazmunning boyishi, milliy ruh bilan zamonaviy estetik yo'nalishlarning uyg'unlashuvi bilan ajralib turadi. Ushbu mavzuni tadqiq etish zamonaviy o'zbek adabiyoti taraqqiyotini, uning jahon adabiy jarayonidagi o'rnini belgilashda, shuningdek, mustaqillik mafkurasi va milliy tafakkur o'zgarishlarini chuqur anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mustaqillik davri o'zbek she'riyatining tadqiqi so'nggi yillarda o'zbek adabiyotshunosligining eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu borada adabiyotshunos olimlar I. G'aniyev, N. Karimov, M. Qo'shjonov, U. Normatov, S. Mamajonov, N. Eshonqulov, O. Sharafiddinov, B. Yo'ldoshev, Sh. Turdiyev, N. Jo'rayev kabi tadqiqotchilarning ishlari muhim manba sifatida ahamiyatga ega.

Ularning ilmiy izlanishlarida mustaqillik yillarida adabiyotning g'oyaviy yo'nalishlari, poetik tafakkurdagi yangilanish, milliylik va zamonaviylik uyg'unligi, shuningdek, modernizm va postmodernizm tendensiyalarining o'zbek she'riyatida namoyon bo'lishi chuqur tahlil qilingan.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mustaqillik davrida o'zbek she'riyatining rivojlanish jarayoni ikki asosiy yo'nalishda kechgan: birinchisi – milliy an'anaviy she'riyatga sodiq qolgan holda mazmuniy yangilanish, ikkinchisi – badiiy shakl, uslub, obraz va poetik til jihatidan yangilanishga intilgan modernistik izlanishlar. Bu yo'nalishlarning har ikkisi o'zaro boyituvchi, to'ldiruvchi hodisa sifatida qaraladi. Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Xurshid Davron, Halima Xudoyberdiyeva, Muhammad Yusuf singari shoirlar ijodida milliylik va zamonaviylik bir-birini to'ldiruvchi badiiy tamoyil sifatida namoyon bo'ladi.

Tahlil qilingan manbalar shuni tasdiqlaydiki, poetik tafakkurning yangilanishi, avvalo, so'zning ma'naviy yuklamasini oshirish, ramz, timsol, metafora, intertekstual ishoralar orqali ichki mazmunni chuqur ifodalashga intilish bilan bog'liqdir. Mustaqillik davrida shakllangan poetik tafakkur o'zbek she'riyatini jahon badiiy tafakkuri darajasiga olib chiqqan bo'lib, bu jarayonda shoirlar o'zining individual uslubi va badiiy olamini yaratishga e'tibor qaratganlar.

Tadqiqotda qo'llanilgan metodlar orasida tahliliy-talqiniy, qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy, hamda poetik-struktural yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Tahliliy-talqiniy metod orqali shoirlarning asarlarida poetik tafakkurning qanday yangilanganini, obrazlar tizimidagi ramz va ma'nolar qatlamini ochish imkoniyati yaratiladi. Qiyosiy-tipologik metod esa o'zbek she'riyatidagi modernistik unsurlarni jahon adabiy jarayonidagi o'xshash tendensiyalar bilan solishtirishga yordam beradi. Tarixiy-adabiy metod mustaqillikdan oldingi va keyingi davr poetik tafakkuri o'rtasidagi uzviylikni aniqlash imkonini beradi.

Shu tariqa, mavjud ilmiy manbalar tahlili va qo'llanilgan metodlar asosida mustaqillik davri o'zbek she'riyatining poetik tafakkuri yangi bosqichga ko'tarilganini, uning modernizatsiya jarayonlari esa o'zbek adabiyotining milliy ildizlari bilan uyg'unlikda shakllanganini ko'rish mumkin. Bu holat o'zbek

she'riyatini yangicha estetik dunyoqarash, badiiy tafakkur kengligi va shakl imkoniyatlari bilan boyitdi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, mustaqillik davri o'zbek she'riyati o'zining mazmun-mohiyat jihatidan ham, badiiy shakl va ifoda vositalari jihatidan ham tub yangilanish bosqichini boshdan kechirdi. Bu davr she'riyati avvalo inson ruhiyati, milliy o'zlik, erkin fikr va ma'naviy uyg'onish masalalarini markazga qo'ydi. Shoirilar ijodida jamiyatdagi o'zgarishlar, millatning tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlari yangi poetik ifodada aks etdi.

Tahlil natijalariga ko'ra, mustaqillikdan keyingi o'zbek she'riyatida poetik tafakkurning yangilanishi uch asosiy yo'nalishda namoyon bo'ldi. Birinchidan, mazmuniy yangilanish — shoirilar avvalgi mafkuraviy qoliplardan chiqib, inson va uning ichki olamiga murojaat etdilar. Ruhiy iztirob, ma'naviy izlanish, erkinlik, vijdon va e'tiqod mavzulari ustuvorlik kasb etdi. Ikkinchidan, shakliy yangilanish — she'rning ritmik, sintaktik, obrazli tizimida yangi badiiy izlanishlar paydo bo'ldi, erkin vazn, ichki monolog, ramziy ifoda, metaforik qatlamlar keng qo'llanildi. Uchinchidan, estetik yangilanish — milliy poetik an'analar zamonaviy falsafiy qarashlar bilan uyg'unlashib, yangi badiiy tafakkur uslubi vujudga keldi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, mustaqillik davri o'zbek she'riyatida modernizm va postmodernizm unsurlari milliy adabiy tafakkur bilan sintez holatida rivojlandi. Bunda shoirilar G'arb adabiy tajribalaridan o'zlashtirish jarayonida milliylikni saqlab qolish, o'zbek xalqining ruhiyatiga mos badiiy yo'nalish yaratishga muvaffaq bo'ldilar. Xususan, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Xurshid Davron, Halima Xudoyberdiyeva, Muhammad Yusuf kabi ijodkorlar asarlarida so'zning ichki ma'nosi, ramziy qatlamlari va ruhiy ifoda kuchi ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, mustaqillik davri poetik tafakkuri o'zbek she'riyatini jahon adabiy jarayoni bilan uyg'un rivojlantirdi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar, tarixiy xotira, Vatan va xalq g'oyalari doimiy markazda saqlanib qoldi. Bu uyg'unlik o'zbek she'riyatini yangicha mazmun va shakl jihatidan yuksak badiiylik darajasiga olib chiqdi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, mustaqillik davri o'zbek she'riyati poetik tafakkurning yangi bosqichini boshlab berdi. Bu davrda adabiyot xalq ruhiyati, milliy o'zlik va erkin fikrning ifoda vositasiga aylandi. Modernizatsiya tendensiyalari esa o'zbek she'riyatining zamonaviyligini, uning badiiy imkoniyatlari va estetik salohiyatini kengaytirdi.

XULOSA

Yurtimiz mustaqillikka erishganidan so'ng o'zbek adabiyotida, ayniqsa she'riyatda tub o'zgarishlar yuz berdi. Shoirilar erkin fikrlash, milliy o'zlikni anglash, ruhiy va ma'naviy qadriyatlarni qayta baholash imkoniga ega bo'ldilar. Natijada o'zbek poetik tafakkuri yangi bosqichga ko'tarilib, badiiy ifoda shakllari, ramz va timsollar tizimi, she'riy til va uslub jihatdan sezilarli darajada yangilandi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, mustaqillik davri o'zbek she'riyatida poetik tafakkurning yangilanishi va modernizatsiya tendensiyalari o'zaro uyg'un holda kechgan. Milliy an'analar zamonaviy falsafiy va estetik qarashlar bilan birlashib, o'zbek she'riyatining yangi ko'lamini yaratdi. Modernizm, postmodernizm, ramziylik, falsafiy mushohada, intertekstual yondashuvlar kabi adabiy hodisalar o'zbek she'riyatida o'ziga xos milliy tusda namoyon bo'ldi.

Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Halima Xudoyberdiyeva, Xurshid Davron, Muhammad Yusuf, Bahrom Ro'zimuhammad, Iqbol Mirzo kabi shoirilar ijodida so'zning ma'naviy yuklamasi, ichki ohang, ruhiy iztirob va erkinlik ruhi ustuvor o'rin egalladi. Ularning she'rlari orqali o'zbek adabiyotida inson, vatan, erkinlik, vaqt va abadiyat kabi mavzular yangi badiiy talqinda ifodalanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik davri o'zbek she'riyati nafaqat shakl va mazmun jihatidan yangilandi, balki milliy badiiy tafakkurning rivojida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu davr she'riyati o'zbek adabiyotining jahon adabiy jarayonlari bilan teng rivojlanishiga, milliy estetik qadriyatlarning yanada mustahkamlanishiga, eng muhimi, xalqimiz ma'naviy olamining boyishiga xizmat qilmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.

2. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
3. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.
4. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
6. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
7. Yusuf, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
8. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
9. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti
10. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
11. Mustafaev, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
12. Oripov, A. (1996). *She'riyat va badiiy tafakkur*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti. – 67 b.

ZAMONAVIY ADABIYOT TA'LIMIDA O'LKASHUNOSLIK MATERIALLARIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Adxamjonova Mushtariybonu Axrorjon qizi,

*Namangan davlat pedagogika instituti O'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi
magistranti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy adabiyot ta'limida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanishning nazariy, amaliy va metodik asoslari keng yoritilgan. Adabiyot darslarida o'lkashunoslik yondashuvini qo'llash o'quvchilarning badiiy tafakkurini, estetik didini, milliy o'zlikni anglashini va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etishi ta'kidlanadi. Maqolada o'lkashunoslik materiallari — mahalliy adiblar hayoti va ijodi, tarixiy shaxslar, xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish orqali o'quvchilarda milliy qadriyatlarga hurmat, o'z yurtiga mehr, ma'naviy o'sish va ilmiy izlanish qobiliyatlarini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, o'lkashunoslikni adabiyot ta'limiga integratsiya qilish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o'рни — interaktiv metodlar, loyiha asosida o'qitish, mediaresurslardan foydalanish, raqamli o'lkashunoslik xaritalari yaratish kabi innovatsion yondashuvlar misolida asoslab berilgan. Tadqiqotda o'lkashunoslik materiallari yordamida dars jarayonini jonlantirish, adabiy tahlilni o'quvchilarning shaxsiy tajribasi bilan bog'lash, ularni faol ishtirokchi sifatida darsga jalb etish metodlari tahlil qilinadi. Maqola muallifi o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish nafaqat dars samaradorligini oshirishi, balki o'quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish, mustaqil fikr yuritish, o'z fikrini badiiy shaklda ifoda etish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishini asoslaydi. Shuningdek, o'qituvchilarning o'lkashunoslik materiallarini tanlash, tizimlashtirish va o'quv dasturiga integratsiya qilishdagi metodik mahorati ham muhim omil sifatida qayd etiladi.

Kalit so'zlar. adabiyot ta'limi, o'lkashunoslik, metodika, pedagogik texnologiya, zamonaviy ta'lim, milliy qadriyatlar, madaniy meros, mahalliy adiblar, tarixiy manbalar, xalq og'zaki ijodi, ijodkorlik, tadqiqotchilik kompetensiyasi, mustaqil ta'lim, integratsiya, innovatsion yondashuv, mediaresurslar, loyiha usuli, interaktiv metodlar, adabiy jarayon, milliy o'zlikni anglash, estetik tarbiya, o'quvchi faolligi, dars samaradorligi, ilmiy izlanish.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРАЕВЕДЧЕСКОГО МАТЕРИАЛА В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация. В статье широко рассматриваются теоретические, практические и методические основы использования краеведческого материала в современном литературном образовании. Подчеркивается, что применение краеведческого подхода на уроках литературы имеет большое значение для развития

художественного мышления учащихся, эстетического вкуса, понимания национальной идентичности и навыков творческого мышления. В статье анализируются возможности использования краеведческого материала – жизни и творчества местных писателей, исторических деятелей, образцов народного устного творчества – для формирования у учащихся уважения к национальным ценностям, любви к своей Родине, духовного роста и навыков научного исследования. Обосновывается роль современных педагогических технологий в процессе интеграции краеведческого материала в литературное образование – таких инновационных подходов, как интерактивные методы, проектное обучение, использование медиаресурсов, создание цифровых краеведческих карт. В исследовании анализируются способы оживления процесса урока с использованием краеведческого материала, соединения литературного анализа с личным опытом учащихся, вовлечения их в процесс урока в качестве активных участников. Автор статьи утверждает, что использование краеведческого материала не только повышает эффективность урока, но и способствует развитию у учащихся исследовательской компетентности, самостоятельности мышления, умения выражать свои мысли в художественной форме. В качестве важного фактора отмечается методическое мастерство учителя в подборе, систематизации и интеграции краеведческого материала в учебный процесс.

Ключевые слова. литературное образование, краеведение, методика, педагогические технологии, современное образование, национальные ценности, культурное наследие, местные писатели, исторические источники, устное народное творчество, творчество, исследовательская компетентность, самостоятельное обучение, интеграция, инновационный подход, медиаресурсы, проектный метод, интерактивные методы, литературный процесс, осознание национальной идентичности, эстетическое воспитание, активность учащихся, эффективность урока, научное исследование.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF USING LOCAL STUDIES MATERIALS IN MODERN LITERATURE EDUCATION

Abstract. This article broadly covers the theoretical, practical and methodological foundations of the use of local history materials in modern literature education. It is emphasized that the use of a local history approach in literature lessons is of great importance in developing students' artistic thinking, aesthetic taste, understanding of national identity and creative thinking skills. The article analyzes the possibilities of using local history materials - the life and work of local writers, historical figures, and examples of folk oral art - to form respect for national values, love for one's homeland, spiritual growth and scientific research skills in students. It also substantiates the role of modern pedagogical technologies in the process of integrating local history into literature education - such innovative approaches as interactive methods, project-based learning, the use of media resources, and the creation of digital local history maps. The study analyzes methods of enlivening the lesson process using local history materials, connecting literary analysis with students' personal

experience, and involving them in the lesson as active participants. The author of the article argues that the use of local history materials not only increases the effectiveness of the lesson, but also serves to develop students' research competence, independent thinking, and the ability to express their thoughts in an artistic form. The methodological skills of teachers in selecting, systematizing, and integrating local history materials into the curriculum are also noted as an important factor.

Key words. *literary education, regional education, methodology, pedagogical technology, modern education, national values, cultural heritage, local writers, historical sources, oral folk art, creativity, investigative competence, independent education, integration, innovative approach, media resources, project method, interactive method, literary process, osoznanie natsionalnoy identichnosti, aesthetic education, flying activity, lesson effectiveness, scientific research.*

KIRISH

Bugungi globallashuv davrida ta'lim jarayonining mazmuni va metodikasini yangilash, uni milliy qadriyatlar hamda zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida boyitish dolzarb masalalardan biridir. Adabiyot fani bu jarayonda o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini shakllantirish, ma'naviy olamini boyitish va milliy o'zlikni anglashda muhim o'rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, adabiyot darslarida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish o'quvchilarda o'z yurtiga muhabbat, tarixiy xotira va madaniy merosga hurmat tuyg'ularini kuchaytiradi.

O'lkashunoslik materiallari — bu o'quvchilarning yashab turgan hududiga oid yozuvchilar hayoti va ijodi, adabiy an'analar, xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rganishga asoslangan manbalardir. Ularni adabiyot ta'limiga kiritish darslarni hayot bilan bog'lash, o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va izlanish ko'nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi.

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, interaktiv metodlar va raqamli resurslar bilan uyg'un holda o'lkashunoslik yondashuvini tatbiq etish adabiyot ta'limining samaradorligini oshiradi. Shu bois, o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish o'qituvchilarning kasbiy mahoratini yuksaltirish, o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini oshirish va milliy qadriyatlarni singdirishning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Zamonaviy adabiyot ta'limida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni

ko'rsatadiki, bu yo'nalish o'quvchilarning nafaqat badiiy matnni anglashini, balki milliy o'zlikni chuqurroq his etishini ham ta'minlaydi. Adabiyotlar tahlili natijalariga ko'ra, o'lkashunoslik materiallari ta'lim jarayonining mazmunini boyitish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ularni o'z madaniy muhitiga yaqinlashtirishda muhim o'rin tutadi.

Ko'plab pedagog va metodist olimlar, jumladan, A. Qodirov, N. Jo'raev, S. G'ulomova, hamda xorijiy tadqiqotchilardan J. Dyui va L. Vygotskiylarning ilmiy qarashlari o'quv jarayonini hayot bilan bog'lash, o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi. Ularning ishlari adabiyot ta'limida o'lkashunoslik yondashuvini amaliyotga tatbiq etish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Metodik jihatdan bu yondashuv turli usullar orqali amalga oshiriladi. Interaktiv metodlardan — "Aqliy hujum", "Klaster", "Besh savol" kabi usullar — o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularni o'z fikrini mustaqil ifodalashga o'rgatadi. Loyiha asosida ishlash esa o'quvchilarga o'z hududidagi yozuvchilar hayoti, adabiy an'analar va tarixiy joylar haqida mustaqil izlanish olib borish imkonini beradi. Ko'rgazmali vositalar — xaritalar, fotosuratlar, videolavhalar — o'quvchilarda badiiy muhitni aniq tasavvur qilishga yordam beradi.

Bundan tashqari, ekspeditsion yoki sayohat metodi orqali o'quvchilar adabiy joylarga, muzeylarga tashrif buyurib, o'lkashunoslik materiallarini bevosita hayotiy tajriba orqali o'rganadilar. Bu esa ularda milliy qadriyatlarga hurmat, vatanparvarlik va ijodkorlik ruhini kuchaytiradi.

Shunday qilib, o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish metodikasining takomillashuvi adabiyot ta'limining mazmuniy sifatini oshiradi, o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi va ularni milliy madaniyatning faol ishtirokchisiga aylantiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'tkazilgan tahlillar va amaliy kuzatuvlar natijasida ma'lum bo'ldiki, zamonaviy adabiyot ta'limida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish o'quvchilarning bilimini chuqurlashtirish, ularning o'rganilayotgan asarlarga nisbatan qiziqishini oshirish va milliy qadriyatlarni anglashini ta'minlaydi.

O'lkashunoslik yondashuvi dars jarayonini yanada jonlantiradi, chunki u o'quvchilarni o'zlari yashayotgan muhit, mahalliy adabiy an'analar va yozuvchilar ijodi bilan bevosita bog'laydi. Bu esa ta'lim jarayonining hayotiyliigi va mazmuniiy boyligini oshiradi.

Tajriba natijalari shuni ko'rsatadiki, o'lkashunoslik materiallari asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin bayon eta oladilar, matn tahliliga faol jalb etiladilar va ijodiy yondashuv namoyon etadilar. Ular adabiyot darslarini nafaqat matn o'rganish jarayoni, balki o'z tarixiy ildizlarini anglash va milliy iftixorni his etish vositasi sifatida qabul qiladilar.

Metodik yondashuvlar orasida loyiha metodi, interaktiv mashg'ulotlar va ko'rgazmali vositalardan foydalanish eng samarali natija bergan. Ayniqsa, mahalliy yozuvchilar hayoti, ularning asarlarida ifodalangan milliy ruh, shuningdek, o'quvchilarning o'z hududiga oid adabiy manbalarni izlab topish jarayoni ularda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirgan. Bu holat o'quvchilarning adabiyot faniga qiziqishini kuchaytirgan va o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi ijodiy hamkorlikni mustahkamlagan.

Shuningdek, o'lkashunoslik materiallarini zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish, multimedia vositalaridan foydalanish, virtual sayohatlar tashkil etish o'quv jarayonini yanada samarali qilgan. O'quvchilar nafaqat badiiy matnni o'rganadilar, balki uni o'z hududiy konteksti bilan bog'lab tahlil qilishni o'rganadilar.

Xulosa qilib aytganda, o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish adabiyot ta'limining yangi bosqichini belgilaydi. Bu yondashuv o'quvchilarni faol, izlanuvchan, milliy ruhda tarbiyalangan shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi va zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi — milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirgan yetuk avlodni tarbiyalashga yo'naltirilgan.

XULOSA

Zamonaviy adabiyot ta'limi jarayonida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish o'quvchilarning nafaqat badiiy matnni chuqur anglashini, balki o'z milliy qadriyatlari, tarixiy merosi va madaniy muhitiga nisbatan faxr va qiziqishini

kuchaytiradi. O'lkashunoslik yondashuvi adabiyot darslarini hayotiy tajriba bilan bog'lash, ta'lim jarayonini interaktiv va mazmunan boy qilish imkonini beradi.

O'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi va tadqiqotchilik kompetensiyalarini rivojlantirishda mahalliy adabiy manbalar, yozuvchilar hayoti va ijodiga oid materiallardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Shu bois, adabiyot o'qituvchilari o'lkashunoslik materiallarini tizimli tarzda o'quv dasturlariga integratsiya etish, dars jarayonini hududiy madaniyat va tarix bilan uyg'unlashtirish metodikasini takomillashtirishi lozim.

Umuman olganda, adabiyot ta'limida o'lkashunoslik materiallaridan samarali foydalanish o'quvchilarda estetik did, milliy o'zlikni anglash, ijodkorlik va vatanparvarlik tuyg'ularini shakllantirishning muhim omili hisoblanadi. Bu esa zamonaviy ta'limning asosiy maqsadi — har tomonlama yetuk, madaniyatli va faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yo'ldosh Q. Jilovlanmagan tafakkur mahsuli. – Toshkent: Tafakkur nashriyoti, 2023. – 628 b.
1. Mahmudov B. "Portret yaratish mahorati"// Xalq ta'limi. – 2010. –2-son.
2. Abdullayev, A. (2012). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi O'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish institutining nashriyoti.
3. Nazarova, G. (2010). *O'quvchilarga estetik tarbiya berishning metodik asoslari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
- Shamsutdinova, F. (2015). *Adabiyot darslarida badiiy tahlilning o'рни*. Toshkent: O'qituvchilar nashriyoti.
4. Mukhamedova, R. (2018). *Pedagogik texnologiyalar va metodlar: Adabiy tahlil usullari*. Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
5. Yusufov, S. (2014). *Adabiyotda estetik o'zgarishlar va tarbiya metodlari*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
6. Raximov, N. (2016). *Badiiy matn tahlili va uning pedagogik ahamiyati*. Tashkent: O'qituvchilar malakasini oshirish markazi.
7. Azimov, U. (2012). *Adabiyot ta'limida estetik tushunchalar*. Toshkent: O'zbekiston xalq ta'limi nashriyoti
8. Sadriddinov, B. (2020). *Adabiyot va estetik tarbiya: Nazariy asoslar va metodik yondashuvlar*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.
9. Mustafaev, D. (2014). *Badiiy tafakkur va adabiy tahlil*. Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti.
10. Oripov, A. (1996). *She'riyat va badiiy tafakkur*. Toshkent: Yangi avlod nashriyoti. – 67 b.

UDK: 373.5:028.01

ADABIYOT DARSLARIDA VIRTUAL TA'LIM TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Kambarova Saodat Irkinovna,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti

O'zbek adabiyoti va uni o'qitish metodikasi

kafedrası prof. v.b., pedagogika fanlari doktori (DSc)

elektron pochta: saodatkambarova73@gmail.com, +998 95 180 24 73

ORCID: 0000-0002-9700-0685

Annotatsiya. Ta'limda multimediali o'rgatuvchi tizimlar, audio va video mahsulotlar, virtual laboratoriyalar, elektron kutubxonalar hamda virtual reallik muhitidagi o'qitish vositalari o'quvchilarning o'quv predmetlari mazmunini o'zlashtirish, tasavvurlarini kengaytirish, o'rganilayotgan materialni fanlararo integratsiya asosida tadqiq qilishga yordam beradi. Adabiy ta'limda foydalanish uchun bugun dolzarb sanalayotgan virtual borliq imkoniyatlari axborot texnologiyalari sohasidagi eng so'nggi yutuqlarni o'z ichiga qamrab olishi, unda rivojlangan davlatlarning virtual laboratoriya mashg'ulotlariga doir tajribalaridan unumli foydalanish, o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini nazarda tutgan holda ish ko'rish maqsadga muvofiq. Mazkur maqolada adabiyot darslarida vizual ta'limning gnoseologik va empirik xususiyatlaridan foydalanish masalasi yoritiladi.

Kalit so'zlar. Virtual ta'lim texnologiyalari, virtual borliq, virtual muhit, simulyator, interfeys, immersivlik, interfaollik, hissiy-obrazli anglash metodi.

СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ

Аннотация. В образовании мультимедийные обучающие системы, аудио и видеопродукция, виртуальные лаборатории, электронные библиотеки и средства обучения в средах виртуальной реальности способствуют усвоению учащимися содержания учебных предметов, расширению их воображения, исследованию изучаемого материала на основе междисциплинарной интеграции. Возможности виртуального бытия, актуальные сегодня для использования в литературном образовании, должны включать в себя новейшие достижения в области информационных технологий, в которых желательно использовать опыт развитых стран в области виртуальных лабораторных занятий, проводить работу с учетом возрастных и психологических особенностей учащихся. В данной статье рассматривается вопрос об использовании гносеологических и эмпирических характеристик наглядного обучения на уроках литературы.

Ключевые слова. Технологии виртуального обучения, виртуальное существо, виртуальная среда, симулятор, интерфейс, иммерсивность, интерактивность, метод эмоционально-образного восприятия.

WAYS TO USE VIRTUAL EDUCATIONAL TECHNOLOGY IN LITERATURE LESSONS

Abstract. In education, multimedia educational systems, audio and video products, virtual laboratories, electronic libraries, and teaching tools in the virtual reality environment help students master the content of educational subjects, expand their imagination, and research the studied material on the basis of interdisciplinary integration, helps to do. The possibilities of virtual existence, which are considered relevant today for use in literary education, include the latest achievements in the field of information technologies, in which the experiences of developed countries on virtual laboratory training are effectively used, taking into account the age and psychological characteristics of students. It is desirable to work.

Key words: Virtual educational technologies, virtual existence, virtual environment, simulator, interface, immersiveness, interactivity, method of emotional-image comprehension.

KIRISH

So'nggi paytlarda aniq va tabiiy fanlar qatori ijtimoiy, estetik yo'nalishdagi fanlardan ham virtual laboratoriyalar o'tkazish samaradorligi bo'yicha tajribalar ommalashdi. Badiiy asarlarni o'rganishda virtual muhit, virtual borliq imkoniyatlariga tayanish o'quvchilarning o'zlashtirish va idrok etish ko'nikmalarini rivojlantirishda samaralidir. Shuningdek, ta'lim jarayonini masofadan turib boshqarish imkoniyatining mavjudligi bilan ham ahamiyat kasb etadi. **Virtual borliqda** ma'lum sabablarga ko'ra tabiiy holda o'tkazishga imkonsiz tajribalar kompyuterda dasturiy vositalar orqali belgili-grafik tarzda sun'iy yo'l bilan amalga oshirilishi mumkin. Adabiy ta'limga oid virtual borliqda asar voqeligini sezgi organlari orqali idrok etish o'rnini multimedia vositalari asosida maxsus hosil qilingan ma'lumotlar – obrazlilik, obrazlar va detallar egallaydi. Virtual borliqni reallikda ko'z bilan ko'rish imkoniyati mavjud bo'lmasa ham, foydalanuvchi kompyuter qurilmalari yordamida yaratilgan xayoliy olamga kiradi. Natijada jarayonni kuzatishi, ishtirok etishi, ta'sir ko'rsatishi, mustaqil harakatlanishi va muayyan darajada uni o'zgartirishi mumkin bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ta'limda virtual laboratoriyalar tashkil etish muammosi xorijiy davlatlarda F.Amari, S.Vong, S.Demetriadis, S.Sesiliya, A.Kozlenko kabi olimlar tomonidan maxsus o'rganilgan bo'lib, ularda virtual ta'lim texnologiyasi, multimediya va ilovalari, multimediya bilan ishlovchi dasturlar, o'quv jarayonida simulyatordan foydalanish, panoramik tasvirlar bilan ishlash, virtual ta'lim jarayonini boshqaruvchi tizimlar xizmatidan foydalanishga doir masalalar yoritiladi.

Mamlakatimizda multimediya dasturiy vositalaridan foydalanish, onlayn muhitda virtual laboratoriyalar tashkil etish masalalariga alohida e'tibor qaratilayotgan bo'lib, bu borada M.Lutfillayev, M.Fayziyev, R.Djurayev, A.Ibraymov, M.Fayziyeva, Sh.Ergashev, U.Nasritdinova, Z.Sherdonov, K.Tursunmetov, S.Muhamedova, Z.Sangirova, B.Zohidova, N.Kamolova kabi ko'plab olim va tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari kuzatilmoqda.

Virtual borliq muhiti real hayot voqeliklari kompyuter simulyatsiyasi vositasida yaratiladi. Ta'sir doirasining kengligi, yuqori darajadagi vizuallashgani hamda uch o'lchovli muhitligi uning asosiy xususiyatidir. Virtual borliq inson ichki dunyosining o'ziga xos shakli va o'zaro munosabatlarning madaniy ifodasi hisoblanadi, lekin real fizik borliqdek ta'sir ko'rsatish darajasi cheklangan. Shu bois his-tuyg'ular, asosan, insonning o'zi bilan emas, balki uni qanday idrok etishga bog'liq holda talqin qilinadi. Shu o'rinda, voqelikni o'zgartirish masalasiga to'xtalish joiz. Aslida har bir sohadagi amaliy tajribalar moddiy mablag', vaqt, aqliy va jismoniy kuch talab etadi va hamisha kutilgandek natija bermasligi ham ma'lum. Virtual tajribalarning qulayligi va iqtisodiy samaradorligi ham mana shunday holatlarga barham berish, ularning oldini olishga qaratilganidadir. Masalan, harbiy sohada, tibbiyotda yoki dengiz ostida murakkab operatsiyalarni virtual muhitda amalga oshirish bu borada yo'l qo'yiladigan xatolarning oldini olish yoki mavjud a'analarga o'zgartirish kiritishni taqozo etib, xavfli sharoitlarda inson va tabiatni asrash, vaqtni, mablag'ni tejash bilan bog'liq muammolarga yechim bo'ladi.

Bizningcha, adabiy ta'limda virtual texnologiyalardan foydalanish qahramonlar qismatidagi ayanchli kunlar, fojialar, qahramonlar yo'l qo'yan xatolar sabablarini aniqlab, tahlil qilib, xayolan "ortga qaytish" yo'li orqali sujet chizig'ida harakatlanish,

o'sha lavhalarni turli rakurslarda ko'rish imkoniyatini yaratishi yoxud asardagi hayotni virtual gavdalantirishi bilan xarakterlanadi. O'quvchi "Agar qahramon o'sha holatda boshqacha yo'l tutganida voqea qanday bo'lishi mumkin edi?" degan faraz bilan voqealar rivojiga ta'sir ko'rsatsa, ma'lum ma'noda sujetga zid holat kuzatilishi mumkin. Bu jihatni, albatta, dasturchi va g'oya muallifi avvaldan ko'zda tutgan va rejalashtirgan bo'lishi zarur.

Yozuvchi ijodiy laboratoriyasini o'rganishga oid virtual xaritalar yaratish, badiiy asarlarni janri va mavzusiga ko'ra tahlil qilish, adabiy-nazariy tushunchalarni o'zlashtirishlarida virtual laboratoriyalar, virtual sayohatlar uyushtirish inson-kompyuter interaktiv muloqotiga asoslanadi. Bunda o'quvchilarning sezgi, idrok, tafakkur, nutq, xayol va diqqat kabi bilish jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturiy ta'minot modellashtirilishi maqsadga muvofiq. Asar voqeligini virtual muhitda idrok etish murakkab jarayon bo'lib, bu o'quvchining bilish jarayonlari va virtual borliq vositalariga bog'liq.

Ta'limda virtual ta'lim texnologiyalarning afzalliklarini tadqiq qilgan M.Fayziyeva va D. Sayfurovlarning fikricha, virtual borliq: "inson real borliqda harakat qilayotgan illyuziyasini kompyuterda yaratish imkonini beruvchi interfaol texnologiya. Bunda obyektiv borliqni tabiiy sezgi organlari yordamida idrok etish o'rnini maxsus interfeys, kompyuter grafikasi va ovoz vositasida sun'iy yaratilgan kompyuter axboroti egallaydi" [1: 45-b.].

Virtual borliqqa kirishda maxsus qurilmalar: sichqoncha, klaviatura, djoystik (kompyuter bilan aloqada bo'lgan va tegishli partiyalarga o'tish orqali unga ma'lumot uzatuvchi qurilma) qo'llaniladi. Foydalanuvchilar virtual borliqni chuqurroq his etishlari uchun maxsus vositalar zarur bo'ladi (1-rasm).

Virtual ko'zoynak

Virtual shlem

Virtual qo'lqop

Virtual kostyum

1-rasm. Virtual borliq vositalari

Ular quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

1. Ko'zoynak. Ushbu qurilma tasvirni uch o'lchamda ko'rishga mo'ljallangan. Bunda tasvir ko'zoynak ekraniga ketma-ketlikda yuboriladi. Natijada ko'zoynak ekranida tasvirning uch o'lchamli ko'rinishi paydo bo'ladi.

2. Shlem. Sun'iy muhitni his etishga mo'ljallangan virtual borliq shlemi (nemischa qobiq; yoping'ich [4: 57-b.]) ichidagi ikkita kichik ekran tasvir hajmini ko'rsatishga moslab yaratilgan. Tasvir ham, o'z navbatida, ikkita ko'z uchun alohida ishlangani bilan ahamiyatlidir. Qurilma 360 gradus kenglikdagi tasvirlarni vizual holda ko'rish imkoniyatini yaratadi. Qiziqarli jihati shundaki, bosh burilgan holatda tasvirning unga mos tarzda joylashuvi ham o'zgara boradi.

3. Qo'lqop. Axborotlar joylashtirilgan mazkur vosita virtual borliqdagi predmetlarni ushlab, boshqa joyga o'tkazish va harakatga keltirish maqsadiga qaratilgan bo'lib, u virtuallikni ta'minlaydi.

4. Kostyum. U magnitli sensorlardan tashkil topgan kombinzon shaklida barcha harakatlarni kuzatishga moslab ishlangani bilan voqelikni his qilishga yordam beradi [3: 31-b.].

Virtual muhitni yaratishga mo'ljallangan multimedia tizimi amaliy va ixtisoslashtirilgan dasturiy muhitga bo'linadi. Amaliy dasturlar loyihalashtirilgan yoki qo'llanilayotgan amaliy dasturlardir. Multimedia ilovalarini yaratuvchi dasturiy vositalar ixtisoslashtirilgan dasturlar hisoblanadi. Ularga grafik, videotasvirli, audio muharriri va tahrirlash vositalari kiradi. Matn, grafika, tasvir, ovoz, animatsiya, video kabi multimedia vositalarining funksiyalari yildan-yilga takomillashib borayotgani ta'lim sohasiga ijobiy ta'sirini ko'rsatmoqda. Virtual borliq

immersivlik va interaktivlik tushunchalari bilan uzviy bog'liq. Immersivlik – odamning virtual borliqida o'zini faraz qilishi bo'lsa, interfaollik foydalanuvchi real vaqtda virtual borliqdagi obyektlar bilan o'zaro muloqotda bo'lib, ularga ta'sir ko'rsatishga egaligidir [1: 47-b.]. Virtual borliqning bir qator turlari mavjud: passiv virtual borliq, tekshiriluvchi virtual borliq, interaktiv virtual borliq.

Inson tomonidan boshqarilmaydigan avtonom grafik tasvirni tovush orqali kuzatishga passiv virtual borliq sifatida qaraladi. Tekshiriluvchi virtual borliq deganda foydalanuvchiga belgilangan miqdorda havola qilinadigan ssenariy, tasvir, tovushni tanlash imkoni mavjudligi tushuniladi. Treking vazifasi yuklatilgan maxsus qurilma yordamida ishlab chiqilgan dunyo qonunlari asosidagi virtual muhitni foydalanuvchining o'zi boshqara olishi interaktiv virtual borliqqa xos xususiyatdir. "Treking virtual muhitdagi real obyektning joylashish koordinatalari (x, y, z) va fazoda joylashishi burchaklarini (a, b, g) berishga mo'ljallangan" [1: 48-b.].

Interfaollikni ta'minlashda virtual borliq tizimiga xos bo'lgan: ko'z bilan ko'riladigan, tovush orqali eshitiladigan amallarni bajarish taqozo etiladi. Buning uchun katta hajmli tovush va videotizimlar, kibernetik nimchalar, inson bosh qismiga mo'ljallangan shlem, ko'zoynak displeylar, hid sezadigan "sichqonchalar", boshqaruvchi qo'lqoplar, simsiz interfeys uyg'unligi taqozo etiladi. Asar sujetining virtual muhitda aks etishi – voqelik, qahramonlar xatti-harakatlarini animatsiyalar shaklida muayyan izchillikda ifodalash orqali amalga oshiriladi. Virtual muhit o'quvchilarning obyektни idrok qilishlari va tushunishlarini yengillashtiradi. Animatsiyalarni yaratish yoki tasvirlarni chizishda interfaol xususiyatlarga ega bo'lgan texnologiyalar zarur bo'ladi.

Virtual texnologiyalar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Xususan, "ko'p marotaba foydalanishga mo'ljallangan o'quv materiallarini yaratish (vaqtni tejash); internet orqali o'qituvchilarning o'zaro metod almashinuvi; o'quvchilarning o'quv materiallariga xohlagan paytda murojaat qilishi; mazmunni tushunarli qiluvchi multimediali materiallarni tayyorlash; ishtirokchilarning davomatini va bilim samaradorligini qayd qilish; zo'riqishsiz o'quv tizimini ta'minlash" [5: 8-b.] va boshqalar.

Fikrimizcha, virtual laboratoriyalarni yaratishda, avvalo, o'quv fani

mazmuniga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Bu esa, tajribalar o'tkazishda muvofiq usul va metodlarni mavzularning xarakteriga ko'ra tanlash masalasini ko'ndalang qo'yadi. Bizningcha, badiiy asarlarni virtual borliq imkoniyatlari doirasida o'rganish masalasi o'quvchilarning obrazli tasavvuri va badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishi qatori kompyuter orqali tajribalar o'tkazish, turli xil pedagogik dasturiy vositalar bilan ishlash, obyektning ichki va tashqi tuzilishini har tomonlama tushunishga yo'l ochadi. Eng muhimi, virtual borliqda voqelikning kuzatuvchisi, ishtirokchisi, baholovchisi va ta'sir o'tkazuvchisi sifatida harakatlanish imkoniyatining mavjudligi bilan an'anaviy ta'limdagi yondashuvlardan ancha farqlanadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Adabiy ta'limda foydalanish uchun bugun dolzarb sanalayotgan virtual borliq imkoniyatlari axborot texnologiyalari sohasidagi eng so'nggi yutuqlarini o'z ichiga qamrab olishi, unda rivojlangan davlatlarning virtual laboratoriya mashg'ulotlariga doir tajribalaridan unumli foydalanish, muhimi, o'quv reja, dasturlar hamda o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini nazarda tutgan holda yaratilishi maqsadga muvofiq. Adabiy ta'lim jarayonida virtual muhit yaratish uchun loyiha amalga oshirilishi zarur. Loyiha doirasida virtual muhit: maxsus xona, virtual muhitga kirishga mo'ljallangan vositalar zarur bo'ladi.

Asarning pedagogik dasturiy vositalar yordamida tayyorlangan virtual varinatsiya ichiga "kirish" orqali sujetdagi ketma-ketlikni, qahramonlar o'zaro munosabatlarini kuzatish, ular bilan birga harakatlanish yoki ta'sir ko'satish mumkin bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan olinganda adabiy bitiklarni o'rganish masalasiga ularning tabiatidan kelib chiqib yondashish maqsadga muvofiq. Masalan, 6-sinfda o'rganilishi rejalashtirilgan "Fantastika va sarguzashtlar olami" faslidagi H.Shayxovning "Birinchi sinov", R. Bredberining "Bir kunlik yoz", J. Vernning "O'n besh yoshli kapitan", A.K. Doylning "Mallalar uyushmasi" kabi asarlar [2: 96–168-b.] sujeti virtual texnologiyalar asosida o'rganishga qo'l keladi. Buni globallashtirish jarayonlari, zamon bilan hamnafas yoshlarning qiziqish va intilishlari ham taqozo etmoqda.

Masalan, H. Shayxovning ilmiy-fantastikaga mansub "Birinchi sinov" [2: 98–105-b.] asari yuzasidan virtual tajribalar boshqa fanlar, xususan, sujeti koinotda

sodir bo'lishi nuqtayi nazaridan fizika va astronomiya fanlari bilan aloqadorlikda tashkil etishni taqozo etadi. O'quvchilarning samoviy jismlar haqidagi tasavvurlarini kengaytirish uchun You Tube kanaliga joylashtirilgan virtual planetariylarga sayohatlar uyushtirish mumkin. Bunda quyidagilar nazarda tutiladi:

- 1) asarni virtual muhitda gavdalandirish uchun sujetni ixchamlashtirib ssenariy tuzish, vaqt va hajmni e'tiborga olish;
- 2) hikoyachi va qahramonlar nutqini ifodalashning optimal yo'llarini belgilash, ovozning o'quvchi sezgilariga ta'sirini ko'zda tutish;
- 3) voqea joyi, detallar va zamonni ifodalash texnikasini aniqlashtirish;
- 4) virtual muhitning o'quvchilar psixologiyasiga ta'sirini nazarda tutib unga doir chora-tadbirlarni rejalashtirish;
- 5) virtual mahsulotning adabiy ta'lim maqsadiga qay darajada muvofiq kelishini bashoratlash;
- 6) o'quvchilar tomonidan bajariladigan harakatlarni loyihalashtirish;
- 7) o'quvchilarning asar sujetiga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini belgilash va buning uchun maxsus kadrlarni kiritish;
- 8) o'quvchilarni virtual texnologiyalar bilan ishlashga jalb etish, g'oyalarini taklif etishga yo'naltirish va hk.

Yuqorida qayd etilganlar, albatta, jiddiy, ancha vaqt, mehnat va mablag' talab etganligi bois yaratuvchi g'oya muallifi (o'qituvchi) oldindan jarayonni loyihalashtirishi maqsadga muvofiq. Bunda dasturchi, zarur hollarda loyihani moliyalashtiradigan tomonlar bilan hamkorlik qilishi muhim sanaladi. Albatta, loyihaning samarali yakuni g'oyaning ishonchliligi, aniq maqsadga qaratilgani, mualliflarning kreativligi hamda pedagogik dasturiy vositalar imkoniyatlaridan oqilona foydalanishiga chambarchas bog'liq.

Asar sujeti virtual borliq muhitida quyidagi kadrlar orqali gavdalandiriladi:

1. Koinotda "Qora kit" burji tomon harakatlanayotgan kosmik kema, ekipaj a'zolari, Quyosh sistemasidagi samoviy jismlar, yuqoridan ko'rinayotgan zangori Yer sayyorasi.
2. Fazoviy kema ichidagi hayot: gumbazsimon Bosh Pult, ro'zg'or ishlari bilan band ona, akvariumdagi rangli baliqlar, gullarni parvarishlayotgan qizaloq.

3. Ota va qizcha suhbat. Shahnozaning e'tirozi.
4. "Kamalak" ekipaji somon yo'lida duch kelgan tasodifiy hodisa.
5. Robotning ishdan chiqishi va qizchaga tahdidi.
6. Shahnozaning sinovdan muvaffaqiyatli o'tishi.

Agar asar voqealari pedagogik ta'lim dasturlari asosida simulyatsiya qilinsa, unda maxsus vositalar (ko'zoynak, shlem, qo'lqop, kostyum) orqali o'quvchi voqealar rivojida harakatlanishi mumkin bo'ladi. Lekin avval asar mazmuni bilan chuqurroq tanishish, qo'llanilgan so'zlar ma'nosini aniqlash, tasvirlarning fizika va astronomiya fanlari qonuniyatlariga qay darajada mosligini o'rganish zarur bo'ladi.

O'quvchilarning hikoyadagi kabi lavhalarga kino yoki multfilmlarda ko'plab marotaba duch kelishganiga e'tibor qilinsa, o'zlashtirishga qiyin va zerikarli tuyulmaydi. Buning uchun darslikda qo'yilgan savol-topshiriqlar ustida ishlanadi, bu muhim bosqich sanaladi. 6-sinf o'quvchisi uchun tanish bo'lmagan fizika faniga oid *dozimetr, gravitomer, barometr, radiatsiya schyotchigi, kibernetik asboblari, pozitron miyali robot, infratovush to'lqinlari yoki Somon yo'li* kabi atamalar ma'nosini ochiqlovchi maqsadga muvofiq. Muallif tomonidan o'ylab topilgan "Qora kit" burji, yerliklar qaysidir sayyorada uchratgan mingoyoqqa o'xshagan oliy aql egalari, ularning muloqot tarzi (ko'zlarining pastrog'ini turli rangga kiritish orqali so'zlashishi), okean suviga o'xshash shakldagi yaratilgan ham tasavvurga asoslanishni taqozo etadi.

O'qituvchi o'quvchilar diqqatini quyidagilarga qaratish orqali nutqini, tasavvurini, ijodiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga erishishi mumkin:

- "Qora kit" burji, u yerdagi hayot, o'zga sayyoraliklarni qanday tasavvur qilganliklarini so'zlab berish (uyga vazifa sifatida rasmini chizish yoki tasavvuridagi kosmik kema maketini yasash);
- qahramonlarning Yerga qaytgan vaqtidagi tashqi ko'rinishi, Shahnozaning tengdoshlari bilan fikrlashidagi farq nimalarda aks etishini ifodalash;
- sayyoralararo vaqt nisbati haqidagi farazlarini bayon etish;
- agar hayotda Shahnozadek muammoga duch kelib qolishsa, qanday yo'l tutishiga doir fikrlari bilan tanishish;

- o'zbek oilasining samoviy sayohatidan jamiyatga qanday naf yetishi mumkinligi xususidagi fikrlari bilan o'rtoqlashish;
- asarning o'zlari tomosha qilgan qaysi film (badiiy, hujjatli, multiplikatsion) epizodiga o'xshashligini qiyoslab yoritish, o'xshashliklarini aniqlash;
- yozuvchining asarni yaratishdan qanday maqsadni ko'zlagani taxmin qilish va shu asosda mulohazalarini bildirish;
- hikoya o'quvchilarda qanday g'oyalar uyg'otganini, ularni amalga qanday tatbiq etish mumkinligi haqidagi fikrlari bilan o'rtoqlashish va hk.

XULOSA

Umuman olganda, ta'limda dasturlashtirilgan manzaralar oldindan ma'lum vaqtga mo'ljallangan bo'lib, virtual muhitda sujetga ta'sir qilishni nazarda tutgan holda loyihalashtiriladi va o'quvchilarning idrok etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Kreativlikni rivojlantirish maqsadiga qaratilgan virtual ta'lim texnologiyalari tasviriy san'at, musiqa va texnologiya fanlari o'rtasidagi aloqadorlikka tayanishni taqozo etadi. Bu esa, asarda tasvirlangan makon va davr ruhini, muallif nuqtayi nazarini ochib berishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Файзиева М., Сайфуров Д. Барча таълим йўналишлари учун “Виртуал таълим технологияси” модули бўйича ўқув-услубий мажмуа. – Т.: Низомий номидаги ТДПУ, 2016. – 155 б.
2. Mirzayeva Z., Jalilov K. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. – T.: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 224 b.
3. Cecilia, S. L. Virtual reality and environments. First published April, 2012. Printed in Croatia. Published by In Tech. ISBN 978-953-51-0579-4. – P. 27–32.
4. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. III ҳарфи. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. – 89-б. www.ziyouz.com kutubxonasi.
5. Шердонов З. Кимё фанини ўқитишда ахборот коммуникацион технологиялардан фойдаланиш // Maktabda kimyo. – Т., 2013. – № 4. – Б. 5–9.

DEVELOPMENT OF STUDENTS' LOGICAL THINKING USING STEREOGRAPHIC PROJECTION AND ITS APPLICATION IN GEOMETRY LESSONS

Nafasov Ganisher Abdurashidovich¹

*¹Associate Professor of the Department of Mathematics, Doctor of Philosophy (PhD) in
Pedagogical Sciences, Gulistan State University*

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Eshmuratov Abdimannab²

*²Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Mathematics,
Gulistan State University,*

E-mail: eshmuratovabdimannab@mail.ru

Eshkuvatov Kozim³

*³Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of
Mathematics, Gulistan State University,*

E-mail: keshkuvatov1950@gmail.com

Abstract: *This article analyzes the didactic potential of stereographic projection in teaching geometry and its role in developing students' logical thinking. The study provides a scientific perspective on the impact of the process of representing spatial figures on a plane using stereographic projection on students' analytical, logical, and creative thinking. It examines the mechanisms for using stereographic projection in the educational process and ways to improve the effectiveness of geometry lessons by combining it with modeling and interactive methods. The study's findings contribute to the expansion of students' spatial imagination using stereographic projection, as well as the development of their ability to logically analyze and independently find solutions to problematic situations.*

Keywords: *stereographic projection, geometric education, spatial imagination, logical thinking, educational activities, teaching methods, visual modeling, didactic capabilities.*

GEOMETRIYA DARSLARIDA STEREOGRAFIK PROYEKSIYA VA UNING TATBIQLARI QO'LLAB O'QUVCHILARNING MANTIQUIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: *Ushbu maqolada geometriya fanini o'qitishda stereografik proyeksiya metodining didaktik imkoniyatlari va uning o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishdagi o'рни tahlil qilinadi. Tadqiqotda stereografik proyeksiya asosida fazoviy shakllarni tekislikda tasvirlash jarayonining o'quvchilarda tahliliy, mantiqiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalariga ta'siri ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, stereografik proyeksiyaning o'qitish jarayonida qo'llanish mexanizmlari, uni modellashtirish va interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirish orqali geometriya darslarining samaradorligini oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari stereografik proyeksiya yordamida o'quvchilarning fazoviy tasavvurini kengaytirish, mantiqiy tahlil va muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qiladi.*

Kalit soʻzlar: *stereografik proyeksiya, geometriya taʼlimi, fazoviy tasavvur, mantiqiy tafakkur, oʻquv faoliyati, oʻqitish metodikasi, vizual modellashtirish, didaktik imkoniyatlar.*

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ СТЕРЕОГРАФИЧЕСКОЙ ПРОЕКЦИИ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ НА УРОКАХ ГЕОМЕТРИИ

Абстрактный: В статье анализируются дидактические возможности метода стереографической проекции в обучении геометрии и его роль в развитии логического мышления учащихся. В исследовании с научной точки зрения освещается влияние процесса изображения пространственных фигур на плоскости с помощью стереографической проекции на аналитическое, логическое и творческое мышление учащихся. Рассматриваются механизмы использования стереографической проекции в учебном процессе, пути повышения эффективности уроков геометрии путем ее сочетания с моделированием и интерактивными методами. Результаты исследования способствуют расширению пространственного воображения учащихся с помощью стереографической проекции, формированию умения логически анализировать и самостоятельно находить решения проблемных ситуаций.

Ключевые слова: *стереографическая проекция, геометрическое образование, пространственное воображение, логическое мышление, учебная деятельность, методика обучения, наглядное моделирование, дидактические возможности.*

INTRODUCTION

In modern education, one of the main goals of geometry is to develop students' logical thinking and spatial imagination. Since geometry is the science that studies spatial figures, their relationships, and the laws of change, it plays an important role in developing students' analytical and logical thinking.

From this perspective, stereographic projection is a mathematical model expressing the relationship between spherical and flat geometry, based on the projection of points on a sphere onto a plane. It has great didactic value not only in the study of theoretical questions of geometry but also in practical exercises, promoting the development of spatial imagination, the ability to identify logical connections, and the skills of mutual analysis.

Today, by introducing stereographic projection into the learning process and combining it with interactive methods, students can:

Perception of the relative position of geometric objects;

logical analysis of connections between projections;

develop analytical thinking and reasoning skills;

You can develop the skills of independently drawing conclusions based on creative thinking.

Thus, the use of stereographic projection increases the activity of geometry lessons and allows students to connect theoretical knowledge with practical modeling.

RESEARCH METHODOLOGY

Definition 1.1. The geometric locus of points that are at the same distance from a given point in space is called a sphere.

Theorem 1.1. The intersection of a sphere with any plane is a circle.

Proof: Let us assume that the sphere and its intersection with the plane ABD . Let a curved region be given (Fig. 1.1).

In this $OA = OB$ And ABD industry OC perpendicular. Also, $\angle OCA = \angle OCB$. Also, $\triangle OCA$ And $\triangle OCB$ for triangles OC . From this we can conclude that $\triangle OCA$ And $\triangle OCB$. When triangles are similar $CA = CB$. We'll find out. A And B points ABD . Based on the agricultural tariff for discretionary points of the sector ABD . The field will have the shape of a circle. The theorem is proven.

Result 1. A straight line drawn from the center of a sphere to the center of a circle is perpendicular to the plane of the circle.

Result 2. Planes that pass at the same distance from the center of a sphere create equal areas. A plane that passes at a shorter distance from the center of a sphere creates a larger area.

Definition 1.4. The length of the largest circle connecting two points on a sphere is called the spherical distance between these points.

Theorem 1.2. The spherical distances from the pole of a circle on a sphere to all points of this circle are equal.

Proof. P_1P_2 points ABC polar points of the hall, A, B, C . Let the dots be random notes of the circle. O_1 dot ABC Center of the courtyard. PA, PB, PC . Let us prove their equality.

As you know, $O_1A = O_1B = O_1C$ And O_1P height $\triangle AO_1P, \triangle BO_1P$ And $\triangle CO_1P$ is common to triangles. In this case, based on the equality of triangles, PA, PB, PC . The lines are also equal to each other. These lines are considered to be equal chords of the sphere.

Therefore, $\angle AOP$, $\angle BOP$ And $\angle COP$ The angles are also equal, and these angles are perpendicular. PA , PB , PC It turns out they are also equal. The theorem is proven.

When creating images of figures in space, their projections onto a plane are used. To construct an image of a figure in a projection, one must select a point in space that will serve as the projection center, draw lines connecting this point to points of the projected figure, and find the intersection points of these lines with the given plane. The resulting image is called the projection of the figure onto the given plane.

If the projected figure is circular, its projection is the line of intersection of the surface formed by the lines passing through the projection center and the points on the circle with the given plane. Such a surface is called a cone of revolution. The section of this surface by the plane generally need not be circular: it can be a curve, an ellipse, a parabola, or a hyperbola, as long as the cutting plane does not pass through the apex of the cone.

However, there is a remarkable projection in which the image of a circle is always a circle or a line. If we consider only circles lying on a sphere and take one of the points on this sphere as the projection center, and the projection plane is the plane passing through the diametrically opposite point of the sphere, or an arbitrary plane parallel to it and not passing through the center of the sphere, we can obtain the aforementioned projection. This projection is called a stereographic projection. This projection is widely used in astronomy, various branches of mathematics, and geography.

RESEARCH AND RESULTS

Stereographic projection is a special case of inversion, which is an important tool for solving some complex problems in geometry..

Stereographic projection is a projection from a point S on a sphere to a point S' diametrically opposite this point. σ is called a flat projection.

If σ The properties of this projection will not change if the plane is replaced by a plane parallel to it. σ projection onto a parallel plane

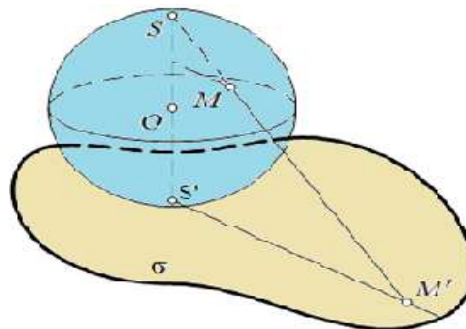

Figure 1

It should not pass through the center. This plane is usually taken to be the diametrical plane of the sphere.

We will show the following three properties of stereographic projection:

A) A circle lying on a sphere σ It is depicted as a circle on a plane or as a straight line passing through the center of the projection of the circle (Fig. 2).

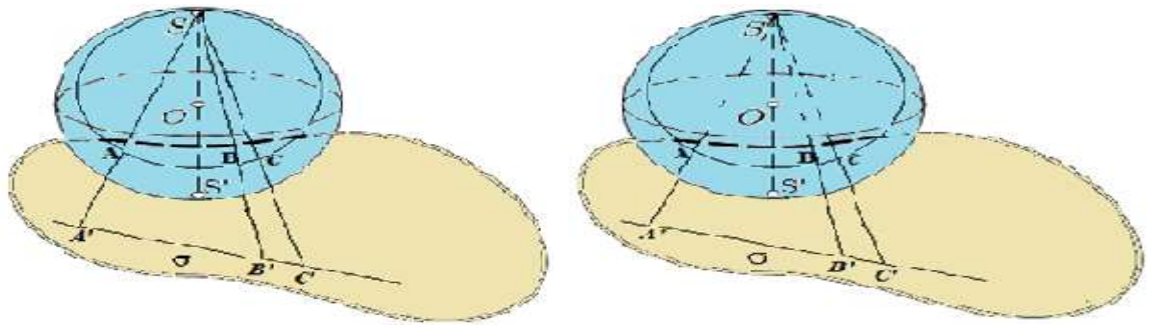

Figure 2

B) In stereographic projection, the angles between curves lying on the sphere are equal to the angles between the projections of these curves onto the plane.

C) If we describe an angle around a diameter passing through the pole of a sphere, σ In a plane, this angular rotation occurs around the point where the plane touches the sphere.

This property is not something that is in the sphere of direct use. M it's his matter M' go to projection SS' dia

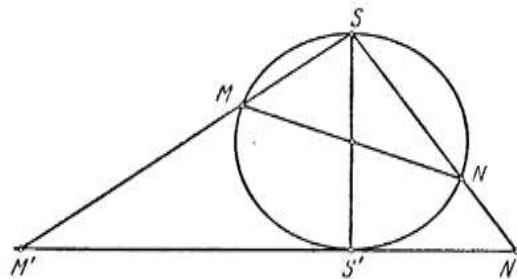

Figure 3

executed on a plane passing through a meter and a sphere φ on the corner SS' The line intersecting the projection plane with the plane passing through it also rotates by this angle.

You are truly a circle. MN stretched in diameter MSN Because the angle is right.

$M'SN'$ in a triangle S The angle is also right. SS' The cross section is rectangular. $M'SN'$

Since the height of the triangle is equal to $S'M' \cdot S'N' = (SS')^2$ Equality is appropriate. In this equality SS' What $2R$ If we define it through (1), we get equality.

Now at point M' σ If there is an arbitrary point (different from S') on the plane, then there is a point $M'N'$ We put the dot in the correct position: $M' \cdot S$ We are in touch with, $M'S$ intersection of a straight line with a sphere M we find the point, M diametrically opposite to the point N' We find it. Thanks to this, we know that the plane S differs from optional M' The point is located somewhere on this plane. N' We managed to make the exchange on the spot.

Stereographic projections are also used to depict the Earth's surface on a plane, that is, to create maps. On maps created using stereographic projections, the angles between curved lines, according to property (B), are equal to their natural values.

You can also derive the stereographic projection expression in coordinates. To do this: σ rectangular Cartesian coordinate system as a projection plane Oxy plane and center of projection S dot Oz Let it be located on the axis. In this case we see R equation of a sphere with radius

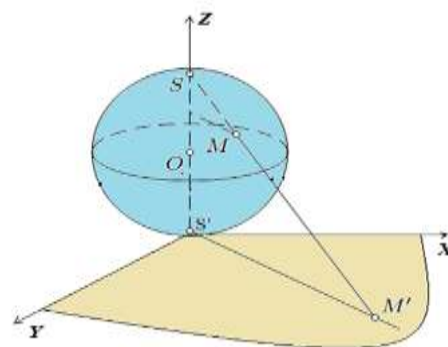

Figure 4

$x^2 + y^2 + (z - R)^2 = R^2$ Stereographic projection is an arbitrary projection of a sphere. $M(x, y, z)$ dot Oxy airplane $M'(x', y', 0)$ Let us derive equations that connect the coordinates of these points, i.e. $M'(x', y', 0)$ your point of view x', y' coordinates $M(x, y, z)$ coordinates of the point x, y, z We find the expression through.

Obviously $\overrightarrow{SM}$ And $\overrightarrow{SM'}$ The vectors are collinear to each other. Therefore,
 $\overrightarrow{SM'} = k \overrightarrow{SM}$ equality and S coordinates of the point $S(0, 0, 2R)$ We will create the following taking into account the fact that

$$\begin{cases} x' = kx, \\ y' = ky, \\ 2R = k(2R - z). \end{cases} \quad (2) \text{ according to the third equality}$$

$$k = \frac{2R}{2R - z}$$

$$\text{from this } \begin{cases} x' = \frac{2Rx}{2R - z}, \\ y' = \frac{2Ry}{2R - z}, \\ z' = 0. \end{cases} \quad (3) \text{ equality follows.}$$

It is also possible to obtain the inverse substitution (3). For this, from equality (2) we

$$\text{have: } \begin{cases} x' = kx, \\ y' = ky, \\ 2R = k(2R - z). \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x = \frac{x'}{k}, \\ y = \frac{y'}{k}, \\ z = 2R(1 - \frac{1}{k}). \end{cases} \quad (4) \text{ We will have equality. } M(x, y, z) \text{ Since}$$

the point belongs to the sphere, and using equation (4), we obtain the following

$$\left(\frac{x'}{k}\right)^2 + \left(\frac{y'}{k}\right)^2 + \left(2R(1 - \frac{1}{k}) - R\right)^2 = R^2 \text{ We form equation (5). From equation (5)}$$

$$k = \frac{1}{4R^2} (x'^2 + y'^2 + 4R^2) \quad (6) \text{ we compose the equation. From equalities (6) and (4)}$$

$$\begin{cases} x = \frac{4R^2 x'}{x'^2 + y'^2 + 4R^2}, \\ y = \frac{4R^2 y'}{x'^2 + y'^2 + 4R^2}, \\ z = \frac{2R(x'^2 + y'^2)}{x'^2 + y'^2 + 4R^2}. \end{cases} \text{ We form equality (7).}$$

Conclusion

Scientific analysis shows that stereographic projection is not only an important concept in geometry but also an effective pedagogical tool for developing students' logical thinking. Using this method in the educational process leads to the following results:

the level of spatial imagination and analytical thinking of students increases;
students' independence in solving problems increases;

The ability to analyze the relationships between complex geometric objects using stereographic projection is developed;

In combination with digital tools, a culture of interdisciplinary thinking among students is developed.

Therefore, improving the methodology for teaching stereographic projection in geometry lessons and combining it with modern pedagogical technologies is of great importance in developing students' logical thinking, forming a culture of spatial thinking, and increasing their interest in the subject of geometry.

REFERENCES

1. H.M.Sayfullayeva geometriya Toshkent 2005y
2. N.D.Dodajonov, M.SH.Jo'rayev Geometriya 1-qism Toshkent, "O'qituvchi" 1988y.
3. N.D.Dodajonov, Yunusmetov R, Abdullaev A. . Geometriya. 2-qism, Toshkent.«O'qituvchi», 1996 y. (o'quv qo'llanma)
4. X.X.Назаров, X.O.Очилова, Е.Г.Подгорнова. Геометриядан масалалар тўплами. 1 ва 2 қисм. Тошкент «Ўқитувчи» 1993, 1997. (ўқув қўлланма)
5. Ya.Normanov. Differentsial geometriya. Toshkent. «Universitet». 2003 y. (darslik)
6. Понарин Я. П. Элементарная геометрия. Т. 1. — М.: МЦНМО, 2004
7. Понарин Я.П. Преобразования пространства. — Киров: Вят ский госпедуниверситет, 2000.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA EKOLOGIK MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Eshimova Sarvinoz Nortozi qizi

*Toshkent xalqaro kimyo universiteti "Maktabgacha tarbiya nazariyasi va
metodikasi" magistranti*

Tell: +99877 0819122 Email: saralife0222@gmail.com

Anotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish jarayonining mohiyati, mazmuni va ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, ekologik tarbiya jarayonida innovatsion yondashuvlar — loyiha faoliyati, o'yin texnologiyalari, interfaol metodlar, ekologik muhitni tashkil etish va oilaviy hamkorlik kabi usullar tahlil qilinadi. Maqolada ekologik madaniyatning bola shaxsida axloqiy, estetik, kognitiv va faol xulqiy jihatdan shakllanish mexanizmlari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: ekologik madaniyat, maktabgacha yoshdagi bola, ekologik tarbiya, innovatsion yondashuv, loyiha faoliyati, o'yin texnologiyasi, ekologik muhit, oila hamkorligi.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К ФОРМИРОВАНИЮ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В данной статье раскрыта сущность, содержание и значение процесса формирования экологической культуры у детей дошкольного возраста. Также анализируются инновационные подходы в экологическом воспитании — такие как проектная деятельность, игровые технологии, интерактивные методы, организация экологической среды и семейное сотрудничество. В статье раскрываются механизмы формирования экологической культуры личности ребёнка в моральном, эстетическом, когнитивном и поведенческом аспектах.

Ключевые слова: экологическая культура, ребёнок дошкольного возраста, экологическое воспитание, инновационный подход, проектная деятельность, игровая технология, экологическая среда, сотрудничество с семьёй.

INNOVATIVE APPROACHES TO DEVELOPING ENVIRONMENTAL CULTURE IN PRESCHOOL CHILDREN

Abstract: This article examines the essence, content, and significance of developing environmental culture in preschool children. It also analyzes innovative approaches in ecological education — including project-based activities, play technologies, interactive methods, the creation of an ecological environment, and family collaboration. The article reveals the mechanisms through which environmental culture is formed in a child's personality in moral, aesthetic, cognitive, and behavioral dimensions.

Keywords: environmental culture, preschool child, ecological education, innovative approach, project-based activity, play technology, ecological environment, family collaboration.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida insoniyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — ekologik muammolarning oldini olish va atrof-muhitni asrashdir. Tabiatdagi o'zgarishlar, ifloslanish, resurslarning kamayishi insoniyat hayot sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois jamiyatda ekologik madaniyatni shakllantirish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon, avvalo, insonning hayotga bo'lgan munosabatini o'zgartirishni, tabiatni faqat iste'mol ob'ekti sifatida emas, balki hayotiy muhit va qadriyat sifatida anglashni talab etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik madaniyat — bu bolaning atrof-muhitni anglash, tabiat bilan to'g'ri munosabat o'rnatish, uni asrashga mas'uliyatli yondashish va ekologik qadriyatlarga amal qilishga yo'naltirilgan bilim, his-tuyg'u, qadriyat va xulq-atvorlar majmuasidir.

Nazariy jihatdan, ekologik madaniyat shaxsning ijtimoiy-madaniy madaniyati tarkibiy qismi bo'lib, u ekologik ong, ekologik tafakkur va ekologik xulq elementlarini birlashtiradi. Bu tushuncha insonning (bolaning) tabiat bilan uyg'un yashash tamoyiliga asoslanadi.

Ekologik madaniyatni shakllantirish erta bolalik davridan boshlanishi lozim. Chunki maktabgacha yosh — shaxsning dunyoqarashi, hissiy qabul qilish qobiliyati va qadriyat tizimi shakllanadigan eng muhim bosqichdir. Shu sababli maktabgacha ta'lim muassasalarida ekologik tarbiya va madaniyatni rivojlantirishga innovatsion yondashuvlar asosida yondashish bugungi ta'lim tizimining dolzarb masalalaridan biridir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish — bu bilim berish jarayoni emas, balki bolaning tabiatga bo'lgan hissiy, axloqiy va ijtimoiy munosabatini rivojlantirish jarayonidir. Ekologik madaniyat bolaning ongida “tabiat – mening hayotimning bir qismi” degan tushunchani shakllantiradi. Shu bois ekologik ta'limda an'anaviy bilim berish metodlari bilan bir qatorda zamonaviy innovatsion yondashuvlardan foydalanish zarur.

T. Xudayberdiyeva o'z tadqiqotida ta'kidlaganidek, “maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishda didaktik tamoyillar bilan bir

qatorda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish samaradorlikni oshiradi" [1]. Bunda bola faol ishtirokchi sifatida o'z tajribasini yaratadi, kuzatadi, tahlil qiladi va xulosa chiqaradi.

Loyiha faoliyati yondashuvi maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ongni amaliy faoliyat orqali rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, "Gulzor yaratamiz", "Chiqindilarni ajratamiz", "Tabiat burchagi" kabi kichik ekologik loyihalar bolani mas'uliyat hissiga o'rgatadi. M. Tojiboyev va A. Tolipova fikricha, "ekologik loyihalarda ishtirok etgan bolalar o'z harakatlarining tabiat uchun foydali ekanini anglab, ongli xulqqa ega bo'la boshlaydilar" [2].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O'yin texnologiyalari ham ekologik tarbiyada alohida o'rin tutadi. O'yin – bola faoliyatining tabiiy shakli bo'lib, unda o'rganish, his qilish va harakat uyg'unlashadi. "Tabiat do'stimiz", "Men suvni tejayman", "Qushlarga yordam beramiz" kabi ekologik o'yinlar orqali bolalar ekologik muammolarni his etadi va ularni hal etish yo'llarini izlaydi. G. Durmanova ta'kidlaganidek, "bolalar o'yinda o'zini tabiatning bir qismi sifatida his qilganida, ekologik mas'uliyat hissi tabiiy shaklda rivojlanadi" [5].

Bundan tashqari, integratsiyalashgan yondashuv ham muhimdir. Bu usulda ekologik mavzular boshqa fanlar bilan uyg'unlashtiriladi. Masalan, "Bahor" mavzusi doirasida matematika, nutq, tasviriy san'at va tabiatshunoslik fanlari ekologik g'oya bilan birlashtiriladi. Bu bola tafakkurini kengaytiradi, atrof-muhitni kompleks idrok etishga yordam beradi.

Ekologik muhitni yaratish ham ekologik tarbiyaning samaradorligini oshiradi. Maktabgacha ta'lim muassasalarida "Tabiat burchagi"ni tashkil etish, chiqindilarni ajratish, mini-bog'lar yaratish, tabiatga oid burchaklar bezash kabi ishlar bolalarda ekologik madaniyatni mustahkamlaydi.

Shuningdek, ota-onalar va mahalla hamkorligi ham bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Agar bola uyda ham ekologik qadriyatlar bilan tanishsa — suvni tejash, chiqindilarni saralash, daraxt ekish kabi odatlarni ko'rsa — maktabgacha ta'limdagi ekologik tarbiya yanada mustahkamlanadi. "Oila va maktabgacha muassasa hamkorligida ekologik tarbiya olib borish bola ongida barqaror ekologik xulqni shakllantiradi", deya qayd etadi F. Ahmatova [3].

Shu bilan birga, amaliyotda bir qator muammolar ham mavjud: pedagoglarning ekologik savodxonlik darajasi yetarli emasligi, moddiy bazaning sustligi, ota-onalar faolligining pastligi. Bu holatni bartaraf etish uchun ekologik modullar joriy etish, o'qituvchilarni malaka oshirish, ota-onalar uchun ekologik seminarlar o'tkazish zarur [4].

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirish — bu shaxs kamolotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun zarur shartdir. Innovatsion yondashuvlardan foydalanish — loyiha faoliyati, o'yin texnologiyalari, integratsiyalashgan mashg'ulotlar, ekologik muhit yaratish va oila bilan hamkorlik - bu jarayonni samarali qiladi.

Bola tabiatni faqat kuzatuvchi emas, balki unga g'amxo'r, uni himoya qiluvchi faol shaxs sifatida shakllanadi. Shu tariqa ekologik madaniyatli bola - kelajakda ekologik mas'uliyatli fuqaroga aylanishiga zamin yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xudayberdiyeva T. *Maktabgacha ta'limda ekologik ta'lim va madaniyatni tarbiyalashning ilmiy-metodologik va didaktik tamoyillari*. — Innovative Development in Educational Activities, 2022. openidea.uz
2. Tojiboyev M., Tolipova A.Q. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik tarbiyani shakllantirish yo'llari*. — Образование Наука и Инновационные Идеи в Мире, 2024. newjournal.org
3. Ahmatova F.X. *Maktabgacha ta'limda ekologik tarbiya: dolzarb muammolar va yechimlar*. — Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali, 2023. worldlyjournals.com
4. G'afurova T.B. *Maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish: xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti*. — Modern Education and Development, 2025. scientific-jl.com
5. Durmanova G.D. *Maktabgacha yoshdagi bolalarda oilada ekologik ta'lim va tarbiya berish*. — Innovation in the Modern Education System, 2023. interonconf.org

TALABALARNING TADQIQOTCHILIK KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA BILISH FAOLLIGIGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUVLAR

Tillayeva Rayhona To'xtasinovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD), dotsent

Nabixonova Masturaxon Ibrohimxon qizi

NamDPI talabasi, nabixonovamasturaxon@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida bilish faolligiga yo'naltirilgan yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Muallif tomonidan tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirishda muammoli ta'lim, loyiha metodi, mustaqil va ijodiy ishlarning o'рни yoritilgan. Shuningdek, o'qituvchining o'quvchilarni bilish faoliyatiga jalb etishdagi metodik va psixologik yondashuvlari, ta'lim samaradorligini oshirishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: tadqiqotchilik kompetensiyasi, bilish faolligi, muammoli ta'lim, loyiha metodi, innovatsion yondashuv, talaba faolligi.

ПОДХОДЫ, НАПРАВЛЕННЫЕ НА ПОЗНАВАТЕЛЬНУЮ АКТИВНОСТЬ В ФОРМИРОВАНИИ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ

Аннотация: В статье анализируется значение подходов, направленных на развитие познавательной активности в процессе формирования исследовательских компетенций студентов. Автор раскрывает роль проблемного обучения, метода проектов, самостоятельной и творческой деятельности в развитии исследовательских умений. Также показано значение методических и психологических подходов преподавателя в вовлечении студентов в познавательную деятельность и повышении эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: исследовательская компетенция, познавательная активность, проблемное обучение, метод проектов, инновационный подход, активность студентов.

APPROACHES FOCUSED ON COGNITIVE ACTIVITY IN DEVELOPING STUDENTS' RESEARCH COMPETENCIES

Annotation: The article analyzes the importance of approaches focused on cognitive activity in the process of developing students' research competencies. The author highlights the role of problem-based learning, the project method, independent and creative work in fostering research skills. The methodological and psychological approaches of teachers in

engaging students in cognitive activity and improving the effectiveness of the educational process are also discussed.

Keywords: research competence, cognitive activity, problem-based learning, project method, innovative approach, student engagement.

KIRISH

Zamonaviy ta'limning rivojlanish xususiyatlari o'quv jarayonida bilish faolligiga yo'naltirilgan yondashuvlardan oqilona foydalanish yo'llarini taqozo etmoqda. Yoshlarni kelgusi faoliyatga tayyorlashda yoki hayotda uchrashi mumkin bo'lgan notanish vaziyatlarda eng maqbul yechimlarni topa olish ehtiyoji bo'lajak pedagoglardan bir qator sifatlarni talab qiladi. Mazkur talablar muammoli vaziyatlarni ishlab chiqish, g'oyalar yaratish va loyihalarni taklif qilish variantlari sanalib, ularni dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda tadqiqot va loyiha faoliyati orqali qo'llashga o'rgatish maqsadga muvofiq. Bo'lajak pedagoglarni ya'ni talabalarni tadqiqotchilikka yo'naltirish ishlari turli shakllarda tashkil etilishi mumkin.

Talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish bir qator ish usullarini tizimlashtirishni talab etadi. Bular: muammoli ta'lim, tadqiqot metodi, loyiha metodi, ijodiy topshiriqlar, tadqiqot topshiriqlari va adabiy-nazariy tushunchalarni amalda qo'llay olish bilan bog'liq muammolarni hal qilish kabilardan iborat. Qayd etilganlar adabiy materiallar ustida ishlash barobarida global tarmoq imkoniyatlari: ma'lumotlarni izlash, ijtimoiy tarmoqlar va bloglardagi forum va seminarlarda muloqot qilishni ham ko'zda tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

B.X.Daniyarovning kuzatishlariga ko'ra, tadqiqot ishlari ta'lim oluvchilarni o'rganilayotgan o'quv material doirasidan chetga chiqishga undaydigan, keng qamrovli va muhim masalani tizimli o'rganish jarayonida olib boriladigan mustaqil tahliliy faoliyatdir. Masalaga shu nuqtayi nazardan qaralganda ko'rilyotgan muammo muayyan o'quv vazifasiga nisbatan bir qator yondashuvlarni talab etadi. Jumladan, xorijiy tilni boshqa fanlar bilan o'zaro integratsiya qilib o'qitishdan ko'zlangan maqsad – ma'naviy yetuk shaxs tarbiyasida talabalarning yangi bilimlarni kashf etishlari bilan bog'liq tevarak-atrof, ijtimoiy hayotga munosabat va

qarashlar ilmiy yondashuv ta'sirida rivoj topadi. Chunki bu kabi jihatlar milliy mentalitetimizga xos ijtimoiy va tarixiy tajribalarni o'zlashtirish orqali kamol topadi.

Talaba-yoshlarning tadqiqotchilik kompetensiyalari ularning hissiy-ixtiyoriy va kognitiv sohalariga ta'sir ko'rsatish natijasida shakllanadi. Bunda, asosan, talabalardagi mustaqillik va ijodiy fikrlash ko'nikmalariga tayaniladi. Bunyodkorlik xarakteridagi bilim va xatti-harakatlarni o'zlashtirish tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish maqsadini ta'minlashga yo'naltiradi. Bu esa faoliyat subyektlarini aqliy faoliyat jarayoniga olib kiradigan ilmiy yondashuvni taqozo etadi. Ilmiy yondashuv tarkibidagi didaktik va psixologik yo'nalishlar quyidagi xususiyatlarga ega:

1) *didaktik yondashuv* – ta'lim subyektlari (o'qituvchi, o'quvchi) faoliyatini rivojlantirishga doir metodik vositalarning o'rnini belgilash masalasini ko'zda tutadi;

2) *psixologik yondashuv* – bu o'quvchilarning o'zlari tomonidan mustaqil holda pedagogik-psixologik talablar asosida tashkil etiladigan bilish faoliyatidan foydalanishdir.

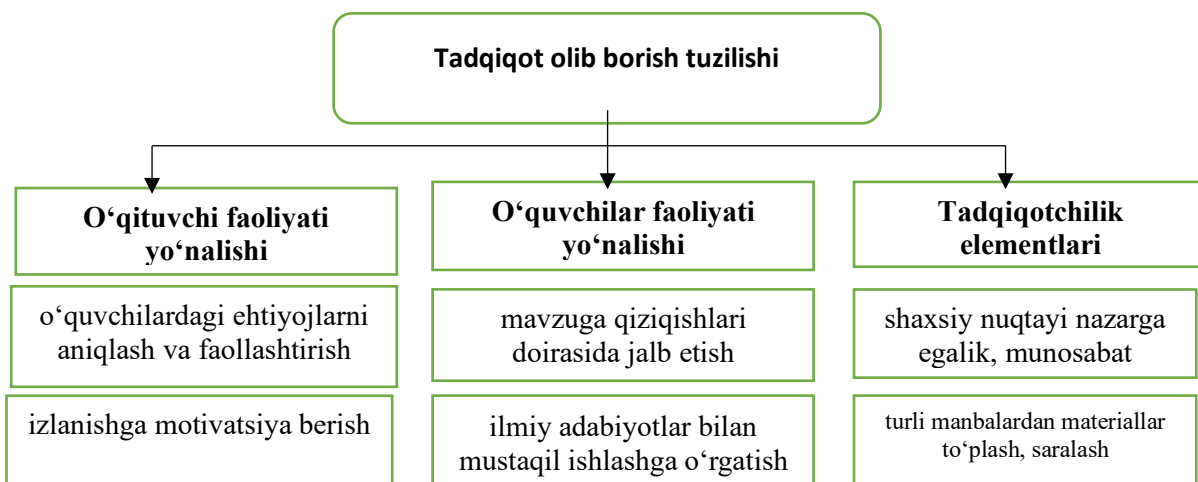
Amaldagi pedagogik-psixologik nazariyalar didaktikaning asosi sifatida ta'lim oluvchilarning faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qilishi kerak. Bizningcha, faoliyat metodikasini maqsadga muvofiqlashtirish zarur. Natijada talabalarning harakatlarini izchil tarzda yo'lga qo'yish va o'qituvchi tomonidan boshqarilishiga erishish mumkin. Talabalarda tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirish o'quv materiallarini ongli ravishda o'zlashtirish imkonini yaratib, bilishga oid qiziqish va aqliy mehnat potensialini oshiradi.

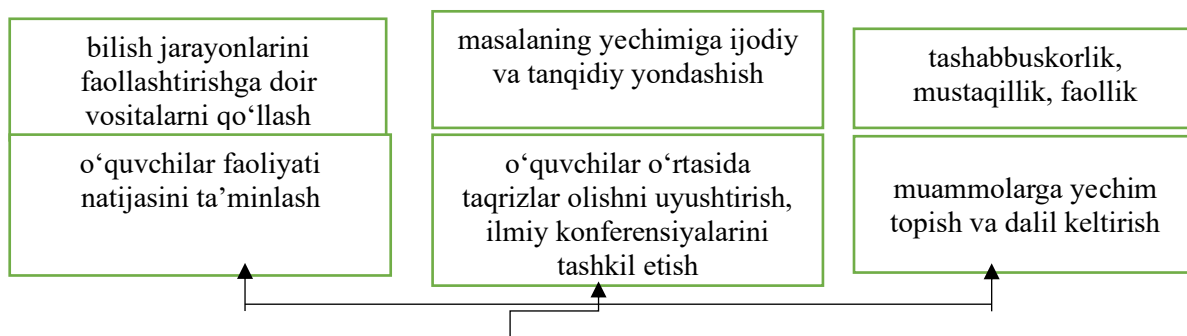
Tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirishda o'quvchilarni bilish faolligiga yo'naltirishning bir qator shartlari mavjud. Izlanuvchi N.Tosheva ulardan eng muhimlari sifatida quyidagilarni ko'rsatadi: o'quv jarayonida hamkorlikdagi faoliyatning amalga oshishi bevosita o'quvchi shaxsiga yo'naltirilishi; predmetlararo va ayni bir o'quv predmeti doirasidagi bog'liqlikning yo'lga qo'yilishi; muammoli ta'lim imkoniyatlaridan samarali foydalanish; mustaqil ishlar ko'lamining kengayishi; muvaffaqiyatli ta'limni kafolatlovchi didaktik ta'minotning talab darajasida yaratilishi; o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini e'tiborga olish kabilar.

Bir guruh tadqiqotchilar aniqlaganlaridek, o'quvchilarning haddan ziyod tez xulosa chiqarishga urinishlari, masalani avvaldan muayyan bir toifaga kiritish, shoshilinch qaror qabul qilishdan qochishlari ... asosiy muammodan og'ishlariga va fikrlash egiluvchanligining yo'qolishiga olib keladi.

Tadqiqotchi D.Po'latovanning izlanishlarida kuzatganimizdek, o'quvchilarda elektron ta'lim va multimediali resurslar bilan ishlash kompetensiyasini shakllantirishda o'qituvchining media (fonoteka, tovushli fayllar, audiotreklar jamlanmasi; videoteka, videolavha va treklar jamlanmasi), didaktik (slaydlar va posterlar, jarayonni vizuallashtirishga doir animatsiyalar), axborot (fan bo'yicha terminologik lug'at, ensiklopediyalar) materiallari, diagnostik o'quv quroli (elektron baza ko'rinishidagi test dasturi) kabi vositalardan foydalanishi ma'lum ma'noda tadqiqotchilikka oid internet manbalar bilan ishlash kompetensiyalarini tarkib toptiradi.

Loyiha metodi (juftlik, guruh loyihalari), muammolilik, muhokama, trening, o'yin, portfolio kabilar tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirishning asosiy usullariga kiradi. Ammo tadqiqot faoliyatining kundalik o'quv vazifalariga kiritilishi o'qituvchilar uchun muayyan qiyinchiliklarni paydo qiladiki, bu maxsus dasturlar yaratishni taqozo etadi. Turli adabiyotlarning ko'pligi, internet imkoniyatlari yoki o'quv resurslari mavjudligiga qaramay maktab o'quvchilari loyiha faoliyatini tashkil etishning metodik asoslari yetarli emas. O'quvchilarning loyiha faoliyatiga tayyor emasligi ota-onalar va o'qituvchilar oldiga bir qator muammolarni qo'yadi. Shulardan kelib chiqilsa, o'quvchilarning tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirish texnologiyasini quyidagi shaklda ifodalash maqsadga muvofiq (2.1-rasmga qarang):

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Fikrimizcha, izlanish jarayoniga oid operatsiyalarning yetarlicha natija bermasligi talabalarning bilish faolligini shakllantirishga sharoit yaratilmaganligi hamda didaktikada muayyan ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni o'zlashtirishga nisbatan yagona yondashuvning mavjud emasligidir. Tadqiqotchilik kompetensiyalarini tarkib toptiruvchi mayllarni hosil qilishda o'quvchilarning shaxsiy tajribalariga asoslanish muhim vositadir. Bunda bilimlarning ahamiyati muayyan hayotiy kuzatishlar va shu asosda materiallarning o'zlashtirilganligida ko'rinadi. Muammoli vaziyatlar yaratish tadqiqotchilikni yo'lga qo'yishning tashqi yo'naltiruvchi imkoniyati bo'lib, u bilish jarayonida murakkabliklar tug'diradigan topshiriqlar yechimlarini taqdim etish, shuningdek, tadqiqot faoliyatining izlanuvchanlik-ijrochilik xususiyatiga ahamiyat qaratish imkonini ham beradi. Muammoli-izlanuvchi xarakterdagi metodlar vositasida o'quvchilar tadqiqotchilik faoliyati haqida nazariy va amaliy jihatdan qurollantiriladi. Bu esa, o'quvchilarning bilish faoliyatini dasturlashtirish va konstruksiyalashga zamin hozirlaydi. Bu holatda ular obyekt sifatida namuna ko'rsatib, faoliyat bajaruvchi vazifasini bajaradilar.

Ta'lim jarayonida talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyasini shakllantirishga yangi harakat yoki faoliyat usulini qo'llash, muayyan ta'limiy muammolarini yechish jarayonida foydalanish natijasi sifatida qaraladi. Bunda o'rganilayotgan masala yuzasidan talabalarda tegishli tajriba hosil qilish zarur bo'ladi. O'zlashtirilgan bilimlarni tahlil qilish va baholash natijasi tajriba hisoblanadi. Bu borada metodist L.I.Vovk ta'kidlaganidek, albatta, jarayonda tajriba muhimdir, lekin u allaqachon shakllangan bilim, ko'nikma va malakalardir. Shu bois

har bir o'qituvchi o'quvchilarining nafaqat reproduktiv usulda bilim olishlariga, balki ularni o'rganishga o'rgatish vazifasini ham bajaradi. O'qitishga nisbatan yangicha yondashuv Davlat ta'lim standartiga muvofiqliqni talab etadi.

Mustaqil ravishda egallagan bilim ancha kuchli va uzoq vaqt yodida qolishiga asoslanilsa, o'qituvchi o'quvchilarning tadqiqot faoliyati natijasida yuzaga keladigan tajribasini diqqat markazida tutishi kerak. Shu nuqtayi nazardan yondashilsa, tadqiqotchilik bu talabalarining analitik-sintetik, axborot, kreativ va bashorat qilish qobiliyatlarini birlashtirilgan tizimli shaxsiy xususiyatidir, deyishga asos bo'ladi.

Tadqiqotchilik kompetensiyasining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: ijodiy faoliyat texnologiyasini o'zlashtirish; avval egallangan bilim va ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish; muammolarni ajrata bilish; o'rganilayotgan obyektning noma'lum qirralarini ko'ra olish; masala yuzasidan muqobil yechimlarni shakllantirish; o'zini va amalga oshiradigan faoliyatini tasniflay olish qobiliyatlari va h.k.

Tadqiqotchilik faoliyati natijasi sifatida yuzaga kelgan yangiliklar algoritmini quyidagicha tartibda shakllantirish maqsadga muvofiq: kashfiyot – ixtiro, ixtiro – loyiha, loyiha – texnologiya va h.k. Mazkur ketma-ketlik avvaldan belgilangan tayyor reja emas, balki maqsadga qaratilgan tizimli yondashuvdir. Bu tizim analitik-sintetik fikrlash orqali amalga oshadi.

Analitik-sintetik qobiliyat bu ma'lumotlarni tahlil qilish, umumlashtirish, narsa-predmet, hodisalarning asosiy va muhim jihatlarini ajratib ko'rsatish yoki tavsiflash demakdir. O'quvchilar axborotlarni ko'p hollarda manbalar, texnik vositalar va bibliografik qidiruv ko'nikmalarini egallash orqali oladilar. "G'oyalarni yaratish, bilim va ko'nikmalarni yangi muammoli vaziyatlarga o'tkazish, – degan edi bu haqda pedagog olim A.V.Mironov, – qarama-qarshiliklarni aniqlash qobiliyati ijodiy qobiliyatlar bilan bog'liq. Va nihoyat, biz prognostik qobiliyatlarni o'rganish obyektining rivojlanishini oldindan ko'ra bilish qobiliyati deb hisoblaymiz". Ular tarkibiga biz quyidagilarni kiritishni maqbul deb bilamiz:

- 1) o'rganilayotgan fan (mavzu) doirasidagi bilimlar asosida taxminlarni shakllantirish va asoslash;
- 2) muammolarni ko'rish va ularni hal qilish;

3) maqsadni belgilash va faoliyatni rejalashtirish;

4) zarur ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va saralash;

5) tanlangan eng maqbul usullar orqali esperiment o'tkazish, tadqiqot natijalarini taqdim etish, aniqlangan ma'lumotlar va qo'yilgan muammo o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatish;

6) olingan natijalarini tizimlashtirish, bilim va ko'nikmalarni muayyan faoliyatda qo'llash va h.k.

O'quvchilarning ilmiy-tadqiqot loyihasi ingliz tili fani o'quv materiallari bo'yicha ham amalga oshiriladi, bir nechta fanlarning tegishli mavzularini birlashtiradi, muammoli-ijodiy guruh ishida, ilmiy va amaliy faoliyat doirasida rejalashtiriladi. Bu borada professor M.Mirqosimova o'rinli ko'rsatganidek, biror ijodkor mahorati yuzasidan taqriz, adabiy-tanqidiy maqola, ma'ruza, referatlar tayyorlash, she'riyat soatlari, kitobxonlar anjumani, adabiy-badiiy kechalar o'tkazish o'quvchilarni ijodiy faoliyatga yo'naltiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirishda bilish faolligiga yo'naltirilgan yondashuvlar zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Bunday yondashuvlar talabalarda mustaqil fikrlash, izlanish, tahlil va ijodiy faoliyatni rivojlantiradi. Muammoli ta'lim, loyiha metodi, interfaol usullar hamda raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish natijasida talabalar o'z bilimlarini amaliyot bilan bog'lay oladilar. Natijada ularning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga bo'lgan qiziqishi ortadi, mustaqil qaror qabul qilish, dalillar asosida fikrlash va yangilik yaratish qobiliyatlari shakllanadi. Shu bois, bilish faolligiga yo'naltirilgan ta'lim yondashuvlarini tizimli qo'llash bo'lajak mutaxassislarning intellektual va kasbiy salohiyatini yuksaltirishning eng samarali vositalaridan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Данияров Б.Х., Иноятова М.Э. Узлуksиз таълим тизимида тадқиқотчилик технологияларидан фойдаланиш // Uzluksiz ta'lim. – Тошкент, 2013. – № 6. – Б. 4.
2. Тошева Н., Боймуродова Г. Ўқувчи – билиш жараёнининг субъекти сифатида // Maktab va hayot. – Тошкент, 2012. – № 4. – Б. 9.

3. Каримов И., Тожибоев Ғ., Қўқонбоев И. Физика фанини ўқитишда ўқувчиларни ижодий фикрлашга ўргатиш усуллари // Uzluksiz ta'lim. – Тошкент, 2002. – № 3. – Б. 77.
4. Pulatova D. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kasbiy kompetentligini oshirish omillari // Xalq ta'limi. – Toshkent, 2013. – № 2. – Б. 7.
5. Вовк Л.И. Формирование исследовательских умений на уроках русского языка и литературы // <https://www.lurok.ru/categories/14/articles/21018>
6. Миронов А.В. Исследовательская деятельность – основа развития творческой личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovatelskaya-deyatelnost-osnova-razvitiya-tvorcheskoy-lichnosti/viewer>

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIGA MATEMATIKANI INNOVATSION VA MNEMONIK METODLAR YORDAMIDA O'RGATISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Sobitova Munavvarxon Mo'ydinali qizi,
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali
1-bosqich magistranti
+99890 750 96 99

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun matematikani o'qitishda innovatsion va mnemonik metodlarning uyg'un qo'llanilishi tahlil qilinadi. Tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, pedagogik kuzatish, eksperimental-amaliy yondashuv va matematik-statistik tahlil qo'llanilgan. Mazkur yondashuvlar yordamida o'quvchilarning tezkor hisoblash, xotira va mantiqiy fikrlash ko'nikmalaridagi o'sish ko'rsatkichlari o'rganilgan. Misollar orqali "99×23" va "to'qqiz kartasi" texnikalari keltirilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, innovatsion va mnemonik usullarni uyg'un qo'llash matematika darslarining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Maqolada o'qituvchilarga metodik tavsiyalar ham taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion metodlar, mnemonika, matematika ta'limi, boshlang'ich sinf, ko'paytirish jadvali, xotira strategiyalari

УЛУЧШЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ МАТЕМАТИКИ УЧИТЕЛЯМ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИННОВАЦИОННЫХ И МНЕМОНИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

Аннотация. В данной статье анализируется применение инновационных и мнемонических методов при обучении математике начальных классов. В качестве методов исследования использованы теоретический анализ, педагогическое наблюдение, экспериментально-практический подход и математико-статистический анализ. С помощью этих подходов изучены изменения в навыках учащихся по быстрому счету, памяти и логическому мышлению. Приведены примеры техник «99×23» и «девяти карточек». Результаты показывают, что синтез инновационных и мнемонических методов значительно повышает эффективность уроков математики. В статье также представлены методические рекомендации для учителей.

Ключевые слова: инновационные методы, мнемоника, обучение математике, начальная школа, таблица умножения, стратегии памяти

IMPROVING THE TEACHING OF MATHEMATICS TO PRIMARY TEACHERS USING INNOVATIVE AND MNEMONIC METHODS

Abstract. This article explores the application of innovative and mnemonic methods in teaching mathematics in primary grades. Using theoretical analysis, pedagogical

observation, experimental-practical approach, and mathematical-statistical analysis, the study investigates improvements in students' rapid calculation, memory, and logical thinking skills. Examples of the "99 × 23" and "nine-card" techniques are presented. The results indicate that combining innovative and mnemonic methods significantly enhances the effectiveness of math lessons. The article also provides methodological recommendations for teachers.

Keywords: innovative methods, mnemonics, mathematics education, primary grades, multiplication table, memory strategies

KIRISH

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, o'quv jarayonini innovatsion asosda tashkil etish hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilish qobiliyatlarini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida matematika fanini o'qitish o'quvchilarning tafakkurini, mantiqiy fikrlashini, hisoblash malakalarini va xotira jarayonlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchilari oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — matematik bilimlarni o'quvchilarga oson, qiziqarli va esda qolarli tarzda yetkazishdir. Buning uchun o'qituvchi nafaqat an'anaviy metodlardan, balki innovatsion va mnemonik metodlardan ham samarali foydalanishi lozim. Mnemonika — bu eslab qolishni yengillashtiruvchi, xotirani mustahkamlovchi, son va formulalarni mantiqiy aloqadorlik orqali esda saqlashga yordam beruvchi usullar tizimidir.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundan iboratki, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda mnemonik va innovatsion metodlarni uyg'un qo'llash orqali matematika ta'limi sifatini oshirish hozirgi kunda o'ta muhim masalalardan biridir.

METODLAR

Tadqiqotning asosiy maqsadi — boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan matematikani innovatsion va mnemonik metodlar asosida o'qitish jarayonini takomillashtirish, bu orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tezkor hisoblash ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Maqolada quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

Nazariy tahlil — pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar tahlil qilindi, xorijiy va milliy tajribalar o'rganildi;

Pedagogik kuzatish — boshlang'ich sinflarda matematika darslari jarayoni tahlil etildi;

Eksperimental metod — mnemonik va innovatsion usullarni tatbiq etish orqali o'quvchilarning bilim natijalari solishtirildi;

Matematik-statistik tahlil — o'quvchilar tomonidan bajarilgan amaliy mashqlar natijalari tahlil qilindi.

Tadqiqot obyekti — boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitish jarayoni hisoblanadi.

Tadqiqot predmeti — innovatsion va mnemonik metodlar asosida o'quvchilarda matematik tafakkurni rivojlantirish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi — mnemonik yondashuvlarning an'anaviy metodlar bilan uyg'un qo'llanilishi orqali dars samaradorligini oshirishga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqilganligidadir.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, mnemonik metodlar yordamida o'quvchilar matematik tushunchalarni osonroq o'zlashtiradi, hisoblash amallarini tez va aniq bajaradi hamda sonlar orasidagi mantiqiy bog'lanishlarni yaxshiroq tushunadi. Quyida bu usullarga oid ikki amaliy misol keltiramiz.

1. "99 × 23" misolidagi mnemonik texnika

Ko'paytirish amali: $99 \times 23 = ?$

Bu hisobni tez bajarish uchun quyidagi bosqichlarga amallar bajariladi:

1. Ko'paytuvchi 23 dan bir oldingi son olinadi — 22.
2. Shu son natijada birinchi qism sifatida yoziladi → 22.
3. $99 - 22 = 77$ amali bajariladi.
4. Hosil bo'lgan 77 natijani 22 dan keyin yozamiz → 2277.

Demak, $99 \times 23 = 2277$.

Bu usul 99, 999 kabi "cheksiz to'qqizlar" ishtirokidagi sonlarda qo'llaniladi, chunki bu holda " $100 \times a - a$ " ifodasi mantiqan to'g'ri bo'ladi. O'quvchilar bu orqali sonlar o'rtasidagi mantiqiy munosabatni oson tushunadi va eslab qoladi.

Bundan tashqari "To'qqiz karra" mnemonik texnikasi (9 ga ko'paytirish jadvali)ni oson eslab qolish texnikasini ko'rib egiqamiz:

Bu usul o'quvchilarga 9 ga ko'paytirish jadvalini oson yodlashga yordam beradi. Dastlab quyidagi ko'rinishda jadval yoziladi:

$$9 \times 1 =$$

$$9 \times 2 =$$

$$9 \times 3 =$$

$$9 \times 4 =$$

$$9 \times 5 =$$

$$9 \times 6 =$$

$$9 \times 7 =$$

$$9 \times 8 =$$

$$9 \times 9 =$$

$$9 \times 10$$

Endi quyidagi qoida qo'llaniladi:

- Tenglikdan keyin birinchi ustunda yuqoridan pastga qarab 0 dan 9 gacha sonlar yoziladi;
- Keyingi ustunda esa pastdan yuqoriga qarab 9 dan 0 gacha sonlar yoziladi.

Natijada quyidagicha chiroyli simmetrik natija hosil bo'ladi:

$$9 \times 1 = 09$$

$$9 \times 2 = 18$$

$$9 \times 3 = 27$$

$$9 \times 4 = 36$$

$$9 \times 5 = 45$$

$$9 \times 6 = 54$$

$$9 \times 7 = 63$$

$$9 \times 8 = 72$$

$$9 \times 9 = 81$$

$$9 \times 10 = 90$$

Ko'rinib turibdiki, natijalar o'zaro teskari tartibda joylashgan: birinchi raqam 0 dan 9 gacha o'sadi, ikkinchisi esa 9 dan 0 gacha kamayadi. Bu vizual simmetriya o'quvchining ko'rish va mantiqiy xotirasini kuchaytiradi.

Bunday yondashuv orqali 9 ga ko'paytirish jadvalini yodlash mexanik emas, balki mantiqiy jarayonga aylanadi. O'quvchi sonlarning teskari harakati orqali ko'paytirish natijalarini eslab qoladi, bu esa "ko'rish xotirasi" va mantiqiy fikrlashni bir vaqtda faollashtiradi.

Shuningdek, o'quvchilarda quyidagi innovatsion mashg'ulotlar samarali bo'lgan:

"Raqamli domino" o'yini orqali sonlar yig'indisi va ko'paytmasini mustahkamlash;

"Matematik konstruktor" yordamida arifmetik tahlilni rivojlantirish;

"GeoGebra", "Kahoot" kabi raqamli vositalardan foydalanish orqali interfaol dars o'tkazish;

Matematik she'rlar va ko'rgazmali mnemonik kartalar yordamida formulalarni yodlash.

O'tkazilgan eksperiment natijalariga ko'ra, ushbu yondashuvlar o'quvchilarning umumiy matematika bilimlari ko'rsatkichini o'rtacha 30% ga oshirgan, tezkor hisoblash malakasini esa 1,5 barobar yaxshilagan.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinf o'qituvchilari innovatsion va mnemonik metodlardan uyg'un holda foydalanganda o'quvchilarda bilish faolligi oshadi, motivatsiya kuchayadi va o'qishga bo'lgan qiziqish ortadi.

Mnemonik yondashuvlarning afzalligi — o'quvchining xotirasini mustahkamlash, mantiqiy fikrlashni shakllantirish, ko'p bosqichli arifmetik amallarni yengillashtirish va matematik ifodalarni esda saqlashni osonlashtirishidir.

Innovatsion texnologiyalar, xususan, axborot-resurs vositalari bilan birgalikda qo'llanilganda mnemonika ta'siri yanada samarali bo'ladi. Biroq o'qituvchi bunday metodlarni muvozanatli tarzda tatbiq etishi zarur: haddan ortiq mnemonik usullar mexanik yodlashni kuchaytirib, mustaqil tahliliy fikrlashni cheklashi

mumkin. Shu bois, o'qituvchi uchun asosiy mezon — tushunishga yo'naltirilgan eslab qolish tamoyilidir.

XULOSA

Boshlang'ich sinflarda matematikani o'qitishda innovatsion va mnemonik metodlarning uyg'unlashuvi o'quvchilarning fikrlash madaniyati, tezkor hisoblash, mantiqiy tahlil va mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Mnemonik metodlar yordamida matematik tushunchalar oson esda qoladi va tez takrorlanadi.
2. Innovatsion texnologiyalar (GeoGebra, Kahoot, LearningApps va boshqalar) darsni interfaol va qiziqarli qiladi.
3. Mnemonik texnikalar o'quvchilarning xotira, diqqat va tasavvur faoliyatini rivojlantiradi.
4. Darslarda har bir amaliy mashg'ulotni o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos ravishda tanlash muhim.
5. O'qituvchilarning pedagogik mahorati va metodik tayyorgarligi bu yondashuvlarni samarali joriy etishda hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Natijada, matematika darsi o'quvchilar uchun nafaqat hisoblash mashg'uloti, balki fikrlash, eslab qolish va ijodiy o'rganish maktabiga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamurov A. Matematika va mnemonika. — Toshkent: Sharq, 2023. — B. 23.
2. DeLashmutt K. A Study of the Role of Mnemonics in Learning Mathematics. — Lincoln: University of Nebraska Press, 2007. — 118 b.
3. Wulandary V., Kawai N. The Efficacy of Mnemonic Strategies in Improving the Basic Multiplication Facts Retrieval. — Jakarta: Education and Social Development Journal, 2024. — B. 45–59.
4. Akinsola M. K. Effects of Mnemonic and Prior Knowledge Instructional Strategy in Teaching Mathematics. — Nairobi: International Journal of Education and Research, 2014. — B. 76–88.
5. Waite-McGough A. Teaching Through Mnemonics (Elementary). — Washington: ERIC Publications, 2012. — 64 b.
6. Gruenke M. Mnemonic Strategies in Mathematics Instruction for Students with Learning Disabilities: A Narrative Review. — Berlin: ResearchGate Publications, 2019. — B. 12–33.

7. Woods C. Mnemonics: A Strategy for Teaching and Learning. — New York: Education Insight Press, 2013. — 156 b.
8. Pólya G. How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method. — Princeton: Princeton University Press, 1945. — 253 b.
9. Egan K. An Imaginative Approach to Teaching. — San Francisco: Jossey-Bass, 2005. — 187 b.
10. Aharoni R. Arithmetic for Parents: A Book for Grownups about Children's Mathematics. — Haifa: Sumizdat, 2007. — 221 b.
11. Schnepel S., Knaak M., Ricken G. A Systematic Review of Mathematics Interventions for Students with Intellectual Disabilities (Ages 5–12). — London: Routledge, 2022. — B. 97–114.

EKSPERIMENTAL-EMPRIK METODLARNING DARS JARAYONIDAGI O'RNII

Gaypova Roza Tursunbaevna

*Ajinyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti,
Geografiya kafedrası dotsenti, p.f.n+ 99891 374 47 21 gaipovar@gmail.ru*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida qo'llaniladigan eksperimental-emprik, kuzatish, hikoya va sorovnoma (anketa) metodlarining geografiya darslaridagi ahamiyati tahlil qilinadi. Har bir metodning o'ziga xos xususiyatlari, ularning o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini shakllantirishdagi roli hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'рни yoritib beriladi. Maqolada metodlarning qulayliklari, ularning geografik mavzularga moslashuvchanligi va real hayotiy jarayonlarni o'rganishda qo'llanilishiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: eksperimental metod, empirik metod, dars jarayoni, nazariy bilim, amaliy tajriba, ta'lim samaradorligi, faol o'rganish.

РОЛЬ ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ЭМПИРИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Аннотация. В статье анализируется значение экспериментально-эмпирических, наблюдательных, нарративных и анкетных методов, используемых в образовательном процессе на уроках географии. Выделены особенности каждого метода, их роль в формировании знаний и умений учащихся, а также в повышении эффективности обучения. Особое внимание уделяется удобству методов, их адаптивности к географической тематике и их использованию при изучении реальных процессов.

Ключевые слова: экспериментальный метод, эмпирический метод, процесс обучения, теоретические знания, практический опыт, эффективность обучения, активное обучение.

THE ROLE OF EXPERIMENTAL-EMPRICATIVE METHODS IN THE TEACHING PROCESS

Annotation. This article analyzes the importance of experimental-empirical, observational, narrative and questionnaire methods used in the educational process in geography lessons. The specific features of each method, their role in the formation of students' knowledge and skills, and their role in increasing educational efficiency are highlighted. The article pays special attention to the convenience of the methods, their adaptability to geographical topics and their use in studying real-life processes.

Keywords: experimental method, empirical method, teaching process, theoretical knowledge, practical experience, educational efficiency, active learning.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida eksperimental-empirik metodlar o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu metodlar orqali nazariy bilimlar amaliy tajribalar bilan mustahkamlanib, o'quvchilarning ilmiy-tadqiqot faoliyatiga bo'lgan qiziqishi ortadi.

Dars jarayonida eksperiment va empirik kuzatuvlar qo'llanilganda, o'quvchilar mavzuni chuqurroq anglash, muammolarni hal qilish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ayniqsa, tabiiy fanlar, geografiya va iqtisodiyot darslarida bu metodlar o'quvchilarni faol o'rganish jarayoniga jalb etishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Maqolada ushbu metodlarning ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'рни, ularning afzalliklari va pedagogik jihatlari atroflicha yoritiladi.

Mazkur metodlarga asosan maktab tajribasini o'rganishga yonaltirilgan metodlar kiradi. Ular kuzatish, anketa, maktab xujjatlarini tekshirish metodlari va pedagogik eksperiment kiradi.

METODOLOGIYA

Eng keng tarqalgan pedagogik tadqiqot metod hisoblanadi. Mazkur usul pedagogik jarayonni bilishni eng muhim metodlaridan biri hisoblanadi. Har qanday o'qituvchi darsni kuzata bilish qobiliyatiga ega bo'lmog'i lozim. Kuzatish metodi tuzilishi, mazmuni, turi, kuzatish texnikasi, o'rganilayotgan muammoning mohiyati va xususiyatlari, tadqiqot metodlariga bog'liq. Kuzatish turli xil bo'ladi, ular dasturi, tashkil qilinishi va maqsadiga ko'ra ma'lum bir guruhlariga bo'linadi. [1]

Geografiya darsida kuzatish metodining misoliga quyidagisini keltirish mumkin: Misol uchun, o'quvchilar maktab atrofidagi daryo yoki ko'lni kuzatadilar. Daryo bo'yidagi er shakllanishi, suv darajasining vaqt o'tishi bilan o'zgarishi, oqim tezligi va atrof-muhitdagi o'zgarishlar (masalan, o'simliklar va hayvonlar tarqalishi) haqida yozma ravishda ma'lumotlar to'plashadi. Ushbu kuzatuvlar natijasida o'quvchilar geografik jarayonlar, suv resurslarining boshqarilishi va iqlim sharoitlarining ta'siri haqida amaliy tahlil o'tkazish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Hikoya metodi. Hikoya metodi deb geografik borliq, voqea va xodisalarni jonli tasvirlashga aytiladi. Bunda o'qituvchining jonli so'zi muhim o'rin tutadi. Hikoya

metodi bilan o'quvchi geografik voqea va xodisalarni, borliqni o'quvchilar ongida jonli tasvirlarni shakllantirishda, o'quvchilarni geografik kashfiyotlar bilan, o'ziga xos landshaftlar bilan, turli xil davlatlardagi aholining hayoti va faoliyati bilan tanishtirishda foydalaniladi. [2]

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Geografiya darsida hikoya metodining misoliga quyidagisini keltirish mumkin:

Misol: Dars davomida o'quvchilarga "Yashil Vodiy Sarguzashti" nomli hikoya aytiladi. Ushbu hikoyada qadimgi davrlarda keng va serhosil vodiya joylashgan kichik qishloq hayoti tasvirlanadi. Hikoya davomida vodiyni shakllanishi, daryo oqimining yo'li, atrofdagi tog'larning ta'siri va ob-havo sharoitlari kabi geografik jarayonlar voqealar bilan uyg'unlashtiriladi. Hikoyada, masalan, bir to'fon vodiyni o'zgartirib, yangi suv yo'llarining paydo bo'lishiga sabab bo'lganligi, qishloq aholisi esa bu o'zgarishlarga moslashib, yangi hayot tarzini shakllantirgani tasvirlanadi.

Ushbu hikoya orqali o'quvchilar nafaqat geografik jarayonlar (eroziya, sedimentatsiya, suv oqimi) haqida bilim hosil qiladi, balki inson faoliyati va tabiiy omillar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni yanada chuqurroq tushunishga erishadi. Hikoya metodidan foydalanish geografik tushunchalarni esda qolarli va qiziqarli tarzda yetkazishda juda samarali hisoblanadi.

Hikoya metodining afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Qiziqarli va esda qolarli taqdimot: Hikoyalar mavzuni hayoliy tarzda bayon etib, geografik jarayonlarni voqealar orqali tushuntirishga imkon beradi. Bu usul o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishini oshiradi va o'zlashtirilgan bilimlarni uzoq muddat eslab qolishga yordam beradi.

2. Kontekstual o'rganish: Hikoya metodida geografik tushunchalar real hayotiy voqealar bilan bog'lanadi. Natijada, o'quvchilar abstrakt tushunchalarni aniq misollar orqali ko'rib, ularni amaliyotga tatbiq qilish imkoniga ega bo'ladilar.

3. Ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Hikoyalar dars jarayonini interaktiv qiladi va o'quvchilarda hissiy va ijodiy faoliyatni qo'zg'atadi. Bu esa ularning analitik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek,

inson va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Sorovnoma (anketa) metodi: Sorovnoma (anketa) metodi geografiya darslarida o'quvchilarning mavzu bo'yicha bilim darajasini, fikr-mulohazalarini va shaxsiy tajriba yoki kuzatishlarini aniqlash uchun qo'llaniladigan interaktiv usuldir. Ushbu metod yordamida o'quvchilarga tayyorlangan savollar orqali ma'lumotlar to'planadi, tahlil qilinadi va dars jarayonida muhokama qilinadi. Sorovnoma o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi hamda dars mavzusiga bo'lgan qiziqish va tushunchalarni yanada chuqurlashtirishga xizmat qiladi.

Misol: Geografiya darsida "Shahar urbanizatsiyasi va atrof-muhit" mavzusi bo'yicha sorovnoma. Dars davomida o'quvchilarga "Shahar urbanizatsiyasi va atrof-muhit" mavzusida tayyorlangan anketa tarqatiladi. Anketada quyidagi savollar bo'lishi mumkin:

1. Shahar urbanizatsiyasi sizningcha qanday omillar natijasida yuzaga keladi?
2. Urbanizatsiyaning ijobiy va salbiy ta'sirlari nimalardan iborat?
3. Urbanizatsiya natijasida atrof-muhitda qanday o'zgarishlar kuzatiladi?
4. Sizning hududingizda urbanizatsiya jarayoni qanday aks etmoqda?

Ushbu sorovnoma orqali o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etishadi, real hayotiy misollar keltirishadi va mavzu bo'yicha shaxsiy kuzatishlarini bildirishadi. Natijada, o'qituvchi o'quvchilarning mavzuni qanday tushunishini, urbanizatsiyaning shahar va atrof-muhitga qanday ta'sir ko'rsatishini qanchalik anglaganini baholash imkoniyatiga ega bo'ladi.

Sorovnoma (anketa) metodining qulaylik tarafi va mavzularga mos tushishi quyidagicha ifodalanishi mumkin:

1. Qulaylik tarafi: Soddalik va tizimlilik: Anketa tayyorlash, tarqatish va natijalarni tahlil qilish oson amalga oshiriladi. Bu usul yordamida o'quvchilarning fikrlarini tez va aniq shaklda yig'ish mumkin.

Interaktivlik: O'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etadilar, bu esa dars jarayoniga faol qatnashishni rag'batlantiradi.

Moslashuvchanlik: Anketa savollarini mavzu va sinf darajasiga moslashtirish imkoniyati mavjud, bu esa dars jarayonining individual ehtiyojlarini hisobga olishga yordam beradi.

2. Mavzularga mos tushishi: Realistik muammolar: Geografiyaning ko'plab mavzulari (masalan, urbanizatsiya, atrof-muhit, iqlim o'zgarishi) o'quvchilarning kundalik tajribalari bilan bog'liq bo'lib, ularni anketalar orqali tahlil qilish mavzuni yanada real va yaqin qiladi.

Ijtimoiy fikrlar va kuzatishlar: Ushbu metod yordamida o'quvchilarning shaxsiy kuzatishlari, tajribalari va ijtimoiy fikrlari yig'ilib, mavzuni kengroq doirada o'rganish imkoniyati yaratiladi.

Moslashuvchan foydalanish: Har xil yoshdagi va qiziqishdagi o'quvchilar uchun savollarni moslashtirish orqali turli geografik mavzularni qamrab olish mumkin, bu esa darslarni yanada interaktiv va qiziqarli qiladi. Natijada, sorovnoma (anketa) metodi geografiya darslarida mavzularni tushunishga va o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Ushbu metod haqidagi nazariy mulohazalar va tahliliy asarlar nafaqat xalqaro pedagogika adabiyotida keng yoritilgan. Masalan, xalqaro miqyosda J. Dewey, L. Vygotsky va boshqa ilg'or pedagoglar dars jarayonida interaktiv usullar, jumladan sorovnoma metodining o'quvchilarning faol ishtirokini rag'batlantirishdagi rolini ta'kidlab kelishgan. [3]

XULOSA

Ushbu izlanishlar va ilmiy asarlar metodning nafaqat dars interaktivligini oshirish, balki o'quvchilarning fikrlarini, kuzatishlarini va shaxsiy tajribalarini tizimli tarzda yig'ish orqali mavzularni yanada real va yaqin qilishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Hamma metodlar bo'yicha yakuniy fikr shundan iboratki, ta'lim jarayonida qo'llaniladigan eksperimental-empirik, kuzatish, hikoya va sorovnoma (anketa) metodlari bir-birini to'ldirib, o'quvchilarning darsga interaktiv ishtirokini rag'batlantirish, mavzularni real va amaliy tarzda tushunishga yordam berish hamda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Har bir metod o'zining o'ziga xos afzalliklari va qulay tomonlariga ega bo'lib, darsning

mazmuni va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan holda qo'llanilganda ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi. Shu tarzda, turli metodlardan samarali foydalanish orqali geografiya darslari nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalarni ham chuqurroq o'zlashtirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. X. Vaxobov, N.R. Alimqulov, N.B. Sultanova Geografiya o'qitish metodikasi. (darslik) "Nodirabegim" Toshkent -2021. 64-66-b.
2. X. Vaxabov, O.T. Mirzamahmudov Geografiya o'qitish metodikasi. (uslubiy qo'llanma) "Namangan davlat universiteti" Namangan -2016. 62-65-b.
3. www.wikipedia.ru

BADIIY MATNNI TUSHUNISHDA UMUMIY BILIM FONDINING (EMBODIMENT) AHAMIYATI

Sultonova Gulbaxor Murtazaxonovna

Halqaro oziq-ovqat instituti ingliz tili o'qituvchisi

sultonovagulbahorhon@gmail.com

Tel: +998902773319

Annotatsiya: *Kognitiv lingvistikada inson tafakkuri bilan bog'liq masalalar tahlil obyekti sifatida o'rganilar ekan, badiiy matnni anglash, tushunish va sintezlash jarayonlari haqida fikr yuritilishi maqsadga muvofiqdir. Yangi axborotni sintezlash va analiz qilish jarayoni oldingi ma'lumotlar bazasiga qarab amalga oshirilishi va asos bo'lib xizmat qilishini bildiradi. Jahon kognitiv lingvistlari bu haqida ko'plab imperik izlanishlar olib borganlar. Badiiy matnda muallif tomonidan taqdim qilinayotgan ma'lumot kitobxon tomonidan umumiy bilim fodi asosida qabul qilinadi va usha axborot asosida yangi konseptlar shakllanadi. Quyidagi maqolada bu fikrlar jahon olimlarining ilmiy izlanishlari bilan kengroq yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *umumiy bilim fondi, konseptual ma'no*

THE IMPORTANCE OF GENERAL KNOWLEDGE FOUNDATION (EMBODIMENT) IN UNDERSTANDING A LITERATURE TEXT

Abstract: *Since issues related to human thinking are studied as an object of analysis in cognitive linguistics, it is appropriate to reflect on the processes of understanding, comprehension and synthesis of a literary text. This means that the process of synthesizing and analyzing new information is carried out based on the previous database and serves as a basis. Cognitive linguists around the world have conducted many empirical studies on this. The information presented by the author in a literary text is perceived by the reader on the basis of a general body of knowledge, and new concepts are formed on the basis of this information. In the following article, these ideas are more widely covered with scientific research by world scientists.*

Keywords: *embodiment, conceptual meaning*

ЗНАЧЕНИЕ ОБЩЕГО ЗНАНИЯ (ВОПРОСА) В ПОНИМАНИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА

Аннотация: *Поскольку вопросы, связанные с человеческим мышлением, изучаются в качестве объекта анализа когнитивной лингвистики, уместно рассмотреть процессы понимания, осмысления и синтеза художественного текста. Это означает, что процесс синтеза и анализа новой информации осуществляется на основе предыдущей базы данных и служит ее основой. Когнитивные лингвисты всего мира провели множество эмпирических исследований по этому вопросу. Информация,*

представленная автором в художественном тексте, воспринимается читателем на основе общего массива знаний, и на основе этой информации формируются новые понятия. В данной статье эти идеи более широко освещаются научными исследованиями мировых ученых.

Ключевые слова: воплощение, концептуальное значение

KIRISH

Bugungi kunda badiiy matnni talqin qilish va tushunish jarayoni faqat lingvistik tahlil doirasida emas, balki insonning umumiy bilim fondi, ya'ni tajriba, madaniy xotira va jismoniy idrok bilan chambarchas bog'liq holda o'rganilmoqda. Kognitiv lingvistika va matnshunoslikda "embodiment" — "tanaviylik" konsepsiyasi aynan shu jihatni yoritadi. Unga ko'ra, inson fikrlash jarayoni, tasavvurlari va matnni anglash qobiliyati faqat til birliklariga emas, balki insonning tanaviy tajribasi, hissiy idroki va hayotiy kontekstiga tayanadi.

Badiiy matn o'z tabiatiga ko'ra ko'p qatlamli, ramziy va emotsional mazmunga ega bo'lib, uni to'liq anglash uchun o'quvchi shunchaki so'zlarni emas, balki ularning ortida yashiringan hayotiy tajribalarni, ijtimoiy-madaniy signallarni ham sezishi lozim. Shu ma'noda, umumiy bilim fondi — insonning dunyoni bilish tajribasi, ijtimoiy qadriyatlari, tarixiy xotirasi va madaniy kompetensiyasini o'z ichiga olgan tizim — matnni anglash jarayonining asosi sifatida namoyon bo'ladi.

Embodiment nazariyasi badiiy matnni tushunishda o'quvchining individual tajribasini faollashtiradi: u obrazlarni tasavvur etish, ularni his qilish, matn voqealarini "tanada yashash" orqali mazmunni chuqurroq qabul qiladi. Natijada badiiy idrok jarayoni til, tafakkur va jismoniy tajriba o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir sifatida shakllanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI BVA METODOLOGIYA

Kognitiv lingvistikada ma'no va tushunish asosiy o'rinda bo'lib, unda ma'lumotni qanday tushunish masalasiga e'tibor qaratiladi. Amerikalik tilshunos Dj.Lakoffni yozishicha, ma'no inson uchun ahamiyatli narsadir, bu esa insonning atrof-muhitdagi faoliyati bilan bogliq holda tushuniladi. Tilshunos ma'no tushunish jarayonini bevosita(direct) va bilvosita (indirect) turlariga ajratadi. J.Litlmor va J.R.Taylor bu soha ustida izlanishlar olib borar ekan, tushunish jarayonida tilning qanday ishlatilganligi muhim rol o'ynashini qo'shimcha qiladilar. Ular ma'no qurilishida tilning o'zgarishiga (language variation) tashqi faktorlar, ya'ni geografik

hudud (regiolects), yosh, gender, sotsial status, stil, register va boshqalar ta'sirini ta'kidlaydi.

Amerikalik tilshunos olim M.Achard va nemis olimi S.Niemeierlarning bu sohaga bag'ishlangan kitoblarida konseptual ma'noning qurilishida semantik, grammatik va polisemantik birliklarning ahamiyati kattaligiga izoh beradilar. Chunki, grammatik birliklar har qanday, ayniqsa, ikkinchi til egalariga to'g'ri tushunish va fikrni ifodalash imkonini berishini ta'kidlaydilar

Kognitiv lingvistikani tahlil qilar ekanmiz, bir qator olimlarning nazariyalari e'tiborimizni tortadi. Kanadalik olim M.Borkent tadqiqot ishlarini vizual poeziyaga bag'ishlar ekan, embodiment, ya'ni asosiy e'tiborni mujassamlashuv jarayoniga qaratadi va bu kognitiv lingvistikani vizual poeziya bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Yapon tilshunos olimasi M.Hira ham vizual poetik matnlarlar ustida ishlar ekan, ikoniklik bilan metafora o'rtasidagi parallelizm mavjuvligini, bu esa soha obyekti bilan o'zaro birga ifodalanishi kerakligini ta'kidlaydi. Tadqiqotchining fikricha, oddiy bo'lib ko'ringan har qanday matn murakkab ma'noga egadir.

MUHOKAMA

Badiiy konsept haqida ko'plab tadqiqotchilar fikr yuritganlar va unga kognitiv lingvistikaning markaziy obyekti sifatida qaraganlar. Rus olimasi I.A.Tarasova O.V.Bespalovning dissertatsiyasini tahlil qilar ekan: "Badiiy konsept shoir yoki yozuvchining ong birligi bo'lib, u badiiy asar yoki bir qator asarlarda o'z ifodasini topadi va muallifning buyum yoki hodisalarning mohiyatiga individual yondashuvini aks ettiradi", deydi. Olima I.A.Tarasova o'z tadqiqotlarida A.A.Zalevskayaning bu mavzu xususigagi qarashlariga o'zining positsiyasini bildirib, konsept individning ong birligi ekanligini va uning bilish, kommunikativ faoliyatiga ta'sir etuvchi, shakllantiruvchi dinamikasini, xarakterini o'zida mujassamlashtirgan tuzilma ekanligini o'z fikrida izohlaydi. Bu o'rinda dinamik xarakter deganda doimiy stabil emas, ya'ni o'zgarishga moyil va o'zgaruvchan funksiyani o'z ichiga oladi degan fikr anglashiladi. Qo'shimcha qilib aytganda, konsept insonning bilish, idrok, ruhiy kechinma va ruhiy qonuniyatlariga bo'ysunadi va shu bilan birga unda o'z aksini topadi. Konsept inson ongida yillar mobaynida murakkablashadi va kuchli ta'sirga

ega ekanligi bilan izohlanadi. I.A.Tarasova badiiy konseptni tahlil qilishda quyidagi ikki yondashuv orqali amalga oshirish maqsadga muvofiq ekanligini ta'kidlaydi:

1. Muallifning individual ruhiy, ma'naviy kechinmalarining ifodasi shaklida. Bunda asar mavzusi, muallifning ruhiy, manaviy qarashlari, ma'lum bir voqelikka bo'lgan munosabati, reaksiyasi konsept mahsuli hisoblanadi.

2. Badiiy konseptni milliy-madaniy dunyoqarashning bir bo'lagi sifatida qarash va tahlil qilish bilan ifodalanadi. Bunday yondashuv esa konsept tushunchasini ko'proq milliy ong birligi sifatida talqin qilishga imkon yaratadi. Badiiy konsept shakllanishida asrlardan buyon davom etib kelayotgan an'ana, udum, madaniy dunyoqarash va hattoki ma'lum hudud, millat ma'naviyatining o'zaro ta'sir kuchi borligini hech kim inkor eta olmaydi. Bu yondashuv ham qaysi bir ma'noda birinchi yondashuvni to'ldiradi va parallel holda yuzaga chiqadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, badiiy matnlarning tushunish jarayonlarida linguakulturologik belgilarning namoyon bo'lishi masalasi ham kognitiv lingvistikani yanada izloh qilishimizga yordam beradi.

Badiiy matnni chuqur va mazmunli tushunish insonning umumiy bilim fondi — ya'ni embodiment konsepsiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Chunki matnni idrok etish jarayoni faqat til birliklarini anglashdan iborat emas, balki o'quvchining hayotiy tajribasi, hissiy kechinmalari, madaniy xotirasi va dunyoni jismoniy idrok etish qobiliyatiga tayanadi. Har bir badiiy obraz, metafora yoki voqea o'quvchi ongida uning tanaviy va hissiy tajribasi orqali jonlanadi, bu esa matn mazmunini yanada teran anglash imkonini yaratadi.

Embodiment nazariyasi asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, inson tafakkuri, til va tana o'zaro uyg'unlikda faoliyat yuritadi. Shu sababli, badiiy matnni o'rganishda nafaqat lingvistik, balki psixologik, madaniy va kognitiv omillar ham inobatga olinishi zarur. Badiiy idrok — bu o'quvchining ongli va ongsiz darajada amalga oshadigan murakkab jarayon bo'lib, unda matn va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik markaziy o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Archard M., & Niemeier S. Cognitive Linguistics, Second Language Acquisition, and Foreign Language Teaching. De Gruyter Mouton, 2004. – P. 1-3.
2. Borkent M. Illusions of simplicity: A cognitive approach to visual poetry //English Text Construction. – 2010. – Vol. 3. – №. 2. – P. 145-164.

3. Hiraga M. Metaphor and Iconicity: A Cognitive Approach to Analyzing Texts. – Palgrave Macmillan, 2005.
4. Тарасова И.А. Художественный концепт: Диалог лингвистики и литературоведения. Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2010. – С. 742-243.

UZOQ MASOFAGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNING CHIDAMLILIK SIFATINI OSHIRISHDA STATIK MASHQLARNI QO'LLASH TEXNOLOGIYASI

Ummatov Nozim Raimjonovich

NamDPI Jismoniy madaniyat va sport kafedrası dotsenti

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Gmail: rin1991@inbox.ru Tel: +998 93 495 71 07

Annotatsiya: Mazkur maqolada uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamlilik sifatini rivojlantirishda statik mashqlarni qo'llash texnologiyasi ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqotda statik mashqlarning yurak-qon tomir tizimi faoliyatiga, mushaklarning izometrik kuchlanish darajasiga va organizmning energiya almashinuv jarayonlariga ta'siri tahlil qilindi. Eksperimental natijalar shuni ko'rsatdiki, mashg'ulot jarayoniga statik mashqlarni tizimli kiritish sportchilarning umumiy chidamliligini oshiradi, yugurish samaradorligini yaxshilaydi hamda tiklanish jarayonlarini tezlashtiradi. Maqolada ishlab chiqilgan texnologiya uzoq masofaga yuguruvchilarning tayyorgarligini takomillashtirishda samarali metod sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: chidamlilik, statik mashqlar, uzoq masofaga yugurish, mushak kuchi, yurak-qon tomir tizimi, energiya almashinuvi, pedagogik texnologiya.

ТЕХНОЛОГИЯ ПРИМЕНЕНИЯ СТАТИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ ВЫНОСЛИВОСТИ СПОРТСМЕНОВ-БЕГУНОВ НА ДЛИННЫЕ ДИСТАНЦИИ

Аннотация: В статье научно обоснована технология применения статических упражнений для развития выносливости у спортсменов, занимающихся бегом на длинные дистанции. В ходе исследования проанализировано влияние статических упражнений на деятельность сердечно-сосудистой системы, уровень изометрического напряжения мышц и процессы энергетического обмена организма. Экспериментальные результаты показали, что систематическое использование статических упражнений в тренировочном процессе способствует повышению общей выносливости спортсменов, улучшению эффективности бега и ускорению процессов восстановления. Разработанная технология рекомендуется как эффективный метод подготовки бегунов на длинные дистанции.

Ключевые слова: выносливость, статические упражнения, бег на длинные дистанции, мышечная сила, сердечно-сосудистая система, энергетический обмен, педагогическая технология.

TECHNOLOGY OF USING STATIC EXERCISES TO IMPROVE THE ENDURANCE OF LONG-DISTANCE RUNNERS

Annotation: *This article scientifically substantiates the technology of using static exercises to develop endurance in long-distance runners. The study analyzed the effects of static exercises on the cardiovascular system, the level of isometric muscle tension, and the body's energy metabolism processes. Experimental results showed that the systematic inclusion of static exercises in the training process increases athletes' overall endurance, improves running efficiency, and accelerates recovery. The developed technology is recommended as an effective method for improving the training quality of long-distance runners.*

Keywords: *endurance, static exercises, long-distance running, muscle strength, cardiovascular system, energy metabolism, pedagogical technology.*

KIRISH

Sportchilarning yuqori natijalarga erishishida chidamlilik sifatining ahamiyati beqiyosdir. Ayniqsa, uzoq masofaga yugurish bilan shug'ullanuvchi sportchilar uchun chidamlilik ularning asosiy jismoniy sifati bo'lib, mushaklarning uzoq muddatli yuklamalarga bardosh berish qobiliyatini belgilaydi. Bugungi kunda sport tayyorgarligini takomillashtirishda zamonaviy metod va texnologiyalarni qo'llash, mashg'ulot jarayonini ilmiy asosda tashkil etish sportchilarning funksional imkoniyatlarini oshirishning muhim omili sifatida qaralmoqda [1].

Chidamlilikni rivojlantirishda an'anaviy aerob mashqlar bilan bir qatorda statik mashqlarni qo'llashga bo'lgan ilmiy va amaliy qiziqish ortib bormoqda. Statik mashqlar mushaklarning izometrik holatda kuchlanishini ta'minlab, yurak-qon tomir va nafas olish tizimining barqaror ishlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada, sportchi organizmi energiya sarfini iqtisodli tarzda taqsimlab, uzoq masofada yugurish davomida charchoqqa bardoshlilikni oshiradi (A. I. Ivanov, 2021; N. Karimov, 2022).

Statik mashqlarni mashg'ulot jarayoniga ilmiy asoslangan tarzda kiritish sportchilarning nafaqat jismoniy, balki psixofiziologik tayyorgarligini ham mustahkamlaydi. Chunki bunday mashqlar konsentratsiyani oshiradi, mushaklar koordinatsiyasini yaxshilaydi va yugurish texnikasining barqarorligini ta'minlaydi (E. Salimova, 2023).

Shu bois, uzoq masofaga yuguruvchi sportchilar tayyorgarligida statik mashqlardan foydalanish texnologiyasini ishlab chiqish va amaliy samaradorligini aniqlash hozirgi sport pedagogikasining dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi — uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamlilik sifatini oshirishda statik mashqlarni qo'llash texnologiyasini ishlab chiqish va uni amaliy tajriba asosida asoslashdir [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamlilik sifatini oshirishda statik mashqlarni qo'llash texnologiyasini ishlab chiqish va uning samaradorligini aniqlashga qaratildi. Tajriba tadqiqoti Namangan davlat pedagogika instituti sport laboratoriyasida o'tkazilib, 18–22 yosh oralig'idagi 20 nafar erkak sportchi ishtirok etdi. Tadqiqot ikki bosqichda amalga oshirildi: birinchi bosqichda sportchilarning dastlabki jismoniy tayyorgarlik darajasi aniqlansa, ikkinchi bosqichda statik mashqlarni o'z ichiga olgan mashg'ulot dasturi qo'llanildi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlar qo'llanildi: pedagogik kuzatuv, tajriba-sinov metodi, fiziologik o'lchovlar, statistik tahlil. Pedagogik kuzatuv jarayonida mashg'ulotlarning tuzilishi, yuklama hajmi va sportchilarning mashq bajarish texnikasi qayd etildi. Tajriba davomida har bir sportchi uchun individual yurak urish chastotasi va pulsometriya ko'rsatkichlari asosida mashqlar dozalandi (R. Sultonov, 2022).

Statik mashqlar majmuasiga "Planka", "Ko'prikcha", "Statik o'tirish", "Sidetka" hamda "Qo'lni yon tomonda ushlab turish" mashqlari kiritildi. Har bir mashq 20–60 soniya davom ettirilib, 3–5 marotaba takrorlandi. Mashg'ulotlar haftasiga 4 marta o'tkazilib, ularning 50 foizi yugurish, 30 foizi statik mashqlar va 20 foizi cho'zilish mashqlaridan tashkil topdi [4; 107-109 b.].

Chidamlilik sifatini baholashda Harvard step-testi, Cooper testi va VO_{2max} (maksimal kislorod iste'moli) o'lchovlari asosiy mezon sifatida tanlandi (M. Hasanov, 2023). Olingan natijalar SPSS dasturi yordamida statistik jihatdan tahlil qilinib, tajriba va nazorat guruhlarida o'rtasidagi farqlar aniqlangan. Ushbu metodika uzoq masofaga yuguruvchilarning chidamlilik darajasiga statik mashqlar ta'sirini aniq baholash imkonini berdi [2; 12-14 b.].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamlilik sifatlarini rivojlantirishda statik mashqlarni tizimli ravishda qo'llash samaradorligi

aniqlandi. Eksperiment 8 hafta davomida o'tkazildi va unda tajriba hamda nazorat guruhlar qatnashdi. Har ikki guruh dastlab bir xil tayyorgarlik darajasiga ega bo'lgan bo'lsa-da, mashg'ulot jarayonida tajriba guruhi statik mashqlarni o'z ichiga olgan maxsus dastur asosida shug'ullandi.

Tajriba yakunida sportchilarda yurak urish chastotasi, kislorod iste'moli ($VO_2\max$), 3000 metr yugurish natijalari va mashqdan keyingi tiklanish tezligi kabi ko'rsatkichlarda ijobiy o'zgarishlar qayd etildi. Jumladan, tajriba guruhida $VO_2\max$ ko'rsatkichi o'rtacha **7,8 % ga**, yurak urish chastotasining tiklanish tezligi esa **9,5 % ga** yaxshilandi. 3000 metr yugurish natijasi esa o'rtacha **17 soniyaga** yaxshilangan bo'lib, bu nazorat guruhiga nisbatan yuqori farqni tashkil etdi ($p<0.05$).

Quyidagi jadvalda tajriba natijalari ko'rsatkichlari keltirilgan:

1-jadval. Statik mashqlarni qo'llash natijasida sportchilarning chidamlilik ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlar ($n=20$)

Ko'rsatkichlar	Guruhlar	Dastlabki natija	Yakuniy natija	O'zgarish (%)
$VO_2\max$ (ml/kg/min)	Tajriba guruhi	51.2	55.2	+7.8
	Nazorat guruhi	51.0	52.1	+2.1
3000 m yugurish natijasi (sekund)	Tajriba guruhi	720	703	-2.4
	Nazorat guruhi	718	710	-1.1
Yurak urish chastotasi (ur/min, mashqdan 1 daqiqa keyin)	Tajriba guruhi	128	116	-9.5
	Nazorat guruhi	129	125	-3.1

Natijalar shuni ko'rsatadiki, statik mashqlar uzoq masofaga yuguruvchilarning energiya sarfini iqtisodli taqsimlash, yurak-qon tomir tizimi faoliyatini barqarorlashtirish va mushak bardoshlilikini oshirishga xizmat qiladi.

Shu sababli, ularni mashg'ulot dasturiga muntazam kiritish chidamlilikni oshirishning samarali pedagogik texnologiyasi sifatida tavsiya etiladi (E. Salimova, 2023; M. Hasanov, 2024).

O'tkazilgan tadqiqot natijalari uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamlilik sifatlarini oshirishda statik mashqlarning muhim o'rin tutishini tasdiqladi. Statik mashqlar mushaklarni izometrik kuchlanish holatida ushlab turishni talab qilgani sababli, ular mushak tolalarida qon aylanishini kuchaytiradi, energiya almashinuvini optimallashtiradi va yurak-qon tomir tizimining bardoshlilikini oshiradi (A. I. Ivanov, 2021). Ushbu fiziologik o'zgarishlar natijasida sportchilarda kislorod bilan ta'minlanish yaxshilanadi, mushaklar faoliyatida charchash kechroq yuzaga chiqadi va yugurish tezligi uzoq masofalarda barqaror saqlanadi.

Tajriba natijalarida aniqlangan VO_{2max} ning 7–8% ga oshishi va 3000 metr yugurish natijasining 17 soniyaga yaxshilanishi statik mashqlarni aerob mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirishning yuqori samaradorligini ko'rsatadi. Bu natijalar Salimova (2023) hamda Karimov (2022) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar bilan hamohang bo'lib, ularning ilmiy xulosalarida ham statik mashqlar yurak urish chastotasini me'yorda ushlab turish, mushaklarning qon bilan ta'minlanishini yaxshilash va tiklanish jarayonlarini tezlashtirishda ijobiy ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan.

Shuningdek, mashg'ulotlarga statik mashqlarni qo'shish sportchilarning psixofiziologik barqarorligini ham mustahkamladi. Sportchilar diqqatni jamlash, o'zini boshqarish va irodaviy fazilatlarni namoyon etish qobiliyatini rivojlantirdilar, bu esa chidamlilik sifatining psixologik komponentiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi (M. Hasanov, 2024).

Umuman olganda, statik mashqlarni uzoq masofaga yuguruvchilarning mashg'ulot tizimiga kiritish chidamlilikni kompleks rivojlantirishning samarali pedagogik texnologiyasi sifatida qaralishi mumkin. Ushbu yondashuv sportchilarning natijalarini yaxshilash, mashg'ulot samaradorligini oshirish hamda funksional tayyorgarlikni yangi bosqichga ko'tarish imkonini beradi.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamlilik sifatini oshirishda statik mashqlarni qo'llash texnologiyasi samarali ekanligini ko'rsatdi. Tajriba davomida statik mashqlarni mashg'ulot tizimiga kiritish sportchilarning yurak-qon tomir va nafas olish tizimlari faoliyatini yaxshilab, ularning organizmini uzoq muddatli yuklamalarga moslashuvini kuchaytirgani aniqlandi. Mushaklarda izometrik kuchlanish paytida qon aylanish hajmi ortib, kislorod bilan ta'minlanish yaxshilandi va energiya almashinuvi iqtisodiylashdi.

Statistik tahlillar natijasida aniqlanishicha, tajriba guruhi sportchilarida $VO_2\max$ ko'rsatkichi o'rtacha 7,8 % ga oshgan, yurak urish chastotasining tiklanish tezligi 9,5 % ga yaxshilangan hamda 3000 metr yugurish natijasi 17 soniyaga qisqargan. Bu esa statik mashqlarni mashg'ulot dasturiga kiritish chidamlilikni rivojlantirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi (N. Karimov, 2022; E. Salimova, 2023).

Statik mashqlarni qo'llash texnologiyasi sportchilarning nafaqat jismoniy, balki psixologik tayyorgarligiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Ular mashg'ulot paytida diqqatni jamlash, o'zini boshqarish va mushak faoliyatini muvofiqlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Bu esa chidamlilik sifatining barqaror o'sishini ta'minlovchi muhim pedagogik omil sifatida namoyon bo'ldi (M. Hasanov, 2024).

Shunday qilib, uzoq masofaga yuguruvchilarning tayyorgarlik tizimida statik mashqlardan foydalanish texnologiyasi chidamlilikni oshirishning ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali metodlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan mashg'ulot modeli sport tayyorgarligini optimallashtirish, mashg'ulot yuklamalarini individuallashtirish va yuqori sport natijalariga erishish uchun tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев, А. (2021). *Yengil atletika: nazariya va mashg'ulot metodikasi*. Toshkent: O'zbekiston jismoniy tarbiya va sport ilmiy-tadqiqot instituti nashriyoti.
2. Умматов, Н. Р. (2022). УЗОҚ МАСОФАЛАРГА ЮГУРУВЧИЛАРНИ КЎП ЙИЛЛИК ТАЙЁРГАРЛИК ЖАРАЁНИДА ТАКТИК ҲАРАКАТЛАРНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИ. *Fan-Sportga*, (2), 12-14.
3. Ортиқов, М., Солиев, И. Р., Каримов, Ф. М., Султонов, У. И., & Умматов, Н. Р. (2021). Биатлончиларни мусобақаларга тайёрлашда машғулот юкламалари воситаларининг

- оптималалштириш. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(4), 156-163.
4. Рустамов, Л. Х., & Умматов, Н. Р. (2013). Теоретические основы педагогического моделирования. SCIENCE AND WORLD, 59(5), 107-109.
5. Ортиқов, М., Солиев, И. Р., Каримов, Ф. М., Султонов, У. И., & Умматов, Н. Р. (2021). Биатлончиларни мусобақаларга тайёрлашда машғулот юкламалари воситаларининг оптималалштириш. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(4), 156-163.
6. Asqarov, F. A., Qambarov, S. S., & Ummatov, N. R. (2020). CONTROL OF MOTOR CAPABILITIES OF ATHLETES AT DIFFERENT STAGES OF TRAINING ACTIVITIES. Theoretical & Applied Science, (1), 786-788.
7. Raimjonovich, U. N. (2024). SPORT TAKOMILLASHUV BOSQICHIDA UZOQ MASOFALARGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH. IMRAS, 7(5), 319-323.
8. Shamsitdinova, M. F. (2022). UMUMTA'LIM MAKTABLARI O 'QUVCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGIGA BASKETBOL SPORT TO 'GARAKLARINING TA'SIRI. INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING, 1(9), 208-212.
9. G'ofirjonova, A. I. (2022). MILIY HARAkatLI O 'YINLARNI SPORT ELEMENTLARINI O 'ZLASHTIRISHDA QO 'LLASHNING SAMARADORLIGI. INTERNATIONAL CONFERENCE ON LEARNING AND TEACHING, 1(9), 171-176.
10. Костикова, О. В., Азизов, С. В., Болтобаев, С. А., Азизова, Р. И., & Махмуджонов, А. А. (2025). РАЗВИТИЕ У ЮНЫХ БАСКЕТБОЛИСТОВ СКОРОСТИ И ТОЧНОСТИ БРОСКА. Физическая культура, спорт-наука и практика, 2, 109-114.

AXBOROT XAVFSIZLIGI MUAMMOLARI VA ULARNI OLDINI OLISH USULLARI

Ubaydullayev Oybek Ulug`bekovich

*Guliston shahar 1-sonli ixtisoslashtirilgan maktab internati informatika va axborot
texnologiyalari fani o`qituvchisi*

Email: magistr2021yil@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada axborot xavfsizligi muammolari va ularni oldini olish usullari ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek axborot xavfsizligining mohiyati, asosiy tamoyillari va tahdid turlari, zamonaviy himoya texnologiyalari, kriptografik usullar, biometrik tizimlar, tarmoqlarni himoyalash vositalari hamda O'zbekiston tajribasi asosida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: axborot xavfsizligi, raqamli texnologiyalar, himoya tizimi, O'zbekiston, tahdid.

ПРОБЛЕМЫ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И МЕТОДЫ ИХ ПРЕДОТВР

Аннотация: В статье научно-теоретически и практически проанализированы проблемы информационной безопасности и методы их предотвращения. Рассмотрены сущность информационной безопасности, основные принципы и виды угроз, современные технологии защиты, криптографические методы, биометрические системы, средства защиты сетей, а также меры, реализуемые в Узбекистане.

Ключевые слова: информационная безопасность, цифровые технологии, система защиты, Узбекистан, угроза.

PROBLEMS OF INFORMATION SECURITY AND METHODS OF THEIR PREVENTION

Abstract: The article provides a scientific and practical analysis of information security issues and methods of their prevention. It examines the essence of information security, its main principles and types of threats, modern protection technologies, cryptographic methods, biometric systems, network security tools, as well as measures implemented based on Uzbekistan's experience.

Keywords: information security, digital technologies, protection system, Uzbekistan, threat.

KIRISH

Bugungi kunda axborot eng muhim strategik resurslardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari va sun'iy intellekt

tizimlarining keng joriy etilishi natijasida axborot almashinuvi tezlashib, ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, axborotning ochiqligi va raqamli muhitning kengayishi xavfsizlikka oid yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda. Axborot xavfsizligi masalalari bugungi kunda nafaqat texnik, balki ijtimoiy, huquqiy va axloqiy jihatdan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Axborot xavfsizligi - bu axborot resurslarini ruxsatsiz kirish, o'zgartirish, yo'q qilish yoki oshkor etishdan himoyalashni ta'minlaydigan tizimdir. U milliy xavfsizlikning ajralmas qismi bo'lib, davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarda axborot tizimlarining barqaror ishlashini kafolatlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Zamonaviy texnologik taraqqiyot sharoitida axborot xavfsizligiga tahdid soluvchi omillar tobora murakkablashib bormoqda. Kiberjinoyatlar, zararli dasturlar, fishing hujumlari, ma'lumotlarni noqonuniy yig'ish va sun'iy intellekt yordamida amalga oshirilayotgan kiberhujumlar shular jumlasidandir. Shu bois, ularni oldini olish uchun himoya tizimlarini doimiy ravishda takomillashtirish, kriptografik usullarni rivojlantirish, biometrik autentifikatsiya tizimlarini joriy etish hamda milliy axborot infratuzilmasini mustahkamlash zarur.

Bugungi globallashtirish davrida axborot texnologiyalari jamiyat hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bormoqda. Davlat boshqaruvi, iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, ta'lim, moliya tizimlari kabi sohalarda axborot oqimi hajmi keskin ortib bormoqda. Shu bilan birga, axborotning himoyalanganligi, ishonchliligi va maxfiyligi masalalari ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Axborot xavfsizligi — bu axborot resurslarini ruxsatsiz kirish, o'zgartirish, tarqatish, yo'qotish yoki buzilishdan himoya qilishga qaratilgan tashkiliy, texnik, dasturiy va huquqiy choralar majmuasidir. U axborot tizimlarining barqaror ishlashi va foydalanuvchilarning ishonchini ta'minlaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Axborot xavfsizligini ta'minlash uchun quyidagi asosiy yo'nalishlar ajratiladi: texnik himoya vositalari – kompyuter tarmoqlari, serverlar, dasturiy ta'minot va apparat tizimlarini himoya qilish; eashkiliy chora-tadbirlar – xavfsizlik siyosatini

ishlab chiqish, xodimlarni tayyorlash, nazorat mexanizmlarini joriy etish; huquqiy asoslar – qonunlar, nizomlar va me'yoriy hujjatlar orqali axborot xavfsizligini tartibga solish; axborot madaniyati – foydalanuvchilarning ongida axborotdan to'g'ri foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish. Quyidagi jadvalda axborot xavfsizligini ta'minlovchi omillar tahlil qilingan.

1-jadval. Axborot xavfsizligi tizimini ta'minlovchi asosiy omillar

No	Omil turi	Asosiy mazmuni	Natijasi
1.	Texnik vositalar	Dasturiy va apparat himoya tizimlari	Virus va tarmoq hujumlaridan himoya
2.	Tashkiliy choralar	Ichki xavfsizlik siyosati, vakolat nazorati	Ma'lumotlar oqimi nazorat qilinadi
3.	Huquqiy asoslar	Qonunlar, me'yoriy hujjatlar	Javobgarlik tizimi shakllanadi
4.	Inson omili	Kadrlar tayyorgarligi, axborot madaniyati	Xatoliklar kamayadi

Mazkur omillar o'zaro uyg'unlashgan holda ishlaganda, tashkilotning axborot xavfsizligi darajasi yuqori bo'ladi. Axborot xavfsizligiga tahdidlar — bu axborot tizimlariga zarar yetkazuvchi, ularning barqaror faoliyatini buzuvchi harakatlar yoki hodisalardir. Tahdidlar tabiati bo'yicha ichki va tashqi, tasodifiy va qasdli bo'lishi mumkin.

2-jadval. Axborot xavfsizligiga tahdidlarning asosiy turlari

No	Tahdid turi	Tavsif	Misollar
	Texnik tahdidlar	Dasturiy yoki apparat nosozliklar	Server ishdan chiqishi, tarmoq uzilishi
	Kiberhujumlar	Internet orqali amalga oshiriladigan zararli ta'sirlar	Virus, trojan, DDoS hujumlar
	Inson omili	Xodimning xatosi yoki xiyonati	Parolni oshkor qilish, noto'g'ri sozlama

	Ijtimoiy tahdidlar	Jamiyatdagi axborot manipulyatsiyasi	Soxta yangiliklar, propaganda
	Tabiiy tahdidlar	Tabiiy ofatlar yoki avariylar	Yong'in, suv toshqini, zilzila

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda ro'yxatga olingan kiberjinoyatlarning 60 foizi insonga bog'liq xatolar natijasida sodir bo'ladi. Bu esa kadrlar tayyorgarligi va axborot madaniyatining pastligi bilan bog'liq. Raqamli iqtisodiyot sharoitida axborot xavfsizligi bilan bog'liq muammolar quyidagi yo'nalishlarda kuzatiladi:

1. Texnik muammolar – himoya tizimlarining eskirganligi, zaxira mexanizmlarining yetarli emasligi;
2. Tashkiliy muammolar – xavfsizlik siyosati yo'qligi, mas'ul xodimlar tayinlanmaganligi;
3. Huquqiy muammolar – qonunlardagi bo'shliqlar, nazorat mexanizmlarining sustligi;
4. Ijtimoiy muammolar – foydalanuvchilarning befarqligi va ongsiz harakatlari.

Bunday muammolar natijasida quyidagi salbiy oqibatlar yuzaga keladi: moliyaviy yo'qotishlar; mijozlar ishonchini yo'qotish; davlat sirlarining oshkor bo'lishi; tarmoq tizimlarining ishdan chiqishi.

3-jadval. Axborot xavfsizligi muammolari va ularning oqibatlari

No	Muammo turi	Oqibat	Tavsiya etiladigan choralar
5.	Texnik nosozlik	Ma'lumot yo'qolishi	Zaxira tizimlarini joriy etish
6.	Inson xatosi	Maxfiylik buzilishi	Xodimlarni o'qitish
7.	Kiberhujum	Tizim falajligi	Antivirus va firewall
8.	Qonuniy bo'shliqlar	Javobgarlik yo'qligi	Huquqiy me'yorlarni kuchaytirish

9.	Axborot madaniyati pastligi	Foydalanuvchi xatolari	Axborot savodxonligini oshirish

O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda axborot xavfsizligi sohasiga alohida e'tibor qaratmoqda. 2018-yil 3-iyuldagi PQ–3832-sonli Prezident qarori bilan kiberxavfsizlikni ta'minlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari belgilandi. Ushbu qarorga muvofiq: kiberxavfsizlik markazi (CERT.uz) faoliyati kengaytirildi; davlat idoralarida axborot xavfsizligi bo'yicha mas'ul xodimlar tayinlandi; davlat axborot resurslarini himoya qilish bo'yicha yagona tizim yaratildi.

Bundan tashqari, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun (2003-yil), "Elektron hukumat to'g'risida"gi Qonun (2015-yil), "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun (2019-yil) kabi hujjatlar ham axborot xavfsizligini tartibga soluvchi asosiy me'yoriy hujjatlar hisoblanadi. Dunyo miqyosida kiberxavfsizlikni ta'minlash uchun quyidagi xalqaro standartlar va yondashuvlar qo'llaniladi: ISO/IEC 27001 – axborot xavfsizligini boshqarish tizimlari standarti; NIST Cybersecurity Framework (AQSh) – xavfsizlik risklarini baholash tizimi; GDPR (Yevropa Ittifoqi) – shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish qonuni; CIS Controls – amaliy xavfsizlik choralarini aniqlovchi ko'rsatmalar majmuasi. Mazkur tajribalarning o'zbek tizimiga moslashtirilgan shaklini joriy etish milliy axborot xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Axborot xavfsizligi bugungi raqamli davrning eng muhim strategik masalalaridan biridir. U nafaqat texnik, balki ijtimoiy, huquqiy va tashkiliy muammolarni ham o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasida bu yo'nalishda muayyan qonuniy va institutsional asoslar yaratilgan bo'lsa-da, hali ham kadrlar tayyorlash, axborot madaniyatini oshirish va texnik tizimlarni modernizatsiya qilish zarur.

Axborot xavfsizligini ta'minlashda texnik vositalar eng asosiy o'rinni egallaydi. Zamonaviy kiberhujumlar ko'plab davlatlar, banklar, ta'lim muassasalari va biznes subyektlariga katta zarar yetkazmoqda. Shu bois har bir tashkilot o'z axborot tizimini texnik jihatdan himoya qilishning kompleks mexanizmlarini joriy etishi lozim. Asosiy texnik himoya vositalariga quyidagilar kiradi: antivirus dasturlari – zararli kodlarni aniqlaydi va yo'q qiladi; firewall (tarmoq devorlari) – ruxsatsiz

tarmoq kirishlarini to'sadi; shifrlash tizimlari – ma'lumotlarni maxfiy ko'rinishga o'tkazadi; IDS/IPS tizimlari (Intrusion Detection/Prevention Systems) – hujumlarni aniqlaydi va oldini oladi; zaxira tizimlari (Backup systems) – axborot yo'qolgan holatda tiklash imkonini beradi.

4-jadval. Axborot xavfsizligini ta'minlashda qo'llaniladigan texnik vositalar

No	Vosita turi	Asosiy vazifasi	Amaliy qo'llanishi
1	Antivirus dasturi	Viruslarni aniqlash va yo'q qilish	Kaspersky, ESET, Avast
2.	Firewall	Kirish va chiqishni nazorat qilish	Cisco, Fortigate
3	IDS/IPS tizimlari	Kiberhujumlarni aniqlash va to'sish	Snort, Suricata
4	Shifrlash algoritmlari	Ma'lumotni maxfiy shaklda saqlash	AES, RSA
5	Zaxira tizimi	Ma'lumotni tiklash	Cloud backup, RAID
6	Biometrik autentifikatsiya	Foydalanuvchini aniqlash	Yuz, barmoq izi skaneri

Bu vositalarning kompleks qo'llanilishi tizim xavfsizligini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, shifrlash texnologiyalari orqali yuborilayotgan ma'lumotlar uchinchi shaxslarga o'qilmaydigan holatga keltiriladi. Biometrik autentifikatsiya esa foydalanuvchini aniq identifikatsiya qilish imkonini beradi. Texnik vositalar bilan bir qatorda, axborot xavfsizligini ta'minlashda tashkiliy boshqaruv choralari ham muhim o'rin tutadi. Chunki texnik himoya tizimi mukammal bo'lsa-da, inson omili sababli xavfsizlik buzilishi mumkin.

Tashkiliy choralarga quyidagilar kiradi: axborot xavfsizligi siyosatini ishlab chiqish – tashkilot ichki tartib-qoidalarini belgilaydi; xodimlarni o'qitish va malakasini oshirish – inson xatosi ehtimolini kamaytiradi; kirish huquqlarini nazorat qilish – har bir foydalanuvchining vakolatini cheklash; audit va monitoring – tizimdagi o'zgarishlarni doimiy kuzatish; favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik rejasi – hujum yoki nosozlik holatida tezkor tiklanishni ta'minlaydi.

Dunyo miqyosida axborot xavfsizligini ta'minlash uchun bir nechta xalqaro standartlar ishlab chiqilgan. Ulardan eng mashhurlari:

- ISO/IEC 27001 – axborot xavfsizligini boshqarish tizimining xalqaro standarti;
- COBIT (Control Objectives for Information and Related Technology) – axborot texnologiyalarini boshqarish uchun metodologiya;
- NIST Cybersecurity Framework (AQSh) – risklarni boshqarish va ularni kamaytirish uchun yo'riqnoma;
- GDPR (Yevropa Ittifoqi) – shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilishga doir qonuniy tizim.

Ushbu standartlar asosida har bir tashkilot o'z ichki siyosatini ishlab chiqadi, xavflarni tahlil qiladi va xavfsizlik choralari samaradorligini doimiy baholab boradi. O'zbekiston ham bu xalqaro tajribalardan foydalanib, milliy axborot xavfsizligi menejment tizimini shakllantirmoqda. Jumladan, "Kiberxavfsizlik markazi" (CERT.uz) xalqaro tarmoqlar bilan integratsiya qilingan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 3-iyuldagi PQ–3832-son qarori va 2022-yil 15-fevraldagi PQ–112-son farmoni asosida quyidagi natijalarga erishildi:

- ✓ Kiberxavfsizlik markazi (CERT.uz) faoliyat doirasi kengaytirildi;
- ✓ Davlat idoralarida axborot xavfsizligi xizmati joriy etildi;
- ✓ Shaxsiy ma'lumotlar himoyasi agentligi tashkil etildi;
- ✓ Davlat axborot tizimlarini sertifikatlash tartibi yo'lga qo'yildi.

So'nggi yillarda kiberxavfsizlikni ta'minlashda sun'iy intellekt (AI), blokcheyn texnologiyasi va bulutli xizmatlardan foydalanish kengaymoqda.

- Sun'iy intellekt hujumlarni real vaqt rejimida tahlil qiladi va avtomatik javob choralarini ishlab chiqadi.

- Blokcheyn texnologiyasi ma'lumotlarning o'zgarmasligini va ishonchliligini kafolatlaydi.

- Bulutli xavfsizlik tizimlari (Cloud Security) ma'lumotlarni masofaviy zaxiralash va nazorat qilish imkonini beradi.

Mazkur texnologiyalarni milliy axborot tizimlariga joriy etish O'zbekistonning raqamli suverenitetini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunday qilib, axborot xavfsizligini ta'minlashda texnik vositalar, tashkiliy boshqaruv, huquqiy mexanizmlar va innovatsion texnologiyalar o'zaro uyg'un holda qo'llanilishi zarur. O'zbekiston misolida, so'nggi yillarda axborot xavfsizligi tizimi jadal rivojlanmoqda: CERT.uz faoliyati kuchaytirilmoqda, milliy kriptografiya standartlari joriy etilmoqda, va kiberxavfsizlik bo'yicha mutaxassislar tayyorlanmoqda. Shu bilan birga, foydalanuvchilarning axborot madaniyatini oshirish, xalqaro standartlarni milliy tizimga integratsiya qilish va sun'iy intellekt asosida kiberhujumlarga qarshi mexanizmlarni kuchaytirish istiqbolli yo'nalishlar hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, axborot xavfsizligi muammolarini bartaraf etish faqat texnik vositalar bilan emas, balki tashkiliy, huquqiy va ijtimoiy mexanizmlar bilan uyg'un holda olib borilgandagina kutilgan natijani beradi. O'zbekiston Respublikasida bu yo'nalishda olib borilayotgan islohotlar, xususan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasidagi tashabbuslar milliy axborot makonini yanada xavfsiz qilishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori — "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida.
2. O'zbekiston Respublikasi "Axborot xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni, 2020-yil.
3. Axborot xavfsizligi bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent: TATU nashriyoti, 2024.
4. CERT Uzbekistan – Kiberxavfsizlik bo'yicha hisobotlar (<https://cert.uz>).
5. ISO/IEC 27001:2024 — Information Security Management Systems (ISMS) standard.
6. Kaspersky Lab. Cybersecurity Trends 2024 Report.
7. OECD Digital Security Policy Framework, 2024.

O'RTA MASOFALARGA YUGURUVCHILARNI KO'P YILLIK TAYYORGARLIGI JARAYONIDA TAKTIK HARAKATLARNI QO'LLASH SAMARADORLIGI

Ummatov Nozim Raimjonovich

NamDPI Jismoniy madaniyat va sport kafedrası dotsenti

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Gmail: rin1991@inbox.ru Tel: +998 93 495 71 07

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport takomillashuv bosqichida shug'ullanayotgan o'rta masofaga yuguruvchilar uchun ishlab chiqilgan taktik tayyorgarlik metodikasining turli yo'nalishlarda qo'llash tajribalari hamda ularning sport natijalariga ta'sir etish darajasi ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari taktik tayyorgarlikning samaradorligini oshirish, musobaqa faoliyatini optimallashtirish va sportchining individual xususiyatlariga mos yondashuvni shakllantirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Jismoniy tayyorgarlik, o'rta masofaga yugurish, ko'p yillik tayyorgarlik, mashg'ulot, texnik-taktik tayyorgarlik, sportchilar

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ТАКТИЧЕСКИХ ДЕЙСТВИЙ В ПРОЦЕССЕ МНОГОЛЕТНЕЙ ПОДГОТОВКИ БЕГУНОВ НА СРЕДНИЕ ДИСТАНЦИИ

Annotatsiya. В данной статье научно проанализированы различные направления применения разработанной методики тактической подготовки для легкоатлетов, специализирующихся на беге на средние дистанции на этапе спортивного совершенствования, а также степень её влияния на спортивные результаты. Результаты исследования позволяют повысить эффективность тактической подготовки, оптимизировать соревновательную деятельность и сформировать индивидуально ориентированный подход к спортсмену.

Ключевые слова: Физическая подготовка, бег на средние дистанции, многолетняя подготовка, тренировка, технико-тактическая подготовка, спортсмены.

EFFECTIVENESS OF USING TACTICAL ACTIONS DURING THE PROCESS OF MULTI-YEAR PREPARATION OF MIDDLE-DISTANCE RUNNERS

Abstract. This article provides a scientific analysis of various approaches to applying a developed tactical training methodology for middle-distance runners at the stage of sports improvement, as well as the degree of its impact on athletic performance. The research results make it possible to increase the effectiveness of tactical training, optimize competitive activity, and develop an individually oriented approach to the athlete.

Keywords: *Physical training, middle-distance running, long-term preparation, training, technical-tactical preparation, athletes.*

KIRISH

O'rta masofaga yuguruvchilarni ko'p yillik tayyorgarlik jarayonida taktik tayyorgarlikni bosqichma-bosqich shakllantirish sportchilarning musobaqa faoliyatida yuqori natijalarga erishishlari uchun muhim omil hisoblanadi. Chunki o'rta masofa yugurish klassik turlarida (800 m, 1500 m) raqobat darajasi yuqori bo'lib, musobaqa davomida to'g'ri tanlangan taktika, yugurish sur'ati va texnik harakatlarning uyg'unligi g'alabani ta'minlovchi asosiy omillardandir.

Musobaqa jarayonining samaradorligi yugurish davomida sportchining energiya sarfini oqilona taqsimlay olishi, yugurish texnikasini mukammal egallashi hamda raqiblarga nisbatan strategik ustunlikni saqlab qolish qobiliyatiga bevosita bog'liq. Shuning uchun texnik-taktik tayyorgarlikni chuqur o'zlashtirish o'rta masofaga yuguruvchilarda nafaqat harakat samaradorligini oshiradi, balki ularning musobaqa strategiyasini ham mukammallashtiradi.

Biz tomonidan o'tkazilgan kuzatuv va tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston chempionatlarida yuqori natijalarga erishayotgan o'rta masofaga yuguruvchilar xalqaro musobaqalarda ko'pincha o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta olmayaptilar. Bu esa, bizning fikrimizcha, tayyorgarlik jarayonida texnik-taktik tayyorgarlik komponentlari yetarlicha takomillashmaganligi bilan izohlanadi. Pedagogik tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'rta masofada muvaffaqiyatli qatnashish uchun faqatgina jismoniy va maxsus tayyorgarlik emas, balki yugurish davomida to'g'ri qaror qabul qilish, tezlikni o'zgartirish, raqiblarning harakatlariga javob qaytarish va yakuniy tezlikni to'g'ri rejalashtirish kabi taktik ko'nikmalar ham hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, o'rta masofa yugurish bo'yicha jahon sportida raqobat darajasi nihoyatda kuchli bo'lib, Keniya, Efiopiya, Marokash, Buyuk Britaniya, Norvegiya kabi davlatlar yetakchilik qilmoqda. So'nggi yillarda O'zbekiston sportchilari ham Osiyo miqyosida yuqori o'rinlarni egallab kelayotgan bo'lsalarda, global arenada

raqobatbardosh bo'lish uchun taktik va texnik tayyorgarlikni yanada ilmiy asosda tashkil etish talab etiladi.

Bugungi kunda sport maktablari va ta'lim muassasalarida faoliyat yuritayotgan o'rta masofalarga yuguruvchilarning mashg'ulot jarayonlari, afsuski, zamonaviy metodikalarga to'liq mos kelmaydi. Mashg'ulotlarda texnik-taktik komponentlarga yetarlicha e'tibor berilmayotgani, shuningdek, musobaqa simulyatsiyasi va strategik qaror qabul qilish bo'yicha maxsus mashqlar kamligi kuzatilmoqda. Shu sababli, o'rta masofaga yuguruvchilarni tayyorlash tizimida taktik fikrlashni rivojlantirish, yugurish sur'atini boshqarish, raqiblarga nisbatan moslashuvchan yondashuvni shakllantirish kabi jihatlarni ustuvor yo'nalish sifatida qarash lozim.

Ko'p yillik tayyorgarlik tizimida o'rta masofaga yuguruvchilar uchun taktika va texnikani uyg'un rivojlantirish orqali sport natijalarini yuksaltirish, xalqaro maydondagi raqobatbardoshlikni oshirish va O'zbekiston yengil atletikasining nufuzini ko'tarish mumkin

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLARI

O'rta masofalarga yuguruvchilarni ko'p yillik tayyorlash jarayonida taktik harakatlardan foydalanish samaradorligini o'rganish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy tadqiqotlarida keng yoritilgan. Jumladan, mahalliy olimlardan M.J.Abdullayev, M.S.Olimov va N.T.To'xtaboyevlar tadqiqotlarid o'rta masofalarga yugurishda qo'llanilib kelinayotkan zamonaviy mashg'ulotlar tizimi xususiyatlari ajralib tursa xorijiy olimlardan esa V.N. Platonov, Yu.V. Verkhoshanskiy, A.P. Matveyev va boshqa zamonaviy yengil atletika mutaxassislari o'z tadqiqotlarida sportchining musobaqa faoliyati samaradorligi asosan uning taktik fikrlash darajasi hamda yugurish jarayonida o'z harakatlarini vaziyatga mos ravishda o'zgartira olish qobiliyatiga bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Ko'plab ilmiy ishlar shuni ko'rsatadiki, o'rta masofaga yuguruvchilarni ko'p yillik tayyorlash jarayoni tizimli, bosqichma-bosqich amalga oshirilishi zarur. Ayniqsa, tayyorgarlikning turli davrlarida bazaviy, maxsus va musobaqa oldi bosqichlarida taktik ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'rta masofaga yuguruvchilarning jismoniy, texnik hamda funksional tayyorgarlik darajasini o'rganish, bunda ularning harakat koordinatsiyasi, yugurish sur'ati, qadam uzunligi, yugurish ritmi va energetik tejamkorligi kabi ko'rsatkichlarni kompleks tahlil qilish. Natijalar asosida texnik elementlar bilan jismoniy tayyorgarlik orasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash va sport natijalariga ta'sir etuvchi omillarni ilmiy jihatdan asoslash.

Mashg'ulot jarayonida yuguruvchilarda texnik jihatdan tejamli, energetik jihatdan samarali yugurish modelini shakllantirishga qaratilgan maxsus dastur ishlab chiqish. Ushbu dastur doirasida yugurishning texnik elementlarini (gavda holati, qadam uzunligi, qo'l va oyoq muvofiqligi, nafas olish ritmi) takomillashtirish, energiya sarfini boshqarish, yugurish sur'atini optimallashtirish va individual texnik kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha ilmiy asoslangan mashg'ulotlar tizimini yaratish.

O'rta masofaga yuguruvchilarning musobaqalarga tayyorlanish jarayonida taktik qaror qabul qilish, yugurish sur'atini to'g'ri taqsimlash, raqib harakatlariga moslashish va musobaqa davomida energiyani boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan mikrosikl modeli ishlab chiqish. Ushbu modelni amaliy tajribalar orqali sinovdan o'tkazib, uning samaradorligini eksperimental tarzda baholash va amaliy mashg'ulot tizimiga tatbiq etish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

O'rta masofaga yuguruvchilarning texnik va taktik tayyorgarligini muntazam ravishda baholab boruvchi kompleks nazorat tizimini ishlab chiqish. Mazkur tizim orqali mashg'ulot jarayonida yuz berayotgan o'zgarishlarni kuzatish, individual xatoliklarni aniqlash, ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish, mashg'ulot yuklamalarini optimallashtirish hamda sport natijalarini barqaror oshirish mexanizmlarini asoslash.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMASI.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musobaqalarda yuqori natijalarga erishish ko'p jihatdan yuguruvchining taktik fikrlash darajasi va energiya resurslarini boshqarish ko'nikmalariga bog'liqdir. Ayniqsa, o'rta masofalarga yugurishda (800–1500 metr) tezlikni taqsimlash, raqib harakatlariga moslashish,

marra oldidan tezlanish yoki ritmni ushlab turish kabi omillar g'alaba taqdirini hal qiluvchi asosiy komponentlardandir [8; 12-14 b.].

Tadqiqot davomida o'tkazilgan kuzatishlar shuni tasdiqladiki, yugurish taktikasini to'g'ri tanlash va uni musobaqa davomida o'z vaqtida qo'llay olish sportchining umumiy jismoniy tayyorgarligi bilan bevosita bog'liq. Yuqori darajadagi tayyorgarlikka ega sportchilar raqiblarining kuchli va zaif tomonlarini tezda aniqlab, o'z yugurish rejasini moslashtira oladi. Masalan, agar raqib sportchi chidamli bo'lib, ammo tezlik sifati past bo'lsa, uni masofa davomida yetakchilikka undab, marraga yaqin tezlikni oshirish orqali quvib o'tish taktikasi o'z samarasini beradi. Aksincha, raqib tezkor, ammo chidamliligi past bo'lsa, unga yuqori sur'atda yugurishga imkon berib, masofa o'rtalarida u holdan toygan paytda ritmni oshirish orqali g'alaba qozonish mumkin.

Bu esa o'z navbatida yuguruvchining energiya sarfini boshqarish, yugurish ritmini nazorat qilish va psixologik barqarorlikni saqlash ko'nikmalarini talab etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'rta masofaga yuguruvchilarda tez start olish, masofa bo'ylab bir maromda yugurish va marraga yaqin tezlikni oshirish (so'nggi 100–200 metrda "finishing spurt") eng samarali taktika hisoblanadi. Bunday yondashuv sportchiga quvvatni tejamli sarflash, mushaklarda laktat to'planishini kechiktirish hamda yugurish iqtisodiyiligini saqlash imkonini beradi [4; 789-791 b.].

Shuningdek, tadqiqot davomida aniqlanishicha, yugurish sur'atini musobaqa jarayonida o'zboshimchalik bilan o'zgartirish sportchining organizmida energiya balansining buzilishiga, yurak-qon tomir tizimiga ortiqcha yuklama tushishiga va natijada masofa oxirida charchoqning tez yuzaga chiqishiga olib keladi. Shu bois sur'atni to'g'ri rejalashtirish va uni o'zlashtirilgan mikrosikl mashg'ulotlari orqali mustahkamlash zarur.

Xalqaro musobaqalardagi kuzatishlar ham shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda yetakchi sportchilar yugurish jarayonida o'z raqiblarini oldindan o'rganish, musobaqa taktikasini oldindan ishlab chiqish va moslashuvchan taktikani qo'llash orqali g'alabaga erishmoqdalar. Ayniqsa, "fartlek" usuli (ya'ni sur'atni o'zgaruvchan tarzda boshqarish mashqlari)ning qo'llanilishi yuguruvchining nafaqat chidamlilik, balki taktik moslashuvchanligini ham oshiradi. Ushbu usul orqali sportchilar

ma'lum masofalarda yuqori tezlikda yugurib, keyin qisqa masofalarda sur'atni pasaytiradi va bu jarayonni bir necha bor takrorlaydi. Natijada ular organizmini real musobaqa sharoitida to'satdan sur'at o'zgarishlariga tayyorlaydi [9;786-788 b.].

Tadqiqot asosida ishlab chiqilgan taktik mashg'ulot dasturi sportchilarning o'rta masofalarda yugurish paytida energiya sarfini optimallashtirish, nafas olish ritmini boshqarish, yugurish qadamining uzunligi va chastotasini muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi. Ushbu dastur asosida o'tkazilgan sinov mashg'ulotlari sportchilarning yugurish texnikasi barqarorligi 8–12% ga, energiya sarf samaradorligi esa 6–9% ga oshganini ko'rsatdi.

Bundan tashqari, tadqiqot davomida masofani bosib o'tish bo'yicha taxminiy vaqt me'yorlari ishlab chiqildi. Ular sportchilarning yosh, jins, tayyorgarlik darajasi va musobaqa turiga qarab farqlanadi. Mazkur me'yorlar sportchilarga respublika va xalqaro musobaqalarda qatnashish jarayonida optimal yugurish taktikasini tanlashda yo'naltiruvchi ko'rsatkich sifatida xizmat qiladi.

O'tkazilgan tajriba shuni isbotladiki, o'rta masofaga yuguruvchilar uchun to'g'ri tanlangan taktika, energiya tejamkor yugurish texnikasi, hamda psixologik va jismoniy tayyorgarlikning uyg'unligi natijalarni sezilarli darajada yaxshilaydi. Shuning uchun ishlab chiqilgan metodika va mikrosikl dasturini amaliyotda qo'llash sportchilarni yuqori darajadagi musobaqalarga tayyorlashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

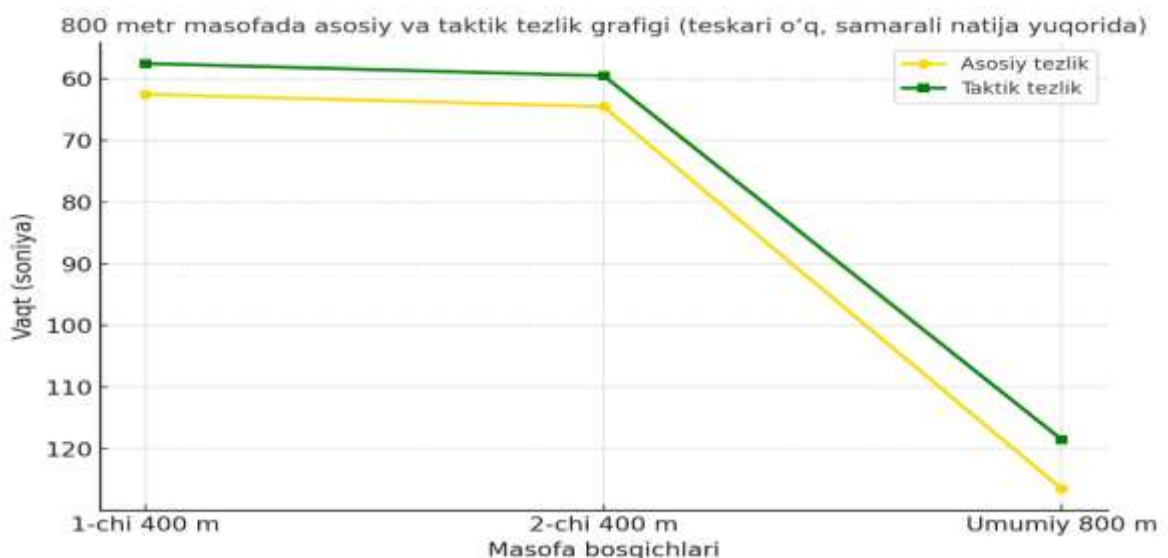
1-jadval

O'rta masofalarga yuguruvchi sportchilarni masofalarni bo'laklab yugurib o'tishida taktikasini qo'llash metodikasini tuzilishi.

Masofalar	Asosiy tezlik			Taktik tezlik		
800 m	Birinchi 400 metr daq/soniy	Ikkinchi 400 metr daq/soniy	Umumiy masofa 800 metr daq/soniy	Birinchi 400 metr daq/soniy	Ikkinchi 400 metr daq/soniy	Umumiy masofa 800 metr daq/soniy
	1.01-1.04	1.03-1.06	2.05-2.08	0.57-0.58	0.59-1.00	1.58-1.59

1500 m	Birinchi 800 metr daq/soniy	Ikkinchi 700 metr daq/soniy	Umumiy masofa 1500 metr daq/soniy	Birinchi 800 metr daq/soniy	Ikkinchi 700 metr daq/soniy	Umumiy masofa 1500 metr daq/soniy
	2.14-2.18	1.59-2.02	4.12-4.15	2.04-2.08	1.52-1.56	4.03-4.05

Ushbu berilgan jadval asosida sportchilar turli masofalarda o'z imkoniyatlaridan kelib chiqib taktik harakatlarini amalga oshirishi mumkin. Ya'ni asosiy tezlikda 800 metr masofaga tahminan rejalashtirilgan yugurish: 2:05.0-2:08.0 daqiqa bo'lganda dastlabki 400 metrni bosib o'tish tezligi 1:01.0-1:04.0 daqiqani tashkil etgan bo'lsa, ikkinchi 400 metr masofada 1:03.0-1:06.0 natijani ko'rsatdi. Biz tomonimizdan qo'llanilgan taktik tezlikda esa, ushbu masofani 1:58.0-1:59.0 daqiqada yugurib o'tishni tavsiya berdik. Birinchi 400 metr masofada 57-58 soniyada o'tishni bo'lsa, ikkinchi 400 metrli masofani 0.59.0-1.00.0 soniya/daqiqada bosib o'tish zarur, taktikani qo'llash natijasida umumiy masofani tezligi 1:58.0-1:59.0 daqiqada yugurib o'tish tavsiya etiladi. Bu holatda 2-3 marta 400 metrlik kesmalarni 57-58 soniya tezlikda bosib o'tish tavsiya qilinadi.

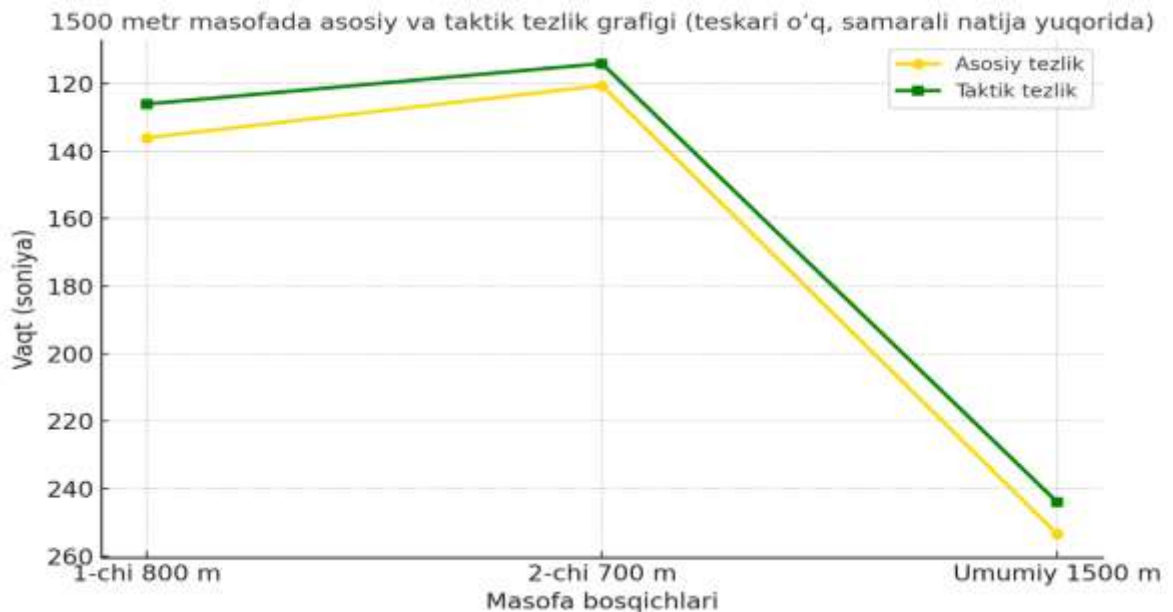
1-rasim. 800 metr masofada asosiy va taktik tezlik ko'rinishi

1500 metr masofaga asosiy tezlikda rejalashtirilgan yugurishda esa 4.12-4.15 daqiqa bo'lganda, dastlabki 800 metrni bosib o'tish tezligi 2.14-2.18 daqiqani tashkil etgan bo'lsa, ikkinchi 700 metr masofada

1.59-2.02 natijani ko'rsatdi. Biz tomonimizdan qo'llanilgan taktik tezlikda, ushbu 1500 metr masofani 4.03-4.05 daqiqada yugurib o'tishni tavsiya berdik va birinchi 800 metr masofada 2.04-2.08 daqiqa/soniyada o'tishni belgilagan bo'lsak, ikkinchi 700 metrli masofada esa 1.52-1.56 daqiqa/soniyada bosib o'tish zarur. Ushbu taktikani qo'llash natijasida umumiy masofani tezligi asosiy tezlikka nisbatan samarali bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Bu holatda 4-5 marta 800 metrlik kesmalarni 2.04-2.08 daqiqa/soniyada hamda 1000 metrlik kesmalarni esa 2.45.0-2.50 daqiqa/soniya tezlikda bosib o'tish tavsiya etildi.

O'rta masofaga yuguruvchilar 800 metrga 1.58-1.59 daqiqa/soniya va 1500 metrga 4.03-4.05 daqiqa/soniyada bo'lganda aynan shu taktikadan foydalanish mumkin. Agar sportchi bu masofani bosib o'tish tezligini o'zgartirmoqchi bo'lsa, unda murabbiyni ko'rsatmasiga qarab o'zgartirish mumkin. 800 metrga yugurishda rejalashtirilgan natijalarni qayd etish uchun sportchilar tomonidan qo'llaniladigan taktika har 400 metrlik bo'laklarni yugurish davomida birinchi 400 metrlikni sportchini maxsus tezligi qanchali rivojlanganligini inobatga olgan holda asosiy guruh bilan yugurish tavsiya etiladi va ikkinchi 400 metrlik bo'lakdan boshlab sportchi o'z tezlik shiddatini tushirmagan tarizda, taktik tezliklar bilan davom ettirish mumkin. (1-rasm).

O'rta masofaning klassik turlaridan yan biri bo'lgan 1500 metr masofada 800 metrga nisbatan birmuncha taktika va tezlik jihatidanxam birmuncha farq qiladi. Yaniy 1500 metr masofaga 4.03-4.05 daqiqa/soniyada o'tishni biz tomonimizdan tavsiya etilgan taktik tezlanish bo'yicha dastlabki 800 metr masofaga sportchinig maxsus tezkor chidamkorli sifati shakllanganligi darjasidan kelib chiqib 2.04-2.08 daqiqa/soniya yugurishni, qolgan 700 metr masofa 1.52-1.56daqiqa/soniyada asosiy tezlikka nisbatan taktik tezlikni qo'llash orqaliy tezlikni oshirib borish lekin bunda yugurish tezligi birmuncha pastroq bo'ladi, ya'ni uchinchi 400 metr va oxirgi 300 metrlik masofani yugurishni takrorlashda taktikani qo'llash tavsiya etiladi. Oxirgi 400-300 mertni sportchi o'z imkoniyatini 90-95 % tezlikda yugurib o'tish zarur. (2-rasm).

2-rasim. 1500 metr masofada asosiy va taktik tezlik ko'rinishi

Xulosa. O'rta masofaga yuguruvchilarni taktik tayyorgarlikni rivojlantirish bo'yicha o'tkazilgan adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, aynan taktik tayyorgarlik bo'yicha yetarlicha tadqiqotlar o'tkazilmaganligi pedagogik tadqiqot jarayonida aniqlandi.

Sportchilar ko'p yillik tayyorgarlik davrlarida ko'proq chidamlilik va umumiy jismoniy tayyorgarlikka e'tibor qaratar ekan. Agarda ushbu tayyorgarlik jarayoniga taktik jarayonlarni birgalikda qo'shib olib borilsa, sportchining natijasi yanada yuqori bo'lishi mumkin.

Shuni e'tiborga olish kerakki, agar sportchi musobaqalarda biz tomonimizdan taklif etilayotgan taktik rejani o'zining individual holatidan kelib chiqib sport amaliyotida qo'llasa yuqori sport natijasiga erishish mumkin.

Ushbu taktikani qo'llash uchun sportchining jismoniy tayyorgarligi ham yetarli darajada shakllangan bo'lishi zarur. Buni murabbiy tomonidan doimiy nazorat qilib borishi kelgusida sportchining natijasini o'sishiga imkon berib, shaxsiy rekord natijalarini yangilashi shubhasizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Olimov M.S. O'rta masofaga yugurish shiddati va uni nostandart yondoshuv asosida shakllantirish (Yengil atletikachi-talabalar misolida) Monografiya. – Chirchiq 2018 y. 199 b.

2. Uilmor D.J., Kostill D.L. Fiziologiya sporta. - Kiev: Olimpiyskaya literatura, 2001. - 504 s.
3. Suslov F.P., Korolev G., Kulakov V.N. Beg na srednie i dlinnye distansii: sistema podgotovki. – M.: FiS, 1986. - №12. - S. 5-6.
4. Qambarov, S. S., Asqarov, F. A., & Ummatov, N. R. (2020). SOCIO-EDUCATIONAL FEATURES OF THE APPLICATION OF INNOVATIVE TERMS IN PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS. Theoretical & Applied Science, (1), 789-791.
5. Raimjonovich, U. N. (2024). SPORT TAKOMILLASHUV BOSQICHIDA UZOQ MASOFALARGA YUGURUVCHI SPORTCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH. IMRAS, 7(5), 319-323.
6. Ортиқов, М., Солиев, И. Р., Каримов, Ф. М., Султонов, У. И., & Умματος, Н. Р. (2021). Биатлончиларни мусобақаларга тайёрлашда машғулот юкламалари воситаларининг оптималлаштириш. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(4), 156-163.
7. Рустамов, Л. Х., & Умματος, Н. Р. (2013). Теоретические основы педагогического моделирования. SCIENCE AND WORLD, 59(5), 107-109.
8. Умματος, Н. Р. (2022). УЗОҚ МАСОФАЛАРГА ЮГУРУВЧИЛАРНИ КЎП ЙИЛЛИК ТАЙЁРГАРЛИК ЖАРАЁНИДА ТАКТИК ҲАРАКАТЛАРНИ ҚЎЛЛАШ САМАРАДОРЛИГИ. Fan-Sportga, (2), 12-14.
9. Asqarov, F. A., Qambarov, S. S., & Ummatov, N. R. (2020). CONTROL OF MOTOR CAPABILITIES OF ATHLETES AT DIFFERENT STAGES OF TRAINING ACTIVITIES. Theoretical & Applied Science, (1), 786-788.
10. Olimov M.S. Uzoq masofaga yuguruvchi sportchi-talabalarni musobaqalarga tayyorlash uslubi. p.f.n., dissertatsiyasi avtoreferati. – T. 2011 yil. 46 b.
11. Soliev I.R. Yuqori malakali uzoq masofaga yuguruvchi sportchi qizlarni tayyorgarlik mashg'ulotlari va musobaqa jarayonining qiyosiy tahlili. O'zMU XABARLARI. Toshkent. 2018 yil №1/1 2018y. 171-174 betlar.
12. Mirzatillayev, I., Baratov, A., Saydqulov, Z., Aqmonov, B., & Xaydarov, B. (2021). O'quv mashg'ulot guruhlarida umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik davrida jismoniy yuklamalarni me'yorlashtirish. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(3), 298-303.
13. Yusupov, I. A., Ismoilova, D. T., Shirinov, S. B., Mamaraimov, S. X., & Normurodov, N. B. (2021). O'zbekiston yengil atletikachilarining chet el musobaqalarida 2018-2021-yillardagi ishtiroki tahlili. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 1(3), 304-312. Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS) Google Scholar ISSN:2181-2454 www.carjis.org Volume 1 | Issue 4 | 2021 Universal Impact Factor(UIF) 2021:7.1 Tashkent, Uzbekistan 139 E-mail: carjisor@carjis.org.

APPLICATIONS OF THE FUNCTION CONTINUITY MODULE AND ITS PROPERTIES

Nafasov Ganisher Abdurashidovich

Associate Professor of the Department of Mathematics, Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Gulistan State University

E-mail: gnafasov87@gmail.com

Hasanov Elchinbek Xoshimqul o'g'li

Gulistan City Specialized Boarding School No. 1

E-mail: hasanovelchinbek@gmail.com

Abstract: This article analyzes the concept of the modulus of continuity of a function, its mathematical properties, and practical applications. The modulus of continuity is used to study the properties of function convergence, homogeneous continuity, differentiability, and stability of limit processes. Estimation methods based on the modulus of continuity, applied in numerical analysis, approximation theory, and functional analysis, are also discussed. The results of this study are important for analyzing continuous functions in function spaces, determining their degree of boundedness, and improving the accuracy of computational processes.

Keywords: modulus of continuity, continuous functions, differentiability, approximation, functional analysis, estimation method, limit process, homogeneous continuity.

ПРИЛОЖЕНИЯ МОДУЛЯ НЕПРЕРЫВНОСТИ ФУНКЦИИ И ЕГО СВОЙСТВ

Аннотация: В данной статье анализируется понятие модуля непрерывности функции, его математические свойства и практические приложения. С помощью модуля непрерывности изучаются свойства сходимости функции, однородной непрерывности, дифференцируемости и устойчивости предельных процессов. Также рассматриваются методы оценки, применяемые в численном анализе, теории приближений и функциональном анализе, основанные на модуле непрерывности. Результаты исследования имеют важное значение для анализа непрерывных функций в функциональных пространствах, определения степени их ограниченности и повышения точности вычислительных процессов.

Ключевые слова: модуль непрерывности, непрерывные функции, дифференцируемость, аппроксимация, функциональный анализ, метод оценивания, предельный процесс, однородная непрерывность.

FUNKSIYANING UZLUKSIZLIK MODULI VA UNING XOSSALARI TATBIQLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada funksiyaning uzluksizlik moduli tushunchasi, uning matematik xossalari hamda amaliy tatbiqlari tahlil qilinadi. Uzluksizlik moduli yordamida funksiyaning yaqinlashish xususiyatlari, bir jinsli uzluksizlik, differensiallanuvchanlik va limit jarayonlarining barqarorligi o'rganiladi. Shuningdek, uzluksizlik moduli asosida sonli tahlil, aproksimatsiya nazariyasi va funksional analiz masalalarida qo'llaniladigan baholash usullari yoritilgan. Tadqiqot natijalari funksional fazolarda uzluksiz funksiyalarni tahlil qilish, ularning cheklanganlik darajasini aniqlash hamda hisoblash jarayonlarining aniqligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: uzluksizlik moduli, uzluksiz funksiyalar, differensiallanuvchanlik, aproksimatsiya, funksional analiz, baholash usuli, limit jarayoni, bir jinsli uzluksizlik.

INTRODUCTION

In many areas of mathematics, particularly analysis, functional analysis, numerical methods, and probability theory, the study of the continuity of functions and their behavior plays an important role. The concept of a function's modulus of continuity is central to this field, as it quantitatively describes how a function changes with its argument.

The modulus of continuity is used to assess the closeness of functions, the stability of their boundary values, and the degree of "smoothness" of a function. Therefore, this concept is widely used not only in theoretical but also in practical aspects of mathematical analysis. In particular, the modulus of continuity expands the possibilities for estimating errors in approximation problems, ensuring the stability of algorithmic calculations, and analyzing solutions to differential equations.

The article discusses the modulus of continuity of a function and its properties, as well as its application in modern mathematical analysis and computational practice.

RESEARCH METHODOLOGY

This study utilizes fundamental methods of functional and mathematical analysis, including limit processes, norm spaces, convergence criteria for sequences of functions, and fundamental theorems of approximation theory. Key estimation inequalities for the modulus of continuity, lemmas expressing its properties, and their proofs are presented. In addition to theoretical analysis, the study utilizes numerical calculation methods to determine practical values of the modulus of continuity for certain functions and analyze their graphs. The relationship between

the modulus of continuity and the Lipschitz and Hölder conditions is also examined, and the correspondence of these properties to differentiability conditions is substantiated using mathematical proofs.

RESULTS AND DISCUSSION

Let's assume, $f(x)$ Let the function be continuous and defined on the interval $[a;b]$. We denote the space of these functions as $C[a;b]$.

$$\left\{ \begin{array}{l} \sup \| (x+h) - f(x) \| = \varpi(\delta; f) \\ 0 < h \leq \delta \end{array} \right\}$$

This,

$$\| f(x) \| = \max | f(x) |, \quad a \leq x \leq b$$

quantity $f(x)$ is called the norm of a function in the space $C[a;b]$.

$$\left\{ \begin{array}{l} \sup \| (x+h) - f(x) \| = \varpi(\delta; f) \\ 0 < h \leq \delta \end{array} \right\}$$

quantity $f(x)$ is called the modulus of continuity of the function.

This $\varpi(\delta; f)$ A continuous module has the following properties:

1. $\varpi(0; f) = 0$
2. $\varpi(\delta; f)$

And δ is a monotonically non-decreasing function with respect to , i.e.

$$\varpi(\delta_1; f) \leq \varpi(\delta_2; f) \quad \delta_1 \leq \delta_2$$

From these properties (1.) this is self-evident. And property (2.) $\varpi(\delta; f) \uparrow$

that is, the upper limit δ increases in relation to , i.e. δ -with increase $\varpi(\delta; f)$ does not decrease.

1. $w(\delta_1 + \delta_2; f) \leq w(\delta_1; f) + w(\delta_2; f)$ Inequality is appropriate.

proof:

$$\begin{aligned} w(\delta_1 + \delta_2; f) &= \sup_{0 \leq h_1 + h_2 \leq \delta_1 + \delta_2} \|f(x_1 + h_1 + h_2) - f(x)\| = \\ &= \sup_{0 \leq h_1 + h_2 \leq \delta_1 + \delta_2} \|f(x_1 + h_1 + h_2) - f(x + h_1) + f(x + h_1) - f(x)\| \leq \\ &\leq \sup_{0 \leq h_1 + h_2 \leq \delta_1 + \delta_2} \|f(x_1 + h_1 + h_2) - f(x + h_1)\| + \sup_{0 \leq h_1 + h_2 \leq \delta_1 + \delta_2} \|f(x + h_1) - f(x)\| = \\ &= w(\delta; f) + w(\delta; f) \end{aligned}$$

From these three properties the following follows.

$$2. \quad \omega(n; f) \leq n \omega(d; e)$$

Proof 3 of

$$\omega(d_1 + d_2 + \dots + d_n; f) \leq \omega(d_1; f) + \omega(d_2; f) + \dots + \omega(d_n; f)$$

If this is

$$d_1 = d_2 = \dots = d_n = d$$

If,

$$\omega(n; f) \leq n \omega(d; zh)$$

5. For any number $n > 0$

$$\omega([n]; f) \leq [n+1] \omega(d; f)$$

Proof. Let us denote the integer part of the number l by $[l]$, then

Now based on 2 objects and based on 4

$$\omega([l]; f) \leq \omega([l] + 1; f) \leq [l+1] \omega(d; zh) \leq ([n+1]) \omega(d; zh)$$

6. ω The function $(d; f)$ is a right-continuous function.

Proof. For any $t_1 < t_2$, based on the above properties,

$$\omega(t_2; f) = \omega(t_2 + t_1 - t_1; f) = \omega((t_2 - t_1) + t_1; f) \leq \omega(t_2 - t_1; f) + \omega(t_1; f)$$

It follows from this,

$$\omega(t_2; f) - \omega(t_1; f) \leq \omega(t_2 - t_1; f)$$

or

$$\omega(t + \Delta t; f) - \omega(t; f) \leq \omega(\Delta t; f)$$

$$\lim_{\Delta t \rightarrow 0} (\omega(t + \Delta t; f) - \omega(t; f)) = 0$$

$$\Delta t \rightarrow 0$$

This follows from the continuity of the function $f(x)$, that is, it is continuous in the plane, therefore

$$\lim_{\Delta t \rightarrow 0} [\varpi(t + \Delta t; t) - \varpi(t; f)] = 0$$

therefore, the function $\omega(d; t)$ is continuous.

$[a; b]$ A function that is continuous on a segment is also continuous on that segment.

If the function $f(x)$ is continuous in the plane, then as $x \rightarrow 0$

$$\varpi(t; f) \rightarrow 0$$

7. Any $\omega(d; f) \neq 0$ For 0

$$\varpi(\delta; f) \geq \frac{\omega(1; t)}{2} \delta, 0 < d < 1$$

$$\text{Proof. } \varpi(\delta; f) = \varpi(\delta, \frac{1}{\delta}; f) \leq (\frac{1}{\delta} + 1) \varpi(\delta; f) = \frac{1 + \delta}{\delta} \delta \leq \varpi(\delta; f)$$

$$\frac{\varpi(1; f)}{2} \delta \leq \varpi(\delta; f)$$

Now let us consider the class of functions defined by their continuous modulus. If the continuous modulus of a continuous function is equal to

$$\varpi(\delta; f) \leq \mu \delta^2 \quad (22)$$

If the condition is satisfied, then such a set of continuous functions α is called the class of ordered Hölder (Lipschitz) functions.

In point 1 above $\mu \neq 0$, number δ does not depend on, but generally speaking, α or $\text{lip } \alpha$ is defined as. If $f(x) \in MX^\alpha$ if then $f(x) \in \text{Hölder}^\alpha$, vice versa, if $f(x) \in \text{Hölder}^\alpha$ then, when M is large enough, $f(x) \in MX^\alpha$ will.

Note that according to property (7), it $\rightarrow 0$ Also $\varpi(u, \delta)$ The quantity u cannot be infinitely small to a greater degree than u . u takes place $\alpha \neq 1$ In (22) the inequality is not satisfied. $0 < \alpha \leq 1$ and therefore, $\alpha \neq 1$ in H^α There is no point in repeating this class.

That's why always $0 \leq \alpha \leq 1$ Let's see. Now $\alpha \leq \beta$ When $H^\alpha \supset H^\beta$ We celebrate this. $0 \leq \alpha \leq \beta \leq 1, \delta^\alpha \geq \delta^\beta, 0 \leq \delta \leq 1, \delta \in [0;1]$

CONCLUSION

The modulus of continuity of a function is one of the fundamental concepts of mathematical analysis, allowing one to quantify the degree of continuity of a function. Research shows that the modulus of continuity can be used to evaluate functions, determine their degree of smoothness, and improve the accuracy of computational processes.

This concept is widely used in approximation theory, numerical methods, differential equation theory, and functional analysis, and serves as an important tool for ensuring the accuracy of scientific research and practical computational work. One promising future direction is the development of new estimation methods using the modulus of continuity and their integration into a system of numerical algorithms.

References

1. Azlarov T., Mansurov X. Matematik analiz, 1- tom. T. 1993 y.
2. Ayupov Sh. A., Berdikulov M.A., Turgunboyev R. M. Funktsiyalar nazariyasi. T. 2004 y., 146 b.
3. Alimov A.A., Berdikulov M.A. Resheniya zadach po funktsionalnomu analizu. T.2005 g.
4. Timan A.F. Teoriya priblijeniya deystvitelnogo peremennogo. M. 1990 g.
5. Bari N.K. Trigonometricheskiy ryada. M. 1960g.
6. Dzyadox D.N. Ravnomernoye priblijeniya M. 1997 g.
7. Levitan B.M. Pochti- periodicheskiye funksii. M. 1953 g.
8. Tichyash E. Vvedeniya teoriyu integral Fure. M.1980 g.
9. Taberskiy R. Differences module and derivatives of fractional orders, Rocz.pol.tow.
10. Timan A.F. Obratnoye teorema konstruktivnoye teorii funktsiy v prostranstvax. Lp. Matem. Sbornik, 46, 1958, №1, 125-132
11. Timman A.F. O teoreme Djeksona v prostranstvax Lp. Unr. Mat. Jurnal, 1, 1966 g., 1934-137.

УДК:372.881

ДИАЛОГ КАК МЕТОД ОСМЫСЛЕНИЯ НАВРСТВЕННО- ФИЛОСОФСКИХ ПРОБЛЕМ ТВОРЧЕСТВА Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ XXI ВЕКА

Акрамова Эльмира Иркиновна,

доктор философии PhD,

преподаватель кафедры Русского языка и литературы

Наманганского государственного университета

Аннотация: В статье рассматривается возможность применения диалогического подхода как педагогической технологии при преподавании творчества Ф. М. Достоевского в вузах. Исследуются основные нравственно-философские проблемы творчества Достоевского (свобода, совесть, выбор, ответственность) и их потенциал для формирования у студентов критического мышления и моральной рефлексии. Приводится анализ литературы, методика внедрения диалогических форм (семинары, дискуссии, ролевые игры, творческие эссе). Делается вывод о том, что диалогический подход позволяет превратить изучение классики не просто в академическое упражнение, а в образовательный процесс личностно-смыслового характера.

Ключевые слова: нравственно-философские проблемы; свобода; совесть; выбор; ответственность; диалогическая методика; полифония; преподавание литературы; вуз; литературное образование; критическое мышление.

DIALOGUE AS A METHOD FOR COMPREHENDING THE MORAL AND PHILOSOPHICAL PROBLEMS IN F. DOSTOYEVSKY'S WORKS IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE 21ST CENTURY

Akramova Elmira Irkinovna,

PhD, Lecturer, Department of Russian Language and Literature,

Namangan State University

Abstract: The article examines the possibility of applying the dialogic approach as a pedagogical technology in teaching the works of F. M. Dostoevsky at universities. The study explores the main moral and philosophical issues in Dostoevsky's works—freedom, conscience, choice, and responsibility—and their potential for developing students' critical thinking and moral reflection. The paper presents an analysis of relevant literature and describes the methods of implementing dialogic forms such as seminars, discussions, role-playing, and creative essays. It concludes that the dialogic approach transforms the study of classical literature from a purely academic exercise into an educational process of personal and meaningful development.

Keywords: *moral and philosophical problems; freedom; conscience; choice; responsibility; dialogic method; polyphony; teaching literature; higher education; literary education; critical thinking.*

XXI ASR TA'LIM JARAYONIDA F. M. DOSTOYEVSKIY IJODINING AXLOQIY-FALSAFIY MUAMMOLARINI ANGALASHDA DIALOGIK YONDASHUV

Akramova Elmira Irkinovna,
*PhD, Namangan davlat universiteti,
Rus tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Maqolada F. M. Dostoyevskiy asarlarini o'qitishda dialogik yondashuvdan pedagogik texnologiya sifatida foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Dostoyevskiy ijodining asosiy axloqiy-falsafiy muammolari — erkinlik, vijdon, tanlov va mas'uliyat masalalari hamda ularning talabalarda tanqidiy tafakkur va axloqiy refleksiya ko'nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati o'rganiladi. Maqolada mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili, shuningdek, dialogik shakllarni (seminarlar, munozaralar, rolli o'yinlar, ijodiy esse) ta'lim jarayoniga joriy etish metodikasi yoritilgan. Xulosa qilinishicha, dialogik yondashuv klassik adabiyotlarni o'rganish jarayonini faqat nazariy mashg'ulot darajasida emas, balki shaxsiy-mazmunli ta'lim jarayoniga aylantirish imkonini beradi.*

Kalit so'zlar: *axloqiy-falsafiy muammolar; erkinlik; vijdon; tanlov; mas'uliyat; dialogik metodika; polifoniya; adabiyot o'qitish; oliy ta'lim; adabiy ta'lim; tanqidiy tafakkur.*

ВВЕДЕНИЕ

В эпоху быстрого информационного обмена и фрагментации внимания студентов задача глубинного литературного и философского чтения становится всё более актуальной. Проза великого русского писателя Ф. М. Достоевского, насыщенная нравственно-философскими проблемами и внутренними диалогами героев, представляет собой богатый материал для формирования у студентов навыков смыслового чтения, самоанализа и этического рассуждения. Однако традиционные методы преподавания литературы часто ограничиваются герменевтическим и историко-литературным анализом, что не всегда помогает студенту превратить чтение в активный диалог с текстом и с самим собой. В этой связи диалогический подход — как педагогическая технология, в которой учитель и студенты совместно конструируют смысл — предлагается в качестве перспективного метода при работе с Достоевским. Цель статьи — показать, как

посредством диалогических форм обучения можно осмыслить нравственно-философские проблемы Достоевского и повысить образовательную эффективность литературного курса в вузе XXI века.

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Проблема интерпретации нравственно-философских идей Ф. М. Достоевского и их педагогического потенциала активно изучается как в отечественной, так и в зарубежной науке. Исследователи отмечают, что творчество писателя служит уникальной основой для формирования духовно-нравственных ценностей и критического мышления у учащихся, что делает его произведения особенно актуальными для современного образовательного процесса.

В российском литературоведении важный вклад в осмысление идей Достоевского внесли В. Н. Захаров, исследовавший роль писателя в формировании духовных ориентиров современной культуры [3], и А. Б. Криницын, который проводит параллели между философией справедливости в диалогах Платона и романе *«Преступление и наказание»* [4]. Эти работы подчеркивают философскую глубину текстов Достоевского и их потенциал для учебного анализа.

Педагогический аспект восприятия Достоевского рассматривается в трудах российских и узбекских методистов — Г. З. Якубовой [5], Н. К. Сабирова и С. Мирзарахимова [6], где внимание уделяется методам активизации познавательной деятельности студентов на уроках литературы. Исследователи отмечают, что продуктивное изучение произведений классика возможно только через диалогическую форму обучения, способствующую личностному осмыслению текста.

Методологическую основу диалогического подхода составляют идеи М. М. Бахтина, изложенные в работах *«Проблемы поэтики Достоевского»* [7] и *«Эстетика словесного творчества»* [8]. Именно бахтинское понимание диалога как многоголосия (полифонии) позволяет увидеть в произведениях Достоевского модель внутреннего взаимодействия сознаний, что напрямую связано с

педагогическими задачами воспитания самостоятельного и этически ответственного мышления.

Современные педагогические исследования подтверждают эффективность диалогической педагогики в развитии критического и рефлексивного мышления учащихся [9, 10, 11]. В этих работах диалог рассматривается не только как форма коммуникации, но и как способ совместного конструирования смысла, что полностью согласуется с природой восприятия текстов Достоевского.

Таким образом, анализ научных источников показывает, что диалогический подход сегодня рассматривается как ключевой метод смыслового обучения. Он наиболее эффективен при изучении сложных философских текстов, к которым в полной мере относится творчество Ф. М. Достоевского. Несмотря на достаточную изученность отдельных аспектов педагогики диалога, вопрос о применении данного подхода именно в контексте нравственно-философских идей Достоевского в вузовской аудитории XXI века требует дальнейшей разработки, что и определяет научную новизну настоящего исследования.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Диалогический подход помогает студентам не только воспринимать текст как объект исследования, но и вступать с ним в активное взаимодействие. При изучении Достоевского можно предложить следующие формы взаимодействия:

- Семинар-дискуссия: студенты читают ключевой фрагмент (например, внутренний монолог героя или диалог персонажей) и ведут спор о тематике свободы-ответственности.
- Ролевая игра: студенты берут на себя роли героев (например, Раскольников, Соня, Иван Карамазов) и вступают в диалог на основе текста: «Что сделал бы я на его месте?».
- Творческое эссе-рефлексия: студенты пишут от лица героя, отвечая на вопрос совести или выбора.
- Цифровые формы: онлайн-форум, чат-дискуссия, визуализация конфликта героя (mind-map) — что позволяет современным студентам, привыкшим к цифровой среде, войти в диалог с классикой.

Эти формы позволяют активизировать внутренний диалог студента: не просто «что сказал герой», но «что бы сказал я», «каков мой выбор». В результате повышается мотивация, глубина понимания и связь с собственным мировоззрением.

С точки зрения содержания Достоевского, диалогический метод позволяет подчеркнуть полифонию и множественность голосов в его прозе: герои часто ведут внутренние и внешние диалоги, и методика семинара создаёт модель этого процесса. Полифоническая структура у Достоевского (см. Бахтина) становится не только литературоведческим объектом, но и педагогическим ресурсом.

При этом есть ограничения: диалог требует подготовки (вопросы, фасилитация), студенты должны быть готовы к открытой дискуссии, иначе возможен уход в бытовую или поверхностную рефлексия. Кроме того, академическое время часто ограничено, а плотность текста Достоевского требует адаптации (отбор фрагментов).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучение творчества Ф. М. Достоевского через диалогический подход открывает студентам уникальную возможность не только познакомиться с великими произведениями русской литературы, но и погрузиться в сложный мир человеческой души, где переплетаются свобода и ответственность, добро и зло, сомнение и вера. Диалог в образовательной аудитории становится инструментом, позволяющим осмысливать эти моральные противоречия совместно, переживая их через обсуждение и интерпретацию текста.

В процессе диалога студенты учатся слышать разные голоса, выстраивать собственные аргументы и сопоставлять их с многоголосием героев Достоевского, что превращает чтение в живой и полифонический опыт. Такой подход делает восприятие литературного произведения не статичным, а динамичным, пробуждая у учащихся способность к внутренней рефлексии, сопереживанию и осознанию моральной ответственности как личной, так и социальной.

Использование диалогической методики способствует формированию у студентов эстетического и нравственного восприятия мира, развивает критическое мышление и умение интерпретировать сложные философские идеи,

не теряя при этом эмоционального отклика на текст. Диалог становится мостом между прошлым и настоящим, между авторским замыслом и личным опытом студентов, позволяя каждому из них находить собственные смыслы в классике.

Таким образом, диалогический подход в преподавании литературы XXI века не ограничивается методикой или формой занятий — он превращает образовательный процесс в пространство поиска истины, нравственного осмысления и личностного роста. Именно в этом, пожалуй, и заключается уникальная ценность Достоевского для современной аудитории: его тексты продолжают говорить с нами, если мы готовы вступить с ними в настоящий диалог.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Захаров В. Н. Философия и литература: нравственные ориентиры XXI века. – М.: Наука, 2021 [Zakharov V. N. Philosophy and Literature: Moral Guidelines of the 21st Century. – Moscow: Nauka, 2021.]
2. Криницын А. Б. Справедливость и мораль в прозе Ф. М. Достоевского. – СПб.: Алетейя, 2024. [Krinityn A. B. Justice and Morality in the Prose of F. M. Dostoevsky. – St. Petersburg: Aleteya, 2024.]
3. Якубова Г. З. Методы преподавания литературы в вузе: диалогический подход. – Ташкент: Фан, 2024. [Yakubova G. Z. Methods of Teaching Literature at University: A Dialogic Approach. – Tashkent: Fan, 2024.]
4. Сабиров Н. К., Мирзарахимов С. Интерактивные методы обучения русской литературе. – Самарканд: Университетское изд-во, 2025. [Sabirov N. K., Mirzarakhimov S. Interactive Methods of Teaching Russian Literature. – Samarkand: University Press, 2025.]
5. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Искусство, переизд. 2016. [Bakhtin M. M. Problems of Dostoevsky's Poetics. – Moscow: Iskusstvo, reprint 2016.]
6. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: РГГУ, 2017. [Bakhtin M. M. The Aesthetics of Verbal Creativity. – Moscow: RSUH, 2017.]
7. Ботирова Ш. Диалогические методы преподавания русской литературы в Узбекистане. – Ташкент: Университетское изд-во, 2024. [Botirova Sh. Dialogic Methods of Teaching Russian Literature in Uzbekistan. – Tashkent: University Press, 2024.]

FIZIK BILIMLARNI INTEGRATIV O'QITISHNING OZIGA HOS JIHATLARI (TABIY FANLAR MISOLIDA)

Alijanov Dilmurod A'zamjon o'g'li

*Namangan davlat pedagogika instituti, Intelektual fanlar va axborot texnologiyalari
kafedrası dotsenti v.b., PhD
e-mail: dilmurod0413@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada „Tabiiy fanlar (Science)“ integratsion fanini o'qitish bo'yicha mutaxassisligi fizik bo'lmagan o'qituvchilarga fizik bilimlarga oid boblarni o'qitish bo'yicha metodik tavsiyalar berilgan. Maqolada pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish uchun o'qitish usullarining integratsiya qilinishi, o'qituvchilarni tayyorlash va ularga metodik yordam ko'rsatishning ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: maktab, „Tabiiy fanlar (Science)“ fani, 6-sinf, o'quvchi, o'zlashtirish, STAEM texnologiyasi, Milliy o'quv dasturi, fizik bilimlar, tavsiyalar.

НЕКОТОРЫЕ СПЕЦИФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАТИВНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ НАУК (НА ПРИМЕРЕ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК)

Аннотация. В данной статье представлены методические рекомендации по преподаванию разделов физики для учителей, не имеющих профильного образования в области физики, в контексте преподавания интегративного курса "Естественные науки" (Science). В статье обсуждаются вопросы интеграции методов преподавания, подготовки учителей и важность оказания методической поддержки для повышения эффективности педагогического процесса.

Ключевые слова: школа, курс "Естественные науки" (Science), 6 класс, ученик, усвоение, технологии STAEM, Национальная учебная программа, физические знания, рекомендации.

SOME SPECIFIC ASPECTS OF INTEGRATIVE TEACHING OF PHYSICAL SCIENCES (IN THE EXAMPLE OF NATURAL SCIENCES)

Abstract. This article provides methodological recommendations for teaching physics-related topics to teachers without a specialization in physics within the context of the "Natural Sciences" (Science) integrated course. The article discusses the integration of teaching methods, teacher training, and the importance of providing methodological support to enhance the effectiveness of the pedagogical process.

Key words: school, "Natural Sciences" (Science) course, 6th grade, student, mastery, STAEM technology, National Curriculum, physics knowledge, recommendations.

KIRISH

Zamonaviy innovatsion texnika va texnologiyalarni jamiyat hayotiga chuqur kirib borishi natijasida zamonaviy bilimlarni ko'payib borishi yangi hosilaviy fanlarni

shakllanishini taqazo qiladi, provardida o'zlashtirilishi zarur bilimlarni salmog'i va ta'lim oluvchilarning yuklamasi ortishiga sabab bo'ladi. Bunday hollarda fanlarni integratsiya qilish orqali o'zlashtirilishi lozim bo'lgan bilimlarni optimallashtirish ya'ni integratsiyalash maqsadga muvofiq va dunyo tajribasida sinalgan [1-2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

"Tabiiy fanlar (Science)" integratsion fani jonli va jonsiz tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlarning mohiyati, sabalari va o'zaro bog'liqligi tabiatni rivojlanish bosqichlari, jumladan, tirik organizmlar evolyusiyasi zamonaviy innovatsion texnologiyalarning tabiiy ilmiy asoslari, tabiat va jamiyatning o'zaro bog'liqligi va ta'siri, tabiiy, energiya va iqtisodiy rusurslardan tejamkorlik bilan foydalanishning ilmiy asoslari, xo'jalik jarayonlarini samarali yuritish va boshqarish tamoyillari, sog'lom turmush tarzining mohiyati va ahamiyati nazariy hamda amaliy bilimlar tizimini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishini maqsad qiladi.

O'quvchilarning zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishga qiziqishi tabiiy va ijtimoiy muhitni tushunishi, atrof-muhit va insoniyat muammolarini anglashi, ularga yechim topish va qarorlar qabul qilishida fanlarning o'zaro aloqalarini ta'minlash va "Tabiiy fanlar (Science)" kabi integratsion fanlar muhim rol o'ynaydi.

Fanlarning aloqadorligini ta'minlash va o'zaro integratsiyasi o'quvchilar tomonidan tabiatni bir butun borliq sifatida anglashi ularning tafakkurida olamning yagona tabiiy-ilmiy manzarasi vujudga kelishiga zamin yaratadi. Shuningdek, o'quvchilarda zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotning imkoniyati va muammolari, ekologik muammolarning mohiyati, tabiatdan oqilona foydalanish, sog'lom turmush tarziga amal qilish hamda iqtisodiy savodxonlik asoslarini tushunish va kundalik hayotda foydalanish malaka va ko'nikmalarini shakllantiradi hamda rivojlantiradi.

Ta'lim jarayonida fanlararo aloqalarni jonlantirish va integratsion fanlarni joriy etilishi natijasida o'quvchilar zamonaviy bilim hamda amaliy ahamiyatdagi malaka va ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

2021-2022 o'quv yilida 1-, 2-sinflarda "Tabiiy fanlar (Science)" darsliklari amaliyotga joriy etilgan bo'lsa 2022-2023 o'quv yilida 3-, 6-sinf tabiiy fanlar darsliklari amaliyotga joriy etildi.

6-sinf “Tabiiy fanlar (Science)” fani darsligi [3] 12 bobdan iborat bo’lib, ularning beshtasida, ya’ni 2-, 6-, 10-, 11- va 12-boblarida fizikaga oid bilimlarni o’qitish ko’zda tutilgan. Darslik boblarini quyidagicha nomlangan:

1. Tabiat.
2. Modda va uning xossalari.
3. Tirik organizmlar xilma-xilligi.
4. Tirik organizmlarning tuzilishi.
5. Ekologiya va barqaror rivojlanish.
6. Quyosh sistemasi va koinot.
7. Geografik xaritalar.
8. Yerning qobiqlari.
9. Mening vatanim.
10. Harakat va kuch.
11. EnergiY.
12. Elektr va magnit hodisalar.

Xalq ta’lim vazirining 2021 yil 24 dekabrda 414-sonli buyrug’iga asosan “Tabiiy fanlar (Science)” integratsion fanidan fizika, geografiya va biologiya fanlari o’qituvchilari dars mashg’ulotlarini tashkil etishlari ko’zda tutilgan. Shuningdek, buyrug’da ushbu fanlar o’qituvchilari A.Avloniy nomidagi xalq ta’limi mumammolarini o’rganish va istiqbollari belgilash ilmiy tadqiqot institutida “Tabiiy fanlar (Science)” fanini o’qitish va mazmun mohiyati bo’yicha qisqa muddatli (2 hafta) kurslar tashkil etish kuzda tutilgan. Ushbu o’quv kurslarini pedagog-o’qituvchilar muvaffaqiyatli o’zlashtirib zarur ko’nikmalarga ega bo’lmoqdalar.

Albatta ushbu o’quv kurslari tinglovchilar uchun juda foydalidir. Yangi fanni mazmun mohiyatini uni STAEM texnologiyasini qo’llab o’qitish va boshqa ko’plab metodik va didak maqsadlarni ko’zlaydi. Shu bilan birga o’quv kurslari muddati qisqa bo’lganligi sababli o’qituvchilar fanni o’qitishda ba’zi qiyinchiliklarga duch kelishlari mumkin. Ya’ni “Tabiiy fanlar (Science)” fani fizika, astronomiya, geografiya va biologiya fanlariga oid bilimlarni o’z ichiga olganligi sababli o’qituvchilarga katta ma’suliyat yuklaydi. Chunki endi bir nechta fanlarga tegishli bo’lgan bilimlarni bitta o’qituvchining o’zi o’qituvchilarga yetkazib berishi va samarali

o'zlashtirishini ta'minlashi zarur bo'ladi. Biz "Tabiiy fanlar (Science)" fanida fizik bilimlarni o'qitishda mutaxassiligi fizik bo'lmagan fan o'qituvchilariga ba'zi metodik tavsiyalarni berishni lozim deb hisobladik.

Yangi Milliy o'quv dasturi joriy etilgunga qadar amalda bo'lgan o'quv dasturlari va darsliklardagi bilimlarni o'zaro aloqalari to'g'risida [4-9] ishlarimizda atroflicha yoritilgan va bir qancha metodik tavsiyalar keltirib o'tilgan. 2022-2023 o'quv yilida 6-sinfda o'qitiladigan "Tabiiy fanlar (Science)" fanining fizikaga oid bilimlarini o'qitishda mutaxassisligi fizik bo'lmagan o'qituvchi dastavval fizika bilan yaqindan tanishishi, xususan fizik terminlar, o'lchov birliklari, laboratoriya uskanalarining nomlari, fizik qonuniyatlar kabi boshlang'ich bilimlar bilan qurollangan bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Milliy o'quv dasturida darslik bilan bir qatorda o'qituvchi kitobi ham bo'lishi, darslikdagi rasmlarni mobil telefonlar uchun mo'ljallangan "Raqamli darsliklar" nomli ilovada jonli 3D shaklda o'quvchilar kuzatishlari mumkinligi nazarda tutilgan. Biroq hozircha 6-sinf "Tabiiy fanlar (Science)" fani bo'yicha o'qituvchi kitobi ommaga taqdim etilmaganligi hamda mobil ilovada 6-sinf "Tabiiy fanlar (Science)" fanini qo'shilmaganligini hisobga olib, o'qituvchilar uchun quyidagi tavsiyalarni berish lozim deb hisoblaymiz.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shu o'rinda "O'qituvchiga fizik bilimlar bilan tanishib chiqish nimaga zarur?" – degan savol tug'iladi. Darslikda o'quvchi o'rganishi zarur bo'lgan bilimlar ma'lumot sifatida berib qo'yilgan deb o'ylashimiz ham mumkin. To'g'ri darslikda barcha ma'lumotlar o'quvchilarga sodda, tushunarli va o'zlashtirishga oson ko'rinishda berilgan. Shuning bilan birga ushbu amaliyotga joriy etilayotgan yangi fan o'qituvchidan mas'uliyat bilan yondashuvni talab etadi. Buning sababi har bir mavzuni boshi va oxirida muammoli savol va mavzuda qisman yoritilgan yoki mavzu matnida ko'zda tutilmagan materiallarni uyga vazifa sifatida beriladi. Misol tariqasida darslikning "Modda tuzilishi" bobini olaylik. "Moddalarning uch holati" nomli amaliy mashg'ulot so'ngida - "Moddalarning uch holatini ingichka yog'och cho'plari va plastilindan yasang" - ko'rinishidagi uyga vazifa beriladi. Ushbu topshiriq bir qarashda oddiydek ko'rinishi mumkin. Lekin 6-sinf o'quvchisining

yoshi, dunyoqarashi, psixologik-fiziologik xususiyatlarini hisobga olsak, bu topshiriq biroz murakkablik qiladi. Qaysi ma'nodaki o'quvchiga bu topshiriqni mazmunini ochib berish lozim bo'ladi. YA'ni o'quvchi aynan nimani yasashi kerakligini o'quvchiga mohiyatini tushuntirishi lozim. Fizik bilimga ega bo'lgan o'qituvchi ushbu vazifada kristal panajara yasash kerakligini o'quvchiga tushuntiradi, albatta. Bobni ushbu qismiga qadar 15- 16-betlardagi quyidagi 1- va 2-rasmlardan boshqa biror marta moddalarning molekulalarining joylashuvi haqida fikr yuritilmaydi. Binobarin rasmlarga berilgan izohda molekulalar joylashuviga e'tibor qaratilmaydi.

1-rasm. Moddalarning agregat xolati.

2-rasm. Qattiq jism, suyuqlik va gazlarning molekulyar strukturasi.

Mantiqan olib qaraganda topshiriqning ikki murakkab jihati mavjud. Suyuqlik va gazlarning molekulalari qattiq jismlar molekulalaridan farqli ravishda muayyan joyda muqim turmaydi. Suyuqlik va gaz molekulalari doimiy ravishda xaotik harakatda bo'ladi. Xo'sh ularni joylashuvini o'quvchi qanday yasaydi kabi yana yangi savol tug'iladi. Bu masalaga oddiy yondashuvni tavsiya qilamiz ya'ni, o'quvchi qattiq jism molekulasini joylashuvini tartibli, suyuqlik molekulasini joylashuvini biroz tartibsizroq, gaz molekulasini juda tartibsiz ko'rinishda yasashi mumkin.

Barcha fizikaga oid bilimlar beruvchi boblar bo'yicha bunday misollarni ko'plab keltirish mumkin. Ammo ularni yechimiga to'xtalish ham lozim. Milliy dastur qabul qilingunga qadar darsliklarda berilgan 6-sinf fizika kursini boshqa fanlar bilan aloqalari mavzular va boblar kesimida tahlil qilib berilgan [9-11] bizning ishlarimizdagi materiallardan foydalanish mumkin. Ushbu ma'lumotlardan foydalangan holda avvalgi tahrirdagi darsliklardan foydalanib o'quvchilarda tug'iladigan savollarga javoblarni topish mumkin. Shuningdek, o'quvchilarga bilimlarini to'ldirish uchun qo'shimcha o'qish uchun materiallarni tavsiya etish mumkin.

XULOSA

Yuqoridagilarni hisobga olib, 6-sinf "Tabiiy fanlar (Science)" fanini fizika oid bilimlarini o'qitishda fizik bo'lmagan o'qituvchilardan mavzular bo'yicha qo'shimcha ma'lumotlarni internet va turli adabiyotlardan o'rganishi, fizikaga oid adabiyotlar bilan tanishishi, o'quvchilarga axborot bilan, xususan adabiyotlar bilan ishlashni o'rgatishi, o'quvchilarga fizik bilimlar beruvchi adabiyotlarni tavsiya qilishi, fizikani o'qitishga samarali bo'lgan metodlar bilan tanishishi, ularni o'zlashtirishi va amaliy qo'llay olishi, bundan tashqari o'z bilimlarini doimiy rivojlantirib va mustahkamlab borishlari talab etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES):

1. Alijanov D.A. O'quvchilarning fizik bilimlarini fanlararo aloqadorlik asosida rivojlantirish metodikasini takomillashtirish (6-sinf misolida) // 13.00.02 Ped.fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi Namangan – 2023. –B.148.
2. Alijanov D. A. The methodological recommendations for teaching the subject "natural science (science)"(on the example of knowledge in physics) //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 8. – S. 24-29.
3. Sangirova Z. B. va boshq. Tabiiy fanlar: 6-sinf uchun darslik / - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. - 192 b.
4. Alizhanov D.A. The importance of teaching Physics for the 6th grade based on interdisciplinary linkages //Mug'allim ham yzliksiz bilimlendirio', Nukus -2022. –B.137-141
5. Alijanov D.A. "Fizika kursida tovush hodisalarini fanlararo o'qitish" // Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – Namangan, 2021. – №1. –B.408-412.
6. Alijanov D.A. Fizika kursining gumanitar fanlar bilan aloqadorlik asosida o'qitish // "Ilm-fan taraqqiyotida zamonaviy metodlarning qo'llanishi", Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi. – Toshkent, 2021. –B.21-23.

7. Alijanov D. A., Zaxidov I.O. Teaching in Physics "Electrical Instruments in the House". Saving Electricity// Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI). Turkey – 2021. Volume 12 | Issue 9. – P. 6107 – 6112.
8. Alijanov D.A., Zaxidov I.O. va Abdullayev A.A. 6-sinf fizika kursini ekologik bilimlardan foydalanib o'qitish usullari// Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – Namangan, 2021. №6. – B.408-412.
9. Alijanov D.A., Zaxidov I.O. 6-sinf fizika fanini o'qitishda fanlararo aloqalarni amalga oshirish usullari// Academic Research in Educational Sciences/ Volume 3 | Issue 6 | 2022. – B.679-687.
10. Alijanov D. Fizikani fanlararo aloqadorlikda o'qitishning didaktik asoslari //Zamonaviy dunyoda amaliy fanlar: Muammolar va yechimlar. – 2022. – T. 1. – №. 24. – S. 64-67.
11. Ortikovich U. A., Obidjonovich Z. I. Maktab fizika kursida o 'zgarvas va o 'zgaruvchan tokni o 'rganish //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – T. 1. – №. 3. – S. 433-436.

YARIMO'TKAZGICHLAR FIZIKASIGA OID GRAFIK MASALALARNING TALABALARNI KREATIVLIGINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Babaxodjayev U.S.¹, Nabiyeu A.B.²

¹Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, f-m. f.n.

²Namangan davlat universiteti dotsenti, PhD

E-pochta: anabiyeu76@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada "kreativ" va "kreativlik" tushunchalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi, o'qituvchi va talabalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish muammolari ko'rib chiqilgan. Yarimo'tkazgichlar fizikasidagi noxiziqli elementlar asosida yechiladigan masalalar orqali talabalar kreativ fikrlashga o'rgatiladi. O'qituvchilarga esa kreativ pedagogika asosida amaliy mashg'ulotlar tashkil etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar. kreativlik, kreativ pedagogika, yarimo'tkazgichlar fizikasi, noxiziqli elementlar, volt-amper xarakteristika, ta'lim, ijodiy yondashuv

ЗНАЧЕНИЕ ГРАФИЧЕСКИХ ЗАДАЧ ПО ФИЗИКЕ ПОЛУПРОВОДНИКОВ В РАЗВИТИИ КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ

Бабаходжаев У.С.¹, Набиев А.Б.²

¹Наманганский государственный педагогический институт, доцент,
кандидат физико-математических наук

²Наманганский государственный университет, доцент, PhD

Электронная почта: anabiyeu76@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается внедрение понятий «креатив» и «креативность» в образовательный процесс, а также вопросы развития творческой деятельности преподавателей и студентов. Через задачи по физике полупроводников с нелинейными элементами формируется творческое мышление учащихся. Приводятся рекомендации для педагогов по организации практических занятий на основе креативной педагогики.

Ключевые слова. креативность, креативная педагогика, физика полупроводников, нелинейные элементы, вольт-амперная характеристика, образование, творческий подход.

THE IMPORTANCE OF GRAPHICAL PROBLEMS IN SEMICONDUCTOR PHYSICS FOR DEVELOPING STUDENTS' CREATIVITY

Babakhodjayev U.S.¹, Nabiyeu A.B.²

¹Namangan State Pedagogical Institute, Associate Professor, Candidate of Physical

and Mathematical Sciences

²Namangan State University, Associate Professor, PhD

E-mail: anabiyev76@mail.ru

Annotation. *The article discusses the integration of the concepts of "creative" and "creativity" into the educational process and addresses the development of creative activity among teachers and students. Through semiconductor physics problems involving nonlinear elements, students' creative thinking is fostered. Recommendations are provided for educators on organizing practical lessons based on creative pedagogy.*

Keywords. *creativity, creative pedagogy, semiconductor physics, nonlinear elements, volt-ampere characteristic, education, creative approach*

KIRISH

Ishlab chiqarishga va ijtimoiy xayotda fan-texnika yutuqlarini salmog'i ortishi bilan "kreativ" va "kreativlik" atamasi "kreativ iqtisodiyot", "kreativ pedagogika", "o'qituvchilar kreativligi", "talabalar kreativligi" kabi shakllarda kirib keldi.

Ta'lim sohasiga ushbu atamani kirib kelishi o'z navbatida o'qitish texnologiyalariga va o'quv-metodik ta'minotga kerakli o'zgartirishlar kiritishni taqazo qiladi. Ushbu "ijtimoiy talab"dan kelib chiqib zamonaviy ta'lim shakli va mazmunini, o'qitish metodikasini takomillashtirishga oid pedagogik tadqiqotlar olib borildi va hozirda ham olib borilmoqda [1].

O'rta va oliy ta'limda olib borilgan tadqiqotlarni "kreativ" va "kreativlik" atamalarini lug'aviy ma'nosidan kelib chiqib asosan ikki guruhga bo'lish mumkin, ya'ni -"kreativ pedagogika"- bu "yaratuvchi pedagogika" yoki ta'limga ijodiy yondashuvni san'at darajasida talqin qiluvchi fandir va unda asosan ta'limni sub'ekti hisoblangan o'qituvchi-pedagoglarning dars mashg'ulotlarini samarali tashkil qilish uchun ularning kreativligini oshirish muammolari tadqiq qilingan va kreativ pedagog Rossiya pedagogika fanlar akademiyasi akademigi G.A.Bardovskiy ta'biri bilan aytganda "tajribali pedagog kecha yozilgan darslik bilan bugun kelajak uchun mutaxassis tayyorlaydi" degan talabga javob berishi kerak.

-o'quvchilar kreativligi- bu "kreativ pedagogika" maxsuli bo'lib- ya'ni o'ziga xos va foydali g'oyalar yaratuvchi, shuningdek muammolarga nostandart yechim topuvchi shaxsdir.

METODOLOGIYA

Kreativ pedagogika ta'lim sohasidagi barcha fan va predmetlarga taalluqli bo'lib, ta'lim maqsadi o'quvchilar kreativligini rivojlantirishga qaratilgan, ammo metodologiyasi, ya'ni har bir fan xususiyatidan kelib chiqib ijodiy metodologiyani tadbiq qilish ta'lim jarayonga turlicha yondashuvni talab qiladi.

Demak maqsad bir xil, ammo unga nima yordamida, qanday va qachon yetishish uchun samarali yechim topish "kreativ pedagogika"ni ham asosiy muammolaridan biridir; o'quv-metodik adabiyotlar tahlilida asosan barcha fan va predmetlar qatori maktab yoki oliy ta'lim fizika ta'limida o'quvchilarning kreativligini rivojlantirish uchun turli metod va texnologiyalar tadqiq qilinib tavsiyalar ishlab chiqilgan. Jumladan [4] da fizikadan integrativ masalalar vositasida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish muammosi tadqiq qilinib tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lsa, [5] da esa talabalar kreativligini tadqiqotchilikka yo'naltirilgan fizik praktikumlar yordamida yoki [6] da muammoli fizik eksperimentlar yordamida rivojlantirish tadqiq qilingan bo'lib ularga ko'ra har ikki usuldan foydalanilganda talabalarning tadqiqotchilik ko'nikmalari, nazariy bilimlari rivojlanadi va takomillashadi, shuningdek fan, texnika va ishlab chiqarishni integrasiyalashuvi natijasida aqliy dunyoqarashlari va tasavvurlari kengayadi. [1] da esa talabalar kreativligini samarali rivojlantirishda fizikadan seminar mashg'ulotlari tashkil qilish va unda ijodiy harakterdagi fizik topshiriqlardan foydalanish tavsiya qilingan, chunki bu kabi topshiriqlar talabalarda analiz-sintez qilish, abstraksiyalash, muammo qo'yish, olingan ma'lumotlarni interpretasiya qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlillarga ko'ra e'lon qilingan maqolalarda asosan o'quvchilarning kreativligini rivojlantirishga yo'naltirish uchun tavsiyalar ishlab chiqilgan. Bundan tashqari ayrim tadqiqotlarda o'qituvchilar kreativligini rivojlantirishga ham ahamiyat qaratilgan. Ammo aniq bir fizik mavzu, masala yoki laboratoriya ishiga doir mashg'ulotlarda o'qituvchi kreativligi qay darajada namoyon bo'lishiga atroflicha to'xtalmagan. Ushbu maqolada oliy ta'limdagi fizik bakalabrlarning

kreativligini rivojlantirish muammosini samarali xal qilishda o'qituvchi kreativligini ahamiyati va uni namoyo'n qiladigan vaziyatlar tadqiq qilingan

Yuqorida ta'kidlaganimizdek nima yordamida(vosita), qanday(metod yoki texnologiya) va qachon (mashg'ulot turi va vaqti) o'quvchi kreativligini samarali rivojlantirishimiz asosiy muammo sifatida ta'kidlagan edik. Ushbu muammoni hal qilish uchun oliy ta'limdagi dars mashg'ulotlarini imkoniyatlarini tahlil qilish lozim bo'ladi. Ma'lumki oliy ta'limning fizika yo'nalishida darslar ma'ruza, amaliy mashg'ulot va laboratoriya mashg'ulotlari shaklida olib boriladi. Talabalarda kreativlikni rivojlantirish yoki dars mashg'ulotlarini kreativ pedagogika qonun qoidalari asosida tashkil qilish uchun har bir mashg'ulot turini xususiyatlari va imkoniyatlaridan kelib chiqib yondashishimiz zarur. So'nggi yillarda kredit-modul tizimiga o'tilishi va mustaqil ta'limga katta e'tibor qaratilishi bilan ma'ruza mashg'ulotlariga ajratilgan soatlar miqdori qisqargan, ammo o'tilishi kerak bo'lgan material hajmi esa deyarli o'zgarishsiz qoldi. Shuning uchun ma'ruza mashg'ulotlarida asosiy mavzuga e'tibor qaratilib ushbu mavzuga oid turli fizik jarayonlarni ko'rib chiqish va yangi g'oyalarni muhokama qilish imkoni bo'lmaydi. Laboratoriya mashg'ulotlarida bajarilayotgan laboratoriya ishini turli variantini ko'rish uchun yangi laboratoriya qurilmalarini yaratishga moddiy texnik ta'minotini chegaralangan imkoniyatlar yo'l qo'ymaydi. Shuning uchun talabalar kreativligini rivojlantirish bilan birgalikda o'qituvchilar kreativligini namoyon bo'lishida amaliy mashg'ulotlar keng imkoniyatlarga ega bo'lib katta ahamiyat kasb etadi.

Amaliy mashg'ulotlar ma'ruza va laboratoriya mashg'ulotlariga nisbatan quyidagi imkoniyatlari bilan ajralib turadi.

- kichik guruhlarda ishlash
- ta'limga shaxsga yo'naltirilga tabaqalashtirilgan yo'ndashuv.
- mavzuga oid turli o'quv mashg'ulotlaridan foydalanish.
- fizik masalalarni ideal va real fizik jarayonlarga moslashtirish.
- auditoriya va mustaqil ta'limni izchilligini va uzluksizligini samarali ta'minlash va xokazolar.

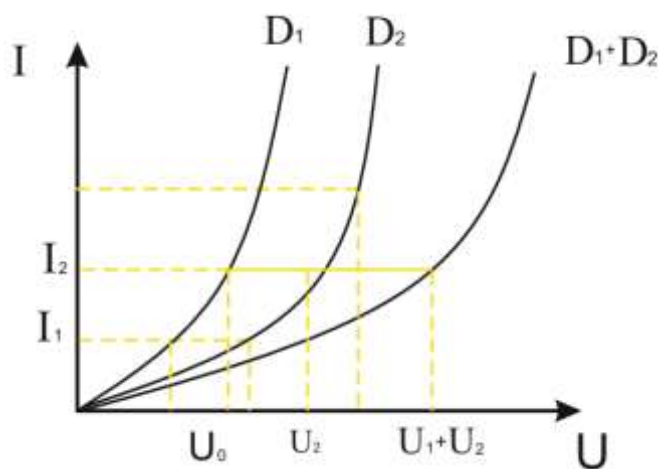
Amaliy mashg'ulotlarda foydalaniladigan fizik masalalarni asosan quyidagi turkumlarga ajratish mumkin: miqdoriy masalalar, sifat masalalar, grafik

masalalar, eksperimental masalalar. Oliy o'quv yurtlari uchun fizikadan masalalar to'plamlari asosan miqdoriy masalalardan tashkil topgan bo'lib faqatgina 2-3% masalagina grafik masalalardir.

Ammo Torensni shaxsni kreativligini aniqlash metodikasiga ko'ra testlar asosan turli grafiklardan tashkil topgan. Bundan tashqari fizikaga oid zamonaviy tadqiqotlarda asosiy e'tibor ikki yoki uch fizik parametrlarni o'zaro bog'liqlik grafigini yasash va u asosida qonuniyatlar yaratish yoki fizik jarayon haqida tasavvurlar xosil qilishga qaratilgan, ammo fizikadan amaliy mashg'ulotlarda foydalaniladigan grafik masalalarni tahlil qiladigan bo'lsak masalada berilgan grafikdan foydalanib biror bir fizik kattalikni qiymatini topish yoki taqqoslash talab qilinadi. Masalan: Mexanikada $v(t)$ grafikdan bosib o'tilgan yo'lni yoki tebranish uchun $x(t)$ yoki $y(t)$ grafikdan tebranish grafigi, chastotasini, molekulyar fizika va termodinamikada gazni turli jarayonlarda berilgan grafikdan bajarilgan ishni topish talab qilinadi. Elektr va magnetizm bo'limida esa asosan zanjirning bir jinsli qismi uchun Om qonuniga oid grafik ustida amallar bajarishga oid masalalar keltirilgan, ammo hozirgi zamonda shiddat bilan rivojlanayotgan yarimo'tkazgichlar sohasiga oid masalalar nihoyatda kam, ayniqsa grafik masalalar. Yarimo'tkazgichlar fizikasiga oid, ayniqsa nochiziqli elementli o'zgarmas tok zanjiriga oid masalalarni tahlil qiladigan bo'lsak, bunday masalalar yordamida talabalar kreativligini yanada rivojlantirish imkoniyatlari keng ekanligini ko'rish mumkin. Nochiziqli elementlar (vakuumli diod, yarimo'tkazgichli diod va xokazo) qatnashgan o'zgarmas tok zanjirini oddiy tok zanjiridan farqi ma'lumki undan oqayotgan tok kuchini kuchlanishga bog'liqlik grafigi to'g'ri chiziqdan iborat bo'lmasdan balki egri chiziq yoki siniq chiziqdan iboratligidir. Bunday bo'lishiga sabab esa nochiziqli elementni o'ziga xos voltamper karakteristikasi (VAX). Ya'ni $I(U)$ bog'lanish funksiyasini o'ziga xosligidir. Bunday o'ziga xoslik tufayli tok zanjiridan o'tayotgan tokni yoki zanjirni biror bir qismiga tushayotgan kuchlanishni topishda har bir nochiziqli elementni VAX_i grafigidan foydalanish zarur bo'ladi. Namuna sifatida avval o'zgarmas tok zanjiriga ketma-ket ulangan D_1 va D_2 diodlar uchun umumiy VAX grafigini keltirib chiqarishni ko'rib chiqamiz. Zanjir uchun umumiy VAX ni grafigini chizish uchun har ikki element grafigini bitta I va U koordinatalar sistemasiga joylashtiriladi va

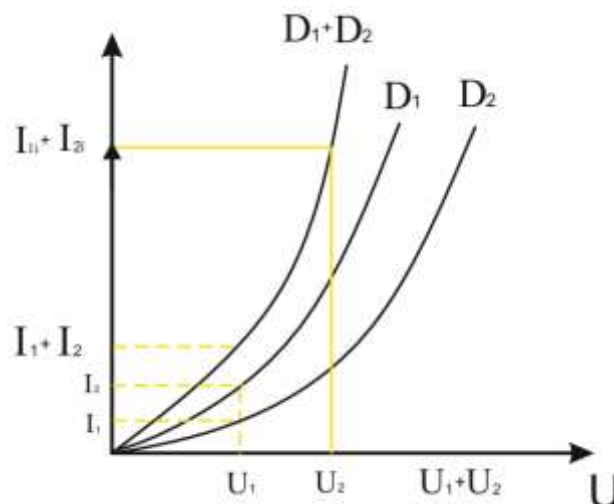
elementlar ketma-ket ulanganda tok kuchi bir xilligi uchun I o'qqa tik ravishda bir necha U o'qqa paralel chiziqlar o'tkazamiz. Ushbu chiziqlarni D_1 va D_2 element grafigi bilan kesishgan nuqtalardan mos ravishda U_{1i} va U_{2i} nuqtalarni belgilab olamiz.

Grafik yasash uchun esa $U_i = U_{1i} + U_{2i}$ nuqtadan o'tkazilgan perpendikulyar chiziqlar bilan I_i chiziqlarni kesishgan nuqtalarini birlashtiramiz. (1-rasm)

1-rasm. Diodlar ketma-ket ulangan.

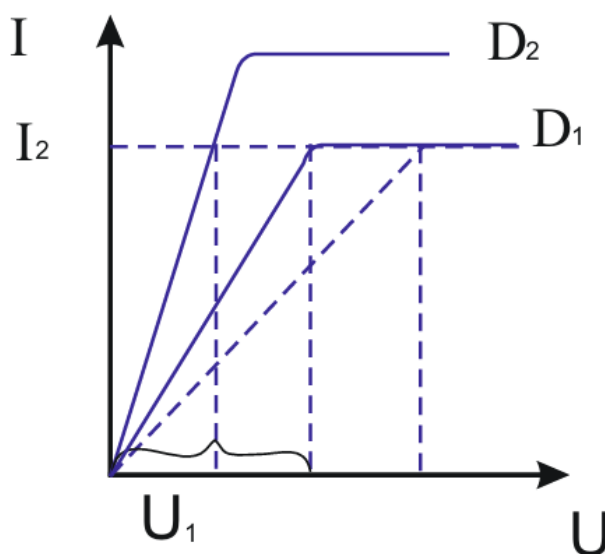
Parallel ulanganda esa har bir holat uchun $U_{1i} = U_{2i}$ bo'lgani uchun avval U_i nuqtadan tik chiziq o'tkazib I_{1i} va I_{2i} kattaliklarni aniqlab olamiz. So'ngra U_i ga to'g'ri keluvchi $I_i = I_{1i} + I_{2i}$ nuqtalarni birlashtirib grafik yasaymiz. (2-rasm)

2-rasm. Diodlar parallel ulangan.

Ko'rish mumkinki bu yerda barchasi aniq algoritm asosida bajariladi. Ya'ni qoidalar mavjud bo'lib talabadan masalani yechish uchun chuqur tahlil talab qilinmaydi.

Ammo o'qituvchi yuqoridagi masalaga ijodiy yondashib, nohiziqli elementlar vakuumli diod yoki yarimo'tkazgichli diodlarni ideal VAXi berilgan xolda elektr zanjiriga turlicha ulangan va ulovchi simlarni qarshiligini hisobga olish zarur bo'lgan holat uchun masalani xal qilishni topshirsa, talabalar yuqoridagi algoritmdan to'la foydalanib masalani to'g'ri xal qila olishmaydi. Chunki ushbu holda zanjirdan oqayotgan tok yoki kuchlanishlar yangi qonuniyatlarga bo'ysunadi. Masalan: VAX lari berilgan ikkita turlicha vakuumli diod ketma-ket ulangan bo'lsa ular uchun natijaviy VAX ni chizing. Diodlar VAXi grafigidan ko'rish mumkin. Tok kuchini I_{t1} qiymatidan so'ng o'tkazilgan chiziq har ikki VAXni kesib o'tmaydi. (3-rasm)

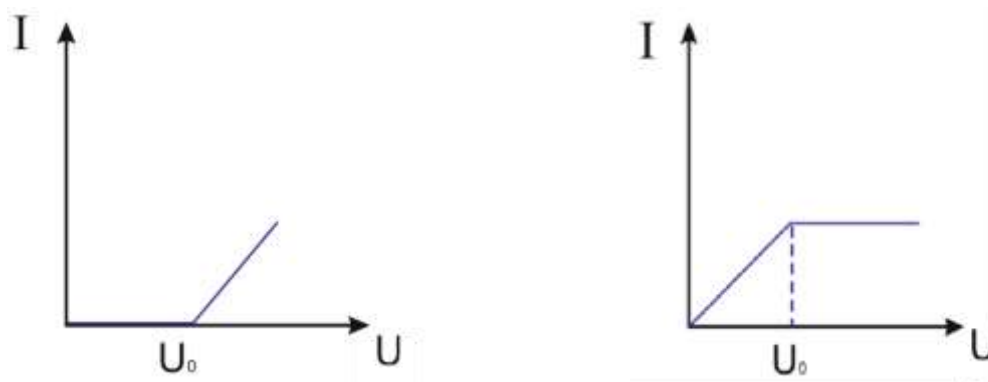

3-Diodni VAXi.

Shuning uchun $I \leq I_{t1}$ va $I_{t1} \geq I$ munosabatni qanoatlantiruvchi tok kuchi qiymatlari uchun turlicha qonuniyatlar o'rinli bo'ladi. Ya'ni $I < I_{t1}$ gacha oraliqda ketma-ket ulangan diodlar uchun qoidaga ko'ra biror bir I qiymatdan o'tkazilgan to'g'ri chiziqni har ikki VAX grafigi bilan kesishgan nuqtalarga to'g'ri keluvchi U_1 va

U_2 larni aniqlab natijaviy U sifatida $U_1 + U_2$ qiymatni olamiz va ushbu algoritim tok kuchini $I = I_{t1}$ qiymatigacha amal qiladi.

Ushbu zanjir uchun zaryad saqlanish qonuniga ko'ra undan I_{t1} dan katta tok oqa olmaydi. Demak zanjirdagi umumiy to'yinish toki sifatida D_1 vakuumli diodni to'yinish toki olinadi. Agarda xuddi shu ikki bakuumli diodni parallel ulangan bo'lsa, yuqoridagi keltirilgan algoritim hech qanday cheklovlarsiz bajariladi. Ya'ni zanjirdan o'tayotgan maksimal tok $I = I_{t1} + I_{t2}$ qiymatni doimo qabul qiladi. Masalani yechimi bayonidan ko'rinib turibdiki bunda yuqorida keltirilgan algoritim to'la bajarilmasdan tahlil talab qiladi. Bu esa talabalarning kreativ fikrlashni rivojlantiradi, ular o'zlari uchun yangi qonuniyatlar yaratishadi. Ushbu tipdagi masalalarni takomillashtirib rezistor (R) va vakuumli diod (D) kombinasiyasidan tashkil topgan elektr zanjiri uchun umumiy VAX grafigini yasash topshirig'ini berish mumkin. Bunday masalalarni ishlash natijasida R va D elementlar ketma-ket ulanishida vakuumli diodni yana bir xossasini topish mumkin. Ya'ni ketma-ket ulashda tok kuchini chegaralanganligidan vakuumli diod saqlagich vazifasini ham bajarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Xuddi shu kabi yarimo'kazgichli ideal diodlardan iborat elektr zanjiri uchun olingan VAX grafiklarini taxlil qilib elektr zanjiridagi elementlarni harakterlovchi kattaliklarni topishga oid masalani talabalarga taqdim etish mumkin. Bu kabi masalarda ketma-ket va parallel ulangan rezistor va ideal dioddan iborat elektr zanjiri uchun berilgan VAXdan (4-rasm) foydalanib rezistor va diodni parametrlarini topish talab qilinsa, talabalar kreativligini yanada rivojlantiradi. Chunki bunday masalalar faqat tahlil va taqqoslash asosida ishlanadi.

4-rasm. Ketma-ket va parallel ulangan rezistor va ideal dioddan iborat elektr zanjiri VAXi.

Ushbu masalalarni ishlash davomida kreativ o'qituvchi quyidagicha bir necha qiziqarli savollarni tayyorlab qo'yishi zarur, ya'ni

- kalit so'zini qaysi sxemaga qo'llash mumkin.
- saqlagich vazifasini sxemalarni qaysi biri bajaradi.

Bu kabi savollardan tashqari amaliy mashg'ulotlarda turli element qatnashgan "qora quti" dan foydalanib uning ichidagi elementlari harakteristikasini aniqlashga oid vazifa qo'yish ham mumkin.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Nochiziqli elementli elektr zanjiriga oid masalalar ishlashda asosan VAX grafigi va nochiziqli elementning xususiyatlaridan foydalanish eng samarali usullardan biri ekan.

Nochiziqli elementlarni zanjirga turlicha ulash orqali talabalar ushbu elementlarni yangi xususiyatlarini qayd etib zanjir uchun yangi qoniniyatlar yaratishlari mumkin.

O'qituvchilarga tavsiyalar esa quyidagilardan iborat.

-Nochiziqli elementlarga oid masalalardan amaliy mashg'ulotlarda foydalanishda talabalarning kognitivligidan kelib chiqib foydalanish zarur.

-Nochiziqli elementlarga oid masalalar ishlashga oid amaliy mashg'ulotlar tashkil qilishdan avval nochiziqli elementni VAXi va uni analitik ifodasi to'g'risida talabalarga tushuncha berish lozim.

ADABIYOTLAR.

- 1.Морозов А.Б. Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология. М. Академпроект.2004. с. 559.
- 2.Дамбуев А.Б. Развитие креативности студентов в процессе изучения курса общей физика. Вестник ТГПУ.2013.1(123) с.22-24.
- 3.O.T.Ismanova. Fizika yo'nalishi talabalariga loyiha ishlarini bajartirish orqali kreativ fikrlashlarini rivojlantirish usullari. Buxoro davlat universiteti. Pedagogik maxorat jurnali. 2023 yil. 11-son. ISSN 2181-6833
4. Кубышкина С.А. Интерактивные задачи в курсе физики как средство развития творческого мышления учащихся. Автореферат канд. Пед. Наук. 2008. Санкт Петербург.
5. Макаров А.С. Приминения креативного подхода в обучении естественных наук. Материалы всерос науч. Прак. Конф. «Современные проблемы химического образования. Иркутск изд. ИГПУ. 2008. с. 55-56.

6. Леонтьева Креативность и его взаимосвязь с проектно-исследовательской деятельностью учащихся. Наука и школе. 2010. в.8. с. 101-105.

ВЛИЯНИЕ СТРЕССА И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ ФУТБОЛИСТОВ ПЕРЕД МАТЧАМИ

Сатиев Шухрат Комилович

*.Наманганский государственный педагогический институт
Старший преподаватель кафедры физическая культура и спорт
Тел:99 323-87 -86 e-mail:satiyevsuhtrat@gmail.com*

Аннотация. В данной статье были рассмотрены особенности психического развития футболистов. психические новообразования, а также страхи, которые может испытывать футболистов в этот не простой период.

Ключевые слова: Стресс, психический стресс, эмоциональный стресс, психические стрессоры. эмоциональное состояние. соревнования, методика оценки эмоционального состояния. ситуация развития

THE INFLUENCE OF STRESS AND DETERMINING THE MENTAL STATE OF FOOTBALL PLAYERS BEFORE MATCHES

Abstract. This article examines the characteristics of football players' mental development, mental changes, and the fears that football players may experience during this challenging period.

Keywords: Stress, mental stress, emotional stress, mental stressors, emotional state, competition, emotional state assessment method, developmental situation

STRESSNING TA'SIRI VA FUTBOLCHILARNING O'YINLAR OLDINI RUHIY HOLATINI ANIQLASH.

Abstrakt. Ushbu maqolada futbolchilarning ruhiy rivojlanishining xususiyatlari, ruhiy o'zgarishlari va futbolchilarning ushbu qiyin davrda boshdan kechirishi mumkin bo'lgan qo'rquvlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Stress, ruhiy stress, hissiy stress, ruhiy stresslar, hissiy holat, raqobat, hissiy holatni baholash usuli, rivojlanish holati

ВВЕДЕНИЕ

Современный спорт трудно себе представить без стресса. Это особенно остро ощущается на молодых тренерах, в связи с малым опытом работы. На сегодняшний день, к сожалению, в нашей стране крайне мало детских спортивных школ, которые имеют в штатных сотрудниках психолога, что на мой взгляд крайне отрицательно. Психолог — это тоненькая нить, связывающая не только игрока и тренера, но и формирующая психологический климат внутри

команды. Тем более, что в юношеском возрасте психика крайне нестабильна, она подвержена многим стрессам. И в силу своего возраста дети не знают, что им делать дальше, как поступить в той или иной ситуации. [1]. И уж тем более они не в силах в одиночку справиться с волнением перед ответственными соревнованиями. Стресс – это такое воздействие внешней среды на человека, когда ему для адаптации необходимо задействовать дополнительные ресурсы. Если говорить простыми словами, то это такое воздействие, при котором человеку, чтобы поддерживать нормальный образ жизни, требуются дополнительные усилия и ресурсы: что-то преодолевать и как-то по-особенному приспосабливаться. В процессе подготовки спортсмена к участию в наиболее ответственных соревнованиях проявляются определенные социальные, психологические, физиологические, биохимические закономерности деятельности, которые не встречаются в других её видах. Которые, в свою очередь и требует от спортсмена оптимального развития качеств, а именно, совершенствование тех качеств, которые позволяют с наибольшей эффективностью реализовать игровые возможности, оптимизировать состояние спортсмена перед соревнованиями, и в процессе, создаются предпосылки адекватного решения тактических задач, которые возникают в ходе игры. Исследование устойчивости и надежности деятельности спортсмена в разнообразных условиях, с которыми приходится сталкиваться, включая изучение индивидуальных путей реагирования спортсмена на психическое напряжение [2]. Особенности адаптации к большим физическим нагрузкам и социальным условиям выступают наиболее ярко при возникновении особо сложных, особо напряженных и неожиданно появляющихся новых условий. Следовательно, понимание причин и следствия функциональных изменений в связи с процессом адаптации сейчас немыслимо без исследований закономерностей психического стресса, характеризующегося приспособительным напряжением всех систем организма

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР РАБОТЫ.

В начале XX в. русский ученый П.Ф. Лесгафт указывал на необходимость изучения психологии человека для оптимизации физического воспитания. Он

указывал на важную роль мышечно-двигательных и других ощущений в выполнении движений. Его мысли стали предпосылкой становления психологии спорта в России.

На первом этапе своего развития психология спорта выступала как познавательно-описательная дисциплина. Ее отличала познавательная направленность с целью психологического описания спортивной деятельности. Вначале изучалось влияние занятий физическими упражнениями на развитие психических процессов (познавательных, волевых). В дальнейшем объектом исследования становились сознание, двигательные навыки, проявление психических процессов в соревнованиях, предстартовые состояния, специфические особенности различных видов спорта.

Зарождение психологии спорта и ее дальнейшее развитие связаны в основном с двумя психологическими школами: московской (руководитель - профессор П.А. Рудик) и ленинградской (руководитель А.Ц. Пуни). Публикация П.А. Рудика «Влияние мускульной работы на процесс реакции» (1925 г.) является первой научной статьей, свидетельствующей о возникновении новой науки «Спортивная психология». В 30-е годы XX в. студентам ГЦОЛИФК (Москва) и ГДОИФК (Ленинград) читался курс психологии спорта. В 1947 г. в ЦНИИФКе (Москва) открывается кабинет психологии спорта для организации научных исследований и внедрения результатов в практику подготовки спортсменов.

В 50-е годы XX в. в психологии выделяется раздел «Психологическая подготовка спортсмена», инициаторами которого были А.А. Лалаян (Ереван) и А.Ц. Пуни (Ленинград), который в 1952 г. первым защитил диссертацию «Психология спорта».

Большой вклад в становление спортивной психологии внесли ученики П.А. Рудика и А.Ц. Пуни и их последователи (Т.Т. Джамгаров, Ю.Я. Киселев, О.А. Черникова, Г.М. Гагаева, Г.Д. Горбунов, Б.А. Вяткин и многие другие).

На втором этапе - этапе становления - психология спорта приобретает профессиональную направленность, становясь прикладной отраслью знания. Перед психологами спорта стояла задача - решение практических проблем, связанных с подготовкой спортсменов. Психология спорта становится позна-

нательно-практической дисциплиной. Интенсивно разрабатывалась проблема волевой подготовки спортсменов (А.Ц. Пуни, К.П. Жаров, Б.Н. Смирнов и др.). Большое значение придавалось психологической подготовке в спорте (А.Ц. Пуни, Б.А. Вяткин, А.В. Родионов, Ю.Я. Киселев, Г.Д. Горбунов, Г.Д. Бабушкин, В.Ф. Сопов и др.). Особое место занимает проблема психорегуляции и спорте (А.В. Алексеев, В.П. Некрасов, Н.А. Худадов и др.). Детально разработаны такие проблемы, как: психодиагностика (В.Л. Маришук, А.В. Родионов и др.); психическая надежность в спорте (В.А. Плахтиенко и др.); психология

РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ.

Требования, предъявляемые к деятельности футболистов, желающих добиться высоких успехов особенно в профессиональном футболе, неразрывно связаны с многолетними и интенсивными воздействиями на них различного рода неблагоприятных факторов. К таким факторам относятся виды спортивной деятельности, связанные со сложными и ответственными условиями деятельности и с перенапряжениями физических и эмоциональных функций, с наличием фактора риска и угрозы для жизни. Как правило, такие воздействия оказывают отрицательное влияние на физическое и психическое состояние футболистов и вызывают различные сильные переживания. Чаще всего такие воздействия ухудшают функциональное состояние футболиста и иногда приводят к развитию психических болезней. Подобные отклонения в эмоциональном состоянии футболиста являются следствием экстремальной деятельности, которая для него трудновыполнима в данной ситуации и требует напряжения психической деятельности. Любая деятельность футболиста, независимо от его возраста и опыта, вызывает разнообразные психологические состояния. Перед выполнением главных задач (например, удар пенальти) он испытывает значительное напряжение. Эти эмоции у футболистов проявляются как в процессе матча, так и по его окончании. В процессе подготовки к выполнению футбольных действий и в ходе их реализации спортсмен переходит из одного уровня функционального состояния к другому. Это связано с результатом матча и с особенностями его индивидуального темперамента. Таким образом, психическое состояние - это переживание личностью конкретного

отношения к возможным результатам данной деятельности. Особенно остро оно проявляется в ответственных матчах и, как правило, сопровождается сильными эмоциями футболиста и тренера. Какие переживания испытывает футболист в процессе матча? Многие исследователи, в первую очередь профессор Р.М. Загайнов, занимались этим вопросом. Мы изучали личные психологические дневники 155 футболистов. Оказалось, что им постоянно сопутствуют такие переживания, которые являются признаками кризисных ситуаций. Их преодоление - немалая проблема для футболиста. Было определено 10 значимых переживаний как 10 характеристик внутреннего мира футболистов, в которых нашла полное отражение специфика деятельности и жизни футболистов. [3]. К этим переживаниям относятся следующие: одиночество, боязнь поражения, неуверенность, не удовлетворенность, ответственность, конкуренция, публичность, несбалансированность основной и неосновной деятельности, переоценка деятельности, психологическая усталость. Для выявления этих переживаний в процессе тренировки, перед матчами и после них мы исследовали сильнейших спортсменов Египта: гимнастов, легкоатлетов, пловцов и футболистов - с помощью анкетного метода и интервью. Оказалось, что сильнее всего переживают футболисты: им свойственны неуверенность в себе при выполнении ответственных ударов (удар пенальти), сомнение в попадании в заданную цель. Эти чувства уменьшаются с опытом футболиста. Для успешного пенальти футболист должен овладеть методом аутогенной тренировки, объективно оценить обстановку и быть уверенным в высоком уровне своей физической, психологической и тактической подготовленности. Согласно нашему опыту резервы энергии могут сохраняться примерно на 5 матчей, а затем ухудшаются. [4]. Необходимое взаимодействие тренера с психологом будет содействовать улучшению психологического состояния и выявлению индивидуальных особенностей футболиста, которые помогут ему справиться с отрицательными эмоциями в ходе матча. Велика роль психолога в проведении специальных мероприятий по коррекции психического состояния футболиста, для того чтобы спортсмен мог сам контролировать свои эмоции во время матча. Для этого в дневнике спортсмена должна быть графа "психологическое

состояние", в которую он должен заносить свои переживания во время матча и по его окончании. Это поможет анализировать свои ошибки и оптимизировать поведение (перед матчем, в ходе его и после). От матча к матчу будет крепнуть уверенность в себе. Обучение контролю за психологическим состоянием футболистов, по нашим наблюдениям, должно начинаться с юного возраста, так как юные спортсмены больше поддаются воздействиям. Знания типичных переживаний футболистов при подготовке к футбольным матчам помогут тренеру успешно управлять спортивной деятельностью команды[5]..

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. [Блеер А.Н. Экстремальная деятельность](#) / А.Н. Блеер, А.В. Родионов, В.Ф. Сопов. - М.: Анита-пресс, 2006.
2. [Горбунов Г.О. Психопедагогика спорта](#) / Г.О. Горбунов. - М.: Физкультура и спорт, 1986.
3. [Загайнов Р.М. Внутренний мир как внутренний феномен личности спортсмена](#) / Р.М. Загайнов. - М., 2005.
4. [Загайнов Р.М. Психолого-педагогические основы преодоления кризисных ситуаций](#): дис. ... докт. пед. наук / Р.М. Загайнов. - Л., 1992.
5. [Родионов А.В. Победителей не судят, а лечат](#) / А.В. Родионов. "Известия" от 29.01.04.
6. [Родионов А.В. Психическое состояния в спортивной деятельности](#) / А.В. Родионов. - М.: Фонд "Мир", 2004.

UDK 371.573.5.573.6

KOUCHING YONDASHUVI ASOSIDA BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARINING KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

To'ychiyeva Gulxayo Muxammadaminovna

*Farg'ona davlat universiteti Zoologiya va umumiy biologiya
kafedrasida katta o'qituvchisi*

E-mail: gulxayomuhammadaminovna@gmail.com

ORCID: 0009-0009-9138-4655

Annotatsiya Ushbu maqolada kouching yondashuvi asosida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish masalasi o'rganilgan. Kouchingning nazariy asoslari, hozirgi pedagogik ta'limdagi muammolar va taklif etilgan innovatsion model tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari bo'yicha, kouching orqali talabalar refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirish va amaliy faoliyatga tayyorlash samaradorligi oshirilishi mumkinligi isbotlangan. Taklif etilgan metodika O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga moslashtirilgan bo'lib, empirik ma'lumotlar asosida tasdiqlangan. Tadqiqot Namangan, Qarshi va Nizomiy nomidagi universitetlarda o'tkazilgan bo'lib, jami 444 nafar talaba ishtirok etgan.

Kalit so'zlar: kouching yondashuvi, biologiya o'qituvchilari, pedagogik tayyorlash, metodika takomillashtirish, refleksiya, innovatsion model.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ БИОЛОГИИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНО- ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ КОУЧИНГОВОГО ПОДХОДА

Аннотация В статье рассматривается вопрос совершенствования методики подготовки будущих учителей биологии к профессионально-педагогической деятельности на основе подхода коучинга. Анализируются теоретические основы коучинга, проблемы современного педагогического образования и предлагаемая инновационная модель. По результатам исследования доказано, что через коучинг можно повысить эффективность развития рефлексивных навыков студентов и подготовки к практической деятельности. Предлагаемая методика адаптирована к системе высшего образования Узбекистана и подтверждена эмпирическими данными. Исследование проведено в Наманганском, Каршинском и Низомийском университетах с участием 444 студентов.

Ключевые слова: подход коучинга, учителя биологии, педагогическая подготовка, совершенствование методики, рефлексия, инновационная модель.

IMPROVING THE METHODOLOGY OF PREPARING FUTURE BIOLOGY TEACHERS FOR PROFESSIONAL PEDAGOGICAL ACTIVITY BASED ON THE COACHING APPROACH

Annotation *This article examines the improvement of the methodology for preparing future biology teachers for professional pedagogical activities based on the coaching approach. The theoretical foundations of coaching, current problems in pedagogical education, and the proposed innovative model are analyzed. The research results demonstrate that coaching can enhance the development of students' reflective skills and readiness for practical activities. The proposed methodology is adapted to the Uzbekistan higher education system and supported by empirical data. The study was conducted at Namangan, Karshi, and Nizomiy Universities with a total of 444 students participating.*

Keywords: *coaching approach, biology teachers, pedagogical training, methodology improvement, reflection, innovative model.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va amaliy faoliyatga tayyorlanishi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, biologiya kabi tabiiy fanlar bo'yicha o'qituvchilar uchun pedagogik ko'nikmalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki refleksiv va innovatsion yondashuvlarni talab etadi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni va Milliy ta'lim dasturi doirasida oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini takomillashtirish zaruriyati yuzaga kelmoqda [1].

Respublikamizning oliy ta'lim muassasalarida "Biologiya o'qitish metodikasi" o'quv fanlarini o'qitishda tashkiliy - metodik shart - sharoitlarni takomillashtirish, nazariy va amaliy ko'nikmalarni tarkib toptirish maqsadida 4+2 o'quv amaliyotini tashkillash bo'lajak o'qituvchilarni maktab jarayoni bilan bevosita uzviylikda kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlab borish kabi metodik didaktik model va metodik shart-sharoitlarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi kouching yondashuvining pedagogik ta'limdagi o'rne bilan bog'liq. Kouching – bu shaxsiy rivojlanish va kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan interaktiv usul bo'lib, o'qituvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshiradi [2]. Mavjud metodikalarda kouchingdan foydalanish cheklangan bo'lib, bu talabalarning amaliy faoliyatga tayyorlanishini pasaytiradi. Maqsad – kouching yondashuvi asosida

bo'ljak biologiya o'qituvchilarining pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish va uning samaradorligini empirik baholash.

Tadqiqot metodlari: nazariy tahlil, so'rovnoma, eksperimental modellar va statistik ishlov berish. Tadqiqot Namangan davlat universiteti, Qarshi davlat universiteti va Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida 2023–2024 o'quv yillarida o'tkazildi, jami 444 nafar talaba ishtirok etdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Kouching nazariyasi 20-asr oxirida rivojlangan bo'lib, J. Whitmore va T. Gallwey kabi olimlar tomonidan asos solingan [3]. Pedagogikada kouching o'qituvchilarning o'z faoliyatini refleksiya qilish va yangi strategiyalarni joriy etishga yordam beradi. Biologiya o'qitishida bu yondashuv laboratoriya ishlari, ekskursiyalar va interaktiv darslarni tashkil etishda qo'llaniladi [4].

O'zbekiston pedagogik adabiyotlarida kouching haqida tadqiqotlar mavjud, masalan, S. Sulliyeva va Q. Zokirovning "Biologiya o'qitish metodikasi" asarida kouchingning refleksiv komponenti ta'kidlangan [5]. Xalqaro tajribada, AQSh va Buyuk Britaniyada peer-coaching modellar biologiya o'qituvchilarining professional rivojlanishida muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda [6].

Hozirgi holatda O'zbekiston oliy ta'limida bo'ljak biologiya o'qituvchilarini tayyorlash an'anaviy darslar va amaliy mashg'ulotlarga asoslangan bo'lib, kouchingdan foydalanish 20% dan kam [7]. Bu talabalarda nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzilishni keltirib chiqaradi.

Biologiya o'qitish metodikasi bo'lajak biologiya o'qituvchisining kasbiy faoliyatga tayyorlovchi muhim va ilmiy-amaliy asoslarga ega bo'lgan fanlar qatoridan o'rin olgan bo'lib, uning rivojlanish tarixi asrlar davomida pedagogik g'oyalar va ta'lim texnologiyalarining o'zgarishi bilan uzviy bog'liqdir. Yevropada I. Pestalossi, F. Gerbart va Ya.A.Komenskiy kabi pedagoglarni ilk asarlari tabiatni o'rganish va darslarni to'g'ri tashkil etish haqidagi g'oyalarini qamrab oladi. XIX asr oxirida tabiiy fanlarni o'qitish alohida ilmiy metodik qoidalarga asoslanib, o'qitish shakllari laboratoriya ishlari; ekskursiyalar; nazariy ma'ruzalarni amaliyot bilan bog'lash kabi usullar rivojlandi.

Pedagog olimlar tomonidan bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlashga oid muammolar yuzasidan ilmiy tadqiqot izlanishlari olib borilgan bo'lsa-da, biroq kouching yondashuvi asosida bo'lajak biologiya o'qituvchilarini kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish alohida tadqiqot ob'yekti sifatida yetarlicha o'rganilmaganligi mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlar olib borishni taqozo etadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talabalarning 65% pedagogik ko'nikmalarni yetarli darajada egallay olmaydi, chunki metodika passiv o'qitishga asoslangan [8]. Biologiya o'qitishida muammolar: laboratoriya uskunalaridan foydalanishning past darajasi va ekologik loyihalarni boshqarish qobiliyati.

Kouching yondashuvi asosida kasbiy tayyorgarlik mazmuni, avvalo, talabalarning nazariy bilimlari, metodik ko'nikmalari, amaliy faoliyat tajribalari va shaxsiy-ijtimoiy kompetensiyalari uyg'unligida namoyon bo'ladi. Biologiya o'qitish metodikasida kouching yondashuvga asoslangan ta'lim muhitini shakllantirishning asosiy maqsadi: talabada mustaqil fikrlash va tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirish; biologiya fanini individual yondashuv asosida o'zlashtirishga ko'maklashish; fanga qiziqishni oshirish va o'quvchi salohiyatini faol faoliyat orqali rivojlantirishdan iborat.

Yuqorida ta'kidlanganidek, "Biologiya o'qitish metodikasi" o'quv mashg'ulotlarida kouching yondashuviga amal qilishimiz talabaning kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorgarlik salohiyatini to'liq ochish, mustaqil fikrlash, o'z oldiga aniq maqsad qo'yish va unga yetishni rag'batlantiruvchi individuallashtirish metodik tuzilmani tashkil etishga bog'liqdir.

Kouching yondashuvi bu muammolarni hal qilishda samarali: u GROW modeliga (Goal – maqsad, Reality – haqiqat, Options – variantlar, Will – irodasi) asoslanadi [9]. Ushbu model talabalarga o'z darslarini rejalashtirish va baholashda yordam beradi. Masalan, peer-coaching sessiyalarida talabalar bir-birining darslarini kuzatib, fikr-mulohaza berishadi, bu refleksiyaning oshiradi [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Taklif etilgan metodika kouching yondashuvini biologiya pedagogikasiga integratsiya qiladi va quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Tayyorgarlik bosqichi: Talabalarga kouching asoslari haqida seminarlar o'tkazish (4 soatlik modul).

2. Amaliy bosqich: Peer-coaching guruhlari tashkil etish (haftada 2 marta, 90 daqiqa). Har bir talaba o'z laboratoriya darsini rejalashtirib, hamkasbi tomonidan baholanadi.

3. Refleksiya bosqichi: Jurnal yuritish va coach (o'qituvchi) bilan individual sessiyalar.

4. Baholash bosqichi: Pre- va post-testlar orqali ko'nikmalarni o'lchash.

Ushbu model O'zbekiston Milliy ta'lim standartlariga moslashtirilgan bo'lib, biologiya o'qitishining Milliy dasturiga (ekologiya, genetika modullari) integratsiya qilingan [11]. Eksperiment guruhida (222 talaba) kouchingdan foydalanishdan oldin pedagogik tayyorlik indeksi 3.2 ball (5 balllik shkala bo'yicha), keyin esa 4.5 ballga oshdi ($p < 0.05$, t-kriteriy).

Jadval 1.

Eksperiment natijalari

Ko'rsatkichlar	Eksperiment guruh (keyin)	Nazorat guruh	Farq (%)
Refleksiv ko'nikmalar	4.5	3.1	+45
Amaliy dars rejalashtirish	4.7	3.4	+38
Umumiy tayyorlik indeksi	4.5	3.2	+41

Tadqiqot natijalari kouching yondashuvining biologiya o'qituvchilarini tayyorlashda samaradorligini tasdiqlaydi. Talabalarning 85% o'z ko'nikmalarini yaxshilaganini ta'kidlagan [12]. Xalqaro tajribaga taqqoslaganda, bu model AQShdagi Instructional Coaching yondashuviga o'xshash, ammo mahalliy kontekstga moslashtirilgan [13]. Muhokamada shuni ta'kidlash lozimki, kouchingni joriy etish uchun o'qituvchilar malakasini oshirish zarur.

XULOSA

Kouching yondashuvi asosida bo'ljak biologiya o'qituvchilarining kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Zamonaviy ta'lim tizimi sharoitida bo'lajak biologiya o'qituvchisidan nafaqat mustahkam nazariy bilimlar, balki chuqur amaliy tajriba va

yuqori darajadagi kasbiy kompetensiyalar uyg'unligida faoliyat yuritish talab etiladi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida kouching yondashuvi o'qituvchilik faoliyatini yangicha mazmunda tashkil etishga xizmat qiluvchi samarali metod sifatida e'tirof etilmoqda.

Mazkur yondashuv talabani mustaqil fikrlash, tahliliy tafakkur va muammoli vaziyatlarga ijodiy yechim topish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiriladi. Kouching usuli orqali o'quvchi yoki talaba o'z bilimini faqat tayyor ma'lumotlar asosida emas, balki izlanish, tajriba, va muloqot jarayonida mustaqil shakllantiradi. Natijada talabalarda pedagogik tafakkur, ijodiy salohiyat, hamda moslashuvchanlik kabi fazilatlar rivojlanadi.

Shunday qilib, kouching yondashuvini ta'lim jarayoniga tatbiq etish biologiya o'qituvchilarining pedagogik kompetensiyalarini kengaytiradi, talabalarning faol ishtirokini rag'batlantiradi hamda zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi innovatsion o'qitish muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Qonuni. Ta'lim to'g'risida. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. Whitmore J. Coaching for Performance. – London: Nicholas Brealey Publishing, 2009.
3. Gallwey T. The Inner Game of Tennis. – New York: Random House, 1974.
4. Sulliyeva S.X., Zokirov Q.G. Biologiya o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan, 2020.
5. Pedagogik mahorat jurnali. 2022, №5. – BuxDU nashriyoti.
6. Enhancing the prospective biology teachers' Pedagogical Content Knowledge through flipped classroom and peer coaching // IOP Conference Series, 2018.
7. Kouching texnologiyasi pedagogik kompetentsiyani oshirish shakli sifatida // CyberLeninka, 2021.
8. Biologiya ta'limiga zamonaviy yondashuvlar // CyberLeninka, 2022.
9. GROW model in coaching // Journal of Teacher Education, 2020.
10. O'zbekiston Milliy ta'lim dasturi. – Toshkent: Axborot vazirligi, 2023.
11. Influence of Coaching Teaching Style on Biology Examinations // SCIRP, 2023.
12. Ilg'or xorijiy tajribalar asosida bo'ljak o'qituvchilarda kasbiy kompetentsiya // Ilmiy anjumanlar, 2024.

UDK: 796.332:796.015.1-053.6

13-15 YOSHLI BOKSCHILARDA MUSOBAQA OLDI DAVRIDA MUVOZANATNI SAQLASHNI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Ernazarov G'olibjon Ne'matovich

Farg'ona davlat universiteti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor

Email: gn.ernazarov@gmail.com

Madjidov Ruslan Rustam o'g'li

Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

Email: Ruslanmajidov5732@gmail.com Tel: +998916845732

ORCID: 0000-0002-9776-9814

Annotatsiya Ushbu maqola, 13-15 yoshli bokschildarda musobaqa oldi davrida muvofiqlikni (balansni) saqlash usullarini takomillashtirishga bag'ishlangan. Maqolada muvofiqlikning boksda ahamiyati, vestibulyar tizimning fiziologik xususiyatlari, yosh sportchilarning anatomik va psixologik o'ziga xosliklari, shuningdek, balansni rivojlantirish uchun maxsus mashg'ulot dasturlari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: muvofiqlik, balans, vestibulyar tizim, boks, yosh sportchilar, musobaqa oldi davr, koordinatsiya, fiziologiya, mashg'ulot dasturi, psixologik tayyorgarlik.

МЕТОДЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СПОСОБНОСТИ СОХРАНЯТЬ РАВНОВЕСИЕ У БОКСЁРОВ 13–15 ЛЕТ В РЕДСОРЕВНОВАТЕЛЬНЫЙ ПЕРИОД

Аннотация. Статья посвящена совершенствованию методики поддержания координации (равновесия) у боксёров 13-15 лет в предсоревновательный период. В статье подробно рассматриваются значение координации в боксе, физиологические особенности вестибулярного аппарата, анатомо-психологические особенности юных спортсменов, а также специальные тренировочные программы для развития равновесия.

Ключевые слова: координация, равновесие, вестибулярный аппарат, бокс, юные спортсмены, предсоревновательный период, координация, физиология, тренировочная программа, психологическая подготовка.

METHODS FOR IMPROVING BALANCE MAINTENANCE IN 13–15-YEAR- OLD BOXERS DURING THE PRE-COMPETITION PERIOD

Abstract. This article focuses on improving coordination (balance) maintenance techniques for boxers aged 13-15 during the pre-competition period. It examines in detail the importance of coordination in boxing, the physiological characteristics of the vestibular system, the anatomical and psychological characteristics of young athletes, and specialized training programs for balance development.

Key words: *coordination, balance, vestibular apparatus, boxing, young athletes, pre-competition period, coordination, physiology, training program, psychological preparation.*

KIRISH

Hozirgi kunda dunyoning ko'pgina davlatlarida mashg'ulotlar jarayonini samarali tashkil qilishda bokschilarda musobaqa oldi davrida muvozanatni saqlash usullarini takomillashtirishga masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Muvozanatni saqlash bokschilar uchun juda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, yosh bokschilarda 13-15 yoshda bu ko'nikma musobaqa oldi tayyorgarlik jarayonida maksimal darajada rivojlantirilishi lozim. Ushbu yoshda sportchi organizmi hali rivojlanayotganligi sababli, muvozanatni saqlash qobiliyatini takomillashtirish orqali nafaqat jangovar texnikalarni yanada samarali bajarish, balki jarohatlardan saqlanish va umumiy chidamlilikni oshirish mumkin. Shu bois, yosh bokschilar uchun maxsus muvozanatni yaxshilash usullarini aniqlash va amaliyotga joriy etish katta ahamiyatga ega. Boks yuqori darajalarga erishish uchun tezlik, chidamlilik va aniqlikni talab qiladigan sport turidir. 13-15 yoshli bokschilar uchun muvofiqlikni saqlash alohida muhim, chunki bu yoshda organizmning fiziologik va psixologik rivojlanishi jadal sur'atlarda kechadi. Shu sababli yosh bokschilarni musobaqa oldi davrida muvofiqlikni saqlash usullarini takomillashtirishga bag'ishlangan jarayonini oqilona tashkil etish muhim vestibulyar tizimning fiziologik xususiyatlari shakllantirish samaradorligiga erishish imkonini yaratmoqda. Yosh bokschilarda muvofiqlikning rivojlanishi ularning umumiy sport mahoratini oshirishga, tana mavqeini boshqarishga va stressli vaziyatlarda barqarorlikni saqlashga yordam beradi. Muvofiqlik tanana tizim, mushaklar va nerv tizimi o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirga asoslanadi. Tana tizim ichki quloqda joylashgan bo'lib, u yarim doira kanallari yordamida sezish a'zolari orqali tana mavqeini, tiklash jarayoni tezlanishni sezadi. Bu tizim boksdagi tez harakatlar, tana aylanishlari va muvozanatni tez o'zgarishlarini boshqarishda muhim rol o'ynaydi[1:244].

MAVZU BO'YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Muvozanatni rivojlantirish masalasi sport fiziologiyasi va sport psixologiyasi sohalarida keng o'rganilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, muvozanat nafaqat

muskullarni muvofiqlashtirish, balki markaziy asab tizimining sezgirliги bilan ham bog'liq (R.Xolmuxammedov, 2017). Bokschilar uchun muvozanatni yaxshilash uchun maxsus mashqlar — masalan, balans taxtasi ustida turish, plyometrik mashqlar va ko'zi yopiq holatda bajariladigan vaziyatlar — samarali usul sifatida tavsiya qilinadi (S.Tojiboyev 2020). Shuningdek, yosh bokschilar uchun koordinatsiya va muvozanatni yaxshilash uchun o'yin shaklidagi mashqlar ham qo'llaniladi, bu ularning qiziqishini saqlaydi va motivatsiyani oshiradi (L.Kuznetsova, 2019). 13-15 yoshli bolalarda fiziologik va psixologik rivojlanish jarayoni murakkab bosqichda bo'ladi. Bu yoshdagi sportchilarda muvofiqlik va koordinatsiyaning barqarorligi katta yoshdagi sportchilarga nisbatan pastroq bo'lishi mumkin, chunki nerv-mushak koordinatsiyasi, miya va mushaklar o'rtasidagi signal uzatilishi to'liq shakllanmagan, bu reaksiya tezligi va muvofiqlikka ta'sir qiladi. Mushaklar kuchi va chidamliligi, yosh sportchilarda mushaklarning barqarorligi va kuchi yetarli darajada rivojlanmagan. Gormonal o'zgarishlar, o'smirlik davridagi gormonal o'zgarishlar muvofiqlik va psixologik barqarorlikka ta'sir ko'rsatishi mumkin, vestibulyar tizimning plastikligi, bu yoshda vestibulyar tizim mashqlarga tez moslashadi, bu muvofiqlikni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Shu sababli, muvofiqlikni rivojlantirish mashg'ulotlari yoshga mos, xavfsiz va ilmiy asoslangan bo'lishi kerak. Oyoq mushaklarini mustahkamlash, oyoqni ko'tarish, sakrash mashqlari. Tana markazini mustahkamlash: Planka (plank), "rus povorotlari", tana aylantirish mashqlari. Kuch mashqlari: Gantellar bilan ishlash, turnikda tortilish, otjimaniya. Ushbu mashqlar muvofiqlikni saqlash uchun zarur bo'lgan mushaklarning barqarorligini oshiradi. Masalan, joyida o'tirib turish, bir chiziqda yurish tana markazini mustahkamlaydi, bu ringda to'g'ri muvozanat saqlashga yordam beradi. Tanani to'g'ri ushlash tizimni mustahkamlash muvofiqlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu mashqlar ichki quloqdagi sezgi tuyg'urlarini faollashtirib, tananing muvozanat saqlashini aniqlash qobiliyatini yaxshilaydi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, muvofiqlikni rivojlantirish bokschining musobaqa natijalariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Balans mashqlari zarba aniqligini 15-25% ga, reaksiya tezligini 10-20% ga oshirishi mumkin. Shuningdek, mustahkam muvofiqlik ringdagi barqarorlikni oshiradi, bu esa jarohatlar xavfini kamaytiradi. Masalan, tana

muvozanatini tez tiklash bokschini raqibning zarbalaridan samarali qochishga yordam beradi. Yosh bokschilarda muvofiqlikning rivojlanishi ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi, bu esa psixologik tayyorgarlikka ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mashg'ulotlarda muntazam ravishda balans mashqlarini bajarish bokschining texnik mahoratini, xususan, oyoq ishlari va zarba kombinatsiyalarini yaxshilaydi. Bokschining muvozanati – olishuv sharoitlarida zarbalar berish, himoyalanişlar va siljib yurishlarni bajarishda gavdaning mustahkam (turg'un) holatini saqlash qobiliyatidir. Statik va dinamik muvozanat ajratiladi. Statik muvozanat boksga xos emas, shuning uchun keyinchalik faqat dinamik muvozanat to'g'risida gap ketadi. Agar bokschi mustahkam dinamik muvozanatni saqlay olish qobiliyatiga ega bo'lsa, faqat shundagina u murakkab koordinatsiyali harakatlarni samarali bajara oladi. Agar jang paytida u buzilsa, unda kichik bir turtki sababli, masalan, o'rta va ayniqsa, yaqin masofalardan turib harakatlanish paytida bokschi yiqilib tushishi yoki o'z hujumi paytida qo'li nishonga tegmay, "qulab tushishi" mumkin. Shu sababli bokschining dinamik muvozanatni saqlash qobiliyati yomon bo'lganda uning hujum, qarshi hujum va himoyalaniş harakatlari kam samarali, o'zi esa nomustahkam holat oqibatida raqib zarbalari uchun zaiflashib qoladi[2:132,3:344].

Olishuv sharoitlarida harakat faoliyatining turli-tumanligi (zarbalar, gavda yordamida himoyalanişlar, har xil siljib yurishlar va boshq.) sababli bokschiga tezlanishlar kompleksi: to'g'ri chiziqli, burchakli va uning vestibular analizatorlariga ta'sir qiluvchi tezlanishlari ta'sir ko'rsatadi. Inson vestibular analizatorining otolit apparati va yarim doira kanallari to'g'ri chiziqli hamda burchakli tezlanishlar harakatlariga tanlab reaksiya qiladi. Otolit apparatning qo'zg'alishi bir tekis harakat boshlanishi va oxirida to'g'ri chiziqli tezlanishlar hamda sekinlashishlar ta'siri ostida, shuningdek, markazdan qochirma kuchlar kattaligining o'zgarishi jarayonida sodir bo'ladi. Vestibular analizatorning yarim doira kanallari burchakli tezlanishlarga, shuningdek, bir tekis aylanma harakatning boshi va oxiriga reaksiya qiladi.

Mustahkam muvozanatni saqlab turish qobiliyatini tarbiyalash ikkita yo'nalish bo'yicha olib boriladi:

1. "Muvozanat" mashqlarini uni ataylab yo'qotilganda qo'llash va keyinchalik sportchining mustahkam holatga qaytishi.

Bu maqsadga erishish uchun murabbiy dinamik muvozanatni saqlashga qaratilgan maxsus mashqlardan ularning bajarilish vaqtini hisobga olgan holda foydalanadi. Masalan, bokschi gimnastika yakkacho'p ustidan vaqt uchun tez yurib o'tishi lozim. Boks amaliyotida "tebranma moslama"da – har tomonga siljishga imkon beradigan pedalli qo'shaloq g'ildiraklarda – uchish va muvozanat ushlash mashqlari keng qo'llaniladi, shuningdek, bokschining "bochka" ustida yurish mashqi ham foydalidir.

2. Sportchining otolit apparati va yarim doira kanallariga tanlab ta'sir ko'rsatish maqsadida to'g'ri chiziqli hamda burchakli tezlanishlar bilan bajariladigan mashqlar yordamida vestibular apparat funksiyasini takomillashtirish.

Qo'llaniladigan vositalarga qarab vestibular tayyorgarlik quyidagilarga bo'linadi: faol (jismoniy mashqlar yordamida), sust (texnik vositalar – batut, arg'imchoq, tripliks, loping va boshq.) hamda aralash (unda sport mashqlari va qator texnik vositalardan foydalaniladi). Ko'pgina sport turlari amaliyotida aylanishli akrobatika mashqlari: har xil umbaloq oshishlar, burilishlar, o'girilishlar va h.k. yordamida faol mashg'ulot uslubi keng qo'llaniladi.

Bokschilarning vestibular muvozanatini yaxshilashning samarali vositasi bo'lib tayyorgarlik hamda maxsus mashqlar kompleksini ikki bosqichda ketma-ket va maqsadli qo'llash hisoblanadi[4:328].

Birinchi bosqichda bokschilarning umumiy vestibular muvozanatini oshirishga yo'naltirilgan qator umumiy tayyorgarlik mashqlaridan foydalaniladi. Umumiy tayyorgarlik mashqlari kompleksi vestibular apparatning funksional xususiyatlarini hisobga olgan holda tuziladi hamda sportchining otolitlari va yarim doira kanallariga tabaqalashgan hamda kombinatsiyalashgan holda ta'sir ko'rsatuvchi mashqlarni o'z ichiga oladi. Ko'proq otolitlarni mashq qildirish uchun murabbiy quyidagi mashqlardan foydalanishi mumkin:

- 1) tez to'xtash va yo'nalishni o'zgartirish bilan yugurish;
- 2) yon tomonga keskin siljish bilan oldinga harakatlanish (konkida yuguruvchining harakatlari kabi);

- 3) tez cho'kkalab ketidan yuqoriga sakrab chiqish;
- 4) bir oyoqda sakrashlar, bosh yelkaga egilgan;
- 5) "eshakdan" (balandligi 60–70 sm) sakrab tushish va ketidan sakrab chiqish;
- 6) 180, 360 ga burilishlar bilan ko'p sakrashlar.

Yarim doira kanallarini ko'proq mashq qildirish uchun quyidagi mashqlar qo'llaniladi:

- 1) boshni burish va egiltirishlar;
- 2) gavdani yon tomonlarga tez engashtirish;
- 3) boshni yelkaga egiltirib, joyida turib burilishlar;
- 4) orqaga egilgan holatdan tez oldinga engashish;
- 5) yarim egilgan holatda gavdani burishlar;
- 6) har bir qadamda oyoqlarni almashtirib "archasimon" yurish.

Ikkinchi maxsus tayyorgarlik bosqichida maxsus vestibular muvozanatni oshirish ko'p hajmda maxsus himoyalani (sho'ng'ish, chapga va o'ngga og'ishlar, orqaga engashish) mashqlaridan foydalanish hisobiga erishiladi. Bunday mashqlar vestibular analizatorni qo'zg'atuvchi hisoblanadi.

Bokschilar vestibular analizatorining ishlashida eng past ko'rsatkichlar kun davomida soat 7 dan 15 gacha, eng yuqori ko'rsatkichlar 11 dan 18 gacha bo'lgan vaqt orasida kuzatiladi. Shuning uchun murabbiy, bokschilarning mashg'ulotlari va dam olish vaqtini rejalashtirayotib, vestibular analizator faoliyatidagi vaqtga xos o'zgarishlarni albatta hisobga olishi kerak [5:53,6:118].

METODOLOGIYA

Tadqiqotga 20 nafar 13-15 yoshdagi bokschi yoshidagi sportchilar jalb qilindi. Eksperimental guruh uchun muvozanatni rivojlantirishga qaratilgan maxsus mashg'ulotlar dasturi ishlab chiqildi. Mashg'ulotlar haftasiga 3 marta, 45 daqiqadan, 8 hafta davomida o'tkazildi. Dasturga balans taxtasi, yon harakatlar, ko'zi yopiq turish mashqlari, plyometrik mashqlar va o'yin elementlari kiritildi. Nazorat guruhi an'anaviy tayyorgarlik mashqlarini bajardi. Eksperiment boshlanishi va oxirida sportchilarning muvozanat qobiliyatini maxsus testlar orqali baholash amalga oshirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mashg'ulotlar tanaga ortiqcha yuk tushirmasligi, lekin samarali natijalar berishi lozim. Musobaqa oldi davrida muvofiqlikni takomillashtirish uchun mashg'ulotlar muntazam, maqsadli va yosh sportchilarning fiziologik xususiyatlariga mos bo'lishi kerak. Umumiy mustahkamlovchi mashqlar mushaklarning kuchi va chidamliligini oshirishga xizmat qiladi, bu muvofiqlikning asosidir. Yosh sportchilar bilan ishlaganda xavfsizlikka alohida e'tibor berish lozim. Mashg'ulotlar ortiqcha yuklanishga olib kelmasligi kerak, chunki bu jarohatlar yoki charchoqqa sabab bo'lishi mumkin. Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tadqiqot guruhida muvozanat ko'rsatkichlari o'rtacha 25% ga yaxshilanganligi kuzatildi, bu esa nazorat guruhidagi o'zgarishlar bilan solishtirganda sezilarli farqni ko'rsatdi ($P < 0.05$). Sportchilar muvozanat mashqlarini bajarishda qiyinchiliklarni kamaytirgani, janglarda o'zini barqarorroq tutishi va texnik harakatlarda aniqlik oshgani qayd etildi. Bundan tashqari, mushaklarning uyg'unligi va reaksiya tezligi ham ijobiy tomonga o'zgardi.

XULOSA

13-15 yoshli bokschilarda muvozanatni saqlash qobiliyatini rivojlantirish musobaqa oldi tayyorgarlik jarayonining muhim qismidir. Tadqiqot natijalari maxsus mashqlar dasturining samaradorligini tasdiqladi. Shu bois, murabbiylar yosh bokschilar uchun balans va koordinatsiyani takomillashtiruvchi mashqlarni muntazam joriy qilishlari tavsiya etiladi. Bu nafaqat sportchilarning jismoniy holatini yaxshilaydi, balki janglarda muvaffaqiyatga erishish imkoniyatini oshiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR

1. S.S.Tojiboyev, R.D.Xolmuxammedov, Boks bo'yicha ta'lim muassasalarida sporttogararak mashg'ulotlarini tashkil etish yuzasidan oquv dasturi va metodik tavsiyalar.// Toshkent «Extremum-press» 2017.244-b.
2. Ernazarov, G. N. (2022). Due to anthropogenic changes in the ecological conditions, the negativity that occurs in the aerobic capacity of students. *International journal of social science & interdisciplinary research issn: 2277-3630 impact factor: 7.429,11*(12), 132-139.
3. Ernazarov, G. N. (2021). Pedagogicheskaya valeologiya v uchebnom protsesse sistemi visshego obrazovaniy. *BBK 75.1 A-43 Otvetstvenniy redaktor*, 344.
4. Ernazarov, G. (2023). The influence of regional features on the body in physical education. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 323-328.

5. Smith, J. (2017). Balance and Coordination in Combat Sports. Sports Science Journal, 12(3), 45-53.
6. Kuznetsova, E. (2019). Development of Coordination in Youth Sports. Sports Training Review, 9(4), 110-118.

UO'K: 612 : 612.014

**TURLI EKOLOGIK SHAROITLARDI YASHAYOTGAN FARG'ONA
VODIYSI O'QUVCHILARINING JISMONIY ISH TA'SIRIDA
TERMOREGULYATSIYASINING BOSHQARILISHI**

Ernazarov G'olibjon Ne'matovich

Farg'ona davlat universiteti pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, professor

Email: gn.ernazarov@gmail.com Tel: +998901658595

ORCID: 0000-0002-9776-9814

To'xtasinova Zarifaxon Muxamadjonovna

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Email: zarifaxontoxtasinova840@gmail.com

+998913978909 ORCID: 0009-0006-7617-2601

Annotatsiya: *Tadqiqotdan maqsad Farg'ona vodiysining turli ekologik sharoitlarida yashayotgan o'quvchilarining jismoniy ish ta'sirida termoregulyatsiyasining boshqarilishini aniqlash. Tadqiqotda Farg'ona vodiysining uch xil iqlim-ekologik hududida (Farg'ona shahri, Quvasoy, Vodil hududida) yashovchi 3-, 8- va 10-sinf o'quvchilarining jismoniy yuklamasligini termoregulyatsiya qilish o'rganildi. Tadqiqot metodini o'tkazishda har bir hududdan yoshga ko'ra 3, 8- va 10-sinf o'quvchilaridan 20 nafardan (jami n =180) o'quvchi jalb etilib, standart yengil yugurish mashqlari oldidan va undan keyin yurak urish tezligi, nafas olish tezligi, ichki tana harorati, teri harorati va ter ajlishi kabi ko'rsatkichlar uch bosqichda o'lchandi. Jismoniy yuklama (5 daqiqa yugurish) oldidan, darhol so'ng va 10 daqiqa tiklanishdan keyin qayd etildi. Yurak urish tezligi (YUT) 1 daqiqadagi urinishlar soni bo'yicha aniqlanib, buning uchun har bir ishtirokchiga "Polar" yurak urishi monitori taqildi va har bir bosqichda uning ko'rsatishi yozib olindi (zarur hollarda qo'shimcha ravishda 15 soniya davomida bilak arteriyasida puls sanaldi va 4 ga ko'paytirildi). Nafas olish tezligi (NCh) - 1 daqiqadagi nafas olgan-sonni (ko'krak qafasi harakatlarini hisoblash orqali). Tana harorati o'quvchining og'iz bo'shlig'i ostida elektron termometr yordamida o'lchanib, ichki tana harorati sifatida qabul qilindi. Teri harorati esa chap bilak terisiga o'rnatilgan "Testo" portativ elektron termodatchik orqali aniqlanib, tashqi (periferik) teri harorati sifatida qayd etildi.. Mazkur usul terining bug'lanish yo'li bilan yo'qotilgan namligini ham qisman qamrab oladi. Sinovlar orasida o'quvchilarga ovqat va ichimlik iste'mol qilmaslik, jismoniy harakatni cheklash talab qilindi.*

Kalit so'zlar: *Farg'ona vodiysi, termoregulyatsiya, jismoniy yuklama, iqlim sharoiti, yurak urish tezligi, tana harorati, ter ajralishi, moslashuvchanlik.*

**РЕГУЛЯЦИЯ ТЕРМОРЕГУЛЯЦИИ ПОД ВОЗДЕЙСТВИЕМ
ФИЗИЧЕСКОЙ РАБОТЫ УЧАЩИХСЯ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ,
ПРОЖИВАЮЩИХ В РАЗЛИЧНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ**

Аннотация: Целью исследования является определение регуляции терморегуляции под воздействием физической нагрузки у учащихся, проживающих в различных экологических условиях Ферганской долины. В данном исследовании изучалась терморегуляция физической нагрузки у учащихся 3, 8 и 10 классов, проживающих в трех климато-экологических зонах Ферганской долины (г. Фергана, Куvasай, Водил). Было привлечено по 20 учащихся (всего $n = 180$) из каждого региона в зависимости от возраста, и такие показатели, как частота сердечных сокращений, частота дыхания, внутренняя температура тела, температура кожи и потоотделение измерялись в три этапа до и после стандартных упражнений легкого бега. Физическая нагрузка (5 минут бега) регистрировалась до, сразу после и через 10 минут после восстановления. Частоту сердечных сокращений (ЧСС) определяли по количеству попыток в 1 минуту, для чего каждому участнику надевали монитор ЧСС "Поляр" и записывали его показания на каждом этапе (при необходимости дополнительно в течение 15 секунд подсчитывали пульс на лучевой артерии и умножали на 4). Частота дыхания (ЧД) - число вдохов в минуту (путем подсчета движений грудной клетки). Температура тела измерялась с помощью электронного термометра под полостью рта учащегося и принималась за внутреннюю температуру тела. Температура кожи определялась с помощью портативного электронного термодатчика "Тесто," установленного на коже левого предплечья, и регистрировалась как температура внешней (периферической) кожи. Этот метод также частично охватывает влагу, потерянную кожей путем испарения. В период между испытаниями от учащихся требовалось не употреблять пищу и напитки, ограничивать физическую активность.

Ключевые слова: Ферганская долина, терморегуляция, физическая нагрузка, климатические условия, частота сердечных сокращений, температура тела, потоотделение, гибкость.

REGULATION OF THERMOREGULATION OF STUDENTS OF THE FERGANA VALLEY LIVING IN VARIOUS ECOLOGICAL CONDITIONS UNDER THE INFLUENCE OF PHYSICAL WORK

Abstract: The purpose of the study is to determine the regulation of thermoregulation under the influence of physical activity in students living in various ecological conditions of the Fergana Valley. In this study, the thermoregulation of physical activity of students in grades 3, 8, and 10, living in three different climatic and ecological zones of the Fergana Valley (the city of Fergana, the territory of Kuvasay, Vodil), was studied. 20 students (total $n = 180$) were involved from each region depending on age, and such indicators as heart rate, respiratory rate, body temperature, skin temperature, and sweating were measured in three stages before and after standard light running exercises. The physical load (5-minute running) was recorded before, immediately after, and 10 minutes after recovery. Heart rate (HR) was determined by the number of attempts per minute, for which each participant wore a "Polar" heart rate monitor and recorded its reading at each stage (if necessary, the pulse in the radial artery was additionally counted for 15 seconds and multiplied by 4). Respiratory rate (RR) -

number of breaths in 1 minute (by calculating chest movements). Body temperature was measured under the student's oral cavity using an electronic thermometer and was taken as internal body temperature. Skin temperature was determined using a "Testo" portable electronic thermal sensor installed on the skin of the left wrist and recorded as external (peripheral) skin temperature. This method partially covers the moisture lost by evaporation. Between the tests, students were required not to consume food and drink, and to limit physical activity.

Keywords: *Fergana Valley, thermoregulation, physical activity, climatic conditions, heart rate, body temperature, sweating, flexibility*

KIRISH

Inson organizmida termoregulyatsiya jarayoni muhit sharoitlari va jismoniy faollikka qaramay, ichki tana haroratining nisbatan barqarorligini ta'minlaydi[1]. Jismoniy ish bajarilganda muskullar faoliyati hisobiga issiqlik ishlab chiqarish bir necha barobar ortadi va bu ortiqcha issiqlik asosan teri yuzasi orqali chiqariladi (terlash, nurlanish va boshqalar). Termoregulyatsiyaning nerv-gormonal boshqaruvi gipotalamus markazlari orqali amalga oshib, qalqonsimon bez va buyrak usti bezlari gormonlari modda almashinuvi tezligini o'zgartirib issiqlik ishlab chiqarish va tashqi muhitga chiqarish jarayonlarini muvofiqlashtiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Yosh bolalarda termoregulyatsiya mexanizmlari hali to'la rivojlanmagan bo'lib, ayniqsa fizikaviy termoregulyatsiya (teri orqali issiqlik chiqarish, terlash) imkoniyatlari cheklanganligi sababli ularda issiqlik balansi ko'proq kimyoviy termoregulyatsiya (metabolizmni o'zgartirish) hisobiga saqlanadi[1]. Masalan, chaqaloq va kichik yoshli bolalar ter bezlari faoliyati sust bo'lgani bois haroratning nisbatan oz ko'tarilishi va qisqa muddatli issiqlik ta'sirida ham gipertermiya ro'y berishi mumkin[2]. Iqlimiy omillar va yoshga bog'liq fiziologik xususiyatlar tufayli bolalar katta odamlarga nisbatan issiqqa ko'proq sezuvchan bo'lib, ekstremal issiq havoda yurak-qon tomir tizimiga tushadigan yuklama oshishi, yurak urishi tezlashishi va qon bosimi ko'tarilishi, tananing normal haroratini saqlash uchun kuchli ter ajralishi natijasida esa suvsizlanish xavfi yuzaga kelishi mumkin[6]. Haqiqatda, O'zbekiston Sog'liqni saqlash vazirligi mutaxassislarining ta'kidlashicha, jazirama issiq kunlarda organizmning termoregulyatsiya tizimiga tushadigan

zo'riqish keskin oshib, surunkali kasalliklar xurujiga, issiqlik urishi va hayot uchun xavfli boshqa holatlarga olib kelishi mumkin[3,4]. Shu bois, ayniqsa yoz oylarida bolalar va o'smirlarni issiqdan saqlash, jismoniy mashg'ulotlarni qulay vaqtlarga rejalashtirish, tana suvi yo'qotilishini o'rnini to'ldirish kabi choralar muhim ahamiyatga ega.

Turli iqlim mintaqalarida yashovchi odamlar organizmida muhitga mos adaptatsion mexanizmlar shakllanadi. Issiq iqlimga moslashgan shaxslarda ter bezlari faoliyati kuchayib, ter ajralishi ertaroq boshlanishi, qon plazmasi hajmi ortishi va yurak-qon tomir tizimi faoliyati yaxshilanishi kuzatiladi[5]. Buning evaziga jismoniy ish vaqtida tana harorati me'yordan kam og'ib, chidamlilik oshishi mumkin. Ilmiy manbalarda bolalarda issiqqa moslashuv qobiliyati cheklangan deb qaralgan bo'lsada, oxirgi tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, mo'tadil sharoitlarda bolalar termoregulyatsiyasi katta yoshdagilarnikidan unchalik farq qilmaydi va faqat keskin yuqori haroratlarda bolalar issiqqa nisbatan ancha zaiflik qilishadi[6]. Markaziy Osiyo mamlakatlari, xususan O'zbekiston hududlari iqlimi keskin kontinental bo'lib, yoz oylarida harorat juda yuqori ko'tarilishi mumkin. Mamlakatimizning Farg'ona vodiysi mintaqasida ham bir-biridan farq qiluvchi mahalliy iqlim zonalari uchraydi: vodiyning markaziy pasttekislik qismida mo'tadil-issiqlik iqlim (yozda o'rtacha +30 °C atrofida) hukmron bo'lsa, ayrim janubiy-g'arbiy cho'l hududlarida juda jazirama issiq iqlim, tog'oldi yerlarda esa salqinroq iqlim kuzatiladi. Shunday bo'lsada, Farg'ona vodiysi sharoitida bolalar termoregulyatsiyasining iqlimiy omillarga bog'liqligini o'rganishga bag'ishlangan kompleks dala tadqiqotlari deyarli uchramaydi[7].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Boshlang'ich holatdagi ko'rsatkichlar (dam olgan holda): Tadqiqot hududlaridagi bolalarning dam olgan vaqtdagi yurak urish tezligi o'rtacha 80–100 ur./min atrofida bo'lib, 3-sinf o'quvchilarida bu ko'rsatkich 10-sinf o'quvchilariga qaraganda yuqoriroq ekanligi aniqlandi (masalan, Farg'onada 3-sinfda o'rtacha YUT 95 ± 5 ur./min, 10-sinfda 75 ± 4 ur./min). Hududlar kesimida esa Quvasoydagi bolalarda dam olish paytidagi YUT biroz yuqori bo'lib (3-sinflarda ~ 100 ur./min), bu issiq iqlim sharoitida yurak-qon tomir tizimiga tushadigan ortiqcha yuklama bilan bog'liq

bo'lishi mumkin. Nafas olish chastotasi (NCh) ham kichik yoshda nisbatan tez (3-sinflarda ~20–24 marta/min) ekani, yoshi kattalarda sekinlashuvi (10-sinflarda ~14–18 marta/min) kuzatildi. Dam olgan holatda o'quvchilar ichki tana harorati barcha guruhlarda ~36,5 °C atrofida bo'lib, hududlar o'rtasida ahamiyatli farq qilmagan ($p>0,05$). Biroq teri harorati hududiy iqlimga bog'liq holda sezilarli farqlandi: Quvasoydagi 3-sinf o'quvchilarda teri harorati o'rtacha $34,0\pm 1,2$ °C ni tashkil etib, Vodildagi tengdoshlariga nisbatan ancha yuqori chiqdi (Vodilda 3-sinf o'quvchilarda $30,0\pm 1,1$ °C).

Farg'ona vodiysining turli hududlarida dam olgan holatda o'quvchilarning asosiy fiziologik ko'rsatkichlari ($M\pm o$). Ko'rsatilganidek, yurak va nafas tezligining yoshga qarab pasayishi hamda hududiy iqlimga bog'liq ba'zi tafovutlar (masalan, Quvasoyda biroz yuqori YUT) mavjud bo'lsa-da, tana harorati hamma guruhlarda tinch holatda me'yoriy diapazonda qolmoqda. Yuqoridagi holat bolalar organizmida me'yoriy sharoitda termoregulyatsiya jarayonlari ichki muvozanatni ushlab tura olishini ko'rsatadi. Farqli iqlim sharoiti dam olish paytida faqat teri haroratiga ta'sir etib, issiq hududdagilarning terisi nisbatan iliqroq (tashqi muhit issiqligi tufayli), salqin hududdagilarniki esa salqinroq ekani qayd etildi. Jismoniy yuklama natijalari (darhol mashqdan so'ng): Yurak urish tezligi yuklama oxirida taxminan 1,5–2 baravar oshdi (masalan, Farg'onada 3-sinfda YUT 170 ± 10 ur./min gacha chiqdi), nafas tezligi ham keskin ko'payib, o'rtacha 40–55 marta/min ga yetdi. Jadval 2 da jismoniy mashqdan so'ng darhol o'lchangan ba'zi ko'rsatkichlar hududlar va yoshlar bo'yicha keltirilgan. Jismoniy yuklama yakunida (5 daqiqalik yugurishdan darhol so'ng) o'quvchilarning yurak-qon tomir, nafas va termoregulyatsion ko'rsatkichlari ($M\pm o$). Bu jadvaldan ko'rinadiki, barcha holatlarda mashq bolalar organizmida keskin fiziologik o'zgarishlarni yuzaga keltirgan: yurak urishi va nafas olish sezilarli tezlashgan, tana va teri haroratlari ko'tarilgan, ter ajralishi sodir bo'lgan.

Hududlar kesimida e'tibor qilinsa, Quvasoy (issiq hudud) o'quvchilarida jismoniy yuklama natijasida tana haroratining oshishi eng yuqori bo'ldi (masalan, 3-sinf o'quvchilarida mashqdan keyin $38,5\pm 0,2$ °C gacha ko'tarildi), yurak urish tezligi ham eng yuqori qiymatlarga etdi (3-sinfda o'rtacha 175 ± 8 ur./min). Bunga sabab – tashqi muhitning allaqachon issiq bo'lib turgani va bolalar tanasida ortiqcha

issiqlikni tarqatish qiyinlashgani bo'lishi mumkin. Vodil (salqin hudud) bolalarida esa tana haroratining ortishi eng past darajada bo'ldi (3-sinflarda $37,5 \pm 0,3$ °C atrofida), ya'ni salqin muhit mashq vaqtida tanani bir qadar sovitib turgan. Vodil guruhida yurakning yuklamaga reaksiyasi ham nisbatan past bo'ldi: 3-sinfda YUT $\sim 165 \pm 9$ ur./min, bu Quvasoydagi tengdoshlariga qaraganda bir muncha kam. Farg'ona (mo'tadil hudud) o'quvchilari ko'rsatkichlari bu ikki ekstremal qiymat oralig'ida bo'lib, yurak va nafas tezligi hamda tana haroratining ortishi o'rtacha darajada kechdi (masalan, 3-sinfda tana harorati $38,0 \pm 0,3$ °C ga, YUT $\sim 170 \pm 10$ ur./min ga yetdi).

Ter ajralishi borasida aks ta'sir kuzatildi: issiq iqlimdagi bolalar ko'proq ter ajratdilar (masalan, Quvasoy 3-sinf o'quvchilari $\sim 200 \pm 20$ ml ter yo'qotgan bo'lsa), salqin hududdagilar anchagina kam terladilar (Vodil 3-sinf – $\sim 100 \pm 15$ ml). Barcha guruhlarda yoshi kattaroq o'quvchilarning terlash ko'rsatkichi yuqori bo'lib, 10-sinf o'quvchilari 3-sinflarga qaraganda ancha ko'p ter ajratgani qayd etildi (Jadval 2). Bu yuqori sinf o'quvchilarida ter bezlari faoliyati va jismoniy barkamollik darajasi yuqori ekani bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Mashqdan 10 daqiqa keyingi tiklanish: Jismoniy yuklamadan 10 daqiqa o'tib, barcha bolalarda yurak va nafas chastotasi asta-sekin pasayib, tana harorati ham qayta me'yorga yaqinlashdi. Biroq tiklanish dinamikasida hududiy farqlar kuzatildi. 1-rasmda uchala hudud o'quvchilarida tana haroratining mashq oldidan, darhol so'ng va 10 daqiqalik tiklanish davridagi o'zgarish grafigi keltirilgan.

1-rasm

. 8-

3-sinf o'quvchilari misolida jismoniy yuklama vaqtida tana haroratining hududlar

bo'yicha o'zgarish dinamikasi. Grafikka ko'ra, Quvasoy (issiq) hududida bolalarning tana harorati mashq davomida eng baland ko'tarilib ($\sim 38,2^{\circ}\text{C}$), 10 daqiqa dam olgandan so'ng ham to'liq me'yorga qaytmay, biroz yuqoriligi saqlanib qolmoqda (taxminan $37,0^{\circ}\text{C}$). Vodil (salqin) hududida esa aksincha, mashq paytida tana harorati uncha yuqori ko'tarilmay ($\sim 37,3^{\circ}\text{C}$) va 10 daqiqa ichida deyarli boshlang'ich darajaga ($36,5^{\circ}\text{C}$) qaytadi. Farg'ona (mo'tadil) o'quvchilarida oraliq natija kuzatilib, mashqdan so'ng harorat $\sim 37,8^{\circ}\text{C}$ gacha chiqqan va 10 daqiqada $\sim 36,6^{\circ}\text{C}$ ga qaytgan.

Yuqoridagi natijalar shuni ko'rsatadiki, issiq iqlim sharoitida jismoniy yuklama olgan bolalarning tana harorati yuqori nuqtaga yetishi va undan tiklanishi sekinroq kechadi. Salqin hududdagilar esa mashqdan so'ng tezroq soviydi va normal haroratni tiklaydi. Bu holat issiq muhitda termoregulyatsiya uchun terlash va qon aylanishi hisobiga ham issiqlikni chiqarish yetarli bo'lmasligi, salqin muhit esa issiqlikni tarqatishga ko'maklashishini anglatadi.

Yosh guruhlari o'rtasidagi farqlar natijalarda aniq aks etdi: kichik yoshdagi bolalar (3-sinf) jismoniy yuklamaga nisbatan reaktivligi yuqori, ya'ni yurak urishi ularda tezroq va ko'proq oshdi, tana harorati ham kattalarga nisbatan biroz yuqoriroqqa ko'tarildi. Masalan, Quvasoy 3-sinf o'quvchilarida tana harorati $38,5^{\circ}\text{C}$ bo'lsa, 10-sinflarda $38,0^{\circ}\text{C}$ atrofida qayd etildi (Jadval 1). Katta yoshdagilarning esa termoregulyatsiya imkoniyatlari kengroq: 10-sinf o'quvchilari ko'proq ter ajratib, issiqlikni samarali chiqarishga erishdi va yurak urishi tezligi ham nisbatan pastroq qiymatlarda to'xtadi. Bu kuzatuvlar balog'at davriga o'tgan o'quvchilarda termoregulyatsiya tizimi voyaga yetganlarga yaqinlashib, takomillashishini, kichik yoshdagilarda esa hali rivojlanish davrida ekanini ko'rsatadi.

Umuman olganda, natijalar tajriba avvalida taxmin qilingan qonuniyatlarni tasdiqladi: issiq iqlimda yashovchi bolalarda jismoniy mashqlar ta'sirida tana harorati balandroq ko'tarilib, yurak va nafas tizimlariga tushadigan yuklama og'irroq bo'lar ekan. Biroq ular shu bilan birga ko'proq ter ajratish evaziga tana issiqligini tartibga solishga intiladi. Salqin iqlimli hudud bolalarida esa aksincha, mashq payti organizmning qizib ketishi muhit tomonidan cheklanadi (tana harorati kamroq oshadi), yurak faoliyati nisbatan tejamli ishlaydi, lekin ter ajralishi darajasi juda past bo'lib, bu bolalar issiq sharoitga tushganda qiyinchilik bilan moslashishi

mumkinligini ko'rsatadi. Katta yoshli o'quvchilar kichiklarga qaraganda jismoniy yuklamani yengilroq ko'tarishi ularning funksional imkoniyatlari va termoregulyatsiya samaradorligi yosh bilan ortib borishini bildiradi.

O'rganishlar natijasida Farg'ona vodiysining iqlim sharoiti shu yerda yashovchi o'quvchilarning jismoniy yuklama vaqtida termoregulyatsiya jarayonlari turli xil farqlanishi aniqlandi. Issiq havoda Quvasoy o'quvchilarda tana harorati va yurak urish tezligi keskin oshib, organizmda issiqlik to'planishi kuzatildi. Bu bolalarda ter hosil qilish jarayoni kuchaytib, ular tana haroratini tozalash uchun 2– baravar ko'proq ter ajratdilar. Bu holat issiq muhitga moslashuv mexanizmlarining muammolarini ko'rsatadi. Issiqqa moslashgan bolalarda periferik ter qonning faollashuvi, ajralishining tez va yurak urishining boshqariluvchi tabiati orqali issiqlik balansining saqlanishi amalga oshiriladi. Salqin hududda esa jismoniy mashqlar bilan tana harorati ortishi minimal bo'ldi, chunki namlik muhitining past harorat muhitiga nurlanish va konveksiya yo'li bilan o'tishini ta'minladi.

Yosh omili ham termoregulyatsiya jarayoniga ta'sir qiladi. Kichik yosh o'quvchilarda yurak urish tezligi va tananing harorati kattalarga nisbatan sezilarli darajada kuchli bo'ldi, bu esa ba'zi fiziologik tizimlarining hali to'liq rivojlanmaganligini ko'rsatadi. Aksincha, katta o'quvchilardai samarali boshqarish, yuqori ter ajralishi va tez tiklanishi mumkin. Bu balog'at vaqtidagi gipotalamo-gipofizar boshqaruvi yetilganligini va ter bezlaridan foydalanayotganini bildiradi.

Olingan resurslar bilan xalqaro adabiyotlardan foydalanish ma'lumotlar hamohang: issiq sharoitga moslashuvda plazmaning kengayishi, terlashning erta va yurak urishining hajmi (Falk va Dotan, 2008). Salqin asosda esa termoregulyatsiya quruq issiqlik ishlab chiqarish mexanizmlariga tayangan holda amalga oshadi.

Amaliy yordam, o'rganishlar shuni ko'rsatadiki, maktabda jismoniy tarbiya mashg'ulotlarini ekologik sharoitga mos keladigan tarzda tashkillashga yordam zarur. Haroratni nazorat qilish, issiq havoda saqlash, salqinda o'tkazish va tana haroratini doimiy nazorat qilish. Bunda bolalarda gipertermiya, suvsizlanish va issiqlik stressini saqlashga yordam beradi.

XULOSA

Farg'ona vodiysining turli iqlim hududlarida yashovchi maktab o'quvchilarida jismoniy yuklama ta'sirida termoregulyatsiya jarayonlari sezilarli ravishda farq qiladi. Issiq hudud (Quvasoy) bolalarida tana harorati maksimal oshadi (3-sinf: $38,5 \pm 0,2^{\circ}\text{C}$), yurak urishi yuqori (175 ± 8 ur./min) va ter ajralishi kuchli ($\sim 200 \pm 20$ ml), tiklanish sekinroq kechadi ($\sim 37,0^{\circ}\text{C}$ ga qaytadi). Salqin hudud (Vodil) o'quvchilarida harorat minimal oshadi ($37,5 \pm 0,3^{\circ}\text{C}$), yurak urishi past (165 ± 9 ur./min), ter ajralishi kam ($\sim 100 \pm 15$ ml) va tiklanish tez ($36,5^{\circ}\text{C}$ ga qaytadi). Mo'tadil hudud (Farg'ona) ko'rsatkichlari o'rtacha (tana harorati $38,0 \pm 0,3^{\circ}\text{C}$, yurak urishi 170 ± 10 ur./min). Yosh omili ta'sirida kichik yoshdagilar (3-sinf) yuqori reaktivlik ko'rsatadi, katta yoshdagilar (10-sinf) esa samarali termoregulyatsiya (ko'proq ter ajralishi, past yurak urishi) orqali yaxshiroq moslashadi. Shunda natijalar issiq iqlimda gipertermiya va suvsizlanish xavfini, salqinda esa moslashuv muammolarini yuzaga kelishini tasdiqlaydi. Issiq hududlarda jismoniy tarbiya darslarini salqin vaqtlarda o'tkazish, suv ta'minotini ta'minlash va haroratni doimiy nazorat qilish orqali gipertermiya va suvsizlanish xavfini kamaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Falk, B., Dotan, R.** *Children's Thermoregulation During Exercise in the Heat: A Revisit. – Applied Physiology, Nutrition, and Metabolism, 2008. – 33(2). – 420–427-betlar.*
2. **Qodirov, M. Sh.** *Bolalar fiziologiyasi va gigiyenasi.* – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021. – 232 bet.
3. **Rahimov, A. N.** *Inson fiziologiyasi.* – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2020. – 280 bet.
4. **Ergashev, A. S.** *Adaptatsion fiziologiya: O'quv qo'llanma.* – Farg'ona: FDU nashriyoti, 2022. – 198 bet
5. Эрнazarов Г.Н. Обоснование метрологической доступности контрольных тестов по физической подготовленности. Тадқиқот УЗ Педагогика ва психологияда инновациялар. Тошкент-2020 й. 11- сон, 3 жилд С.37-42 [13.00.00 №8]
6. Ernazarov, G. N. (2023). THE LEVEL OF PREPARATION OF PLAYERS DEPENDS ON MAXIMUM OXYGEN CONSUMPTION. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 8, 68-75.
7. Эрнazarов, Г. Н. (2021). ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ВАЛЕОЛОГИЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ. ББК 75.1 А-43 Ответственный редактор, 344

BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA AKMEOLOGIK YONDASHUVNING AHAMIYATI

Xasanboyev Azizbek Botirali ogli

*Namagan davlat pedagogika instituti Kreativ Pedagogika va psixologiya kafedrası
o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida akmeologik yondashuvning mohiyati, asosiy tamoyillari va uning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Akmeologik yondashuv shaxsning eng yuqori rivojlanish bosqichiga — "akme" darajasiga erishishiga yo'naltirilgan bo'lib, pedagogik ta'limda bu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning professional kompetensiyasini, refleksiv tafakkurini va ijodiy faolligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: akmeologiya, kasbiy tayyorgarlik, o'qituvchi shaxsi, professional rivojlanish, refleksiya, kompetensiya.

ЗНАЧЕНИЕ АКМЕОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются сущность, основные принципы акмеологического подхода в процессе подготовки будущих учителей к профессиональной деятельности и его роль в повышении качества образования. Акмеологический подход направлен на достижение высшей ступени развития личности – уровня «акме», а в педагогическом образовании служит развитию профессиональной компетентности, рефлексивного мышления и творческой активности будущих учителей.

Ключевые слова: акмеология, профессиональная подготовка, личность учителя, профессиональное развитие, рефлексия, компетентность.

THE IMPORTANCE OF THE ACMEOLOGY APPROACH IN PREPARING FUTURE TEACHERS FOR PROFESSIONAL ACTIVITY

Annotation: This article discusses the essence, basic principles of the acmeological approach in the process of preparing future teachers for professional activity and its role in improving the quality of education. The acmeological approach is aimed at achieving the highest stage of development of the individual - the level of "acme", and in pedagogical education this approach serves to develop the professional competence, reflexive thinking and creative activity of future teachers.

Keywords: acmeology, professional training, teacher personality, professional development, reflection, competence.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining roli nafaqat bilim beruvchi, balki ijodkor, motivatsion rahbar, ijtimoiy yetakchi sifatida ham talqin etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, mutaxassis shaxsiga qo'yiladigan eng muhim talablar ijodkorlik, kasbiy harakatchanlik, kasbiy jihatdan uzluksiz rivojlanish va takomillashtirish qobiliyatidir [1]. Shu sababli bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida shaxsning ichki salohiyatini rivojlantiruvchi **akmeologik yondashuv** alohida ahamiyat kasb etadi.

Akmeologiya (akme-cho'qqi, logos-fan) - ijtimoiy fanning bir tarmog'i bo'lib, u odamlarning etuklik bosqichidagi bilimlarini birlashtiradi, kattalarning turli xil hayotiy faoliyatda, shu jumladan ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash va kasbiy faoliyatda "akme" (cho'qqilar) ga erishish qonuniyatlarini o'rganadi. Pedagogik akmeologiya - o'qituvchilarning, shu jumladan bo'lajak o'qituvchilarning ishida kasbiy mahoratga erishish haqidagi fan. Zamonaviy kasbiy ta'lim tizimidagi akmeologik yondashuv kasbiy motivatsiyani kuchaytirish, ijodiy salohiyatni rag'batlantirish, o'qituvchining kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsiy resurslarni aniqlash va samarali foydalanishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Akmeologik yondashuvning nazariy va uslubiy asoslarini yaratishda A.A.Bodalev, A.A.Derkach, N.V.Kuzmina, V.N.Maksimova, A.A.Rean, B.G.Ananayev, V.N.Tarasova, S.N.Tolstov, N.V.Kuxarev, G.I.Xozainov, O.S.Anisimov kabi olimlarning hissasi kattadir. Akmeologik yondashuvning umumiy uslubiy tamoyillari orasida olimlar (determinizm tamoyili, rivojlanish tamoyili, insonparvarlik tamoyili), maxsus metodologik tamoyillar (subyekt faoliyati tamoyili, hayot faoliyati tamoyili, potensialni aktuallikka o'tkazish tamoyili, modellashtirish tamoyili, optimallik tamoyili, operatsion-texnologik tamoyili, qayta aloqa tamoyili) ni ajratadilar [2]. Zamonaviy ta'lim jarayonida akmeologik yondashuvni amalga oshirish A. A. Derkach, N. V. Kuzmina va boshqalarning fikriga ko'ra bo'lajak mutaxassislarning kasbiy motivatsiyasini kuchaytirish, ularning ijodiy salohiyatini rag'batlantirish, shaxsning akmeologik yo'nalishini shakllantirish orqali kasbiy

faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun shaxsiy resurslarni aniqlash va samarali foydalanishni ta'minlaydi.

B.G. Ananyev — eksperimental akmeologiya asoschisi hisoblanadi. U o'z ilmiy faoliyatida eksperimental yo'nalishga tayangan holda, akmeologiyani eksperimental psixologiya bilan bog'lab rivojlantirgan. B.G. Ananyevning eksperimental akmeologiyasi shaxs yetukligining mexanizmlarini, kattalar psixikasining murakkab rivojlanish jarayonlarini o'rganishga qaratilgan. U inson hayotidagi rivojlanish cho'qqilari va pasayish davrlarini, shuningdek, katta yoshli shaxsdagi involyutsion jarayonlarning o'z-o'zini rivojlantirish orqali barqaror kechishini tahlil qiladi. Mazkur yondashuv yetuk insonning ijodiy evolyutsion darajasini oshirishga, uning shaxsiy va kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi [3].

Akmeologik yondashuv - bu shaxsning kasbiy va shaxsiy rivojlanishida yuzaga keladigan muammolarni hal etishga qaratilgan tamoyillar, metodlar va vositalar tizimidir. Ushbu yondashuvni pedagogik ta'lim jarayoniga tatbiq etish, bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Akmeologik yondashuv o'qituvchi shaxsining ijodiy salohiyatini rivojlantirishga, kasbiy motivatsiyasini va muvaffaqiyatga intilishini kuchaytirishga, o'z-o'zini takomillashtirishga hamda kasbiy faoliyatda yuksak natijalarga erishish istagini shakllantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bu yondashuv talabalarda kasbiy bilim va ko'nikmalarni doimiy ravishda yangilash ehtiyojini, refleksiv tafakkur va ijodiy o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Akmeologik yondashuvni kasbiy ta'lim jarayonida samarali amalga oshirish, bo'lajak o'qituvchi shaxsida akmeologik yo'nalishni shakllantirish orqali, ularning kasbiy yetukligi va shaxsiy o'sishiga zamin yaratadi.

Bo'lajak o'qituvchilarni yuqori malakali va raqobatbardosh pedagog kadrlar tayyorlash sifatida tayyorlashda akmeologik yondashuvning ta'lim imkoniyatlari quyidagilarda ifodalanadi:

- bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi mazmunini akmeologik bilimlar bilan boyitishda;
- akmeologik usullar va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatida;

- yetuklik darajasi nuqtayi nazaridan zamonaviy talaba dunyosining "professional" qiyofasini yaratishga imkon beradigan shaxsning kasbiy mahoratining xususiyatlari va bo'lajak o'qituvchi faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishda;

- akmeologik tahlilni qo'llashda professionallikka erishishga yordam beradigan yoki unga to'sqinlik qiladigan qonuniyatlar, mexanizmlar, shartlar va omillarni izlashni o'z ichiga oladi va ular asosida shaxsni rivojlantirish yo'llari va usullari va uning professionalligi tanlangan prognozlar tuziladi;

- oliy pedagogik ta'lim sharoitida shaxsning erishilgan shaxsiy va kasbiy rivojlanishi darajasini aniqlash imkonini beradigan tashkiliy-metodik ta'minotga asoslangan umumiy xususiyatlarni tuzishda;

- pedagogik kasbiy mahorat cho'qqilariga erishishga qaratilgan izchil samarali shaxsiy va kasbiy rivojlanishni loyihalash va amalga oshirishga tayyorlik va qobiliyatni shakllantirishda;

- bo'lajak o'qituvchilarning akmeologik ta'lim darajasini oshirishda, bu ularga mustaqil kasbiy va pedagogik faoliyatda doimiy akmeologik rivojlanishni amalga oshirishga imkon beradi (akmeologik savodxonlikdan akmeologik kompetensiyaga va refleksli boshqaruv tipidagi akmeologik madaniyatga erishishgacha) [4] .

O'qituvchilarni tayyorlash jarayonida akmeologik yondashuvni amalga oshirish maqsadi - kasbiy mahoratning eng muhim ko'rsatkichi sifatida shaxsning akmeologik yo'nalishini shakllantirishdan iboratdir.

Shaxsning yo'nalishi - bu shaxsning maqsadlari, qadriyatlari, motivlari va intilishlarini o'z ichiga olgan integral sifat. Akmeologik yo'nalish - bu shaxsni ilg'or rivojlanish shu jumladan, kasbiy rivojlanish va kasbiy va umuman hayotda maksimal ijodiy o'zini o'zi anglash tomon yo'naltiradigan sifat xususiyati.

Shaxsning akmeologik yo'nalishi mazmuniga asoslanib, uning tarkibiy qismlari aniqlandi:

- professional va qiymat yo'nalishlari,
- professional maqsadni belgilash,
- kasbiy motivatsiya va kasbiy rivojlanish istagi
- muvaffaqiyat.

Shaxsning shakllangan akmeologik yo'nalishi: o'z-o'zini rivojlantirish va kasbda ijodiy amalga oshirish istagi, kasbiy va pedagogik qadriyatlarni bilish, o'z kasbiy yo'lini bashorat qilish qobiliyati, kasbiy qiziqishlar va ta'lim ehtiyojlarini shakllantirish [5].

Kasbiy-pedagogik ta'limda akmeologik yondashuvni amalga oshirish samaradorligining umumlashtirilgan ko'rsatkichlari talabalarning o'quv va o'quv-amaliy faoliyatining ijodiy va mustaqil tabiati va ularning pedagogik faoliyatining akmeologik yo'nalishidir.

Akmeologik yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish quyidagi pedagogik ta'sirlar ketma-ketligini kuzatish orqali ta'minlanadi:

- kognitiv,
- hissiy-baholovchi,
- motivatsion-xulq-atvor.

Akmeologik yondashuvni muvaffaqiyatli amalga oshirish — bu o'qituvchining kasbiy shakllanishi jarayonida maqsadga yo'naltirilgan pedagogik ta'sirlarning izchil tizimini tashkil etishni anglatadi. Mazkur jarayonning samaradorligi uch asosiy bosqichdagi pedagogik ta'sirlar ketma-ketligini kuzatish orqali ta'minlanadi: **kognitiv**, **hissiy-baholovchi** va **motivatsion-xulq-atvor**iy darajalar. **Kognitiv bosqich**da bo'lajak o'qituvchilarda akmeologik yondashuvning mohiyati, maqsadi va nazariy asoslari to'g'risida bilim hosil qilinadi. Talabalar o'z kasbiy faoliyatining maqsad va vazifalarini anglab yetadilar, shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini tahlil qiladilar. Kognitiv ta'sir o'qituvchi nomzodining kasbiy o'sish haqidagi tasavvurini kengaytiradi, ularni refleksiv fikrlashga va o'z imkoniyatlarini baholashga undaydi. Bu bosqichda ma'ruzalar, ilmiy tahlillar, kasbiy muammolarni hal etishga yo'naltirilgan interaktiv mashg'ulotlar samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Hissiy-baholovchi bosqichda shaxsning o'z kasbiy faoliyatiga nisbatan hissiy munosabati shakllanadi. Bo'lajak o'qituvchilar o'z kasbiga muhabbat, o'z faoliyatining ijtimoiy ahamiyatini anglash, shuningdek, o'z yutuq va kamchiliklariga nisbatan konstruktiv baho berish ko'nikmalarini hosil qiladilar. Hissiy-baholovchi bosqichning maqsadi — talabalarda ijobiy kasbiy "Men" obrazini shakllantirish,

o'zini o'qituvchi sifatida ko'ra olish va bu roldan faxrlanish hissini uyg'otishdir. Bu jarayonda treninglar, refleksiya mashg'ulotlari va guruhli tahlil metodlari muhim o'rin tutadi.

Motivatsion-xulq-atvoriy bosqich akmeologik yondashuvning amaliy natijasini ifodalaydi. Unda shaxs o'zining kasbiy maqsadlariga erishish uchun faol harakat qiladi, o'z ustida ishlash, o'zini rivojlantirish va yangiliklarni qabul qilish ehtiyojini his etadi. Bo'lajak o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatini ongli ravishda boshqarishni, o'z xatti-harakatlarini rejalashtirishni va natijalarni tahlil qilishni o'rganadi. Shu tariqa, motivatsion-xulq-atvoriy ta'sir shaxsni akmeologik cho'qqiga — kasbiy va shaxsiy yetuklik darajasiga olib chiqadi.

Akmeologik yo'naltirilgan ishlarni tashkil etishning asosiy shakllari sifatida: suhbat, munozara, loyiha taqdimoti, biznes o'yin va treninglarni misol keltirishimiz mumkin. Muayyan topshiriqlarni bajarish, suhbatlar va bahslarda qatnashish, ishbilarmonlik o'yinlarini tashkil etish va o'tkazish shaxsning akmeologik yo'nalishini har tomonlama rivojlantirishga yordam beradi va tizimli kasbiy va pedagogik bilimlarning rivojlanishini va fanlararo aloqalarni anglashni ta'minlaydi.

XULOSA

Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonida akmeologik yondashuvni izchil va maqsadli amalga oshirish talabalarning o'quv faoliyatining ijodiy va mustaqil tabiatini, shaxsning ijodiy kasbiy o'zini o'zi takomillashtirish va o'zini o'zi anglash istagini ta'minlaydi.

Shunday qilib, o'qituvchilarning o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda boyitib borish qobiliyati, kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan shaxsiy fazilatlarining rivojlanish darajasi, kasbiy va ijodiy o'zini o'zi rivojlantirish va o'zini o'zi amalga oshirishga yo'naltirilganligi ularning kasbiy mahoratining muhim mezonlari, kasbiy-pedagogik ta'lim sifati ko'rsatkichlari va uning maqsadli ko'rsatmalaridir.

Kelajakdagi o'qituvchilar hal qilishlari kerak bo'lgan pedagogik vazifalar har doim noan'anaviy va ko'p funktsiyali. Pedagogik faoliyat juda ko'p turli xil va yo'nalishlarni o'z ichiga oladi: o'qitish, rivojlantirish, tarbiyalash, diagnostika, tuzatish, maslahat, boshqaruv, tashkiliy va aks ettirish.

Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda akmeologik yondashuvdan foydalanish ta'lim sifatini oshirishning innovatsion yo'nalishidir. U o'qituvchi shaxsining o'zini o'zi rivojlantirish, ijodiy fikrlash va reflektiv tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Akmeologik yondashuv asosida shakllangan pedagog — bu o'z faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashuvchi, o'zini takomillashtirishga intiluvchi, zamonaviy ta'lim talablariga mos shaxsdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Бедерханова В. П. Личностно профессиональная позиция в контексте становления гуманистической реальности в образовании / В поисках гуманистической реальности: сб. науч. трудов / науч. ред. В. П. Бедерханова. – Краснодар: Кубан. гос. ун-т, 2007. – 382 с.
2. Yo'ldosheva, D. (2023). Akmeologik yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirishning zamonaviy pedagogik usullari. *Farg'ona davlat universiteti*, (1), 18-18
3. Tillayeva G. Akmeologiya asoslari: o'quv qo'llanma / GTillayeva. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — T.: «Tafakkur Bo'stoni», 2014. —192 b.
4. Арипджанова А. Таълимни ахборотлаштириш шароитида олий таълим муассасалари педагогларининг креатив салоҳиятини ривожлантириш: пед. фанл. бўйича фалсафа доктори (PhD). ... дис. автореф. – Т.: 2017.
5. Бегидова, С. Н. Акмеологический подход в профессиональной подготовке будущих специалистов / С. Н. Бегидова, С. А. Хазова [Электрон. ресурс] – Режим доступа : <http://www.vestnik.adygnet.ru>
6. Axmedjanov, M. M., Tojiyev, M., & Tosheva, G. D. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. *Toshkent-2018*.

BULLING JIDDIY PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MUAMMO SIFATIDA

Oribboyeva Dilafruz Dadamirzayevna

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

oribboyevad@gmail.com 99899 972-81-28

<https://orcid.org/0009-0007-2827-7166>

Annotatsiya. Maqolada bullingning dolzarb pedagogik-psixologik muammo sifatidagi mohiyatini ochib berilgan bo'lib, uning ta'rifi, shakllari, sabablari va oqibatlari tahlil qilingan. Shuningdek, bulling yuzasidan olib borilgan ilmiy izlanishlar taxlili va bullingga qarshi kurashish bo'yicha pedagogik va psixologik strategiyalar, jumladan, profilaktika, erta aniqlash va korreksion ishlar muhokamalari haqidagi ma'lumotlar o'rin olgan. Shu bilan birga ota-onalar, o'qituvchilar va jamiyatning bullingga qarshi kurashishdagi roli ta'kidlanib, bullingning salbiy oqibatlarini kamaytirish va maktablarda xavfsiz va sog'lom muhit yaratishga qaratilgan amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: bulling, zo'ravonlik, pedagogika, psixologiya, o'quvchilar, maktab, profilaktika, korreksiya.

БУЛЛИНГ КАК СЕРЬЕЗНАЯ ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

Аннотация. В статье раскрывается сущность буллинга как актуальной педагогико-психологической проблемы, анализируются его определение, формы, причины и последствия. Также представлен анализ научных исследований по буллингу и обсуждение педагогических и психологических стратегий борьбы с буллингом, включая профилактику, раннее выявление и коррекционную работу. В то же время подчеркивается роль родителей, учителей и общества в борьбе с буллингом, даются практические рекомендации, направленные на снижение негативных последствий буллинга и создание безопасной и здоровой среды в школах.

Ключевые слова: буллинг, насилие, педагогика, психология, ученики, школа, профилактика, коррекция.

BULLING AS A SERIOUS PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL PROBLEM

Abstract. The article reveals the essence of bullying as a pressing pedagogical and psychological problem, analyzes its definition, forms, causes, and consequences. Also included is an analysis of scientific research on bullying and discussions of pedagogical and psychological strategies for combating bullying, including prevention, early detection, and correctional work. At the same time, the role of parents, teachers, and society in combating bullying is emphasized, and practical recommendations are given aimed at reducing the negative consequences of bullying and creating a safe and healthy environment in schools.

Keywords: *bullying, violence, pedagogy, psychology, students, school, prevention, correction.*

KIRISH

Hozirgi tobora shiddat bilan ilgarilab borayotgan dunyoda insonning psixologik tinchligi va xotirjamligi, farovonligi va barqarorligi muammosi judayam dolzarb ahamiyatga ega, bu esa davlat siyosati darajasidagi muammolardan bo'lib, shuningdek, tibbiy yordam berish, psixologik xavfsizlikni ta'minlash yuzasidan alohida urg'u berish zaruriyati bilan ahamiyatlidir.

Jamiyatda ayni damlarda terrorizm, bezorilik, bullying, mobbing, tajovuzkor hujumlar va ijtimoiy guruhlar yoki shaxslarga nisbatan ijtimoiy zulmning boshqa shakllari kabi buzg'unchi ijtimoiy o'zaro ta'sir shakllari tobora ko'payib bormoqda.

Hozirgi davrda o'qituvchilar va psixologlar o'smirlar orasidagi bullying va agressiyaga qarshi kurash masalalariga ko'proq e'tibor qaratishmoqda. Bu masalalar o'smirlik yoshida inqirozli vaziyatlar, barqarorlik va xavfsizlik hissining yo'qligi tufayli alohida ahamiyat kasb etmoqda. [14]. Hozirda ta'lim jarayonida psixologik xavfsizlik va salbiy hodisalarning oldini olish masalasi juda dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. "Bulling" (bullying) atamasi so'nggi vaqtlarda maktabda ro'y berayotgan turli tazyiqini ifodalash uchun umumiy qabul qilingan so'zga aylanib ulgurdi. Bulling muammosini o'rganishning ahamiyati o'quvchilar o'rtasidagi mojarolarning keng tarqalishi va o'smirlar orasidagi agressiv xatti-harakatlarning yuqori ko'rsatkichlari bilan bog'liq.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Rus tadqiqotchilaridan (I.S. Berdyshev, A.A. Bochaver, K.D. Xlomov, V.N. Butenko, E.N. Volkova, O.L. Glazman, I.S. Kon, S.V. Krivtsova, A.A. Nesterova, M.G. Nechaeva, V.R. Petrosyants., O.A.S.. Shevtsova, L.B. Schneider va boshqalar) va xorijiy psixologlardan (A. Crump, P. Eitel, D. Haynie, T.R. Nansel, D. Olweus, M. Overpeck, R.S. Pilla, W.J. Ruan, C. Salmivalli, K. Saylor, P. Sheldt, B. Simons-Morton, K. Yu va boshqalar) ning tadqiqotlari o'smirlarning o'zaro munosabatlarida bullyingning yuqori darajada tarqalishini ko'rsatadi: jumladan dunyo miqyosida

maktab o'quvchilarining 20 dan 50 foizigacha turli xil tajovuz va zo'ravonliklarni boshdan kechirganliklari isbotlangan.

Bolalarga nisbatan o'tkaziladigan bulling xodisasi bo'yicha 2017 yilgi Jahon hisobotiga (YUNESKO) ko'ra, aytish mumkinki, dunyodagi har o'ninchi maktab o'quvchisi bullingga uchraydi va bu ko'rsatkich, afsuski, har yili barcha mamlakatlarda borgan sari ortib bormoqda.

Bulling (qo'rqitish) inglizcha "Bullying" so'zidan olingan bo'lib, bir insonning boshqa inson tomonidan qo'rqitilishi, bolaning boshqa bolani agressiv ta'qib qilishi xisoblanadi. Bu holat har qanday yosh va ijtimoiy guruhda ham sodir bo'lishi mumkin va og'ir hollarda jamoaviy jinoyatchilikning ayrim shakllarini ham keltirib chiqarishi mumkin. Bullingning jarayonida agressiv va salbiy xulq-atvor, muntazam ravishda sodir bo'ladi, munosabatlar teng huquqli bo'lmagan tomonlar o'rtasida ro'y beradi hamda bu xatti-harakatlar qasddan amalga oshiriladi.

Bullingning kuyidagi turlari mavjud bo'lib uni oddiy janjaldan yeki xazil xuzullardan farkli ekanligini anglash lozim bo'ladi. Jismoniy bulling – bolaga nisbatan jismoniy kuch ishlatish, natijada tan jarohatlari va jismoniy shikastlanishlar (kaltaklash, urish, turtkilash shapaloq urish, to'sish, tepish). Eng og'ir hollarda qurol, masalan, pichoq ishlatiladi. Bu xulq-atvor ko'proq o'g'il bolalar o'rtasida ko'proq uchraydi, qizlarga nisbatan. Jismoniy bullingning bir turi jinsiy bulling (tajovuz, zo'rlik, jinsiy aloqaga majburlash) hisoblanadi. Psixologik bullingda esa bolaning ruhiyatiga ta'sir qilish bilan bog'liq zo'ravonlik, so'z bilan haqorat qilish yoki tahdidlar orqali jabrlanuvchiga ruhiy jarohat yetkazish natijasida qasddan emotsional beqarorlikni keltirib chiqaradi.

Psixologik bullingning bir necha turlari mavjud:

Verbal bulling – jabrlanuvchiga doimiy ravishda haqoratli nom yoki laqab bilan murojaat qilish, haqorat qilish, masxara qilish, haqoratli mish-mishlarni tarqatish, bir yoqlama baholar, boshqa bolalarning huzurida kamsitish kabi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi.

Neverbal bulling – haqoratli ishoralar yoki harakatlar (jabrlanuvchining yuziga tuflash, behurmat qiladigan turli ishoralar ko'rsatish);

Qo'rqitish – doimiy tahdidlar, shantaj orqali jabrlanuvchida qo'rquv hislarini uyg'otish va ularni muayyan harakatlar va amallarni sodir etishga majbur qilish;

Izolyatsiya – jabrlanuvchi qasddan izolyatsiya qilinadi, jamoadan chiqarib yuboriladi yoki qisman e'tiborsiz qoldiriladi.

Do'stlashishdan va birga o'ynashdan voz kechish-bola bilan o'ynashni, do'stlashishni, sayr qilishni rad qilish, u bilan bir partada o'tirmaslik, tug'ilgan kunlarga va boshqa tadbirlarga taklif qilmaslik.

Talab qo'yish – jabrlanuvchidan shantaj va qo'rqitish orqali pul, qimmatli buyumlar va ashyolar, ovqatlanish uchun yeguliklar talab qilinadi.

Mol-mulkni buzish va boshqa harakatlar – o'g'irlik, talonchilik, jabrlanuvchining shaxsiy buyumlarini yashirish;

Maktab kiberbullingi – internet, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, telefon yoki boshqa elektron qurilmalar orqali haqorat qilish, kamsitish (video va fotosuratlarini yuborish, anonim telefon qo'ng'iroqlari, haqorat qilish, mish-mishlarni tarqatish, bulling qurbonini videoga olish va internetga joylash).

Odatda jismoniy va psixologik bulling oqibatlari bir xil yakun topadi. Masxara va haqoratlar uzoq vaqt davom etishi natijasida jismoniy bulling va psixologik bulling jabrlanuvchida jarohatli izllarni qoldiradi. Bulling jarayonida "jabrdiyda" yoki zo'ravon har turli yoshdagi bolalar bo'lishi mumkin. Bunday bolalar faol, o'ziga ishongan, ustunlikka moyil, axloqiy va jismoniy jihatdan kuchli bolalar bo'lib o'z imkoniyatlarini noto'g'ri xarakterlarida namoyish etadilar.

Bulling jarayonida hamisha quyidagi rollar mavjud bo'lib "Agressor" – jabrlanuvchini ta'qib qiladi va qo'rqitadigan shaxs, "Jabrdiyda" – bullingga uchragan shaxs, "Himoyachi" – jabrlanuvchi tomonida bo'lib, uni agressiyadan himoya qilishga harakat qiluvchi shaxs hamda "Ishtirokchilar" – buller tomonidan boshlangan travlaga qatnashgan odamlar, "Qo'llovchilar" – buller tomonida bo'lib, ta'qiblarda bevosita ishtirok etmaydigan, ammo ularga to'sqinlik qilmaydigan, "Kuzatuvchilar" agressiv o'zaro ta'sir jarayonidagi ta'qiblarning tafsilotlarini biladigan, ammo neytrallikni saqlaydigan shaxslar sifatida bullingi jarayonida bevosita ishtirok etadilar.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Mavzu ustida ishlash jarayonida 7-8 sinf o'quvchilarining agressiv xulq-atvori xususiyatlari bo'yicha tadqiqot o'tkazildi, tadqiqot jarayonida 350 kishidan ishtirok etdi va quyidagi natijalar olindi.

O'quvchilar muntazam ravishda o'z sinfdoshlari tomonidan agressiv xulq-atvorning quyidagi ko'rinishlari bilan doimo duch kelishadi: 29% - doimo haqoratlarga, 18% - ustidan kulishlari, 14% - baqiriqlarga, ya'ni sinfdoshlari tomonidan verbal agressiyaga duch kelishadi.

Ular yolg'on mish-mishlarni tarqatish, o'z xohishiga qaramasdan turli ishlarga majbur qilish, adolatsiz ustidan kulgilar, tashqi ko'rinish xususiyatlarini mazax qilish kabi holatlar bilan doimiy ravishda azoblanishlarini bildirdilar.

Shuningdek, o'smirlar orasida jismoniy agressiya ko'rinishlari ham tez-tez uchrab turadi: oyog'idan chalish, turtkilash, shaxsiy buyumlari bilan manipulyatsiya qilish. Maktabdagi xavotirli omillardan yana biri shundaki, sinf o'quvchilari tomonidan turli sabablarga ko'ra jamoaga qabul qilinmaydigan bolalar bor bo'lib, ular tizimli ravishda sinfdoshlari tomonidan agressiyaga va bullingga duch kelishadi. Tadqiqotimiz natijalariga ko'ra, sinfda bunday o'quvchilar o'rtacha 10-13% ni tashkil etadi va ularni bulling qurbonlari deb atash mumkin.

Afsuski, ushbu ma'lumotlar o'smirlardagi agressiyaning ko'p hollarda muammoli vaziyatga javob berishning instinktiv shakli sifatida namoyon bo'lishini ko'rsatmoqda, chunki o'smirlarda kommunikativ ko'nikmalar va o'z-o'zini boshqarish mahorati yetarlicha rivojlanmagan. [3]. Ma'lumki nizolar kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylangan [7].

Bulling -bu guruhdagi destruktiv nizo turi bo'lib, jabrdiyda o'zini himoya qilishga qodir bo'lmagan holatda tajovuzkor tomonidan uzoq muddatli va qayta-qayta sodir etiladigan zo'ravonlik harakatlarini o'z ichiga oladi. Sinfda bulling paydo bo'lganida, bulling strukturasi- ta'qibchilar, ularning qurbonlari va kuzatuvchilaridan iborat ijtimoiy tizim paydo bo'ladi. [8]. Bulling ijtimoiy tuzilishiga quyidagi ishtirokchilar kiradi: ta'qibchilar, qurbonlar, ta'qibchilar yordamchilari, qurbonlarni himoya qiluvchilar, neytral ishtirokchilardan iborat bo'ladi [13]

Empirik tadqiqot natijalarimizga asoslanib, "qo'zg'atuvchi qurbonlar" deb nomlangan ishtirokchilar guruhini ham ajratish mumkin.

Muammoning ko'lemi va uning keng tarqalishi bullingning oldini olish imkoniyatlari masalasini ta'lim muassasalarida birinchi o'rinda turishi kerak. Chunki bullingni to'liq yengib o'tishdan ham oldin uning eng xavfli oqibatlarining oldini olish haqida o'ylash kerak. Odatda tadqiqotchilar tomonidan bullingning psixologik profilaktikasining quyidagi yo'nalishlari ta'kidlanadi:

- Bullingning oldini olish uchun sharoitlar yaratish (pedagogik jamoa va o'quvchilar jamoasi bilan ishlash).
- Bolalarga stress ta'sirini tez va to'g'ri tugatish (individual ish, inqiroziy aralashuv)
- Stressga chidamlilik ko'nikmalarini rivojlantirish, qiyinchiliklarni yengish strategiyalari (treninglar, leksiylar). [13]

Mazkur muammo tadqiqotchilar e'tiborini ohirgi vaqtlarda jalb qilgani uchun, umumiy qabul qilingan strategiya mavjud bo'lmasada, lekin ayrim ijobiy natijalar mavjud. Bullingni profilaktika qilish uchun eng samarali profilaktika dasturi 20 yil oldin Bergenda (Norvegiya) bulling bo'yicha mashhur tadqiqotchi D. Olveus tomonidan taklif qilingan, bu dastur Norvegiyada 2001 yildan boshlab milliy ustivor dastur maqomini olgan va muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Bu dastur 4 asosiy tamoyilga asoslangan bo'lib, ta'lim muassasasida sharoit yaratishni o'z ichiga oladi: [8]

- Kattalarning iliq munosabati, ijobiy qiziqishi va ishtiroki;
- Nomunosib xulq-atvorga nisbatan qat'iy qoidalar va chegaralar;
- Nomunosib xulq-atvor va qoidalarni buzish uchun jazosiz, jismoniy bo'lmagan sanksiyalarni izchil qo'llash;
- Avtoritet va kattalarning namunaviy xolatlarining mavjudligi.

XULOSA

Ko'p yillik tizimli nazorat tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, Olveus dasturini qo'llash maktabda bullingga uchragan yoki uni sodir etgan o'quvchilar sonini 30-50% ga qisqartirishga olib keladi.

Bulling profilaktika dasturlarining xalqaro tajribasini umumlashtirib, uchta asosiy profilaktika usullari guruhini ajratish mumkin:

1. Aniq bolalar va o'smirlarga qaratilgan usullar;
2. Oilaviy munosabatlarga qaratilgan usullar;
3. Bolaning yaqin atrofiga (mikrosotsium) qaratilgan usullar.

Yuqoridagi tajribalarga tayangan holda quyidagi asosiy yo'nalishlarni shakllantirish mumkin.

Ta'lim muassasasi darajasidagi ishlar yo'nalishlari: ta'lim muassasasining psixoemotsional muhitini diagnostika qilish va ma'muriyat bilan motivatsion-tarbiyaviy ishlarni olib borish, ta'lim muassasasida ijobiy psixologik muhitni shakllantirish dasturlari, maktab jamoasini birlashtirishga qaratilgan tadbirlar.

2. Pedagogik jamoa va ota-onalar bilan ish yo'nalishlari: Pedagoglar va ota-onalar bilan maslahat va ta'limiy ishlar, kattalar (ota-onalar, o'qituvchilar)ning psixologik-pedagogik kompetentligini oshirish dasturlari.

3. O'quvchilar bilan ishlash yo'nalishlari: Jazo olgan bolalar bilan maslahat va korreksiya ishlarini olib borish, o'quvchilar jamoasi bilan axborot-targ'ibot ishlari, o'quvchilarning kommunikativ madaniyatini oshirish, o'smirlarning emotsional sohadagi cheklovlarini profilaktika qilish va to'g'rilash, maktab o'quvchilarining asotsial xulq-atvorini profilaktika qilish, stressga chidamlilik, muammolarda konstruktiv xulq-atvor va ishonchli xulq-atvor, o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Bulling, bugungi kunda jiddiy pedagogik-psixologik muammo sifatida e'tirof etilmoqda. U nafaqat jabrlanuvchining, balki tajovuzkorning o'zi va guvohlarning ham psixologik holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bullingning oqibatlari uzoq muddatli bo'lishi mumkin, jumladan, depressiya, xavotirlik, ijtimoiy izolyatsiya va o'z joniga qasd qilish kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Pedagoglar va psixologlar bullingni erta aniqlash, uning oldini olish va unga qarshi kurashish bo'yicha faoliyat olib borishlari zarur. Bu o'quvchilarda empatiya, hurmat va hamkorlik kabi ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishni, shuningdek, maktab muhitida xavfsizlik va qo'llab-quvvatlashni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Bullingga qarshi kurashishda ota-onalarning, o'qituvchilarning va butun jamiyatning hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Bulling holatlari haqida xabar berish, jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash va tajovuzkorlarga yordam ko'rsatish

orqali biz maktablarda xavfsiz va sog'lom muhit yaratishga hissa qo'shishimiz mumkin. Bullingga qarshi kurashish - bu doimiy va kompleks jarayon bo'lib, u barcha ishtirokchilarning sa'y-harakatlarini birlashtirishni talab qiladi. Faqatgina shunday yondashuv orqali biz bullingning salbiy oqibatlarini kamaytirishga va har bir o'quvchining o'z salohiyatini ro'yobga chiqarishiga imkon beradigan muhit yaratishga erishishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Александрова Л.А. К концепции жизнестойкости в психологии// Сибирская психология сегодня: сб. науч. трудов. / под ред. М.М.Горбатовой, А.В.Серого, М.С. Яницкого. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. Вып. 2. С. 8290.
2. Александрова Л.А. Психологические ресурсы адаптации личности к условиям повышенного риска природных катастроф: дис. ... канд. психол. наук. Кемерово, 2004. 207 с.
3. Алексеева Л.С. Насилие и психическое здоровье детей // Семья в России. 2006. №2. С.73-80.
4. Арчакова Т.О. Жизнестойкость против факторов риска [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL:<http://psyjournals.ru/articles/d20835.shtml> (дата обращения 14.10.2010).
5. Баева И.А. Общепсихологические категории в практике исследования психологической безопасности образовательной среды // Известия российского государственного университета им. А.И. Герцена. 2010. №128. С.27-39.
6. Баева И.А. Психология безопасности как направление психологической науки и практики // Национальный психологический журнал. 2006. С.66-68.
7. Баева И.А. Психологическая характеристика образовательной среды: диагностика и оценка // Известия российского государственного университета им. А.И. Герцена. 2002. Т.2. №3. С. 16-23.
8. Богомаз С.А. Жизнестойкость человека как личностный ресурс совладания. [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: www.znopr.ru/upload/content/457/tom4.pdf (дата обращения 14.10.2010).
9. Волкова Е.Н. Система защиты детей и подростков от насилия и жестокого обращения // Социальная педагогика. 2007. №4. С. 77-79.
10. Волкова Т.Г. Особенности Образа - Я личности, считающей себя испытавшей насилие, дис. ... канд. психол. наук. Барнаул, 2004. 271 с.
11. Гребенкин Е.В. Профилактика агрессии и насилия в школе. Р-н/Д: Феникс. 2006. 157с.
12. Дугаева Ю.К. Жизнестойкость людей с разной психологической безопасностью //Наука о человеке: гуманитарные исследования. 2010. №5. С. 130-133.
13. Зотова Н.Г. К вопросу о психологическом сопровождении образовательной среды // Психология образования: региональный опыт (Москва, 13-15 декабря 2005 г.). Материалы Второй научно-практической конференции. - М.: Общероссийская общественная организация «Федерация психологов образования России», 2005. С.53-54.

14. Куликов Л.В. Психогигиена личности. Вопросы психологической устойчивости и психопрофилактики. СПб.: Питер, 2004. С. 87-115.
15. Кутузова Д.А. Травля в школе: что это такое и что можно с этим делать // Журнал практического психолога. Вып.1. 2007. С. 72—90.
16. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг). [Электронный ресурс] - Режим доступа: URL: [http:// www.supporter.ru/ docs/1056635892/bulling.doc](http://www.supporter.ru/docs/1056635892/bulling.doc) (дата обращения: 09.10.2010).
17. Стрельбицкая А.А. Динамика школьного буллинга в коллективах старшего звена // Педагогическая диагностика. 2010. №2. С. 104-124.

BADIIY ASARLAR MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Xujamberdiyeva Shahnoza Kupaysinovna

*Namangan davlat universiteti,
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy adabiyotning bola shaxsi va dunyoqarashida, xususan, bolaning kognitiv qobiliyatlarining rivojlanishidagi tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, bolalar adabiyoti, ma'naviy-ruhiy, estetik, ekologik, jismoniy rivojlantirish, nutq o'stirish, kognitiv qobiliyat, kognitiv vazifa.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАК СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Аннотация: В данной статье рассматривается роль художественной литературы в личности и мировоззрении ребенка, в частности, в развитии познавательных способностей ребенка.

Ключевые слова: художественная литература, детская литература, духовно-духовное, эстетическое, экологическое, физическое развитие, развитие речи, познавательные способности, познавательная задача.

ARTWORKS AS A MEANS OF DEVELOPING THE COGNITIVE ABILITIES OF PRESCHOOL CHILDREN

Annotation: This article will talk about the role of fiction in the personality and worldview of the child, in particular, in the development of the child's cognitive abilities.

Keywords: fiction, children's literature, spiritual-mental, aesthetic, environmental, physical development, speech cultivation, cognitive ability, cognitive task.

KIRISH

Badiiy asar insonning eng yaqin do'sti va maslahatchisi, bilim manbayidir. Kitob fikrlash quroli, xazinalar kaliti hisoblanadi. Uni qadrlash, hurmat qilish asrab-avaylashimiz lozim. Kitob o'qish, uning mazmunini anglab yetish, unga singdirilgan ma'no-mazmunni qalban tuyish va bu orqali ma'nan ozuqaga ega bo'lishdir. Kitobni mutolaa qiluvchi har qanday inson yuksak ma'naviyatli shaxs bo'lishi mumkin.

Jamiyatimizda bugungi kunda kitobxonlik masalasiga katta e'tibor berilyapti. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3271- sonli "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish,

kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi Qarori bunga yaqqol misol bo'ladi. Ushbu qaror doirasida kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi.

Mazkur qaror ijrosini ta'minlash maqsadida barcha davlat va nodavlat tashkilotlari hamda ularning bo'limlarida qarorda belgilangan vazifalarni hal etishga qaratilgan chora-tadbirlar asosida rejali va maqsadli ishlar yo'lga qoyildi.

Ayniqsa, mamlakatimiz bo'ylab "Yosh kitobxon oila", "Yosh kitobxon" tanlovlarining yo'lga qo'yilishi va g'olib kitobxonlar turli sovg'alar bilan taqdirlanishi bunga misol bo'la oladi.

Xususan, maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Buning uchun, albatta, oilada va maktabgacha talim tashkilotlarda bolalarni kitobga mehr uyg'otish uni sevishtga asrab-avaylashga o'rgatishimiz lozim. Bunda, ayniqsa, oilada bobo-buvisi, ota-onasining maktabgacha talim tashkilotlarida esa tarbiyachi va pedagoglarning o'rni kattadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Badiiy asarlar ko'plab mualliflarning fikriga ko'ra, bolalarni tushunishlari mumkin bo'lgan ijtimoiy hayot hodisalariga hissiy munosabatda bo'lishga o'rgatadi; asar qahramonlari orqali boshqalarning quvonchi va qayg'usiga hamdard bo'lish istagi shakllanadi, shuningdek, dunyoni yaxshilash uchun birgalikda harakat qilish zarurati paydo bo'ladi.

Badiiy asarlar maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, ma'naviy-ruhiy, estetik, ekologik, jismoniy rivojlantirishga ta'siri masalasi bir qator pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarda atroflicha o'rganilgan. Shu bilan birga, bir qator tadqiqotchilar tomonidan mazkur muammo yuzasidan ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, nazariyotchi D.Abdurahimovanning tadqiqot ishida maktabgacha yoshdagi bolalar ma'naviy-axloqiy tarbiyasida xalq og'zaki ijodi namunalaridan foydalanish tizimini takomillashtirishga oid izlanishlar aks etgan bo'lib, unda bolalar tarbiyasida xalq og'zaki ijodi janrlarining tutgan o'rni pedagogik-psixologik jihatdan asoslab

berilgan. Xalq ogʻzaki ijodi namunalari vositasida bolalarni maʼnaviy-axloqiy tarbiyalashning ilmiy konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Shuningdek, maʼnaviy-axloqiy tarbiyalash mazmuni, shakli, metodlari va vositalarini oʻzaro muvofiqlashtirish asosida Event-texnologiyasini qoʻllashning metodik tizimi takomillashtirilgan. Bu oʻz navbatida xalq ogʻzaki ijodi bolalar adabiyotining eng boy va sarmahsul qismi ekanligini, mazkur manbalarni yosh avlodga yetkazishda zamonaviy texnologiyalar samarali vosita ekanligini toʻliq isbotidir.

Tadqiqotchi G.Berdaliyeva ham oʻz ilmiy izlanishlarida aynan maktabgacha taʼlim tashkilotlarida nutq oʻstirish va badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashgʻulotlarining ahamiyatini keng tahlil etgan. Shu bilan birga, G.Berdaliyeva tadqiqotida nutq oʻstirish va badiiy adabiyot bilan tanishtirish mashgʻulotlarini amalga oshirishdagi qoʻllaniluvchi metodlarni takomillashtirish, uning mavjud hozirgi holatini tanqidiy tahlil qilish yuzasidan koʻplab fikrlar bildirilgan.

Q.Husanboyeva tomonidan esa aynan, mazkur sohada faoliyat yurituvchi nazariyotchilar, amaliyotchi tarbiyachilar, talabalar uchun maktabgacha taʼlimda badiiy matn bilan ishlash metodikasiga doir alohida didaktik taʼminot yaratdi. Mazkur darslikda maktabgacha taʼlimdagi har bir yosh guruhlarida tashkil etiluvchi badiiy adabiyot faoliyati uchun zarur boʻlgan nazariy va amaliy koʻrsatmalar, tavsiyalar hamda badiiy matnning bola rivojlanishidagi ahamiyati keng tahlil etilgan. Badiiy matnlar bolaning rivojlanishini taʼminlovchi asosiy vasita sifatida qaralib, ular bilan tanishtirishda tarbiyachi bolaning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda sistematik tarzda olib borishi zarurligi toʻgʻrisida maxsus koʻrsatmalar berilgan.

M.Umarovanning izlanishlarida esa maktabgacha taʼlim jarayonida bolaning sogʻlom, rivojlangan shaxsiyatini shakllantirishni taʼminlash, oʻrganishga boʻlgan ishtiyoqni uygʻotish, yaʼni tizimli oʻrganishga qaratilgan tadqiqot olib borgan. Uning tadqiqotlarida, asosan, maktabgacha taʼlim tashkilotlarining shakllanayotgan yangi tarmoqlari boʻlgan “uy bolalar bogʻchasi” (oilaviy taʼlim turlaridan biri sifatida), shuningdek, fermer xoʻjaligi egasi bolalar bogʻchasi, bolalar bogʻchasi — boshlangʻich maktab majmualari faoliyati keng tahlil etilgan. Shu bilan birga muassasalarda oʻrgatilayotgan maktabgacha yoshdagi bolalarning kompleks ravishda rivojlanishini

ta'minlovchi, ma'naviy, axloqiy va intellektual salohiyatini oshiruvchi xoreografiya, tasviriy va musiqa san'ati, kompyuter savodxonligi kabi bilimlarning mazkur ta'lim bosqichini samaradorligini ta'minlovchi asos ekanligi tahlil etilgan. Mazkur tadqiqotda ifoda etilayotgan nazariy va amaliy manbalar aynan bugungi ta'lim jarayonini zamon talablari bilan hamohang ravishda rivojlantirishni maqsad qilganligini anglash mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda muammoga doir me'yoriy-huquqiy hujjatlar, pedagogik-psixologik va metodik adabiyotlarni o'rganish, tizimli-struktur tahlil, kuzatish, suhbat, maxsus pedagogik-psixologik metodikalar, tajriba-sinov, matematik-statistik usullardan foydalanilgan.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Kitob bolaning aqliy, ma'naviy-estetik jihatdan boyishi uning kelajakda yetuk inson bo'lib yetishishi uchun yordam beradi. Kitob – axborotlarni, g'oya, obraz va bilimlarni saqlash hamda tarqatish, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, estetik qarashlarni shakllantirish vositasi, bilimlar targ'iboti va tarbiya quroli, badiiy, ilmiy asar, ijtimoiy adabiyot.

Zamonaviy maktabgacha ta'lim umumiy ta'lim dasturining tuzilishiga davlat talablarini joriy etish mutlaqo yangi sharoitlarda rivojlanmoqda, ular o'rganuvchilarning yosh imkoniyatlari va xususiyatlariga muvofiq ta'lim yo'nalishlarini integratsiyalashuviga asoslangandir.

Muloqot jamiyat mavjudligining asosini belgilovchi va inson hayotining zaruriy sharti sifatida barcha fan sohalari vakillarining qiziqishlariga sabab bo'lgan. Shu munosabat bilan ushbu sohadagi ilmiy tadqiqot natijalariga qiziqqan har bir izlanuvchi muloqot jarayonini o'rganish, tushunish bo'yicha nuqtayi nazarlar, jihatlar, yondashuvlarning qiyosiy tahliliga murojaat qiladi.

Badiiy asarlar vositasida ta'lim oluvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish muammosi bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. B.T.Qodirova ham badiiy asarlar vositasida o'quvchilarda tarixiy ongni shakllantirish masalasida tadqiqot olib borgan va mazkur adabiyotlarni ikki turga ajratgan:

a) tarixiy mavzudagi badiiy asar namunalari;

b) tarixiy bo'lmagan mavzudagi badiiy asar namunalari.

Tarixiy mavzudagi badiiy asar namunalarini quyidagicha tasniflagan:

1) tarixiy shaxslar (ajdodlarmiz) haqidagi matnlar;

2) milliy an'analarimiz va bayramlarimiz (Qovun sayli, Navro'z, Hosil bayrami, Mustaqillik bayramlari) aks etgan matnlar;

3) tarixiylik aks etgan xalq og'zaki ijodi namunalari. Tarixiy shaxslar (ajdodlarimiz) haqidagi matnlar bilan ishlashda "Besh bosqich" texnologiyasi ishlab chiqilgan. Tarixiy mavzudagi badiiy asar namunalarining tasnifida tarixiylik aks etgan xalq og'zaki ijodi namunalari keltirilgan. Har qanday folklor asarida tarixiy voqelik, ajdodlar tajribasi va ibrati, shuningdek, ma'naviy olami aks etib turadi hamda ertaklar, rivoyatlar, xalq qo'shiqlari, topishmoq va maqollar bolalarning yoshidan kelib chiqib tanlanib, darsliklarga kiritiladi. "Badiiy adabiyot", "Kitobxonlik" kabi to'garaklarni tashkil etilishi va unda bolalar tomonidan turli mavzulardagi badiiy asarlarni o'rganilishi ta'limda samaradorlikni ta'minlashi atroflicha tahlil etilgan. Oilalarda tashkil etiluvchi kichik kutubxonalar va ota-onalar tomonidan o'z farzandlari uchun sovg'a qilingan badiiy asarlar jamlanmalari bolalarni dunyoqarashini rivojlantirishdagi asosiy poydevor ekanligi yoritib berilgan.

Badiiy adabiyotning vazifalaridan biri kognitiv vazifa hisoblanadi. Kognitiv vazifa badiiy bilimning o'ziga xos xususiyatlari tufayli baholovchi bilan uzviy bog'liqdir. Bashoratlash oraliq o'rinni egallaydi, chunki u nafaqat bilish, balki natija yo'nalishi bilan ham shartlangan. O'z navbatida, baholay olish vazifasi bolani ilhomlantiruvchiga aylanadi, chunki bolalarda badiiy asar mazmunini baholashda his-tuyg'ular alohida rol o'ynaydi. Badiiy asar muayyan his-tuyg'ularni uyg'otish, g'oyaviy va hissiy mazmunni yetkazadi. Badiiy adabiyotning ilhomlantiruvchi kuchi hayotning o'zi uyg'otadigan tajribalardan kam bo'lmagan haqiqiy tajribalarni uyg'otadi. Badiiy adabiyotning chuqur his-tuyg'ular manbayi sifatida harakat qilish qobiliyati uning kompetensiyaviy vazifasining asosi bo'lib, u orqali badiiy asarlar inson ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan hamma narsani to'ldirishi mumkin. Davolovchi vazifasi badiiy adabiyot bolani ruhiy zo'riqishni oldini olishi, charchoqni yengillashtirishida yetakchi manba bo'lib hisoblanadi. Oilada ota-onalar, muassasalarda esa tarbiyachilar tomonidan o'qib berilgan she'r va hikoyalar

maktabgacha yoshdagi bolalardagi zo'riqishni va charchoqni unutishga, tanishtirilgan badiiy asardagi qahramonlarning ruhiy olamida biroz muddat sayr etishga majbur etadi. Darhaqiqat, badiiy asardan zavqlanish ko'ngilochar vazifa tufayli yuzaga keladi. Badiiy asar zavq-shavqni yetkazib berish, dam olish va o'yin-kulgi vositasi bo'lishi mumkin.

Badiiy adabiyotning o'ziga xosligi shundaki, u bolalarga zavq bag'ishlab, ularning barcha eng yuqori qobiliyat va kuchlarini faollashtiradi, uni ijodkorlikka undaydi. Bu badiiy adabiyotning ijodkorlik vazifasidir. Biroq, ijodiy faoliyat insonning boshqa odamlar bilan muloqotini, boshqalar uchun nimadir yaratish istagini o'z ichiga oladi. Bu yerda evristik (ijodkorlik) funksiyasi kommunikativ funksiya bilan kesishadi, buning natijasida badiiy adabiyot kattalar va bolalar, bolalar jamoasi o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Badiiy asarlar bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi hamda dunyoni bilishi uchun zarur vosita vazifasini bajaradi. Mazmunga boy va rag'batlantiruvchi ta'lim muhitida bolalarda og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalari rivojlanadi, Bolalar asar mazmunini tushunish uchun tarbiyachini tinglaydilar va kuzatadilar; savol va topshiriqlarni eshitadilar va shunga mos javob beradilar. Ular nutq, ayniqsa, o'qish va yozishni o'z ichiga olgan mashg'ulotlarga ijobiy qaraydilar. Bu kompetensiya, shuningdek, badiiy asarlar orqali axborot olish uchun turli xil aloqa vositalari va kanallardan mustaqil foydalanish qobiliyatini o'z ichiga oladi; ta'lim olish va rivojlanishda foydalanish uchun kerakli ma'lumotlarni qidirish, tahlil qilish va tanlash, ularni tartibga solish, o'zgartirish, yodda saqlash qobiliyatini mustahkamlaydi.

XULOSALAR

Badiiy adabiyot orqali maktab ta'limiga nutqiy tayyorlanadi, dunyoqarashi kengayadi, eng muhimi bola shaxsini shakllantiriladi. Shu sababli ham tarbiyachi tanlagan badiiy asarlar kognitiv, estetik va axloqiy funksiyalarni bajarishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдурахимова Д. Халқ оғзаки ижоди намуналари воситасида мактабгача ёшдаги болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш тизимини такомиллаштириш. Пед. фан. док. Автореф., – Тошкент. 2020. – Б.6-74

2. Husanboyeva Q. Maktabgacha ta'limda badiiy matn bilan ishlash metodikasini. Darslik. –T.: "Innovatsuya-Ziyo", 2020. – B 358.
3. М.Х.Умарова. Теория и история педагогики. Учебное пособие. Издательско-полиграфический творческий дом имени. Чулпана. Ташкент, 2018. –С.10
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 6 ноябрдаги ПФ-6108-сон "Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 07.11.2020 й., 06/20/6108/1483-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 26.08.2021 й., 07/21/5234/0826-сон; 11.05.2022 й., 06/22/134/0407-сон.
5. *"Жаҳон адабиёти" журнали, 2013-йил, 3-сон*
6. И.Белинский В.Г., Чернышевский Н., Добролюбов Н.А. О детской литературе. М., Просвещение, - с. 8.
7. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк. - 3-е изд., – М., Просвещение, 1991. – С. 93.
8. Запорожец А.В. Психология восприятия сказки ребенком-дошкольником. Д.в. 1948.№9. – С. 34-41.
9. Леонтьев А.Н. Ощущение, восприятие и внимание детей младшего школьного возраста. Сб. ст. Очерки психологии детей. АПН, 1950
10. Теплов Б.М. Психологические вопросы художественного воспитания. Изв. АПН РСФСР.М.,1947.Вып. 2. – С.144
11. Абдурахимова Д. Халқ оғзаки ижоди намуналари воситасида мактабгача ёшдаги болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш тизимини такомиллаштириш. Пед. фан. док. Автореф., – Тошкент. 2020. – Б.6-74
12. Ходжаев В.Х. Umumiy pedagogika. Pedagogika ta'lim sohasi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari uchun darslik "Sano-standart" nashriyoti - Toshkent.: 2017. 416-b.
13. Maxmudova D.M. Maktabgacha yoshdagi bolalarni ertaklar vositasida kitobxonlikka tayyorlashning pedagogik mexanizmlari. "Zamonaviy dunyoda pedagogika va psixologiya" nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiya. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7214533>.

ДИНАМИКА ОЗДОРОВЛЕНИЯ В ГРУППЕ ЛЮДЕЙ, ПРАКТИКУЮЩИХ ФИЗИЧЕСКУЮ КУЛЬТУРУ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ САМОЧУВСТВИЯ

Мамирова Диларам Тавакуловна

доцент кафедры "Сценическое движение и физическая культура"
государственного института искусств и культуры Узбекистана

Аннотация. Статья представляет собой комплексное исследование, объединяющее анализ отечественного и мирового опыта в области здоровья населения и влияния массовых спортивных мероприятий на организм. Разработана концепция личности, рассматриваемой как феномен, осмысливаемый через призму эстетики, социально-психологических и социокультурных факторов. Человеческий потенциал раскрывается как в теоретических построениях, так и в эмпирическом анализе, опираясь на национально-ментальную методологию организации массовых спортивных мероприятий и выявляя парадоксы массовой культуры. Основная задача статьи – предложить пути повышения эффективности управления здоровьем населения, стимулируя профессиональный рост и качество труда на основе национальной системы. В рамках работы проведен анализ воздействия оздоровительных и массовых спортивных мероприятий на организм человека.

Ключевые слова: профилактика, массовость, самосовершенствование, привлечение, подготовка, методология, население, специалист, человеческий потенциал.

SALOMATLIGINI YAXSHILASH MAQSADIDA JISMONIY MADANIYAT BILAN SHUG'ULLANUVCHI ODAMLAR GURUHI OZODORLIGI DINAMIKASI

Annotatsiya. Maqola aholining salomatligi va ommaviy sport tadbirlarining organizmga ta'siri borasidagi mahalliy va jahon tajribasini tahlil qiluvchi kompleks tadqiqotdan iborat. Unda shaxsning estetik, ijtimoiy-psixologik va sotsiokultural omillar prizmasi orqali anglanadigan fenomen sifatidagi konsepsiyasi ishlab chiqilgan. Inson salohiyati nazariy qarashlar hamda empirik tahlil asosida yoritiladi, milliy-ma'naviy asosga tayangan holda ommaviy sport tadbirlarini tashkil etish metodologiyasi o'rganiladi va ommaviy madaniyatning turli paradokslari ochib beriladi. Maqolaning asosiy vazifasi – milliy tizim asosida aholining sog'lig'ini boshqarish samaradorligini oshirish yo'llarini ko'rsatish, professional o'sish va mehnat sifatini rag'batlantirishdan iborat. Tadqiqot doirasida sog'lomlashtiruvchi va ommaviy sport tadbirlarining inson organizmiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: profilaktika, ommaviylik, o'zini takomillashtirish, jalb etish, tayyorgarlik, metodologiya, aholi, mutaxassis, inson salohiyati.

DYNAMICS OF HEALTH IMPROVEMENT IN A GROUP OF PEOPLE PRACTICING PHYSICAL CULTURE TO IMPROVE WELL-BEING

Abstract. *This article presents a comprehensive study combining analysis of domestic and international experience in the field of public health and the impact of mass sporting events on the body. A concept of personality has been developed, viewed as a phenomenon understood through the prism of aesthetics, socio-psychological, and socio-cultural factors. Human potential is revealed through both theoretical constructs and empirical analysis, drawing on a national-mental methodology for organizing mass sporting events and identifying the paradoxes of popular culture. The main objective of the article is to propose ways to improve the effectiveness of public health management by stimulating professional growth and quality of work based on a national system. The study also analyzes the impact of health-improving and mass sporting events on the human body.*

Keywords: *prevention, mass participation, self-improvement, involvement, training, methodology, population, specialist, human potential.*

ВВЕДЕНИЕ

На фоне мировой пандемии COVID-19, вызвавшей повсеместное распространение вируса, данная тема приобретает всемирное значение. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» ставит перед системой профессионального образования социальный заказ на формирование у молодого поколения активной жизненной позиции. Это подразумевает необходимость разработки эксклюзивных методов, способствующих мотивированному вовлечению молодежи в спортивно-массовые мероприятия. Следует воспитать осознанное отношение к заботе о собственном здоровье, понимание ценности физической культуры и спорта, а также стимулировать их будущую передачу детям. Наука давно изучает взаимосвязь между развитием личности и состоянием здоровья людей, практикующих оздоровительную физическую культуру и спорт. Однако, несмотря на обширные исследования, вопросы сущности личности, критериев и условий ее развития остаются предметом дискуссий.

Ключевая социальная задача современного общества заключается в формировании поколения граждан, характеризующихся гармоничным сочетанием духовного богатства, творческой активности, моральной чистоты и физического совершенства. В контексте данного процесса, физическая культура

и спорт выступают в качестве фундаментального материального, интеллектуального и духовного средства воспитания гармонично развитой, социально ориентированной и креативной личности.

Цель: целью настоящей статьи является совершенствование системы управления здоровьем населения, ориентированной на повышение квалификации и качества трудовой деятельности в рамках национальной системы.

Исследование направлено на решение следующих вопросов:

- Какие проблемы мешают людям быть здоровее?
- Как обстоят дела со здоровьем населения в России по сравнению с другими развитыми странами?
- Как влияет на здоровье участие в соревнованиях, организованных по принципу трех ступеней?
- Насколько полезны физические упражнения для улучшения здоровья?

Для решения этих вопросов необходимо популяризировать физическую культуру, а именно:

1. Привлечь больше людей к занятиям спортом.
2. Улучшить уроки физкультуры в школах.
3. Сформировать у людей любовь к физической активности.

Теоретические и практические основы формирования здоровья и трудоспособности населения: многочисленные исследования и нормативные акты, охватывающие вопросы капитала человека, культуры здоровья, трудоспособности, а также лечебно-оздоровительные и профилактические мероприятия, формируют комплексную систему, направленную на поддержание здоровья человека на протяжении жизни (от 5 до 70 лет). Современное общество нуждается в здоровых, творческих и социально адаптированных личностях. В связи с этим, актуальной задачей является формирование позитивных общественных стереотипов, в частности, популяризация здорового образа жизни (как это предлагали Н.М. Амосов, О.С. Васильева, Е.Н. Журавлева).

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ

Взаимосвязь творчества и психологического здоровья: согласно А. Маслоу, творчество неразрывно связано с психологическим здоровьем. Психологически здоровый человек обладает большим творческим потенциалом. Эта проблема активно изучается современными исследователями, такими как В.А. Ананьев, Б.С. Братусь, И.Н. Гурвич, Н.Г. Гаранян, В.Э. Пахальян, В.И. Слободчиков, А.М. Степанов, А.Б. Холмогорова и другие. Вопросы психологического здоровья детей рассматриваются в работах В.В. Давыдова, И.В. Дубровиной, Г.С. Никифорова, О.В. Хухлаевой, Д.Б. Эльконина и других.

Нормативно-правовая база в Республике Узбекистан: в Республике Узбекистан развитию физической культуры и спорта уделяется большое внимание, что отражено в ряде нормативных документов, включая:

Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему развитию физической культуры и спорта в Узбекистане». Указ Президента Республики Узбекистан от 10 ноября 1998 года «О государственной программе реформирования системы здравоохранения Республики Узбекистан». Концепция Государственной программы развития физической культуры и спорта в Республике Узбекистан (Приложение №1 к постановлению Кабинета Министров от 27 мая 1999 г. № 271). Совершенствование системы физической культуры и спорта в Узбекистане:

Под руководством Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева проводятся мероприятия, направленные на совершенствование системы управления в сфере физической культуры и спорта, развитие массового спорта, выявление и поддержку талантливых спортсменов, подготовку квалифицированных кадров и строительство современных спортивных объектов. Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы управления в области культуры и спорта» от 15 февраля 2017 года стал отправной точкой для нового этапа развития спорта в стране. Указ «О мерах по широкому внедрению здорового образа жизни и дальнейшему развитию массового спорта», подписанный 30 октября 2020 года, направлен на популяризацию здорового образа жизни среди населения.

Реальное применение и эффект. Активное участие всех слоев общества в оздоровительной физической культуре и спорте запускает цепную реакцию позитивных изменений: улучшается здоровье нации, растет производительность труда, крепнет иммунитет к болезням. Те, кто уже занимается спортом, становятся настоящими проводниками здорового образа жизни, своим примером формируя прочную связь между личным выбором и общенациональной целью – сделать регулярные занятия физкультурой и спортом нормой жизни.

АНАЛИЗ И ОБСУЖДЕНИЕ

До 2000 года, из-за глубокого социально-экономического кризиса, массовый спорт и система оздоровления населения пришли в упадок. Реформы в организации, управлении и финансировании физической культуры и спорта значительно тормозили их развитие. Отток квалифицированных специалистов, потеря знаний о тренировочных методиках, закрытие спортивных школ и клубов, нехватка спортивных объектов и оборудования, а также низкий уровень санитарных норм требовали срочных и нестандартных решений, учитывающих особенности страны.

Существующие спортивные организации, их методы, управление, законодательство, кадры и инфраструктура не соответствовали новым требованиям и не позволяли вывести массовый спорт и оздоровление на новый уровень. Пренебрежение физической культурой в школах и недостаток массовых спортивных мероприятий привели к ухудшению здоровья учащихся.

На предприятиях не уделялось внимания активному отдыху и производственной гимнастике, что усугубило негативные тенденции и отрицательно сказалось на здоровье населения. Здоровье нации ухудшилось, и высокий уровень заболеваемости, особенно среди детей и подростков, стал серьезной проблемой.

При отсутствии систематизации механизмов активного физического оздоровления населения, особенно учащихся школ, колледжей, лицеев и высших учебных заведений увеличивалось в старших классах по сравнению с начальными нормы развития в 3-4 раза. [3 С.391]

Недостаточное обеспечение лечебно-оздоровительными и профилактическими услугами стало причиной снижения уровня здоровья призывной молодежи. Экономика страны не получала выгоды от выплат населению по больничным листам, связанным с временной нетрудоспособностью по болезни или уходу за ребенком. Ухудшение общего состояния здоровья граждан, особенно среди учащихся, создало реальную угрозу национальной безопасности. В ответ на эту ситуацию возникла острая необходимость в проведении мероприятий, направленных на физическое оздоровление детей и молодежи, а также в широком привлечении населения к занятиям физической культурой и спортом.

Для данного периода времени чрезвычайно важным событием стало принятие правительственного решения по стимулированию молодежи за участие в разнообразных городских и республиканских соревнованиях среди школьников Указ Президента Республики Узбекистан от 05.02.93г. №УП-555 «О мерах поощрения учащейся молодежи Узбекистана», Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 25.03.93 года № 157 «О поощрении и материальном стимулировании учащейся молодежи» [2 С.111].

В соответствии с установленными правилами, в течение учебного года проводятся обязательные ежегодные республиканские спортивные соревнования. В них принимают участие команды из общеобразовательных школ, профессионально-технических училищ и школ олимпийского резерва. Соревнования охватывают разнообразные виды спорта и проходят в несколько этапов, начиная с уровня учебных заведений и завершая республиканским финалом. Особое внимание уделяется отбору сильнейших спортсменов на каждом этапе. Кроме того, предусмотрены меры материального поощрения для школьников, добившихся успехов на международных и республиканских олимпиадах, конкурсах и соревнованиях.

По итогам соревнований были предприняты шаги для всестороннего развития массового спорта в Узбекистане, включая утверждение Государственной программы. Одним из ключевых направлений стало создание стандартизированных тестов физического развития и подготовленности

населения, дифференцированных по полу и возрасту. Несмотря на попытку построить единую систему охвата населения от 5 до 70 лет, она не достигла своего полного потенциала. Причина кроется в том, что последующие руководители, сменившие создателей системы, не до конца освоили ее методологическую основу. Они сместили акцент на республиканский уровень, упустив из виду первостепенную важность массовости в учебных заведениях. Для эффективной работы системы необходимо сосредоточиться на образовательных учреждениях, укрепляя их материально-техническую базу. Стимулирующим фактором для участников должна стать возможность поступления в желаемый вуз. Таким образом, была нарушена изначальная методология.

Была поставлена задача разработать уникальную и непрерывную национальную систему, которая бы обеспечивала вовлечение всех слоев общества в регулярные занятия физической культурой и спортом. Актуальность данного проекта определялась динамикой социальной ситуации в Республике Узбекистан. В процессе развития страны возникла потребность в повышении уровня таких личностных качеств, как открытость к новым опытам, способность к поиску решений в неординарных обстоятельствах и творческое отношение к действительности. Креативность, как способность к творчеству, является важнейшей составляющей личности. [1 С.200]

Несмотря на государственную поддержку и принимаемые меры, направленные на развитие физической культуры и спорта, на местах недостаточно активно привлекают людей, особенно детей и молодежь, к регулярным занятиям для поддержания здоровья и двигательной активности. В связи с этим, разработка новых, инновационных подходов к массовому вовлечению населения, в первую очередь молодежи, в физическую активность является приоритетной научной задачей, поскольку напрямую влияет на формирование и развитие физического и интеллектуального потенциала страны.

Нами был проведен анализ о влиянии физических упражнений на здоровье студентов, поступивших на 1 курс государственного института искусств и культуры Узбекистана, в период с 2021-2022 учебного года, а также на профессорско-преподавательский состав.

Исследования физических нагрузок, дифференцированных по специализации и возрасту, свидетельствуют о недельной тренировочной работе, не превышающей 3 часов. Данные показатели существенно отстают от оптимальных. Среди профессорско-преподавательского состава, не имеющего спортивной специализации, лишь 10% вовлечены в оздоровительные формы физической активности. В первом контексте речь идет об оптимизации режимов нагрузок, во втором – о применении средств и методов рационального увеличения локомоторной активности персонала.

Специальные исследования зафиксировали резкое увеличение двигательной активности студентов (до 30 и более часов в неделю), с среднесуточным числом локомоций, превышающим 30 тысяч шагов, что является запредельным. Такая интенсивность двигательной активности у учащихся превосходит эволюционно обусловленную биологическую потребность человека в движении. Одновременно, количество локомоций в диапазоне 7-8 тысяч шагов в сутки является явно недостаточным, формируя дефицит двигательной активности в пределах 50-70%.

Физиологическое воздействие оздоровительного спорта на человека индивидуально и зависит от поставленных целей и характера тренировочного процесса. У студентов, в частности, уровень физической нагрузки может быть ниже оптимального, что приводит к минимальному воздействию на организм и его вегетативную систему. В то же время, занятия по физической подготовке и в спортивных секциях могут предусматривать значительно более высокие нагрузки, соответствующие научно обоснованным стандартам двигательной активности. Различия в возрастных группах студентов и преподавателей обуславливают и разные цели физического воспитания, а также выбор соответствующих средств и методов. Поскольку студенты только начинают свой путь в систематических занятиях физическими упражнениями, крайне важно учитывать физиологические особенности их молодого организма.

В период с 20 до 30 лет студенты демонстрируют гетерохромное (неравномерное) увеличение размеров тела, причем интенсивность роста и развития прямо пропорциональна возрасту. Регулярные физические

упражнения способствуют укреплению иммунитета как у преподавательского состава, так и у обучающихся. Важно отметить, что несоответствующая возрасту физическая нагрузка может негативно сказаться на осанке студентов. Их мышечно-связочный аппарат отличается хорошей эластичностью и гибкостью, превосходящей показатели взрослых преподавателей. В студенческом возрасте наблюдается пропорциональное развитие скелетных мышц с ростом тела, при этом мышечная масса растет быстрее, чем сила. Это отставание в развитии силы объясняется не физиологическими причинами, а меньшей способностью к активации двигательных единиц. Полное развитие силовых возможностей человека завершается к 20-25 годам. Примечательно, что сила кистей рук у студентов может достигать высоких показателей, сравнимых с более взрослыми индивидами.

Тестирование на скорость в сентябре 2021 года (низкий старт с разбегом на 5 метров) выявило, что студенты обладают высоким потенциалом для развития быстроты благодаря хорошей мышечной возбудимости, в то время как скоростные качества преподавателей были ниже. Проведенные в течение учебного года оздоровительная гимнастика и спортивные мероприятия, направленные на общее укрепление организма, привели к улучшению скоростных показателей обеих групп на 5-10%.

Развитие выносливости, являющейся более сложным физическим качеством, также было успешно. Несмотря на это, при соответствующей тренировке, показатели скоростной выносливости также повысились. В частности, среднесуточное количество шагов у студентов увеличилось с 7-8 тысяч до 10-12 тысяч, а у преподавателей – с 3-4 тысяч до 9 000.

В центральной нервной системе студентов наблюдается умеренная выраженность процессов возбуждения и торможения, однако их взаимодействие характеризуется высокой степенью уравновешенности. Отмечается тенденция к увеличению силы нервных процессов и функциональной активности нервных клеток с возрастом. Возрастная группа 20-25 лет характеризуется повышенной способностью к быстрому формированию новых двигательных навыков, что коррелирует с высокой пластичностью центральной нервной системы и облегчает

создание условно-рефлекторных связей. Следовательно, рекомендуется начинать обучение спортивной технике с младшего школьного возраста.

Физическая активность, направленная на оздоровление, положительно сказывается на размере и весе сердца, которые растут вместе с общим развитием организма. Сердечная мышца укрепляется благодаря упражнениям, однако крайне важно соблюдать меру: нагрузки должны быть посильными. Слишком интенсивные тренировки могут вызвать нежелательное чрезмерное увеличение сердечной мышцы. По мере улучшения физической подготовки у занимающихся наблюдается снижение пульса в покое, а также увеличение систолического и минутного объемов крови. Интересно, что у студентов, регулярно занимающихся спортом, минутный объем крови увеличивается не так быстро, как у тех, кто не тренируется. Это объясняется тем, что их организм становится более экономным в потреблении кислорода.

Артериальное давление у молодых преподавателей (до 40 лет), регулярно занимающихся спортом, более стабильно по сравнению с их коллегами, ведущими малоподвижный образ жизни.

При выполнении стандартной мышечной нагрузки у преподавателей старше 50 лет наблюдается более выраженное повышение частоты сердечных сокращений, а также замедленное восстановление этого показателя по сравнению с более молодыми коллегами. У студентов, не занимающихся регулярно физическими упражнениями, ухудшение реакций сосудов проявляется только при отсутствии систематических тренировок.

С возрастом у студентов снижается частота дыхания, но при этом увеличивается легочная вентиляция, что способствует более глубокому дыханию. При выполнении упражнений на пределе возможностей, когда потребление кислорода достигает максимального уровня (МПК), способность организма адаптироваться к кислородному голоданию можно оценить по продолжительности произвольной задержки дыхания. Чем дольше человек может задерживать дыхание, тем лучше его ткани приспособлены к недостатку кислорода. Интересно, что у преподавателей этот показатель ниже, чем у студентов, что указывает на лучшую адаптацию тканей их организма к условиям

пониженного содержания кислорода в крови. Это свидетельствует о более выраженном процессе диссимилиации у преподавателей.

Сравнительный анализ метаболических процессов показывает, что студенты демонстрируют более высокий уровень обмена веществ и энергии по сравнению с преподавателями, что является отличительной чертой активно развивающегося организма. Интенсивность основного обмена, определяющего энергозатраты в состоянии покоя, обратно пропорциональна возрасту организма. Оптимальное физическое развитие достигается при условии преобладания анаболических процессов (ассимиляция) над катаболическими (диссимилиация). В связи с этим, рацион питания должен обеспечивать адекватную калорийность и полноту содержания незаменимых питательных веществ, в частности, белков, которые служат основным пластическим субстратом для построения тканевых структур.

Координация и управление физическими движениями обеспечиваются комплексной деятельностью церебральных структур. Следовательно, студенты и преподаватели обладают сопоставимыми возможностями в освоении продвинутой спортивной техники, что обусловлено развитой проприорецептивной чувствительностью, точной проприоцептивной информацией о состоянии мышечной системы, что имеет первостепенное значение для всех видов физической деятельности.

Психоэмоциональное состояние человека, его здоровье и его физическая и умственная работоспособность подвержены существенному влиянию со стороны научно-технического прогресса, экологических условий, стресса, климатических и географических особенностей, а также социально-экономических и политических преобразований.

ВЫВОД

Результаты эксперимента свидетельствуют о высокой эффективности массовых видов спорта и разнообразных форм физической культуры, включая рекреационные, в качестве средств профилактики и укрепления здоровья для различных возрастных групп. Отмечается их доступность и низкая материалоемкость при условии применения адекватных методик, что приводит

к улучшению физического состояния, повышению самооценки и оптимистического настроения, способствуя тем самым позитивной динамике общего здоровья. Интегративный подход к оценке физической подготовленности позволяет реализовать индивидуализированные программы занятий, учитывающие возрастные физиологические и педагогические особенности занимающихся. Чтобы будущие специалисты были по-настоящему быть компетентными и всесторонне развитыми, необходимо создать в процессе их обучения такие ситуации, которые заставят их задуматься о важном. В частности, нужно показать им, что высокое качество профессиональной подготовки, напрямую связанное с уровнем их собственной физической культуры. Важно четко объяснить разницу между тем, что такое эффективное развитие физической культуры личности (то есть, как стать физически развитым и здоровым человеком) и теми методами, которые используются для этого в процессе воспитания. Не все методы одинаково эффективны, и студенты должны понимать, какие из них действительно работают и почему. Предложенные выводы и рекомендации позволят более грамотно распоряжаться как физическими, так и умственными способностями будущих специалистов. Это, в свою очередь, повысит привлекательность физической культуры и спорта для молодежи. В конечном итоге, это поможет нам вырастить поколение граждан, которые будут гармонично развиты, высококвалифицированы и здоровы, что является залогом процветания нашей страны.

Литература

1. Бабуров С.Т. Система организации и проведения соревнований среди учащейся молодежи Узбекистана. //Международная. научно-практическая конференция «Актуальные проблемы теории и практики физической культуры», Алма-Ата, 2001. С.200.
2. Дадаев К.Л. Управление физической культурой и спортом в новой модели образования Узбекистана. // Народное образование, 2002, №1. 111 с.
3. Головина В. А., Маслякова В. А. и др. Физическое воспитание: Учебник -М.: Высш. Школа, 1983. - 391 с.

TARIXIY YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK MEROSDAN FOYDALANISHNING BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KASBIY TAYYORGARLIGIGA TA'SIRI

Zafarbek Abdullayev

Namangan davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti dekani

Tel: +998 99-051-26-80

PhD., dots, R.Lutfetdinova taqrizi asosida

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik merosni tarixiy yondashuv asosida o'rganishning bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligiga ta'siri tahlil qilinadi. Tarixiy yondashuvning mazmun-mohiyati ochib berilib, u orqali pedagogik fikr rivojining bosqichlari, ilg'or tajriba va qadriyatlarning zamonaviy ta'limga integratsiyalashuvi yoritiladi. Muallif pedagogik merosning kasbga bo'lgan hurmatni oshirish, milliy qadriyatlar asosida faoliyat yuritishni shakllantirish, metodik va ijodiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi o'rnini asoslab beradi. Maqolada shuningdek, tarixiy tajribani o'rganish orqali pedagogik tafakkurning boyitilishi, kasbiy o'zlikni anglash va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishi ta'kidlanadi. Xulosa qismida esa, ushbu yondashuvni ta'lim tizimida samarali qo'llash bo'lajak pedagoglar tayyorgarligi sifatini oshirishda muhim omil ekani qayd etiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik meros, tarixiy yondashuv, bo'lajak pedagog, kasbiy tayyorgarlik, milliy qadriyatlar, ta'lim tarixi, metodik ko'nikmalar, ijodiy fikrlash, pedagogik tafakkur, innovatsion yondashuv.

ВЛИЯНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ НА ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ ПОДГОТОВКУ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ НА ОСНОВЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Аннотация. В данной статье анализируется влияние изучения педагогического наследия на профессиональную подготовку будущих педагогов на основе исторического подхода. Раскрывается сущность исторического подхода, посредством которого освещаются этапы развития педагогической мысли, интеграция передового опыта и ценностей в современное образование. Автор обосновывает место педагогического наследия в воспитании уважения к профессии, формировании деятельности на основе национальных ценностей, развитии методических и творческих умений и навыков. В статье также подчеркивается обогащение педагогического мышления через изучение исторического опыта, формирование профессионального самосознания и навыков критического мышления. В заключительной части отмечается, что эффективное применение данного подхода в системе образования является важным фактором повышения качества подготовки будущих педагогов.

Ключевые слова: педагогическое наследие, исторический подход, будущий педагог, профессиональная подготовка, национальные ценности, история образования,

методические навыки, творческое мышление, педагогическое мышление, инновационный подход.

THE IMPACT OF THE USE OF PEDAGOGICAL HERITAGE ON THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE EDUCATORS ON THE BASIS OF A HISTORICAL APPROACH

Annotation. *This article analyzes the impact of the study of pedagogical heritage on the professional training of future educators on the basis of a historical approach. The essence and essence of the historical approach is revealed, through which the stages of the development of pedagogical thought, advanced experience and integration of values into modern education are highlighted. The author bases the role of pedagogical heritage in increasing respect for the profession, the formation of activities based on national values, the development of methodological and creative skills. The article also emphasizes the enrichment of pedagogical thinking through the study of historical experience, the formation of professional self-awareness and critical thinking skills. In the summary part, it is noted that the effective application of this approach in the educational system is an important factor in improving the quality of training of future educators.*

Key words: *pedagogical heritage, historical approach, future educator, professional training, national values, educational history, methodological skills, creative thinking, pedagogical thinking, innovative approach.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimining asosiy maqsadi – zamonaviy fikrlovchi, yuksak kasbiy kompetensiyaga ega, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiq pedagoglarni tayyorlashdan iborat. Bu jarayonda xalqimizning boy pedagogik merosidan, ilg'or tajribasidan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Tarixiy yondashuv esa pedagogik tafakkur taraqqiyotining mantiqiy izchilligini anglash, o'z zamonasida ilg'or bo'lgan g'oyalarni zamonaviy sharoitga mos tarzda qayta talqin etishga yordam beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Pedagogik fikr va ta'lim tizimining shakllanishi, rivojlanishi masalalari J.A. Komenskiy, I.G. Pestalotsi, J.J. Russo, K.D. Ushinskiy kabi klassik pedagoglar asarlarida chuqur yoritilgan. Xususan, K.D. Ushinskiyning "Inson – tarbiya ob'ekti sifatida" asarida ta'lim va tarbiyaning tarixiy rivojiga, milliylik tamoyiliga alohida urg'u berilgan. Bu yondashuv bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Shuningdek, H.T. Toxtasinov, A.A. Jo'rayev, Sh.S. Sharipov kabi o'zbek olimlarining

ilmiy izlanishlarida mustaqillik yillarida ta'lim tizimining milliy asosda qayta qurilishi, tarixiy merosga tayanish, milliy model yaratish masalalari tahlil qilingan [3].

A.A. Muxitdinovanning tadqiqotlarida pedagogik jarayonda tarixiylik va uzviylik tamoyillari asosida o'qituvchilarni kasbiy tayyorlash mexanizmlari ochib berilgan. R.N. Amonov esa, o'z tadqiqotlarida pedagogik jarayonlarda tarixiy yondashuvni qo'llash orqali shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish mumkinligini asoslaydi [3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Pedagogik meros deganda insoniyat tomonidan tarix davomida ta'lim-tarbiya sohasida to'plangan ma'naviy, ma'rifiy va axloqiy qadriyatlar, shuningdek, pedagogik tajriba asosida yaratilgan ilmiy-nazariy qarashlar va tamoyillar majmui tushuniladi. Bu meros – avloddan-avlodga o'tib kelayotgan bilimlar, tarbiya usullari, o'qitish metodikalari, ijtimoiy-madaniy qadriyatlar hamda ustoz-shogird an'analari orqali shakllanib borgan bebaho ilmiy va amaliy boylikdir. Pedagogik meros o'zida nafaqat o'tmishdagi pedagogik qarashlarni, balki har bir davrning ijtimoiy-siyosiy, madaniy hamda mafkuraviy holatini ham aks ettiradi. Shuning uchun ham u har bir jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin tutadi.

Pedagogika fanining tarixiy rivojlanishini o'rganishda **tarixiy yondashuv** muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Tarixiy yondashuv deganda, pedagogika fanining rivojlanish bosqichlarini tizimli ravishda tahlil qilish, turli davr va sivilizatsiyalar vakillarining ta'lim va tarbiyaga oid qarashlarini solishtirish, ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini ochib berish tushuniladi. Bu yondashuv orqali qadimdan to hozirgi kungacha pedagogik tafakkurning qanday shakllangani, qanday bosqichlardan o'tgani, qanday muammolar yuzaga kelgani va ularning yechimlari qanday bo'lganini o'rganish mumkin.

Shuningdek, tarixiy yondashuv nafaqat o'tmishni bilishga, balki zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimidagi muammolarni aniqlash, tahlil qilish va ularni hal etishda ilg'or tajribalardan samarali foydalanishga xizmat qiladi. Masalan, qadimgi Yunoniston, Sharq va Yevropa pedagoglarining qarashlari bugungi ta'lim jarayonida ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ularning insonparvarlik, shaxsga yo'naltirilgan

yondashuv, bilim va tarbiyani uyg'unlashtirish haqidagi g'oyalari bugungi zamonaviy pedagogik konsepsiyalarga asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi globallashuv va tezkor axborot oqimi sharoitida ta'lim-tarbiya tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri – zamonaviy talablar asosida yetuk, raqobatbardosh va milliy g'ururga ega pedagoglarni tayyorlashdir. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarlik jarayonida pedagogik merosni chuqur o'rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu jarayon nafaqat ularning bilim va ko'nikmalarini boyitadi, balki kasbga bo'lgan munosabatini, shaxsiy va professional yuksalishini ta'minlaydi.

Avvalo, pedagogik merosni o'rganish o'qituvchilik kasbiga bo'lgan hurmatni oshiradi. Tarixiy pedagogik qarashlar bilan tanishgan talaba-o'qituvchilar buyuk allomalarimiz – Abu Nasr Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Mahmud Qoshg'ariy, Abdulla Avloniy kabi mutafakkirlarning ta'lim-tarbiya borasidagi ibratli fikrlari va faoliyati bilan tanishadi. Ularning ta'limga bergan e'tibori, o'qituvchilik kasbiga bo'lgan yuksak e'tirofi, zamonlar osha ahamiyatini yo'qotmagan. Bu esa, bo'lajak pedagogda o'z kasbiga nisbatan faxr, hurmat va mas'uliyat hissini shakllantiradi.

Shuningdek, pedagogik meros milliy qadriyatlarni anglash va ularga asoslangan faoliyat yuritishni shakllantiradi. Tarixiy tajribani o'rganish orqali talabalar xalqimizga xos bo'lgan odob-axloq, mehr-oqibat, muruvvat, kattalarga hurmat, vatanparvarlik kabi fazilatlarining pedagogik mazmunini chuqurroq tushunadi. Bu esa ularning nafaqat kasbiy, balki fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlab, ta'lim jarayonida milliylikka asoslangan yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, pedagogik merosni o'rganish orqali metodik ko'nikmalar boyitiladi. Tarixiy manbalar va buyuk pedagoglarning asarlarida ilgari surilgan dars o'tkazish usullari, tarbiyaviy yondashuvlar, o'qitish texnologiyalari bo'lajak pedagoglarga o'z faoliyatida yangi, samarali uslublarni qo'llash imkonini beradi. Bu esa ularni zamonaviy ta'lim muhitida kreativ, metodik jihatdan qurollangan mutaxassis bo'lib shakllanishiga zamin yaratadi.

Eng muhimi, pedagogik meros asosida ta'lim olish ijodiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Tarixiy shaxslar, ularning qarashlari, ta'limga qo'shgan hissasi ustida tahliliy fikr yuritish, ularni zamonaviy masalalar bilan bog'lash orqali talaba-o'qituvchilarning tafakkuri kengayadi, muammolarga yangicha yondashuvni shakllantirishga o'rganadi. Bunday fikrlash esa, pedagogik faoliyatda eng zarur bo'lgan kompetensiyalardan biri hisoblanadi.

Masalan, Ahmad Donish, Abdulla Avloniy, Ismoil G'aspiralilar kabi ma'rifatparvarlarning g'oyalari bugungi pedagogika jarayonida axloqiy tarbiya, milliy o'zlikni anglash, ilg'or metodlardan foydalanish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot doirasida mavzu bo'yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan:

1. Pedagogika fanini o'qitishda tarixiy manbalardan (eski darsliklar, risolalar, maqolalar) foydalanish;
2. Bo'lajak o'qituvchilarni ilmiy-tadqiqot faoliyatiga yo'naltirish (ma'rifatparvar pedagoglar merosi asosida kurs ishlari, referatlar yozish);
3. Simulyatsion mashg'ulotlarda tarixiy shaxslar obrazlarini canlantirish orqali darslarni jonlantirish;
4. Tarixiy yondashuv asosida multimediya resurslar, loyihaviy ishlar tashkil etish.

TAHLIL VA NATIJALAR

Pedagogik merosni tarixiy yondashuv asosida o'rganish bo'lajak pedagoglarning kasbiy shakllanishi va intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Tarixiy yondashuv orqali pedagogik fikrning shakllanish bosqichlari, muhim g'oyalari va tajribalari tizimli tarzda tahlil qilinadi. Bu jarayon talabalarni o'z sohasining ildizlari, milliy va jahon pedagogik tafakkuri bilan tanishtiribgina qolmay, balki ularning kasbiy pozitsiyasi, axloqiy mas'uliyati va ijtimoiy ongini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, tarixiy yondashuv asosida pedagogik merosni chuqur tahlil qilish quyidagi natijalarga olib keladi:

1. O'qituvchilik kasbiga bo'lgan ijtimoiy-madaniy va ma'naviy munosabatni shakllantiradi;
2. Kasbga bo'lgan qiziqishni oshiradi va professional motivatsiyani kuchaytiradi;
3. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanilgan yondashuv asosida mustahkam g'oyaviy pozitsiyani rivojlantiradi;
4. ijodkorlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining shakllanishiga xizmat qiladi;
5. o'qitish metodlari va yondashuvlarini tarixiy tajriba asosida boyitishga yordam beradi.

Bu esa, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini chuqurlashtirib, ularni hozirgi zamon talablari darajasida raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

1. Tarixiy yondashuv asosida pedagogik merosni o'rganish bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi. Ushbu yondashuv ularning kasbiy o'zlikni anglash, tarixiy-madaniy merosga hurmat bilan yondashish, pedagogik qarashlarni tanqidiy tahlil qilish va zamonaviy muammolarga innovatsion yechim topish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

2. Pedagogik ta'limda tarixiy yondashuvni tizimli ravishda tatbiq etish, o'quv dasturlariga pedagogik merosga oid modullarni chuqurlashtirib kiritish va amaliy mashg'ulotlarda tarixiy tajribalarni zamonaviy kontekstda talqin qilish kabi yondashuvlar bo'lajak pedagoglar tayyorgarligining samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Pedagogik merosni tarixiy yondashuv asosida o'rganish bo'lajak pedagoglarning kasbiy shakllanishida muhim ilmiy-nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Tarixiy yondashuv orqali o'tmishdagi pedagogik qarashlar, usullar va tajribalar chuqur tahlil qilinib, ular zamonaviy ta'lim jarayoniga integratsiya qilinadi. Bu jarayon pedagogik tafakkurning uzviyligini ta'minlab, bo'lajak o'qituvchilarda kasbga hurmat, milliy qadriyatlarga sadoqat, metodik madaniyat va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shu bois, pedagogik ta'lim jarayonida tarixiy yondashuvni faol qo'llash va pedagogik merosni chuqur o'rgatish orqali zamonaviy, raqobatbardosh, milliy g'oyaga sodiq, yetuk pedagoglar avlodini tarbiyalash mumkin. Bu esa ta'lim-tarbiya sifatining yuksalishi va barqaror ijtimoiy taraqqiyotga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Sh.Mirziyoyev. 2024-yil 19-yanvardagi "Ijtimoiy-gumanitar fanlar rivoji zamondan ortda qolmoqda" mavzusida o'tkazilgan nutqi.
2. Z.G'Abdullayev. Turkiston boshqaruv tizimi va aholi hayotida normativ-huquqiy hujjatlarning tutgan o'rni (1917-1924-yillar). Dissertatsiya avtoreferati. 2024-yil.
3. Qambarov M. M. Pedagogika tarixi. Toshkent. 2023. – B .288
4. Sharifzoda S.O', Otajonov O.A., Kutlimurotova N.R.,. Matmurotov A.A, Raximova A.D.Pedagogika nazariyasi va tarixi (I-qism). Bookmany print. 2023. – B. 400
5. Xodjayev B. X.Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. Sano-standart. 2017. – B. 416

ZAMONAVIY OLIY TA'LIMDA FALSAFA FANINING MA'NAVIY-MA'RIFIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Abdullayev Akmal Nasriddinovich

Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti, PhD.

Anotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida falsafa fanining talabalarda ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirishga bag'ishlangan. Tadqiqot jarayonida falsafa ta'limining ma'naviy rivojlantirishdagi roli, pedagogik yondashuvlar, interaktiv metodlar va innovatsion texnologiyalar tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada xorijiy va mahalliy ilmiy tadqiqotlar asosida metodologik yondashuvlar ishlab chiqildi va ularning samaradorligi baholandi.

Kalit so'zlar: Falsafa ta'limi, ma'naviy-ma'rifiy kompetensiya, oliy ta'lim, pedagogik metodika, interaktiv texnologiyalar, innovatsion yondashuv, talaba ma'naviyati.

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ДУХОВНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В КУРСЕ ФИЛОСОФИИ В СОВРЕМЕННОМ ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Абдуллаев Акмал Насриддинович

Доцент, PhD, Наманганский государственный педагогический институт.

Аннотация: Данная статья посвящена совершенствованию методики формирования духовно-познавательных компетенций студентов в курсе философии в современных высших учебных заведениях. В процессе исследования проанализированы роль философского образования в духовном развитии, педагогические подходы, интерактивные методы и инновационные технологии. Кроме того, на основе зарубежных и отечественных научных исследований разработаны методологические подходы и оценена их эффективность.

Ключевые слова: философское образование, духовно-познавательная компетенция, высшее образование, педагогическая методика, интерактивные технологии, инновационный подход, духовность студентов.

METHODOLOGY FOR DEVELOPING SPIRITUAL AND COGNITIVE COMPETENCIES IN PHILOSOPHY IN MODERN HIGHER EDUCATION

Abdullayev Akmal Nasriddinovich

Associate Professor, PhD, Namangan State Pedagogical Institute.

Abstract: This article is dedicated to improving the methodology for developing students' spiritual and cognitive competencies in philosophy courses at modern higher education institutions. The study analyzes the role of philosophical education in spiritual development, pedagogical approaches, interactive methods, and innovative technologies. Additionally, methodological approaches were developed based on foreign and domestic research, and their effectiveness was evaluated.

Keywords: philosophy education, spiritual and cognitive competency, higher education, pedagogical methodology, interactive technologies, innovative approach, student spirituality.

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimi global jarayonlar, ilm-fan taraqqiyoti va ijtimoiy-iqtisodiy talablarning uzluksiz o'zgarishi fonida yangicha pedagogik paradigmalarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, falsafa fani oliy ta'limning fundamental komponenti sifatida nafaqat bilimlarni yetkazish, balki talabalar shaxsiyati va ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarini shakllantirish vositasi sifatida ham alohida ahamiyatga ega. Falsafa ta'limi talabalarda tanqidiy tafakkur, axloqiy diskurslarni anglash, ijtimoiy va madaniy kontekstda qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi [1]. Bu esa o'z navbatida zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonini strategik ahamiyatga ega qiladi. Oliy ta'limda ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarning shakllanishi pedagogik nazariyalar, psixologik yondashuvlar va interaktiv metodlar bilan chambarchas bog'liqdir. Bugungi kunda akademik muhitda talabalar faqatgina nazariy bilim bilan cheklanmay, balki shaxsiy fazilatlar, ijtimoiy mas'uliyat va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham e'tibor qaratilmoqda. Shu nuqtai nazardan, falsafa fani o'qitish jarayonida yangi metodik yondashuvlarni joriy etish, o'quv jarayonida interaktiv va innovatsion texnologiyalarni qo'llash talab qilinadi. Masalan, problemali o'qitish, situatsion vaziyatlar orqali axloqiy qarorlarni baholash, diskussiya va debat metodlari talabalar tafakkurining chuqurligini oshirishga xizmat qiladi [2]. Shuningdek, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda falsafa fanining ma'naviy-axloqiy rolini rivojlantirishda ko'p darajali kompetensiya modeli qo'llaniladi. Bu modelga ko'ra, talabaning bilim, ko'nikma, qadriyatlar va axloqiy fazilatlarini integrativ tarzda shakllantiriladi. Falsafa ta'limi esa ushbu modelning markaziy elementini tashkil etadi, chunki u orqali talaba nafaqat ilmiy bilimga ega bo'ladi, balki shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatni anglay boshlaydi. Pedagogik metodika nuqtai nazaridan, ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirishda quyidagi jihatlar muhim ahamiyat kasb etadi: birinchidan, dars jarayonida interaktiv o'quv texnologiyalarini qo'llash – talabalarni faollikka jalb qilish va tanqidiy tafakkurini rivojlantirish; ikkinchidan, problemali va kontekstual yondashuvlar orqali talabaning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirish; uchinchidan, multimodal metodlar orqali falsafa fanini turli madaniy va ijtimoiy kontekstlarga bog'lash [3]. Shu tariqa, metodik jihatdan mukammal tizim talabaning shaxsiy, ijtimoiy va ma'naviy fazilatlarini uyg'un rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, chet ellik olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar falsafa fanining ma'naviy-axloqiy komponentlarini shakllantirishda metodik innovatsiyalarni qo'llashning samaradorligini ko'rsatadi. Masalan, Miller va Robinson (2021) o'z tadqiqotlarida interaktiv metodlar, situatsion vaziyatlar va

debatlarni talabalarning axloqiy tafakkuri va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirish vositasi sifatida tahlil qilgan. Shuningdek, Thompson falsafa ta'limida multimodal metodlar va axloqiy diskurslarni integratsiyalash orqali talabalarda ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirishning samaradorligini ilmiy jihatdan asoslagan [4]. Bu tadqiqotlar zamonaviy oliy ta'limda falsafa fanining o'рни va uning pedagogik metodikasi yuzasidan nazariy asoslarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Oliy ta'limda ma'naviy-axloqiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni pedagogik innovatsiyalar va falsafa fanining o'zaro integratsiyasini talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, talabalarning ijtimoiy, axloqiy va shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan strategik yondashuvlar ishlab chiqish muhimdir. Zamonaviy pedagogik jarayonlarda talabalarning aktiv ishtirokini ta'minlovchi metodlar – interaktiv darslar, guruh ishlari, debat va diskussiya metodlari, shuningdek, axloqiy dilemma va vaziyatlarni tahlil qilish kabi amaliy vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida talabalar ma'naviy-axloqiy va ma'rifiy kompetensiyalarini shakllantirish masalasi – global ta'lim jarayonlarining asosiy muammolaridan biriga aylandi. Shunga ko'ra, so'nggi yillarda bu yo'nalishda turli tajribaviy va nazariy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. Quyida ikki muhim xorijiy tadqiqot ko'rib chiqiladi – ularning usullari, natijalari va falsafa fanining ma'naviy kompetensiyaga ta'siri nuqtai nazari jihatdan solishtiriladi. Birinchi muhim manba Improvement of moral competence in university students: An intervention through moral emotions [5]. Bu maqolada mualliflar oliy ta'lim muhitidagi talabalarning "moral kompetentsiya" darajasini oshirishga yo'naltirilgan tajribaviy aralashuv (intervention) usulini qo'llaganlar. Tadqiqot quasi-eksperimental dizayn asosida tashkil etilgan bo'lib, pretest-posttest (oldindan – keyindan baholash) hamda nazorat va tajriba (eksperimental) guruhlaridan foydalangan. Aralashuv ikki jihatdan amalga oshirilgan: bir tomondan, talabalarga moral axloqiy dilemmalarni his-tuyg'ular (moral emotions) kontekstida muhokama qilish, anglash va ifodalash imkoniyati berilgan; ikkinchidan, guruh diskussiyalari va refleksiya jarayonlari uyushtirilgan. Tadbir natijasida — tajriba guruhidagi talabalar moral kompetentsiya indeksi (EMCI) bo'yicha sezilarli o'sishga erishganligi qayd etilgan [6]. Mualliflar ta'kidlaganidek, an'anaviy kognitiv yondashuvlarga asoslangan moral tarbiya metodlari (faqat nazariy muhokama, ma'ruza, axloqiy qoida takrorlash) yetarli samara bermaydi; balki talabalar his-tuyg'ulari, ularning emosional tajribalari orqali moral hissiyotlarni uyg'otish – ularning axloqiy ongini chuqurlashtirish va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishda samaraliroq ekan. Bu tadqiqot, xususan,

falsafa ta'limi – faqat nazariy bilimlar berish emas, balki talabaning ichki – emosional va axloqiy jihatlarini ham uyg'otadigan vosita bo'lishi mumkinligi jihatidan muhimdir. Demak, ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyani shakllantirishda emosional komponentni hisobga olgan metodik yondashuvlar – samarali ekanligi ilmiy asosda isbotlangan. Bu esa ushbu maqoladagi “interaktiv metodlar, dilemma-muhokama, diskussiya” kabi pedagogik usullarning samaradorligi nuqtai nazarini mustahkamlaydi. Ikkinchi muhim manba – The Application of Virtual Environments and Artificial Intelligence in Higher Education: Experimental Findings in Philosophy Teaching [7]. Bu so'nggi yilda e'lon qilingan tajribaviy tadqiqot bo'lib, unda falsafa fanini o'qitishda an'anaviy dars usullaridan tashqari – virtual muhit (3D, multimediya) va sun'iy intellekt (AI mediator) vositalarini integratsiyalash tajriba sifatida ko'rib chiqilgan. Maqolada 77 nafar birinchi kurs talabalaridan iborat guruhda 10 ta falsafa mavzulari virtual muhit va AI mediator orqali taqdim etilgan. Kurs yakunida talabalar bilan test va so'rovnomalar orqali o'quv natijalari hamda motivatsiya, taassurot, tushuncha chuqurligi kabi parametrlar baholangan. Natijalar shuni ko'rsatdiki – taxminan 80% talabalar yaxshi va juda yaxshi baholarga erishgan; ko'pchilik vizual, interaktiv va AI yordamli materiallarni samarali deb baholagan. Mualliflar xulosasida shunday ta'kidlangan: virtual muhit va AI mediator yordamida falsafa ta'limini “ob'ektlararo, multimodal, vizual-interaktiv” shaklga o'tkazish talabalarning tushuncha chuqurligini, abstrakt fikrlash qobiliyatini va motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa ayniqsa zamonaviy talabalar – raqamli avlod (Generation Z) uchun muhim ekan [8]. Ushbu tadqiqot ham ushbu maqoladagi “innovatsion texnologiyalar, multimodal metodlar, interaktiv shakllar” g'oyasini dalillaydi. Xususan, falsafa fanini ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish vositasi sifatida qayta ko'rib chiqish, faqat ma'ruza-vazop uslubida emas, balki vizual, interaktiv, texnologik metodlar bilan boyitish muhim ekan.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida falsafa fanining ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish maqsadida kompleks pedagogik metodlar tizimi qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi nazariy va empirik komponentlarni o'z ichiga oladi, jumladan, problemali o'qitish, interaktiv darslar, situatsion vaziyatlarni tahlil qilish, debat va diskussiya metodlari, shuningdek, multimodal va texnologik vositalarni integratsiyalash orqali talabaning shaxsiy va axloqiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida pretest-posttest dizayni asosida talabalarning ma'naviy-axloqiy kompetensiya darajasi baholandi, tajriba va nazorat guruhlarida o'rtasidagi farqlar

statistik tahlil yordamida aniqlandi. Shu bilan birga, talabalar bilan o'tkazilgan so'rovnomalar, fokus-guruh intervyulari va reflektiv esse yozish metodlari orqali ularning shaxsiy tajribasi va axloqiy qaror qabul qilish jarayoni tahlil qilindi. Mazkur metodologik yondashuvlar bir-birini uzviy to'ldirgan holda falsafa fanining ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirishdagi samaradorligini oshirishga xizmat qilgan.

NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida qo'llangan metodologik yondashuvlar natijasida zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida falsafa fanining ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish samaradorligi ilmiy jihatdan tasdiqlandi. Tajriba guruhidagi talabalar pretest va posttest natijalari solishtirilganda, ularning ma'naviy-axloqiy kompetensiya darajasi sezilarli darajada o'sdi, xususan, axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati, ijtimoiy mas'uliyatni anglash va shaxsiy qadriyatlarni tahlil qilish ko'nikmalari yaxshilandi. So'rovnoma va reflektiv esse natijalari shuni ko'rsatdiki, interaktiv darslar, situatsion vaziyatlar va debatlar talabalarda tanqidiy tafakkur, empatiya va axloqiy-his komponentlarni uyg'otishga xizmat qilgan. Multimodal va texnologik metodlar, jumladan virtual muhit va vizual vositalar, talabalarning mavzuni chuqur tushunishi va motivatsiyasini oshirishga yordam berdi. Shu tariqa, metodik jihatdan integratsiyalangan yondashuvlar falsafa fanining nafaqat kognitiv, balki ma'naviy-axloqiy komponentlarini samarali rivojlantirish imkonini yaratdi, bu esa zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida talabalarning ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarini shakllantirish strategiyasini mustahkamladi.

MUHOKAMA

Zamonaviy oliy ta'limda falsafa fanining ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish masalasi xalqaro ilmiy muhokamalarda ham o'z aksini topgan. Miller va Robinson o'z tadqiqotlarida interaktiv metodlar, situatsion vaziyatlar va debatlar talabalarning axloqiy tafakkuri va ijtimoiy mas'uliyatini rivojlantirishning eng samarali vositasi deb hisoblashadi. Ularning fikricha, ma'naviy kompetensiya faqat nazariy bilimlar orqali shakllanmaydi, balki talabaning his-tuyg'ulari, refleksiyasi va ijtimoiy tajribasi orqali chuqurlashadi. Shu nuqtai nazardan, ular falsafa fanini pedagogik jarayonda innovatsion metodlar bilan boyitish – talabaning shaxsiy va axloqiy fazilatlarini rivojlantirishning muhim omili ekanligini ta'kidlaydilar. Boshqa tarafdin, Vehrer va Palfalusi bu yondashuvni kengaytirib, texnologik komponentni ham muhim deb hisoblaydilar. Ular virtual muhitlar, multimodal vizual vositalar va sun'iy intellekt yordamida falsafa fanini o'qitish talabalarda ma'naviy-axloqiy kompetensiyani shakllantirishga yanada samarali ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslaydilar.

Shu bilan birga, ular interaktiv va texnologik metodlarning bir-birini to'ldirishi natijasida talabalarda abstrakt fikrlash, empatiya va ijtimoiy mas'uliyatning chuqurlashishi kuzatilishini ta'kidlaydilar. Miller va Robinson metodologik jihatdan ko'proq empatiya va emosional refleksiya orqali ma'naviy kompetensiyani rivojlantirishga urg'u berayotgan bo'lsa, Vehrer va Palfalusi esa texnologik interaktivlik orqali talabalarning motivatsiyasi va tushuncha chuqurligini oshirishni markaziy omil deb biladilar[9]. Bu ikki yondashuv o'rtasidagi ilmiy polemika shuni ko'rsatadiki, zamonaviy pedagogik jarayonda ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyani shakllantirish nafaqat emosional-his jihatlar, balki texnologik va vizual komponentlar orqali ham amalga oshirilishi zarur. Shuningdek, bu munozara falsafa fanining multidimensional tabiati va uning pedagogik rolini ochib beradi. Miller va Robinsonning tajribaviy ishi shuni tasdiqlaydiki, talabalarning axloqiy qaror qabul qilish va ijtimoiy mas'uliyatni anglash ko'nikmalari, interaktiv diskussiyalar va reflektiv vaziyatlar orqali sezilarli darajada rivojlanadi. Shu bilan birga, Vehrer va Palfalusi virtual va multimodal pedagogik vositalar yordamida talabalarni motivatsiyalash va mavzuga qiziqtirish imkoniyatini kengaytiradi, bu esa zamonaviy raqamli avlod uchun ayni muddao bo'ladi [10]. Natijada, ushbu ikki yondashuvni uyg'unlashtirish falsafa fanini oliy ta'limda nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki talabalarning ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarini kompleks shakllantirish imkonini beradi. Bu esa pedagogik jarayonni multidimensional va innovatsion qiladi, talabaning kognitiv, axloqiy va shaxsiy komponentlarini integratsiyalashga xizmat qiladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot zamonaviy oliy ta'lim muassasalarida falsafa fanining ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasini takomillashtirish masalasini ilmiy asosda o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, falsafa fani talabalarda tanqidiy tafakkur, axloqiy qaror qabul qilish, ijtimoiy mas'uliyat va shaxsiy qadriyatlarni rivojlantirishda strategik vosita sifatida xizmat qiladi. Tajribaviy va empirik tadqiqotlar interaktiv metodlar, situatsion vaziyatlar, debatlar, multimodal va texnologik vositalar orqali ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni samarali shakllantirish mumkinligini tasdiqladi. Xorijiy olimlarning tadqiqotlari pedagogik yondashuvlar va texnologik integratsiya o'rtasidagi sinergiyani ko'rsatib, zamonaviy oliy ta'lim jarayonida falsafa fanining multidimensional rolini ochib berdi. Shu bilan birga, ma'naviy-axloqiy komponentni rivojlantirish uchun emosional refleksiya, motivatsiya va interaktiv pedagogik texnologiyalarni uyg'un qo'llash zarurati ilmiy jihatdan isbotlandi. Natijada, maqola tavsiyalari shuni bildiradiki: oliy ta'lim muassasalarida falsafa fanini o'qitishning samaradorligini oshirish uchun metodik jihatdan integratsiyalangan yondashuv –

problemali o'qitish, diskussiya va debatlar, multimodal texnologiyalar hamda talabaning reflektiv tajribasini uyg'unlashtirish zarur. Bu esa talabalarning ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarini kompleks va barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi hamda zamonaviy oliy ta'limni innovatsion, multidimensial va talabalar ehtiyojiga mos shakllantirish imkonini beradi. Shu tariqa, tadqiqot falsafa fanining pedagogik metodikasini takomillashtirish va oliy ta'limda talabalarda ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish strategiyasini ilmiy asosda rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdugafurovich T. T. Bo'lajak o'qituvchilarda ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirishda vatanparvarlik tarbiyasining pedagogik asoslari //Fergana methodical school. – 2025. – №. 2. – C. 110-117.
2. Lutfilloyeva M. U. Q., Yusubov J. K. Yangi O'zbekiston sharoitida yosh avlod tarbiyasining strategik yo'nalishlari //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2025. – T. 5. – №. 3. – C. 39-46.
3. Almuratova G. Milliy tarbiya tizmida milliy tilning o'rni (jadid pedagoglari qarashlari misolida) //Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – T. 3. – №. 10.
4. Mengaliyevna N. S. Bo'lajak pedagoglarda tayanch ma'naviy kompetensiyalarni rivojlantirishda huquqiy madaniyatning pedagogik ahamiyati //Fergana methodical school. – 2025. – №. 2. – C. 161-166.
5. Ortiqova Z., Nurmuhammedova D. Bo'lajak o'qituvchilar uchun pedagogik deontologiyaning ahamiyati //Журнал академических исследований нового Узбекистана. – 2025. – T. 2. – №. 2. – C. 134-137.
6. Shermuhammadov B., Baratov B. Bo'lajak o'qituvchilarni uzliksiz ma'naviy tarbiya jarayonida ma'naviy-madaniy fazilatlarini rivojlantirish shart-sharoitlari //Farg'ona davlat universiteti. – 2023. – №. 1. – C. 3-3.
7. Rasulova S., Musayev O. Kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarni ma'naviy-ma'rifiy faoliyatga tayyorlashning texnologiyalari samaradorligi //Теоретические аспекты становления педагогических наук. – 2024. – T. 3. – №. 16. – C. 115-118.
8. Kamolov A. J. Ma'naviy-ma'rifiy ishlar mutasaddilarining ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalari //Inter education & global study. – 2024. – №. 5 (1). – C. 367-375.
9. Muxsiyeva A. Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlashda tarbiya texnologiyalaridan foydalanish samaradorligi //MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI JURNALI. – 2023. – T. 1. – №. 1.
10. Xaydarova L. MADANIYATSHUNOSLIK YONDASHUVI ASOSIDA TALABALARDA AXLOQIY VA ESTETIK KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. Special Issue 9. – C. 70-72.

C3 VA C4 TOIFASIDAGI PARAVELOSIPEDCHILARNING VELOSIPED HAYDASH PAYTIDAGI TANA TEBRANISHLARINI BAHOLASH VA ULARNI KAMAYTIRISH USLUBI

dotsent S.M.Umarov

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti,

Chirchiq shaxri, O'zbekiston

Email: 057sarvar@gmail.com

Tel: (90) 337-98-16

Annotatsiya Mazkur tadqiqot paravelosiped sporti bilan shug'ullanuvchi C3 va C4 toifasidagi sportchilarda tana barqarorligini oshirish va harakat paytidagi tebranish amplitudasini kamaytirishga qaratilgan muqobil mashg'ulot tizimini ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot davomida baryerli lenta tizimi yordamida tana tebranishlari nazorat qilindi va maxsus rollerni velostanokda tajribalar o'tkazildi. Natijalar, sportchilarda vestibulyar barqarorlikning oshganini va harakatlardagi aniqlikni ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: paravelosipedchi, C3/C4 toifasi, tana tebranishi, barqarorlik, rollerni stanok, mashg'ulot metodikasi.

МЕТОД ОЦЕНКИ И СНИЖЕНИЯ КОЛЕБАНИЙ ТЕЛА ПРИ ЕЗДЕ НА ВЕЛОСИПЕДЕ У ПАРАВЕЛОСИПЕДИСТОВ КАТЕГОРИИ С3 И С4

Аннотация Настоящее исследование направлено на разработку альтернативной тренировочной методики для повышения вестибулярной устойчивости и снижения амплитуды колебаний тела у паравелосипедистов категорий С3 и С4. В ходе эксперимента использовалась система барьерных лент на роллерном велостанке, позволяющая контролировать отклонения тела во время движения. Результаты показали значительное улучшение устойчивости и точности движений у спортсменов.

Ключевые слова: паравелосипедист, категории С3/С4, колебания тела, устойчивость, роллерный велостанок, тренировочная методика.

METHOD FOR ASSESSING AND REDUCING BODY VIBRATIONS WHILE CYCLING IN C3 AND C4 CATEGORY PARACYCLISTS

Abstract This study focuses on developing an alternative training method to improve vestibular stability and reduce body oscillation amplitude in para-cyclists classified as C3 and C4. The experimental approach involved the use of barrier tape systems mounted on a roller cycle trainer to control and monitor lateral deviations during cycling. The results demonstrated significant improvements in athletes' stability and movement precision.

Keywords: para-cyclist, C3/C4 classification, body oscillation, stability, roller cycle trainer, training methodology.

KIRISH

Paravelosiped sporti nogironligi bor shaxslar uchun jadal rivojlanayotgan paralimpiya yo'nalishidir. C3 va C4 toifasidagi sportchilar odatda pastki tana qismlarida mushak faoliyati sust bo'lgan yoki qisman amputatsiya qilingan sportchilardir. Ular velosiped haydash paytida tana muvozanatini saqlashda qiyinchiliklarga duch kelishadi [Horak, 2006]. Ayniqsa, rollerli velostanoklar yordamida amalga oshiriladigan mashg'ulotlar, bu muvozanatni ushlab turish uchun vestibulyar tizimga katta yuk tushiradi. Tadqiqot ushbu muammoga yechim sifatida stabilizatsiyani oshiruvchi mashg'ulot tizimini ishlab chiqishni maqsad qilgan.

METODOLOGIYA

C3 va C4 toifasiga mansub paravelosipedchilarda rollerni velostanokda mashg'ulotlar davomida yuzaga keladigan yonlama beqarorlik darajasini miqdoriy va vizual tarzda aniqlashdan iborat. Metodika sodda, ammo samarali baryerli cheklov tizimiga asoslangan bo'lib, sportchining barqaror harakatlanish trayektoriyasi uchun ruxsat etilgan koridorni imitatsiya qiladi. An'anaviy raqamli stabilometriya platformalaridan farqli o'laroq, ushbu yondashuv sportchi uchun arzon, takrorlanadigan va real vaqt rejimida bevosita teskari aloqa imkonini beradi.

Ishtirokchilar

Tajribada C3 va C4 toifalariga mansub 16 nafar sportchi ishtirok etdi (Tajriba – 8, nazorat – 8). Ular haftasiga 3 marotaba mashg'ulotlarda qatnashdilar.

Mashg'ulot usuli

Vestibulyar barqarorlikni oshirish uchun sportchilar rollerni velostanokda turli kenglikdagi (10 sm, 15 sm, 20 sm) rangli lentalar bilan o'rab olingan zonalarida mashq qilishdi. Lentalarga tegilsa, ular darhol uziladi. Bu orqali tana tebranishining amplitudasi kuzatildi.

Mexanik rollerni velostanok tekis gorizontaal yuzaga joylashtiriladi. Velosiped harakatining uzunlamas yo'nalishi bo'ylab har ikki tomonga elastik rangli lentalar o'rnatiladi, ular cheklovchi elementlar sifatida xizmat qiladi.

1-jadval

Barrier lentaning rangi, joylashuvi va vestibulyar og'ish mezonlari

Lenta rangi	Markaziy o'qdan masofasi	Mezon
Yashil	10 sm	Barqaror boshqaruv
Sariq	15 sm	Ruxsat etilgan og'ish
Qizil	20 sm	Tanqidiy og'ish (xatolik)

Lentalar balandligi taxminan 10–15 sm bo'lgan ingichka vertikal tirgaklarga o'rnatiladi, bu tirgaklar minimal qarshilik bilan belgilangan. Velosipedning g'ildiragi lenta bilan tegishganda u tortiladi va uziladi, bu esa quyidagilarga imkon yaratadi:

- sportchining xatosini zudlik bilan qayd qilish (sensorli teskari aloqa orqali);
- og'ish nuqtasi va chastotasini aniqlash;
- uzilgan lentalar soniga qarab tebranish amplitudasini baholash.

Vizual kuzatuv va videoyozuv har bir zonadagi tegishlar sonini aniqlik bilan hisoblab chiqishga imkon beradi.

O'lchov o'tkazish algoritmi

Tayyorlov bosqichi:

Barrier lentalarini tanlangan masofalarda (20 smdan boshlab) o'rnatish.

Rollerni velostanokni sozlash.

Sportchini sinov tarzida joylashtirish, holatini nazorat qilish.

Boshlang'ich sessiya:

Sessiya davomiyligi: 1–2 daqiqa uzluksiz yurish.

Shart: imkon qadar lenta bilan tegmasdan to'g'ri trayektoriyada yurishni saqlash.

Vizual nazorat: yordamchi shaxs tegishlarni qayd qiladi, lentalar oldindan raqamlanadi.

Ma'lumotlarni qayd etish:

Umumiy tegishlar soni hisoblanadi.

Qaysi zonalarda (ranglarda) tegishlar ustunlik qilgani aniqlanadi.

Tegish chastotasi qayd etiladi (tegish/min).

Qayta o'lchov sessiyasi:

Mesotsikl (yoki bir nechta mashg'ulot seriyalari) o'tgach, ayni sharoitda takroriy o'lchovlar o'tkaziladi.

Mashg'ulotlar:

- 10 sm zonada 1 daqiqa davomida lentalarga tegmasdan yurish.
- Tezlikni 15 soniyada bir marta o'zgartirish bilan yurish.
- Bir oyoqda yurish (30 soniya har bir oyog'a).
- "Ilon izi" yo'lakhasidan o'tish.

O'lchov indikatorlari:

- Vestibulyar barqarorlik koeffitsienti (KBC)
- Tana tebranish amplitudasi (sm)
- 5 daqiqalik o'rtacha quvvat (Vt)
- 15 km masofadagi yurish vaqti (min:sek)
- Yurgan paytdagi yurak urishi (ud/min)
- Kuch ta'siridagi assimetriya (%)

NATIJALAR VA MUHOKAMA

2-jadval

Tajriba va nazorat guruhlarining mashg'ulotlar oldi va keyingi ko'rsatkichlari

Ko'rsatkichlar	Tajriba (oldin)	Tajriba (keyin)	Nazorat (oldin)	Nazorat (keyin)	P
KVS (%)	43.2 ± 8.6	72.5 ± 7.9	44.7 ± 9.1	49.3 ± 8.4	<0.001
Amplituda (sm)	18.3 ± 3.1	8.7 ± 2.4	17.9 ± 3.4	16.8 ± 3.2	<0.001
5 daqiqa quvvat (Vt)	167 ± 21	194 ± 18	170 ± 20	173 ± 19	0.004
15 km yurish vaqti (min/sek)	28,42	27,04	28,35	28,21	0.002
Yurak urishi (ud/min)	171 ± 7	163 ± 6	170 ± 6	169 ± 6	0.005
Kuch assimetriyasi (%)	14.8 ± 4.1	9.6 ± 3.3	14.4 ± 3.9	13.9 ± 3.6	0.003

Tajriba va nazorat guruhlarining mashg'ulotdan oldin va keyingi natijalari asosida o'tkazilgan tahlil vestibulyar barqarorlikni oshirishga qaratilgan

metodikaning samaradorligini aniq tasdiqladi. Eng muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblangan vestibulyar barqarorlik koeffitsienti (KVS) tajriba guruhida mashg'ulotlar oldidan $43,2 \pm 8,6$ % bo'lgan bo'lsa, mashg'ulotlar yakunida bu ko'rsatkich $72,5 \pm 7,9$ % ga yetdi. Bu 29,3 foizga o'sishni anglatadi. Nazorat guruhida esa KVS ko'rsatkichlari $44,7 \pm 9,1$ % dan $49,3 \pm 8,4$ % gacha oshgan bo'lib, bu o'zgarish statistik jihatdan ishonchsiz hisoblanadi. P-qiymat (<0.001) bu natijalarning yuqori darajada ishonchli ekanini ko'rsatadi.

Tana tebranishining amplitudasi tajriba guruhida dastlab $18,3 \pm 3,1$ sm bo'lgan bo'lsa, mashg'ulotlardan so'ng $8,7 \pm 2,4$ sm gacha kamaydi, ya'ni deyarli ikki baravar pasaydi. Bu vestibulyar barqarorlik ortganini va mushaklar muvozanatining yaxshilanganini bildiradi. Nazorat guruhida bu ko'rsatkich $17,9 \pm 3,4$ sm dan $16,8 \pm 3,2$ sm gacha pasaydi, ya'ni o'zgarish sezilarli darajada emas. Ushbu natijaning p-qiymati ham <0.001 bo'lib, tajriba guruhi uchun metodikaning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi.

Sportchilarning funksional holatini aks ettiruvchi 5 daqiqa ichidagi o'rtacha quvvat (Vt) tajriba guruhida 167 ± 21 Vt dan 194 ± 18 Vt gacha oshgan, ya'ni 27 Vt ortish qayd etilgan. Bu sportchilarning umumiy jismoniy holati va chidamliligi oshganini ko'rsatadi. Nazorat guruhida bu ko'rsatkich 170 ± 20 Vt dan 173 ± 19 Vt gacha ko'tarilgan bo'lib, bu o'zgarish p-qiymat = 0.004 asosida ishonchli bo'lsa-da, samaradorlik darajasi ancha pastdir.

Shuningdek, 15 km masofani bosib o'tish vaqti tajriba guruhida 28 daqiqa 42 soniyadan 27 daqiqa 04 soniyagacha qisqargan. Nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich deyarli o'zgarmagan ($28:35 \rightarrow 28:21$). Bu tajriba guruhida harakat texnikasining takomillashganini va organizmning funksional imkoniyatlari oshganini anglatadi ($p = 0.002$).

Yurak urish soni tajriba guruhida 171 ± 7 urish/minutdan 163 ± 6 urish/minutgacha pasaygan. Bu mashg'ulotlarga tananing moslashganini va charchash darajasining kamayganini bildiradi. Nazorat guruhida esa yurak urishi deyarli o'zgarmagan ($170 \rightarrow 169$) va bu farq $p = 0.005$ bilan statistika nuqtai nazaridan ahamiyatli bo'lsa-da, amalda sezilarli emas.

Oxirgi ko'rsatkich — kuch assimetriyasi (%) tajriba guruhida $14,8 \pm 4,1\%$ dan $9,6 \pm 3,3\%$ gacha kamaygan. Bu esa harakatlar simmetriyasining, muvofiqlashtiruvchanlikning oshganini ko'rsatadi. Nazorat guruhida bu ko'rsatkich 14,4 dan 13,9 foizgacha pasaygan, ya'ni metodika qo'llanilmagan holatda barqarorlikka sezilarli ijobiy ta'sir ko'zga tashlanmagan.

Yuqoridagi barcha statistik ko'rsatkichlar vestibulyar tizimni maqsadli mashg'ulotlar orqali faollashtirish C3/C4 toifadagi paravelosipedchilar uchun nafaqat barqarorlikni, balki umumiy jismoniy tayyorgarlik darajasini ham oshirganini aniq ko'rsatadi.

Ishlab chiqilgan metodika sportchilarda tananing yonlama tebranish amplitudasini kamaytiradi. C3 va C4 toifasidagi paravelosipedchilarda vestibulyar barqarorlikni takomillashtirish murakkab vazifa bo'lib, bu sohada sport fiziologiyasi, biomekanika, jismoniy tarbiya nazariyasi va parasport yo'nalishlaridagi bilimlarning integratsiyasini talab etadi. Ushbu tadqiqot yo'nalishini asoslash uchun ishlab chiqilgan metodikaning ilmiy-nazariy poydevorida yotgan asosiy tamoyillarni ko'rib chiqish zarur.

Tadqiqotdan olingan natijalar, vestibulyar barqarorlikni oshirish orqali sportchining umumiy harakat sifatini va xavfsizligini oshirish mumkinligini ko'rsatdi. Rangli baryer tizimi, sportchining harakatini real vaqtda nazorat qilishga, tananing og'ish amplitudasini kamaytirishga xizmat qildi. Bu metodikaning afzalligi shundaki, u maxsus uskunalarsiz, ko'p jihatdan moslashuvchan holda olib borilishi mumkin.

XULOSA

C3/C4 toifasidagi paravelosipedchilar uchun vestibulyar barqarorlikni rivojlantirishga oid kontseptsiya ishlab chiqildi va nazariy jihatdan asoslab berildi, bu kontseptsiya "boshqariladigan beqarorlik orqali moslashuv" prinsipiga asoslangan. Tana harakatidagi yonlama tebranishlarni minimallashtirish rollerni velostanokdagi ko'p darajali barer tizimi (10–20 sm) orqali amalga oshirildi.

Tana tebranishlarini son jihatdan o'lchashga imkon beruvchi validatsiyadan o'tgan metodika ishlab chiqildi, u tana og'ishlarining chastotasi va chuqurligini santimetrda aniqlashga yordam beradi; shuningdek, vestibulyar barqarorlik

koeffitsienti (VBK) joriy qilindi, bu ko'rsatkich mashg'ulotlar oldi va keyingi holatlarni ob'yektiv solishtirishga imkon beradi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan vestibulyar barqarorlikni oshirishga qaratilgan metodika C3 va C4 toifasidagi paravelosipedchilarda muvozanatni sezilarli darajada yaxshilangani aniqlandi. Jumladan, vestibulyar barqarorlik koeffitsienti (KVS) tajriba guruhida $43,2 \pm 8,6 \%$ dan $72,5 \pm 7,9 \%$ gacha oshgan bo'lib, bu 29,3 foizlik o'sishni anglatadi ($p < 0.001$). Bu o'zgarish sportchilarning vestibulyar tizimi mashg'ulotlarga yuqori darajada moslashganini ko'rsatadi.

Tana tebranishining yonlama amplitudasi $18,3 \pm 3,1$ sm dan $8,7 \pm 2,4$ sm gacha kamaygan ($p < 0.001$), ya'ni deyarli 52.5% ga pasaygan. Bu esa sportchilarning mushak muvofiqligi va tanani stabil holatda ushlab turish qobiliyati ortganini bildiradi.

Funksional ko'rsatkichlarda ham ijobiy dinamika kuzatildi: 5 daqiqalik pedal bosishdagi o'rtacha quvvat 167 ± 21 Vt dan 194 ± 18 Vt gacha ortgan ($p = 0.004$), bu jismoniy chidamlilikning oshganidan dalolat beradi. 15 km masofani bosib o'tish vaqti esa 28:42 dan 27:04 gacha qisqargan ($p = 0.002$), bu esa umumiy yurish samaradorligining yaxshilanganini ko'rsatadi.

Shuningdek, yurak urish sonining pasayishi ($171 \pm 7 \rightarrow 163 \pm 6$ urish/min, $p = 0.005$) yurak-qon tomir tizimining optimal ishlay boshlaganidan dalolat beradi. Kuch assimetriyasi esa $14,8 \pm 4,1 \%$ dan $9,6 \pm 3,3 \%$ gacha kamaygan ($p = 0.003$), bu esa harakat simmetriyasi va muvofiqlik darajasining ortganini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Horak, F. B. (2006). Postural orientation and equilibrium: what do we need to know about neural control of balance to prevent falls? *Journal of Neurophysiology*, 95(5), 1885–1896. <https://doi.org/10.1152/jn.00017.2005>
2. Shumway-Cook, A., & Woollacott, M. H. (2016). *Motor Control: Translating Research into Clinical Practice* (5th ed.). Lippincott Williams & Wilkins.
3. Nashner, L. M., & McCollum, G. (1985). The organization of human postural movements: A formal basis and experimental synthesis. *Behavioral and Brain Sciences*, 8(1), 135–172.
4. IPC. (2022). *World Para Cycling Classification Rules and Regulations*. International Paralympic Committee. <https://www.paralympic.org/cycling/classification>

UDK 377.1.377.5

**PROFESSIONAL TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM-TARBIYA
JARAYONLARINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISH MEKANIZMLARINI
TAKOMILLASHTIRISHNING INTEGRATSIYALASHGAN ZAMONAVIY
MODELI**

Nodirov Jaxongir Muxamadjanovich

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

E-mail: jahongir78@umail.uz

<https://orcid.org/0009-0003-1329-2313>

Annotatsiya: *Modellashtirishning ahamiyati, modellashtirish turlari, ijtimoiy-psixologik samaradorlik, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish komponentlari, mexanizmlari, tashkil etish va boshqarishga zamonaviy yondashuvlar, texnologiyalar kabi masalalar keng yoritilgan va integratsiyalashgan zamonaviy model ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Modellashtirish, ijtimoiy-psixologik samaradorlik, zamonaviy yondashuvlar, takomillashtirish mexanizmlari, rahbarlik uslublari, integratsiyalashgan zamonaviy model.*

**СОВРЕМЕННАЯ КОМПЛЕКСНАЯ МОДЕЛЬ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ОРГАНИЗАЦИИ И МЕХАНИЗМОВ УПРАВЛЕНИЯ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМ ПРОЦЕССОМ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ**

Нодиров Жaxonгир Мухамаджанович

Докторант Наманганского государственного университета

E-mail: jahongir78@umail.uz

<https://orcid.org/0009-0003-1329-2313>

Аннотация: *Широко освещены такие вопросы, как значение моделирования, виды моделирования, социально-психологическая эффективность, компоненты и механизмы организации и управления образовательными процессами, современные подходы к организации и управлению, технологии, разработана комплексная современная модель.*

Ключевые слова: *Моделирование, социально-психологическая эффективность, современные подходы, механизмы совершенствования, стили лидерства, интегрированная современная модель.*

**A MODERN COMPREHENSIVE MODEL FOR IMPROVING THE
ORGANIZATION AND MECHANISMS OF MANAGING THE**

EDUCATIONAL PROCESS IN PROFESSIONAL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Nodirov Jaxongir Muxamadjanovich

Doctoral student at Namangan State University

E-mail: jahongir78@umail.uz

Annotation: Such issues as the importance of modeling, types of modeling, socio-psychological effectiveness, components and mechanisms of organizing and managing educational processes, modern approaches to organizing and managing, technologies are widely covered, and a comprehensive modern model has been developed.

Key words: Modeling, socio-psychological effectiveness, modern approaches, improvement mechanisms, leadership styles, integrated modern model.

KIRISH

Mamlakatimizda 2020 yilda yangi taxrirda "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun tasdiqlangan bo'lib, uning ijrosi doirasida bir qator Prezident qarorlari va farmonlari, qonun osti xujjatlari ijroga kiritildi. Mazkur xujjatlarda ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil; etish va boshqarishga oid vazifalar belgilangan. Ushbu vazifalarni bajarishdagi eng dolzarb masalalardan biri ta'lim-tarbiya jarayonlarini muvaffaqiyatli tashkil etish hamda boshqaruvining zamonaviy modellarini ishlab chiqishdir [1].

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda pedagogik modellashtirish va ta'lim tashkilotlari rahbar-xodimlari va o'qituvchilarining ta'lim-tarbiya jarayonlari menejerlari sifatida ko'nikma va malakalarini oshirishga qaratilgan ushbu jarayonni tavsiflash uchun "model" va "simulyatsiya" atamallari tobora ko'proq qo'llanilmoqda. Ta'lim samaradorligi va sifatini kafolatlash uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishni modellashtirish foydalidir.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekistonda bir qator taniqli olimlar R.Sh.Ahliddinov[2], R.X.Djurayev, S.T.Turg'unov[3], D.M.Hakimova[4], J.Sh.Kazimov[5]; M Mirqosimov[6]; M.T.Mirsolieva[7], Sh.E .Qurbanov, E. Seitxalilov[8], X.F.Rashidov[9], U.I Inoyatov[11; 12]lar tomonidan yaratilgan darslik, qo'llanma, monografiya,

shuningdek, ilmiy tadqiqot ishlarida ta'lim tashkilotlarini boshqarish, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishning turli jixatlari ochib berilgan.

Xorijiy olimlar M.Gessler, F.Howe[13], W.Schulz, T.Richter[19], A.V. Korjuyev[14], Yu.I. Tarskiy[15], V.A. Testov[16]larning va O'zbekistonlik tadqiqotchilar O.Ch. Kuziyev[17], D.F. Qo'chqarova, F.F.To'xtayeva[20]larning tadqiqot ishlarida pedagogik modellashtirishning turli yo'nalishlari o'z ifodasini topgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarining modellashtirish bosqichlarini, modelning maqsad va vazifalarini, modellashtirishning ilmiy asoslarini, modellashtirishning asosiy tamoyillarini ko'rib chiqdik. Shuningdek, Yaponiya va Germaniyadagi professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini tahlil qildik.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Bizning tadqiqotlarimizga asoslanib, modellashtirish ta'lim tashkilotlarining o'qitishni rejalashtirish va nazorat qilish protseduralarini takomillashtirish usullaridan biri bo'lib, bu o'z navbatida o'qitish sifati va samaradorligini oshiradi. Shu nuqtai nazardan, biz modellashtirishni "tadqiq qilinayotgan jarayonning (tizimning) strukturaviy va dinamik jihatlarini o'rganish uchun amaliyroq shaklda ifodalovchi element yoki tizim modellarini yaratish jarayoni" deb hisoblaymiz. Ta'lim jarayonlarining samaradorligini oshirish uchun qo'llaniladigan asosiy usullardan biri pedagogik tizimni modellashtirishdir. Yuqori darajada muvaffaqiyatli pedagogik modelni ishlab chiqish o'qituvchilarga o'z faoliyatini boshqarish qobiliyatlarini oshirishga yordam beradi va o'quvchilarni o'quv-tarbiya jarayonida faolligini oshiradi [18].

Ta'limni modellashtirishdan foydalanish asosan ilmiy g'oyalarga tayanadi. O'qitish jarayoni samaradorligini oshirishda A.V. Korjuyev va O.E. Baksanskiylar modellashtirishni "voqelikning sub'yektiv jihatdan foydali modellarini ishlab chiqish" [14] deb ta'riflashadi. Yu.I. Tarskiyning so'zlariga ko'ra, modellashtirish "ta'lim tizimini o'rganishda ko'plab ichki va tashqi jihatlarni hisobga olishni

ta'minlaydi" [15] va uni tizimli tahlilning asosiy texnologiyalaridan biriga aylantiradi.

Rahbarlar va o'qituvchilar pedagogik modellashtirishdan samarali foydalanish uchun turli pedagogik modellar, ularning mazmuni asoslarini yaxshi bilishlari kerak. Xususan, "V.A. Testov ta'lim modellarining ikki turini muhokama qiladi: "qattiq" va "yumshoq" modellar. "Qattiq model" atamasi ta'limga qat'iy qoidalar va qonuniyatlardan foydalanishga urg'u beradigan yondashuvni anglatadi. Aksincha, "yumshoq yondashuv" har bir o'quvchiga moslashtirilgan ta'limni taqdim etadi va ularni o'z o'qishlarini o'zlari boshqarishga undaydi" [16].

O.Ch. Qo'ziev va Sh.R. Ubaydullaeva "Modellashtirishni ta'lim sifatini oshirish mexanizmi sifatida ifodalashadi" [17].

Ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish modeli ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligini oshirish uchun zarur.

Quyida biz ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishning yangi modeli haqida batafsil to'xtalamiz.

Yangi modelning asosiy maqsadi o'quvchilarni ta'lim-tarbiya jarayonlariga faol jalb qilish va ularning shaxsiy rivojlanishi uchun qulay muhit yaratish orqali ta'limni yanada samaraliroq qilishdir.

O'qitish va tarbiyalash jarayonlariga zamonaviy texnologik vositalarni kiritish ta'lim muassasalarini boshqarish va tashkil etish uchun ijodiy modellarning asosiy maqsadi hisoblanadi. Bu masalada ta'limni shaxsiylashtirish, o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va o'qituvchilarning malakasini oshirish uchun innovatsion pedagogik usullardan foydalanish juda muhimdir. Yangi model o'quvchilarga ilmiy va amaliy qobiliyatlarini mustahkamlashga yordam berish yo'llarini yaratishga, shu bilan birga multimedia va interaktiv texnologiyalardan keng foydalanishga asoslangan. Bu kabi usullar kelajakning malakali mutaxassislarini tayyorlash va ta'lim tizimidan maksimal darajada foydalanish uchun juda muhimdir.

Ushbu modelni yaratishda quyidagi ob'ektiv omillarni yodda tutish muhimdir: - o'quvchilar faolligini aniqlash va yaxshilash; - o'rganishdagi xatolarni topish va tuzatish; - ta'lim jarayonlarini samarali boshqarish.

Yangi innovatsion modelni ishlab chiqishda ob'ektiv jihatlarni hisobga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonlarini modellashtirish bosqichlari quyidagilar: - o'qituvchilarning pedagogik faoliyatini samarali boshqarish texnologiyasini ishlab chiqish; o'quv jarayonlarini tahlil qilish va baholash; - o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish uchun ideal sharoitlarni yaratish.

Innovatsion model o'qitish va tarbiyalash jarayonlarini optimallashtirishga ham katta ahamiyatga ega. Ta'lim muassasalari faoliyatining samaradorligini oshirish ta'lim-tarbiya jarayonlarini optimallashtirishning asosiy maqsadi hisoblanadi. Shunday qilib, modellashtirish jarayonida o'qituvchilar va o'quvchilar bir-biri bilan muloqot qilishlari va muntazam o'zaro aloqada bo'lishlari juda muhimdir.

S.T. Turg'unov o'z tadqiqotlarida pedagogik jarayon modelida ta'lim munosabatlarining, jumladan, inson-inson, inson-kitob-inson, inson-texnologiya-inson, inson-tabi'at-inson va inson-san'at-inson munosabatlarining ahamiyatini keng muhokama qilgan. Bu modellashtirish o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi muloqot va o'zaro ta'sirga asoslanganligini tasdiqlaydi [21].

Natijada, o'quvchilar va o'qituvchilar o'quv-tarbiya jarayoni davomida samarali muloqot qilish va ishtirok etish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ijtimoiy-psixologik samaradorlikka olib keladi. S.T. Turg'unovning ta'kidlashicha, "ijtimoiy-psixologik samaradorlik pedagogik jarayonlardagi ta'lim muhitining holatini, sub'yektlarning yaratilgan sharoitlar va o'z harakatlaridan qoniqish darajasini tavsiflaydi" [22].

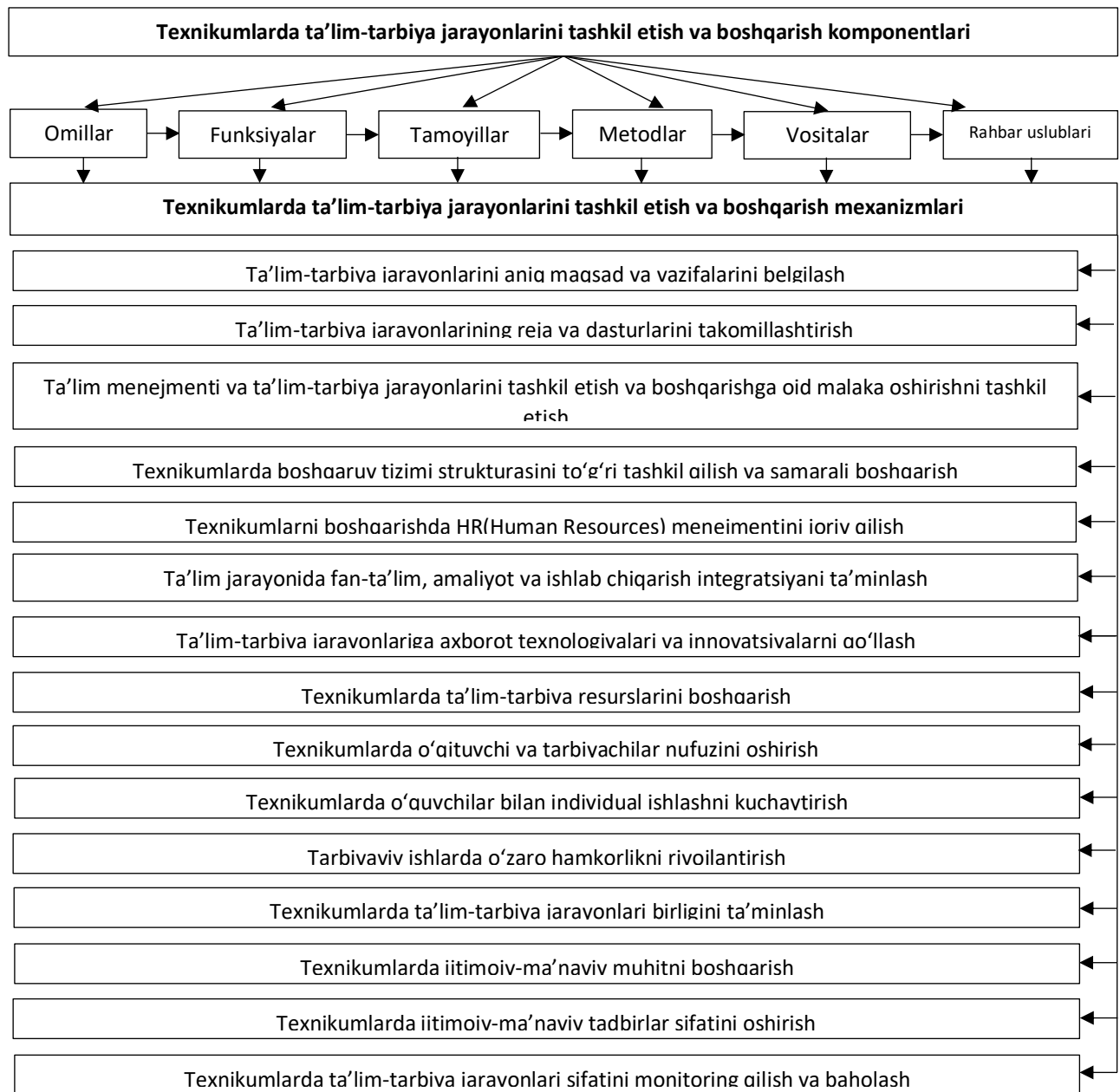
Bizning ta'rifimizga ko'ra, ijtimoiy-psixologik samaradorlik ta'lim jarayonlari sub'yektlarning (ya'ni, o'quvchilar, o'qituvchilar va boshqa ishtirokchilarning) talablariga qanchalik javob berishini va ta'lim va tarbiya muhiti talablarga qanchalik javob berishini tavsiflaydi. Bu jarayon davomida ham individual, ham guruhli rivojlanishga yordam beradigan muhitlarni yaratish juda muhimdir. O'quvchilarning ham o'quv jarayonidan, ham shaxsiy faoliyatidan mamnunligi

samaradorlikning yana bir ko'rsatkichidir. O'qituvchilar ham, o'quvchilar ham barcha psixologik va shaxslararo talablari qondirilgan holda bunday muhitda dam olishlari va rivojlanishlari kerak.

Ta'lim sohasidagi mukammallik mezonini oshirish ta'lim-tarbiya faoliyatini rejalashtirish va boshqarishga yangicha yondashuv yordamida amalga oshiriladi. Ushbu konsepsiya o'quvchilarni jalb qilish, ularning shaxsiy rivojlanishni rag'batlantirish va ularning faoliyatini osonlashtirish orqali o'qitish samaradorligini oshiradi. Boshqaruv va pedagogik modellashtirish pedagogik tizimni boshqarish uchun yangi istiqbollarni ochadi, ta'limning ham samarali, ham mazmunli bo'lishini kafolatlaydi va ta'limni butunlay yangi bosqichga ko'taradi.

Biz tadqiqot doirasida Germaniya va Yaponiyadagi professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish modellarini o'rganib chiqdik va tahlil qildik. Bu to'g'ridagi ma'lumotlar boshqa maqolalarimizda batafsil berilgan.

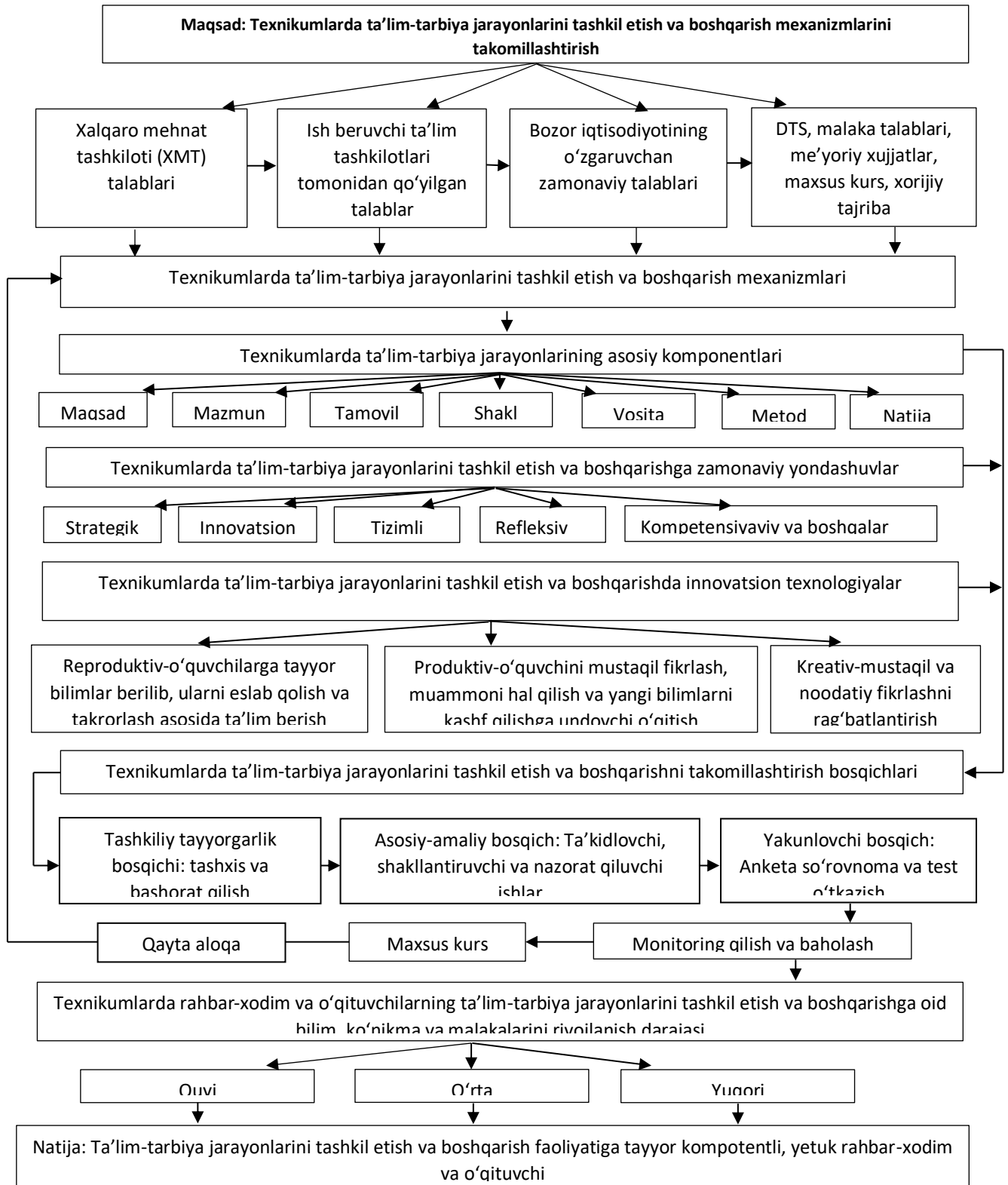
Kasbiy ta'lim tashkilotlarida ta'lim faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish jarayonlari samaradorligiga erishish va ta'lim-tarbiya jarayonlarini boshqarish uchun biz integratsiyalashgan zamonaviy model ishlab chiqdik (2-rasm). Mazkur model Farg'ona, Namangan va Jizzax viloyatlaridagi texnikumlarda amalda joriy qilindi.

1-rasm. Texnikumlarda ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish komponentlari va mexanizmlari

Ushbu modelni ishlab chiqishda turli manbalardan, jumladan, kasb-hunar ta'limi bo'yicha davlat standarti, qoidalar, maxsus kurs, xalqaro tajriba va Xalqaro mehnat tashkilotining (XMT) talablari, shuningdek, ish beruvchi ta'lim tashkilotlari va bozor iqtisodiyotining o'zgaruvchan talablaridan kelib chiqqan holda tadqiqotlar va tahlillar olib borildi. Natijada, rahbar-xodimlar va o'qituvchilar faoliyatiga qo'yilgan zamonaviy talablar ishlab chiqildi. Kasbiy ta'lim tashkilotlarida o'qitish va

tarbiyalash jarayonlarini boshqarish va tartibga solish muhim mexanizmlardan biri hisoblanadi.

2-rasm. Professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishning integratsiyalashgan zamonaviy modeli

Biz texnikumlarda ta'lim va tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini pedagogikadagi ta'lim va tarbiyaning birligi tamoyiliga asoslanib umumlashtirdik va takomillashtirdik. Shuningdek, biz ushbu jarayonlarning tarkibiy qismlari - omillar, funktsiyalar, tamoyillar, usullar, vositalar, rahbarlik uslublaridan - mexanizm sifatida foydalandik. Bularni o'zlashtirish orqali biz ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga va samarali boshqaruvga erishishga muvaffaq bo'ldik.

Rahbar-xodimlar va o'qituvchilar quyidagi sohalarni yaxshi bilishlari kerak: - ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishga hissa qo'shadigan omillar; - ushbu jarayonlarni tashkil etuvchi funktsiyalar va tamoyillar; - ushbu jarayonlarga noan'anaviy zamonaviy boshqaruv usullari va vositalarini qo'llash qobiliyati; - rahbarlik uslublaridan to'g'ri foydalanish qobiliyati.

Texnikumlarda ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlari 1-rasmda keltirildi.

Texnikum o'quv-tarbiyaviy jarayonlarining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilar: maqsad, mazmun, tamoyil, shakl, metod, vosita va natijalar. Ushbu jarayonlarni boshqarish va tashkil etishning mavjud strategiyalari; texnikumlarda ta'lim jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda innovatsion texnologiyalar: reproduktiv - o'quvchilarga oldindan tayyorlangan bilimlarni berish va yodlash va takrorlashga asoslangan o'qitish texnologiyasi; produktiv - o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal qilishga va yangi bilimlarni kashf etishga undaydigan o'qitish texnologiyasi; kreativ - mustaqil va noan'anaviy fikrlashni rag'batlantiradigan texnologiyalarni, shuningdek kompetentsiyaga asoslangan, strategik, innovatsion, tizimli va refleksiv yondashuvlarni mexanizm sifatida qo'lladik.

Texnikumlarda jarayonlarni tashkil etish va boshqarish bosqichlari: Tashkiliy-tayyorgarlik bosqichi: tashxis va bashorat qilish, Asosiy-amaliy bosqich: ta'kidlovchi,

shakllantiruvchi va nazorat qiluvchi ishlar, Yakunlovchi bosqich: anketa so'rovnoma va test o'tkazish kabilarni o'z ichiga oladi.

Monitoring qilish va baholash: Texnikumlarda rahbar-xodim va o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishga oid bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlanish darajasi quyi, o'rta, yuqori bo'lgan taqdirda ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish faoliyatiga tayyor kompetentli, yetuk rahbar-xodim va o'qituvchi shakllanadi.

Monitoring qilish va baholash natijasiga ko'ra texnikumlarda rahbar-xodim va o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishga oid bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlanish darajasi quyi darajadan past bo'lgan taqdirda maxsus kurs tashkil etiladi va qayta aloqa tizimi asosida jarayon qayta tashkil etilib, monitoring qilinadi va baholanadi. Natijada rahbar-xodim va o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishga oid bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlanish darajasi quyi daraja va undan yuqori bo'lishiga erishiladi. Bu esa ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish faoliyatiga tayyor kompetentli, yetuk rahbar-xodim va o'qituvchi shakllanganligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Tadqiqotlarimiz davomida professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishning integratsiyalashgan zamonaviy modeli samarali ekanligi tasdiqlandi. Ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish faoliyatiga tayyor kompetentli, yetuk rahbar-xodim va o'qituvchi shaxsini shakllanishiga erishildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrda tasdiqlangan "Ta'lim to'g'risida"gi 637-son Qonuni
2. Ahliddinov R.Sh. Maktabni boshqarish san'at. T.: – Fanl – 2006. – 29 b.
3. Djurayev R.X., Turg'unov S.T. Ta'lim menedjmenti. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktorlari uchun qo'llanma. Toshkent. «Voriz-Nashriyot» – 2006. 266 b.
4. Hakimova D.M. Umumiy o'rta ta'lim muassasalarini o'quvchilarda refleksiv ko'nikmalarni shakllantirish jarayonlarini tashkil etish va boshqarish [Diss..., Shifr: Dis-2019/32-3. 2019. 170 b.

5. Kazimov J.Sh. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish [PhD dissertatsiya avtoreferati. Namangan. 2021. 62 b.
6. Mirqosimov M. Maktabni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1995. – 159 b.
7. Mirsolieva M.T. Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish mexanizmlarini takomillashtirish. diss., Shifr: Dis-2019.32-11. 218 b.
8. Qurbanov Sh. E., Seitxalilov E. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi: Ta'limdagi innovatsiyalar. Xalq ta'limi jurnali, (6), 1999.15–17 b.
9. Rashidov X.F. O'zbekistonda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi rivojlanishining nazariy, uslubiy va ijtimoiy-pedagogik asoslari. Diss. dok. ped. Sci. -Toshkent, 2005
10. Turgunov S.T. Umumiy o'rta ta'lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari: Ped.f.d. ... diss. – Toshkent, 2007. 363 b.
11. Иноятлов У.И. Теоретические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже: Дисс. ... д-ра пед. наук. – Ташкент, 2003. – 102-б.
12. Иноятлов У.И. Управление качеством образования на уровне профессионального колледжа. Монография. Ташкент: Молия, 2002. С. 105.
13. Gessler, M., Howe, F. The German dual vocational training system – the origin of the current architecture. Bulletin of Institute of Technology and Vocational Education, Nagoya University. 10. 2013. pp 17–28.
14. Коржуев А.В., Баксанский О.Е. Педагогическое исследование в современном научном дискурсе // Педагогика и просвещение. 2014. № 4. С. 51–65
15. Тарский Ю.И. Методология моделирования в контексте исследования образовательных систем. Моделирование социально-педагогических систем, 2004. – С. 22–29
16. Тестов В.А. "Жесткие" и "Мягкие" модели обучения. [Электронный ресурс]: электрон. данные. – Москва: Научная цифровая библиотека Portalus.ru, 2007
17. Kuzyev O.Ch. Texnika yo'nalishi o'quvchilarini kasbiy axborot-modellashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish omillari. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2022. 1183-1189 b.

18. Odiljanova G.I., Shodmanov Q.O., Nodirov J.M. Ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarishda modellashtirishning ahamiyati // Qo'qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarlarlari ISSN:3930-3958. №4 2025. 1714-1721 b.
19. Schulz W., Richter T. Teammanagement in der beruflichen Bildung: Strategien und Praxisbeispiele. Springer Verlag, Berlin. 2020. – pp. 52–55.
20. Qo'chqarova D.F., To'xtayeva F.F. O'quv jarayonini modellashtirishni takomillashtirish. Qurilish va ta'lim ilmiy jurnali. 2022. 67-71 b.
21. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish. Toshkent. "Fan" nashriyoti. 2009. 54-62 b.170 b.
22. Turg'unov S.T., Maqsudova L.A, Tojiboyeva H.M, Nazirova G.M, Umaraliyeva M.A. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish texnologiyalari. Qo'llanma. "Vorish-Nashriyot" nashriyoti, 2012. 120 b.

“GENDER MUNOSABAT” LARNING TALABA QIZLARNI OILAVIY HAYOTGA TAYYORLASHDA TUTGAN O‘RNI

N.A.Vaxabova

Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson jinsining ijtimoiy madaniy va ma'naviy jihatdan ifoda etuvchi tushuncha - gender munosabatlar va ularning bilish talaba qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda nechog'lik ahamiyatga ega ekanligi va oilaviy hayot yaxshi bo'lmog'i, baxtli yashash uchun nimalarga e'tibor bermoq lozimligi haqida fikrlar yuritilgan

Kalit so'zlar: Gender atamasi, gender munosabatlar, "jins", "jins vakillari", oila, urf-odatlar, qadriyatlar, milliy aqidalar, faoliyat turlari, erkak va ayol vazifalari.

РОЛЬ «ГЕНДЕРНЫХ ОТНОШЕНИЙ» В ПОДГОТОВКЕ СТУДЕНТОК К СЕМЕЙНОЙ ЖИЗНИ

Н.А.Вахабова

Наманганский государственный университет

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие гендерных отношений как социально-культурного и духовного выражения человеческой половой принадлежности, а также значимость их изучения в процессе подготовки студенток к семейной жизни. Раскрывается, насколько понимание гендерных отношений способствует формированию готовности к благополучной и счастливой семейной жизни, и на какие аспекты необходимо обращать внимание для её гармоничного становления.

Ключевые слова: гендер, гендерные отношения, «пол», «представители пола», семья, обычаи, традиции, ценности, национальные представления, виды деятельности, обязанности мужчин и женщин.

THE ROLE OF “GENDER RELATIONS” IN PREPARING FEMALE STUDENTS FOR FAMILY LIFE

N.A.Vakhabova

Namangan State University

Abstract. This article examines gender relations as a socio-cultural and spiritual concept reflecting human sex identity, and discusses the significance of understanding these relations in preparing female students for family life. It also highlights the key aspects that should be taken into consideration to ensure a harmonious and happy family life.

Key words: gender, gender relations, “sex,” “sex representatives,” family, customs, traditions, values, national beliefs, types of activities, roles of men and women.

KIRISH

Inson jinsining ijtimoiy madaniy va ma'naviy jihatdan ifoda etuvchi tushuncha gender munosabatlar deyiladi. Oila jamiyatning kichik bir yacheykasi, boshlang'ich ijtimoiy bir bo'g'inidir. Oila deb atalmish ana shu muqaddas dargoh o'zida oila a'zolarining ehtiyojlari, qiziqishlari, mayillari, tarbiyasi va boshqa ijtimoiy faoliyat turlarini aks ettiradi. Bugungi kundagi turli zararli ta'sirlardan saqlanish, har qanday sharoitda ham xalqimizga azaldan xos bo'lgan milliy qiyofa, betakror fazilatlar egasi bo'lib qolishimizda qadimiy an'ana va qadriyatlarimizni asrab avaylab, ularga amal qilib yashash jamiyat rivoji uchun nechog'li ahamiyatli, shunday ekan, oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba qizlarning oilaviy hayotga tayyorlash, ular ongiga gender munosabatlarni, ya'ni odamlar o'rtasida biologik farqlardan tashqari, ularning ijtimoiy vazifalari, xulqi, ruhiyati va hissiyotida ham muayyan tafovut mavjudligini singdirish maqsadga muvofiq [1]. Oila – jamiyat negizi, er-xotin, farzandlarni o'z ichiga olgan jamoa. Davlatimizni katta bir oila deb tushunish mumkin va lozim. Oila turmush va vijdon qonunlari asosiga ko'ra quriladi, o'zinig ko'p asrlik mustaxkam va ma'naviy tayanchlariga ega bo'ladi, oilada demokratik negizlarga asos solinadi, odamlarning talab–extiyojlari va qadriyatlari shakllanadi. Ana shu oila qo'rg'oni mustahkam bo'lishida oila deb atalmish muhtasham qasrda istiqomat qiluvchilarning asosiy ishtirokchilari bo'lmish yoshlarimizning oilaviy hayotga tayyorgarligi nechog'li ahamiyatga molik [3].

MATERIALLAR VA METODLAR

So'nggi yillarda yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash borasida qanchalik ko'p gapirilib, yozilib, maxsus tadbirlar tashkil qilinsa ham nizoli oilalar, ajralishlar miqdori ortsa ortayapti, kamaymayaptiku? degan savol tug'ilishi muqarrar. Ularning har birining yuzaga kelishiga to'liq asos bor. Bu borada Gender munosobatlarga e'tibor berish maqsadga muvofiq, deb o'ylayman. Xo'sh, "Gender munosobatlarni" nima, u yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashga qanday ta'sir qiladi?

"Gender munosabatlar" (ingl. gender-tur) – inson jinsining ijtimoiy madaniy va ma'naviy jihatini ifoda etuvchi tushuncha. Gender atamasi ijtimoiy fanlarda jins mavzusini o'rganishda yangicha yodashuv shakllangan pallada, ya'ni 50- yillarda

kiritilgan. Bu davrgacha jins tushunchasi odamning anotomok- fiziologik xususiyatini anglatgan holda insoniyatni erkak va ayol jinslariga ajratishnigina nazarda tutardi. Jins(ya'ni biologik xususiyatlar) erkak va ayol o'rtasidagi farqning asosi va birlamchi sababi, deb talqin etilardi. Lekin odamlar o'rtasida biologik farqlardan tashqari, ularning ijtimoiy vazifalari, xulqi, ruhiyati va hissiyotida ham muayyan tafovut mavjud edi. [2]

“Gender” atamasi ilmiy atama sifatida 1968 yilda amerikalik psixolog olim Stoller tomonidan istemolga kiritilgan bo'lib, “jins” ma'nosini bildiradi.

Gender munosabatlar ilgari ham psixologiyada faol o'rganinlgan bo'lsada, yangini atamani paydo bo'lish ijtimoiy fanlarda yangi oqimlarni yuzaga keltirdi. Gender tushunchasi, avvalo, erkak va ayol, o'g'il va qiz bolalar munosabatlarini ijtimoiy psixologik hamda pedagogik tomonlarini qamrab oladi. Mazkur tushuncha yangi ijtimoiy qarashlar va madaniyatga bog'liq. Inson tug'ilgan kunidan boshlab gender tuzimida bo'ladi. An'anaviy urf-odatlar ta'siri kucli bo'lgan jamiyatlarda tug'ilish bilan bog'liq bo'lgan turli udumlarga rioya etish, masalan; caqaloqq tanlanayotgan kiyimning rangidan boshlab o'yinchoqlarigacha e'tibor qaratish insonni yoshlik chog'idanoq gender tizimiga kiritadi, oilada farzandga bo'lgan munosabatda ham gender farqlar ko'zga tashlanadi [2].

Ma'lumki, insoniyat jamiyati taraqqiy etib borgan sari odamlarning o'zlari ham, ularning bir-birlari bilan bo'ladigan o'zaro munosabatlari ham, ayniqsa, shaxslararo munosabatlar orasida eng samimiy, eng yaqin bo'lgan oilaviy munosabatlar ham takomillashib, o'ziga xos tarzda murakkablashib bormoqda.

NATIJALAR

Hozirgi zamon fan-texnika taraqqiyoti, ishlab chiqarish munosabatlari va vositalarining taraqqiyoti, sanoat ishlab chiqarishi, umuman, halq xo'jaligining barcha jabhalarida yangi texnologiya, texnik jarayonlarning jadal joriy etilishi bevosita shu jarayonlarning yaratuvchisi, ishtirokchisi bo'lgan inson omiliga, inson shaxsiga, shunigdek, oilalarda oila a'zolarining bir biriga bo'lgan yangicha talablari ham o'ziga xos tarzda ko'payib bormoqda, bu esa oilalarda ajrimlar sonini tobora ko'payib borishiga sabab bo'lmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida talaba qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda gender munosabatlarni, gender tenlik va tafovutni, ya'ni, yigit va qiz bolalarning barchasi uchun umumiy hamda ularning har biriga xos bo'lgan alohida- alohida belgilar, xususiyatlar va ijtimoiy rollarning ifodalanishini yoshlar ongiga singdirga e'tibor bermoq maqsadga muvofiq deb o'ylayman "Oila qasri"ga kirish bo'sag'asida turgan har bir yigit-qiz, bo'lajak kelinchak bunday tushunchalar bilan mafkurasini to'yintirmog'i lozim.

MUHOKAMA

Oilada erning ham, xotinning ham o'z burchi va majburiyatlari mavjud. Hamma gap ana shu vazifalarni har kim o'z o'rnida uddalay olishida.

Oilada erning vazifalari quyidagilardan iborat:

U oilada posbon, bu vazifa undan ham jismoniy, ham ruhiy jasorat, jasurlik, qat'iylik va ishonchlilikni talab qiladi. Bunday erkaklar t'o'g'risida gapirganda " u bilan temir qo'rg'onda yashagandek o'zimni xotirjam his qilaman", deyiladi.

U oilasining iqtisodiy masalalarini yechishga qodir bo'lishi, oilani moddiy(moliyaviy)ta'minlashi kerak.

Hayot zarbalarini bukilmasdan yengib ot'ishi, o'ta chidamli va murakkab vaziyatlarda o'zini ham, rafiqasini ham qo'llab-quvvatlashga qodir bo'lishi zarur.

U uzoqni ko'ra oladigan bo'lishi, oilani rivojlantirish uchun eng samarali yo'lni tanlay olishi lozim. U oilaning qaerda yashashi, qanday hayot kechirishi, nima bilan shug'ullanishi kabi masalalar bo'yicha qaror qabul qilishi, oilaning rivojlanishi va harakatlanishi uchun rafiqasi bilan birga sharoit yaratishga tayyor bo'lishi shart

Er-ruhshunos, u rafiqasi bilan turli hayotiy vazifalar yuzasidan muloqot va muzokaralar asosida kelishish, zarur bo'lganda , maslahat bera olish ko'nikmalariga ega bo'lishi, lozim.

Er-oila boshi, u oilada qabul qilingan qarorlar uchun mas'ul.

Oilada xotinning vazifasi:

U o'z turmush o'rtog'ini hurmat qilishi va ishjnchga asoslagan munosaat qurishi lozim.

Erning his-tuyg'ularini ifoda etishi uchun muhit yaratish hamda ochiq, sammimiy muloqot qilishga tayyor bo'lishi darkor.

Uyda qulaylik yaratish, o'zining va reining dam olishi, ruhiy va jismoniy kuchni tiklashi uchun xonadonga ko'rk va xotirjamlik, halovat bag'ishlashi, saranjon muhtini yaratishi zarur.

Turmush o'rtog'ining kayfiyatini his qilish va osoyishta munosabatini asrab-avaylashi kerak. Oila farovonligiga tegishli bo'lgan qarorlarni qabul qilishga faol ishtirok etish va eriga to'g'ri qaror qabul qilish uchun muammoni har tomonlama tahlil qilishda ko'maklashishi lozim.

Oila budjetini ratsional sarflashni bilishi muhim.

Oilada, uyda quvonch yoki g'am- g'ussa, xursandchilik yoki qayg'u, tushkunchilik yoki ko'tarinkilik, ishonch xukm surishi ko'proq ayol kishiga bog'liq. Bu uning faoliyat sohasi.

Ayol-oilning yuragi.

Yuqorida keltirilgan va sanab o'tilgan barcha vazifalarni o'tkinchi his-to'yg'ularga berilmaydigan shaxsgina bajara oladi. Hamma narsani tahlil qilish va oldindan ko'ra olish uchun kishi hushyor, mulohazali, o'z fikriga ega bo'lishi lozim. Oila qurishda va uning mustahkamligini ta'minlashda er va xotinga aynan shu xislatlar qo'l keladi, bu xislatlarning egasi bo'lmoq uchun esa yoshlarimiz "Gender munosabatlar"ni teran anglamoqlari lozim {4}

Yaxshi xotin oilaning davlat va baxti. Uning ozodaligi undan, uy egasining hotirjam va osoyishtaligi undan. Husinli bo'lsa— ko'ngil yozig'i, xushmuomala bo'sa—jon ozig'idir. Oqila bo'sa ro'zg'orda tartib-intizom bo'ladi, asbob- anjomlar pokiza va saranjom turadi (Alisher Navoiyning "Vaqqiya" asaridan.)

XULOSA

Asrlar davomida shakllangan va insonning faoliyat yo'nalishini belgilab beradigan ijtimoiy me'yorlar turli jins vakillari o'rtasida o'zoro munosabatni izga solgan holda jamiyat a'zolari turmushini yengillashtiradi, gender muammolarini tezlikda hal etish imkoniyatini yaratadi, eng asosiysi, har bir jinsga xos vazifalarni anglash jarayoni milliy, madaniy qadriyatning o'zlashtirilishiga xizmat qiladi. Bunda yoshlarni oilaga tayyorlash jarayoni alohida o'rin egallaydi. Chunki bu jarayonda o'g'il va qiz bolalar o'zlariga oc xususiyatni anglaydilar, mos rollarni o'zlashtiradi va gender tafakkur asoslarini egallaydilar

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev.Qonun ustivorligi – inson manfaatlarini ta'minlash taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O_zbekistonl 2017.
- 2 PEDAGOGIKA ensiklopediyasi. 1-jild A-YO. "O'zbekiston milliy enseklopediyasi"
Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent-2015
- 3.G'B.Shoumarov tahriri ostida Oila psixologiya. 2007. BBK 88.5ya722.
4. D.Toshmuhammedova: "Mustahkam oilaga yo'llanma" 2019yil. Muharrir: Zamiraxon Bilolova.www.credoprint.uz

UDK:378.091.3:37.013

BOSHLANG'ICH SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISH JARAYONIDA O'QUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASHINI O'STIRISH

Uzoqboyev Xojiakbar Qobuljon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi (PhD)

E-mail: xojiakbaruzoqboyev1@gmail.com

+99893-691-32-37

Annotatsiya: Boshlang'ich sinflarda matematika fanini o'qitish jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini o'stirish zamonaviy pedagogikaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, shu bosqichda shakllanadigan fikrlash jarayonlari keyingi bilimlarni o'zlashtirishning poydevorini tashkil etadi. Mazkur maqolada mantiqiy fikrlash tushunchasining mazmun-mohiyati, uning boshlang'ich ta'limdagi o'рни, matematik tayyorgarlik va kognitiv rivojlanish bilan uzviy bog'liqligi ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Mantiqiy masalalar, muammoli vaziyatlar, modellash, o'yin texnologiyalari va kombinatorik yondashuvlar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilar tafakkurining tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, ketma-ketliklarni aniqlash va xulosa chiqarish kabi komponentlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutishi asoslab beriladi. Shuningdek, o'qituvchining metodik mahorati, darsni variativ tashkil etish, differensial yondashuvlar va raqamli ta'lim resurslaridan samarali foydalanish mantiqiy fikrlashni shakllantirishning asosiy omillari sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, matematika, mantiqiy fikrlash, innovatsion metodlar, kompetensiya, tafakkur, bilish jarayoni, interfaol metodlar, pedagogik texnologiya, ijodiy rivojlanish, mustaqil fikrlash, o'quv strategiyalari, mustaqil fikrlash.

ПОВЫШЕНИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У УЧЕНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Аннотация: Развитие логического мышления у учащихся начальных классов в процессе обучения математике является одним из актуальных направлений современной педагогики, поскольку когнитивные процессы, формируемые на этом этапе, служат основой для усвоения последующих знаний. В данной статье проводится теоретический и практический анализ сущности логического мышления, его роли в начальном образовании, а также тесной связи с математической подготовкой и когнитивным развитием. Обосновано, что занятия, построенные на основе логических задач, проблемных ситуаций, моделирования, игровых технологий и комбинаторного подхода, играют важную роль в развитии у учащихся таких компонентов мышления, как анализ, сравнение, обобщение, выявление последовательностей и формулирование выводов. Кроме того, методическая компетентность учителя, вариативная организация урока, дифференцированный

подход и эффективное использование цифровых образовательных ресурсов рассматриваются как ключевые факторы формирования логического мышления.

Ключевые слова: начальное образование, математика, логическое мышление, инновационные методы, компетенция, мышление, когнитивный процесс, интерактивные методы, педагогические технологии, творческое развитие, самостоятельное мышление, учебные стратегии, аналитическое мышление.

DEVELOPING LOGICAL THINKING IN STUDENTS DURING MATHEMATICS INSTRUCTION IN PRIMARY SCHOOL

Annotation: The development of logical thinking in primary school students during mathematics instruction is one of the most pressing directions of modern pedagogy, as the cognitive processes formed at this stage serve as the foundation for mastering subsequent knowledge. This article provides a theoretical and practical analysis of the essence of logical thinking, its role in primary education, and its close connection with mathematical preparedness and cognitive development. It is substantiated that lessons organized on the basis of logical problems, problem-based situations, modeling, game technologies, and combinatorial approaches play a crucial role in developing students' analytical abilities, comparison skills, generalization, sequence recognition, and drawing conclusions. Furthermore, the teacher's methodological competence, the flexible organization of lessons, differentiated approaches, and the effective use of digital educational resources are interpreted as key factors in fostering logical thinking.

Keywords: Primary education, mathematics, logical thinking, innovative methods, competence, cognition, cognitive process, interactive methods, pedagogical technology, creative development, independent thinking, learning strategies, analytical reasoning.

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining intellektual rivojlanishi, mustaqil fikrlash, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish kabi asosiy kognitiv ko'nikmalari shakllanadigan eng muhim davrdir. Matematika fani esa ushbu fikrlash jarayonlarini shakllantirishning asosiy omili hisoblanadi. Chunki matematik faoliyatning o'zi mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatni anglash, mantiqiy bog'lanishlarni topish, xulosaga kelish va qaror qabul qilish kabi jarayonlarga asoslanadi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilarni shunchaki arifmetik amal bajaruvchi emas, balki fikrlovchi, tahlil qiluvchi, muammoni hal qiluvchi shaxs sifatida shakllantirish zamonaviy pedagogikaning asosiy talabi bo'lib bormoqda. Shu bois boshlang'ich sinflarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlar, topshiriqlar,

texnologiyalarni to'g'ri tanlash va samarali qo'llash muhim ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. [1]

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi - boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiruvchi metodlarning samaradorligini ilmiy asoslash, ularning ta'lim jarayoniga ta'sirini tahlil qilish va qo'llashga oid takliflar ishlab chiqishdan iborat. Boshlang'ich matematika o'qitishda o'quvchilarning mantiqiy fikrini o'stirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Matematik bilimlarni bolalar aniq tushinish uchun moslashtirilgan narsalarni o'zaro bog'liqlikda, biridan ikkinchisini hosil qilish tartibida keltirib chiqaradilar. Narsalarni qismlarga ajratish va bir qancha elementlardan bir butun narsalarni tuzishni tushuntira boramiz. Butun bir narsani qismlarga ajratib fikrlashni "tahlil" deb ataymiz. Predmet va hodisalarni o'zaro bog'lab o'rganishni esa "sintez" deb ataymiz. Bu ikki fikrlash operatsiyasi bir-biri bilan o'zaro bog'liqdir. Tahlil va sintez o'zaro bog'langan bo'lib, arifmetik qonuniyatlarni o'qitishda qanday qo'llansa, misol va masalalar yechishda ham shunday qo'llaniladi.

O'qitishning birinchi qadamidayoq, ya'ni, birinchi o'nlikni o'qitishda o'quvchilar ko'rgazmali qurol yordamidapredmetlar to'plamini ularni tuzgan elementlarga ajratib tahlil qiladi va ko'rgazma asosida elementlarni sintez (birlashtirib) qilib to'plam hosil qiladi. Shunga o'xshash ko'rgazmali tahlil va sintezlar natijasida o'quvchilar ichki nutq yordamida fikrlab, eng yuqori ko'rsatgichdan ongli tahlil va sintez qilishga erishadilar. [2]

Boshlang'ich sinflarda mantiqiy fikrlashni o'stirish o'quvchilarning:

- Muammoni tahlil qila olishga
- Mustaqil qarorlar qabul qila olishga
- Kelajakda o'z faoliyatini rejalashtirishga
- Ijodiy yondashuvi rivojlanishga

yordam beradi. Ushbu mavzuning dolzarbligi XXI asr ta'lim standarti talabalariga to'liq mos keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Pedagogik teoriylar va o'qitish metodologiyasi. Klassik pedagogiya asoschilaridan Jean Piaget o'quvchilarning kognitiv rivojlanishining bosqichli modelini ishlab chiqdi. Piagetga ko'ra, 7-11 yoshdagi bolalar "aniq operasiyalar" bosqichida bo'lib, bu vaqtda ular mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishlari mumkin. Boshlang'ich sinflardagi o'quvchilar hozir sifatiga ega bo'ladilar va boshlang'ich tushunchalarni konkret misollari orqali tushunishlari mumkin.

Lev Vygotskiy o'z "Proximnaya zona rivojlanish" nazariyasida ta'kidlagan: o'qituvchi yordami bilan o'quvchi o'z imkoniyatlaridan ko'proq narsalarni qila oladi. Bu boshlang'ich sinflarda matematika darslarida o'qituvchining roli juda muhimligini ko'rsatadi - to'g'ri savollar, yetakchi savol va muammoli vaziyatlar yaratish orqali o'qituvchi o'quvchining fikrlashini rivojlantirishi mumkin.

Uzbekistonda S.Y. Davlatov, T.T. Qo'chanov kabi pedagoglarning tadqiqotlari boshlang'ich sinflarda problemli o'qitish usulining samaradorligini isbotlandi. Ularning xulosasicha, masalalar orqali o'qitish o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini 30-40% ga ko'proq rivojlantiradi.

Matematika ta'limi va kognitiv rivojlanish. Xalqaro miqyosda matematika ta'limi bo'yicha olimlar George Polya o'z "Masala Yechish Sohati" asarida masalani hal qilishning to'rt bosqichini tavsif etgan: masalani tushunish, yechim rejasini tuzish, rejani amalga oshirish, natijani tekshirish.[3] Bu metodologiya boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini strukturaviy shaklda rivojlantirish uchun juda muhimdir. Dzhorj Lakoff va Raffael Nunez "Where Mathematics Comes From" asarida matematikaning kognitiv asoslarini tahlil qilgan. Ularning fikriga ko'ra, matematika insan faoliyatining to'g'ridan-to'g'ri natijasi bo'lib, boshlang'ich sinflarda haqiqiy hayot bilan bog'langan masalalar o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini yanada chuqurlashtiradi.

Zamonaviy o'qitish metodlari va texnologiyalari. XXI asrda boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishining yangi yo'nalishlari vujudga keldi. STEM ta'limi (science, technology, engineering, mathematics) integratsiyasi o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini turli kontekstlarda qo'llash imkoniyatini beradi.[4] Boshlang'ich sinflarda STEM loyihalarida o'quvchilar amaliy muammolarni hal qilish orqali matematika tushunchalarini chuqur o'zlashtiradi. Konstruktivizm nazariyasi (Jean

Piaget, Ernst von Glasersfeld) ta'kidlagan: o'quvchi o'z faoliyati orqali bilimni qurib shakllantirishadi. Shuning uchun boshlang'ich sinflarda o'qituvchi biron narsani tushuntirishdan ko'ra, o'quvchiga o'z xulosasiga kelish imkoniyatini berishi kerak.

Interaktiv ta'lim usullari (gruppa ishlari, juft ishlari, rol-o'yinlar) o'quvchilarning o'zaro muloqotida mantiqiy fikrlash ko'nikmalari yaxshilanadi.[5] Sharhli o'z yechimlarini boshqalarga tushuntirish o'quvchining o'z fikrlashining toza bo'lishiga yordam beradi.

Boshlang'ich matematika ta'limidagi hozirgi muammolar. Mavjud tadqiqotlar ko'rsatadi: boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning mantiqiy fikrlash ko'nikmalari har doim ham etarli darajada rivojlanmaydi.[6]

Aslida, ko'pchilik o'qituvchilar matematik formulalarni o'qrgatishga ortiqcha e'tibor berib, mantiqiy fikrlash jarayoniga etarli ahamiyat bermaydilar.

UNESCO va xalqaro ta'lim tashkilotlarining hisoboti: boshlang'ich sinflarda mantiqiy fikrlash ko'nikmalari rivojlanmagan o'quvchilar kelajakda matematika va tabiiy fanlarda o'rganishda muammoga duch keladilar.[7]

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish jarayonida mantiqiy fikrlashni o'stirish bo'yicha olib borgan tadqiqotlar quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

Metodning samaradorligi: Muammoli o'qitish usuli qo'llanilgan sinflardagi o'quvchilarning test natijalari standart usul bilan o'qitiladigan sinflarga qaraganda o'rtacha 25-30% yuqori bo'ladi. Bu shuni ko'rsatadi: boshlang'ich sinflarda berilgan masalalarni tahlil qilish va yechish orqali o'quvchilar nafaqat javobni topib qolmay, balki yechim qanday topilganini tushunib oladi.

O'quvchi motivatsiyasi: Mantiqiy fikrlashni talab qiluvchi darslar o'quvchilarning matematika faniga bo'lgan qiziqishini orttirib, darsga qatnashish faoliyatini ko'paytiradi. Jamoaviy masalalar hal qilish jarayonida o'quvchilar o'zlarining taxminlari qanday ekani, nima uchun shunday deb o'ylayotgani va boshqalarning fikrlarida qanday xato bo'lishi mumkinligini o'ylaydi.

Ko'nikma puxtalik: Mantiqiy fikrlash metodlari orqali o'qitiladigan o'quvchilar matematika ko'nikmalari ko'proq doimiy bo'ladi va yangi mavzularni o'rganishda avvalgi bilimlarini to'g'ri qo'llay oladi.

Musbat aspektlar: Boshlang'ich sinflarda mantiqiy fikrlashni o'stirishning bir qator musbat tomoni bor. Birinchidan, o'quvchilar analitik qobiliyat rivojlantirishadi - murakkab masalalarni alohida qismlarga bo'lib, har bir qismni alohida tahlil qila oladi. Ikkinchidan, o'quvchilar mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmasini o'zlashtiradi, bu ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Uchinchidan, mantiqiy fikrlash boshlang'ich sinflarda rivojlanishi o'quvchilarning kelajakdagi akademik muvaffaqiyatining asosini qo'yadi. [8]

Muammoli aspektlar va qiyinchiliklar: Shu bilan birga, boshlang'ich sinflarda mantiqiy fikrlashni o'stirishda bir qancha muammolar mavjud. Birinchi muammo: o'qituvchilarning o'zi mantiqiy fikrlash metodologiyasini to'liq bilmasligi. Ko'pchilik o'qituvchilar standart o'qitish usullariga amaliyot qilgani uchun, yangi metodlarni qo'llashda qiyinchik bilan duch keladilar. Ikkinchi muammo: boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning bilim darajasi juda turli bo'lib, ba'zi o'quvchilar asosiy tushunchalarni tushunmay qoladi va mantiqiy fikrlash talab qiluvchi topshiriqlarni bajarolmaydi. Uchinchisi muammo: zamonaning tezligi ta'lim jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatdi - o'qituvchilar o'quvchilarni o'z tempo bilan fikrlashga imkon berishidan ko'ra, tezroq o'rgantirishga intiladi. [9]

Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagilar tavsiya etiladi:

1. O'qituvchilarning kasb ko'nikmasini oshirish - boshlang'ich sinflarda matematika o'qituvchilarini mantiqiy fikrlash metodologiyasiga alohida o'qitish kerak.
2. Differensiyallashgan o'qitish - o'quvchilarning turli bilim darajasiga mos turli variantdagi masalalar tayyorlash.
3. Vaqtni ratsional taqsimlash - har bir mavzuda mantiqiy fikrlash jarayoniga etarli vaqt ajratish.
4. Ota-onalar bilan hamkorlik - ota-onalarga boshlang'ich sinflarda mantiqiy fikrlashning ahamiyati haqida tushuntirish.
5. Raqamli vositalardan foydalanish - interaktiv dasturlar va o'yinlar orqali mantiqiy fikrlashni o'stirish.

XULOSA

Matematika o'qitishda bu metodlardan shundaylarini qo'llash kerakki, u o'quvchilarning fikrlashini faollashtirish va bu fikrlarni rivojlantirishga yordam berishi lozim!. O'quvchilarning matematik bilimlarni o'zlashtirishi faqat o'quv ishida to'g'ri metod tanlashgaboqliq bo'lmasdan, balki o'quv jarayonini tashkil qilish formasiga ham bog'liqdir. Dars deb dastur bo'yicha beriladigan aniq jadval asosida, aniq vaqt mobaynida o'qituvchi rahbarligida o'quvchilarning o'zgarmas soni bilan tashkil etilgan o'quv ishiga aytiladi. Dars vaqtida o'quvchilar matematikadan nazariy ma'lumotga, hisoblash malakasiga, masala yechish, har xil o'lchashlarni bajarishga o'rganadilar, ya'ni darsda hamma o'quv ishlari bajariladi. Dars deb dastur bo'yicha beriladigan aniq jadval asosida, aniq vaqt mobaynida o'qituvchi rahbarligida o'quvchilarning o'zgarmas soni bilan tashkil etilgan o'quv ishiga aytiladi. Matematika darsining o'ziga xos tomonlari, eng avvalo, bu o'quv predmetining xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bu shundan iboratki, unda arifmetik material bilan bir vaqtda algebra va geometriya elementlari ham o'rganiladi. Matematika boshlang'ich kursining boshqa o'ziga xos tomoni nazariy-amaliy masalarning birgalikda qaralishidir. Shuning uchun har bir darsda yangi bilimlar berilishi bilan unga doir amaliy uquv va malakalar singdiriladi. Odatda darsda bir necha didaktik materiallar amalga oshiriladi: yangi materialni o'tish; o'tilgan mavzuni mustahkamlash; bilimlarni mustahkamlash; bilimlarni umumlashtirish, tizimlashtirish; mustahkam o'quv va malakalar hosil qilish va hokazo. [10] Boshlang'ich sinflarda matematika ta'limini mantiqiy fikrlashga yo'naltirish o'quvchilarning kognitiv rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Mantiqiy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar, modellashtirish va kombinatorika elementlari o'quvchilarda tahlil, umumlashtirish, taqqoslash va xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni sezilarli rivojlantiradi. Eksperimental tadqiqot natijalariga ko'ra, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish matematik savodxonlik va o'quv jarayoni samaradorligini oshiradi. O'qituvchilar tomonidan ta'lim jarayonida variativ metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Davlatov, S.Y. & Qo'chanov, T.T. (2025). "Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitishining metodikasi". Toshkent: Universitet nashriyoti.

2. Lakoff, G. & Nunez, R. (2023). "Where Mathematics Comes From: How the Embodied Mind Brings Mathematics into Being". New York: Basic Books.
3. UNESCO (2022). "Global Education Monitoring Report: Building Bridges for Learning". Paris: UNESCO Publishing.
4. O'zbekiston Respublikasining ta'lim vazirligi (2022). "Ta'lim To'g'risida Qonun". Toshkent.
5. National Council of Teachers of Mathematics (NCTM) (2024). "Principles and Standards for School Mathematics". Reston: NCTM.
6. Qo'chqorov, S.N. (2021). "Boshlang'ich ta'lim va uning mustaqilligi". Toshkent: Sharq nashriyoti.
7. Hamidova, N.Kh. (2018). "Kognitiv rivojlanish va o'qitish". Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
8. Azarova, L.N. & Novikov, S.A. (2014). "Kognitivnaya teoriya i matematicheskoe obrazovanie". Moskva: Pedagogika.
9. Boyer, K.E. & Lightner, J.E. (2023). "An Empirical Study of Collaborative Learning in the Primary Grades". Journal of Educational Computing Research, 28(3), 223-239.
10. Kamalov, R.U. (2019). "Zamonaviy o'qitish metodlari va ularning samaradorligi". Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

WWW, DNS VA BOSHQA XIZMATLARINING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY QO'LLANILISHI

Umarov Bekzod Azizovich

*Farg'ona davlat universiteti, Amaliy matematika va informatika
kafedrası, p.f.b.f.d (PhD), dotsent
ubaumarov@mail.ru*

Satinova Gulshanoy To'lanboy qizi

*Farg'ona davlat universiteti talabasi
satinovagulshanoy@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy Internet xizmatlari – World Wide Web (WWW), Domain Name System (DNS), elektron pochta, fayllarni uzatish protokoli (FTP) hamda kontentni yetkazib berish tarmoqlari (CDN) ning nazariy asoslari, ishlash prinsiplari va amaliy qo'llanilishi batafsil tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Internet xizmatlarining o'zaro bog'liq holda ishlash mexanizmlarini ilmiy jihatdan asoslash va ularning axborot almashinuvidagi ahamiyatini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Natijalar WWW ning gipermatnli tuzilmasi, DNS ning iyerarxik va taqsimlangan arxitekturasi hamda qo'shimcha xizmatlarning global tarmoq samaradorligini oshirishdagi rolini ko'rsatdi. Xulosa sifatida Internet xizmatlarini optimallashtirish va xavfsizligini ta'minlash axborot jamiyatining barqaror rivojlanishida muhim omil ekanligi asoslab berildi.

Kalit so'zlar: Internet xizmatlari, WWW, DNS, elektron pochta, FTP, CDN, IP-manzil, domen nomlari.

WORLD WIDE WEB, DNS AND OTHER INTERNET SERVICES: THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL APPLICATION

Annotation: This article analyzes modern Internet services such as the World Wide Web (WWW), Domain Name System (DNS), email, File Transfer Protocol (FTP), and Content Delivery Networks (CDN). The purpose of the study is to provide a scientific justification of their operating principles and practical applications. Analytical and systematic research methods were used. The results demonstrate the importance of integrated Internet services for ensuring efficiency, reliability, and security of global networks.

Keywords: Internet services, WWW, DNS, email, FTP, CDN, IP address, domain names.

ВСЕМИРНАЯ ПАУТИНА, DNS И ДРУГИЕ ИНТЕРНЕТ-СЕРВИСЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ПРИМЕНЕНИЕ

Аннотация: В статье подробно анализируются современные интернет-сервисы, включая Всемирную паутину (WWW), систему доменных имен (DNS), электронную почту, FTP и CDN. Цель исследования – научно обосновать принципы их

функционирования и практическое значение. Используются методы анализа, сравнения и системного подхода. Полученные результаты подтверждают ключевую роль интернет-сервисов в развитии информационного общества.

Ключевые слова: интернет-сервисы, WWW, DNS, электронная почта, FTP, CDN, IP-адрес, доменные имена.

KIRISH

Bugungi kunda Internet global axborot makonining asosi bo'lib, jamiyatning barcha sohalarida keng qo'llanilmoqda. World Wide Web Internet orqali foydalanuvchilarga matnli, grafik, audio va video axborotlarni taqdim etadi. WWW HTML gipermatnli sahifalar, URL manzillash tizimi va HTTP protokoli asosida ishlaydi. Internet va WWW tushunchalari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatilsa-da, Internet global tarmoqni, WWW esa uning asosiy xizmatlaridan birini ifodalaydi.

Internet deb ham ataladigan World Wide Web - bu veb-serverlarda saqlanadigan va Internet orqali mahalliy kompyuterlarga ulangan veb-saytlar yoki veb-sahifalar to'plami. Ushbu veb-saytlar matnli sahifalar, raqamli tasvirlar, audiolar, videolar va hokazolarni o'z ichiga oladi. Foydalanuvchilar kompyuterlar, noutbuklar, uyali telefonlar va boshqalar kabi qurilmalari yordamida internet orqali dunyoning istalgan burchagidan ushbu saytlar mazmuniga kirishlari mumkin. WWW internet bilan, qurilmangizga matn va mediani olish va ko'rsatish imkonini beradi.

Internetning qurilish bloklari bu HTML-da formatlangan va "gipermatn" yoki giperhavolalar deb ataladigan havolalar orqali bog'langan va HTTP orqali kirish mumkin bo'lgan veb-sahifalardir. Ushbu havolalar foydalanuvchilar kerakli ma'lumotlarga tezda kirishlari uchun tegishli ma'lumotlar qismlarini bog'laydigan elektron ulanishlardir. Gipermatn matndan so'z yoki iborani tanlash va shu tariqa ushbu so'z yoki iboraga tegishli qo'shimcha ma'lumot beruvchi boshqa sahifalarga kirish uchun afzalliklarni taqdim etadi. Veb-sahifaga Uniform Resource Locator (URL) deb nomlangan onlayn manzil beriladi. Muayyan URL manziliga tegishli bo'lgan veb-sahifalarning ma'lum bir to'plami veb-sayt deb ataladi, masalan, *www.facebook.com* , *www.google.com* , va hokazo. Shunday qilib, World

Wide Web sahifalari saqlanadigan ulkan elektron kitobga o'xshaydi. butun dunyo bo'ylab bir nechta serverlar.

Kichik veb-saytlar o'zlarining barcha veb-sahifalarini bitta serverda saqlaydilar, biroq yirik veb-saytlar yoki tashkilotlar o'z veb-sahifalarini turli mamlakatlardagi turli serverlarga joylashtiradilar, shunda bir mamlakat foydalanuvchilari o'z saytlarini qidirganda ular eng yaqin serverdan ma'lumotlarni tezda olishlari mumkin.

Shunday qilib, Internet foydalanuvchilarga Internet orqali ma'lumot olish va almashish uchun aloqa platformasini taqdim etadi. Biz bir sahifadan ikkinchisiga ketma-ket o'tadigan kitobdan farqli o'laroq, World Wide Web-da biz veb-sahifaga tashrif buyurish va boshqa veb-sahifalarga o'tish uchun ushbu veb-sahifadan gipermatnli havolalar tarmog'iga amal qilamiz. Internetga kirish uchun kompyuteringizga o'rnatilgan brauzer kerak.

Ba'zi odamlar "internet" va "World Wide Web" atamalarini bir-birining o'rniga ishlatishadi. Ular o'zlarini bir xil narsa deb o'ylashadi, lekin unday emas. Internet WWW dan butunlay farq qiladi. Bu kompyuterlar, noutbuklar, planshetlar va boshqalar kabi qurilmalarning butun dunyo bo'ylab tarmog'idir. U foydalanuvchilarga boshqa foydalanuvchilarga elektron pochta xabarlarini yuborish va ular bilan onlayn suhbatlashish imkonini beradi.

DNS (Ingliz Domain Name System "domen nomlari tizimi") - domenlar haqida ma'lumot olish uchun kompyuter taqsimlangan tizim. Ko'pincha xost (kompyuter yoki qurilma) nomi bo'yicha IP-manzilni olish, domendagi protokollar uchun pochta marshrutizatsiyasi va/yoki xizmat ko'rsatish tugunlari haqida ma'lumot olish uchun ishlatiladi (SRV yozuvi). DNS asosini nom va zonalarining iyerarxik tuzilishi haqidagi tasavvur tashkil etadi. Nom uchun mas'ul bo'lgan har bir server domenning keyingi qismi uchun javobgarlikni boshqa serverga (ma'muriy nuqtai nazardan - boshqa tashkilot yoki shaxsga) o'tkazishi mumkin, bu esa ma'lumotlarning dolzarbligi uchun javobgarlikni domen nomining faqat "o'z" qismi uchun mas'ul bo'lgan turli tashkilotlar (odamlar) serverlariga yuklash imkonini beradi. 2010-yildan boshlab DNS tizimiga DNS Security Extensions (DNSSEC) deb nomlangan uzatilayotgan ma'lumotlarning yaxlitligini tekshirish vositalari joriy

etilmoqda. Uzatilayotgan ma'lumotlar shifrlanmaydi, lekin ularning ishonchliligi kriptografik usullar bilan tekshiriladi. Joriy etilgan DANE standarti DNS vositalari orqali transport va amaliy darajadagi xavfsiz va himoyalangan ulanishlarni o'rnatish uchun ishlatiladigan ishonchli kriptografik ma'lumotlarni (sertifikatlarni) uzatishni ta'minlaydi. DNS quyidagi xususiyatlarga ega:

Ma'muriyatning taqsimlanishi. Iyerarxik tuzilmaning turli qismlari uchun turli odamlar yoki tashkilotlar mas'uldir.

Axborotni saqlashning taqsimlanishi. Tarmoqning har bir uzeli majburiy tartibda faqat uning javobgarlik sohasiga kiradigan ma'lumotlarni va (ehtimol) ildiz DNS-serverlarining manzillarini saqlashi kerak.

Axborotni keshlash. Tarmoq yuklamasini kamaytirish uchun tugun o'zining mas'uliyat doirasidan tashqaridagi ma'lumotlarning bir qismini saqlashi mumkin.

Barcha tugunlar daraxtga birlashtirilgan va har bir tugun pastki tugunlarning ishini mustaqil ravishda belgilashi yoki ularni boshqa tugunlarga topshirishi (uzatishi) mumkin bo'lgan ierarxik tuzilma.

Zaxiralash o'z tugunlarini (zonalarini) saqlash va ularga xizmat ko'rsatish uchun (odatda) ham jismoniy, ham mantiqiy jihatdan ajratilgan bir nechta serverlar javobgardir, bu esa ma'lumotlarning saqlanishini va tugunlardan biri ishdan chiqqan taqdirda ham ishlashni davom ettirishni ta'minlaydi.

DNS Internetning ishlashi uchun muhimdir, chunki tugun bilan bog'lanish uchun uning IP-manzili haqida ma'lumot kerak va odamlar uchun raqamlar ketma-ketligidan ko'ra harfli (odatda ma'noli) manzillarni eslab qolish osonroq. Ba'zi hollarda, bu HTTP serverlari kabi virtual serverlardan foydalanishga imkon beradi, ularni so'rov nomi bilan ajratib turadi. Dastlab domen va IP-manzillar o'rtasidagi konvertatsiya maxsus hosts matn fayli yordamida amalga oshirildi, u markazlashtirilgan holda tuzilgan va o'zining mahalliy tarmog'idagi mashinalarning har biriga avtomatik ravishda yuborilgan. Tarmoqning o'sishi bilan samarali, avtomatlashtirilgan mexanizmga ehtiyoj paydo bo'ldi va DNSga aylandi. DNS 1983-yilda Pol Mokapetris tomonidan ishlab chiqilgan; ishlash mexanizmlarining asl tavsifi RFC 882 va RFC 883 da mavjud. 1987-yilda RFC 1034 va RFC 1035 nashri

DNS spetsifikatsiyasini o'zgartirdi va RFC 882, RFC 883 va RFC 973 ni eskirgan deb bekor qildi.

Elektron pochta (e-mail) — *ma'lumotlarni uzatish tarmog'i* orqali axborotlarni bir foydalanuvchi elektron qutisidan boshqa elektron qurilmaga jo'natish, qabul qilish va ma'lum vaqtlargacha saqlanishini ta'minlovchi *dasturiy-texnik vositalar* to'plami. E-Mail axborotlarni tarmoqning bir punktidan boshqasiga tezkor uzatishni ta'minlaydi. E-meil hamma joyda kerak bo'ladi. Xattoki "Google, YouTube, Instagram, Facebook, Twitter"larga ham email bilan kiramiz. E-Mailda maxsus shlyuzlar orqali har xil *elektron axborot tizimlari* vositasida axborotlar dunyoning istalgan burchagiga uzatiladi. E-Maildan uzluksiz ravishda yoki ma'lum vaqt (seans)larda foydalanish mumkin. E-Mail XX asrning 60-yillarida "katta" hisoblash mashinalarida "ko'p foydalanuvchilar tartibi" dasturining ishlatilishidan boshlangan. 1989-yilda birinchi marta tijorat pochta xizmatlari bilan internet o'rtasida aloqa o'rnatildi. Elektron pochta (inglizcha: *E-mail* yoki *email*, *electronic maildan* qisqartma) — kompyuter tarmoqlarida informatsiyani uzatish usullaridan biri. FidoNet tarmog'ida elektron pochtaning analogi Netmail deb ataladi. Elektron pochtaning asosiy xususiyatlaridan biri u to'g'ridan to'g'ri pochta ni oluvchiga emas, balkim oraliq bo'g'in orqali yuboradi. Bu oraliq bo'g'inning nomi pochta yashigi bo'lib, u serverda joydir, habarlar odatda o'sha yerda saqlanadi va odatda unga faqat parol bilan yo'l qo'yiladi. Pochta serverlariga pochta bilan ishlovchi programmalar orqali yoki veb interfeys orqali kirish mumkin.

Fayllarni uzatish protokoli (FTP) - kompyuter tarmog'ida kompyuter fayllarini serverdan mijozga uzatish uchun ishlatiladigan standart aloqa protokoli. FTP mijoz-server modeli arxitekturasida mijoz va server o'rtasida alohida boshqaruv va ma'lumotlar ulanishidan foydalangan holda qurilgan. [1] FTP foydalanuvchilari o'zlarini oddiy matnli kirish protokoli bilan autentifikatsiya qilishlari mumkin, odatda foydalanuvchi nomi va parol ko'rinishida, lekin agar server ruxsat berish uchun sozlangan bo'lsa, anonim ravishda ulanishi mumkin. Foydalanuvchi nomi va parolni himoya qiladigan va kontentni shifrlaydigan xavfsiz uzatish uchun FTP ko'pincha SSL/TLS (FTPS) bilan himoyalangani yoki SSH fayl uzatish protokoli

(SFTP) bilan almashtiriladi. Birinchi FTP mijoz ilovalari operatsion tizimlar grafik foydalanuvchi interfeyslariga ega bo'lishidan oldin ishlab chiqilgan buyruq satri dasturlari edi va hali ham Windows, Unix va Linux operatsion tizimlarining aksariyati bilan yuboriladi. O'shandan beri ko'plab maxsus FTP mijozlari va avtomatlashtirish utilitlari ish stollari, serverlar, mobil qurilmalar va harflar uchun ishlab chiqilgan.

Kontentni yetkazib berish tarmog'i (CDN) yoki kontentni tarqatish tarmog'i - bu proksi-serverlar va tegishli ma'lumotlar markazlarining geografik taqsimlangan tarmog'i. CDNlar oxirgi foydalanuvchilarga nisbatan geografik taqsimot orqali yuqori mavjudlik va unumdorlikni ("tezlik") ta'minlaydi va 1990-yillarning oxirida paydo bo'lgan, chunki u tanqidiy vositaga aylanib borayotgan edi. O'shandan beri CDNlar matn, grafika va skriptlar, yuklab olinadigan obyektlar (media fayllari, dasturiy ta'minot va hujjatlar), ilovalar (elektron tijorat, portallar), jonli striming media, talab bo'yicha striming media va ijtimoiy media xizmatlari kabi Internet kontentining katta qismiga xizmat ko'rsatish uchun o'sdi. CDN - bu internet ekotizimining bir qatlami. Media kompaniyalari va elektron tijorat sotuvchilari kabi kontent egalari o'z kontentini oxirgi foydalanuvchilarga yetkazish uchun CDN operatorlariga pul to'laydilar. O'z navbatida, CDN provayderlar, tashuvchilar va tarmoq operatorlariga o'z serverlarini ma'lumotlar markazlarida joylashtirgani uchun haq to'laydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur tadqiqotda kompyuter tarmoqlari va Internet xizmatlariga oid klassik va zamonaviy ilmiy adabiyotlar tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi tizimli tahlil, mantiqiy taqqoslash va ilmiy umumlashtirish usullariga asoslandi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, WWW foydalanuvchilarga axborotga tezkor kirish imkonini beradi. DNS tizimi domen nomlarini IP-manzillarga moslashtirib, Internetning uzluksiz ishlashini ta'minlaydi. DNS ning taqsimlangan arxitekturasini, keshlash mexanizmi va DNSSEC texnologiyasi tarmoq xavfsizligini oshiradi. Elektron pochta global muloqotning muhim vositasi bo'lib qolmoqda. FTP

katta hajmdagi fayllarni uzatishda, CDN esa kontentni foydalanuvchilarga geografik jihatdan yaqin serverlar orqali yetkazishda samarali hisoblanadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, WWW, DNS va boshqa Internet xizmatlari zamonaviy axborot jamiyatining ajralmas va strategik muhim infratuzilmasini tashkil etadi. Ushbu xizmatlar foydalanuvchilarga global miqyosda axborotlarni tezkor izlash, uzatish, qayta ishlash va almashish imkonini berib, ta'lim, ilm-fan, iqtisodiyot, davlat boshqaruvi hamda ijtimoiy sohalarining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tanenbaum A. S., Wetherall D. J. *Computer Networks*. — Pearson Education, 2011.
2. Kurose J. F., Ross K. W. *Computer Networking: A Top-Down Approach*. — Pearson, 2017.
3. Mockapetris P. *Domain Names — Concepts and Facilities (RFC 1034)*, *Domain Names — Implementation and Specification (RFC 1035)*.
4. Comer D. E. *Internetworking with TCP/IP*. — Prentice Hall, 2014.
5. Forouzan B. A. *Data Communications and Networking*. — McGraw-Hill, 2013.
6. Peterson L. L., Davie B. S. *Computer Networks: A Systems Approach*. — Morgan Kaufmann, 2012.
7. Umarov B. PEDAGOGLARNING RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VOSITASIDA PROFESSIONAL KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI //Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук. — 2023. — Т. 3. — №. 5. — С. 87-93.
8. Azizovich U. B. PRINCIPLES OF FORMING TEACHER COMPETENCE THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES. Finland International Scientific Journal of Education //Social Science & Humanities. — 2023. — Т. 11. — №. 5. — С. 823-828.
9. Azizovich U. B. PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCE //Confrencea. — 2023. — Т. 6. — №. 6. — С. 204-212.
10. Azizovich U. B., Zarifjon o'g'li X. N. BULUT TEXNOLOGIYALARINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI //TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI. — 2024. — Т. 1. — №. 1. — С. 46-54.
11. Azizovich U. B., Rustamjon o'g'li R. Z. MA'LUMOTLARNI SHIRFLASH TENALOGIYALARI VA XAVFSIZLIK STANDARTLARI //TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI. — 2024. — Т. 1. — №. 1. — С. 105-108.
12. Azizovich U. B. et al. OLAP TIZIMLARINING ASOSIY PRINSIPLARI //TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI. — 2024. — Т. 1. — №. 1. — С. 81-86.
13. Azizovich U. B. THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCY OF TEACHERS IN EDUCATIONAL TECHNOLOGY BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES //Eurasian Journal of Mathematical Theory and Computer Sciences. — 2024. — Т. 4. — №. 7. — С. 11-14.

14. Azizovich U. B. et al. MASHINALI O 'QITISHDA REGRESSIYA ENG KICHIK KVADRATLAR USULINI QO 'LLASH //INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM. – 2024. – T. 5. – №. 46. – C. 266-270.

MUNDARIJA

1.	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining axborotlarni qayta ishlash ko'nikmalarini shakllantirish texnologiyasi <i>Дедаханов А.М.</i>	<u>3</u>
2.	3D-технологии на уроках истории: новый взгляд на прошлое <i>Омонова З.Т.</i>	<u>9</u>
3.	Yosh regbichilarni tayyorlash muammosi bo'yicha ilmiy-uslubiy adabiyotlar tahlili <i>Mo'minov X.M.</i>	<u>17</u>
4.	O'quv mashg'ulot guruxi futbolchilarini funksional xolatini shakllanganligi <i>Shokirjonov K.SH.</i>	<u>28</u>
5.	Gafur gulom's contribution to the representation of the child image in uzbek prose <i>Berdiyeva S.U.</i>	<u>39</u>
6.	Ingliz tili o'qitish jarayonida esp talabalarini strategik kompetensiyalarini rivojlanish tahlili. <i>Boltabayeva D.B.</i>	<u>46</u>
7.	Pedagogik amaliyot jarayonida bulajak boshlangich ta'lim ukituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish omillari <i>Madraximova M.I.</i>	<u>51</u>
8.	Tibbiyot talabalariga xorijiy tillarni o'qitishda sun'iy intellekt texnologiyalarini qo'llashning ta'limiy jihatlari <i>Djalilova Z.O.</i>	<u>58</u>
9.	Maktabgacha ta'lim tashkilotida innovatsion ta'lim muhitini tashkil etishning pedagogik faoliyatga ta'siri <i>Egamberdiyeva D.I.</i>	<u>65</u>
10.	Этапы формирования и развития коммуникативной компетентности студентов медицинских Специальностей <i>Джамалдинова Ш.О.</i>	<u>72</u>
11.	Raqamlashtirish muhitida talabalarning mustaqil ishlashining til o'qitish jarayonidagi o'rni <i>Mamadaliyeva N.A.</i>	<u>81</u>
12.	Yuqori malakali futbolchi qizlarning jismoniy va texnik tayyorgarlik ko'rsatkichlari dinamikasi <i>Nodirov B.H.</i>	<u>96</u>
13.	Bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirish metodikasini afzalliklari. <i>Yuldashov SH.S.</i>	<u>101</u>
14.	Tebranishlarni qo'shish mavzusini o'qitish metodikasi: nazariy asoslar va raqamli texnologiyalar <i>Muxtarov E.K.</i>	<u>109</u>
15.	Fizika darslarida murakkab masalalarni ikki usulda yechish asosida o'quvchilarda tahliliy fikrlashni shakllantirish <i>Shomuratova S.M., Xajibayev D.G., Jalekeshov A.S., Jaksimuratov I.J.</i>	<u>120</u>
16.	Badiiy adabiyotlarni chet tillarni o'rganishda ahamiyati	<u>125</u>

- Xodjayev D.X., Satarov A.X.*
17. **Pedagog-o'qituvchining ta'lim sohasidagi o'rni** 136
Aliyeva M.J.
18. **Tanqidiy fikrlash tushunchasining ilmiy-nazariy izohi va pedagogik paradigmadagi o'rni** 140
Eraliyeva D.O.
19. **Maktabgacha yoshdagi bolalarda men konsepsiyasi indikatorlari bilan aloqador ko'nikma va malakalarni shakllantirish** 144
Axadjonova G.T.
20. **Ta'limdagi innovatsion yangiliklar va ularning samaradorligi** 154
Habibullayeva M.Y.
21. **Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishda o'yin usullarini joriy etishning amaliy jihatlari** 158
Ibrohimova G.Sh.
22. **The role of cloud technologies in enhancing the effectiveness of digital educational resources in teaching computer science** 165
Abdusobirova M.
23. **Para taekvondo sportchilarida "statik elastik himoya" va sog'lom qo'l kompensator imkoniyatlarini rivojlantirish bo'yicha tajriba natijalari tahlili** 179
To'lg'ina Sh.Q.
24. **Pedagogical conditions and necessity of organizing physical education and sports activities** 185
Toshtemirov O.A.
25. **Malakali voleybolchilarda sakrab to'pni o'yinga kiritish texnikasining kinematik tahlili** 192
Turg'unov A.A.
26. **Fan va ta'limning integratsiyasi – raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning muhim omili** 198
Bo'stanov A.S.
27. **Inklyuziv ta'lim sharoitida ota-onalarning pedagogik kompetensiyasini rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy yo'nalishlari** 207
Boyirbekova M.D., Abdullayeva M.M.
28. **Oliy ta'lim tizimida o'qituvchi va talaba munosabatlarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishning dolzarb masalalari** 212
Otamuratova S.R.
29. **Steam – yondashuvi asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy-izlanishli faoliyat ko'nikmasini shakllantirish** 218
Tashibekova M.X.
30. **Technique of performing freestyle wrestling exercises among elite athletes** 224
Jurahanov X.X.
31. **Sharqda ijtimoiy nazorat tizimining shakllanishi** 233
Umarov M.M., Muhammadjonova D.B.
32. **Ota-onalarning farzandlariga nisbatan munosabatidagi zo'ravonlikni oldini olish texnologiyalarini o'rganishning nazariy asoslari** 237

- Axmedova G.R.*
33. O'quvchilarning badminton bo'yicha yutuqlarini kompleks baholash mezonlari 245
- Nizambayev M.A.*
34. Si va janrga asoslangan pedagogikaning integratsiyasi: bo'lajak ingliz tili o'qituvchilariga yozuvni o'rgatishda zamonaviy yondashuv 258
- Abdug'offorov S.A.*
35. Pre-competition technical and tactical training of highly qualified freestyle wrestlers methods of index boxing 266
- Djurakhanov Kh.Kh.*
36. Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishga refleksiv yondashuv texnologiyasini joriy etish va takomillashtirishga oid tajriba-sinov ishlari natijalari va samaradorlik ko'rsatkichlari 276
- Odiljanova G.I.*
37. Talabalarning texnologik tafakkurni rivojlantirishning tarkibiy komponentlari 286
- Turayeva N.N.*
38. Oliy ta'lim muassasalari menejerlarining kasbiy-boshqaruv muhitini rivojlantirishning tashkiliy-me'yoriy asoslari 293
- Qarshiboyev Sh.E.*
39. Katta guruh tarbiyalanuvchilarini steam texnologiyasi asosida bilish jarayonlarini rivojlantirishning dolzarbligi 300
- Olimjonova F.G'.*
40. Raqamli texnologiyalarning loyihaviy-konstruktorlikda iqtisodiy samaradorlikka ta'siri 307
- Umirov I.I.*
41. Montessori pedagogikasi asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari 314
- Dosbayeva Sh.A.*
42. Методика формирования когнитивных учебных действий у младших школьников при изучении грамматических понятий 320
- Солохиддинова Ф.М.*
43. Voleybol o'yin texnikasini maxsus mashqlar orqali shakllantirish: kompleks yondashuv va istiqbollar 329
- Imotaliyeva G.R.*
44. Дидактические условия развития инновационного мышления в процессе преподавания английского языка студентам технических направлений 342
- Солохиддинова P.A.*
45. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida milliy musiqa eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda o'qituvchining roli 350
- Tajiboyev E.M.*
46. Bo'lajak o'qituvchilarni internet-risk profilaktikasiga tayyorlashning pedagogik-psixologik mexanizmlari 357
- Mamatxanova N.T.*
47. Metakognitiv yondashuvning ta'lim jarayonidagi nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi 367

- Mamadjanova Sh.N.*
48. **Akademik ingliz tilida paraphrasing va plagiarism muammosi** 375
Normirzayeva Z.X.
49. **Lingvokreativ o'yinlarni ishlab chiqish tamoyillari tamoyillari** 385
Amonov S.N.
50. **Методика развития умений решать тригонометрические уравнения и неравенства в курсе алгебры и начал анализа** 392
Нафасов Г.А., Хакимов Ш.О.
51. **Oziq-ovqat texnologiyasi yo'nalishi talabalarining kasbiy kompetentligini oshirishda terminologik, leksik boyligini oshirishni takomillashtirish** 399
Jamalova D.K.
52. **Jarayon ifodalovchi leksemalarga maydon asosida yondashuv** 409
Xoshimjonova G.U.
53. **Ижтимоийлашув даврида ўқувчиларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда авлодлар узвийлиги янги ўзбекистон жамиятининг маънавий асоси сифатида** 417
Қўлматов Н.Э., Риззаев Ш.Р.
54. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda harakatli o'yinlardan foydalanishning pedagogik asoslari** 425
Asqarov M.A.
55. **Shaxmat o'yinida talabalarning analitik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishning nazariy asoslari** 431
Oripova N.M.
56. **Milliy qadriyatlar asosida yoshlarning siyosiy ongini rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlari** 437
Murodov N.O.
57. **Developing proff-edu competencies** 444
Khalimjonova M.O.
58. **6-sinf ona tili fanini o'qitishda loyiha metodikasini rivojlantirish** 450
Aralova M.Q., Axrorova M.
59. **Sun'iy intellekt savodxonligi bo'yicha tadqiqotlarning ilmiy tendensiyalari va ta'limiy yondashuvlari** 454
Djalilova Z.O.
60. **Boundary value problems for integral-differential equations with integral operators** 461
Nafasov G'A., G'ayibnazarov A.A.
61. **Использование современных информационных технологий в учебном процессе** 468
Усманова Н.А.
62. **Воспитание как стратегический ресурс развития образования** 476
Якубова Ш.Э.
63. **5-7 sinf o'quvchilarining ma'naviyatini rivojlantirishda tasviriy san'atning tutgan o'rne va ahamiyati** 490
Abjabbarova D.B.

64. **Ismoil gaspirinskiy shaxsiyati va uning jadidchilik harakatidagi tutgan o'rne** 495
Abdurazzaqov Sh.Sh.
65. **Анализ технико-тактических действий футболистов Узбекистана** 504
Юсупов Н.М.
66. **Yaponiya milliy kontentiga asoslangan bilimlar yordamida talabalarni mantiqiy fikrlashini rivojlantirish** 513
Mirzaakbarov A.M., Mansuraliyeva D.A.
67. **Texnokratik ta'lim paradigmasi sharoitida talabalarda ijtimoiy faollikni rivojlantirishning pedagogik tizimi** 522
Sultonov Sh.R.
68. **Ingliz tili o'rganuvchilarining akademik lug'atni o'zlashtirishda qo'llaydigan yondashuvlarining ta'sirini baholash** 530
Ergashev R.S.
69. **Пути развития медиаграмотности воспитателей дошкольного образования** 537
Каримова Г.Б.
70. **Madaniy tadbirlar kontekstida talabalarning badiiy tafakkurini takomillashtirish modeli va texnologiyalarni loyihalashtirish** 548
Ergashev O.T.
71. **Paralimpiya sport turi bilan shug'ullanuvchi talabalarda kuch sifatini takomillashtirish mexanizmi** 559
Mahmudjonov A.A.
72. **Gimnastika sport turi orqali talabalarni egiluvchanlik sifatini oshirish usullari** 566
G'afurov A.M.
73. **Kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish kurslari orqali migrantlarning bandligini ta'minlash metodikasi** 573
Qo'ldasheva M.N.
74. **Dasturchilarni tayyorlashning zamonaviy pedagogik konsepsiyalari** 579
Bahromova M.M.
75. **Gimnastika sport to'garaklari orqali talabalarni jismoniy tayyorgarligini oshirishning samarali usullari** 589
Yakubjonov I.A.
76. **Biologiya darslarida o'quvchilarning sog'lom turmush tarziga oid ko'nikmalarni shakllantirish** 595
Inamova G.U.
77. **6-7-sinf o'quvchilarining ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishda interfaol ta'lim va akmeologik yondashuv integratsiyasi** 600
Baxriddinov D.B.
78. **Sun'iy intellektning ta'limdagi ahamiyati** 609
Ibragimova H.B.
79. **Ichki yonuv dvigateli fanini o'qitishni raqamli muhitda tashkil etish** 619
Mamataliyeva Z.A.

80. **Современный приоритет уроков физической культуры и трансформация методов их организации и реализации** 629
Азизова Р.И., Костикова О.В.
81. **Онтологически-ориентированное извлечение знаний и построение графа знаний для цепочек поставок электроэнергетического оборудования: масштабируемая архитектура и сравнительный анализ опыта узбекистана и стран СНГ** 640
Абдуллабекова Д.Р., Кутбидинов О.М.
82. **Pedagoglarning kasbiy hamjamiyatlari va o'zaro tajriba almashunivida o'qovning rolini kuchaytirish** 655
Qayumov B.Z., Rasulova M.I.
83. **Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqaviy tarbiyaning maqsad va vazifalari** 659
Axmedov B.S.
84. **Milliy g'oya va falsafaning yoshlar ma'naviy tarbiyasidagi pedagogik metodlari** 666
Akramov G'.N.
85. **Boshlang'ich sinf o'quvchilarda jismoniy mashg'ulotlar orqali xarakat ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasi** 675
Qosimov U.A.
86. **Musiq madaniyati darslarida yangi innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning jamoa bo'lib kuylash faoliyatini shakllantirish texnologiyalari** 688
Toshmatov G'.O., Toshitlayeva R.M.
87. **Musiq ta'limida musiq aksiologiyasining ahamiyati** 696
Asraqulova A.N.
88. **Musiqiy asar ijrochiligida hissiy intellektni shakllantirishning pedagogik mexanizmlari** 703
Xolmirzayeva Z.G'.
89. **Nogironligi bo'lgan o'quvchilar uchun adaptiv musiq o'qitish metodikalarining zamonaviy model va texnologiyalari** 710
O'rmonjonov A.M.
90. **O'zbek folklor san'atining, yoshlar madaniyatini rivojlantirishdagi o'rni** 717
Abduraimov Sh.Z.
91. **Pedagog kadrlarning innovatsion faoliyatga tayyorgarligini baholash mezonlari** 726
Aziboyev Sh.O.
92. **Fanlararo integratsiyani ta'minlash asosida talabalar ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish metodikasi** 735
Satvoldiyev F.A.
93. **Adabiyot darslarida dramatik asarlar matni ustida ishlashda interaktiv metodlardan foydalanish shart- sharoitlari** 744
Tillayeva R.T.
94. **Application of inversion in solving structural problems in the process of teaching geometry** 751
Dushaboyev O.N., Nafasov G'.A., Aknazarova R.K.
95. **Pedagogik ta'lim jarayonida talabalarda ijtimoiy persepsiya sifatlarini rivojlantirish** 760

- Mirzayev S.A.*
96. **Tayyorlov guruhi tarbiyalanuvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantiruvchi ta'lim muhitining o'ziga xos xususiyatlari** 767
Hakimov A.O.
97. **Mustaqillik davri o'zbek she'riyatida poetik tafakkurning yangilanishi va modernizatsiya tendensiyalari** 779
Muydinova M.S.
98. **Zamonaviy adabiyot ta'limida o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish** 787
Adxamjonova M.A.
99. **Adabiyot darslarida virtual ta'lim texnologiyasidan foydalanish yo'llari** 793
Kambarova S.I.
100. **Development of students' logical thinking using stereographic projection and its application in geometry lessons** 803
Nafasov G.A., Eshmuratov A., Eshkuvatov K.
101. **Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning innovatsion yondashuvlari** 811
Eshimova S.N.
102. **Talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarini shakllantirishda bilish faolligiga yo'naltirilgan yondashuvlar** 815
Tillayeva R.T., Nabixonova M.I.
103. **Boshlang'ich sinf o'qituvchilariga matematikani innovatsion va mnemonik metodlar yordamida o'rgatishni takomillashtirish** 823
Sobitova M.M.
104. **Eksperimental-empirik metodlarning dars jarayonidagi o'rni** 830
Gaypova R.T.
105. **Badiiy matnni tushunishda umumiy bilim fondining (embodiment) ahamiyati** 836
Sultonova G.M.
106. **Uzoq masofaga yuguruvchi sportchilarning chidamlilik sifatini oshirishda statik mashqlarni qo'llash texnologiyasi** 841
Ummatov N.R.
107. **Axborot xavfsizligi muammolari va ularni oldini olish usullari** 848
Ubaydullayev O.U.
108. **O'rta masofalarga yuguruvchilarni ko'p yillik tayyorgarligi jarayonida taktik harakatlarni qo'llash samaradorligi** 856
Ummatov N.R.
109. **Applications of the function continuity module and its properties** 866
Nafasov G.A., Hasanov E.X.
110. **Диалог как метод осмысления нравственно-философских проблем творчества ф. М. Достоевского в образовательном процессе XXI века** 872
Акрамова Э.И.

111. **Fizik bilimlarni integrativ o'qitishning oziga hos jihatlari (tabiiy fanlar misolida)** 878
Alijanov D.A.
112. **Yarimo'tkazgichlar fizikasiga oid grafik masalalarning talabalarni kreativligini rivojlantirishdagi ahamiyati** 885
Babaxodjayev U.S. , Nabiyeu A.B.
113. **Влияние стресса и определения психического состояния футболистов перед матчами** 895
Самуев Ш.К.
114. **Kouching yondashuvi asosida bo'lajak biologiya o'qituvchilarining kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish** 901
To'ychiyeva G.M.
115. **13-15 yoshli bokschilarda musobaqa oldi davrida muvozanatni saqlashni takomillashtirish usullari** 907
Ernazarov G'.N., Madjidov R.R.
116. **Turli ekologik sharoitlarda yashayotgan farg'ona vodiysi o'quvchilarining jismoniy ish ta'sirida termoregulyatsiyasining boshqarilishi** 915
Ernazarov G'.N., To'xtasinova Z.M.
117. **Bo'lajak o'qituvchilarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda akmeologik yondashuvning ahamiyati** 924
Xasanboyev A.B.
118. **Bulling jiddiy pedagogik-psixologik muammo sifatida** 931
Oribboyeva D.D.
119. **Badiiy asarlar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish vositasi sifatida** 940
Xujamberdiyeva Sh.K.
120. **Динамика оздоровления в группе людей, практикующих физическую культуру для улучшения самочувствия** 947
Мамирова Д.Т.
121. **Tarixiy yondashuv asosida pedagogik merosdan foydalanishning bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligiga ta'siri** 959
Abdullayev Z.
122. **Zamonaviy oliy ta'limda falsafa fanining ma'naviy-ma'rifiy kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi** 966
Abdullayev A.N.
123. **C3 VA C4 toifasidagi paravelosipedchilarning velosiped haydash paytidagi tana tebranishlarini baholash va ularni kamaytirish uslubi** 973
Umarov S.M.

124. Professional ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirishning integratsiyalashgan zamonaviy modeli 980
Nodirov J.M.
125. "Gender munosabat" larning talaba qizlarni oilaviy hayotga tayyorlashda tutgan o'rni 992
Vaxabova N.A.
126. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish jarayonida o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini o'stirish 998
Uzoqboyev X.Q.
127. Www, dns va boshqa xizmatlarining nazariy asoslari va amaliy qo'llanilishi 1006
Umarov B.A., Satinova G.T.